

વૈદ્ય સંગ્રહ

ભાગ ૧-૨

સંપાદક

સ્વામીજી ભાસ્કરાનંદ સરસ્વતીજી

પ્રકાશક

ડૉ. માતીશંકર પ્રભાશંકર ત્રિપાઠી

મુદ્રણ રૂ. ૩-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાળીસાહિત્ય વિભાગ]

અનુક્રમાંક

29/11/1971 કિમત 3-0-0.

ગ્રંથનામ

વેદાંગ ૩૨-૧.૨

વર્ગીક

૩૧ : ૪ : ૬

વૈદ્યક સંગ્રહ

ભાગ-૧-૨

સંપાદક:—સ્વામીજી ભાસ્કરાનંદ સરસ્વતીજી.

પ્રકાશક:—ડૉ. મોતીશંકર પ્રભાશંકર ત્રિપાઠી.

પ્રત ૧૦૦૦]

આવૃત્તિ ૧

૧૯૬૬

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

સ્મૃતિમાન્ યુક્તિહેતુજ્ઞો જિતાત્મા પ્રતિપત્તિમાન્ ॥

ભિષગૌષધસંયોગૈશ્ચિકિત્સાં કર્તુમર્હતિ ॥

“ શ્રી ચરકાચાર્ય ”

અર્થાત્:—સ્મરણ શક્તિવાળો, યુક્તિ તથા હેતુને જાણનારો જિતાત્મા, અને
સારી પરિક્ષા કરીજાણનારો વૈદ્યજ ઔષધ વડે રોગીની ચિકિત્સા કરે છે.

અન્ધસ્વામિત્વના તમોમ ઉક્ત પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

“ધી મશવંત પ્રીન્ડીંગ પ્રેસ” પ્રાંતીજમાં
શ્રુતાલા ચુનીલાલ વીઠ્ઠલદાસે છાપ્યું.

સ્વ. સુભદ્રા ભાતીશંકર ત્રીપાઠી

અવસાન : સંવત ૧૯૯૧ વૈશાખ સુદ ૧૪ (જુલાઈ)
(જેમના સમાર્પણે આ ગ્રંથ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે.)

અર્પણ પત્રિકા—

આયુર્વેદની મહત્તા સિદ્ધ કરનાર, હિંદુ વર્ણશ્રમધર્મની સેવામાં
 સદાયે દૃઢ રહેનાર તેમજ સાહિત્ય સેવામાં પણ અમૂલ્ય ફાળો
 આપનાર સ્વામીજી શ્રી. ભાસ્કરાનંદ સરસ્વતીજી, પોતાના
 અખૂટ ઉચ્ચ સંસ્કારના બીજનું જેમણે પોતાનાં
 પુત્રી સદગત સુભદ્રાબાઇમાં આરોપણ
 કરેલું, જેને લઈ તેમની ઇચ્છાનુસાર
 આ ગ્રંથ તેમની પ્રસાદી રૂપે
 તેમનાં પુત્રી અને મારાં સર્વ-
 ગત પત્નિ સુભદ્રાને
 અંતઃકરણપૂર્વક
 અર્પણ કરી
 કૃતાર્થ
 થાઉં
 છું.

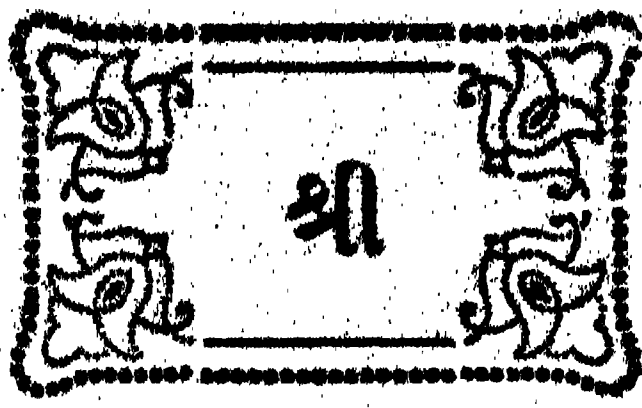
મોડાસા.

(ગુજરાત.)

તા. ૧-૧૧-'૩૯

લી.

ડૉ. મોતીશંકર પ્રભાશંકર ત્રિપાઠી.

ભૂમિકા

આ ગ્રંથ આજથી લગભગ આઠેક વર્ષ પહેલાં મારા વડીલ, પૂ. સ્વામીજી ભારકરાનંદ સરસ્વતીજીએ સંપૂર્ણ અનુમત્યા લખેલો અને લખ્યા પછી પણ કેટલીક નવીન હકીકત સારા હકીમો અને નામાંકિત વૈદ્યોની સૂચના અને પ્રેરણાથી ઉમેરાયેલી હતી.

સ્વામીજીની ઉત્તરાવસ્થામાં તેમની અંતિમ ઇચ્છાઓ પૈકીની આ પણ હતી કે કે.ઇ.પણ રીતે આવો અમૂલ્ય સંગ્રહ છપાય અને જનસમૂહ તેનો બહોળો લાભ લે.

વૈદ્યકના વિષયે ધણુ ગ્રંથો બહાર પડેલા છે અને બહાર પડે જાય છે. ઉપરાંત હજુ પણ એવું ધણું જીનું સાહિત્ય આ વિષયનું આપણને સંશોધન દ્વારા મળી રહેવાનું. અને તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં પણ બન્ને ભાગમાં મળી લગભગ ૧૭૦૦ પ્રયોગો દર્શાવેલા છે. અને તેનાંના ધણા-ખરા અનુભવસિદ્ધ અને જીજ્ઞાસુઓ દ્વારા પ્રયોગ અમલમાં મુકવને વિદ્યમાન નથી એટલે આ ગ્રંથને હું કેવળ 'ગરીબનો સાથી' કહીશ તો તે અસ્થાને નથી મૂળ ગ્રંથ હસ્તગતીખીત હતો, અને કાંઈ કાંઈ ઠેકાણે અસ્પષ્ટ ભાષાના વાંચનને કદાચ યોગ્ય સુધારો વધારો કરવો પડ્યો છે, છતાં પણ કુદ સુધારણમાં કંઈક દોષો રહી ગયા છે જે વાચક વર્ગ દરગુજર કરશે.

સંપાદકનો હું સંપૂર્ણ ઋણી હતો અને તેમનું ઋણ આ દ્વારા ચતુર્વિત્ત અદા કરવાનો અને તેમની દૃઢ ઇચ્છા પુરી પાડવાનો આજે મને જે અવસર મળ્યો છે, તે બદલ સંપાદકનો તેમજ શ્રી. પરમહંસજી પરમાત્માનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

મારા આ નજીવા પ્રયાસને વાચક વર્ગ વધાવી લેશે. અને જે કાંઈ વાચક આ ગ્રંથ સંબંધમાં યોગ્ય સૂચનો આપશે તે હું અંતઃકરણ પૂર્વક વધાવી લઉંશ, અને બીજી વખત હું યથાશક્તિ અમલ કરવા પ્રેરણા. ગ્રંથમાં ઘણાં દરદો માટે અનેક ઉપાયો દર્શાવેલા છે તેમાંથી એક ઉપર ઘણાં હલાજ દૂકડે દુકડે દર્શાવેલા છે, જે સુદા વાચકવર્ગ નિભાવી લેશે, એવી અ.શા. રાખું છું. છેવટે મારે એજ કહેવાનું છે કે ભારતવાસીઓ પોતાના મહાન પૂર્વજોની અનેકવિધ સંસ્કૃતિ, અભ્યાસ અને શોધોને માત્ર દીલથી મન ઉપર લઈ અને આવા કાંઈ ગ્રંથોનો સહઉપયોગ કરશે તો મારો આ અલ્પ પ્રયાસ ફળીભૂત થયો માની લઉંશ. એજ અભ્યર્થના.

પૂજ્ય સ્વામીજી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

હાલ સ્થળ : જુનાગઢ.

સમાધીસ્થ : ૧૯૬૦ ના શ્રાવણ સુદ ૧૨ સોમવાર તા. ૨૬-૨-૭૪ (કરાચી)
(અંત્યકર્તા)

પૂર્વ સ્વામીજી ભારકરાનંદજી

આ ગ્રંથના સંપાદક પૂજ્ય સ્વામીજી ભારકરાનંદજી સરસ્વતી મૂળ વતની જીનામઢના રહીશ હતા. તેમનું આજ નામ બાનુશંકર રજુછોડજી શુક્લ, જ્ઞાતિએ વડનગરા નામર બ્રાહ્મણ હતા.

સ્વામીજીને તેમની પૂર્વાવસ્થામાંજ વૈદ્યકનો ખુબ શોખ હતો. અને આ સંબંધના સાહિત્યનો પણ તેમણે રસપૂર્વક અભ્યાસ કરેલો એટલે મૂળથીજ તેમને સારા સારા વૈદ્યોનો સંસર્ગ હતો. ઉપરાંત વનરપતિશાસ્ત્રનો ઉંડો અભ્યાસ હતો. તેમનો જન્મ સંવત ૧૬૩૩ની સાલમાં થયેલો ત્યારબાદ આદ્યકાળમાંજ તેમના ઉપર સાહિત્ય વિષયક સંસ્કારો પડેલા અને અભ્યાસ દરમિયાન પણ તેમણે પોતાનો પ્રિય વિષય વૈદ્યકતા શોખને પોષવા કેટલાએ પ્રયોગો કરેલા અને ખર્ચો કરેલા. જેમ જેમ પ્રયોગો અનુભવનિદ્ધ લાગેલા તેમ તેમ કેવળ નિષ્કામ ભાવથી જનસમાજમાં ફેલાવતા, અને અનેકને મદદ રૂપ થઈ પડતા.

પોતાના અભ્યાસી જીવન બાદ ગૃહસ્થાશ્રમમાં તેમનું પોતાનું જીનામઢમાં જાપજાનું હતું. અને તેની વ્યવસ્થા પણ તેમણે ઘણી સુંદર કરેલી.

વળી કેટલાંક સ્ટેટોમાં તેમણે ન્ય યાત્રીશનું કામ પણ કરેલું, પરંતુ પોતાના મૂળજૂત સંસ્કારો પોષવાનું યોગ્ય ક્ષેત્ર ન મળી આવતાથી તે મ.શ્રીએ કાઠીય વાડનાં મોટાં રાજ્યો, જેમાં કે પાલીતાણા, રાજકોટ, પોરબંદર, ભાવનગર, ત્રિગેરમાં રાજવૈદ્ય તરીકે ખ્યાલી મેળવેલી અને રાજકુટુંબમાં ફેમીલી વૈદ્ય તરીકેજ રહેતા.

તેમનો સ્વમાનશીલ સ્વભાવ અને સ્વતંત્ર વિચારબુદ્ધિને લઈ પોતે ઘણુંજ સ્વતંત્ર જીવન ગાળત, છતાં દરકોઈને પોતે પોતાના વિષયમાં ઘણાજ ઉપયોગી હતા.

ધાર્મિક સંસ્કારનું ખીજ પણ તેમના આદ્ય કાળમાંજ રોપાયેલું હોઈ એવટે સંવત ૧૬૫૮ની સાલમાં પોતે સંન્યસ્ત લીધેલું અને તે બાદ ઘણીખરી અવસ્થા તેઓશ્રીએ અણોહ કન્યાળી અને હંદારમાં ગાળી. પાછલી અવસ્થામાં (જીનામઢ) ગીરનારમાં રહેલા અને તે બાદ થોડો વખત જોરાવરનગરમાં ગાળેલો. ત્યારબાદ પોતે કરાચી ગયેલા અને ત્યાં હરસનું દરદ હોઈ ઓપરેશન કરાવેલું અને તેમાં તે સંવત ૧૬૯૧ની સાલમાં ત્યાંજ સ્વર્ગવાસી થયેલા તેમનાં પુત્રી સુભદ્રા-બેનના સ્મારક તરીકે, પોતાની વિભૂતી આ ગ્રંથદ્વારા પ્રકાશ થાય તેવી તેમની અંતીમ ઇચ્છા હતી અને તે પરમકૃપાળુએ પુરી પાડી.

તેમની શ્રદ્ધા, નિખાલસતા અને સ્વમાનશીલ સ્વભાવ તેમજ તેમનું સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી જીવન એક આદર્શ હતું, અને તેમની પ્રેરણા દેરકને મળે એવી શ્રી ઇશ્વર પ્રત્યક્ષે નમ્ર અભ્યર્થના.

‘હૃદય તત્ત્વસત્’

પ્રકાશક

વિષય સચિ. ભાગ ૧-૨

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ	નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	અતિસાર	૨-૩-૫૮-૬૦- ૨૮૩, ૩૬૫, ૪૧૭, ૪૧૮, ૪૮૨.	૧૬	અપરાજિત ધુપ	૨૦૬.
૨	અશ્વવના રોગ.	૪.	૧૭	અશુભરવખેન શાન્તિ	૨૧૩.
૩	અશીલુનો ઝાડો	૧૩.	૧૮	અશ્વ અત્યંજન વિધી	૨૩૦.
૪	અશી.	૨૨, ૫૫, ૬૮, ૭૦, ૭૧, ૭૭. ૮૬, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૫, ૧૨૬, ૨૪૭, ૨૮૩, ૨૮૬, ૨૯૯, ૩૦૪, ૩૧૪, ૩૪૦, ૩૫૫, ૩૬૨, ૪૧૮, ૪૬૩, ૪૬૫.	૧૯	અશ્વ યોજાનું અનુપાન.	૨૩૭.
૫	અજમાનાં અકર્નાં	૨૩.	૨૦	અશક્ત મન્ત્રી	૨૮૧.
૬	અજમાનાં અકર્નાં ઓસડ.	૨૩.	૨૧	અપરમાર અંજન	૨૮૨, ૪૭૧.
૭	અજક	૩૬, ૪૭ ૧૮૪ ૨૯૦, ૩૬૩.	૨૨	અશીલુના વિષનો ઉપાય.	૩૦૫, ૪૧૮, ૪૨૫, ૪૩૮.
૮	અજપીત	૭૧, ૩૦૪, ૩૦૬, ૪૧૭, ૪૭૬.	૨૩	અત્રતકી ધાર	૩૧૦.
૯	અજમાદક	૭૫.	૨૪	અનંતમૂળ	૩૧૩.
૧૦	અજમાના પુલની વિધી.	૭૭.	૨૫	અનનાસ	૩૧૬.
૧૧	અશીલુનો નીશો.	૧૨૭.	૨૬	અરી ફેનાદી	૩૧૬.
૧૨	અવલેહ ખંડપીપલી	૧૬૬.	૨૭	અગ્નિકુમાર	૩૨૧.
૧૩	અલયા મોદક	૧૯૬.	૨૮	અમરવટી	૩૩૨.
૧૪	અલિ તીરેમન	૨૦૦.	૨૯	અત્રત વર્તિકા રસાયન.	૩૬૨.
૧૫	અલુતેલ	૨૦૩.	૩૦	અધાશીશી	૭૬, ૩૫૬, ૪૫૨.
			૩૧	અમીરી જુઝાળ	૩૬૧.
			૩૨	અર્શની ગેળી	૩૬૭.
			૩૩	આતર કાઢવાની વિધી.	૩૬૭.
			૩૪	અશીલુ મુકાવવાનો ઉપાય.	૩૬૮.
			૩૫	અનિદ્રા	૪૧૭.
			૩૬	અજુર્જ શ્રી શીંગસ	૪૨૭, ૪૮૧
			૩૭	અન્ય લેપ	૪૮૫,
			૩૮	આંખ	૧, ૬૦, ૨૬૩ ૩૨૬, ૩૭૬, ૪૩૦, ૪૩૨, ૪૬૭, ૪૪૬.
			૩૯	અંતર્ગલ	૬, ૨૪, ૩૬૬.
			૪૦	અંડવર્ધિ	૨૫, ૪૪૪, ૪૬૨, ૪૬૩.

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૧	આંકડી અને તાણુ	૭૦
૪૨	આંખના ખીલ	૭૬.
૪૩	આંધાપો	૧૦૦.
૪૪	આરોગ્ય વર્ધની	૧૪૭, ૪૧૨.
૪૫	આમણ	૬, ૩૮૦.
૪૬	આંખ ગળતી હોય તે ઉપર	૧૨૫.
૪૭	અંજન વિધાન	૨૨૮, ૪૧૦.
૪૮	એકાંગવીર	૨૮૧.
૪૯	આત્મવ દોષ	૩૦૫, ૩૦૬.
૫૦	આપધો (પરચુરણ)	૩૧૧.
૫૧	અંજર	૩૧૩.
૫૨	એળીયાની ગોળા	૩૧૭.
૫૩	એન્ટી સેપ્ટીક પીલ્સ	૩૫૨.
૫૪	આંખનું ડુલું	૩૬૫.
૫૫	અંમ પગતળી આપધ	૩૬૬.
૫૬	ઓઠારી	૩૮૦.
૫૭	આતશકના પલીતા	૩૮૨.
૫૮	„ મશીયા	૩૮૨.
૫૯	„ ઇલાજ	૩૨૭, ૩૬૯, ૪૦૩.
૬૦	આગરની ગોળાના ઉપાય	૩૯૯ ૪૩૦.
૬૧	અંખર (ખનાવટી)	૪૦૪, ૪૬૧.
૬૨	અંખર ઓઠાર કરવો	૪૦૬.
૬૩	એસ મીક્ચર	૪૧૬.
૬૪	આંકડી	૪૩૪, ૪૩૫, ૪૫૧.
૬૫	આમવાત	૪૫૧.
૬૬	આપધ રસાયનનો સાર.	૧૭૧.
૬૭	આપધ પ્રકાર અનેક વિધી	૨૧૫, ૨૨૦.
૬૮	ઈંદ્રજવનું તેલ	૩૯.

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૯	ઈંદ્રીમાં રોગ દોષ તે ઉપર	૨૪.
૭૦	ઈંદ્રી શેયીલ્ય	૫૯, ૬૨, ૨૫૦.
૭૧	ઈંદ્રી જીવાળ	૬૭, ૬૮.
૭૨	ઈંદ્રી લેપ	૨૫૦.
૭૩	ઈંદ્રી પર ચેક	૨૫૦.
૭૪	ઈંદ્રી રોગ	૨૬૭.
૭૫	ઇચ્છા બેદી	૩૧૬.
૭૬	ઈંદ્રીની પદ્ધતિ	૩૬૭.
૭૭	ઉપદંશ	૬૯ ૬૭ ૮૬ ૯૦ ૧૨૯ ૧૪૦ ૩૦૧ ૩૦૬ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૬૦ ૪૪૭ ૪૭૫ ૪૬૪ ૪૬૫
૭૮	ઉદર વિધી	૭૪ ૭૪
૭૯	ઉધરસ	૧૨૪ ૩૦૨ ૩૩૨ ૩૭૩ ૪૩૧ ૪૩૨
૮૦	ઉપરસ	૧૬૬ ૧૮૦
૮૧	ઉપધાતુ	૧૭૩ ૪૪૮
૮૨	ઉપરતન	૧૮૮
૮૩	ઉપવિષ	૧૯૦
૮૪	ઉંદરીનો મલમ	૩૮૩
૮૫	ઉંદરીયા આઝારનો ઉપાય	૩૯૬
૮૬	ઉમરણી પ્રતિકાર	૪૨૮
૮૭	ઉદર શલ	૪૫૧
૮૮	ઉનવા.	૪૫૬
૮૯	કમળો	૯ ૮૨ ૨૭૬ ૪૫૦
૯૦	કફ તથા વાયુ	૧૨
૯૧	કપુરીયા	૨૧

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૯૨	કપુરનો ખાલો	૮૪
૯૩	કર્ણ પીડા	૧૨૩
૯૪	કવલ	૨૦૭
૯૫	કડવારા કાઢવાની યુક્તિ,	૨૬૪
૯૬	કર્ણ પાક	૩૨૦, ૪૦૬, ૪૩૮
૯૭	કદમ વણી	૩૩૨
૯૮	કનકાવલી ગુટીકા	૩૪૨
૯૯	કળતર	૩૭૫, ૩૭૬
૧૦૦	કમળકંદ	૪૧૩
૧૦૧	કક અગર કામ	૪૩૯
૧૦૨	કરોળીયા	૪૪૩
૧૦૩	કનેરનું ઘી	૪૮૭, ૪૮૮
૧૦૪	કરતુરી ખોટી	૪૯૧
૧૦૫	કાન ખજુરાના ઝેરનો ઇલાજ	૪
૧૦૬	કાસ આસોપરિ ગુટીકા	૫, ૭૦૭, ૪૯૦
૧૦૭	કાનનું પર	૧૩, ૪૩૮
૧૦૮	કાનમાં બગાઈ ઉપર	૧૮
૧૦૯	કાનમાં ઢોડાં પડતાં	૨૧
૧૧૦	કામ બંધ	૫૬
૧૧૧	કામ વૃષ્ટી	૬૧
૧૧૨	કાલ રાત	૨૧૨
૧૧૩	કાલી દાઢર	૨૪૬
૧૧૪	કામ વર્ધક	૨૪૮, ૩૬૮
૧૧૫	કામદેવ ધૂત	૨૬૭
૧૧૬	કામેશ્વર	૨૬૮
૧૧૭	કામધેનુ	૩૩૨
૧૧૮	કામદીપક રસ	૩૩૮
૧૧૯	કાળો રસ	૩૬૫
૧૨૦	કાનનું પીપબંધ કર- વાની રીત	૪૦૧
૧૨૧	કાનનો દુઃખાવો	૪૫૨
૧૨૨	કાનના રોગ	૪૬૬, ૪૬૭

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૨૩	કુખ	૫, ૧૦, ૧૧, ૫૨, ૧૦૦, ૪૬૪,
૧૨૪	કંદર્પ સંજ્ઞન રસ	૫, ૪૨૩
૧૨૫	કંઠમાળ	૬, ૧૬, ૨૨ ૭૭, ૪૫૪
૧૨૬	કોભેરા	૧૩, ૨૯, ૬૮ ૭૦, ૭૩, ૭૮ ૩૦૦, ૩૦૭ ૩૧૦, ૩૮૦ ૪૦૪, ૪૭૫ ૪૬૬
૧૨૭	કુમારીપાક	૨૬
૧૨૮	કેશ કળ્પ	૧૨૯, ૩૫૮ ૪૪૬
૧૨૯	કાંચ તથા પિત્ત	૧૭૫
૧૩૦	કુસુમીકા નામક રોપીણીવર્તી	૨૨૬
૧૩૧	કાંટો ગળી પડવાનો ઉપાય	૩૦૨
૧૩૨	કૃમીકુદાર	૩૧૯, ૪૫૭
૧૩૩	ક્રોનીક સીફીલીઝ	૪૦૪
૧૩૪	કોદ	૪૪૫
૧૩૫	કાચળીમાં રસ ઉતારવો	૪૭૩
૧૩૬	ખરબતું	૨, ૯, ૨૪, ૩૦, ૫૭ ૫૮, ૮૭, ૨૮૬ ૩૮૩, ૩૯૭, ૪૩૦
૧૩૭	ખસતી દવા.	૫૫, ૧૦૨, ૧૨૩ ૩૭૦, ૪૨૮ ૪૩૪, ૪૮૫
૧૩૮	ખર્પર	૧૮૨
૧૩૯	ખાંસી	૪, ૬૨, ૩૬૮ ૪૭૮
૧૪૦	ખીલી-કંઠમાળ	૧૦
૧૪૧	ખેન તથા દમ	૨૮
૧૪૨	ખુશ બખ્તીપર	૨૫૨, ૨૫૪
૧૪૩	ખીખખ	૨૬૦, ૨૬૬, ૪૬૨
૧૪૪	ખીલ	૩૭૦

નંબર	વિષય	રૂપ
ગ		
૧૪૫	મર્જણીના અવિહાર	૧૧.
	ઉપર	
૧૪૬	મતજમ	૧૭, ૪૫૬
૧૪૭	મરમીનું ઓસડ	૨૭.
૧૪૮	મર્જાધાન	૫૫, ૮૪, ૮૫, ૯૬, ૯૬, ૧૧૨ ૧૧૨, ૨૬૧, ૨૬૯ ૩૦૧, ૩૨૮, ૩૩૦
૧૪૯	મર્જશિવ	૫૬, ૧૧૨, ૩૩૧ ૩૩૮, ૩૫૨
૧૫૦	મજ્જેલ	૫૭, ૩૬૪
૧૫૧	મર્જાધર્મી	૯૯, ૧૧૩
૧૫૨	મર્જાપાત	૧૧૧, ૪૧૬, ૪૩૫
૧૫૩	મર્જા પરિક્ષા	૧૧૧.
૧૫૪	મળીયા બળદનો ઉપાય	૧૨૪.
૧૫૫	મળદાહ	૧૨૫.
૧૫૬	મયા ક્રેશ ઉપર	૩૬૭.
૧૫૭	મુદ્ધમ	૬, ૫૧, ૯૬, ૪૪૬, ૪૮૪
૧૫૮	મુમડાં ચાંદી વિગેરે	૧૩, ૩૬, ૬૯ ૭૦, ૭૪, ૨૯૯
૧૫૯	મુડ ચડી	૬૬.
૧૬૦	મંધકનો પ્યાલો	૮૪.
૧૬૧	મંધક વટી	૯૫, ૩૧૭.
૧૬૨	માજરનો હલવો	૯૮.
૧૬૩	માળખુ લોહું તામ્ર	૧૩૦
૧૬૪	માંડીયોના સંધીવા	૧૪૦
૧૬૫	મંધક	૧૮૧
૧૬૬	મંકુપ વિધી	૨૦૬

ઘ

૧૬૭	ધાપાણી	૧૧૮
૧૬૮	ધાવ	૧૪૦, ૪૩૯, ૪૭૫
૧૬૯	ધોડાચોલીની વિધી	૨૩૫.
૧૭૦	ધી ચંપાનું	૩૬૦.

નંબર	વિષય	રૂપ
ચ		
૧૭૧	ચક્ષુ રોગ	૮૨.
૧૭૨	ચન્દ્ર ઇન્દુ	૮૫.
૧૭૩	ચન્દ્ર પ્રભાવતી	૮૭.
૧૭૪	ચક્ષમ	૩૦૦
૧૭૫	ચાંદી તથા ભગંદર	૬, ૧૧, ૨૭, ૧૧ ૧૨, ૩૦૧
૧૭૬	ચિત્તભમ	૧૬.
૧૭૭	ચુંક	૨૦, ૩૮૦
૧૭૮	ચાંદીની ખાખ	૩૫, ૪૮
૧૭૯	ચાંદી વિસ્ફોટક	૩૬, ૪૯, ૭૬, ૧૧૬ ૧૩૨, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૪૦, ૩૫૭. ૪૪૪, ૪૭૬
૧૮૦	ચુર્ણ કાશ્મીરી	૬૫.
૧૮૧	,, અમરત્વ	૭૫.
૧૮૨	,, ભરમાર્ક	૭૫.
૧૮૩	,, પંચનમ	૭૫.
૧૮૪	,, ઉધરસ	૭૬.
૧૮૫	,, લઘુ સૂક્ષ્મ	૭૬.
૧૮૬	,, નવીન સૂક્ષ્મ	૭૬,
૧૮૭	,, આમ્લકયાદી	૧૦૨.
૧૮૮	,, અગ્નિ મુખ	૧૦૨.
૧૮૯	,, શીતોપચાદી	૧૨૨.
૧૯૦	,, તદંતર્ગત લેપન	૨૩૦.
૧૯૧	,, રોપણ	૨૩૦.
૧૯૨	,, રોલન	૨૩૦.
૧૯૩	,, પ્રત્યજન	૨૩૧.
૧૯૪	,, પાચન	૨૬૦.
૧૯૫	,, શીખર	૩૦૬.
૧૯૬	,, નારસીંહ	૩૨૨, ૩૩૨
૧૯૭	,, ત્રીપવિત્ર	૩૨૨.
૧૯૮	,, સારસ્વત	૩૨૬.
૧૯૯	,, વ્યોમાદી	૩૪૧.
૨૦૦	,, માક્ષિકાદી	૩૫૪.
૨૦૧	,, વિજય	૪૪૦, ૪૪૨

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૦૨	સુવો શીશર માળવાનું	૧૨૬
૨૦૩	ચાંદી રોપ	૧૩૮.
૨૦૪	ચિંતામણી	૧૪૧.
૨૦૫	ચામડીનાં ફરદો	૩૨૬.
૨૦૬	ચોરાશી રોગ ઉપર	૩૫૭.
૨૦૭	ચીતરી	૪૨૬.
૨૦૮	ચાંદી જરમ	૪૮૭.

છ

૨૦૯	છાંડ (ચીતરી)	૬, ૫૭, ૪૦૮, ૪૬૧
૨૧૦	છોકર આફ અવગુહેય	૧૧૩.

જ

૨૧૧	જાનંદર	૧૦, ૨૫, ૩૨, ૪૭૩
૨૧૨	જવરાંકુશ	૧૨, ૧૪, ૨૧, ૩૬૦, ૩૬૪
૨૧૩	જવર (તૃતીય)	૨૦, ૨૪
૨૧૪	„ (ચાતુર્થીક)	૨૧
૨૧૫	જવરો કંપ	૨૩
૨૧૬	જવર	૫૪, ૭૦, ૭૪, ૩૦૪, ૪૪૬, ૪૫૦, ૪૬૪
૨૧૭	„ જીર્ણ	૬૩, ૬૬, ૭૪
૨૧૮	જખમ	૧૧૬. ૨૮૮
૨૧૯	જવર મુશરી	૨૮૨
૨૨૦	જવરાધીકારી	૪૮૬
૨૨૧	જવાળા દેવી	૪૬૩
૨૨૨	જીન જૂન નાશક ધુણી	૬૩
૨૨૩	જીલામ	૨૪૬, ૩૫૧, ૩૬૧
૨૨૪	જાતર જમ	૩૨૮
૨૨૫	જંગલ મીઠો કરવાનાં ઉપાય	૩૬૬
૨૨૬	જીજામતી માળુન	૩૭૮
૨૨૭	જીમ	૩૮૮

ઝ

૨૨૮	ઝાડો	૧, ૩૨૭, ૪૩૨, ૪૩૪
૨૨૯	ઝાટકા ઉપર	૩૬૬
૨૩૦	ઝેર	૮૦, ૩૬૫
૨૩૧	ઝામરાનું ઓસડ	૪૩૨

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૩૨	ઝેરકાચલાની ગોળી	૨૮
૨૩૩	ઝેર કાચલાં	૭૩, ૮૭
	ટ	
૨૩૪	ટાંનીક દવા	૩૦૧
૨૩૫	ટેમરા માછલીનું તેલ	૩૦૫
૨૩૬	ટાંનીક પીલ	૩૫૨
૨૩૭	ટાંકી ઉપર	૪૮૬

ઢ

૨૩૮	ડાકણ વગળી હોમ તેનો ઉપાય	૩૬૬ ૪૦૬
-----	-------------------------	------------

ત

૨૩૯	તામ્ર	૭, ૧૫, ૨૪, ૨૭, ૩૩, ૪૬, ૪૮, ૫૪, ૫૭, ૬૪, ૬૧ ૬૬ ૧૧૬, ૧૩૬, ૧૪૦, ૧૬૬ ૨૮૦ ૩૪૮, ૩૬૩, ૪૪૫.
૨૪૦	તામ્રમારણ	૧૭, ૨૮૦, ૪૪૫
૨૪૧	તેલ જાયફળ	૩૧, ૩૬
૨૪૨	„ મીણ	૩૬, ૪૨, ૪૫, ૨૮૬
૨૪૩	„ તમ	૩૮
૨૪૪	„ સુરોખાર	૩૮
૨૪૫	„ લવીંગ	૩૮
૨૪૬	„ રસ કપુર	૩૮
૨૪૭	„ ધતુર બોજ	૩૮, ૨૫૨, ૩૧૬
૨૪૮	„ પારમપીપળો	૩૬
૨૪૯	„ પાવડીંગ	૩૬
૨૫૦	„ જમાલગોટી	૩૬
૨૫૧	„ અકલમરો	૪૦
૨૫૨	„ કુકડવેલ	૪૦
૨૫૩	„ કણેર	૪૦
૨૫૪	„ ઝેરકાચલાં	૪૦
૨૫૫	તેલ વછનાગ	૪૦
૨૫૬	„ હરડે	૪૧
૨૫૭	„ જવંત્રી	૪૧
૨૫૮	„ અજમે	૪૧
૨૫૯	„ પીપર	૪૧

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૬૦	ઝોલચી	૪૧
૨૬૧	આકડો	૪૨
૨૬૨	સુંઠ	૪૨
૨૬૩	દોડમનાં છોડીયાં	૪૩
૨૬૪	મુગ	૪૩
૨૬૫	ફળદર	૪૩
૨૬૬	સંચળ	૪૪
૨૬૭	મુંધક ૪૪, ૪૮, ૬૧, ૧૧૯	
૨૬૮	દાદશાક્ષાર	૪૪
૨૬૯	રક્ત રોકીડો	૪૫
૨૭૦	બીજામાં	૪૫, ૨૬૬
૨૭૧	સોમલ	૪૫, ૧૧૯, ૨૫૨
૨૭૨	મૃતિકા	૪૬
૨૭૩	પુત્ર	૧૧૮
૨૭૪	માલ કાંકણી	૨૭૬
૨૭૫	કપુર	૨૮૫
૨૭૬	નવસાર ફટકડી	૨૮૬
૨૭૭	તેલ	૩૦૩
૨૭૮	તાલ	૩૩૭
૨૭૯	રતાંબન	૩૩૮
૨૮૦	તેલ પાન વીધી	૩૪૨
૨૮૧	મામા	૩૫૩
૨૮૨	વાયુ ઉપર	૩૫૪
૨૮૩	તમાકુ	૪૦૧
૨૮૪	તાવ ટાઢીયો ૬૨, ૬૬, ૮૫, ૧૦૧	
૨૮૫	હાડ	૭૪
૨૮૬	સાદો	૭૭, ૭૮
૨૮૭	સર્વ ૮૫, ૧૨૩, ૨૮૧, ૩૬૦, ૪૩૪, ૪૫૧, ૪૮૩	
૨૮૮	પરસેવો લાવનાર	૮૫
૨૮૯	તાલ	૯૬
૨૯૦	પુત્ર	૧૩૬, ૧૭૫
૨૯૧	તોલ-વજન	૧૯૨

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૯૨	તિથો પદી	૨૫૧, ૨૫૩, ૨૮૫, ૨૯૩, ૪૫૬, ૪૬૩, ૪૧૪
૨૯૩	ત્રીભુવન કીર્તી	૨૮૩
૨૯૪	તાવ તૃતીય	૩૦૨
૨૯૫	તંત્ર ખ્યાત	૩૧૫
૨૯૬	તામ્ર દ્રાવણ	૩૧૬
૨૯૭	ત્રિકૃત્તા રસાયન	૩૩૪
૨૯૮	તાવ તીક્ષ્ણી જલદર	૩૭૯
૨૯૯	તરવારના ધા ઉપર	૪૦૯
૩૦૦	ત્રાંચુ રવેત કરવું	૪૦૯
૩૦૧	તરવારની ધાર વાગે નહીં	૪૧૧
૩૦૨	તુષા	૪૬૧
	થ	
૩૦૩	થડકાંની માંદે ઉપર	૭૬
	થ	
૩૦૪	દમ ૫, ૭, ૧૪, ૧૬, ૭૧, ૭૬, ૨૭૭, ૩૦૧, ૪૧૫, ૪૩૨, ૪૩૮	
૩૦૫	દાદર ૩, ૭, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૨, ૪૨૮, ૪૩૪, ૪૮૩	
૩૦૬	દાદ	૨૯
૩૦૭	દાંતમંજન ૮૨, ૪૦૦, ૪૦૨, ૪૨૪	
૩૦૮	દાંત દાદની દવા	૮૩, ૪૩૦
૩૦૯	દાઝમા ઉપર ૬૭, ૧૨૫, ૩૨૩, ૩૩૧, ૪૪૦, ૪૪૧, ૪૭૫, ૪૬૧	
૩૧૦	દેહ શુદ્ધી	૧૧૩
૩૧૧	દેશચાન	૨૧૩
૩૧૨	દ્રવ્ય ગુણ સત્તા અવધી	૨૧૪
૩૧૩	દુખાવો	૩૦૧
૩૧૪	દ્રાવણ પ્રયોગ	૩૩૯
૩૧૫	દાંત	૩૮૧, ૪૬૫
૩૧૬	દરદ	૪૧૫

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
	ધ	
૩૧૭	મનુરવા	૪૪૭
૩૧૮	માવરા	૧
૩૧૯	માવકીણી ૧૯, ૨૫૪, ૩૨૮, ૪૨૨	
૩૨૦	માવપુષ્ટી ૬૮, ૨૪૮, ૨૮૬, ૪૫૫, ૩૭૩	
૩૨૧	માવ પ્રવાહ ૬૬, ૨૮૬, ૩૫૭, ૪૧૬, ૪૪૩, ૪૬૩	
૩૨૨	માવક્ષમ ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫	
૩૨૩	માવ પરિક્ષા ૧૩૦	
૩૨૪	માવ પેશાબમાં જવી ૧૩૬, ૨૫૪	
૩૨૫	ધુમ્રપાન ૨૦૫	
૩૨૬	માવ બંધ ૨૫૪, ૩૬૦, ૩૬૧	
૩૨૭	માવ ભસ્મ ૩૧૨	
૩૨૮	માવ અયોગ ૩૬૨	
૩૨૯	માવણ ૩૬૬	
	ન	
૩૩૦	નખળાઇ ૫૮, ૪૫૬	
૩૩૧	નસકોરી ૧૦૨, ૧૨૬, ૪૦૫	
૩૩૨	નજલો ૧૨૬	
૩૩૩	નસ્ય વિધી ૨૦૧, ૩૬૫	
૩૩૪	નપુંસકતા ૨૫૨, ૪૬૦	
૩૩૫	નલ બંધોપરિ ૩૫૬, ૪૨૬	
૩૩૬	નવસારનાં ફુલ ૩૭૩	
૩૩૭	નાસુર ૩, ૫, ૧૦, ૨૬૬, ૩૭૦, ૩૭૫, ૪૫૪, ૪૮૬	
૩૩૮	નાજેશ્વર ૪૮, ૧૭૦	
૩૩૯	નિધુમ ઉપર ૫૬	
૩૪૦	નાકસુર નાળ ૭૦	

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૪૧	ન્યુમોનીયા ૭૮	
૩૪૨	નેત્ર રોગ ૬૦, ૪૦૧, ૪૬૧	
૩૪૩	નિલકંઠ ૧૩૪	
૩૪૪	નામ સીર્ષક ૧૬૬	
૩૪૫	નાડી પરિક્ષા ૨૦૭, ૨૦૮ થી ૨૧૨	
૩૪૬	નાડી સ્થાનગતિ વિચાર ૨૧૩	
૩૪૭	નામરદી ૨૫૦, ૪૧૦	
૩૪૮	નેત્રોપરિ ૩૬૧	
૩૪૯	નાક બેસી જવું ૪૦૦	
૩૫૦	નીહલો ૪૧૧	
૩૫૧	નાકમાંથી લોહી જવું ૪૫૩	
૩૫૨	નાસારોગ ૪૬૮	
	પ	
૩૫૩	પક્ષધાત ૬, ૨૭, ૧૨૨	
૩૫૪	પગ ફાટતા હોય ૨૧	
૩૫૫	પ્લેગ ૮૨, ૩૫૩, ૪૬૪	
૩૫૬	પછડાટ ઉપર ૬૭	
૩૫૭	પથરી ૧૨૧	
૩૫૮	પટ્ટી ૩૬૮	
૩૫૯	પરમાપર ઇંદ્રી બુલાવ ૩૫૬	
૩૬૦	પ્રમેદ ૨, ૩, ૬, ૭, ૯, ૧૨, ૧૩, ૧૬, ૧૮, ૫૨, ૬૨, ૬૭, ૭૬, ૮૦, ૮૨, ૬૭ ૧૦૧, ૧૧૬ ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૬, ૨૭૬, ૨૮૪, ૨૯૪, ૨૯૬, ૩૦૧, ૩૦૪, ૩૦૫, ૩૦૬, ૩૦૮, ૩૧૪, ૩૫૬, ૩૬૪, ૩૬૬, ૩૭૬, ૪૧૬, ૪૩૩, ૪૩૪, ૪૩૭, ૪૩૮, ૪૪૫, ૪૫૫, ૪૭૨, ૪૬૩	

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૬૧	અદર	૪, ૧૩, ૨૨, ૧૭, ૫૨, ૧૦૧, ૧૦૩, ૧૩૭, ૨૭૭, ૨૮૯, ૩૦૨, ૩૦૮, ૩૫૬, ૪૩૭, ૪૩૮, ૪૪૧, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૪૫, ૪૬૦, ૪૬૧,
૩૬૨	પારક	૮, ૩૭, ૪૬, ૪૮, ૫૭, ૬૫, ૯૨, ૧૨૦, ૧૫૧, ૧૫૪, ૧૭૬, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫, ૪૧૦, ૪૧૬.
૩૬૩	ખાલો પારાનો	૧૧
૩૬૪	પુખ્તી	૧૩, ૩૬૬,
૩૬૫	પ્રવાહ	૧૭, ૬૭, ૧૦૧, ૧૮૮
૩૬૬	પાકુ તથા ચાદાં	૧૮
૩૬૭	અમેદ તથા ખીચી	૨૦, ૨૬
૩૬૮	પાંપણ	૨૫
૩૬૯	પારક મારણ વીચી	૨૬
૩૭૦	અમેદ ઉપર બંગ	૩૨
૩૭૧	પાણી	૫૬, ૬૬૭, ૩૬૭,
૩૭૨	ખીચી	૫૬
૩૭૩	પાકુ	૬૬
૩૭૪	પાક-કરતુરી	૭૨
૩૭૫	અસુતા અદર	૮૪
૩૭૬	પાક-પુરપત્ર	૯૪, ૯૫
૩૭૭	અસવોપાય	૧૧૧
૩૭૮	ખીપરમીટનું સત્વ	૧૨૭

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૭૯	પાણી કંકુ કરવાની રીત	૧૨૮
૩૮૦	પારા ચાંદીની ગોળા	૧૫૨
૩૮૧	પંચ કર્મ.	૧૬૬
૩૮૨	પ્રતિસારણ	૨૦૭
૩૮૩	પ્રભંપ	૨૨૨
૩૮૪	પ્રદેહ	૨૨૨
૩૮૫	પુટ વિધા	૧૬૨
૩૮૬	પારા ગોળાની ખાખ	૨૮૦
૩૮૭	પીનસ	૨૮૪, ૩૬૭, ૪૦૦.
૩૮૮	પુખ્ત પ્રાપ્તિ મર્મોધાન	૩૩૦
૩૮૯	પીટીતાર્થ	૩૫૧
૩૯૦	પેટનો કુખારો	૩૫૨, ૪૮૪,
૩૯૧	અસવ	૩૬૦,
૩૯૨	પારો મારવા બાંધવાનો ઉપાય	૩૬૩
૩૯૩	પેટમાં ગાંઠ થઈ રોય	૩૭૬
૩૯૪	પીઆ ઉપર લેપ	૩૭૬
૩૯૫	પેશાબ બંધ	૪૩૨
૩૯૬	પીત્તજવર	૪૮૩
૩૯૭	પામા ખુબસી વિરોધક	૪૬૧
ક		
૩૯૮	હટકડી.	૩૧૭
૩૯૯	કુલ્લ	૬
૪૦૦	શીરંગાદી રોમ	૩૫૭
૪૦૧	ફોડા	૪૨૬
ખ		
૪૦૨	ખરોજ	૪, ૧૦, ૧૬, ૨૦, ૨૩, ૬૩, ૮૦, ૧૦૬, ૩૫૬.

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૦૩	ખનાવડી કેસર	૮૩, ૪૬૬
૪૦૪	,, લીલમ	૮૩
૪૦૫	,, પ્રવાસ	૮૪
૪૦૬	ખડુ મુત્તા	૯૮, ૩૦૮
૪૦૭	ખરફ ખનાવડાની કીયા	૧૨૭
૪૦૮	ખદામ	૨૬૧
૪૦૯	ખવાસીર	૨૬૫, ૩૨૭, ૩૮૧
૪૧૦	ખલીસ્ટર	૩૮૪
૪૧૧	ખરતીગત વાયુ	૪૮૩
૪૧૨	ખરાસ ખોટો	૪૯૧
૪૧૩	ખત્રીસ	૪૯૬
૪૧૪	ખાત્રકનું ફુલ	૬
૪૧૫	ખંધેમ	૧૦, ૩૭, ૩૯૦ ૩૯૨, ૩૯૩, ૪૦૮, ૪૨૯, ૪૩૩
૪૧૬	ખાલકેની સમણી	૧૨
૪૧૭	ખંગ ભરમ	૧૫, ૩૫,
૪૧૮	ખંધાળીના પેટ ખેસણા ઉપર	૨૯
૪૧૯	ખામલામ	૩૦, ૧૨૮
૪૨૦	ખાગા ધુંટી	૬૦
૪૨૧	ખયુખોનું પ્લાર્ટર	૫૩
૪૨૨	ખંગ કલામ	૧૭૦
૪૨૩	ખંગેશ્વર વિધી	૧૭૦
૪૨૪	ખુદણ નરય	૨૦૨, ૨૦૩
૪૨૫	ખુદફ જીવન નુતન	૨૨૦
૪૨૬	ખાગ ભરંડા	૩૧૪
૪૨૭	ખાદુ શાલ ગુડ	૩૮૧
૪૨૮	ખાલ ખત્રીસી સોમડી	૩૬૫
૪૨૯	ખુકની	૩૮૩, ૪૦૦
૪૩૦	ખાળકેના ઉપાય	૪૫૮

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
	મ	
૪૩૧	ભમંદર તથા નાસુર	૮, ૯૩, ૪૪૪
૪૩૨	ભરમ રસકપુર	૪૬, ૧૭૮
૪૩૩	,, મન્કુર	૬૬
૪૩૪	,, ત્રીખંગ	૬૭, ૧૪૮
૪૩૫	,, પુત્ય	૮૬, ૯૬: ૧૩૬
૪૩૬	,, હીંગલોક	૯૧, ૩૬૦
૪૩૭	,, પારદ	૧૦૨, ૧૫૩ ૧૫૫, ૧૭૫
૪૩૮	,, યશદ	૧૦૩
૪૩૯	,, પારો ચાંદી	૧૩૬
૪૪૦	,, સુરોખાર	૧૩૭
૪૪૧	ભરમ પ્રયોગ	૧૪૧
૪૪૨	,, રવેત	૧૪૩
૪૪૩	,, ચાંદી	૧૪૩, ૨૮૮, ૪૮૭
૪૪૪	,, સુવણ	૧૪૫
૪૪૫	,, ખંગ	૧૪૫, ૪૮૯
૪૪૬	,, નાગ	૧૪૬, ૩૪૫
૪૪૭	,, જમત	૧૪૭
૪૪૮	,, લાદ	૩૫, ૪૭, ૬૭, ૧૪૯ ૧૬૭, ૨૮૮
૪૪૯	,, ચાત્રક	૧૫૦
૪૫૦	,, જોદંતી હાતાત	૧૬૧, ૮૦૬ ૪૧૧, ૮૮૮
૪૫૧	સોમત	૧૬૫, ૪૮૮
૪૫૨	,, રોખ	૧૪, ૧૬૮
૪૫૩	,, રસ સીદુર	૧૭૮
૪૫૪	,, રાજખજેશ્વર	૧૭૯
૪૫૫	,, કોડી	૨૭૮
૪૫૬	,, શંખ	૨૭૮
૪૫૭	,, સાખર	૨૭૯, ૩૯૮, ૪૧૫ ૪૬૫
૪૫૮	ભરમ કલામ	૩૨૮, ૩૫૫

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૫૯	,, તામ્ર	૪૪૫, ૪૪૮
૪૬૦	,, પ્રવાહ	૪૪૭
૪૬૧	,, પોલાદ	૪૪૭, ૪૪૮
૪૬૨	ભરમ	૪૪૮
૪૬૩	,, સીમાની	૪૪૮
૪૬૪	ભુત ભેરવ રસ	૫
૪૬૫	ભીમસેની ખરાસ	૮૭
૪૬૬	ભેષજ ભક્ષણ સમય	૨૩૧
૪૬૭	ભોગેલો પુરૂષ દેહાણે આવે	૨૫૪
૪૬૮	ભીલામાનું સંશોધન	૩૦૫
૪૬૯	ભુંડની દાદ ખાંધવાનો ઇલાજ	૩૨૦, ૪૦૬
૪૭૦	ભરનાગલ ગુમફ	૩૬૧
૪૭૧	ભાઈનો ઇલાજ	૩૬૨
૪૭૨	ભીલામાં મારણ વિધી	૩૬૯
૪૭૩	ભીલામાનો હિતાર	૩૮૨
૪૭૪	ભીલામાની ગોળા	૪૧૪
મ		
૪૭૫	મસા ૩, ૨૯, ૨૭૧, ૪૩૫, ૪૪૭	૪૮૨, ૪૮૬
૪૭૬	મહાખન્ધ્યપાક	૧૧
૪૭૭	મહાપુષ્ટી	૧૫, ૩૦૩
૪૭૮	મદન કામેશ્વર ૧૭, ૨૯૮, ૩૨૧	૩૫૮
૪૭૯	મધુવટી	૫૬
૪૮૦	મરડો ૭૬, ૧૦૧, ૨૮૩ ૩૫૬	૩૭૬, ૪૪૨, ૪૬૪.
૪૮૧	મરતક પીડા ૨૬, ૮૧, ૧૨૮, ૩૫૧, ૩૮૧, ૪૫૨, ૪૬૮	
૪૮૨	મલાઈ	૮૪
૪૮૩	મકર જ્વર	૩૧૬
૪૮૪	મમી હિપર	૮૫
૪૮૫	મલ્લ સીંદુર, મનશીલ ૧૩૭, ૧૮૩	
૪૮૬	મદન મોદક	૨૨૦, ૩૩૫

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૮૭	મનુષ્ય અસ્થિ	૨૬૪
૪૮૮	મહારત્ની મોદક	૩૩૭
૪૮૯	મદન સુંદર રસ	૩૩૮
૪૯૦	મહાશંકાવટી	૩૫૨
૪૯૧	મયા સુંદરવટી	૩૫૫
૪૯૨	મલમ	૩૮૩, ૩૮૪
૪૯૩	,, કુતરાની જીઆનનો	૩૯૪
૪૯૪	,, હીમળાનો	૩૮૪, ૩૮૫
૪૯૫	,, રતવાનો	૩૮૫
૪૯૬	,, જંગાલનો	૩૮૫
૪૯૭	,, મોન્ધુયાનો	૩૮૫, ૩૮૬ ૪૦૦
૪૯૮	,, સાખર જુગ	૩૮૫
૪૯૯	,, અકે દુધ	૩૮૫
૫૦૦	,, ખેરસાળી	૩૮૬
૫૦૧	,, સફેદાનો	૩૮૬
૫૦૨	,, ગુલેશ્વરમાની	૩૮૬
૫૦૩	,, પાગનો	૩૮૬, ૩૮૭, ૩૮૮
૫૦૪	,, સીરકાનો	૩૮૭
૫૦૫	,, જંગલી ઘાજ	૩૮૭
૫૦૬	,, શંખાલુ	૩૮૭
૫૦૭	,, ભીલામાનો	૩૮૭
૫૦૮	,, ગંધા ખેરખનો	૩૮૮
૫૦૯	,, મૂરવાનો	૪૦૦
૫૧૦	મસા તથા ગાલ કાઢવાનો ઉપાય	૩૮૮
૫૧૧	મરદી	૩૮૪, ૪૩૫
૫૧૨	મરદીની પદ્ધતી	૪૩૫
૫૧૩	મશી કરવાનાં ઝોસડ	૪૩૦
૫૧૪	મહાશ્વે મોપરિ	૪૬૩
૫૧૫	મધુ પ્રમેદ	૪૬૩
૫૧૬	મુત કચ્છ ૧, ૩, ૬૧, ૬૬, ૬૭, ૧૦૩, ૧૬૬, ૨૭૬, ૨૭૮, ૩૬૫, ૪૫૭, ૪૭૧,	
૫૧૭	મીઠાનો વાટકો	૮
૫૧૮	મુખરો ૧૪, ૭૬, ૭૮, ૮૨	

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૧૬	મેતીની ખાખ	૧૬, ૪૭
૫૧૭	મેઢું આણવાનું ઓસઠ	૨૨, ૨૬, ૧૩૨, ૧૩૩
૫૧૮	મેઢું લોહી પડતું હોય	૨૫ ૪૫૪
૫૧૯	મેઢું-વાળવાનું ઓસઠ	૨૬, ૧૦૭
૫૨૦	મૃતસંજીવની	૩૮, ૬૦
૫૨૧	મૃગી	૪૮, ૪૯, ૫૭, ૧૨૨, ૧૨૮, ૩૬૦, ૪૧૭
૫૨૨	માહેશ્વર ધૂત	૬૩, ૨૮૧,
૫૨૩	મેઢા ઉપર મમા	૭૨
૫૨૪	મુખારજીની માંઠ	૭૬
૫૨૫	મેઢું આવવું	૮૧
૫૨૬	મેડનેસ	૮૧
૫૨૭	મેરથુથું	૮૧
૫૨૮	માઠાતીલી	૮૩
૫૨૯	માણુન	૮૪, ૨૪૭
૫૩૦	મેઢોને પારો દેવો	૮૭
૫૩૧	મુળબાધી અર્થ	૧૨૧
૫૩૨	મેઢે લાળ પડતી હોય	૧૨૩
૫૩૩	મુદ્રા	૧૩૦
૫૩૪	મેરથુથુંમાંથી તાંબુ કાઢવાની વિધી	૧૪૨
૫૩૫	મુરખાના ઇંડાનું તેલ	૨૫૧
૫૩૬	મૈથુન	૨૭૧, ૨૭૨, ૨૭૩, ૨૭૬
૫૩૭	મુળમખાત અર્થ	૨૭૪
૫૩૮	મુતકાઠ	૨૭૬
૫૩૯	મંજીખાદી	૩૩૦, ૪૦૬
૫૪૦	મેઢોપરી	૩૫૬
૫૪૧	મુખ છાયા	૩૭૫, ૪૨૭
૫૪૨	માથાનાં કંદ	૩૮૧
૫૪૩	મસીયો વા	૩૮૨
૫૪૪	મીસી પીપડી	૩૮૨
૫૪૫	માથાના ડોવાડનો ઉપાય	૩૮૮
૫૪૬	મણુન કણેરનાં બી ની	૩૮૯
૫૪૭	માણુન ભોગની	૩૮૯, ૩૯૧

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૫૧	મેઢાલકદી	૩૮૬
૫૫૨	માલમ	૩૮૬
૫૫૩	કોચા	૩૯૦
૫૫૪	સસથુ	૩૯૦
૫૫૫	કાળી મુશરી	૩૯૦
૫૫૬	ચોપચીની	૩૯૧
૫૫૭	આતશકની	૩૯૧
૫૫૮	બીજામાની	૩૯૨
૫૫૯	મુળમત કવવાનું	૩૯૫
૫૬૦	માથુમને થેલું કરવું	૪૦૬
૫૬૧	મુખ ગંધાય વા પાકે	૪૨૭
૫૬૨	મેઢા ઉપર ખીલ	૪૨૭
૫૬૩	મુકરોગ	૪૩૭
ચ		
૫૬૪	ચક્રત	૬૦, ૩૦૪, ૩૦૭
૫૬૫	ચશદ	૧૭૧
૫૬૬	ચંત્ર વિધાન	૧૬૧
૫૬૭	ચોની કંદ	૧૬
૫૬૮	ચોની ઉપદંશ	૬૫, ૧૧૦
૫૬૯	ચંત્ર	૧૧૧, ૪૧૦
૫૭૦	ચંત્રાચન	૧૧૧, ૪૨૦, ૪૩૫ ૪૩૬, ૪૬૧
૫૭૧	ચંત્ર રોગ	૪૨૦
૫૭૨	ચાકુતી મહાપાંખીક	૪૨૧
ચ		
૫૭૩	ચગની ગાંઠ	૬
૫૭૪	ચસોળી	૬, ૨૫, ૪૮૬
૫૭૫	ચસ ચીંતામણી	૨૨, ૨૬૭
૫૭૬	ચકત પ્રવાહ	૨૨, ૨૫, ૩૬૬
૫૭૭	ચકતાતિસાર	૨૪, ૫૮, ૧૦૨,
૫૭૮	ચતાંધળો	૨૫, ૫૪, ૧૨૫, ૨૭૮, ૩૬૫, ૩૮૧
૫૭૯	ચસ કાલારી	૨૫
૫૮૦	ચસ કુરી	૫૦
૫૮૧	ચતવા	૭૧
૫૮૨	ચસ કપુર	૮૧, ૮૭
૫૮૩	ચસ સમીરપન્નગ	૯૬, ૩૨૧
૫૮૪	ચ, તાલકામૃત	૧૨૦
૫૮૫	ચસામણુ પ્રયોગ	૧૪૪, ૨૬૫, ૩૩૧, ૩૩૩

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૮૬	રસ-સ્વયમગ્નિ	૧૪૬
૫૮૭	રસ સીંદુર	૧૭૯, ૩૪૫
૫૮૮	રત્ન પ્રયોગ	૧૮૭
૫૮૯	રસ કીયા	૨૩૦
૫૯૦	રસ પ્રદરારી	૨૭૭
૫૯૧	,, ભસ્મ	૨૭૭
૫૯૨	,, બૃહદ્ માણિક્ય	૨૭૯
૫૯૩	રક્ત શુદ્ધી પર	૨૮૯
૫૯૪	રસ-અગ્નિકુમાર	૩૨૧
૫૯૫	રક્તચ યંત્ર	૩૩૨
૫૯૬	રસ મંચાબ્ર	૩૩૩
૫૯૭	રસોદ્રવ શયન	૩૩૪
૫૯૮	રતી વિલાસ મોહક	૩૩૬
૫૯૯	રસ અર્શ કુદાર	૩૪૨
૬૦૦	,, પંચામૃત	૩૪૨
૬૦૧	,, લક્ષ્મીનારાયણ	૩૬૨
૬૦૨	,, ભોક્તાથ	૪૦૬
૬૦૩	,, અમ્બનિકુમાર	૪૦૭
૬૦૪	રતિવીલાસ	૪૧૪
૬૦૫	રમુજ	૪૧૬
૬૦૬	રત્નોદર્શન	૪૩૫
૬૦૭	રક્તબંધ	૪૩૮
૬૦૮	રત્ન	૮, ૧૦, ૧૬૮, ૨૦૧, ૪૮૬
૬૦૯	રાશી	૬, ૨૭
૬૧૦	ત્રામિ	૧૨
૬૧૧	રોષ્ય ભસ્મ	૧૪
૬૧૨	રાશાની	૫૧
૬૧૩	૩૫ રસ વિધી	૬૪-૩૬૪

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૧૪	રાજ રત્ન	૮૬-૨૪૬
૬૧૫	રાજવટી	૯૭
૬૧૬	ત્રાપુ સાફ આવવો.	૧૦૦, ૧૧૨, ૪૩૬, ૪૬૧
૬૧૭	,, બંધ કરવો	૧૧૩
૬૧૮	રેશમી કાપડનો ડાઘ કાઢવો.	૧૨૭
૬૧૯	રાંગનો ખેલ	૧૩૧
૬૨૦	રોષ્ય માક્ષિક	૧૭૪
૬૨૧	ત્રાપુ ત્રાપુના જુલાબ	૧૯૯
૬૨૨	રોપણી રસ કીયા	૨૩૦
૬૨૩	રોગ નિદાન	૨૩૨
૬૨૪	રાજમુતાંગ	૨૭૯
૬૨૫	રૂપીરઆવ	૨૮૪
૬૨૬	રાજ વલ્લભ	૩૫૫
૬૨૭	રાક્ષાં ખરજવાં	૩૭૩
૬૨૮	રતુ સંતાન બંધ	૪૧૩, ૪૪૧
૬૨૯	રાજપદમાપર	૪૬૦
ક		
૬૩૦	લસણાદ્ય	૭૫
૬૩૧	લઘુ કૃત્યાદ	૩૬૬
૬૩૨	,, મૃતંગ	૩૨૧
૬૩૩	,, ફલધૂત	૩૫૨
૬૩૪	લોહીવા	૧૭, ૭૮
૬૩૫	લોહી પડતું લોપ	૨૮,
૬૩૬	લોહી	૨૨૪
૬૩૭	લોહ ભસ્મ	૩૫, ૪૭, ૬૭
૬૩૮	લોહ સંબધી	૫૦, ૧૫૦, ૧૭૧
૬૩૯	લુખસ	૮૧, ૮૨,
૬૪૦	લુપ્તારીવા	૮૧, ૪૪૧
૬૪૧	લેપન વિધી	૨૨૧

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૪૨	લેપ દોષ	૨૨૧
૬૪૩	" વિપક્ષ	૨૨૧
૬૪૪	" વસ્તુ	૨૨૧
૬૪૫	લેખની વર્તી	૨૨૬
૬૪૬	લૅંગ ચીરીત્તા	૨૫૫, ૨૫૬
૬૪૭	લીંગોત્થાન	૨૭૧
૬૪૮	લોહીચુરણ	૪૧૫
જ		
૬૫૬	વમન	૩, ૧૬૬
૬૬૦	વધરાવળ	૨૩, ૩૬૦, ૪૩૬
૬૫૧	વસંત માલતી	૬૬
૬૫૨	વંશ્યા ક્રમ	૧૦૪, ૧૦૫
૬૫૩	વજ્રનામ શોધન	૨૪૭
	વજ્રાક્ષાર	૩૨૨
૬૫૪	વશ કરવાની કળા	૪૦૬
૬૫૫	વશીકરણ	૪૧૧
૬૫૬	વાયુ	૧, ૨, ૨, ૩, ૬૮, ૧૧૧, ૩૦૬, ૪૩૬, ૪૩૬ ૪૮૬
૬૫૭	વિરોધક	૪, ૪, ૧૦, ૨૭૮, ૩૭૫ ૪૨૬, ૪૩૭, ૪૪૩, ૪૪૪
૬૫૮	વિષ	૪, ૨૪, ૧૮૮, ૧૮૬, ૩૪૪ ૩૬૮, ૩૬૬, ૩૭૩
૬૫૯	વાહ	૭.
૬૬૦	વાળો	૬, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૨૧, ૫૬, ૭૭, ૮૭, ૧૦૨, ૧૨૫, ૩૦૭, ૩૬૬, ૪૩૮ ૪૬૪, ૪૮૫, ૪૬૧, ૩૭૦ ૩૬૬, ૪૩૮, ૪૬૪ ૪૮૫, ૪૬૧
૬૬૪	વાયુ દિરંગ	૨૨
૬૬૨	વાયે રહી ગયો હોમ	૨૬
૬૬૩	વાય મૃગી હવા	૩૨
૬૬૪	વિરેચન	૩૭, ૬૮, ૧૬૮, ૨૦૦
૬૬૫	વાયુ નળખંધ	૪૮
૬૬૬	વીંછીની હવા	૫૧, ૧૨૩. ૩૦૦, ૩૨૩, ૩૫૧, ૪૨૫, ૪૩૮, ૪૪૪, ૪૪૬

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૬૭	વાત બાધી	૧૨૨
૬૬૮	વાધનો વાળ ખાધો હોમ તે ઉપર	૧૨૪
૬૬૯	વિષ આવ	૨૫૮, ૨૦૭
૬૭૦	" ચીકીત્તા	૨૬૪, ૨૬૭, ૪૩૩
૬૭૧	વાત વીંધવંસ	૨૮૧
૬૭૨	વાત ગુળકુરા	૩૧૭
૬૭૩	વાજીકરણ વિધી	૩૩૫ ૩૬૦
૬૭૪	વાળ ન ઉમે તેવો ખસાજ	૩૭૮
૬૭૫	વાતનાશક તેજ	૪૨૨
૬૭૬	વાહ	૪૪૬
સ		
૬૭૮	સ્તંભન ૧, ૧૧, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૬૧, ૬૨, ૨૪૮, ૨૪૬, ૨૫૦, ૨૫૨, ૩૦૩, ૩૧૬, ૩૨૧, ૩૨૪, ૩૩૮ ૩૬૧, ૪૦૫, ૪૧૦	
૬૭૯	સર્વ પ્રયોગ	૫
૬૮૦	સન્નિપાત	૧૨, ૪૩૪, ૪૮૮
૬૮૧	સર્વ જ્વરોપરિ	૧૫, ૩૦
૬૮૨	સસણી	૧૫
૬૮૩	સર્વ કોઠ	૧૬
૬૮૪	સર્વ ગુલ્મ મુક	૧૬
૬૮૫	સર્વ વાત	૧૮, ૪૧૬
૬૮૬	સર્વ નેત્રોપરિ	૨૦
૬૮૭	સળેખમ	૨૭
૬૮૮	સર્વ વિષ	૫૧, ૫૭, ૬૨, ૧૦૦, ૩૦૦, ૩૬૮, ૪૧૦, ૪૨૫, ૪૩૮
૬૮૯	સહા મરતાની	૬૮

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૬૦	સ્તન પીડા ૧૧૦, ૧૧૨, ૪૩૬, ૪૫૭	
૬૬૧	સ્તન કઠણ કરવા ૧૧૨	
૬૬૨	સમુદ્રજળનો પ્રયોગ ૧૨૪	
૬૬૩	સખ્ત ધાતુ શોધન ૧૬૭	
૬૬૪	સમજી માણુમ ૨૫૪	
૬૬૫	સર્વ-વીંછી નિષ ૩૨૩, ૩૨૬, ૩૫૧	
૬૬૬	સર્વેશ્વર અથવા કાળો રેશ ૩૬૧	
૬૬૭	સર્વ પ્રમેહ ૪૦૬	
૬૬૮	સગર્ભા સ્ત્રી પ્રદર ૪૭૦	
૬૬૯	સ્તન રોગ ૪૭૦, ૪૭૧	
૭૦૦	સુવારોગ ૨, ૧૧૧, ૪૩૭, ૪૬૨	
૭૦૧	સંધીવા તેલ ૨, ૩, ૬૬,	
૭૦૨	સિન્ધ ગણેશ ૫	
૭૦૩	સોમલ. ૭, ૧૪, ૨૧, ૩૦, ૪૭, ૬૭, ૬૬, ૧૦૩, ૧૧૭, ૧૩૬, ૧૩૮, ૧૬૩, ૧૬૦, ૨૫૧, ૨૭૭, ૨૮૭, ૨૯૪, ૩૮૫, ૩૬૨, ૩૬૪, ૪૮૮	
૭૦૪	સોળો ૨૦, ૨૩, ૫૬, ૪૬૩, ૪૭૩	
૭૦૫	સાબરશ્રંગનું મારણ ૨૩	
૭૦૬	સોનું ૫૧, ૪૮૮	
૭૦૭	સીરીલીસ ૫૩, ૬૬, ૨૮૭, ૨૮૮ ૨૯૨, ૪૦૪	
૭૦૮	સોમલનું મોમ ૬૦	
૭૦૯	સુરોખાર ૬૧	
૭૧૦	સૂર્ય ચંદ્ર વિધી ૬૫	
૭૧૧	સૂર્ય સિંધા ૬૫	
૭૧૨	સ્નેહીની વર્તી ૨૨૬	
૭૧૩	સ્ત્રીવશ્ય ૩૨૦, ૪૦૫.	
૭૧૪	સુદર્શન રત્ન ૨૦૦,	
૭૧૫	સ્વેદ કર્મ ૧૬૪.	
૭૧૬	સ્નેહપાન વિધી ૧૬૩	
૭૧૭	સંખીયો ૮૮, ૩૧૬, ૩૨૫	

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૭૧૮	સૂર્યવર્ત ૧૦૧	
૭૧૯	સુરો કાયમ કરવાની વિધી ૧૦૩	
૭૨૦	સંત ન પતિકાર ૧૦૬	
૭૨૧	સીરોગ પ્રતિકાર ૧૧૦, ૩૭૨ ૩૭૪, ૩૯૫, ૪૩૫	
૭૨૨	સ્ત્રીને દુધ ન આવતું હોય ૧૧૩	
૭૨૩	સંચકણી ૧૨૦, ૨૭૮, ૪૧૮, ૪૮૩	
૭૨૪	સૌભાગ્ય વૃદ્ધી ૧૨૨	
૭૨૫	સોમલ-ધતુરાનો ઉતાર ૧૨૩	
૭૨૬	સંખીયાના ધુમાડાનો ઇલાજ ૧૨૮	
૭૨૭	સાડી ગોલી ૧૩૨	
૭૨૮	સીંદુર ૧૭૫	
૭૨૯	સ્નેહની રસ કીચા ૨૩૦	
૭૩૦	સુદર્શિ પ્રસાદની શલાકા ૨૩૧	
૭૩૧	સોપારીનો દહવો ૨૬૧	
૭૩૨	સોપારીપાક ૨૬૧	
૭૩૩	સીંગરફ ૩૬૫, ૪૧૨	
૭૩૪	સંજીવની ૩૨૨	
૭૩૫	સુખક પ્રમેહ ૩૨૭	
૭૩૬	ચુલી કરણ ૩૩૬	
૭૩૭	સૂખ પ્રસવ ૩૬૬, ૪૦૫, ૪૫૮	
૭૩૮	સાતપડો ૩૭૧, ૪૮૬	
૭૪૦	સૂર્ય મૃગાંક ૩૭૧	
૭૪૧	સુખ શોધન ૩૭૨	
૭૪૨	સોમલ મારણ વિધી ૩૭૨	
૭૪૩	સ્ત્રીની ફરજ ૩૬૬	
૭૪૪	સ્ત્રીની હેજ ખોલવાનું ૩૬૬	
૭૪૫	સ્ત્રીને આંખના ગાંઠ ૩૬૬	
૭૪૬	સોનામુખીની ખાસીયત ૩૬૬	
૭૪૭	સ્ત્રીને ગર્ભ રહે ૪૦૫	
૭૪૮	સ્ત્રી કામણ ૪૧૦	
૭૪૯	સ્ત્રીએ પતિવશ કરવો ૪૧૧	
૭૫૦	સારણ ૪૧૬	
૭૫૧	સ્ત્રી સાસરે ન રહે તેનો ઉપાય ૪૨૮	
૭૫૨	સંક્રોચન ૪૩૫ ૪૩૬, ૪૬૧	

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૭૫૨	સંતાન ચતુ	૪૬૨
૭૫૩	સીકાવ	૪૬૨
૭૫૪	સી પીઠા (જથુતી વખતે)	૪૬૬
૭૫૫	સમર્થ સી પ્રદર	૪૭૦
૭૫૬	સંધી વાચુ	૪૮૪
૭૫૭	સુરભો	૪૮૭
શ		
૭૫૮	સરદી	૧, ૪૬૦
૭૫૯	સરખત	૬૩
૭૬૦	„ ઉનાખનો	૧૨૮
૭૬૧	સક્રિત	૪૭૬
૭૬૨	શાસ કાસ	૨, ૧૨, ૩૫૬, ૩૮૦, ૪૪૬, ૪૭૮, ૪૯૦, ૪૯૨
૭૬૩	શીતાંગ	૪
૭૬૪	શીરો રોગ	૬
૭૬૫	શીળશ	૩૦, ૬૨, ૭૬, ૪૮૫
૭૬૬	શલ	૬૬, ૭૩, ૩૦૪, ૩૦૬
૭૬૭	શંસમની નં	૧, ૨, ૩, ૮૫
૭૬૮	શંખદ્રાવ	૮૭
૭૬૯	શીંગીનાં ફુલનો ઉપાય	૧૨૫, ૧૨૬
૭૭૦	શીતળામાં ફુલ ન પડે	૧૨૭
૭૭૧	શીતળા	૧૨૭, ૪૭૬
૭૭૨	શીલાજીત	૧૭૬
૭૭૩	શીર્ષ તેલ	૨૦૭
૭૭૪	શીલીત આવધકાર	૨૨૨
૭૭૫	શીઘ્ર વીર્યરખલીત ચીકીત્સા	૨૫૬
૭૭૬	શીતારી રસ	૨૭૬
૭૭૭	શંખરસ ગુટીકા	૩૫૩
૭૭૮	શુક્રમેહ	૩૫૪
૭૭૯	શ્વેત પદ્મ	૪૬૦

હ

૭૮૦	હરિતાલ	૧૦, ૧૫, ૩૦, ૩૫, ૪૬, ૫૪, ૬૨, ૬૬, ૬૧, ૧૬૦ ૧૮૩, ૨૮૮, ૨૯૬, ૩૬૨, ૩૬૩, ૪૩૬
-----	--------	---

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૭૮૧	હરસ	૧૨, ૧૮, ૬૮, ૪૩૧, ૪૫૫ ૪૮૫.
૭૮૨	હડકાવા કુતરાનો ઉપાય	૧૨, ૧૮, ૫૧, ૪૩૭, ૪૩૯, ૪૬૩
૭૮૩	હડકવા તથા આડા ઉકરાનો ઉપાય	૩૦, ૩૧૬, ૩૬૦
૭૮૪	હર શ્યાંક વિધી	૩૩૩
૭૮૫	હજીમીયત	૩૮૦, ૩૮૧
૭૮૬	હલદીપાક	૪૪૦
૭૮૭	હાડ મંજીર	૮, ૩૬, ૪૮૬
૭૮૮	હાડ	૧૭, ૧૮
૭૮૯	હીંગળોક	૧૬, ૩૪, ૮૩, ૧૫૭, ૧૮૧
૭૯૦	હાથ પગ તરડાનું જવા	૨૦
૭૯૧	„ ફાટતા હોથ	૨૬
૭૯૨	હીમકાનો ઉપાય	૨૮, ૪૩૫
૭૯૩	હેડકા	૬૨, ૬૮, ૧૨૫, ૪૭૭, ૪૯૦
૭૯૪	હીંગાળક	૭૫
૭૯૫	હઠ્ય રોગ	૬૭, ૧૨૮
૭૯૬	હાથ પગ મરડાનું જવા ઉપર લેપ	૧૦૨
૭૯૭	હીંગ ખનાવવાની રીત	૧૨૪
૭૯૮	હીંગળોકમાંથી પારો કાઢવો	૧૫૮
૭૯૯	હાથ રસની ચીકીત્સા	૨૫૫
૮૦૦	હીંગલું	૨૭૭, ૨૭૮
૮૦૧	હીંગળો પ્રયોગ	૩૬૧, ૩૬૨, ૩૬૪ ૩૬૫, ૩૬૬, ૪૮૮
૮૦૨	હાથ પગમાં કાંઠા વાગ્યો હોય	૩૭૨
૮૦૩	હંગામણ	૩૭૬
૮૦૪	હાથ પગમાં રસ ઉતરવો	૪૭૪
૮૦૫	હીરટીરીયા	૪૬૪
જ		
૮૦૬	જામ દમ	૧૫, ૨૦, ૩૧, ૮૧, ૨૬૮ ૩૮૧, ૪૩૬, ૪૮૦

સંપૂર્ણ: ભા. ૧-૨

વૈદ્યક સંગ્રહ

૧. વાયુ ઉપર—

પીપલીમૂલ, લીંડી પીપળ, કાકડાસીંગી, લવીંગ, તળ મધ—એ જણુસ ૬ ને ચાટવી. ટાંક બે. ખાંડ, ખાટું તથા અડદની પરેજ.

૨. શરદી ઉપર—

પીપળ, અકલકળો, વાવડીંગ, કાકડાસીંગી, અતીવીષની કળી, ઘોળા તીખાં લવીંગ, મધ સર્વે મેળવી એક એક ટાંક ચાટવું.

૩. આંખ દુઃખતી હોય અને રતાશ મટતી ન હોય તે ઉપર—

રસવન્તી, ગોપીચન્દન, ફટકડી, અશીણુ, દરેક વાલ બેબે—ને વાટી આંખ ઉપર ચોપડવી. ફટકડીને ફુલાવીને વાપરવી.

૪. મુત્રકૃમ્મ ઉપર—

એલચી પાશાણુભેદ, શીલાજીત,—દરેક અડધા રૂ. બાર તાંદરખના રસમાં નાંખી પાવું—તેથી મુત્રકૃમ્મ છુટે. (૧) ભેંશના કાનનો મેલ વાલ ૧, ગધૈયું એ બે વસ્તુ ચોપડવાની છે. અને ગધૈયું પાવાનું. તેનું કુંટી ઉપર ફરતું હીંગળોક ચોપડીને માંહે નાખવો.—જેથી છુટે અને ગધૈયાને પાણીમાં પાવું. એટલે કે ગધૈયું પાવાનું ને ચોપડવાનું બન્ને છે ને મેલ તથા હીંગળોક ચોપડવાનું જ છે.

૫. સ્તંભન—

(અ) આમલીના મીંજ ટાંક ૧, મીઠાં ઈંદ્રજવ ટાંક ૧, વીષ ટાંક ૧ એને વડના દૂધમાં વાટી કુંટી ફરતો લેપ કરે તો તે ધોવે ત્યારે છુટે.

(બ) કર્તુરી વાલ ૧, કેસર, ટાંક ૧, મરજકંકાલ રૂ. અડધાભાર, ગજપીપર રૂ. અડધાભાર, જયફળ રૂ. અડધાભાર, લવીંગ પા ભાર, મોચરસ એક ભાર, માયું અડધાભાર, ભાંગ અડધાભાર, અશીણુ અડધાભાર, મોતીની ખાખવાલ ૨ એ સર્વેને વાટી પાનના રસમાં ગોલી વાળવી. તે ખાંધ ઉપર દૂધ પીવું.

૬. ધાવરા ઉપડતાં હોય તે ન બેસતાં હોય તે બેસાડવાનો ઉપાય—

(અ) મધ, તીખાં, અજમા, કાલીપાટ, બંગ, કડવા ખડખોડો સર્વે વાટી ચોપડવું.

(બ) ગોળ, લવીંગ, કંકાડી, અજમો વાટીને ચોપડવો.

૭. ઝાડો બંધ કરવાનો ઉપાય—

ધતુરાનો રસ, અરીણુ, માયુ—એ ત્રણને દહીંમાં પાવું.

૮. વાયુથી અંગ ઝલાઈ જવા ઉપર—

એકલ કંટાનું મૂળ, જાલ સુધાં લાવીને તેના કટકા વાલ પ) ને આશરે કરવા—
તેમાં લવીંગ ૪) લેવાં ને જાશની પરાશમાં વાટીને પાવાં-કરી-ખાઈ, હીંગ, મરચું, તેલ,—
તે વર્જ-ખાજરો, લોદર, ગોળ ખાવું. જણુસ ૩ ઉપરની પેઠે ખાવી. દીન ૭ સુધી ખાવી.

૯. સુવારોગ—

લંગરીયા ખાખરાનું મૂળ, બેઠી તથા ઉભી ભોરીંગડી મૂળ, અરણીનું મૂળ, ખેરડાનું
મૂળ, પીલુડીનું મૂળ, પીપલીમૂળ, ખીલીનું મૂળ, ને સાંડીનું મૂળ, સમજાગે રાખી ઉકાળો પાવો.

૧૦. સર્વે વાતોપરી ગુટીકા—

ખેરીયો, સુંઠ, ઈંદ્રજવ, કકું, ખરી, હરડેદળ, ખેરડાની જાલ, પીપર, નસોતર,
જવખાર, ખીડલવણુ, (વલવણુ હશે ?) ટંકણુ ખાર, પીપળીમૂળ, સાજી, લસણુ—દરેક
ટાંક ૨—આદાના રસમાં ગોલી.

૧૧. અતીસાર ઉપર તથા લોહીખંડવાળા ઉપર—

ભાંગ, સાલમ, અતીવીક, લવીંગ, હીંગ, અરીણુ, પોરત અથવા ખસખસ, જનકજી—
એ સર્વે પૈસા એક એક બાર લઈ-વાટીને-કરીયા કાઢી નાખીને દાડમમાં ભરવા ને પછી
ઉપર કપડામાટી કરીને તે ગોળાને શેકવો પછી તેને કાઢીને એ સધળી ચીજ પેલા કાઢી
રાખેલા દાડમના કળીયામાં વાટવી. ગોળી વટાણાપૂર કરવી.

૧૨. ખરજવા ઉપર.

ગધેડાની લાદને જાળીને માંહી સફેદ મળી નાંખી, ધુપેલના ગઢડામાં વાટી ચોપડવાં.

૧૩. પ્રમેહ.

હરડે, ગોખરૂ, પાપાણુભેદ, ગરમાળો, ધમાસો, ધાણા, વળીયાળી, પીતપાપડો, કાખ,
કકુ, એખરામૂળ, જેઠીમધ, તેનો ક્વાથ સાકર નાખી પાવો.

૧૪. શ્વાસકુહારનું અંજન.

શ્વાસકુહારનું અંજન કરવાથી તથા સુંઘાડવાથી શૂન્ય હોય તે જવાબ દે.

૧૫. સંધિગત વાયુ ઉપર તેલ—

વજનાગ રૂ. ૪ બાર, ગુગળ ૪ બાર, ખોલટાંક ૨, એલીયો ટાંક ૨, સુંઠ ટાંક ૨, પીપર
ટાંક ૨, કાયફળ ટાંક ૨, માલકાંકણીનું તેલ શેર પા, સરસીયું તેલ શે. પા, એરડીયું તેલ અડધો

શેર, પાષાણબેદ શેર અડધો, એ સર્વેને એકત્ર કરી તાવડામાં ઉકાળવું ને શ્યામ થાય ત્યારે ઉતારી ચોપડવું.

૧૬. ચોરાશી વા ઉપર—

ઝેરકાચલા શેર પા, પારો ટાંક ૨, હીંગલો ટાંક ૨, ગવડ ટાંક ૨, સુંઠ ટાંક ૨, પીપળ ટાંક ૨, મળી ટાંક ૨, કાચકાં ટાંક ૨ (કેર ?) ગાયત્રી છાશમાં તે ખરલ કરી ચણાપૂર ગોલી લેવી.—ખટાઇ, તેલ વર્જ.

૧૭. પ્રમેહ—

સીંદુર, બોદાર, લવીંગ, પીળી કાડીનો ચૂનો, એ સર્વે રૂ. ૧ બાર—મોરથુથું રૂ. ૦૧ બાર—લીંબુના રસમાં વાટી ચણાપૂર ગોલી લેવી.

૧૮. મસ્સા ઉપર—

કાથો, પારો, કાળી મશીયાણી સાથે વાટી ચોપડવું.

૧૯. મુત્રકૃચ્છ ઉપર—

(અ) કાચકાની મીંજ શેડીને કાઢવી—તેને લીંબુના રસમાં ધસવી. ધસીને રૂની બત્તી કરીને તેને તે રસમાં બોળીને તે બત્તી પેસાબના વેહેમાં મૂકવાથી પેસાબ છુટે.

(વ) મેંદી, સુખડ, લીંબુનો રસ, સાકર, પાયાથી છુટે.

૨૦ સંધીવા ઉપર તેલ—તથા નપુસંકતા ઉપર—

સોમલ ૨ પૈસાબાર, ગંધક પૈસા ૦૧ બાર, સાબુ પૈસા ૦૧ બાર, સરસીયું તેલ શેર અડધો, ઉકાળીને વસાણાં નાંખી—ઓસડને પાનમાં લગાવી લીંગ ઉપર લગાવવાથી ઇંદ્રીય શક્તિથી મટે.

૨૧. નાસુરનો ઉપાય—

મરેલા વીંછીને બાળીને તેની રાખ પાણીમાં વાટીને ચોપડવી—તલપુર ટપકું કરવું તો નાસુર જાય.

૨૨. દાદર—

ગંધક, હડતાલ, ટંકણ—લીંબુના રસમાં ચોપડવું.

૨૩. વમન ઉપર—

જવંત્રી, વાવડીંગ, કમલકાકડી, લોખાન, અતીવીખ, ફેસર, સાગનું બીયું, તથા કપૂરની ગોલી વાળી આપવી.

૨૪. અતિસાર—

અશીણુ ટાંક ૧, કળીચૂનો ટાંક ૧ લવીંગ ટાંક ૧ સાથે મીલાવી આપવું.

૨૫. વિસ્ફોટક—

સખીયો, સોમલ ટાંક ૧, ફટકડી ટાંક ૩ કાથો ટાંક ૩, મરી ટાંક ૩, પાનના રસમાં ગોલી, ચણીઆબોર પ્રમાણ સુધી બરાબર જોઈને આપવી. પથ્થ, ચણા, ધીઈ, મીઠું વર્જવું.

૨૬. સર્વ વિષયોપરિ—

ઇંદ્રામણીના મુળ ૩૧. ૧૧ બાર, વાટી ટાઢા પાણીમાં પાવાં.

૨૭. વિસ્ફોટક—

દાડમની છાલ ૩૧. ૨ બાર, બોદાર ૩૧. ૨ બાર, ગોળમાં ગોલી ચણીયા બોર પ્રમાણ બરાબર આપવી સાંજ સવાર પથ્થ પાળવું.

૨૮. અશ્વિના રોગ ઉપર—

સોમલ ટાંક ૧, હીંગળો ટાંક ૧, કાથો ટાંક ૩, આદાના રસમાં ગોલી ચણા પ્રમાણ—ધોડાના સર્વે રોગ સમાવે.

૨૯. કાનખજૂરાના ઝેરનો ઇલાજ—

જે શરીરના ભાગ ઉપર કરડે કે ચોટી ખેસે તે ઉપર દેવતાળગ દેવો અથવા તે ઉપર ગોળ કે ગોળને અભાવથી તે ભભરાવી દેવી, મતલબ કે ગળપણુ તેનું મારણુ છે—મેમાં કે કાનમાં ગળી ગયેલ હોય તેને માટે ગોળજ ખવરાવવો—આ ઉપાય તરતને માટે છે.

૩૦. ખરોલ (પ્રતહા) વૃદ્ધિનો ઉપાય—

એલીયો, સાજખાર, અજમો, એ સર્વે ટાંક ૫ ને ગોળ શેર ૧૧ ગોલી ટાંક ૩ ની બે વાર ખવરાવવી—ખરલ જાય.

૩૧. ખાંસી તથા ક્ષય ઉપર—

કંટાલા થોરનાં ડીંડલા, ચાર હસ્તને પ્રમાણે લેવાં અને સીંધવ શેર ૧ કળીચુનો શેર ૧૧ તથા અરીણુ ટાંક ૩ ધાલીને પકાવવું. પાણી સૂકાયે મટે સહી.

૩૨. પ્રહર ઉપર—

વડગુદાનાં પાત્રાં છાંયે શુષ્ક કરી ખાંડી ટાંક ૩ ચોખાના ધોવણુમાં પાવું.

૩૩. શીતપ્રસ્વેદ (શીતાંગ)....

પારો ટાંક ૫, અતીવીખ ટાંક ૫, મરી ટાંક ૪, ધતુરાની જીંડવાની રાખ ટાંક ૮ એકત્ર કરી કોઈ આટવું.

૩૪. કાસશ્વાસોપરિ ગુટિકા—

બેડાની છાલ ટાંક ૫, જવખાર ટાંક ૫, આકડાના પુલના રસે મરદી ચણીયા બોર જેવડી ગોલી કરી મુખમાં રખાવવી—વાર બેજ—

૩૫. શ્વેતકૃષ્ટ ઉપર—

આકડાના મૂળ શેર ૦૧, કુંવારના મૂળ શેર ૦૧, ખરસાડીનું મૂળ ૦૧, બાંગરાનું મૂળ શેર ૦૧, તુરનાં મૂળ શે. ૦૧ મોટી દૂધેલીનાં મૂળ શે. ૦૧ બાવચીશે. ૦૧ અસારીચે. શે. ૦૧ કુવાડીયાનાં બી. શે. ૦૧ સોમલ ટાંક ૧ લીંબુ ૧૦ તેલમાં બીંજવીએ—ગાળીએ—ચોપડીએ—ઉજમાં ચાકાં જાય.

૩૬. હરસ (અર્શ) નાસુર—

માણસની ખોપરીની રાખ, મોરથુયાની રાખ, ખડમાં કાશીટા થાય છે તેની રાખ—ગાયના ઘીમાં મલમ કરી ચોપડવું—તો નાસુર અને હરસ જાય.

૩૭. દમ—ચુક—વાયુ ઉપર—

સાજખાર ૩૧. ૫ બાર, હળદર ૩૧. ૨ બાર, મરી ૩૧. ૨ બાર, તેનું પડીકું વાળી ચાર અથવા આઠ ભાગ મધ સાથે આપવું. ચુકત—વાયુ—દમ મટે—અજમાવેલ છે.

૩૮. ભૂતભેરવ રસ—

વાળો, ગંધક, વછનાગ, કારેલીના રસમાં ખરલ કરવું—વાલ ૧ બરાબર આપવું.

૩૯. કંદર્પ સંજીવન રસ—

પારો તોલો ૧, વછનાગ તોલો ૧, તુલશીના રસમાં વાટવો તથા અરીણુના કસુંબાની, કૌઆની તથા વીજ્યાની ભાવના દેવી—પછી કાળા ધંતુરાના જીંડવામાં ભરવું—ઉપર અડદના લોટનો લેપ કરવો—દૂધ શેર ૨ માં પચાવવું, પછી ખરલ કરવું—જયફલ—તમાલપત્ર, લવીંગ, તુલશીના બી, કસ્તુરી, કેસર,—ખરલ કરવું—દૂધની ભાવના દેવી. સૂકવીને માત્રા વાલ ૧ દૂધમાં ખાવી.

૪૦. સિદ્ધિ ગણેશ રસ—

પારો ટાંક ૧૦, ટંકણુ ટાંક ૧૦, પીપર ટાંક ૧૦, આદ્રાલનાં બીજ ટાંક ૧, નેપાળો ટાંક ૧ તેને એકત્ર કરીને દંતીના રસમાં ખરલ કરવું. નાળીયેરમાં ભરવું—સાત દીન રાખવું—પછી કાચના પાત્રમાં કાઢવું—તડકો દેવો પછી તેલ કાઢવું—તે તેલ શીશીમાં ભરવું ને તે બન્નેનો નાભી ઉપર લેપ કરે તો રચ લાગે—કંઈ ચોપડે તો ઓકારી થાય—સાકર દૂધ પીધે ઓકારી બંધ થાય.

૪૧. સમગ્ર યોગ—

પારો ટાંક ૨ વછનાગ ટાંક ૨ જવખાર ટાંક ૪ કેસર ટાંક ૧ મળી ટાંક ૯ ચૂરણુ કરી વાલ ૧ પાનમાં આપવું. વાયુ ચોરાશી—પ્રમેહ ચૌદ—સન્નિપાત્ તેર જાય.

૪૨. બાલકનું ધુલું જાય.

ચરક્લીની હંગાર, તથા સાકર સમભાગે વાટી આંખમાં ભરે તો જાય.

૪૩. કંઠમાલ—

ભોરધુધુ, કપીલો, માણસના મસ્તકની ખોપરીની રાખ, ગાયના માખણમાં મલમ કરવો. કંઠમાલ જાય.

૪૪. આમણ—

રાલ ને પડવારા વાટીને ભરભરાવે તો આમણનિ: શરતી મટે.

૪૫. ગુદમ—

બકરીનું મુતર શેર ૧૫ આકડાનાં પાન શેર ૫ એલીયો ટાંક ૯ નવસાર ટાંક ૯, ટાંકણુ ટાંક ૯, સંચર ટાંક ૪, સીંધવ ટાંક ૯, અજમો શેર ૦, સર્વે બકરીના મુત્રમાં નાખવાં—વાસણનું મેં બંધ કરવું—અગ્નિ પોર ચારની કરવી—ખાળીને રાખ કરવું—શીત થયે ટાંક ૨ ગાયની છાશમાં પાય તો ગોલાનો રોગ જાય.

૪૬. રગની ગાંઠ બંધાયેલ છુટે—

ધતુરાનો રસ, ગાડરનું દૂધ, સીંધવ મેળવી ઓછે તાપે દીન ૭ સુધી ધસે તો રગની ગાંઠ બંધાયેલી છુટે.

૪૭. હડકાયું કુતરું વિગેરે સર્વ વિષ ઉપર—

(અ) આકડાનું દૂધ, તેલ, ગોળ, એ ત્રણની ગોળી ખાય.

(બ) કેળનો રસ પાય તો સર્વ વિષ જાય.

૪૮. છોડ વછુટે તે ઉપર—

(અ) જસુનાં મૂળ ખાંડી છાશમાં ધસી પાય તો શુદ્ધ છોડ વછુટે.

(બ) ભાંગરાનો રસ ૩૦ દિવસ પીએ.

૪૯. અંતર્ગલ ઉપર—

સુરોખાર, નવસાર, સોનાગેર ત્રણેને—વેંગણ, (રીંગણ) ફારીને તેમાં ભભરાવી તે વેંગણ બાંધે તો મટે.

૫૦. પ્રમેહ—

કેવડાના મૂળનો રસ શેર ૦ સાકર ટાંક ૫ નાખી પાય તો વરસ ૧-૨ નો પ્રમેહ મટે.

૫૧. શિરોરોગ—

રૂમી મસ્તકી રૂ. ૦૧ બાર, ગાયનું ઘી રૂ. ૪ બાર, ઉનું કરીને તેમાં મસ્તકી વાટીને નાખી ઉકાળીને ઠરે ત્યારે નાકમાં ટીપાં સાત દિવસ સુધી મુકીયે તો મટે, સિદ્ધ છે.

૫૨. તામ્રભસ્મ—

હડતાલ તોલા ૨, ત્રાંબુ તોલો ૧ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી અડાયામાં ગળપુટે કુંકી દેવું-રતી ૧ દમ તથા ઉદર વિકાર પર દેવું.

૫૩. દમ—

ધતુરાના પાનને ગાડરનું માખણ ચોપડીને તે ઉપર સીંધવ ભભરાવવો-પછી તેને ઉપરાપર મુકીને હાંદલામાં બાળી દેવું, પછી તેમાંથી વાલ ૦૧ મધ સાથે લેવું.

૫૪. વાઈ—

પાંચ રૂ. ભાર સફેદ મરીની, લુગડામાં પોટલી બાંધી તેને કંટાળા થોળમાં થડ કાળીને ધાલવી-તેના ઉપર તે ગર્ભનો ડાટો દેવો. ઉપર છાણ તથા મટોડી છાંદવી-દીન ૪૦ રહેવા દેવું. પછી બારીક ખરલ કરી વાઈ અથવા ફેફર આવે ત્યારે નાકમાં કુંકવું-રતી ૨ ત્રણ વખત વાઈ તથા ફેફર ઉપર અજમાવવાથી અકસીર છે.

૫૫. સોમલ તથા હીંગલુ પ્રકાર—

સોમલ રૂ. ૧ ભાર, હીંગળો રૂ. ૧ ભાર-સોમલના કટકા વાલ ૬ ના કરવા-હીંગ-જોકનો કટકો રાખવો-વસ્તુ બે ઘાટે લુગડે પોટલી બાંધીએ-પછી એક મોટો ગોળો લઈ તે મધ્યે દુધ શેર ૩૦ નાખવું, તે મધ્યે પોટલી અધવચ રાખી-ઉપર ઢાંકણીને કઠે પોટ-લીનો દોરો બાંધવો-પછી ઢાંકણીને કપડામાટી કરવી ને ચૂલે ચડાવવું-મંદાગ્નિ પ્રહર આડંની દેવી. દુધ વચ્ચે પોટલી રાખવી ને એસડ લઈ ખરલમાં વાટી લીંબુ ૧૦૦ નો રસ પાવો પછી થેપલી કરી પીપલાના છોડીયાની રાખ શેર ૮-૧૦ પછી કારી હાંદલીમાં રાખ શેર ૬ પાથરવી-પછી પીપળાનાં પાત્રાં રાખ ઉપર મુકીએ તે ઉપર થેપલી મૂકવી પછી ઉપર પાત્રાં મૂકીએ-પછી રાખ શેર ૨ ઉપર ઢાંકીએ-મુખ બંધ કરી ચૂલે ચડાવીએ-પછી અગ્નિ લાકડાંની કરીએ-પહોર ૪ કરીએ-સીંદુલના સરખો રંગ થાય તે પાકો બાણુવો નહિંતર પહોર ૨ ની અગ્નિ દેવી. ડરે ત્યારે રતી ૧ અગ્નિ પર મુકીએ-જો ધુત્ર ન નીકળે તો નિશ્ચિન્ત-રતી ૧ થી ૩ સુધી બુદ્ધિ બલાબલ જોઈ પાનમાં આપવું તો ક્ષય, પ્રમેહ, ચોરાશી વાયુ, કુષ્ઠ, વિસ્ફોટક, નિર્ધાતપણું. એટલા રોગ મટે-તેલ, ખટાઈ, બંધ. દુધ-ધી ખાય.

૫૬. દદ્રુ ઉપર—

કાચલીનો ચૂવો તથા નવસાર એકઠું કરી ચોપડવું.

૫૭. પ્રમેહ ઉપર—

શીશુ શેર ૦૧ આમલીનાં છોડીયાં શેર ૦૧૧ તેને ઝીણાં વાટી તાવડી માંહે અર્ધ બૂકા પાથરીએ-પછી શીશું મુકીએ-પછી અર્ધ બૂકા ઉપર દાખીએ-પછી બીજી તાવડી ઉપર

લાંકીયે-કપડમાટી કરી આવળના લાકડાંની આંચ ધડી ૪ ની દેવી-પછી ઉખેડી એકમેક ભેગું કરવું-પછી ફરી કપડમાટી કરી પહોર ૬ ની આંચ દેવી-તો શ્વેત થાય-પછી ચોખા પુર પાનમાં દેવું, સર્વ પ્રમેહ જાય-ઉપર ચોખા મગની ખીચડી તથા ધી શેર ૧ ખાય તો પચે.

૫૮. હાડગંભીર ઉપર મલમ—

ખોદાર રૂ. ૨ ભાર, રૂમી મસ્તકી રૂ. ૨ ભાર. કપુર રૂ. ૨ ભાર સીદાર રૂ. ૨ ભાર, મીણુ રૂ. ૨ ભાર, તેલ શેર ૧૦ માં મલમ કરવો. પછી ચોપડવો તો હાડ ગંભીર મટે.

૫૯. નાસુર તથા ભગંદર ઉપર—

ઉંટની નળી બાળીને રાખ કરવી-નાસુર તથા ભગંદર પર મુકીયે-ઉપર મુગુલની આમલી મુકીયે તો જાય.

૬૦. કાળો રેચ—

પારો ટાંક ૧, ગંધક ટાંક ૨ મરી ટાંક ૧ કુલાવેલો ટાંક ૪, સુંઠ ટાંક ૫ હરડે ટાંક ૪ એરંડીના મીંજ ટાંક ૪ ને પારાના મીંજ ટાંક ૮ (અર્ક દૂધમાં ગોધમનો આટો બાંધવો-તે વચ્ચે નેપાળો આખો રાખવો તેને તાવડામાં પકાવવો તેના મીંજ કાઢી ટાંક ૮) હરદર ટાંક ૧ અકલકરો ટાંક એક રાખી મેળવવું. રેચ ખાધાની વિગત-હડકાયું કુતરું કરડયું હોય તથા શીયાળ કરડયું હોય તેને ટાંક ૧ દેવો-દીન ૧૫ સર્પદંશવાળાને દીન ૧૫ બાલકને સસણી ઉપર રતી ૧-મોટાને ત્રણ દેવા-ગોળના ઉના પાણીમાં બલાબલ જોઇને આપવું-ખીચડીને ધી ખવરાવવું-નાંખે (ઉલટી કરે) તો ઉનું પાણી પાવું-હસ્તીને ટાંક ૭ આપીએ તો પેટપીડ જાય-તાવ-સોજ-ઝાડો-મૂર્છા-ધાસ-ખરજવું-લુખસ-દાદર-લોહી વિકાર-ચોરાશી વાયુ મટે-બલાબલ જોઇને આપવું.

૬૧. મીઠાનો વાટકો બાંધવાનું—

પ્રથમ મીઠું ઝીણું વાટવું-પછી આવળના પાત્રાં તથા ઝીપ્ટાંના પાન સાથે વાટવાં-પાણીની ભાવના દહ-વાટવાં. સંચામાં તથા લોઢાના તવા ઉપર લુગડું પાયરવું-ઉપર મીઠું છાંદીને વાટકો કરવો, પછી તડકે મૂકવું, પછી અંગારામાં ભરવો-સૂકો કરી કાઢવો-તેના મુણુ-હરસ-દમ-વાયુ જાય. એ વાટકામાં દૂધ પીવાથી પુષ્ટ થાય.

૬૨. પારદ—

ખોરડીના કમળને વાટી કુલકું કરીને તેમાં પારો નાંખીને ઉપર કમળની પીપલી લાંકીને કુલકો બાણાં બેમાં મૂકવો-બાળવું-પારો કુલી જાય-તાંણુ તોલો ૧ માં વાલ ૨ મુકીયે તો હેમ થાય.

૬૩. પક્ષધાત તથા મૃગી-વાધ ઉપર—

રસ કપૂર તોલો ૧ તેનો ભૂકા કરીને પોટલો બાંધીને બકરીના દૂધ શેર ૫ માં અદ્ધર રાખવો—તે દૂધમાં રાંધવો—પછી કાઢી નાંખવો—પછી ઝેરકાચલાં તોલા ૩ લેવાં—તેને મટોડીને ગોળ કરીને માંહે પલાળવાં—દીન ૩ પછી ઉપરથી છાલ ઉખેડી નાંખવી પછી ફાટયો કરીને મધ્યેથી જીભી કાઢી નાંખી ખાંડીને લોટ કરવો—પછી મરી તોલા ૭ લઈ તે સર્વેને બકરીના દૂધમાં ખરલ કરવું—ગોલી વટાણા જેવડી કરવી—સાંજ સવાર એક ખવરાવવી—પરેજ—મગ તથા ગોળ પણ એસડનો ઉતાર—મોળા દહીંની જાશની કઠી વધાર વીનાની—દીન ૩ ખવરાવવી તો ઉતાર.

૬૪. વાળો—

ઉંદરની લીંડી, લસણ, ઘોડાના મુતર સાથે બાંધે તો વાળો જાય.

૬૫. રાફી—

સાટોડીની જડ વાટી બાંધે તો જાય.

૬૬. પુલુ—

હરણીનું શીંગ, સાબરશીંગુ, જેની ભરમ કરી સમુદ્રશીણુ પીપળ, રાવણ મખો કાચ, માખણમાં વાટી અંજન કરે તો પુલુ પરવારે જાય.

૬૭. પ્રમેહ—

જવાસાની જડ ટાંક ૨-૩ મધમાં આપીએ તો જાય.

૬૮. ખરજવું—

સાજખાર, કળીચુનો, ખારો પાપડીયો. સોનાગેર, એ ચાર વાનાની ગોલી કરી પાણીમાં ઘસી ચોપડે તો ખરજવું જાય.

૬૯. રસોળી ઉપર—

મણુશીલ ટાંક ૫ ખજૂર ટાંક ૫ ભેગાં વાટી દીન ૧૫ રસોળી ઉપર બાંધીએ તો રસોળી જાય.

૭૦. કમળો—

સાજખાર રૂ. ૧ ભાર સાકર રૂ. ૧ ભાર બન્ને વાટી પડીકું વાલ ૪-૫નું ગાયના દૂધમાં દેવું. કમળો જાય. દુધ ભાત ખાવાં.

૭૧. ચાંદી તથા ભગંદર—

નરની ખોપરી મધ્યે મોરથુયું પૈસાભાર વાટીને પાથરવો, પછી બટ્ટીમાં મૂકીને બાળવો, તે બન્ને વાટીને માખણ સાથે ચોપડીએ તો ભગંદર ચાંદાં રૂઝાય.

૭૨. હરીતાલ ભસ્મ—

તોલો ૧ લઘને કુંવાર તથા અર્ક દૂધના ત્રણ પટ દેવા. પછી ફટકી રૂ. ૪ ભાર વાટી કુલડીમાં પ્રથમ અરધ મૂકવી તેના ઉપર તાલ મુકી ઉપર અડધી ફટકી પાથરવી. આંચ પેર ૧ ની સુલાની આપવી તો મટે. સર્વ વ્યાધી મટે.

૭૩. બરેલ—

કેળનાં કુપલાં ટાંક ૩ ફટકી ટાંક ૩ સાજી ટાંક ૩ હીરોખોલ ટાંક ૩ રાજી ટાંક ૩ ગોળ જૂનો ટાંક ૨૮ માં ગોળી ચૌદ કરવી તો બરલ જાય.

૭૪. બાંધેજ—

જાયફળ, હીંગળો તે લોખાન-ત્રણે સમ ભાગે લેવાં-લોખાનને ઘીમાં તળી-ઘીમાં સર્વ વાટવાં-પછી લઘુભોર પ્રમાણે ગોલી કરવી-પાનમાં ખાવી-ઉપર દૂધ પીવું-ઘડી ચારનું સ્તંભન થાય.

૭૫. ખીલીનો ઉપાય—તથા સાતપડા કંઠમાળ—

રાત્રે મેથી દહીંમાં પલાળવી-સવારે વાટીને પાટો બાંધવો. દીન ૭ માં ખીલી નીસરી પડે—

૭૬. નાસુરનો ઉપાય—

મરેલ મીંદડીનું માથું બાળી રાખ કરી-તે રાખનો મલમ કરી ચોપડવું તો નાસુર જાય—

૭૭. જલંદર—

હરડાં અને ખેડાં માસ ૧ સુધી ઉંટના મુત્રમાં પાચ અથવા એકલું ઉંટનું મુત્ર પાચ તો જલંદર જાય.

૭૮. વિસ્ફોટક ચાંદા ઉપર—

ખોદાર ટાંક ૧ લખીંગ ટાંક ૧ મરી ટાંક ૧ ગોળ ટાંક ૩ વાલી ગોલી ચૌદ તથા અકવીશ કરવી-ગોલી ૧ ખાચ ઉપર ચુરમું ખવરાવવું-તેલ વર્જવું-મુખ ન આવે તે ટાંકી જાય.

૭૯. પેટ ઉપર ચોપડ્યાનો રેચ—

ટંકણ, થુથું, કંટાળાધોરનું દૂધ તે પારો એરડીના મીંજ વાટી નાલી ફરતું ચોપડે તો રેચ લાગે.

૮૦ કુષ્ટ પ્રકાર—

હડતાલ, સોનામુખી. પારો, સીંધવ, ટંકણખાર-સર્વે લેવો. પારાથી ગંધક બમણો લઘ ગંધક બરાબર માયું લેવું-લીંબુના રસમાં મરદીએ-દીન ૫-૫છી ગળપુંટ સાથે

પચાવીએ—પળ ૪ લોહચૂર લેવું. લીંબુના રસમાં વાટીને થોડે રસે પચાવીએ. ત્રીજે ભાગે વછનાગ નાખીએ. પછી ઘી તથા મધમાં તથા આવચીમાં અનુમાને આપવું—સર્વ કુષ્ટ જાય.

૮૧. સર્વ કુષ્ટ તથા દ્રુપર તેલ—

મણુશીલ, સીંદુર, હડતાલ, ફટકી, ગંધક, આવચી, મીણુ, સાજી, હીરાકશી, ગુગળ, કીન્દુ, કપીલા, ભીલામા, ગૌમુત્ર, તેલ, એકઠાં કરી ઉકાળીએ—તેલ શે. ૦૧ રહે ત્યારે ચોપડવું. તે તેલ શેષ રહે ત્યારે ચોપડવું. દાદર ફોટ જાય. ભાગને ટાંક વજન સમજવું જોઈએ—અથવા એક ભાગ જરાબર એક ટાંક.

૮૨. મહાખન્ધેયપાક—

ધતુરાના બી ભાગ ૧ મુસળી ભાગ ૨ ખુરાસાણી અજમો ભાગ ૩ એખરો ભાગ ૪ ઉટીંગણુના બી ભાગ ૫, કૌચાં ભાગ ૬ કપાશીયાના મીંજ ભાગ ૯ એ એસડ હથમાં પચાવવાં. પછી કલ્કમાં ભેળવવાનાં—એલચી ટાંક ૫ તજ ટાંક ૫ તમાલપત્ર ટાંક ૫ નાગકેસર ટાંક ૫ લવીંગ ટાંક ૫ જયફળ ટાંક ૫ સાકર શેર ૩ નાખી પાક કરવો. ટાંક ૩ ખાવું—ઉપર દૂધ પીવું—પ્રમેહ સર્વ જાય—નખળો પુરુષાદમાં આવે. (એકભાગ=એક ટાંક)

૮૩. સ્તંભન—

અકલકરો, કેસર, લવીંગ, જયફળ, તજ, હીંગળો એ સર્વે સમ ભાગે લઈને તેનું ચૂરણ કરી તે સર્વેથી અરધે ભાગે અરીણુ લેવું—પછી અરીણુને ડોલકા યંત્રે પચાવીએ—સર્વે એકઠાં કરી ગોલી ટાંક ૧ પ્રમાણે કરવી—ગોલી રાત્રે મુખમાં રાખે તો ઘણી સ્ત્રી ભોગવે અને તેનાથી પુત્ર થાય તે ઘણો અલીપ્ટ થાય.

૮૪. ચાંદીનો મલમ—

પારો ટાંક ૨ ગંધક ટાંક ૬ માણસની ખોપરીની રાખ ટાંક ૨ ઘીમાં મલમ કરી ચોપડવું.

૮૫. ગર્ભિણીના અતિસાર ઉપર—

કાળી ધરાખના ઠરીયા પાણીમાં પાચ તો મટે.

૮૬. પારાનો પાલો બાંધવાનો ઉપાય—

પારો શેર ૧ મોરથુથું શેર ૧ પાણી મણુ ૦૧ લોહના તાવડામાં ચૂલે ચડાવીએ—પાણી શેર ૫-૭ આશરે રહે ત્યારે ઉતારીએ. પારાનો પીંડો બંધાય તેને લેવો—ઘી તથા મધ ભેગું કરીને હાથે ચોપડીને લકડાનું ગોઠું લઈને તે ઉપર પાલો બાંધવો—પછી છાંયે સુકાવા દેવો. તેમાં દુધ ચડતું પીવું. x

x Note—ઓટીંગણુના વાતલા જેવા છોડ થાય છે તેનાં ચાર પાંદડા થાય છે તે

૮૭. બાલકની સસણીનો ઉપાય—

ચરક્લીની હંગાર, મધમાં રતી ૧ આપીએ તો મટે.

૮૮. હરસ (અર્ધ)—

મુવેલ ઘોંસનું સુકું ખોખું લ્યો—ને તેનો મળ દારાએ નાસ દેવો તો મટે.

૮૯. ઝમ્મી ઉપર—

આકડાનું મૂળ ઘસીને છોકરાને વાલ ૨ ને મોટાને વાલ ૪ ને આશરે પાય તો ઝમ્મી નીસરી પડે, ગરમ પડે તો ઘી નાખી પાવું.

૯૦. જવરાંકુપ—

સોમલ વાલ ૬, ખાવાનો ચુનો વાલ ૧ કુંવારના રસમાં ખરલ કરી તેની ટીકડી કરી સંપૂટમાં મૂકી કપડ માટી કરી આંચ છાણું શેર ૮ ની દેવી-સ્વાંગ શીતળ થયા પછી રતી ૧ દેવું. મોળું ખવરાવવું.

૯૧. સન્નિપાત—

નેપાળો ફા. બા ભાર, સોમલ વાલ ૬, કાથો વાલ ૪, ગોલી મગ પ્રમાણે જીરામાં દેવી. આ એસડ જોઈ વિચારીને દેવું—નહિ તો મરી જાય.

૯૨. શ્વાસકાસ ઉપર—

હીંગળો ટાંક ૨, વજનાગ ટાંક ૧, મધમાં મગ પ્રમાણે ગોલી દેવી—તેલખટાઈ વર્જી.

૯૩. હડકાયાં કુતરાનો ઉપાય—

કડવી તુંબડીનો ગર્ભ, જૂનો ગોળ, હીંગળો, નેપાળો, તીખાં, ટંકણુ, આમળાં, પ્રમાણે ગોલી ઉના પાણીમાં દેવી—ઘી ખીચડી ખવરાવવી.

૯૪. કફ તથા વાયુ ઉપર—

અજમા, છુર્તખીજ, ઝેરકોચલાં, આદાના રસમાં ઘોળી મગ પ્રમાણે ગોળી.

૯૫. પ્રમેહ—

વાંસકપુર, દૂધમાં વાલ ૪ પવાય તો જાય.

૯૬. વાળો—

મનુષ્યની ખોપરી બાળીને તેની રાખમાં કળીચુનો ભેળવીને નાગરવેલના પર ચોપડી વાળા પર મૂકે તો વાળો જાય.

ચાર ચાર ને એકએક કળી જેવું નીકળે છે તેમાંથી બે ખીજ ચપટાં નીકળે છે ને એખરાં સરખાં ચીકણાં હોય છે. ધાતુ પુષ્ટિ કરે છે. મુત્રકૃચ્છ તે મટાડે છે. સ્વાદે મધુરાં ને તુરાં છે—ફારસીમાં તુખાંઅંજરાં કહે છે—હીંદીમાં ગુરવાં કહે છે.

૯૭. પ્રમેહ તથા ગરમી ઉપર—

લીલાગર્ભાંગ શે. ૧ નાળયેરના પાણીમાં ગોળી ચણા પ્રમાણે દૂધ શે. ૦૧ સાકર શે. ૦૧ ઉનું કરીને થંડુ પડયેથી તે ગોળી ખાઈ પીવું તો પ્રમેહ મટે.

૯૮. અફીણનો ઝાડો બંધ થાય—

કડાના કુલની ડાંખળી પાણીમાં વાટી પીવી.

૯૯. પુષ્ટિ ઉપર હોંગળો—

હોંગળો રૂ. ૧ ભાર, ને બીલામાં રૂ. ૭ ભાર, આખાં બેડામાં મૂકવાં—તે ઉપર હોંગળો મૂકવો—તે ઉપર પાછાં બીલામાં રૂ. ૩ ભાર મૂકવાં તે પર મધ રૂ. ૨ ભાર રેડવું તે ઉપર માખણ રૂ. ૨ ભાર મુકવું—સંપૂટ કરવો કપડામાટી કરી છાણા શે. ૧૦ નો તાપ દેવો, પાકયેથી સિદ્ધ થાય.

૧૦૦. કાનમાંથી પડું નહેતું હોય તે ઉપર—

ધંતુરાનાં બી રૂ. ૫ ભાર, તેલ શે. ૦૧ માં ઉકાળીને તે તેલનું કાનમાં ટીપું પાડવું તો મટે અથવા મરેલ મોરનો પગ તેલમાં ઉકાળીને તે તેલ કાનમાં નાંખવું.

૧૦૧. શ્વેત પ્રદર ઉપર—

ધાપાણુને બાળીને તેનો ચુનો વાલ ૫, ખાંડી વાલ ૧-૫ ની ફાકી કરવી—દીન ૭ તથા ૧૪—મટે સહી.

૧૦૨. વાળો—

ખાવાની તમાકુ, મેંદી તથા ગોળ એ ત્રણને વાટી તેની થેપલી કરી વાળા ઉપર મૂકવી અને પછી ઉપર ચંપાના પાન ધી ચોપડી તપાવીને મૂકવાં—પછી તાણીને મોટા બંધ બાંધવો. દીન ૩ રહેવા દેવો—પાછો છોડવો તો તાર ચાલ્યા આવે સહી.

૧૦૩. ગુમડા માત્ર તથા ચાંદી તથા નાસુર તથા હાડગંભીર ઉપર મલમ—

કુલાવેલ ફટકડી તોલો ૧, કુલાવેલ ટંકણુ તોલો ૧, બાળેલ મોરથુથુ તોલો ૧, શંખજીર, કપીલો, આમળાં, બોદાર, મેદીનો પાલો સૂકો, સફેદ કાથો, સીંદૂર એ એક એક તોલો મરી દાણા ૧૦, હળદર રૂ. ૦૧૧ ભાર સર્વેને બારીક વાટીને બોરા બીમાં બેળવવો—તે મલમ કાચો ચોપડવો.

૧૦૪. કોલેરાની મરજ—

કોલેરાનો મરજ સાંજ સવાર ઘરમાં કરે તો તેના ઘરમાં કોલેરા ન થાય. અગર, ઝમ્મી મસ્તકી, અને અમર એ ત્રણે એકઠાં કરી ધૂપ કરવો.

૧૦૫. રૌપ્ય ભસ્મ—

તોલો ૧ રૂપાના પત્રાને શોધી અક્કસાના પાન શે. ૧૧ વાટી લુગદી કરી તેની વચ્ચે પત્રાં મુકી અડાયાં શેર ૧૦ની આંચ ત્રણ વખત દેવી તો સફેદ થાય.

૧૦૬. જવરાંકુશ—

સોમલ પૈસા ૧ ભાર, વજનાગ પૈસા ૧ ભાર, ટંકણ કુલાવેલ પૈસા ૧ ભાર હોંગળો પૈસા ૧ ભાર, લવીંગ પૈસા ૧ ભાર, એ સર્વેને બકરીના દૂધમાં ખરલ કરી ટીકડી કરી અડાયાની અડસાડમાં પકાવી પછી વાટી ચોખાપુર દેવું—પથ્થ—ધી, ખીચડી, તેલ, ખાંડ ખટાઈ વજ.

૧૦૭. મુંઝારાની ગાંઠ ફાટે તેનો ઉપાય—

અસોદરાનાં પાત્રાં શે. ૧૧ તેમાં પાણી શે. ૫ મુકીને ઉકાળવું. શેર ૧૧ રહે ત્યારે પાણું—મુંઝારાની ગાંઠ ફાટે ને લોહી નીકળે—મરી જાય.

૧૦૮. ધાધર—

વાળો તોલો ૧ માયું તોલો ૧, ગંધક તોલો ૧, સાકર તોલો ૧, દીન ૨ ખરલ કરવું—પહેલું સાકરનું પાણી ચોપડી પછી ચોગ્રહ ચોપડવું—તો મટે.

૧૦૯. દમ—

સોમલ રૂ. ૫ ભાર, તાવડીમાં મુકીને ચુલે ચડાવીને અગ્નિમાં રસ શે. ૨ ના દુવા દેવા—રતી ૧૧નું પડીકું દેવું—ખટાઈ, તેલ, વજવું.

૧૧૦. વાળો—

નવસાર વાલ ૨ દીન ૭ પાણીમાં પીએ તો વાળો પાણી થઈ ગળી જાય.

૧૧૧. સોમલની ક્રિયા—

સોમલ રૂ. ૨ ભારને કટકા વાલ ૮ ના કરવા પછી થોર ખરસાણીની રાખ શેર ૨ની વચ્ચે ગાંગડીએ દાખીને ધુમાડો નીસરવા દેવો નહીં ફરતાં કાશીના કટકા ૪ મુકવા, ચુલે ચડાવવું, કાશીના કટકા બળે ત્યારે ઉતારવું પછી ત્રાંબુ તોલો ૧ માં વાલ ૪ નાંખવું. ત્રાંબાને સફેદ કરે સહી.

૧૧૨ અ. સોમલની ક્રિયા—

સોમલ રૂ. ૨ ભાર તે ૧૧ કટકા વાળ ૮ ના કરવા પછી થોર ખોરસાણીની કા-સીની રાખ શેર ૨ ની વચ્ચે તાવડીમાં દાખીને ધુમાડો નીકળવા દેવો નહીં—ફરતા કાશીના કટકા બળે ત્યારે ઉતારવું—પછી ત્રાંબુ તોલો ૧ માં વાલ ૪ નાંખવું—ત્રાંબાને સફેદ કરે સહી. x

x નોટ—પારો પૈસા ૧૧ ભાર ગંધક રૂ. ૧ ભાર, સોમલ હલદી રૂ. ૧ ભાર સર્વેને

૧૧૨. તામ્ર—

ઉભી ભોરીંગડીની છાલ, ત્રાંબાના પત્રાં ઉપર વીંટી પછી અડાયા શે. ૮માં બાળવું—સફેદ થાય.

૧૧૩. હરિતાળ—

વીંટલા દૂધેલીના પાત્રાંને વાટી લુગદી કરીને તે વચ્ચે હરતાળનો ભૂકો કરીને વચ્ચે ઘાલીને આંચ છાણા શેર ૬ની ધીમી ધીમી દેવી—પાકે સહી.

૧૧૪. મહાપુષ્ટિ ઉપર—

કેશર રૂ. ૫ ભાર, સોમલ વાલ ૨ તેને આદાનો રસ શેર ૧૧ પાવો ખરલ કરવું—ગોળી રતી ૧ ની કરવી તે ખાવી ઉપર દુધ—સાકર ધી પુષ્કળ ખાવું.

૧૧૫. સર્વજ્વરોપરિ—

મોરથુથુ, કંકણુ, પારો, ગંધક, વછનાગ, સુરમો, હરિતાલ, કારેલીના રસમાં ગોલી કરી (મગ પ્રમાણે) કાળીજીરી સાથે દેવી.

૧૧૬. સસણી ઉપર—

કડવા ધીસોડાંનાં બી ગોળમાં ઘસીને પાવાં.

૧૧૭. બંગભસ્મ—

કલાઈ રૂ. ૨ ભાર, પારો રૂ. ૨ ભાર, તાવડીમાં ગોઠ પાડીને મૂકવાં—કળી ચુનાની ચપટી દેતી જરૂરી અને લોઢાની કડછીથી હલાવવું—ઘડી ૪ માં બંગ નીપજે સહી.

૧૧૮. દમ તથા ક્ષય—

તમાકુ ઘણી આકરી શેર ૧૧ તેને ગાયના મુત્રમાં પલાળવી પછી સૂકાય ત્યારે આકડાના દૂધમાં પલાળવી—પછી જ્વયફળ રૂ. ૧ ભાર માંહે નાખવું—તમાકુનો ખારો ચાળી નાંખવો—પછી વાટીને પટ દેવા. પછી તમાકુ બંભોટીયામાં ભરવી—મોઢે કપડ માટી કરવી—પછી તેમાંથી એક વાલ મધ અથવા નાગરવેલના પાનમાં દેવું—દમ તથા ક્ષય મટે સહી—એસડ ઘણું સાફ છે—અજમાવેલ છે.

ગાયના દૂધમાં ખરલ કરી હાંડલામાં ઘાલી કપડમાટી ગજપુટે અડાયાં ભરીને તે લગાડીએ પછી ત્રાંબુ ગાળીને નાખવું.

નોટ:—સોમલને મીણુ સરખે વજને ગોળી બાજરા જેવડી—ભુખ પર અકસીર છે.

નોટ:—એખર ગોખર તે નરગુંડી, સુંઠ શતાવરને શીર મુંડી,

ધી ગોળ સે જો બાંધે પીંડી, નમે નાર પણુ ન નમે દંડી.

૧૧૯. ચિત્તભ્રમ—

જખાદ તોલો ના કસ્તુરી તોલો ન એ બેની ગોલી મગ પ્રમાણે કરી ખવરાવવી.

૧૨૦. યોનિકંદ—

જૂની ઈંટ ટાંક ૩, અશીરીયો ટાંક ૫ રાત્રી ઉન ટાંક ૩ સર્વેને ખાંડી પોટલી બાંધી બગમાં રાખે તો યોનિકંદ જાય,

૧૨૧. કંઠમાળ—

x અર્ક દૂધ, મીઠું, ગોધમનો લોટ—એ ત્રણે એકઠાં કરી ગોળા કરીને બાળવો—તેની રાખ તેલમાં ઘુટીને ચોપડવી તો કંઠમાળ જાય—

૧૨૨. મોતીની ખાખ—

+ મોતી ટાંક ૧ લવીંગ નંગ ૧૫ તેનો બૂકો કરી તે ચૂરણમાં મેળવી અડાયાં શેર ૫ નો તાપ દેવો. ચૂના જેવો થાય.

૧૨૩. પ્રમેહ—સર્વ ઉપર—

ઘોનો રસ તથા જીરું પાવું.

૧૨૪. સર્કેડ કોઢ—

ઉંટના લીલા લીંડાનો અર્ક કાઢી દીન ૧૨ ચોપડવું—સર્વ કોઢ જાય.

૧૨૫. હમ ઉપર—

આસોંદરાનું મૂળ બસી પાવું.

૧૨૬. સર્વ ગુલ્મ તથા ચૂંક—

આમલસારો ગંધક ના લવીંગ નંગ ૨૦ એલચી નંગ ૨૦ હીંગલો પૈસા ના બાર મુંઠ પૈસા ૧ બાર, પીપળ પૈસા ૧ બાર, પીપલી મૂળ રૂ. ૧ બાર, પુષ્કળ મૂળ રૂ. ૧ બાર, સંચળ પૈસા ૨ બાર, પાપડીયો ખારો રૂ. ૨ બાર, સીંધવ રૂ. ૨ બાર, સાજીરું રૂ. ૨ બાર, સૂરો રૂ. ૧ બાર, મીઠું રૂ. ૨ બાર ટંકણુ રૂ. ૧ બાર, એ સર્વને એકત્ર કર્યા પછી ચણાના ખારનો આદાના રસનો, કુંગળીના રસનો, લીંબુના રસનો, લીંબુના રસનો, લસણના રસનો ઉત્તરોત્તર પટ દેવા. પછી ચણા બે પૂર ખાવું—સર્વ વાયુ—ચૂંક—મુળ—ગોલો—ઓઝારી—વગેરેને ટાળે—અજમાવેલ છે.

x નોટ—સોમલ વાલ ૮ સોનેરી કેળું ના ખરલ કરી પછી તેને ત્રાંબાની ડાબલીમાં બસ્તું—પછી તે ડાબલીને અડાયા શેર ૧૦ માં મૂકીને ફંકી દેવી—ઠરેથી જેવું તો ડાબલી રૂપાની થાય—કીમીયો છે.

+ નોટ—રેના કપાશીયાના મીંજ ગણા જ પુષ્ટ છે—સર્વ પાકમાં નાખવાં.

૧૨૭. દદ્રુ ઉપર—

હરતાલ, ગંધક, પાટીયો ટંકણુખાર ગૌમુત્રમાં ચોપડવાં.

૧૨૮. ગતકામ ઉપર—

કલીનુંપત્રું કરીને તે પત્રામાં ત્રાંબાનું પત્રું ધાલવું. તે પત્રાને સંપુટ કરવો. પછી શમડાનું લાકડું ભાંધ પ્રમાણે જાડું લાવવું અને તેની ડગળી કાઢીને પેલું ત્રાંબુ તથા કલાષ મૂકવી; પછી બીજી વખત ડગળી દઈ કપડમેટ કરી ગળપુટમાં ફૂકવું.

૧૨૯. —

પ્રવાલત-હીંગલોક-કોડીયામાં દાડમના પાનનો રસ મૂકીને ગળપુટે પકવ કરાવવું.

૧૩૦. વીર્યસ્તંભન—

જયલક્ષ્મી તોલા ૨ જવંત્રી તોલા ૨ કેસર તોલો ૧ અશીણુ તોલો ૧ કસ્તુરી તોલો ૦૧ ખાખરાનાં મૂળીયાં સર્વ ભરીને પકાવવી. પછી ઉંબરાના દૂધમાં મગ પ્રમાણે ગોલી કરવી.

૧૩૧. લોહીવા ઉપર—

(અ.) કડાછાળ ટાંક ૧ જીરું ટાંક ૬ સાકર ટાંક ૬ ફટકી ટાંક ૨ દીન ૧૦ સુધી લેવાય તો લોહીવા મટે.

(બ.) ઘો તથા ચોખ્ખા વાટીને તેની થેપલી તાળવે મૂકીએ તો લોહીવા મટે.

૧૩૨. તામ્ર-મારણ—

મણુસીલ ટાંક ૨ હુંગળીની ગાંઠ ચીરી તેમાં મણુસીલ નાખી ત્રાંબાનું ફૂદીયું નાખી પછી ડગળી દઈ મણુસીલ નાખી કોડીમાં કપડમાટી કરી ફુંકી દેવું. ખવાય છે. ચોખ્ખાપુર ક્ષય તથા શ્વાસવાળાને આપવું.

૧૩૩. હાડ વધે તે ઉપર—

મીઠોળની રાખ, ચણોડી, ગોળ, તેલ શુંપીડી બાંધીએ તો હાડ વધેલું હોય તો મટે.

૧૩૪. મદનકામેશ્વર—

કનકબીજ શેર ૧ છાલીના દૂધમાં પલાળી મૂકીએ. દીન ૫ છાલી પાછું જે દૂધ રહે તેને નાખી દેવું બીજું દૂધ શેર ૫ લેવું. તે દૂધ અગ્નિ પર ચડાવી તે મધ્યે કનકબીજ ઓળવાં. પછી દૂધ સુકુંરાતું થાય ત્યારે ચારણી કરી માંહેથી બીજ કાઢી નાખી નીચોવી પછી તે મધ્યે આકલક હીંગળો ટાંક ૪ એમજ કેસર, જવંત્રી, જયલક્ષ્મી, અકલકળો, કૌંચાં ખોરાસાણી અજમો. મસ્તગી, તજ, તમાલપત્ર, સમુદ્રફલ, ખોરાસાણી વર્ગ એખરો, અશીણુ, લીલીલાંગ, લવીંગ, કણુરના મૂળ, એલચી, કાળીમૂશરી, ઘોળીમૂશરી એ સર્વે ટાંક ૪ ચાર લઈ ખાંડી ઓષધ દૂધમાં નાખીએ ગોલો ટાંક ૧ કરવો. સન્ધ્યા સમયે ગોલી ૦૧ ખવરાવીએ વીર્યસ્તંભ ૨ પ્રહર સુધી રહે.

૧૩૫ સર્વ વાત ઉપર—

લસણુ શેર ૧ ની કળી, મધ શેર ૧ માં નાખીને હાંસ્યાનું મોં બંધ કરી તે આઠ દીન સુધી ડાટી રાખવું. પછી કાઢીને બીજી તોલડીમાં થી શેર ૧ નાખી દીન ૮ માં બાંધી રાખીએ પછી પ્રભાતમાં ટાંક ૪ ખાવું. વાયુ માત્ર શમે. વાતુવૃદ્ધિ કરે. દીન ૨૪ ખાવું. ખટાઇ ન ખાવી.

૧૩૬. હાડ વધે તે ઉપર—

નવસાર ટાંક ૨ કુંવારમાં ઉનો કરીને ૭ દિવસ બાંધીએ તો હાડ વધ્યું મટે.

૧૩૭. હડકાયું કુતરું કરડયું હોય તેને—

કડવી નઈનાં મૂળ ટાંક ૪ પાણી શેર ૧ સાથે પાય તો હડકાયાનું વિષ દિન ૭માં ઉતરે.

૧૩૮. પ્રમેહ ઉપર—

ફળ શિવાય કિડામારીનું પંચાંગ છાયા શુષ્ક કરી ગોલી ૪ ગળાવવી. ઉપર દૂધભાત ખવરાવવું.

૧૩૯. હરસ ઉપર—

રસવન્તી ટાંક ૪ સાકર ટાંક ૪ સુક્ષ્મ વાટીને ચણા ૪ ભારની ફાકી ટાટા પાણીમાં આપવી, તો હરસ મટે.

૧૪૦. વીર્ય સ્તંભન ઉપર—

અફીણુ ટાંક ૧૧ ચીણીયો કપૂર ચણા ૨ ભાર વાટીને ગોલી રાઇ પ્રમાણુ ઇન્દ્રીમાં મૂકી સંભોગ કરવો.

૧૪૧. કાનમાં બગાઈ ઉપર—

કીડામારીનું મૂળ ટાંક ૧ વજટાંક ૧ એ વાના સરસીયા તેલમાં નાખી ઉકાળી—કકડાવી પછી તેનું પોતું કાનમાં મૂકીએ તો બગાંસ વળગી આવે.

૧૪૨. પાહું તથા ચાંદા વીગેરે ઉપર—

સીંદૂર ટાંક ૫, ઝરખનાં લીંડા ટાંક ૫ મનુષ્યના અસ્થિની રાખ ટાંક ૫ ગુગળ ટાંક ૫. પ્રથમ ગુગળ રાત્રીએ પલાળી મૂકીએ. બીજાં એસડ વાટી કપડાણુ કરીએ એ ગુગળમાં નાખી ખરલ ઘટી ૧૬ કરીએ પછી ગોલી બાંધીએ પછી તેને પાણીમાં ઘસી લુગડામાં આંગળી કરી મુકીએ તો પાહું-હાડ ગંભીર કંઠમાળ વીગેરે સર્વ જાય—“રામબાણુ છે.”

૧૪૩. હઠુ ઉપર—

ગંધક ટાંક ૫ ગાડરના દૂધમાં મરદીને લેપ કરવો. ૭ દિવસમાં જાય.

૧૪૪. ધાતુક્ષીણ—

અડદની દાળ છડી ફેતરા વીનાની પૈસા ૩૨ ભાર લઈ (તે તેલમાં કરાવવી નહિ) તેમાંથી દાળ ટાંક ૬ લઈને પાણીમાં રાત્રે પલાળી મૂકવી. પછી સવારે દૂધમાં, દૂધ પૈસા ૩૨ ભાર અગ્નિ પર ચડાવી તેમાં દાળ ઓળીયે. પછી ખીર થાય ત્યારે તેમાં ટાંક ૧ સાલમ તથા સાકર ટાંક ૬ અને જવંત્રી ચણા ૩ ભાર નાખી ઉતારી પછી એક ઘડી ઢાંકી રાખવું અને બાફ વળ્યા પછી ખાવું. એમ દીન ૩૦ કરે તો ધાતુ બંધ થાય. કડ દુઃખતી રહે, નબળાઈ જાય, ઉપર ઘઉં તથા ચોખા ખાવા, ખાઈ, ખાટું ન ખાવું. સિદ્ધ રામબાણ છે.

૧૪૫. વીર્યસ્તંભન—

(અ) જયફળ ટાંક ૧૦ ગાડરનું દૂધ શેર ૭ લાવી તેમાં જયફળ નાખી કઢીયે. પછી મેળવીયે. પછી જયફળ કાઢી લઈએ. પછી વછનાગ શોષિલ ટાંક ૫ (તે શોધવાની રીત-વછનાગ ટાંક ૫ તથા દૂધ શેર ૫ લઈ તેની પોટલી બાંધી ઉકાળીયે. દૂધ શેર રહે તોલા ૨ વછનાગ કાઢી લઈ સુકવીએ તો શુદ્ધિ થાય) હીંગળા ટાંક ૫, જવંત્રી ટાંક ૫ એ વાટી કપડ છાણુ કરી અરીણના કસુંબામાં ગોળી વાળવી. ચણોઠી જેવડી. પછી પ્રભાતે તથા સાંજે ખાવી તો ઘડી ૮ નું સ્તંભન થાય. “સત્ય છે”

(વ) કેસર ટાંક ૧ લવીંગ ટાંક ૨ જયફળ ટાંક ૩ અફીણુ ટાંક ૪ કસ્તુરી રતી ૨ પછી સર્વે એકત્ર કરી વાટી મધ ઉનું કરી તેમાં વાટી ગોળી ટાંક ૦૧ ની કરવી. પાનમાં બલાબલ જોઈ આપવી.

૧૪૬. હીંગળોક પ્રકાર—

હીંગળો ટાંક ૪ લઈ શ્વેત હુંગળીના ગાંઠિયામાં ભેરડીનો રસ તેમાં ચોપડી હીંગળોનો કટકો નાખી ડગળી દેવી. પછી કાઢીયા બેમાં હુંગળી મૂકી સંપૂટ કરી અર્ધગજપુટ અગ્નિ દર્ધ પાક્યા બાદ ચોખા ૧ ભાર પાનમાં દેવું. દીન ૧૧૪, ધાતુ બંધ કરે, ઉધરસ મંદાગ્નિ તથા વાયુને ટાળે.

૧૪૭. બરેલ તથા લોહીની ગાંઠ ઉપર—

સુરોખાર ટાંક ૧૨ સીંધવ ટાંક ૧૨ હરદર ટાંક ૧૨ ત્રણેને ખાંડી કુંવારના ગર્ભ શેર ૩ માં મેળવી એકત્ર કરી હાંડલામાં ભરીએ. પછી હાથ એકનો ખાડો ખોદી તેમાં હાંડલું ડાટીયે. ઉપર બકરાની લીંડીયો દીન ૭ તથા ૮ બાળીયે. પછી તેની ફાકી ટાંક ૨ ની કરાવીએ. ઉપર ઘઉંનું ચૂરમું જમાડીયે. લોહીની ગાંઠને ગાળે ઉધરસ તથા બરેલની ગાંઠને ગાળે—સત્ય છે.

૧૪૮.

અલશેલ તેલનો ખરડ કરે તો ખરેલની ખામી ગઈ હોય તો આવે.

૧૪૯. તણખીયા પ્રમેહ ઉપર—

મસ્તકી ટાંક ૫ ઉથમી જીરું ટાંક ૫ ચણીકળાખ ટાંક ૫ એલચી ટાંક ૫ ખરાસ કપૂર ટાંક ૫ સર્વે ખાંડી તેમાંથી ટાંક ૧ વાશી પાણી સાથે સવારે ખાય તો મટે.

૧૫૦. હાથપગ તરડામજવા ઉપર—

આમળાં ટાંક ૩૦ સોનાગેર ટાંક ૨ ખાંડી કપડછાણુ કરી ગાયના દૂધમાં પલાળીયે હાથે ચોપડીયે તો દીન ૧૪ તથા ૨૧. તો હાથપગ સારા થાય.

૧૫૧. ક્ષય પ્રતિકાર—

હરદર શેર ૦૧ અજમે શેર ૦૧ સાજખાર શેર ૦૧ સીંધવ શેર ૦૧ એ ચારને વાટી પછી આકડાનું દૂધ શેર ૦૧ કુંવારનો ગરલ શેર ૦૧ અને ચોરનું દૂધ શેર ૦૧ તેમાંહે ખરલ કરી પછી એક કારા હાંલ્લામાં ભરી કપડમાટી કરી અગ્નિ દેવો. શીતલ થયા પછી કાઢી ખાંડ શેર ૧ બેળવીયે પછી તેમાંથી ટાંક ૭૦ પ્રમાણે પ્રભાતે દીન ૧૪ સુધી ખાય. ખોરું-ખાટું નખાય-ક્ષય તથા ઉધરસ મટે.

૧૫૨. તૃતીય જ્વર ઉપર—

અફીણુ ટાંક ૦૧ અર્ક દૂધ ટાંક ૦૧ મરી ટાંક ૧ એ વાટીને ગોલી મગ પ્રમાણે દેવી તો મટે.

૧૫૩. સ્ત્રીના તૃતીય જ્વર ઉપર—

અધુર પાન ઘેતુરાનું લઈ તથા મરીના દાણા ૨ લઈ તેની ખીડી કરવી. તાવ વારાને દીન આપવી. એમ દીન ૫ આપવી તો મટે સહી.

૧૫૪. સોજા ઉપર—

અરણીનો રસ ટાંક ૪ કાંચકાનો રસ ટાંક ૪ કુંવારનો રસ ટાંક ૪ તે એકત્ર કરાવી દીન ૩ સુધી લેપ કરાવવો તો અસાધ્ય સોજો ટળે.

૧૫૫. સર્વ નેત્રોપરિ—

જૂના ગોઢાનું ૩ ખાર વરસનું લઈને વાટવણીયે, પછી અર્કપદના પુટ તણ આપવા. કંટાળાચોરના પુટ તણ આપવા. પછી ખરસાણી ચોરના દુધના પુટ તણ આપવા. પછી છાંયે સૂકવી શેર ૦૧ સરસીયા તેલમાં વાટ મૂકીને તેથી કાજલ પાડવું. તે ત્રાંખાના હામમાં લઈ આકડાના લાકડે ઘોળાસ થાય ત્યાં સુધી છુટવું પછી શીશાની સળી વડે અંજન કરવું તો સમસ્ત નેત્રરોગ જાય. સત્ય છે.

૧૫૬. પગ ફાટતા ઉપર—

બાર ટાંક રાળ, તથા બાર ટાંક ધી લઈને તેને ત્રાંખાના કામમાં એકત્ર કરી ત્રાંખાને કળશે કરીને ૧૦૮ વાર પાણી ઘોળીને પછી ચોપડવું તો સારા થાય.

૧૫૭. કપુરીયા કરવાની રીત—

અંદ્રોશ શેર ૧૧ શુદ્ધ લઈ તેને પાળાથી છોલી શુદ્ધ કરવો. પછી ગાડરના દૂધમાં ખરલ કરવો, તે મધ્યે કપુર ટાંક ૨ ચીણીયો નાખવો પછી ખુબ ખરલ કરી પછી વાંસની સળી ઝીણી છોલીને તે પાળાને વીંધવા. પછી જાંચે દીન ૮ સૂકવીયે ત્યાં ઝીણા લુગડે ઢાંકીયે પછી સરેશ ટાંક ૪ પાણી શેર ૧ માં ઉકાળીયે પછી તે પાણીમાં કપુરીયા ચોપડીયે. પછી જાયા શુષ્ક કરીને માંહોમાંહે કપુરીયા ઘસીયે તો શુદ્ધ નીપજે.

૧૫૮. જવરાંકુશ—

મનશીલ, કળીચૂનો, સાજીખાર, એક જળુસ સમ ભાગે લ્યો. કુંવારના લાખામાં પ્રહર ૨ મરદીયે પછી તેની લુગ્દી કરી ફાડીયામાં ઘાલી સંપુટ કરી ગજપુટે પકાવવું તેમાંથી માત્રા વાલ ૨ સાકર કે ખાંડ સાથે ખવરાવે તો જવર જાય.

૧૫૯. સોમલ પ્રતીકાર—

લીંબડા (લીમ્બ) ના પાનનો ગોલો પા શેરનો કરીને તેમાંહે સોમલ મૂકી તે ફાડીયાના સંપુટમાંહે મૂકી કપડમાટી કરી જાણુ ૨૦ ની અગ્નિ કરવી.

૧૬૦. વાળો—

અ ભોંપાથરીનો રસ ગાયની જાશમાં ચોપડેથી વાળો સાતપડો જાય.

જ ટંકણખાર ટાંક ૩ સાજીખાર ટાંક ૧ ગોળ ટાંક ૬ એકત્ર કરી ૬ ગોલી કરવી. દીન પ્રત્યે ગોલી ૩ ખાવી. લાહુ જમવા દીન ૩ સુધી બીજી કાંઈ ચીજ ખાવી નહિ. દીન ૩માં વાળો સુકાય.

૧૬૧. ચાતુર્થીક જવર પ્રતીકાર—

સોમલ પૈસા ૧ ભાર મનશીલ પૈસા ૧ ભાર, તથા બાળેલ ફાડીની રાખ પૈસા ૨ ભાર તેને કુંવારના રસમાં વાટીને ફાડીયામાં સંપુટ મૂકી કપડમાટી કરી ગજપુટે કુંકી દેવું. જ્વાંગ શીતલ થયા પછી તેમાંથી ચોખ્ખા ૨ ભાર ખાંડમાં ખવરાવવું. તાવ જાય છે ઉપર ધી ખીચડી તેમાં ધી શેર ૧ આપવું. હીંગ તેલ મરચું ખટાઈ ન ખાવી.

૧૬૨. કાનમાં છોડાં પડતાં હોય તે ઉપર—

ધ્રોનો રસ રૂ. ૫ ભાર દાડમના બીનો રસ રૂ. ૫ ભાર જવના કુલનો રસ રૂ. ૫ ભાર ગાયનું ધી શેર ૧) ન પ્રથમ ધીને ચૂલે મૂકી તેમાં બીજો બધો રસ નાખી પકાવવું. ફક્ત એકલું ધી આકી રહે ત્યારે માંહે રૂ. ૨ ભાર ગદામ તથા રૂ. ૧૧ ભાર નાગકેસર ઝીણું વાટીને નાખવું. પછી તે ધી સુધવું.

૧૬૩. મોઢું આણવાનું ઓસડ—

પારો તોલો ૧ અજમો તોલા ૨ અક્લકરો તોલો ૧ બીલામાં તોલો ૧ સુંઠ તોલો ૧ જૂનો ગોળ તોલા ૫ ગોલી બોર પ્રમાણે કરવી.

૧૬૪. ફિરંગ વાયુ ઉપર—

પારો માસા ૪ જીનું ટોપડું માસા ૨૧ તલ માસા ૨૧ અક્લકરો માસા ૪ બીલામાં માસા ૪ ગોળ માસા ૫ તેને કુટીને ગોળા ૩૫ કરવી.

૧૬૫. કંઠમાળ ઉપર મલમ—

તીલનું તેલ તોલા ૪૦ સીંદોર તોલા ૧૦ મીણુ તોલા ૧૦ રાળ તોલા ૩ કળી સફેદો તોલા ૪ તેલ ઉનું કરી પ્રથમ સીંદુર નાખવો પછી મીણુ નાખવું—પછી રાળ નાખવી—પછી સફેદો નાખવો. તે મલમ કરી ચોપડવું તો કંઠમાળ—રાશી—ભઘંદર જાય.

૧૬૬. દડુ—દાદર—

પારો માસા ૧ ગંધક તોલો ૧ મોરથુથું માસો ૧ હરતાલ તોલો ૧ સુરોખાર તોલો ૧ રાળ તોલો ૧ સોહાગો તોલો ૧ મણુશીલ તોલો ૧ એ સર્વને લીંબુના રસમાં ખરલ કરીને તેની ગોટીઓ બાંધવી—પછી સૂકાયા બાદ લીંબુના રસમાં ઘસીને ચોપડવું—તો કાળી—રાતી સર્વ દાદર જાય.

૧૬૭. ચિંતામણી રસની ગોળી

પારો ૧૦૦ લવીંગ ૧ અક્લકરો ૧ છવારા ૧ ખુરાસાણી અજમો ૧ હીંગળો ૧ ગોળ ૨૦ બાર—ચણા જેવડી ગોળી કરવી.

૧૬૮. અર્શ—

શીકાતેરીયો એરીયો ૧ વાવડંગ ૧ કરમાણી અજમો ૧ તીખાં ૧ કાયકાં ગરભ ૧ લીંબોળી ૧ ઇંદ્રજવ ૧ લીંબુના રસમાં ગોળી ચણા જેવડી—તો ખુની અર્શ જાય.

૧૬૯. રક્ત પ્રવાહ ઉપર—

પાષાણભેદ, મોચરસ, મજીઠ, ખડ બાહી, અતીવિશ, બાલખીલી, લોધર, મોથ, ગોખરું, કાયફળ, જેઠીમધ, સુંઠ, દ્રાક્ષ, રતાંજલી, ઇંદ્રજવ, ધ્રાવડી, સર્વે સમાન—ચૂર્ણ કરી મધ સાથે અવલેહ ચાટવો તો રક્ત પ્રવાહ મટે.

૧૭૦. પ્રદર ઉપર—

શીજાજીત ટાંક ૪ ગોચંદન ટાંક ૪ બીંતનો લુણો ટાંક ૫ ગાયના દહીંમાં દેવું—બોજન—ચોખા દૂધ અષ્ટ પ્રદર જાય.

૧૭૧. જરદો એટલે તમાકુનો કલ્પ—

એક શેર જરદો (તમાકુ) ને ચાર શેર પાણીમાં પલાળવી ને ૩ ત્રણ દીવસ લગી લીલી રાખવી. પછી લુગડાંમાં ગળી ચોળીને તેમાં પાણી રેડી રસ કાઢવો—એમ કરતાં ૧૬ શેર પાણી કાઢવું—પછી લોઢાના તાવડામાં ઉકાળવું અને તેમાં આ દવા નાખવી—ફટકડી ટાંક ૪ જવખાર ટાંક ૩ સાજીખાર ટાંક ૫ ખીડલવણુ ટાંક ૩ વડાગરં ટાંક ૩ પાપડીયો ખારો ટાંક ૩ સુરાખાર ટાંક ૩ હરદર ટાંક ૧ વજનાગ ટાંક ૧ ત્રીફલાં ટાંક ૪ ત્રીકટું (સુક, પીપળ, મરી) ટાંક ૪, પ્રથમ જરદાના કાઢેલા પાણીમાં ખાર નાખીને ઉકાળતાં પાણી શેર ૪ રહે ત્યારે બીજાં ઓસડ નાખવાં. પછી જ્યાર લોંદો થાય ત્યારે ઉતારવું—પછી ચોખા ૧ ભાર ચડતું નાગરવેલના પાન કે તુલસીના પાન સાથે ખાવું તો શ્વાસ—કાસ—કફ મટે.

૧૭૨. સોજા ઉપર—

સમુદ્ર ફલ શે. ૧૧ ગૌમુત્ર શે. ૧૦માં વાટીને નાખીને ઉકાળવું—ને તેનો ખાર કાઢવો—પછી તે ખાર ૩. ૧૧ ભાર ગૌમુત્ર અથવા ઉના પાણીમાં આપવું તો ઘણા અસાધ્ય સોજા પણ મટે.

૧૭૩. વધરાવળ—

શેષ ગુંદર લગાવીએ તો મટે.

૧૭૪. અજમાના અર્કનાં ઓસડ—

અજમો, લવેંગ, ભારંગ, પદ્મકટુ ને અરકુસો.

૧૭૫. સાવરશૃંગનું મારણ—

સાવર વિશાળ મર્કે મારિતમથવા કુમારિકા સ્વરસૈઃ ।

કફક્રાસશ્વાસાનાં નાશંવિદ્ય્યાત્ય ચિરકાલાત્ ।

વાતકફોદ્ભવકાસેવૃદા અહિવલ્લિ યુક્ત મનુપાનં ।

પિત્તપ્રજાતકાસે મધુચુત મધુપાન મુચ્ચરિતમ્ ॥

૧૭૬. ખરોલનો ઉપાય—

કુંવારનો રસ શેર ૫ પાણી શેર ૨ અજમો શેર ૧૧ વાવડીંગ ૩. ૨૧ ભાર, સુવા શેર ૧૧ કાળીજીરી શેર ૧૧ અજમો ૩. ૨૧ ભાર, અકલકરો ૩. ૨૧ ભાર જાયફળ ૩. ૧૧ ભાર જવંત્રી ૩. ૧૧ ભાર તજ ૩. ૧૧ ભાર એ સર્વેને જુના મોરીયામાં ભરીને દીન ૭ રાખવું—પછી તેનો અરધ ૩. ૨૧ ભાર પાવો. ઉપલા ઓસડમાં નવખાર ૦) નાખીને થઈને નાખવો.

૧૭૭. ઈંદ્રીમાં રોગ હોય તે ઉપર—

રેવંચીની ૧૦૦ ટાંકમાં જુરા ખાંડ ૧૫ ટાંક ભેળવી રોજ ખાવું—પથ્ય દૂધ.

૧૭૮. રક્તાનિસાર—

જાંબુ, આંબો, આમલી એ ત્રણના પાનનો રસ કાઢી મધ ધી અને દૂધ ભેળવી પીધાથી અતિ કષ્ટકારક લોહીનો અતિસાર બંધ થાય.

૧૭૯. વિષ ઉપર અંજન—

ધોળાં તીખાં, સાણુ, અરીડાંની મીંજ, લીંબુ, મોરથુથું, ન્હીંમોળીનાં મીંજ, શોધેલો તેપાળો, પીપળ, સીંધવ, કનકફળ, સમભાગે વાટી લીંબ પત્રના પટ ૨૧ દહ ગોળી નર-મુત્રથી બસી અંજન કરીએ.

૧૮૦. અંતર્ગલ ઉપર—

(અ) એરંડીનાં મીંજ ટાંક ૯ હરડે ટાંક ૪ મરી ટાંક ૪ સીંધવ ટાંક ૨ સુવા ટાંક ૨ હીંગ ટાંક ૧૦ ગોળ ટાંક ૨૦ ગોલી ૧૪ ઊના પાણીમાં દેવી તો મટે.

(બ) ખજૂર, મહુડાં, કાળા તલ, આકડાનાં ટેસાં, સીંધવ, દારૂળદર, એરંડીના મીંજ, સાણુ એ સર્વે સમ ભાગે વાટી ઉજ્જુ કરી સળસળતું બાંધી-પાટો પહેર ૮ રાખીએ—એવા પાટા ત્રણ બાંધવાથી અંતર્ગલ મટે. પાટો છોડ્યા પછી ખરજ આવે તો તલ ચોપડવું.

૧૮૧. તૃતીય જ્વર—

કુતા ઘાસ, મરી, તુલશીના રસમાં અંજન કરવું ના અડધાને તેનુંજ નાકમાં ટીપું પાડવાથી આધા શીશી મટે.

૧૮૨. તામ્ર—

શુદ્ધ ત્રાંબુ ટાંક ૧૦ હીંગળો ટાંક ૨૦ પારો ટાંક ૨૦ શંખચુનો ટાંક ૧૦ ગંધક ટાંક ૧૦ ત્રાંબાની વાટકી મધ્યે ભરી ઉપર કોડીયું મુખ બીડી કપડમાટી કરી ગળપુટમાં ઢુકી દેવું તો ત્રાંબુ શુદ્ધ નીપજે—તે ત્રાંબુ રતી ૧ પાનમાં દેવાથી વાયુ-ફેડા-કળતર-શ્વાસ કાસ જ્વર-માંકુ વિગેરે જાય-ખાઈ, ખાટું સ્ત્રી ત્યાગે તો મટે.

૧૮૩. ખરજવું—દાદર—

મણુશીલ ટાંક ૧ હરતાલ ટાંક ૧ સીંદુર ટાંક ૧ કપીલો ટાંક ૨ પારો ટાંક ૨ શંખભસ્મ ટાંક ૨ મરી ટાંક ૨ ગંધક ટાંક ૨ તલવણી બાવચી તેલ, શરસીયું ૧૦૦૦ ઔષધ બાલી-ઉકાળી ચોપડીએ તો મટે.

૧૮૪. મુખે લોહી પડતું રહે તે ઉપર—

અરકુસો, ધમાસો, જવાસો, સમભાગ ઉકાળી ૪ દિવસ પાછએ તો લોહી પડતું રહે.

૧૮૫.

ભેંસના કાનનો મેલ માખણથી ઘસી અંજન કરીએ તો રાત અંધો મટે.

૧૮૬. જલોદર ઉપર—

જવખાર ટાંક ૩૦ આકડાના પાન ૬૪ ઈંદ્રામણાના ફૂલ ૧૦૦ રીંગણી ફુલ ૬૪ કાચલવણુ ટાંક ૩૦ સાજખાર ટાંક ૩૦ મીઠું શેર ૩ કનક પત્ર ૬૪ થોરની રાખ-કુમાર ખંડ શેર ૧ વલવણુ ટાંક ૩૦ ટંકણુખાર ટાંક ૩૦ સંચળ ટાંક ૩૦ એ સર્વે એક કરી હાંડલીમાં પ્રથમ પત્ર પાથરી પછી ફુલ મુકી મુખ બંધ કપડમાટી કરી ગજપુટ અગ્ની દેવો-ટાહું થાય ત્યારે તે મધ્યેજ-સુંઠ ટાંક ૧૦ મરી ટાંક ૧૦ પીપળ ટાંક ૧૦ અજમો ટાંક ૩૦ અજમોદ ટાંક ૩૦ નાખી અને પાનના રસના પુટ ત્રણ લીંબુના રસની ભાવના ૩ અશેલીયાં ટાંક ૩૦ જીરંજવાની ટાંક ૪૦ એનું ચુરણુ કરી ઉના પાણીમાં લધએ તો જલધર-પ્રમેહ. રાજરોગ સર્વે જાય.

૧૮૭.

કેવડાનો જુનો રસ ટાંક ૯ ચોખા ૫ પલાળીને રસમાં પીએ તો રક્તપ્રવાહ મટે.

૧૮૮.

હીમજ, હરડે, ફટકડી સ્ત્રીના ધાવણમાં મર્દન કરી અંજન કરે તો નવી પાંપણ આવે.

૧૮૯.

કુંગળીનો રસ ટાંક ૯ મીઠું ટાંક ૯ જનરના કુશકાં ટાંક ૧૦ વાટી થેપલી કરી બાંધીએ તો અંડ વૃદ્ધિ મટે.

૧૯૦.

ખજુરી ટાંક ૪ મણસીલ ટાંક ૧૦ મરી, મસોળી ઉપર બાંધીએ તો રસોળી જાય.

૧૯૧.

ગળજીબીનો રસ ટાંક ૯ ગોળમાં પાછએ તો રાત અંધો મટે. (માથા ઉપર એર-ડીયું ઘસવાથી પણ મટે છે.)

૧૯૨. કાલારી રસ—

પારો ટાંક ૧ ગંધક ટાંક ૫ અકલકરો ટાંક ૩ વજનાગ ટાંક ૩ પીપળ ટાંક ૧૦ લવીંગ ટાંક ૪ કનકખીજ ટાંક ૩ ટંકણુખાર ટાંક ૩ મરી ટાંક ૫ જાયફળ ટાંક ૫ એ સર્વે વાટી પછી કુપલના રસના ત્રણ પુટ આદાના રસના ત્રણ પુટ લીંબુના રસના ત્રણ

પુટ નાગરવેલના રસના ત્રણ પુટ કરી ગોળી ૧૧ ને આસરે કરવી ચોરાશીવાયુ ટાળે—
સનેપાત ૧૩ જન્ય—સત્ય છે.

૧૯૩. પારહ મારણ વિધિ—

પારો પૈસા ૧ ભાર, સાટોડીના પાન ૧ શેર—તેમાં પાંદડાં વાટી લુગ્દી કરી ત્રાંબાની ડાબલીમાં લુગ્દી અરધ વચ્ચે પારો મુકી અરધ લુગ્દી પર મુકી કપડમાટી કરીને છાણા મુંડલો ખડકીને વચ્ચે ડાબલી મુકવી—અગ્ની કરવો તો મટી સહી—અગ્ની ઉપર ધુંવાડો ન નીકળે તો પાક્યો જાણવો.

૧૯૪. કુમારિપાક—

કુંવારનો રસ શેર ૩ ગોળ જુનો ૧ શેર બન્ને એકઠાં કરી દીન ૨૨ સુધી ભોંયમાં દાટી મૂકીયે—પછી કાઢી નીચેનાં ઓસંડ નાખીએ—ત્રીકટું ટાંક ૪ ચવક ટાંક ૩ પીપરીમુળ ટાંક ૩ ચીત્રો, દીવેચી અજમોદ—અજમો—નસોતર—ભારીંગ—સરગવાની છાલ—તજ—અરડુસો પોસ્તના મુળ—વાવડંગ—સોહાગો, સંચળ—નાગરમોથ—કાકડાશીંગી—સિંધાલુણુ—વડાગરૂં નરગંડી કાળું જીરું, હળદર, હીંગ, જવખાર, તરખાર, પીલુખાર, દરેક ટાંક ૩ લેવાં—સૂક્ષ્મ કપડ—છાણુ કરી તે રસમાં નાખી તડકે સુકવીએ—૩૫ દીવસ પછી લેવાં ટાંક ૨ તેમાંથી દે તો વાયુ, ગોળા આક્રા ઉપર વ્યાધિ, પાંડુ, મંદાગ્ની, પ્રમેહ, અંડવૃદ્ધિ ગાંડ મટી જાય.

૧૯૫. તણખીયો પ્રમેહ—

કેસર, એલચી, ચંદન, વંશલોચન, શીલાજીત, કમલકાકડી, અજમોદ, મોચરસ, ધાણુ, ધાવડી, ગોખરૂં, ઇંગોરીરસ, તાલમખાના, સાલમ સાકર સર્વ કુટી કપડછાણુ કરી ટાંક ૧ ઉના પાણી સાથે દેવાથી દીન ૧૪માં તણખીયો જાય, લોહી મુતરતો રહે.

૧૯૬.

(અ) સમુદ્રફળ લીંબુના રસમાં નાભીલેપ કરીએ તો મુત્રકૃમ્મ છુટે. (વ) અથાણુના પાણીનો લેપ કરવાથી છુટે. (ક) તાંજલજે વાટી નાભીએ લેપ કરવાથી છુટે.

૧૯૭. હાથ પગ ફાટતા હોય તે ઉપર—

આમલીના કાતરા શેર ૧૧૧ મૂકી બાફવા પાણી બળી રહે ત્યાં સુધી રાખી પછી કપડ છાણુ કરી તેનો રસ કાઢી ઘી શેર ૧૧૧ નાખી નવસાદર નવટાંક નાખીએ—ચુલે ચાવીએ—કઠણ થાય ત્યારે ઉતારી હાથે પગે ચોપડી ચોળીએ તો ગરમાઈ શાંત થાય.

૧૯૮.

ઈંદ્ર વારણીને બળદના મુત્રથી ધસી ચોપડીયે તો વાળ જાય.

૧૯૯. રાફી—

અ. જ્વાસાના મૂળની છાલ શેર પા આંબળા શેર પા કાથો શેર પા સીંધવ શેર પા વંટીઓ ગંધક ૦) = મોરથુથુ ટાંક ૫ ગવેડાના મુત્રમાં વાટી દશબાર વાર લગાડીયે તો રાફી મટે.

બ ગરજબીના પત્ર તથા કંકાલનાં પત્ર ભેગાં વાટી થેપલી કરી પાઠા ઉપર મુકીએ તો થેપલી બારથી પાકું જાય.

૨૦૦. ગરમીનું ઓસડ—

પારો માસો ૧ એલચી માસો ૧ ખોરાસાણી અજમે માસા ૨ જમાલગોટા માસો ૧૧ ગોળમાં ગોલી કરવી; તેથી રેચ થાય તથા ઉલટી થાય તો તે દિવસે ધીને ખીચડી ખાવી પછી દીન ૭ કરવી. પહેલે દહાડે ખીચડી ખાવી બીજે દિને ધીને રોટલી તેથી પાવું એમ ૭ દીન કરી કરવી પછી તેની શાંતિ આડમે દહાડે તાંજલજની ભાજી અર્ધ ઘી તથા તેલમાં વધારવી મરી-જીરું-સાજીરું-ધાણા-તજ-તમાલ પત્ર-એલચી-લવીંગ એટલા વાના નાખીને ભાજી કરી ખવરાવવી. મીઠું ન ખાવું પછી છુટ કરવી.

૨૦૧. ચાંદીનું ઓસડ—

રસકપુર તોલા ૨ ભાર તેની ભસ્મની વીધી હળદરમાં કરવી. તેની ખાવાની વીધી દૂધમાં ચોખા બે પ્રમાણે દેવી. તે મોમાં નાખવી તે ઉપર દૂધ પીવું. શેર પા પીવું. પછી દૂધભાત ખાવું. પડી દીનમાં બે ખવરાવવી એમ દિન ૭ ખાવી. તાંજલજની ભાજી ઉપર પ્રમાણે કરવી. તે ભાજીને ઘઉંની રોટલી ને ઘી દેવું. એમ દીન ૨ કરવું પછી ૧૦ મે દહાડે ચણાની દાળમાં વધારવાનું પ્રમાણ ધીમાં ગરમ મશાલાથી વધારવી મીઠું નાખવું તે દાળને ઘઉંની રોટલી ને ઘી ખાવું એમ દીન ૭ કરવું પછી ખીજું બધું ખાવું.

૨૦૨. તામ્ર—

આમલાં નવટાંક વાટવાં પછી ખાખરાના લાકડામાં છીદ્ર કરવું. પછી આમલાં અરધ ખાખરાના લાકડામાં ભરવાં. પછી પૈસો મુકવો પછી આમલાં અરધ ઉપર મુકવાં. કપડા-માટી કરવી. ગજપુટ પુકી દેવું તો ભસ્મ થાય. માત્ર ચોખાપુર દેવી.

૨૦૩. સળેખમ ઉપર—

સરઘવાના બી, લીંડીખીપળ, વાવડંગ, તીખાં, મેળવી ચૂર્ણ સુધવું.

૨૦૪. પ્રદર રોગ ઉપર—

હીરાકશી-માયાં-ફટકડી-ત્રીફલાં-સોગડી પાણીથી કરવી ને ચોનીમાં ધારણ કરવી તો પ્રદર રોગ મટે.

૨૦૫. ખેન તથા દમ ચડતો હોય અને બડખા પડતા હોય તે ઉપર—

અજમો વાલ ૮. અરકુશો, બાજરાના મુળ, જુની જળખાણની વરસ ૧ ની વાલ ૮ અધેડાનાં ઝીંઝરવાં વાલ ૮ આકડાંના રવાછડાં ૮ આંબાહળદર ૮ ખાવાની હળદર ૮ વડાગરૂં ૮ મીઠું ૮ જવખાર સુગળીયો ૮ તે સર્વેને વાટી કુંવારના રસમાં લુગ્દી કરી ઠીંકરાની હાંડલીમાં મુકી તે ઉપર દોડીયું ઢાંકી ગળપુટે બાળી દેવું. પછી ઝીણું વાટી વાલ ૧ મધમાં ચાટવું ઉપર ઘી શેર પા ખીચડી ખવરાવવી. ખાદું-ખારું તેલ મરચું ન ખાવું.

૨૦૬. ખેનનો ઉપાય—

જાયફલ વાલ ૧૦ તજ ૧૦ પીપળ ૧૦ અરીણ વાલ ૨ જવત્રી વાલ ૧૦ લવીંગ વાલ ૧૦ પાટીયો ટંકણખાર વાલ ૨ તેની ગોલી પાનના રસમાં ચણા જેવડી સાંજ સવાર ખાવી. બંધણ થાય પણ દમ ચડે નહિં.

૨૦૭. લોહી પડતું હોય તે ઉપર—

લીલાગર ભાંગ વાલ ૪ મેંદીના પાન ૪ ચણીયો કપુર વાલ ૪ વાટી થેપલી બાંધીએ તો લોહી બંધ થાય.

૨૦૮. હીબકાનો—

કાચકાનાં બી શેકેલાં, કપુર કાચલી, કેસર, જવત્રી મધમાં ચટાડવાં.

૨૦૯. ઝેર કાચલાંની ગોલી—

ઝેરકાચલાં તોલો ૧ તીખાં વાલ ૮ અજમો વાલ ૮ વધારણી વાલ ૪ પીપળી મૂળ વાલ ૪ જવત્રી વાલ ૪ કાળીજીરી વાલ ૪ લીંબોળીના મીંજ વાલ ૪ અતીવીખની કળી વાલ ૪ કાચકાના બી, બોડો અજમોદ, વાવડંગના બી, ઈંદ્રજવ, કલુંબો, પીપળ, સુંડ, કડુ, વાપુંલાં પીતપાપડો શીકાતરીયો એળીઓ દરેક વાલ ૪ ગાયના મુત્રમાં ઝેર કાચલાંને ૭ દી રાખી શોધવાં. મુત્ર રોજ બદલવું પછી તેનાં ફેત્રાં ઉતારી ધીમાં તળવાં તે ફુલે ત્યારે હેઠે ઉતારી નાખવાં. છેક બાળી ન દેવાં. પછી સર્વે એસડ બેગાં વાટી કાચકાના રસમાં ગોલી ચણા જેવડી વાળવી. ગોલી ૨ મધ્યે જવત્રી વાલ ૧ નાખી મધ સાથે ચાટે તો ગમે તેવો વાયુ હોય તે તુરત મટે. અમથી ખાય તો વાયુ મટે. મધમાં ચાટે તો કમળો મટે.

૨૧૦. મોઢું આણવાનો ઉપાય—

પાશે ટાંક ૨ અજમો ટાંક ૨ ભીલામું ટાંક ૨ અકલકરો ટાંક ૨ ભીલામાં, દારા હાંડલામાં પાણી શેર ૧ લરીને પાણી શેર ૧ રહે ત્યાં સુધી બાફવાં. તેની ગોલી ૭ કરવી દહીંમાં ચોળીને નિત્ય દેવી ચોખા દૂધ સાકર ખવાય તો દેવું.

૨૧૧. મોઢું વાળવાનું ઓસડ—

ઘોરડીના મુલ-આવળની અંતર્ગત ચણીની પાન ચીમેડનાં પાન, તેનું વગળ કરી કાચળા કરાવવા. ઘી તથા સાકર સારી પેઠે નાખી રાખ-દૂધ-ચોખ્ખા-સાકર-ઘી ખાવું. તેલ હીંગ ૨૦ દિ સુધી ન ખાવું. મરચું-તેલ-હીંગ-માસ ૨ લગી ન ખાય તો સર્વ રોગ જાય.

૨૧૨. બંધાણીના પેટ બેસણા ઉપર—

ધતુરાનાં જીડવાં ૪ કારીને તેમાં તીખાં ટાંક ૪ ભરવાં. તેને માટે ચીકણી માટી છાંદી તેનાં મોઢા મધ્યે લુગડું પલાળી કપડ માટી કરી તેનો ગોળો કરવો. તે ઉપર બીજી માટી લદાને ગોળો કરી એની મધ્યે ધતુરાનાં જીડવાં બાંધવાં. ગોળો અડાયાનો આટ કરી તેમાં મુકવાં. જીડવાં બળી ન જાય એમ સુરત રાખવી. બફાય ત્યારે કાઢી તેને વાટવાં. તેમાં જાયફલ ટાંક ૨ જવત્રી ટાંક ૨ અફીણુ ટાંક ૧ ના કસુંબામાં ગોલી વાળવી-ચટાણા જેવડી-સાકરમાં દેવું તો પેટબેસણું મટે.

૨૧૩. કોલેરાનો ઉપાય—

પાનની જડ શેર ૧ અકલકરો રૂ. ૨ ભાર લવીંગ રૂ. ૧ ભાર તજ તોલો ૧ તમાલપત્ર તોલો ૧ ધરાખ શેર ૧ મેળવી પીવું.

૨૧૪. વાયે રહી ગયો હોય તે ઉપર—

બીલામો શેર ૦ અજમો તોલો ૧ લવીંગ તોલો ૧ લશણુ શેર ૦ ચોપચીની તોલો ૧, અકલકરો તો. ૧ ઘોલાનાં શેર ૦ બોંકલું તોલો ૧ મિશ્રણુ કરી વાપરવું.

૨૧૫. દાઢ દુઃખતી હોય તે ઉપર—

અ બેસો ગુગળ તોલો ૧ વાવડીંગ તોલો ૧ અકલકરો તોલો ૧ ચણીયો કપૂર તોલો ૧ ઇંદ્રવારણીની જડ તેની અફીણુના રસમાં ગોળી ચણા જેવડી વાળી દાઢ નીચે રાખી મોં છુટું રાખવું.

ચ અવાળું ચડતાં હોય તો રાત્રે મોંમાં ઘઉંના દાણા રાખવાથી મટે.

૨૧૬. માથું દુઃખવા ઉપર—

અ કળીચૂનો-નવસાર-લોખાન-તજ-તીખાં-વાટી ચોપડવાં.

ચ ઝેરંકાચલાં ને સુંક ઘસી ચોપડવાં.

ઘ કાયફલ-મરી-ઘેરડાની જડ ઘસી ચોપડવી.

૨૧૭. મસ્સા રોગ ઉપર—

ઘોળાં તીખાં, કપાશીયા નાંખી, છાશમાં વાટી ચોપડે તો મસ્સા મટે.

૨૧૮. હડતાળ વિધી—

તેના ચણા જેવડા કટકા કરી એક છાણા ઉપર ફટકાનો ભૂકા નાખી તેના ઉપર હડતાલ નાખી ઉપર ફટકી નાખી બીજા છાણું ઉપર મુકી સળગાવી દેવું તો ધોળી ખાખ થાય. જાડવાળાને વાલ ૧ પાનના રસમાં તથા માખણમાં તથા તલશીના પાનના રસમાં દેવી.

૨૧૯. ખરજવા ઉપર—

ધોડાનો નખ તોલો ૨૥ બૂના જેવાનું તળીયું ૨૥ કોડી તોલો ૩ તે બાળી રાખ કરવી. તેમાં કપીલો ૩૦. ૦૦ બાર મોરચુથું ૦૦૦ બાર કુલાવેલ, એ વાટી ચોપડવાથી મટે. ધોળાને ચોપડવું.

૨૨૦. હડકવાં તથા આડા છોકરાના ઉપાય—

પીપળાની વડવાઈ ૩૦. ૧૦૦ બાર પાણીમાં વાટી ગરમ કરી દીન ૧ માં બે વખત પાય તો મટે ને સ્ત્રીને સુખે પ્રસવ થાય.

૨૨૧. ચૂંક ઉપર—

કબુતરની ચરકને ગોળમાં ગોલીવાળી ખવરાવે તો ચૂંક મટે.

૨૨૨. શીળસનો ઉપાય—

કીડામારીનાં મૂળ, જવંત્રી, તથા તીખાં વાટી પાવાં.

૨૨૩. બામલાઈ ઉપર—

અ સાજાખાર, માયું વાટીને ચોપડે તો મટે.

બ કીડામારીને ગૌમુત્રમાં ઉકાળી વાટી ચોપડે તો બામલાઈ મટે.

ક બોદારથી પણ મટે.

૨૨૪. સર્વજ્વર ગુટિકા

લીંબોળીનાં મીંજ, સીકાત્રીયો એલીયો, સોમલ તેની તલના દાણા જેવડી ગોલી પાણીમાં વાળવી.

૨૨૫. સોમલની ખાખ—

જેઠી ભોરીંગડીનાં પાન લાવી તેને ખુબ છુંદીને તેને એક કારા ભોરીયામાં માથોમથ ભરી કપડ માટી કરવી. તે ભોરીયાની નીચે સુક્ષ્મ છીદ્ર પાડવું-એક નાની કુલડી લઈ તેમાં મલ નાંખવો. પછી નીચે કુલડી તથા ઉપર ભોરીયો રાખી કપડ માટી કરવી. પછી કુલડી દટાય તેટલો ભોંમાં ખાડો પાડીને કુલડી તથા અર્ધ ભોરીયો દટાય તે પ્રમાણે દાટવો. પછી તેની આસપાસ ૨૫ થી ૩૦ છાણું ગોઠવીને સળગાવવાં તો તેથી મલ શુદ્ધ થશે. (કપડ

માટીની વિધી:—મેથીનો લોટ તથા અડદનો લોટ બે ભેગા કરીને ઉપર ચીકણી માટી લગાડવી આ વીધીથી રાખીયો અગ્નીજીત થશે તથા ફૂલી જશે. (ખાખની વીધી):—ખરસાણી થોરનો લીલો જાડો કટકો લાવવો. આશરે એક વેંતનો, તેમાં પોલાણ કરી તેની અંદર મલ્લના સોપારી જેવડા કટકા કરી ભરવા. પછી દાટો દેવો. તેની ઉપર મેથી તથા અડદનો લોટ છાંદવો ને પછી તેની ઉપર ચાર થરી કપડમાટી કરવી એટલે ચાર કપડમેટ દેવાં. પછી દસ છાણાં નીચે તથા દસ છાણાં ઉપર રાખી વચ્ચે તે કટકો રાખી સળગાવવો. પછી સંભાળથી તે કટકાની અંદરથી ભરમ લઇ લેવી.

પછી તે વાપરવાની વીધી.

અ ધાતુક્ષીણ ઉપર—વાલ ૧ પાન તથા આદાના રસમાં આપવી તેની ઉપર દોઢશેર દૂધ તથા ઘી ૦) ભાર ઉતું કરી પાવું. દીવસમાં ૧ વખત ૨૧ દિવસ સુધી સ્ત્રી પહેરેજ સખત.

બ દમ ઉપર—મધમાં વાલ ૧ બે વખત, દિવસ ૧૫ સુધી. પહેરેજ સાથે.

ક તરીયા તથા ચોથીયા તાવ ઉપર—વાલ ૧ માખણ તોલા ૦૧ માં એક વખત આપવું. માથે આકડાનાં પાન બંધાવવાં, આ દવા ખાવાવાળાના સંગથી સ્ત્રીને જો બહુજ ગરમી લાગે અને સાંધા દુટવો માંડે તો તેને છાશ હાંડો ૧ તથા પાણી હાંડો ૧ બે ભેગાં કરી તેમાં તેને એક કલાક સુધી બેસારવી તથા માથામાં માખણ ઘસવું અને ઘી ખીચડી ખવરાવવી. અનુભવસિદ્ધ છે.

૨૨૬. ક્ષય ઉપર અજમાનો પ્રયોગ—

અજમો શેર ૦૧ પાને કંટાળાચારેનું થડ કોતરીને તેમાં ભરવો. ઉપર છાણુ તથા માટીથી છાંદવું. દીવસ ૨૨ રાખવું. પછી અજમો કાઢવો તેનો રંગ ભૂરો થશે. તેને ખરલમાં એક દિવસ ખૂબ ઘુટવો ત્યાર પછી તેમાંથી વાલ ૨ સવારે તથા સાંજે જાયફલનું તેલ ટીપાં ૪ માં આપવું. દીવસ ૨૦ સુધી. તેલ મરચું ખટાઈ બંધ. ઘી દૂધ ખાવું.

૨૨૭. જાયફલનું તેલ કરવાની વીધી—

જાયફલ શેર ૦૧૧ તેના ઉપર સુડીથી આંકો પાડવો (ચીર પાડવી પણ છુટાં ન કરવાં) પછી એક દોણી લઇને તેના તળીયામાં સુયા જેવડું કાણું પાડી તેની અંદર તે જાયફલ ભરવાં. ઉપર કોડીયું ઢાંકી કપડમાટી કરવી. તેમાં ખાડો કરી તે ખાડાની અંદર નીચે છાલીયું મુકી તે ઉપર તે દોણુકું મુકવું. તેની આસપાસ ૩૦ છાણા મુકી સળગાવવું એટલે તે જાયફલનું તેલ તે વાટકામાં પડશે. તેને લઇ શીશામાં ગળીને ભરવું. તેનાં અનુપાન:—

અ જે સ્ત્રીને બહુજ શુલ આવે તેને:—આદાના રસમાં આપવું. બે ટીપાં, એક વખત, બે દિવસ સુધી. ઉપર ઘી-ખીચડી ખાવી.

બ સ્ત્રી તથા પુરુષના ગુદમ ઉપર:—કાચા તેલ તોલા ૧ ની અંદર ૪ ટીપાં નાખી પાવું તો તેથી કૃમી ગોલો શાંત થશે. સવારે ઔષધ આપવું ને આખો દિવસ ખાવા ન આપવું પછી રાત્રે ઘી-ખીચડી ખવરાવવી.

ક દમ તથા છાતીનાં શુભ તથા મુંઝારા ઉપર:—તીખાં નંગ ૧૦ તે શીંગફલીના પાનનો રસ રૂ. ૦૧ ભાર, તેમાં દીપાં ૪ નાખી, અધું પાવું તથા છાતીએ યોગ્યું ઉપર શેક કરાવવો. અજમાવેલ અનુભવિત છે.

૨૨૮. વાય-મૃગી દવા—

દરીયાના શંખમાં જે જીવડો થાય છે તે જીવડો (રૂ. ૨-૩ ભારનો) લાવવો અને તેને છાયામાં સૂકવવો પછી તેને ખરલમાં નાખી નાગરવેલના પાન શેર ૧ નો રસ કાઢી તેમાં નાખી ઘુંટવું. તેમાં કર્તુરી વા. ૨ તથા કેસર વા. ૨ નાખી દીન ૭ સુધી ખરલ કરવું. પછી શીશીમાં ભરવું પછી તેના દીપાં જે નાકમાં પાડવાં. તે જે તરફની આંખ ફરડાતી હોય તેની સામેના નરકેરામાં પાડવાં. જેટલા વરસની હોય તેટલા દીવસ સુધી પાડવાં. દીપાં સવારમાં વેલાં ૧ વખત પાડવાં.

તે ઉપર ખાવાની દવા—ઘોળી હુંગળીનો ગાંડીયો લાવી તેમાં પાવલીભાર ઘોળાં તીખાં ભરીયે. તે ગાંડીયાને ઘીમાં તળવો. એવા બેદડા (ગાંડીયા) હંમેશાં સાંજ સવારે વહેલાં ખવરાવવાં, જેટલા વરસની વાય હોય તેટલા દીવસ ખવરાવવાં.

૨૨૯. પ્રમેહ-ઉપર બંગલરમ—

કલાઈ તોલા ૫ લઈ તેને પ્રથમ શોધીને તેના ઝીણા કટકા કરવા. બાદ ભાંગ શેર ૦૧ હરદર ૦) = ભાર ગુલાબના ફુલનો રસ ૦) = ભાર લેવો. પછી કાચી હાંદલી લઈ ભાંગ અરધ સુધી પ્રથમ ભરવી તે તેમાં તે કલાઈના કટકા ફરતા નાખવા તે તે ઉપર હળદર તથા ગુલાબનો રસ નાખવો. અને છેલ્લે ભાંગ નાખવી અને ઉપર કોડીયું ઢાંકી કપડામાટી કરી ગળપુટ આંચ દેવી. પછી ભરમ થયે અનુપાન આપવી.

(૧) પ્રમેહ ઉપર—ચણીકળાખ રૂ. ૦૧ ભાર તેની અંદર માત્રા વાલ ૨ નાખી તેની ફાકી ભરવી ઉપર પાણીનો કાગળો પીવો દૂધ-ભાત-રોટલી ખાવું. તેલ, મરચું, ખાંડ-ખટાઈ બંધ. આ દવા દિવસમાં એક વખત આપવી.

પીત્ત પ્રમેહ ઉપર—કેસુડાના ફુલના ચુરણમાં આપવી.

(૨) ધાતુક્ષીણતા ઉપર—ખડુ ફલીનું ચૂર્ણ રૂ. ૦૧ ભાર મધ રૂ. ૦૧ ભાર ઘી રૂ. ૦૧૧૧ સાકર રૂ. ૦૧ ભાર તેમાં માત્રા વાલ ૨ સવાર તથા સાંજે આપવી. પચે તેટલું દૂધ ઘી ખાવું. દીન ૨૧ સુધી.

૨૩૦. જલંદર આદિ આઠ પ્રકારના મહા ઉદર વ્યાધિ ઉપર—

દંદ્રામણાં (દંદ્રાયન) ૭ લાવવાં પછી જવખાર તોલા ૪ સાજખાર તોલા ૪ પાટીઓ ટંકણખાર તોલા ૪ ટંકણખાર તોલા ૪ અજમેદ તોલા ૪ અજમા તોલા ૪ હીમજ તોલા ૪ એ ખરલ કરવાં પછી એ તમામ ઔષધ પેલાં દંદ્રામણામાં ભરવું અને તેને કપડ માટી કરીને ૨૫ છાણના ભાઠામાં ભરવું પછી બહાર કાઢી કપડ માટી કાઢી તે ઔષધને ખરલમાં વાટવું, પછી શીશીમાં ભરવું તેની માત્રા રૂ. ૦૧ ભાર ટાઢ પાણીમાં

દેવી. સવારે તથા સાંજે ૭ દીવસ સુધી ખવરાવવું. મીઠા વગરની ખીચડી તથા ઘી ખવરાવવાં. આથી તમામ નશો શાંત પડી દસ્ત લાગશે. જેમ વધારે દસ્ત લાગે તેમ વધારે ઘી ખીચડી ખવરાવવાં. કાઠો ખાલી થવા ન દેવો, પછી તેના ઉપર ઉપયોગ કરવો.

૨૩૧. તામ્ર દેવાની વીધી—(ઉદર રોગ ઉપર)

ગાંખાના દોકડાને પ્રથમ શોધીને પછી તે દોકડાને કુંવારના થડમાં ભરીને ઉપર મેથી તથા અડદનો લોટ છાંદવો, તે ઉપર પાણી ૭ દી સુધી છાંટવું પછી દોકડો કાઢી લેવો. પછી લાલ ડાંડલીની ચમાર દુધલી (લુણીનાં બી છાણું પાંદડાંવાળી તથા લુણી જેવી, તેને તોડ્યે દુધ નીકળે) શેર ૧ લાવી તેને કચરી એક લુગદો કરવો, તેની અંદર દોકડો મુકવો. તેના ઉપર સાતથરી મેથીના લોટની કપડમાટી કરવી. તેની ઉપર મારી લગાડવી. પછી સો છાણું નીચે તથા સો છાણું ઉપર રાખી ગજપુટ આંચ દેવી. પછી ત્રીજે દહાડે કાઢી તે માત્રામાંથી અરધા ચોખ્ખા ભાર પાતના રસમાં એક વખત આપવી. ઉપર ઘી ખીચડી ખુબ ખવરાવવી. આથી દસ્ત લાગે તથા ગરમી કરશે. જેમ વધારે દસ્ત લાગે તેમ વધારે ઘી-ખીચડી આપવાં (ગરીબને દવા આ ન આપવી) આ દવા (આરોગ્યવાળાને ૩ દિવસ સુધી આપવી.

(૨) અશક્તિ તથા ત્વચા ગરમી તથા નામદી ઉપર-એક રાત્રીના દાણા જેટલી મધ-ઘી-સાકરમાં દીવસમાં એક વખત દેવી એક ત્રણ દિવસ સુધી દેવી. પચે તેટલું ઘી દૂધ દેવું, પથ્ય ૨૧ દિવસ સુધી પાળવું સ્ત્રી ત્યાગ સખત છે. તેલ-મરચું-ખટાશ ન ખાવું.

૨૩૨. રાજ-પાદશાહ મઠે તામ્ર ભસ્મ—

પ્રથમ દોકડાને શોધીને પછી તલવણીના રસમાં ૨૨ વખત ઝમેળવે. (તલવણીમાંજ માત્ર ભસ્મ થાય છે. એવું નીલંદુમાં લખ્યું છે.) પછી વિનરોઢં (ગુરખ જેવી ગાંઠ થાય છે. વેકરાળ જમીનમાં થાય છે. ખાંધે ઉરદરના સ્વાદનો, મોઢામાં નામે ધણો ગરમ સુરત જીદલામાં થાય છે. કાળી વાધરી મારફત મળી શકે છે, ચણાડી જેવાં પાંદડાં, ઝાડ ગલના જેવડું થાય છે.) વજનમાં પાંચેર ઉપરનો લાવી તેની અંદર દોકડો નાખવો. ઉપર કપડમાટી ત્રણ થરી કરવી. ડીપ પર મુકી ગજપુટના ખાડામાં બકરાની લીંડી સુંડલા ૪ નાખી અર્ધ ખાડો ભરવો, પછી તે કંદ ખાડામાં મુકી ઉપર સુંડલા ૪ લીંડી નાખી ખાડો ભરી દઈને સળગાવવો. અગ્નિ સારી રીતે લાગે ત્યારે તે ખાડા ઉપર ધુળ વાળવી. ત્રીજે દિવસે તે ઓસડ બહાર કાઢવું. દોકડો ઘોળો થશે. તથા વજનમાં પૂરો ઉતરશે. તેની પરિક્ષા રાત્રે પાંચેર દહીમાં રતી ૧ નાખી જોવું. જો બીલકુલ લીધું ન થયું

નોટઃ—(ધમડાચાગામા-સુરત જીદલામાં ભાનુશંકર શાસ્ત્રી રહે છે. ત્યાં ધોધરો કંદ થાય છે.)

હોય તો પાકયું સમજવું અને કાચું હોય તો છાણાની અંદર ખાડો પાડી તે દોડડા પર તલવણીનો રસ ૩ ા ભાર નાખી તે દોડડા તેમાં ભરી એક છાણું મુકી સળગાવવું જેથી શુદ્ધ પાકે થશે.

તેની ખવાની વીધી—નાગરવેલના પાન ઉપર લીટી રતી ૧ એક માત્રાનો કરી આપવું. પથ્ય દૂધ ભાત સાકર. આથી અત્યંત કામ વૃદ્ધિ થશે.

૨૩૩. હીંગળોક ભસ્મ—

હીંગળો તો ૨ તે કુંવારના રસ શેર ૧ માં નાખી તેને બે પંદારની આંચ આપીને તે રસ બાળી નાખવો. પછી તે કટકાને કાઢી તોળવો, પછી ગુલાબગળ (ગુલાબાસ) ની આખી ગાંઠ લાવવી. (તે ગાંઠ શે. ૧ થી ઓછી હોવી ન જોઈએ. વધારે હોય તો વાંધો નથી) તેની ડગળી કાઢવી એટલે હીંગળોક માય તેટલો ખાડો પાડવો તેથી તેમાંથી તેટલો ખાડો પાડી ગરમ કાઢવો અને તે ગરમ લઈ તે હીંગળોમાં મેળવવાને એક કલાક સુધી ખરલ કરવો. પછી તે હીંગળાની લુગદી કરી તે લીલીને ત્રીલી લુગદીને ગાંઠના ખાડામાં ભરવી અને પછી ડગળી દહ દેવી તે પછી અડદનો લોટ તે મેથીના લોટથી તેનું મુખ બંધ કરવું અને તેની ઉપર કપડામાટી કરવી અને પછી તેની ને તેની એટલે મેથી અને અડદની ત્રણ કપડાની પ્લાશ મારવી ત્યાર પછી લાલ માટીના તે ઉપર બે કપડામાં કરવા, આખી ગાંઠ પર કરવા, ત્યાર પછી તેને ૨૫ છાણાની આગ દેવી, તે છાણાની વચમાં તે ગાંઠજ મુકી તે આગ દેવી. સળગીને શીતળ થયા પછી તે બજેલી ગાંઠ કાઢી તેમાંથી હીંગળો કાઢી લેવો. તે કદાચ વચનમાં બે ત્રણ ચાર વાલ કમતી થશે અને રંગ કાળો અને નિર્ધુમ થશે. તે નીચે કહેલા ઉપર લાગુ પડશે.

(અ) તાવ ઉપર—ટાઠા પાણીમાં વાલ ૧ એક દીમાં એક વખત સાત દીવસ સુધી.

(બ) ચાંદી—વિરફોટક અને પ્રમેહ ઉપર—માખણ તથા તુલશીના પાનમાં વાલ ૨ બે દિવસમાં એક વખત ૭ દિવસ સુધી.

(ક) ધાતુ ક્ષય તથા કફ ઉપર—મધ ૩ ા ભાર, પીપળ એક આની ભાર તેમાં માત્રા વાલ ૨ દેવી દિવસમાં ૧ વખત ૧૪ દિવસ સુધી દેવી.

૨૩૪. હીંગળો ભસ્મ—(શ્વેત) બીજ વીધી—

હીંગળો તો ૨ લેવો. આમલીની છાલની રાખ શે ૨) લેવી. તેને કુરડીમાં અરધ ભરી ઉપર હીંગળો મુકી તેની ઉપર બાકીની અરધ રાખ ભરી દાખીને કપડ માટી કરીને તેને ગળપુટની આંચ દેવી પછી કાઢવી. એનું અનુપાન તરીયો તાવ, જીર્ણ જવર, ખાંસી, માખણ ૩. ૧ ભાર તથા મધ ૩ ા ભાર તેની અંદર માત્રા ચોખા ૧ ભાર આપવી. ઉપર દુધ ખીચડી આપવી. હંમેશાં એક વખત એમ ૭ દીવસ સુધી દેવી.

નોંટ—ચાંદી—વિરફોટક ઉપર દુધ—ભાતનું પથ્ય, સાકર વર્ણ, તાવ ઉપર ખીચડી તથા ઘી.

૨૩૫. હરીતાળ ભસ્મ—

આ ઉપરની સફેદ હીંગળો વીધી પ્રમાણે આ હડતાલ ભસ્મ પણ થાય છે. અને આ હડતાલ ને શ્વેત હીંગળો એ બંને ભસ્મો તાવ તથા ખાંસી પર અકસીર છે.

૨૩૬. બંગ-કલાઈ ભસ્મ—

કલાઈ શે ૦૧ લાવી શોધીને પછી ફેરડાના ફુલ શે ૧ માં મુકી કપડમાટી કરી ગજપુટ આંચ દેવી, તેના અનુપાન—

(૧) ધાતુ ક્ષય વાળાને—મધ ઘી સાકરમાં વા ૩ આપવી, ૧ દિવસ, ૨૧ દિવસ સુધી.

(૨) પ્રમેહ ઉપર ગુલાબના ફુલ ૦૧ ભાર તથા આમળાનું ચૂરણ ૦૧ ભાર તેમાં માત્રા વા. ૨ એક વખત, ૭ દિવસ સુધી આપવી. મધુ પ્રમેહ વાળાને ન આપવી.

૨૩૭. ચાંદીની ખાખ—

રૂપાનું પત્રું તો ૧ તું લઈ તેને દારૂડીના રસમાં ૭ ઝમોળા દેવા ત્યાર પછી કણેરના લાલ ફુલ શે. ૧ લાવવાં. તેનો લુગદો બનાવવો. તેની અંદર તે પત્રું મુકી કપડમાટી—માટીની ૭ થરી કરવી તેને ગજપુટની આંચ દેવી. શે. ૧ દારૂડીના રસમાં તો ૫ સુધી થઈ શકે ને ૧ તોલે ૭ ઝમોળા દેવા તેનું અનુપાન—

(૧) ખાંસી ઉપર પાનમાં વા. અર્ધી આપવી.

(૨) અસાધ્ય માણસને ધમાસાના ઉકાળામાં વા. ૦૧ આપવી.

(૩) તાવ પર માખણમાં વા. ૦૧ આપવી.

(૪) સ્ત્રીના પ્રદર ઉપર આમળાના મુરખામાં વા. ૦૧ આપવી.

(૫) ખાંસી પર મધમાં વા. ૦૧ આપવી.

(૬) અશક્તિ પર મધપીપળમાં વા. ૦૧ આપવી.

૨૩૮. લોહ ભસ્મ—

ચોખી ગજવેત્ર તો. ૫ તો કટકા લઈ તેને બીજોરામાં ભરવો—બીજોરું સુરણની ગાંઠ જેવડું અથવા શેરનું હોય ત્યાં સુધી ચાલે, તેને કપડમાટી કરી ગજપુટ આગ દેવી. એમ ત્રણ બીજોરામાં ૩ ભડી દેવી તો નિર્ધુમ થશે. વજનમાં અરધો અરધ થશે. ઉપયોગ—વાય અપરમાર ઉપર મધ પીપળમાં વાલ ૧ સાત દિન ઉધરસ પર પાણીમાં.

નોંટ—ધોળું તીખું ૧ કરોળીયાનું પડ ૧ કરોળીયાના પડમાં મરીતું ચૂરણ ભભરાવી તેની વાટ કરી તેને ઘીને દિવે સળગાવી તેની મેશ આંજવાથી સનેપાત—જેભાનીથી તુરત શુદ્ધિ.

૨૩૯. અભક—

ખોડીયા કલહારમાં ૫ લઠીમાં નિશ્ચીન્ત થશે. વધુ દેવાથી વધુ સરસ (એક ખીખ વેદનું પણ આમજ કહેવું છે.)

૨૪૦. ચાંદી-સીફ્લીસ-વિસ્ફોટક ઉપર ચોપડવાની પટી મલમ—

(ઇન્દ્રી ગમે તેવી સડી ગઇ હોય તો પણ સાફ થાય) બોદાર રા. ૦૧ ભાર, કાથો રા. ૦૧ ભાર, મેંદીનો રસ રા. ૦૧ ભાર દાડમના મીંજ રા. ૦૧ ભાર, શંખ વગાડવાનો થાય છે તેને ઘસીને રા. ૦૧ ભાર ઉતારવો અંદર ઉપલી ચીજોને મીશ્ર કરી ઇન્દ્રી પર ચોપડી દેવું. ૭ દિવસમાં ગમે તેવો ઝખમ રૂઝશે.

૨૪૧. હાડગંબીર તથા પાઠા ઉપર—

(હાડકાં સડે તથા માંસ બગડે તે ઉપર) જૂનામાં જૂનું ખાસકું લાવી ખાળી રાખ કરી તે રાખમાં બેઠતું એરંડીયું નાખી તેની અંદર ઉંખરાના પાનનો રસ તોલા ૨ નાખી એક રસ કરી ઝખમની અંદર પહોંચાડવું. ઉપર નીચે આસપાસ બધે લગાડીએ, તેના પર નગોડના પાંદડાં બાંધી દેવાં. ૩ દિવસ સુધી એક પાટો રાખવો એવા ૭ પાટા કરવા ગમે તેટલા વરસનું તથા ગમે તેવું મુશ્કેલ હાડગંબીર આથી અવશ્ય મટશે. પાટો બદલતી વખતે ૫૩ કાઠી ગરમ પાણીથી ઘોષ સાફ કરવું. મલમ લગાવવાથી બળશે નહિ પણ ઠંડક થશે.

૨૪૨. સાધારણ બધી જાતના ગુમડા ઉપર ચોપડવાનો મલમ—

સીંદુર તો ૦૧ મોરથુથુ તો ૦૧ મરડાશીંગી તો. ૦૧ સોનાગેર તો. ૦૧ મીણુ તો. ૧ લીંબડાની અંતરછાલ તો. ૧ મીઠું તેલ તો. ૪ પછી સીંદુર શીવાયની ૪ વસ્તુને તેલ ગરમ કરી તેમાં નાખ્યા બાદ એક રસ થઈ શીણુ થઇ ઉભરો આવે એટલે તેમાં ગાયનું દુધ તો. ૪ તથા સીંદુર નાખીને સાંઠીકડે લલાવી પાંચ મીનીટ બાદ ઉતારી લેવું. આ મલમ ગુમડાને પકાવવા તથા રૂઝાવવામાં ઉપયોગી થશે.

૨૪૩. મીણુનું તેલ શરીરે ચોપડવાનું દરેક પ્રકારના વાત વ્યાધી ઉપર—

નગોડનો રસ તો. ૨ રીંગણી (ખાવાનાં વંતાક) ના પાન તો. ૨ દારૂડીનો રસ તો. ૨ બેડી ભોરીંગડીનો રસ તો. ૨ કંટાળાથોરના પાંદડાનો રસ તો. ૨ ધતુરાના પાનનો રસ તો. ૨ સુંઠ તો. ૪ ઉપલેટ તો. ૪ કપુર તો. ૨ જાવંત્રી તો. ૧ મીણુ શેર ૧. મીણુને ખાંડીને તેને ઓગાળી કુંડલું કરવું ને તેની અંદર તમામ જાતના રસ તથા ઓસડનું ચુરણ નાખી દેવું. પછી તે કુંડલાને લાડવા જેવો કરી તમામ દવા ભરી દેવી, ત્યારબાદ સરસીયું તેલ શે. ૦૧ લઈ તેની અંદર તે લાડવો રાત્રે મુકી દેવો ને સવારમાં ઉઠી તેનું તેલ કાઢવું. તે આ રીતે:—એક હાંડલાની નીચે અંદર તળાચે ઝીણું છીદ્ર પાડવું, ને તેની નીચે એક બાલીયું મુકવું, તે મોટું હોવું જોઈએ, તે હાંડલામાં પ્રથમથી પેલો લાડવો છીદ્ર ઉપર મુકી

ઉપર કાઠીયું ઢાંકી કપડમાટી કરવું. પછી પાતાલ યંત્રની પેઠે છાલીયું તથા અરધ હાંડલું છુડે તેટલો ખાડો ખોદી બન્ને ગોઠવી હાંસલાની આસપાસ તથા ઉપર ૩૦ છાણા મુકી આંચ દેવી બાદ તેલને શીશામાં ભરી લેવું પછી ગમે તેવો શીરંગવાયુ-શુલવાયુ વીગેરે હોય તે પર ચોપડવા દેવું આ દહીંને પુર્વોક્ત ("મલ્લ") દેવાથી વધુ ઠીક પડશે.

૨૪૪. પક્ષઘાતવાળાને બાફ—

એક ખાડો ગાળી તેની અંદર ૫૦ છાણા ભરી આગ લગાડી પછી તે ખાડો ગરમ થયા બાદ આકડાના ૨૦૦ પાન આસપાસ ગોઠવી પાથરી દેવા બાદ રોજ તેને તેના પર બેસાડી ઉનનું વસ્ત્ર મોઢાથી પણ સુધી ઓઢાડી બાફ દેવો તે મુંઝાય ત્યારે મુખ ઉઘડાવવું ને નાતાકાત થાય ત્યારે બહાર કાઢવો. ખાડો કેડ સુધી કરવો એટલે પાંદડા પર બેઠા પછી ખભાનો ભાગ જરા બહાર દેખાતો રહે (ચૂની. વૈ. નું સંપૂર્ણ.)

૨૪૫. પારદ ભસ્મ—

એક પાણીયા નાળીયેરમાંથી થોડું પાણી કાઢી (સુષ્ક વતે ઝીણું છીદ્ર પાડી પાણી કાઢવું ને નાળીયેર એમને એમ રહેવા દેવું) તે પાણીના વજન બરાબર તેમાં વડનું દૂધ તથા પારદ તો. ૧-૧૧ નાંખી પાછું મુખ બંધ કરીને પછી અર્ધ ગજપુટનો ખાડો કરી તેની અંદર ખોરડીનાં છોડીયાં લીલાં સુકાં પાથરી થોડાંક છાણાં મુકી નાળીયેરને મુકી છાણા ઢાંકી લગાડી દેવું તો પારદ ભસ્મ થશે. આકાશ રંગી થશે.

૨૪૬. બંધેચ—

(અ) બાંગ ધોધને સ્વચ્છ કરવી. મીરચ દાણા ૧૦ લવીંગ દાણા ૧૦ તેને વાટીને લોપરી, ભોમાં, ભીત પર થેપલી મારવી ને સુકાવા દેવી. ત્યાર પછી ત્રણ માસા લેવી, ત્યાર પછી દ્રાખ પૈસા ૪ ભાર લેવી. બંધેચ રહે.

(બ) જાયફલ કારીને માંહે અફીણ ધાલીને થોર કંટાળાનું થડ કારીને માંહે એક માસ સુધી જાયફલ રાખવું. ત્યારબાદ વાટીને ગોળી મધમાં ઝીણી રાઈના દાણા બરાબર વાળવી. શરીરમાં બંધેચ રહે.

૨૪૭. વિરેચન પ્રકાર—

નેપાળો લઈને બેંસના છાણમાં નાંખી ઉતો કરી શોષવો. પછી પાનની જડ બરાબર લઈને ખરલમાં પરતવો—(તે પાન નાગરવેલનાં સમજવાં) પછી ગોલી મગ જેવડી વાળીને તેને પાનમાં દેવી. ૧૫ પાન સંઘાતે ખવરાવવી. બાદ પતાશાના પાણીથી રચ વાળવો. તે ઉપર દહીં, ભાત ખવરાવવું. જુદું શેકીને ઉપર દહીંમાં નાંખવું.

૨૪૮. મૃતસંજીવની ગુટિકા ઉપર—

શીંગડીયો વજનાગ ગૌમુત્ર તથા દુધમાં શોધવો. પારો તો. ૧ ગંધક તો. ૧ લવીંગ તો. ૧ જલકલ તો. ૧ જલવંત્રી તો. ૧ કેસર તો. ૦૧ કનકખીજ તો. ૧ કરતુરી વા. ૨ તેની અદ્રકના રસમાં શરસવના દાણા જેવડી ગોલી વાળવી.

૨૪૯. તજનું તેલ કાઢવાનો ઉપાય.

તજ શે. ૦૧ તથા ગાયનું દૂધ શે. ૦૧ તેનો ૩ દિન સુધી આથો રાખી તે પછી પહોર એક ખરલ કરવો. પાટીયો ટંકણુખાર તો. ૨ નાખી પછી ડોલકા જંત્રમાં ભરવો. હેઠલથી ખેરની અગ્નિ કરવી. પહોર ૧ જંત્રના નાળવા પાસે શીથુ મુકીએ. પછી તેલ શે. ૦૧ નીકળે તે તેલ, આમવાયુ, રગખંધ, ભાંગેલ હાડ, કાઢ, એ ઉપર ચોપડવાથી એ રોગ જાય.

૨૫૦. સુરાખારનું તેલ

સુરાખાર શે. ૦૧ ને આદાના રસમાં દીન ૭ આથો રાખવો. પછી ગાયનું માખણ તો. ૨ નાખીને પહોર ૧ ખરલ કરવો. પછી આડત્રાંસ જંત્રમાં ભરીને શીસમના કાષ્ટની અગ્નિ પહોર ૩ દેવી. પછી શીશી જંત્રને નાળવે આંધવી. તેલ રૂ. ૫ નીકળે, તે તેલ પીત્ત કાઢ કાલી દાદર ઉપર ચોપડીને શેક કરવો તો એ રોગ જાય.

૨૫૧. લવીંગનું તેલ—

લવીંગ શે. ૦૧ લઘુ ગૌમુત્રમાં ૫ દિવસ સુધી આથો રાખવો. પછી તેમાં વા. ૬ નવસાર નાખી ૪ ઘડી ખરલ કરવો. પછી જંત્ર ચતુરીયામાં ભરી કાષ્ટની અગ્નિ અરધ પહોરની કરવી. પછી જંત્રને નાળવે શીશી આંધવી. પછી તેલ તો. ૩ નીકળે તે તેલ વા— પીત્ત-કફ-નળખંધ-ગોલો વાયુ તે ઉપર માસ ૧ આ મધ્યે ખવરાવવું. દીન ૭ સુધી દેવું સર્વ રોગ જાય—પથ્ય-તેલ-હીંગ-લસણ-ખટાઇ-મરચું વર્ગ.

૨૫૨. રસકપુરનું તેલ—

પાશેર રસકપુરનો અરકુસાના રસમાં ૮ દીન સુધી આથો કરી રાખવો તેમાં રીંગ-ણીના પાન ૧૪ નાખી અરધો દીન ખરલ કરવો. પછી જંત્ર તુરો કરીને નાખવો. અગ્નિ છાણાની કરીને આંચ પહોર અરધ દેવી. પછી તેલ પરવરી આવે ત્યારે જંત્રને નાળવે શીશી આંધવી. તે તેલ પીત્ત-વાયુ-કફ ઉપર વા. ૨ ખીચડીમાં ખવરાવીએ, દીન ૭. તે ઉપર તેલ-હીંગ-ખટાઇ-મરચું-લસણ-ખાંદ ન દેવું.

૨૫૩. ધતુરાના ખીજનું તેલ—

ધતુરાના પાશેર ખીજનો ભાંગરાના રસ શેર ૦૧ માં દીન ૭ સુધી આથો કરી મૂકવો. પછી તેમાં પાટીયો ટંકણુખાર નાખીને એક પહોર ખરલ કરવો. પછી તે આથાને જંત્ર

ખાતાળમાં ભરવો. છાણાની અગ્નિ પહોર અરધની કરવી. તેલ પરવરી આવે ત્યારે શીશી જત્રને નાળવે બાંધવી. તે તેલથી સ્ત્રીના કમળનો રોગ જાય છે. તેલ વા. ૨ ગાયના ઘીમાં ખવરાવીએ. પછી સંતાન ન થતું હોય તો થાય. તેલ-હીંગ-મરચુ-ખટાશ-લસણ ન ખાવું, દૂધ સાકર ચોખા ખવાય.

૨૫૪. પારસ પીપળાના ફલનું તેલ—

પારસ પીપળાના ફલના બી શે. ૦૧ તેમાં બકરીનું દૂધ શે. ૦૧ નાખી તેમાં ૩ દિ આથો રાખવો, પછી તેમાં મીઠું રા. ૧ ભાર નાખી પછી તેને જત્ર પંચકુટમાં ભરવું. તે અગ્નિ છાણાની પહોર ૨ કરવી બાદ જત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. જે સ્ત્રી વાંઝણી હોય તેને ૧૪ દિવસ ભેંશના માખણમાં ખવરાવીએ તો પુત્ર થાય.

૨૫૫. જાયફલનું તેલ—

જાયફલ શે. ૦૧ તે ગૌમુત્ર શે. ૦૧ માં આથો દીન ૭ સુધી મૂકવો. પછી તેમાં નવસાર વા. ૬ નાખી સવાપહોર ખરલ કરવો. પછી તેને જત્ર ઉડણુમાં નાખી અગ્નિ મજ્જના લાકડાંની અરધ પહોર કરવી. બાદ જત્રને નાળવે શીશી બાંધવી પછી તે તેલ જેને પુરુષાતન ન હોય તેને વા. ૨ ચુરમામાં ખવરાવવું તે તેલ વા. ૨ નો લીંગ લેપ કરવો. દીન ૭ સુધી કરવો. તેલ-મરચુ-હીંગ-લસણ-ખટાઈ વર્જ.

૨૫૬. ઇંદ્રજવનું તેલ—

ઇંદ્રજવ શે. ૦૧ ગાયનું દૂધ શે. ૦૧ તેમાં દીન ૧૧ આથો કરવો. તેમાં જવખાર પેસા ૧ ભાર નાખી ખરલ ઘડી ૪ કરવો. જત્રને શીશી બાંધવી. પછી એ તેલ ગોલો-કરમ તથા કળતર ઉપર વા. ૨ ખવરાવવું. પથ્થ ઉપર પ્રમાણે.

૨૫૭. વાવડીંગનું તેલ—

વાવડીંગ શે. ૦૧ તે ખરખોડાના રસમાં ૭ દી આથો કરીને તેમાં જમાલગોટા ૧ નાખી ખરલ પહોર ૧ કરવો. તેને જત્ર અધુ મસ્તમાં ભરવું. પછી તેને ગધેડાના લીંડાની અગ્નિ પહોર ૧ દેવી. શીશી જત્રને નાળવે બાંધવી. તે તેલ શારણીની ગાંઠ ઉપર વા. ૬ ખોપરાના પાણી સાથે દેવું તો હાડ ગાંઠ ઉતરે. પછી દીન ૭ સુધી ખોપરાના રસમાં ખવરાવવી. એ દીન ૭ સુધી કરવું. ગાંઠ ચડે નહિં તે પડદા ૭ બંધાય.

૨૫૮. જમાલગોટાનું તેલ—

જમાલગોટા શે. ૦૧ પર ખોળીયાનો રસ શે. ૦૧ તેમાં આથો ૩ દી કરી મૂકીએ. પછી તેને એ ઘડી ખરલ કરીને જત્ર જર્જરીમાં ભરીએ. પછી દીન ૧ અગ્નિ છાણાની દેવી. શીશી જત્રને નાળવે બાંધવી. તે તેલ બંધકુટ ઉપર વા. ૨ ગાયના દૂધમાં ખવરાવીએ તથા અંતર્ગલ ઉપર દીન ૩ શેશગુંદર નાખી પાટો રાખે તો અંતર્ગલ જરૂર જાય.

૨૫૯. અકલકરાનું તેલ—

અકલકરો શે. ૦૧ ખરણીનો રસ શે. ૦૧ તે મધ્યે આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં સંચલ તો. ૧ નાખી એક પહોર ખરલ કરવો. પછી પત્રગ યંત્રમાં ભરી કાષ્ટની અગ્નિ ઘડી ૪ ની કરવી. તેલ પરવરી આવે ત્યારે શીશીને જંત્રને નાળવે બાંધવી તે તેલ વાસુ-કેશ શુલ ઉપર ટાંક વા. ચોખામાં રાંધી તેમાં દેવું. દીન ૭ સુધી. કરી ઉપર પ્રમાણે.

૨૬૦. કુકડવેલનું તેલ—

કુકડવેલના ફલ શે. ૦૧ તેમાં તાંજલજનનો રસ શે. ૦૧ તેમાં આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં સુરોખાર તો. ૧ નાખી ઘડી ૨ ખરલ કરવો. પછી જંત્ર આડ બંધ કરી તેમાં ભરવું. છાણાની અગ્નિ પહોર ૧ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ ગાયના દૂધમાં વા. ૨ નાખી વાંઝણીને પાવું. દીન ૭ ખાય તો પુત્ર થાય સહી. દૂધ સાકર ચોખા ખાવું.

૨૬૧. કણેરના મૂળનું તેલ—

કણેરના મૂળ શે. ૦૧ કળનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧ કરી મૂકવો. પછી તેમાં ફટકી વા. ૬ નાખી ખરલ ઘડી ૨ કરવો. પછી તે જંત્ર સતાંગમાં ભરવું. બાદ પહોર ૧ છાણાની અગ્નિ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ અશીણના ખાવાવાળા (બંધાણી) ને પ્રમાણુ બોધને કટણાતલ શે ૦૧ ખંડાવીને તેમાં દીન ૭ દેવું. કરી ઉપર પ્રમાણે. સપ્ત ગમે તેવું અશીણનું બંધારણ છુટે.

૨૬૨. ઝેરકાયલાનું તેલ—

ઝેરકાયલાં શે ૦૧ તથા મૂળાનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૭ સુધી કરી રાખવો. પછી તેમાં સીંધવ વા. ૬ નાખવો. તે ખરલ ઘડી ૪ કરવો. પછી જંત્ર એડમાં ભરી છાણાની અગ્નિ પહોર ૧ ની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલની શળી એક સ્ત્રીની ચોનીમાં ઘડી ૨ રખાવવી અને પછી છાણાનો શેક ઘડી ૨ કરાવવો પછી ગર્ભપાત થાય, સહી. તેની કરી—દીન ૮ સુધી ખટાઈ ખાવી નહી. ફરીથી કાઈ દીન ગર્ભ રહે નહિં.

૨૬૩. વછનાગનું તેલ—

વછનાગ શે ૦૧ આદાનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં તો. ૧ જવાખાર નાખવો ને ૨ ઘડી ખરલ કરવો. પછી પઠાણુ જંત્રમાં ભરી અગ્નિ પહોર ૧ સાગનો કરવો. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી તે તેલ તાવ ઉપર વા. ૨ ગૌમુત્રમાં દેવું. એ-કાંતરીયા પર તુલશીના પાન વાટી તેલ વા. ૨ પાવું. દીન ૧ ટંક ૧. તરીયા તાવ પર, કરીયાતાનો રસ વા. ૪ તથા તેલ વા. ૨ પાવું. પીત્તજ્વર પર વા. ૨ બાજરાના ધાનમાં દેવું. સનીપાત જ્વર. પર વા. ૪ સુંદનું પાણી તેમાં તેલ વા. ૨ નાખી પાવું. તો તાવ જાય. તેની કરી

તેલ-ધી-ખટાશ-સાકર-મરચું-મીઠું-લસણ-દેવું નહિ-ઝાડા ઉપર તેલ વા. ૨ શીળામાં દેવું. દીન ૧. ઝાડા બંધ થાય. દમ ઉપર પાનના રસમાં તેલ વા. ૨. આ તેલથી આટલા રોગ જાય છે.

૨૬૪. હરડેનું તેલ—

હરડે શે. ૦૧ ગૌમુત્ર શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧૧ કરી મૂકવો. પછી તેમાં સુરોખાર વા. ૬ નાખી ખરલ ઘડી ૨ કરવો. પછી જંગ પંખીયામાં ભરી અગ્નિ તમરીયાનો પહોર ૧ કરવો. શીશી જંત્રને નાળવે બાંધવી-તે તેલ ઘઉંની રાખમાં વા. ૬ ખવરાવવું. દીન ૭ સુધી-તેથી કઠોદર જાય. તેની કરી હીંગ-તેલ-મરચું-ખટાશ-દૂધ-દહીં એ સર્વે દેવું નહિ. કઠોદર જાય સહી.

૨૬૫. જવંત્રીનું તેલ—

પાશેર જવંત્રીનો પાશેર બકરીના દૂધમાં ત્રણ દિ આથો કરી મૂકવો. તેમાં મળ વા. ૧ નાખી તેનો ખરલ પહોર ૧ કરવો. પછી જંત્ર કાઠીયું કરી તેમાં ભરવું-જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. પછી આવલના પાનનો રસ શે. ૦૧ કાઢી તે મધ્યે તેલ વા. ૬ નાખી જલોદરવાળાને રાત ઘડી હોય તે વેળા પાવું-દીન ૧૪. તેની કરી પાળવી. ધી-દૂધ-તેલ-હીંગ છાશ-જરા માત્ર દેવી નહિ. દિન ૧૪. જલોદર જાય સહી.

૨૬૬. અજમાનું તેલ—

અજમો શે. ૦૧ ગાયનું દૂધ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧૧ કરી મૂકવો-પછી તેમાં સંચળ વા. ૬ નાખી ખરલ ઘડી ૪ કરીને જંત્ર સટકમાં ભરવું ને અગ્નિ જાણ્યાની પહોર ૧ કરવી. ને જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ હીંગ-ચૂક-ઝોક-બધકુષ્ટ તે ઉપર મુંઠનું પાણી પૈસા ૪ ભારી કાઢી તેમાં તેલ વા. ૪ પાવું-સર્વે રોગ જાય.

૨૬૭. પીપરનું તેલ—

પીપર શેર ૦૧ ધંતુરાનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧૧ કરી મૂકવો. પછી તેમાં જમાલગોટા ૧ નાખી ખરલ ઘડી ૨ કરવો-પછી જંત્ર ચૂડીયું કરી તેમાં ભરવું-અગ્નિ તમરીયાની પહોર ૧ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી-તેલ વા. ૨. વાયુ અતીશે થયો હોય-ને દાંત સકર પડી ગયા હોય-ને લોહીનો ઢાગળો નાખતો હોય તેને એ સર્વે રોગ ઉપર નાગરવેલના પાનનો રસ વા. ૪ કાઢી તેલ વા. ૨ નાખી પાય તો તે રોગ જાય સહી-તેની કરી-છાશ-દૂધ-લસણ-હીંગ-મરચું દીન ૩ દેવું નહિ.

૨૬૮. એલચીનું તેલ—

એલચી દાણા શે. ૦૧ ગાયનું દૂધ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો તેમાં

ટંકણખાર વા. ૬ નાખી ખરલ ઘડી ર કરવો-પછી જંત્ર અડમમાં ભરવું-પછી તેને અગ્નિ પહોર ૧ છાણાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ કોઢ પર વા. ૨ દીન ૭ ગાયના ઘીમાં ચોપડવું-પછી તેલ વા. ૨ દીન ૭ ગાયના ઘીમાં દમ પર પાવું. તેલ વા. ૨ દીન ૭ સ્ત્રીને લોહીવા ઉપર ખીચડીમાં ખવરાવવું. તેની કરી-દૂધ, દહીં, તેલ, મરચું, લસણ, ખટાશ, હીંગ એટલી વસ્તુ ૭ દિ દેવી નહિં.

૨૬૯. આકડાના મૂળનું તેલ—

આકડાનું મૂળ શે. ૧ ટોપરાનું પાણી શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મુકવો, પછી તેમાં નવસાર વા. ૩ નાખી ખરલ ઘડી ર કરવો. પછી જંત્ર પોઢમાં ભરવું-પછી અગ્નિ પહોર ૧ છાણાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી, પછી તે તેલ તથા તલ રૂ. ૪ ભાર તેમાં તેલ પૈસા ૧ ભાર એકત્ર કરીને પછી ટાંકીના અખરવાળાને મોઢું લાવવા વાસ્તે લુગડું લઈ તે મધ્યે તલ તેલ એકત્ર કરી છે-તેમાં લેવું. પૈસા ૧ ભાર નાખી તે લુગડું વીટીં ભુંગળી કરવી. પછી ટાંકીના અખરવાળાને પાસે એસાડી કાકડી સળગાવી ધુંવાડી દેવી. એટલે મોઢું આવે સહી-દરરોજ રાત્રીએ સુકાય સહી. તેની કરી દીન ૩ તેલ હીંગ, મરચું, ખટાશ ખાવું નહિં. મશીયા ફોડાવાળાને સુંક ભૂકા વા. ૬ તે મધ્યે તેલ વા. ૪ નાખી ગોલી મગ પ્રમાણે કરવી. તે ગોલી મધમાં દીન ૭ ખવરાવવી, પછી તેની કરી-તેલ, હીંગ, ખટાશ છત્યાદિક વસ્તુ ખાવી નહિં. પછી મશીફોડા જાય સહી.

૨૭૦. શુંઠનું તેલ—

શુંઠનો ભુકા શે. ૦૧ અગથીયાનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો ૩ દીન કરી મુકવો. પછી તેમાં સુરોખાર તો. ૧ નાખવો. ખરલ પહોર ૧ કરવો. પછી જંત્ર પાતાલીયામાં ભરવું, અગ્નિ પહોર એક લાકડાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ વા. ૬ વીસ્ફોટક ઉપર ચોપડવા દેવું. વા. ૨ સુરમામાં ખવરાવવું. તેની કરી-તેલ, મરચું, લસણ, ખટાશ ખાવા દેવી નહિં. દીન ૭ વીસ્ફોટક જાય સહી. કાડાના રોગ ઉપર તેલ વા. ૨ ગાયના દૂધમાં દીન ૩ દેવું, બીલા ખસપર તેલ વા. ૬ ગંધક વા. ૬ ડીલખરડ કરાવીએ. પછી ભેંશનું જાણુ ચોપડી ટાઢ પાણીમાં નહાવું એવી રીતે દીન ૩ કરે તો બીલાખસ જાય.

૨૭૧. મણુશીલનું તેલ—

મણુશીલ શે. ૦૧ ગાયનું દૂધ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મુકવો. પછી તેમાં ગલોડી (galodi)નો રસ તો. ૧ નાખી ખરલ પહોર ૧ કરવો. પછી મૂલ જંત્રમાં ભરવું. પછી તેને અગ્નિ ગોરડના કાષ્ટની પહોર અડધો કરવો. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે

તેલ કાલી દાદરપર વા. ૬ પરબોળીયાનો વા. ૬ નાખી એકત્ર કરી એકવાર ચોપડે તો દાદર જાય સહી. બળતરા બંધ કરવી હોય તો પરબોળીયાનો રસ વા. ૨ વધુ નાખવો. પછી હરસના રોગવાળાને બેસાડી દેવતા નીચે તે મધ્યે તેલ વા. ૨ નાખવું. દેવતા પર તેની ધુમાડી દેવી. દીન ૩ કરવી. પછી ધરોડી આડેથી ઉતરી આવે ત્યારે છરી લઈને બે રંગ ધરોળીના મોઢામાં કાપી નાખવી. પછી તે ધરોળી ઉપાડી લેવી. પછી એ ધરોળીની ધુમાડી દેવી. હરસના રોગવાળાને દીન ૩ દેવી. પછી દીન ૧ હરસના આબરવાળાને દેવી દીન ૧માં અર્ચા જાય સહી. તેની કરી-હોંગ, લસણ, મરચું, ખટાશ, તેલ માત્ર દેવું નહિ. ખીર, સાકર, ઘી ખાય સહી. પછી તેને મૂલમાલા અર્ચા જાય સહી.

૨૭૨. દાડમના છોડીયાનું તેલ—

દાડમના છોડીયાં શે. ૦૧ કળનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૨ કરી મૂકવો. પછી તેમાં નવસાર વા. ૨ નાખી ખરલ ઘડી ૨ કરવો. પછી જંત્ર જંદુકપમાં ભરવું. પછી તેને અગ્નિ છાણાની પહોર ૧ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ ભરનીંગળ ઉપર વા. ૬ લઈ માખણને ખોપરાનો ભૂકા ઝીણો પરતવો. તે તેલ નાખી એકત્ર કરીને ગાયનું ઘી તો. ૨ તેમાં મીણુ કપૂરીયું નાખવું. પછી તેમાં સર્વે મળ્યું કરી અગ્નિ પર ઘડી ૨ રાખવું. પછી પટી લુગડાપર ચોપડી ગુમડાપર મારવી. દીન ૩ પટી ૧ રાખવી. પછી ભરનીંગળ ભરાતું રહે તે બીજી પટીયે રૂઝ વળે. ભરનીંગળ જાય સહી.

૨૭૩ સુવાનું તેલ—

સુવા શે. ૦૧ પાણી શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૦ કરી મૂકવો. પછી તેમાં આકડાનું દૂધ વા. ૨ નાખી ખરલ ઘડી ૪ કરવો. પછી જંત્ર બસ્તાતલમાં ભરવું. પછી તેને અગ્નિ ઘડી ૨ છાણાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ કાનમાં ચસકા આવતા હોય તેને કાનમાં ટીપાં ૨ તેલનાં પાડવાં. વાયુ થયો હોય તેને વા. ૨ પાણીમાં પાવું. દીન ૧૦ કાઢ ઉપર તેલ વા. ૨ ચણોડીના પત્રના રસમાં વા. ૬ નાખી એકત્ર કરી પછી તેને કાઢ ઉપર દીન ૭ ચોપડેથી કાઢ જાય સહી.

૨૭૪. હલદરનું તેલ—

હલદર શે. ૦૧ ચમેલીના પત્રનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં સંચળ તો. ૦૧ નાખી ખરલ પહોર ૧ કરવો. પછી જંત્ર આલુમાં ભરવું. અગ્નિ છાણાની પહોર ૧ ની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ કરોળીયાપર ગાયના ઘીમાં વા. ૨ નાખી ડીલે ચોપડવું. દીન ૭ કરોળીયા જાય સહી. કફ ઉપર મળનો લોટ કરી તેલ વા. ૬ નાખી ગોલી ચણા પ્રમાણે કરવી. તે ગોલી ૧ દેવી. એવી રીતે ખવ-

રાવવી એ તો કફ જાય સહી. તમોલીયાખેનપર નાગરવેલના પાનના રસમાં તેલ વા. ૨ પાવું, દીન ૩. તેની કરી-તેલ, લસણ, મરચું, હીંગ, ખટાશ માત્ર દેવી નહિ; શુલ ઉપર ગાયના દૂધમાં તેલ વા. ૨ નાખી પાવું.

૨૭૫. સંચલનું તેલ—

સંચલ શે. ૦૧ તેનો આથો દિન ૧૥ કરી મુકવો પછી જંત્રચૂડમાં ભરવું, તેને અગ્નિ છાણાની પહોર ૧ કરવી. પછી તેલ પરવરી આવે ત્યારે જંત્ર નાળવે શીશી ખાંધવી. તે તેલ નલખંધ વાયુ પર શેરામાં વા. ૨ ખવરાવવું, દીન ૩ કરી, ઉપર પ્રમાણે. અજીર્ણ ઉપર તેલ વા. ૨ ખીચડીમાં દેવું. દમ ઉપર નાગરવેલના પાનનો રસ કાઢીને તેમાં તેલ વા. ૪ નાખીને પાવું. એકવાર તો દમનો રોગ જાય.

૨૭૬. ગંધકનું તેલ—

ગંધક શે. ૦૧ સરઘવાનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મુકવો. પછી તેમાં સાટોડીના પાનનો રસ તો. ૧ નાખી ૪ પહોર ખરલ કરવો. પછી સર્વીયા યંત્રમાં ભરવો. ખેરની અગ્નિ ઘડી ૪ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી ખાંધવી. તે તેલ પીત્ત ઉપર વા. ૪ ખુજલીનો રસ તો. ૧ નાખી એકત્ર કરીને તેનો ખરડ કરવો. દીન ૩. તેની કરી ઉપર પ્રમાણે. કાળા કોઠ ઉપર તેલ વા. ૪ તાજલગ્નના પાનનો રસ તો. ૧ એક મેળવીને ચોપડવું. દીન ૩. તેની કરી ઉપર પ્રમાણે, એટલે તેલ, મરચું, હીંગ, લસણ, ખટાશ વર્જ. કોઠ જાય.

૨૭૭. દાદશક્ષારનું તેલ—શંખદ્રાવ—

૧ નવસાર, ૨ ટંકણખાર, ૩ પારીચો ટંકણખાર, ૪ સોમલ, ૫ સીલીચો ખાર ૬ ખારણીયા ખાર, ૭ સુરાખાર, ૮ લુણ, ૯ ખર્પરીયા ખાર, ૧૦ ધાપાણખાર, ૧૧ સીંધવ ૧૨ મળશીયા ખાર, ૧૩ સંચળ એ સર્વે મળીને ખાર શે. ૦૧ ગોળ તો. ૧ ગોળ તથા ખાર (ભેંગો) કરી ખરલ પહોર ૧ કરવો. પછી અગ્ન શીશીમાં ભરવો. ખાદ તમરીયાની અગ્નિ ઘડી ૨ કરવી. પછી અગ્ન શીશીને નાળવે ખાલો મૂકવો તે તેલ મુંઝારાની ગાંઠ પર વા. ૧ શેરામાં નાખી ખવરાવવું. તેની કરી તેલ, મરચું, હીંગ, ખટાસ, દૂધ, ઘી, કાચું દેવું નહિ. દીન ૩ માં ગાંઠ ગળે સહી. ગાંઠ સારણુની ત્રણ પટમાં ચડાવી તેલ વા. ૪ ચોખામાં નાખી ૩ દીન ખવરાવવું. દીન ૩ માં ગાંઠ ગળે. તેની કરી ઉપર પ્રમાણે. તેમ ગાંઠ સારણુની ચડી હોય અતે કાર્પથી ઉતરતી ન હોય તો મરચાનું પાણી ૩૫ બારમાં તેલ વા. ૪ નાખી દાંતની પીચકારીમાં ભરવું પછી તે પીચકારી ગુદામાં પીચકારીએ મરાવી તેમાં પીચકારીમાં ઉપર લખેલું ઓસડ ભરી પીચકારી સાત દાખવી તો ગાંઠ ઉતરે.

૨૭૮. રક્ત રોહીડાનું તેલ—

રક્તરોહીડા શે. ૦૧ ગા મુત્ર શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં નવસાર વા. ૬ નાખી ખરલ ધડી ૨ કરવો. પછી આડખંધ તથા અગન્ય શીશીમાં ભરવું. પછી અગ્નિ પહોર ૧ છાણાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી ખાંધવી તે તેલ રગ ખંધ પર તથા હાથ પગ ખડી ગયા હોય તે ઉપર વાપરવું. ઇલાજની વિગત—રગખંધ ઉપર તેલ વા. ૪ દીન ૭ સુધી ચોળવું. અંગ ખડયા પર પટી દીન ૩ મારીએ તો અંગ સાજુ થાય સહી.

૨૭૯. બીલામાનું તેલ—

બીલામા શે. ૦૧ મેંશનું મુત્ર શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧ કરી મૂકવો. પછી તે આથો હાંડલું એક તથા કાડીયું એક મોટું તેને છીદ્ર પાડવું. તેમાં આથો ભરવો પછી હાંડલામાં વાંસની શળીઓ આડી ભરવી તે શળી પર આથાનું કાડીયું મૂકવું. પછી તે શળીની હેઠે હાંડલામાં તેલ માય તેવડી વાટકી મૂકવી. બાદ હાંડલાપર ઢાંકણી ઢાંકવી. પછી તેને અગ્નિ ધડી ૪ કરવી. તે તેલ વાચે રહી ગયું હોય તેને બેલ પૈસા ૧ ભાર દીન ૭ ચોપડવું. તેમજ ગુમડા પર ગોધમના લોટમાં વા. ૨ નાખી ખંધાવવું. ગુમડું કુટે સહી. તથા ખસ પર લેપ કર્યાથી ખસ જાય સહી.

૨૮૦. મીણનું તેલ—

મીણ શે. ૦૧ અરણીનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી તેમાં સુરોખાર વા. ૬ નાખી ખરલ ધડી ૨ કરવો. પછી જંત્ર ખાંધલામાં ભરવું. પછી અગ્નિ પહોર ૧ તમરીયાની કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી ખાંધવી. તે તેલ વાચે રહી ગયું હોય તે ઉપર ચોળાવવું. દીન ૭. ભર નીંગર ઉપર તેલ વા. ૬ કેદ્રું તે મધ્યે નાખીને પાટા કરી ખાંધવો. દીન ૩. ભરનીંગર જાય સહી.

૨૮૧. સોમલનું તેલ—

સોમલ શંખીઓ શે. ૦૧ સાટોડીના પાનનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૧૧ કરી મૂકવો પછી જંત્ર ચાકડીયામાં ભરવું. અગ્નિ ખેરની પ્રહર ૧ કરવી. જંત્રને નાળવે શીશી ખાંધવી. તે તેલ કાઢ ઉપર વા. ૪ ચોપડાવવું. દીન ૩. તથા હાડગંબીર પર સીદારમાં તેલ વા. ૪ નાખી એકત્ર કરી લુગડે ચોપડી પટા મારવો તેથી સુખ થાય સહી તેની કરી—તેલ, હીંગ, ખટાશ, ખાંડ વિગેરે ખાવું નહિ.

૨૮૨. હડતાલનું તેલ—

હડતાલ શે. ૦૧ નચોડનો રસ શે. ૦૧ તેનો આથો દીન ૩ કરી મૂકવો. પછી જંત્ર નેણીયામાં ભરવું પછી તેને અગ્નિ ધાવડાના કાચલાની પહોર ૧ કરવી પછી જંત્રને નાળવે

શીશી બાંધવી. પછી તે તેલ પત્ત (રક્તપીત્ત) ઉપર વા. ૪ ખુબ્લીના પત્રના રસમાં નાખી દીધે ચોપડવું. દિન ૮. તેની કરી હીંગ, લસણ, મરચું, ખટાશ, તેલ, ખાંડ દેવી નહિ.

૨૮૩. મૃત્તિકાનું તેલ—

કાળા ખેતરની મૃત્તિકા શે. ૦૧ લાંગળાને રસ શે. ૦૧ તેનો આથો પહોર ૧ કરી મુકવો. પછી તે આથો અગન શીશીમાં ભરી મુકવો. અગ્નિ પહોર ૨ લાકડાની કરવી. અગન શીશીને નાળવે શીશી બાંધવી. તે તેલ ગરમીવાળાને તેલ વા. ૪ ખીચડીમાં નાખી દેવું. દિન ૭. ગરમી જાય સહી.

૨૮૪. તામ્રભસ્મ—

તાંબાનો પૈસો ૧ લઈ તેને રૂપવન્તીના પાનના રસમાં ઘડી એક બીજવવો. પછી તેના કુચામાં પૈસો મુકવો. પછી તેને ચીંથરાએ વીંટવો. છાણામાં ખાડો પાડવો. તેમાં પૈસો મુકવો ઉપર છાણું ૧ મુકવું પછી તેને અગ્નિ કરવી પછી છાણું બળે ત્યારે પૈસો કાઢી લેવો. પછી તેને કાંટે ચઢવો તો પૈસો વા. ૬ થટે. કમ થાય. પૈસો શ્વેત થાય સહી. પછી તેમાંથી વા. ૧ નાગરવેલના પાનમાં ખવરાવવું. દિન ૩, તેની કરી માસ ૧ પર્યન્ત તેલ, મરચું, હીંગ, લસણ, ખટાશ ખાવું નહિ, વર્ષ પૂરે ત્યાં સુધી શ્વેત કેશ થાય નહિ. તે શરીરમાંથી વાત જાય નહિ અને કશી વ્યાધિ થાય નહિ.

૨૮૫. પારદ ભસ્મ—

પારો તો. ૧ બહુફલીના પાત્રના રસમાં બાંધવો. પછી તેના કુચામાં મુકવો. પછી તે ઉપર કુચો બીજો મુકવો પછી તેને ચીંથરાં વીંટવાં પછી તેને છાણાં અડાયામાં મુકવો. અગ્નિ કરવી. પછી છાણાં બળી રહે ત્યારે કાઢવો પછી કાંટે નાખવો વા. ૫ કમ ઉતરે પછી પત્ત (રક્તપીત્ત) વાળાને ચોખ્ખા ૧ ભાર પાનમાં દેવો દિન ૩ તેની કરી દિન ૧૫ તેલ, મરચું, હીંગ, ખટાશ ઇત્યાદિ દેવું નહિ. કાઢવાળાને ઘઉંની પરસોદી મેંદામાં ચોખ્ખા ૧ ભાર દેવો. દિન ૩. સુધી તેની કરી ઉપર પ્રમાણે.

૨૮૬. હડતાલ ભસ્મ—

હડતાલ તો. ૧ જાતીપુષ્પ તો. ૧ લઈ તેના રસમાં બોળવી. પછી તેના કુચામાં મુકીને ઉપર ચીંથરી વીંટવી પછી છાણા બે ઘાસ વગરના લઈ, તે છાણાને ખાડો કરીને મુકવાં તે ઉપર છાણું મુકવું પછી અગ્નિ કરવો પછી છાણું બળી રહે ત્યારે હડતાલ શ્વેત થાય તે લેવી ને કાંટે નાખવી તો તો. ૧ વા. ૪ કમતી થાય પછી પીત્તના રોગ પર વા. ૧ ઘીમાં દેવી દિન ૩ તેની કરી તેલ, લસણ, હીંગ, મરચું, ખટાશ ખાવા દેવી નહિ. હમ ઉપર ચોખ્ખા ૧ ભાર પાનમાં દિન ૩ ખવરાવીએ તેની કરી ઉપર પ્રમાણે—તો રોગ જાય, વિસ્ફોટકના રોગ પર હડતાલ ચોખ્ખા ૨ ભાર ને દૂધ એકત્ર કરી પાવું દિન ૩ કરી ઉપર પ્રમાણે.

૨૮૭. શંખીયો-સોમલ ભસ્મ—

શંખીયો તો. ૧ લઘ તેને ઓવાના પત્રના રસમાં બોળીને તેના કુચામાં સોમલ મુકીને ઉપર ચીંથરી વીટવી પછી છાણામાં ખાડો પાડીને તેમાં શંખીયો મુકીને ઉપર ૧ છાણું મુકવું ને અગ્ની કરવો છાણું બળી રહે ત્યારે શંખીયાનો કટકો કાઢવો ને કાંટેથી તોલવો તો વા. ૪ કમતી થશે પછી કોઢ ઉપર ચણોઠી ૧ ભાર ને તીખાનું પાણી પૈસા ૧ ભાર એકત્ર કરી પાવું અથવા ચોપડવું દિન ૩ તેની કરી અડદની દાળ, તેલ, લસણ, હીંગ, મરચું, ખટાશ ન દેવી કોઢ ન્ય વિસ્ફોટક ઉપર વા. ૧ ચોખા રાંધેલા પૈસા ૧ ભાર ને આશરે તે મધ્યે દેવું દિન ૩ તેની કરી હીંગ, તેલાદિ વર્જ. તો દીન ૩ માં વિસ્ફોટીક ન્ય અંતર્ગલ ઉપર તો. ૧ ભસ્મ તે મધ્યે તો ૧ અકલગરો તેની ગોળી ૧ બોર જેવડી કરવી તે રોંગણામાં ભરવી તે ગોળી ૧ દધ પાટો આંધવો તેની કરી-તેલ, હીંગ, મરચું, ખટાશ દેવી નહિ. અંતર્ગલ ન્ય.

૨૮૮. રસકપૂર ભસ્મ—

રસકપૂર તો. ૧ ગોળમુંડીના પત્ર તો. ૧ તેનો રસ કાઢીને ઘડી ૧ ભેળવવો. પછી તે મધ્યે તેના કુચામાં મુકવો પછી તે ઉપર ચીંથરી વીટવી પછી છાણાને ખાડો ગાળવો પછી તે મધ્યે મુકવો પછી તે ઉપર છાણું મુકવું પછી અગ્ની કરવો પછી છાણું બળી રહે ત્યારે રસકપૂર કાઢવો પછી કાંટે નાખવો ગાયના માખણમાં રસકપૂર ચોખા ૧ ભાર દેવો દિન ૩ વિસ્ફોટક ન્ય—ઉપર બકરીના દૂધમાં ચોખા ૧ ભાર દિન ૩ દેવો તો ધાતુબંધ થાય—કરી માસ અઢી સુધી, ખાવું નહિ.

૨૮૯. મોતીની ખાખ—

મોતી વા. ૨ ફણસના પત્રના રસમાં ભીંજવી તેના કુચામાં મુકીયે, પછી છાણામાં ખાડો કરી છાણું મુકવું અગ્ની કરવી પછી બળી રહે ત્યારે કાઢવું પછી સુસ્તી ઉપર વા. ૧ ના પડીકાં ૩ કરવાં પછી પાનમાં ખવરાવવાં, કરી પાળવી, પ્રમેહ ઉપર પડીકું એક રતીનું આપવું. વજ દંતીના પત્રના રસમાં અબ્જક ભસ્મ થયાનું વંચાય છે.

(ભુંબલીવાળા એક અનુભવી માણસ સૂચીત)

૨૯૦. અબ્જક—

બોડીયા કલારમાં થાય છે અબ્જક માત્ર પલાળવાથીજ ઓગળી ન્ય છે

૨૯૧. લોહ—

ધ્રુવરસમાં થાય છે

૨૯૨. ચાંદી—

અંકુષરમાં થાય છે.

૨૯૩. તામ્ર—

ગરમાળાના લાકડામાં થાય છે.

૨૯૪ પારદ—

ખાખરાના (મૂળ) ના રસમાં આખો દિવસ પીસવાથી ગોલી વળે છે તે પછી તેનાજ લુગદામાં શેર છાણામાં ભરવી.

૨૯૫ ચાંદી—

સોમલ તો. ૨ તું પાણી કરી તેમાં જેટલા ઘુઝાવા દેવાથી પતરૂં ભસ્મ થાય તેટલા ઘુઝાવા દેવાથી ભસ્મ—

૨૯૬ નળખંધ વાયુ તથા કબજિયાત ઉપર સુવાનો પ્રયોગ—

(માસ્તર દેવજી તથા સ્વામીજી સૂચિત)

સુવા રા. ૧ ભાર કુટી ફાકી કરી લેવી. ૫ રા. ભાર મધ લઈ કાચના કે કાંસાના વાસણમાં નાખી તેમાં એટલું પાણી નાંખવું—કે મધને પાણી એક જીવ થઈ જાય તે સરખત જેવું થઈ જાય—મધને પાણી લાકડાની શળીથી કે તેવી કાંઈ ચીજથી મેળવવાં, પછી તેને જરા આગ દેખાડવી—વધારે ગરમ ન કરવું, પછી ફાકોએમાં લઈ ઉપર શરખત પીવું, ૭ દિન કરવું, અગ્નિ, તડકો, ભાર, મરચાં, ખટાઈથી બચવું.

૨૯૭ ગંધક તેલ—

અંબેલીના પાનનો રસ, પાનની જૂનો રસ, લસણનો રસ, લઈ વિષજી કાન્તાના રસમાં ગંધકને પીસી ઝીણી ગોળી વાળી સુકવી આતશીશીશીમાં ભરી પાતાલ યંત્રથી (શીશી રેતમાં દાટવી, ઉપર અગ્નિ લગાવી, મુખ બંધ કરી, તાર દઈ) તેલ કાઢવું.

૨૯૮ નાગેશ્વર—

તો. ૮ નાગભસ્મ (પથર ચટીવાળી) તો. ૮ હીંગળો શુદ્ધ, તો. ૧૬ ગંધક શુદ્ધ, તો. ૧ મનશીલ શુદ્ધ કુંવરના રસમાં પીસી ગોળી વાળી ગજપુટ આંચ દેવી.

૨૯૯ ચાંદી—

બોરડી કે અનારના પત્તામાં થાય છે.

૨૯૯ અ મૃગી—

અગસ્ય, અગથી આનાપાન અને ઘોળી મરીના ચૂર્ણની નાસિકા દેવાથી મૃગી વાળનો

અક્ષીર ફાયદો થશે. જીવકું નીકળી જશે. જે ત્રણ રતીની માત્રા સુગાડવી, જે વખતે મૃગી આવે ત્યારે.

૩૦૦ ચાંદી-વિસ્ફોટક-લગાવવાનું તેલ—

શુદ્ધ તો ૧ પારો, તો. ૨ ગંધક, એની કળલી કરીને તેમાં ૬ તો માખણ મીલાવી એક ચીતરા પર મલમની પેઠે ચોપડી એક લીમડાની સુકી લાકડી પર લપેટી તેને સળગાવી જે ટપકી નીચે પડે તેને શીશીમાં ભરી દેવું ને તે ચાંદી-વિસ્ફોટક વાળાને પાનમાં એક બે ટીપાં ખાવા આપવાં—(દવા ખૂબ ખરલ કરવી આ દવા પટીમાં પણ લેવાય છે.)

૩૦૧ મૃગી (સ્વામીજી સૂચીત)

મનુષ્યના શરીરના અસ્થિને બાળીને તેની રાખ કરવી. તે રાખ અને તેની બરાબર સાકર મેળવી ખવરાવવી ગમે તેટલી માત્રા દીન ૩ માત્રા આશરે ૩. ૦ બાર

નાગવંગાદિભિર્વંગ વિષોપવિષાંધનં *
મૂત્રશુક્ર હતંવંગ ત્યજેત્ કલ્પેરસાયની

નાગ, બંગ, જસદ (એ ત્રણ)થી બાંધેલો, વિષ અને ઉપવિષથી બાંધેલો અને મુત્ર, શુક્રમાં બાંધેલો તેમજ ભસ્મ થયેલો એવો જે પારો છે તેને કલ્પ સાધનમાં તથા રસાયન પ્રયોગમાં પણ સાધવો નહિં.

રસાયનનું લક્ષણ—લક્ષવર્ષના આયુષ્યને માટે જે પ્રયોગ તે—

કલ્પનું લક્ષણ—૧૨-૧૪-૫૦ ઇસાદિ વર્ષ નિરોગત્વ માટેનો જે પ્રયોગ તે—

પરંતુ ઉપર પ્રમાણેનો બદ્ધ તથા ભસ્મીત થયેલો, આ બે શીવાય વ્યાધી મટાડવા માટે વાપરવા અડચણ નથી.

ચાંચલ્યમદ્રિતે જાવા દ્રવતે ગૌરવાણિચ
મૃતસ્યપંચ નશ્યતિ વંગસ્યાપિ મૃતસ્યચ

ચાંચલ્યતા, પર્વતના ગુણ, તેજ અગ્નિના ગુણ, દ્રવતાના ગુણ, બારેપણું એ પાંચ દોષ મૃત તથા બદ્ધ પારદના નાશ પામે છે.

અજેતા અગુરુઃ શુભ્રો વહિન સ્થાયિ સ્થિરોધુમઃ
હેમાદિધાતુ ભોક્તાતત્કર્તાસ્યાત્મૃતઃ સુતઃ ॥

તેજવીનાનો, ભારરહિત હલકો, શ્વેત, અગ્નીપર રહેવાવાળો, ચંચળતા રહિત, ધુન્નરહિત, હેમાદિધાતુને ખાઈજવા વાળો તથા હેમાદિ ધાતુને કરવાવાળો. એવો જ્યારે થાય ત્યારે મૃત પારદ કહેવાય છે.

* નોટ—રસાયન વિશે તો અષ્ટાદશ સંસ્કારવાળા પારદનીજ યોજના કરવી.

જસદ, નાગ, બંગ એ ત્રણે ધાતુ કુબૂત કહેવાય છે. એટલે તે વિકૃતી કરે એવી ધાતુ છે તેથી રસાયન પ્રયોગમાં તેનો ઉપયોગ નહિ કરવો. (બ્યાધી ઉપર ઉપયોગ કરવામાં આવે નથી.) એટલે પારદ સાથે મીલાવવાં નહિ—અર્થાત્ તે રસાયનનો ગુણ નહિ આપે પણ તે રાગ પ્રયોગમાં માત્ર રાગ મટાડશે.

સુવર્ણ, રૌપ્ય, તામ્ર, લોહ એ સુભૂત ધાતુ કહેવાય એટલે તેવી કૃતિ કરે એવી નથી એટલે રસાયન પ્રયોગમાં તેમજ રાગ પ્રયોગમાં ઉપયોગી થશે.

ગુહગુંજા સુસ્વ સ્પર્શ મધ્વાજ્યૈ સહયોજિતં ।

નાયાતિ પ્રકૃતિં ધ્માનાત્દપુનર્ભવ મુચ્યતે ॥

ગોળ, ચણોદી, સોમલ, મધ, ઘી એ સર્વ વસ્તુમાં તૈયાર થયેલી હરકોઇ ધાતુની ભસ્મ મેળવીને અગ્નીમાં ધમન કરવાથી પ્રકૃતિ મૂળ સ્વરૂપમાં ન આવે—પુનર્જીવીત ન થાય તો તે અપુનર્ભવ (પકવ) ખાવા લાયક ભસ્મ થઈ સમજવી.

સ્વટીકા પટકીદૈશ્વ મહીષી દુગ્ધ

મર્દિતૈઃ યસ્તયા મ્લછનયા સીઘનગતું ક્ષમતે

રસઃ નિદમ્બવનિતા મૌઢ પ્રેમણાનદ્રઃ પુમાનિવ

ખડી, મીઠું, મંદુરનો (લોટાનો કાટોડો) એ ત્રણનું ચૂર્ણ વસ્ત્રગાળ કરી ભેંશના દુધમાં ત્રણ દીન સવારથી સાંજ સુધી મર્દન કરવું. એ સિદ્ધ મુદ્રા છે.

૩૦૨. કેરીનો રસ કૃત્રિમ—

લીંબુનો રસ શે. ૧ (૪૦ રૂ. ભારનો) સાકરની ચાસણી પતાસાં જેવી ચોતારી શે. ૪ સીંધોડાં તો. ૧ બદામ તો. ૧ ચાસણી તૈયાર કરીને તુરત તેમાં લીંબુનો વસ્ત્રગાળ રસ નાખી મીલાવવો. તે પછી સીંધોડાનો કપડછાણ ગર્ભ (લોટ) બહારાવી દેવો. તે પછી પીસેલી બદામ તેમાં વાટીને એક રસ કરી મેળવી દેવી પછી જેટલાથી રંગ આવે તેટલું કેસર ગુલાબજળમાં પીસી છણીને મેળવી દેવું તો રસ તૈયાર થશે.

લોહ સખંધી વિશેષ—

લોહના મંદુરના ગુણપણ તે અનુપાન પણ તદ્વત છે. મનુષ્યનો વાતાદિદોશ તથા જઠરાગ્ની બલ બેધ એક રતીથી નવ રતી (૩ વાલ) સુધી ભસ્મ આપવી.

લોહ સેવીને વર્ગ્ય પદાર્થ—

રાઈ, મધ, અડદ, તિલ તૈલ, ખટાઇ, પત્રશાક, બૂરં કોળું (કખ્ખાંડ), કળનું મૂળ (કદળીકંદ) કરમદાં, કાંજ, કારેલાં, વાંસનો ફણગો, એ વસ્તુ વર્ગ્ય.

નોટ:—સુભૂતધાતુ અપકવ (ભસ્મ થયેલી હોય) તો વીકૃતિ કરે. અને કુભૂતધાતુ બે પકવ (ભસ્મ થયેલી) હોય તો પણ વીકૃતિ કરે આમ રસહૃદયકારતું કહેવું છે.

૩૦૩. રૌશની.

કલોરે ફેમીને શીશીમાં રાખી ઝેર કાચલાની જડમાં દીન ૩૦ સુધી રાખવો. બાદ મજલસમાં ધુપ દેવો એકાંતમાં શીશી રાખવી. ગંધક જલાવવાથી રૌશની થાય તેવો દેખાવ થશે.

૩૦૪. સોનું.

પારો તો. ૧ જસતની ખાખ (લીમડાની લાકડીથી કરેલી) તો. ૦૧ શીશાની ખાખ (લીમડાની લાકડીથી કરેલી) તો. ૦૧ મીઠીયાવર તો. ૦૧ મેંદી લીલીનાં પતાં તો. ૦૧ એ બધાં સાથે પીસીને તાબ્રના ડબ્બામાં મૂકી તારથી બાંધી કપડમીટ કરીને ચોરસ ચોરસ એક હાથ ઉંચાઈના છાણા ભરી ગોઠવી તે સુકવી. કપડમેટ બે કરવી પછી કાઢીને સોની પાસે ગળાવવું ઘણીવાર પછી ગળશે એટલે દાળકી પાડી લેવી વજન પુરું થશે. જ્યારે ગાળશે ત્યારે ગળશે મણીકા વીગેરે બનશે પણ પાતળાં પતરાં થશે નહિ. કસ બારવલો આવશે. જરૂરગેથી રોજ ગળાવતાં એવું ને એવું રહેશે. વીશેષ પરિક્ષા કરવી.+

૩૦૫. વીંછીની દવા—

કાળા ધંતુરાના પાન (લીલાં) રાધ અને મેથીના દાણાને સરખે ભાગે લઈ પીસીને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી શીશીમાં રાખી મૂકવી. તે જ્યારે સર્પ કરડે ત્યારે થોડુંક લઈ એક પાટીયા પર તેમાં કાંઈ પણ ખટાઈ (લીંબુ-આમલી-છાશ) મેળવી વીંછીવાળાને તે પાટીયું દેખાડવું કોઈ મજબુત માણસ જ્યારે વીંછી ચડ્યો હોય ત્યાંથી પકડી રાખે.

અ. કાચી ફેરીના ડીંટીયાં તોડીને તેમાંથી જે પહેલોર રસ (છીર) નીકળે તે લઈ શીશીમાં એકઠો કરી રાખવો. આશરે ૧૦૦ ફેરીમાંથી ૫ તો. રસ નીકળશે તે રસ વીંછીના ડંખ પર અસલી ભાર લગાવવાથી ડંખમાંથી તુરત જશે.

બ. જાંબુનાપાન વાટી ડંખ પર બાંધવાથી આરામ થશે.

૩૦૬. સર્પ વીષ ઉપર—

કેવળ ગાંજે પીતો હોય તેવી ચલમની કીટ આંખમાં આંજવી ૧ વાર બે વાર કે ૩ વાર.

૩૦૭. હડકાયા કુતરા ઉપર—

મોટા ઉંદર એટલે ધુંશને મારી સુકવી તેને ખાંડી ચુરણ કરી રાખવું તે હડકાયાવાળાને ૩ વાર ખવરાવવું હડકવા શરૂ થાય કે તુરત દેવું. પાણી નજ પાવું. જો પાણી પાયું તો જીવવાની આશા છોડવી.

૩૦૮. ગોળો-ગુલ્મ-વાયુ પર—

દાલ ચીકણાથી બમણો લીંબુનો રસ લઈ તેમાં ઘુંટી ગોળી વાળવી પછી તેને સુકવી

+ નોટ—હીરાનો ઉતાર મીઠું છે.

કમરે વંતથી તેના કુલ (એક વખતમાં કુલ નિધુમ ન થાત તો આજ ક્રિયાથી બે ત્રણ વખત ઉડાડી નિધુમ કરવાં,) ઉડાવવાં પરંતુ પહેલી કલાકમાં મંદ આગ બીજી કલાકમાં મધ્યમ આગ, ત્રીજી કલાકમાં સખ્ત આગ કરવી (ઉપર બીનું કપડું રાખવાની જરૂર નથી) યંત્ર ઠંડુ થયા પછી ઉખેડી લઈ શીશીમાં ભરી લેવું. માત્રા સોયના નાકામાં આવે તેટલી અનુપાન, વાચુ, કફવાળાને પાનમાં. પીત્તવાળાને ધીમાં ખાધા પછી દશ મીનીટની અંદર ઉલટી થાય કે તુરત ઘરમાં જે કાંઈ ખાવામાં (શીરો માત્ર હોય તો પણ ચાલશે ખીચડી, રોટલી, સુકી, ટાઢી વિગેરે) દેવી. પણ તે તેમાં ખાસ આ ખ્યાલ રાખવો કે જેટલો ખોરાક હોય તેટલાજ વળતે તેમાં ઘી મીલાવી આપવું. તે ખોરાક તો. ૪ થી વધારે થવો ન જોઈએ. આ દવા એકજ વખત દેવી ને તેટલાથીજ ફરી કદી પણ ગોળો ચડશે નહિ ગોળો ચડે ત્યારેજ આ દવા દેવાની છે તે પહેલાં નહિ.

૩૦૯. પ્રમેહ તેમજ બહુ મુત્રતા પર—

કુંવારના પાઠાના રસમાં—પાંદાના રસમાં ૧૨ કલાક ગમે તેટલું (આશરે ૨-૩ તો.) મોરથુથુ પીસીને તેનો ગોળો કરી સૂકવવો. પછી નાના કોડીયાના સંપુટમાં મુકી કપડામાટી કરી ૧૨ જાણામાં પુકી દેવું. તો તેમાંથી ૧ થી અધિક મોરથુથુ ઉડી જશે માટે બાકી જેટલું બચે તેને લઈને બકાન લીમડીના પાનના રસમાં ઘુંટી ગોળી વળે તેવું થાય એટલે ગુંજ (રતી) પ્રમાણુ ગોળી વાળવી એક કલાકમાં ઘુંટાય તેટલો. રસ બસ છે પછી સવારમાં ૧ ગોળી ને સાંજે ૧ ગોળી સાકરના શેરામાં દેવી જે રોગીને બળતરા (ઈંદ્રીમાં) થતી હોય તો ગાયના મોંજા દહીં તો. ૧૦ માં ગોળી દેવી બન્ને વખતે દહીંમાં એક ગોળી દેવી, તે દહીં સવારનું જમાવેલું સાંજે ને સાંજનું જમાવેલું સવારે કામમાં લેવું—અર્થાત એકલું દહીંમાં ઘોળવું જોઈએ જ્યારે એ અનુપાનથી બળતરા મટી જાય ત્યારે શીરામાં દેવું. રોગ મટે ત્યાં સુધી આ દવા દેવાની અવધી છે. તેલ, મરચું, ખટાઈ ને સ્ત્રીસંગ વર્જ—મધુપ્રમેહ વાળાને આટલો વિશેષ છે કે તે રોગી સવારમાં ઉઠી બીંડા (જેનું શાક થાય છે તે) ના ઝાડવા પાસે જઈ પોતાના હાથે તોડી કુણા કુણા બીંડા એટલા બધા ખાવા કે પેટ ભરાઈ જાય—આ દવા બહુ મુત્રતા પર પણ એજ રીતે દેવાય છે.

૩૧૦. શ્વેતકુષ્ઠ—

શ્વેતકુષ્ઠ પર પાણીમાં ચિત્રક ઘસી ચોપડવાથી ઘોળા ડાઘ જાય.

૩૧૧. શ્વેત પ્રદર—

(ઘોળા ધાત જાય છે તે—રક્તપ્રવાહ ન સમજવો) ત્રીફલાં તો. ૧૦ (ત્રણે મળી તો. ૧૦)ને ખુબ બારીક પીસી કપડાણુ કરી પાણીમાં ખરલ કરવાં, કેરીના રસ જેવું ગાઢ થાય, આટલું પાણી નાખવું. તેમ જતાં વધારે પાતળું પડી જાય તો સૂકવી નાખવું. પછી

શળી પર રૂની આવી રીતની વાટ કરવી કે શળી નીકળ્યા પછી તેમાં પોલ રહે, ને બત્તી ખડી રહે અર્થાત્ વાટ શળી કાઢી લીધા પછી ટદાર ઉભી રહે તેવી વાટ કરવી—લગાડવી, વાટ ૪. આંગળ લાંબી જોઈએ. આવી ૨૪ શળીને ૨૪ વાટ કરવી પછી ૧ બત્તી ૧ પહોર સુધી તે પાણીમાં (શળી કાઢી નાખ્યા પછી જે ખાડાવાળી વાટ રહે તેને) ડૂબાવી રાખવી. પછી તે કાઢીને તે બત્તી (વાટ)ને ૧ પહોર સુધી સુકવવી ને જ્યારે આ પહેલી ૧ બત્તી તેમાંથી કાઢી લેવામાં આવે ત્યારે તે ત્રીફલાના પાણીમાં બીજી બત્તી (વાટ) પલાળી મુકવી. પછી તે પ્રથમની સુકાયેલી બત્તી ચોનીમાં મુકાવવી. તે પ્રથમની શુષ્ક બત્તી ચોનીમાં ૧ પહોર પર્યન્ત રાખવી જ્યારે પહેલી બત્તી સુકાયા પછી ચોનીમાં દાખલ કરી કે તેજ વખત બીજી વાટ બહાર કાઢીને સુકાવવી. ને ત્રીજી વાટ પાણીમાં ડુબાડી દેવી. એમ અવિચિન્નપણે ચોનીમાં બત્તી એક એક ઘંટા રાખવી ને પહેલી બત્તી એક એક પહોર અવિચિન્ન લીંબતી ને સુકાતી રહે. આવી રીતે ૨૪ પહોર (ત્રણ દિવસ) લાગક ચોનીમાં બત્તી ધારણ કરવી. આ કામ બરાબર ટાઇમસર ઘડીયાળમાં જોઈને કરવાનું છે. રાતની વખતે સુષ્ક ગર્ભ હોય તો પણ જગાડી બત્તી ચોનીમાં મુકાવવી. ટાઇમમાં ભંગ થવો ન જોઈએ. ૩ દિવસ એટલે ૨૪ પહોરનો આ પ્રયોગ છે.

૩૧૨. સીફીલીસ—ઉપદેશક વાયુ—

રસકપૂર તો. ૧ ગાડરના ૭ તો. દુધમાં તાંબાના વાસણમાં ત્રાંબાના હથીઆરથીજ ઘુંટવું, ગોળી વળ્યા જેવું થઈ જાય ત્યારે તેની રતી પ્રમાણે ગોળી વાળવી તેમાંથી ૧ સવારે તથા ૧ સાંજે દાંત તથા જીભને ન અડે એમ, એમ ને એમ પાણી વિના નકરી ગળી જવી. પ્રથમ ખૂબ ગરમ પાણી ઉકાળીને પછી થંડું કર્યા બાદ તે પાણી પીવાના ઉપયોગમાં લેવું ૧ શે. દુધ ગાય કે બેંસનું તથા પાશેર ધી રોજ ખાવું જોઈએ તે ઉપરાંત ઘઉં, તેલ, કેરી, દાળ. નીમક વિગેરે જે ચીજ ખાવાની મરજી હોય તે ખાવાની છુટ છે. ખટાઈ મરચું બધે ખાવાની છુટ છે. તથાપી કરી પળાય છે. ઠીક, આવી રીતે આ દવા ખાવાની અવધી ૪૯ દિવસ સુધીની છે. આ દવાથી મોંદૂં નહિ આવે, કદાચ કોઈને મોંદૂં આવે તો મીઠાના કાગળા ૨-૩ દીન કરાવવા ને ૧ દિન દવા બંધ કરવી. પ્રમેહ પર પણ આજ દવા દેવાય છે તેમજ સ્કોર્ફ્યુલસ હરકોઇ ડીઝીઝમાં આ દવા મહાન વ્યાધી વાળાને ૨-૩ માસ સુધી પણ દેવાય છે.

વાયુ—ઉપર પણ એજ અનુપાત અને એજ રીતે એટલા દિવસ દવા ખાવા દેવી તો સંધીવા વિગેરે તમામ વાયુ જાય.

૩૧૩. હડતાળ, શંખથો ને શીંત્રક સફેદની વીધી—

૧૬ કલાક કુંવારના રસમાં પીસી ગાજરના જેવી (તેવા આકારની) ગોટી બનાવી તેને બે છાણા વચ્ચે કુંકી દેવું, નીચેના છાણામાં તે ગોળી બરાબર ખોદી ખેસાડી ઉપર ખીણુ છાણું બરાબર ચીપટ સાંધન રહે તેમ ખેસાડવું. કપડામાટી વિના સળગાવવું તેને આગમાં (એટલે તે ગાજર કૂતીને) ક્યારે મુકવું કે તે કુંવારમાં પીસેલી માત્રા જરાક લઈ અગ્ની પર મુકતાં ધુમાડો ન નીકળે. તે પછી અગ્નીમાં (છાણામાં) મુકી સળગાવવું—આ તમામ ભસ્મ નિર્ધુમ થશે.

હડતાલનું અનુપાન—તાવને આવ્યાને આઠ દિવસ થઈ જાય તે પછી તાવ આવવાના વખત પહેલાં એક કલાક અગાઉ દેવાની છે, તે દિવસ તાવ વધારે આવશે અથવા થોડો આવશે પણ ત્રણ દેવીજ. તેનું અનુપાન ઊનાળામાં સાકરમાં ને શીયાળામાં ખોરાક (અન્ન) સાથે એક ચાવલભર દેવી. દમ ઉપર મધ પીપર સાથે. ક્ષય ઉપર ચણકબાલ, કાથો, એલચી ને મધ એ તમામ મળીને એક વાલમાં દેવી, કુદ વ્યાધી ઉપર.—

શંખથો—તાવ, મંદાગ્ની ને નામરદી ઉપર ચાલે છે, અનુપાન એજ—

શીંત્રક—નામદી, મંદાગ્ની, ચાંદી ને પ્રમેહ પર પણ ચાલે છે.

૩૧૪. તાકાતી માટે તામ્ર—

મોરથુથુ ૧ તો. શેર તાંદુલજની લુગદીમાં મુકી કપડામાટી કરી (વગર સુકવે—સંપુટ વિના એમને એમ) ૧૫ છાણામાં આગ દેવી ક્ષારને તામ્ર જુદા જુદા ભાગ પડી જશે, તેમાંથી લાલ (તામ્ર) ભાગ સાચવીને લઈ લેવો, તે વજનમાં બે આનીભાર રહેશે, પાનમાં ચાવલભર દેવું ઉપર શીળો ખવરાવવા દેવો. મરદાઇ આવશે—અને જે વિશેષ ખાખ કરવા મરજી હોય તો ઉપર ભાંગવાળી વિધિ પ્રમાણે ભસ્મ વિધિ કરવી. (તાંદુલજનો યોગ આવવાથી કાચીની શંકા ન રાખવી.)

૩૧૫. રતાંધળાપણું—

લાલ સાણુ વિલાયતી, સિંહણું દુધ, થોડાંક લઈ બંનેના શીણુ ઉઠાડી એટલે તે બન્ને ભેગાં મસળતાં જે શીણુ નીકળે તે આંખમાં આંજવાં, પાણી નાંખવાથી ફીણુ આવશે. પ્રથમ દુધ ને સાણુને ભેગાં પીસી લેવાં ને પછી પાણી નાખી ફીણુ ઉઠાડવાં.

૩૧૬. જવર—

નવસાર તો. ૩ સોમલ તો. ૨ કાળી મરી તો. ૮ સર્વેને બારીક પીસીને ફીણમાં મુકી ૧૫ લીંબુના રસના ઉપર દુધ દેવા. (દુધ જુડાજુડ રાખવી) મંદાગ્નીથી આંચ દેવી. પછી ગોળી વળવા જેવું થાય ત્યારે ઉતારી સરશવના દાણા બરાબર ગોળી વાળવી ને

પાણીની સાથે દેવી, ખાધા બાદ અરધા કલાક પછી પરસેવો દેવો. મતલબ ગોઠડાં ઓઠાડવાં ગમે તેવો જ્વર હશે તો પણ આ દવાથી એક વખત તો રોકાઈજ નશે.

૩૧૭. ખસની દવા—

બાવચીનાં બીજ ૨ દોકડાભાર, ગંધક, મોરચુથુ, ટંકણુ, પારો, એ દરેક બે દોકડાભાર, સીંદુર ૧ દોકડાભાર લઈ મીલાવી ઉપયોગ કરવો.

૩૧૮. અર્શ—

બીડી વાળે છે તેનાં પાન જેને ખુખી (કાશોંદરો) કહે છે અને આમલીના કાતરા જેવાં જેનાં ફૂલ થાય છે તે આ દેશમાં એનાજ પાંદડાની બીડી બનાવે છે. તેનાં પાંદડાં લીલાં લઈ વાટીને તેમાં થોડુંક મીઠું મેળવી વાટવું, તે તેથી થેપલી લગાવી લંગોટી મારવી કળશે જવા વખતે લુગટીને જરા પાણીમાં મેળવી ગુદામાં આંગળી ફેરવી દેવી, આ દવા ૧૫ દિવસ સવાર સાંજ બે વખત બાંધવાથી નાબુદ થશેજ.

૩૧૯. ગભધિન—

કાળી ચૌદશની સંખ્યાએ મયુરશીખાને નોતરી આવવું (એટલે તેની પાસે ચોખ્ખા, સોપારી, નાકું મુકી ચાંદલો કરી આવવું ને બોલવું કે હું તમને લઈ જઈશ) પછી તેજ ચૌદશની અર્ધરાત્રે ઉઠી સ્નાન કરી નગ્ન થઈ તેને મુળમાંથી ઉખેડવી આટલુંજ નહિ પણ તે ખુંટીની આસપાસ જે કામ મોરશીખાની ખુંટી હોય તે પણ ઉખાડવી. ઉખાડતી વેળા ઘીનો દીવો ત્યાં આગળ બાળવો પછી તે ખુંટી ઘેર લઈ આવવી. (માત્ર ઉખેડવા દાણેજ નગ્ન થવું) પછી બેઆની ભાર જેટલી લાલ ફટકડીને વાટી કપડામાં બાંધી ઋતુના ૪ દિવસ સુધી ચોનિમાં રખાવવી. સવારે ધાલેલી સાંજે કાઢી નાખવી ને સાંજે ધાલેલી સવારે કાઢી નાખવી. વાટીને લુગડામાં પોટલી બાંધી ધારણ કરવી. (ચાર દીન એમને એમ રાખી મુકવી. તેથી કાંઈ જાલાં-ક્ષત-કે બળતરા થશે નહિ. ઋતુસ્નાતાને ચોથે નહાવાને દિવસે કાઢી નાખવી. બાદ સ્નાન કીધા પછી પુર્વોક્ત ખુંટી થોડીક પાણીમાં પીસીને ગાળીને પીઈ જવી, તથા હાથ પગના ૨૦ એ નખ પર લગાડવી તેમજ હાથપગના તળીયાને લગાડવી હથેલી તથા પગ તળે પછી રાત્રે રીત પ્રમાણે સહપ્રેમ વીર્યાકર્ષણ કર્યા પછી (એક કલાક પછી) તે દવાઈ ધોઈ નાખવી. હાથ-પગ તળ તથા નખ ઉપર જે દવા ચોપડવી તે નાહ્યા પછી તુરત ન લગાડવી ને છેક રાત્રે સંયોગ પછી ઘોષ નાખવી આખો દિન કાંઈ વિશેષ કામ ન કરવું. આ દવાનો આ રીતે એકજ વખત ઉપયોગ લેવાથી સગર્ભા થશેજ એક વખતથી ન ફળ થાય તો બીજી-ત્રીજી વખત કરવું. સુકી શીખા પણ પછી દેવામાં કામ લાગશે ઋતુ બંધ થઈ ગયું હોય તેને ખાવા ત્રણ દિવસ સુધી દેવું.

૩૨૦. વાળો (સ્વામિજી સૂચીત)

પાણી લાગ્યા વીનાનો કળીચૂનો પીસીને છાણીને શીશીમાં ભરી રાખવો (અને જો તે ચૂનો છે એમ ન જાણવા દેવા માટે તેનો રંગ બદલી દેવો હોય તો તેમાં ઘરમાં રસોયના લાકડાના પાણી છંટાવી અથવા નાના કાચલા અથવા પાણી લાગ્યા વગરનું નળીયું તેનો બારીક ભૂકા કરી ગમે તેટલો માત્ર રંગફેર માટે તે ચૂનામાં મીલાવી દેવો) પછી જોને વાળાનું દરદ હોય તેને તે ખાદ્ય શકે તેટલા દહીંમાં દેવું તેની રીત આ છે કે દહીં મંગાવી તેમાંથી અર્ધ દહીંમાં દવા મીલાવી દહીંને આપણે હાથે પીવા દેવું ને પછી તે ઉપર બાકીનું દહીં પીવાને આપી દેવું. (દહીં રોગીની રૂચી માફક તે વખતે ખાવા દેવું. ૨૦ થી ૪૦ તોલા દહીં સુધી બસ છે. આશરે અર્ધશેર બસ છે.) માત્રા મોટા માણસને ૦૫ તો. ને બાલકને ૦૩ તો. આ દવા થોડામાં થોડી ત્રણ નહિં તો ૭ દિન દેવાથી વાળો અંદર ગળી જશે. દવા સાથે દહીં ખાધા પછી કોઈ પણ વખતે દહીં જરાપણ ખાવા ન દેવું. તેમજ તેલ મરચું ખટાઈ વર્જી. જો વાળાને બહાર કાઢવો હોય તો આમલ સારા ગંધકને વાટી વાળાના મુળની આસપાસ ફરતો જાડો લેપ કરવો તો થોડો થોડો બહાર નીકળતો જશે.

૩૨૧. ગર્ભરોધ—

આવળના ડોડવાને વાટી તેની ગોળી ચણા જેવડી ઋતુમતીયે થોનિમાં રાખવાથી ફળે.

૩૨૨. કામબંધ—

ગુગળીની અંતર્જાલની ગોળીથી કામ બંધ થાય છે.

૩૨૩. નિર્ધુમ ઉપર—

હીંગળું તો. ૧ ને ઈંડાની જરદીમાં એ દિન પીસી તેની ગોળી વાળી ઈંડાના ફેતરાને આન્ડીમાં ૪ કલાક પીસી તેની મુસમાં સુકી સુકવી વાલુકાયંત્રથી ૨૦ કલાકની મધ્યમ આંચ દેવી તો રંગ કાળો રંગ નિર્ધુમ હીંગળુના ઈંડામાં પીસેલા ગોળાને ઉંદરના પાંજરામાં રાખી સુકવવો તે સુકાયા પછી ઈંડા વાળો લુગદો લપેટવો ને સુકાયા પછી તડપડે ને છાંદી દેવી, તેજ ફેતરાથી, અને પછી કપડમેટ કરી સુકવવું, ને સુકાયા પછી કાગળ પર નાખવાની ઝીણી દરીયાઈ રેતીમાં સુકવો. મોળીયા જેવો કાળો ગાડવો લેવા. રેતી આશરે મણ ૧ જોઈએ.

કાળો—નિર્ધુમ વજનમાં પોણો ભાગ પછી તેને રીંગણા કુંગળી વિગેરેમાં પીસી સંપુટ વગર ૧૦, ૧૫, ૨૦, છાણા ક્રમોત્તર ઓછીવત્તી આંચ દેવી.

૩૨૪. સોમલ—

તેને લીંબુ રસમાં કલાક પીસી ત્યાં સુધી ઉડતો રહે ત્યાં સુધી ડમરૂ યંત્રમાં ફેલ ઉડાડવા. નિર્ધુમ.

૩૨૫. સર્પવિષ—

ભોરના ઇંડામાં છેદ પાડી તેમાં કાળા મરી ભરી છીદ્ર બંધ કરી લીંબડાના પોલાણ-માં ૭ માસ સુધી રાખવું. પછી એકજ મરી ઘસી આંખ તથા ડાંખ પર ચોપડવું.

૩૨૬. તામ્ર—

તાંબુ શે. ૧ સર્પગંખાનો રસ શે. ૧ ગોખરૂ શે. ૧ સરસીયું શે. ૨ સખળાને મીલાવી ગજપુટ ૧૨ પહોર આગ આપવી. (એક બીજી પુરાણી નોટમાં પણ આજ વીધી છે.) તેમાં આટલો ફેરફાર છે કે ગોખરૂ શે. ૧૧ સવા છે, ને તાંબાને પ્રથમ પહુવા જેવા કાપીને કરવાનું લખ્યું છે ને ત્યારબાદ મુસમાં મુકી ૧૨ પહોરની ગજપુટ આંચ અરણીયાની દેવા લખ્યું છે. અનુપાન શુદ્ધાં લખ્યાં છે. ઘી સાકર સાથે દેવાથી વીર્ય વધે, મધ પીપળ સાથેજ વાયુ હરે. પાન સાથે પીડરોગ જાય, ખાંડ સાથે રેચ લાગે. (ડા. ધીરજરામની નોટમાંથી)

૩૨૭. ગજવેલ—

ગજવેલના કટકાને પીલુના રસમાં પ્રથમ સાતવાર એના એજ રસમાં યુઝાવવાથી તથા બીજો નવો રસ કાઢી તેમાં પણ ફરી ૭ વાર યુઝાવવાથી ખાખ થશે. બીજી નોટમાં પણ આ ગજવેલની આજ ક્રિયા છે.

૩૨૮. પારદ—

પારો તો. ૧ નવસાર તો. ૨ સુર્પગંખા તથા મજીઠના રસમાં બીંજવી પછી ખરલ કરી ગોળી વાળવી, પછી સંપુટમાં મુકી ધીમે ધીમે આંચ દેવી તો ખાખ થાય.

૩૨૯. છોડ—

જાંબુની જડનો રસ પાવાથી છોડ પાલવે.

૩૩૦. તામ્ર—

રાત તુલસીના દુવા દેવાથી કૃષ્ણતામ્ર શ્વેત થાય.

૩૩૧. ખરજવું—

કળાનાં કાતરાં બાળી રાખ કરી ધીમાં ચોપડવાથી ખરજવું મટે.

૩૩૨.

(કાહોળ-પાઠાં ફેરમાં છે) ઉંદરની ગુદામાં કાવલી વજ નાખી ૩ માસ (હાંડીમાં ઘાલી) દાટી મુકવો, પછી (વજકાઠી) તેની (પાણી સાથે પીસીને) નાસ દેવાથી (મૃગી આવે ત્યારે નાસ દેવાથી) મૃગી નષ્ટ થાય, પાઠાફેર-નર જાતિનો કાહોળ મુવેલ હોય તેની ગુદામાં માલવાનું છે.

૩૩૩. ખરજીવું—(સ્વામિજી સૂચીત)—

મેંદી રો. ૪નો રસ કાઢવો. પ્રથમ માખણને ૧૦૮ વાર પાણીથી ઘોવું, પછી મેંદીના પાણીથી ઘોવું, થોડુંક પાણી મેંદીનું બાકી રાખવું પછી એક લીંબડાના સોટામાં પેસો જડીને ત્રણ દીન તે માખણને મેંદીના બચેલા રસમાં ઘુંટવું, વાસણ કાંસાનું વાપરવું.

૩૩૪.

વરતેજવાળા વૈદ્ય નરસેરામ રઘુનાથ ત્રવાડી પાસેથી અનુભવિત—

અરીઠાં (માંગલ્ય)—વૃક્ષની છાલ ધસી (પાણીમાં) ને નાકમાં દીપાં પાડવાથી આંચકી તથા ઉલટી બંધ થાય છે. (૨) જે સ્ત્રીને ગર્ભ આડો આવ્યો હોય તથા પ્રસવ વખતે, થોડો ગર્ભ, તથા બાર થઈના થયા છતાં પ્રસવ ન થતો હોય, તથા આઠ પ્રકારના મૂઠ ગર્ભ પ્રકારનો હોય તો તેને પણ ઉપર પ્રમાણે નાકમાં દીપું પાડવું તેમજ તેને ધસીને પોતું પક્ષાળી ઉતું કરી ભાગમાં પોતું મુકવું એટલે ગર્ભ પ્રસવ થાય છે. (૩) તેજ ઓસડ પાણીમાં ધસી નાકમાં દીપાં પાડવાથી તથા ડંખ ઉપર ચોપડવાથી વીંછીનું ઝેર ઉતરે છે. (૪) તેમજ સર્પડંસ ઉપર અરધા અરધા કલાકે ડંખ ઉપર (૫) તેમજ અશીણ બાધું હોય કે પીધું હોય તો અશીણથી બમણી છાલ પાવી.

૩૩૫. રક્તાતિસાર—

કપૂરાદિ ગોળી—કપુર, અશીણ, બવંત્રી, બયફલ, હીંગળો, ચંદ્રસ. પ્રથમ હીંગળું ઘુંટી પછી અશીણ સાથે કપુર ઘુંટી પછી ચંદ્રસ મેળવી ગુટી વાળવી. (આ ગુટી રામવટી કરતાં ચડતી છે.)

આમળાક્ષસી—અશીણ, બયફળ, લવીંગ, હીંગલો, કપુર સમભાગ—એ રતીની ગોળી, તેથી કાલેરાનો સખત જાડો બંધ થાય છે, ગોઠલા બંધ પડે છે, શરીર સતેજ થાય છે.

૩૩૬. સાદા અતિસાર ઉપર—રામવટી—

મોચરસ, હીંગ, અશીણ; કાંચકાનાં મીંજ, બયફલ સરખે ભાગે પાણીમાં મગ જેવડી ગોળી વાળી વાપરવી.

૩૩૭. નબળાઈ, નામદી, પુષ્ટિ ઉપર—

ધોળી કણેરનું મૂળ, શરપંખાનું મૂળ, અક્કસકરો, લીલાગર ભાંગ, વછનાગ, હીંગળો, અશીણ, કેસર, ખોરાસાણી અજમે, ચણા જેવડી ગોળી પાનના રસમાં આસકંધ સાથે દૂધમાં ત્રણ ગોળી સુધી આપવી. મૈથુન ત્યાગ.

૩૩૮. ઇંદ્રી શૈથીલ્ય પર પટી—

સોમલ વા. ૧ બીલામાંના મીંજ વા. ૪ પારો વા. ૮ મધ વા. ૧૬ ધી વા. ૩૨ છુંડનું ધી વા. ૬૪ નેપાળો વા. ૦૧ એ બધાને વાટીને તેનો લેપ પાન ઉપર કરી ઇંદ્રી ઉપર લગાડવું. ૩-૪ પટીએ ઉપર, ઉપર પછી તે પટી લાળવી તે કાં તે ચંદનાદિ તેલથી અથવા તેા આસકંદ, બોરીંગણી, જટામાસી, ઉપલેટ, શતાવરી બધાંને આંદી ૧૬ ઘણું પાણી મુકી ઉકાળવું ને ચતુર્થાંશ રાખવું પછી કુચા ફેંકી દઇ ગાળીને દૂધ શે. ૨ તિલનું તેલ શે. ૦૧ નાંખી ઉકાળવું ને ન્યારે તેલ માત્ર બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી શીશીમાં ભરી, ઇંદ્રી ઉપર તથા પેકુ ઉપર, હૃદય ઉપર લગાડવું- આ માણસને આત્રપાક બાવપ્રકાશવાળો અથવા રક્તપીતમાં દુષ્માંડપાક લખ્યો છે તે ખાવા આપવો. આ તેલજ માત્ર એકલું લગાડવાથી લિંગ વૃદ્ધિ તથા સ્તન વૃદ્ધિ થાય છે.

૩૩૯. મધુવટી-પ્રમેહ-ચાંદી ઉપર—

એલીયો ખોદાર આંબાહરદર દરેક એક એક તોલો લઈ તેની ૭ ગોલી મધમાં કરવી, ૭ દિન આપવી.

૩૪૦. પાણુવી—

ખાખરાનો ખાર ૧ ઘઉંથી ૧૦ ઘઉં બાર નાળીયરના પાણીમાં દેવાથી પાણુવી જાય.

૩૪૧. પ્લીહા ઉપર—

શંખભસ્મને સરખાથી પ્લીહા મટે.

૩૪૨. સોળ-શોધ ઉપર દુગ્ધવટી—

(૧) (અનુભવિત વૈદની પોતાની) વછનાગ ધંતુરાનાં મીંજ તથા હીંગલોક સરખે બાગે ધંતુરાના રસમાં મગ જેવડી ગોલી દૂધ સાથે આપવી.

૧૦ વરસથી ૧૫ સુધી ઉંમરનાને ૧ ગોલી

૧૫ „ ૩૦ „ ૨ „

૨૦ „ ૩૦-૪૦ „ ૩ „

ખાવામાં દુધ જાત સીવાય કશું આપવું નહિ. તેમ પાણી મુદ્દલે પીવું નહિ. તૃષા લાગે તો દુધ માત્ર પીવું. મીઠું પણ વર્જ (આ પથ્ય તમામ દુગ્ધવટીમાં સમજવું.)

(૨) વછનાગ રતી ૧૨ બાર, અશીણુ રતી ૧૨, લોહ ભસ્મ રતી ૫ અબ્રક ભસ્મ રતી ૬૦, શુટીકા મગ જેવડી, બાકી ઉપર પ્રમાણે.

(૩) વછનાગ ધંતુરાના મીંજ હીંગલો એ દરેક રતી ૧૨ એટલે ત્રણ મળીને ૩૬ રતી તથા તેટલું જ અશીણુ એટલે ૩૬ રતી દૂધમાં ગોલી વાલ ૨ ની કરી વાપરવી. દૂધમાં પથ્ય ઉપર પ્રમાણે.

(૪) હીંગલુ-વિષ-તામ્ર-લોહ-ટંકણુ-જીરું-અરીણુ-ગોલી અરધાયવ પ્રમાણુ શુદ્ધી, દૂધ સાથે, બાકી ઉપર પ્રમાણુ.

૩૪૩. અતીસાર ઉપર—

અરીણુ અને કળીચૂનો મેળવી ચણા જેવડી ગોલી કરી વાપરવી. અરીણુ પાન પણ અતીસાર ઉપર અકસીર છે.

૩૪૪. સ્વામી રામગીરાજય કૃતની દવા—

સાજીખાર તો. ૨૦ ફટકી તો. ૫ આંબાહળદર તો. ૫ નવસાર તો. ૩ સીંધવનીમક તો. ૫ કુંવારનો ગર્ભ શે. ૧૦ એ દરેકને જુદી જુદી ખાંડી છાણી કુંવારાના ગર્ભમાં મેળવી એક જીવ કરી લોહની કડાઈમાં નાખી અગ્નિ પર ચડાવી તેને બાળવી તે છેક ધુંવાડા નાશ થઈ ઉતારીને છાણી રાખવી. કહડાઈ ઉપર હોય ત્યાં સુધી હલાવતા રહેવું. માત્રા અર્ધાથી ૧ તો. સુધી. જંગલમાં ચરવાવાળી બકરીના દૂધ સાથે. ખટાઈ-તેલ-મરચું વર્ગ.

(૧) યકૃત રોગીને તેનું પોતાનુંજ મુત્ર પાવાથી આરામ (અન્નયજ્ઞ મખ્લુકાત ગ્રંથ)

(૨) શંખદ્રાવ પણ સારો ફાયદો કરે છે.

(૩) વજ્રક્ષાર અને પર્પટી (કબ્બાદાદિ) પણ અકસીર છે.

૩૪૫. સચેતન-મૃતસંજીવની રસ (પંડ્યાજી)

હીયાવળ, સાથુ, પારો, ગંધક, જીરાંબે, વાંઝીણી કંકોડી ચીતરા છાલ રાતોખોળ (રક્તાંખોલ), સુવર્ણ માક્ષીક, પાઠ (કાલીપાટ) કાકડાશીંગ, મહડાની ડાળી, ત્રિગુલું (ત્રિકટુ) વછનાગ વગેરે સમભાગે વાટી ચાળી આદાના રસ સાથે ગોલી વાળીએ. મગ પ્રમાણે નગો-ડના રસની ૭ બાવના દેવી, અચેતન હોય ત્યારે ૧ ગોલી દેવી તો સચેતન થાય દાટયું-સાટયું-ખત-કીતાખ જે પુછો તે ૧ પ્રહરમાં બતાવે.

૩૪૬. આંખ ઉપર રતનજોત—

(આ રતનજોત હીંગલાજ જઈ આવેલા બાવા-જોગી પાસેથી મળી શકે છે તે અકસીર છે) ઉત્તરાખંડમાં ભાગસુનાથના કુંડ ઉપર તથા હીંગલાજના પહાડમાં થાય છે. તેની મજા-કના જેવી લાકડી થાય છે એ ઝાડને પતાં થતાં નથી એ ઝાડ ૧૧ હાથ લાંબુ હોય છે. તેની ઝીણી ડાખલી થાય છે. તથા તેનું થડ લાકડી જેવું થાય છે. તેથી આંખના સર્વ રોગ મટે છે.

૩૪૭. સોમલનું મોમ તથા મુમધની વીધી—

રાજ પા શેરનો પ્રથમ ભુકો કરવો ને તેને લોહના વાટકામાં નાખી નીચે ફાલસાનો દેવતા કરવો ને રાજ વીધરી જય એટલે તેમાં પ્રથમ પાવલીબાર ઘી વાંખ્યાબાદ તેમાં સખીયો તો. ૧ નો કટકો આખોને આખો નાંખી દેવો. ને નીચે મધુરો તાપ કરવો. એટલે

સંખીયો ગળવા માંડશે ને થોડીવાર પછી અંદર સોયો ઘીચતાં આરપાર ઉતરી જાય એવો માણીયો થાય એટલે વાટકા ઉતારી સોમલને કાઢી લેવો. આમલ-વાયુ-કફ પુષ્ટિ ઉપર અપાય છે. ઘીની અંદર દેવાય છે. બાકી જે રાજનો ભાગ વાટકીમાં રહે તે મુંબઈ સમજવી, ને ધીમાં આપવી.

૩૪૮. ગંધકનું તેલ—

કુકડાના ઇડામાં ગંધક માય તેટલો ભરીને પછી ઘઉંના લોટનો લાડવો કરી તે ઇંકુ તેમાં ઘાલી જરા વવડાવા દીધા પચી સરશીયાના અથવા તે ન મળે તો તીલના તેલમાં લાલાશ પર આવે ત્યાં સુધી તળવું ને પછી નીચોવી લેવું.

૩૪૯. સુરોખાર પકાવવાની વિધી—

સુકી મેંદી, ખોરડીના પાન સુકાં, લીલાગર ભાંગ સુકી, એ ત્રણમાંથી ગમે તેનાં પાન લઈ એક માટલામાં સુરો ને એ વનસ્પતી થરોથર ભરી નીચે તાપ કરવો. ને પાન બળ્યા કેડે ઉતારી લેવો.

૩૫૦. ચાંદી ઉપર—

ચાંદી ત્રણપુટમાં સત્યાનાશીમાં થાય છે. તે ગોલી બાંધવાના ઉપયોગમાં આવે છે. તેની વિશેષ વીધી:—સત્યાનાશીનું દુધ તો. ૧ ચાંદીનાં પત્રાં ઉપર જાડું લગાડવું જાડો લેપ કરવો. પછી સત્યાનાશીનાં પંચાંગ વાટી નાના લાકુ જેવડી લુગદી બનાવી તેમાં તે પત્રાં રાખવું. તે ઉપર એક કપડામાટી કરવી. પછી નાના હોય તો ૮ ને મોટાં હોય તો ૬ છાણાની આગ દેવી. એ પ્રમાણે ૩ વખત કરવાથી ખાખ થાય છે. (તે ગોલી બાંધવામાં ઉપયોગી) પછી પારદ તો. ૧૩ અને આ ખાખમાં લીંબુનો રસ નાખી ૧ કલાક પીસવું બાદ કપડાથી છાણી લેવું તો ગોલી બાંધાશે પછી ભાંગ તો. ૧ બાવળનાં પાન તો. ૪ ઓરીયા (વાલ) તો. ૫ એને પાણીઆશરે ૫ શે. માં નાખી અગ્ની પર ચડાવવાં ને જ્યારે ગરમ થાય ત્યારે પહેલી ગોળી માંહે નાખવી એમ પાણી બળતાં જ્યારે ગોલી કુખી પાણી માત્રજ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું તો કઠણ થશે. જે તેમાં છિદ્ર કરવું હોય તો ગોલી જરા નરમ હોય ત્યારે કરવું.

૩૫૧. સ્તાંભન—

પારો ૮ વાલ, પાઘડીનો તાર ૮ વાલ, સંખીયો અડધો વાલ, શુદ્ધ વજનાગ અરધો વાલ, એ સર્વ પીસીને વસ્ત્રમાં બાંધીને ગામમાં આંટો મારી આવવો પછી પ્રથમ જેટલાં ભાવે તેટલાં કેળાં ખાઈ તે ગોળી મોંમાં રાખવી.

૩૫૨. કામવૃદ્ધી—

વીરબહુટી, સાંઢાનું તેલ, કેશર, અલશીયાં, જવંત્રી, જયફલ, ખુરાસાની અજમો, એ સર્વે સરખે ભાગે પીસી એક જીવ કરી ૨૫) પાનના રસમાં ખરલ કરવી. મગ જેવડી ગોળી બાઈ ઉપરથી દુધ પાને એક કલાક પછી જવું.

૩૫૩. પ્રમેહ—

ભોંય આમલી, મોટા ગોખર મુળ, તથા ગળો ભેગી કરી સાકર સાથે પાવું.

૩૫૪. મુત્રકૃચ્છ—

ભોંય આમલીના પંચાંગ વાટીને તેનો રસ પાવો ને થપેલી કુંટી ઉપર મારવી તરતજ છુટકા.

૩૫૫. સ્ત્રી મુરખ બનેની ચાંદી પર ચોપડવાની દવા—

“ રડ ઓકસાઈડ ઓફ મરક્યુરી ” લગાવવાની, લાલ સફેદી.

૩૫૬. તાઠીયો તાવ—

હરડે, ઈંદ્રજવ, ગોળમાં ગોળી બેર જેવડી કરવી. અને અનુપાન કરવું.

૩૫૭. શીળસ—

કરોલીયાના પડની ગોળમાં ગોળી દેવાથી તુરત આરામ (ચોથીયો તાવ પણ જાય છે.)

૩૫૮. હેડકી—

મોરખીછ, અજમા, ડાલ, લસણનાં ફેતરાં ખાંડી ગોળીવાળી ચક્ષમમાં દેવી.

૩૫૯. ખાંસી ઉપર—

ગરણીના ખીયાં પાવાથી બચ્ચાંની ખાંસી જાય છે.

૩૬૦. હડતાળ—

તાલને ત્રણ દીવસ સુધી અર્ક દુધમાં પીસી ત્રણ પુટ દેવા તથા ત્રણ દીવસ કેસુડાના રસમાં પીસી ત્રણપુટ દેવા બાદ તેની ગોલી વાળી સુકવી અકાલના તેલના ચોખ્ખા દહને પછી ખાખરાનું લાકડું હાથ ૧ નું લઈ વચમાંથી કોરી ડગળી મારી કપડમેટ કરીને પછી તે લાકડાને બન્ને છેડેથી સળગાવવું તે સળગતે સળગતે વચમાં તાલ છે ત્યાં આવે એટલે જુઝાવી દેવું.

૩૬૧. બાળાધુંટી—

ટંકણ કુલાવેલ, શુંઠ, એલીયો પલાશ પાપડો નરકચુર વા. પડકચુર એ પાંચ ઓસડ દરેક બે બે રતી ભેળવવાં.

(અ) ફેદીનો, વળીયાળી, મરોડફલી (મરડાશીંગી) ગરમાળાનો ગર્ભ, પીતપાપડો, ઘોળું જીરું, મીઠીઆવળ, ને સંચળ એ આઠ દરેક ૪ રતી લઈ ભેળવવાં.

(બ) ઉનાબ નંગ ૧ ઠલીયો કાઢીને.

ઉપરની દરેક વસ્તુ બરાબર પારખી જુદી જુદી ખાંડી આળીને પછી તોળીને મીલાવી દેવી ને પછી તેમાં પાણી નાંખી સોગડી કરી રાખવી. તેમાંથી બચ્ચાના વય પ્રમાણે ધસારા પાવા. (રોગી હોય તો રોજ નહિં તો અઠવાડીયામાં બે વાર)

૩૬૨. બરેલનો તાત્કાલીક ઉપાય—

સવારનાપોરમાં ઉઠતાવેંત દાતણ કયાં પહેલાં ૪-૫ થી ૧૦ સુધી દાળીયા ચાવવા ને લાળ જેવા ક્ષય ત્યારે થુકી નાખવા ને પછી તુરત થોડું મીઠું ચાવી જવું. જમતી વખતે બરેલની ગાંઠ દાખીને જમવું ને કાબે પડખે સુવું.

(જ) ખરસાણી થોરના કુલમાં ચાવલ જેવા દાણા થાય છે. તે લઇને તેને પાણી અથવા દુધમાં રાંધી, ઘીમાં શેકી ખાવું. તે સૌથી ઉત્તમ. માત્રા વધુમાં વધુ ત્રણ માસા કરી સખત, તેલ, મરચુ, ખાંડ ખટાઈ નહિં ખાવી. સ્ત્રીને આ દવા ન આપવી.

૩૬૩. જીર્ણ જવર—

નાગભસ્મ વાસ્તે ખાટી (જેની ચટણી કરીને ખાય છે) કામમાં આવે છે તેનાં પત્તાં અથવા ઝાડનો રસ લેવો.

૩૬૪. જીન, ભૂત, નાસીક ધુણી—

(ક) હિંદુ હોય તો ગલી (નીલ) ને મુસલમાન હોય તો સુવરના વાળની ધુણી દેવી. (ભૂતને માટે)

(જ) જીન વળગ્યું હોય તો નાસીકા કે મુખદારા શરાબ પાછ પસંદ કરી કાણુ કરવો.

(ક) જનાર્દન ધૂપ-ગુંદર જેવો થાય છે. શ્વેતખંધુ રામેશ્વરના રસ્તામાં જનાર્દન નામના ગામમાં મળે છે. એ ધુપથી ભૂતાદિ દોષ દૂર થાય છે.

૩૬૫. માહેશ્વર—

નીધંટ રત્નાકર ભા. ૩ પૃષ્ઠ ૧૨૮૯

વિચરિંકા કુષ્ટ ઉપર-માહેશ્વર ધૂત—

કૃત્વાકજ્જલિકાંહ વૈમનશિલા દ્રૌજિરકે
દ્રેનિશે ગોદં તોષણનાગ એડ ગજિકા
વાંકુ ચિકાસર્થિષા ॥ લૌહે લોહ વિમર્દિતં
દૃઢનરં માહેશ્વરાભ્યં ધૂતં કંઠ કુષ્ટ વિ-
ચર્ચિકા દિકરં વામાહર લેપનાત્

વાળા ગંધકની કળલી, મનશીલ, જીરું, શાહજીરું, હળદર દારૂહળદર ગોદંતી હડતાલ સુંઠ, મરી, ચીંકુર, પીપળી નાગ (સીંદુર-કુહાડીયાના બીજ બાવચો શીરખ (ક્ષરસા) એ

પદાર્થ લોહ પત્રમાં નાખી તેમાં ઘૂત મીલાવી લોહના દરતાથી મર્દન કરવું. આકકું કુષ્ટ વિ. ચર્ચિકા પાત્રાં વિગેરેનો લેપ કરવાથી નાશ થાય છે.

૩૬૬. મહા-તાલ હીંગલોકવિધિ—

આમાંથી કાઢને કરવું હોય તેમાંના—હરકોળને કુંવારના રસના ૨૧ પટ દેવા. બાદ જંગલી પાણકદો લાવીને તેમાંથી જે કરવું હોય તે તો. ૧ સદહુ પાણકદામાં મુકવી-રાખવી બાદ ખાખરાની રાખ ૫ શે. થી ૧૦ શે. સુધી હાંડલીમાં ભરી વચ્ચે દવા (પાણકદો) મુકીને નીચે ૪ પહોરની આંચ ખાખરાના લાકડાની દેવી. હાંડલા પર રાખમાં શળી એક ખોસવી શળી બળેથી ઉતારી ઠંડું થયે કાઢવું.

૩૬૭. રૂપ, રસ, વિધિ—

(અ) ઘોળી ચણોડી વાટી તેની થેપલી કરીને તેની વચ્ચે તે (ચાંદી) મુકી ટીકડી કરવી બાદ રામચણુ બે લેવાં, તેમાં પીપળાનાં છાંડીયાંનો ભૂકો શે. ૧ તથા ચણોડી જે ઉપર લખી છે તે વજનમાં રૂ. ૧૦ ભાર લેવી અને સદરહુ પીપળાના ભૂકામાં વચમાં ટીકડી મુકી સામસામું સંપુટ રામચણુ ઢાંકીને ગજપુટ આંચ દેવી—સિદ્ધ.

(વ) અર્ધ શેર પીપળાના છોડીયાં ને શે. ૦૧ કપાશીયા. આ બન્નેને કુટી ભૂકો કરવો તેને પણ ઉપર મુજબ રામચણુમાં ભરી દશ શે. જાણુની આંચમાં કુંકી દેવું એ રીતે ૭ આંચ કરવાથી આસમાની રંગે થાશે. પછી તેના ભાગ ૪ કરવા તેમાંથી ૧ ભાગ ૧ તોલો ગાળીને ૧ ભાગ નાખવાથી જોટક સિદ્ધિ.

૩૬૮. તામ્રભસ્મ—(નિરગ્નિક સૂર્યાગ્નિક)

ત્રાંશુ તો. ૧ ના કાગળ જેવાં પત્રાં કરાવવાં ને તેને પછી ઉભાં સળી માફક કાતરી (અથવા ત્રાખાના તારને ટીપી) ને પછી જ્યાં કુંવારનું વન હોય ત્યાં કુંવારના લાંબાનું માથું કાપીને અંદર ઉક્ત તાંબાની શળીઓ ખોસવી એ પ્રમાણે એક કુંવારના લાખામાં એ સળી સાત દીવસ સુધી રહેવા દીધા પછી ફરી સદરહુ પ્રમાણે લાખામાં એ સળી નાખવી એમ આઠ આઠ દીને બદલતા જવું ને નવી કુંવારમાં નાખતાં જવું એમ છ માસ સુધી કરી પછી તેને કહાડીનેકટકા કરીને એક લોહા (લોહ) ની કહાઈ અરીસા જેવી માંજીને કરવી, ને તેમાં સદરહુ પત્રાં (શળી નાખી ને માથે (તેના ઉપર) પાંચ શેર કુંવારનો રસ નાખી સૂર્યાગ્નીએ માસ ૧ સુધી રાખવું અને કાઢતો ઓછાએ પડવા દેવો નહિ—તો ભસ્મ થશે.

૩૬૮ અ. ભક્ત્ય વીધી—

જલંદરવાળાને રતી ૧ એક માઠેરી માત્રા દેવી ઉપર પાણીની જગ્યાએ ઘી પાયા કરવું અને ખાવામાં પ્રથમ તથા દ્વિતીયા ત્રણ દીન સુધી તે ઘીમાં કરીને ખવરાવીએ બાદ બીજી વસ્તુ ખાવાની છુટ.

રક્તકુષ્ટ વાળાને માત્રા ઉપર મુજબ છે. તેમજ ઘી પણ સદર્જ મુજબ દેવું એટલે દર્દશાન્તિ ઉપરાન્ત એ દર્દવાળાને વિશેષ શું કે-એક ખાડો ખોદાવી અંદર ચોફેર લીંબડો ભરી અંદર બેસાડવો અને સુવું તે પણ લીંબડામાંજ, આ રીતે દીન ૩ કરવાથી શાન્તિ પરંતુ માત્રા તો આ બંને દર્દવાળાને માટે છે.

૩૬૯. સુર્ય તથા ચંદ્ર વીધી—

જસતની વાટકી છુટા (પૈસા) બેભારની કરી તેમાં હીંગલોક છુટા (પૈસા) ૨ ભાર તે વાટકીમાં ધાલીને પછી એક તાવડીમાં મીઠું શે. ૧૧ અરધને આશરે પાથરી તેની ઉપર હીંગલોક સહીત વાટકી મૂકવી ને પછી તાવડી નીચે અગ્ની કરીને ઉપરથી લીંબુનો રસ નીચોવતા જઈએ એટલે ટુવા દેતા જવા. હીંગલોક પર વાટકીમાં એમ લીંબુ નંગ ૨૦૦ નો રસ પાવો, પછી તે વાટકી તાંબા જેવી લાગે તે વારે ઉપાડી અગ્ની પરથી હેઠી મુકવી. ઠરે ત્યારે ઉચેથી પછાડીયે. ત્યારે પાકી થયાની ખબર પડે. પછી ૫ ગદીઆણા ત્રાંબુ ઉકાળી વા. ૪ વાટકીનો ભૂકો નાખવો તો સુર્ય ભવતિ (૨) પારો છુટા બે ભાર લોહપાત્રમાં નાખી ચુલે ચઢાવીયે ને તે વખતે લીંબુનો રસ શે. ૧ નાખી એને હેઠે અગ્ની કરવી. તે જેમ રસ બળવા માંડે તેમ રસ નાખતા જવું. એમ લીંબુ રસ શે. ૨-૩ નાખવાથી ચૂના જેવી ખાખ થશે. પાંચ ગદીઆણે પાંચ વાલ તો રોપ્ય સિદ્ધ.

૩૭૦. સુર્યસિદ્ધી—

ટંકણખાર ૧ તો. ને દારૂડીનું દુધ ૨૧ દિન સુધી ટોવું એટલે ૨૧ દિન સુધી દુધ તાજેતાણું પાવું બાદ જરૂર રંગે થયેલી તામ્રમાં મેળવવું. બે વાલ. તો સુર્ય સિદ્ધી.

૩૭૧. કાશ્મીરી ચૂર્ણ (વાતવ્યાધી ઉપર પરીક્ષીત—)

મેથી તોલા ૧૧ ઝેરકાચલાં તો. ૫ તીખાં તો. ૩ લવીંગ તો. ૨૧ ગુગળ તો. ૩ એક મોટા ઠીકરાના ગોળામાં કુંવારના કટકા મેં સુધી ભરી તેની વચમાં આ દવા કાશ્મીમાં રાખી ૪ પહોર આગ દેવી ને તે પછી ગોઘૂતમાં દરેકને જૂદી જૂદી કરી ફાકી દેવી. ઘી ચોખા દેવું માત્રા ૪ વા. સુધી.

૩૭૨. પારદ વીધી (મહં પીપર)—

પારો ટાં. ૧ એક તથા કુકડીનાં ઇંડાના ફેતરાં ટાં. ૬ એકત્ર કરી ખરલ કરીએ તે બ્યારે પારદ બીલકુલ ન દેખાય ત્યારે થયું પછી ચુંબ (રતી) ૧ ભાર પાનમાં દેવું. દીન ૨૧. તો બાંગો પુરૂષ ઠેકાણે આવે પણ ઉપર દૂધ પીવું. પરેજમાં ખાઈ ખાટું તળવું.

૩૭૩. હડતાલ (પીત્ત વીકાર ઉપર)

તાલ છુટા ૫ બાર તેને લીંબુ રસની ભાવના ૭ તથા ૧૪ દોલસ આપવી. પછી પીપળાની છાલની વચમાં થેપલી મૂકી પ્રહર ૧ની આગ દેવી ઠરે ત્યારે લેવું જરાક કાચીનો ભાવ જણાય તો ફરી સદૃઢ છાલમાં મૂકવી. પછી પાક્યે શ્વેત થશે. પછી પાનમાં વા. ૧ પીત્તવાલાને દેવાથી પીત્ત ટળે.

૩૭૪. ગુડચડી (વિરેચન ઉપર—)

આમળાની છાલ, હરડાની છાલ, બેડાની છાલ, મરી, પિપર, મોથ, રેવંચીની લાકડી, અકલકરો, સુક, નસોતર શ્વેત, ચિત્રક, વછનાગ, ટંકણખાર, હડતાળ એ ચૌદ ઓસડ દરેક એક એક તોલો તથા પારો તો. ૩ ગંધક તો. ૩ અને જમાલગોટો તોલા આઠ લઘુ મિશ્ર કરી ભાંગરાના રસમાં મગ જેવડી ગોળા વાળવી. બાળકને માટે બાજરા જેવડી. તુરત જનમેલા બાળકને પણ દેવાય છે, બાલકને એકજ દેવી, મોટાને એકથી ચાર સુધી દેવાય છે. જેટલી ગોળા ખાય તેટલા રેચ લાગે.

૩૭૫. સીફીલીસ ઉપર—

મોરચુથુ-હરડે-લીંબુ (અમૃતસાગરમાં છે તે પ્રયોગ સીફીલીસપર અકસીર છે.)

૩૭૬. તાઢીઆ તાવ ઉપર—

કવીનાઈ ૧૦ ગ્રેન સુધી ગંધકનો તેજળ ૨ બે ટીપાં, ફેદીનાનો અર્ક ટીપાં ૨ બે કાલન વોટર ટીપાં બે.

૩૭૭.

કવીનાઈન ડબલ ગજોનું સત્વ સરખે વજને, કાકચીયા સરખે વજને પાણી કે ગુલાબ-જળમાં ગોળા વાળવી તે એક ગોળામાં ૧૦ ગ્રેન સુધી કવીનાઈન આવે તેવડી ગોળા વાળવી. ૧-૨-૩-૪ સુધી તાવના બેર પ્રમાણે દેવી.

૩૭૮. જીર્ણિજ્વર ઉપર—

૮ આની બાર કાથો ૪ આનીબાર સંખીયો ૨ આની બાર એલચીના બી લઘુ રાઈ જેવડી ગોળા કરી તેમાંથી ૧-૨-૩ સુધી પાણીમાં ગળાવવી. તરીયો, તાઢીયો; જીર્ણિજ્વર પર દેવી.

૩૭૯. અ હડતાલ ભસ્મ—

કરજવાનાં બીની લુગદી તો. ૧૫ માં બે તોલા તાલ મુકી સંપુટમાં લુગદી મુકી ૧૫-૨૦ છાણાની આંચ દેવી. શ્વેત થયે વાપરવી.

૩૮૦. મન્ડુર ભસ્મ—

પ્રથમ કટોડાને ગૌમુત્રમાં ગુળવી ચૂરણ કર્યા પછી તેને ખાંડી વચ્ચેના ક્યાંબાદ આ

પ્રમાણે ગજપુટ દેવા. ૧ આકડો કે કંટાળા થોરનાં દૂધનો ૨ કુંવાર ૩ ત્રીફલા ૪ અરકુશો ૫ આદુ ૬ લસણ પછી તેમાંથી અરધ ભાગને સુરકામાં પલાળી સૂર્યપુટ આપવો.

૩૮૦. લોહ ભસ્મ—

લોહને ખાંડી વસ્ત્રગાળ બૂકા દીધા પછી તેમાં ૧/૧૨ હીંગળોક મેળવી પીસીને પછી પ્રથમ ત્રીફલાના કાઢામાં ઘુટી તેના ને તેનાજ ૪-૫ ગજપુટ દેવા. બાદ કુંવાર આકડો વડની વડવાઈ જાંબુ ભાંગળો અરકુશો મજીડ અને છેવટ જાંબુના પુટ દેવા દરેકના ૩-૪ પુટ દર્ધ સુકવીને પછી અગ્નિ દેવી પછી સરકાનો સૂર્યપટ દેવાથી રંગ બદલાશે.

૩૮૧. ત્રિખંગ—

જસત કલાઈ સીસું સરખે વળને ગાળી તે પછી અશીણના ડોડવા (પોસ)નો બૂકા કરી રસમાં નાખતા જવું અને હલાવતા જવું એટલે તેની રાખ થઈ જશે. (ત્રિખંગના વળન બરાબર પોસ્ત લેવો) પછી પુટ દેવા (૧) કુંવારના પુટ ગોપીચંદન જેવો થાય ત્યાં લગી દીધા કરવા.

(૨) વડની વડવાઈના રસના ૩-૪ પુટ દેવાથી ગુલાબી રંગ થશે.

ત્રિખંગના અનુપાન- પ્રમેહ ઉપર ત્રીફલાના ચૂર્ણ અથવા એકલી હરડે અથવા ચીની-કળાખને એલચી અથવા ત્રીફલા કવાથ અથવા કોઈ શરબતમાં અથવા કોઈ મગજમાં (કાકડી-ખડખુંચાં વીગેરે) ત્રિખંગ દેવી. અભ્રક સાથે ત્રિખંગ ઉક્ત અનુપાનમાં દેવાથી ગુણકારી થશે.

૩૮૨. પ્રમેહની દવા—

ધાણા તો. ૧ વરીયાળી તો. ૧ તડખુચનો મગજ તો. ૧ ખડખુચ (તળીયાં)નો મગજ તો. ૧ કાકડીનો મગજ તો. ૧ આમળાં તો. ૨ ચીનીકળાખ તો. ૧ એલાચચી તો. ૧ ગોખરૂ તો. ૪ કાશની તો. ૦૧ ગુલેબતફશા તો. ૦૧ ગુલેગાં ઉજળ્યાં તો. ૦૧ ગુલાખના ફુલ તો. ૧ ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂરણ કર્યા પછી ખરલમાં પ્રથમ સાકર રૂ. ૦૧ ભાર ઘુટવી આ દવા રૂ. ૦૧ ભાર ભેગી પીસવી પછી તેમાં ૧૦ રૂ. પાણી નાંખી ગાળીને અથવા એમને એમ પીજવું.

૩૮૩. સોમલના ઉતાર ઉપર—

હરકાઈ ધાતુ કુટવા ઉપર તથા સોમલના ઉતાર ઉપર પ્રવાળ આપવી.

૩૮૪. પ્રવાળનો ઔષધ પ્રયોગ—

પ્રવાળ-છીપ-સાવરશીંગુ-મળોનું સત્વ એલચી (ઝાડો સાફ ન ઉતરતો હોય તો હરડે) નું ચૂર્ણ ૪ વા. સુધી ક્ષય-દમ-શ્વાસ-જીર્ણવર-હૃદયરોગ શુભ વીગેરે પર દેવું ફાદીનો વાવડંગ સાથે તેના ઉકાળામાં ઉલટી ઉબકારી ઉપર પ્રવાલ દેવી.

૩૮૫. કોલેરાની દવા—

કોલેરા ન થવાનો ઉપાય—

સવારમાં સુતા ઉઠી કાગળા કરીને ૦૧ રૂ. ભાર સીંધવ પાણીમાં ઘોળીને પી લેવું પછી દાતણુ ઝાડે જંગલ જવું તેજ પ્રમાણે દિવસના સુતા હોઇએ તો ત્યારે પણ ઉઠી તેમ કરવું કોલેરાની દવા—

હીંગરનનો ગર્ભ (ઇંગોરા ગોરનના ફલનો ગર્ભ) અશીણ ગાંજો ત્રણે સરખે ભાગે પાણી ૬ લીંબુના રસમાં પીસી મગ સમાન ગોલી વાળવી. એક એક કલાક પછી ૧ ગોલી ખાવી. ૩ કે ૭ ગોલીમાં આરામ.

૩૮૬. અરશની ધુણી—

લીલાગર ભાંગ રૂ. ૧ ભાર કપુર ૦૧ ભાર, કાંકચીયાંનાં ખીનો ગર્ભ ૧ ભાર કલોજ ૦૧ ભાર, ઘોડાનો નખ ૦૧ ભાર, ગંધક ૦૧ ભાર કારીજરી તો. ૧ એનું ચુરણ

૩૮૭. હરશની દવા—

બકાન લીમડીના ખીનો ગર્ભ, ચમેળ, રસવંતી, તકમરીયાં, એ સર્વને સરખે વજને પીસી ગોલી વાળી સવાર સાંજ ખાવી તથા લગાવવી. લગાવવામાં પાણી તથા માખણ મેળવવું.

૩૮૮. સદામસ્તાની—

એક વેલ થાય છે. પહાડમાં થાય છે. તે તાકાત તથા નપુંસકત્વ ઉપર અકસીર છે. (જવાસાવાળા સલીમખાન જમાદારની કહેલી. તેનું ઠેકાણું મલાકા ઉજ્જૈન તાજપુર પોસ્ટ ના. રાવજી સાહેબ મારફત મુ. જવાસા.)

૩૮૯. હેડકીની દવા—

કાગદી ખાટાં લીંબુની બે ફાડ કરી એક ફાડમાં સાકર ૧૧૧ થી ૨ માસા સુધી અને એક ફાડમાં ૧૧૧ માસા સુધી તીખાં ભરવાં. બાદ પ્રથમ સાકરવાલી ફાડ ચુસવા આપવી તે પછી તુરતજ તીખાં વાળી ફાડ ચુસવા આપવી એમ ૧-૨ કલાકમાં બંધ ન થાય તો બીજા લીંબુની બન્ને ફાળ ઉપર પ્રમાણે દેવી કલાક બે કલાકનો આંતરો રાખવો. એથી ત્રણ. આરામ ન થાય તો પછી ૬-૭ કલાક પછી ત્રીજું લીંબુ દેવું લીંબુમાં મરીને સાકર વાટીને મેળવ્યા પછી લીંબુની ફાડને દેવતા ઉપર ઉભરો આવે ત્યાં સુધી ગરમ કરવી. એથી હેડકી તથા પીત્તપ્રકોપ શાંત થશેજ.

૩૯૦. વાયુવ્યાધી બાદી ઉપર—

પા શેર (૧૦ તો.) મેઘા (પરસોદીને) કુંવારના ગર્ભમાં બાંધી બે બાદી બનાવી બરાબર શેકી (છાણામાં) છુકો કરી તેમાં ૩-૪ તો. ઘી તથા તેટલીજ સાકર નાખી ચુરમું

કરવું. ને શક્તિ પ્રમાણે રચતી ૧ કે ૨ બાટી ખાવી. ઉપરાંત જીખ લાગે ત્યારે પાતળી ઘઉંની રોટલી મીઠા વગરની થોડુંક મીઠું નાખેલ મરચાં વગરની અડદની દાળ, (મરીની છુટ છે) બાક પ દીન આ પ્રમાણે કરવાથી ઉદર-વ્યાધી-વાયુ-શુલ નષ્ટ થશેજ.

૩૯૧. શુલ-ગંઠીયો-સુજત (સોજે) વગેરે વાત વ્યાધી માટે—

જેને કાંઈ લોકો દક્ષણી બળુલ કે વીલાયતી બખર અથવા હડકીયાં બળુલ કહે છે. એમ ત્રણ ભાષામાં ત્રણ નામ છે. ઝાડ આદમીપુર થાય છે. તેનાં પાંદડાં ખસખસનાં જેવાં બહુજ બારીક થાય છે. ઝાડમાં કોટા થાય છે, ફુલ પીળાં થાય છે આ ઝાડનાં પાંદડાં રૂ. ૩) ભાર લેવાં (વચમાં નીસાની જરૂર નથી) અને તેને ભાંગી પેડે બારીક પીસીને ૬ રૂ. ભાર પાણીમાં છાણી લેવાં (ભાંગ પેડે) અને પછી પી જવું સુર્યાદય પહેલાં ૫ કે ૭ દિન સુધી પીએ તો વધારે સારું.

ખોરાક—જ્યારે જીખ લાગે ત્યારે પાતળી રોટલી રૂ. ૩ ભાર સાકર, ૩ તો. ઘી સાથે ખાવી. મીઠું ન ખાવું તથા બીજું પણ કશું ન ખાવું આમ કરતાં ૫-૭ દિન થાય તે પછી પરેજ રાખે એટલે મગની દાળ (અરધી મીઠા વાળી તથા મરચાં વગરની) (તીખાં લસણ વગેરે મશાલાની છુટ છે) ને રોટલી, તો ઉપરના રોગો મટે—

૩૯૨. ભારે ભરનીંગલ ગુંબડું—

બકરીની પાંસળી બાળીને તેની રાખ ધોયલા ઘીમાં મેળવીને ચોપડયેથી ઉક્ત રોગ મટે—

૩૯૩. પાકું—

જંગલી કાચબાની ઢાળને કુંવારના રસમાં બાળીને તેની રાખ ૨ આની ભાર પ્રથમ આવળના ડોડવાને પાણીમાં બાણી તેને વાટી એરડીયામાં ખદખદાવી તેની થેપલી દીન ૩ લગાડવી ત્યારબાદ ગોરખતબોળના મૂળમાં ઉપર કરેલી રાખ નાખી તેની થેપલી મૂકવાથી પાકાં મટે છે.

૩૯૪. મુત્રકૃચ્છ ઉપર—

ગધેડી પહેલ વહેલી વીહાય (પ્રસવે) તેનું ખીરું લઈ સુકવી રાખવું તેમાંથી ૦ થી ૦૫ તોલો દેવાથી મુત્રકૃચ્છ નરમ મટે છે.

(અ) લીંબડાના મુળને ડાળ (માછલા જેવું એક પ્રાણી જળમાં થાય છે) ની કાંકરીમાં પાવાથી તુર્ત મુત્ર છુટે છે.

૩૯૫. ઉપદંશ (અંદરની ચાંદી)—

દારૂડીનો રસ સાકરમાં પાવાથી મુત્ર તો છુટશે. એટલે દરદ તો થશે, પણ ત્રણ દીવસ તો. રા.) ભાર પાવાથી સર્વ જાય છે.

૩૯૬. કાલેરા ઉપર—

(અ) અગ્નીકુમાર રસથી કાલેરા મટે છે.

(બ) વધારે કાલેરા ઉપર બરાસ કપુર ૦૧ તોલો અશીષુ ૨ હીંગ ૦૧ તોલો તીખાં ૦૧ તો. આદા રસમાં બે વાલ કપુર સાથે ગોળી વાળી પાણી સાથે લેવી.

૩૯૭. અર્શ ઉપર—

ઢોરના શીંગડાની જુવારો તથા સુકો દાદુર (દેડકો) તેમજ ભોરીંગણીના બીજની ધુંવાડી દેવી. ખાવાની ઇંદ્રજવ ૧ તોલો હીમજ ૧ તોલો ફાકી રાતે ગરમ પાણીમાં.

૩૯૮. તાવ ઉપર—

વખમો ૦૧ ભાર તથા જરાફ પક્ષી (તેતર જેવાં કાળા રંગનાં ઉજડ જગામાં થાય છે તેની ચરક ચુના જેવી ઘોળી હોય છે. કડવી ઝેર હોય છે.) ની ચરક ૩૧. ૫) ભાર બેને ખરલ કરીને શેદરડીના રસમાં ગોળી વાળી દીવસ આખામાં ૧૨ સુધી દેવી. ધૂત ન ખાવું. તાવ જાય છે.

૩૯૯. આંચકી-તાણુ-ટીટનસ—

મરેલી ટીડને સુકવી ચુરણ કરીને આંચકી વખતે તુરત દેવી. તરત બંધ.

(અ) ભાંગથી પણ આંચકી મટે છે.

૪૦૦. ગુંબડાને પકાવવાની તથા ફેડવાની પોટીસ—

દેશી કમોદના ચોખાને પકવીને હેંદ ઉતાર્યા પછી તેમાંથી ૩ તોલા ચોખાએ ૧ તો. ગોળ મેળવી ફીણી તેની પોટીસ મારવી. આ પોટીસ રાત્રે વધારે લાગુ કરતા છે. આ પોટીસ ત્રણ દી લગાડ્યા બાદ ગુંબડું ફુટ્યા બાદ રસી નીકળ્યા પછી નીચેની બેરજની રૂઝવનારી પટી મારવી.

૪૦૧. રૂઝવવા માટે બેરજની પટી—

મીણુ ૨ ભાર, રાજન ૨, દેશી તલનું તેલ ૪ ભાર મીશ્રીત કરી અંગારે ઉકાળવાથી એક રસ થયે લાકડીવતે હલાવી હેંદ ઉતારી લેવું. તો મલમ જેવું થશે તેમાંથી બેઝતી પટી મારવી તો આરામ.

૪૦૨. નાકસુર-નાળ-હાડગંભીર—

(અ) ત્રિકલાંની છાલ સમભાગે લઈ બાશીને પછી એ ત્રણથી અરધાં આમલીના કુણા પાન લઈ મેળવી પીસી થેપલી લગાડવી, આથી દરદ, સ્થાન પરનો સોજો, ચાલુ રહેલી નાળ તથા નીકળતી રસી બંધ થશેજ. ૪-૫ દિવસે ફાયદો થાય છે. રસી નીકળ્યા પછી પણ કદાચ ધા ન રૂઝાય તો ઉપરના બેરજની પટીનો ઉપયોગ લેવો.

(બ) આ દવા બાંબલાઈ એટલે કક્ષા ગ્રંથી ઉપર પણ લાગુ પડે છે.

૪૦૩. અમ્લપીત (પેટમાં અમ્લ ન ટકતું હોય તેને માટે—

(અ) ધણા દિવસનો રોગ કાઠપિણુ ઉપાયથી ન મટતો હોય વા સંભવ ન હોય તો પેટની અંદર કુંટીની આસપાસ નાની ચલમે લગાવીને ડામ દેવાથી (ચલમની વચમાં કુંટી આવી જવી જોઈએ તેમ ડામ દેવો) આંતરડાનો રોગ નાબુદ થાય છે.

આ ઉપાય ફકીરી છે.

(બ) ખાધા પછી તુરત ઉલટી થઈ અન્ન નીકળી જવા ઉપર લીલાગર ભાંગની ગોળી અડદ જેવડી વાળી દરદીને ખોરાક સાથે આરંભ, મધ્ય, અંતમાં એમ ૩ ત્રણ દેવી તોજ ૨-૩ દિનમાં આરામ.

(ક) ચોખ્ખાને દાળ શેકીને તેની ખીચડી બનાવી (મીઠા વગરની) ને પછી કાળીએ કાળીએ સાકર મેળવી ખાવાથી પણ આ ઉલટી તથા અતિસાર મટે છે.

(ઢ) અવિપત્ય કર ચુરણ—અમ્લ પીત્ત પર અકસીર ત્રિફલુ, ત્રિફલા, નાગરમોથ (મુસ્તાખીજ—એલદોડે) વાવડીંગ, તમાલપત્ર આ દરેક સમાન ભાગે અને તે બધાના વજન સમાન લવિંગનું ચુર્ણ, અને તે લવિંગ તથા બીજી દવાના ચુરણના વજનથી બમણું (ડબલ) નસોતરનું ચુર્ણ અને બધી વસ્તુના વજન સમાન સાકર, આને ધીના ડામમાં એટલે ચીકણા વાસણમાં રાખવું. માત્ર માસા ૮. અનુપાન તાહું પાણી કે નાળીયેરનું પાણી—આથી આમ્લ પિત્ત મટે છે.

૪૦૪. રતવા ઉપર લેપ—

શેષગુંદર, શંખજીરું, હીરાદખણુ, સફેતરી એલચી અને ખાખરાના પાંદડાંની પાછળના લાંબા ડીટીયાં સમભાગે પાણીમાં બારીક પીસી લગાડી દેવું આથી બળતરા ન થતાં પાકીને રસી નીકળી જશે.

૪૦૫. દમ—

તાત્કાળિક ઉઠેલા દમને ખેસાડવા માટે ફકીરી ઉપાય એ છે કે—ધતુરાના બીજ ૧ ભારને ચલમમાં ભરી અગ્ની રાખી ૩-૪ સટ ઉપરાચાપરી લેવાથી તે વખત તો દમ ખેસશે. અબજ્યાએ ધીમી ને થોડી સટ લેવી.

૪૦૬. અર્શ—

(અ) બહારના અર્શ માટે ખારેક કે ખજુરના ડળીયાની ધુણી લેવી.

(બ) અંદરના અર્શની હજુ શરૂઆત હોય તો સાજડના પાકી ગયેલાં પાનની વચલી રેખા કાઢી નાખી તમાકુની પેઠે ચલમમાં ભરી સિંહાસને બેસી ૩-૪ સટ ૩-૪ દિવસ મારવી—આરામ.

૪૦૭. મોઢા વગેરે પરના મસા—

તુલસી પાનનો રસ તો. ૦૧ તાજો કળીચુનો ૩. ૦૧ વડાગરૂં ૧ તો. ગાંગડી એ ત્રણેને મેળવીને તેની અંદર મળે તો ૨ ટીપાં લીંબુનાં નાખી મસા ઉપર લગાડી ખુબ ચોળવું તો મસ ખરી પડશે, ૩ દીન લગાડવું વખતે મસો કપાઈ ગયો હોય ને ઉપર ચોપડવું હોય તો સાધારણ રીતે માત્ર ચોપડી દેવું.

૪૦૮. કસ્તુરીપાક

મુખ્યત્વે કરીને પ્રસુતા રોગ અને વાતવ્યાધિ ઉપર—

(રા. બા. નંદકૃષ્ણલાલ રતનલાલ મજમુદાર સર ન્યાયાધીશ પોરબંદરનું અનુભૂત એક હકીમથી મળેલું) જયફળ નંગ ૧૬ એલચી તોલો ૧ તજ તોલા ૨ વાંસકપુર તોલા ૨ પિપર તોલા ૨ ધોળા મરી તોલો ૧ કેસર તોલો ૧ કાચો હીંગળો તોલા ૨ રૂપાના વરક નંગ ૧૬ સોનાના વરક નંગ ૮ કસ્તુર વાલ ૨ મધ તો. ૧—જયફળથી કસ્તુરી સુધીની દરેક ચીજને બારીક ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરી જુદા રાખવા, કસ્તુરી ને વરખ જુદાં રાખવાં, ચાંદી સોનાના વરક એક એક લઈ મધની અંદર ખરલમાં મેળવતા જવું, ને એવી રીતે કે તેની ગોળી નહિ વળી જતાં મધની સાથે વરક એકરસ થઈ જાય અને તેટલા માટે ઉપલા ચુરણમાંથી ચમચો ચમચો ચુરણને એક એક વરક નાખતા જવું ને પીસતા જવું અને એવી રીતે સઘળાં મેળવી દેવાં. તમામ વરક મળી ગયા પછી અંદર કસ્તુરી મેળવવી ને પછો ચુરણનો બાકીનો બૂકો ને મધ મેળવી દેવું. અવલેહ જેવું થશે પછી તેને કાચના વાસણમાં ભરી દેવું.

ઉપયોગ

(અ) પ્લેગના વખતમાં હિંદુ પ્લેગ હોસ્પિટલમાં આનો ઉપયોગ કરેલો છે તેના એટલે પ્લેગના સંબંધમાં બે મોટા ફાયદા જણાયેલા છે, ને એ કે, ડીલેરીયમ—સત્રીપાત થતો અટકાવે છે અને જો થયા પહેલાં આપ્યું હોય તો ડીલેરીયમ થતું નથી.

(બ) બીજો ફાયદો એ છે કે હાર્ટસ્ટ્રીમ્યુલન્ટ—હૃદય બલ તરીકે ઉપયોગી નિવડ્યું છે.

(ક) મુખ્યત્વે કરીને પ્રસુતાવ્યાધિ અને વાતવ્યાધિ પર અપાય છે.

માત્રા

પ્લેગ વખતે તેનો ડોઝ મોટા બોર (ચણીયા બોરથી મોટો) જેવડો એકજવાર આપવાનો છે. તે ડીલેરીયમ અથવા ડીપ્રેશન (શીતાંગ વિગેરે ક્ષીણતા) અટકાવવા માટે આપવાનો છે અને એટલો ડોઝ દીવસમાં બે વાર કરતાં વધારે આપવાનો નથી.

સાધારણ પ્રિવેન્ટીવ તરીકે—પ્લેગ થયેલાને મોટા વાલ એટલે ઓળીયા જેટલું દીવસમાં બે વાર આપવું.

નોટ;—અત્રે જ્યારે ઘણોજ ડીપ્રેશન હોય છે અને કેસ ઘણોજ ખરાબ હોય છે ત્યારે ધાન્ડી સાથે આપે છે. પ્લેગ વગરના સાધારણ ઉપયોગમાં મોટામાં મોટો ડોઝ વાલ (ગોળીયા) નેટલો, નાનામાં નાના (બચ્ચા વિગેરે માટે) રાઇ નેટલો ઉપરના પ્રમાણમાં દેવો.

૪૦૬. બ્યુબોનું પ્લાસ્ટર—

મીંઢળ, નેપાળાના મીજ (ખીજ) સંચોરો (ખારો) ચુનો, ખરસાણીનું દુધ વાટી પ્લાસ્ટર મારવું. ને ખમાય તો શેક પણ કરવો.

૪૧૦. ઉદરવ્યાધિ ઉપર (શેઠ હરી લીમળ સુચીત)

ઝેર કાચલાં શેર ૧ એકવીસ દીવસ સુધી ગોમુત્રમાં પલાળ્યા બાદ તેને સાફ કરીને પછી અર્ધાશેર ધીમાં તળવા ને પછી તે તળેલામાંથી અરધ કાચલું સવારે ને અરધ સાંજે જમવા પહેલાં પુખ્ત ઉમરના માણસને ચુર્ણ કરી સાકર તોલો ૧ માં આપવું. એ દવા ઉપરના તમામ રોગ ઉપર લાગુ પડે છે.

૪૧૧. કેલેરા ઉપર—

એક ભાગ ઝેરકાચલાનું ઉપરનું ચુર્ણ એક ભાગ શોધેલો વછનાગ એક ભાગ શુદ્ધ ગંધક બે ભાગ કાંકચના ખીજ અને એક ભાગ કાળાં મરી એ સરવેનું ચુરણ કરી તેની ગોળીયો ચણાના દાણાથી બમણા વજનની લીંબુના રસમાં બનાવવી તે ગોળી ચોખાના ધોવણના પાણી અને સાકર સાથે એક સવારે અને એક બપોરે અને એક સાંજે આપવી.

૪૧૨. શુલનાશીની ગુટીકા—

હરડેની છાલ, સુઠ, કાળાં મરી, પીપર, કચોલાં, શુદ્ધ ગંધક, શેકી હીંગ, સીંધવખાર એ સર્વે સમભાગે લઈ બારીક વાટી ચણા પ્રમાણે ગોળીયો બાંધી રોજ સવારમાં ગરમ પાણીથી લેતો શુળ, સંગ્રહણી, અતિસાર, અજીર્ણ, મંદાગ્ની, એ સર્વે દૂર થાય (આ ગોળી દીવસમાં બે ત્રણ આપવી જેથી જીતો પક્ષઘાત, વાયુ, અને ગુલ્મ મટે છે.)

૪૧૩. શુલ ગજકેસરી ગુટી—

હરડેની છાલ, ટંકણખાર, સુઠ, શેકીહીંગ, કાળામરી, ચીત્રક, શુદ્ધ ગંધક, સીંધવ આ સર્વે બરાબર લેવા અને તે સર્વે બરાબર કચોલાં લેવાં અને એ સર્વને બારીક વાટ્યા બાદ માસો ૧ પાણીની સાથે લે તો શુલ, આફરો, બંધકોશ, ગોળો ખાંસો, કફના રોગ, અજીર્ણ, મંદાગ્ની, તાવ, એ સર્વેને આ દુર કરે છે.

૪૧૪. (ઝેરકાચલાના ગુણદોષ)—

આ દવા વિષ છે માટે સંભાળ રાખવી.

માત્રા—બે થી ૭ ગ્રેઇન સુધી.

ગુણ—માઠક, પાચક, પૌષ્ટિક, વાતહર, અને સ્નાયુ સંક્રાયક,

ઉપયોગ—કોચલાને ધસીને ખીલ, ગુમકાં તથા સોજા પર ચોખડાય છે. વીમાં તળીને ચુંક, પેટનો દુખાવો, કરમ, બડો, અજીર્ણ, નખજાર્ણ, લકવો, વિર્યસ્થાવ અને ઉલટી ઉપર અપાય છે તેવાજ ઉપયોગનાં ચુર્ણ તથા ગોળીમાં નખાય છે.

ઝેરકોચલાના ગુણુ ભાવપ્રકાશ ભાષાન્તરમાંથી:—ટાઢું, કડવું, વાસુ કરનાર, કફ કરનાર, હલકું છે. પગની વ્યથાને હરનાર તથા કફ, પિત્ત, અને લોહીના બીગાડને મટાડનાર છે. જુદા જુદા વાતવ્યાધી (સંધીવા કટીગ્રહ, પક્ષાઘાત, અડદીયો, વીગેરે) જીર્ણ થયા પછી તેમાં ઝેરકોચલું સારી અસર કરે છે. એજ દરદોની શરૂઆતમાં તેના તીક્ષ્ણરૂપમાં ઝેરકોચલું ફાયદાને બદલે નુકશાન કરે છે. બરડાના દરદથી હાથપગમાં ધુજ આવે છે. અને વખતપર લખતાં લખતાં કાંડું ધુજે છે અને આમંદતાથી કલમ મરડી શકાતી નથી. તે દરદોમાં ઝેરકોચલાને બે ચાર માસ સુધી સેવન કરવાથી ફાયદો થાય છે.

૪૧૫. ગુમડાને રૂઝાવવા પર—

(અ) એક શેર સરશીયું લઇ તેમાં લીમડાના પાન નાખતાં જવાં તે નીચે તાપ રાખવો. તે તે જ્યાં સુધી દોઢપાશેર રહે ત્યાં સુધી લીલાં પાન નાખતા જવાં પછી તે તેલનો ઉપયોગ લેવો.

(બ) લીમડાનો રસ અને મધ સરખે વજને મેળવી ગરમ કરી ઘાટુ (બડું) થાય એટલે નીચે ઉતારી તેની વાટ બનાવી રાખવી તે તે વહેતા ઘણુ—નામ—વિગેરેમાં મુકવી તો રૂઝાઇ જશે. (ભાણુજ વૈદ.)

૪૧૬. જવરની ગોળી—

એક બાર દીકામરી બે બાર કડુ બે બાર કાકચીઆ બે બાર કલુબો, બે બાર કાળીજીરી, દસ બાર કરીયાતાનું સત્ત્વ ખાંડી જીણું કરીને ગોળી ચણીયા બેર જેવડી ખાવી.

૪૧૭. જીર્ણજવર—

આંબળાં, સીંધવ, ચીત્રા છાલ, પીપર, હીમજને સરખે વજને ખાંડી અરધાભાર સવારે ફાકવી. સવારે ઉનું પાણી અને સાંજે ટાઢું પાણી.

૪૧૮. હાડતાવની દવા—

કાળી દ્રાખ તો, ૪ કરીયાતું તો. બા હરડે છાલ તોલો બા સાકર તો બા સીંધા-લુણ તો. બા સુક તો. બા પીપર તો. બા પીપરી મુળ તો. બા લવીંગ તો. બા તજ તો. બા મીંઠીઆવળ તો. બા ચીત્રો તો. બા દ્રાખમાં અરીકાના બીજ જેવડી ગોળી કરી એજ સવાર સાંજ ખાવી. (તે અનુભુત છે)

૪૧૯. કાર-ઉદર વ્યાધિ ઉપર—

એક દોઢડા બાર સાજખાર બે દોઢડા બાર ટંકણખાર બે દોઢડા બાર સચળ ચા: દોઢડા બાર બલસાર એક દોઢડા બાર ડેકામરી બે દોઢડા બાર વડાગર ચાર દોઢડાબા:

ચણાનોખાર બે દોકડા ભાર સુરોખાર ત્રણ દોકડા ભાર જવખાર એક દોકડા ભાર સીંધવ એક દોકડા ભાર આંખાહળદર બે દોકડા ભાર નવસાર પાંચ દોકડા ભાર ખાવાનું મીઠું કુલ ત્રીશ દોકડાભાર ગાયનું મુત્ર પાશેર ખેરસાર અરધીકારીનો કુંવારનો ગર્ભ ત્રણ સરવેને ભેળું કરી હાંડલામાં નાખી ચુલા પર ચડાવતાં રાખ થયે ઉતારવું.

૪૨૦. હીંધાષ્ટક—

સુંઠ, મરી, પીપર, અજમો, સીંધવ, શંખજીરું, અને શાહજીરું, દરેક પૈસાભાર અને વધારણી અરધા પૈસાભાર.

૪૨૧. લસણાષ્ટક—

હીંગની જગ્યાએ લસણ નાખવું.

૪૨૨. અજમાષ્ટક—

સુંઠ, મરી, પીપર, બાલાવજ, જવખાર શેકેલ સાજીખાર અને ટંકણ શેકેલ, હીમેજ, અજમો, વાવડીંગ, બોડીઅજમોદ, હીંગ શેકી સમભાગે લીંબુની ભાવના.

૪૨૩. અગસ્ત્ય ચુર્ણ-શુધા ઉપર—(એક સન્યાસીનું—)

હરડે, બેડાં, આંબળાં, ધાણા મરી, અકલકરો, એલચી, અજમો, અજમોદ, ખુરાસાની, કડુ, પીપર, સુંઠ, જીરું, એલચીદાણા, કાળું જીરું, કરીયાતું, તજ, તમાલપત્ર, મીઠીઆવળ, દાડમસાર બમણો, સંચાળ બમણો હીમેજ સરખે વજને મિશ્ર કરવી.

૪૨૪. ભસ્માર્ક ચુર્ણ-પેટમાં ભુખ લાગવા પર—

આકડાના પાન ૬૪ ધતુરાના પાન ૫૦ એરડી અરધો શેર આકડાનાં રવાઇડાં શેર ૧૦ સંચળ ૩. ૮ ભાર સીંધવ ૩. ૮ ભાર સાજીખાર ૩. ૮ ભાર મુળા નંગ ૫ રીંગણા નંગ ૫ સરશીયુ ૩. ૧૦ ભાર આ સરવેને એક કારા હાંડલામાં ક્રમ પ્રમાણે નાખવા એટલે પ્રથમ આકડાના પાન ૩૨ પાથરવાં પછી ધતુરાના પાન ૨૫ એ પછી ઉત્તરોત્તર થરેથર પાથરવાં એટલે એરડી આકડાના રવાઇડાં, સંચળ, સીંધવ, સાજીખાર, મુળા, રીંગણા, પેટપેટ નાખવા અને છેલ્લે આકડાનાં પાન ૩૨ અને ધતુરાના પાન ૨૫ નાખી ઢાંકણી ઢાંકી કપડાછાણ કરીને પછી ગળએક ઉંડો અને ગળએક ફરતો ખાડો કરી હાંડલું વચમાં મુકી ૧૨૫ છાણાની આગ ભઠ્ઠી દેવી. થોડા છાણા હેડે ને થોડાં ઉપર ને વચમાં હાંડલું મુકી આગ દેવી તે વખતે સેજ કાઢવું પછી તેને જીણું વાટતાં ચુર્ણ થશે.

૪૨૫. હસ્ત સાફ લાવવાનું પંચ સમચુર્ણ—

સુંઠ, પીપર, સંચળ, હીમેજ, નસોતર ભૂંગળીઓ, સરવેને સમભાગે ચુરણ કરી રોજ અરધા દોકડાભાર લેવાથી પેટ સાફ રહેશે.

૪૨૬. ઉધરસનું—

જેવડીયો કાથો દોઢડા એક ભાર પાટીઓ ટંકણખાર એક દોઢડાભાર અશીણુ વાલ ૨ આકડાનાં રવાઇડાં દસ દોઢડાભાર ફટકડી કુલાવેલી એક દોઢડાભાર તે સરવેને વાટી ચણી ખોર મુજબ ગોળી વાળી મોંમાં રાખવી તેથી ન મટે તો સાકર દોઢડા એકભાર ગોળીમાં ઉમેરવી.

૪૨૭. મુંઝારાનું ઓસડ—

મહુડાંની છાલ, આસોદરાની છાલ, ગોરડીયાની છાલ, ગરમારાની શીંગ, ખાજરાના મુળીયાં, ધગોરીયું, અજમે અને સવા સરવેને પાણી શેર એકમાં ઉકાળી માંહે જુનો ગોળ નાખી પીવું.

૪૨૮. મુખારકીની ગાંઠ—

આકડાનાં રવાઇડાં, થોરનાં કમરીયાં, સાજખાર, રાઈ બાળેલી, ચમારદુધેલીના પાન તથા કુલ હોઠનોકીલ સરવેને વાટી ગોળીવાળી ખાવાથી મટે.

૪૨૯. પ્રમેહ તથા તણખીઆનો ઉપાય—

આસોદરાની છાલ નરણે ગળે તો મટે તેથી ન મટે તો એટલે મુળથી ન જાય તો આવળના કમળીયાં પલાળી સાકરમાં સવારે પીવું.

૪૩૦. ચાંદી ઉપર—

વાંકડી સોપારી, કાથો, વડનીવડવાઇ તેને ઘસી ચોપડવાથી મટે.

૪૩૧. શીખસ—

લોધર મુળ, ખાખરાના મુળ, ખાજરો, તથા ગલ (ગુલબાસ) તેને પાણીમાં ઉકાળી નાવું.

૪૩૨. થડકાની ગાંઠ પર—

થોરના કમરીયાં, આકડાનાં રવાઇડાં, ચમારદુધેલીના કુલ, મીઠું ચોળી ખાવાં.

૪૩૩. શીતોપસાદી—

સાકર રૂ. ૮ ભાર વંશલોચન રૂ. ૪ ભાર પીપર રૂ. ૨ ભાર એલચી રૂ. ૧ ભાર તજ રૂ. ૦.૧ ભાર મધ ઘીમાં એકથી અરધા દોઢડાભાર ચાટવું.

૪૩૪. દમ-ઉધરસ ઉપર—

અશીણુ-ટંકણ કાથો પાનના રસમાં ગોળી રાઇથી જુવાર જેવડી કરી વાપરીએ તો દમ-ઉધરસ મટે.

૪૩૫. લઘુ સુદર્શન ચુર્ણ—

(ડા. ત્રીભુવનદાસ શા.)

ગળો, સુંઠ, પીપળ, લવંગ, પીપરી મુલ, લીમડાની છાલ, કડુ, રતાંજળી, હરડાં અને તજ એ દરેકનો એક એક તેલો ને કરીયાતુ પાંચ તોલા લઘુ વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરવું. માત્રા અરધો તેલો ફાકી તરીકે આપવું.

૪૩૬. નવીન સુદર્શન ચુર્ણ—

કલંબો, અતિવિખની કળી, કાકચીયાના મીંજ, લીમડાની લીંબોળીના મીંજ, કકુ, ઈદ્રિજવ, કાળીજીરી, તીખાં અને કરીયાતાની પાંદડી એ સર્વેનું સમભાગે ચુર્ણ કરવું તેમાંથી એકથી બે ડ્રામ તાવ વગેરેમાં ઠંડા પાણી સાથે મોટા સુદર્શન પ્રમાણે આપવું.

૪૩૭. વાળો—

(વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર, અમદાવાદ)

એક વાલ (કે એક રતી) મોરથુથુ વાળાવાળાએ ત્રણ દિવસ ખાવું તો વાળો મરી જશે. મરી જવાનું. ચીન્હ એ છે કે ત્યાર પછી ખાવામાં આવેલી દવા ઉલટી થઈને નીકળી જશે, એટલે પછી ન દેવી અને જાણવું કે વાળો મરી ગયો.

૪૩૮. અશ્રુત—

(ધરવૈદ્ય ડા. જટાશંકર અમદાવાદ) (ખંભાતમાં રોગ થાય છે)

(અ) સાબર (શુંગી)ના અંદરના ચામડાના ચુરાને પાણીમાં પીસી પટ્ટી મારવી, બે ત્રણ રોજ. (બ) ચુનો તથા લીંબુનો રસ મેળવી બે ત્રણ દીન લગાડવાથી પણ અશ્રુકી મટી જાય છે.

૪૩૯. અર્શનો મલમ—

સોમલ ટાંક ૦૧ મોરથુથુ ટાંક ૦૧ સોંદુર ટાંક ૧ તેને ખરલ કરી બારીક કરી મસા ઉપર ચોપડેથી અર્શ જાય.

૪૪૦. કંઠમાળ-સફેદ નીરવસી—

સફેદ નીરવસી ટાંક ૩ તો લુકો કરી એરડીયા શેર ૧માં ઉકાળી તેમાં ઉલરો આવે ત્યારે તેમાં ધંતુરાનો ખાર ટાંક ૨ નાખી ઉતાર્યા બાદ કંઠમાળ પાકમાં હોય તે પર ચોપડવું તો મટે. (સફેદ નીરવસીની પરીક્ષા એ છે કે લોહીનાં ટીપાં પર નાખે તો લોહી પાણી થઈ જાય.)

૪૪૧. તાવ—

(ડા. ધીરજરામની અનુભૂત દવા)

Tincture Warbug's એક આઉંસ (કેમ્પની બનાવટનું) આંતરીયા તાઢીયા વગેરે ગમે તે તાવ અટકાવવા માટે ચોક્કસ ઇલાજ માત્રા-એક ઓંસ દિવસમાં તાવ આવ્યા પહેલાં પાણી મેળવ્યા વગર પાછ દેવું. દવા પીધા પછી અરધા કલાક સુધી પાણી કે ખોરાક નજ લેવો. આખો દિવસ ખોરાકમાં સાબુચોખાની સાકરની કાંજ સિવાય કંઈ લેવું નહિ, આખા દિવસમાં ૧૧ શેર કાચા સુધી દૂધ લેવું જોઈએ.

૪૪૨. લોહીવા તથા કાલેરા—

સુંકને બારીક પીસી વસ્ત્રાગ્રાળ કરી માંહે સ્ટ્રોંગ સલ્ફ્યુરીક એસીડ ચોખું નાખી ગોળી વળે એવો સખત લોદો વાળવો (સખત લોદો વાળવો કે જેથી સલ્ફ્યુરીક ક્યાંઈ ન થડી જાય) ગોળી વટાણાપુર વાળવી બાદ તેનો ઉપયોગ—

૧. આમો : દિવસ ત્રણ ત્રણ કલાકને અંતરે બંને ગોળી સાકરના પાણી સાથે ગળાવવી તો તેથી કાલેરા અને લોહીવા અર્થાત્ વિશેષ રક્તસ્ત્રાવ (રક્ત પ્રદર) ને અટકાવ (આર્ટ વાયકય) દુર થાય છે. મટે ત્યાં સુધી દવા ૧ દિવસમાં ૬ થી વધારે ગોળી ન દેવી. (ઉપરાઉપરી ૧૫ દિવસ સુધી દેવાય તો અડચણ નથી) ખોરાકમાં બાજરીની રાખ ગોળમાં દેવી.

૨. અત્યંત અજીણને લીધે લીવર વીગેરેના ભાગોમાં ચુંક શુળ થાય છે તેના પર પણ અકસીર છે. ને ઉપરની રીતેજ દેવાય છે.

૪૪૩. મુંઝારો એટલે કંઝેશન ઓફ લીવર ઉપર પાટો—પટી—

૧ ઓંસ આમોનીયા કલોરાઈડ (નવસાર)

૧ „ એસીડ નાઇટ્રોહાઇડ્રો કલોરીક ડીલ્યુટ.

૨૦ „ પાણી—આ ત્રણેને એક બાટલીમાં ભરી રાખવું. બાદ ફલેનલના જડા કટકા લઈ તે લોશનમાં બીંજવી લીવરનાજ ભાગ ઉપર મુકવા, તરબોળ કરીને મુકવાને તેની ઉપર રૂનાં જડાં પોલ કરીને મુકવાં. શુષ્કરૂ ને તેની ઉપર પાછો ફલાનલનો ગરમ પાટો બાંધી મુકવો.. આવી રીતે આ પાટો કલાકે કલાકે બદલવો. આમ ૨૪ કલાક સુધી કરવું તેથી આરામ થશે.

૪૪૪. તાવ—

આની સાથે તાવની દવા દેવી પણ સારી છે તે નીચે મુજબ—

૧ સ્પીરીટ ઇથરીસ નાઇટ્રસ ૧ ઓંક ગ્રામ

૨ લાઇકર આમોનીયા એસીટેટસ ૨ બે ગ્રામ

૩ પોટાશ નાઇટ્રસ ગ્રેન ૧૫ પંદર

૪ આમોનીયા કલોરાઈડ ગ્રેન ૧૫ પંદર

૫ મેગ્નેશીયા સલ્ફીસ ગ્રામ ૨ બે. કપુરનું પાણી ઓંસ ત્રણ :—દિવસમાં ત્રણ ૩ વખત દેવું.

૪૪૫. ન્યુમોનીયા એટલે ત્રિદોષ—

સ્પીરીટ ઇથરીસ નાઇટ્રોસી ગ્રા. ૧

લાઇકર આમોનીયા એસીટેટીસ ગ્રા. ૨

પોટાશ નાઈટ્રશ ઝેન ૧૫

વાઇનમ્ એન્ટીમોનીયાક્સ ટીપાં ૨૦

વાઇનમ્ ઇપીક્યાક ટીપાં ૩૦ ત્રીસ

આમોનીયા કાર્બોનસ ઝેન ૬

સ્પીરીટ એમોનીયા એરોમેટીક ટીપાં ૩૦ ત્રીસ

સાધરપ ટોલો ડ્રામ ૨

કપુરનું પાણી ઔંસ ૩—દીવસમાં ત્રણ વખત. આ દવાથી કફ પાકી જાય અને લગ્નમાં પરપોટાના જેવા અવાજ સંભળાતા થાય, દરમ્યાન બલગમ બહાર કાઢવા ખીલ-કુલ અશક્ત થઈ જાય, તેવી સ્થિતિ વખતે આ દવામાં પોર્ટવાઇન ઔંસ દોઢ તથા પાણી ઔંસ દોઢ નાંખી એટલે કુલ બધી દવા મળી ત્રણ ઔંસ જેટલીજ કરીને દેવા માંડવી અને જરૂર જણાય તો દીવસમાં બે વાર આ મીક્ચર દેવું એટલે દિવસ અને રાત મળીને બે વખત દેવું—મતલબ દરદી અતિશય લેવાઇ ગયેલી અંતાવસ્થામાં ક્ષીણ હાલતમાં લાગે, ત્યારથીજ પોર્ટવાઇન શરૂ કરવો. પોસ્ત ને ટરપીટાઇનનો શેક પણ આ વ્યાધીમાં ચાલુ રાખવો. આ દવા આપતાં જેમ જેમ કફ ઓછો થતો થતો છેવટ ફીણજ આવવા લાગે તેમ તેમ દવાનું પ્રમાણ ઓછું કરતું જવું. કેટલીક વખતે ન્યુમોનીયામાં પેશન્ટ ડીલીરીયમ એટલે ભ્રમીત, સન્નિપાત યુક્ત થઈ જાય છે તે વખતે હોમીયોપેથીક—બેલેડોના ઉપર તેને રાખવો, ને તે રાતની વખતે આપવું કેમકે રાતેજ ઘણું કરીને ડીલીરીયમ ઉપડે છે. બેલેડોના રાતનું આપવું તો રાતનું મીક્ચર ન આપવું.

૪૪૬. આધારીશીનો ઉપાય—

ક્લીસરીનનાં બેથી ચાર ટીપાં જે બાળનું માથુ દુખતું હોય તેની સામેની બાળુના કાનમાં નાખવાં ને રૂનું પુમડું દાખી રાખવું ને તેને પાંચ મીનીટ સુવાડી રાખવો. તરત આરામ.

૪૪૭. આંખના ખીલ—(Granvilatory)

એસીડ બોરાસીક તથા એસીડ ટેનીક સરખે વજને મેળવી પાપણુ ઉચલાવી ખીલ કાઢીને તે ઉપર લગાડવું, સવાર સાંજ એમ દીનમાં બે વાર લગાડવું. મટી જાય ત્યાં સુધી બે ત્રણ દીવસ ઉપયોગ કરવાથી આરામ થઈ બેસી જશે.

૪૪૮. ટીસેન્ટ્રી—મરડો—

ટીકચર આયોડીન ટીપાં ૧૦

નોટ:—કપરની હરેક દવાના ડોઝ પુખ્ત ઉંમરવાળા માટે છે, માટે વયનુસાર ફેરફાર કરવો, [ઓમાંનું ટીચર આયોડાઇન પોઈઝન છે માટે આદમીની વય વિચારીને દેવું.]

,, ફેરીપરકલોરાઈડ ટીપાં ૩૦ કપુરનું પાણી ઔંસ ત્રણ, દિવસમાં ત્રણ વખત.

૪૪૯. ક્ષયનો ઉપાય

ગાય વસુકડાં, અજમો, વડાગરૂં મીઠું, સરખે વજને અજમા તથા મીઠાને વાટી ગાય વસુકડાંની ડગળી કાઢી તેમાં ભરવું, ડગરી પાછી ચોટાડી દહા કપડછાણ કરી ભડીમાં મુકી દેવું. પાક્યા બાદ (રાખ થઈ જાય) માંહેલો ભુકા તથા ગાયવસુકડાંનો ગર્ભ વાટી લેવા બાદ માત્રા એક પૈસાભારના વજનથી દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી સાથે આપવું. ઉલટી તથા ઝાડા શરૂ થશે. ખોરાકમાંથી સાકર તથા દુધ પુષ્કળ ખાવા આપવાં.

૪૫૦ જીનો પ્રમેહ—

કે જેની અંદર મુત્રેન્દ્રિમાં ગ્રંથી અથવા મસો થાય છે તે તેથી મુત્રધાત વગેરેનો રોગ થાય છે. તે ઉપર:—

મોરથુથુ જે ગ્રેન, ગુલાબજળ અરધો ઔંસ એની પીચ કરી ઇંદ્રીમાં મારવી દરદીને ઉભો રાખીને દીવસમાં એકવાર મારવી અથવા જે ભાગે જે વાર મારવી. આઠેક દીવસ આમ કીધા બાદ દિનપ્રતિદિન મોરથુથુનું વજન ઘટાડતા જવું ને પછી પાછું ચડાવતા જવું.

૪૫૧ પ્રમેહ ઉપર—

તલનાં ફુલ રૂા. ૧૫૫ ભારને આશરે રાત્રે લીંજવી રાખી સવારે તોલો ૧ થા ૧૫૫ તેમાં સાકર નાખી પી જવું તેથી પરમો મટે છે.

૪૫૨. ઝેર ઉપર—

ચાંદી, હાડગંભીર, સ્કોફ્યુલા, વિસ્ફોટક, આખા શરીરના સોજા, ઉંદરનું ઝેર, સર્પનું ઝેર, (જેમાં તે કરડતા ભાગ પર સોજો આવે છે તેવું.)

ખુરાસાની અજમો ભાગ જે તથા રસકપુર ભાગ એક મીઠ્ર કરી સોંપલ જલપનો ભુકા ગોળી વળે એટલો નાંખી પાણી સાથે મેળવી વટાણા જેવડી ગોળી વાળવી ને દીવસમાં ત્રણ દેવી. ધીનો લોંદો લઘ અંદર ગોળી નાંખી ઉપર ધી મુકી અધર ધળી જવી. ૨૧ દીવસ સુધી દેવી, મીઠાની સખત પરહેજ. મોંઢું આવશે નહિ. ઘઉં, દુધ, મગની દાળ ખાવી. ઝાડામાં લીલો કાળો મળ નીકળશે.

૪૫૩. ખરેલનો ઉપાય—

હેડ્રાજીરી આયોડાઈડમ્ રૂક્ષમ ગ્રેન ૧૦ મીણનો સાદો મલમ ૧ ઔંસ એ મલમને ખરલ ઉપર ચોપડવો. (દવા ઝેરી છે માટે હાથ ઘોષ નાંખવાં તથા મલમની ડળી સાવ-ચેતીથી રાખવી.)

૪૫૪. મોઢું આવવું, ચાંદી, વિસ્ફોટક, ત્વચાના રોગ, શરીરમાં ચલ, લુપ્ત વગેરે પર—

શેકલા ચણા, પારો, ગંધક, જવંત્રી સફેદ મરી, કાથો સફેદ, ખોરાસાનો અજમે— સરખે વજને લઈ સર્વને એક પછી એક બારીક જુદાં જુદાં વાટવાં (પારો ગંધક ભેગાં) ને પછી મેળવી દેવાં માત્રા $\frac{1}{2}$ અરધો તોલો દિવસમાં ત્રણ પડીકાં એટલે $\frac{1}{2}$ તોલા દેવાં. દિવસ ૨૧ સુધી વધારેમાં વધારે ખવરાવવાં. ભાતના કોળીયા સાથે અધરથી ગળાવી દેવાં. ખાવામાં ચોખા, દુધ, જુવારનો રોટલો શેકલા ચણા વગેરે દેવું—સિવાય બધી રીતે પરેજ. સાકર અને મીઠું, બાજરો વગેરે પણ વળ્યું. ઘીની છૂટ છે.

૪૫૫. સ્ત્રીના ઓવરી (અંડ) અને ગર્ભસ્થાનજન્ય લ્યુકોરીયા. પ્રદર, નષ્ટાર્તવ, પીડીતાર્તવ, હીસ્ટીરીયા વગેરે પર સામાન્યોપચાર.

Calerina	ગ્રામ ૧
Aletris Cordiol	,, ૧૧
Extract Pulsatillaliqu	,, $\frac{1}{2}$
Potash Bromide	ગ્રેન ૧૦
Tinctre Belladonna	મીનીમ ૧૨
Spirit Chloroform	ગ્રામ $\frac{1}{2}$
Spirit Amonia Aromatic	ગ્રામ $\frac{1}{2}$
Potash Iodide	ગ્રેન ૬
Aqua Camfor	૩ ઓંસ. આપવા.

પુખ્ત વયનાને મિશ્ર કરી ત્રણ ડોઝ તેલ તથા ખટાઇની બંધી.

૪૫૬. ન્યુરેલજીક એટલે જ્ઞાનતંતુજન્ય મસ્તકપીડાનું ઓસડ—

(જેમાં માથું તુટી પડતું હોય તે પર) Stearn's instant Head Ache cure. આની બાટલા ટ્રેચર કે કંપને ત્યાં મળે છે ને તેમાં ટીકડીઓ આવે છે. તેમાંથી ૧ ટીકડી લઈ વાટકીમાં તોલા ૧ પાણીમાં ટીકડી મુકી દેવી ને જ્યારે ટીકડી મલાઈ જવી થઈ જાય ત્યારે તે ટીકડીને લઈ જીભ પર મુકી ગળી જવી તરત વ્યથા બંધ થશે.

૪૫૭. મેડનેસ પર—

Insanely Pills મુ'બાઈની અંગ્રેજી દુકાનમાં મળે છે, મેડનેસ પર અકસીર છે—

૪૫૭. અ લુખસ, પ્રમેહ—

નવટાંક સુખડના તેલનાં ટીપાં ૬ થી ૭ દુધ સાથે સવારમાં તથા જરૂર પડે તો ખાસ કેસમાં સાંજે પણ દેવાથી શરીરની લુખસ મટે છે તથા પ્રમેહ પર પણ સારું કામ કરે છે—

૪૫૮. કમળો—

કડવાં ઘી સોડાં (ઘી તુરીયાં)ની વચમાંથી થોડોક ગર્ભ કાઢી લઈ અંદર ખાડો કરી પાણી નાંખવું ને તેને છાપરા પર આખી રાત ઝાકળ ખાવા દેવી, પછી કમળાના દરદીને આ પાણીનાં આઠથી દશ ટીપાં બને નસકોરાંમાં સુંઘાડી નાંખવાં. રોજ સવારે—એ ત્રણ દિવસમાં કમળો સાફ થશે.

૪૫૯. પ્લેગ—

ખાસ કરીને પ્લેગનો તાવ હોય તે ઉપર (અજમાયશ લેવા જેવી છે. ધરમપુરના એક મુનિ મહારાજનું ડા. ધીરજરામને કહેલ છે.)—રાતો સોમલ ૧ રાઇબર લઈ દૂધમાં મેળવીને પાઈ દેવું. તેથી ઉલટી ૫ થી ૭ થવાથી (ખાસ કરીને પ્લેગનો) સખત તાવ હોય તે પણ ઉતરી જાય. જો ઉલટી વધી પડે તો ધીસાકર ચટાડવાથી બંધ થશે.

૪૫૯. અ તેનીજ બતાવેલી પ્લેગની દવા—

સોમલ તો. ૧ ખાર પહોર સુધી નાગરવેલના પાનમાં ઘુંટવો અને મળી ગયા પછી અરધો તોલો લીંડીપીપર નાંખવી અને ફરીથી ખરલ કરવો, બાદ મધ સાથે રાઇ પ્રમાણમાં ગોળી વાળી લેવી. મોટાને ૧ નાનાને અર્ધ ગોળી દેવી.

૪૬૦. મુંઝારા પર દેશી લેપ—

કાલસો ને ચુનો (પાનમાં ખાવાનો) બે સરખે વજને લઈ ખરલમાં વાટી નાંખવાં. (કાલસો વચગાળ ને ચુનો ભીનો હોવો જોઈએ) આ બન્નેની સોગડી થઈ પછી એ સોગડીને ભીના કપડામાં વીંટાળી રાખવી. બાદ દરદ સ્થાન પર મધ ચોપડી તે ઠેકાણે ફરતી સોગડી ફેરવવી, એવું એક દિવસ કરવાથી એક લેપ કહેવાય અને તે ત્રણ દિવસ ચાલશે, ઉપર ૩ ચોંટાડી દેવું. (કાલસો સારો પાકેલો જોઈએ).

૪૬૧. દંતમંજન—

અજમોદ વાટીને ૭ પુટ આકડાના દૂધના દધને પછી વાટી દાંતે દેવાથી દાંત હાલતા બંધ થઈ જશે.

૪૬૨. ચક્ષુરોગ પર—

અરીણુ ટાંક ૦, ખરાસકપૂર વાલ ૧ પાનના રસમાં ખરલ કરવું (પાન ૫૦ નાગરવેલનાં) બાદ કાંસાની થાળીમાં કાઢી ત્રાંખાના કળશા વતી વાટીને પછી બે પાનના રસમાં આંખે આંખવું.

૪૬૩. દાંતની, દાઢની દવા—

જેની કારની દાઢ દુખતી હોય તેની સામેની બાજુના કાનમાં મરચું, પાણીમાં ખારીક પીસીને ટીપાં પાડવાં, એક બે વાર ટીપાં પાડ્યાથી આરામ-એ રીતે કરતાં દાઢ દુખતી મટી જાય તે પછી એટલે કલાક પછી કાનને થંડા પાણીથી ધોઈ દવા બહાર કાઢી નાખવી. (આ દવામાં જેમ તીક્ષણ, લાંબું, લવંગીયું મરચું હોય તેમ સરસ).

૪૬૪. દાંતના કોડાની—

લોઢાની દાતરડી કે પાટી લાલચોળ તપાવી તેને ચાક્ષી પર ઊંધી પાડેલી હાંડલીની આરપાર ખોસી તળીયામાં રાખેલા કાણામાંથી ધુવે લેવો તે ધુવે લેતી વખતે ભોંરીંગ-ણીના બી અને બેચાર દાણા અજમાના તે દાતરડી પર નાખવા.

૪૬૫. કેસર બનાવટી—

મકાઈપોટાના માંહેના દરેક રંગના રેસા લઈને તેની ઉપર ચોખ્ખા કેસરના પુટ ઈ દેવા—સરસ જોઈએ.

૪૬૬. બનાવટી લીલમ—

ચુની એટલે છેલ કડીમાંનું લવીંગડું અથવા એવી જાતના પારા નંગ વગેરે આવે છે તેને (છીદ્ર વગરનાને) મેળવી એક ઠીકરી પર મુકી ગરમ થયા પછી ફટકડીના ટુવા દેવા તે જ્યારે મલલીતો રંગ આવે એટલે અસલ રંગ ઉડી જાય ત્યારે ઉતારી ઉપયોગમાં લેવું.

૪૬૭. હોંગસોક—

૩૨ ખારેકમાં ૧ તોલો રોમી શી. ની સરખી કટકી કરી માંહેથી ઠલીયા કાઢી નાખીને તેમાં ભરી ઉપર દોરા વીંટી દેવા, તે પછી તેને દુધ શેર ૧૦ (૪૦ રૂ. શેર)માં ઉકાળતાં જ્યારે માવા જેવું થઈ જાય ત્યારે કાઢી નાખવી. બાદ સવાશેર ઘઉંના લોટને ધીમાં શેકીને તે લોટ તે માવામાં મીલાવી તેના રોટલા બે કરવા. તેની વચમાં હારદોર ખારકને ગોઠવી ઉપર ભીના લુગડાના બે પટ વીંટીને પછી બકરીની લીંડીને આગળથી સળગાવી રાખેલ હોય અને અંગારવા જેવી નીધુંમ થઈ હોય તે વખતે તે રોટલી તેમાં મુકી દેવી તે જ્યારે બળવાની ગંધ આવે ત્યારે તેમાંથી કાઢી લઈને પછી વવડાવવા દીધા પછી ખાંડી રોટલાને ખારેક સર્વેને ખાંડી એકમેક ચુરણ કરવું. બાદ તે છેક હવારહીત થઈ જાય એટલે સુકાઈ જાય ત્યારે બાટલીમાં ભરી દેવું. તેમાંથી રોજ યથાશક્તિ તોલાથી અરધા તોલા સુધી તેની બરાબરના મઘ અને ધી સાથે એક વખત ખાવું. આ દવા સાથે દુધ, ધી ખાવું. ખાંડયા પહેલાં જરા ખારેક અને રોટલો નરમ જેવા હશે પણ આગ દીધા પછી ખાંડયા બાદ લોટ જેવું થઈ જશે. (આગની ભુલણમાં શેકવા કરતાં રોટલાને ધીમાં તળી લેવો વધારે સરસ છે.)

૪૬૮. પ્રવાલ (ખનાવટી)

શાખનો ભૂકો ને સીંદુર સરખે વજને લઈ ગાડરના દુધમાં ખુબ બારીક પીસી યથેચ્છા પારા ડાંખળી વગેરે કરી તેમાં છિદ્ર કર્યા બાદ કેળાના પાંદડામાં મુકી સુકાવવાં. પછી તેને ત્રાંખાના તાલમાં પહોળી માળા જેવું કરી લેવું. એક લોહની કઢાઈમાં મહુવા (મહુડાં) ના દુધ નાંખી નીચે આગ રાખી તે કઢાઈ ઉપર લાકડી મુકી તે ઉપર માળા અધર ટંગાડી દેવી તેથી પકી થશે.

૪૬૯. પ્યાલો કપુરનો ખનાવવાની વિધિ—

કપુરને નાલીયરનો ગર્ભ સરખે વજને લઈ પીસી પાતળી પીતળની કડાઈમાં મૂકી કાચી માટીનો વાટકો તેના ઉપર ઢાંકવો. એ કડાઈ નાના ચુલા પર મૂકી મોટી વાટનો દીવો (કાકડો) મુકવો તેની ગરમીથી કપુર ઉડીને તે વાટકાને ચોટી જશે. પછી થંડો થાય ત્યારે તેને પાણીમાં મૂકી દેવો તો માટી ગળી જશે અને તેનો પ્યાલો રહી જશે. ઉપયોગ આ પ્યાલાથી મગજના રોગ સરસામ (સન્નીપાત મગજનો) સોજો અને પહેલા દરજ્જાનો ક્ષય મટે છે.

૪૭૦. મલાઈ—

દુધ કઢાઈમાં મુકી આગ દેવી ને તેના પર એક તોલો શીંધોડાનો લોટ ભભરાવી દેવો બાદ બ્યારે મલાઈ તવે આવે ત્યારે કાઢી લેવી ને વળી શીંધોડાં ભભરાવવાં એમ જેટલી તર ઉતરે તેટલી ઉતારવી.

૪૭૧. પ્યાલો ગંધક—

ધઉંની કણુક કસણવી. બાદ એક કાચનો પ્યાલો ઉંચો પાડી તેની પર પ્રથમ ધી ભુંસી કણુક લગાવી ઢાલો પાડી લેવો, ને તે અલગ રાખવો તેજ પ્રમાણે પ્યાલાની અંદરના ભાગમાં કણુક ભરી ઉપર એક ટોચ કરી તેમાં કાણું રાખી તે પણ અલગ કરી પછી બે એકાંતે ગોઠવી અંદરનો રાખવાનો પ્યાલો ઉંચો રાખી ધીમાં ઓગળેલ ગંધક નાખી દેવો, તો પ્યાલો બંધાશે. ઓગાળીને હરકોઈ વાસણ પર રેડી આમતેમ ફેરવવાથી પણ થઈ જશે.

૪૭૨. ગર્ભ ધારણ પ્રયોગ—

(અ) મીંઢોળની વચલાં બી કાઢી નાખી એક તોલો ખાંડી ચુરણ કરવું. બાદ ચોથે દિવસ નાહીને કંસાર રાંધી તેની વચમાં તે ચુરણ મીલાવી ધી નાખી ખાઈ જવું. એકજ દીવસ એકજ વાર રાત્રે પુરૂષ પાસે જવું. જો પેટમાં રહે ને ઉલટી ન થાય તો સીદ્ધ સમજવું.

(બ) ચાઈના અને પલ્સેટીલા—ચાર ચાર દિવસને અંતરે એક માસ સુધી દેવાં.

૪૭૩. પ્રસુતા પ્રદર—

એપીસથી સુવાવડમાં સ્ત્રીને આખા શરીરમાં સોજ થઈ ચોનીમાંથી પર વહેતું હોય છે. તે બે ત્રણ દીવસમાં સાર થાય છે.

૪૭૪. ગર્ભ ધારણ પ્રયોગ—

(વૈદ જટાશંકર પાટણવાલા સુચીત)

બાવળનો ગુદ તોલો ૧ હાથીદાંત તોલો ૧ એખરો તોલો ૨ સાકર તોલો ૪ રતુસ્નાન પછી ચાર દીવસ આપવું.

૪૭૫. શમશમની નંબર ૧—

૧૦ તોલા ગજોનું ધન, ૫ તોલા જેઠી મધ સર્વ જાતના દરદને મટાડી જીવન અને શક્તિને વધારે છે. ત્રણે દોષને સરખા રાખનાર છે. ૧ ગોળીથી ૩૦ ગોળી સુધી આખા દિવસમાં દૂધ કે પાણી સાથે દેવી.

શમશમની નંબર ૨—

૧૦ તોલા ગજોનું ધન, ૫ તોલા જેઠી મધ, ૧ તોલો માક્ષીક ભસ્મ સર્વે દરદને મટાડી શક્તિ વધારે છે. આ. નં. ૨ને પણ નં. ૧ મુજબનો ગુણ અનુપાન અને ફળ સરખું છે.

શમશમની નંબર ૩—

૨ તો. શીલાજીત, ૧ તોલો માક્ષીક ભસ્મ, ૫ તો. જેઠીમધ આ નં. ૩ને જ્વરાદિ અનેક રોગને મટાડે છે. આ નં. ૩ પણ સદરહુ મુજબ ઉપરાંત બાળકને બાળાગોળી બદલે આપવાની છે.

૪૭૬. સર્વતાવ મુખ્યત્વે આંતરીયા જ્વર પર વિશેષ—

૨ તોલા મીઠીયાવળ, ૧ તો. કાષ્ઠીન, ૧૦ તો. સોનાગેર ધંતુરાના પાનના રસમાં ચણા જેવડી ગોળી કરી આપવી.

૪૭૭. ટાઢીયો તાવ—

સોનાગેરને ધંતુરાના પાનના રસમાં ચણા જેવડી ગોળી કરી આપવી.

૪૭૮. પરસેવો લાવનાર—

૧ તોલો સોનાગેર. ૧ તોલો કરીઆતું ૧૦ તો. સુરોખાર મેળવી આપવું.

૪૭૯. મમી ઉપર—

૧૦ તો. ગુગળ અને ૫ તો. બીલામાંનો પાતાલ યંત્રથી ચુવો કાઢીને પછી જરા તેને ગરમ કરી પાણીમાં ઠાલવી દેવું તો પાણી પર પાપડી બાઝી જશે તે લઈ લેવી આ મમી શોધ-સોજ વગેરે ઘણા પર દેવામાં આવે છે.

૪૮૦. ચન્દ્ર-ઈન્દુ—

અ નં. ૧ મલ્લ ૮ વાલ, સુરો ૮ વાલ, એ બંને પીસવાં ને એક જીવ કરવાં.

બ નં. ૨ કીમ ઓફ ટાટર વાલ. ૨ ટંકણખાર વા. ૪ બંને પીસીને એક જીવ કરવાં. પછી કાઢીયામાં નં. ૧ નાંખીને નિર્ધુમ આગ પર મુકીને આંખ બચાવીને લોઢાની

સલાઈથી હલાવવું ને ફટકડીની પેઠે પીગળી જાય ત્યારે ઉતારી લેવું. પછી તેને ખરલમાં નાંખી નં. ૨ જની પડીકી તેની સાથે ભેળવીને પછી તેજ કાડીઆમાં નાંખી ફરી આગ પર મુકવું. તે પીગળીને કાળું બંગર થશે તે ઉતારી લેવું ને લોઢાના ઠામ પર નાંખી અર્ધ કચડ કરી લેવું. પછી ૧ તો. તામ્ર ને આગમાં ૭ વાર ગરમ કરી બુઝાવવું. પછી કુલડીમાં ગાળીને મજકુર ભૂકી ત્રણ વાર ત્રણ ભાગે નાંખવી પછી ઈંદુ ૦.૧ તો. તેમાં નાંખવી ગળ્યા પછી કાઠી ઢાળકી પાડવી ને તેજામ (સલ્ફ્યુરીક એસીડ) નો સ્પર્શ કરાવી સાફ કરવું. ૧૦ વ. થશે. દર તોલે ૩૫ પાકશે.

૪૮૧. (અર્શ) બાહ્યોપચાર—

રા. હરી ભીમજી કર્નાક બંદર—મુંબઇ સુચીત.

સોમલ તો. ૧ તેમાં ગોઘૃત તો. ૪૦ નાંખી લોઢાની કડાઈમાં પહેલે રોજ ૧૦ તોલા ઘૃત બળતાં સુધી ધીમી આંચથી પચાવી ઢાંકી રાખવું. ફરી બીજે રોજ આંચ આપી ૧૦ તોલા ઘૃત બળી રહે ત્યાં સુધી પચાવવું. અને ત્રીજે રોજ પણ તેવીજ રીતે ૧૦ તોલા ઘૃત પચાવવું અને જ્યારે ત્રીજે દીવસે બાકી ૧૦ તોલા ઘૃત રહે, તે ઘૃત હરસની જગા ઉપર લગાડવું તેથી અર્શ ખરી પડશે અને દર્દમાં શાન્તી થઈ જશે.

૪૮૨. રાજરેચ—

તેપાળો ને ટોપડ સમભાગે પીસી ડોલા ચંનમાં પચાવતાં ઉપર તેલ આવે, તે લઈ લેવું ને પછી જમ્યા પછી તેની લકીર પાન પર ખેંચી દેવી. અને તેના પર જેટલાં પાન આવશે તેટલા રેચ થશે. ગરમી ચુંક ગભરાટ જણાશે નહિ. અથવા હાલ્લાના તળામાં એક સુક્ષ્મ છીદ્ર કરવું એટલે પાણી નીકળી ગયે તેલ પડ્યું રહેશે. રેચ લેવાની વીધી એ છે કે પ્રથમ જમ્યા પછી રેચ લેવો ને બંધ કરવા મરજી હોય ત્યારે થંડા જળથી સ્નાન કરવું, તેથી બંધ ન થાય તો દહીને સાકર ખાવા દેવાં.

૪૮૩. રસકપુર—

ખાંડીમાં તો. ૧ ને પીસી લુગદીવાળી મુકવી એક તાવડી જેવા પહોળા વાસણમાં મુકી ઉપર દાયરી જેવું કુકું ગોળ ઠામ ઢાંકી કપડામાટી કરી ચુલા પર ચડાવી નીચે એક વીશ તંતુની વાટનો દસ તોલા ધીનો દીવો કરવો. ચાંદી પ્રમેહ માથે ચાલે છે.

૪૮૪.

રસકપુર તથા સખીયાને ભેળા કરી કુલ ઉડાવવાં. નીચે પાંચ શેર બોરડીના લાકડાંની આંચ કરવી.

૪૮૫. તુત્યભસ્મ—

દશેર ધુળને ચાળી અરધી એક માટલામાં ભરી ઉપર આકડાના પાન પચાસ પાથરી

તેની ઉપર ગમે તેટલું તુલિય બીજાવી બીજા પચાસ પાન બીજાવી બાકીની ધુળ પછી મુખ સુધી ભરી ચુલા પર આગ કરતાં સળી બળે ઉતારવી.

ધુળને જરા પાણીનું મોણુ દઈ આગ પર મુકવાથી આ તુલ્ય જલધર પર તથા જ્વર પર ચાલે છે.

ધુળને પાણીનું મોણુ ન દીધેલું હોય તે રંગે લાલ થાય છે.

૪૮૬. રસકપુર—

કોડીયામાં સંપુટ કરી માટલામાં ઘુડ ભરી વચમાં કોડીયું મુકી બાર પહોર આગથી ભસ્મ થાય છે. સળી બળેથી ઉતારવું. સાડાત્રણ મણુ લાકડાં બેંદશે.

૪૮૭. ખરજવું-દાદર-ખસ—

મનશીલ ૧/૪ ભાગ ને સરશીયું ૧) ભાગ બાર બન્ને લોઢાના વાટકામાં અગ્ની ઉપર ઉકાળી જ્યારે તેલ કકડીને લાલચોળ થાય એટલે તે વાટકાને થંડુ પાણી ભરેલા ટોપમાં કુખાવી દેવો. એટલે હાથે વતી ઉતારી લેવું ને પછી દરદ સ્થાન ઉપર મસળીને બે ત્રણ કલાક રાખ્યા પછી ગાયનું છાણ મસળીને નાંધ નાખવું. તેલથી ૧/૩ ભાગ મનશીલ લેવાથી એટલે આકર્ષ કરવાથી દાદર ખસ વગેરે પણ જશે.

૪૮૮. આંખના રોગ ઉપર ચંદ્રપ્રભાવતી—

હીમેજ ૦ તોલો હરડેના મીજ ૦ તો. બહેડાના મીજ ૦ તો. ઘોળાં મરી ૦ સીંધવ ૦ ઉપલેટ ૦ વજ ૦) = ભીમસેની બરાસ ૦) = શંખનાભી ૦ મનશીલ ૦ આ સર્વેને બારીક પીસી ગધેડોના દુધમાં સાત દીવસ સુધી પીસી ગોળી વાળવી. ધાવણુ યા ગાયના દુધમાં ધસી આંજવું.

૪૮૯. ભીમસેનની બરાસનાં ઓસડ—

કપુર કાચલી તો. ૦૦ મોથ ૦૦ ઘઉંલા તો. ૦૦ સુગંધીવાળો તોલો ૦૦ એલચી તોલો ૦૦ ચણકબાજ તોલો ૦૦ સુખડનો વહેર તો. ૦૦ કપુર તોલા ૫) આંખાનો મોર તો. ૦૦ એ પ્રમાણે લઈ થાળીમાં નાખી ઉપર ગ્લાસ ઉઘો પાડી નીચે ઘીનો દીવો કરવો.

૪૯૦ શંખદ્રાવ—

સુરેખાર તો. ૧૦ ફટકડી તો. ૧૦) નવસાર તો. ૨૦ સીંધાલુણુ તો. ૫ બંગડીખાર તો. ૫) સર્વેનો છુકો કરી એક હાંડલીમાં ભરી તેના ઉપર એક લાંબો સીસો તેના તળીયામાં બારીક કાણું કરી બરાબર બેસાડી મુલતાની માટીથી કપડમેટ કરી ચુલા પર ૦ થી ૦૦ કલાક આગ દેવી તો અર્ક ઉપર ખેંચાઈ આવશે પેટના મહાન દરદ પર ઉત્તમ.

૪૯૧. ઝેરકોચલું—

તેને પ્રથમ શોધી પછી મરી જેવડા કટકા કરી રૂ. ૧૦ બાર લઈ એક માટીની કુંડ-

લીમાં પોણો શેર પક્કા (૬૦ રા. ભાર) ચર્ક દુધ નાખી તેનું મુખ બંધ કરીને પછી બકરાં ગાડરના વાડામાં (જ્યાં તે મુતરતા હોય) એક હાથ ખાડો ખોદીને હાંલ્લી તેમાં દાટી દેવી. તે ઉપર ધુળ વાળી દેવી એમ એકવીસ દિવસ રાખવું. પછી નરઘોડાના થાનમાં (તખેલામાં) કે જ્યાં મુતરતા હોય ત્યાં એકવીસ દિવસ દાટી રાખવું. પછી જ્યાં બાળકો પેશાબ કરતાં હોય ત્યાં એકવીસ દિવસ સુધી દાટી રાખવું. એવું સ્થાન કે જ્યાં છોકરાં પેશાબ કરતાં હોય તેવું સ્થાન ન મળે તો પુનઃ નરઘોડાનાજ થાનમાં (તખેલામાં) એકવીસ દિવસ દાટી રાખવું, એમ ત્રેસઠ દિવસ કીધા પછી તેનું મુખ છોડી કાચલાં કાઢી તેને ગોમુત્રથી ઘોષ લેવાં. બાધ દુધ મધ્યે તેને પકાવવાં (દુધ ગમે તેટલું) જ્યારે દુધનો માવો થઈ જાય ત્યારે તરત એમને એમ કાઢી માવા સુધાંત ગરમાગરમ ખાંડી નાખવાં, તરત નહિ કુટો તો પછી તાઢા થયે નહિ કુટાય—માત્રા—એક રતી પાન વગેરેની સાથે લાભ—વાયુનાશક, ધાતુવર્ધક, સ્તંભક.

૪૯૨ સંખીઓની ખાખ—

એક મોટું ગાજર લઈ તેના પીંડામુળની તરફથી જીકિતથી તેની હડી કાઢી નાખવી અને ગાજરનું ખોખું એમને એમ આખું રાખવું પછી તેમાં સોમલ તોલો ૧) નાખી કપડમેટ કરી છાયામાં સુકવીને ત્રણશેર પક્કા કાચલાની નિર્વાત સ્થાનમાં આગ દેવી. થંકુ થયા બાદ કાઢવું. પરીક્ષા એકે જે ગાજર નીકળે તે ગાજર પણ બળી બકાઈને અર્ધ મુડદાલ થઈ જાય એ પ્રમાણે પરીક્ષા કીધા પછી કામમાં લો.

ચાવલથી એક રતી સુધી માત્રા દેવાય છે. તાવ નામરદી વગેરે જાય (આગમાં મુક્યા પછી ફેરવવું નહિ ને આગના વચમાં રાખવું. આગ ઓછી વત્તી ન લાગતાં બરાબર લાગવી જોઈએ) હલવા શીરામાં દેવાથી ઠીક પડે છે. ગાજરમાં બનેલી દવા મેં ખાધી છે. ત્રણ શેર પકકું દુધ પીવાય છે. ચાવલ હલવામાં દેવાય છે. બીજો માણસ મારી સાથે ખાતો તે નવશેર પકકું દુધ પીએ છે. હજી ખાય છે રાતોચોળ થઈ ગયો છે. મને સગવડ ન હોવાથી ત્રણ દિવસ પછી મુકી દીધું છે, આમાં ખે કે ત્રણ દીન ત્રણ ચાર વાર ઝાડો થાય છે. દુધ છે તે રાત દિવસ મળીને પીવાય છે. જેમ જુખ લાગે અથવા મચળાઈ મોળ મનમેલા જેવું થાય તેમ દુધ પીવું. રોટી ન ખવાય તો શીકર નથી.

ચાળીસ દિવસ સુધી દેવાય છે, પાંચ દીનમાં જેને માફક ન આવે તેને બંધ કરવો તાવ માટે પણ આ ચીજ સરસ છે. શંખીયો ખાનારે ખે દિવસ સુધી તો જ્યારે જુખ લાગે ત્યારે તથા તૃષા લાગે ત્યારે દુધજ પીવું અને બનતાં સુધી રોટલી કમ ખાવી ખટાઈ મરચું, તેલ બીની પરજ આવશ્યક છે.

અથવા ૧ તોલો સં. લઈને પાશેર પક્કો (રા. ૨૦ ભાર) ગોખરની લુગદીમાં રાખી

કપડમેટ કરી સુકવીને પોણા પાંચશેર પકા છાણામાં આગ દેવી. બાકી પૂર્વવત.

૩ અપા અથવા માર્ગપંચાગ બાળાને તેની રાખ કરી આશરે બશેરથી ત્રણશેર પક્કી રાખ એક હાંદલીમાં ભરી વચ્ચે સંખીયો રાખી મેં સુધી રાખ ખુબ દાખી દેવી. પછી તેની ઉપર એક તૂણ ખોસવું અને ચુલાની આગ દેવી તે જ્યારે તૂણ પડી જાય ત્યારે નીચે ઉતારી થંડું થયા બાદ ખોલવું અને મીજ કાઢવી શક્તિ, તાવ, વગેરે પર ઉપયોગી છે. માત્રા પૂર્વવત.

૪ તથા સંખીયો ૧ તોલો તથા સફેદ કણેરની જડ ૫ તોલા લઈ બન્નેને પીસી એક રસ કરવાં પશ્ચાત્ કપડાની પોટલીમાં બાંધીને પછી પાંચશેર પકકું દૂધ કઢાઈમાં નાંખી તેમાં ઉક્ત પોટલી ટાંગી નીચે મંદ મંદ આગ કરવી, એમ કરતાં જ્યારે અરધું દૂધ રહે (આ અરધા દૂધમાં જેટલો સંખીયો ગળીને આવે તેટલો ખરોજ. આટલું પ્રયોજન છે) ત્યારે તે દૂધને જમાવી દેવું (જાશ, ચાંદી, તાલમખાના વગેરે હરકોઈથી જમાવવું) અને પછી તેમાંથી વલોવી-તાવી ઘી કાઢવું. પતાસામાં એક દીપું દેવું. નામરદી વારતે એક કે બે કે ત્રણ દીવસ બસ છે (પેંડા વગેરે કરી મુકવાથી પણ ચાલશે.)

૫ બોઇ તથા પદ્મી (હાથીશુંડી, બુઆડો, ગોરખગાંજે)ની સપંચક વિભૂતી કરવી તે શ. ૨૦ ભાર લેવી તેમાં એક શેર પાણી નાખવું અને એમ ચાર દીવસ સુધી રહેવા દેવું પણ વચમાં વચમાં હલાવતા રહેવું. ચોથે દીવસ પાણી નીતારી લેવું પછી સંખીયો તોલો એક કે વધારે લઈને તેના નાના ટુકડા કરીને લોઢાની નાની કઢાઈમાં નાખીને તેના ઉપર પૂર્વોક્ત બોઇના પાણીના ટુવા ચોખ્ખા દેવા. તે નીચે નરમ આગ કરવી. એમ કરતાં જ્યારે સુકાઈને ગાદુ થઈ જાય (ચોંટી જવા જેવું થઈ જાય) ત્યારે ઉતારી લેવું. (પરીક્ષા-જરાક લઈ હાથમાં મસળવાથી તેલ જેવું જણાય એટલે લઈ લેવું) અને એક શીશીમાં રાખી મુકવું અશક્ત ઈંદ્રીવાળાને જીવારના દાણા ખરોખર દેવું એટલે તે ઈંદ્રીના મુળમાં-ઈંદ્રી પર લેપ કરે (ધ્યાન રાખવું કે લેપ નાભીની તરફ થાય નીચેની તરફ ન લાગે એક આંગળથી વધારે સુપારી તરફના ભાગ-કૂલા તરફ ન લાગે એટલે એણીમેરનો ભાગ પડતો મુકવો. ઘોડાને ગોલી અંડજ વગેરે ક્યાંઈ પણ લાગી ન જાય) ખુબ મર્દન કરવું. પણ સામાન્યપણે લેપ માત્ર કરવો-ચોપડવું. લેપ પછી ઉપરથી વડતું પ-તું બાંધી દેવું. તથા તેની પર વસ્ત્ર વીંટાળવું. પ્રાતઃકાળે ખોલી નાખવું. જાલ નહિ પડે એક દીન બસ છે અથવા બહુ અગત્યતાએ એક દીવસ વધારે, વધુ નહિજ. (સંપૂર્ણ)

૪૬૩. ઉપદંસ પર-પારદવિધાન—

પુનર્નવા (ઇટસીટ) તાજની જુના અર્કમાં ૧ તો. પારદ એટલો રગડો કે સફેદી ન દેખાય, કાળો પડે (થોડો થોડો અર્ક નાખતા જાઓ અને પીસતા જાઓ જ્યાંદેમાં જ્યાંદે પાશેર અર્ક બસ થશે) પછી બંગલા પાન ૧૫ તેમાં પીસો અને એકજીવ થયા કેડે તે

સર્વ ચીજને શીશીમાં ભરી રાખી પછી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે આગળીઓ મુકીને હથેલીના ભાગમાં ચોપડી દો અર્થાત જરાક જોટલી દવા જલદીથી લઈ ને હથેલીમાં રાખી થુંક કે પાણી તેમાં નાખી તેમાં મેળવી રગડીને હથેલી આખી પર ચોપડી દો આ દવા રાત્રે ચોપડવી અને સવારે ગરમ જળથી ધોઈ નાખવી. આ પ્રમાણે ચાર રાત લગાવવાથી ચાંદી, સીંદ્રીલીસના જખમ શરીરમાં હશે તે સુકાઈ જશે પરંતુ કશી નથી (પણ આથી બહારના જખમ ફાટી જઈ અંદરથી નહિ જાય તેને માટે આ નીચેનો પ્રયોગ છે.) ઘણાને ઘેરા જખમ હોય તો બન્ને હથેલી પર પણ લગાડાય છે.

૪૯૪. ઉપદંશ પર પારદ—

પારદ તો. ૧ લઈને ગાયના એક શેર દહીંમાં રગડો, થોડું થોડું દહીં નાખતા જવું. ને રગડતા જવું. ફક્ત એક તોલો દહીં લઈને ખરલમાં પીસવું તો તેમાંનું પાણી સુકાઈને તેલ જેવી બત્તી બની જશે, પછી સુકા લુકા થઈ જાય છે અર્થાત ગારા જેવું નહી થતાં કંઠણ થશે. ધ્યાન રાખવું કે પત્થરના ખરલ ઘસાય, ઉતરે નહી વળી એક તોલો દહીં નાખતા જવું ને સુકાય ત્યારે બીજું નાખવું. આમ કરવાથી ૧૦ દિવસમાં પાશેરે દહીં સુકાઈ શકે છે. ગરમ ઋતુમાં તો ૭ દિવસમાં સુકાઈ શકે છે. રગડવાથી ગરમી પેદા થાય છે. તેમાંથી પાણી સુકાઈ જાય છે ને જડો ભાગ રહી જાય છે એમ કરતાં જ્યારે બધું દહીં ખરચાઈ જાય અને માખણ જેવું થઈ જાય ત્યારે દહીં સમેત સર્વે લઈને ચણાપુર ગોળી કરવી પછી ફેરી (આંખા) નું અથાણું કે જેમાં તેલ નાખ્યું હોય (અર્થાત તેલવાળી આંખાની ફેરી-રાયતી) એવા અથાણાની રાયતી ફેરીનું ઉપરનું ફેતર લઈ તેમાં પૂર્વોક્ત એક ગોળી મુકી તેમાં લપેટી ગળી જવી. ગોળીના બે કટકા થઈ જાય તો હરકત નથી પણ તે ગોળી દાંત કે મોંઢાને ન અડવી જોઈએ, કંઠની નીચે ઊતર્યા પછી અડે તેમ કરી ખાવાની છે. આ પછી તેલ ખાવું નહિ એમ સાત દિવસ ખાવું. પરંતુ મીઠું (ક્ષાર) તેલ મરચું, ખટાઈ, દુધ, ઘી, ઘઉં ખાવાની છુટ છે. આથી જડમૂળથી ચાંદી, સીંદ્રીલીસ, ઉપદંશ જાય છે.

૪૯૫. નેત્રરોગ માટે જસત પુષ્પ—

જસતના નાના ચણા ખરાબર કટકા કરીને તેલમાં નાખવા એટલે તેલમાં કુખતા રહે. તેલ સરસવનું અથવા તીલનું જોઈએ. જસત રૂ. ૧૫ ભાર જોઈએ તેને લોઢાની કઢાઈમાં નાખીને નીચે આગ દો. જ્યારે તેલમાં આગ લાગશે ત્યારે જસત ઉડવા માંડશે. ત્યારે થોડું તેલ (આશરે ૧૦ દીપાં) તેમાં વધારે નાખવાં. ત્યારે જસત ફુલી જશે તે ચક્ષુના સર્વ રોગ પર કામ આવશે.

૪૯૬. હોંગલોક ભસ્મ-અશક્તિ પર—

૧ તોલો લઈને તેને આકડાના ૨૦ રૂ. ભાર દુધમાં પીસવો. જ્યારે પીસતાં સુકાય ત્યારે ગોળી કરીને તે ઉપર ૪૫૫ તો. સફેદ સુત્રનો તાર લપેટીને નીધુર્મ સ્થાનમાં દીવા-સળીથી આગ લગાવી દો. સફેદ ખાખ નીકળશે. માત્ર ૧ ચાવલથી ૧ રતી સુધી કામોદીપક.

બ બીજી વીધી—

સોંગરફ ત્રણ તો. તિલ રૂ. ૪૦ ભાર માલકાંકણી ૪૦ ભાર એરંડના બીજનો ગર્ભ ૪૦ ભાર સર્વેને કુટીને તેની બે રોટલી બનાવવી. પછી લોહની કઢાઈમાં ઉકત ૧ રોટલી રાખી તેના ઉપર ૩ તો. હોંગલોક મુકીને તેની પર બીજી રોટલી ઢાંકી, તે બન્ને રોટલીની કોર મેળવી દેવી. પછી ત્રણ પહોરને આશરે ચુલાની આગ દો, એટલે સુધી કે ઉપરની રોટલીનો એમાં કેંદ્ર ભાગ કાંઈક કાચો રહે ત્યારે આગ બંધ કરી દો. થંડી થયા પછી ઉતારી લ્યો સફેદ વજનદાર ખાખ નીકળશે. નામરદી વાસ્તે અકસીર છે.

૪૯૭. તામ્ર—

તામ્રને હાથીસુડીની લુગદીમાં રાખીને ૭ શેર પક્કા અરણીયાં છાણાની આગ દો, વિધિ—પ્રથમ તામ્રનો ચુરો કરાવી પથ્થરના કામમાં નાખવો અને તેના ઉપર હાથીસુડી બુટીનો રસ હુમે એટલો નાખવો. જ્યારે રસ સુકાઈ જાય ત્યારે વળી નાખવો. મતલબ હાથ લગાડીને જોવું જ્યારે તામ્રની કઠોરતા ન ભાસે અને ભસ્મ થઈ જાય ત્યારે પછી તે છેક શુષ્ક થઈ જાય ત્યાં સુધી તડકામાં રાખવું.

વિશેષ—ઉપર લખ્યા પ્ર. તામ્રને હાથીસુડીની પાશેર લુગદીમાં મુકીને જેમાં ૨-૩ કપડમેટ કરીને ૭ શેર પક્કા જંગલી છાણાની ખાડામાં આગ દેવી થંડુ પડ્યે કાઢીને પરીક્ષા કરવી, શ્યામ રંગ થશે ખામી માલમ પડે તો બીજી વાર આગ દો. ધાતુપુષ્ટિ અશક્તિ માટે છે. આમાં ધી વધારે ખાવું પડે છે.

૪૯૮.

તામ્રના તારને જુદી જુદી બુટીમાં પીસી પુટ આપવાથી ઘણું સરસ બને છે. જેમકે અર્ક, કુંવાર. કેવડો, દર્બ, સુરણ, તીલવણી, દારૂડી, નાક છીંકણી વિગેરેમાં.

એકલી દારૂડી, તલવણી, લાલ લખમણી, તીલોર, વડવાઈનીજટા વિગેરેમાં તામ્ર થાય છે—

૪૯૯. હડતાલની ખાખ—

ખાખરા (પલાસ)ની સપંચક રાખને એક કળશમાં ભરી તેની વચ્ચે તાલ રાખી ને ઉપર એક સળી ખોસી ચુલાની મંદ આગ દેવી સળી બળે આગ બંધ કરવી. થંડુ થયે કાઢવી. તાવ, સનેપાત, કફ, ભુખ વગેરે માટે ઉપયોગી છે—

૫૦૦. પારદવિધિ—

આકડાના પત્રનો રસ, કાંટીયા (કંટાળા) થોરનો રસ (જડ પત્ર સમેત) ધંતુરાના પાંદડાનો રસ, સફેદ કણેરના પત્રનો રસ, પારો અને અફીણુ આ સર્વેને સમભાગે લઈને સર્વેને મેળવીને પારદને ખરલમાં નાખીને ઉક્ત મિશ્ર ઔષધ થોડી થોડી નાખી ને ખરલ કરતા જવું, જ્યારે સર્વ ઔષધી થઈ રહે ત્યારે ગોળી બાંધી લેવી પછી—

(૧) હાંડલીમાં નાખી તેના ઉપર બીજી હાંડલીનું મુખ મેળવી બન્નેનું મુખ કપડાણુ કરી ચુલા પર ચડાવી મંદ આગ દેવી. જો પારદ તો. ૨ હોય તો બે કલાક આગ બસ છે. પછી થંડુ પડે ઉતારી લેવું. પારદ ઉપરની હાંડલીમાં લાગેલ હશે, તે લઈ લેવો અથવા (૨) ઉક્ત ગોળીને પાણીમાં નાખી પીસવી પછી પાણી નીતારી લેવું. એમ વારંવાર કરવાથી પારદ રહી જશે.

પછી તેમાંથી ૧ માત્રા લઈને એક નાના કાડીયામાં નાખી કપડમાટી કરી ૧૦ છાણાની આગ દેવી. રહી જશે.

એક તોલો હોય તો ૧૦ કલાકમાં પીસાઈ શકશે. (આ અઝી જીત થાય તો ઘણોજ લાભ છે.)

૫૦૧. સ્થંભન વછનાગ તેલીયો મહોરો—

શુદ્ધ વછનાગને લોઢાની નાની કઢાઈમાં નાખી તેના ઉપર કુંગળીનો રસ થોડો થોડો નાંખો તે નીચે આગ દો. કુખ્યો રહે એટલો રસ રાખ્યો જવો. એ પ્રમાણે રસ નાંખતા જવું. અંતે તે સર્વ ગળીને ખાખ થઈ જશે. ત્યારે હાથથી તેને જુઓ. કે કંકણુ ભાગ ન રહ્યો હોય, ત્યારે ઉતારી લઈ શીથીમાં રાખી લો. માખણુ કે પાનપર એક રતી સંભોગની પહેલાં બે કલાક સ્થંભન. લીંબુ યા નીમક ચુસેથી ખલીત ઉપદંશ તથા કફ-ખાંસી પર અકસીર છે.

૫૦૨. સર્પત્રિષ ઉપર—

આંબલીના કચુકાને એક તરફથી ધસી સફેદ ભાગ કાઢો ને પછી જ્યાં કરડ્યો હોય ત્યાં ડાંખપર લગાવી દો. ચીમટ જશે. જ્યારે ઉતરી જાય ત્યારે ફરી લગાવી દો. આમ કરવાથી ઝેર ચુસાઈ જશે. આ તરતનો ઇલાજ છે.

૫૦૩. ઇંદ્રી શૈથીલ્ય પર તૈલ—

સારી ઉમદા માલકાંગણી આશરે રૂ. ૨૦ ભારથી અધીક લેવી તેને અર્ક દુધમાં દુબાવી રાખવી. જ્યારે દુધ સુકાઈ જાય ત્યારે તેટલુંજ દુધ ફરી નાંખવું. એ પ્રમાણે ૩ વખત દુધ નાખી જાયમાં સુકવી લેવી. પછી તેને હાંડીમાં નાંખી મુખ બંધ કરવું. અને તેને તળાંચે એક છીદ્ર રાખવું, પછી એક ખાડો ૧ ફુટ ઉંડો ખોદો અને તેમાં તે ખાડાના તળાંચાથી-ધરાતલથી-તે, તે ખાડાના કાંઠા સુધી લગાડતાં વડનાં પાંદડાં ચીપડાવી દો.

વળગાડી પાથરી દો, તેની વચમાં એક કાચનો પ્યાલો રાખી દો, ને તેની ઉપર પેલી હાંધી રાખી દો. પછી ઉપરથી ૧૦ શેર ઢાણાની આગ દો તો નીચે તેલ પડશે. (ખાડામાં વડનાં પાંદડાં એવી રીતે ગોઠવવાં કે નીચેથી ભૂમીની વરાળ ન આવે) ઉપયોગ—સોપારી છોડીને ઇંદ્રીપર લગાવવાથી ઇંદ્રીની નામરદી, શીથીલતા જાય. રાતે ચોપડી વડના પાન વીટાળી કપડું લપેટી સુવું સવારે ઉતારી ગરમ પાણીથી ધોઈ નાંખવું.

વૈદ્ય હરગોવીંદઃ—ભાવનગર.

૫૦૪. સફરકે જખમ ઓર ભગંદર—

સફેદ મોમ તોલો ૧ રોગને સરસોં તો. ૪ મુરદારસંગ માસા ૨ ગુલનાર માસા ૨ ફટકડી જુની માસા ૨ સર્મો માસા ૨ વારહ સીંગી કે ભરમ માસા ૨. મીલાવી ઉપયોગ કરવો.

૫૦૫. માદા-તીલી-કલેન્નકી મીલટી દુર કરના હય ઓર ઇનકો તાકાત દેતા હય—

ખરબુજકી મીંગી તોલો ૧૥ ખીરાકકડીકી મીંગી તો. ૧૥ કાસની કે ખીજ તોલો ૧૥ અકાસવેલ કે ખીજ તોલો ૧૥ અને સુ. તો. ૧ સોંફ તોલો ૧ અજમોદ તો. ૧ મુલહડીકાસત તો. ૧ જરીરક તો. ૧ રેવંદ ખટાઈ તો. ૧ ધુલીલાખ તો. ૧ બાલહડ તો. ૧ મસ્તગી તો. ૧ જફરાન તો. ૦૥ કાકુર માસા ૪ મીશ્રી સફેદ તો. ૮ મેળવી ઉપયોગ કરવો.

૫૦૬. ખુનીઓર બાદીબવાસીરકે મવાદકો દરે કરે—

બકાયનકી મીંગી તો. ૩ વીનોલેકી મીંગી તો. ૩ રસોંત તો. ૩ જવાહડ તો. ૩ ગેદકી પખડીયા (હરી હોતો દુની) તો. ૩ અમલતાસ તો. ૩ મીલાવી ઉપયોગ કરવો.

૫૦૭. હોલદીલી-નફસ દુર કરે ઓર દીલ, માદા વગેરેકો તાકાત દે—

(અ) શરબત:— ગાંવજખાં તો. ૪ ગુલાબ કે ફુલ તો. ૧૥ ઉસ્તુખુદુસ તો. ૧૥ શામ તુલસી તો. ૧૥ ખીલીલોટન તો. ૪ ગુલનીના ફર તો. ૪ કચ્ચારેશમ તો. ૫ સફેદ ચંદન માસા ૭ કમા અગર માસા ૭ ગુલાબજળ તો. ૩૦ નારંગી કાપાની તો. ૩૦ સફેદ કંદ તોલો ૬. મેળવવું.

૫૦૮. શરબત—

ચ જહોરાતકા કુસ્તા માસા ૬ સફેદ ચંદન માસા ૭ સુખાધનીયા માસા ૭ સફેદ વંશલોચન તો. ૧૦ બહેમન સફેદ તો. ૧૦ ગુલાબ પુષ્પ તો. ૧૦ બહમનસુખ તો. ૦૥૥ પીસ્તા કે છીલ કે તો. ૦૥૥ કચ્ચા રેશમ તો. ૦૥૥ ગેર માસા ૪ ચાંદી કે વર્ક નંગ ૨૦ સોનેકે વર્ક નંગ ૧૦ સફેદ કંદ તો. ૪૦. મેળવવું.

૫૦૬. પુરુષત્વ-જવાહીર પાક—

મોતી વગર વીધેલ માસા ૨ માણેક જીણાં માસા ૨ પીરોજાં પાસા ૨ પરવાળાં
મે વખત ફુકેલ માસા ૨ (એ બધાને દૂધમાં સાત વખત સૂર્યપુટથી શોધવાં) અકીકલાલ
માસા ૨ લાજવરદ (લંકાનો પથ્થર) માસા ૨ (પાંચ વખત દૂધમાં શોધવાં.) શંખજસમ
(પથ્થર માસા ૨) (યશવહરીયાહોલ દીલ્લી ત્રણ આને ૧ તો. મળે છે.) ફરખો કાચો માસા
૨ (કમળકાકડી કે સુખડ કે કેવડાના પાણીમાં શોધો) સોનાનો વરક માસા ૨ રૂપાનો
વરક માસા ૨ (સાકરમાં વાટવો) અમર માસા ૧ એક કસ્તુરી માસા ૧ એક બીમસેની
ખરાશ માસા ૧ એક (સાકરમાં) શ્વેતસુખડ માસા ૩ સાકર તો. ૧૫ ગુલાબના ફુલ,
સરદેચીની, લવીંગ, એલચી, તમાલપત્ર, જાયફળ, કેશર, વંશલોચન (દરેક માસા ૩) રેશમ
કોરું સંતરાંની છાલ, દરેક માસા ૪.

આનો પાક કરવો. જો પાક ન કરવો હોય તો સુખડસુધીની ૧૪ વસ્તુ લેવી તેમાં
ફરખા સુધીની આઠ દવા કેવડાના પાણીમાં ૭ દીવસ પલાળી ૭ લાવના આપવી. એટલે
સૂર્યપુટ આપવા; પછી બાકીની ૬ ચીજ મેળવી વાલપુર ગોળી કરવી. આ દવાનો પાક
અને કુસ્તો (ખાખ) બન્ને બને છે અને એ બન્ને બધા રોગપર લાગુ પડે છે. ક્ષય
ફેફસાની નબળાઈ, મગજની કમજોરી, છાતીનો દુખાવો, વગેરે રોગપર દેવાય છે. તેમાં પણ
છાતી અને ફેફસાના બાધી ઉપર અકસીર છે. તેમ ધાતુની ક્ષીણતા અને પુષ્ટી માટે
અપાય છે. આનો પાક બનાવવાથી તેમાં સમાન દવા આવવાથી, ત્રણ પ્રકૃતિવાળાને હીક
પડે છે. અને કુસ્તો દરેકને આપવામાં કદાચ કોઈને અનુકુળ ન પણ આવે. અર્થાત પાક
વધારે ઉપયોગી છે. ખાખ સામાન્ય છે. તે ૨૧ થી ૪૦ દિન સુધી ખવરાવવો જોઈએ.
એની ખાખનું અનુપાત—મધ, માખણ, સાકર, ઘી, અવન ગ્રાશ્યાવલેહ, આંગળાનો મુરખ્ખો
વગેરે છે. માત્રા ખાખની તેમજ પાકની, એક વાલની છે. તે ઉપર પચતું દૂધ પણ પીવું.
(આ ઉપરાંત નીચેની માણુમમાં લખેલી ચીજ મેળવવા વિચાર હોય તો વધુ સરસ થશે)
(તોલો ૧ એક પાછળ ૭ થી ૮ સુધી ભસ્મમાં ખરચ લાગે છે.)

૫૧૦. માણુન—

(મુજર ખાતભશીર નામક પુસ્તકનો નુંખસો) નપુંસકતા—અવીધ મોતી, લાલરવાની
મુંગા, કહરવા (કપુરનો ભેદ છે) શમઘ, પન્નાહરા, અકીકપીલા, યશવહરા (સંગપશવ-
હોલદીલી) પહેલે ઇન દવાઘયોંકા ખરલ કરે; લાજવધ ઘોયા હુઆ. પ્રત્યેક નવ માસે ગાંવજવાં-
ગાંવજવાં કે ફુલ, કચ્ચા રેશમકેં ચીસેં કતરાહુવા, બહમન સફેદ, બહમન લાલ, તોદરી
સફેદ, તોદરી લાલ, તોદરી પીલી, શકાફુલ, મસ્તગી, સાલવમીશ્રી, લોંગ, દાલચીની,
હરેક દો તોલે. કેશર, કસ્તુરી, અંબર અશહવ (અંબર) હયેક સાડે ચાર માસે, ચાંદીકે
તવક, સોનેકે તવક, સાત સાત માસે ઉત્તમ ચોપચીની, નવતોલે સાડેચાર માસે, શ્વેતચંદર
રકતચંદન, ગોખરૂ છોટે, સફેદ પોમીકે દાને, હાલ્યોંકે બીજ, પીસ્તાં, પ્રત્યેક નવ માસે,

શહત સખકી બરાબર, તુરંતખીન (યવાસાના વૃક્ષમાંથી જે સર્કરા નીકળે છે, તેને કહે છે.) ખુરાસાની, ડ્યોઢી (૧૩) કંદસફેદ (ખાંડ) સખકી બરાબર, ચર્સકા રોગાન સતાર્ધસ તોલે, પહેલે તુરંતખીન, શહત ઓર કંદકી ચાસની કરે શીર ઉસમે ચર્સકા રોગાન ડાલે, જખ ચાસની ઘાઢી હો જખ તખ ઉકત ઔષધીયોંકા ચુર્ણ મીલાકર માજુન બના રખમે.

ઉપયોગ:-તાસીર, નશાલાતી, કામદેવકો તથા હૃદય, મસ્તક, ઓર કલેજેકો બળદે-તીહય, ઓર વીર્યકો સ્તાંભન કરતી હય.

૫૧૧. ગંધકવટી—(માધુભાઇ)

ગંધક રસાયન તો. ૩ શુદ્ધ લોહભસ્મ તો. ૨ હરડેજાલ તો. ૩ ખેડાદળ તો. ૪ા આંબળાની છાલ તો. ૬ એ દવાનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરી તેમાં ગરમાળાનો ગોળ રૂ. ૧૦) ભાર જેઠીમધ તો. ૫ મધુરીના વેલા તો. ૨૦ તે પાણી શેર પાંચ મુકી ઉકાળવું. સવાશેર રહે ત્યારે ઉતારવું. ગાળવું; પછી તેમાં ઉપલી દવાનું ચુર્ણ દીવસ ૩ ઘુટવું. મતલબ ૩ ભાવના દેવી પછી તેની ચણા જેવડી ગોળી કરવી તે ૨ થી ૬ સુધી લેવી. તે ઉપર લખેલ ઉકાળો પાવો. રૂ. ૫ ભાર ગોળી ખાધા પછી.

ઉપયોગ-લાલ અર્શ ઉપદંશ, પ્રમેહ લોહીવિકાર, પારાના વિકાર, મંદામ્બી નેત્રરોગ, કલેજના રોગ, કફ, પિત્તના વિકાર, વગેરે મટે છે. પારા વિગેરે હરેકચીજથી મોઢુ આણેલ હોય, તો તે ઉપર ઉપરની વિધિ પ્રમાણે સાથે ખવરાવવી. ઘણા વ્યાધિ મટે, ચોળાવવાથી થયેલ નજળાઇ દુર થાય, લોહી નવું આવે, પારાનો વિકાર ન થાય, પથ્થ-ધઉંની રોટલી, માખણ, ગાયનું દૂધ એ ત્રણ વ્યાધિ મટે ત્યાં સુધી ખરે અનુભવીત છે. પંદર દિવસે શુભ વરતાશે. એકદમ નહી.

૫૧૨. સ્ત્રીના મૃત્યુ વત્સા યોન્યોપદંશ—

કૃષ્ણાદિપર ખદિર વૃત-પાકેલ ખેરનો સાર જે અંદરથી રાતો હોય તે લઈ તેનાં છોડાં આશરે અરધો આંગળ જડાં અને ચાર આંગળ લાંબાં એવાં શેર ( ) ચાર ભાગ લઈ સોળગણા પાણીમાં લોઢાના વાસણમાં ઉકાળવાં, જ્યારે ચોથા ભાગનું પાણી રહે ત્યારે તેમાં ગોઘૃત શેર ( ) નાંખી નીચેનો કલક મેળવવો-ત્રાયમાણ, ઈંદ્રજવ, કરંજના પાન, ભોજપત્ર, કરીયાતું, લીંબજાલ, મોચ, ખડસત્રીયો, અરકુસો, કકુ, પટોળ, ગજો, હરડેદળ, ખેડાની છાલ, આંબળાની છાલ, રાતો ખેરસાર, પદમક, હળદર, દારૂ હળદર, સુખડ, ખેઠી, ભોંરીગુણી, દેવદાર, ગરમાળો, ધમાસો, સાવડ, ખીચો, ખાખરો, શીસમ, શતાવરી, પીપર, ઘોળી ઘો, કાળીપાટ, ઘોળો વજ, અતિવિશ્વની કળી, રતાંજલી, મધુરીના વેલા વિગેરે મેળવવું.

૫૧૩ પુરૂષત્વ

પાવલીભાર હળદર આખી, પાવલીભાર ફટકડી. ( ) આને ખાંડી લુગડે ચાળી તેમાંથી રૂ. ૦૧ ભારની ગોળમાં ગોળી વાળવી. ગોળના શીરામાં ગળાવવી. ફટકડી છે

માટે જીભ કે ગળે લાગવા ન દેવી. શીરાની લાંબી થેપલી કરી તેમાં થોડી દવા નાખી ગળી જતી. કરી પાળવાની નથી. આમ ૧૦ દિન કરવું. સામર્થ્ય એટલું આવે કે ૧૦ કલાક કામ કરી શકે—

૫૧૪. ગભાધાન

એળીયો, હીરાકશી, હીરાબોળ, તથા સમભાગે લઈ તેનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ચુ કરી, ગુલ-કંદમાં ચણીયાબોર બેવડી ગોળી કરી. તે સવાર સાંજ દુધ કે પાણી સાથે દેવી. રજસ્વલા કાળમાં ન દેવી, એમ તથા માસ ખાવી. વ્યભીચાર બંધ. ખાઈને બેસી ન રહે, દહાડે ઉઠે નહિ, તો ગર્ભ રહે. આરંભમાં કદાચ ચુંક આવે તો અડચણ નથી. ખીજા રોગ મટે—(ઉત્તમરામ)

૫૧૫. સંધીવાત-ચીકણેશ્વર

રસકપુર તોલો ૦૧ લવીંગ તોલો ૦૧ એલચી તોલો ૦૧ દાલચીકણો ૨ ધોળાં તીખાં તોલો ૦૧ પાનના રસમાં ગોળી દીન ૩ ખરલ કરી વાળવી. સાંધા રહી ગયા હોય તે પર તથા શીરંગ વાયુ ઉપર. (ઉત્તમ)

૫૧૬. ગુલ્મગોળો

વળવળતું સુરણ કટકા કરી સુકવી ખાંડી રાખવું. લુહારને ત્યાં લોહ ઉકાળતાં નીચે કાટોડો રહે છે તે લાવી—તે જુનામાં જુનો લાવી—તેને ગોમુત્રમાં પલાળી ઉકાળવો, પછી મુળાના રસમાં, બકરીના દુધમાં શુદ્ધ કરવો, પ્રથમ મોઢામાંથી ચોપડી પછી તે સુરણ હથેલીમાં પાથરી પેલો કાટોડો પાથરવો ને પછી ફાકી ભરવી અને ઉપર જાશ પીવી. આમ ૩ દિવસ કરવું. ગોળો મટે—(ઉત્તમ)

૫૧૭. તામ્ર

૧૦૧ વાર ફેદીનાના રસમાં જુઝાવી તેનીજ લગદીમાં ગજપુટ આગ દેવી.

૫૧૮. તુત્ય ભસ્મ

હાથલા થોરના રસમાં ૨૧ દિવસ કુખાવી પછી ખાખરાના લીલાં પાન સાત—આઠ વીંટી અગ્ની જાણ્યા બેનો દેવો—

૫૧૯. તાલ

એક તોલા તાલને અમરવેલનો રસ તોલા ૧૩ માં ખરલવું, સુકાયા પછી તેની ગોળી વાળી તેને ધતુરાના જાંડવામાં ભરી ઉપર ૩-૪ કપડમેટ કરી, અડાચાં શેર ૨ ની અગ્ની કરવી.

૫૨૦. સોમલ

સોમલ તોલા ૫ પાંચને તાવડીમાં મુકી અધેડાના રસ શેર ૨ ના દુવા દેવા. માત્રા રતી ૦૧ કાસશ્વાસ મટે. (ઉત્તમ)

૫૨૦. હૃદયરોગ

અ અરુણનો ઉકાળો પાવો.

અ મસ્તકી સાથે કર્ણો મેળવી આપવો.

પર૨. મુત્રકૃચ્છ—

શીતલ ચીની, (ચીનીકબાળ) એલચી, હજરત હાઉ, રેવંચીનું લાકડું, ગુલાબના ફુલ, કલમી સુરો દરેક સરખે વજને લઈ ઉપયોગ કરવો.

પર૩. પ્રેમેહ—

સીંદુર, બોદાર, લવીંગ, પીળી કાડીનો ચુનો, દરેક તો. ૧ તથા મોરચુથુ તો. ૦૧ લઈ લીંબુ રસમાં ચણા જેવડી ગોળી વાળી ઉપયોગ કરવો.

પર૪. ઇંદ્રી જુલાબ—

વાત પિત્તવાળાને જવખાર, સાકર અને દહીંમાં, કફવાળાને કાળા તલના બોળની ભસ્મ તો. ૧ મધ તોલા ૨ ગાયનું દુધ શે. ૦૧૧ તેમાં રેચ આપવો.

પર૫. ઉપદંશવાળાને મોં લાવવાનું—

પારો રતલ ૧ ચરખી રતલ ૧ એ બેને પીસીને આસમાની રંગનું થાય ત્યારે તૈયાર થયું સમજી જંધાના મૂળમાં અગર બગલમાં નિત્ય અરઘો તોલો રગડવું. જે એક દીવસમાં મોં લાવવું હોય તો બે ત્રણ તોલા એક સાથે બસવું. સખત જરૂર હોય તોજ એકદમ લાવવું. નહિ તો ધીમે ધીમે લાવવું. આવ્યા પછી ચોળવું. બંધ કરવું. કરી પાળવી.

વાલણુ:-બોરડીની છાલ કે ત્રિકુલાના પાણીના ઉકાળાના કોગળા કરવા, મોં બંધ કરવાંતી રીત—બેલેડાના ટીંકચરના ૧૦ થી ૧૫ ટીપાં એક ઔંસ પાણીમાં મેળવી દીવસમાં ચાર વાર પાવું. મોં બંધ થશે.

પર૬. મોં ન આવે તેમ પારો દેવાની વિધી-ઉપદંશ પર—

રસકપુરનું પાણી ૧ દ્રામ, પોટાસ્યમ આયોડાઇડ ૪ ગ્રેન કરીયાતાની ચહા ૪ ઔંસ મેળવી દીનમાં બે વાર પાવું પછી ધીમે ધીમે પોટાસ્યમ વધારતા જવું એમ ૩ દીન કરવું.

પર૭. રાજવટી (ત્વચા ગરમી ઉપર—)

સુંઠ, સીંધવ, હેમજ, ગંધક દરેક શેર ૦૧ અને મીઠીઆવળ શેર ૨ છાશમાં ગોળી બનાવી વાપરવી.

પર૮. દાઝયા ઉપર—

અ ઇંડાની સફેદી, જવનો આટો ને કપુર મેળવી તુરત ચોપડવાથી ફાયદો થશે.

બ ચુનાનું પાણી ને તેલ ચોપડવું.

પર૯. પછડાટપર—

અ તુર્ત દારૂ પાઈ દેવો.

બ નવ માસા ફટકી તથા ૩ માસા સાકર અગર ગોળ ખવરાવવું. (હળદર હોય તો સારું.)

પર૧૦. વાળો—

કપુર, હીંગ, બન્ને વાટી લુગદી બાંધવાથી વાળો નીકળી પડશે (ઉત્તમરામ)

૫૩૧. બહુમુત્તાપર—

અ જ્યક્ષ થોડું થોડું પાનમાં ખાવું.

વ પેશાબમાં ધાતુ જતી હોય તો, વડનું દુધ પતાસામાં ખાવું. અકાનના મીઠા તથા સાકર સરખે ભાગે લઘુ દુધ સાથે પિવું.

ક અમીરની બહુ મુત્તા માટે, નાગરમોથ તોલો ૧૦૦ રૂમીમસ્તકી માસા ૩ ધાણા તોલો ૧૦૦ શાહજીરું તોલો ૧૦૦ કાળા તલ તોલો ૨ અજમો તોલો ૧ ચારોલી તોલો ૧૦૦ જેડીમધ તોલો ૧ પીપળ તોલો ૧૦૦ બકરીના શીંગની ભસ્મ તોલો ૧ આને કુટી છાણી જીણુ કરી મધ તથા સીરકામાં અવલેહ કરવો. દરરોજ ૧૦ તોલો ચાટવું.

૫૩૨. ધાતુપુષ્ટી—

રૂમીસીંઝ તોલો ૧ બંગલસ્મ તોલો ૨ વડના દુધમાં ૨૧ દીવસ સુધી ઘુંટવું. હમેશ ૩ તોલો દુધ પાવું. પછી બેસના દુધમાં ખરલ કરવું. દરરોજ ૨ તોલો દુધ પાવું—માત્રા ૧ રતી. પીત્તવાલાને માખણમાં શરદીવાલાને સાકરમાં આપવું.

૫૩૩. ગાજરનો હલવો તાકાત માટે—

ગાજર છોલી તેનું પીતું કાઢી પાણીમાં બાંધી પછી કપડામાં બાંધી પાણી ટપકાવી છાયામાં સુકવવું. જે સખત હોય તો ખમણવું. એકરાત ઘીમાં કુખાવવું. ખીજે દીન કાઢી દુધમાં પકાવી માવો બનાવવો. પછી તેને ઘીમાં શેકીને સાકરની ચાસણીમાં નાખવો. તે પાક થશે તેમાં આ ઓસડ નાંખવાં—કેસર તોલો ૧૦૦ જ્યક્ષ તોલો ૧ જવત્રી તોલો ૨ એલચી તોલો ૬ વંશલોચન તોલો ૫ પીસ્તાં શેર ૩ મોચરસ તોલો ૫ બદામના મીઠા શેર ૨ તમાલપત્ર તોલો ૩ શુક શેર ૧ ચાંદીનો વર્ક, સોનાનો વર્ક, ઘીમાં પકાવેલ બળતું સત્વ, ગુલાબજળ, ખીરો, કાકડી, ખરબુચના મીઠા.

૫૩૪. દેશી કેકલ્સ—વિરેચન—

એલીચો ઉત્તમ (દવાખાનેથી લેવો) મોટાં ઇદ્રામણનો ગર્ભ, મીઠીઆવલ, કાબલી હરડેની છાલ, હરડેનાં ફેતરાં, હીમજ, આંબળાં, નસોતર, (જીભ કાઢીને) ગુગલ, શાહજીરું, ગુલાબના ફુલ, રાઈ, એ દરેક ૧ એક તોલો લઘુ ગુગલને પલાળી સાફ કરી આગપર ચડાવી ગાઢો કરવો. એલીચો એક પાલામાં નાંખી તેની એક બાજુમાં કાણું પાડવું. તેમાં એલીચો નાંખી કપડમેટ કરી થોડીવાર ઉની રાખમાં રાખવું. દરેક દવા ખાંડી, ચાળી મેળવી, જે લીલું ઇદ્રામણ મળે તો તેના રસમાં અગર સુકું ઇદ્રામણ હોય તો કુંવારના રસમાં પીસી અડધ જેવી ગોળી માત્રા, ગોળી ૪ ટાલ પાણીમાં સુતી વખતે લેવી.

૫૩૫. ઈંદ્રીબુલાખ—

સુનામુખી ૧ ભાગ. સુરોખાર ૨ ભાગ, ગુલાબના ફુલ એની ફાકી લઘુ ઉપર દુધ પાણી પીવાં.

૫૩૬. વાસંત માલતી—

સોનાના વર્ક ૧ ભાગ, ચોખાં મોતી ૨ ભાગ, હીંગલો ૩ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, ખાપરીયું ૮ ભાગ તે બધાંને માખણમાં ઘુંટવું પછી લીંબુના રસમાં ચીકાશ મટે ત્યાં સુધી ઘુંટવું. માત્રા ૧ થી ૨ રતી. પથ્ય પાળવું. મધ સાથે અથવા પીપર સાથે લેવી.

૫૩૭. ધાતુપ્રવાહપર—

બેરળનો રસ શેર ૦૧ તથા પાણી શેર ૧૬ લઈ બેરળને પાણી જેવો પીંગાળી પાણીમાં નાખવો. બાદ ઉપર રહે તો નીચે જાય ત્યારે અને નીચે જાય તો ઉપર આવે ત્યારે લેવો. વહેતી ધાતુ પર ડીક કામ કરે છે.

૫૩૮. સમીર પન્નગ રસ—

પારો, ગંધક, સોમલ, તાલ, આ સરખે વજન લઈ એટલે દરેક દસદસ તોલા લેવું. તે તેને એકમેક સુક્ષ્મ કરવું. પછી તામ્રભસ્મ તોલા ૪ નાંખી સાથે ઘુંટવું તે પછી આતશી શીશીમાં ભરી ઉપર સાત કપડમેટ કરી ઉપર ઘંટનો ખુચ મારી મોઢાપર પણ ૪ ચાર કપડમાટી વાલુમ્મ યંત્રમાં ૨૦ પહોર અગ્ની દેવી. એક મોટી હાંડલીમાં નીચે ચાર આંગળ રેતી (કાગળપર નાખવાની અથવા ભાડજીવ રાખે છે તે રીતે) રાખી ઉપર મોં સુધી રેત ભરી તીક્ષ્ણાગ્ની આપવી.

ઉપયોગ:—સન્નીપાત, જેમાં ઉડી ઉડીને ભાગતો હોય તે પર પ્રલાપ, સન્નેપાતપર, બુદ્ધીપૂર્વક અનુપાન યોજી માત્રા ૧ રતીથી ૧ વાલ દરમીયાન દેવી.

૫૩૯. ગર્ભવૃદ્ધિ એટલે છોડ વધારવાની—

સફેદ જીરું તોલા ૧૧ શીંગોડાં તોલા ૧૧ કમળકાકડીના બીજ તોલા ૧૧ પદ્માક્ષીની લકડી તોલા ૧૧, પાશેર (૧૦ ભાર) દુધ.

વીધી:—પ્રથમની સઘળી ચીજને ખાંડી મેળવી ૧૪ પડી બનાવવી હમેશાં ૧ પડી ખાઈ ઉપર પાશેર દુધ પી જવું.

૫૪૦. ગર્ભધાન એટલે ગર્ભ રહેવાપર—

અ સોનામુખી તોલો ૧ બાલ હરડે તોલો ૧ (બાલ હરડે સોનામુખીથી અર્ધ લેવાથી ચાલશે) કાયફલ તોલો ૦૧ એકત્ર કરી ત્રણ પડી બનાવવી. તે પડી રજસ્વલા થાય તે વખતે રોજ ૧ પડી પાણીમાં દેવી. આ પ્રમાણે દરેક વખતે ૩ પડીકી એમ ત્રણ રતુ સુધી લે, તો ગર્ભ રહે અથવા બીજો પ્રયોગ

અ ૧ તોલો ગાંડી પીપલી (લીંડી પીપરથી મોટી પીપર) લીંડી પીપર તોલો ૧ ગાજરના બીજ તોલો ૧ એરંડમુળ તોલો ૧ એ સર્વેને ખારીક કરીને તેમાં ત્રણ તોલા

કાળા તલ ખાંડીને મેળવવા. તે પડી ૬ બનાવવી. રૂતુને વખતે દીવસથી રોજ ૧ પડી એ તોલા જુના ગોળનો પાક બનાવી તેમાં આપવી. એવી રીતે ત્રણ દીવસ એ માસ સુધી દેવી.

૫૪૧. ઋતુ શુદ્ધ ન આવતો હોય એટલે આથી ઋતુ સાફ આવે છે—

વડના ફળ (ટેટા) નંગ ૨, પાવલી ભાર હીંગ, એ બેને ખાંડી એ તોલા ગોળનું પાણી કરી ઉકાળી ગાળી ઋતુના ત્રણ દીવસ સુધી પાવું. આ ત્રણે ચીજને સાથે ઉકાળી પાવું. આથી ઋતુ સાફ થશે. આથી વધ્યા દોષ કે યોની રોગવાળી સ્ત્રીની પ્રથમ આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષામાં પ્રદર જણાય તો તે ટાળ્યા પછી આ ઉપાય કરવો, પ્રથમ આવી સ્ત્રીને પુછવું કે, “તને અટકાવ આવ્યા પછી દસ દીવસ સુધી ગમે તેવાં પણ પ્રદર (સ્વેત કે લાલ આવ) જાય છે?” જો હા કહે તો તેને પ્રથમ ૧ તોલો ગાયફળ (માયું) લાવી તેને ખાંડી ૭ પડી બનાવવી. તેને રોજ રૂતુનાતાના દીન એટલે ૪થા દિનથી ઘીમાં માખણ કે ગોળમાં ૧ પડી દેવી. ૭ દિવસ સુધી દેવી. અને જો એમ કહે કે મને પ્રદર નથી તો તેને એમ પુછી નક્કી કરવું કે “તને જો અથવા અઢી દીન ઋતુ દેખાય છે?” એમ કહેવું અને હા કહેથી ઉપરના ગર્ભ ધારણવાળી એટલે એક કે બીજા પ્રયોગવાળી દવા દેવી (મતલબ એવી સ્ત્રીને સાધારણ વિરેચનની જરૂર છે) બીલકુલ રૂતુ બંધજ હોય તો તે ઉપર આપવાની એટલે નષ્ટાર્તવની દવા:—કાળા તલ ૧૦ શેર (૨૦ તોલા) અને જુનો ગોળ ત્રણ વર્ષ ઉપરનો પાશેર કે અર્ધશેર, એનો લાડવો કરી ૭ દીવસ સુધી ખવરાવવો.

૫૪૨. અંધાપાનો અતિ ઉત્તમ ફફીરી ઉપાય—

કડવા લીંબડાના ફુલ લઈ આવી તેને વાટીને તેની અંદર ૩ પલાળી રાખવું. અને તે ૩ સુકવી સાચવી રાખવું. પછી એક કાળો ઝેરી ભોરીંગ ફણીધર સર્પ તાજે મુવેલો લઈ આવી તેને ૧૨ શેર દુધમાં ખુબ ઉકાળવો. અને ઉકળ્યા પછી તે સર્પને કાઢી નાખીને તે દુધનું દહી જમાવી છાશ કરી માખણ ઉતારી ઘી બનાવવું. છાશનું મધન કરવાનું હથીયાર જેને ફુલ-ફુદકું ફેરવાઈ કહે છે તે ફેરડાનું બેઈ એ. તે ઘીમાં પેલા લીંબમાં પલાળી સુકવી સાચવી રાખેલા રૂતી બત્તી કરી દીવો કરી કાજલ પાડવું. અને તે આંખમાં આંજવાથી આંધળો પણ દેખતો થાય તો પછી બીજા સામાન્ય નેત્ર રોગનું પુછવુંજ શું?

૫૪૩. કુષ્ટ ઉપર મર્દન—

મીઠા લીમડાનાં પાંદડાં વાટી અળશીના તેલમાં ઉકાળી તથા તેમાં તલીયાનું ચુર્ણ મીલાવી ખારીક મલમ જેવું કરી લગાડવું.

૫૪૪. સર્પવિષોપાય—

(અનુભૂત)

અરીડાના બીજના ગર્ભને છાશ અથવા તે ન મળે તો કોઈપણ ખટાઈમાં વાટી આંખમાં ખુબ ભરણી પેટે દાખવાથી તથા ડાંખ પર લગાડવાથી ઉતરે છે.

૫૪૫. મરડા-અતિસાર પર કુકુમવટી—

કેશર, અફીણુ તથા મીણુ, પાણીમાં ઘુંટી મગ જેવડી ગોલી એક દેવી. રક્તાતિસાર—માં મધ, માખણ સાથે દેવી.

સાદા અતિસારમાં—ચોખાના ઘોવણુ સાથે.

મરડામાં—એરંડીયાનો જુલાળ આપ્યા બાદ પુર્વોક્ત રીતી.

૫૪૬. રક્ત પ્રદર—

શંખને ત્રણ દહાડા દીવેલ (એરંડીયા)માં પલાળી રાખવો પછી ગજપુટમાં કુંકી દેવો. માત્રા બેઆની બારથી પાવલીબાર અનુપાન સફેદ જીરું રૂ. ૦૧ બારને સાકર રૂ. ૦૧ બાર સાથે માત્રા મેળવી ફાફી ઉપર પાણી પીવું. એક દીવસમાં ૩ પડી સુધી દેવાય છે.

૫૪૭. રક્ત પ્રમેહ—

લીંબુરસમાં ઘણામાં ઘણો ૩ દીવસ સુધી પ્રવાલને પીસી સૂર્યપુટ આપ્યા હોય તે પ્રમાણભરમ માત્રા ૧ વાલ ને જવાસાના મૂળને લાવી ભાંગતી પેઠે છાંણી તે સાથે દેવી, અથવા તેનો ઉકાળો કરવો. ૨ તોલા જવાસાના મૂળની છાલ સાથે પાશેર પાણી લેવું. નીમક પથ્થ.

૫૪૮. તાવ તાઠીયો—

કવીનાઈન ૫ વાલ સલફ્યુરીક આ. ડી પ થી ૧૫ ટીપાં, ૪ ઓઈલ પાણી, પીપરમેટ ઓઇલ ૫ ટીપાં, એલચીનું તેલ ૫ ટીપાં મેળવવાં. આ ત્રણ દીવસ સુધી દેવાની છે, પિત્તજ્વરમાં વિશેષ પ્રવાલ ૦૧ તોલા સુધી મીલાવવું.

૫૪૯. ખરેલ—

મુળાના કટકા કરીને પછી ૨-૩ દીવસ સુધી સુરકા તથા સીંધાલુણમાં પલાળી રાખવા ને પછી તડકે સુકવી ૨-૩ પતીકાં રોજ ખવરાવવાં.

૫૫૦. પ્રવાલ અને મોતી—

એમને એમ સાત દીવસ સુધી લીંબુ અને સાત દીવસ સુધી ગુલાબજળમાં પીસી સૂર્યપુટ આપવી. ને તે શીત વિર્થ છે માટે ગરમીના બધા રોગોપર ચાલે છે.

૫૫૧. સૂર્યાવર્ત (આધારીશક)—

મુળાનો કાંદો અને મગ વાટી ચોપડવા. (તાવની શીર પીડા પર પણુ) જરા અગન બળશે. તે પર ખાવાની દવા:—એલચીના દાણા ૬ સુઠ તોલો ૦૧ સાકર તોલો ૦૧ ઘી તોલો ૧ અને અગાસીમાં રાખી સવારે ખાવું.

પપર. નસકેરી—

મુલતાની માટી, (ભુતડો) આમળાં, કપાશીયા, કાથમીર, મેંદીના પાન, દરેક એક તોલો લઈ તાંદળજના રસમાં વાટી તાલવે લેપ કરવો.

ઘોઘી કુંગળી કાતરી સુંઘાડવી.

પપ૩. આમ્લકયાદી ચૂર્ણ મરડો—પેટપીડ—અપચા ઉપર—

આમળાં, હેમજ, સીધવ, પીપર, ચીત્રકમુળ, સમભાગે ચૂર્ણ કરી ઉપરના ત્રણ રોગ ઉપર ગરમ પાણી સાથે આપવું. ઝાડો—અતિસાર પર જીરામાં, વરણા ઋતુના તાવ પર કાલી દ્રાક્ષમાં, ને ગીળમઋતુના તાવ પર ગોળમાં આપવું.

પપ૪. અગ્ની મુખ (તુતન) ચૂર્ણ—

નવસાર, સંચળ, ગંધક, શુઠ, તીખાં. એ દરેક બે ભાગ, હીંગ એક ભાગ, એનું ચૂર્ણ ૧ થી ૨ વાલ સુધી પાચન ઉપર અકરીર છે.

પપ૫. રકતાતિસાર—

હીમજ, શુઠ, વરીયાલી, સીંધાલુણ, પ્રત્યેક બે ભાગ શેકી હીંગ એક ભાગ, લઈ ચૂર્ણ કરવું.

પપ૬. હાથ વગેરે મરડાઈ જવા ઉપર લેપ—

એલીચો, પીલીચો રેચ, (રેવંચીનીનો શેરો) હળદર, સાયુ, ગુગળ, સોનાગેર, દરેક સરખું લઈ ઇંડાંની સફેદીમાં અગર દારૂ કે છેવટ પાણીમાં ઘસી ચોપડવું, લેપ કરવો.

પપ૭. પારદ (યોગચીંતામણીમાંથી) ભસ્મ—

શુદ્ધ સૂતં સમં ગંધં વટક્ષીરૈર્વિમદયેત્ । પાત્રયેન્મૃત્તિકા પાત્રે વટકાષ્ટે-
ર્વિચાલયેત્ । લઘ્યગ્નિનાદિનં પાચ્યં મસ્મસૂનં મય ધ્રુવં દ્વિગુંજનાગ પત્રેષુ પુષ્ટમ-
ગ્નેશ્ચ વૃદ્ધકૃત્ ॥ (યોગચિન્તામણી).

પારો, ગંધક સમાન લઈ વડના દુધમાં મરદીને પચાવીએ. માટીના પાત્ર માંહે વડની લાકડીથી હલાવીએ. મંદાગ્નીથી દીન એક પચાવીએ. તે ભસ્મ પારાની નિશ્ચય થાય. રતી ૨ પાન નાગરવેલમાં દેવી. પુષ્ટી કરે, મંદાગ્ની મટાડી અગ્ની વધારે.

પપ૮. ખસ—

આમલ સારા ગંધકને ઝીણોવાટી ગાયના ધી સાથે મીલાવી, પછી એક કપડા પર ચોપડી તેનો કાકડો કરી સળગાવતાં નીચે કામમાં જે અર્કનાં ટીપાં પડે તે ૨-૩ દીન ચોપડી પંચ ધુણી તાપતેથી બીંગડાં ઉખડી જશે. (હેમતરામ)

પપ૯. વાળો—

પાણેચા નાળાયેરનું નેત્ર ફેડી તેમાં હીંગ તોલો ના નાખી ઘઉંના લોટથી નેત્ર તથા આખા નાળાયેરને લોટપોટ કપડાએટ કરી નેત્ર ઉંચુ રાખી બહીની રીતે કુંકી દેવું. પછી તે શ્રીફલ ૩ દિનમાં ખવરાવી દેવું. રાટલો, ગોળ, તેલ ખાવું.

૫૬૦. સુરો કાયમ કરવાની વિધી—

(વૈદ બાણજી મુળજી વ્યાસ રાજકોટ-ગૌરીદડના ઉતારા પાસે.)

હાથીદાંતનો સુરો સુરાથી બમણો લઈ બન્નેનો ભૂકો કરી ઉપર નીચે થરોથર એક હાંલ્લીમાં પાથરી (પહેલાને સૌથી છેલ્લા થરમાં હાથીદાંત આવે) જરાક ઉંડી રાખી પછી કપડમેટ કર્યા વગર એમને એમ આશરે ૧૫૦ છાણાની આટ ઉપર તે મુકી દેવી. તો સળ-આ આદ તે હાંલ્લીમાંથી ધોળા બાસ્તા જેવા માખણુવત ઉભરો આવી હસ્તીદંત સર્વ ઉપર આવી ઉડી જશે. ને સુરો નીચે કાયમ બમ્મો રહેશે. વજન પુરું.

૫૬૧. સોમલ કાયમ—

આ પકાવેલો સુરો અને સોમલ બન્ને લેવાં. સોમલથી ૧૧૧ દોઢો સુરો લઈને બન્નેનો સુરો કરી એક કાડીયામાં થરોથર પાથરી કપડમેટ કરી આશરે ૫૦ છાણામાં પુકા દેવું. તો નીર્ધુમ સવજન કાયમ સોમલ પાકેલો થશે.

આજ રીતે હડતાલ, સીંગરફ વિગેરે પણ થશે.

૫૬૨. યશદ ભસ્મ—

યશદના કટકાને જરા લોઢાની કડાઈ પર તપાવી તપે એટલે તેનો બારીક સુરો કરી દેવો, આદ તેને ત્રીફલાના કવાથમાં પીસી ગોળો વાળી ત્રીફલાનાજ કવાથમાં કુબાવી એક હાંલ્લીમાં ભરી કપડમાટી કરી ગજપુટ આંચ આપવી. એમ વારંવાર ૧૫ થી ૨૦ ભટ્ટી આપવી. વજન પૂર્ણ.

૫૬૩. પ્રહર (સોમ-મુત્રાતિસાર-બહુમુત્ર-ભસ્મક-વગેરે વ્યાધિ પર)

દસ તો. બીલામાને લઈ કુટીને તેમાં ૧ તોલો ખુરાસાની અજમે તથા ૧ તોલો પારો મીલાવી એકજીવ થયા ફેડે તેની ૧૪ ગોળી વાળવી. અને તે (નાની મોટી કરવી એ રોગીના બલાબલ પર છે) માંથી દરરોજ ૧ ગોળી દહી સાથે ગળાવવી. ખાવામાં બાજ-રાનો રોટલો ટાઢો (સવારનો ઘડયો સાંજે અને સાંજનો ઘડેલો સવારે) અને દહીમાં આપવા ગોળી. મોઢુ આવતાં સુધી આપવી, પછી નહીં. ઘણું કરી ૭ ગોળીમાં મોઢુ આવી જશે. મોઢુ આવે એટલે કેવલ શીરોજ ખવરાવવો.

૫૬૪. મોઢું વાળવાનું—

(૧) વડખોર અને આવળનાં પાંદડાં ઉકાળીને કોગળા કરાવવા. ધીના કોગળા કરાવવા. ઉકાળામાં મોરથુંથું નાખવું.

(૨) તાંદળબનો રસ ત્રણ રૂ. બાર એક વખત એમ આખા દીવસમાં ત્રણવાર એટલે ૯ રૂ. બાર પાવો. તથા કાલીજીરી અને ચંદનને તાંદળબના રસમાં પીસી બહાર લેપ કરવો.

કુકડીના ઈડાંનાં ફેતરાં પણ ફકાવવાં સારાં છે. વળન ૩-૪ વાલ સુધીથી વધુ ન આપવું. આથી પારો, રસકપુરાદીનું ઝેરનું વાલણ થાય છે. પારદનો ઉતાર ગંધક છે. અને તે ઉત્તમ છે.

પદ્ય. અથ વંધ્યા કલ્પ-શિવપ્રોક્ત—

(ગોરજીના પુસ્તકમાંથી)

શંભુતે મુખતે ભયો, વંધ્યા કલ્પ પ્રકાશ;
સો લોકનકે કારણે, ખરણુત કેશવદાસ.

સપ્તદોષ નિરૂપણ

પહેલું કમલણું ફરો, દુન્ને કમલ ખુંદાણો;
ત્રીજો કમલ પર માંસી, ચોથોજી કીટ કહાણો;
પાંચમો કહો પીતકો, છઠો સીત અભીધાન;
કહો સાતમો શાકની, એહી સત્યકો જ્ઞાન

દોષના ચિન્હ તથા ઔષધ

સંગ કીયા પાછે સખી, કટી દેહ કે પે જાસ;
ધશ્વર કહે વંધ્યા પ્રતિ, કમલ ફર્યો હે તાસ;
કપાસીયેકી માંજમે, જો મોર પીછકી છાર;
તા જલમે ભગ ઘો વહે, તીન દીન પુત્ર પાવે નાર.
સંગ પીછે કટી દુખ જાસ, કમલ અધાને જાનો તાસ;
તેલ હીંગસે ચોની ઘોષ, બોલી શંકર બાલક હોય.
પગ પીંડી દુખે જાનકું, નાભે માંસ લાગું તીનકું;
આગે શંભુ ઔષધ કહે, નયનદાલ હૃદયમાં લહે,
ગજ નખ મેં ઘોલો જીરો, તપ્ત સરસીયે લાઇ,
તે વંધ્યાકું હર કહે, એહ ગર્ભ ઉપાય.
કાજલ દુખતી હોય કેા સિદ્ધ, કીડો પડ્યો કમલકે મધ્ય
ત્રિક્ષ્ણ જીરામી વીરહાલી, તિલધોતે ગર્ભ હુએ તે નારી.
સંગમ પાછે ચોનહ(ચોની) જલે, દેહ દાઝે પરસેવો વળે,
ત્રિક્ષ્ણાં મીશ્રી જલસું ઘોય, બોલીશંકર બાલક હોય.
સાત રોગ કેા ચીન્હ અખાને. શીતલ દેહ ભયો તખ જાને.
તેલ ભમરીસે જાત(ચોની) પખાલી, સોશંકર કહી બાલ હુ લેરાવી
દાંતા ચિન્હન પાઈ ચાકું, સાકની દોષ કહીજે તાકું,
વામ બાહ્ય દસગ્રીવયંત્ર ધરાવી, સો શંકર કહી બાલક હુ લેરાવે
એહ નયન મુખે કહ્યો, વંધ્યા હુ લાવન બાલ.
ચોતે ઔષધ કા કરે, સો સ્ત્રી હોવે નીહાલ.

इति वंध्यकल्प.

૫૬૬ વંધ્યા કલ્પ બીજો.

ગર્ભ પ્રતિબંધક દોષ.

પહેલે રોગે કમલ સંક્રાય, બીજો રોગ પીત અતિ શોચ,
ત્રીજો કમલ નહિ પાધરૂં, ચોથે કમલ અતિ બળરૂં.

પાંચમે છાયા કમલ ઉપરી, છઠે પતિત કમલ શુભ પરી,
પુરૂષ વાંઝી રોગ સાતમે, વનિતા વાંઝી કહીએ આઠમે.

નવમે કીડો કમલ મઝારી, દસમે રોગે વાયુ વિકારી;
માંસ બંધાણું અગીયારમે, દ્રષ્ટિ દોષ કહીએ બારમે,

તેરમે કમલ શીંરા રૂંધાય, ચૌદમે બીજ ન પડે જો ઠાય;
પંદરમે કર્મ દુષણ કહેવાય. શાસ્ત્રે તેનો નથી ઉપાય.

રોગ-લક્ષણ.

કમલ સંક્રાય હોવે જોહને, હીએ અત્રક ધણી તેહને,
આળસ શિર બહુ આવે વેગ, મુખ શીકા અંગે ઉદ્વેગ,
પગ પીંડી દીલ દુખે ધણું, એ લક્ષણ પેલા રોગ તણું. ૧

બીજો રોગે પીત અતિ શોચ. તેહ તણા લક્ષણુપ બણ્યોસ
રતિ વહેલી લોહુ કાલુ બસ, વાહ શુભને ભૂખકો નાશ,
અંગે અબલતા બારી દેહ, તેહના લક્ષણુ બોલ્યાં એહ. ૨

મુખ ફેફરી મુખ પાણી ધણું, કટી દુખેને નિર્બલ પણું,
શુભ શ્વાસને થોડી ભૂખ, તચમ વિરચને દુખે કુખ,
દેહી શીતને બહુત ડકાર, ઉંધે કમલે એ આચાર. ૩

ધાતુ હીન ને દુર્બલ દેહ, માથુ કુખ કટી દુખે જોહ,
અંગે પ્રસ્વેદને અલ્પ જ બંધ, તેહની દુખે સંધો સંધ,
વિષય રોષ ને તૃષ્ણા ધણી, જીર્ણ કમલની ચેષ્ટા બણી. ૪

આંખ્યો શીર પગ દુખે દુખી, ચિંતા તાપ નહિ મનસુ એક.
શ્વાસ ત્રોડને બારી દેહ, છાયા કમલના લક્ષણુ એહ,
છઠે પતિત કમલ શીતાંગ, આળસ નિંદ નહિ ધ્રુજે અંગ. ૫

ઉબ્ધ વાયને વાયુ વિકાર, ના હીન હોવે શુભ આચાર,
બહુલો વિષય રોસ ને તન, તે ન હોવે કહીએ સુપ્રસન,
તાપ ખાજી દીલ હોવે ધણી, ચેષ્ટા પતિત કમલની બણી. ૬

પુરુષ ખીજ જો જલમાં તરે, તો નર વાંઝી કહિવે શીરે,
તનારી ભગ સખજો તાપ, અંગિ શીથીલ ચીત ચિંતા આપ,
દુર્બલ દેહ તેમ કાઠે વામ, વાંઝી પુરુષ લક્ષણ કહેવાય,

૭

કણ પર કલી ભગે રાખે સાર, તે ન વિકસે તો વાંઝીણુ નાર,
વળીયવ મગ લધુની તેંતાસ, સીંચતાં નવી ઉગે જાસ,
ઉંદરી વાઢી આળસ કૃષ દેહ, વનીતા વાંઝીના લક્ષણ એહ.

૮

નવમે કમલે કીડા જોહને, કેંડી કુખ કુખે તેહને,
દશમે વાયુ વિકારજ જાણી, અદ્ય ભૂખે કુખે સંધાણી,
ઉદર પીડે ખાધુ નવી જરે, આળસ નીંદ ધણેરી કરે.

૯

ભારે ડીલ નિશી આવે તાવ, વાયુ વિગેરે એહ સ્વભાવ,
માંસ બંધાણુ જોહને હોય, દાઝે કમળ ધણુ તસ જોય,
ઉજળુ ધાન તિમ કંપે દેહ, શિર પગ પીડી કંપે જોહ.

૧૦

તંપતિ શુલ આવે તે સધણુ, દોષ અગીયારમે લક્ષણ ભણુ,
દ્રષ્ટી દોષ નારીને ધણુ, કુખે દિલને નિર્બલપણુ,
ન હોવે ભૂખ બલકાંતિ સરખ, કુખ કલેજ ત્રોડનું રૂપ.

૧૧

શુલ શ્વાસને ભ્રમ કૃષ દેહ, બહુ બગાસાં ધ્રુજે દેહ,
આંખી કુખ કુખે તે સધણું દ્રષ્ટિ દોષના લક્ષણ ભણુ,
કમલ શીરા રંધાણી જાસ, શુલ શ્વાસ કફ ભૂખકા નાશ.

૧૨

આવે ત્રોડ ખાધું નવી જરે, ભારે ડીલ વેગ આવે શીરે,
ઉદર વાઢી ઉકારી ધણી, દીલે તપત આમણુ કૃમણી,
નિર્બલ દેહ નવિ લાગે ભુખ, મુખ શીકા ને કુખે કુખ.

૧૩

દેહશીત નિશી નાવે નીંદ, વાત ભ્રમને કામજ મંદ,
શિશ રંધાણે લક્ષણ એહ, કલ્પા શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોહ.

૧૪

રોગ ચૌદમે જાણો સદા, કમલ દુરી જોજ નાવે તદા,
તે તરણીને બહુ લોવાય, કુધા અદ્ય નિર્બલ કહેવાય,
છીલ થુલ કહે તે હતું. નીંદ રોષને કામ અતિ ધણો.

૧૫

કમલમસ્તકનું લક્ષણ કહ્યું, મુનીવર સર્વેને સદ વહ્યું,
જે યુવતિ નવી આવે રતી, દાઝે દીલ તે ભુંડી મતી,
દુર્બલ દેહનમે કુખે દીલ, તે નવી પાલે કહીએ શીલ.

૧૬

કામ રોગ હોવે ધણા જાસ, શાસ્ત્રે ઉપાય ન હોવે તાસ,
કમરોગ દુષણુ જોહને, ન હોવે પુત્ર નિશ્ચય તેહને
પંદર રોગ લક્ષણ અહીં જાણુ, મુણી સરવ શ્રીપત તું જાણુ.

૧૭

રોગોપાય

કમલ સંકાય નારીને રતિ, પંચ યોની લખવો રતિ પ્રતે,
સહસ્રમુલચુરણ ધૃત સાથે, કરવો દીન ત્રણ કન્યા હાથે;
સત અષ્ટોતર ચંડી મંત્ર, વિધિ શું જાય જપે એકંત,
કંઠે દોરો કહી બાંધે જોહ. નિશ્ચે નારી લહે સુત તેહ.

૧

બીજો રોગે હનુમત મંત્ર. ધુપ દિપ વિધી જપે એકંત,
લાલ સુતનો દોરો કરી. કાટે બાંધે વૃત આચરી,
ઓમ્ અક્ષર બગે મંત્ર. કુકુમ્બ શું લખવો મહામંત્ર,
નાગ કેશર ચુરણ ગોદુધ, દિન ત્રણ પિવું થઇને શુદ્ધ.

૨

ખાંડ ખાવાનો દરવો નીમ, એકત ભૈમ દિનશત નિસ્સીમ,
એણી પેરે કરતી નારી જોહ, નિશ્ચે ગર્ભ ધરે સહી તે,
ઉંધો કમલ કામની ને સાર, મંત્ર યોની લખવો સ્ત્રીકાર,
ખેત્ર પાલનો મંત્ર સહસ્ર, જપવો મન શુદ્ધે નિર્વચ્ચ.

૩

કાટે બાંધે દોરો કરી, એકજ અગડ છાસી આદરી,
પછી શ્રીફલનું બીજ જ સાર, ગોળસુલપેટી ગળે નિરધાર,
નાહિ દીન ત્રણ એણી રીત, કરતી બીજ લહે થીર ચીત,
પુત્ર નિશ્ચે કહી હોવે સહી, ત્રીજા રોગની વાતજ કરી.

૪

જીરણ કમલ યુવતીને જસ, ભગવતિમંત્ર ભગલખવો તાસ,
મેથી કણ પોટલી દીન ત્રણ, ભામીની ભગમાં રાખે મન,
શુઠી સતાવરી આ સગંધ ચુર્ણ, ગોદુધ પીએ દીન ત્રણ,
પુર્ણ અગડ દુધની નારી કરે, ક્ષેત્રપાલ નિત પૂજ્યા કરે.

૫

અષ્ટોતર સો એક ગુરુવાર, કરતી પુત્ર લહે સો નાર,
છાયા કમલે ચંડી મંત્ર, જપ જપત કાટે બાંધે મંત્ર,
લવીંગ લીંગમાં રાખી કરી, ભોગવે ભામની રીસે કરી,
છાયા કમલી ફાટી જાય, પુરુષ બીંદુ તવ પડે જઈ કાય.

૬

ચાવલ ખાવાનો લીયે નીમ, નવ મસવાડા તે નિરસીમ,
એકત ભૈમ દિન કરે જે નારી, નિશ્ચે પુત્ર લહે નિર્ધારી;
છઠે પતિત કમલ નારીને, ઘોવી યોની ત્રીફલાં વારીને,
સીંદુરે ખેતલનું રૂપ, યોનિ વળા લીખવું અનુપ.

૭

શતાવરી ગોદુધે મીલી, દીન ત્રણ પીયે મનને ફુલી,
સ્ત્રી એકત દુધ જમવાનો નીમ, ગુરુ ગુરુણીને સેવો એમ,
સીંદુરે પુજે ખેતરપાલ, તેહને પુત્ર હોવે તત્કાળ,
જે નારીનો નર વાંઝીયો, કડીન કર્મ તસ દશ્યુ કીયો.

૮

તેહને ખાંદુ કમલ જલી જાય, તેહ તણો હવે કહુ ઉપાય,
ઋતુ આવ્યાં ગુલને ફટકડી, દીન તણુ રાખે ભગવે ધડી,
કમલ શુદ્ધ કરે દીન ચાર, માસ એક ન સેવે ભરતાર,
વાંઝી કંઠાડી સીતા આસુંધ, દારૂ નિશી. નાગકેશર સંખંધ.

૬

સમભાગે ખાંડી કરી સાર, કરે અવલેહ ધૂત સુંસાર.
પીથે દુધ પર નરનો સંગ, હોવે ગર્ભ નિશ્ચય મન રંગ,
વનિતા વાંઝી હોવે જોહને, યંત્ર ચોની લીખવો તેહને,
પણુ સીંદુરે પુજે વીર, અગડ છાસી પાલે મની ધીર.

૧૦

એ તુ આવ્યા વળી ત્રિજો દિન, અગર ધુપ દિયે તરણી તન્ન,
એ રે ખેતલનો મંત્ર, લખી જપી કાટે બાંધે જંત્ર,
શુઠી નાગકેસર આસંધ, ગોદુધ પીએ સીત સખંધ,
એમ કરતી ગર્ભવંતી નારી. હોવે નિશ્ચે જગપતિ અવધારી.

૧૧

જે નારી કમલકે કાડો હોય, ચકાંકા જડ રાખે સોય,
શતાવરી નાગ કેશર દોય, ગોદુધ પીથે દીન તણુ સોય,
ખેતલરૂપ લખવો ભગ સાર, ભોગ ભૂમી કીજે જે વાર,
રવિ એકત ગુરૂ બાધા કરે, યંત્ર કાટે બાંધ્યાં ગર્ભ ધરે.

૧૨

જે નારીને વાયુ વિકાર વાંઝી કાડી ફાંકે સાર,
અગડ છાશી રવી પુજે સદા, રવિ એકત ગર્ભ પાલે તદા;
માંસ બંધાણું જેને હોય, કાટે યંત્ર કરી બાંધે સોય,
શુઠી નાગ કેશર ગોદુધ, દીવસ સાત પીએ થઇ શુદ્ધ.

૧૩

લવણ લીંગ રાખી ભોગવે. શનિ એકત શત દિન જોગવે,
ઈમ કરતી ગર્ભવંતિ નારી, હોવે નિશ્ચે જગપતિ અવધારી,
દ્રષ્ટિ દોષ નારીને યંત્ર, ભગવતી મંત્ર જપી લખે એકંત,
કાટે બાંધે વૃત આચરી. અગડ અંબાવી ઉપર આદરો.

૧૪

ચૌદસી દીવસે કરે ઉપવાસ, ઈમ કરતાં તસ પહોંચે આસ,
કમલ શીરા રંધાણે સાર, ભગવતી મંત્ર જપી લખવાર
મન શુદ્ધસે સેવે અંબાવી, અગડ છાશી આઠીમ ઉપવાસ બાવી,
વાંઝી કંઠાડી દુધે મીલી, સાત દીવસ પીએ મન ફૂલી.

૧૫

ગરભવંતી સો હોવે નારી, સુણી ત્રીભુવનપતિ જગદાધાર,
કમલ મસ્ત નારીને સાર, શુરૂં છાસી પીથે ત્રણવાર;
અગડ દુધ રવી એકત કરે, ત્રીજો માસે માતુની ગર્ભ ધરે,
કર્મદુષણ હોવે જાસ, શાસ્ત્રો ઉપાય ન હોવે તાસ.

૧૬

इति बंध्याख्यान.

શિવલીંગી (કેટલાક લોકો કહે છે કે તે અમરેશ્વર કે અમરનાથ કે અમરકંટક પર થાય છે. તેજ કામ લાગે) સાથે વિર્યા ગળવાથી ગર્ભ રહે છે. એમ ઉપરના શિવશક્તિ માર્ગમાં વર્ણન છે. ત્રણ રત્ન સુધી ૧૧ દિન સુધી ગળવાનો પ્રયોગ છે. —સંપૂર્ણ

૫૬૭. સંતાન પ્રતિકાર—

ક કાંડમુલ ટાંક ૧ એલચી ટાંક ૧ નાગકેસર ટાંક ૧ વરધારો ટાંક ૧ ૭૨. તમા-લપત્ર, જાવંત્રી, માલવી આસકંધ, પારસપીપળાના બીજ, રાજહંસી, મોરશીખા, ઉભૈલીંગીબીજ, શીવલીંગીના બીજ, વડવાઈના અંકુર એ પ્રત્યેક એક એક ટાંક લઈ બેળવી પડી કરવી, દીનપ્રતી પડી ૧ દેવી. સંતાન થાય.

સ્વ અકલકટો ટાંક ૩ રાયણુના ફળીયાના બીજ ટાંક ૩ ગોળ ટાંક ૩ ની ગોળી ગળાવીએ-યોનીમાં રાખવાથી સંતાન થાય (આજ પ્રયોગ ઘણી જુકમાં લખેલો છે પણ આ પ્રયોગ એવો ઉગ્ર છે કે તેથી ઘણી પીડા થાય છે) (બીજ જુકમાં માત્ર ૧ ટાંક ગોળ ને ૧૧ ટાંક રાયણુ મીજની ગોળી કરી સ્નાન બાદ યોનીમાં રાખવા લખેલ છે. એટલે એથી યોની રોગ નાશુદ થાય છે સ્નાન બાદ ૧૧ દી. ભોગ) (હિંમતરામ)

ગ કાંટાળું માયુ એક દોણકામાં નાખી તેમાં દુધ દોહોઈ જેમ ને તેમ ઉકાળી, જમાવી, વલોવી, તાવી, પછી તેના આઠ કટકા કરવા. પ્રથમ દીવસથી ત્રણ દીવસ સુધી કટકા ત્રણ ૩ પહેરાવવા એથે રોજ નાહ્યા બાદ ગ્રંદ ધુટા ૫ બાર દુધમાં પલાળી પીવરાવો. ખાવા ટાણે ખાંડ નાખવી તો ફળીભૂત થાય છે. ગોપાલ સંતાનનો મંત્ર દેવો તે આ રીતે—

ૐ હ્રીં ક્ષ્રીં શ્રીં ક્લીં ૐ મૂર્ચુવઃસ્વરોમૂ । દેવકી સુત ગોવિંદ વાસુદેવ જગત્પતે । દેહીમે તનયં કૃષ્ણ ત્વામહં શરણં ગતાઃ ૐ સ્વઃ મૂર્ચુવઃ મૂઃ ક્લીં શ્રીં ક્ષ્રીં હ્રિં ઓમ્ નમમ ॥ ઇતિ મંત્ર ॥

ઘ શીવલીંગી ૧ ભગલીંગી ૨ ઉપર વચ્ચે લોટપોટ કરી ગોળમાં ગોળી વાળી દેવી, ઉપર દુધ પાશેર પાવું. (હિંમતરામ)

ઙ રા. ૧૧ બાર નાગકેશર વાટીને સ્ત્રીને ત્રીજે દીવસે રા. ૦૧ બાર સવારે રા. ૦૧ બપોરે રા. ૦૧ સાંજે ઘી સાથે ચટાડવું. કામ ઉત્પન્ન થશે. પછી બકરીના દુધમાં વરધારો (વૃદ્ધદાર) નું છોડું રા. ૦૧ બાર પાવું, એમ ૧૫ દીવસ પાવું. દુધ ખાંડ બાત આઠ દીવસ ખાય ને વિહાર કરે. આઠ દીવસ બાદ વધુ ખાય.

ચ પારસ પીપલાનાં બીજ રા. ૦૧ બાર સવાર સાંજ ઘી રા. ૧ બારમાં ચટાડવાં. ગરમ વસ્તુ ન ખાવી. (વૈદ્ય કૃપાશંકર ખંભાતી)

છ આ ઉપાય ભૂંગળી મુકવાનો છે. તે ભૂંગળી તાંબાની જોઈએ તેને બાંગમાં મુકવી. ઉપર પાણી રેડવું. પછી પાણી ટકે તો કામ થયું નહિ તો ફેર દીવેલ મુકવું ને દીવેલ ટકે તો જાણવું કે કામ થયું. પછી સૌરાષ્ટ્રી (ફટકી)નું પાણી કરવું ને પાણી માંહે નાખવું તો શુદ્ધ થાય છે પછી દીવેલ પાણુ મેલવું. પછી વિર્યા અંદર મેલવું ટકે તો કામ

ધાય, દીવેલ ટકે ત્યારપછી વીર્ય મેલવું પહેલું સારાંડ્રીથી ઘોવું પછી દીવેલ મુઠવું. ભુંગળીવતી મેલવું. અંદર ભુંગળી આંગળ ૬ કે ૭ સાતની મુઠવી તે ભુંગળી તાંબાની ભેંદળે. આમ ૨-૩ ઋતુ કરવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય. પાણી દીવેલ (ઐરંડીયું) વિગરે ભુંગળી ઉપરથી રેડવું.

જ ગરભાશયમાં એટલે યોનીમાં કમલ પર વખતે મસા જેવું કાંઈ થઈ જવાથી તેનું બુખ બંધ થઈ જવાથી તેમાં વીર્ય જતું નથી માટે પ્રથમ આંગળી બાહ્ય ઉપરથી નખ વતી ખોત્રી નાખવું. અને પછી એથે દિવસે વિપરીત મૈથુન કરવાથી પણ ગર્ભ રહે છે.

ઙ માયાં, માંગફલ, કશીરા, પ્રત્યેક ટાંક ૦૧ શેલારસમાં ચણા પ્રમાણે ગોળી સ્ત્રીના અંગમાં રાખી પુરુષ સેવે તો ફળીભૂત થવાય.

ટ ચિત્ર હાલ ટાંક ૫ હાથમાં ઉકાળી ઋતુ આવે ત્યારે ત્રણ દીન પીએ એમ ત્રણ ઋતુ સુધી કરે તો ફળીભૂત થવાય.

૫૬૮. સ્ત્રીરોગ પ્રતિકાર-તાત્કાલિક પ્રસૂતિનો ઉપાય—

અ ઘોડાની લાલ સુકી લાવીને ઠીંબમાં સળગાવીને પ્રસૂતાને શરીરે ઘુણી દેવી તથા લાલ કપડામાં મીઠું બાંધી પોટલી ખાટલા ઉપર પ્રસૂતાને ડાબે પડાવે રાખવી. (મરેલું બચ્ચું બહાર નીકળશે તે ખેંચી લેવું.)

બ ખરસાણી ચોરના મુળને શનીવારે નોતરી રવીવારે લાવી તેની વીટી કરી હાથમાં પહેરાવી આપવાથી તરત નીકળે. જતાં આવતાં કોઈ સાથે બોલવું નહિ. ઘેર આવી ધુપ કરવો, અનુભૂત છે.

ક ઘોડાના નખની તથા સાપની કાંચળીની ઘુણીથી પણ ફાયદો થાય છે.

(આડાં છોકરાંનો ઉપાય)

હ લાલ દાંડલીવાળી વજ્રદંતીના પાલાનો રસ રા. ૦૧ ભાર પાણીમાં નાખી કષ્ટાતી સ્ત્રીને પાવાથી તરત પ્રસૂતી થાય છે. તે સાથે આ મંત્રથી પાણી મંત્રવું.

“રામ લક્ષ્મણુ બે દોનો બાઈ, તે બાલકની ખબર પાઈ,

“રામ લક્ષ્મણુ દોનો ખસે, તે બાલક હેઠું ખસે.

૧૦૮ વાર જપવો. ગ્રહણ કાલીચૌદશે પ્રથમ સાધી રાખવો. ગુગલ ધુપ દીપાદી કરવું.

૫૬૯. સ્ત્રીના યોની ફેડા એટલે ચાંદી—

મનશીલ ૦૧, ગંધક ૦૧, ફટકડી ૦૧, મોરથુથુ આ ચારને બકરીના દુધમાં ખરલ કરી લગાવવું ને ખુલું ખેસી રહેવું. ને સુકાવા દેવું દીન ૩ માં ફેડા મટશે.

૫૭૦. સ્તન પીડા—

અ ઈદ્રિવરણાનું મુળ ધસી ચોપડે.

બ ઉંખરાના પાન તથા ફળ મુળ વાટી કે બાફી લગાવે.

૫૭૧. ગર્ભપાત કરવા ઉપર—

એળીયો, રાયણનાં મીઝ એ બેની ગોળી ચોનીમાં રાખવાથી ગર્ભ છુટો—૫૩.

૫૭૨. ચોની ભ્રંશ—

ચોની બહાર નીકળી પડવા ઉપર ભાંગ (વિન્યા) ને વાટી કપડામાં બાંધી ગોળી ચોનીમાં રાખવાથી ત્રણ દિવસમાં આરામ.

૫૭૩. ગર્ભપરિક્ષા—

આર મીસકાલ મધ પાણી સાથે મેળવી સુતી વખતે પાવું. જો નાભી નીચે આંટી આવી અથવા કાંઠપણુ વિલક્ષણતા જણાય તો જાણવું કે ગર્ભ છે.

૫૭૪. પ્રસવોપાય—

અ સાડાચાર માસા સુધી કેસર ખવરાવવા—ચવરાવવાથી જલદી પ્રસુતી થાય.

બ નારંગીના છીલકાં ઇતરજ (ગુલેન રંજ) દરેક બે માસા વાટી સુરોખાર મેળવી પાવું. મરેલ કે જીવતો બંને ગર્ભ નીકળે—ગર્ભ પ્રસવે.

૫૭૫. વાયુ તથા સુવારોગ—

કાલો ધતુરો તથા કાળા મરી મેળવી સમભાગ, નેપાળાના રસમાં ચણોઠીપુર ગોળીવાળી પ્રભાતે ખાય, પહેલે દીન કમતી, માત્રા ને પછી વધતી માત્રા તો ઉભય રોગ હો.

૫૭૬. ગર્ભપાત પ્રતિબંધક ઇલાજ—

શીને અધુરે છોકરું પડતું હોય, તેને બારદોરી કરી આપવાનો ઇલાજ—ચાંપાની જડ લાવી તેના કકડા ૭ કરવા રેશમના દોરા એકકડસોતે ગાંઠ વાળી કડે બાંધે તો સીદી.

૫૭૭. ચોની સંક્રોચન—

અ માયાં, હીમજ, હરડે, બેડાં, આમળાં, હીરાકશી, તપખીર, કાથો, લવીંગ, એલચી, કપુર, બાલકેરી, પડવાસ ફટકડી, મોચરસ દરેક ૦૧ પા જઈબાર, શેલારસ તથા અરણીના રસમાં ગોળી ચણા જેવડી વાળી ચોનીમાં રાખવાથી સંક્રોચન થાય.

“સૌભાગ્ય શુદ્ધિપાક—પ્રસુતારોગ મટાડી સૌભાગ્ય વૃદ્ધિ કરે છે.”

(વૈદ્યક મંથમાં છે)

બ ઝેરી ફલ, માંજી ફલ, ફટકી, મજીઠ, બાવલ જાલ, કાથો, કશલો, છીંકણી, તુરી સોપારી, તજ, તમાલ, એલચી, જવંત્રી, નાગકેસર, દાડમ જાલ સર્વે સમભાગે રીંગણીના પાનના રસમાં વાટી મધ સાથે ચણા જેવડી ગોળી ચોનીમાં રાખેથી સંક્રોચ થાય.

ક હીરાકશી, માંજીફલ, સમુદર શોષ, પડવાસ ચુરણની ગોળી બેર પ્રમાણે ચોનીમાં રાખવી.

દ ફટકી, માયુ, લોધ, કપુર, બીલીજડ, કરણ જડ જાલ સમભાગે લખ પોટલી કસી ચોનીમાં રાખવી.

દ બાવળીયાની જાલ રસ કાઢી ઘોળું લુગડું ૦૧૧ જળ લખ પટ ૭ થી ૧૪ ચીરી કાઢી વિંટી ચોનીમાં રાખેથી કઠણ.

૫૭૮. સ્તન કઠણુ કરવાનો ઉપાય—

સુકા ખીજડાના લાકડાના કટકા કરી પાણીમાં ઉકાળી રસ કાઢી શીતલ જલ થાન પ્રમાણે વાટકી સીસાની કરી તેમાં શેલા ચોપડી થાન પર દીન ૭-૧૪-૨૧ બાધે તો કઠણુ થાય.

ખીજડીના પાન ઉકાળી ગાઢો રસ કાઢી શીશાની વાટકીમાં ચોપડીને થાન પર બાધે તો કઠણુ થાય.

૫૭૯. સ્તન પાક—

વાંઝ કઢાડીનું મુળ ઘશી ચોપડવું.

કુંવારનું મુળ ને હળદર વાટી લેપ કરવો.

દુધેલી, ઈંદ્રવારણીની જડ ઘશી લેપ કરવો.

સ્ત્રી તથા પશુના સ્તનપાક પર

થાન ચડયું હોય તેનો ઉતાર—તલ ઘોળા ટાંક ૬ ભેંશના દુધમાં ખીર રાંધીને ખવડાવીએ. ૭ દીવસ.

લીલા નાળીયેરનો રસ કાઢી તેમાં ચોખ્ખા ભીજવી સુકવી તેને ભેંશના દુધમાં ખીર રાંધી સાત દીવસ ખવરાવવાં.

૫૮૦. ગર્ભધાન—

લાખ ટાંક ૨ સાકર ટાંક ૧ મેળવી ઋતુ વખતે ત્રણ દિન પાણી સાથે પીએ. એમ ત્રણ વાર કરે તો પુષ્પ આવે.

૫૮૧. ઋતુ આવવા-પુષ્પ પ્રાપ્તિ પર—

અ પલાશ પાપડો, શીવલીંગી, બદ્રીફલ મધ સાથે માસા ૧ ની ગોળી કરી વાપરવી.

બ ભારંગી, હરડે, બેડાં, આમળાં, કાળા તલની રાખ દરેક ટાંક ૪ ગોઘૃત સાથે ખાય તો રૂતુ આવે.

૫૮૨. ગર્ભધાન—

અ કથુતરની હંગાર, કરેણ મુળ જાલ મધ સાથે મેળવી ઇન્દ્રીએ લેપ કરે તો સિદ્ધ થાય.

બ ચીની કપુર વાલ ૧ મધ સાથે ઇન્દ્રીએ લેપ કરે તો ગર્ભ થાય.

ક કથુતરની હંગાર રીંગણીના રસે મેળવી ઇન્દ્રીએ લેપ કરે તો ગર્ભ રહે.

હ ટંકણુ, ફટકી, મધ સાથે ઇન્દ્રીએ લેપ કરે તો ગર્ભ થાય.

૫૮૩. ગર્ભપાતાવરોધ—

અ અધુરે ગર્ભ પડતો હોય તો—તલ, પદમક, સાકર. દરેક પાશેર મધ સાથે મેળવી આપે તો બંધ રહે.

બ કથુતરની હંગાર ચોખ્ખાના પાણી સાથે આપે તો પડતો બંધ રહે.

૫૮૪ ગર્ભ વૃદ્ધી—

(a) કમળની કુંપળની જડ, મધ, સીંધવ, કરંજ મુળ, સરખે વજને લઈએ તો ગર્ભ વધે.

(b) શતાવરી, વરધારો, નાગકેશર, સમભાગે દુધ સાથે, ૧૪ દીવસ પીવું.

(c) ત્રીકટુ, ત્રીફળાં, પ્ર. ટાંક ૩, ચાર્તુન્નેત ટાંક ૪, વરીયાલી ટાંક ૧, જીરું ટાંક ૨|| આસંધ ટાંક ૪, ખાંડ ટાંક ૧૬ ગાયના દુધ સાથે પાવાથી છોડ વધે.

૫૮૫. છોરૂ આડુ હોય તે સીધુ થવા પર—

(a) મરી, બાવળનો શુદ્ધ સમભાગે લઈ ગોળા કરી ચોનીમાં રાખે તો પાધરૂં થાય.

(b) ઇંદ્રવારણના મુળને તોતરી લાવી કાઠે બાંધીએ તો પાધરૂં થાય.

૫૮૬. સ્ત્રીની ધાતુક્ષય (પ્રદર)નો ઉપાય—

આંબા હળદરનું ફલ, કાહેલી સોપારી, ફટકડી, અનાર, હળ્મરાનું ફલ, સમાન ભાગે લઈ ગોલી કરી ચોનીમાં રાખે તો મટે, ધાત બંધ થાય.

૫૮૭. સ્ત્રીને દુધ ન આવતું હોય તેનો ઉપાય—

તુલસીના મુળ, કમોદના ચોખાનો આટો, કપુર પૈસા ૦|| ભાર એ સરવે બરાબર લઈ ગાયના દુધમાં રાંધી માંહે મધ નાખી પીએ તો બહુ દુધ આવે.

૫૮૮. રતુ બંધ કરવાનો ઉપાય—

સસલાની લીંડીયો રતી ૧ ઉભી રહીને દીન ૩ રતુ સમયે પીએ તો રતુ આવે નહિ.

૫૮૯. ગર્ભધાન—

એલીયો, ગોળ, તલનું તેલ ગરમ કરી ૨|| તોલા દસ દીન પાવું.

Note—રતુ સખંધી, ગર્ભ સખંધી તથા ચોની દોષ વગેરે સ્ત્રીના રોગ વૈદ વલ્લભમાં ધણું સારા છે.

૫૯૦. દેહ શુદ્ધી માટે વિડંગ તાંડુલનો પ્રયોગ—

૧. સ્નેહપાન સાત દીવસ :—૩, ૫, ૭ દીવસ—તોલા ૨ થી અને ૨૦ થી ૨૫ તોલા દુધ મીલાવી પી જવું ખીચડી ખાવી. થી નીમકની છુટ.

૨. સ્વેદન વિધી એક દીવસ :—લીંમડાના પાંદડાના બાફથી પરસેવો લેવો. એકજવાર એક દીવસ.

૩. વમન એક દીન :—ગરમ પાણી પીવા લાયક થાય એટલે ઉલટી થાય ત્યાં સુધી પાયાજ કરવું. ગરમ પાણીથી વમન ન થાય તો, મીઠોળ ૧, સવા બરૂ ખાંડી, ચાળી ફાકી દેવી, તે તેની પર ધણું ગરમ પાણી પાવું. માત્રા ૦|| તોલો ઉપર મુજબ થી ખીચડી ખાવા દેવી.

૪. વિરચન દીવસ એક:—નસોતરનું ચુર્ણ તોલો ૧ ને સાકર તોલો ૧ ટાલ પાણી સાથે. ખોરાક:—ઘી, ખીચડી.

વિડંગતાંડુલ.

વાવડંગના ખીજ, ચોખા (ખાંડી) ને અલગ કાઢવા, તે પછી જેટલા વજનમાં તે ચોખા હોય તેટલું જેડીમધ લેવું. બન્ને મળીને અરધાથી એક તોલા સુધીની માત્રા ગળો (ગડુચી) ના ઉકાળા સાથે અથવા પાણી મધ ને આંખળાનો રસ, ભીલામાના ઉકાળા સાથે એક વખત સવારે લેવું.

ખોરાક.

મગ ચોખા જુના લઘ તેમાં ૧૬ ગણું પાણી નાંખી ૫ તોલા કે વધુ તેમાં સુકાં આમળાં ઉકળતામાં નાખી ઉકાળતાં અષ્ટમૌસ રહે એટલે ઉતારવું, મીઠાનો ઉપયોગ કરવો નહીં.

જુના ચોખામાં આ પાણી નાખી ભાવે એટલા ખાવા, માફકસર ભાવે એટલું ઘી નાંખવું, મીઠું ન ખાવું, ખીજું કાંઈ ખાવું નહીં એટલે સુધી કે પાન સોપારીની પણ મનાઈ છે.

ઉપરના વિડંગ તાંડુલની માત્રા લીધા પછી ૬ છ કલાક પછી (ચોખા ખાવા.)

આ દવા પર એકજવાર આ રીતે ભાત દાળ ખવાય છે. (મગભાત જોઈએ) રાત્રે જુખ લાગે તો કાળી દ્રાક્ષ ખીજ કાઢીને ધીમાં સોંતળી અગર એમને એમ ખાવી.

આનો પ્રયોગ એક માસનો છે પરંતુ રોગીની શક્તિ જોઈ એથી ઓછાવતા દિવસ કરવા.

લાલ.

અર્શ, કૃમિ, ગ્રહણ ધારણ શક્તિ એટલે મંદાગ્નિ અને રક્ત વર્ધક, સુધારક, વગેરે ધણા રોગ પર અપાય છે. (સંપૂર્ણ)

૫૯૧. દેહશુદ્ધી માટે દુધ પાનનો પ્રયોગ—

ગાયનું દુધ (એકની એક ગાયનું મળે તો વધારે સાફ) તાજે તાજું જેટલું પીવાય તેટલું એકી વખતે ખુબ પેટ ભરીને સવારમાં પી જવું. અને આખા દહાડામાં કાંઈ ખાવું નહિ. તે રાતે પણ દુધજ ભાવે તેટલું પીવું. તો તેથી જીલાબ લાગી દેહ શુદ્ધ થઈ જશે.

કદી કેવલ દુધ પર નજ રહેવાય તો રાત્રે ખીચડી યા થોડા ચોખા યા મગ ચોખા ખાવા. પણ દુધજ પર રહેવાય તો વધારે સાફ. (મધ ચોખા પણ ખવાય)

ઓછામાં ઓછા એકથી સાત દિવસ ને વધુમાં વધુ એકથી છ માસ સુધી, આ પ્રયોગ કરવાથી ધણા રોગ દૂર થાય છે. લાંબા વખત સુધી આ પ્રયોગ કર્યા બાદ અજીર કરવા દાણે પ્રથમ થોડો થોડો આહાર આરંભવો.

લાલ—અમણીત, બલાબલ બોધને રોગી તથા નીરોગી બન્નેને નિમિત્તવશાત અપાય છે.

૫૯૨. દેહશુદ્ધી—મહારેચ—

૧. આ રેચ નીચે લખી ગુડ ચડી (ઘોડા ચોલી) નો છે. અને તેની ક્રીયા તથા ઉપયોગ નીચે આપેલ છે. તે મુજબ તૈયાર કરી ઉપયોગ લેવો.

૨. આ બુલાબ ચૈત્ર અથવા આસો માસમાંજ લેવાય છે. અને તેથી આખા દેહનું શોધન થાય છે.

વિધી.

૩. પ્રથમ ત્રણ કે સાત દિન સુધી મુંજી આપવો એટલે મળ પકાવનારી દવા આપવી, તે આ છે કે—લીંમડાની કુંપળ, અજમો, બન્ને એક એક તોલો, અને દસ બાર મરી દાણાને લઈ ભાંગની પેટે પીસી. (પાણી સાથે) છાણીને સવારમાં પી જવું. ખોરાક—ખીચડીને થોડુંક ધી. આ મુંજી, એટલા દિવસ લેવી હોય, તેટલા દિવસ આજ (દવા) લેવી.

૪. પછી રોગીના બલાબલ અન્વય અરઘો (૦૧) તોલો ગોળા. (ઘોડા ચોલી) લઈ તેમાંથી પા (૦૧) તોલો અધકચરીને પા (૦૧) તોલો આખી, તે તેની બરાબર (૦૧ તોલો) ખાંડ ભેળવી પાણી સાથે દાંતને ન અડે તેમ ગળે ઉતારી જવી.

૫. કલાક બે કલાક પછી ઉલટી અને દસ્ત થશે.

૬. જો શોષ થાય તો વરીયાળીનું ઉકાળેલું પાણી, એટલે વિધિવત્ વરિયાળીને ૩ રાખેલો ઉકાળો, તે પાણી થોડું થોડું પાવું. આખો દિવસ ખીવામાં હરકત નથી. પણ દસ્ત બંધ ક્રીધા પછી ન પાવું. આ પાણી જ્યારે જ્યારે પાવું હોય ત્યારે ત્યારે ટાઢુંજ હોવું જોઈએ.

૭. ઝાડે જવા ટાણે પણ ટાઢુંજ પાણી લેવું, ગરમ પાણીને અડકવું નહિ.

૮. આ પ્રમાણે બે ત્રણ બજ્યા સુધીમાં ૩૦ ત્રીશેક દસ્ત અને ત્રણ ચાર ઉલટી પણ થશે. અને હવે દસ્ત નહિ આવે એમ પછીથી જણાશે, ત્યારે થોડુંક ધી નાખી ખીચડી ખવરાવવી. ખાધા પછી પણ એક બે દસ્ત આવશે.

૯. આવી રીતે ત્રણ દિવસ સુધી આ રેચ લેવો તે આ પ્રમાણે વરતવું.

૧૦. ખીજી વખત બૂખ લાગે તો પાછી રાત્રે ખીચડીજ દેવી. ખીચડી શીવાય ખીજું કંઈ ખાવું નહિ.

૧૧. જો આ શક્તિને લીધે ત્રણ દિવસ ઉપરા ઉપરી રેચ ન લેવાય તો એક દિવસ વચમાં ખાલી પડતો મુકી દઈને વળતે રોજ લેવો.

૧૨. જે દીવસ રેચ ન લીધો હોય તે દિવસ ગરમી, દાહ થતો હોય તો મુગલાઈ જે દાણાનો લુવાળ (હીમ) અરધો તોલો લઈ તેમાં તેટલીજ સાકર મેળવી પાઈ દેવું.

૧૩. પરીક્ષા:—સારા અને યથાયોગ્ય જીલાળ થવાની પરીક્ષા એ છે કે—આખી ગોળી એમને એમ ઝાડા વાટે નીકળી આવે, તો જાણવું. કે રેચ બરાબર લાગ્યો ને રેચ પુરો પણ થયો.

૧૪. ત્રણ અથવા બહુ તો એથે દિવસે ગોળી નીકળે છેજ, માટે જે ત્રણ દિવસમાં ગોળી ન નીકળી આવે તો અને જે સહન થાય તો એથો પણ દેવો, પરંતુ ચાર જીલાળથી અધિક ન દેવા.

૧૫. ગોળી નીકળવાની ખબર પડવા સાડું ઝાડો અલગ રાખવો ને દરરોજ ઝાડો તપાસતાં રહેવું. ને જ્યારે આખી ગોળી નીકળે ત્યારે રેચનું ફલ થઈ ચુક્યું સમજવું. પછી રેચ બંધ કરવો.

૧૬. ઝાડાની જગ્યા તથા બીજાનાથી પાંચખાના સુધી જવાની જગા સીધી સપાટ જોઈએ, એટલે ઉંચી નીચી ને જતાં આવતાં જરાપણ ઉંચો નીચો પગ કરવો પડે તેમ ન હોવી જોઈએ.

૧૭. ઝાડો (રેચ) ન વળે તો ધી સાકરનું ચુરમું આપવું, ગરમ પાણીથી હાથ પગ ધોવા, અથવા ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું.

૧૮. આ રીતે જીલાળ સમાપ્ત થાય છે. જે ગરમી જણાય તો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જે દાણાના લુવા એનો શરબત પાવો.

૧૯. જીલાળ બંધ કર્યા પછી ઝાડો ન આવે ત્યાં સુધી (જીલાળ પછી ઝાડો બંધ થઈ જાય છે) ખીચડી જ ખવરાવવી, ને ઝાડો શરૂ થયા પછી લુખી રોટલી ને મગની દાળ વધારેલી દેવી, પછી ત્રણ ચાર દીન બાદ દાળમાં થોડું થોડું ધી વધારતા જવું. હમેશના ખોરાકથી થોડું ખવાય ત્યાં સુધી વૃત્ત થોડું દેવું. ને પછી દરેક ખોરાક રૂચી મુજબ ખાવાની તથા બહાર હરવા ફરવાની છુટ છે.

૨૦. તે સાથે શક્તિની દવા પણ ચાલુ રાખવી. એટલે હરડે, ખેડાં, આમળાં, સુદ, મરી, પીપર, આમ પ્રત્યેક એક એક તોલો લેવાં. અંધાંતરમાં આવે વાળ વર્મા રસ પણ કહે છે, અનુપાન તરંગીણી અંધાંતરમાં માત્ર એક દીવસજ ઘુટવા લખેલ છે.

પદ્મ. તામ્ર હીંગલોવાળું—

પૈસાથી ત્રણ ગણું હીંગળુને ઉંચા શરાબમાં પીસીને ગોળી કરી તેમાં પૈસા સમેટી ચાર પાંચ કપડ માટી કરી દોઢ શેર કોયલામાં ફુંકી દેવું. જે ત્રણ જોટલા પૈસા મુકશે તેટલા થઈ જશે. કાલસા બાવળના જોઈએ. રંગે લાલ સવળન, અનુપાન ગુણુ:—(૧)

આ તામ્રની પાંચ પડીકી કીંવા ત્રણ પડીકી આપવાથી મોંમાંથી સારી પેઠે પાણી ન ઝરે તો અથવા તો ઉલટી એક પણ ન થાય તો, ગમે તેવા રોગીને પણ ખુલ્લું કહી દેવું કે ચાલીસ દીવસમાં મરી જશે. (૨) માત્રા એક રતીથી બે રતી સુધી શક્તિ આદમીને દીવસમાં બે પડીકાં સાંજ સવારે, અશક્ત ને એક આપવું, (વરસની અંદરનાને આપવું) વાપરવામાં બહુ વિચાર કરવો. કારણ કે એથી ઉલટી થાય છે. ને તેથી આંતરડાં ઉંચા થઈ જાય છે. ઉલટી ખાણું ખાવાથી બંધ થઈ જશે. દવા આપ્યા પછી એક કલાકની અંદર ઉલટી થાય કે ન થાય તો એક કલાક પછી સાકરનો શીરો ખાવા દેવો. ઉલટીથી ન સહેવાય તો એટલે ઉલટી આવતી બંધ ન થતી હશે તો પણ આ શીરો ખાવાથી બંધ થશે. બહુ નિર્બલને શીરો ન ખવરાવતાં દાલ ચોખા ખવરાવવાથી પણ ચાલશે. બાકી હરકોઈ રોગીને શીરો ખવરાવવા અડચણ નથી.

(૩) દરેક વાત રોગ અથવા વાત જ્વર ઉપર તોલો ના સુકપાણી સાથે જાડી ધણી પડીકું મીલાવી ચાટી જવું. તાવ હશે કે નહીં હશે તો પણ ઉતરી જશે. તાવ ઉતર્યા પછી પણ બે ત્રણ પડીકાં દેવાં.

(૪) દરેક પીત રોગ તથા પીત જ્વર ઉપર ધીમાં.

(૫) દરેક કફ રોગ તથા કફ જ્વર ઉપર પાનમાં.

૫૯૪. સોમલ—

લોટ કર્યા શીવાય સોમલને ખાંડી ચારણી અથવા હવાલે ચાળી નાંખવો. એટલે કણી ઝીણી દાર રાખવો. પછી ગમે તેટલા સોમલનો લુકો એક હાંલ્લીમાં મુકી બે હાંલ્લીના મોઢાં બરાબર ધણીને સજડ બેસાડવાં (ડમરૂ યંત્રપર) તેનું મોં ધણીના લોટને ખુબ મસળી મુખ ચોટાડી બંધ કરવું. ને પાછો તે ઉપર પણ ગાંડીયા જેવો લોટ સાંધે સાંધમાં ભરી ચારે તરફ સજડ ચોટાડવો. ને તેની ઉપર કપડમેટ સાત કરવાં. (હાંલ્લાં પેટાળવાળાં કરતાં ઉપડતાં વચમાંથી સાંકડાં ન થઈ ગયાં હોય તેવાં પાકાં લેવાં.) તેની નીચે બે પહોર આંચ કરવી અથવા નીચેનું હાંલ્લાંનું તળું લાલચોળ થઈ જાય એટલે ઉતારી લેવું. અને ધીમે રહી ઉતારીને આકું મુકી દેવું. એટલે સુવાડી દેવું. અને તેમાં પણ જેમાં ઔષધ મુક્યું છે તે નીચેનું હાંલ્લું જરા ઉંચું રાખવું. નીચે મુક્યા પછી એક મીનીટ પછી અંદર હાંલ્લામાં કણ કણ ધાણી કુટતી હોય તેની પેઠે અવાજ થશે. પછી ઠરી ગયે કાઢી લેવું. તેમ થયેથી જે જાહેર પોતાની મેળે નીકળી આવે એટલે સાધારણ કાગળ વતે ઉપેડતાં નીકળી આવે તેને જીદું રાખવું. ને જે અંદર ચોટી જાય તેને છરી વતી ઉખાડી જીદું રાખવું. માત્રા—એક રતીથી અરધી રતી પર્યંત, આ બેમાંથી હાંલ્લીમાં ચોટલો કાળા ધુસરા રંગનો વીશેષ ઉગ્ર હોય છે. ને પેલાં ફુલ જરા ઓછાં ઉગ્ર હોય છે.

બીજા પ્રકારના જવાહીરના ગુણુ—વાત જ્વર પર પાનમાં, શરીરમાં ગમે તેટલી ત્રોડ, કળતર ઉપર, આર્દ્રકે રસમાં ઉલટી ઉપર ગળી ચારાની સાથે તુરત બંધ થઇ જશે. શીયાળામાં બહુ તાઢ વાતી હોય તેને સાત પડીકાં આદાના રસમાં ખવરાવી દેવાં.

પદ્મ. ઘાપાણુ અથવા ગોદંતી હડતાલનો પ્રયોગ—

ઘાપાણુ અથવા ગોદંતી તાલ, ચીરોડી, કટકાન એમને એમ કુંકી દેવો. માસા ખેથી ચાર વાલ સુધી. (a) જ્વર શરીરમાં હોય તે વખતે નાગર પાન સાથે કફ પીત વાલાને, વાયુ વાલાને, આદા રસમાં, નાનાં બચ્ચાંને ચાહમાં. (b) ઉલટી ચાહ સાથે, ગમે તે જાતની ઉલટી પર. (c) કાષ્ઠપણુ પ્રકારની ગરમી તથા દાહ ઉપર કાથો, સાકર, તે એલચીના પ્રાણુ સાથે. (d) ગમે તેવા ગભરાટ મુંઝવણ, (ગમે તે જાતની હોય એટલે નીસાનો, રસાયણુ વિષ, સોમલ, વગેરેની ગરમીને લીધે હોય) ઉપર બી સાથે. (e) કાષ્ઠપણુ પ્રકારનું રસાયન (તાંબુ, સોમલ, તાલ વગેરે જન્ય) ખાધું હોય તેની ગરમી એટલે વાલણુ પર, કાથો સાકર એલચી તે તાંદળજાની ભાજના રસ સાથે. (f) મરડો, આમવાત (લોહી ન પડતાં એકલું આમજ પડતું હોય) તે પર કાથો, એલચી, તથા લીલાગર ભાંગને છીણીને બાકી રહેલા કુચા રા. ૦૧ ભાર એની સાથે પાણી સાથે ફાકો મારવો. ઘણું ન ખાવા. જાડો બંધ, એક પડીકાથી થાય તો બીજું પડીકું ન દેવું. હવે જો મરડામાં લોહી પડતું હોય અથવા આમ સહીત લોહી હોય તેવા મરડામાં પુર્વોક્ત અનુપાન સાથે ફાકો મારો ઉપર સાકરનું પાણી પાવું, લોહી બંધ. (g) લોહી ખડવાડો એટલે ગુદામાંથી લોહી પડતું હોય તેને પણ આજ અનુપાનથી આપવી. (h) સ્ત્રીના રૂધિર સ્ત્રાવ પર પણ ભાંગ શીવાય આજ અનુપાન.

પદ્મ. તુત્યતૈલ—

(a) ગાયનું ઘૃત અથવા માખણમાં માય એટલું તુત્યનું ચુર્ણ મેળવીને કાગળ ઉપર ચોપડી તેલ ટપકાવવું, એક સાફ એક કાળું બીદુ પડશે તે અલગ ઝીલવું, સાફ ખાવા માટે એકથી ત્રણ બીદુ, પતાસામાં કાળું ચોપડવા માટે, ચાંદી માટે અકસીર; ખોરાકમાં બી દેવું.

(b) ગોળી—એક તોલા તુત્યાને વીસ તોલા પાણીમાં શોખ્યા પછી એટલે પાણી બાળી નાખ્યા પછી. એ તુતીઓ લઇ તેને પંચાગ રામતુલસી તોલા ચાર પીસી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી રાખવી. આ ગોળી પણ ઉપદંશ મટાડે છે. તથા ચાળીશ દીવસ ખાવાથી તાકાત આવે છે. ઉપરથી બી તોલા ૫ પીવું. દવા ખાતી વખત બ્રહ્મચર્ય પાળવું તો બહુ તાકાત જણાશે.

૫૯૭. પ્રમેહ—

(a) આરંભમાંનો પ્રમેહ કે જેને પાંચ-સાત દીવસ થયા હોય તે પીત પેદા ન થયું હોય તે ઉપર (ઝીંક) ઝસત સલફાસ ગ્રેન ૨ બે ને પાણી તોલા ૫ પાંચ લઘ તેની પીચકારી દહાડામાં ત્રણ વાર મારવી. છતાં ન મટે તો એમ ચાર છ દીવસ કરવાથી આરામ થશે.

(b) અને પીત પેદા થયું હોય તે મહીના ઉપર ને વરસ પર્યંતનો મરજ હોય તો ઝીંક સલફાસની સાથે બે ગ્રેન મોરથુથું ભેળવી પાંચ તોલા પાણી કરી તેની દહાડામાં ત્રણ વાર પીચકારી મારવી. આથી જરા બળશે ખરું પણ આઠ દસ દહાડામાં આરામ થશે. તેથી પણ આરામ ન થાય તો પછી છેલ્લે.

(c) કારટીક ગ્રેન બે ને તેટલાજ પાણીની પીચકારી દેવી.

૫૯૮. ચાંદી-ઉપદ્રવ—

રસકપુર તોલો ૧ લવીંગ તોલો ૨ અકલકરો તોલો ૧ ત્રણેને બારીક પીસી હાંલ્લીમાં નાખી, ડમરૂં યંત્રે ફુલ ઉડાવવાં. નીચે ધીના દીવાની-કાકડાની આંચ દેવી, આશરે પાસેર દોઢ પાસેર (કાચું) ધી બેઠએ, ચાંદી, ઉપદ્રવને વાયુ કફના રોગ પર દેવાય છે.

૫૯૯. ગંધક તૈલ—(સુક્ષ્મ ત્રણાહિ ઉપર)—

ગંધકને તેથી દોઢગણું તાણું ગાયનું ઘૂત લઘ તેમાં ત્રણ દીવસ સુધી વાટી પછી તેને જાડા બાદીના કપડા પર લગાવી, તેનો વીટો-વાટ કરી, તે વાટોને દોરેથી સખત બાંધી, બાદ ચીમટામાં પકડી સળગાવીને નીચે કાંસાની થાળીમાં તેમાંથી પડતો અર્ક એકઠો કરવો, તે અર્ક સહેલું નાસુર, ત્રણ વગેરે પર વાપરવો.

૬૦૦. સોમલતું તૈલ—

કડાઈમાં દોઢ પાસેર સુરોખાર વાટીને નાંખી તેની વચમાં શંખીયાને દબાવી તેના ઉપર સરસીયું તૈલ એક બાટલી નાંખી નીચે તાપ કરવો અને જ્યારે કડાઈમાં આગ ઉઠે તે તે બધું બળી જાય ત્યાં સુધી બળવા દેવો. પછી સોમલનો કટકો એમનો એમ રહેશે તેને ઉપાડી એક ગ્લાસમાં તડકે છાંયે રાખવો. તેથી તેમાં તૈલ નીકળી આવશે.

૬૦૧. જખમ અથવા ધાવની દવા—

કાડીયો લોખાન તોલા ૫, કેવડીયો કાથો તોલા ૩, કીંદર તોલો ૧ ગોરોચન તોલો ૦.૧ રેક્ટીફાઈડ સ્પીરીટ તોલા ૪૦, એ ચીજને કુટી કરી ભેળવી. આઠ દીન બીજવી રાખ્યા બાદ ગાળી લઘ પછી કામમાં લેવી. તમામ જખમ પર વાપરવી જલદી રૂબાય જશે.

૬૦૨. પારહ ગુટીકા—

સુરોખાર તોલો ૧ નવસાર તોલો ૧ તુત્થ તોલો ૧ પ્રથમ સર્વ ચીજને વાટી લોઢાની કડાઈ કે તવીમાં નાખી જરા ખારીક કરી અંદર પાંચથી સાત તોલા સુધી પારો નાખી લોઢાનાજ બત્તાથી લીંબુનો રસ નાખતા જવું ને ઘુંટતા જવું એવી રીતે ચાર કલાકમાં ગોળી વળી જશે. લોચા જેવી થશે બાદ તેને આખા લીંબુમાં રાખવી તો કઠણ થશે.

૬૦૩. તાલકામૃતરસ—

તાલકામૃત રસ—હારીતનો પાઠ છે અને તે નિવીર્ય પુરુષ અને વંધ્યા દોશવાળી સ્ત્રીને ગાયના દુધ સાથે દેવામાં આવે છે.

૬૦૪. સંગ્રહણી પ્રમુખવ્યાધિ પર—

મુસ્તા (મોથ) શુક્ર, વાવડંગ, ચવક, ષડકચુરો, હરડે, તેજબલ, દંતીમુલ, ઈંદ્રવારણી મુળ નીસોતર દરેક ચાર તોલા લેવું તથા બત્રીસ તોલા બીલામાં (એમને એમ ઠલીયા સુદ્ધાંત લેવાં) એવીસ તોલા વરધારો, એસઠ તોલા સુરણુ, પાણી તોલા ૧૦૨૪માં આ બધી ચીજ ઉકાળીને કે ભાગ (ત્રીજો ભાગ) શેષ રહે એટલે પાણી ગાળી નીચેવીને કાઢી લેવું. પછી તે પાણી જેટલો તેમાં ગોળ નાખવો, અને કડાઈમાં નાખી ચુલે ચડાવી અવલેહ જેવું થાય એટલે પાણી બીલકુલ ન રહે ને કઠણ લોંઘા જેવું થાય એટલે ઉતારી લેવું. એટલે કઠણ થઈ જશે. આ અવલેહ ઉતારતી વેળા એટલે જરા જરા નરમ હોય ત્યારે તેમાં ચીત્રકમુલની છાલ, નીસોતર, તેજબલ, સુરણુ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, લવંગ, એ પ્રત્યેક મળીને કુલ સોળ તોલા ચુર્ણ મેળવી દેવું. ને પછી ગાઢ જેવું થયે ઉતારી ચોકણા વાસણમાં રાખવું. એટલે નરમ પડશે. પછી તેમાંથી એક તોલો સવારના પહોરમાં ખાઈને તે પછી એક કલાક બાદ ગાયનું દુધ પીવું. તથા ભોજનમાં પણ દુધ પીવું. (ઉપર જે વરધારો “ વૃદ્ધધર ” લેવા લખેલ છે તે નજ મળે તો તેના બદલે “ ઉપલેટ ” નાંખવું.

ઉપયોગ:—મુખ્યત્વે કરીને સંગ્રહણીને મટાડે છે, ઉપરાંત આમાતિસાર, આમ્લપિત, પાંકુ, કફ, આટલા પર આ દવા અજમાવેલ છે.

(ઉપરાંત તેના ફાયદાઓ એ છે કે—જો ઉપરની દવામાં વરધારો નાંખવામાં આવે તો અધોક્ત ફાયદો કરે છે. તે આ કે—) અર્શ, પાંકુ, ભગંદર, ગ્રહણી, શોષ, શુલ, બંધકોશ, ગુલ્મ, અને કફના ગોત્રના કાષ્ઠ પણ બાધીને નિર્મુલ કરે છે. અને કમળાને તો તે સિદ્ધ રીતે મટાડે છે જ (વરધારા વગરના એસડથી પણ કમળો વગેરે મટે છે.)

Note—આ દવાનો પાઠ હારીત સંહિતામાં અર્શની ચીકિત્સામાં “ ભીમસેન ” નામથી સુચિત છે. ઉપરનો ભીમવટક પણ અર્શ પ્રકરણનો હારીતનો પાઠ છે—

૬૦૫. અર્શ—

(શુકલ મુલશંકર કાલીશંકર દારૂના કેઠા આગળ બાહણ વાડો—ખંભાત)

અર્શ ઉપર બાહોપચાર:—ચીનીકબાબ તોલો ૧ લીમસેની કપુર તોલો ૦૥ ટંકણુ તોલો ૦૥ મોરથુથું તોલો ૦૥ (ટંકણુ તથા મોરથુથું પુલાવેલ) કાથો તોલો ૦૥ ખેરસાર તોલો ૦૥ ભેંસા ગુગલ તોલો ૦૥ સુકી મેંદી તોલા ૫ આ બધી ચીજ ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી જાશમાં વાટી બહાર પોટીસ મારવી. આથી છ માસ સુધી લોહી બંધ થાય છે.

(૧) અર્શ ઉપર ખાવાની—લીમવટક:—

ત્રિક્લાં, પિપરીમુલ, તમાલપત્ર, વાવડીંગ, પીપર, એરડીના મુલ, દરેક ૩ પા તોલો, મરો અને ચિત્રક દરેક એક તોલો, સુંઠ તોલા ૨ બે, તે બધાની સમાન સુરણુ એટલે છ તોલા સુરણુ. અને બાર તોલા જીર્ણુસાકર (ચુમચુનની.) તથા એલચી, વરધારો ને તજ એ ત્રણ મળીને એક તોલો, તેમાં મેળવીને પછી તોલા ૦૥ ના લાકુ બાંધવા, તે સવાર સાંજ એક એક ખાઈ ઉપર દુધ પિવું, એટલે ખોરાકમાં દુધ લેવું. જઠરરોગ, અર્શ, રક્તપિત્ત, ઉધરસ, મંદાગ્ની, શુલ, ક્ષય, તમકબાસ, હલીમક, કમળો, કૃમિગુલ્મ (કૃમિના ગુલ્મ તથા વાતગુલ્મ) ને મટાડી જઠરાગ્નિને દીપાવે છે—

Note—કાચાં ૩ પાકાં ઉમરડાં એમને એમ અથવા તેનું શાક બનાવીને જેટલાં પચે અને રૂચે એટલાં ખાવાં એમ આઠ દિવસ એકલાં ઉમરડાં (ઉદ્બંબર—સફેદ ઉદ્બંબર—ઉંબરો મોટો થાય છે તે—ગુલર) જ ખાઈને રહેવું ને તે સાથે બીજો કાંઈપણ ખોરાક ન લેવો, પરંતુ તેની સાથે ઉપલા લીમ વટકનું સેવન બે વખત કરવું. આમ આઠ દિવસ કરવાથી અર્શ જડમાંથી નાબુદ થશે.

(૨) વિજય ચુર્ણ પણ અર્શ પર ચાલે છે.

(૩) સોનાગેર ૦૥ થી ૨ તોલા સુધી દહીંની સાથે ચાટવાથી તરત બંધ થાય છે.

(૪) ચિત્રક જાલ સેવનથી પણ મટે.

૬૦૬. પથરી—

કાંસકીનો રસ કાઢી ખાલા ૩ ભરવા, મુળાના બીજ તથા ટંકણુખાર એ બેને ખાલામાં નાખી પછી એક ખાલો સવારે, બીજો બપોરે અને ત્રીજો સાંજે પીએ તો પથરી કપાઈ પડે સહી.

૬૦૭. મુળ વ્યાધિ એટલે અર્શ—

કમ્બુતરની વિષ્ટા (ચરક—હગાર) ત્રણ વરસનો જુનો ગોળ, એ બન્ને ખરલ કરી તેની ટાંક બેની ગોળી બવરાવવી તથા ગાજરના બીજની ધુણી ૨૮ દિવસ સુધી દેવી. ઉપરથી ટાંક ૬ તથા મધ પાશેર આપવું.

૬૦૮. મૃગીનો ઉપાય—અન્ય મસ્તક વ્યાધિ—

કાળા કુતરાની વિષ્ટાની નાસ આપે તો મૃગીનો જીવ મરે (૨) આધાશીશી તથા પીનસ જાય (૩) સંયોગી સ્ત્રીને ઋતુ આવે ત્યારે તેમાંનું લોહીવાળું લુંગકું લઈ તેની નાસ દે તો કદાપી મૃગી આવે નહીં.

૬૦૯. પ્રમેહ વીગેરે અન્ય રોગ પર—

કડવી તુંબડીનાં બીજ શેર ૦ા, ચણોઠી શેર ૦ા, કૌચાં શેર ૦ા કનકબીજ શેર ૦ા વછનાગ શોધેલ શેર ૦ા તેને એકઠું વાટી પાતલ જાંત્રે તેલ કાઢવું તે તેલમાં પારે તોલા ૩ તથા નાગરવેલના પાનનો રસ નાંખી ખરલ કરવો. તેનું નામ રસ કપુર થયું. વાલ ૦ા મધ સાથે દેવાથી પ્રમેહ જાય, ગરમી મટે, ચોરાશી વાયુ, ક્ષય, ઉદર વ્યાધિ, મટે.

૬૧૦. વાત વ્યાધિ પર—

(મુલશંકરજી)

નગોડના બીજમાં તેટલાજ વજન યરાયર લોટ મેળવી ગોળ ઘીની ગોળ પાપડી કરાવી રોજ રા. થી ૫ તોલા બાર દેવાથી આરામ થાય છે.

૬૧૧. પક્ષધાત તથા અર્શ પર ભીલામાની ગોળી—

ભીલામાં, હરડે, વાવડંગ, શુકં, જુનો ગોળ મેળવી તેની ગોળી કરી અર્શ ઉપર આપવી.

પક્ષધાત પર—અજમે, ભીલામાં, હરડે તથા જુના ગોળમાં ગોળી કરી આપવી.

૬૧૨. અર્શ—

અરીણુને ગાયના દુધની તરમાં મેળવી લગાવવાથી સાત દીવસમાં ખરી પડશે. (ખેકુ-તની અજમાવેલ છે.)

૬૧૩. સ્ત્રી પુરૂષની સૌભાગ્ય વૃદ્ધી પર ઘૃતઃ—

આંબા હળદર ૪ તો. હળદર, શ્વેત ચંદન, મુર્ચા, કુટ, જટામાશી મોરવેલ, શીલા-જીત, કપુર, મોચ, દરેક બખે તોલા, કુટી છાણી અઢીશેર પક્કા ગાયના દુધમાં મેળવી ગરમ કરી પાત્રમાં ભરી, દહીં જમાવી સવારમાં રૂમડા (પીળા રોહીડા)ની રવાઇથી વલોવી તેનું માખણ કાઢી તેનું ઘી તાવી તેમાં કેસર, જાયફલ, છોટી એલચી, દરેક માસા ૨, કરતુરી રતી ૪ મીલાવી દરરોજ એ તોલા દુધ સાથે ખાવું તો સંતાન આરોગ્ય-તેજસ્વી-પરાક્રમી થાય.

૬૧૪. શીતોપલાદી ચુર્ણ—

સાકર તો. ૧૬ વંશલોચન તોલા આઠ, પીપર તોલા ૪ એલચી તો. ૨ તજ તો. ૧ એ દરેક કુટી છાણી રાખવાથી ઉદરસ, દમ, ક્ષય, દાહ, મંદાગ્ની, પાર્શ્વશુલ, અરૂચી, જવર શ્લેષ્મ, પીત્તપ્રકોપાદી પર આપવાથી શાન્તી થશે.

૬૧૫. અજમાના ધુલની વિધિ—

અજમો બશેર સાફ કરી કાળી માટલીના હાંડલામાં નાંખી કાગળ માથે બાંધવો. તળે ઘીની કસ જેવી વાટ દેવી. પાંચ કલાક તાપ દેવો તો ધુલ બનશે. વામુ વાળાને ચોખ્ખા એક ભાર પાનમાં આપવું.

૬૧૬. ખસ—

(૧) ધુપેલ તેલમાં ફેડવાનો દારૂ પીસી ચોપડવો.

(૨) આકડાના પાશેર દુધમાં મુડી એક ચોખ્ખા નાખી દીન બે પલાળી રાખ્યા બાદ તે ચોખ્ખાને લોહી સાફ કરી ઘીમાં વાટી દરદ પર લગાડવું મસળવું.

(૩) કણેરનું ધી પણ ફાયદો કરે છે.

૬૧૭. પ્રમેહ—

(૧) કપાશીયા તથા સાકર ટાંક રા. ચૂર્ણ કરી ગાયના દુધ શેર ના માં ઉકાળી પીવું.

(૨) મેથી ટાંક ૫ રાત્રે પલાળી સવારે મધમાં મેળવી. ખાવાથી વાત પ્રમેહ મટે.

૬૧૮. મોઢે લાળ પડતી હોય તે પર—

લાખ સાથે બોંયરીગણીનું પાન આપવું. એક ભરીને હરશેજ ખાય તો લાળ મટે.

૬૧૯. સોમલ તથા ધતુરાના બીજ ખાધાનો ઉતાર—

મોરથુથું જે ના ભાર, નવસાર જે ના ભાર, સોનાગેર જે ના ભાર એ ત્રણે જણસે વાટી હિના પાણીની વાટકી ભરી ચપટી નાંખી પાય તો વીખ ઉતરે, બીજી વાર પાય તો તરત આરામ થાય. તાંદળજે, ફાળું, ગળજીલી પણ ઉપયોગી છે.

૬૨૦. મુત્રકૃચ્છ—

શંખ વગાડવાનો ઘશીને પાણીમાં બે પૈસાભાર પાણી કરી પાછએ તો પેશાબ છુટે.

૬૨૧. વીંછી—

શીશમના છોડીયાની ધુણી દેવી.

૬૨૨. કર્ણ પીડા—

વડાગરૂં મીઠુ શેર ના પાણી અણ ના માં નાંખી તેનો અર્ક કાઢવો. તે શીશીમાં ભરી રાખવો કાનમાં ટીપાં પાડવાં.

૬૨૩. એકાંતરો-ચોથીયો તાવ તથા વાયુ પર—

નાલીયર એકમાં સોમલ એક પૈસાભાર ભરી ડગલી દહાડે કપડમેટ હરી ગળપુટ આંચ દેવી. ચોખ્ખા એકભાર દેવાથી તાવ માત્ર ને વાયુ જાય.

૬૨૪. હીંગ બનાવવાની ક્રિયા—

લસણુ શેર ૧ બેંશનું દુધ શેર ૧. દુધ ચુલે ચડાવી લસણુ છોલીને તેમાં નાખી પકાવવું. અને તેમાં હીંગ તોલા ૪ ચાર નાખવી. એકઠું કરી ઉતારી કપડાણુ કર્યા પછી વળન કરી સમઝાગે હીંગ નાખે ને એકઠું કરી માટીની બરણીમાં બરી દીન ૧૫ રાખે તો રસ સુકાય. તે કાઢીએ ને રસ ન સુકાય તો તેની તારીફ તેમાં વાલ (ઓળીયા) પૈ. ૨ બાર બારીક કરી વાટી નાખીએ તો રસ બંધાય.

૬૨૫. વાધનો વાળ ખાધો હોય તેનો ઇલાજ—

બૂરા કાળાંની જડનો લુકા ટાંક ૫ સુરમા જેવો ઝીણો વાટી તેમાં પાશેર ધી બેળવીને ૨-૩ વાર પાછએ તો વાધવાળ જાય.

૬૨૬. ગળીયા બળદનો ઉપાય—

નગોડનો રસ, મેથીનો લુકા, દરેક એક ટાંક લેઇ ઝીણું વાટી આંખમાં દીન સાત આઠ આંજએ તો ગળીયો મટે.

૬૨૭. બહુજ ઉધરસનો ઇલાજ—

મીશ્રી અશીણુ ટાંક ૦૧ લઇ તેના કટકા કરીને પછી મુસલીના પટ ૩ સાટોડીના રસના પટ ૩ સરધવાના મૂલના રસના પટ ૩ લીંબુ રસના પટ ૩ દધ બાદ તેનો ગોળો કરીને તેને લીંમડાનું થડ ફારીને તેમાં ઘાલી ઉપરથી ગાળકું મારી ૭ માસ લગી રાખવું. બાદ કાઢીને તેની કસ્તુરીના પાણીમાં જુવારના દાણા જેવડી ગોળીવાળી ખાવાથી મહાત્કાસ-શ્વાસ પણ મટે.

૬૨૮. સમુદ્ર ફલનો પ્રયોગ—

નગોડનો રસ શેર ૩ સમુદ્ર ફલ શેર ૧ દીન સાત લગી ભીંજવીને પછી દીન ૬ નવ લગી સુકવીએ.

ઉપયોગ—(૧) નગોડના રસ સાથે દેવાથી કોઢ જાય. (૨) સરસના રસ સાથે દેવાથી તાવ જાય. (૩) બકરીના મૂત્ર સાથે સર્પદંશ ઉતરે (૪) સાબુ તથા મરી સાથે આંજ્યેથી પુલુ જાય. (૫) ખાંડ સાથે વિચ વધે. (૬) લીમડાના રસ સાથે શુલ જાય (૭) ધી સાથે સંધીવા જાય (૮) હળદર સાથે સંધીવાયુ જાય. (૯) લીંમડાના રસ સાથે પેટ પીડા જાય (૧૦) મરી અને ધતુરાના રસ સાથે પેટ દુરસ જાય. (૧૧) બેંશના છાણુ સાથે મર્દનથી કોઢ જાય (૧૨) કેશરના પાણી સાથે કાનમાં ટપકાવવાથી કનોડી જાય. (૧૩) જંજોટાના રસ તથા ગાડરના મૂત્ર સાથે કંપ જાય (૧૪) પીપરથી પેટ શુલ જાય. (૧૫) લવીંગ સાથે અજીર્ણ (૧૬) મીઠી કલ્હાર સાથે રથંબન (૧૭) મૂળા સાથે રેચ બંધાય (૧૮) બકરીનું મૂત્ર, સફેદ મરી, ટંકણુખાર સાથે દેવાથી તાલ કોઢ જાય (૧૯) લીંબુ રસ સાથે તેજ વધે.

૬૨૯. આધારીશક—

ખાવળતી ડાશીનો જીવડો તથા તુલસીનો રસ કાનમાં મુકે તો મટે.

૬૩૦. આંખ ગળતી હોય તે ઉપર—

અરીણુ ટાંક ૦૧ બરાસ કપુર વાલ ૧ પાનરસમાં ખરલી થાલીમાં કાઢી લોટાથી ૫૦ પાનના રસમાં ઘુટવું, બાદ અંજન કરવું.

૬૩૧. હેડકી—

ફટકી રતી ૩-૪ ફુલાવી પાનમાં ખાય
ગળે ચુનો લગાડે
બીડી પીએ.

૬૩૨. ગળદાઈ—

ઉનું પાણી દીન સાત પીએ.

૬૩૩. રતાંધળો—

સંધેસરાના પાનની પીંડ બાંધવી.

૬૩૪. વાળો—

છેક કાચો હોય ત્યારે એટલું કરે કે બીલામાંનું કુંડાળું વાળાની આગળ પાછળ કરે તો કાચેથી પાકે નહીં.

કપાશીયા, લસણ, બીલામાં, બાવળનાં પાન સરખે ભાગે પીસી બાંધવાં.

૬૩૫. દાઝયા ઉપરનો મલમ—

કલાઈ સફેતો ટાંક ૮, મીણુ ટાંક ૧૨, રાલ ટાંક ૧૦, અલશીના પાશેર તેલમાં રાંધીને દાઝયા ઉપર ચોપડવું.

૬૩૬. શીળીનાં પુલાંનો ઉપાય—

કાળા ગધેડાનો દાંત, આંબલીના ચીચોડા, ઘસીને આંખમાં ફુલાં પર આંજે તો મટે.

૬૩૭. અર્શ—

(ડાક્ટર ધિરજરામવાળી શુક્રમાંથી)

અર્શ, બાહ્યોપચાર—શણનું મુલીયું ઘસીને તે કળીચુના સાથે ઉકાળીએ. માંહે ઘી મીલાવીએ, પછી મસા પર ચોપડીએ તો મસા ખરી પડે સહી.

અર્શ—અંદર ઉપાય—એક શેર લીંબડાની લીંબોળી મીજ, જુનો ગોળ શેર ૦૧ સાજુ-ખાર શેર ૦૧ પાણી સાથે ખરલ કરી ટાંક ૧ લઈએ.

અર્શ ઉપર રાતની ફાકીના વસાણા—કાળું જીરું શેર ૦૧ હીંગ ટાંક ૪ ને એકત્ર કરી પાણી સાથે ટાંક ૧ ને આશરે લઈએ તે સાથે મસાપર ચોપડવાનાં વસાણા નીચે મુજબ:—

મસા પર ચોપડવાનાં વસાણાં—બાહ્યોપચાર—દાંતીમુળ ટાંક ૧ કણેરમુલ ટાંક ૧ કસીસ

ટાંક ૧ વડાગર ટાંક ૧ એલચી ટાંક ૧ સીંધવ ટાંક ૧ એકત્ર કરી વાટી કપડાણુ કરી અર્ધ દુધમાં પીસી મલમ કરી મસા પર લગાવીએ તો મસા જાય.

અર્શ અંદર ઉપચાર—કલમી સુરે જૈ ૨ ભાર, રસવંતિ જૈ ૨ ભાર, પોસનાં ડાડવાં જૈ ૨ ભાર, ગુલાના કુલ જૈ ૧ ભાર, એરડાના પાન જૈ ૧ ભાર ખાંડી વાસી પાણી જોડે જૈ ૧૦ ભાર ફાકી લેવી. તો મટે.

અર્શ બાહ્યોપચાર—કુકડવેલની ધુણી આપવી.

ભીના કપડાની પોટલી રાખવી તો બળતરા બંધ.

૬૩૮. નજલો એટલે શ્લેષ્મ વ્યાધિનો અકસીર ઉપાય—

બ્રહ્મરંધ્ર ને કપાળની ઉપરના ભાગને મુકી વચમાં આશરે ૩ આંગળ (એટલે લંબાઈમાં ચાર આંગળ ને પહોળાઈમાં ત્રણ આંગળ)ની જગ્યામાં પ્રથમ વાળંદ પાસે સજૈયાથી પાછના એટલે ટોચા દેવરાવીને ચાર પાંચ તોલા લોહી કઢાવવું. પછી પારો તોલો ૧ ને શ્યામ તુલસીનાં પાંદડાં આશરે તોલા ૫ એ બન્નેને ખુબ બારીક પીસી એક જીવ કરી દહને પછી તેની થેપલી માથા પર (લોહી સાફ કર્યા પછી) લગાવી ઉપરથી પાટો બાંધવો કે ઉપરથી તે થેપલી ગમે તે વખતે પણ ઉખડી ન જાય. તે થેપલી પોતાની મેળે ગોઠોવાળી ઉખડી જાય ત્યાં સુધી પાટો રાખવો. પછી એની મેળે ખરી પડશે. માથા પર પાણી લગાડવું નહીં. અમાવાસ્યાને દીવસે ચાર બજાએ કરવાની છે અને ત્રણ અમાવાસ્યાને દીન ત્રણ વખત કરવાથી જનમભર નજલો થશે નહીં.

ખાવામાં ગોઠો આવતાં સુધી પૌષ્ટિક-શીરો વિગેરે ખાતું. દુધ કમ ખવાય તેમ સાર એટલે વધુ ન દેવું.

૬૩૯. અર્શ—

પાકાં કેળાંતે (નાનું કેળું હોય તેમ સારું) એસમાં રાતે બાલ ઉખેડી રાખીને પછી સવારે બાવળના ગુંદના ચુરણમાં ફેરવી જેટલો ગુંદર ચોટે તેટલો ચોટવા દઈ તે સુકાંત ખાઈ જવું. આમ સાત દીવસ કરવું. લોહીઆળ અર્શ મટે છે. એક વરસ સુધી લોહી પડતું બંધ રહેશે.

૬૪૦. નસકોરી પુટવા ઉપર—

ઉંટનાવાળની રાખ સુંઘાડવી.

૬૪૧. શીળીમાં પુલું પડી ગયું હોય તો—

સુરમો કાકુર (કપુર) ધાણના પાણીમાં વાટી બાણી થોડી થોડી વારે ટપકાવતા જવું તથા આંખ ઉપર સીસાનું પત્ર બાંધી દેવું. આ ઉપાય શીળીના સમયમાંજ તુરત કરવાનો છે.

૬૪૨. શીતલામાં આંખમાં ડુલું ન પડે તેનો ઉપાય—

દાડમના દાણા શુદ્ધાખમાં પીસીને આંખમાં ટપકાવવા અથવા ધાણાનું પાણી આંખમાં ટપકાવવું.

૬૪૩. શીતલા—

જેને શીતળા નીકળ્યા પછી બંધ થઈ જાય તેને દ્રાક્ષ ઘુંટી પાવું (એક નાના દાણાથી મોટા દાણા સુધી દેવાય)

૬૪૪. અફીણના નીશાનો ઉપાય—

(૧) હીંગ પાણીમાં ધસીને પીવાથી નીશો ઉતરે.

(૨) અફીણથી જે મરવાની તૈયારી પર હોય તેને માટે શરીફા (શીતાફલ) નાં પાનાં છ સાતને પાણી સાથે પીસી છાણીને પીલાવી દો. તુરત આરામ.

(૩) “કરમુઆ” અથવા જેને “નાડી” પણ કહે છે (અને જે પાણીમાં થાય છે અને જેનું લોકો શાક કરી ખાય છે) તેની જડ લઈ તેને કુટી તેમાંથી રસ કાઢીને જીવાન કે વૃદ્ધને એક તોલો અર્ક દેવો. બચ્ચાને છ માસા, છેક છોટા બચ્ચાને ત્રણ માસા, તાજી જડ ન મળે તો સુકી કરમુઆને લઈ ઉકાળી તેનું પાણી પાચો તો તરત ઝેર ઉતરી જશે.

૬૪૫. રેશમી કાપડ ઉપરથી ડાઘ ઉતારવાની ક્રિયા—

પાણી શેર ૧ માં એમોનીયા નાખી મેળવી દીધા પછી દાગદાર કપડાને (આખું હોય તો આખું નહિતર જેટલો ડાઘ હોય તેટલો ભાગ) તેથી ધોવો, બાદ તે કપડાને બે બ્લોટીંગ વચ્ચે (ડાઘવાળા ભાગને) દાખીને ઉપરથી ધોખીની ઈસ્ત્રી ફેરવી દેવી, તો શુદ્ધ થશે.

૬૪૬. પીપરમેટનું જોહર સત્વ—

રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ ૧ ગ્લાસ, પીપરમેટનું તેલ તોલા ૫ મીલાવીને શીશીમાં ભરી રાખો તે પીપરમેટ ઓછલ થયું કહેવાય.

પિપરમેટનું સત્વ—ફાદીના લીલાનો રસ કાઢી પછી પાંચ તોલા અર્ક હોય તો સુરો તોલો ૧ લઈ નૌસાર કપુર તેમાં પીસી મેળવીને પછી તેને ચીનાઈ પ્યાલો એક લઈ તેમાં નાખી ઉપર બીજો પ્યાલો ઢાંકી ઉપર કપડમેટ કરી નીચે કાકડાની આંચ કરવી અને બે પહોર આંચ દીધા પછી થંકુ થયે ઉતારી કાઢી લેવું.

“ આજ રીતે અજવાયન, મુક્તી વગેરેનું સત્વ નીકળે છે. ”

૬૪૭. બરફ બનાવવાની ક્રિયા—

એક બોટલ યા પથ્થરની ડબ્બીમાં ગરમ પાણી બે ભાગ ભરો. (ત્રીજો હીસો ખાલી રાખો) અને એક શેરે છ માસા કલમી સુરો પાણીમાં નાખવો. એ હીસાએ એ બોટલમાં સુરો ભરી મુખ બંધ કરી તે શીશાને બે ઘંટા કુવામાં રાખો તો બરફ જામી જશે.

૬૪૮. પાણી થંડા કરવાની કીયા—

નવસાર પાંચ ભાગ, સુરોખાર પાંચ ભાગ, ખાલસ પાણી સોળ ભાગ, એ હીસાએ ખુબ પાણી (પીપ) બરાચ એટલું બનાવી સુરોઈ યા બોટલ પાણીની બરી રાખી મુકવી તો બહુજ થંડુ પાણી થશે. તે એટલે સુધી કે થર્મોમીટર ૫૦ થી ૨૦ સુધી આવી જશે.

૬૪૯. મૃગી-વાઈ-ફેફર—

કલોરલ ૬ રતી, પોટાસ બોમાઈડ ૧૬ રતી, પાણી તો. ૫ નિત્ય પ્રતી એકવાર પીવું. ૨૧ દીવસ સુધી વારાની પહેલાં ૬૪ દેવું. જે દીન આવવાનું હોય તે પહેલાં દેવું.

૬૫૦. આંખલાઈ-કક્ષા અંથી—

શરૂઆતમાં ઉંપડવાની થાય કે તુરત વડનું દુધ ઉપર લગાવી તેની ઉપર મુકી એક ગરમ ઠીકરી કરી આંધી દેવાથી તુરત બેસી જશે.

વધુ ઉપડયે કાળી જીરીને ગોમુત્રમાં બાફીને આંધવી.

બોદાર કાંકરો ઘસવાથી પણ મટે છે.

વડવાઈએ હીચોળા ખાવાથી પણ કક્ષાઅંથી છુટી જાય છે.

૬૫૧. હૃદયરોગ—

અર્ક બેદે મુશ્ક (પંજબમાં મળે છે) તથા ગાજરનો હલવો. સારું કામ દે છે. તેમજ આંદીના વર્ક વગેરે પણ, સારું કામ દે છે.—

૬૫૨. સંખીયાના ધુમાડાનો ઇલાજ—

સંખીયાનો ધુમાડો આંખમાં લાગી જાય તો, હુકાની નળી (જેની ઉપર ચલમ રહે છે તે) માંનો મેલ આંખમાં આંજવાથી—મટે છે. આ ઉપાય ધુવો લાગે કે તુરતા તુરત કરવાનો છે. આંખ્યા બાદ—હુકાના પાણીથી મોઢું ધોઈ નાંખવું.—

૬૫૩. ઉનાખનો શરબત લોહીવિકાર પર—

ઉનાખ શેર ૧ ના જડા કટકા કરીને તેને દોઢશેર પાણીમાં આઠ પહોર બીંજવી રાખવા પછી તેને ચોળી મસળીને તેને છાણી તે પાણીને ચાસણીમાં નાંખી દેવું. ખાંડ મરજી મુજબ લેવી. તો પણ બરાબરથી કમતી નહીં ને દોઢીથી વધારે નહીં.—

૬૫૪. મસ્ત રોગ અને કમતાકાતી ઉપર—

કુકડીનાં છડાં સાકર શેર દુધ ૧૧૧ શેર, ઓલેલ બદામ શેર ૦૧, પીસ્તાના ગર્ભ શેર ૦૧, કેશર માસા ૪ (વાલ ૧૧) દારચીની તોલા ૨. જયફલ નંગ ૧ ઓટી પ્રલાયથી તો.

૧ લઘ, ઈંડાની જરદીનો ભાગ અલગ કાઢી થોડુંક પાણી નાખી પીસીને એકજીવ થાય એટલે કઢાઈમાં નાખવી. અને જ્યારે ઘાટો મધ જેવો એક રસ થઈ જાય ત્યારે તેમાં ઘી નાખી, પછી બાકાની ઔષધી જે બારીક પીસીને સાફ કરી રાખી હોય તેમાં મેળવી બરફી બનાવી લઘ, કેશરને ગુલાબ કે કેવડાના અર્કમાં પીસીને મેળવવું. ખોરાક યોગ્યતા અનુસાર.

૬૫૫. ઉપદંશ—

ગળજીભી જેને ભોંપાયરી કહે છે, તેની જડ આના ૧૦ ભાર લઘ તેમાં ૭૧ મરી કાળાં, નાખી ભાંગની પેઠે પીસી આશરે પાંચ રૂપિયાભાર પાણી નાખી વસ્ત્રગાળ કરી પી જવું. પથ્યમાં જે ચણાની રોટલી તે ઘી જે સાત દિવસ ખાય તો આરામ થાય.

૬૫૬. પ્રમેહ—

ખપાટ (કાંકસી)ના પાંદડાં ત્રણ ચાર ભાર ચોળી તેમાં થોડી સાકર મેળવી લુગડે ગળા પી જવું. આ પ્રમાણે વધુમાં વધુ દસ દિવસ કરવાથી પ્રમેહ મટે છે, ખટાઈ, તેલ, મરચું, વિગેરે ગરમ ચીજ બંધ.

૬૫૭. ચુવો શ્રીકાર ગાળવાનું—

અગર ટાંક ૦૧ સુખડ ટાંક ૦૧ વાગો ટાંક ૩ લોધ ટાંક ૩ કેશર ટાંક ૩ વાલછક ટાંક ૧ મલીયાગર ટાંક ૦૧ નખલા ૧૧ લોખાન ૧૧ લવીંગ ૧૧ શેલારસ ૧૧ જીમલે શેર ૧૧ લઘ મેળવી સાકરના પાણીના પટ દેવા. પછી તડકે સુકવી મોગરેલથી ભીંજવવું, ૧૮ દિવસ પછી ભઠ્ઠીમાં મીણુ ટાંક ૫ તથા બરાસ વાલ ૮ ભાર મુકવો.

૬૫૮. કેશકલ્પ—

(ગુરુ સ્વામીજી સુચીત)

અંગુરનો સુરકો, ગાયનું દુધ એ દરેક સરખે વજન લઘ એ જેને લોઢાની કડાઈમાં ખુબ પકાવવાં. પછી ઉતારીને થંડું કરવું. (કહડાઈ ગયા પછી જરાક ઘાટું થયે ઉતારવાનું છે.) પછી તેમાં દાડમના ફેતરાં, કાળી હરડે (હીમજ) આંમળા, દરેક સમજને લઘ ખુબ ઝીણું વાટી છાણીને તેમાં મેળવવાં. અને કોઈ શીશીમાં ભરી મુખ બંધ કરી ગોબરના ઉકરડામાં દાટી દેવો. ત્રણ માસ પછી કાઢી કામમાં લેવું, એટલે વાળને ઘોષને પછી તેમાં થોડોક લીંબુનો રસ મેળવી લગાડવું આ પાકો ખીન્નજ છે.

૬૫૯. કેશકલ્પ—

(ડા. ધીરજીરામવાળી શુકમાંથી)

કાળા તલનું તેલ શેર ૧ ભાંગરાનો રસ શેર ૧ અરકુસાનો રસ શેર ૧ બીલામાં ૧૫ લોઢાની કઢાઈમાં ઘાલી હલાવી ચુલે ચડાવી પાણી બાળીએ અને માત્ર તેલ રહે એટલે ઉતારીએ; પછી ઉજળા શ્વેતવાળ હોય તેને ખુંટાવી તેલ ચોપડીએ તો વાળ કાળા થાય.

કેશકર્ષ—ચોખો ચુનો, બેડાં, બોદાર, દરેક ટાંક ૪ તથા સીસું સરવેને ખરલમાં વાટીને નખ કાળા થાય ત્યારે ચોપડીએ—ઉપર એરડાનું પત્ર ખાંધીએ તો કેશ અતિ કાળા થાય.

૬૬૦. લોઢાને ગાળવામાં ઉપયોગી—

સંખીઓ ૩ માસા, મુહાગો તોલો ૧ કળીચુનો તોલો ૧ આનું ચુરણ કરી રાખવું. પછી દસ તોલા લોઢાને ખુબ તપાવી લાલ કરી (કુડલીમાં) તેમાં આ ચુર્ણની બે ત્રણ વાર ચપટી મારવી ને તાપ કરવો તો રસ થઇ જશે.

તાંબુ ગાળવામાં ઉપયોગી

બગલાનો પગ નાંખવાથી તાંબુ એકદમ ગળી જાય છે.

૬૬૧. મુદ્રા—

(શુર સ્વામીજી પરીક્ષીત—જેથી પારદ વિગેરે કાઢી ચીજ ઉડે નહી તેવી.)

(૧) મુદ્રા—સિંદૂર, મેનફલ, લાખ, મહુડાના ફલ, ભોજપત્ર, એ તમામને સારી રીતે કુટી અલશીના તેલમાં મેળવી મુદ્રા દેવી—

(૨) મુદ્રા—ગુલર (ઉંજરો), આકડો, તથા વડનું દુધ, દરેક એકપણ, લાખ એક પળ, ભોજપત્ર ચારપળ, સર્વેને કુટી અલશીના તેલમાં મુદ્રા દેવી.

(૩) વજ્રમુદ્રા—ઉપરની બેમાંથી ગમે તે મુદ્રામાં મોટી બોરડીની રાખ, અડદનો લોટ શુગલ, ઇંડાનો રસ, શણનો બૂકો, એ સરવે મેળવીએ તો વજ્ર મુદ્રા થાય છે.

મુદ્રાની અન્ય વિધિ.

(૧) હાંધાને મુદ્રા દેવાની વિધિ—પીલી માટી શેર ૧ કાથો શેર ૧ ભાતના ઊલ્લાની રાખ શેર ૧ લીદ શેર ૧ ખરલ કરી માટીનો પટ દઈ સાત દીન સુધી સુકવવી.

(૨) મુદ્રાના વસાણા—નવસાર, પીળીમાટી, કાથો, મોવાળા, કળીચુનો, દરેક એક પૈસા બાર, જીરું ૩ ગા પૈસા બાર ભાતના ઊલ્લાની રાખ સવા બાર, ખાખરાની રાખ ૧૧૧ પૈસા બાર, ખડી એક પૈસા બાર, ખાંડી ખરલ કરી સાત દીન સુધી સુકવીએ તો મુદ્રા થાય.

૬૬૨. ધાતુ પરિક્ષા—

(૧) સોનાની ભસ્મને લીંબુના રસમાં પીસવી, જે લાલ થઇ જાય તો ઠીક, નહીતો ખરાબ અથવા ગાળવાની પ્યાલીમાં ભસ્મ નાખીને ગરમ કરી એક તોલો ભસ્મ હોય તો તેમાં બે જવ ખરાબર સીસું નાખવું તો અસલી આકૃતિ બની જશે.

(૨) ચાંદીની ભસ્મ, લવીંગની સાથે પીસીને જુઓ તો કાળી થાય તો ઠીક, નહી તો ખરાબ.

(૩) અબ્રકની ભસ્મ, કેળાનાં તાજાં પત્રાં સાથે હાથમાં લઇ મસળો, જે ચમક દેખાય તો રદ.

(૪) તામ્રની ભસ્મને ખાટા દહીંમાં રાખી મેળવી જોવી. હરીયાલી (લીલાશ) આવે તો ખરાબ.

(૫) શીશાની ભસ્મને આગ ઉપર રાખો, જો લાલ થાય તો સાચી, નહીતર કાચી.

(૬) રાંગ (કલાઈ) ની ભસ્મને લોઢાની કડછીમાં નાખી તેમાં થોડું સરસવ (સરસીયું) કે તીલનું તેલ તથા થોડો નવસાર મેળવી, આગ પર રાખો તો અસલી સુરત બની જશે.

(૭) પારદની ભસ્મને “ખમી” ને હાથમાં મસળી ને તેની ઉપર પારાની ખાખ મસળવી, જો કાચી હશે તો અસલી સુરતમાં આવશે. તેમજ આગ પર નાંખવાથી ધુવેા થાય તો પણ કાચી છે. એમ સમજવું.

(૮) હડતાલની ભસ્મને લોઢી કે જે સુકાઈ ગયું હોય તેની ઉપર નાખીને જુઓ, જો લોઢીમાં મળી ને પાતળું થઈ જાય તો અથવા આગપર નાંખવાથી ધુમાડો ન ઉડે તો સાચી

(૯) શહદ-સુહાગા (મધ-ટંકણ)ને મેળવી તેમાં ધાતુની ખાખ મેળવી કડછીમાં નાખી આગ પર રાખવામાં આવશે. તો સર્વ ધાતુનું રૂપ જાણવામાં આવશે. (આ વિધી મારેલી ધાતુ શાની છે તે પરિક્ષવાની પણ છે.)

પારો—અડસઠ ડીઝીની આગથી અધિક આગમાં કદી રહી શકતો નથી.

હીરો—હીરાને હવાથી બચાવી ખુબ ગરમ કરીએ, (ગરમી દબાએ) તો કાયલો થઈ જાય છે.

હરકોઈ રસાયન ક્રીયામાં હરકોઈ ધાતુની ખાખની જલદી જરૂર હોય તો નાઇટ્રીક યા સલ્ફ્યુરીક એસીડમાં પીગાળી કરી લેવી. (પરલીયાં-પાટણ)

સાંભળવામાં આવ્યું છે કે માણસનું થુંક સર્પના મુખમાં નાખ્યું હોય તો સર્પ મરી જાય તથા ગધેડાને સાકર ખવરાવીએ તો તે મરી જાય તેમજ માણસના કાનનો મેલ હાથીને પણ નીશો લાવે છે.

૬૬૩. ઔષધ રસાયનનો સાર—

(૧) મુળા, તાંદળજો, સર્વેખાર, ગંધક, માક્ષીકર, નેપાળો, લીલામાં, ફળાં વગેરે ચીજ શીવાયમાં જે ધાતુની ભસ્મ થાય છે તે વૈદ્યકી ઉપયોગમાં શ્રેષ્ઠ.

(૨) (અ) જસત ઉડે નહીં તો સુર્ય થાય. (બ) મોરથુથુ ઉડે નહીં તો સૂર્ય (ક) સોમલ અને રસકપુર ઉડે નહીં તો ચંદ્ર (દ) પારદ ન ઉડે તો ચંદ્ર થાય (ફ) પારદથી સૂર્ય થતોજ નથી. (જ) જે ધાતુ આદિમાં પારાનું મિશ્રણ હશે તે નાંખવાથી રાંગ કદાચ બદલાશે—સૂર્યવત-પિત-થશે, પણ કસોટીમાં તે સાચુ નહિ ઉતરે. સુર્યમાં, સીસું, જસત, કલાઈમાં મળી શકતાં નથી. (સુર્ય તામ્રનુંજ થાય છે. એટલે તેમાંજ તે લળી શકે છે. બાકી શ્રમ વ્યર્થ છે.

૬૬૪. રાંગનો ખેલ—

રાંગ શેર ના ખોદારશીંગ શેર ના મોરથુથુ શેર ના અર્ક દુધ શેર ના એકમેક કરી ભેશનાં શીંગડામાં ભરી કપડમેટ કરી ગંજપુટ આગ ચારે પહોર આપવી.

૬૬૫. સાઠીગોલી ઉપદંશાદિ કારણને લીધે તાળવે કાણું (છીદ્ર) પડી ગયું હોય તે ઉપર—

(વૈદ કૃપાશંકર લલ્લુભાઈ પંડ્યા—ગોડીની પોળ ખંભાત, સુચીત)

પારો તોલો ૧ ગંધક તોલો ૧ ગોળ તોલો ૧ ઘોળો કાથો ૩૫ તોલા, કુલ પોણા-સાત તોલા લઈ તે સર્વને એકત્ર કરી લોઢાના કડાયામાં લીંમડાના કે બોરડીના ઘુંટાથી લીંબુનો રસ રેડી ઘુંટતા જવું. ત્રણ દિવસ ઘુંટવું. બાદ ચણોડી જેવડી ગોળી વાળવી. સુકાય ત્યારે દરરોજ એક ગોલી ગળાવવી. સાઠ દિવસ સુધી સાઠ ગોળી ખવરાવવી. ખટાશ ને ગરમ વસ્તુની પરહેજ. બાકી છુટ.

૬૬૬. ચાંદી-વિસ્ફોટક-ફીરંગાદિ રોગપર—

રસકપુર તોલો ૧૫ ખડી તોલો ૨૫ કાચી હીંગ તોલો ૧૫૫ કુલ ૪૫૫ તોલા વાટી પાણી સાથે સાઠ ગોળી વાળવી. એક ગોળી દરરોજ દાંતને ન અડકે એવી રીતે ગળીને ઉપર દુધ-ભાત-ખાંડ ખાવું. શીરો, મીઠું (લુણ) ખવાય. આગની પાસે, તડકે, ગરમીમાં ન બેસવું, ફરવું, કલેશ ન કરવો. એકવીશ દિવસ એકવીશ ગોળી ખવરાવવી. પરહેજ બેંતા-લીશ દિવસ સુધી પાળવી.

૬૬૭. ત્રણ ગડગુમડ, વિસ્ફોટકનાં ચાંદાં-ચાંદાં, ધારાં વિગેરે રૂઝાવનાર ધુણી—

કાચા હિંગલાને વાટી કે ધશી-પલાળીને પછી બોરડીના કાયલાને લઈ તેની ઉપર એટલે તે કાયલાના કટકા ઉપર તે હીંગલોક ધશેલો કે વાટેલો પાતળો ચોપડીને પછી તે કાયલા સુકાય ત્યારે વાટીને ત્રણવાળાને ધુણી આપવી તેથી તમામ ત્રણ રૂઝાઈ સમી જશે.

ધુણી દેવાની આ રીત છે કે—એક શકેરામાં થોડોક દેવતા લઈ તેમાં થોડોક હીંગ-લોના પટવાળો કાયલાના પટવાળો ભુકો નાખી તેને રોગીએ પોતાની પાસે રાખી આખા શરીર પર જાડું ગોઢું કે કામળો ઓઢી લેવો. ને મુખ માત્ર બહાર રાખવું. એટલે ધુણી શરીરમાં ભરે-પ્રવેશ થાય. એમ દિવસમાં બે ત્રણવાર અરધી અરધી કલાક સુધી કરવું. દુધ, ભાત. ખાંડ, રોટલી, પુરી, શીરો, ખવાય, મીઠું પણ ખવાય છે. તેલ, મરચું, ખટાઈ વીગેરે બંધ.

૬૬૮. મોઢું આણવાનું કાષ્ટ ઔષધ—તત્કાળ મો લાવવાનું તથા તત્કાળ મો વાળવાનું—

નગોઢ (નિર્ગુંડી)ની સોટીઓ (ઉપરની લીલી સોટીઓ) લાવીને તેના બંને આંગળના કટકા કરી તેને હાંલ્લામાં ભરી પાતાલયંત્રથી ચુવો પાડવો. એક શેર લાકડીએ ત્રણ શેર છાણાં જોઈએ, તે ચુવો નીકળે તે સીસામાં ભરી રાખવો. તે બગડતો નથી, એટલે જરા વારમાં-થોડા વખતમાં બગડતો નથી.

ઉપયોગ—આ યુવો ૪ ચાર તોલા રાગીને પાવાથી, દસ મીનીટમાં સાધારણ ગુલાબી મોં આવશે. કદી ચાર તોલાથી મોટું ન આવે તો પાંચ, છ, સાત, દસ તોલા સુધી ક્રમસર વધારે દવા આપવી—પાવી એટલે ક્રમોત્તર દિવસે વધારતા જવું. તે જ્યારે મોટું આવે ત્યારે વધારતું બંધ કરવું, અને તે આવ્યા પછી જોટલીવાર મોં આણેલું રાખવું હોય તેટલીવાર રાખ્યા પછી, એટલે પાંચ મીનીટથી માંડીને આખા દિવસ સુધી રાખ્યા પછી, અથવા પાંચ મીનીટજ રાખી વાળવું હોય તો વાળી લેવું. (ધણું કરીને માણસોને તેને તેજ વખતે એટલે ૦૧-૦૧-૧-૨ કે ૩ કલાક રાખ્યા પછી વાળવું પડે છે. ક્રમકે તે વગર અન્ન ભાવતું નથી.) એટલે નીચેનો યુવો આ આણેલું મોટું વાળવા માટે તેટલાજ વજનમાં પ્રમાણમાં દેવો. આ નગોડનો યુવો જોટલા વજનમાં આપ્યો હોય તેથી મોટું આવે, કીંવા ન આવે તો પણ નીચેનો લીમડાનો યુવો તો તેટલાજ વજનમાં દેવોજ જોઈએ. અર્થાત્ નગોડનો યુવો પીધો એટલે તે ઉપર આ યુવો અવશ્ય પીવોજ જોઈએ.

મોં વાળવાનો યુવો—ઉપર મુજબ આમાં કડવા લીમડાની લાકડી (ઉપરની લીલી સોટીયો) લાવી ઉપરની ક્રિયા પ્રમાણે યુવો પાડવો અને તે ઉપરના યુવાથી આવેલા મોઢાને વાળવામાં તેટલાજ વજનમાં પીવા દેવો. ઉપર કહેલી લીમડાની લીલી સોટીયોનું જોટલું વજન હોય તેથી ચારગણા વજનને બળતણુ યુવો પાડવામાં જોઈશે.

ઉપયોગ—આ મોટું આણવાનો યુવો—ખસ, ખરજવું, લોહીવીકારના બ્યાધિ, સાધારણ ચાંદી ટાંકી વગેરે ઉપર દેવાય છે ને તેથી ઝટ આરામ થાય છે.

કાંઈ રસાયણ પાવાથી કે કાંઈ શારીરિક દોષવિકારથી વારંવાર મોટું આવી જતું હોય તેને આ લીમડાનો યુવો ચાર તોલા સુધી મોટું મટતા સુધી આપવો. એક દિવસમાં મટે તો બીજે દિવસે આપવાની જરૂર નથી.

૬૬૯. મોટું આણવાનો પ્રયોગ—

આથી ગુલાબીયા મોટું આવે છે, રસકપુર તોલો ૧ લવીંગ તોલો ૧ ધઉનો સફેદો અથવા ધઉનો ઝીણો લોટ કે પરસોદા તોલો ૦૧ એ ત્રણને પાણીમાં પીસી મગ જેવડી ગોળી વાળવી. સવાર સાંજ બંને ગોળી ઘી સાથે યા પાણી સાથે આખી ગળી જવી. જો ઉલટી થાય તો મોઢામાં લવીંગ એક એ ચાવી જવાં. આથી ત્રીજે દિવસ કુલ મોટું આવશે. જ્યારે ચાર પાંચ છ દિવસ ગોળી આપતાં છેવટ જ્યારે ચાંદીના તાર જેવી સફેદ લાળની તાંત નીકળે ત્યારે ગોળી બંધ કરવી.

રાગીની ઇચ્છા (ખરાખર) મોં આણવાની હોય તેને પ્રથમ સાત દિવસ સુધી ચૌદ ગોળી અપાય છે તે બંધ કરવી.

પછી તુત્થના કાગળા કરાવવાની જરૂર હોય તો તે કરાવી મોટું વાળવું. નહિ તો એની મેળે પણ બંધ થાય છે.

આ સાત દિવસ દરમિયાન ખાવામાં ઘઉં ને ધી શીવાય બીજું કંઈ પણ ખાવા ન દેવું. તો તરત વહેલો ફાયદો થશે.

જે રોગી ધી ઘઉં ઉપરજ ન રહી શકે તેને દુધ સાકરની છુટ આપવી પણ રોગ મોડો મટશે.

આ દવા ખાધાથી ચાંદી જેવી લાળ નીકળતાં સુધી, અને રોગ નાશુદ્ધ થતાં સુધી આ ગોળી આપવાની છે, એટલે કે સાત દિવસજ આપી બેસી રહેવાનું નથી. એટલે વખત-નોજ નિયમ નથી.

દુધનો આહાર જ્યારથી શરૂ કરવામાં આવશે, ત્યારથી મોંદું ઓછું પડવા માંડશે. છતાં ન વળતું હોય તો પછી તુત્યના તેમ બીજાના કાગળા દેવા.

આ દવાથી નીચે લખેલા રોગ ફરીથી વરસ બે વરસે ઉપડે તો ફરી આજ વિધીથી આ દવા ખવરાવવી. અને ફરી નજ ઉપડવા દેવા વિચાર હોય, નિર્મૂલ કરવા ધારણા હોય તો દવા બંધ કાઢા પછી એક તોલો ગંધક ત્રણ દીવસની અંદર ધીસાકરમાં ખવરાવી દેવો તો ફરી રોગ ઉપડશે નહિ.

ગોળી બંધ કર્યા પછી સાકરનો શીરો ખાવાને આપવો. ચાર પાંચ દહાડા ખવાય અને દુધ પણ ખવાય અને તે સાથે ધીમે ધીમે મોંદું અને બીજી ચીજ ખાવાની રજા આપવી.

ગોળી બંધ કર્યા બાદ તુત્યના કાગળા પણ ચાલુ રાખવા.

ગંધક ખવરાવ્યા પછી તો આ વ્યાધિ થવાનોજ નથી.

આ દવાથી સંધીવાત, વિસ્ફોટક, ફિરંગવાયુ, ખસ, ખરજવું, ધાધર, લોહીવિકારના વ્યાધિ, ઈંદ્રી સડી જવાના વ્યાધિ વગેરે મટે છે.

ધણા રોગીને આ ગોળીથી ધણા દીવસ સુધી મોંદું આવતું પણ નથી. માટે જ્યાં સુધી ગુલાબી મોંદું ન આવે ત્યાં સુધી ગોળી દીધે જવી.

૬૭૦. નિલકંઠ—

(શુકલ મૂળશંકર કાળીશંકર ઠે. દારૂના કોડા આગળ, આદિણુવાડો, મુ. ખંભાત)

રસકપુર તોલા ૨૥ અક્લકરો તોલા ૨૥ તુત્ય-મોરથુથુ તોલા ૨૥ કાચો સફેદ તોલા ૨૥ લીમજી હરડે તોલા ૫ આ તમામને બારીક પીસી લોઢાના કડાયામાં નાખી લીમડાના લાકડાના મુળનો ઘુટો-દરતો કરાવી, તેના મૂળમાં તાંબાનો ડબલ પૈસો યા તેવડું તાંબાનું પતરું જડાવવું (આ પૈસો એવી રીતે લીમડાના લાકડામાં બેસાડવો કે જેથી પૈસો, લાકડું લોહું ત્રણે ધસાતાં રહે) આ પછી તેને લીંબુનો રસ શેર બાર (ચાલીશ રૂપીઆબાર શેર) કાચો પાછ દેવો એટલે ઘુટતા જવું ને રસ પાતા જવું, ઘુટાવામાં જેમ કયાશ તેમ ઓસડ બનાવવામાં કયાશ રહેશે. તેની ગોળી ચણીબોર જેવડી વાળવી ને તે સવારે એક વખત યા બે વખત દરદીનું બળાબળ જોઈ આપવી. આથી મોંદું નથી આવતું.

આ ગોળી ઉપર દુધ ન ખાવું તે સિવાય બીજું કંઈ પથ્ય નથી.

ગરમી, ઉપદંશ, કુષ્ટ, હાડગંભીરાદિકનાં ધણાં ઓસડ ખાધા બાદ આરામ નજ થયો હોય તો આ દવાનો ઉપયોગ લેવાથી જલદી ફાયદો થાય છે. એમ આ વૈદનો અનુભવ છે.

ઉપયોગ—ગમે તે જાતના ત્રણ, ઉપદંશ, ફિરંગવાયુ, હાડગંભીર, પાકું, કમળો, શ્વાસકાસ, ક્ષય વિગેરેને મટાડે છે.

ધશીને આંખ ઉપર ઉપટાની પેઠે ચોપડવાથી નેત્રાભિષ્યગ દુખવા આવેલી આંખને મટાડે છે. તેમજ ગુમડા ઉપર પણ ચોપડવાથી રસી નીકળતી હોય તે મટી રૂઝાય છે.

આ ગોળી ઉપર તેલ, ઘી, વાલ એ જેમ વધુ ખાય તેમ સાફ. શીવાય ખાઈ, ખાટું બધું ખાવાની છુટ છે. તાંદળજો, કેળાં, બીડો તથા દુધ વિગેરે ન ખાવાં.

૬૭૧. ચાંદી, વિસ્ફોટકાદિ પર—

(અ) મોરચુથુ તોલો ૧ હરડેની છાલ તો. ૨૦ લીંબુ ૨૦૦માં પીસવું સાત દિવસ એકથી સાત આપવી ને સાતથી ઓછી કરવી.

૬૭૨. ચાંદી, વિસ્ફોટક પર—

સોમલને આકડાના મુળમાં સરખે વજને લઈ ગુંદી બાજરા જેવડી ગોળી કરી આપવાથી જ્વર ઉપર પણ ચાલે છે.

૬૭૩. ચાંદી, વિસ્ફોટકાદિ પર—

દાલચીકણો ૦૧ પા તોલો, ગુગળ ૦૧ અડધો તોલો, જમાલગોટો ૬ દાણા આખા, રસકપુર ૦૧ પા તોલો, ઇંડા એકની સફેદી લઈ, ઇંડું એક લઈ તેમાંથી બધો ભાગ કાઢી નાખી ખાલી કરી તેમાં પ્રથમ રસકપુર નાખવો ને તેના ઉપર બઉંની કણુક ચોટાડી બંધ કરવું. (બઉંનો લોટ આખા ઇંડા પર લગાડી બંધ કરવું. કપડમાટી કરવાની જરૂર નથી) બાદ આગમાં રાખવું. તે ઉપરની કણુક સુકાઈને કઠોરતા પર આવી જાય ત્યારે ઉતારી લેવું. પછી ઉપરથી લોટનો ભાગ ખોતરી નાખી તે ઇંડાયુક્ત (સમેત) રસકપુર તથા ઉપરની દાલચીકણા વગેરે ત્રણ જણુસો તેમાં મેળવી દધ ઇંડાસમેત ખરલમાં પીસી તીખાના દાણાથી કાંઈક વધારે મોટી ગોળી વાળવી.

વિધિ—એક ગોળી ગળાવીને ઉપર પાંચ તોલા ઘી પાવું. આવી રીતે સાત કે ચૌદ દિવસ દેવી. એકાંતરે આપીએ તો પણ ચાલે, બઉંની રોટલી મગની દાળ શિવાય બીજું કંઈ ખાવું નહીં. ઘી ખાવાની છુટ છે. આ દવાથી મોઢું આવશે નહીં, કે બીજું કંઈ ધન થશે નહિ.

૬૭૪. ચાંદી, વિસ્ફોટક પર—(અન્યોક્તઃ—સ્વામીજી)

ધોળો સોમલ, સોંઝક સફેદ, હડતાલ, પારદ, દાલચીકણો, રસકપુર દરેક એક તોલો લઈને દસ તોલા આર્દ્રક રસમાં અથવા દસ તોલા શુદ્ધ દારૂમાં પીસી ટીકડી બાંધી યંત્રથી કુલ ઉડાવવાં, કાળી દ્રાક્ષમાં એક રતી દેવું. દહીં ચોખા ખવરાવવાથી ત્રણ દિવસમાં આરામ થશે.

૬૭૫. ધુણી, -ચાંદી વિસ્ફોટક પર—

રસકપુર, શીંગ્રહ, મોરથુથું, શુજરાતી આમળાં, હડતાલ, પારો, સુહાગો, દરેક એક તોલો ખરલ કરી સરસવના તેલમાં મેળવી, પાંચવાર તેમાં બીજવી તે તેમાંથી એક વાટ સળગાવવી. આખી રાત બાળવી, ત્યાં વાયરો આવવો ન જોઈએ એવી જગ્યામાં રોગીએ તેની રોશની-પ્રકાશમાં રહેવું-એસવું, સુવું. પાંચ દિન એમ કરવાથી આરામ થશે.

૬૭૬. સોમલ—

વલુરીયું (સખત જે ખાધાથી ગળામાં ગરમી, ખરજ જણાય છે તે) સુરણ તોલા દસની અંદર ડગળી કરી તેની અંદર સોમલ તોલો ૧ નાખી કપડમેટથી આઠગણા છાણા-માં કુકી દેવાથી ભસ્મ થશે. (સોજીત્રા)

૬૭૭. પારા-ચાંદીની-ખાખ.

પારદથી અર્ધ સોમલ લઈ તેને એક કાચા પાકા કેળામાં પીસી મેળવી દેવો. જે તોલા પારદ હોય તેો દસ તોલા લીલી દ્રાક્ષના રસમાં પીસી તે ગોલીને સુકવી (બરાબર નહિ સુકાય) પછી લોહની કઠારમાં મુકી ઉપર ગમે તે ધાતુ પાત્ર ઢાંકી તે વાટકીના કાના છુરી તે વાટકી ઢાંકણની આસપાસ ખેરના કાલસા વાટી કઠારમાં અઢીશેર નાખવા તે નીચે આગ કરવી. કઠાર તે ઉપરના કાયલા સળગે એટલે નીચે ઉતારી તેને નીર્વાત સ્થાનમાં મુકી દેવું. બાદ થંકુ થયે (જે દિવસ લાગશે) ઉધાડી ઉપર વાટકીમાં ફુલ જમ્બ્યાં હશે તે વિચિત્ર રંગના હીરા માણેક જેવાં હશે, તે ઉખાડી ગળાવી ઢાળકી પાડી લેવી. તે પારાની ગોળા થશે. પછી તેને ગમે તેવી અગ્નિ આપવાથી ઉડશે નહીં. ગજપુટમાં તે ગળશેજ નહીં.

૬૭૮. પેશાબમાં ધાતુ જતી હોય તે તે ઉપર.

મોટા એલચા માસા ૩ ઘોળી રાજ માસા ૩ એ જે ને પીસી પછી ગાયના પાશેર દુધ (લીંબુના ખેચાર ટીપાં નીચોવવાં હોય તેો નીચોવવાં નહીં તેો ચાલશે) માં પડી દેવી.

૬૭૯. તુત્ય.

(અ) સત્યાનાશીના રસમાં ત્રણ દિવસ લીંજવી રાખી પછી રસ સુદ્ધાંત સંપુટ કરી દસ બાર છાણામાં કુકી દેવો. બલગમ છાતીમાં ભરાઈ ગયો હોય તેને તોડીને બહાર કાઢી નાખવા પર ચાલે છે. એક રતી મધ વિગેરે સાથે.

(બ) ખડચપાના દુધમાં તેમજ ઉભી સાટોડીના રસમાં જે તોલા તુત્યને પીસી કાડીયામાં સંપુટ કરી પચાસ છાણામાં આંચ એમ ત્રણવાર આંચ દેવી. ઉપદંશ, કુષ્ટ, લોહીવિકાર ઉપર અકસીર છે. (ખંભાતી વૈદ પ્રાણશંકર)

(ક) કુંવાર તથા બાલ્લીરસમાં પીસી થેપલીવાળી સુકાયા બાદ વડના દુધમાં કુખાવી સુકવી., પછી કાચા માટીના સંપુટમાં અંદર તેલ લગાવી પાંચદસ તોલા માખણ વચ્ચે રાખી અર્ધ ગજપુટ અગ્નિ દેવી.

૬૮૦. સુરાખારની ભસ્મ—

સુરા બરાબર વિજ્યા (લાંગ) પાણીમાં બીંજવી તેને કલમી સુરાની નીચે ઉપર સંપુટમાં મુકી ખુબ દાબી કપડામાટી કરી ગળપુટ (સો ૧૦૦ છાણા) આગ દેવી (એક તોલે એક શેર છાણાની અગ્ની બસ થશે.) વજન પુર્ણ થશે.

ઉપયોગ—મુત્રકૃછ પર મેથીને ઘઉંના પાણીમાં લાંગની પેઠે છાણીને, તથા ખાંસીમાં મધ સાથે લેવી.

૬૮૧. સુરાખારની ભસ્મ—

સુરાનો આખો કટકો એક બે તોલાનો લઈ તેના ઉપર માથાના વાળ વીંટી મુખ મળજીવત વીંટી, ઉપર દોરો લપેટી, કડછી લોઢી કે તવીમાં મુકી નીચે આંચ દેવી તો અંદર ભડકો થશે, એટલે ઉતારી લેવાથી કાયમ થશે.

૬૮૨. ચાંદી-વિસ્ફોટક—

રૂમીમસ્તકી તોલા ૧૬ અકલકરો તોલા ૮ પારો તોલા ૪. પ્રથમની બે ચીજને પીસી વસ્ત્રગાળ કરી લીધા પછી એટલે પારદને અકલકરને ભેળાં મેળવ્યા પછી મસ્તકી મેળવી દેવી. તે પછી લીંબુ રસમાં સાત દીન ખરલ કરી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી. સારસાજ-મેકા તોલો ૦૧ કુલંજન તોલો ૦૧ બાદીયાંન તોલો ૦૧ લવીંગ તોલો ૦૧ સુરંજન સીરીન તોલો ૧ તેને ખાંડી ત્રણ બાટલી પાણી નાખી રાત્રે પલાળી રાખવું, બાદ તેને સવારમાં ઉકાળવું. એક બાટલી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. તેના સાત ભાગ કરવા. પછી ત્રણ ગોળી સવારે ને ત્રણ ગોળી સાંજે આપવી. તે આપતાં પહેલાં બકરીની ઝંઘાનું માંસ (ખામે) રાંધેલું મીઠા વગરનું ને પુરી ઘીમાં તળેલી એ પ્રથમ ખાધ લેવાં ને પછી તુરત પેલી ગોળી ત્રણ ખાઈ ઉપર બાટલીવાળો એક ડોઝ પીવો, એજ પ્રમાણે સાંજે કરવું. અગીયાર દીવસનો આ પ્રયોગ છે. ગોળી ખાધા પહેલાં માંસ અવશ્ય ખાવું જોઈએ ને ગોળી પર પેલી બાટલીવાળો ક્વાથ પીવોજ જોઈએ, માટે નવો નવો બનાવી રાખવો. આ દવા જળરા માણસને આપવાની છે. આ દવા ઉપદંશ કે પ્રમેહજન્ય વ્યાધીવાળાને જરૂર કરી દેવાની છે. તો ગમે તેવો સડી ગયો હશે તો પણ દરદ દહે થશે. આ દવા ઉપદંશ જન્ય, સંવાતાદિ હરકોઈ રોગને બે ત્રણ દીવસમાંજ કાયદો બતાવશે. એવી આ દવા છે.

૬૮૩. શ્વેતપ્રદર—

લાખ માસા ૯ ને પીસી તેમાં કેળકંદનું પાણી તોલા પાંચ નાખી પાછ દેવું. સાત દીવસ સુધી પાવું, બહુ નબળાઈ કે જ્વરવાળાને ન દેવું.

૬૮૪. મલ્લસીંદુર—

મલ્લ તો. ૪ ગંધક તો. ૫૦ પારો તો. ૯ રસકપુર તો. ૯ પારા ગંધકની કળલી કરી બીજી ચીજ મેળવી, ઘુંટી એકત્ર કરી આતશી શીશીમાં ભરી વીસ પહોર અખંડ અગ્ની વાલુકા યંત્રમાં આપવો. માત્રા એક રતીથી બે રતી. અનુપાન—આર્દ્રરસ, મધ, વિજેર વિચારપૂર્વક.

૬૮૫. ચાંદી-રૌપ્ય—

ચાંદીથી બમણો હીંગલુ લઈ તેને કુકુટલાંગરો (મુળા ને રાઈના પાનજેવાં તેનાં પાન થાય છે. ને તેના હાથપુર રોપા સુગંધીદાર થાય છે.) ના મુળના રસમાં પીસવો. એક બે કલાક સુધી તે લુગદાને ચાંદી ઉપર લગાવી દેવો એટલે તે લુગદીની વચમાં લપેટી ઉપર ને મુળનો કુચો લપેટી દેવો. ને પછી તેની પર બડી ખાદીનું છ શેર (૪૦ રા. બાર લેખે) કપડું લપેટી કપડમાટી કર્યા વિના એમ ને એમ લુંગડું સળગાવી, નિર્વાત સ્થાનમાં મુકી રાખવું. તો રંગે કાળી બરમ થશે, પછી તેને દસ તોલા માખણમાં પીસી થોડાં છાણાં (૧૫ થી ૨૦) માં અગ્ની આપવો. સ્વભાવ શરદતર છે. માત્ર એક રતી અનુપાન, સુદ્ધિપૂર્વક—ગરમીવાળાને ઉપયુક્ત પૌષ્ટિક છે.

૬૮૬. સોમલ—

સોમલના વજન પ્રમાણે કળીચુનો (પાણી લાગ્યા વગરનો) લેવો ને તેને કુંવારના રસમાં ચાર પહોર ખરલવો, પછી ટીકડી સુકવી લઈ સંપુટમાં મુકી ચારપાંચ કપડમેટ કરી ગળપુટ આંચ ૨૦૦૦ છાણાથી આપવી. માત્રા એકથી દોઢ રતી સુધી. આ અતી તીક્ષ્ણ છે. માટે વિચારી વાપરવો. અનુપાન, સંધિવાત, ખારેક, વાયુજન્ય તણુખીયો, પ્રમેહનો દાહ હોય તો ખડીસાકર. દમ; ઘી, પુષ્ટી, માખણ, ત્રીય, ચતુર્થજવર, સાકર. પિત્તજવર વ્યાધિ પર ન દેવું. જેના હાથપગમાં શીત આવે એટલે શીતાંગ સન્નીપાત પર આર્દ્રક રસમાં આપવું.

૬૮૭. સોમલ—

કળાના થડનો કંદ શેર ૧૫ અર્થાત્ મોટામાં મોટો લઈ તેને ચારે તરફથી છોલી નાખી સરખો કરવો ને તેની વચમાં ખાડો કરી સોમલ તોલા ૩ સુધી મુકી ઉપર ચુર્ણ લબરાવી દાખી તેનોજ દાટો દહ કપડમેટ સાત કરી સુકવી ગળપુટ આંચ દેવી. ૩૦૦ છાણાની બેઘએ. તો ખીલી જશે. ને સવજન નિર્ધુમ થશે. છતાં કદી અગ્ની વધુધટુલાગે તો કુંવારમાં પીસી ઢાડીયામાં મુકી થોડા છાણામાં મુકી દેવો. માત્રા—એક રતીથી સવા રતી સુધી. અનુપાન—અજવાયન સાથે વાયુગોળા પર. સુહાગા સાથે કમળો, મોટી હરડે, નળખંધવાયુ ને ઉદર શુલ્ક—અકસંધ નાગોરી, સંધીગતવાયુ, પાન, શકિત, મલાઈ, ધાતુ-વૃદ્ધિ નિર્ગુંડીરસ, પિનસ અનારદાણા મુખદુર્ગંધ, લીંબુપત્ર રસ, તણુખીયો પ્રમેહ, આદા રસ. સનેપાત, દાલચીની. ઇંદ્રી સૈથીલ્ય, કાકડીના બીજ, ફાટેલી ધાતુને સ્તંબીત કરે. ખોરાસાની અજમા સાથે, અળશી તેલ, અપરમાર, બકરીમુત્ર, ઉદરવીકાર મુળાખીજ, ધાતુ જતી બંધાય, ખડી સાકર, પેટનો બીગાડ કુતરીનું દુધ, મુળવ્યાધી (અર્શ) ને ગર્ભ સ્થંબીત થાય.

૬૮૮.

Note—આજ વીધી પ્રમાણે હીંગલો પણ થાય છે, તેનું વજન જરા જશે. રંગે ધુસરા રંગનો થશે.

૬૮૯. તામ્ર—

તામ્રના પત્રાને ખાત્રીશ્વર મુળા તથા લીંબુના રસમાં શોધવાં. પછી અર્ધો તોલો તામ્ર હોય તો તેને ચાર કે પાંચ શેર આંખલીના મેર (કુલ)ને એક ઘડામાં નાંખી અંદર પાણી ભરીને પતરાં નાંખી દેવાં અને બાર પહોર સુધી બાફવાં. મંદાગ્નીથી પછી તેનું રેતી જેવું ચુર્ણ કરીને લોઢાની કડાઈમાં નાંખવું. ને લોહના બત્તાથી લીંબુનો રસ નાખતા જવું ને ઘુંટતા જવું. એમ ચાર પાંચ લીંબુનો રસ પાવો. (તળે તાપની જરૂર નથી) પછી તેને ઘોષ નાંખી બાદ જેટલું તામ્ર હોય તેટલોજ તેમાં પારો મેળવી ખરલમાં ઘુંટવું. છ કલાક સુધી ઘુંટવું. (તામ્ર સાથે મેળવતાં પહેલાં પારદને લીંબુ રસમાં લોટ જેવો થાય તેટલો વખત ઘુંટયા પછી મેળવવો). એ બન્ને બરાબર મળી જાય એટલે તેની ૧૦ તોલાની એક ગોળી કરી લેવી. પછી ૧૦ તોલા ગોળી હોય તો ૧૦ તોલા ગંધક લઈ લીંબુના રસમાં એક કલાક ઘુંટવો ને ગંધકને તે પેલી રસ યુક્ત તામ્રની ગોળી પર લપેટવો. તે ગોળીપર લીંબુરસમાં લીંબુવેલાં સાત ચીંથરાં વીંટવાં. પછી વાલુકાયંત્રમાં મુકી તીક્ષ્ણાગ્ની બત્રીશ પહોર આપવી. અખંડ અગ્ની દેવી.

અનુપાન—શક્તિહિન આદમીને ૧૧ ગુંજ પાનમાં—ગળામાં કફ આવેલો હોય એવા અંતઃકાલમાં સરગવાની છાલનો રસ ૬ માસાને મધ ૩ માસામાં—શુન્ય—બહેરી ઉપર આસકંધને ગોળમાં—દમરૂક્ષ હોય તે ઉપર ધીમાં જુજ માત્રા, કફશાસ, ત્રિકટુ ને મધ—હુધાવાસ્તે ફાદીનાનો રસ ને મધ, ઉદર વ્યાધિપર—બડી હરડેનું ચુર્ણ, માસા ૩ મધ ૬ માસા સાથે.

૬૯૦. તામ્ર—

તામ્રના પત્રાને મુળાને લીંબુના રસમાં બાર બાર વાર શોધવાં પછી એક બે આંગળના પત્રાના કટકા કરાવવા. પછી આમલસારો ગંધક લઈ તેની વચમાં તળે ઉપર પત્રાં મુકવાં ને ગળપુટ દેવો. (ગંધક તામ્ર સમાન લેવો). બાદ તામ્ર ભસ્મ સમાન હીંગલુ લઈ લઈ તેમાં મેળવી પાનના રસમાં ચાર પાંચ કલાક વાટવો. તે લુગદી બનાવીને ગળપુટ આપવો. એવી રીતે હીંગલુ વારંવાર મેળવતા જઈ પાનના રસમાં પીસી ત્રણ ગળપુટ આપવા, પછી અદશેર તામ્રે બે તોલા કેશર લઈ તેમાં પાણી નાંખી તે ભસ્મમાં મેળવી, ખરલવું ને પછી ગળપુટ દેવો પછી ઉપર સરખા વજન પ્રમાણે જ તેલીયા જાયફલ લઈ તેમાં મર્દન કરી કુંકી દેવું, એવી રીતે અદશેર તામ્રે બે તોલા જાયફલમાં પીસીને ત્રણ ગળપુટ આપવા, ૨૦૦ છાણાથી ઓછાં ન આપવાં, બાદ ધતુરાનાં ખીયાં તામ્રસમાન લઈ તેમાં પીસી ત્રણ ગળપુટ આપવા. પછી પાનના રસની સાથે બે ત્રણ દિવસ ખરલ કરી અડદ જેવડી ગોલી કરવી, અનુપાન—નપુંસકને ઉષ્ણતા જનસતી હોય તો ૧૧ તોલો મલાઈમાં એક ગોલી દેવી, કફ, વાતવાળાને પાનના રસમાં અથવા પા તોલો ત્રિકટુને મધ સાથે—નિમક ન ખાય વા થોડું ખાય—કેવલ કફ વ્યાધિપર આદારસને મધ સાથે, વાત ઉપર આસકંધને મધ—અંગ ફરકવું, કઠોદર, ગુદમવાળાને બે માત્રા (ગોલી), લસણુરસ બે તોલા, ગોળ બે તોલા, બે ને પકાવી જાડું પાક જેવું કરી તેમાં દેવી.

૬૯૧. તામ્ર—

તામ્રના પત્રાને મુળાના રસમાં બાર વખત શોધવાં. પછી પીળી કણેરના પાંદડાનો લુગદો લઈ પત્રાની નીચે ઉપરે થરોથર ૪ ચાર આંગળ રાખી કપડમેટ લપેટી ગાંઠડી બાંધી, ઉપરથી કપડમેટ ચાર પાંચ કરી સુકવી, ગજપુટ આંચ દેવી. એ પ્રમાણે કરી કાચાં પત્રાને ત્રણ વખત ભઠ્ઠીમાં સુકવાં.

૬૯૨. ઉપદંશ—

(વૈદ પરમાનંદ લક્ષ્મીરામ-દેવની પોળ-ખંભાત)

ઉપદંશ-રસકપુર, શંખજીરું, કપાશીયાના બીજ સરખે વજને પીસી ચણીયા બોર જેવડી ગોલી હંમેશાં એક લેવી. ઉપદંશ. વિસ્ફોટક, હાડગંભીર તથા ગમે તેવો પ્રમેહ વગેરે દુર થાય છે. ગુલાબી મોઢું આવે છે. પણ મોઢું વાળવું નહિં. તેલ, મરચું, ખાંડ, ખટાઈ, મીઠું બંધ.

૬૯૩. ઉપદંશ—

પારો-અજમા અને ગોળની સરખે વજને ઉપરના રોગ પર ઉપર પ્રમાણે.

૬૯૪. ગાંઠિયો વા-સંધીવા—

ગાંઠિયો વા, સંધીવા, કે જે ચાંદીમાંથી થાય છે તે, એલીયો, હરડે, સુરંજન, દરેક ૩૦ માસા. માત્રા-આ એકજ ખુરાક છે. ને એકથીજ આરામ થાય છે.

૬૯૫. (અ) ઉપદંશ-ચાંદી—

નાઇટ્રીક ઓક્સીડવર (કાર્બીક) ની રતી એકને પાણી ટીપાં ૮૦, ૪૦, ૧૬ નાંખી બનાવેલું પાણી ઉત્તરોત્તર સ્ટ્રોંગ છે. ને તે સીંચીલીસના ધાવ તથા બીજાં ધારાં રૂઝાવવા પર અકસીર છે. (લભુરામ પંજાબી અનુભુત.)

૬૯૫. (બ) ઉપદંશ-વિસ્ફોટક—

(માસ્તર દેવજી કુંવરજી-મુદ્રા કચ્છ.)

રસ કપુરને શોખ્યા પછી પાનના રસમાં ઘુટી અડદ જેવી ગોલી કરી રાખવી. એકથી એ ગોલી દુધ સાથે દેવી તો મોઢું ન આવે. પાણી સાથે દેવાથી મોઢું આવે. મટે ત્યાં સુધી દેવી. દાંતને ન અડે તેમ ગળી જવી. મીઠું ન ખાવું. કરી ડબલ દિવસ પાળવી. ધી, દુધ ખવાય. ઉપદંશ કાષ્ટ-ધીમાં કે છેવટ પાણી સાથે પીસી ધી મીલાવી ઉપદંશનાં ધારાં; પર લગાડવું તો તેથી મટે.

૬૯૫. (ક) ધાવ-ગમે તે જાતનાને રૂઝાવનારો મલમ—

આયોડીનની પીળી ભૂકી અને ફ્લોમલ સરખે વજને સાદા મલમ સાથે દરદના રૂપ પ્રમાણે એક એ ગ્રેન મેળવી લગાડવું.

૬૯૬. (દ) ચાંદિ-પ્રમેહ-ઉપદંશ-પર—

બાલ સમકાપેબા, ચાંદી, ઉપદંશ, પ્રમેહપર પતાસામાં અપાય છે.

૬૯૬. ચિંતામણી—

સંગ્રહણીપર અનુલખીત—(ભાષ અમૃતલાલ સૂચિત.)

પારો, ગંધક, કાડી બાળેલ, મરી, કનકખીજ. ટંકણુખાર, પીપર, વછનાગ, જાયફલ, શંખ ભસ્મ, એ દરેક ત્રણ ટાંક. પારો ગંધક મીલાવી, પછી તેમાં જાયફલ વાટવું, વછનાગ મરી ભેળાં વાટવાં. ઉપર પીપર વાટવી, એકત્ર કરી નાગરવેલના પાનના રસમાં મગ જેવડી ગોળી રોગના બલ પ્રમાણે રતી ૧ કે ૨ દેવી. સર્વ સન્નીપાત, સંધીવાત, શીતાંગ, ચિત્તભ્રમ, અચેતન, મૂર્છા સર્વ રોગ જાય.

ઉપરની દસે દવા મેળવ્યા બાદ તેના સમવજને અશીણ મેળવી મગ જેવડી ગોળી કરી દેવાથી ઘોર સંગ્રહણી અને અતિસાર જાય.

(પૂર્વાકત ગોરજના પ્રયોગ)

પૈસાને અગ્નીમાં તપાવ્યા પછી લાલચોળ કર્યા બાદ તેના ઉપર કાલારંગની આકાલના પાંદડાંનાં રસનાં ટીપાં ત્રણ ચાર નાખવાથી સ્વેત થાય એમ કહેવાય છે.

ભસ્મપ્રકરણ—રસાયન પ્રયોગ—

તામ્રમારણવિધી—(ગુલાબવિજય ગોરજની ચોપડી)

(૧) સીંગા દુધીમાં મળે છે. તેનાં પાંદડા વાલોળનાં પાંદડાં જેવાં થાય છે. (તેતાંજુ પારામાં નાંખવાથી ચાંદી થાય છે.)

(પંડ્યાજીની ચોપડીમાંથી)

(૨) (વાસ ન કરે, વાંતિબ્રાંતિ, શ્વાસકાસ ન કરે.)

(a) પંચાંત્રવન પાણીમાં ત્રાંબાને પ્રથમ શોધીએ. પછી ઇંગોરીયાના મુળ પાણીમાં ઉકાળી તેમાં શોધીએ. તાંબાના પત્રાં ૦૧ શેરનાં કરાવવાં. પછી ગંધક ટાંક ૬ તથા મીઠું ટાંક ૬ લઈ એક તાવડીમાં તે ત્રાંબાના પત્રાને પડેપડ પાથરીએ. પછી તાવડીનું મુખ બંધ કરી નિર્વાત સ્થાનમાં અગ્નીપ્રહર એકનીદેવી. સ્વાંગ શીતલ થયે કાઢીએ.

(૩ (b) ત્રાંજુ શેર ૦૧ કથીર શેર ૦૧ ગાંડ પાડીને પછી સોમલ હડતાલ મુકી અગ્નિ ગજ પુટ દેવો. વાલુકાજંત્રે પચાવીએ. ત્રાંજુ ઘણું સારું થાય છે. ચોખા એક ભાર દેવાથી કાસ, શ્વાસ, ક્ષય, કામહિનતા વગેરે પર દેવાથી સખલાઈ આવે છે.

(૪) લીંજુ નંગ ૨૫માં કમસર તોલા ૧ નું પતરું મુકી જાણા ત્રણની ૨૫ ભઠ્ઠી આપવી તો ખાખ થશે. (ગોરજ)

(૫) લીંજુનો રસ કાઢી લઈ તેની જાલ—ફેતરાં સુકવી ખાંડી તેનો એક શેર લોટ કરી રાખવો પછી જાણા એકની વચમાં ખાડો કરી તેમાં આ ચુર્ણ પૈસા એકભાર નાખી

તેની ઉપર ચાંદીનું પતરું તોલા એકનું મુકી તેની ઉપર એક ખીજું જાણું ઉધું પાડવું ને સળગાવવું, એવી રૂપ આંચ દેવી.

(૬) શરપંખાના પાંદડાની લુગદીમાં ચાંદી તોલા એકના પત્તરાંને બધે જાણામાં રૂપ આંચ દેવી. (મારી પરીક્ષીત છે.)

(૭) ખરસાણીના રસમાં ચાંદી તોલા એકનું પત્તુ કરી ગરમ કરી સાઠવાર જમકાવવું (એટલે સાઠવાર જુઝાવવું) ને પછી તેના કુચામાં પતરું ઘાલી ગોળો વાળી ઉપર કપડમેટ કરી, સુડવી જાણા શેર ૫ પાંચની આંચ દેવી. એવી રીતે ત્રણવાર એ ગોલામાં મુકી આંચ ત્રણ. (તેટલાજ વજનની) કરવી તોજ ખાખ.

(૮) હેમજ એક નવટાંક, ખાંડી માટીની કુલડીમાં પાણીમાં પલાળીને પછી તે હેમજના પાણીમાં તોલા એક પતરું સાઠવાર જુઝાવવું. બાદ પીપળાના લાકડાની રાખોડી શેર એક બનાવી એક માટીની ઠીબમાં ભરી તેની વચમાં પતરું મુકી ઉપર રાખ પર દીવાસળી મુકી ચુલે મુકવું દીવાસળી બળેથી ખાખ.

(૯) બકાન લીંમડીના પાન વાટી લુગદી કરી તેમાં પ્રથમ પૈસા ૦૧ અરધાભાર અજમે નાખી ઉપર પતરું રાખી તેની પર પણ પાછો અજમે રાખી તેની ઉપર પાંદડાની લુગદી રાખી ગોળી કરી જાણા ૫ ની આગ દેવી આવી ૧૪ આંચમાં ખાખ થશે.

રૂપીઆ આખો મારવાનો પ્રયોગ—

(૧૦) જાંબાના ફલનો રસ કાઢી તેમાં રૂપિયાના રવા ચાંદી જેવા ૩૦૦ વાર જુઝાવવા એટલે કુલશે. બાદ મેંદીના પાનની લુગદી કરી તેમાં આ જુઝાવેલો રૂપીઆ ઘાલી ઉપર કપડમાટી કરી જાણા બશેરની આંચ કરવી. તો પારદ બધાય, એવી ખાખ થાય. જાણા શેર ચારની આંચ કરીએ તો ખવરાવવા લાયક પણ થાય.

(૧૧) ખડ્યંખાના પાનમાં તથા ભોરીંગણીના ડોડવામાં ચાંદીના તાર બાળવાથી એ ત્રણ બઠીમાં થાય છે. (પ્રાણશંકર)

૬૯૭. મોરથુથામાંથી તાંબુ કાઢવાની વિધી—

(૧) હરડે, બેડાં, આંબળાં દરેક પાંચ તોલા કુલ ૧૫ તોલા જેખી વાટવાં. મોરથુથું તોલા ૫ વાટવું. ચારે ને ભેગાં કરી લોઢાની કડાઈમાં પાણી ભરી તેમાં મેળવી દેવાં. પ્રથમ ચાર ચીજ તાવડીમાં પાથર્યા બાદ આડો હાથ રાખી તેમાં પાણી નાખવું. આંગળ ચાર ઉછું રાખવું. આમ એક રાતે રાખી બીજે દિવસે જોશે તો તાંબુ હેઠે બેઠેલ માલમ પડશે.

(૨) તાંબુ તોલો ૧ ગાળીને ઘોળા કુલના શરપંખાના પાંદડાનો રસ પૈસાભાર નાખે તો હેમ.

(૩) એક તોલો ગંધકને જાગરાના રસમાં આઠ દિવસ ઘુટી તેને એક પૈસા ઉપર લપેટી કુલડીમાં રાખી કપડમેટ કરી ગળપુટ આપવી. તો ઉસ્માની રંગની ખાખ થશે.

(તાંબુ તો. ૧ ગાળી આ ખાખ વાલ એક નાખવાથી હેમ.)*

(૪) રૂપવંતિના પાંદડાનો રસ લાલ (રક્ત) નીકળે છે તેનાં પાંદડાની લગદીમાં પૈસા ધાલી કપડમેટ કરી છાણા શેર બેની અગ્નીદેવી તો પૈસો શ્વેત થાય. ખાખ થાય.

(તાંબુ તોલા ૧ માં એક રતી ખાખ નાંખવાથી હેમ)

(૫) ત્રિદારા થોરના દુધમાં તાંબાનો પૈસો ચીની પ્યાલામાં દિન સાત સુધી પલાળીને પછી ઘોળા કુલની ભોંય રીંગણી શેર ૦૧ પા લાવી તેને કુટીને બેંશના શીંગડામાં ભરી તેની વચ્ચે પૈસો રાખી કપડમેટ કરી ગળપુટ આગ મુકવાથી તે પૈસો પાકે એટલે ખાખ થાય. (તે ખાખ તાંબુ તોલા ૧ માં રતી ૧ નાંખેથી હેમ.)

પુરૂષને ખવરાવીએ તો તે મર્દ થાય. ઉપર ધી, ખીચડી ભાવે એટલે ખવરાવવાં.

(૬) ગરબેલી ગળજીલી તથા કડવાં પાંદડાની રાજકુલીને મુળસુદ્ધાં લાવી. તેની લુગદીની વચ્ચેમાં પૈસો ધાલી ૧૦૦ છાણાની ગળપુટ આપવી તો સફેદ.

(૭) એક કોડીયાના સંપુટમાં ખરસાણી થોરના મુલના ભુક્ષા વચ્ચે પૈસો રાખી ગળપુટ આંચ દેવાથી પૈસો પાકે.

(૮) નાક છીકણીના પાંદડાની લુગદી વચ્ચે બે તોલાનું પત્રું મુકી ખાડામાં પાંચ શેરની આગ આપવી. એમ પચીશ આંચ આપવાથી થશે. દરેક વખતે પત્રાં પર કાળાશ (ખાખ) ઉતરતી જાય તે એકઠી કરવી.

(૯) પૈસાને અર્ક દુધમાં ત્રીશ્વર ભુજાવ્યા બાદ વરણાના લાકડાને પૈસા બરાબર ફારી પછી “તેમાં લીલીપીપર રસ મુકી ટાંકી અગ્ની આપવાથી સફેદ થાય.

૬૯૮. શ્વેતભસ્મ—(ગુરુસ્વામી)

કુશા એટલે દર્ભની જડ કહેતાં દર્ભનાં મુળીયાં કે જે ધરતીમાં ઉંડા ગયેલાં હોય તે જડ (મુળ) તોલા ૧૫ લીલા લાવીને સાફ કરી તેને આકડાના દુધમાં પલાળી રાખવાં, કુબાવવાં. તે જ્યારે દુધ સુકાઈ જાય ત્યારે ફરી નાખવું તે છાંયે સુકાવવું. એમ ત્રણવાર દુધ નાખી કુબાવીને સુકાવવું, એમ જોટલા દિવસમાં સુકાયા પછી તાંબુ દુધ નાખવું તે ફરી સુકાવવું અર્થાત એમ ત્રણવાર કીધા બાદ તેને પીસી લુગદી બનાવીને તેની વચ્ચેમાં તાંબાનો પૈસો મુકી ૧૫ શેર પક્ષા છાણાની આગ દેવી તો શ્વેતભસ્મ થાય છે.

૬૯૯. ચાંદીની ભસ્મવિધી—

(જોરામીયાં મોટામીયાં પ્રાંતીજ.)

(૧) સરખવાની લીલી છાલનો રસ, ચાંદીનો કટકો બુડે એટલો કાઢી એક કુડલીમાં ભરી જોટલી ચાંદી કરવી હોય તેટલી. આખા કટકા કે પત્રાં કરી તેમાં નાખી (દસ તોલા

* Note—એકલા ભાંગરામાં પણ તામ્ર થવા સંભવ છે.

સુધી એકી વખતે થવા કહે છે) કુખાવીને પછી તે કુલડીનું મોઢું બંધ કરી કપડમાટી કરી, સુકવીને પછી ગજપુટ ખાડો કરી તેમાં અરણીયાં શેર ૧૫ કાચા છાણા નાખી તેની ઉપર વચમાં કુલડી મુકવી, ને પછી તે ઉપર શરધવાની લીલી છાલ આશરે દશશેરના ઝીણા નાના કટકા કરી પ્રથમ તે કુલડી પર દાખી દેવા, એટલે કુલડીને તે કટકાથી ભારી ઢાંકી દેવી તેમ થોડાક કટકા તે કુલડીની નીચે પણ રાખવા. એવી રીતે તે કટકાને કુલડી પર ખુબ દબાવ્યા પછી તે ઉપર ખીજ ૧૫ શેર કાચા છાણા ખડકી તે ભઠ્ઠીનું મોઢું બંધ કરવું (આસપાસથી) માત્ર વચમાં થોડુંક ખુલ્લુ રાખી અગ્ની આપવી તો તેથી ચાંદીના કુલ ઉડી જશે (આમાં શેર કાચો લખેલ છે ત્યાં ૪૦ રૂપિયાભારનો સમજવો)

(૨) ચાંદીનો ખારીક ચુરો કરાવી (એક બે તોલા) ગુલાબજળ આશરે રૂ. ૨૦ ભાર માં એટલું પીસવું કે ચાંદીની ચમક ન દેખાય. બાદ ગોળી વાળી સુકવી પછી તેને મોસમી ગુલાબના માથા જેટલી, લુગદાની વચ્ચે મુકી કપડમેટ કરી બેંગાલી ૧૫ થી ૨૦ શેરની આગ દેવી. કાચી રહે તો ફરી ગુલાબમાં પીસી થોડી આગ દેવી. (આમાં બેંગાલી શેરનું વજન આપ્યું છે તે રૂ. ૮૦ ભાર સમજવો) (સ્વામીજીની અનુમત)

રસાયણ પ્રયોગ (ચાલુ)

(અ) સરસ અકલકરો સુકો યા લીલો રૂ. ૧૨ ભાર લેવો તેમાંથી રૂ. ૫ ભાર પીસી છાણી પાણીમાં ઘોળી, તે પાણી પાસે રાખવું. અને તેમાં ચાંદી શુદ્ધ તોલો ૧ નાં કાર્ડ જેવાં પતરાં કરાવી અગ્નીમાં લાલ ચોળ કરી તપાવી તપાવી ૧૦૧ વાર ઘુઝાવવાં. બાદ બાકી રહેલા સાત તોલા અકલકરાના ચુર્ણને ખુબ ખારીક પીસી, (પાણી સાથે) તેનો ગોળો કરી તે મધ્યે તે પતર (એક કે બે કે જેટલા ટુકડા થાય તેટલા) મુકીને બે કપડમેટ કરી; સુકવી બશેર બેંગાલી તોલના કાયલાની ઠીપમાં મુકી, વાયરો ન હોય ત્યાં રાખી આગ દેવી. થંડી પડે ત્યારે કાઢવી પછી વળી ૫ તોલા ચુર્ણની લુગદીમાં તેજ રીતે આગ દેવી. તથા વળી પાંચ તોલામાં પાછી દેવી, એટલે છેવટે પત્ર લાથ અડાડતાં ભાગશે. અથવા વિભુતિ થશે. પણ જો કંઈ ખામી હોય તો ચોથી પાંચમી આગ દેવી. (જો પતર પિસાઈ જાય તો ગુલાબજળમાં પીસી ગોલી કરી પૂર્વોક્ત રીતે અકલકરાના ૫ તોલા ચુર્ણમાં મુકી આગ દેવી, એમ ચાર પાંચ આગમાં ભસ્મ થઈ જશે.) શક્તિ મગજ વાયુ પર ચાલે છે.

(બ) અરધો તોલો ચાંદીનું પતર કાર્ડ જેવું કરી પૂર્વોક્ત રીતે અકલકરાના પાણીમાં ઘુઝાવી ને પછી કડવી કુંવારનું એક લાંબુ લેવું. તેની ઝીણી લાંબી પુંછડી ભાંગી નાખવી નહી. અને તેના મુળમાં એટલે જડા ઘોળા ભાગની મેરથી પત્ર ખોશી દેવું. પછી કુંવારનાં બે નાનાં લાંબાં લઈને તે જડા ભાગની ઉપર નીચે લગાડવાં. બાદ તમામ પર એક કપડમેટ કરી સુકવી. સાત આઠ છાણામાં આગ દેવાથી ભસ્મ થશે. છાણામાં ઠંકાઈ જાય એવી રીતે છાણા વાપરવાં. બે ત્રણ આગમાં તો થોડાંજ પછી, વધારે હશે તો શીકર નથી. પણ પહેલી આગમાં તો આટલાં (સાત કે આઠ) વાપરવાં, વધારે નહી હોવા જોઈએ, કેમકે તેથી પીંગલી જવા ભય છે. ઉપયોગ ઉપર મુજબ,

૭૦૦. સુવર્ણ ભસ્મ.

(પંડિત વૈજનાથ તથા ગુરુ સ્વામીજી)

(૧) શુદ્ધ કરેલાં સુવર્ણ પત્રાને લવંગના ચુર્ણના થરેથરમાં મુકી ભટ્ટી દેવી—

(૨) બકાચનની મુકી છાલના ચુર્ણની વચ્ચે થરેથર પત્રાં રાખી ગજપુટ આગ આપવાથી થાય છે.

૭૦૧. બંગલભસ્મ વિધી.

(ભેરામીઆં—પ્રાંતિજ)

ખુરાસાની અજમે ચોગુણો લાઇને જરાક ખાંડીને એક કપડા પર પાથરી તેથી ૩ કલાઇનાં બારીક પત્રાં (પુલ) આખા કપડા પર છુટાં છુટાં વેરીને પછી તેનો એક કઠણુ કાકડો કરવો ને પછી દીવેથી સળગાવી દેવું તો તેના પુલ સરસ થશે ને નીશાદાર થશે.

(૨) જંગલી ખેરડીનાં પાન તથા આંબલીનાં છોડાનો સરખે વજને બારીક બૂકા કરીને પછી બે મોટાં છાણાં થાપી પ્રથમ છાણા ઉપર પ્રથમ ખેરડીના પાનનું ચુર્ણ ને પછી આંબલીના પાનનું ચુર્ણ થરેથર પાથર્યા પછી જેટલી કલાઇ કરવી હોય તેટલીના કટકા ઉભા તેમાંથી ખોસી દઇને પછી છાણું ઉપર ઢાંકી દઈ આસપાસથી લુગડાં લપેટી બંધ કરી વચમાંથી અગ્ની સળગાવવો—આ રીતે શેર બશેર જેટલી કરવી હશે તેટલી થશે.

(૩) કલાઈ ગાળીને તેમાં કાલીપાટનું મૂળ ફેરવવાથી તેનું પાણી બળી જાય, એમ ભેગી બાવાનું કહેવું છે.

(૪) (અમ્રતસાગરના પ્રમેહ પ્રકરણમાંથી) બંગથી અરધે વજને પારો મેળવી ગરમ કરી તેની થાલીમાં બારીક પતરી જમાવીને પછી બે મોટાં છાણાં વચ્ચે મેંદી અને કેસુડાના ચુર્ણ વચ્ચે થરેથર તે કરચો મુકી સળગાવવાથી ઘણી સરસ અને શક્તિદાયક બંગ બને છે. (સ્વ પરીક્ષીત) મેંદીને ભાંગતી વચમાં ચુર્ણમાં પણ થાય છે. તેજ પ્રમાણે મીંદીઆવળ, અજમા, લીંબ પત્રમાં પણ થાય છે—

(૪) કલાઈ તોલા રના પુલ બનાવી છશેર પક્કા અડેયા છાણા લઇ તેમાંથી અરધાં પૃથ્વી ઉપર ખડકો ને તેની ઉપર પીપળાના લાકડાનાં ઉપરનાં મુકાં છોડીયાં—નળીયાં જેવા હોય તે બે ત્રણ રાખી તે છોડીયાં ઉપર પેલાં કલાઈનાં પુલ હારદોર જમાવો અને એ છોડીયાં એ રીતે જ્યારે કુલથી ભરાઈ જાય ત્યારે તે પુલ ઉપર આશરે બે વાલ અજમાના મુકા દાણા તથા ચારપાંચ લીમડાનાં લીલાં પાન છુટાં છુટાં વેરી દેવાં—લીંબ પત્ર દસ મુધી હશે ત્યાં મુધી ચાલશે. પછી બીજાં છોડીયાં રાખી તેની પર પણ આજ રીતે કુલ જમાવવાની ક્રિયા કરવી. (છાણા અને છોડીયાની વચ્ચે પ્રથમ એક ટાટ બીજાવવાનું ના ભૂલવું. એટલે સૌથી નીચે એક કપડું રાખવું). બધાં છોડીયાં એમ ગોઠવાઇ રહ્યા પછી બાકીના ત્રણશેર છાણા તેની ઉપર ખડકી હવા વગરના સ્થાનમાં રાખેલી ભટ્ટીમાં કે ઠીબ કે ખાડામાં

આગ દેવી. થંડી થયે બહુજ સાચવીને કાઢવી. માત્રા બે વાલ સુધી. માખણ કે મલાઈ સાથે. પુષ્ટી, કામ, પ્રમેહ વીગેરે ઉપર—

(૬) કલાઈને શોખ્યા બાદ ચુલા પર ચડાવી, શેર ૧ કલાઈ હોય તો શેર ૧ અજમાનું ચુર્ણ પ્રથમ નાખતા જવું. તે હલાવતા જવું. પછી એજ પ્રમાણે શેર એક, શેર એક હળદળનું ચુર્ણ નાખતા જવું તે હલાવતા જવું. બાદ તેને કુંવાર, આવળના કુલ, તથા કેળના કુણા ડાંડાનો રસ, એ દરેકના ૭ સાત પુટ દઈ બઢી દેવી, એટલે પ્રત્યેકની સાત સાત વાર એમ એકવીશ બઢી દેવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

(૭) મેંદીને ભાંગના સુકા ચુર્ણમાં બે જાણુ વચ્ચે પૂર્વોક્ત રીતે કુલ રાખીને થાય છે. તેજ પ્રમાણે મીઠીઆવળ, અજમા, લીંબ પત્રમાં પણ થાય છે. અનુપાન-ધાતુ ક્ષીણતા ઉપર ૭ માસા એખરા સાથે. મુત્રકૃચ્છ, પ્રમેહ (સોળક) ચીત્તીકબાબ સાથે, કામ વૃદ્ધિ પર સાલમમીશ્રી, દમ ઉપર આદ્રક રસ સાથે.

(૮) બંગ તોલા ૧ ને પારો માસા ૨ ચઢાવીને પછી એના કટકા (કુલ) કરી એરંડાના પા શેર પાંદડાની લુગદી કરી તેની વચ્ચે મુકી જાણુ શેર દસમાં કપડ મેટ કરી મુકવું.

૭૦૨. નાગ ભસ્મ.

(ગુરુસ્વામીજી)

(૧) પથરચટી જેને ખાટખટુંબો કહે છે તે સ્વાદે ખાટી હોય છે તેના પાન ૭ આવાં હોય છે. બે આની ભારથી મોટાં થતાં નથી તેના પાનના રસમાં અથવા તે ન મળે તો ખાટખટુંબો મોટો જેનાં કેવડાના પાન જેવાં આકારના જડાં પાન થાય છે. તેના રસમાં પત્રાને ખાખ થઈ જતાં પીસો, બાદ ખાવામાં ઉપયોગ કરવો. (અહીં સુધી બતાવનારની પરીક્ષીત છે). (આથી વધારે પરીક્ષા કરવાની આ છે કે-આ ભસ્મ તૈયાર થયેલીને તેનાજ રસમાં પીસી ગોલી વાળી આશરે પાંચ સાત તોલા તેજ જુટીની લુગદીમાં મુકી કપડ માટી કરી મુકવી પાંચ શેર પક્કા જાણુની આગ દઈ જુઓ.) માત્રા-બે વાલ સુધી. કામ-શક્તિ માટે માખણ કે મલાઈ સાથે શીયાળામાં-પ્રમેહ પર બકરીના દુધમાં એકવીશ દિવસ સુધી આપવાથી આરામ.

(૨) શોખ્યા બાદ તેને કડાઈમાં ઉકાળીને કુંવારી મુળના દસ્તા વતે રસમાં હલાવતા જવું. તે અંદર પીપળાનાં છોડીમાંનો જૂકો નાખતા જવો-ભસ્મ થતાં સુધી એમ કર્યા કરવું. (પંડીત વૈજનાથ).

(૩) પીપળાના ચુર્ણને બહલે આમલસારા ગંધકનું ચુર્ણ નાખવાથી તુરત ભસ્મ થઈ જશે. (હેમતરામ).

(૪) રૂમિમસ્તકીના ચુર્ણમાં પણ ઘણી ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે. અને તે પ્રમેહ પર ઉત્તમ કાર્ય આપે છે. (હેમતરામ).

(૫) એક તોલા પાછળ રાા તોલા લોખડાના પત્તાનું ચુર્ણ તથા તોલા રાા હળદરનું ચુર્ણ, એમ બન્ને ભેગાં કરી પાંચ તોલા ચુર્ણ, ચુલાપર ચડાવેલા રસમાં નાંખતા જવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે. (એ અંડવૃદ્ધી ઉપર તેની અજમાવેલીને ગુણકારી છે.) (એક ઘણચારી દક્ષિણી).

(૬) સીસું પૈસા ૪ ભાર, પુઆડીયાનાં ફુલ પૈસા ૪ ભાર, ઠીકરું ચુલે મુકી તેમાં સીસું ગળે એટલે સદરહુ ફુલ નાખવું ને બોરડીના લાકડેથી હલાવવું. તો શુભ ભસ્મ થાય. (કે જે નાગની સફેદ ભસ્મ ઉત્તમ કહેવાય છે.) (પંડ્યાજી).

(૭) કડવા લીમડાના પાનની લુગદીમાં બે ત્રણ જાણામાં શ્વેત ભસ્મ થાય.

(૮) અધેડાના પાંદડાંની રાખમાં શીશું જાણામાં ખાડો કરી મુકી ખીણું જાણું ઢાંકી લગાડી દેવું તો સફેદ ખાખ થાય.

(૯) ગોખરૂ પંચાંગ શેર ૦ ની લુગદીમાં શીશાનું પત્રુ તોલા રાા નું મુકી સાત શેર પકાની આગ-દેવી. (ગોરજી).

(૧૦) કુંવારના મૂલ નંગ ૬૪ લાવવાં, શીશું શેર ૨ બે લોહની કડાઇમાં નાખી, તળે આવળના સુકાં લાકડાંની આંચ કરવી. તાવડીમાં સીસાનો રસ થાય એટલે કુંવારના મુળથી તે રસને ૬૪ પહોર છુટવો. એટલે દિવસ આઠ સુધી રાત દિવસ અહર્નિશ, અવિ-છિન્ન-કુંવારના મુળીયાંથી છુટવું અને આવળના લાકડાંની નીચે આંચ કરવી. તે ખાખને રંગ અનુક્રમે જુદો જુદો બદલાતો જશે. છેલી વારનો રંગ સીંદુરના જેવો થશે. તો અકસીર થાય એટલે કુંવારના રસમાં ચપટી ગોળી કરવી. પછી સુકેલી નાક છીંકણીમાં ખાખ કરવી. જાણું, એક દિન ત્રણચારમાં આંચ કરવી એટલે અકસીર થશે. (તે તાંબુ તોલા ૧ માં રતી ૧ નાંખેથી હેમ).

૭૦૩. આરોગ્યવર્ધિની.

પારેા એક ભાગ, ગંધક એક ભાગ, લોહ ભસ્મ એક ભાગ, અબ્રક ભસ્મ એક ભાગ, તાંબ્ર ભસ્મ એક ભાગ, ત્રીફલાં બે ભાગ, શિલાજીત ત્રણ ભાગ, ગુગલ ચાર ભાગ, ચિત્ર મુલ ચાર ભાગ, કકુ અઢાર ભાગ, ફુલ જત્રીશ ભાગ લઈ મેળવવું.

૭૦૪. જસત ભસ્મ વિધી.

(૧) જડા થોરની જાલ લાવી સુકવી ખાંડીને, પછી માટીની ઢીબમાં શેર ૦ જસત ગાળીને થોરની જાલની ચપટીઓ મારવી. લોહને તાવેથી જસત હલાવતા જવું ને જાલના મૂકાની ચપટી મારવી. જ્યાં સુધી ખાખ થાય ત્યાં સુધી આમ કરવું. પછી રહેવા દેવું.

(૨) જસતનો રસ કરી કુંવારના મુળીયાં વતી હલાવવાથી ખાખ—

(૩) જસતને ગાળીને ભુમી પર નાંખવો એટલે પત્રાં થાય તેના કટકા કરવા. મુળ શુચ્છાવાળી ગળજીથી પહોળાં પાંદડાંની, તેને વાટવી. તે મધ્યે જસતના કટકા કરી મુકી

તેનો ગોળો કરી ઉપર કપડમેટ કરી પછી છાણા શેર ૨ બે લગાડવાં. તેના અંગારા થાય, ઉપર રક્ષા થાય એટલે તેના વચ્ચે ગોળો બાલવો. એટલે જસતની કણી પુલી જશે. તેની ખાખ થશે, કામ સારું થશે. (તાંબુ મારેલું ઘોળુ કરેલું હોય, તાંબુ ગાલીને તો. ૨ તે મધ્યે તાંબાની ખાખ વાલ ૧ ને જસતની ખાખ વાલ ૧ મેળવે એટલે હેમ.

(૪) ગંધક તોલો ૧, પારદ ૮ માસા, લોલો જવાસો (કુડાજડસમેત) એક તોલો એ ત્રણેને સાથે એવાં પીસો કે શુષ્ક ચુરણ થઈ જાય. પછી (ગમે એટલો) જસત ગાળવો ને તેમાં આ ચુરણની ચપટી નાખવી ને જવાસાની લાકડીથી હલાવતા જવું તો સફેદ ખાખ થશે. (પીળો ભાગ ઉડશે નહીં).

(૫) જસદને ધમણથી લોઢાની કડછીમાં ગાળવું. ગળે ત્યારે, ત્રણ તોલા જસત હોય ત્યારે અરધો તોલો સાકર અને એક બે નાંગ એલચીના મીંજ નાખવાં. લોઢાની સળીથી હલાવ્યા કરવું એટલે ફુલ પડવા માંડશે એટલે કાઢતા જવાં. બાદ કુંવારની બડી, -રંગે પીળો થતાં સુધી આપવી પ્રમેહ વગેરે પર અકસીર છે. (દેવજી કુંવરજી સુચીત-જસદ બસ્મ).

૭૦૫. ત્રિબંગ—

(વૈદ પરમાનંદ ખંભાતી)

(૧) કલછ, જસત બન્ને સમભાગે ને તે બેની બરાબર પારદ લઈ, પ્રથમ કલછ તથા જસત ગરમ કરી બાદ પારો મીલાવી દેવો, બાદ ઘુંટયાથી ભૂકા થઈ જશે. પછી તેમાં વાલોળ (જેનું શાક ખવાય છે તે) નો રસ નાખી ચાર પહોર ખરલ કરવો. ને પછી તેનો ગોલો વાળી સુકવીને પછી એક તોલો કલછ તથા એક તોલો જસત હોય તો બકરીની લીંડી તોલા ૧૦ લઈ (એ હીસાએ તોલા પાછળ વધુ ઘટ્ટ વજન મીલાવી લેવું) ખાંડી કપડાણ ચુર્ણ કરી એટલે ચુરણ ૧૦ તોલા લઈ સંપુટમાં તળે ઉપર ભરી વચમાં ઉક્ત ગોલો મુકી કપડમાટી કરી ગજપુટ અગ્ની આપવો.

ઉપયોગ—ગર્ભાધાન થવા ઉપર, ગર્ભપાત થતો અટકાવવા ઉપર, ફાટ, તુટ, તથા કામર વાયુ ઉપર, ઉર્ધ્વ વાયુ, આમ્લપિત્ત, સઘળા પ્રમેહ, (મધુમેહ સુધાંત) વગેરે રોગ મટે છે મધ સાથે ખાવાથી સગર્ભા થાય, અને દસ પ્રકારના સ્ત્રીરોગ—યોનીદોષ દુર થાય છે. સ્ત્રીરોગ પર પથ્ય, દુધને ભાત તેલ, મરચું, ખટાઈ, ખાંડની સખત બંધી. સ્ત્રીને પુરૂષના શુપ્તાશય વ્યાધિ પર શ્રેષ્ઠ છે.

(૩) અજમાને લીંબરસમાં પીસી (જસતથી આઠગણો અજમો લેવો.) તેની મુસ બનાવીને તેમાં જસત મુકી ઢાંકણ ઢાંકી દહને પછી મુલતાની માટી, ૩, ટંકણ પીસી તેની કુડલી બનાવી તેની અંદર પેલું મુસ મુકી ઉપર કપડમેટ કરી ગજપુટ આંચ દેવી. તો એક જ આંચમાં જસત ખાખ થશે ને ઉડશે નહીં (કલ્યાણજી જામનગરી)

(૪) ત્રીબંગને ગાલી અરકુસાના ચુરણની ચપટીએ મારવાથી બસ્મ થાય છે. ખાંસી પર અકસીર છે.

સ્વયમગ્ની રસ.

એક ભાગ પારદ, બે ભાગ ગંધક, તે બન્ને સમાન લોહચૂર્ણ, કુવારમાં ત્રણ પહોર સુધી ધુંટી-ગોળો વાળી તેના પર એરડાના પાંદડાં ચાર પાંચ વિંટીને પછી તેને ત્રાંબાના ડાબડામાં નાખી ઢાંકી તે દાબડો ધડી બે ધડી રાખી મુકવો. એટલે તે દાબડો ગરમ થઇ જશે. પછી તેને ડાંગરના ગોલામાં (અથવા ધાન્યમાં) દાટી દેવો ને તેને એક આંતરે ત્રીજે દિવસે એટલે અડતાલીસ કલાક પછી કાઢવો. બાદ તેને એ ડાબડામાંથી એક ઠામમાં ઠલવી તેના નાના નાના કટકા કરી બૂકો કરી દેવો. તે વખતે તે રંગે કાળો હશે. પછી તેને જેમ જેમ હવા લાગશે તેમ તેમ તેમાંથી ધુણીની પેઠે ધુંવાડો નીકળશે-એટલે થઈ બધો ચિનગારીવત અગ્ની સમ થઈ એની મેળે શાંત પડી જશે. પછી તેને વાટતાં રતાંજલી જેવો રતુમડા રંગે થશે. એ ઉપરાંત વધારે લાલ રંગ ના કરવો હોય તો તેને કુંવરના રસમાં પીસી સંપુટમાં ગળપુટ આંચ આપવી. (પણ તેમ કરતાં પારાની અસર ઓછી થવા સંભવ છે.) પાંકુ, કૃમી, અશક્તિપર ચાલે છે. “આને વૈદ્યક ગ્રંથમાં અગ્ની રસ અને સ્વયમગ્ની રસથી વર્ણવેલ છે. ચૂર્ણના ગોળાને દાબડામાં નાખ્યા પછી તેને તડકામાં ચાર ધડી રાખવો કે જેથી ગરમ થઈ જાય-લખેલ છે-ધાન્યના ઢગલામાં બે દિવસ ને આઠ દિવસ રાખવાનું શુદ્ધ વિધાન છે. અંદરથી કાઢ્યા પછી ચૂર્ણને વસ્ત્રગાળ કરવા લખેલ છે. તથા તે વારીતર થવા કહેલ છે. બાદ શુદ્ધ, મરી, પીપર, હરડે, બેડાં, આમળા, જાયફલ, લવીંગ, એલચી, એઓના ચૂર્ણ જેટલું તેમાં આ લોહ ચૂર્ણ મીશ્રીત કરી દેવાથી, સ્વયમગ્ની રસ સીદ્ધ થાય છે. આ રસ અડતાલીસ ચણોડી ભાર મધમાં કાલવીને ખાવામાં આવે તો તેથી ક્ષય તથા ઉધરસ મટી જાય છે. અથવા ક્ષયથી કે ઉધરસથી પીડાયેલા માણસે ઇંદ્રવારણીના મુલ, ભાંગ, પીપર અને તલ, એઓની સાથે ચોવીશ ચણોડી ભાર ખાવો.”

૭૦૬. લોહભસ્મ વિધિ—

(ગુરુ સ્વામીજી.)

(૧) મોટી બોરડી (બઢરી વૃક્ષ)ના કાષ્ટની નગવેંત દોઢ લાવીને ચાર આંગળા ઉંડી-નોકા બનાવી તેમાં પોલાદનું ચૂર્ણ નાખી તેની ઉપર ભેંશનું દુધ નાંખવું એમ પંદર દિન સુધી દુધમાં કુબાવી રાખો. પછી દુધ ન નાખો. બાદ ખરલ કરવાથી ખાખ થઇ જશે. માત્રા બે રતી માખણ સાથે-કફ, પિત્ત, ધાતુદોષ, અશક્તિ મટાડે, લોહી સુધારે, કમળો વગેરે, યકૃતપ્લીહ વિગેરે પર ચાલે. (ભસ્મ પરિક્ષિત છે પણ રોગો પર અજમાયેશ નથી.) આ ભસ્મને આવી રીતે તૈયાર થયા પછી દાડમના રસમાં ગોળી બાંધી દાડમ અને વડબોરના પાનને પીસી તેની લુગદીમાં તે ગોળી મુકી કપડમેટ કરી સુકવી, સવા હાથના ગળપુટની આગ અડધ્યામાં દેવાથી આ ભસ્મ વધારે ચમત્કારી થવા સંભવ છે.)

(૨) પોલાદનું ચુર્ણ કર્યા બાદ આંમળા અગર જાંબુમાં ઘુંટવાથી ભસ્મ તૈયાર થાય છે. (પંડિત વૈજનાથ.)

(૩) એક શેર લોહનું ચુર્ણ, એક શેર કુંવારના ડાંડલામાં ભરી બે તાવડી વચ્ચે રાખી ૭ માસ સુધી એક ઘઉંની મોટી કાંડી વચે રાખી મુકવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થશે. (એક દક્ષિણી પ્રાચીન સ્તોત્ર.)

લોહ રાતો હીંગલોક સરખો થાય.

(૪) લોહ ચુર્ણ શેર ના દુધ શેર બેમાં મીઠું ઘાલી વાટીએ, પછી પાણીથી ધોઈએ પછી ગંધક શેર ના સંચોરો ૬ ટાંક મોંઢે મુકીએ અને ઠીકરાના ઠામમાં ઘાલી ઉપર ઢાંકણી બીડી ચુલે ચડાવી, હેઠે અગ્ની ચાર પહોરની દેવી. એ રીતે ૩ ત્રણવાર ચઢાવીએ. ગંધક શેર નાા ને સંચોરો શેર ના હોય ત્યારે શ્રીકાર થાય.

૭૦૭. અબ્રક ભસ્મ—

(સફેદ ભસ્મ—એક આગમાં—ગુરુ સ્વામીજીની પરિક્ષિત)

(૧) અબ્રકને શોધીને પછી ત્રણ રાતદીન અથવા એક રાતદિન પાણીમાં બીંજવીને તેનાં પડ બોલી નાંખવાં, એટલે બધે ચાર ચાર પડથી વધારે ઘણાં જડાં ન રાખવાં. પછી તે પ્રત્યેક પડ ઉપર પીસેલી ફટકડીને પાણીમાં ઘોળીને તે ફટકડીને થોડા થોડા તે પતરાં ઉપર લેપ કરવો, પછી ગજપુટ ખાડામાં ૧-૪ ખાડામાં અડધા છાણા ભરીને તેના પર તે પત્રાં મુકવાં તથા વળી તેના પર થોડાં છાણાં ખડકી વળી તેના પર પત્રાં મુકવાં આવી રીતે ખડકતાં જ્યારે અરધો ખાડો ભરાઈ રહે એટલે પછી ઉપરથી અડધાથી તે ખાડો ભરી દેવો. બાદ બઢી કંડી થથે કાઢવાં તો માખણ જેવાં લાગશે. (શતપુટી-સહસ્ત્રપુટી-જેવી આ ભસ્મ કામ નથી દેતી પણ વાયુ કફના રોગો હઠાવે છે.) માત્રા વિચારીને.—

(૨) અબ્રકને એક રાત પાણીમાં બીંજવી તેનાં બારીક પત્રાં તોખાં પાડી અર્ક દુધમાં બીંજવવાં ને સવારમાં એક એક પત્રા પર એક એક છાણું મુકી (બડીમાં) આગ લગાડવી. બાદ કાઢીને બે કલાક ખરલ કરવું. પછી અર્ક દુધમાં ખરલ કરવું બાદ કોડીયું, હાંડલી કે કપડમેટમાં મુકી ગજપુટ દેવો પછી કાઢી વળી અર્ક દુધમાં પીસી, તેજ મુજબ ગજપુટ દેવો. એવા ૧૦૦૦ પુટ દેવાય છે. ૧૦૦ પુટની પણ સારી થાય છે.

(૩) પાશેર અબ્રકને તાંબડના રસમાં દીન એક બીંજવીને પછી જાંબુની અંતરજાલ વાટી ગોલા વચે અબ્રક ઘાલી છાણા શેર પાંચ લગાવી દેવાથી અબ્રકની લાલ અક્ષીર થાય (પછી માટીની મુસમાં આ અબ્રકની ખાખ અરધી તળે મુકીને તેની ઉપર પહોર બે ઘુટેલી પારાની ગોલી રૂપાના રસમાં બાંધેલી હોય તે મલીને ઉપર પાછો અબ્રક નાખીને તેના ઉપર માટીનું ઠીકરું બરાબર મેલીને કપડમેટ કરી કાયલા સળગાવીને મુસ મેલવી, ને રાતી થાય એટલે કાઢવી. એટલે ચાંદીની ગોળા ચક્કર ખાધને ખેસશે.

૭૦૮. પારહના લોચાની ક્રિયા.

ચાંદીનું પત્રું તોલા બે તોલાનું જડું લઈ તેને લીંછુ રસમાં ૨૫ અર્ક દુધમાં ૧૫ તથા કુંવાર રસમાં ૧૦-૧૫ યુગાવવા દઈ પછી પત્રાને ગરમ કરવું ને તેની ઉપર નીચે સાતવાર ગંધકનું ચુર્ણ થોડું થોડું એકી વખતે બહારાવવું. પછી તે પત્રાને ગળાવી આંગળી જેવી ચોખંડી ઢાળકી પાડવી. તે ઢાળકીનો રંગ જરા કાળાશ પર આવી જશે. પછી ૫ થી ૫૦ તોલા સુધી એક કુરડીમાં પ્રથમ પારો નાખી દેવો. તેની અંદર એક બે જેટલી ઢાળકી પડાવી હોય તેટલી ઢાળકી નાંખી દેવી. તેની ઉપર ચીપટ ઢાંકણું માટીનું બરાબર બેસી જાય તેવું ઢાંકણું ઢાંકી દેવું. બાદ થોડાક કાલેલા સળગાવી તેના ઉપર કુલ્લી મુકી દેવી ને તે કુરડીના ઢાંકણા પર એક બીનું પોતું ઢાંકી રાખવું, ને તે સુકાય તો ફરી પલાળીને મુકવું. એમ અરધી કલાક મંદ મંદ આગ (પંખો-વાયરો) દઈ પકાવવું ને પછી તે કુરડીને બહાર કાઢી તે ઢાળકી કાઢી તેને જેટલો પારો વળગ્યો હોય તેટલો ઓળ્લરવડે ખેરવી નાંખવો ને કુલ્લીની અંદર વળગ્યો હોય તો બધો પારો વચ્ચેથી ગાળી ફરી પારો ને ઢાળકી કુલ્લીમાં મુકી ઉપર પ્રમાણે ધમવું. એમ જેટલો પારો હોય તેટલો બધો ચાંદીને ચોટી રહે ત્યાં સુધી કરવું. તો પારો લોચા જેવો થઈ તેની ગાળી વળશે. એટલે માખણીયો થશે. અને પડ્યો પડ્યો સખત થશે.

ગોલી.

લીંમડાની અંતરછાલ લીલી લઈ તેના ઝીણા ઝીણા કટકા કરવા ને ખરલમાં વાટવા. તેની સાથે પારો તોલો ૧ ખરલમાં ધડી ચાર સુધી વાટવો. પછી લીંછુનો રસ નાખવો. એટલે ગોળી બંધાય.

પારો દસ પૈસાબાર પદમણીના રસમાં પહોર ચાર ખરલ કરીને તેની લુગદી કરી છાણા બેની આંચ દેવી. તો અકસીર થાય, (તાંબુ તોલા ૨ ગાળી તેમાં રતી એક નાખેથી હેમ.)

પારહનો લોચો કરવાની બીજી ક્રિયા.

લાજવંતીના રસમાં કુબે એટલો પારદ લોહની કડાઈમાં નાખી ઉપર ઢાંકણું દઈ બારણુ કી નીચે તાપ કરવ ત્યાં પારદ લોચો થઈ જશે. લોચો થાય ત્યાં સુધી રસ ઉમેરતો જવો.

માખણીયા પારહની ત્રીજી ક્રિયા.

(ડા. ધીરજીરામ)

ખીલવાનો પણુ ખ્યાલ છે-રેવંતીની ખટાઈ, સરસનાં બીજ, કુલ્લીજન, સમ-ભાજે પીસી વચમાં પારો માખણીયો મેલી, પહોર બેની આંચ કરે, ત્યારે માખણીયો બેસી જાય. ખીલી જાય સહી.

પારો અગ્નીજીત કરવાની વિધી.

પારો તોલા ૫ પંઝારા યુવરનો રસ શેર ૨૧ કાઠી માટીની હાંલ્લીમાં નાખીએ અડધ્યા શેર ૪ લેવાં, તેને ભૂમી પર લગાડવાં. તેના પર હાંલ્લી મેલવી. એ રસ બળે એટલે પારો અગ્નીજીત થાય. અડધ્યાં ન મળે તો ચુલા પર હાંલી મેલીને રસ બાળવો.

અગ્નીજીતની બીજી રીત.

એક મોટા માટલામાં પાણી ભરી ૦૧ શેર ભાંગ પીસીને તેમાં બેળવી દોલાયત્ર વત તેમાં ચાંદીમાં બાંધેલી પારદની ગોલી લટકાવી બે દિવસ તાપ દેવો, પછી બેઠક દેવાથી ચાંદી થાય.

અગ્નીજીતની ત્રીજી રીત

ધંદ્રવારણના રસમાં પારાની ગોળી કરીએ, રસ સુદ્ધાં પારો પત્થરના ખર-લમાં છુટવો એટલે ગોળી બંધાય તેને અગ્નીજીત કરવો. બોરડીના મુળની છાલ તથા મજીઠ ત્રણે ચીજ બેગી ખાંડી માટીનું માટલું લાવી તેમાં પાણી ભરીને તે ત્રણે ચીજ વાટે લી નાખવી. તેમાં પારાની ગોલીને ઉપર મુજબ દોલાયત્રવત મેળવી પાણી બળ્યેથી અગ્ની જીત થશે.

ભસ્મ

કુંવારી સ્ત્રીના રૂતુ સમયના લુગડામાં પારો ધાલીને મૂસમાં ધાલી, ઉપર બીજી મુંસ ઢાંકી, કપડમેટ, સાત દષ્ટ છાણા પાથરી તે વચ્ચે મૂકી ઉપર છાણા ખડકી અગ્ની દેવી. ધડી ચાર પછી પારદ થશે.

પારા ચાંદીની ગોળી—

માથાના વાળ પાશેરને લોઢાની ખાંડણીમાં ખુબ ખાંડી ને પછી લોહની તાવડીમાં વચ્ચે મેલવા, તેમાં નાગરવેલના પાનનો રસ ૦૧ શેર નાંખવો, પછી ચુલા ઉપર મેલી ધીમી ધીમી અગ્ની દેવી એટલે ચક્કર ખાંધને બેસશે તેનું તેલ થશે, તે પારાની ગોળી રૂપાની ખાખમાં બંધાશે, તેની ચાંદી થશે.

રૂદ્રવંતિના પાંદડાની લુગદીમાં પારદ નાંખી અડધ્યા છાણા શેર સવાની આંચમાં મુકીએ તો પાકે. (તાંબુ તોલો ૧માં વાલ ૧ નાખેથી હેમ.)

મટણખાર રૂ. ૧ ભાર, ત્રણ ધારી હાડ સાંકળીનો રસ માટીની ઠીકરીમાં ચુલા ઉપર, પારો તોલો ૧ નાખી ઉપર ઢુવા આપે તો ચાંદી થાય.

તથા પારાની ખાખ કરવી હોય તો, સંકલના રસમાં લુગદી કરીને ત્રાંખાની ડાબલીમાં મુકી ઉપર કપડમેટ કરી છાણા ત્રણની આંચ દેવી. તો ખાખ થાય. (ચાંદી તોલા ૧માં ખાખ રતી ૧ નાખેથી હેમ, તેમ તાંબુ તોલા ૧ માં ૧ રતીથી પણ હેમ થાય.)

ગરબેલ ગલજીભી તથા કડવા પાંદડાંની રાજ કુલીલાવી (મુળ સુધા) તેની લુગ-
દીમાં પારો તોલો ૧ બાંધેલો, તેની લુગદીમાં પારો લોચો કરેલો ઘાલી કપડમેટ કરી મુકવી
છાણા બેની આંચ દેવી. તો ખાખ થાય.

કેળના થાંભલામાં ફારીને વચમાંથી ડગળી કાઢવી. તેમાં દળેલી હળદર પહેલી
ભરવી. બાદ તેમાં પારો ઘાલવો. પછી પાછી હળદર ભરવી. પછી ડગળી મારી તેના ઉપર
છાણું થાપવું. બાદ તેના ઉપર કેળનાં પાંદડાં વિંટવાં તે આઠ દિવસ સુધી રાખવાં. પછી
પારો ઘાલ્યો હોય તેટલો હાથ એકનો કટકો કરી કાપીને આપણે ઘેર લાવવો ને તેમાંથી
પારો કાઢી લેવો. પછી માટીની ફારી ઠીકરી લાવીને તે ચુલા ઉપર રહે તેમ તેમાં નાંખવો.
તેના ઉપર ફારી પરણાયું ઢાંકવું. પછી ચુલાની આંચ ઘડી ચારની દેવી એટલે અકસીર.

પારદ ભસ્મ. (પંડિત વૈજનાથ.)

રક્તપાતી. (સીસમના વૃક્ષ જેવાં પાંદડાં થાય છે, તે વૃક્ષનું થડ લાલ હોય છે.
પાંદડાં લીલાં ને વચ્ચે ને વચ્ચે લાલ રેખાવાળાં હોય છે. તેના મુળમાં કુંગળી જેવી ગાંઠ
થાય છે. એ ઝાડ એક હાથ સુધી ઉંચું હોય છે.) તેના કંદના રસ જેટલુંજ તેમાં ગુલર
(ઉંબરા)નું દુધ મેળવી એક રાત રાખી મુકવું. (એક તોલો રક્તપાતીનો રસ, એક તોલો
ઉંબરાનું દુધ, એક તોલો પારો નાખવો. એ પ્રમાણે વજન સમજવું.) પછી ઘતુરાના
ઝાડની રાખ દોઢ શેર (એક તોલા દિક) એક હાલ્લીમાં ભરી તેના મધ્યે ખાડો કરી તે
ખાડામાં કિંચીત્ નીમક (મીઠું) નાખી તે ઉપર ઉક્ત પારદની ગોલી મુકવી. તેની ઉપર
ફરી જરા મીઠું છાંટી બાકીની રાખ ભરી (તે હાલ્લીમાં દબાવીને મોં સુધી રાખ ભરવી.)
ને પછી તે હાલ્લીનું મુખ કપડમેટથી બંધ કરીને તેને તેલના સાધારણ દીવા ઉપર ચાર
પહોર આગ દેવી (મુકવી) તો પારદભસ્મ અતિ શ્રેષ્ઠ થશે.

પારાની ગોલી તથા ભસ્મ (પંડ્યાજી)

પારો પૈસા એક ભારને વરણાનાં પાંદડાં, અમરવેલના પત્ર, અર્ક પત્ર, કાકશી,
નગોડ, પીચુડી, દુધેલી, પીલુડી, ભાંગરો, ઘતુરો, પારસ પીપળો, લીમડો અથેડી અને ગલજી-
ભીનાં પાંદડાંમાં-પૈસાભાર પારો હોય તો-દરેકના પારો રસમાં ઉકાળવું. રસ બળ્યા પછી
ઘોઘ નાખવો-એ રીતે સર્વ વનસ્પતિમાં કરવું. પછી પૈસા ભારે માસો ૧૦ અરધ રૂપરસ
નાખી ઘુંટીએ એટલે ઘડી બેમાં માખણીઓ થાય, પછી આઠ દસ વખત ઘઉંનો લોટ લઈ
તેના પુટ દેવા-ખાખ શ્વેત થાય.

પારો તોલો ૨ તથા ઉંબરાનું દુધ તોલા ૨ તાંબાની નવટાંકની ટોચલી કરાવી
તે મધ્યે અરધું દુધ નાખીને ઉપર પારો નાંખવો ને તે ઉપર અરધું દુધ નાખીને માટીના
ઠીકરામાં મુકીને ટોચલીને કાના સુધી રેત ભરવી. ને ચુલાપર મુકવી તેના ઉપર લીંછુ નંગ
૪૦ સુધીના રસના ટુવા દેવા. પારો નાંખો ત્યારથી અંત સુધી દેવા. (તે પારાને તાંબુ
શેર ૧ ગાલી નાખેથી હેમ.)

(ગોરજી)

૭૦૮. પારદ પ્રયોગ—

(૧) (પારાનો કટોરો—ગિરધર વૈદ)

પારો શેર ૩ લાખ હળદર શેર ૫ દળેલીમાં એક દિવસ ખરલ કરવો. પછી લીંબુ રસમાં દોઢ દિવસ ખરલ કરવો. ચિત્રા રસમાં એક દિન ખરલ કરવો. પારીના દુધમાં એક દિન ખરલ કરવો. પછી તે સર્વેને ચાંદી તોલા ૦૧ પા માંચ નાંખી રસ કરી ખીખા લાળવો. દુધ શેર ૧૫ એ કટોરીમાં નાખી પીવાથી કામી થવાય.

(૨) કડવીપોષ—નાસકમાં લખી તળાવ પર મળે છે. તે રંગે લાલ હોય છે. પાંદડાં દાંડી સર્વે લાલ હોય છે. તેના ફલ ગોળ હોય છે. તેના વેલા થાય છે. ને તે જમીન અગર ઝાડ ઉપર ચડે—પથરાય છે. તે મીઠી પોષના જેવીજ આકારમાં હોય છે. ફેર માત્ર એટલો કે આ સ્વાદમાં કડવી હોય છે. આના રસમાં નાથ બંધાય છે લીલી કે સુકી પાંદડામાં પણ બંધાય છે. (ગોલી થાય છે તેમ ખાખ પણ થાય છે.) (એક બાવાની કહેલ)

(૩) તમાકુ (જરદો)ના ઝાડ જ્યારે ઉગતાં આવતાં હોય ત્યારે જડનો ડાંડો ને શીખાની વચમાં બે સંધીની વચમાં સોયા વતિ છેદ પાડી માય એટલો પારો નાખી દેવો ને ઝાડ સુકાયા પછી તેનો ભૂકો કરી ચલમમાં ભરી પીવા ટાણે પૈસો વચ્ચે રાખવાથી પીળા થઇ જશે. (બંગાલી સ્થિતિ.)

(૪) ઇકડ નામે વનસ્પતિ કે જે બણું કરીને શેરડીના ઝાડમાં થાય છે તેમાં આઠ પ્રહર પારદ ઘુંટવાથી તેની લુગદી બંધાય છે, તે ઘુંટવા ટાણે તેની અંદર થોડીક મીઠાણની ગીરી નાંખવી. બાદ ગોળી સુકવ્યા બાદ પાણુ કંદામાં તેને ઘાલી થંડી આગ દેવી. તે પારાની ગોલી બંધાય— (એક દક્ષિણી બ્રાહ્મણ)

(૫) તુષ—ડાંગર વગેરેનાં છોતરાના અગ્ની ઉપર બકરીના મુત્રથી ભરેલું માટીનું વાસણુ મુકી તેમાં પારો ધાલવો. ને મુત્ર બળી ગયા બાદ ખેરના લાકડાના દાંડાથીજ ઘુંટવો. જેથી ભસ્મ થાય.

(૬) રીંગણી, કારેલી, અને કાળા ધંતુરાના રસમાં એક દિવસ ખરલ કરી માટીના માટલામાં ભરી તે પર મીઠું ભરવું. બાદ એક બીણું ખાલી માટલું ઉંધુ પાડી તેમની સંધીઓનો લેપ કરવો. બાદ નીચેના મટકા નીચે દીપાગ્ની લગાડવો. અને ઉપરના મટકા ઉપર બીનું કપડું રાખી મુકવું, જેથી ઉપરના મટકામાં ભસ્મ જામશે.

(૭) પારાને માટીની ઠીબમાં ઘાલી ચુલે ચડાવી દીપાગ્ની દેવો ને પારા પર વાર-વાર આકડાના રસના ચુવા દેવા જેથી ત્રણ પ્રહરમાં ભસ્મ થશે.

(૮) ચીબડાંના રસમાં ખરલ કરી ઉર્ધ્વપાતન કરવાથી પણ ભસ્મ થાય છે.

(૯) પારામાં ફટકડી, સીંધવ, અધાડાનું મૂળ, એ પદાર્થો કૃમવૃદ્ધિ મેળવી ચતુર્થાંશ સાથે ખરલ કરવા. જેથી બંધન થાય છે. બાદ ડમરૂચંત્રમાં મુકી અહોરાત્ર હલકો અગ્ની આપવાથી ઉપરના વાસણમાં કપુર જેવી સ્વચ્છ ભસ્મ જામે છે. તે લાઇ ઉપયોગમાં લેવી.

(૧૦) શુદ્ધ પારદ એક ભાગ, વજનાગ ૦૧ ભાગ, ગંધક $\frac{1}{2}$ ભાગ, સર્વેને લીંણુ રસમાં ખરલ કરી સુકાયા બાદ થોરના દુધના ત્રણ પુટા દેવા. બાદ આકડાના દુધના પુટા ન્યાં સુધી પારો ઘટ થાય ત્યાં સુધી આપવા, બાદ થાલીમાં મીઠું ભરી તેમાં તે પારાની ગોલી મુકી ઉપર થાળીના કાના સુધી મીઠું ભરવું. અને ઉપર ખીજી ખાલી થાળી ઉંધી ઢાંકી સંધલેપી ચુલાપર મુકી ચાર પ્રહર હલકો અગ્ની આપવો, બાદ ઉતારી થંકુ થયા પછી ઉપરની થાલીમાંથી સફેદ ભસ્મ કાઢી ઉપયોગમાં લેવી.

અન્ય પ્રયોગો.

નાગરવેલના પાનના રસ સાથે ખરલ કરી કંકાડીનો કદિ લાવી તેમાંથી એક નાની અને એક મોટી એવી ચકતીઓ કાપી નાની ચકતી કાપેલા ખાડામાં પારો ભરી તે પર કાંદાનો ચુરો ભરી તે પર મોટી ચકતી બેસાડી સાંધો મેળવી, કપડમાટી કરી માટીના સરાવ સંપુટમાં મૂકી તે પર પણ કપડમાટી કરી જંગલી છાણુનો હલકો ગજપુટ આપવો જેથી પારદ ભસ્મ થશે.

પારો ને ગંધક સમભાગે લઈ અંકાલના મુળના રસમાં ખરલ કરી ગોળા કરી સંપુટમાં મુકી કપડમાટી કરી સાંધાલે બુધરયંત્રમાં પકાવવાથી ભસ્મ થાય છે.

પારો ને અબ્રક સમાન લઈ બે પ્રહર પર્યંત વડના દુધમાં મર્દન કરી સંપુટમાં મુકી તે વડનાં લાકડાંનોજ અગ્ની દેવો જેથી ભસ્મ થાય છે.

પારો તોલો ૧ ગંધક તોલો ૨ લઈ લોઢાની કડાઈમાં ધાલી ચુલે ચડાવી નીચે આગ સળગાવી વડના લીલા લાકડાથી ઘુંટવાથી થોડા સમયમાં ભસ્મ થાય છે. ને એક ગુંજા ખાધાથી વિર્યવૃદ્ધિ થાય છે.

સફેદ અધેડાના ખીજ અને એરંડા એઓનું ચુર્ણુ કરી માટીની મુસમાં પારાની ઉપર નિચે મુકી સંધી બંધ કરી પુટ આપવાથી ભસ્મ.

કાંટા (કાંટા શેલીયા.) શેલીયાના રસમાં પારાને ધાલી તાપમાં મર્દન કરવાથી મૃત થાય છે. તે પણ સર્વે કાર્યમાં ઉપયોગમાં લેવો.

૭૦૯. પારદ ભરમનો વિધી—

(કૌતુકરત્નાકરમાંથી)

કર્તા:—શામળદાસ સેવકરામ ગોર—શાન્તી સુધાકર પ્રેસ. મુંબઈ.

પારાને દુધેલીના રસમાં એક દિવસ તથા એક દિવસ પીલુડીના રસમાં ઘુંટવાથી શુદ્ધ દોશ રહિત થાય છે. બાદ તેવો પારો ટાંક ૧૦ દસ, ગંધક ટાંક ૬સ. નવસાર ટાંક ૨૥ એ પ્રમાણે લઈ કળલી કરી આતશી શીશીમાં ભરી મોઢું બંધ કરી કપડમાટી કરી વાલુકાયંત્રમાં આઠ પ્રહર અગ્ની આપવી. જેથી અતી ઉત્તમ રસસિંદુર બને છે. તે પાંચ

ચણેલી ભારની માત્રામાં મરીના ચુર્ણની સાથે આપવાથી અગ્ની અને કામની વૃદ્ધિ કરે છે. ઉપરાંત અનુપાન પરત્વે જ્વરાદિ સર્વે રોગનો નાશ કરે છે.

હીંગલોકમાંથી કાઢેલો પારો ૨ ભાગ અને ગંધક ૬ ભાગ લઈ કળલી કરી કુવારના રસમાં મર્દન કરી, આતશી શીશીમાં ભરી વાલુકાયંત્રમાં મુકી સાત દિવસ રાત્રિ અગ્ની દેવો, શીતલ થયે કાઢી ૧ વાલ મધ સાથે ખાવાથી સંપૂર્ણ રોગનો નાશ થઈ અનંત ઓખો સાથે રમણ કરે. અથવા—

શુદ્ધ પારો તોલા ૮ શુદ્ધ ગંધક તોલા ૨ નવસાર તોલો ૧૦ એની કળલી કરી લીંબુરસમાં ઘુંટી આતશી શીશીમાં ઘાલી સાત કપડમાટી કરી સુકાયા બાદ ખુલ્લે મોંદેજ વાલુકાયંત્રમાં કંઠ સુધી પુરી ચુલા પર મુકી આઠ પ્રહર અગ્ની આપવો. શીત થયે તેમાંથી હીંગલોક સમાન રંગદાર રસ સીંદૂર કાઢી વાલમાત્રામાં મધ પીપર, કિંવા રોગાનુસાર અનુપાને આપવાથી સર્વ રોગ માત્રનો આશ્ચર્યકારક રીતે નાશ કરે છે.

ગુલબાસના મૂળની ગાંઠ જાડી જોઈ લાવી કારી તેમાં સીંગરફ તોલો ૧ ઘાલી તેના ઉપર કૃષ્ણતુલસી પત્રનો રસ જો ૧ ભાર નાખી ગરમ વતે જુરી દઈ કપડમેટ કરી મુંઢા હાથનો ખાડો કરી તેમાં ખેરના કાયલા નાખી વચમાં આ ગોલો મુકી આગ દેવી. (બાકી પૂર્વવત્)

હીંગલોક તોલા ૫ ની ઉપર કૃષ્ણ તુલસી રસ શેર ૧ ના ટુવા દેવા. માટીની એક ટીળ લાવી તેની વચમાં એવડીયા પૈસા જોટલું છિદ્ર પાડી તેની ઉપર અબ્રકનું પત્રું મેલી તેની પર હીંગલોક મેલી ચુલે ચડાવી નીચે આગ કરવી ને ઉપરથી કૃષ્ણ તુલસીના રસના ટુવા દેવા. બાકી (પૂર્વવત્)

ઈંદ્રવારણ ૧૦૮ લેવાં. તેમાંથી પ્રત્યેકને કારીને ડગલી કાઢી તેમાં સીંગરફ તોલો ૧ નાખવો, નાંખતાં પહેલાં આમલસારો ગંધક, ટંકણખાર, તથા પાપડીઓ ખારો એ એ ત્રણ ચીજ ભેગી વાટી તેનો હીંગલોક પર પ્રથમ લેપ કર્યા બાદ ઈંદ્રવારણમાં ઘાલવો, ને ડગલી બેસાડી કપડમેટ કરી છાણા એકનો ભૂદા કરી (ધોર કરી) તેની વચ્ચે મુકી બાળવું. એમ ૧૦૮ વાર કરવું. ઉત્તરોત્તર આંચ થંડી થંડી દેવી.

સોરો, હીંગલો, અજમો, ટંકણ, દરેક એ તોલા લઈ ઘોળા કનેરના કુલના રસમાં ચૌદ દિન ઘુંટીને પછી ગોલી કરી કપડમેટ કરી, નવ પડ સીવવાં, નવ પ્લાસ્ટર કરવાં, પછી સવા વેંતનો ખાડો કરી (આડો, પહોળો, એક સરખો કરવો,) તેમાં અડધ્યાં ભરી વચમાં ગોળો રાખી આગ દેવી બાકી (પૂર્વવત્)

હીંગલોક ટાંક ૨૦ ને મરઘીનાં ઈંડાના રસમાં ખરલ કરવું. બાદ ખાખરાનાં લાકડાં શેર ૬ ને ખરલ કરવાં. પછી ચરડામાં નવસાર ભરી વચમાં ખાડો કરીને તે જે હીંગલોક છે તેની સોગડી ઢાંકવી. ઉપર ખાખરાનો ખાર ભરવો ને કાડીયું ઢાંકી તેને અઠઠના આટાની મુદ્રા કરી કપડમેટ કરી ચુલા પર ચડાવી દિપાળી ત્રણ પહોરની દેવી તો પાકે ને પાનમાં ખાય તો મદ થાય—ઘી રોટલી સીવાય બીજું કંઈ ખાવું નહીં.

(ગુરુસ્વામીજી)

જે તોલા રૂમી સીંગરફ ને ૪૦ રૂ. બાર અર્ક દુધમાં એક પાકેલી માટીની હાંડલીમાં નાખી જેનું ઢાંકણુ ૬૪ તેના મુખ ઉપર ૨૦ બાર કપડાંથી કપડમેટ કરી (અથવા વજ્રમુદ્રા ૬૪) સુકવીને પછી તેને કુંભારના નીલાડામાં વચમાં મુકીને તે થડો થયે કાઢવી. ગાંડીયા, આમવાતનાશક, કામશક્તિ અતિ જ્યાદે કરનાર, શીત, વાત, કફ પ્રકૃતી વાળાને ખાંડ સાથે, ગરમ પ્રકૃતિવાળાને માખણ સાથે, માત્રા એક ચાવલથી એક રતી. ત્રણ ચાર માત્રાથી વધુ ન દેવી.

(અર્ધાંગમાટે પરીક્ષીત—સ્વામીજીનો)

શુદ્ધ હીંગલોકની કટકીને સ્ત્રીના ધાવણમાં એકવીશ દિન સુધી કુખાવી રાખો. (સ્ત્રીનું દુધ રોજ નવું નાંખવું.) તે દુધમાં તુલસીનું પાન એક પણ રોજ નવું નાખતા જવું. એકવીશ દિવસ બાદ તેજ દુધમાં પીસી લઈ ચમકે જતાં સુધી બીજું દુધ નાખતા જવું ને પીસતા જવું. ચમકે મટયે ઉપયોગી થશે.

માત્રા—એક ચાવલથી એક રતી સુધી. પાનમાં લાભ—કામોદીપક, અર્ધાંગ—શીતાંગ માટે સરસ છે.

હીંગલોક તોલા ૬ ને એક કુંગળીના ગાંડીયામાં ઘાલી પાછો દારો ૬૪ ઉપર કપડમેટ કરી છાણા ખેતી આંચ એમ ૧૦૮ આંચ દેવી. એટલે સીંગરફ પાકશે. (એટલે તાંબુ તથા ચાંદીનું હેમ થાય છે)

મેંદીના પાન પીસો, તેમાં સીંગરફ તોલો ૧ રાખી ગોલો કરી, છાણાનો ઘોર કરી ખોખો અરધ તળે તથા અરધ ઉપર રાખી વચમાં ગોલી મુકી આગ દેવી. એમ ૧૦૮ આંચ દેવી. મેંદીના ગોળા ૧૦૮ તથા આંચ ૧૦૮. (તે ઉપરવત)

૭૧૦. હીંગલોક પ્રયોગ—

મરેડીના રસમાં એકવીશ દિવસ કટકો કુખાવી રાખીને પછી તેજ રસમાં કાડીયામાં સંપુટ કરી કપડમેટ કરી આશરે ચાર શેર બકરીની લીંડીમાં એક ઠીંગમાં કુંકી દેવી. તે અક્સીર. (સ્વપરિક્ષીત છે.)

૭૧૧. હીંગલોકમાંથી પારો કાઢવાની ક્રિયા—

હસ તોલા સીંગરફ ને લીંબુ રસમાં કે લીંબડાના પત્રના રસમાં ત્રણ કલાક ઘુંટી લુગદી કરી એક હાંલ્લામાં મુકી તે હાંલ્લાના મોઢામાં બરાબર આવી રહે તેવું બીજું હાંલ્લું તેની ઉપર ઉંધું પાડી તે બન્નેના મુખથી તે તળીયા લગી ત્રણ કપડમેટ મુલતાની માટીથી ત્રણ આંગળ કરીં સુકવી અગ્ની પર મુકી ઉપરના હાંલ્લા પર બીનું કપડું ચોવડું કરી પાથરી તેના પર પાણી ટોચા કરવું. આગ રોટલા જેવી દેવી. એટલે મંદ, ને તે ચાર કલાક સુધી સુધી દેવી. પછો યુક્તિથી હેઠે ઉતારી ઉપર લાગેલો પારો સાચવીને લઈ લેવો.

અને નીચેના હાંલ્લામાં જે સીંગરફની કાળી ખાખ પડી રહી હોય તે પણ સાચવી રાખવી. શીતાંગવાળાને, બળાં, જડબાં મરી ગયાં હોય તેને આ ખાખ દાંતમાં પીસવાથી શુદ્ધિ આવે છે.

પૂર્વોક્ત રીતે સીંગરફને લીંબુમાં ઘુંટયા બાદ થેપલી ન કરતાં ઘુટેલા હીંગલોક ને વડના પાત્ર પર ચોપડી સુકવીને એજ રીતે ડમર ચંત્રમાં મુકવાથી પારો જલદી ને સુગમતાથી ઉડે છે.

આ શોવાય ચીંથરામાં હીંગલોકને વીંટી હાંડલામાં બંધ કરી સળગાવવાથી પણ પારદ નીકળે છે.

પીપળાની રાખ, ખાખરાની રાખ, બકાયન લીમડાના ફલની રાખમાં હાંલ્લી વચે તાલને રાખી ચાર પહોર આગ દેવાથી થાય છે. તેમજ

ત્રિધારા થોરના દુધમાં પણ સફેદ તાલ થાય છે.

તાલ તોલો ૧ માં કુંવારનો ટપકતો રસ નાખી ખરલ કરતાં માખણ જેવું થાય ત્યારે લુગદીવાળી માટીના મોટા ચપણમાં મુકી તેના ઉપર બરાબર આવી રહે એવો ૧ ફારો ઘડો લઈ તેની ઉપર ઉંધો પાડી કપડમેટ કરી બોરડીના જીણા કાંટામણ. ૧૦ ની દીવીવત આંચ દેવી. કાંટા બળી રહેથી પુલ ઉડી જશે. પછી પાનમાં રતી ૧ પહેલે દીવસ, રતી ૧ બીજે દીવસ, રતી ૩ ત્રીજે દિવસ દેવું પછી રોજ ૩ રતી લેખે એટલે પહેલા દિવસથી સાત દિવસ સુધી દેવું. ગરમ પડે તો ઘી દેવું. ઉપર ઘઉં, ઘી, સાકર, ચોખા, દુધ આપ્યા જવું. પરેજ પાળવી.

(ડા. ધિરજરામવાળી બુકમાંથી)

હડતાલપત્રીશ્રીકાર શેર ૧ પારો શેર ૦૧ એ બેને પ્રથમ આછણુ શેર ૩ માં ખરલીએ પછી કેસુ ખાખરનો રસ શેર ૩૦ કાઢી તેમાં ખરલીએ, બાદ કાંસડીના રસમાં ખરલીએ. છેલે દીન આકડાના દુધમાં પરતીએ અને એ દુધમાંજ છેવટ થેપલી બાંધીએ. આ ચારે રસને પાંચમું અર્ક દુધ એ સર્વે શેર ૩ ત્રણમાં પરતીએ પછી કેસુ ખાખરની રાખ શેર ૧૦૦ તથા પીપલાનાં છોડાની રાખ શેર ૧૦૦ જુમલે શેર ૩ ત્રણને એકઠી કરી

તેમાંથી અરધી કારી હાંલ્લીમાં ભરી તે પર થેપલી મુકી પાછી તે પર બાકીની અરધી રાખ ભરી, બાદ તે હાંલ્લી પર હાંલ્લી તેના મુખ બરાબર આવે તેમ કરી ઢાંકી બીડીને તેના પર મુદ્રા લગાવીએ. તે મુદ્રા—ખાખરની રાખ, ખડી, ચુનો, મીઠું એ ચાર વાના સમભાગ પાણીમાં વાટી કુટીને તે મુદ્રાથી ખુબ બીડીએ, બાદ ચુલે ચડાવી પહોર કરી આગ દેવી. પછી શીતલ થયે ઉતારવું. તે પાકી મૃત થયેલી જાણવી, માત્રા વાલ ૧ એક.

હડતાલના અનુપાન—(૧) રક્તપિત પર, તાલ વાલ ૧, તથા હળદર ટાંક ૨ માં દેવી.

(૨) કુષ્ઠ તથા ખરજપર, લવંગ ટાંક ૧ તથા પાન નંગ ૫.

(૩) ગજચર્મ પર, હરડે મોટી ટાંક ૨ સાથે દીન ત્રણ.

(૪) પિંડરોગપર, સીંધવ ટાંક ૧ વજટાંક ૦૧ અરકુસાનો રસ ટાંક ૩ સાથે દીન ૧૪ વાલ એક એક.

(૫) શ્વેતકુષ્ઠપર—અપામાર્ગ તોલો ૦૧ સંચળ ટાંક ૨ સાથે દીન ૫.

(૬) ગજચર્મપર, પીપર ટાંક ૩ અજમો ટાંક ૩ સાથે દીન ૪.

(૭) કાળો કાઠ, બાવચી ટાંક ૩ ટંકણુ ટાંક ૧ સાથે દીન સાત.

(૮) ગંઠીયો વાયુ, આંબા હરદર ટાંક ૨ કચુરો ટાંક ૨ સાથે દીન ૬. ગંઠીયો જાય.

(૯) પરજી વાયુ, મધ, ટાંક ૩ લસણુ ટાંક ૩ સાથે દીન આઠ.

(૧૦) દુબર (ઉદુબર કાઠ) જાવંત્રી ટાંક ૧ ખોરાસાની અજમો ટાંક ૦૧ સાથે દીન ૧૦.

(૧૧) કથીરીયો કાઠ, નગોડ ટાંક ૧ લવીંગ ટાંક ૫ સાથે દીન ૧૧.

(૧૨) શાહ કાઠ, અધેડાનો રસ ટાંક ૨ સાથે દીન ૧૨.

(૧૩) શ્વેતકુષ્ઠ, અરકુસાનો રસ ટાંક ૩ હાલેમ ટાંક ૧ સાથે દીન ૩ આપે તો શ્વેતકુષ્ઠ જાય.

(૧૪) મૃગી, વાઇ, શંખાવલીનું મુળ ટાંક ૨ સાથે દીન ૧૪.

(૧૫) શાહરોગ, કેળાંનાં કંદનો રસ ટાંક ૧ પીપર ટાંક ૧ સાથે દીન ૧૫.

(૧૬) વાળો, બપોરીયાનું મુળ ટાંક ૩ આસન ટાંક ૧ સાથે લેવું.

(૧૭) ગલીતકુષ્ઠ—પીપળાના છોડની રાખ ટાંક ૩ તથા જાંબુની રાખ સાથે દીન ૧૫

(૧૮) પેશાબે તનખ—પીપર ટાંક ૦૧ ધતુર રસ ટાંક ૫ સાથે.

(૧૯) પીનસ—એરડાના મુળની છાલ ટાંક ૨ વાવડંગ ટાંક ૨ સાથે દીન ૧૭.

(૨૦) પિંડરોગ—ભોરીંગણીનું મુળ ટાંક ૨ વછરીકંદ ટાંક ૧ સાથે.

(૨૧) કુકુવા—નાગદમણના મુલ ટાંક ૨ બે બાળની મીજ ટાંક ૨ મુઠ ટાંક ૧ સાથે દીન ૧૪.

(૨૨) પીનસ—ભોરીંગણીનો રસ ટાંક ૨ સાથે દીન ૨૦.

(૨૩) ભગંદર-રીંગણી રસ ટાંક ૨ કારેલી રસ ટાંક ૨ સાથે.

(૨૪) દાદર-કચ્છપ-નિંબજાલ ટાંક ૩ સાથે દીન ૨૨.

હડતાલનો ઉતાર

(૧) રોજની સાકર ટાંક ૪ ભુરા કાળાનો રસ ટાંક ૩ દિન ૨૩ ત્રેવીશ આપે તો હડતાલનું ઝેર (મીથુ) ઉતરે.

(૨) હડતાલ ખાય ને ચડે તેનો બીજો પ્રતીકાર-જલાવાસાનો રસ ટાંક ૧૦, સાકર ટાંક ૪ દિન ૨૪ આપે તો હડતાલ ઉતરે.

૭૧૨. હડતાલ પ્રયોગ—

(વૈદ કૃપાશંકર બલુભાઈ પંડ્યા, ગોડીની પોળ: ખંભાત)

પંદર શેર કાચા ગોમુત્રમાં ૨૫ ટાંક એટલે આશરે ચાર પાંચ તોલા હડતાલ લટકાવી માટલામાં દોલાયત્રે પ્રથમ શોધવી.

બાદ મોટી કે તે ન મળે તો પછી નાની બોરડીના કાયલા પાડી (પ્રથમ બોરડીના લાકડાંને બહાર સળગાવીને પછી તે સળગી ગયા બાદ એક માટલામાં કે ખાડામાં બાલી મેં બંધ કરી માંહે ધુંધવાવા દેવાથી તેના કાયલા પડી જશે.) ગજપુટ ખાડો કરી તેમાં અરધ કાયલા ભરીને પછી એક કલાડામાં આમલીના ઉપરના છોડીયાંની રાખ શેર ૩ ભરી તેની વચોવચ હડતાલ રાખી ઉપર કોડીયું ઢાંકી તે અરધ ભરેલા ખાડામાં કાયલા પર મુંકવી ને તેની ઉપર બાકીના કાયલા મેં સુધી ભરી સળગાવી દેવું. ખાડો એક ગજ ઉંડો તથા એક ગજ પહોળો કરવો. થંકુ થયે કાઢતાં રંગ સફેદ થશે. તેને પાણી પર નાખી ઉપર તુવેરની દાળ ભભરાવવી. તરે, ત્યારે પાકી થઈ સમજવી. માત્રા એક રતી પાન સાથે આપવી ને તેની પર શીરાના કાળીયા સાથે ઉતારવી. શ્વાસ, કાસ, કુષ્ટ વીગેરે તમામ વ્યાધિ પર ચાલે છે.

૭૧૩. હડતાલનું સામાન્ય શોધન—

(a) હડતાલથી ચાર આંગળ તરતું રહે તેટલા ગોમુત્રમાં પ્રથમ તાલને એક કલાક સુધી ઉકાળવી. (b) પછી થંકુ થયે તેમાંથી કાઢીને તેને મીઠા તેલમાં નાખી માત્ર એક ઉકાળો આવે તેટલી વાર ઉકાળવી. (વધારે રાખવાથી આગ લાગશે) (c) તક (છાશ)માં એક કલાક ઉકાળવી. (d) કળથીના કાઢામાં એક કલાક (કળથી તોલા ૪ પાણી તોલા ૬૪ નો ઉકાળો કરી ૧૬ તોલા પાણી રહે તેમાં) (e) ચાવલની કાંજમાં એક કલાક

(આવલ રૂ. ૬૦ બાર, ગાયનું દહીં રૂ. ૮૦ બાર. મીઠું તોલા ૧૦ રાઈ તોલા ૧૦ તેમાં તેનાથી ચોગણું પાણી તેને ત્રણ દિન માટીના વાસણમાં આથી રાખવું. ને પછી ઉકાળવું.) (૧) મોટી કાંજમાં એક કલાક ઉકાળવું. (અડદનાં વડાં રૂ. ૨૦ બાર, રાઈ તોલા ૧૨ નીમક તોલા ૧૦ કાંજ તોલા ૫ હળદર તોલા ૫ લાલ મરચાં તોલા ૧૦ તથા પાણી તોલા ૮૦ મસાલો પીસી તથા વડાં માટીના વાસણમાં નાખી પાંચ દિન સુધી સોડવું. પછી હડતાલ ઉપર ચાર આંગળ રહે તેટલી કાંજ લઈ તેમાં એક કલાક ઉકાળવું. ઉકાળાનું ઠામ માટીનું લેવું.

ગોરજી

રૂદ્રવતિના ઝાડનો રસ રાતો નીકળે છે તેનું નામ રૂદ્રવંતિ કહેવાય છે. તેના પાંદડાંની લુગદી વચ્ચે મુકી કપડમેટ કરી સવાશેર અરણીયાની અગની દેવાથી ખાખ થાય. (તાંજી તોલા ૧ માં વાલ ૧ નાખેથી હેમ.)

ગરબેલી ગળજીની તથા કડવાં પાંદડાંની રાજકુલીને મુગ સુદ્ધાં ખાંડી તેની લુગદી ની વચ્ચે તોલો ૧ ઘાલી કપડમાટી કરી સુકવી જાણું બેમાં આંચ કરવી તો ખાખ થાય.

હડતાલ પછિસા એક બાર વિલાયતિ થુવરના રસમાં ત્રણ ઘડી ખરલ કરી ઉપર કપડમેટ કરી જાણું બેની આંચ દેવી તો અકસીર થાય—(પૂર્વવત્)

હડતાલ તોલા ૫ તે જાંબુના રસમાં બે પ્રહર ઘુંટી ગોલી બાંધી સુકવી પછી ચીનીનો ખાલો મોટો જેની અંદર ગુન્ડ શેર રહે તેવો લઈ તેમાં ગોળી મેલી ઉપર ૦)ન્ડ રસ નાંખી તેની ઉપર બીજો ખાલો ઢાંકી કપડમેટ બરાબર કરી એક માટલામાં મુકી મુખ બંધ કરી અગ્ની ધીમે ધીમે દેવી. તે રૂ બળે એટલે ઉતારવું તો રાતી અકસીર થાય. (તાંજી તો. ૧માં આ ખાખ રતી ૧ નાખવી તો હેમ.)

અમરવેલના રસ શેર ૧ માં તાલ તોલો ૧ નાખી હાંલ્લીમાં ઉકાળવી.

૭૧૪. ગોદંતી હડતાલ ભસ્મ—

હરતાલને અર્ક દુધમાં એક રાત ભીંજવ્યા પછી ધતુરાના ડોડવાનાં બીજ કાઢી નાખીને તેના ફલમાં ભરીને કપડમેટ કરીને છ શેર પક્કા જાણામાં અથવા દોઢ કુટની ચોરસ બક્રીમાં મુકી દેવી. પાણી તર થયે શુદ્ધ. એક વરસ પછી વાપરી હોય તો સારું.

ઉપયોગ અને અનુપાન—પ્રથમ મુત્ર પરીક્ષા રોગીની કરવી. (૧) લાલ પેશાબ હોય તો ગરમીનો રોગ સમજી તેને ગા તોલો માખણ કે એક પતાસું કે બે એલચી કે અરધો તોલો મુળાના રસ સાથે દેવી. (૨) પીળો પેશાબ હોય તો પીતરોગ સમજી તેને એક તોલો લીંજુ રસ કે બે તોલા કારેલી પત્ર રસ સાથે દેવી. (૩) જો ઘોળો પેશાબ હોય તો શરદી—કદ રોગ સમજી તેને અરધો તોલો મધ કે બે બદામ કે એક રતી જાયફળ કે બે લવીંગ

સાથે દેવી. (૪) શીણવાળા ઘાળા પેશાબ હોય તો વાયુરોગ સમજી એક તોલો બકરીનું દુધ કે એક માસા દાલચીની (તજ) કે એક કાલી દ્રાક્ષ સાથે અને ઘણેજ વાયુ હોય તો ધતુર પત્રના એક માસા રસ સાથે દેવી (૫) શૂલમાં આદાના રસ સાથે. (૬) આ દવાવાળાને પથ્ય ઘઉં, ધી, ચોખા, મગની દાળ, દૂધ, થોડું મીઠું, આ ઉપરાંત ખીજું ન ખાવું. અને જો કફનો વધારે પ્રકાપ હોય, રોગજ હોય, પ્રકૃતિજ હોય, કફજ્વર હોય તો અથવા અર્ધાંગ વાયુ હોય તો દૂધ, ધી, ચોખા ન દેવાં. (૭) વળી અર્ધાંગવાળાએ આ દવા ખાધા પહેલાં કાંઈ પણ અન્ન ન ખાધું હોય તો આ ઔષધ ખવરાવીને અન્ન ખીલકુલ ન દેવું, અને એમ ત્રણ દિવસ સુધી અન્ન ખીલકુલ ન દેતાં, તે ત્રણ દિવસ સુધી માત્ર મધ પાણી બાવે એટલાં પીવરાવવાં. પણ જો ઔષધ પહેલાં અન્ન ખાઈ લીધું હોય તો એ પ્રયોગ કરવાનો નથી એટલે અન્નની છુટ છે.

ઔષધના ગુણ દોષ—આ દવા ઉષ્ણ વિર્ય છે, માટે આથી કાંઈ રોગીને વધુ ગરમી જણાય તો દરીઆઈ (ઝેરી નાલીયર) નાલીયરનો ગર્ભ પીસી કાનપટી એટલે જે લમણા અને આંગળીઓના પીઠના ટેરવાં પર લગાવી દેવું—

માત્રા—આ દવા જે વાલથી વધારે નથી દેવાતી. આનાં અનુપાન ખીજ દવામાં પણ ઉપયોગ લીધા જેવાં છે. આ દવા જીર્ણજ્વર પર ખાસ અકસીર છે. જલદી ફાયદો થાય છે.

ગરણીના ફલના રસમાં હડતાલ પીસી ગોળા કરી કપડાણુ કરી કાયલાની અગ્ની દેવી.—

(જમનગરના કલ્યાણજીની બતાવેલી)

હડતાલથી આઠગણું મધ લઈ કુરડીમાં ભરી કપડમેટ કરી એક સુંડલો જાણ્યાં (આશરે પોણોસો થપોલીયાં)માં અગ્નિ દેવાથી નિર્ઘૂમ, કાલી, સવજન ખાખ થશે.

સરપંખાના રસમાં હડતાલને પીસી આઠ ગણી લુગદીમાં કપડમાટી કરી, સંપુટમાં મુકી અર્ધ ગજપુટ (યા ઉપર મુજબ) આગ-રંગે આસમાની થશે.

(વૈદ્ય પ્રાણશંકર)

કુંવાર કે આકડામાં પીસેલી સોમલની થેપલીને (ખરસાણી જેને ડાંડલી થાય છે તે જેમાંથી દુધ નીકળે છે તે.) થોરની ડાંડલીઓ કે જે નીચે પડી સુકાઈ ગઈ હોય તે લાવી તેને બાળી જરા સજીવ રાખી તે રાખને આળીને આશરે બશેર જેટલી તાવડીમાં પાથરી વચ્ચે સંખીયો રાખીને ખીજ તાવડી બંધ કરી નીચે એક પહોરની આંચ દેવી.

હડતાલને કુંવારના રસમાં પીસી થેપલી કરીને એક હાંડલીમાં ઉપરનીજ બશેર જેટલી રાખમાં મુકી ચાર પહોર ધીમી ધીમી આંચ કરવી. થેપલી સુકવ્યા બાદ મુકવી.

તલસરાં (તલ)ની રાખ શેર ૫ પાંચમાં સંખીયાને કકડો મુકી હાંડીમાં ચાર પ્રહર આગ દેવી.

ગાયના ધી શેર ૧૦ માં આઠ પ્રહર સંખીયાને દોલાયત્રથી પકાવવા.

સોમલ.

સોમલ તોલા ૬ ને જોટલા થડમાં માય તેટલા મુળાના થડમાં ધાલી દાટો દહ તલના તેલમાં ૨૧ વાર લાલ ધુમચી ચતાં સુધી તળાવાથી મીણીયો થશે—મુળાનાં થડ નવેનવાં લેવાં.

સરસવ શેર ૧ ને પાણી સાથે કુટી તેની વચ્ચે સોમલ તોલા ૬ મુકી ગોળા કરી ઉપર મુજબ તેલમાં તળવો એમ ૧૧ વાર કરવું. એ પ્રમાણે ૭ દીન કરવું. સરસવ શેર ૬૬ જોઈએ એટલે સોમલ પાકી કુલજેવો પોચો થશે. (ઉપરની બન્ને ક્રીયામાં આટલા દિવસ સમાન થાય તો વધુ વાર ૨૧ ને બદલે ૨૩ ને ૬ ને બદલે ૭-૮ પ્રમાણ કરવું.)

ધતુર રસ શેર ૧ હાંડલીમાં નાખી તેમાં સોમલ તોલો ૧ રાખી તેના રસની અંદર સંખીયાને કુડલીથી ઢાંકી બાદ હાંડલીના મુખ પર કાડીયું ઢાંકી કપડમેટ કરીને ચુલા પર તે રસ બાળવો. રસ બળેથી કાઢવો તો ખીલશે,

ગાયનું દુધ શેર ૫ હાંડલીમાં નાંખીને સોમલ તોલા ૨ અંદર નાંખી તેની અંદર સોમલ પર કુડલી ઢાંકી મોઢું ખુલ્લું મેલવું દુધ બળેથી ઉતારવું. બાદ હાંડલા મધે રેત ભરી તેને તળીએ તે સોમલ રાખી, ઉપર રેત મોઢા સુધી ભરી ચુલા પર તે હાંડલું ઘડી ૨ રાખવું. અર્થાત્ સહેજ ગરમ કર્યા બાદ ઉતારી કાઢી લેવું.—

સાજીખાર શેર ૧ કળીચુનો શેર ૨ નવસાર શેર ૦૧ કલમીસોરો શેર ૦૧ ચાર જણુસોનું ઉપલી વિધિ પ્રમાણે તેલ કાઢવું.

એક જુની માટીની ઇંટમાં ખાડો કરી સંખીયો મૂકી ઉપર તાંબાની વાટકી ઢાંકી મુખ બંધ કરી આગ પર ચડાવી ચાર પ્રહર સુધી કુંવાર રસના ટુવા દેવા. તો કુલ ઉડશે ને ખાવા લાયક ખરેખર થશે—સ્વ પરીક્ષીત.—

કડવાં ઇંદ્રવારણાં ૨૦ લાવવાં. એક ઇંદ્રવારણામાં એક તોલો સંખીયો ધાલીને તેના પર ડગળી મારી કપડમેટ કરી ૦૧૧ શેર છાણાની આંચ દેવી. એમ ૨૦ ઇંદ્રવારણામાં ૨૦ આંચ કરવી એટલે પાકશે. તે તાંબામાં નાખેથી સફેદ થશે.

ખીજડીયાના પાંદડાની લુગદીમાં સોમલ તોલા ૩ ધાલીને કાયલામાં પકાવવો, પછી ખીજડીયાના પાંદડાનો રસ પાણી નાખીને વાટકામાં કાઢવો. સોમલ પકાવવો, લુગદી બળે એટલે વાટકામાં નાંખવો એમ ૭ વાર કરવાથી તૈયાર થશે—

રસકપૂર તથા દાલચીકનો પણ આજ પ્રમાણે આજ પાંદડામાં પાકે છે—

સોમલ ને ચીણીચો મીણીચો કરવાની વિધિ.

હીંગાડી ઘોળીનો રસ શેર ૦૧ માં, સોમલ તોલા ૨ ના ચણા જેવડા કટકા કરી માટીની કુરડીમાં રસ ભેળા નાંખવા, તે આગ દઈને રસ બળેથી સોમલ ગળી જાય. એટલે તે સર્વેની ગોળી કરવી.

એક ઠીબમાં ચાળીસભાર પીલા સીંદુર રાખીને તેની પર સંખીચો તોલા ૨ રાખવો તથા તેની પર પણ પાછો ૪૦ ભાર સીંદુર નાંખવો. સીંદુરને કુબાવતા જવું. પછી ઠીબને ચુલા પર ચડાવી નીચે આગ દેવી. અને ઉપરનો સીંદુર બળશે તો સંખીચો ફાટશે ત્યારે થોડો સીંદુર વળી ઉપર નાંખવો તથા વળી નરમ આગ દેવી એટલે તે કુલી જશે—તાવ પર એક ચોખાભાર પાનમાં લેવો. વગેરે—

Note—લાલ સીંદુરમાં પણ થાય છે એમ કહેવાય છે.

એક માટીની ઠીબમાં તોલા ૧ સોમલ પર કુખીના ત્રણ શેર રસના ટુવા દેવાથી પાકશે. (તે તાંબામાં નાંખેથી બારવલું રૂપું.)

એજ રીતે લાલ લુણી ઝીણા પાંદડાની નો રસ શેર ૩ ના ટુવા દેવા. (કલાઈમાં નાંખવાથી પાણી તોડી ચાંદી-તાંબામાં નાંખેથી ચાંદી.)

એજ રીતે કડવી દુધીના (નહીના) પત્ર સાથે શેર ૩ ના ટુવા દેવા.

(સોમલનું તેલ)

સાજીખાર શેર ૨ કળીચુનો શેર ૧ કલમીસોરો શેર ૦૧ લઈ લોહની તાવડીમાં વાટી નાખીને પંદર શેર પાણી નાંખી ચૂલે ચડાવવું, અને પાંચ શેર બાકી રહે ત્યારે ઉતારીને પછી એક દીવસ સુધી લુગડાને ગરણે ગળવું. પછી લોહની તાવડીમાં પાણી ગળી નાખવું. અને તે તાવડીને ચુલા પર ચડાવી પાણી સર્વે બળીને માવો થઈ જાય એટલે ઉતારવું. તેનું તેલ થશે, તે સીસામાં ઘાલવું. (સંધીવાયુ પર સરસ કામ દેશે) (ધાતુ નરમ કરવાના કામમાં પણ લાગે)

ખાંસીવાળાને—સંખીચો વાલ ૩ આકડાના કુલનાં રવાઈડાં રૂ. ૧૦ ભાર, આંબા હળદર તોલા ૨૧ ભોંરીંગણી કુલ રૂ. ૦૧ ભાર, દેવતામાં શેકેલી હળદર તોલો ૦૧ અજમે તોલો ૦૧ એલચી તોલો ૦૧ અશીણ ૦૧ ભાર, સર્વે એકત્ર કરી ચણીબોર જેવડી ગોળી ગરમ દુધ સાથે દેવી. મીઠા મોળું ખાવું. તેલ ખટાઈ બંધ.

સોજ ચડે તો નસોતર, મીઠીઆવળ, હીમેજ, એરંડીયામાં તળીને તેનો જુલાબ એક આપવો. રેચ વાળવા ચણકબાબ તથા એલચી ધીમાં ચટાડવાં.

ફટકડી પૈસા ચાર ભાર વાટી તેની વચ્ચે એક પૈસાભાર સંખીચો રાખી ઠીબકી નીચે તાપ કરવાથી કુલી જાય એટલે ઉતારી પીસીને પછી જીર્ણુજ્વર ઉપર એક ચોખા-ભાર સાકર સાથે આપવી. સંધીવા પર પણ ચાલે છે.

(રાજરસવાળા કાનજી માસ્તર સૂચિત)

સોમલને અગ્નીસુત સમલાગ લઈ અર્ક દુધના પુટ સાત દેવા પછી સુકવી ચૂર્ણ કરવું. પછી અજમે અને બીલામાંનું ચૂર્ણ અગ્નિસુતથી બમણું લઈ તે સર્વેની બરાબર ઉંદરની લીંડી લેવી. તેને અજમા બીલામા સાથે વાટીને મેળવવું બાદ એક ચીનીના પ્યાલામાં અગ્નિસુતને સોમલનું ચૂર્ણ પ્રથમ બીલામાદીનું ચૂર્ણ એ પ્રમાણે થરથર પ્યાલો ભરવો ને તેની ઉપર ખીજો પ્યાલો ઢાંકીને કપડમેટ કરીને વાલુકા યંત્રે અગ્નિપ્રહર એકની દેવી. એટલે ઉપરના પ્યાલામાં ફુલ ચોંટી જશે. તેની ચુંદરના પાણીમાં મગ પ્રમાણે ગોળી કરવી. એક ગોલી સાથે ધી ખીચડી બન્ને વખતે દેવાં, દીન સાતથી ચૌદ. અતિ બલિષ્ઠ-જીંદગી પર્યંત તાકાત ન જાય.

સંખીયાને અર્ક દુધમાં એકવીશ દીન સુધી કુબાવી રાખી પછી તેને મધમાં કુબાવી, એક લોઢાની કડાઈમાં પલાસ (ભસ્મ) રખીયા એક શેર પક્કાની વચ્ચે રાખી નીચે ચાર પ્રહર નરમ આગ દેવી.

Note—હડતાલ પણ કુંવારમાં બે દીવસ પીસીને આજ રીતે મૂકાય તો. તે ભસ્મ થાય છે.—

૭૧૫. સોમલ ભસ્મ—

(હેમતરામ)

(૧) એક ઠીપમાં કાયમ કરેલા સોરા વચ્ચે સોમલ મુકી નીચે તાપ કરવો અને જ્યારે ખાખ છે તે ઓગળવાની રીતે થઈ ઠીપકીના તળીથી તે ઢગલાની ટોચ સુધી કાળાશ પર થઈ જાય અને એજ રીતે ટોચથી સુકાતી નીચે સુધી સુકાઈ સફેદ થઈ જમી જાય ત્યારે, ચુલાપરથી નીચે ઉતારી ઉખેડી તેમાંથી કટકો કાઢી લેવો ને ચપટીમાં ચોળશે તો ચુના જેવો માલમ પડશે. ખવરાવવામાં આવલ ૧ ભાર, માખણ, ઘી, મલાઈ સાથે—કરી પાળવી.

(સંખીયાનું તેલ)

કદાપી તેનું તેલ કાઢવું હોય તો આ કટકાને ચીનીના કાટોરામાં નાખી અગાસે રાખવાથી ગળી જશે તે તેલ જાણવું. તે પાનપર લકીર ખેંચી ખવરાવવું.

(સંખીયાના પાક્યાની પરીક્ષા.)

દેવતા પર મુકવાથી તે જગો પરથી ધુમરી ખાઈ પાછો તે જગો આવી તેલ થઈ સમાઈ જાય અને ધુમાડો નીકળે નહીં તો ખરો જાણવો. (ખીજું આ ખાખની કણી સફેતાની સાથે મેળવીએ તો વીંટાઈ જાય છે માટે કાગળમાં વીંટી તેમાં સળી ઘાલી તાંબુ ગળતામાં નાંખીએ તો ચંદ્ર થાય.)

(અનુપાન)

હમવાળાને—આવલ ૧ ભાર સંખીયો, આંખાહળદર વાલ ૧ પીપરવાલ ૧ એ ત્રણેને સાથે નાગરવેલના પાનમાં દેવાં, તે ઉપર પથ્થ, ઘી, ખીચડી, ધઉ, ચોખા, સાકર, દુધ દેવાં. ધી વિશેષ દેવું.

તાવવાળાને—સંખીયો વાલ ૧ ખીચડીમાં ખૂબ ધી સાથે, દુધ દેવું નહીં, એક વખત તો એમ, પછી ખીજી પાણી દુધ ખાય, એકાંતરીયો, રળે, ડળે, ચોથીઓ જાય, ન જાય તો ત્રણ રોજ દેવું છ રોજ કરી પાળવી, ઉબકા થાય જીરું ધી ચટાડવાં.

નામદર્શિવાળાને—સંખીયો વાલ ૧૪ ફેસર વાલ ૧૪ પીપર વાલ ૧૪ અશીણુ વાલ ૩ ઘોળા તીખાં વાલ ૧૧ ઘોળી મુસળી ૦૫ પા તોલો, એ સર્વેને ભેળવી બાવીશ પડીકાં કરવાં. પછી દુધ શેર ૧ એકને કઠીને માવા જેવું ઘટ્ટ કરી ઉતારી તેમાં એક પુડી નાખી પી જવું. ઉપર ખોરાક, ઘઉં, ચોખા, સાકર, દુધ, ધી શેર ૦૧ દેવું તો હજમ થશે. શીવાય ખોરાક; છુવારી રૂ. ૧૦ બાર તેમાં નાખવી, પરહેજમાં જરા ચુક થશે તો થોથર થશે—મીઠા મોળું જમવું.

વાલણુ—ચીનીકબાબ, વરીયાલી, સાકરની ફાફી ત્રણ રોજ મારવી. પછી મીઠાની છુટ.

૭૧૬. ખંડપીપલી અવલેહ—

પીપર તોલા ૬૪ દુધ તોલા ૨૫૬ ઘૃત તોલા ૧૬ સાકર તોલા ૨૫૬ લવીંગ તોલા ૫ તજ તોલા ૫ પત્રજ તોલા ૫ એલચી તોલા ૫ નાગકેશર તોલા ૫ શુંક તોલા ૫ મરી તોલા ૫ વંશલોચન તોલા ૫ પીપરીમુલ તોલા ૫ સુખડ તોલા ૫ જેઠીમધ તોલા ૫ ફેસર તોલા ૫ જવંત્રી તોલા ૫ મધ તોલા ૧૨ લેવું.

અવલેહ બનાવવાની વિધી—પીપરચુર્ણનો દુધમાં માવો કરી ઘૃતમાં શેકી બાકી એસડનું ચુર્ણ ભેળવી. સાકરની ચાસણીનો અવલેહ કરવો. માત્રા—પા તોલાથી અરધા તોલા સુધી.

૭૧૭. મુત્રકૃમ્મ. (જમનગરી કદ્યાણુજી.)

(અ) અરધો તોલો નાગજીની (ઝીણી દુધેલી) પાણી સાથે પીસી જરા સાકર નાંખી પાવું.

(બ) નીર્મલી—કતકવૃક્ષનાં બીજનું ચુર્ણ તોલો ૦૧ દહીં તોલા ૫ ને મધ તોલો ૦૫માં પાવું, તુરત મુત્રકૃમ્મ તથા તણખ બંધ.

૭૧૮ પૂર્વોક્ત સર્વ ઉપરસોનો સાધારણ શોધન—

પ્રકાર—કાલો જલભાંગરો, કડવો સુરણ (વજ્રકંદ) ફેલકંદ (કદળી કંદ), કુકરવેલ (દેવદાલી), સરધવો, કડવું તુરીયું, વાંઝ કંકોડી, પેચુડી=પેશુડી (કાકમાચી), સુગંધીવાળો, એમાંથી કોઈ એક પણ લઘ તેની સાથે જવખાર, સાજીખાર, ટંકણખાર, સિંધવ, સંચળ, વડાગરૂં, બિડલોણુ, સમુદ્રનું મીઠું મીશ્રીત કરી કોઈ પણ ખટાઇની એક દિવસ બાવના આપી પછી તેનો રસ જરી દોલાયંત્રમાં એક દિવસ પકવવું. એ રીતે ઉપર કહેલા સર્વ ઉપરસ શુદ્ધ થાય છે.

કેટલાક ઉપરસોના શોધનમાં વિશેષ—

બોદારસોગ, ગેરૂ, શંખ, હીરાકશી, ટંકણખાર, કાળો સુરમો, સીપ, શંખલા, અને

ઢાડીયોનું જંબીરી લીંબુના રસ વડે કરી દોલાયંત્રમાં સ્વેદન કરી, ગરમ પાણી વડે ધોઈ લેવું. તો એ શુદ્ધ થાય છે એટલે ઔષધમાં યુક્ત કરવું.

૭૧૯. લોહભસ્મ—

(એક બંગાલી, બાબુ શરદચંદ્ર સચિત)

હીરાકશી અને પોટાશ સમ ભાગે લઈ તેમાં જરા પાણી નાંખી મીલાવી (કાચના વાસણમાં નાંખી) તડકે મુકવાથી ક્ષાર ને ગંધક ઉડી જશે ને લોહ અલગ નીકળી આવશે. કદાચ આ ક્રીયાથી ન નીકળી આવે તો તેમાં થોડુંક લીંબુરસ નાંખી અગ્નિ પર મુકવાથી ક્ષાર ઉડી જઈ નીકળી આવશે. રંગે લાલ નીકળશે.

સુવર્ણ, તામ્ર, પારદ, બંગાલીમાં જેને “બાગ ભરંડા” કહે છે. તેનાજ કહેવાથી તે એક એરંડાની જાત છે. અને જેતાં જેના એરંડ જેવાં મોટી હથેલી જેવાં પાન હોય છે.) તેનાં પત્તાં તોડવાથી ડાળીમાંથી જે આકડા વગેરેની પેઠે દુધ નીકળે છે. તેમાં સુવર્ણ કે તામ્રચુર્ણ પલાળી રાખી મુકવાથી અતિ ઉત્તમ ભસ્મ થઈ જાય છે. (પારદ પણ તેમાંજ થાય છે.) મોરચુથામાંથી તામ્ર કાઢવું હોય તો લોહપત્રમાં મોરચુથાનો ભૂકા ભરી તે ભૂકા કુર્ખા જાય તેટલું પાણી નાંખી મેલવાથી નીચે તામ્ર બેસી જશે. તે ભસ્મ કરવામાં ઉપયોગ લેવો.

૭૨૦. સપ્તધાતુ શોધન—

વૈદ્યકપદ્મમાંથી ઉપયોગી નોટ.

સપ્તધાતુ શોધન—તેલ, ઝાશ, ગોમુત્ર, કાળી કળથીનો કવાચ, સીસા તથા કલઈને ગાલીને તેલાદીકમાં સાતવાર છમકારવાથી અથવા અર્ક દુધમાં ત્રણ વાર છમકારવાથી શુદ્ધ. સોનું, રૂપું, તાંબુ, સીસું, કલાઈ, જસત ને લોહ, એ સાત ધાતુ છે. જસતને ત્રાંબાથી પીતલ અને કલઈથી કાંસુ થાય છે.

(૧) સુવર્ણભસ્મ—કાળા સુરમાને બાંગરાના રસમાં ઘુંટી સોનાના પત્રાં પર લેપી સરાવ સંપુટમાં એક ગજપુટમાં શુદ્ધ ભસ્મ.

(૨) પારા ગંધકની સમભાગે કળલી કરી (કાંચનાર-કશનાલ એટલ) ઝીઝુંઆની ઊલના રસમાં ઘુંટી તે કળલી સોના બરાબર લઈ તે પત્રાં પર લેપી ને પછી ફરીથી કાંચનારની ઊલની લુગદીમાં પત્રાં મુકી મુળાયંત્રમાં રાખી કપડમેટ કરી સુકવી તીક્ષ્ણ આંચ ત્રણ આપવી તો ત્રણ પુટમાં નિરૂક્ત ભસ્મ-કાંચનારવત્ કલીહારીમાં પણ થાય છે. કલીહારીને સસ્કૃતમાં લાંગલી, મહારાષ્ટ્રમાં કામલાવી ને હીંદીમાં કરીહારી કહે છે.

(૩) શુદ્ધ પારા તથા તેના જેટલું સોનું લઈ ખરલ કરી ગોળા કરી તે બેઉના સમ-ભાગે શુદ્ધ ગંધક લઈ ગોળાની ઉપર નીચે સરાવ સંપુટમાં મુકી ૩૦ ઊણાથી પુટ આપવું. એવી ૧૪ પુટમાં ભસ્મ થાય છે.

(૪) સોનાને ગાળી તેમાં ફેદ સોળમો ભાગ સીસું નાંખવું. પછી થંડુ કરી તેનું ચુર્ણ કરી લોણુ ઇત્યાદી ખટાઇમાં ઘુટી ગોળા કરી તેની બરાબર ગંધક વાટી તે ગોળાની નીચે ઉપર સરાવ સંપુટમાં રાખી ૩૦ છાણુની આંચ આપવી (અડધાં છાણુ ૩૦) એવા સાત પુટમાં નિશ્ચય ભસ્મ થાય છે.

સુવર્ણ ભસ્મના ગુણ—કાંતી અને કામદેવને વધારે છે. તથા વાત, પિત્ત, પ્રમેહ, શ્વાસ, ક્ષત, ક્ષય, સંઘ્રહણી, અતિસાર, જ્વર, કુષ્ટ, વિષને મટાડે છે. વચનું સ્થાપન કરે છે. સ્વર સુંદર કરે છે, બળ દે છે, સ્ત્રીસંગની ઇચ્છા કરે છે, તથા અન્નપર રૂચી ઉત્પન્ન કરે છે.

અપકવ સુવર્ણ દોષ—બળ વિચ્છેદનો નાશ કરે છે, ઘણા રોગોને પેદા કરે છે, તથા સુખનો નાશ કરે છે ને મરણ પણુ કરે છે.

અપકવ સુવર્ણ દોષ શાંતિ—હરડે સાકર સાથે મેળવી આપવાથી ત્રણ દિવસ ખાવી.

અનુપાન—ભાંગરાના રસ સાથે વાજકર (સ્ત્રીસંગમાં હર્ષ આપનાર) દુધ સાથે આપવાથી શક્તિ, સાટોડી સાથે નેત્ર રોગ, ને બી સાથે ખાવાથી જરોને મટાડે છે, વજ સાથે ખાવાથી છુદ્ધી વધારે, કકુ સાથેથી દાહ, કેશર સાથે કાંતી પ્રદ, તરતના દુધ સાથે અતિ બચકર ક્ષય, લવીંગ, સુંઠ, મરીથી ઉન્માદ તથા ત્રીદોષ, મધ, આંમળા સાથે બલવાન સંઘ્રહણી, મધુથી વિષદોશ, શંખ પુષ્પી (શંખાવલી) રસ સાથે આયુષ્ય મદ, ને વિદારી કંદ સાથે પુત્રપ્રદ, ઇત્યાદિ ઘણા રોગ પર ચાલે છે.

૭૨૧. રૌપ્ય ભસ્મ—

રૌપ્ય ભસ્મ ગુણ—શીતલ, કષાય, પાકમાં તથા રસમાં સ્વાદુ, સારક, વ્યવસ્થાપક, સ્નિગ્ધ, લેખન, વાતપિત્તનાશક, તથા પ્રમેહાદિ રોગોનો નાશ છે.

અશુદ્ધ રૌપ્ય દોષ—દેહમાં સંતાપ, બંધકોષ, વિચ્છેદને બળનો નાશ તથા દેહની પુષ્ટતાનો નાશ કરે છે, તથા ઘણા રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તેનું શોધન કરવું.

કાચા રૂપાના દોષની શાંતિ—મધ, સાકર સાથે ત્રણ દિવસ ખાવાથી રૌપ્યભસ્મ દોષ શાંતિ.

અનુપાન—દાહમાં સાકર સાથે, વાત અને પિત્તમાં ત્રીફલા, પ્રમેહમાં ત્રિસુગંધ, ગુલ્મમાં ક્ષાર, કાસ ને કફમાં ત્રિકટુ ચુર્ણ અને અરકુસાના રસ સાથે, શ્વાસમાં ભારંગી ને સુંઠ, ક્ષયમાં શીલાજીત તથા શોથ, સાટોડી, પાંડુ, મંડુર, વળી પીતમાં (પ્લીતમાં) ઘૂત સાથે; ક્ષીણ પુરુષને માંસ રસ સાથે કે દુધ સાથે, યકૃત્પ્લીહમાં ત્રીફલા ને પીપરીચુર્ણ સાથે આપવું.

તામ્રભસ્મક્રિયા બીજી (વૈદ્ય કલ્પદ્રુમ)

પાતળાં પતરાં કરીને શુદ્ધ કરી વડની જટાની લુગદીમાં મુકી અથવા કાગડીયો એટલે હાડી (આ) કરહણુ જેને હિંદુસ્થાનીમાં “હુર હુર” કહે છે તેની લુગદીમાં મુકી ગળપુટ દેવું તો ભસ્મ—ફરી એનાજ રસમાં વાટીને ગળપુટ આપવું તો શુદ્ધ દોષરહીત ભસ્મ થશે.

(c) લાલ મરળમાં તામ્ર થાય છે.

(d) ઘોળી કણેરપત્રમાં પણ તામ્ર થાય છે.

તામ્ર ભસ્મગુણ—કષાય (તુરં), મધુર, તિક્ત, અમ્લરસયુક્ત છે, પાકમાં કટુક, સારક; પિત્ત, શ્લેષ્મનાશક, શીતલ, રોપણ, લઘુ (હલકું), લેખન છે; પાંડુ, ઉદરરોગ, અર્શ, જવર, કુષ્ટ, કાસ, શ્વાસ, ક્ષય, પીનસ, અમ્લપિત્ત, શોથ, કૃમીરોગ શૂલ, એટલા રોગનો નાશ કરે છે, તથા કિંચીત ધાતુવર્ધક છે.

અનુપાન:—પીપર અને મધમાં સર્વ રોગપર આપવી, પરંતુ ઘણું કરી જોવો રોગ તેવા અનુપાન સાથે એટલે રોગનાશક ઔષધ આપવું.

૭૨૨. તામ્રપ્રયોગ તથા અશુદ્ધ તામ્રભસ્મ.

અશુદ્ધ તામ્રદોષ—વમન, વિરેચન, સંતાપ, ભ્રમ, મુર્છા, પ્રમેહ, બલ, વિર્ય-આયુષ્ય નાશ કરે છે. તેમજ સ્વેદ, મોળ, અરૂચી, દાહ વગેરે કરે છે. તથા કહે છે કે “વિષને વિષ નથી કહેતા પણ તામ્રનેજ વિષ કહે છે. કારણકે વિષમાં એક દોષ પણ તામ્રમાં આઠ દોષ છે, માટે તામ્રને અવળ્ય શોધવું જોઈએ.”

અપકવ તામ્રદોષ શાંતી—મુનિવ્રીહી એટલે પાણીમાં આપોઆપ ઉત્પન્ન થનાર એક જાતની ડાંગર થાય છે તે, અથવા ધાણા એ બેમાંથી ગમે તે, સાકરયુક્ત પાણી સાથે ત્રણ દિવસ પીએ તો શાંતી.

ભસ્મક્રિયા—તામ્રનાં શોધેલ સુક્ષ્મપત્રાને ત્રણ દિવસ ખટાઈમાં સ્વેદન કરીને તેને ચોથો ભાગ પારે લઘુ ખરલમાં નાંખી પત્રાં સુધાં કાઢ પણ ખાટા પદાર્થથી મર્દન કરવાં; ફરી પત્રાંથી બમણો ગંધક ખાટા રસમાં છુંટીને તે પત્રાપર લગાવી ગોળો કરવો, પછી પ્લાહી, ચાર પાંદડાંની લુણી, તથા પુનર્વા સાથે વાટી સંપુટમાં બંધ કરી એક હાંડીમાં મુકી પહેલેથી વાલુકા (રેત) પછી રાખ અને લુણનું પાણી ભરવું, પછી તે હાંડીનું મુખ બંધ કરી ચુલાપર મુકવી ને ચાર પ્રહર સુધી પ્રથમ મંદ, પછી તીક્ષ્ણ એમ આગ દેવી. સ્વાંગ શીતલ થયા પછી સૂરણ રસમાં એક પ્રહર ખરલ કરી ગોળો બનાવી સૂરણને કાતરી એમાં મુકી ઉપર સૂરણનું ચુર્ણ દબાવી સૂરણ પર એક અંગુઠા જેવડી જાડી કપડામાટી કરી સૂકવી ગજપુટ આપવું. તો તરતજ ભસ્મ થશે. આ તામ્ર વમન, વિરેચન, ભ્રમ, ગ્લાની, અરૂચી, દાહ, સ્વેદ, અને મોળ કાઢ વખત પણ કરતું નથી.

૭૨૩. નાગ-સીસક.

નાગભસ્મના ગુણ—(સીસાના દોષ તથા શોધન બાંધની સમાન છે.) પરંતુ વિશેષ કરીને પ્રમેહનો નાશ કરે છે, આ સીસું નીરંતર સેવન કરનારને સો હાથીના જેટલું બળ આવે છે તે રોગોનો નાશ કરે છે, આયુષ વધારે છે, તથા જઠરાગ્ની તથા કામને વધારે છે અને મૃત્યુનું પણ નિવારણ કરે છે.

અનુપાન—સાકરની સાથે ભસ્મ ખાવાથી પિત્ત, વાત, મસ્તકરોગ, નેત્રરોગ, વિર્યદોષ, પ્રલાપ અને દાહને દૂર કરે છે, અજપર રૂચી ઉપજાવે ને કામની વૃદ્ધી કરે છે. પથ્ય પૂર્વક સેવન કરવું. ખીજ રોગોમાં પણ પોતાની બુદ્ધિ વડે આપવું.

૭૨૪. નાગેશ્વર વિધી.

નાગભસ્મ ૮ આઠ તોલા, હીંગલોક ૮ આઠ તોલા, મનશીલ ૧ એક તોલો, સર્વ ખરાબર ગંધક એટલે સત્તર તોલા ગંધક, લીંબુરસમાં ખરલ કરી ગળપુટ આપે તો નાગેશ્વર થાય.

નાગેશ્વરના સામાન્ય ગુણ—વાતરોગ, ક્ષય, ગુલ્મ, પાંકુ, શૂલ, બ્રમ, કફ, અગ્નીમાંદ્ય, વિર્યદોષ, કાસ, અર્શ, સંગ્રહણી, કૃમી, ને અકાલમૃત્યુને હણે છે તથા આયુષની વૃદ્ધી કરી સો હાથીના જેટલું બળ કરે છે.

અનુપાન—જે માણસ બે ઘડી રાત હોય તે વખતે નાગરવેલના પાન સાથે નાગેશ્વર સેવન કરે તો રોગરહીત થાય, સો નારી ભોગવીને પણ તૃપ્તિ ન પામે એવું સામર્થ્ય આવે.

૭૨૫. બંગ-કલાઈ.

અશુદ્ધ બંગદોષ—આ ક્ષેપક, કંપવાત, કીલાસ, ગુલ્મ, કુષ્ઠ, શૂલ, વાત, શોથ, પાંકુ, પ્રમેહ, ભગંદર—એ રોગને ઉપજાવે છે, તેમજ વિષ તુલ્ય છે. રક્તવિકારના સર્વ રોગ, ક્ષય, મુત્રકૃન્ધ, કફ, જ્વર, પ્રમેહ, પથરી, વિદ્રવી, તથા અંડવૃદ્ધિ આદી ઉત્તપન્ન કરે છે. એના જેવાજ સીસાથી રોગ ઉત્તપન્ન થાય છે, માટે તેનું પૂર્વવત્ શોધન કરવું. આકડાના દુધ તથા કુંવારમાં પણ સરસ શોધન થાય છે.

ભસ્મક્રિયા—બંગની ખરાબર ત્રિકુળાંતું ચુર્ણ લઈ કુંડામાં નાખી લીંમડાના લાકડાના કટકાથી હલાવવું તે ભસ્મ થતાં સુધી ચૂલાપર રાખી હલાવ્યા કરવું ને ભસ્મ થયા બાદ તેને સર્વ કાર્યમાં વાપરવું.

સામાન્ય—શ્વાસ, પ્રમેહ, વાયુ, પ્રદર, શૂલ, યકૃત, કફ, પાંકુ, બ્રમ, ઉલટી, ક્ષયનાશ કરે છે, બલવિર્ય વધારે છે ઇત્યાદી-ઇત્યાદી.

વિશેષ ગુણ—લઘુ, સારક, રક્ષ છે, કુષ્ઠ, મેહ, કફ, કૃમી, પાંકુ, શ્વાસ, નસાડે છે, નેત્રનું હીતકર, કિંચિત્ પિત્તકારક તથા વિષેશે કરીને સીંહ જેમ હસ્તી સમૂહને મારે છે તેમ આ બંગ સર્વ પ્રકારના પ્રમેહનો નાશ કરે છે; તથા દેહનું સુખ, ઇન્દ્રિયની પ્રબલતા તથા પુષ્ટી આપે છે.

૭૨૬. બંગેશ્વર વિધી.

કલાઈની ભસ્મ તોલા ૪ શંખભસ્મ તોલો ૧ પારાની ભસ્મ તોલો ૧ હરતાલ તોલા ૨ કાંજમાં ઘુંટી કાઢીયાના સંપુટમાં ગળપુટ આપે તો થાય. આ બંગેશ્વર બળદાયક છે.

બંગેશ્વર ગુણ—બ્રમ, તિમીર, કફ, પ્રમેહ, કાસ, શ્વાસ, વાત, પિત્ત, રક્તદોષ, સંગ્રહણી, શૂલ, કાઠ, પાંકુ ને તાવ હરે છે.

અપકવ કલાષ દોષ—ગુલ્મ, કુષ્ઠ, પ્રમેહ, વાતરકત, મંદાગ્ની, પાંકુ, નિર્બલતા (હૌર્બલ્ય) એટલા રોગ ઉપજાવે છે.

બંગદોષ શાંતી—મેષશુંગી (કાકડાશુંગી) ને સાકર સાથે ત્રણ દિવસ ખાવી.

બંગ અનુપાન—કર્પૂર સાથે બંગ સેવન કરવાથી મુખ દુર્ગંધી મટાડે છે, દુધ કે જાયફળ સાથે પુષ્ટી; તુલસીપત્ર સાથે પ્રમેહ; ગુલ્મ-ટંકણખાર; પાંકુ-વૃત; શ્વાસ અને રકતપિત્ત-હળદર; પિત્તરોગમાં સાકર સાથે; બલવૃદ્ધિ અર્થે મધમાં; વિર્યસ્તંભન પર કસ્તુરી કે નાગરવેલનું પાન; મંદાગ્ની-પીપરને કસ્તુરી કિંવા કંકાલના ચુર્ણ સાથે; નેત્રની પાપણુના રોગ (વર્ણ)માં ખેરના કવાથ સાથે; અજીર્ણમાં આંખળાં કે સોપારી સાથે જીર્ણીજ્વરમાં લસણ; કુષ્ઠ-સમુદ્રફલ કે નગોડ રસ; કુખ્જ રોગમાં અધાડા (અપામાર્ગ) ના મુળ સાથે; પ્લીહા-ટંકણ; લવીંગ અને સમુદ્રફલ સાથે કલાષને નાગરવેલના પાનરસથી વાટી લીંગ લેપ કરે તો લીંગવૃદ્ધી થાય; લવીંગ ગોરોચનયુક્ત તિલક વશીકરણ કારક; લવીંગ અને એરંડાના મુળે કરી લેપ કરવાથી આધાશીશી; વાયુરોગમાં અજમા સાથે કે આસગંધ સાથે; જલોદરમાં બકરીના દુધ સાથે; પુત્ર પ્રાપ્તિવાસ્તે ગધેડીના (રાસ ભીક્ષીર) દુધ સાથે; વાતગુલ્મ-છાશ સાથે; કાકડીના રસ સાથે ખાવાથી ષંઠ પુરુષત્વને પામે; મસ્તક રોગમાં અધાડાના રસ સાથે; ધાતુદોષમાં જાયફળ, જવત્રીને લવીંગમાં; કટિ પીડામાં જાયફળને આસગંધ સાથે; લસણને તેલ સાથે સુંગવાથી અપરમાર; જાયફળ-લવીંગ-મધ સાથે ખાવાથી કફને હણે છે; અને તુલસીના રસ સાથે બલ પ્રાપ્ત કરે છે.

૭૨૭. યશદ.

જસદના દોષ, શોધન, મારણ, બંગ સમાન છે.

યશદગુણ—ત્રિદોષ, પ્રમેહ, મંદાગ્ની, નેત્રરોગ, અતિસાર, પિત્તજ્વર, અજીર્ણ, કાસ, વિર્બંધ, આમવાત, ઉલટી, શ્લેષ્મ, શીતજ્વર, અને રકતાતિસારને મટાડે છે.

યશદદોષ શાંતી—હીમજનું ચુર્ણ સાકર સાથે ત્રણ દિવસ ખાય.

અનુપાન -અરણી (અમ્લીમંથ)ના પાંદડાના રસ સાથે ખાવાથી અમ્લીમાંઘ, જુના ઘી સાથે કે વાશી યુંક સાથે અંજન કરવાથી નેત્રરોગ; પાનના ખીડા સાથે પ્રમેહ-મટાડે છે; તજ, તમાલપત્ર, એલચી ચુર્ણ સાથે ત્રિદોષ; ચોખાનો હીમ અને ખજુર સાથે પિત્તજ્વર, અજમાને લવીંગ સાથે શીતજ્વર, ખોરાકને ચોખાના હીમ સાથે રકતાતિસાર; સાકર અને જીરા સાથે અતિસાર અને ઉલટી; અજમો-લવીંગ-સાકર સાથે શુલ; અજમો અને ઉના પાણી સાથે મળવરોધ-કબજિયાત; અજમોને લવીંગ સાથે આમવાત; ભેંસના માખણ સાથે એક વાલ જેટલું ખાવાથી પ્રમેહ; એના ઉપર પથ્થ તરીકે ખાવામાં ઘઉંની બાટી અને ઘી; અજમોને લવીંગ સાથે ઉના પાણીથી અજીર્ણ; મધ-પીપર સાથે ઉધરસ.

૭૨૮. લોહ—

લોહ ભસ્મ ક્રિયા:—(૧) તીક્ષ્ણ લોહ એટલે પોલાદનું ચુર્ણ, મુળાના રસમાં સાત દહાડા રાખી ગજપુટ આપવો. જ્યાં સુધી વારીતર ન થાય ત્યાં સુધી પૂટ આપતા જવા.

લોહભસ્મ ક્રિયા—(૨) ચુર્ણથી બારમા ભાગે હોંગળા મેળવી કુંવારપાંડાના રસ સાથે બે પ્રહર મર્દિ ગજપુટ એવા સાતપુટથી ભસ્મ થશે.

લોહ ભસ્મ ક્રિયા—(૩) દાડમના પાંદડાં, ઓગણા પાણીની વાટી રસ કાઢી એ રસમાં ચુર્ણને રગદોળી પલાળી તડકે સુકવવું એવા એકવીશ પુટથી ભસ્મ.

લોહ ભસ્મ ક્રિયા—(૪) પારાથી બમણા ગંધક સાથે પારાની કળલી કરીને તેની બરાબર લોહ ચુર્ણને મેળવીને કુંવારપાંડાના રસમાં બે પ્રહર સુધી મર્દન કરી ગોળા બનાવી, એરડાનાં પાંદડાં લપેટી તાંબાના સંપુટમાં મુકી ઉપર એરડાનાં પાંદડાં લપેટી બે પ્રહર સુધી તડકામાં રાખવું. તેથી ગરમ થશે, એટલે સંપુટને કાઢી પણ અન્નના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ રાખી પછી કાઢી ખરલ કરીને વસ્ત્રથી ઊણી લેવું તો વારીતર થશે.

“ એ પ્રમાણે સોના વિગેરે સર્વ ધાતુઓને મારવી. ”

લોહ ભસ્મ ગુણ—વિષ, વાયુ, પાંકુ, કૃમિ, જ્વર, ભ્રમ, ઉલટી, શ્વાસ, સંગ્રહણી, કફ જરારોગ, કાસ, ક્ષય, કમળો, પીનસ, વાત, બરોલ, મેદ વૃદ્ધિ, એનો નાશ કરીને બલને આપે છે. તથા સ્ત્રી જનોને આનંદદાયક. ક્ષિણુતાનાશક, દ્રષ્ટિવર્ધક, શોથને કુષ્ટનાશક, ધત્યાદી છે. જો આને શુદ્ધ પારદ સાથે સેવન કરે તો સર્વ રોગનો નાશ કરે છે. આ કાન્તની બરાબર કાઠપણુ શ્રેષ્ઠ રસાયણ નથી.

અપકવ લોહભસ્મ દોષ શાન્તી—(૧) અપકવ લોહભસ્મ ખાવાથી વિષના જેવું છે તથા ઉલટી પણ કરાવે છે, વિર્થ તથા કાંતીનો નાશ કરે છે, તેથી બરાબર મારવું.

(૨) ધલાયચીના ચુર્ણને ખાંડ અને મધની સાથે સેવે.

(૩) અથવા મધ કે સાકર સાથે શ્વેત દૂર્વા (ત્રી)નો રસ સેવે—એ ત્રણ રીતીથી લોહથી થયેલા દોષ નષ્ટ થાય છે.

લોહભસ્મના અનુપાન—(૧) શુદ્ધ પારા સાથે લોહભસ્મ સર્વ રોગ પર આપવી; (૨) ધાતુ વિકાર પર ભારંગી, મરી, સુંઠ પીપર, મધ, (૩) કફ રોગમાં ગંધક પારાની કળલી અને મધમાં, (૪) રત્તપિત્ત, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર, સાકર, (૫) પૂર્ણનવાના ચુર્ણને ગાયના દૂધ સાથે બલ આપે છે, (૬) સાટોડીના ઉકાળા સાથે પાંકુરોગ મટે છે. (૭) હળદર અને મધ સાથે અથવા પીપર મધ સાથે પ્રમેહ; (૮) શીલાજીત સાથે મુત્ર કૃચ્છ; (૯) અરકુસો, લોહ, પીપર, દ્રાક્ષ વાટી મધ સાથે ગોળી લેવાથી પાંચે પ્રકારના કાસ ઉધરસ; (૧૦) તાબુલ બનાવવાની વિધી નાગરવેલના પાનમાં ચુનો, કાથો, સોપારી, કપુર, તમાલ પત્ર, તજ, એલચી, જવંત્રી, ચણકબાબ, જયફળ, કસ્તુરી, લવીંગ, કેશર નાંખી બીડું કરવું, એવા તાંબુલ સાથે, લોહ ખાવાથી કાંતી અને ક્ષુધાની વૃદ્ધિ કરે છે, (૧૧) બોળ (બળ બીજના મૂળ) કાસકી, શુંઠ, મરી, પીપર, ત્રીફલા, શતાવરી, એમના ચુર્ણ સાથે સમભાગ લોહ મેળવી સેવન કર્યાથી ભૂજસ્તંભ, (૧૨) અદિત, (૧૩) ક્ષય, (૧૪) કંઠરોગ, (૧૫) ઉરક્ષત, એટલા તેમજ બીજા રોગોનો નાશ કરે છે. (૧૬) જયફળ, લવીંગ, એલાયચી, સુંઠ, મરી, પીપર, ત્રીફલા, એ સર્વે સરખે ભાગે, ને તે બરાબર

લોહભસ્મ ઇ બકરીના દુધમાં ખરલ કરી મધ સાથે એકવાલ ખાવાથી ક્ષય રોગનો નાશ થાય છે. (૧૭) શુક, મરી, પીપર, ત્રિક્ષ્ણા, મોથ, વાવડંગ, નસોતર, વજ, ચીત્રા, જોડીમધ, એ સર્વે એક એક તોલો, આઠ તોલા, લોહ અને આઠ તોલા શુગલ, એ બધાને બાર તોલા મધમાં મેળવી શક્તિ પ્રમાણે સવારમાં ચાટે અને ઓસડ પચ્યા પછી રોગા-તુકલ પથ્ય ભોજન કરે તો-પરીણામ શુભ (૧૮) આમ વાત, (૧૯) હલીમક (૨૦) શોથ, (૨૧) પાંડુ, (૨૨) વિષમજ્વર, એટલાં મટે (૨૩) ત્રીક્ષ્ણાને મધ ધી સાથે પરીણામ શુભ, (૨૪) ત્રિક્ષ્ણા, જોડીમધ અને મધ ધી સાથે ચાટી ઉપર ગાયનું દૂધ પીવાથી શુભ (૨૫) તીમીર (૨૬) ઉલટી (૨૭) અમ્લપિત્ત, (૨૮) કલમ (ગભરાટ) (૨૯) જ્વર (૩૦) આફરો (આનાહ) (૩૧) શોથ, (૩૨) મૂત્રકૃચ્છ-એટલાને મટાડે છે. (૩૩) અધાડોને આમલીનો ક્ષાર, નદીના શંખલાની ભસ્મને સૈંધવ-એ સર્વે બરોબર લોહ-ખરલ કરી શુભના વખતમાં બે એડદ બરોબર ખાવાથી આઠ પ્રકારના શુભ મટે છે. (૩૪) શાહજીરં, જીરં, પીપર, મોથ, ત્રીક્ષ્ણા, શુક, વાવડીંગ-એની સાથે લોહ ખાવાથી સર્વ મુત્રરોગ તેમજ (૩૫) પ્રમેહનો નાશ થાય છે. (૩૬) દેવદાર, ચિત્રક, નસોતર, દંતીમુળ, કકુ, ગજપીપર, વાવડંગ, ત્રિક્ષ્ણા, ત્રિકટુ, -એ સર્વ સમભાગ-તેનાથી બમણી લોહભસ્મ ગાયના દુધ સાથે ખરલ કરી રાખવું ને તેમાંથી શક્તિ પ્રમાણે ગાયના દુધ સાથે ખાવાથી શોથ રોગ મટે છે. (૩૭) ત્રિકટુ, જવખાર, લોહભસ્મ, ત્રિક્ષ્ણાના ક્વાથ સાથે પીવાથી શોથ રોગ મટે છે. (૩૮) મધ ધી સાથે ત્રિક્ષ્ણામાં લોહ રાતે ચાટીને સુઈ રહે તો સર્વ નેત્ર રોગ દુર થાય (૩૯) ત્રિસુગંધ, ત્રિક્ષ્ણા, ત્રિકટુ, ને ગજોસત્વ સમભાગ અને તેજ બરોબર લોહ મેળવી સેવે તો વાતરકત મટે (૪૦) શુક, કમળકાકડી બીજ, નાગરમોથ, ચીત્રક, હીખેર એટલે તગર જેને હીંદીમાં સુગંધવાલા કહે છે તે રતાંજલી, હરડે, આમળાં, કાળી પાટ, પીપર, ખસનો-વાળો, એ સર્વ ચુર્ણ બરોબર લોહ સેવવાથી સર્વ પ્રકારના વિષમજ્વર નાસે છે. (૪૧) હરડે, શીલાજીત, સુવર્ણ માક્ષીક, વાવડંગ, તેની સમાન લોહ-મધ ધી સાથે ચાટવાથી રાજ્યક્ષમાનો નાશ કરે છે. (૪૨) ફક્ત મધ સાથે લોહ ચાટવાથી સર્વ પ્રકારના પ્રમેહ મટે છે.

૭૨૬. ઉપધાતુ પ્રયોગ—

સંખ્યા:—સોનામાખી, રૂપામાખી, મોરથુથુ, કાંસુ, પિત્તળ, સીંદુર અને શીલાજીત આ સાત છે. આ ઉપધાતુમાં પોતપોતાની સુવર્ણાદિ ધાતુઓનો ગુણ છે પણ તેમનાથી ન્યુન છે કેમકે મુળ કરતાં આમાં અંશમાત્ર છે.

સુવર્ણમાક્ષીક વ્યાખ્યા—આમાં થોડોક ભાગ સુવર્ણનો હોવાથી આ નામ છે ને તેથી

તે સુવર્ણના ગુણ સુકત હોવાથી સુવર્ણના અભાવમાં અપાય છે. આમાં દ્રવ્યોત્તરના સયો-
ગથી બીજા પણ (ન્યુનાધીક) ગુણ છે તે નીચે વાંચો.

સુવર્ણમાક્ષીક શોધન-માક્ષીક એક ભાગને સંધવ ત્રણ ભાગ બંનેને લોહની કડા-
ઈમાં નાખી ચુલા પર મુકી લીંબુ કે બીજોરનો રસ નાખતા જવું ને લોહ કડછીથી હલા-
વતા જવું. જ્યાં સુધી લોહની કડાઈ ખરોખર લાલચોળ ન થાય ત્યાં સુધી હલાવતા જવું
ને જ્યારે કડાઈ પોતાની મેળે શીતલ થઈ જાય એટલે ઉતારી લેવું એટલે શુદ્ધ થઈ સમજવી.

સુવર્ણ માક્ષીક મારણુ-(૧) કળથીના ઉકાળામાં કે ગોમુત્રમાં કે તેલ કે છાશમાં
ખરલ કરીને સરાવસંપુટમાં મુકી કપડ છાણુ કરી એક ગજપુટ દેવું. જ્યારે લાલરંગ જેવી
થાય ત્યારે યથાયોગ્ય સર્વ કામમાં વાપરવી.

(૨) એક ભાગ ગંધકને ચાર ભાગ સુવર્ણ માક્ષીક બંનેને એરંડાના તેલમાં ખરલ
કરી ગજપુટ આપવું તો સીંદુર જેવા રંગની સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ થશે.

ભસ્મગુણુ-કામવર્ધક, સ્વરશોધક, નેત્ર હીતકર, શરીરમાં જલદીથી ફેલાઈ જનાર,
રસાયન એટલે જરા વ્યાધિ નાશક, પેકુની પીડા, શોથ, અર્શ, પ્રમેહ, કુષ્ટ, ઉદરરોગ, ક્ષય,
પાંકુ, વાતરોગ, વિષ, પિત્તરોગ, કમળો, અને હલીમકને હઠાવે છે.

સુવર્ણમાક્ષીક અશુદ્ધ દોષ શાંતિ-મંદાગ્ની, બલહાની, મલાવરોધ, નેત્રરોગ, કુષ્ટ,
ગંડમાલાદીરોગ પેદા કરે છે. કળથીનો ઉકાળો કે દાડમની છાલ પાણીમાં વાટી પીએ તો મટે.

અનુપાન-ક્ષય, શ્વાસ, બ્રમાદિમાં મધ, પિપર સાથે દેવી. અથવા સુવર્ણભસ્મનું
અનુપાન મુજબ યોજવી.

૭૩૦. રૌપ્ય માક્ષીક—

રૂપાની ઉપધાતુ હોવાથી આ નામ છે. રૌપ્ય ભસ્મના અભાવે આની ભસ્મ વાપરવી,
કેમકે આના રૂપાવત્ ગુણ છે. અગર જોકે કિંચીત્ ગુણન્યુન છે તેમ દ્રવ્યાન્તરના યોગથી
કેટલાક ગુણ તથા દોષ અધિક પણ છે. તે નીચે લખ્યા છે.

શોધન-કંકોડા (કર્કોટી) ના રસમાં કે મેષશૂંગી (મેટાશૂંગી) ના રસમાં કે જંબી-
રના રસમાં ખર્લ કરી તડકે સુકવવાથી શુદ્ધી.

મારણુ-કળથી ક્વાથ કે તેલ કે છાશ કે બકરાના મુત્રમાં ખરલ કરી ગજપુટ દેવાથી
શુદ્ધ ભસ્મ થશે.

ગુણુ-મધુર, તિક્ત, સ્વાદુ, પાકાવસ્થામાં રસાયની નેત્રહીતકર, બસ્તી પીડા, કુષ્ટ પાંકુ
પ્રમેહ, વિષ, ઉદરરોગ, શોથ, અર્શ, ક્ષય, કંકુ (ખસ) અને ત્રિદોશને મટાડે છે.

રૌપ્ય માક્ષીક ભસ્મ દોષ; શાંતી:-તે અનુપાન સ્વર્ણમાક્ષીકવત્ છે.

૭૩૧. તુત્ય (તાંબાની ઉપધાતુ હોવાથી કાંઈક તત્સ રસ છે)

શોધન—(૧) મોરથુથાને સમભાગે કબુતર (કપોત) અને બીલાડાની વીજા, અને મોર-થુથાથી દશાંશ ટંકણુ સર્વ એકત્ર ખરલ કરીને કુકુટપુટ આપવું. પછી તેજ પ્રમાણે એક પુટ દહીંનું અને એક પુટ મધનું આપવું તો શુદ્ધ થાય છે.

મારણુ—કાગળીઆ એટલે હાડી કરહણુ (સુવર્ચલા)ના રસ સાથે મોરથુથાને એક દિન ખલે કરીને ગોળો કરી તડકે સુકવી પછી કાગળીઆના લુગદા વચ્ચે રાખી સરાવસંપુટમાં મુકી ગજપુટ આપવું એવા ત્રણપુટથી શુદ્ધ ભસ્મ થાય છે. **કર્પરસકલ્કામ્યામેવંશુદ્ધ-તરં મઘેત્** (એટલે એજ પ્રમાણે વડની વડવાઇમાં પણ થાય છે.)

ભસ્મગુણ—મોરથુથુ, કડુ (કડવો), ખારો (ક્ષાર), તુરો (કષાય), શીતલ, લઘુ, વખ્ય, લેખન, ભેદી (મલને પાતળો કરનાર તથા ભેદનાર) કૃમી, કુષ્ટ, વિષ, કંકુ, કંક, પિત્ત, ઉપદંશ, પ્રમેહ, અસ્મરી, એટલા રોગને અનુપાન પુર્વક આપવાથી હઠાવે છે.

દોષ અને શાંતી—મોરથુથુ અશુદ્ધ રહે તો વાંતી બ્રાતિ આદી રોગોને કરે છે. તેનું નિવારણ આ છે કે જખીરા (લીંબુ) નો રસ, અથવા પાણી સાથે ડાંગેરની ધાણી, કિંવા ખસખસનો અર્ક અથવા એલાઇચીના સેવનથી દોષ શાંત થાય છે.

અનુપાન—માંખણુ સાથે કંકુ (ખાજ-ખસ.) વિષ, કુષ્ટાદિનો નાશ કરે છે. વાવણુ સાથે કૃમી રોગ, તાંબુલ સાથે કંકનો; સાકર તથા જીરા સાથે પિત્તરોગ, મધ સાથે નેત્રનું કુલુ ટળે છે. એરંડાના તેલ સાથે રેચ લાવે છે; પાપાણુ ભેદને મધ સાથે અસ્મરીનો, હળ-દર, આંખરાતું ચુર્ણ, અને મધ સાથે પ્રમેહનો નાશ કરે છે. એ પ્રમાણે અન્ય રોગ પર બુદ્ધીથી યોજવું.

૭૩૨. કાંસ્ય તથા પિત્તલ—

કાંસુ, તાંબા અને સીસાથી થાય છે; તેથી એ બન્નેની ઉપધાતુ છે. માટે એનો ગુણ પણ તાંબા સીસા સરખા છે. તેમ સંયોગથી બીજા અધિક પણ ગુણ છે.

પીત્તલ—તાંબા તથા જસદની ઉપધાતુ હોઈ તેના જેવા ગુણ હોવા ઉપરાંત કિંમીત અધિક પણ છે.

ઉભયનું શોધન—પુર્વવત્ તેલ તત્રાદિમાં ઘુઝાવવાથી છે.

મારણુ—કાંસા તથા પીત્તલની એકજ વિધી છે. પત્રાને ખટાઈથી સાફ કરીને અર્ક દુધમાં ગંધક વાટી પતરાં પર લેપી સંપુટમાં મુકી ગજપુટ આપે તો બે પુટમાં ભસ્મ થાય છે—

૭૩૩. સિંદુર—

શોધન—દુધ તથા ખટાઈ સાથે ખરલ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે.

ગુણ—સિંદુર સીસાની ઉપધાતુ હોવાથી તેના ગુણ તે મુજબ છે તેમ સંયોગ પ્રભાવથી બીજા અધિક ગુણ પણ છે. સિંદુર, ઉષ્ણ, વિસર્પ, કુષ્ટ, કંકુ (ખસ) તથા વિષદોષને હરનારો છે, તથા દુટેલા હાડ બેડી દે એવો તથા પ્રણુનું શોધન અને રોપણ કર્તા છે.

૭૩૪ શિલાજીત.

શ્રીષ્ઠ ઋતુમાં ગરમીથી પહાડની ધાતુ તપી જઈ ગુંદ જેવી જે નીકળે છે. તેને શિલાજીત કહે છે, એ સુવર્ણ, રાજત, તામ્ર, આયસ એમ ચાર પ્રકારનું છે. તેમાંથી જેમાં ગોમુત્રની ગંધ હોય, તથા કાળું, ચીકણું, કામળ, ભારે, તિક્ત, તુરં, થંકુ હોય તથા આયસ સર્વોત્તમ છે. આ શિલાજીત વિંધ્યાચલમાં બહુ થાય છે કેમકે તેમાં લોહું જસ્ટી છે. આમાં અનેક મલ્લ હોય છે માટે શોષ્યા વગર નકામું છે.

શોધન:—શિલાજીતના બારીક ટુકડા કરી બહુ ગરમ પાણીમાં નાંખી મર્દન કરી વસ્ત્રથી છાણી પાણી કાઢી લઈ માટીના વાસણમાં ભરી સખત તડકામાં મુકી ઉપર જેમ લાઈ જેવી થાય તે બીજા વાસણમાં કાઢી લેવી એ પ્રમાણે વારંવાર લેવાથી બે મહીને શુદ્ધ થશે. તેને અગ્ની ઉપર મુકવાથી બે લીંગાકાર થાય અને ધુમાડો ન થાય તો શુદ્ધ થયેલું જાણી સર્વ કામમાં વાપરવું.

ગુણ:—તિક્ત, કટુ, ઉષ્ણ, પાકમાં કટુક, રસાયન, યોગ્યવાહી, તથા કફ, પ્રમેહ પથ્થરી, મુત્રક્રમ્હ, ક્ષય, શ્વાસ, સોથ, અર્ષ, પાંડુ, વાતારસ કુષ્ટ અપસ્માર, ઉદર રોગનો નાશ કરે છે. એનું અનુપાન જે રોગનું નાશકળ ઔષધ છે તેની સાથે આપવું જેમકે પુષ્ટીમાં દુધ સાથે.

૭૩૫ પારદ.

પારદદોષ—સીસું, કલ્પ, અગ્નીમાં રાખવાથી ચંચલતા, અગ્નીને ન સહન કરવાપણું, વિષ, મલ, અને પર્વતનો ભાગ એ સાત દોષ પારામાં મોટા છે. તેથી તે અશુદ્ધ પારો—સીસાથી જડપણું, કલ્પથી કોદ, અગ્ની ચાંચલ્યથી દાહ, અગ્નીની અસહનતાથી વિર્યનાશ, વિષથી મુર્છા, મેલથી શરીરમાં ફેડલા, અને પર્વતના ભાગથી મૃત્યુને કરે છે.

દોષશાંતી—(૧) બે માસા ગંધક ગાયના દુધ સાથે સાત દિવસ પિવાથી પારદદોષોથી મુક્ત થવાય છે.

(૨) નાગરવેલના પાનનો રસ એક પ્રસ્થ, જલ્લભાંગરાનો રસ એક પ્રસ્થ, તુલસીનો રસ એક પ્રસ્થ, અને બકરીનું દુધ એક પ્રસ્થ એકત્ર કરી ત્રણ દિવસ સુધી બળે પહોર પર્વત સર્વે અંગોમાં મર્દન કરીને ટાઢા પાણીથી સ્નાન કરવું, તો તેથી પારદદોષોથી મુક્ત થશે.

પારદભસ્મ

(૧) કાષ્ટોંબર કરીને ઉબરાનો એક ભેદ છે જેને હિંદુસ્તાનીમાં કહુંબર અને મહારા-જ્ઞીમાં કાળા ઉમરાને ખરતી કહે છે એટલે ઢેડ ઉંબરો—તેના દુધમાં પારાનું મર્દન કરવું. પછી અપામાર્ગ (અધેડા)ના બીજને ઢેડ ઉંબરાના દુધમાં મર્દન કરી તેના બેમૂશ કરી

ઉપરના દુધમાં ઘુટેલો પારો મુકી બન્ને મુસતું મોં બંધ કરીને પછી કાળીનાં ફુલ (દ્રોણ પુષ્પી), વાવડંગ, અને કાથાનો કલ્ક કરી તે મુસ પર એક આંગળપુર લેપ કરવો. પછી તે મુસને ફાડીયાના સંપૂટમાં મૂકીને યંત્ર પ્રકરણ પ્રમાણે અગ્નીપુટ આપવો—તદ્ ગોલં મૃણ-મયેન્યસ્યમૂષાયુગ્મં વિમુદ્રયેત્ । તતોદઘાત્ તુટંસમ્યક્ એવં સૂત સ્મૃતિર્મદેત યોજયત્ સર્વ કાર્યેષુ સર્વ રોગ હરં હરં ॥

પારદભસ્મ

(૨) ઉપરના ટેડઉંબરાના દુધમાં પારાને મર્દન કરવો, પછી હીંગને વાટી ઉપર કહેલા દુધમાં મેળવી તેની ઉપરવત્ બે મુષ બનાવવી અને તેમાં ઉપરવત્ તે પારદ ગુટ્ટી મુકી મોં (ઉપરની ચીજથી) બંધ કરવું પછી તે મુસને સરાવસંપૂટમાં મૂકી યંત્ર પ્રકરણમાં કહેલા પ્રમાણે અગ્નીપુટ આપવો તો પારાની ભસ્મ થશે તેમાં જરાપણ સંશય નથી.

Note—અગ્નીપૂટનું વજન માલમ ન પડે તો આ જે કપડમેટ જેટલા વજનનું થાય તેથી ચોગણાં યા પાંચગણાં છાણાની સાધારણ નિર્ધુમ આંચ આપવી.

પારદ ગુણ—સર્વ રોગનો નાશ કર્તા છે; અને તે છ પ્રકારના રસ વડે કરીને યુક્ત ચોગવાહી છે, અને પંચભૂતના ગુણથી યુક્ત છે માટે તે પંચભૂતમય છે, તથા રસાયન છે. અતિ કામોદિપક, સચિક્કન, દ્રષ્ટિ બલ આપનાર, ત્રિદોશનાશક, અને વિષેશે કરી સર્વ જ્ઞાતના કુષ્ટરોગોનો નાશ કરે છે.

અનુપાન—માત્રા—શક્તિ પ્રમાણે એક ચણોડીભારથી માંડી ચાર ચણોડીભાર સુધી પારો અનુપાન સાથે આવો. (૧) સર્વ રોગમાં પારાને ધી અને મરીના ચુર્ણ સાથે, અથવા પીપરને મધ સાથે, કિંવા મધને ધી સાથે આપવો. (૨) પિત્તમાં દુધને સાકર સાથે (૩) વાતરોગમાં પીપર સાથે. (૪) કફમાં આદા રસ સાથે (૫) અને જ્વરમાં જાળીરીના રસ સાથે (૬) લોહીવિકારમાં મધ સાથે (૭) અતિસાર દહીં સાથે—પથ્યમાં (નં. ૬ તથા ૭ માં) પાણીને દુધ સરખાં લઈ તેમાં ઉનું કરવાથી પાણી બળી જાય ને દુધ રહે તે સાકર સાથે પીવું. (૮) રક્તાતિસારમાં તાંદળજળના રસ સાથે. (૯) પ્રતિર્યાય એટલે શરેખમને (૧૦) કફના બીગાડ પર ગોળ, ધી, અને મરીના ચુર્ણ સાથે અને એ બન્ને પર પથ્યમાં કિંચીત ઉનો ભાત અને દહીં હીત છે. (૧૧) વિર્યવૃદ્ધિ અને (૧૨) સ્તંભન સાથે માષ કૂખ્માંડ યષ્ટિ જૈઃ ॥

અડદ, કાહોળું ને જેડી મધના મિશ્ર ચુર્ણ સાથે દુધ સાકર સંયુક્ત વામ ધુધી સંયુક્ત દેવી. (૧૩) તૃતીયજ્વર (૧૪) પિત્ત અને (૧૫) ભ્રમ રોગમાં, મધને સાકર સાથે ખાઈને ઉપરથી મોથ, ગળો, રતાંજલી, ધાણા અને ખસના વાળાનો ઉકાળો પીવો. તેથી ઉપર કહેલા રોગથી મુક્ત થશે. (૧૬) રક્ત પિત્ત (૧૭) કાસ (૧૮) શ્વાસ (૧૯) કફ રોગોમાં, દ્રાખ, અરડુસો, અને હરડેના કવાથ સાથે ભસ્મ સેવે તો સુખી થાય. (૨૦) મેદ રોગમાં ડાંગરના ચોખાના ચોસામણ સાથે અથવા સમભાગ પાણી અને મધ સાથે સેવન કરવાથી હાથી જેવો જાડો પણ પાતળો (કૃષ) થાય. (૨૧) સ્ત્રીની ઓપટી બંધ થઈ જાય

(૧૪) પુષ્પમાં) અને (૨૨) રક્ત ગુદ્મમાં તથા (૨૩) શ્વેત રોગમાં બારંગી, શુંઠ, મરી, પીપર, અને હોંગનું ચુર્ણ અને ગોળ સંયુક્ત કરી કાળા તિલના ઉકાળા સાથે આપવાથી ઉપર કહેલા રોગ નિઃસંશય દૂર થશે. (૨૪) ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

પારદસેવન પથ્ય:—મગનું ઓસામણુ, ધી, દુધ, ડાંગરનો ભાત, સીંધાલુણુ, શુંઠ, કમલનું મૂળ, મુસ્તક ગિરીમહોલા કહેતાં નાગરમોચના આકારના જેવો કુશ થાય છે તે ગરમર, તેમજ સાટોડીની બાજી, તાંદળબીજની બાજી (મેઘનાદ), ચંદન વટવો અને મુંબાઈમાં બડોચી બાજી પણ કહે છે. એ સેવ્ય છે; ઉપરાંત પારદસેવીને તૈલાભ્યંગ અને સુખોષણ જલ સ્નાન સુખ દે છે, તે પુરૂષ રૂપ યૌવને કરી યુક્તને સ્વાનું ફલ તથા સ્વપ્રિય સ્ત્રીથી સંભોગ કરે તો તેની શુદ્ધી બલને કાંતીની વૃદ્ધી થશે.

૭૩૬ રસ કપુર વિધી.

પારાને સંક્ષેપથી શોધી, બાદ ગેર, ખડી, ઈંટ, ફટકડી, સીંધાલુણુ, ટંકણખાર, ખારીલુણુ, અને મુલતાની માટી એ સઘળાંને પ્રત્યેકને જુદાં જુદાં પારાની બરોબર લઈ ચુર્ણ કરી તેની સાથે પારાને એક પ્રકાર ધુંટી-ડમરૂં યંત્રમાં ધીમે ધીમે તાપ આપવો, પછી કમથી તીક્ષ્ણ આપવો—કરવો એવી રીતે ચાર દહાડા આંચ આપવાથી પછી પોતાની મેળે યંત્ર થંકુ થાય ત્યારે ઉઘાડી ઉપર લાગેલું રસ કપુર લેવું. આ રસકપુર ૧૦૦ વંત્યાકમાં શુદ્ધ કરી ખાવાથી સર્વ રોગનો નાશ કરી બલવૃદ્ધિને વધારે છે.

અનુપાન—કસ્તુરી, સુખડ, લવીંગ, કેસર, સાથે ખાવાથી ઉપદ્રવ સહિત ફિરંગરોગ નાશ થઈ, જઠરાગ્ની પ્રબલતા, વિર્યા, બલ અને પુષ્ટીને અલ્પકાળમાં પ્રાપ્ત થઈ સ્ત્રીસમુહને રમાડવામાં સમર્થ થશે.

દોષ અને શાંતી—વિધીહીન સેવન કરેલો રસકપુર કુષ્ટ, સંધી વાત અને કફાદી-રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી વિધીપૂર્વક સેવવું. ભેંસના છાણનું પાણી સાકર સાથે અથવા ધાણા પાણી સાથે વાટી સાકર નાંખી પીવાથી રસકપુરના વિકારથી મુક્તિ થાય ઈંડાની ફાતરીથી પણ વળે છે.

૭૩૭, રસ સિંદુર વિધી.

(૧) શુદ્ધ પારાથી અરધો ગંધક લઈ તેની કળલી કરવી, તે તેને કાચની શીશીમાં નાંખી, શીશીપર કપડ મીટી કરી સુકવી વાલુકા યંત્રમાં રાખી, મંદાગ્નીથી તાપ ચાર દિવસ આપવો અને તે શીશી એની મેળે તાઢી થાય એટલે ફાડી ઉપરના ભાગમાં લાગેલું રસ સિંદુર લેવું.

અન્ય ઉત્તમ પ્રકાર

(૨) પારા અને ગંધક સરખા લઈ, ગંધકના અર્ધ જેટલો નવસાર લઈ ત્રણે મીઠા કરી તેની કળલી કરવી. પછી ચિત્રક કવાથ, ઘતુર પત્ર રસ, તથા કુંવારના રસ સાથે

એક એક દિવસ ખર્ચ કરવું. પછી સુકવીને કાચની શીશીમાં ભરી તે શીશીને કપડ માટી કરવી તેની વીધી:—

મુદ્રા વિધી:—ખડી, લોહનો કાટોડો, એ એનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરવું, ને લોહ કાટથી ચતુર્થાંશ ઘઉંનો લોટ મીશ્ર કરી પાણી નાંખી એક દિવસ સારી રીતે ખર્ચ કરવું. પછી તેને વસ્ત્ર ઉપર ચોપડીને વસ્ત્ર શીશી ઉપર લગાવી દેવું ને સુકવવું. સુકાયા પછી એજ પ્રમાણે બોળે લેપ, એમ ક્રમસર સાત લેપ કરી સૂકવી યંત્ર પ્રકરણમાં કહેલા વાલુકા યંત્રમાં ચાર પહોર આંચ આપવી. પોતાની મેળે તાદું થાય ત્યારે શીશી કાઢી ફેડી એની માંહે ઉપરના ભાગમાં લાગેલો જે રાતો પદાર્થ તે લઈ લેવો. એને રસ સિંદુર કહે છે. આ રસ સિંદુર અનુપાન પુર્વક આપવાથી નાના પ્રકારના રોગ, નાશ કરે છે.

રસ સિંદુરમાંની શીશી આતશી જોઈએ અને શીશીનું મુખ ખુલ્લું રાખવું જોઈએ અને લોહાની શીખ, સળી મોઢામાં ફેરવતા રહેવું જોઈએ કે જેથી મોઢું બંધ ન થઈ જાય, કપડ માટી સાત જોઈએ.

૭૩૮. રસસિંદુર તથા રાજબંગેશ્વર બનાવવાની વીધી:—

બાર ભાગ શુદ્ધ પારો, છ ભાગ શુદ્ધ કલાઈ, અને એ બેની બરોબર અઠાર ભાગ ગંધક એને મીશ્ર કરી ત્રણ દિવસ સુધી કુંવારના રસમાં ખરલ કરવું અને એમ ખરલ કરતાં સુકાય ત્યારે એ કળલીને ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે માપની શીશીમાં ભરીને ઉપર પ્રમાણે કપડમેટ કરીને ઉપર મુજબ આંચ આપવી અને પછી તે સ્વયં થંડી થાય એટલે ફેડીને શીશીમાં ઉપડ્યા ભાગમાં લાગેલો સુંદર, લાલ રંગનો નવ તોલા પદાર્થ લઈ લેવો, એ રસ સિંદુર છે; અને નીચેની બાજુમાં સોનાના જેવો નવ તોલા રાજ બંગેશ્વર છે; તે લેવો. એ બેમાં રસ સિંદુર તો પારાના જેવો ગુણુદાયક છે, અને રાજબંગેશ્વર બંગેશ્વર જેવો છે, એને બંગેશ્વરની વિધી પ્રમાણે આપવો, પરંતુ આ રાજ બંગેશ્વર બંગેશ્વર કરતાં ગુણુમાં અધીક છે.

૭૩૯. રસ સિંદુરના વિશે ગુણ.

સ્ત્રી સંગમાં આનંદ દાયક, ત્રિદોષ નાશક, રસાયન, તથા કાસ, શ્વાસ, જ્વર, શૂલ, લોહી વિકાર, પ્રમેહ, મલાવરોધ, મુત્રકૃચ્છ, હૃદયરોગ, પાંકુ, કમળો, વાંતિ, ઉદર શૂલ, ત્રણ રોગ અને કૃમીનો નાશ કરે છે. તથા પૌષ્ટીક, બલદાયક, ધાતુવર્ધક, સર્વ પ્રકારના અતિ-સાર, રોગનો નાશક અને યોગવાહી છે.

દોષ અને શાંતી, જે રસ સિંદુર અશુદ્ધ પારાથકી થાય છે તેના સર્વ દોષ પારાના જેવાજ છે, તેમની શાંતી સાર સાત દહાડા સુધી, ધી, (ધૂત) સાથે કાળામરીનું ચુર્ણ પીવું એટલે સુખ થશે. અનુપાન, માત્રા, એક રતીથી ચાર રતી સુધી. જઠરાગ્ની, અવસ્થાને બલ જોઈ આપવું.

(૧) મધ પીપરી સાથે વાત પ્રમેહ અને વાત રોગને નસાડે છે. (૨) ત્રીફલાના ચુર્ણને સાકર સાથે પિત્ત પ્રમેહને પીત્ત રોગ મટે છે. (૩) શુક્ર, મરી, પીપર, અને ભારંગીનું ચુર્ણ મીઠા કરી મધ સાથે ચાટે તો કાસ. (૪) શ્વાસ અને (૫) શ્લેષ્મ નાસે છે. (૬) સાકરને હળદરના ચુર્ણ સાથે રક્ત દોષ; ત્રિકટુ અને ત્રીફલા ચુર્ણ સાથે (૭) કમલો (૮) મંદાગ્ની (૯) પાંકુરોગ એ ત્રણને મટાડે છે. (૧૦) પીપલી, ચિત્રક, સંચળ, અને હરડેના ચુર્ણ સાથે મલાવરોધ. (૧૧) મંદાગ્ની (૧૨) અને હૃદય રોગ મટે છે. (૧૩) સાકર, એલચી અને શીલાજીત સાથે મુતકૃમ્મ. (૧૪) ત્રિકલાં અને સંચળ સાથે વિરેચન. (૧૫) કરીયાતુ, હરડે, સંચળ, લવીંગ સાથે સર્વ પ્રકારના, જ્વરો (તાવને) અને (૧૬) ભાંગને અજ્ઞમોહ સાથે ઉલટી, (૧૭) અજ્ઞમોહ, ભાંગ, હળદર અને સંચર સાથે ઉદર શુલ (૧૮) અફીણુ, ભાંગને શ્લીંગ સાથે સર્વાતિસાર. (૨૦) ગુગલ સાથે ત્રણને (૨૧) સાકર સાથે પિત્તને (૨૨) ચિત્રક અને ત્રિકટુ ચુર્ણ સાથે કફરોગ. (૨૩) ખાખરાના બીજનું ચુર્ણ અને ગોળ સાથે કૃમી- (૨૪) સંચળને અજ્ઞમોહ સાથે અગ્નીમાંદ; (૨૫) ગળોના સત્વ સાથે તથા ભૂરા કાઢોળા, કુખ્માંડ સાથે પૌષ્ટીક હોય છે. (૨૬) ભાંગ, અકલકરો, પીપળી, જવત્રી, લવીંગ એ સર્વ એક એક ભાગને રસ સિંદુર એક ભાગ, તથા કપુરને અફીણુ એ બે અર્ધ અર્ધ ભાગ, સર્વનું ચુર્ણ કરી લક્ષણ કરે તો આ રસ સિંદુર ધાતુ વૃદ્ધિ કરે છે.

પથ્યા પથ્ય

મૃતકપારદ—એટલે પારાની બસ્મ અને મુર્છિત પારદ જે રસસિંદુર, રસકપુરાદિક— એનું સેવન કરનારનું પથ્ય:—જીના ચોખા, ઘઉં, ગાયનું દુધ, સૈંધવ લવણ, આંમળાં, આદુ, વંતાક, ધાણા, જીરું, ડાંગરની ધાણી, પરવળ, તાંજળજી, ધૂત, દહિં, કુવાનું જલ, મગનું ઓસામણ—એ સર્વ, પારદ સેવન કરનારને પથ્ય છે. વળી સાટોડીની બાજી, કમળ મુળ, ચંદન બથુઆની બાજી, તૈલાભ્યંગ, ગરમ જલસ્નાન સદા સુખદ છે; જ્યારે મૈથુનની ઇચ્છા અત્યંત થાય ત્યારે રૂપ યૌવનસ્વ સ્ત્રી સાથે સંગમ કરવો.

કુપથ્ય—કુખ્માંડ, કારેલાં, કળથી, કદલી પત્ર, કાકડી, કાંચપાત્ર, કલિંગ (તડખુજ), કરમદક (કરમદાં), કુસ્તુભના પત્રની બાજી, કકોડાં (કકોટી), કાકમાચી (પીલોડીની બાજી) અને કાંજી—એ કકારાદિ બાર પદાર્થનો ત્યાગ કરવો. વળી વાંસનો ફણગો, બીલીનું મુળ, અડદના પદાર્થ, ગોળ, મસુર, વાલોળ, વગેરે શીંગો, કડવો ખાટો રસ, સરસવ, ધાન્યામ્લ, સર્વ ઉષ્ણ પદાર્થ લવણ, ખેર, અનુપ જંતુઓનું માંસ, વિષ્ટંભી એટલે કમળકારક પદાર્થ, તિલનો તૈલ, એટલા પદાર્થનો ત્યાગ કરે તો—પારદ સેવન કરનાર મનુષ્ય બુદ્ધિ— બલને કાંતિને પ્રાપ્ત થઈ જરા વ્યાધિથી પણ વિમુક્ત થઈ સો વર્ષ સુખેથી જીવે.

૭૪૦ ઉપરસ લક્ષણ સંખ્યા.

હીંગલોક, ખાપરીયો, હડતાલ, ગંધક, મનશીલ, સુરમો, અબ્રક. શંખ, ટંકણખાર, લોહચુંબક, રાગવર્ત, ફટકડી, હીરાબોળ, કાડી, લાલુ, (રેત), ખડી, હીરાકશી, ગેર, બોદારસીંગ, અને ગોપીચંદન, એટલા ઉપરસ કહ્યા છે—એ કિંચિત્ પારાના ગુણયુક્ત છે.

૭૪૧ હીંગલોકશોધન-મારણ-ગુણ.

થેટીના દુધમાં અથવા લીંબુ વગેરે ખાટા રસમાં સાત વાર પલાળી ઘૂંટી સુકવી લે તો હીંગલોક શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ હીંગલોકના ગુણ—તિક્ત (તીખો), કષાય (તુરો), અને કટુ (કડવો) છે. નેત્રરોગ, કફ, પિત્ત, ઓકારો, ખસ, તાવ, કમળો, બરોલ, આમવાત અને જ્વરનો નાશ કરે છે.

અન્ય શોધન પ્રકાર:—હીંગલોકને રસ કપુરની પેઠે દસ વૃત્તાંકમાં કે સો વૃત્તાંકમાં શુદ્ધ કરવો, તે આમ કે, વૃત્તાંકમાં છીદ્ર કરી માંહે હીંગલોકનો કટકો ઘાલી કપડ માટી કરી ચાર પાંચ છાણાનો અગ્નીપુટ આપવો. જ્યારે વૃત્તાંક પાકી જાય ત્યારે કાઢીને ફરી બીજામાં, ત્રીજામાં એમ દસ કે સોમાં, શુદ્ધ કરીને વાજકરણ ઔષધ યોગથી ખાધેલું નપુંસકતાને મટાડે છે.

મારણ:—સો વૃત્તાંક કે સો કુંગળીમાં શુદ્ધ કરી પછી એક વૃત્તાંકમાં મુકી સાત કપડમાટી કરી ગજપુટ આપે તો હીંગલોકની ભસ્મ થશે. આ પારા જેવો ગુણુદાયક તથા અનુપાન અને પથ્ય પણ પારદવત્ છે. આ હીંગલોક સર્વરોગ નાશક, મેથુન સમે હર્ષદાયક, બલદાયક અને રસાયન છે.

૭૪૨, ગંધક વિધી.

અશુદ્ધ ગંધક:—ક્રોધ, પિત્ત રોગ, અને ભ્રમ કરે છે તથા વિચ્છિન્ન બલ, અને રૂપનો નાશ કરે છે માટે સારી રીતે શોધવું.

અશુદ્ધ ગંધકની દોષ શાંતી:—ગાયના દુધ સાથે ગાયનું ઘી સાત દહાડા પીવાથી ગંધક વિકારની શાંતી.

શુદ્ધ ગંધકના ગુણ:—કટુ, તિક્ત, ઉષ્ણવિચ્છિન્ન, તુરો, સારક, પિત્તકારક, પાક કાલમાં તીખો છે, અને તે ખસ, વિસર્પ (ખરજવું), કૃમી, કુષ્ટ, ક્ષય, બરોલ, કફ અને વાતને મટાડે છે, તથા તે રસાયન એટલે જરા વ્યાધિ નાશક છે.

અનુપાન—માત્રા, (૧) માસાથી દસ માસા પર્યંત ખવાય છે. માથાનું વ્રણ અને માથાના શુલ્કમાં જવ અને કાંજ સાથે વાટીને માથા પર લેપ કરવો.

(૨) ત્રિક્ષ્ણાં ચુર્ણ સાથે ખાવાથી નેત્ર રોગ મટાડે છે. (૩) ગાયના ઘી સાથે વ્રણ રોગને (૪) મધ કે ઘી સાથે નેત્રમાં અંજન કરવાથી નેત્રના કુલંને મટાડે છે. (૫) કાળાં મરીના ચુર્ણને ગાયના ઘી સાથે અથવા પીપળીને ગાયના ઘી સાથે કાસરોગ (૬) ભોંરી-ગણીના ફુલોનું ચુર્ણ અને ઘૂત સાથે શ્વાસ. (૭) મધ પીપર સાથે સ્વરભંગ. (૮) નાગરવેલના પાનના રસ સાથે પાર્શ્વ શૂલ (૯) ગોળ સાથે પ્રમેહ (૧૦) આંમળાં સાથે અજીર્ણ (૧૧) સરસીયા તેલ સાથે ખાધેલો તે લેપન કરેલો ખસ વગેરેને (૧૨) શુંઠને ઘૂત સાથે સંગ્રહણી (૧૩) લીંબડાના પંચાંગ ચુર્ણ સાથે અતિ દુસ્તર કુષ્ટ (૧૪) તુલસી રસને ઘી સાથે વાત રોગોનો (૧૫) ગાયના ઘી સાથે પિત્ત રોગનો. (૧૬) ગોળને સુંઠ સાથે કફ રોગોનો

(૧૭) કુષ્ટ અને વિષવિકારમાં પારા ગંધકની કળલી કરી નગોડ (નિર્ગુડીના) રસ સાથે લેપ કરવાથી વિકાર મટાડે છે. (૧૮) વિશ તોલા શુદ્ધ ગંધક તથા વિશ તોલા જલ ભાંગરાનો રસ બેને ખરલ કરતાં કરતાં સુકવી ચુર્ણ કરી તેને મધ વી સાથે બે માસ સુધી ખાવાથી વૃદ્ધપણના રોગથી મુક્ત થઈ શક્તિવાનને વીર્યવાન થાય છે. (૧૯) ગંધકને તેલની સાથે સેવન કરી (ખાય) પછી અંગ ઉપર અતીશે તાઢું પાણી, છાંટવું. સીંચવું તો તે કુષ્ટનો નાશ કરે એમાં સંશય નથી.

૭૪૩, ખર્પર.

આ ખાપરીયો ખર્પરી તુત્યથી અન્ય છે, એને રસક કહે છે, એના ગુણ મોરથુથુના જેવા છે; ઉપરાંત ગુણમાં તે, વિષેશતઃ રક્ત દોષ, ગુદાના રોગ, જીર્ણજ્વર, અતિસાર, અને પ્રદરાદિક અન્ય રોગોને પણ મટાડે છે.

દોષ.

અશુદ્ધ ખર્પરથી મોરથુથુના જેવા રોગ થાય છે ને તે દોષ ગોમુત્ર પિવાથી મટી જાય છે.

Note:—ખાપરીયાનું સાયંટીફીક નામ કેલેમાઈન, Calamine છે. અને તે ઈંગ્રેજ ફર્મીસ્ટને ત્યાંથી મળે છે. શીવાય સાચો ખર્પર મળતો નથી.

ખર્પર શોધન:—મનુષ્ય પુરૂષના મુત્ર સાથે અથવા ગાયના મુત્ર સાથે, દોલાયત્રમાં સાત દિવસ આંચ આપવી, તેથી શુદ્ધ થઈ સર્વ કાર્ય યોગ્ય થશે.

અનુપાન:—કાળા મરીનું ચુર્ણ એક ભાગ, શુદ્ધ ખર્પર બે ભાગ, એ બેઉની અષ્ટ માંસ માંખણ મીઠીત કરી એક દિવસ ખરલ કરી પછી લીંબુના રસ સાથે ત્યાં સુધી ખરલ કરવું કે જ્યાં સુધી ઘૂતની ચીકણાસ ન રહે. બાદ એક વાલ પ્રમાણે ગોળી કરી મુકવી. એમાંથી એક ગોળી મધને પીપર સાથે, આ ખર્પરેશ્વર, વિષમજ્વર, ઘાતુ ગતજ્વર, અર્શ, પ્રદર, જીર્ણજ્વર, નેત્રરોગ, પિત્તરોગ, લોહી બીગાડ, રક્તાતિસાર, ઈત્યાદિ ઘોર રોગનો નાશ કરે છે. એના પર પથ્થ, ગાયનું દુધ ને ભાત એટ છે. “આને લઘુવસંત માલતી પણ કહે છે.”

દોષ:—જે તાલભસ્મ અશુદ્ધ, પીળો, અને ભસ્મ થયેલો અગ્ની પર નાંખવાથી ધુમાડો દે તેવો છે, તે વાત, પિત્તરોગ, કુષ્ટ અને મૃત્યુને પણ કરે છે.

શાંતિ:—ભૂરા કાઢોળાનો રસ અથવા કડવી નાહીનો રસ, અથવા જવાસાનો રસ, અથવા જીર અને સાકર સેવન કરે તો, અશુદ્ધ, અપકવ, હડતાલ દોષથી મુક્ત થાય.

અનુપાન:—(૧) ગળોના ચુર્ણ મુક્ત કે ગળોના કવાથ સાથે વાત સકત અને કુષ્ટ મટાડે છે (૨) ભૂરા કાઢોળાના રસ સાથે ખસ, ઉપદંશ, વિસર્પ વાત સકત ભગંદર, વિસ્ફોટક અને મંડલ કુષ્ટને (૩) હળદરના ચુર્ણ સાથે રક્ત પિત્ત, અને લોહી વિકાર જન્ય રોગ, (૪) આદાના રસ સાથે વાતરોગ, શલ, સૂતિકા, (૫) સાકર કે ખાંડમાં વિષમા-

દિક સર્વ જ્વર, પાંકુ, ક્ષય, કાશ, (૬) મધ પિપરમાં અગ્નીમાંલ, (૭) જવંત્રી ને કેશરમાં પ્રતિ સ્વાય, (નજલો, સળેખમ), (૮) ખકરીના મુત્ર કે સમુદ્ર ફલ સાથે જલોદર, (૯) જયફલ સાથે શારિરની નીર્બલતાને (૧૦) તાંબુલ સાથે ક્ષયને, તાંબુલ સંઘા=પાનપર ચુનો, કાથો, સુપારી, એલચી, લવીંગ, તજ, તમાલ પત્ર, જયફલ, ચીણીકખાખ, કેશર, કર્તુરી, કપુર અને જવંત્રી, એ તેરવાના યુક્ત નાગરવેલીના ખીડાંને તાંબુલ કહે છે. (૧૧) હરડેમાં, ઉર્ધ્વશ્વાસ. (૧૨) શુંઠમાં આલસ. (૧૩) ત્રિસુગંધ સાથે મુખ દુર્ગંધી, (૧૪) તુલસી રસ સાથે અનેક પ્રકારના પ્રમેહ. (૧૫) ગાયના દુધ સાથે, વિર્ય વૃદ્ધી (૧૬) લવીંગ, તજને કેપુર સાથે અથવા નાગરવેલના અરધા પાન સાથે અતિશે વિર્ય વૃદ્ધિ કરે છે.

હરતાલ શેવીને પથ્થ:—ગાયના દુધમાં સાકર નાખી તે સાથે ડાંગરના ચોખાનો ભાત અતી પથ્થ છે અને તે પણ થોડોજ ખાવો, આ સ્વપાહાર સુખકારક છે, ગાયના દુધ સાથે સીરો (લપ્સિકા) ખાવો, પાણી થોડું પીવું, સાંજે વાળુમાં લવણ વિનાની ખીચડી ખાવી, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. સાકર ખાવી, હરતાલ ખાધા પછી બે મૂઠું એટલે આર ઘટીકા સુધી તરસ લાગી હોય તો પણ પાણી ન પીવું. આ પ્રમાણે હડતાલ સેવે તો સુખી થાય.

૭૪૪, હડતાલ.

શુદ્ધ હડતાલના ગુણ:—શરિરની કાંતિ, વિર્યવૃદ્ધિ, તથા આયુષ્ય વૃદ્ધિ કરે છે, તેમજ કુષ્ટ, અલ્પ મૃત્યુ, અને જ્વરાદિ રોગોનો નાશ કરે છે.

મારણ:—શોષેલી પત્રી હડતાલને સાટોડીના રસ સાથે એક દિવસ, ખરલ કરી ગોળો કરી સુકાવી લેવો પછી એક માટલાની મધ્યે સાટોડીનો, ખારમો સુધી ભરી તેની વચ્ચે પ્રથમ ગોળો મુકી દેવો તે પછી માટલીનું મુખ બંધ કરી ચુલા પર ચડાવી નિરંતર પાંચ રાત દહાડા સુધી ક્રમ વૃદ્ધિ એ એટલે પ્રથમ એક દિવસ મંદ, પછી ક્રમથી વધારે વધારે આંચ આપવી. એમ પાંચ રાત દહાડામાં શુદ્ધ હડતાલ ભસ્મ થશે.

માત્રા:—એક રતીભાર યથાયોગ્ય રોગોપર અનુપાન યુક્ત આપવી.

(૨) દ્રોણ પુષ્પી (કુખીના) રસમાં સારી પેઠે ખરલ કરી સુકવી ડમરૂં યંત્રમાં મુકી ચાર પહોર આંચ આપવી. જ્યારે પોતાની મેળે યંત્ર તાલો થાય ત્યારે ઉખાડી યંત્રમાં ઉપરની માટલીમાં લાગેલો હડતાલનો ભૂકો લઈ તેને પૂર્વવત્ કાખીના રસમાં ખરલ કરી પૂર્વવત્ આંચ આપવી એમ એકવીશ આંચમાં હડતાલ ભસ્મ થશે, એજ પ્રમાણે કુંવારપાઠના રસમાં ખરલ કરી કરી આંચ આપવી અને જ્યાં સુધી ઉડતો રહે ત્યાં સુધી આંચ આપતા જવી. જ્યારે સ્વચ્છ ઘોળી ચંદ્રમાં સરખી ભસ્મ થઈ જાય ત્યારે યથા યોગ્ય રોગો ઉપર આપવી.

હડતાલ ભસ્મના ગુણ:—કુષ્ટરોગ, કફ સંબંધીરોગ, તથા પીત્ત સંબંધી રોગ, ગુદાના રોગ, સર્વ વાતરોગ, સર્વ પ્રમેહ અને સર્વ જ્વરાદિ રોગોનો નાશ કરે છે.

૭૪૫, મનશીલ.

આ હડતાલનોજ એક ભેદ છે.

શોધન:—(૧) મનશીલને વાટી ખરલમાં નાંખી આદાના રસમાં પલાળી, ખરલ કરતાં કરતાં સુકવી નાંખવી. એ પ્રમાણે સાત ભાવના દેવાથી શુદ્ધ થાય છે. (૨) અથવા ગાયની તક એટલે દહીમાં ચતુર્થાંશ પાણી મીલાવી વલોવી, છાશ કરવી તેમાં પલાળી એક પ્રહર ખરલ કરવી. તો શુદ્ધ થાય છે.

ગુણ:—શુદ્ધ મનશીલ તાવ, નેત્રરોગ, શ્વાસ, કાસ, ભૂતભય, કફ મુતકૃશ, વિષ અને કુષ્ટ નસાડે છે.

અશુદ્ધ દોષ:—મનુષ્યને બલહીન કરે છે તથા મલાવરોધ, મુત્રાવરો, મુત્ર શર્કરા, મુત્ર-કૃશ ઇત્યાદિ રોગો કરે છે.

શાંતિ:—ગાયના દુધમાં મધ મેળવી ત્રણ દિવસ પીઓ તો અશુદ્ધ મનશીલના દોષથી મુક્ત થાય.

અનુપાન:—(૧) લીંડી પીપર, લીંબડાની લીંબોળી અને મનશીલ એ ત્રણેને કારેલીના રસ સાથે ઘુંટી ગોલી કરી માત્રાસર ખાવાથી ત્રિદોષ ન્વરને પણ મટાડે છે. (૨) મનશીલથી બમણું શંખ ચુર્ણ અને મનશીલથી અર્ધ કાળાં મરીનું ચુર્ણ, મરીના ચુર્ણથી અર્ધ ભાગ સૈંધવ લુણ, એ સર્વને એકત્ર સુક્ષ્મ કરી ખરલ કરી અંજન કરવું તેથી નેત્ર રોગ મટે છે. તથા મધ સાથે અંજન કરવાથી વિચટરોગ, (૩) તિમીર (૪) અને કુલાને મટાડે છે. તથા (૫) દહોના પાણી સાથે અર્જુદ (રસોળી) (૬) લીંડી પીપર, કાળાં મરી અને મનશીલની પાણીમાં પીસી ગોલી કરી સુકવી પછી તેને પાણી સાથે ઘસી અંજન કરવાથી ભૂગ્ન નેત્ર સન્નિપાત, ભૂતોન્માદ, અને તાવ વગેરે રોગોને મટાડે છે. (૭) સોનાના વરક સાથે વિષ. (૮) અરકુસાના રસમાં સુંક, મરી, પીપર, મીલાવીને સંઘાતે મનશીલ ખાવાથી કફને ઉધરસ. (૯) મનશીલ, એલચી, સુરમે, હીરાકશી, ધરના ઉપર લાગેલો ધુમાડો (ખાવા, કાળલ,) મોચ, રાળ, લોધર અને ગારોચન અથવા હલદર એકત્ર વાટી સરસીયા તેલની સાથે લેપ કરવો તેથી કિલાસ કુષ્ટ, કિટતી, દાદર, મહાકુષ્ટ, ખસ ભગંદર, ઇંદ્રલુપ્ત, અને અર્શન મટાડે છે.

૭૪૬, અબ્રક.

શ્લેષ, પીળો, રાતોને કાળો એમ ચાર જાતનો અબ્રક થાય છે. તેમાંથી કાળા રંગનો અબ્રક રોગ પ્રયોગમાં કામમાં આવે છે. આ ચાર ભેદ કહ્યા તેના પણ પાછા પ્રત્યેકના ચાર પ્રભેદ છે. જેમકે પીનાક, દુર્દુર, નાગ, અને વજ્ર. એ ચાર ભેદ પ્રત્યેકમાં જુદા જુદા છે. આમાં જે પીનાક છે તે અગ્નીમાં તપાવવાથી. તેનાં જુદાં જુદાં પતરાં થઈ જાય છે, તે જે અજ્ઞાનથી ખાવામાં આવે તો મહાકુષ્ટને ઉપજાવે. દુર્દુર અગ્નીમાં તપાવવાથી દેડકાના જેવા શબ્દ કરે છે અને તેના ફોદા ફોદા જેવા થઈ જાય છે તે ખાવાથી મૃત્યુ દાયક થાય છે. નાગ અગ્નીમાં તપાવવાથી નાગ જેવો પુતકાર, કુંકાડો કરે છે, તે ખાધેલો ભગંદરને કરે છે. વજ્ર, અગ્નીમાં તપાવવાથી વજ્ર જેવો એટલે જેવો તેવો રહે છે. રૂપાંતર પામતો નથી, તે સર્વ અબ્રકોમાં શ્રેષ્ઠ છે. તે માટે કૃષ્ણાબ્રકમાં પણ વજ્ર જાતીનોજ લેવો. આ રોગોનો, વૃદ્ધપણનો તેમજ અલ્પ મૃત્યુનો પણ નાશક છે.

શોધન—ઉક્ત અબ્રકને અગ્નીમાં તપાવી ગાયના દુધમાં હમકારી દેવું, પછી તેના જુદાં જુદાં પત્રાં કરી તાંદળાળના રસમાં અને કાષ્ઠપણુ ખાટા રસમાં ૮ આઠ પ્રહર સુધી પલાળી રાખવું તો અબ્રક શુદ્ધ થાય છે. પછી તેનો ધાન્યાબ્રક કરીને નિશ્ચંદ્રક મારવું.

ધાન્યાબ્રક વિધી—(૧) જે પ્રથમ શુદ્ધ કરેલો પલાળેલો અબ્રક છે તેને કાંજની સાથે સારી પેઠે વાટી અબ્રકથી ચતુર્થાંશ આખી ડાંગર તેમાં મેળવી કામળામાં બાંધી લેવું. પછી એક માટીના કુંડામાં કાંજ ભરી તેમાં તે કામળામાં બાંધેલા અબ્રકને હાથથી ચોળવું. ચોળતાં ચોળતાં જે અબ્રક તે કાંજમાં પડે તે ધાન્યાબ્રક થાય છે. (૨) અબ્રકને અગ્નીમાં તપાવી બોરફલના ઉકાળામાં ઘુઝાવવું પછી સારી પેઠે ખરલ કરી સુકવી લેવું. આ ધાન્યાબ્રકથી પણ શ્રેષ્ઠ થાય છે.

મારણ—(૧) શોધેલા ધાન્યાબ્રકને આકડાના દુધ સાથે ખરલ કરી ગોળો કરી સુકવી તે ઉપર આકડાનાં પાંદડાં લપેટી સરાવસંપુટમાં બંધ કરી ગજપુટ આંચ આપવી એવી સાત પુટો આપવી. પછી વડની વડવાઈના ઉકાળાની ત્રણ પુટો આપવી તો રાતું અબ્રક ભસ્મ થશે. એને સર્વ ઔષધોપયોગમાં લેવું. જો નિશ્ચંદ્ર ન હોય તો બીજી પણ વડવાઈની પુટો આપવી તે નિશ્ચંદ્ર કરવું.—

(૨) સુગમપ્રકાર—વજ્ર જાતિના કૃષ્ણાબ્રકને શુદ્ધ કરી બોરફળ (બદળી ફળ)ના ઉકાળામાં પલાળી વાટી તેમાં તે અબ્રકથી અર્ધો સુરોખાર અને સુરોખારથી સમભાગ ગોળ (ગુડ) મીલાવી ખરલ કરી તેની બાટી જેવી ટીકડી બનાવી સુકવી સરાવ સંપુટમાં બંધ કરી એક મહાપુટ દેવી પછી તાઢી થયે કાઢી વડવાઈના ઉકાળા સાથે ખરલ કરી પ્રથમ પ્રમાણે સંપુટમાં મુકી ગજપુટ આપવી. એવી પાંચ પુટોમાં શુદ્ધ રક્ત ભસ્મ થશે.

(૩) નાગરમેથ એક ભાગ, શુંઠે એક ભાગ, શુદ્ધ અબ્રક છ ભાગ લઈ કાંજ અને ચિત્ર રસમાં એક દિવસ ખરલ કરી સરાવસંપુટમાં ગજપુટ આપવું. પછી ત્રિફલાના ઉકાળા સાથે ખરલ કરી ત્રણ પુટો આપવી. પછી બોલના રસ સાથે એટલે બલ બીજના ઝાડના પત્રના રસ સાથે ખરલી ત્રણ પુટો દેવી, પછી ઘોળી મુસળીના ઉકાળાના ત્રણ પુટ અને સુરણના રસની ત્રણ પુટો તથા તુલસી રસની ત્રણ પુટો દેવી તો અશુદ્ધ રક્ત અબ્રક ભસ્મ થશે.

(૪) આ પ્રમાણે જુદી જુદી વનસ્પતીમાં ૧૦૦૦ પુટ આપવા.

(૫) અથવા કુંવારના રસનાજ સહસ્ત્ર પુટ આપવા.

ગુણ—

શુદ્ધ અબ્રક ભસ્મ—તુરં, મધુર, શીતલ, આયુષ્ય, શરીરની સમ ધાતુઓની વૃદ્ધી કરનાર, તથા ત્રિદોશ, વજ્ર, પ્રમેહ, કુષ્ઠ, પ્લીહા, જલોદર, વગેરે ઉદરરોગ, ત્રી (કોલ્લા),

વિષ, અને કૃમીરોગનો નાશ કરે છે; તેમજ સર્વ રોગોનો નાશ કરી શરીરને દ્રઢ કરે છે. વિર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, જેથી અબ્રકસેવી મનુષ્ય પુરૂષ અનેક રમણીઓને નિત્ય રમણી દિર્ઘાયુષી પુત્રોને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. નિરંતર સેવન કરેલું આ અબ્રકબસ્મ મૃત્યુભયને પણ મટાડે છે—

દોષ:—

જે અબ્રક સારી રીતે શોધેલ નથી અને ચંદ્રિકાયુક્ત કાચો છે—સારી રીતે મરેલો નથી તેના દોષકથન:—અશુદ્ધ અને અસિદ્ધ એટલે કિંચીત કાચો અબ્રકબસ્મ, માણસના શરીરમાં અનેક પ્રકારની પીડા કરે છે તથા કુષ્ઠ, ક્ષય, પાંકુ, શોથ, હૃદય, અને પાર્શ્વશૂલ (પીડા) અને બારે સંતાપને આપે છે.—

દોષશાંતિ:—

આંમળાં પાણીમાં વાટી પીએ તો ત્રણ દિવસમાં અબ્રક વિકાર મટે.

અનુપાન:—

માત્રા:—એક, જે ત્રણ કે ચાર, રતી સુધી અબ્રકબસ્મ અનુપાન સાથે આપવું.

મધ પીપર સાથે (૧) વાતરોગ, (૨) પિત્તરોગ, (૩) કફરોગ, (૪) કુષ્ઠ, (૫) જીર્ણવર, (૬) અરૂચી, (૭) કફક્ષય, (૮) પ્રમેહ, (૯) કાસ, (૧૦) શ્વાસ, (૧૧) વિષ, (૧૨) ભ્રમ (એટલે જે રોગમાં શરિરાદિ સર્વ પદાર્થ ફરતાં દેખાય છે તે) (૧૩) કમલો (૧૪) વાયુગોલો, (૧૫) પાંકુ, અને સંગ્રહણીનો નાશ કરે છે.

(૨) વાવડંગ, શુંક, મરી, અને પીપર સાથે ખાધેલું શુદ્ધ અને વિર્યવૃદ્ધિ કરી, પાંકુ ગ્રહણી, શૂલ, ક્ષય, શ્વાસ, અરૂચી, આમ, કુષ્ઠ, મંદાગ્ની, ક્રોષ, શૂલ, મેહ, કાસને કાપે છે. (૩) શીલાજીત, પીપરનું ચુર્ણ અને મધ સાથે સર્વ પ્રકારના પ્રમેહોનો અને (૪) સોનાના વરક સાથે ક્ષય રોગનો નાશ કરી ધાતુવૃદ્ધિ કરે છે. (૫) હરડેને ગોળ સાથે વાતરકત (૬) દાડમની છાલને સાકર સાથે રક્તપિત્ત ટાળે છે. (૭) ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણ, ત્રિસુગંધ, સાકર અને નાગદેસર સાથે મધ સંયુક્ત ખાવાથી ક્ષયને પાંકુ નાશ પામે છે. (૮) ભોંય આમલી, સાકર, ગોખર, અને એલચીના ચુર્ણમાં ગેદુલ્યુકત ખાવાથી કૃમ્મ અને પ્રમેહ. (૯) સાકર ને ગોળનો સત્વ યુક્ત પ્રમેહ (૧૦) ત્રિક્ષ્ણ, મધ મૃતયુક્ત વિર્યવૃદ્ધિ અને નેત્ર રોગ ટાળે છે. (૧૧) ભીલામા સાથે અર્શ. (૧૨) ભાંગયુક્ત સ્તંબન. (૧૩) બારંગી, પુષ્ટર-મુલ, શુંક, આસન, અને મધયુક્ત વાતરોગ. (૧૪) કાયફલ, પીપર, મધયુક્ત કફરોગ, (૧૫) સર્વ ક્ષારો સાથે ખાધેલું જઠરાગ્નીને પ્રદિપ્ત કરી મુત્રાધાત અને મુત્રકૃચ્છનો નાશ કરે છે (૧૬) લવિંગ-મધ સાથે વિર્યવૃદ્ધિ, (૧૭) ગાયનું દુધ ને સાકર સંયુક્ત પિત્ત રોગને ટાળે છે.

૭૪૭. રત્ન પ્રયોગ—

રત્ન સંખ્યા:—૧ હીરા, ૨ મોતી, ૩ વૈદ્ય (એને લક્ષણીઓ અને તોરમલ્લી પણ કહે છે), ૪ પદ્મરાગ (આને માણેક પણ કહે છે,) ૫ પુષ્પરાજ (આને પુષ્પરાજ પણ કહે છે,) ૬ ગોમેદ (આને પીરેન્ને પણ કહે છે) ૭ નીલ (આને ઈંદ્રનીલ અને નીલમ પણ કહે છે,) ૮ ગાસ્ત્રમત (આને પાપ અને પન્ના પણ કહે છે,) ૯ પ્રવાલ, આ નવ મહારત્ન છે.

હીરક લક્ષણ ભેદ:—ધોળો પ્લાહણ, રાતો ક્ષત્રિ, પિળો વૈશ્ય, કાળો શુદ્ર, એમ ચતુર્વર્ણાત્મક હીરા છે.

વર્ણભેદ કાર્યભેદ:—પ્લાહણ વર્ણ હીરા રસાયનમાં માન્યો છે, આ સર્વસિદ્ધિ દાયક છે. ક્ષત્રિય વ્યાધિનાશક-જરા ને અલ્પ મૃત્યુ હરનારો છે; વૈશ્ય ધન દેનારો ને દેહને દ્રઢ કરનારો છે ને શુદ્ધ હીરા રોગોનો નાશ કરે છે તથા વય એટલે અવસ્થાનું સ્તંભન કરે છે.

હીરાના જાતિભેદ:—જે હીરા ફલાકાર, ગોળ, સંપૂર્ણ તેજયુક્ત મોટો છે તથા રેખાને ખીંદુ રહીત છે તે પુરુષજાતિ હીરા છે. જે રેખાખીંદુ સહીત છપ્પુણીયો છે તે સ્ત્રી, જે ત્રિકાણુને લાંબો છે તે નપુંસક છે. આ ત્રણેમાં પુરુષ હીરા શ્રેષ્ઠ છે. અને તે પારાનો વ્યાધનારો છે. સ્ત્રીજાતિનો હીરા સ્ત્રીનેજ સુખદાયક અને તેનાજ શરીરના તેજનો વધારનારો છે. નપુંસક પરાક્રમહીન નકામો નિઃસાર છે માટે નિરૂપયોગી છે, સ્ત્રીને સ્ત્રીજ જાતિનો, નપુંસકને નપુંસક અને પુરુષ જાતિનો હીરા સર્વને આપવો તે વિચિત્રવર્ધક છે.

અશુદ્ધ હીરક દોષ:—અશુદ્ધ હીરા કુષ્ટ, પાર્શ્વપીડા, પાંકુ, પંગુલત્પ, કરે છે માટે શોધન કરવો.

શોધન:—કળથી અને કાદાના ઉકાળામાં દોલાયત્રમાં ત્રણ દિવસ સુધી-ભોરીંગણી (વ્યાધીકંદ)ના મુળમાં હીરાને રાખી પકાવવો-તો શુદ્ધ થશે.

મારણ:—(૧) કળથીના ઉકાળામાં હીંગ અને સૈંધવલુણુ મેળવી હીરાને તપાવી તેમાં એકવીશવાર છમકારવાથી ભસ્મ થશે.

(૨) ઘેટાનું શીંગડું, સાપનું હાડકું, કાચખાની પીઠનું હાડકું, અમ્લવેતસ, સસલાના દાંત, એ સઘળાને ઘેરના દુધમાં ખરલ કરી ગોળો કરી તે ગોળાની વચ્ચે હીરા મુકી ધમણ વડે ધમવાથી હીરા ભસ્મ થાય છે.

હીરક ભસ્મ ગુણ:—આયુઃ પુષ્ટિ ચલં વીર્યં વર્ણં સૌખ્ય કરોતિ ચ । સેવિતં સર્વરોગહનં મૃતં વજ્રં ન સંશયઃ ॥

અવશિષ્ટ રત્નવિધી:—જેમ હીરાનું શોધન મારણ કરેલું છે, તેમજ સર્વ રત્નોનું કરવું અને તે શોધેલ-મારેલના ગુણ આ પ્રમાણે છે.

રત્નગુણ:—સર્વમણી પરાક્રમમાં શીતલ, અને તુરો છે, તથા રસ સમયમાં મધુર છે, તથા નેત્રોના હીતકારક, લેખન, સારક, અને વિષહારક છે.

અશુદ્ધરત્ન દોષ અને શાંતી:—અશુદ્ધ હીરાદીક સર્વ રત્ન ખાવાથી દેહમાં દાહ, પાંડુ ક્ષિણ, પાર્શ્વશુલ, અને બીજા પશુ અનેક રોગો કરે છે; તેની શાંતી અર્થે મધ, ઘી, ને સાકર સંયુક્ત ગાયનું દુધ સાત દિવસ પીવું તો દોષમુક્તિ.

હીરાના અનુપાન:—(૧) ખેરના ઉકાળા સાથે હીરાની ભસ્મ ખાવાથી કુષ્ટ મટે છે. (૨) મધને આદા સાથે વાત સંબંધી રોગો ટળે છે. (૩) પીપરને મરીના મુર્ચ્ચુકત અરકુસાના રસ સાથે ખાધેથી કાસ, શ્વાસ, અને કકુનો નાશ કરે છે. (૪) મધ ઘી સાથે પુષ્પાષ્ટ (૫) સાકર સાથે પરસ્વેદ ટાળે છે. (૬) ગોમુત્ર સાથે સુવારોગ, (૭) આ પ્રમાણે જે રોગનાશક જે ઔષધ હોય તે પ્રમાણે અનુપાન વિચારી દેવાથી આ હીરાની ભસ્મ સર્વ રોગને ટાળે છે.

૭૪૮. પ્રવાસના અનુપાન—

(૧) મધ પીપર સાથે શ્વાસ, કાસ; જીર્ણીજ્વર, કાષ્ટવાયુ, ને હેડકીને મટાડે છે. (૨) કકુ, કરીયાતુ, ને હરડે સાથે દારૂણજ્વર (૩) પોકલ કેળાંના ફલ સાથે ધાતુક્ષય. (૪) સાકર દુધ સાથે પીત્તરોગ. (૫) ગુલકંદ સાથે ઉરક્ષત—(ગુલકંદ વિધી ગુલાબ તેમજ સેવંતીના ફુલોનું થાય છે. વિધી આ છે કે—ગુલાબના ફુલોની ફક્ત પાંખડીજ લઈને તેનાથી બમણી ખાંડ તેમાં મેળવી માટીના પાત્રમાં ભરી મોં બંધ કરી તડકામાં સુકવું. ફરી પાંચ દહાડા પછી એને થોડો ચોળો તડકામાંજ મુકી રાખવું. એમ પંદર દહાડામાં ઉત્તમ ગુલકંદ તૈયાર થશે.) (૬) તાંબુલ સાથે કૃષ્ણતા (૭) મધને ત્રિફલા અથવા મધને ચોખાના ધોવણુ સાથે મુત્ર કૃચ્છ. (૮) ઘી સાકર સાથે ધાતુપુષ્ટી. (૯) ગાયના ધારોણુ દુધ સાથે પ્રદર. (૧૦) મધ, સાકર, તુલસીરસ સાથે વાત વ્યાધિઓ. (૧૧) તુલસીનો રસ ને ઉંદરની લોડી સાથે પ્રવાસ અંજન કરવાથી રતાંધળો રોગ મટે છે. (૧૨) સાકરને આદાના રસ સાથે પિત્ત કાસ. (૧૩) એજ પ્રમાણે અન્ય રોગોપર અનુપાન યોજવાં.

૭૪૯. ઉપરત્ન—

કાચ, ધાપાણુ, મોતીની છીપ, અને શંખ ઇત્યાદિ બહુએ છે, એમના ગુણ રત્નોના જેવાજ છે પરંતુ વિશેષ એટલો છે કે રત્નોથી આ ઉપરત્નોના ગુણ કિંચીત્તહીન છે.

૭૫૦. વિષ-નામ-લક્ષણ:—

વત્સનાભ, હારિદ્રક, સકતુક, પ્રદીપન, સૌરાષ્ટ્રીક, શૃંગીક, કાલકુટ, હાલાહલ, અને બ્રહ્મપુત્રક એ નવ વિષના બેદ છે.

(૧) વત્સનાભ સ્વરૂપ:—જેનાં પાંદડાં નજોડના જેવાં થાય છે અને આકાર જેનો

માછડાની નાળી સરખો થાય છે. અને જેના પડખામાં ખીખાં ઝાડની વૃદ્ધી થતી નથી તેને વત્સનાજ કહે છે.

(૨) હારિદ્રક:—જેનું મુળ હળદર જેવું હોય તે હારિદ્રક. આ વિષ સરયુના ઉત્તર દેશમાં બહુધા થાય છે.

(૩) સકતુક:—જે વિષની ગાંઠમાં સાત જેવું બરેલું હોય છે તેને સકતુક કહે છે આ બહુધા કરીને ઉત્તર ગોકરણમાં થાય છે.

(૪) પ્રદીપન:—જે વર્ણમાં લોહીત લોહી જેવું રાતું અગ્ની સરખું પ્રકાશમાન અને મહાન દાહ કરનાર છે તેને પૂર્વાચાર્ય પ્રદીપન કહે છે.

(૫) સૌરાષ્ટ્રીક:—આ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ઉપજે છે જેને સોરક પ્રાંત કહે છે.

(૬) શૃંગીક:—માયના શીંગડામાં જેને બાંધવાથી ગાયનું દુધ લોહી થઈ જાય તે શૃંગીક વિષ, એમ દ્રવ્ય તત્વગ્રો કહે છે.

(૭) કાલકુટ:—પીપલના ઝાડ જેવાં ઝાડના શુદ્ધરને કાલકુટ કહે છે. આ ઝાડ શૃંગ બેરક્ષેત્રમાં કોકણમાં અને મલયાચલ પર્વતમાં થાય છે.

(૮) હાલાહલ:—જેનું ફલ ગાયના સ્તવન જેવું હોય છે અને ફલોના ઝુમખા લાગે છે, જેનાં પાંદડાં તાડપત્ર જેવાં હોય છે, જેના કરીને તેના પડખાનાં ઝાડ વગેરે બળી જાય છે. તેનું નામ હાલાહલ છે. એ કિષ્કીંધા, હિમાચલ, અને દક્ષિણ સમુદ્રને કાઠે કોકણમાં પણ થાય છે.

(૯) બ્રહ્મપુત્ર:—જે વર્ણમાં અને સારમાં કપીલવર્ણ હોય છે તે બ્રહ્મપુત્ર—આ મલયાચલમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વિષના વર્ણભેદ જાતિભેદ:—ઘોળું બ્રાહ્મણ, રાતું ક્ષત્રિય, પીળું વૈષ્ય, અને કાળું શુદ્ર છે, બ્રાહ્મણ રસાયનમાં, દેહપુષ્ટી સાર ક્ષત્રિય, કુષ્ટ મટાડવા સાર વૈષ્ય, અને વધ (મારવા) સાર શુદ્ર આપવું.

૭૫૧. વિષના ગુણ—

વિષ—પ્રાણનાશક છે તથા વ્યવપિ એટલે સર્વ શરીરમાં પોતાના ગુણથી વ્યાપ્ત થનાર અને વિકાશી એટલે પરાક્રમ શોધીને સાંધા શીથીલ કરનાર છે; આગ્નેય એટલે અગ્નીનો ભાગ જેમાં અધિક છે, તથા વાત અને કફનાશક છે; યોગવાહી એટલે જેવી ઔષધીનો સંગ પામે તેવાજ ગુણયુક્ત થાય છે; મદાવહુ—તમોગુણની અધિકતાથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટકારક છે; તેજ વિષ જ્યારે યુક્તિપૂર્વક આપવામાં આવે ત્યારે પ્રાણદાતા, રસાયન યોગથી શ્રેષ્ઠ ગુણદાતા, ત્રિદોષનાશક, શરીરની સાત ધાતુ અને વિશેષે કરી વિર્યવર્ધક હોય છે. અશુદ્ધ વિષમાં જે દુર્ગુણ છે તે શોધવાથી જતા રહે છે માટે વિષને શોધીને ઉપયોગમાં લેવાં.

વિષોનું શોધન:—ગાયના મુત્રમાં તથા દિવસ પલાળી રાખવાથી તથા રાતા સરસવના તેલથી પલાળેલા વસ્ત્રમાં રાખવાથી, તેમ ગાયના દુધ સાથે દોલાયંત્રમાં એક દિન પકાવવાથી પણ શુદ્ધ થાય છે.

ઉપર. ઉપવિષ—

આકડાનું દુધ, થોર (સ્નહી)નું દુધ, કલીહારી (લાંગડી), કરેણુ, ચણોડી, અપ્રીણુ, અને ધંતુરો એ સંત ઉપવિષ જાતી છે.

(૧) અર્કક્ષીર ગુણ:—તિક્ત, ઉષ્ણ, ચીકણું, ખારું ને હલકું છે, તથા કુષ્ટ, ગુલ્મ તથા ઉદરરોગોનું નાશક છે, તેમ શ્રેષ્ઠ વિરેચન છે.

(૨) સ્નહીક્ષીર:—ઉષ્ણવિર્યા, સ્નીગ્ધ (ચીકણું), કટુક, અને લઘુ (હલકું) છે, તથા જે મનુષ્યોને ગુલ્મ, કુષ્ટ, ઉદરરોગ અને બીજા કોઈ એવા દીર્ઘ રોગ છે તેને વિરેચન લેવા સારું ઉત્તમ છે.

(૩) કલીહારી:—સારક, તથા કુષ્ટ, શેથ, અર્શ, વ્રણ, અને શુલ્કનાશક છે, તેમજ સક્ષાર, કફનાશક, તિક્ત, તુવર, તીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ, કૃમીનાશક, હલકી (લઘુ), પિત્તકારક અને ગર્ભપાત કરનાર છે.

(૪) કણેર (કરવીર):—જે પ્રકારની કણેર; તિક્ત, કષાય, કટુર, વ્રણને સુક્ષ્મ કરનાર, તથા નેત્રકોપ, કુષ્ટ અને વ્રણનાશક, ઉષ્ણવિર્યા, કૃમી અને કંકુદન, અને ખાધેલું વિષ તુલ્ય જ છે.

(૫) અફિણુ:—શોષણુ દેહને સુકાવનારી, ગ્રાહી, મલને બાંધનારી, કફનાશક, વાત-પિત્તકારક છે, તેવાજ ગુણવાળા ખસખસના ડોડા પણ છે, ખસખસના ડોડાના ફેતરાના ગુણ:—ફેતરાં શીતલ, હલકાં (લઘુ) ગ્રાહી, તિક્ત, કષાય, વાતકારક, કફ અને રક્ત વિકાર-નાશક, શરિરની ધાતુઓનું શોષક, રક્ષ, મદકારક, વાણીવર્ધક, વારંવાર મુર્છાકારક, રચિકારક, અને બહુ સેવન (ખાવાથી) પુરુષત્વનાશક પણ છે.

(૬) ધતુર:—મદકારક, જઠરાગ્ની વર્ધક, વાતકારક, જ્વરને કુષ્ટ નાશક, કષાય, મધુર તિક્ત જીવં અને લીંબોનો નાશક, ઉષ્ણ, ગુરુ, તથા વ્રણ, ખસ, કફ, કૃમી અને વિષનો પણ નાશક છે.

(૭) ચણોડી:—બન્ને જાતની ચણોડી, કેશવર્ધક છે તથા વાત-પિત્ત જ્વર, મુખ શોષ, બ્રમ, શ્વાસ, તૂળણા (તરસ) નશાનો વિકાર, અને નેત્રરોગને મટાડે છે; સ્ત્રીસંગમાં હર્ષ કરનારી તથા બદ્ધાયક છે; આ રાત્રી અને ઘોળી જેઉ ચણોડીયો કંકુ (ખસ), વ્રણ (ધા, નાસુર વગેરે), કૃમી, ઇંદ્રલુપ્ત અને કુષ્ટનો પણ નાશ કરે છે.

ઉપ૩. સોમલવિધાન—

સોમલને દોલા યંત્રમાં તાંદળજાના રસ સાથે એક પહોર પચાવવું એટલે શુદ્ધ થશે.

પછી ધનુષ્ય હોય તો મારવું. અશુદ્ધ સોમલ વાંતી બ્રમાદિક રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે માટે શુદ્ધ કરીનેજ ઉપયોગમાં લેવું. જો કદાપી અશુદ્ધ સોમલ ખાવાથી બગાડ થયો હોય તો ગાયનું ઘી પીવું અથવા તાંદળજળનો રસ ને સાકરનું સેવન કરવું.

મારણ—(૧) અપામાર્ગ એટલે અધેડાના પંચાંગ લઈ બાળવાં જ્યારે સારી રીતે બળી ધુમાડા રહિત થાય ત્યારે તે અંગારા એક ખાડામાં કે એક માટીના વાસણમાં ભરી તેનું મુખ બંધ કરવું જ્યારે તે ઓલાઇ પોતાની મેળે થંકું થાય ત્યારે તે રાખને સારી પેઠે ચોળી ઝીણી કરી એક માટલીમાં અર્ધ સુધી ભરી દબાવી દ્રઢ કરી તેની ઉપર સોમલનો કટકો મુકી તે ઉપર ફરી બાકીની રાખ ભરી દબાવી વાસણનું મોઢું બંધ કરી ચુલા પર મુકી મંદ, મધ્ય, તીક્ષ્ણ એમ ક્રમ વૃદ્ધિ અગ્ની ૮ આઠ પ્રહર આપી પછી સ્વતઃ શીતલ થયા કેડે યુક્તિપૂર્વક રાખ દુર કરી ભરેલા ચુના જેવો સોમલ ખાર લઈ લેવો.

(૨) સંખીઆને અર્ક દુધ સાથે એક પ્રહર સુધી ખરલી પછી ઉર્જ્વપાતન યંત્ર એટલે ડમર યંત્રમાં મુકી આઠ પ્રહર સુધી આંચ આપવી પછી પોતાની મેળે થંકું થાય ત્યારે ઉઘાડી ઉપરના વાસણમાં લાગેલ ચંદ્રમા જેવું ઘોળું સંખીયાનું જોડર લઈ લેવું તે એક ચોખાભાર અરધા પાનની સાથે આપે તો આ સોમલ સર્વ પ્રકારના તાવ અને કાસાદી રોગોનો નાશ કરશે તેમજ તે રોગનાશક ઔષધોમાં યોગથી સર્વ રોગોમાં આપવું.

(૩) સંખીયાને ત્રણ દિવસ સુધી અર્ક દુધમાં ખરલ કરી બાટી જેવી ટીકડી કરી તડકે મુકવી ડમર યંત્રમાં ૮ પ્રહર આંચ આપવી, પોતાની મેળે થંકું થયા કેડે યંત્ર ખોલી જે ઉપરના વાસણમાં લાગેલું હોય તેને જીદું લઈ નીચેના વાસણમાં રહેલું સરાવ સંપુટમાં મુકી વરાહપુટ આપવી પછી સ્વતઃશીત થયા કેડે ખાખ કાઢી લેવી. આ ઉપરવાળું ને આ નીચેનું વરાહપુટવાળું બેઉ સરખા ગુણુવાળું છે. એમને નાના અનુપાતોના યોગથી સર્વ રોગમાં આપવું પરંતુ આ સંખીયો વિશેષ કરીને ક્ષય કાસ શ્વાસ અને સર્વ જ્વરોનો નાશ કરે છે. આ ઉપર પથ્ય દુધ ભાત અથવા ઘી ભાત આપવું. મીઠા (લવણ)નો ત્યાગ કર્યો હોય તો આ સોમલ સર્વ રોગનો નાશ કરશે.

૭૫૪. યંત્રવિધાન (રસમદીપોક્ત)—

(૧) વાલુકાયંત્ર—એક વેંત માત્ર ઊંકું હોય એવા વાસણમાં શીશી રાખીને શીશી ના ગળા સુધી વાલુકા (રેત) ભરી અગ્ની પર આંચ આપીને જે શીશીમાં ચંદ્રોદય આદી ઔષધ તૈયાર કરે છે તેને વાલુકાયંત્ર કહે છે.

(૨) સ્વેદનયંત્ર—જે પાણી ભરેલા વાસણનું મોઢું કપડાથી બાંધી તે ઉપર સ્વેદન કરવા યોગ્ય દ્રવ્ય મુકી એને બીજા વાસણ કે ઢાંકણથી બંધ કરી આંચ આપી સ્વેદન કરે છે તેને સ્વેદનયંત્ર કહે છે.

(૩) વિદ્યાધર યંત્ર—એક પાત્રમાં પારો રાખીને તે પાત્રના ઉપર બીજું પાત્ર પાણીથી ભરેલું રાખે તે બંને પાત્રના મધ્યમાં માટીથી બંધ કરી ચુક્ત પર મઢાવી પાંચ પ્રહર સુધી આંચ આપે તે પોતાની મેળે થકું થાય ત્યારે એમાંથી ઉત્તમ પારો લે છે તેને વિદ્યાધર કહે છે.

(૪) બૂધર—એક ખાડો ખોદી તેમાં પારો યુક્ત મુષાયંત્ર મુકી ઉપર વાલુકા (રેત) ભરી અડધા છાણાની આંચ આપે તેને બૂધર યંત્ર કહે છે.

(૫) ડમર—જે બે વાસણના મુખ જોડી ઔષધ પારો વગેરે ઢિઢાવી સિદ્ધ કરે છે તે.

(૬) દોલાયંત્ર—ઔષધીના કલ્કમાં પારો રાખીને ભોજ પત્રમાં લપેટી, ત્રણ કપડમાં બાંધી પોટલી કરી એ પોટલી એક લાકડી દોરામાં બાંધી કાંજી ધ. ભરેલા વાસણમાં લટકાવી આંચ આપે તેને દોલા યંત્ર કહે છે.

૭૫૫. પુટવિધિ—

(૧) મહાપુટ—બે હાથ ઉંડો તથા બે હાથ પોહોળો ખાડો ખોદી છાણા ભરે.

(૨) ગજપુટ—સવા હાથ ઉંડો તથા સવા હાથ પહોળો ખાડો ખોદી એક હજાર અડધા છાણા ભરી આંચ આપવી તે. ગજનું પ્રમાણ—ચોવીસ આંગળનો હાથ, સવા હાથનો ગજ, સાધારણ માણસના ત્રીસ આંગળનો ગજ થાય છે.

(૩) વારાહપુટ—એક દયલી આગળી ઉંચી રાખીને, મુકી બંધ કરીને માપે તે હાથને અરત્નિ કહે છે. એ અરત્ની ભરી ઉંડો તથા પહોળો ખાડો ખોદી પ્રથમ પ્રમાણે આંચ આપે તે વારાહપુટ.

(૪) કુકુટપુટ—એક વેંત જેટલા ખાડામાં પુટ આપવાને અને કાઈ સોળ આંગળ ઉંડા પહોળા ખાડામાં પુટ આપવા તે કુકુટ પુટ કહે છે.

(૫) કપોત—જે ફેવલ આકે અડધા છાણાનું ખાડામાં પુટ કરે તે કપોત.

(૬) ગોબરપુટ—જ્યાં ગાયને રહેવાનું સ્થાન હોય ત્યાં જે એની ખરીથી ખુદવાથી સુકાયેલું છાણુ તેને ગોબર કહે છે, આ ગોબરને મોટા કુંડામાં ભરી પુટ દે છે તેને ગોબર પુટ કહે છે. એ પારાની ભરમ કરવામાં ઉપયોગી છે.

(૭) ભાંડપુટ—ઉપર પ્રમાણે કુંડામાં તુષ ભરીને પુટ આપવાને ભાંડપુટ કહે છે.

૭૫૬. તોલ—વજન—માપ—

૩ રાઈ=૧ સરસવ. ૮ સરસવ=૧ જવ. ૪ જવ=૧ ગુંજ. ૬ ગુંજ=૧ માસો, ૪ માસો=૧ ટંક (૦૧ તોલો) ૨ ટંક=૧ ફાલ. (૦૧૧ તોલો) ૨ ફાલ=૧ કર્ષ (તોલો) ૨ કર્ષ=૧ અર્ધ પલ યાને શુક્તિ. ૨ શુક્તિ=૧ પલ. ૨ પલ=૧ પ્રસૂતિ. ૨ પ્રસૂતિ=૧ અંજલી યાને કુડવ. ૨ કુડવ=૧ માનકા યાને શરાવ (આ અષ્ટ પલ છે) ૨ શરાવ=૧ પ્રસ્થ.

૪ પ્રસ્થ=૧ આઠક (આ ૬૪ પલ છે.)

૪ આઠક=૧ દ્રોણુ યાને રાશી.

૨ દ્રોણુ=૧ સૂર્ય (૬૪ સરાવ ખરાબર છે.)

૨ સૂર્ય=૧ દ્રોણુ યાને ગૌણી.

૪ દ્રોણી=૧ ખારી (આ ચાર હજાર છનું પલની થાય છે.)

બેહજાર પલ=૧ બાર.

સો પલ=૧ તુલા.

માસા દંક કર્ષ પલ કુડવ પ્રસ્થ આઠક દ્રોણુ ગૌણી ખારી આ એક એકથી ઉતારો-
૨ ૪ યોગણા હોય છે.

માસો=બેવાલ.

દંક=૮ વાલ.

કાલ=૧૬ વાલ.

કર્ષ=૧ તોલો.

અર્ધપલ=૨ તોલા.

એકપલ=૪ તોલા.

પ્રસૂતિ=૮ તોલા.

કુડવ=૧૬ તોલા.

૧ શરાવ=૩૨ તોલા.

૧ પ્રસ્થ=૬૪ તોલા.

૧ આઠ=૨૫૬ તોલા.

૧ દ્રોણુ=૧૦૨૪ તોલા.

૧ સૂર્ય=૨૦૪૮ તોલા.

૧ (ગૌણી દ્રોણી) ૪૦૯૬ તોલા.

ખારી=૧૬૩૮૪ તોલા.

બાર=૮૦૦૦

તુલા=૪૦૦

૬૫૭ સ્નેહ પાન વિધી—

(૧) ઘી, તેલ, વસા (ચરખી), મજન (હાડમાં રહેલું તત્ત્વ.) આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું નેહ છે, તેમાંથી દેશકાલ અધિકારાનુસાર ત્રણથી સાત દિન સુધી પીવું.

(૨) પ્રદિપ્ત જઠરાગ્નીને ચારતોલા, મધ્યજઠરાગ્નીને ત્રણ તોલા અને મંદજઠરાગ્નીને તોલા માત્ર દેવી.

(૩) જે કેવલ પિત્તસમ્બંધી રોગ હોય તો કેવલ ઘી, વાત સમ્બંધી રોગમાં સીંધવલુણુ કા વૃત, અને કફસમ્બંધી રોગોમાં ગુલ, મરી, પીપર, જવખાર અને ચિત્રકની સાથે ઘી પાવું.

(૪) જે રક્ષ કાષ્ટવાળો, ક્ષતરોગી, ઝેર ખાવાથી દુઃખી, વાતરોગી, પિત્તરોગી, બુદ્ધિ તે સ્મરણશક્તિ હિન, એવા રોગીઓને વૃત પાવું શ્રેષ્ઠ છે એટલે વૃતાધિકારી છે.

(૫) તેલપાનયોગ્ય:—કૃમીરોગી, વાતરોગી, કફરોગી, ને મેદરોગી હોય તથા જેને તેલ પાવાની ટેવ હોય તેજ બ્યારે શરીર મજબુત કરવાને હંચે ત્યારે તેને તેલ પાવું.

(૬) વસાયોગ્ય—જેઓ મહેનતથી કૃશ થયેલા હોય, વિચ્છેદ શુષ્ક થયેલા, શુષ્કરક્ત, હાન્યાધિ પિડીત, વાયુ પ્રચલ જઠરાગ્ની વાળા, એવા લોક વસા (ચરખી) પીવા યોગ્ય છે.

(૭) જેનો કાઠો કઠણ હોય. કલેશ સહેવાળો હોય, તથા જે વાત રોગી અને પ્રદિપ્ત જઠરાગ્ની વાળો હોય, તેમને મધ્યા આપવી કીવા એવા રોગ નાશક ઉત્તમ ઔષધ મુક્ત.

(૮) પાન કાલ —શીતકાલમાં દિવસે, ઉષ્ણકાલમાં રાત્રે, તેમજ વાત પિત્તાદિકરોગમાં રાત્રે અને વાત ક્ષાદિક રોગમાં દહાડે સ્નેહપાન પાવું.

(૯) અનુપાન—ધૃતપાનપર ઉનું પાણી, આપવું.

ઉપર સ્વેદ કર્મ (પરસેવો કાઢવાની વિધિ)

૧ તાવસ્વેદ, ઉષ્મસ્વેદ, ઉપનાહસ્વેદ, અને દવસ્વેદ એ રીતે ચાર પ્રકારના સ્વેદ છે તે સર્વસ્વેદ વાતરોગ નાશ કર્તા છે.

૨ સ્વેદ ભેદ—રોગી બળવાન હોય, રોગ પણ બળવાન હોય તેમ શીતકામ હોય તો મોટો સ્વેદ આપવો રોગીને રોગ દુર્બલ હોય ત્યારે દુર્બલ સ્વેદ અને મધ્યને મધ્યમ સ્વેદ આપવો.

૩ રોગ પ્રતિ સ્વેદ—કફરોગમાં રક્ષસ્વેદ, કફ અને વાતમીશ્ર રોગમાં રક્ષ, સ્નિગ્ધ, મિશ્રસ્વેદ આપવો. જો કફ અને મેદ યુક્ત વાતરોગ હોય તો ગરમ ઘર, તડકા, મદ્દલયુક્ત, માર્ગમાં ચાલવું, ભારે વસ્ત્ર ઓઢવું, ચિંતાકરવી, કસરત વગેરેમાં મહેનત કરવી. અને ભાર ઉંચકવો એટલાં વાનાં રોગ મુક્તિ સાર કરવાં.

૪ સ્વેદન યોગ્ય મનુષ્ય—અને તેમાં પણ પ્રથમ સ્વેદન યોગ્ય—જેમને નાસ સુંઘાડવું હોય, તથા બસ્તી આપવી હોય, અને વમન વિરેચન આપવું હોય, તેમને પ્રથમ સ્વેદ આપવું, તે પ્રથમ સ્વેદ યોગ્ય છે. વળી જે માણસ ભગંદર રોગી, અર્શરોગી, અશ્મરીરોગી હોય તેને પ્રથમ સ્વેદન કરી પછી શસ્ત્રક્રીયા કરી તેમના રોગનું શમન કરવું.

૫ પશ્ચાત્ સ્વેદરોગી—જેમને તાર વગેરે શલ્ય લાગ્યું હોય તેમનું શલ્ય કાઢ્યા પછી તેમજ જે સ્ત્રી સમયમાં અથવા સમય વગેરે પણ સુવાવડી હોય તે પછીથી સ્વેદન યોગ્ય છે.

૬ સ્વેદમાં દેશકાળ—સર્વપ્રકારના સ્વેદ નિર્વાત સ્થાન એટલે ઘરમાં વાયરો ન લાગતો હોય તેમાં રોગીને બેસાડી ભોજન પચી ગયા પછી સ્વેદ આપવો. તેથી કરી સાત ધાતુમાં રહેલા દોષ કાઠામાં પ્રાપ્ત થઈ રેચનને પ્રાપ્ત થાય છે.

૭ સ્વેદન પ્રકાર—પ્રથમ ધૃત તૈલાદિ સ્નેહ શરીરમાં મર્દન કરી પરસ્વેદ કાઢવો, જ્યારે પરસેવો આવવા લાગે ત્યારે તેના હૃદયમાં ગુલામજ્જા વગેરે શીતલ પદાર્થમાં લુગડું પલાળી લગાડવું અને તેમની શીતલ વસ્ત્રાદિથી આંખો ઢાંકી રાખવી.

૮ સ્વેદન અયોગ્ય—અજીર્ણવાળો, દુર્બલ; પ્રમેહ વાળો, ક્ષત ક્ષીણ, તરસ્યો, અતિ-સારવાળો, રક્તપીત રોગી પાંકુ રોગી, ઉદરરોગી હરસ, મદ્યપાન જન્ય રોગી, અને ગર્ભિણી સ્ત્રી, આટલાને સ્વેદન નહીં કરવું. જ્યારે સ્વેદન વિના રોગીના રોગની શાન્તિ ન થઈ શકતી હોય ત્યારે હલકું સ્વેદન કરવું તથા હૃદય, અંડકોશ અને નેત્રોને સ્વેદન કરવું હોય તો પણ હલકું સ્વેદન કરવું.

૯ સ્વેદભેદ લક્ષણ—પ્રથમ તાવ સ્વેદનું લક્ષણ—આ, વાળુ (રેતી), વસ્ત્ર, હાથ, ઠીકડું, વસ્ત્રની દડી અને અંગારાવતી યથાયોગ્ય થાય છે.

૧૦ ઉષ્મ સંયુક્તલક્ષણ—આ ઉષ્મ સ્વેદ લોહાને ગોળો, અને ઈંટ વગેરે તપાવી રોગીની આગળ મુકીને સર્વ શરીરને બારે-વસ્ત્રે કરીને ઢાંકીને તપેલી ઈંટ વગેરે પર ખાટી કાંજી હાથ વગેરે છાંટી તેની વરાળ લેવાય એવી રીતે કરવી અથવા વાતનાશક ઔષધોનો ઉકાળો કરી તે અતિ ઉનાની એકમાત્રીના ઘડામાં ભરી તેનું મુખ બંધ કરી તેના પડખામાં એક છિદ્ર કરી અને તે છિદ્રમાં એક નળી લગાવવી. તે નળી ત્રાંખા વગેરે ધાતુની અથવા લાકડાની કે વાંસની ગોપુચા કૃતિ કરાવવી એટલે મુળમાં છ આંગળની કરીને છેવટ ઉતરતી પાતળી ત્રણ ઠેકાણે વાંકી હાથીની સુંઠ જેવી બે હાથની લાંબી કરાવીને તે નક્કી તે ઘડાને લગાવવી. પૂર્વ વત્ત વસ્ત્ર વડે શરીરને ઢાંકીને સરખું બેસીને તેની વરાળ ઘડ વાત રોગીને સેવન કરવું. ત્રીજો પ્રકાર—મનુષ્ય જેમાં સુષ્ક શકે એવો ભોંયમાં ખાડો કરી તેમાં ખેરના કાષ્ટ બાળી પછી અંગાર દૂર કરી તે ખાડામાં દૂધ અથવા ધાન્યામ્લ છાંટી વાત નાશક વૃક્ષનાં 'પાંદડાં' તેમાં પાથરી તે ઉપર વાત રોગીને સુવાડી ઉપર વસ્ત્ર ઓછાડી સ્વેદન કરવો. તેમજ અડધ વગેરે ઉકાળા તેવાજ ખાડામાં પાથરી તે ઉપર વાત રોગીને સુવાડી સ્વેદન કરવું, તેથી પરસેવો નીકળી જશે.

૧૧ ઉપનાહ સંયુક્ત સ્વેદ—વાતનાશક ઔષધોને દુધ અથવા મૃગાદિના માંસના રસ સાથે એટલે જે માંસ રાંધીને પાણી તૈયાર કરે છે તેની સાથે વાટી ગરમ કરી સુખોષ્ણુ એટલે સહેતું સહેતું ગરમ અંગ ઉપર લેપ કરી ઉપરથી લુગડાં વીંટી પરસેવો કાઢવો. અથવા વાતનાશક ઔષધોને ખાટા રસ સાથે એટલે કાંજી, ખાટી હાથ વગેરે સાથે વાટી તેમાં સીંધાલુણુ અને ઘી તેલ વગેરે સ્નેહ ભેળવી ગરમ કરી સુખોષ્ણુ શરીર પર લગાડી ઉપર વસ્ત્ર લપેટી પરસેવો કાઢવો તેને ઉપનાહ કહે છે.

દ્રવ સ્વેદન—વાતનાશક ઔષધોનો ઉકાળો કરી મોટા કડાયામાં અથવા મોટા તપેલામાં ભરી તેમાં વાતરોગીને બેસાડવો. તે ઉકાળો રોગીની કુટીના ઉપર છ આંગળ ઉંચો રહે એવો ભરી બેસાડી ફરીને તે રોગીના ખભા ઉપર ઉકાળાની ધાર કરવી પરંતુ તે રોગીના અંગમાં પ્રથમ તેલ વગેરે મર્દન કરી બેસાડવો. એવી રીતે તેલ દૂધ અને ઘી મિશ્ર કરીને પણ સ્વેદન કરવું. એકાંતરે અથવા બે કકડા વચમાં મૂકી સ્નેહાવગા રૂન કરી વરસ્વેદ કાઢવો.

સ્વેદકેળ:—સક્ષમનસોના મૂળ જે રોમ (રૂવાડાંનાં) છિદ્રો તેણે કરીને અને મોટી ધમણી. નસોએ કરીને સ્નેહાવતા નથી તૃપ્ત થયેલો મનુષ્ય શરીરમાં બલ ધારણ કરે છે. જેમ ઝાડના મૂળમાં પાણી નાંખવાથી તેના ફણુગા પાંદડાં વગેરે વધે છે, તેમ અંગ ઉપર તેલ વગેરે સ્નેહ સીંચવાથી સાતે ધાતુઓની વૃદ્ધિ થાય છે. એથી અધિક વાતનાશક ઉપાય નથી.

ઉક્ત દ્રવસ્વેદ કાલવિધી:—એક મૂહર્ત્તથી ચાર મૂહર્ત્ત સુધી દ્રવ પદાર્થ કરીને પરસેવો કાઢવો અથવા જ્યાં સુધી આ રોગ ના જણાય ત્યાં સુધી પરસેવો કાઢવો. જ્યારે શીત, શ્લેષ્મ, જડતા, શરીરનું બારેપણું, મટી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ શરીર કોમળ થાય ત્યારે સ્વેદન કર્મ ન કરવું.

સ્વેદનાતર ક્રિયા:—સારી પેટે સ્વેદન કર્યા પછી તેનું અંગ ચોળી મુખોષ્ણવાહનથી સ્નાન કરાવી જે અન્ન કફકારક ન હોય એવું ખવરાવી મહેનત, શ્રમ; ન કરવા દેવું.

આતિસ્વેદોપદ્રવ અને શાન્તિ:—આતિશય પરસેવો નીકળવાથી સાંધાઓમાં પીડા, શરીર માંદાહ, તૃષ્ણા, કલમ (ગજરાટ) ભ્રમ (ચક્રી) રક્ત પોતકોપ તથા શરીરમાં ફોસ્લીઓ પણ થાય છે, તેમની શાંતિ કરવા સાફ શીતલ ઉપાય કરવા એટલે શીતલ મકાનમાં રહેવું, સાકરનું પાણી અથવા મધ નાંખીને ટાઢું પાણી પીવું.

ઉપદ્ર, પંચ કર્મ.

(૧) વમન, (૨) વિરેચન, (૩) અનુવાસન, (૪) નિરૂહ (૫) નાવન.

૭૬૦, વમન વિધી.

(૧) શરદ ઋતુમાં એટલે કારતક માગશર અથવા તુલ વૃશ્ચિક જે માસમાં વસંત એટલે ફાગણ ચૈત્ર અથવા કુંભ મીન જે મહિનામાં, પ્રાવૃટ એટલે અશ્વાઠ શ્રાવણ અથવા મીથુન કર્ક એ જે માસમાં ચતુર વૈશ મનુષ્યને વમનને વિરેચન આપે છે.

(૨) વમન યોગ્ય:—જે બલવાન કફથી વ્યાપ્ત ફૂલ્લાસ એટલે જે રોગમાં ઉલટી થવા જેવું થાય પણ થતી નથી તે રોગ ઈત્યાદિ રોગોથી પીડિતને તથા જેને વમન કરવાનો અભ્યાસ હોય એટલાને તથા તેવા ધીરજવંતને વમન કરાવવું. ઉપરાંત વિષ દ્રોહ એટલે ઝેર ખાવાથી જે વિકાર હોય છે તે રોગમાં સ્તન્ન રોગ એટલે જે બાલકને ધાવણ થકી રોગ થાય છે તે રોગમાં તેમજ મંદાગ્નિ, શ્લીપદ, અર્ધુદ, (રસોળી) હ્રદય રોગ, કુષ્ઠ, વિસર્વ, અજીર્ણ, ભ્રમ વિદારિકા, અપચો, કરસ, પીનસ, અંતર્ગલ, અપસ્માર જવર, ઉન્માદ, રક્તાતિસાર ત્વક્દોષ, તાલુપાક રોગ, કર્ણસ્ત્રાવ, અધીજીવ્હા ગલસુઠી અતિસાર, પીત્ત, કફ રોગ, મેદવૃદ્ધિ, અને અફચી એટલા રોગોમાં વમન કરાવવું.

(૩) વમન અયોગ્ય:—તીમીરોગી, શુભ્રોગી, ઉદરોગી કૃશ, અતિવૃદ્ધિ, ગર્ભિણી, મેદરોગી, ક્ષુધાતુર ધાયલ, મદાર્ત (નીશો ખાધેલ) બાલક, રક્ષ, ભુખ્યો નિરૂહ બસ્તી લીધેલો, ઉદાવર્તરોગી, ઉદર્વ રક્તિ (નાક, મોઢા વગેરે ઉપરના ભાગમાંથી લોહી નીકળતુ હોય) દુચ્છર્ય (જેણે રક્ષ અને કઠીન પદાર્થ ખાધા હોય). ફવલ વાતરોગી, પાંડુરોગી, કૃમીરોગી, જેનો પાક, ઘોષ, કરવાથી સ્વર ભેગા થયા હોય. એટલાઓને ઉલટી કરાવવી નહીં. એટલામાં પણ જે અજીર્ણ પીડિત વિષ પીડિત, અને કફ કરીને વ્યાપ્ત હોય તેઓને જેઠી મધનો ઉકાળો પાઈ વમન કરાવવું.

૪ સુકુમારાદિને વમન વિશેષ:—જે સુકુમાર, બાલક, કૃશ, વૃદ્ધ અને બીતિ મુક્ત હોય તેઓને પ્રથમ યવાગુ અથવા દુધ, છાશ કે દહીં પાઈને વમન કરાવવું પ્રથમ કુપચ્ચ, ક્ષકારક, ભોજન કર ઔષધના ઉકાળા વગેરેની વરાળથી પરસેવો કાઢીને પછી વમન કરાવવાથી સાફ વમન થાય છે. સર્વ પ્રકારના વમનમાં, સીધવ (સીધાલુણ) અને મધ હિત કારક છે. વમન ખીલાત્સ કરાવવું અને વિરેક સૌમ્ય દેવું જે થકી ઉલટી ન થતાં જીલાબ થાય.

૫ વમન માત્રા પ્રમાણુ:—જે ઔષધનો ઉકાળો કરવો હોય તે દ્રવ્ય સોળ તોલા લઈ બસો છપન તોલા પાણીમાં ઉકાળી જ્યારે અરધુ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી સાડ વમન દેવું. આ વમનમાં ઉકાળાની ઉત્તમ માત્રા નવ પ્રસ્થની છે. વમન, વિરેચન અને લોટી કાઢવામાં છવીસ તોલાનુંજ પ્રસ્થ પ્રમાણુ કહેલું છે. કદક એટલે વાટેલી ઔષધની લુગદી તથા ચુર્ણ અને અવલેહ એમની વમનમાં ઉત્તમ માત્રા ત્રણ પદ (૧૨ તોલાની) મધ્યમ એવલ (૮ તોલાની) અને કનિષ્ઠ માત્રા એક પદ (ચાર તોલાની) વમન કરવાથી જ્યારે આઠવાર ઉલટી થઈ પિત્ત નીકળવા લાગે ત્યારે તે ઉત્તમ, છવારથી મધ્યમ અને ચાર ઉલટી પછી પિત્ત પડે તે કનિષ્ઠ છે. કડવા, તીક્ષ્ણ અને ઉત્તમ પદાર્થોથી કફની શાન્તિ કરવી. સ્વાદુ અને થોડા પદાર્થોથી પિત્તની અને સ્વાદુ લવણ ખટાઈ અને ઉષ્ણ પદાર્થોથી વાત કફ મીશ્રિતથી શાન્તિ કરવી. કફ વિકારમાં પીપર, મીઠાણ અને સીંધાલુણનું ચુર્ણ ગરમ પાણી સાથે પીવું. પિત્ત રોગમાં પટોલ, (કડુ ગીલોડા) અરકુસો, અને લીંબડાની અંતર છાલને ટાઢું પાણી સાથે પીવાને આપવું. જે કફ યુક્ત વાયુની પીડા હોય તો મીઠાણનું ચુર્ણ અને દુધ સાથે પાવું. અજીર્ણ રોગમાં ઊના પાણી સાથે સીંધવલુણ પીવું અને વમન કરવું (વમન કરાવવાનું ઔષધ.)

૬ વમનોપદ્રવ:—મોઢામાં પાણી છુટવું, હૃદયનો તણાવ, કુષ્ઠરોગ, કંડુ એ રોગ સારી પેઠે વમન ન હોવાથી થાય છે તથા અતિ વમન હોવાથી તૃણા હેડકી, ઓડકાર, અચે-તન પાણું, જીભનું નીકળવું, નેત્રોનું પ્રસરવું જેમજ મોઢું પ્રસરીને પાછું બંધન થવું એટલે જકડાઈ જવું, રક્તની ઉલટી, વારેવારે થુંકવું અને કંઠમાં પીડાઓ થાય છે.

૭ વમનોપદ્રવ શાન્તિ ઔષધોપચાર:—અતિ વમન થાય તો હલકા જીલાબ આપવો, જે વમનથી જીભ અંદર જતી રહી હોય તો ચીકણા, ખાટા, અને લવણ સંયુક્ત તથા હિતકારક ધો, દુધ, અને માંસ રસે કરીને કદલ ધારણ કરવું. તેના આગળ ઉભા રહીને બીજાં માણસોએ ખાટાં ફળો ખાવાં.

૧ જે જીભ નીકળી આવી હોય તો તલ અને દ્રાક્ષને વાટી જીભઉપર લેપ કરી અંદર પ્રવેશકરાવી દેવી.

૨ જે નેત્ર ફેલી ગયાં હોય તો નેત્રોમાં ધી ચોપડી ધીરે ધીરે બંધ કરવાં.

૩ જે મુખ ફુલી ગયું હોય તો સ્વેદન કરવું અને કફ વાત નાશક નસ્ય સુંઘાડવું.

૪ જે લોહીની ઉલટી વગેરે રહેતી હોય તો સ્કત પીત્ત રોગના ઉપાય કરવા.

૫ આખજાં રસવંતી, ખસનો વાળો ડાંગરની ધાણી, અને મુખડને વાટી પાણી ભેળવી, જાણની પેઠે વલોવી તેમાં ધી, મધ, સાકર ભેળવી પાવું. તેથી કરી વમનથી થયેલા વૃષાદિ ઉપદ્રવ શાન્તિ થશે તેમ હૃદય, કંઠ, અને મસ્તકની શુદ્ધિ, જઠરાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, શરીરનું હલકાપાણું અને કફ પીત્તનો નાશ એ લક્ષણથી શુદ્ધ વમન થએલું જાણી ત્રીજે

પહોરે તેને મગના લોટની વડી વગેરે પદાર્થ લાત, સુંદર માંસ રસ અને ખીજા યુષ્પોની સાથે ભોજન કરાવવું.

જેને શુદ્ધ વમન થાય છે તેને નિદ્રા, તંદ્રા, મુખ દુર્ગંધી, કંકુ, સંગ્રહણી અને વિષ-કાષ સમય પણ પીડાકારક થતાં નથી.

૮ વમનમાં વળ્યું:—વમન કર્યા પછી વર્જવા યોગ્ય ક્રમે: અશ્વત્થા ધાય એવું ભોજન ટાઢું પાણી, મહેનત, મૈથુન, શરીરમાં તેલનું મર્દન અને ક્રોધ એ વમન કીધા બાદ એક દીવસ ન કરવું.

૭૬૧ વિરેચન.

૧ પ્રથમ સારી રીતે સ્નેહપાન, સ્વેદન, અને વમન કરાવી વિરેચન આપવું. વમન કર્યા વિના કફ નીચે જડાઇ ગરમીને ઢાંકી લેશે તથા મંદાગ્નિ, શરીરનું ભારેપણું અને પ્રવાહિકા રોગને ઉત્પન્ન કરશે. જે પ્રથમ વમન ન કરાવવું તો પાચન ઔષધે કરી આમ તથા કફનું પાચન કરવું, પછી રેચ આપવો. વસંત ઋતુ અને શરદ ઋતુમાં શરીર શુદ્ધિ સારૂ વિરેચન આપવું. અને જ્યારે જરૂરનું કામ પડે ત્યારે શોધન આપીને મગ સારૂ કરવા.

૨ વિરેચન યોગ્ય રોગ:—પીતરોગમાં, આમથી થયેલા રોગમાં, ઉદર રોગમાં, અને આધીમાન રોગમાં વિશેષે કરીને શરીર શુદ્ધિ સારૂ વિરેચન આપવું.

૩ વિરેચન અયોગ્ય:—બાલક, વૃદ્ધ, અતિશય ધાતુ ક્ષીણ, ભયાર્ત, થાકેલ, તૃષાપીડિત, સ્થુલ, ગર્ભીણી, નવીન જ્વર વાળો. (એટલે જ્વરારંભ દિવસથી ૭ દીવસ સુધી) નવ-પ્રસૂતા (સુવાવડી) મંદાગ્નિ વાળો. મદાલ્ય રોગી, તીર વગેરે શસ્ત્ર લાગેલો, અને રક્ષ મનુષ્ય, એટલાને જીલ્લાય ન આપવો.

૪ વિરેચન યોગ્ય મનુષ્ય:—જીર્ણજ્વરી, વિષ વ્યાપ્ત (જેર ખાધેલ) વાતરોગી, ભગં-દરી, અર્શ, પાંકુ-ઉદર, ગ્રંથી, હૃદય, અરૂચી રોગવાળાને યોની રોગવાળી સ્ત્રી, પ્રમેહી, ગુલ્મી, પ્લીહી, વણી (ધાયેલ) વિદ્રધી રોગી, ઉલ્લતનો રોગી, વિસ્ફોટકી, વિપુસીવાળો, કુષ્ઠી, કાન, નાક, માથાં, મોઢાં, લીંગનો રોગી, વિકૃતરોગી, શોથી, (સોજવાળો) નેત્રરોગી, કૃમી-રોગી, ક્ષારપદાર્થ સેવન કરવાથી થયેલ રોગવાળો, શૂલ, મૂત્રાધાત રોગી, અતિ અગ્નિ પાસે રહેવાથી થયેલાં રોગવાળો એટલા મનુષ્ય રેચ લેવાને યોગ્ય છે.

૭૬૨. રેચની માત્રા અને રેચક ઔષધ.

જેનો કોઠો મૃદુ હોય તેને મૃદુ માત્રા, મધ્યને મધ્ય, દૂરને કૂર (તીક્ષણ) માત્રા ક્રમે-તર મૃદુ, મધ્ય, તીક્ષણ, દ્રવ્યે કરી આપવી.

(a) કામળ કોઠાવાળાને—દ્રાક્ષ, દૂધ અને એરંડીયું તેલ (દીવેલ) નો જીલ્લાય આપવો.

(d) મધ્ય કોઠાવાળાને—નસોતર, કકુ અને ગરમાળાના ગોળ વડે જીલ્લાય થાય છે.

(c) કૂર કોઠાવાળાને થોરનું દૂધ, દારૂડીનું મૂળ, નેપાળો વગેરે તીક્ષણ દ્રવ્યોથી જીલ્લાય થાય છે.

(d) જેને પીત્ત જસ્તી છે તેનો કાઠો કામળ.

જેને કફ જસ્તી છે તેનો કાઠો મધ્યમ.

જેને વાયુ જસ્તી છે તેનો કાઠો દૂર છે. તેને (વાયુવાળા કૂર કાઠાવાળાને) અતિ મુશ્કેલીથી જીલાળ થાય છે.

૬ રેચની માત્રાનું તારતમ્ય:—જે માત્રાથી ત્રીસ જીલાળ થઇ પછીથી કફ પડે તે ઉત્તમ, વીસ જીલાળથી મધ્યમ અને દસ ફેરા પછી કફ પડવા માંડે તે કનિષ્ઠ માત્રા જાણવી.

૭ વજન પ્રમાણુક માત્રાદિનું તત્વ:—જીલાળ થવા સાડ ઉકાળો આઠ તોલા (દ્વિપલ) પીવો એ ઉત્તમ માત્રા, ચાર તોલા (એકપલ) મધ્યમ અને બે તોલા કનિષ્ઠ છે. કદક, મોદક અને ચૂર્ણની માત્રા રોગીની ઉંમર બલ અને રોગનું બલાબલ જોઇ એક તોલો બે તોલા અને ચાર તોલા યથોચિત આપવી.

૮ વાતાદિ રોગ પ્રતિ વિવિધ રેચન:—

(a) જેને પીત્ત અધિક છે તે દ્રાક્ષના ઉકાળા વગેરે સાથે નસોતરનું ચૂર્ણ પીવે.

(b) જેને કફ અધિક છે તે ત્રિક્ષ્ણના ક્વાથ અને ગોમૂત્ર સાથે નસોતરનું ચૂર્ણ પીવે.

(c) જેને વાયુ અધિક છે તે નસોતર, સીંધાલુણ, અને સુંઠનું ચૂર્ણ આમલી વગેરે ખાટા રસ સાથે પીએ અથવા જંગલી જનાવરોના માંસ રસ સાથે પીવે.

(d) એરંડાનું તેલ (દીવેલ-એરંડીયું) લઇ તેથી બમણો ત્રિક્ષ્ણ ક્વાથ અથવા ગો-દુગ્ધ તેમાં ભેળવી પીવે તો શીઘ્ર રેચ થાય છે,

૭૬૩. ઋતુ ઋતુના જીલાળ.

નસોતર, ઇંદ્રજવ, પીપર, અને સુંઠનું ચૂર્ણ દ્રાક્ષના ઉકાળાને મધ સાથે પીવું. આ વર્ષા ઋતુનો જીલાળ છે. નસોતર, જવાસો, નાગરમોથ, સાકર, ચંદન, તગરની ગાંઠ, અને જેડીમંવનું ચૂર્ણ દ્રાક્ષના ટાઢા ક્વાથ સાથે પીવું. આ શરદ ઋતુનો જીલાળ છે. પીપર, સુંઠ, સીંધવ, કાળું નસોતર, અને ઘોળા નસોતરનું ચૂર્ણ શીશીર ઋતુનો જીલાળ છે તેજ ચુરણ મધ સાથે વસંત ઋતુમાં ચાટવું તેમ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ઘોળી નસોતરનું ચૂર્ણ સાકર સાથે ખાવાથી જીલાળ સારી રીતે થાય છે. એ પ્રમાણે જૂદી જૂદી ઋતુમાં જીલાળ જીલાળ આપવા. (નસોતરનું સંસ્કૃત નામ ત્રિવૃતા પ્રસિદ્ધ છે.

૭૬૪ અભયામોદક—

હરડે, મરી, સુંઠ, વાવડીંગ, આંબળાં, પીપર, પીપરીમૂળ, તજ, તમાલપત્ર, નાગરમોથ, એ સર્વ સમાન એક એક ભાગ; દંતીમૂળ (તેપાળનાં મૂળ) ત્રણ ભાગ નસોતર (ત્રિવૃતા) આઠભાગ, અને સાકર છ ભાગ લઈ ચુરણ કરી મધમેળવી એક એક તોલા પ્રમાણે મોદક કરવા. તેમાંથી સવારમાં એક મોદક નિત્ય ખાઈ ઉપરથી ટાઢું પાણી પીવું. જ્યાં સૂધી ઉનું પાણી નહીં પીએ ત્યાં સૂધી રેચ થશે. અમોદક સેવન કરનાર પાન, આહા-

રવિહાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે. આના લક્ષણથી વિષમ જ્વર, મંદાગ્નિ, પાંડુ, કાસ, બગંદર, તથા કુષ્ટ, પાથ, ગંધ; જ્વન અને ઉદર રોગોનો નાશ કરે છે. ક્વા નિરંતર સેવન કરવાથી પલિત રોગનો નાશ કરે છે. તથા આ મોઢક રસાયણમાં ઉત્તમ છે.

૭૬૫ સુદર્શન રસ—

શુદ્ધ નેપાળાના ખી આઠ ભાગ, શુદ્ધ ત્રણ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક એ ભાગ, મરી, શુદ્ધ પારો અને શુદ્ધ ટંકણખાર એ ત્રણે એક એક ભાગ લઈ પાણી સાથે વાટી એક ચથોડી ભાર મેળવી વાળવી; આને ટાઢા પાણી સાથે ખાવાથી જીલાખ લાવી મુદ્ધ, પ્લીહ અને ઉદર રોગ મટાડે છે.

૭૬૬ વિરેચન પાન નિયમ.

વિરેચન ઓસડનું પાન કરી શીતલ જલથી નેત્ર છાંટવાં. પછી કાંઈક સુગંધ સુધી પાન બીકું ખાવું. વાયરામાં વસવું નહીં તથા મળનો વેગ રોકવો નહીં; સીવવું નહીં અને ટાઢા પાણીનો સ્પર્શ કરવો નહીં જે રેચ પર ટાઢું કહેલું છે તે વગર ખીજા રેચમાં શીત-પાણીને અડવું પણ નહીં. વારંવાર ઉનું પાણી પીતા જવું.

ફલ

જેમ વમન કરવાથી કફ ખાધેલું ઓષડ નીકળી અંતે પીત નીકળે છે તેમ રેચનથી મલ પિત્ત ઔષધ અને અંતમાં કફ નીકળે છે.

સુયોગ્ય જીલાખ થયાના ઉપદ્રવ અને શાંતિ

સાફ રેચન થવાથી નાભીમાં તણાવ, દુખ (કુક્ષી)માં શુળ, મળ અને અધોવાયુનો અવ-રોધ, શરીરમાં કંકુ (ખરજ) તથા મંડલ, ચાઠાં પડે છે તથા શરીર બારે માલમ પડે છે, તેને ફરીથી પાચન દષ્ટ સ્નેહપાન કરાવી રેચ આપવો તેથી આ ઉપદ્રવની શાંતિ થઈ જડરામિ પ્રદોષ્ત અને શરીર હલકું થાય છે.

૭૬૬. અતિ વિરેચનનો ઉપદ્રવ અને શાંતિ.

અતિ વિરેચનથી મુર્છા, ગુદબ્રંશ, શૂલ, કફાધિક્ય, તથા માંસના ધોવણ સરખું ચરખી જેવું અને પાણી સરખું લોહીનું રેચન થાય છે. જ્યારે એવો ઉપદ્રવ થવા લાગે ત્યારે ટાઢા પાણીથી તેનું શરીર જાંટી ચોખાનું ધોવણ ને મત્ર મીશ્રીત કરી તે ટાઢું પાણી પી જવું. પાથ દેવું. તેને હલકું વમન કરાવવું. પછી આંખાની જાલને કાંઈ સાથે વાટી તેનો લેપ નાભી ઉપર કપડાની પટી પર કરવો, તેથી પ્રજલ અતિસાર મટશે એના ઉપર પથ્થ બકરીનું દૂધ અથવા તીતીરાદિ પક્ષી અને હરણ એમના માંસ રસ સાથે અથવા મસુર સાથે સાડી ચોખાનો ભાત ખાવાને આપવો, તેમજ જે પદાર્થ શીતલ ને મળને બાંધનારા છે, એનું સેવન કરાવી મળનો બંધેચ કરવો.

સમ્યક્ વિરક્તલક્ષણ

શુદ્ધ રેચ થયાનાં લક્ષણ એ છે કે-શરીર હલકું મનને સંતોષ વાયુ પોતપોતાના સ્થાનમાં પ્રાપ્ત થઈને રહેલો, ઇત્યાદિ લક્ષણોથી શુદ્ધ રેચન થયેલ જણી રાત્રે પાચન ઔષધ પીવાને આપવું.

૧૫ રેચન કૃણ

ધન્વિયોતે બલપ્રાપ્ત થાય છે શુદ્ધિ નિર્મલ જઠરાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, ધાતુ અને અવસ્થાની સ્થિરતા શુદ્ધ રેચથી થાય છે.

૧૬ રેચનિષિદ્ધ કરે

તીક્ષ્ણ અગ્નિપાસે ન ખેસવું, ટાઢા પાણીનું સેવન, અભ્યંગ, અજીર્ણ થાય તેટલું ભોજન, વ્યાયામ મૈથુન એ ત્યાગ કરવાં.

પથ્ય.

સાકીડાંગરના ચોખા અને મગ વગેરેની યવાગૂ એટલે પાતળી ખીચડી જેવી કરીને ખાવી. તથા હરણુ વિથુર વગેરેના માંસ રસ સાથે જાત ખાવો.

૭૬૭ નસ્યવિધિ—

૧ નસ્યવિધિ બે પ્રકારની છે. સ્નેહન અને રેચન. તેમાં રેચન કર્ષણુ છે અને સ્નેહન બૃહણુ છે.

૨ નસ્યકાલ—કફનાશક નસ્ય દિવસના પૂર્વ ભાગમાં એટલે દહાડાના પ્રથમના ૩ જા ભાગમાં, પિત્તનાશક મધ્ય દિનમાં, વાતનાશક બે પ્રહર કેડે—દિવસના છેલ્લા ત્રીજા ભાગમાં અને જો રોગપ્રબળ હોય તો એજ પ્રમાણે રાતમાં પણ લેવું.

૩ નિષિદ્ધકાળ—ભોજનના અંતમાં વાદળાંવાળા દિવસમાં, ઉપતર્પણ થએલ (કહેલ) તુરતજ સળેખમ થએલ, ગર્ભીણી, જ્વર દૂષિત, અજીર્ણી, અસ્તી લીધેલો, તથા સ્નેહ, જલ અને આસવપાન કરેલો કૃદ્ધિત શોકસંતપ્ત તૃષાર્ત વૃદ્ધ, બાલ, એટલાને નસ્ય કર્મ વર્જીત છે.

૪ આઠ વર્ષના બાલકથી ૮૦ વર્ષના ધરડા સુધીને નસ્ય આપવું. પછી ન આપવું.

૫ વિરેચન નસ્ય એટલે જે રેચથી નાકથી પાણી કફ વગેરે પડે છે તે તીક્ષ્ણ ઔષધીઓ, એ રીતે તૈયાર કરેલા ધૃતાદિ સ્નેહ, કવાથ અને રસે કરીને વિરેચન નસ્ય લેવું.

૬ માત્રા—પ્રત્યેક નાકના છિદ્રમાં રેચન નસ્યનાં આઠ આઠ ખીંદુ નાખવાં. આ મુખ્ય માત્રા છે. છ ખીંદુ મધ્યમ અને ચાર અલ્પ છે. નસ્ય કર્મમાં જે ઓસડ તીક્ષ્ણ હોય તે ચાર માસા આપવી. હીંગ એક જવ ભાર દેવી. સીંધવ એક માસા, દુધ બે તોલા પાણી ત્રણ તોલા અને મધુર દ્રવ્ય એક તોલો આપવું.

૭ અવપીડ અને પ્રથમ ૧ એટલે નસ્યના ખીજ પણ પ્રકાર છે તે યથાયોગ્ય મસ્તક રેચન સાર દેવા.

૮ જે ઓસડને વાટીને રસ કાઢીને નસ્ય આપવું એ અવપીડ અને આ અવપીડ તીક્ષ્ણ દ્રવ્યથી થાય છે.

૯ જે છ આંગળ, છ આંગળની બે બે મોઢાની નળીમાં તીક્ષ્ણ ઓસડનું ચુર્ણ અરધો તોલો ભરી મુખવાયુવડે કુકી દે તેને પ્રમેમત કહે છે.

૧૦ ખભાથી ઉપરના રોગોમાં, કફરોગ, સ્વરધારી, અરુચી, સળેખમ, મસતક, શૂલ, પીનસ, સોજો અપરમાર, અને કુષ્ઠ એટલા રોગોમાં વિરેચન નસ્ય હિતકારક છે.

૧૧ સ્ત્રી બાલક કૃશ અને ભયભીત માણસને સ્નેહન નસ્ય શ્રેષ્ઠ છે.

૧૨ ગળાના રોગમાં, સન્નિપાત, અતિનિદ્રા, જ્વર મનોવિકાર એટલે ઉન્માદિ રોગમાં અને કૃમીરોગમાં અવપીડન નસ્ય યોગ્ય છે.

૧૩ અતિશય વૃદ્ધિ પામેલા દોષોમાં અને અચેતનતામાં પ્રથમન ચૂર્ણનું નસ્ય આપવાનું કારણ કે તે અતિ તીક્ષ્ણ હોય છે.

૧૪ ગોળ અને સુંકેને અથવા પીપળીમૂળ અને સીંધાલુણને પાણીમાં વાટી નસ્ય આપવા થકી કાન, નાક, નેત્ર, મસ્તક, ગરદન હનુગત (હડપચી) તાતવું, લુગ્ન અને પીડના રોગ મટે છે.

૧૫ અપરમાર, ઉન્માદ, સન્નિપાત, અને અપતંત્ર એટલા રોગોમાં સચેત થવા (સંજ્ઞા પ્રબોધાર્થ) સાફ મહુડાનો સાર, પીપરી, વજ, કાળાંમરી, અને સીંધાલુણને પાણીમાં (સુખોષણ) પીસી નસ્ય આપવો.

૧૬ સીંધાલુણ, સરઘવાનાં બીજ (અથવા શ્વેત મરી) સરસવ અને ઉપલેટ (કાષ્ટ-કોઠ) ને બકરાના મૂત્રમાં વાટી નાસ આપવાથી તંદ્રા રોગ નાસે છે.

૧૭ કાળાં મરી, વજ, અને કાયકળના ચુર્ણને માછલી (રોહિણી) ના પીત્તની બાવના આપી સુકવી ફરી ચુર્ણ કરી નાકમાં પ્રધન નસ્ય આપવું.

૭૬૮ બૃહણનસ્ય—

૧૮ મર્ષ અને પ્રતિમર્ષ એ બે ભેદ સ્નેહન નસ્યના છે.

૧૯ મર્ષ સંગ્રહ નસ્યની તૃપ્તિકારક માત્રા ૮ આઠ શાણની મધ્ય ચાર શાણની અને હીન એક શાણની છે. (શાણ એટલે આઠ બીંદુ) આ માત્રા નાકની પ્રત્યેક છીંકમાં આપવી તથા દોષોનું બલાબલ બેધ બે કે ત્રણ નસ્ય આપવી આ નસ્ય એક દહાડો વચ્ચે મુકી અથવા બે કે ત્રણ કે પાંચ કે સાત દહાડા વચ્ચે મુકીને આપવી.

૨૦ મર્ષ નસ્ય અને વિરેચન નસ્યમાં અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવ કહેલા છે, અને વાતાદિ દોષોની અધિકતા તથા ક્ષયથી થાય છે. તેમાં જે દોષોની અધિકતાથી થાય તેમાં વમન અને શોષિત આપવું અને દોષોના ક્ષયથી થાય તો યથા યોગ્ય બૃહણનસ્ય દેવું. તેમજ મસ્તક, નાસિકા, નેત્ર, સૂર્યાવર્ત, અર્ધવભેદ, દમ, બલહીનતા, ગર્દન, લુગ્ન, ખાંધ, મુખશોષ, કર્ણનાદ, વાતરોગ, પીત્તરોગ, અકાલપલિત કેશને દાઢી મુછના પાતમાં, એટલા રોગોમાં, ધૃતાદિ સ્નેહ અથવા મધુર પ્રવાહી પદાર્થ એક રીતે બૃહણનસ્ય શ્રેષ્ઠ છે.

૭૬૯ બૃહાત્પુનસ્ય પદાર્થ—

કેસરને ઘી સાથે શેકીને સાકરને દુધ સાથે વાટી નસ્ય આપવું તેથી વાત રક્ત સંમંધી રોગ, બવાના, કાનપટ્ટી, નેત્ર, મસ્તક, કર્ણ, સૂર્યાવર્ત અર્ધાનભેદ રોગનો નાશ થાય છે તેમજ અણુ તૈલ યા નારાયણ તૈલ અથવા માયાદિ તૈલે કરીને અથવા તે તે રોગનાશક વસ્તુ વડે તૈયાર કરેલા ધૂતનું નસ્ય આપવું.

૭૭૦ અણુતૈલ—

જેઓએ કાઢે કરીને બહુ કાલપર્યંત તીલ પીલીને તેલ કાઢ્યું હોય એવા ધાણી વગેરે કાષ્ટ તેલીને ઘેરથી લાવી બારીક કકડા કરી ઉખલમાં ખાંડી એક કડાઈમાં પાણી ભરી પલાળી ઉકાળો કરવો તેથી તે તેલ ઉકાળા પર તલસે તેને પાણી ઉપરથી હાથે કરીને કાઢી વાતનાશક ઔષધના કલ્ક સાથે વટાવવું તે અણુ તૈલ વાતનાશક હોય છે.

૨૨ કફ વાતમિશ્રિત અથવા કેવળ વાતરોગ હોય તો તેલનું નસ્ય આપવું. કેવળ પીત્ત અથવા પીત્તમિશ્રિત ઘી અથવા મજ્જનું નસ્ય આપવું.

૨૩ અડદ, કૌંચખીજ, રાસ્ના, બોળ, એરંડાનું મૂળ, રૌહિષ ધાસ, (લીલી ચાહ) અને આસગંધ એનો ઉકાળો કરીને ઉકાળામાં હીંગ અને સીંધવ ભેળવી ગરમાગરમ નસ્ય આપે તો પક્ષવાત, કંપવાત, અર્દિતવાત સ્તંભ વિગેરે રોગનો નાશ કરે છે.

૨૪ પ્રતિમર્ષની માત્રા પ્રત્યેક નાસિકામાં સ્નેહન કરવા સારૂ જે અથવા ત્રણ બિંદુની કરી છે આ અતિનિશ્ચય કરીને કહે છે.

૨૫ તેલ વગેરે સ્નેહમાં તર્જની આંગળી ખુડાડી દેવી તે એવી રીતે કે જે પર્વ ખુડે એટલી આંગળી ખુડતાં કાઢીને પછી ઉંધી કરવાથી પછી જે ટીપું પડે તે માત્રાને બિંદુ કહે છે.

૨૬ એવાં આઠ બિંદુઓનો એક શાણુ થાય છે આ મર્ષનસ્યમાં આપવું પ્રતિમર્ષ-નસ્યમાં જે બિંદુનો શાણુ જાણવો.

૨૭ શ્રેષ્ઠ વૈદ્યોએ પ્રતિમર્ષના સમય ઔદ કહ્યા છે. પ્રભાતે દાતણુ કરીને, ઘરથી નીકળતે સમયે કેસરત વગેરે મહેનત કરીને, માર્ગે ચાલીને, મૈથુન કરીને, મલત્યાગ કરીને, મુત્ર ત્યાગ કરીને, અંજન કર્યા બાદ કવલના અંતમાં, ભોજનના અંતમાં, દહાડે સુષ્પ ઉઠ્યા પછી, વાંતિ કર્યા પછી, અને સાંજે પ્રતિમર્ષ કરવું.

૨૮ નાસિકામાં નાંખેલો સ્નેહ જો કિંચિત્ મસ્તક ઉંચું કરવાથી મોઢામાં પ્રગટ થાય તેનો પ્રતિમર્ષ પ્રમાણથી જાણવું. જે મુખમાં પ્રાપ્ત થયો હોય તે ઉચ્છિષ્ટને પીવું નહીં પણ થુંકી નાખવું.

૨૯ માણસ ક્ષીણ, તૃષાર્ત, શોષાર્ત, બાલ અને વૃદ્ધ હોય તેને આ પ્રતિમર્ષ શ્રેષ્ઠ છે અને રોગ મટી બલ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૦ બહેડાં, લીંબડો, ગંભારી, હરડે, વડગુદો અને પીચુડી (કાકિની) એઓનું એક એકનું જ તેલ સુધવાથી પલિત રોગનો નાશ થાય છે.

૩૧ નસ્યક્રિયાવિધિ:—જે સ્થાનમાં ધુળ અને વાયુનો ઉપદ્રવ ન હોય, તે સ્થાનમાં મનુષ્યને ઘાતણુ કરાવી તથા ધૂત્રપાન કરાવીને શુદ્ધ કરીને તેમજ માથા ને ગળામાં પરસેવો ઠાઢીને કિંચિત્ માથું લટકાવી ચત્તો સુવાડીને સારી પેઠે હાથ પગ બેળા કરી સુવાડી વસ્ત્ર વડે નેત્ર ઢાંકી નાસિકા ઉંચી કરી તેને વૈદ્યનસ્ય આપે—સુધાડે.

૩૨ નસ્યદ્રવ્ય કિંચિત્ ઉનું સોનારૂપાની કરેલી શીપી કે દરિયાની શીપીમાં લઈને ફેના પુંમડાથી યુક્તિથી અછિન્નધારાથી નસ્ય આપવું.

૩૩ નસ્ય નાંખતી વખતે મસ્તક કંપ, કોપ, ભાષણ, છીંકવું, હસવું—નહીં કારણ કે તેથી તેલાદિ સ્નેહ બરાબર જતું નથી તે થકી. ઉધરસ, શ્લેષા, મસ્તક અને નેત્ર રોગ થાય છે.

૩૪ જે નસ્ય આપવાથી પ્રવાહી પદાર્થ ગળામાં કાગળા પર્યંત જાય તો તેને ત્યાં ને ત્યાં રાખી મુકવું ગળવું નહીં. પંદર સત્તર માત્રા (કાલ) પર્યંત તે સ્નેહની માત્રા ધારણ કરી રાખવી પછી ઉઠીને જેના સિક્કાથી મોઢામાં પ્રવાહી પદાર્થ પ્રાપ્ત થયો હોય તેને ડાબી કે જમણી બાજુ રાખી કારે મૂકી સામા ન થુકવું.

૩૫ નસ્ય લીધા પછી મનનો સંતાપ, ઘૂલી, ક્રોધ, તજવાં તથા નિદ્રા લીધા વિના ઉત્તાન થઈ સોવાફ સૂધી સુઈ રહેવું. તેમજ શીરો વિરેચનમાં, છેવટમાં ધૂત્રપાન અને કવલહિત છે.

૩૬ નસ્ય પ્રયોગથી શુદ્ધિયોગ, હીનયોગ, અને અતિયોગ એ ત્રણ લક્ષણ થાય છે તે શાસ્ત્રચિંતકદ્વારા જાણવા લાયક છે.

૩૭ શુદ્ધ નસ્ય લક્ષણ—શરીર લલકું, મલની શુદ્ધિ કાન વગેરે સ્ત્રોત—છિદ્રોના રોગોનો નાશ, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયની પ્રસન્નતા એટલાં ચિન્હ વડે શરીરની શુદ્ધિ જાણી, શુદ્ધ નસ્ય થયું જાણવું.

૩૮ હીન નસ્યયોગ લક્ષણ—કંકુ, પ્રરવેદ આવવા જેવું અંગ થાય છે તેવું જાણવું, શરીરને કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયનું ભારે થવું, કફસ્ત્રાવ, એ લક્ષણ મસ્તકની હીનશુદ્ધિનાં છે.

૩૯ અતિયોગ લક્ષણ—મસ્તુલુંગ એટલે માથાવાળા મગજનું નાસિકાદ્વારા નીકળવું, વાયુની વૃદ્ધિ, ઇન્દ્રિયનો વિભ્રમ એટલે તેનું સ્વકર્મ છે. તેમાં અસાવધાનતા અને ભાષામાં શૂન્યતા એ લક્ષણ અતિ નસ્યથી રેચ થવાનાં છે.

૪૦ ઉપાય—નસ્ય લેવાથી જે મસ્તકની શુદ્ધિ સારી રીતે થઈ હોય તો કફ નાશક ઉપાય કરવા અને અતિ યોગમાં વાતધ્ન ઉપાય કરવો તથા જ્ઞાન નસ્યમાં વાતધ્ન ઉપાય અને સારી રીતે શુદ્ધિ થયેલાને બીજો નાસ ન આપવો.

૪૧ ભોજન—અતિ સ્નિગ્ધ હોવાથી કફનું પડવું માથાનું ભારેપણું અને ઇન્દ્રિય વિભ્રમ એ લક્ષણ થાય છે. તે ઉપર રક્ષ અને જે કફકારક નથી એવું ભોજન આપવું અને વાતકારક ઔષધનું નસ્ય આપવું.

૭૭૧ ધૂમ્રપાનવિધિ—

૧ શમન, બૃહણ, રેચન, કાસહા, વાળન, અને વ્રણધૂમન, એમ ધૂમ્રપાનના છ પ્રકારનાં છે.
૨ શમન ધૂમ્રનાં પર્યાય નામ મધ્ય અને પ્રયોગિક છે. બૃહણનાં સ્નેહન અને મૃદુ છે રેચનનાં શોધન અને તીક્ષ્ણ એ પર્યાય નામ છે.

૩ ચકિત, બયાર્ત, દુઃખી, દત્તખરતી, જીલાબ લીધેલ, ઉજ્જગરાવાળો, તરસ્યો, દારૂપીડિત, તાલુશોષવાળો, ઉદરરોગી, જેનું મસ્તક તપતું રહે છે તે, તિમિરરોગી, ઉલટી અને આધમાન રોગે કરી પીડિત, ઉક્ષતરોગી, પ્રમેહી, પાંદુરોગી, ગર્ભિણી, રક્ષ, ક્ષીણ, દુધ, મધ-ધીને આસવ સેવન કરેલ, અન્ન દહીં ને મત્સ્ય ખાધેલ, બાલક, વૃદ્ધ અને કૃશ, એવા ધૂમ્રપાનને અયોગ્ય છે. તેમજ અકાલમાં અને અતિ પાન કરવાથી આ ધૂમ્રપાન ઉપદ્રવ કરે છે—ત્યાં ધૂતપાન, નાવન (નસ્ય) અંજન, અને તર્પણ હિતકારક છે અથવા ધી, શેલડીનો રસ, દ્રાક્ષ, દૂધ, અથવા, સાકરનો સરખત અથવા મધુરને ખાટા રસ વાંતી કરવા સાફ આપવા.

૪ આરવરસની ઉંમર પછીના અને ૮૦ વર્ષથી હેઠેનાને ધૂમ્રપાન કરાવવું, એથી જાસ્તિને નહીં કરાવવું.

૫ ફલ:—સારી પેટે કરેલું ધૂમ્રપાન કાસ, શ્વાસ-પ્રતિ શ્વાસ-ગ્રીવા, હનુ (હડપચી) મસ્તક રોગ, તથા વાત અને કફ સંબંધી વિકારોનો નાશ કરે છે. આ ધૂમ્રપાન યોગથી પુરુષની પ્રસન્ન ઇન્દ્રિય, પ્રસન્ન વાણી અને પ્રસન્ન મન રહે છે તેમજ કેશ દાંત અને દાઢી મૂઠો વ્રદ રહે છે.

૬ ધૂમ્રપાન કરવાની નળી ત્રણ કકડાની ત્રણ પર્વ યુક્ત હોય છે. તથા કનિષ્ઠીકા જેવી જાડી અને માંહે અડદ જાય એટલા છિદ્રવાળી હોય છે.

૭ ધૂમ્રપાનની નળી જે શમન ધુમ હોય તો રોગીના ૪૦ આંગળ લાંબી મૃદુમાંકર તીક્ષ્ણમાં ૨૪ કાસધ્નમાં ૧૬, વ્રણધુમન અને વમન સાફ ૧૦ આંગળની લાંબી, વટાણા જેવી જાડી તથા કળથી માર્ક રહે એવા છિદ્રવાળી નળી કરાવવી.

૮ એક સારી ચીકણી બાર આંગળની સલાઈ લઈ તે ઉપર જે ધૂમ્રપાન કરવાનું દ્રવ્ય હોય તે એક તોલો લઈ આઠ આંગળ લેપ કરવો અને છાયામાં સુકવી સલાઈ કાઢી લેવી પછી તે બત્તીપર ઘૂતાદિ સ્નેહ લગાડી તેનો એક તરફનો અગ્ર ભાગ અગ્નિ પર મેલી ધૂમ્રપાનની નળીના મોઢા ઉપર લગાવી મોઢેથી ધૂમ્રપાન કરી મોઢેથી કાઢવો પછી નાસીકાથી વાન કરી મોઢેથી નીકાલવો.

૯ વ્રણધુપનપ્રકાર—જે કલ્કનો ધૂમ્રપાન કરવો હોય તેને એક કાડીયામાં મૂકી તે ઉપર અંગારા મુકી ઉપર એક છિદ્રયુક્ત બીજું કાડીયું ઢાંકીને છિદ્રમાં ધૂમ્રપાનની નળી લગાડી તે નળીમાંથી ધુમાડો નીકળે તે ધુમાડો વ્રણમાં લગાડવો.

૭૭૨ જુદાં જુદાં કાર્યોમાં જુદાં જુદાં ધૂમ્રપાન દ્રવ્ય—

(૧૦) શમનસંયુક્ત ધૂમ્રપાનમાં એલાકલ્ક એટલે એલાયચી વગેરે સ્નિગ્ધ કલ્ક,

મૃદુ સંગ્રહમાં રાળ, રેચન સંગ્રહમાં તીક્ષ્ણ ઔષધનો કલ્ક, શ્વાસ દમમાં બોંચ રીંગણી અને કાળામરી વમનમાં જનવરોની નસો (સ્નાયુ) અને ચામડાયુક્ત ધુન્નપાન કરાવવું વળુ ધુપનને સારૂ લીંબડાનાં પાંદડાં અને વચ વગેરેનો ધુમાડો આપવો; તેમજ રોગ શાન્તિ સારૂ ધરમાં ખીજા ધુમાડા પણ કરવા.

૭૭૩ અપરાશ્ત ધૂપ--

(૧૧) મોરનાં ખીજાં, લીંબડાનાં પાંદડાં, બોયરીંગણીનાં ફુલ, મરી, હોંગ, જટામાંસી, કપાસનાં ખીજાં, બકરીનાં રૂંઝાડાં, સાપની કાંચળાં, ખીલાડાની વિષ્ટા, અને હસ્તીદંતનું ચૂર્ણ એમાં કોચિત્ ધૂત મિશ્રીત કરી ધરમાં ધુમાડો દેવો. તેથી સર્વ બાલગ્રહ, પીશાચ, રાક્ષસ, અને સર્વ જ્વરોનો નાશ થાય છે.

(૧૨) ધુન્નપાનમાં વર્ચ્ય--ધુન્નપાન કરી મનનો સંતાપ, જ્યાં ધૂળ ઉડતી હોય ત્યાં નિવાસ, અને ક્રોધ એટલાનો ત્યાગ કરવો.

(૧૩) ધુન્નપાનની નળા સોના વગેરે ધાતુની અથવા રામશરની અથવા વાંસ વગેરેની કરવી.

૭૭૪ ગંડૂષ-કવલ પ્રતિસારણુ વિધિ--

ગંડૂષવિધિ.

૧ ધતાદિ સ્નેહ દૂધ અને ઉકાળા વગેરે પ્રવાહી પદાર્થો કરીને સારી રીતે મોઢું ભરીને બેસવું તે જ્યાં સૂધી મુખમાં કદ્દ ભરાઈ આવે અથવા કદાદિ તેલોનું છેદન થઈ વમન ન થાય અથવા નેત્ર અને નાકથી પાણી ન પડવા લાગે ત્યાં સૂધી તે દ્રવ્ય-પદાર્થ-મોઢામાં રાખવો તે ગંડૂષવિધિ.

૨ મસ્તક, ગંડસ્થળ, કપોલ, અને ગળા વિગેરે ઠેકાણે પરસેવો કાઢી મનુષ્ય સાવધાન થઈ વળુ, પાંચ-કે છ દોષ નાશપર્યંત ગંડૂષા એટલે કાગળા કરવા.

૩ બેદ--સ્નેહન શમન, શોધન, રોપણુ એમ ગંડૂ બેચાર પ્રકારનો છે તેમજ દ્રવલ પણ ચાર પ્રકારનો છે.

૪ વાતરોગમાં સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ ઔષધોએ કરીને સ્નેહીક ગંડૂષ, પીત્તરોગમાં સ્વાદુ અને શીતલ પદાર્થો કરીને પ્રસાદન (શમન) ગંડૂષ, કફરોગમાં કટુક (તીખા) ખાટારસ અને લવણુ એ ઉષ્ણ એસડે કરીને શોધન અને વળુ રોગમાં (મુખપાકમાં) તુરા, તિક્ત (કટુ) અને મધુર ઔષધોએ કરીને રોપણુ ગંડૂષ આપવો.

૫ ગંડૂષ સારૂ દ્રવ્ય પદાર્થમાં ચૂર્ણ અરધો તોલો અને કવલ સારૂ દ્રવ્ય પદાર્થમાં કલ્ક એક તોલો દેવું.

૬ પાંચવરસની ઉંમર પછી ગંડૂષ અને કવલ વગેરે ધારણુ કરવાં. ગંડૂષ ધારણુ કરવાથી રોગની હાની સંતોષ, મુખની સ્વચ્છતા, ને હલકાપણું ઇન્દ્રિયોની પ્રસન્નતા, થાય છે આ ગંડૂષ મુખની વિરસતા, શોષ, વળુ, (પાક-ખાલાં-ફેણા) તરસ, દંત હાલવા એટલા રોગોનો નાશ કરી મુખને સ્વચ્છ કરે છે.

૭૭૫ કવલ—

૧ જે ઓસડ વાત-પિત્ત, કફ નાશક હોય તેને મુખમાં રાખી અર્ધ ચાવી થુંકી દેવું આને કવલ વિધિ કહે છે.

૨ ફલ—આ કવલ લક્ષ્ય પદાર્થમાં આકાંક્ષા ઉપજાવે છે અને કફ, તૃષ્ણા, મુખશોષ, મુખની વિરસતા અને દાંતોના હાલવાને મટાડે છે.

૭૭૬ પ્રતિસારણ—

૧ જે દાંત, જીભ અને મુખમાં ચૂર્ણ-કલ્ક-અવલોહ-વડે ધીમાં ધીમાં આંગળી વડે ઘસવું તે પ્રતિસારણ કહેવાય છે. આથી મુખની વીરસતા, દુર્ગંધી, શોષ, તરસ, અરૂચી, દાંતપીડા મટે છે.

૨ પ્રતિસારણ જાતે હીન યોગ થવાથી જડતા, કફ કોષ, અને વીરસતા-રક્ત્ત્વાન થાય છે અને અતિયોગથી મુખપાક, શોષ, તરસ, વાંતી, અને ઓકારી એટલા રોગ થાય છે.

૭૭૭ શીર્ષતેલ-મૂર્ધનતેલ.

મસ્તકમાં તેલ ખાલવાની વિધિ-તે ચાર પ્રકારની છે અભ્યંગ-મસ્તકમાં તેલનું મર્દન કરવું, પરિશક-માથા ઉપર તેલની બારીક ધાર દેવી. પિચુ-રૂનું પુમકું તેલમાં પલાળી માથા ઉપર મુકવું. અને બસ્તીની વિધિ આગળ કહેવામાં આવે છે. આમાં એક થકી એક ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે.

૨ શિરોબસ્તી—ચામડાના બે મુખવાળી બાર આંગળીની ઉંચી હોય છે અને માથામાં આવે એવી હોય છે. તેને માથામાં ટોપી જેવી ખાલી અડદના લોટથી તેની સંધી કરી સુખોળણ તેલ વગેરે સ્નેહ ભરી જ્યાં સૂધી નાસિકા, નેત્ર અને મોઢાથી પાણી ન પડવા માંડે ત્યાં સૂધી બસ્તી ધારણ કરવી. અથવા વેદના મટતાં સૂધી અથવા ૧૦૦ માત્રા સૂધી ધારણ કરવી. માત્રાનું પ્રમાણ-પોતાના હાથ ફેરવી ચપટી વગાડવી આ એકમાત્રા.

૩ બસ્તિકાલ—બોજનથી પ્રથમ શિરોબસ્તી યોગ્ય કરવી. બસ્તી માથામાંથી જુદી કરી ઉપરનું શરીર સારી પેઠે ચોળાવી સુખોળણ જળ વડે સ્નાન કરવું. આથી કરી અતિ કઠણ વાત રોગ અને શીષ કંપાદી મસ્તક રોગ નાશ પામે છે. માટે આ સર્વદાયુક્ત કરવી.

નાડીપરીક્ષા

નાડી પરીક્ષા યોગ્ય વૈદ્ય—સ્થિરચિત્ત, નિરોગ, સુખાસનસ્થ, વિચક્ષણ, માદક અસેલી અકામ, લોભ, ક્રોધ, મોહરહિત તથા મુત્રાદિ વેગ પ્રસ્થાન હોય તેવો વૈદ્ય નાડી પરીક્ષા કરવા લાયક છે.

નાડી પરીક્ષા યોગ્ય રાગી—મલમૂત્રથી ફારક અને બન્ને જંઘા વચ્ચે હાથ રાખી સુખે બેઠેલા માણસની વૈદ્ય નાડી જોવી. તત્કાળ સ્નાન કરેલ, તત્કાળ અન્નમાં મર્દન કરેલ, તત્કાળ બોજન કરેલ, ક્ષુધાતૃષ્ણાથી પીડિત, સુષ્ક ઉઠેલ એવાની નાડી પરીક્ષા બરાબર થઈ શકતી નથી. તેવાની પરીક્ષા ન કરતાં યોગ્યની કરવી.

નાડીપરીક્ષા વિધિ

મનુષ્યના નાભિસ્થાનમાં કુર્મસ્થિત છે. તે પુરુષને અધોમુખે (નીચે મુખે) ને સ્ત્રીને ઉપ્વર્ગ મુખે (ઉપર મુખે) રહે છે. માટે તે કુર્મની દક્ષિણ બાજુની નાડી જોવી યોગ્ય છે. એટલે પુરુષના જમણા અને સ્ત્રીના ડાબા હાથની નાડી જોવી એ રીતિ છે.

રોગીના હાથનાં આંગળાં સરખાં એટલે સીધાં કરી જરા હાથ ન ચાલતાં પોતાના હાથમાં રાખીને (પુરુષના જમણા હાથની અને સ્ત્રીના ડાબા હાથની પોતાના જમણા હાથથી જમણા હાથની અને ડાબા હાથથી ડાબા હાથની વૈદે નાડી પરીક્ષા કરવી.)

નાડી ૩૦ ત્રીસ વખત ધ્રુવકારા સરે ત્યાં સુધી જોવી. તે પાછી મુકી દઇ ફરીથી જોવી. અને જો તે નાડી ૩૦ વખત સુધી બરાબર ચાલે તો જાણવું કે રોગીના રોગ સાધ્ય છે. બીજી વખતના જોવામાં જુદી જુદી રીતે ચાલતી માલુમ પડે તો અસાધ્ય છે.

નાડીગતિ—વાયુની નાડી સર્પ અને જળોની ગતિ માફક ચાલે છે. પીત્તની નાડી કાગડો, લાવક અને દેડકાની ગતિ માફક ચપળ ચાલે છે. કફની નાડી મોર (શિખિ) રાજહંસ (બતક) કુચકુટ, કપોત (કબુતર) અને મારાવતની ગતિ માફક ચાલે છે. દ્વંદ્વ દોષ મિશ્રિતમાં દ્વિદોષ મિશ્રિત ચાલે છે. ત્રિદોષની નાડી, લાવક, તિત્તિર, અને વર્તિકની ગતિ માફક અથવા લક્ષ્મીનામનું પક્ષી જેમ રહી રહીને લાકડું ફાડે છે—એવું છે તે પ્રમાણે ચાલે છે. ત્રણ આંગળાં નીચે થાય છે.

અન્ય ઋષિ પ્રોક્ત સુગમ રીતિ.

વાતનાડી વંક ચાલે છે, પીત્તનાડી ચંચળ ચાલે છે, કફનાડી મંદ ચાલે છે, જે નાડી તીવ્ર અને વક્ર ગતિથી તર્જની કે મધ્યમ આંગળીઓની વચ્ચે (તળે) ચાલે છે તે વાત પિત્તની જાણવી. જે નાડી વક્ર, મંદ ગતિથી મધ્યમા કે અનામિકાની મધ્યમાં (તળે) ચાલે તે વાત કફની જાણવી. જે ચંચળ અને મંદ ગતિથી અનામિકા અને તર્જની તળે ચાલે તે કફપીત્તની જાણવી. અને ત્રણ આંગળી નીચે અનેક પ્રકારની ગતિ થાય—ચાલે તો તે સંનિપાતની જાણવી.

અન્ય ઋષિ પ્રોક્ત અન્ય અતિ સુગમ નાડી પરીક્ષા.

જે નાડી મધ્યમા નીચે એટલે વાતસ્થાન વિષે ચંચળ રીતે (તીવ્ર) ચાલે છે તે વાતપિત્તની અને તેજ નીચે મંદ ચાલે તે વાત કફની તેમજ જે નાડી તર્જની નીચે એટલે પીત્તસ્થાનને વિષે વક્ર (વાંકી) ચાલે છે તે પીત્ત કફની તેમજ અનામિકા એટલે કફસ્થાનને વિષે તીવ્ર ચાલે તે કફ પિત્તની, અને વક્ર ચાલે તે કફ વાયુની જાણવી.

કાઠપિણ આંગળી નીચે અનેક પ્રકારની ગતિથી ચાલે તેને સંનિપાતની જાણવી, પરંતુ જે દોષ—સ્થાનમાં ચાલે તે દોષપ્રત્યક્ષ છે. એમ જાણવું.

વિશેષ—જે માણસની જેવી પ્રકૃતિ હોય છે તે પ્રકૃતિ અનુસાર અથવા સુદૃઢ નાડી ચાલતી હોય તો તે રોગ રહિત છે, એમ જાણવું. જેમકે વાત પ્રકૃતિના મનુષ્યની નાડી નીરંતર વાત પ્રધાન હોય છે, પરંતુ તે નિર્દોષ છે એમ જાણવું.

જે મનુષ્યનો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત છે તેની નાડી ફલકીને શીઘ્ર ચાલે છે, તેમજ કામ ક્રોધ પીડિત મનુષ્યની નાડી શીઘ્ર ચાલે છે. ધાતુક્ષીણ અને મંદાગ્નિ વાળાની અતિમંદ ચાલે છે. રક્ત દ્વિષિતની નાડી કિંચિત્ ઉષ્ણ અને જડ ચાલે છે. ચિંતા અથવા ભયને લીધે ક્ષીણ ચાલે છે, અને આમ વિકારથી અતિજડ-સ્થીર ચાલે છે.

સાધારણ સર્વ જવરના કોપથી ઉષ્ણતા યુક્ત નાડી રહીને શીઘ્ર ચાલે છે. વાત જવરમાં વક્ર, કિંચિત્ ચવળ, અને કઠીન હોય છે, કફ વાત જવરમાં નાડી કિંચિત્ મંદ છતાં તેનું ચલન નેત્રથી દેખાય છે. શ્લેષ્મ પિત્ત (કફપિત્ત) જવરમાં સૂક્ષ્મ, શીતલ અને સ્થિર ગતિમાં ચાલે છે.

મૈથુનની અન્તે નાડી સરળ અને શીઘ્ર ચાલે છે. મલા જીર્ણમાં તંતુ માફક ચાલે છે, વ્યાયામ, ભ્રમણ, ચિંતા અને ખીજી શોકમાં અનેક પ્રકારે નાડી ચાલે છે. અજીર્ણની નાડી કઠિન છતાં જડ, પકવાજીર્ણની નાડી પુષ્ટી હીન સાથે મંદ ગતિથી ચાલે છે વિષુચિકા-રોગમાં દેડકાની માફક ચાલે છે તે પ્રમેહ, પ્રદર રાજ્યક્ષમા, ક્ષત, કાસને ઉપદંશ ઇત્યાદિમાં આંગળી તળે ગ્રંથી માફક ચાલે છે.

પ્રકૃતિ જ્ઞાન.

મનુષ્યની પ્રકૃતિ ૭ પ્રકારની હોય છે. વાત, પીત્ત, કફ, વાતપિત્ત, વાતકફ કફપિત્ત અને સન્નિપાત આ સાતેનાં લક્ષણ શિવ સંહિતાનુસાર કહે છે.

વાતપ્રકૃતિ લક્ષણ.

જે મનુષ્ય ધૈર્ય રહિત, અદ્રઢ (જેની મૈત્રી કૃતિ વગેરે દૃઢ નથી) કૃતધ્ન, કૃશ, રક્ષ, અનીતિવાન, પ્રલાપી (બડબડીયો) ઉતાવળે ચાલનાર, બહુ ફરનાર, અનવરિચતાત્મા (અસ્થિર ચિત્ત વાળો) જે સ્વપ્નમાં ભ્રમથી આકાશગામી, અવ્યવસ્થિત ચિત્ત વૃત્તિ, ચંચળ, ચતિલદ્રષ્ટિ, જેને રત્ન, ધન, ને મિત્ર થોડા હોય, જેના બોલવામાં કાંઈ પણ પ્રમાણ (ધડો) નથી-એવી-વૃત્તિ-પ્રકૃતિના મનુષ્યો વાયુપ્રકૃતિના છે એમ જાણવું.

પિત્તપ્રકૃતિ મનુષ્ય

મેધાવી (પવિત્ર અથવા બુદ્ધિવાન) નિપુણ (ચતુર) અતિગર્વો (હીંમતથી બોલનાર) તેજસ્વી, દુરનિવારવીર્ય (રણમાં મોટો પરાક્રમી) સ્વપ્નમાં સુવર્ણ, પલાશ, કર્ણિકારવૃક્ષ, અગ્નિ, વિદ્યુલ્લતા, તારાનું પતન જેનાર નભયાત્પ્રણમેદ નતેષ્વમૃદુઃ પ્રણતેષ્વતિ સાંત્વન-વાનપરઃ કોઈ ભય બતાવે તો (ડરીને ન નમી જાય), ન નમન કરનાર શત્રુને શાસન કરનાર શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર જેની ગતિ અવ્યભિત સ્વસ્થ છે તે માણસ પિત્તપ્રકૃતિનો છે એમ જાણવું.

કફપ્રકૃતિ મનુષ્ય

જેનાં નેત્ર ઘોળાં, જેના કેશ મજબૂત, કાળા ભ્રમર જેવા, લક્ષ્મીવાન હોય, જેનો

ધોષ (શબ્દ) મેઘ, મૃદંગ, અને સિંહવત્ ગંભીર હોય, જે સ્વપ્નમાં કમળ, હંસ, ચક્રવાક પક્ષીયુત મનોહર જલાશય ઇલાદિ જોનાર, રક્તાંતનેત્ર, (નેત્રની બાજુ રાતી) સુવિભક્ત ગાત્ર (શીરાવયવ સુદર્શન કાન્તિવાન) સ્નિગ્ધ, (ત્રેમીસ્નેહી) સત્વગુણ સંપન્ન, કલેશ સહન કર્તા અને શુરભક્ત એવા લક્ષણ વાળાની કક્ષપ્રકૃતિ બાણવી.

મિશ્રપ્રકૃતિ

જે મનુષ્યની બે કે ત્રણ પ્રકૃતિનાં લક્ષણો મીશ્રિત થતાં માલુમ પડે તેને તે પ્રમાણે મિશ્ર પ્રકૃતિ બાણવી. જેના વિષમાંથી ઉત્પન્ન થતો કાંડો વિષથી મરતો નથી તેમ જ મનુષ્યની જેવી પ્રકૃતિ પડી છે. તેવી પ્રકૃતિથી તેને કાંઈ ઇજા નતી નથી.

(મૃત્યુ ચિન્હ)

અનિષ્ટ સૂચકપ્રકૃતિ-લક્ષણ.

જે મનુષ્યનાં વર્ણ અને પ્રકૃતિ અકસ્માત્ બદલાઈ જાય તેમજ સ્થૂલ છતાં અકસ્માત્ કૃશ કિંવા કૃશ છતાં સ્થૂલ થાય તો તે છ મહિને મરશે એમ બાણવી તેવા માણસે નિરંતર હરિસ્મરણ કરી લેવું.

પુરૂષના પગથી ઉંચે અને સ્ત્રીના મુખથી નીચે તેમજ સ્ત્રીના કિંવા પુરૂષના મધ્ય ભાગે જો સોજો (શોથ) આવે તો કિંવા બહુ આહાર કરતાં પણ દીનપ્રતિદિન ક્ષીણ થતાં જવાય તો તેણે રામનામ શિવાય બીજું કાંઈ પણ ઔષધ કરવું નહીં.

જેનો દેહ શીતલ થઈને સર્વાંગ પરસેવાનો જેમ આવે તો અને વળી તેના કપાળ ઉપર પરસેવાના જેમ આવે અને તેના કંઠ પર્યંત કફ આવે તો સમજીને પુણ્ય કરાવવું અને ઉત્તમ ઔષધી તેમજ જેને રાત્રે દાહ થાય, અને દીવસે શીત ટાઢ વાય અથવા ડોળા રાતા, જીભ કાળી અને ખરસ્પર્શ (ખરખચડી) થાય તેને દાનજ એજ ઔષધ. તેમજ નિદ્રાનો નાશ, દ્રદિસ્તંભ, હૃદય જડ તથા મલાવરોધ, ગૌરવ (જડત્વ) અરુચી, અરુચી (બેચેની) બલહાની, વગેરેનો જેને વિકાર હોય તેને હરિસ્મરણ શિવાય ઔષધ નથી.

સાધ્યાસાધ્ય વિચાર.

જેની દષ્ટિ સૌમ્ય, સ્પષ્ટ શબ્દ, હાથ પગ સદા ઉજળા, સ્વદંપદાહ, મુખવાસ, સ્વાદયુક્ત (એટલે રસયુક્ત) કામળજીવ્હા, જેનો શ્વાસ નાકથી ખરાખર ચાલે છે સ્વેદ (ધામ) રહિત, જેને જવર છે ને નિદ્રા કાલે નિદ્રા ખરાખર આવે છે આ વગેરે ગુણો જેનામાં હોય તે સાધ્ય રોગી છે.

૧ જે નાડી એકજ ગતિમાં ૩૦ વખત એકજ સ્થાનમાં ફરકે-ધબકે તો સાધ્ય, અને નાનાગતિથી ચાલે તો અસાધ્ય, અતિમંદ કે અતિસૂક્ષ્મ કિંવા રહી રહીને જો વીજળીની માફક ચાલે અથવા અંચળ થઈ શીતલ શીતલ થઈ કે એકસ્થાન મૂકી બીજા સ્થાને જાય તો અથવા એકજ સ્થાનમાં રહી નાનાગતિથી ચાલે તે અસાધ્ય.

૨ વિશેષ:—પ્રથમ સ્પર્શ વેળા પિત્તસ્થાનમાં ત્યાર પછી વાતસ્થાનમાં ત્યાર પછી કફ સ્થાનમાં; આવાક્રમથી નાડી ચાલે અને કદી મંદ, શીત્ર કે સૂક્ષ્મ ચાલે અથવા નાડી પોતાના સ્થાનમાં ચક્ર ઉપર બેઠા પ્રમાણે બ્રમમ થતી (ચાકે ચડેલી) બાસે તો અસાધ્ય છે એમ જાણવું.

૩ જે મનુષ્યને મધ્યાન્હ કાળે અગ્નિ સમાન જ્વર આવે જેમની નાડી મળયુક્ત અને શીઘ્ર ગતિથી ચાલે અથવા શીતલ થાય તો તે બીજેજ દિવસે મૃત્યુ પામે.

૪ જેનો કંઠ કફથી ભર્યો હોય જેની નાડી ઉષ્ણ અને સર્વની ગતિ માફક વેગથી ચાલતી હોય તો અથવા નાડી હાથમાં આવતી ન હોય (અદ્રશ્ય હોય) અને મુખવિકાસી, એકદષ્ટિ, હોય તો તે અસાધ્ય છે એમ જાણવું.

૫ જેની નાડી અગ્ર ભાગે તીવ્ર (શીત્ર) અને શીતલ ચાલતી હોય અને ચીકણો પસીનો નીકળતો હોય તો તે સાત રાત્રિજ જીવશે એમ જાણવું.

૬ જેની નાડી અગ્ર ભાગે માલુમ પડતી નથી (કુખી ગઇ હોય) અને બીજા ભાગમાં મંદ ગતિથી ચાલતી હોય અથવા માંહે ઉંડી રહીને બહાર શ્વાસાદિ ઉપદ્રવ થાય તો ત્રણ રાત્રિ સુધી રહીને મરણ પામે.

૭ જેનો દેહ શીતલ, મુખથી શ્વાસ, નાડી તીવ્ર અને દાહ યુક્ત હોય અથવા તૃષા પીડિત હોય તો તે અર્ધપ્રહર સુધીજ જીવે.

૮ જે માણસ જ્વરના દાહ વડે તમ છે વાચ્ચિદોષ યુક્ત છે એવા માણસની નાડી બરફના જેવી શીતલ હોય તો તે ત્રણ દિનમાં મૃત્યુ પામે.

૯ જેની નાડી સ્વસ્થાન મૂકીને ચાલે અથવા ચાલેજ નહીં અને હૃદયમાં અત્યંત દાહ હોય તો તે મનુષ્ય દાહની શાન્તિ સુધીજ રહે.

૧૦ જેની નાડી અંગુષ્ઠ મૂલથી આરંભી અઢી આંગળ આગળ ચાલતી હોય (અઢી આંગળથી ફેર) તે અર્ધ પ્રહરમાં મૃત્યુ પામે. પરંતુ જે મૂર્છા, ભય શોકાદિ કારણથી ઉપર પ્રમાણે નાડી ચાલતી હોય તો તેના મૃત્યુ માટે બીતિ નથી એટલે એવો આદમી મૂર્છિત થઇ પડેલો પણ બેઠો થશે તેને હરકત થશે. નહીં તેમજ જેને જૂત બ્રાન્તિ લાગી હોય અથવા ધાતુક્ષીણ હોય અને જેની નાડી ત્રિદોષ યુક્ત સૂક્ષ્મ પણ ચાલતી હોય તો પણ તેને મૃત્યુ ભય નથી.

તેમ જે નાડી રોગ વગર શોક ક્રિંવા ટાઢ (શીતના) યોગથી સ્થાન બ્રષ્ટ થઇને નિશ્ચલ થઇ હોય તો પણ તેની બીતિ નથી.

જે નાડીમાં વાત અને કફ ક્રમી છતાં પિત્ત સ્વસ્થાનમાં પ્રબલ હોય તે રોગીને ઓસડ આપવું.

નાડી ત્રિદોષ યુક્ત છતાં પણ જ્યાં સુધી તેણે પોતાનું સ્થાન મૂક્યું નથી ત્યાં સુધી તે અસાધ્ય છે એમ જાણવું નહીં.

આહારવશાત્ નાડીગતિ વિચાર.

મધુર ભોજન કરવાથી નાડી મોરની ચાલ માફક ચાલે છે. તિક્ત ભોજનથી સ્થૂલ અને સર્પની ગતિ માફક ચાલે છે. અમ્લ ભોજનથી દેડકાની ગતિ માફક અને કિંચિત્ ઉપ્પુ હોય છે કટુ ભોજનથી ભ્રમરની ગતિ માફક, કષાય ભોજનથી કઠિન, અને મંદ ચાલે છે. ક્ષાર (લવણ) ભોજનથી સરલ અને શીઘ્રતાથી ચાલે છે તેમજ બે ત્રણ ચાર ઇત્યાદિ મિશ્રીત રસ યોગથી નાના પ્રકારની ગતિથી ચાલે છે. મધુર અને અમ્લ રસના ભોજનથી શીતલ નાડી, દૂધ ચોખાથી મંદ, શીતલ સદા ચાલે છે. દ્રવ પદાર્થોથી અતિકઠિન થાય છે. કઠિન પદાર્થ ખાવાથી અતિ ક્રોમલ થાય છે. તેમજ દ્રવે દ્રવ્યસ્ય કાઠિન્યે કોમ-લાકઠિનાપિ ચ ॥ અને જો પદાર્થ કઠિન યુક્ત હોય તો પણ તેથી મિશ્રિત ગતિમાં ચાલે છે. ગોળ અને દૂધયુક્ત લોટનો પદાર્થ, ઘઉં, અને શેકલા અન્નના ભક્ષણથી સ્થીર અને અતિ મંદ નાડી ચાલે છે. ગોળ અને તેલ યુક્ત પદાર્થથી પુષ્ટ કહોળા અને મૂળાના ભક્ષણ યોગથી મંદ. અડધ ખાવાથી લગુડા કૃતિ, શાક અને કદલી (કેળાંના) યોગથી રક્ત પૂર્ણ એટલે કિંચિત્ ઉપ્પુ અને જડ ચાલે છે.

નાડી ગતિ કારણ.

દેહધારી પ્રાણી માત્રનું સુખ દુઃખ પ્રકાશક હૃદય છે તે સ્વાભાવતઃ વારંવાર સંકુચિત અને પ્રકુલિત થાય છે. જે વખતે સંકુચિત થાય છે તે વખતે વાયુ બહાર જાય છે અને પ્રકુલિત થાય છે તે વખતે હૃદયમાં વાયુ પ્રવેશ કરે છે તેથી રક્તાભિસરણ ચાલુ થઈ નાડી ચાલે છે. જેમકે વીણાનો તાર ચડાવવાથી સર્વ રાગનો પ્રકાશ થાય છે તેમ હસ્તગત નાડી સર્વ રાગને સ્પષ્ટ કરે છે, સર્વ રાગને બતાવી આપે છે.

નાડી જ્ઞાનમાં હેતુ.

કાંઈક અંયાનુસાધનથી, કાંઈક કાલાનુસંધાનથી, અને કિંચિત્ સુક્ષ્મ બુદ્ધિના યોગે કરીને નાડીજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ્ઞાન ગુરુપદેશ, દેવપ્રસાદ અને પોતાના પુણ્ય સંચય વગર પ્રાપ્ત થતું નથી. રાગીની નાડી જોયા પછી વૈદ્ય પોતાના હાથ ધોઈ નાંખે છે તેજ વૈદ્ય કીચડથી ખરડાયેલા હાથ સાફ કરી નાંખવાની પેઠે સાફ કરે છે.

કાલજ્ઞાન.

યુગજ્ઞાન. સત્ય યુગમાં કફ, ત્રેતામાં વાયુ બલવાન હતો અને દ્વાપરમાં બેબે દોષ મળીને તે માણસના શીરમાં પ્રવેશ કરે છે જેમકે દ્વાપરના પ્રારંભે વાતપિત્ત, મધ્યમાં પિત્તકફ. અને અંતમાં કફવાયુ પ્રબલ હોય છે. કલિયુગમાં પીત્ત પ્રબલ થશે અને કલિને અતે સન્નિ-પાત થશે એથી લોકો એટલા દુઃખી અને અહ્ય બુદ્ધિના થશે.

સંવત્સર જ્ઞાન. સંવત ઋતુમાં કફ બલવાન હોય છે. ગ્રીષ્મ અને શરદમાં પીત્ત, પ્રાવૃદ્ વર્ષા અને હેમંતમાં વાયુ બલવાન હોય છે આ પ્રમાણે દિવસના પ્રથમ તૃતીયાશમાં કફ બલિષ્ઠ હોય છે. તેમ મધ્યાહ્ને અને મધ્ય રાત્રિએ પિત્ત બલિષ્ઠ હોય છે. તેમજ અપરાહ્ને એટલે દિવસના ત્રીજા તૃતીયાંશ તથા પૂર્વ રાત્રિ એટલે રાત્રિનો પ્રથમ

તૃતીયાંશ તથા અપરાત્રે એટલે રાત્રિનો છેવટનો એટલે ત્રીજો તૃતીયાંશ. પાછલી રાતે વાયુ બલવાન હોય છે.

દેશ જ્ઞાન.

સાધારણ અનુપ અને જાંગલ એવા પ્રકારના દેશ છે. જે દેશમાં પુષ્કળ વૃક્ષ અને પુષ્કળ મીઠું પાણી હોય છે તે દેશને અનૂપદેશ કહે છે. આવા દેશમાં વાયુ અને કફ સંબંધી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. જે દેશમાં વૃક્ષ અને જળ અલ્પ છે તેને જાંગલ કહે છે. એવા દેશમાં વાત પિત્ત અને રક્ત સંબંધી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. જે દેશમાં વૃક્ષ અને વારી સરખાં છે તેને સાધારણ દેશ કહે છે આમાં રોગ પણ સાધારણ થાય છે. આ પ્રમાણે કાલ અને દેશનો વિચાર કરીને જે વૈદ્ય રોગીની ચિકિત્સા કરશે તેજ રોગને જીતશે. અન્યથા મોહને પ્રાપ્ત થશે.

દૂત પરીક્ષામાંથી દુષ્ટકે.

દૂતમુક્ષાક્ષર સંખ્યાચિધાવિભાજ્યાતેષ્ટેવપश्येत् ॥

વિષમેષ જીવતિષ્ઠિયતેરોગી સમેચશદન્યે ચ ॥

જે દૂત વૈદ્ય પાસે આવીને જે વાક્ય બોલે તેના અક્ષરને ત્રણ ભાગતાં એટલે ભાગાકાર કરતાં વિષમ બાકી રહે તો રોગી, સારો થશે જો સમકિંવા શુન્ય બાકી રહે તો રોગીનો રોગ સારો થવો કઠિન છે, મરશે.

અશુભ સ્વપ્ન શાન્તિ.

પ્રાતઃકાલે ઉઠી સ્નાન કરી અડદ, તિલ, લોહ, અને સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય બ્રાહ્મણાદિને આપી ગાયત્રી, વિષ્ણુ કે શીવના મંત્રને! જપ કિંવા ગજેન્દ્ર મોક્ષનો પાઠ કરવો કે સાંભળવો.

વિશેષ:—જો સ્વપ્ન પોતાની પ્રકૃતિને સમાન હોય અથવા જોઈને તે ભૂલી જાય કિંવા દુઃખ સ્વપ્ન પર બીજા શુભ સ્વપ્ન જોવામાં આવે અથવા ચિંતવન કરે તો દેખે અથવા દિવસે સ્વપ્ન દેખે તો કાંઈ પણ શુભાશુભ ફલ નથી. इति स्वप्न निर्णय ॥

૧ શબ્દપરીક્ષા—કફરોગીનો શબ્દ ગંભીર, પીત્તરોગીનો સ્પષ્ટ, અને સ્વચ્છ, અને વાતરોગીનો મધ્યમ હોય છે.

૨ સ્પર્શપરીક્ષા—વાતરોગીનું અંગશીતલ, કફ રોગીનું આર્દ્ર (ચીકણું) ને શીતલ, અને પિત્ત રોગીનું ઉષ્ણ હોય છે.

૩ વર્ણપરીક્ષા—વાતરોગીનું અંગ રક્ષ સાથે કાળું કે પીળાશ પડતું હોય છે. પીત્ત રોગીનું પીળું કે તૈલ લગાડ્યા જેવું અને કફ રોગીનું સ્નિગ્ધ ને શુકલવર્ણ હોય છે.

નાડીસ્થાન-ગતિ-વિચાર

નાડીના દેવ એટલે સ્વામી—વાયુ નાડીના સ્વામી બ્રહ્મા, પિત્ત નાડીના શિવ, અને કફ નાડીના વિષ્ણુ છે.

સ્થાન—હાથના અંગુષ્ઠ મૂળથી પ્રથમ વિત્ત સ્થાન, મધ્યમાં વાયુસ્થાન, અને અંતમાં

કફસ્થાન છે. આ પ્રમાણે સનતકાર તથા પારાશર સિદ્ધાંતીઓએ કહેલું છે કે-વાતાધિક નાડી મધ્યમાં, પિત્તાધિક આદિમાં, અને કફાધિક છેવટમાં હોય છે. વળી ત્રિદોષ મિશ્રિત નાડી મિશ્રિત સ્થાનમાં ચાલે છે.

કારણ—ઉક્તસ્થાનાનુસાર ચાલવા રહેવાનાં તેઓ આ પ્રમાણે કારણ બતાવે છે.

પિત્તપંગુકફઃ પંગુ પંગવોમલઘાતવઃ ॥ વાયુના યત્રનીયન્તે તત્ર કર્ષતિમેઘવત્ એટલે પિત્ત, કફ મલ અને ધાતુ એ સર્વ પાંગળાં છે તેથી વાદળાંને જેમ વાયુ લઈ જાય છે તેમ તે તરફ ધસડાય છે તેજ પ્રમાણે તેને વાયુ જે સ્થાને લઈ જાય છે તે ઠેકાણે તે જાય છે. તેથી વાયુ નાડીના મધ્ય ભાગમાં રહીને આગળ ચિત્તને શીઘ્ર ગતિથી ચલાવે છે. (જેમકે) પૃથ્વી ઉપર અતિ પ્રબલ વાયુ આગળનાં ત્રણને ઝપાટા બંધ ઉડાડે છે ને પાછળનાંને મંદગતિમાં ચલાવે છે. તેમજ-તે આપણામાં રહીને વક્રગતિથી ચલાવે છે. અને કફ મંદગતિથી ચલાવે છે તેજ પ્રમાણે નાડીના અગ્રભાગમાં સ્થિત પોત્તની ગતિચંચળ હોય છે. ને મધ્યસ્થિત વાયુની ગતિ વક્ર હોય છે અને અંતસ્થિત કફની ગતિ મંદ હોય છે.

સર્વ મુનિઓ સત્યવાદી હોવાનો ખુલાસો.

વાતાદિ દોષના સ્થાનમાં નાડીની ગતિ જુદી જુદી હોય છે તેની વ્યવસ્થા શિવ સંહિતામાંથી કહે છે-

(A) કફ નાડીના સ્વામી વિષ્ણુ અને તે શુદ્ધ સત્વગુણ યુક્ત છે અને સત્યયુગ પણ શુદ્ધ સત્વ ગુણમય છે તેથી તે યુગમાં નાડીને અગ્રે કફ, મધ્યે વાયુ અને અંતે પિત્ત સ્થિત હોય છે.

(B) વાત નાડીના પતિ બ્રહ્મદેવ હોઈને રજોગુણમય છે અને ત્રેતાયુગ પણ રજોમય છે તેથી તે યુગમાં નાડીને અગ્રે વાયુ, મધ્યે કફ અને અંતે પિત્ત સ્થિતિ હોય છે.

(C) દ્વાપર યુગ એ મિશ્રિત યુગ યુક્ત છે તેથી તે યુગમાં નાડીની વ્યવસ્થા ત્રણ પ્રકારની છે. યુગના આદિ ભાગમાં પિત્ત, ને કફ, મધ્યમાં કફ અને વાત, યુગને અંતે કફ, પિત્તને વાત એ ક્રમે સ્થિત હોય છે. (વાત પિત્તકફાશ્ચાદૌ મધ્યેપિત્તં કફોમરુત્ કફઃ પિત્તંચવાતશ્ચ યુગસ્યાન્તે ક્રમાત્સ્થિતાઃ ॥ મૂળ આ શ્લોક છે ને ઉપર અર્થ આનાથી જુદો છે માટે લુલ્લ બરેલો લાગે છે.)

નિર્ણય. શંકર કહે છે, હું ત્રિગુણાત્મક છતાં પિત્ત નાડીનો સ્વામી છું, અને મારામાં તમેગુણ અધિક છે રજોગુણ તેથી ઓછો છે અને સત્વગુણ તેથી પણ ન્યૂન છે.

તેમજ કલિયુગમાં પિત્ત, વધારે થશે તે માટે નાડીના અગ્ર ભાગે પિત્ત, નાડીને મધ્ય ભાગે વાયુ અને અંતભાગે કફ થશે. અને કલિને અંતે સન્તિપાત્ત થશે ત્યારે મનુષ્ય અદ્વાપુષી થશે इतिशम् ॥

દ્રવ્યગુણસત્તા અવધી.

૧ સર્વ કાષ્ટ ઔષધી જેવી ને તેવી રહે તો એક વર્ષ સધી પૂર્ણ ગુણયુક્ત રહે છે-

પછી ગુણુહીન થાય છે. ચૂર્ણ એ મહિના પછી ગુણુહીન થાય છે. તથા ગુટિકા અને અવલેહ એક વર્ષ પછી ગુણુહીન થાય છે. તથા પક્વવૃત્ત અને તેલ ઇત્યાદિ ગુટિકા લેહથી પણ ચારમાસ વધારે ગુણુ મુજબ રહે છે એટલે સોળ માસ પછી ગુણુહીન થાય છે. જે ઔષધી થોડા કાળમાં પાકે છે તે એક વર્ષ પછી ગુણુહીન થાય છે જેવાં કે ધાન્યાદિક, તથા આસવ અને સુવર્ણાદિક ધાતુ ભસ્મ તથા રસ જેમ જેમ જુનાં થતાં જશે તેમ તેમ ગુણુ અધિક અધિક થશે.

૨ સર્વ કાર્યોમાં નવી ઔષધીની જ યોજના કરવી, પરન્તુ વાવડિંગ, પીપર, ગોળ, અન્ન, ઘૃત અને મધ એક વર્ષનું જુનું (પણ કાઈ ઠેકાણે) જ વાપરમાં.

ઔષધ પ્રકાર-પાંચકષાય વિધિ.

પાંચ પ્રકારના કષાય જેવા કે-સ્વરસ, કલ્ક, ક્વાથ, હીમ, અને ફાંટ એ પાંચ ઉત્તરોત્તર એક એકથી લધુ છે.

સ્વરસ વિધિ

ગળો ઇત્યાદિ ઔષધિ-જે અગ્નિ શીત, ક્રીડા, ઇત્યાદિથી બગડી ન હોય, તત્કાળ ઝાડેથી ઉતારી લાવી ફૂટી વસ્ત્રમાં બાંધી નીચેવીને રસ કાઢે તેને સ્વરસ કહે છે (૨) સોળ તોલા લીલી કુટેલી ઔષધી લઈ બમણા પાણીમાં પલાળી એક રાત રાખી વસ્ત્રમાં બાંધી રસ કાઢવો તેને પણ ઉત્તમ રસ કહે છે (૩) અથવા સૂકી ઔષધી લઈ આઠગણા પાણીમાં દેવતા ઉપર સિદ્ધ કરે ને જ્યારે ચોથો ભાગ રહે ત્યારે છાણીલે તે પણ રસ છે. (૪) આમાં જે તુરત કાઢેલો રસ છે તે ભારી છે એટલા માટે તે બે તોલા પીવા આપવો. રાતનો રાતે પલાળેલો અથવા અગ્નિથી સિદ્ધ કરેલો પેલાથી હલકો છે માટે તે ચાર તોલાથી પીવાને આપવો. (૫) જે આ સ્વરસમાં સાકર, મધ, ગોળ, ખાર, જીરું, લુણુ, ઘૃત, તેલ ઇત્યાદિ તથા ચૂર્ણ ઇત્યાદિ નાંખવું હોય તે વા તોલા પ્રમાણથી નાંખવું.

તંડુલજ વિધિ

ખાંડેલા ચોખ્ખા ચારતોલા લઈ આઠ ગણા પાણીમાં ચોખ્ખા નરમ થાય ત્યાં સુધી રાખીને પાણીને છાણી કામમાં લેવું તેને તંડુલજ કહે છે.

હિમ વિધિ.

એક પલ (ચાર તોલા) કુટેલું ઔષધ છ પળ પાણીમાં પલાળીને એક રાત વાસો રાખવું આને હીમ અને શીત કષાય પણ કહે છે. આ પીવાનું પ્રમાણ આઠ તોલાનું છે.

મંથ વિધિ.

એક પત્ર કુટેલું ઔષધ ચાર પલ પાણીથી મૃતિકાના વાસણમાં પલાળી મંથીને છાણીલે તેને મંથ કહે છે. તેની માત્રા બે પલની છે.

ફાંટ વિધિ.

એક પલ કુટેલું ઔષધ ચાર પલ ગરમ પાણીમાં મૃતિકાના વાસણમાં પલાળી છાણી લેવું એને ચૂર્ણદ્રવ અને ફાંટ કહે છે આની માત્રા પણ બે પલની છે. એમાં મધ, સાકર, ગોળ, દૂધ ઇત્યાદિ નાંખવું હોય તો એક કર્ષ પ્રમાણ નાંખવું.

કલ્ક વિધિ.

લીલી ઔષધીને શીલાપર વાટીને અથવા સુકી ઔષધીને પાણી સાથે વાટીને લુગદી કરવી. પછી વસ્ત્રમાં છાણી લેવી. એનું પ્રમાણ એક તોલાનું છે. કલ્કમાં મધ, ઘી અને તેલ કલ્કથી બમણું તથા સાકરને ગોળ સમાન અને દ્રવ (દૂધ વગેરે) વાહી પદાર્થ, યોગણો આપવો.

ચૂર્ણ વિધિ.

જે અત્યંત સુકી ઔષધીને સારી ખાંડેલી ને વસ્ત્રગાળ કરી હોય તેને ચૂર્ણ કહે છે. એની માત્રા એક કર્ષની છે. જે ચૂર્ણમાં ગોળ મેળવવો હોય તો ચૂર્ણની સમાન, સાકર બમણી, હોળ શેકીને મેળવવી. મોળ પેદા કરશે. ઘૃતાદિ પદાર્થમાં મિશ્ર કરી ઔષધ ચાટવું હોય તો તે ચૂર્ણથી બમણું અને જેમાં પીવું હોય તે ચૂર્ણથી યોગણું લેવું. ચૂર્ણ, અવલેહ, ગુટિકા, કલ્ક, એનું અનુપાન પિત્તરોગમાં ૩ પલ, વાતમાં બેપલ, કફમાં એકપલ જેમ તેલ જલપર પડવાથી તુરત ફેલાઈ જાય છે તેમ અનુપાન જોરથી શરીરમાં તુર્ત ફેલાઈ જાય છે.

ભાવના વિધિ

જેટલા પ્રવાહી પદાર્થમાં ચૂર્ણ સારી પેઠે પલળે તે ભાવના પ્રમાણ છે.

પુટ પાક વિધિ.

પુટ પાકના કલ્કનો સ્વરસ લેવામાં આવે છે. તેની યુક્તિ-પુટ પાક થયાની પરીક્ષા આ છે કે-જ્યારે લેપ લાલ અંગાર સદૃશ થાય ત્યારે જાણવું કે પુટ પાકી ગયો. એના કલ્ક ઉપર ૬ ભારી (કાશ્મીરી) વડ અથવા જાંબુ ઇત્યાદિનાં પત્ર લપેટી-તેના ઉપર બે આંગળ માટીનો લેપ કરી પકાવી એનો ચાર તોલા રસ પીવો. જે એમાં મધ નાંખવું હોય તો એક ૧ તોલો અને જે બીજો કલ્ક, ચૂર્ણ તથા પ્રવાહી પદાર્થ નાંખવો હોય તો અરધો તોલો લેવો.

ઉષ્ણોદક વિધિ.

પાણી આઠ ભાગમાં કે ચતુર્થાંશ કે અર્ધાંશ શેષ રાખીને તૈયાર કરવું, ૧૬વા કેવલ ઉભરો આવેથી ઉતારી લેવું તેને ઉષ્ણોદક કહે છે-આ કફ, આમવાત, મેદ નાશક બસ્તી શોધક તથા જઠરાગ્નિ દીપક છે. અને જે રાતમાં પિયે તો કાસ, શ્વાસ, જ્વરાદિનો નાશ કરે છે.

ક્ષીર પાક

જે પીપર ઇત્યાદિ દ્રવ્યના બીને દુધ સિદ્ધ કરવું હોય તો દ્રવ્યથી આઠ ગણું દુધ અને

દુધથી યોગણું પાણી નાંખી ઉકાળવું અને જ્યારે દુધ માત્ર બાકી રહે ત્યારે પીએ તો આમશૂળનો નાશ થાય છે.

કવાથ વિધિ.

એક પત્ર ઔષધી ચૂર્ણ સોળપલ પાણીની સાથે મૃતિકાના વાસણમાં ઉકાળી જ્યારે અષ્ટમાંશ રહે ત્યારે છાણી લેવું આનું દ્રવ્ય એક તોલાથી લઈને પત્ર પર્યંત હોય તો સોલ ગણું પાણી નાંખવું. પલથી કુડવસુધી આઠગણું કુડવથી પ્રસ્થાદિક પ્રમાણને યોગણું પાણી. એ પાણી મંદાગ્નિથી સિદ્ધ કરેલું, સુખોષ્ણ પાવું એને શતકષાય કવાથ અને નિર્ધુહ પણ કહે છે.

કવાથ પાન માત્રા.

સ્નેહ, અથવા ઘૃત, તેલ, કવાથ ઇત્યાદિ ઔષધ એક પલ પ્રમાણ પીવું, એ ઉત્તમ માત્રા છે. ત્રણ તોલાની મધ્યમ માત્રા અને એ તોલાની ઉતરતી છે. અને તત્કાંતરમાં કહેલું છે કે-એક પલ ઓસડમાં સોળપલ પાણી નાંખી ઉકાળતાં જ્યારે ચતુર્થાંશ રહે ત્યારે સોળ તોલા પીવા આપવું. જેની જઠરાગ્નિ પ્રબલ હોય અને શરીર મોટું હોય તેને ચાર પલ આપવું વળી કેટલાક વૈદ્ય કહે છે કે એપલ આપવું કેટલાક વૈદ્ય અષ્ટમાંશ કવાથનો ભાગ ન ઇચ્છતાં કહે છે કે અષ્ટમાંશ કવાથની એપલ જેટલી માત્રા આપવી. જે કવાથમાં સાકર કે ખાંડ નાખવી હોય તો વાત રોગમાં કવાથથી ચતુર્થાંશ, પિત્તમાં અષ્ટમાંશ, ને કફમાં ૧૬ ભાગ નાખવી તથા મધ નાંખવું હોય તો તેથી ઉલટું એટલે વાતમાં ૬૬ પિત્તમાં ૬ અને કફમાં ૬. જીરું, ગુગલ, ક્ષાર, લવણ, શીલાજીત, હીંગ અને ત્રિકટુ એ ઉકાળામાં નાંખવું હોય તો એક ટંક નાંખવાં દુધ, ઘી, ગોળ, તેલ, મૂત્ર તથા અન્ય પ્રવાહી પદાર્થ તથા કલ્ક ને ચૂર્ણ નાંખવું હોય તો એક તોલા પુર નાંખવું. રોગીએ સુખેથી બેસી સુવર્ણાદિ કે મૃતિકાદિના પાત્રમાં રાખી પ્રસન્નતાથી ઓસડ પીવું, ને પાત્રને ઉંધું વાળી આચ્છન્ન કરી પાન ઇત્યાદિ ખાવું.

અવલેહ વિધિ.

કવાથાદિ ઓસડને ફરી પકવવાથી ગાદું થાય છે તેને રસક્રિયા કહે છે. એની માત્રા એક પળની છે એમાં ચૂર્ણથી સાકર યોગણી, અને ગોળ બમણો તથા પ્રવાહી પદાર્થ નાંખવો હોય તો યોગણો નાંખવો એવો સર્વાત્ર નિયમ છે. જ્યારે અગ્નિની આંચથી અવલેહ પરિપકવ થાય છે ત્યારે એમાં ભાર આવે છે અને પાણીમાં નાંખવાથી હુળી જાય છે અને આંગળીથી દાબવાથી સ્થીર તથા ગોળાકાર થાય છે તેમજ ગંધ, વર્ણ, અને રસની ઉત્પત્તિ થાય છે આ અવલેહ ચાટ્યા પછી દુધ કે શેલડીનો રસ કિંવા પાંચ મૂળના કવાથમાં સિદ્ધ કરેલું યુષ કિંવા અકુષાનો કવાથ યથાયોગ્ય નક્કી કરી પીવા આપવો. એટલે એ અનુપાન પ્રશસ્ય છે.

વટક વિધિ

વટકનું નામ ગુટિકા, વટિ, મોદક, પીંડી-ગુડ તથા વર્તી પણ છે. ગોળ, સાકર કે ગુગળનો અગ્નિ ઉપર અવલેહ તૈયાર કરી એમાં ચૂર્ણ નાંખી વટક તૈયાર કરે અને કોઈ ઠેકાણે અગ્નિ વગર કેવળ ગુગળથી વટી કરવી. કોઈ ઠેકાણે સ્વપદાર્થથી અથવા મધથી બાંધવી. આ ગુટિકામાં સાકર ચૂર્ણથી યોગણી, ગોળ બમણો ગુગળ ચૂર્ણ સમાન, તથા મધ પણ ચૂર્ણ સમાન મેળવવું. અથવા બીજો કોઈ સ્વ પદાર્થ નાંખવો હોય તો ચૂર્ણથી બમણો નાંખવો.

ધૂત-તૈલ વિધિ.

(૧) ધૂત કે તૈલ કલ્કથી યોગણું લેવું એ ધૂત કે તૈલથી યોગણા દ્રવ પદાર્થમાં અગ્નિ પર તેલ શેષ રહે ત્યાં સુધી રાખવું. એની માત્રા એક વાલ પ્રમાણની છે. જો કે ક્વાથનું દ્રવ્ય હોય તો યોગણું પાણી નાંખી ઉકળતાં જ્યારે ચતુર્થાંશ રહે ત્યારે તેલથી યોગણો નાંખીને તેલ સિદ્ધ કરવું. જો દ્રવ્ય કામલ હોય તો યોગણું પાણી, કઠણમાં આઠ ગણું અને જો એ મૃદુ દ્રવ્યાદિ દુધમાં સિદ્ધ કરવું હોય તો દુધ આઠ ગણું નાંખવું અને જો અત્યંત કઠણ હોય તો સોળગણું પાણી નાંખવું. મૃદુ, ગળો છત્યાદિ ક્ષીભો પદાર્થ કઠિન શુક્ર આદિ શુષ્ક અતિ કઠિન દેવદાર ચંદનાદિ.

(૨) ઉપર કહ્યું કે મૃદુ દ્રવ્યથી યોગણું પાણી, કઠણથી આઠ ગણું, અતિ કઠણથી સોળગણું એતો મૃદુ કઠણાદિ બેદથી કહ્યું હવે કોઈ આચાર્ય વજન પરિમાણ બેદથી કહે છે કે-એક કર્પથી પત્ર પ્રમાણ દ્રવ્યમાં ૧૬ ગણું, અને પલથી કુડવ સુધી આઠ ગણું, જળ તથા એક પ્રસ્થથી ખારી પર્યંત સોગણું પાણી નાંખવું.

(૩) જ્યાં પાણી અથવા ઉકાળો અથવા સ્વરસમાં ધૂતાદિક સાધેલું હોય ત્યાં પાણીમાં તેલાદિક ચતુર્થાંશ પષ્ટાંશ અને સ્વરસમાં સાધવું હોય તો તેલ ધૂતાદિથી અષ્ટમાંશ કલ્ક-મીશ્રિત કરી સાધવું.

(૪) કલ્ક અર્થાત લુગદી બનાવવી:--એ સારી તરેડથી પાકવા વાસ્તે યોગણા પાણીમાં પીસીને તૈયાર કરવી.

(૫) જ્યાં સ્નેહપાકમાં પંચાદિક હોય, જેવાં કે દુધ, દહીં, તક, સ્વરસ એ પ્રમાણે પાંચથી આદિ ૪ ચાર દ્રવ્ય હોય ત્યાં તેલ (સ્નેહ) બરાબર એ ચારે લેવાં તો પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે યોગણા પાણીમાં કલ્ક વાટીને કલ્ક તૈયાર કરો તો દ્રવ્યથી યોગણું થયું.

(૬) જ્યાં કેવલ ક્વાથમાં ધૂતાદિ સ્નેહ સિદ્ધ કહ્યો છે ત્યાં જો ઔષધીનો ઉકાળો કહ્યો હોય એનો કલ્ક પણ તેમાં સામેલ કરી સિદ્ધ કરવું.

(૭) જો સ્નેહમાં કલ્ક ન નાંખવો હોય એને કેવળ દ્રવ્યમાં (ક્વાથમાં-અન્ય સ્વરસ છત્યાદિમાં) સિદ્ધ કરવું.

(૮) જ્યાં કેવળ દ્રવ્યની સાથે સ્નેહપાક કહ્યો હોય ત્યાં યોગણા પાણીમાં કલ્ક વાટીને કલ્ક તૈયાર કરો તો દ્રવ્યથી યોગણું થયું.

(૯) જે સ્નેહમાં પુષ્પનો કલ્ક હોય એમાં પાણી સ્નેહથી યોગણું અને સ્નેહથી ૩ પુષ્પનો કલ્ક યુક્ત કરવો.

(૧૦) જ્યારે ઘૃતાદિકના પાકનો કલ્ક આંગળીઓથી અડતાંજ બંધાવા લાગે અને અગ્નિપર નાંખવાથી શબ્દ ન થાય ત્યારે સિદ્ધ સ્નેહ જાણવું. અને જ્યારે તેલ પર ફીણ આવે અને ઘીનું ફીણ શાંત થાય અને વર્ણ ગંધ રસાદિક તેમાં ઉત્પન્ન થાય તો સિદ્ધ (પાક) થયો જાણવો.

(૧૧) સ્નેહવાકના ભેદ:—સ્નેહવાક મૃદુ, મધ્ય અને ખર એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો છે. તેમાં જેનો કલ્ક સ્નેહ સિદ્ધ થયા પછી ક્રિયિત રસ યુક્ત રહે તે મૃદુ જેનો રસ રહિત કામલ રહે તે મધ્ય અને જે થોડો કઠણુ રહે તે ખર; એ ઉપરાંત અતિ કઠણુ થાય તે દગ્ધવાળુ છે તે દાહકારક નિરૂપયોગી છે. અને જે થોડો કાચો રહે તો નિર્વીર્ય. અગ્નિમાં દાહકારક અને જડ થાય છે. આમાં નાસને વાસ્તે મૃદુપાક, મધ્ય સર્વકાર્યમાં અને અભ્યંગાર્ય-ખર ચોજવો. ઘૃત, તેલ, ગોળ ઇત્યાદિ એકજ દિવસમાંજ કરવું. કારણ કે રાત્રે વાસી રાખીને કરવાથી વધારે હાનીકારક થાય છે.

૧૮ સંધાનવિધિ

જે દ્રવ્ય દ્રવ પદાર્થમાં ઘણા કાળ પર્યંત રહ્યાથી ખાટો થાય એને આસવ અને અરિષ્ટ ભેદથી ઔષધ યોગ્ય કહે છે. તેમાં જે અપકવ ઔષધથી મદ્ય સિદ્ધ થાય છે તેને આસવ અને ઇતરને અરિષ્ટ કહે છે.

૧૯ અરિષ્ટ વિધિ.

સામાન્ય અરિષ્ટ વિધિ કહે છે—

(૧) અરિષ્ટમાં દ્રવ્યનું પાન (તોલ) ન લખ્યું હોય ત્યાં જે એક દ્રોણ (૧૦૨૪ તોલા બાર) દ્રવ (પ્રવાહી પદાર્થ) હોય તો તેમાં એક તુલા (૪૦૦ તોલા) ગોળ, ગોળનું અરધ (૨૦૦ તોલા) મધ અને બીજા પદાર્થ ચૂર્ણાદિક નાંખવું હોય તો ગોળનું દશાંશ (૪૦ તોલા) નાંખવું.

૨ જે પકવ્યા વિના મધુરદ્રવ—જેમકે શેરડીનો રસ ઇત્યાદિથી અરિષ્ટ તૈયાર થાય તેને ક્ષીતરસ—સીધુ કહે છે, અને જે પરિપકવ મધુર દ્રવથી થયો હોય તેને પકવરસ સીધુ કહે છે.

૩ જે પરિપકવ અન્નના સંધાનથી ઉત્પન્ન થયો હોય તેને સુરા કહે છે એ સુરાના માંકને પ્રસન્ન અને નીચે ગાદું રહે તેને કાદંબરી કહે છે. એની નીચે રહે તેને અજગલ કહે છે અને મેદક અજગલથી પણ ગાદું હોય—થાય છે. જે પરિપકવ અને સાર હીન હોય તેને સુરાબીજ અને કીરવક પણ કહે છે.

૪ જે તાલ (તાડ) ને ખજુરના રસથી તૈયાર થાય તેને તારણી.

૫ જે દ્રવદ્રવ્યમાં તેલાદિક રસેલ અને લવણયુક્ત કંદમૂલ ફલાદિ નાંખી સંધાન કરે તેને સુક્ત.

૬ જે તેલ-કંદ-શાક, ફલને ગોળના પાણી સાથે થોડા દિવસ રાખ્યાથી ખટાશ આવે તેને ગુડ સુક્ત કહે છે. એ રીતે દ્રાક્ષનો પણ સુક્ત થાય છે.

૭ જે કાચા જવ દળીને પાણીમાં રાખવાથી પાણી ખાટું થાય તેને તુષામ્બુ કહે છે. અને.

૮ જે જવતુષ રહીત કરીને પાણીમાં નાંખી ઉકાળીને પાણીને ખાટું કરે છે તેને સૌવીર કહે છે.

૯ જેતુપરહિત ઘઉં પાણીમાં પલાળી પાણી ખાટું કરે છે તેને આરનાલ કહે છે.

૧૦ જે ઘઉં પકવીને કરે છે તેને સૌવીર કહે છે તે પૂર્વવત્ ગુણુકારી છે.

૧૧ જે ધુધરી (કુખમાળ ધાન્ય) ઇત્યાદિ નામંડા (ઓસામણ)નું સંધાન છે તે કાંજી.

૧૨ મૂળા સરસવાદિનું સંધાન થાય છે તે સંડાકી કહેવાય છે.

૭૭૩. મદનમોહક—

જવફળ, જવંત્રી, લવિંગ, મસ્તૂબી, સાલમ, વંશજોયન, દાલચીની, એલચી છોટી ચોપચીની, ચીનીકયાળ, ખસ, બડી એલાયચી આ દરેક દવા ૪ ચાર ટંક, તિલ, તમાલપત્ર, અશ્વગંધ, સંયલછાલ, શતાવરી, કાયફર, કેળકંદ, કપૂર, ધતુરખીજ, ધનીયા; મીરચ, ગજેરની છાલ, અનાર દાણા, ભારંગી, મોચરસ, મુઝેડી, પીપળ, કાકડાશીંગી, પુષ્કર મુળ, પીપરીમુળી ગોખર, કાલુજીર, સફેત જીરું સીંગોડાં આ દરેક દવા ૧ ટંક. કોચખીજ, ગજપીપર, મુસલી, લોંડીપીપર, કાળી મુસળી, નાગકેશર આ દરેક.

ગોલ ૨૫, બદામગીરી ૨૫, ધુલરા ૨૦ ચોરાજી ૨૦, ચીલગો ટંક ૨૦, અફીણ તોલા ૨, ભાંગ તોલા ૨, દુધ સાડા સાત શેર જા.

૭૭૪. બૃહત્ જીવન-ગુતન—

ભોરોંગણીનાં મુળ તોલા ૩૦, અરણીનાં મુળ તોલા ૩૦, સાટોડીનાં મુળ તોલા ૩૦, ગોખર મુળ તોલા ૩૦, ખપાટ મુળ તોલા ૩૦, કાંકચ મુળ તોલા ૩૦, ખોરખગાંજે તોલા ૩૦, એરંડનાં મૂળ તોલા ૩૦, ખડસલીયાના મૂળ તોલા ૩૦, આસોદમુળ તોલા

૦, કાળી દ્રાક્ષ તોલા ૩૦, બીલીફળ અર્ધ કચરાં તોલા ૩૦, એ તમામ સરખાં લઈ ધિક્કચરાં કરી તપેલામાં પાણી મણુ ૪ (૪૦ શેર લેખે ૪૦ શેરીયો મણુ) માં નાંખવાં માં આંબળાં નંગ ૨૦૦૦) છુકો ઝીણો કરી પોટલી બાંધી નાંખવો વાસણુ ઢાંકવું. ઉપર કાંઈવાળું ધીમી આંચ શરૂ કરવી જ્યારે ૧૦)શેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી આંબળાંની પોટલી ઢી તેમાં ૨૧૧ શેર ઘી નાંખી ખરલ કરવાં બાદ સાકર મણુ ૧૧૧ની ચાસણી ઉપરના પાણીમાં પાણીને ગાળીને કરવી હાથ ચોટે તેવી થાય ત્યારે નીચેની ચીજો તેમાં મેળવવી. મધ શેર ૧૧, ઘૃત શેર ૨૧૧, પીપર શેર ૧૧૧, એલચી તો. ૧૮, વંશલોચન શેર ૩, નાગકેશર શેર ૧૧, તમાલપત્ર શેર ૦૧૧, કપડછાણુ કરી નાંખવાં, બાદ કાચની ખરણીમાં રાખવું. માત્રા લા ૨૧૧ થી ૫ ઉપર દુધ પીવું. કાસ, શ્વાસ, ક્ષય, ધાતુવિકાર નબળાઈ ઉપર. અકસીર છે.

૭૭૫ લેપન વિધિ.

૧ આલેપ, લેપન, લેપ અને લિપ્તક એવાં ચાર લેપનાં નામ છે તથા દોષધન, વિપહા ને વણ્ય એ ભેદે કરી લેપ ત્રણ પ્રકારનો છે આંગલનો ચોથો ભાગ-ત્રીજો ભાગ અને ધાંગલ એવાં ત્રણ પ્રમાણુ છે. આ લેપ રોગનાશક અને સુકા રૂપનાશક હોય છે.

૭૭૬ દોષધન લેપ—

૨ સાટોડી, દેવદાર, સરસવ, સુંઠ સરગવાની છાલ એમને કાંજીમાં વાટી લેપ કરવાથી પ્રકારનો સોજો મટાડે.

શીરીષની છાલ, જેઠીમધ, તગર, રક્તચંદન, એલચી, જટામાંસી, હલદર, દારૂહલદર, લેટ, (કાઠ) વાળો, એ સર્વનું ચુરણુ કરી પંચમાંશ ઘૃત મિશ્રિત કરી જલ સાથે લેપ થાય તો આ દશાંગ લેપ વિસર્પ, વિસ્ફોટક, શોથ અને દુષ્ટ વણુનો નાશ કરે છે.

૭૭૭ વિપહા લેપન—

૩ માખણુ અને તલ એનો બકરીના દૂધ સાથે લેપ કરવાથી અથવા કાળી માટીનો કરવાથી બીલામાંનો સોજો મટે છે.

૭૮ વણ્ય લેપ—

૪ રક્ત ચંદન, મજ્જા, લોધર, ઉપલેટ, મેંદીનાં બીજ, (ત્રિયંબુ) વડવાઈનાં અંકુર, મસુરનો લેપ બ્યંગ રોગ નાશક અને મુખ કાન્તિકારક છે.

૫ લેપ વિધિ—આ લેપ અને પ્રદેહ, એવા લેપના બે ભેદ છે. જેહનું પ્રમાણુ અર્ધા ળ જડાપણુનું છે. જે શીતલ, ઢીલો, સુકવાવાળો હોય તે-આલેપ-પ્રલેપ-પિત્ત ક છે જે ઢીલો, ગાઢો અને ગરમ કરીને લેપ કરવામાં આવે છે તે પ્રદેહ-કફવાત ક છે.

૬ રાત્રે લેપ કરવો નહીં ને સુઈ રહ્યા પછી રાખવો નહીં પ્રદેહ અને પીડિત સુકાવા

દેવો નહીં કારણકે અધકારે કરીને ટંકાયેલી બાફ રવાડાંના છીદ્રોમાં રહે છે તે લેપ વિના નીકળે છે માટે રાતે લેપ કરવો નહીં. ચતુર વૈદ્યે પ્રણુ ઉપર રાત્રે પણ લેપ કરવો. કે જે પ્રણુ રક્ત અને કફથી થયેલ, પાકરહિત, અતિ ગંભીર, હોય તે ઉપર રાતે પણ લેપ કરવો.

૭૭૬ પ્રલેપ—

જેઠીમધ, રતાંજલી, મુર્વા (મરડાશીંગી) રામેશરનું મૂળ, પીત પાપડો, વાળો, તગર, કમળકાકડી એમનો પ્રલેપ-પીત-નાશક છે.

૭૮૦ પ્રદેહ—

બીજોરાનુંમૂળ, જટામાંસી, દેવદાર, સુંઠ, રાસ્ના, અને અરણીનાં મૂળનો-પ્રદેહ વાતશોથ નાશક છે. પીપરી, જુના તલનો ખોળ, સરગવાની છાલ, વાલુ (સિકતા-રેતી) અને હરડે ગાયના મૂત્ર સાથે વાટી ગરમ કરી લેપ કરવો આ પ્રદેહ-કફ-સોથ-નાશક છે.

૭૮૧ શોણિતસ્ત્રાવ પ્રકાર—

૧ માણસનો રોગ જોઈ લોહી કઢાવવું તે દોષ બલાબલ પ્રમાણે એક પ્રસ્થ (૬૪ તોલા) અથવા અર્ધો પ્રસ્થ (૩૨ તોલા) અથવા પા વા પ્રસ્થ (૧૬ તોલા) રક્ત કઢાવવું.

૨ શરદઋતુમાં અવશ્ય લોહી કઢાવવું, તેથી ત્વચાના દોષ, ગુમડાં, સોજો, ઈત્યાદિ લોહી બીગાડ સંબંધી રોગનાશક થાય છે.

૩ વર્ષાકાલમાં જે દહાડે વર્ષા વીજળી નહોય તે દહાડે તેમજ ગ્રીષ્મ ને શરદ ઋતુમાં ઠંડી વેળા અને શીત કાળમાં લોહી કઢાવવું.

૪ લોહી સ્વભાવથી મધુર છે રંગ એનો સ્વાભાવિક રાતો છે. આ રક્ત ન ટાઢું ન ગરમ પણ સાધારણ છે તેમજ ન હલકું ન ભારે અને સ્નિગ્ધ છે. જ્યારે પીતે કરી બગડે છે ત્યારે વિસ્ત્ર એટલે કાચા માંસ જેવું દુર્ગંધ યુક્ત થાય છે.

૫ આ લોહીમાં જે વિસ્ત્રતા (કાચા માંસની ગંધ) દ્રવતા, રક્તતા, ચેતન, નષ્ટ થઈ જવું એ પાંચ ગુણ અનુક્રમે પંચમહાભૂતના છે.

૬ લોહી બગડવાથી શરીરમાં સોજો, રક્તમંડલ, પીડા, દાહ, અંગનું પાકવું, ખસ ને નાના ફેડલા થાય છે.

૭ રક્તવૃદ્ધિ થવાથી શરીરને નેત્ર રાતાં થઈ જાય છે. નસો લોહીથી ભરાઈ જાય છે અંગોનું ભારે પથ્થું, નિદ્રાની અધિકતા, પ્રમેહ, અને દાહ થાય છે.

૮ રક્ત ક્ષીણ થવાથી મધુર પદાર્થપર ઇચ્છા, મુર્છા, ત્વચાની રૂક્ષતા, અને શીરા-નસોની શીથિલતા થાય છે.

૯ લોહી વાયુ એક રીતે દુષિત થાય છે ત્યારે ચિત્ત, જન્ય છે એટલે માંડા થઈ જાય છે.

૧૦ વાત દુષિત રક્ત લક્ષણુ:-વાયુ થકી દુષિત રક્ત રાતુ ફેનયુક્ત, રક્ષ, ખરખરં પાતળું, શીઘ્ર વહેવાળું, સુકાઇ જનારું, અને લોહીથી શરીરમાં સોઈ બોકાવા જેવી પીડા થાય એવું હોય છે.

૧૧ પીત્ત દુષિત લોહી:-પીળું, હરિત, નીલ, શ્યામ એટલે રતાશને લીધે કાળું, કાચા માંસની ગંધવાળું સ્વાદહીન (એટલે સ્વભાવથીજ જેનો મધુર સ્વાદ છે તે રહિત ખાઈ વગેરે) ઉષ્ણ, કીડી માખી વગેરે પણ ખાતી નથી એવું ખરાબ થાય છે.

૧૨ કફ દુષિત લોહી:-ટાઢું, બહુ ચીકણું, ગેર પાણી જેવું, માંસના લોંદા જેવું, સુકાઇ ઠરી જનારું, અને મંદ વહેવાવાળું હોય છે.

૧૩ દ્વિદોષ દુષિત લોહી:-એદોષના ચિન્હયુક્ત અને ત્રિદોષ દુષિત દુર્ગંધીયુક્ત સર્વ લક્ષણયુક્ત અને કાંજ જેવું હોય છે.

૧૪ વિષ દુષિત:-ઝેરથી બગડેલું લોહી રતાશને લીધે કાળું નાસિકાથી નીકળવાવાળું કાચા માંસની વાસવાળું કાંજ જેવું અને સર્વકૃષ્ટ એટલે અઢાર પ્રકારના કુષ્ટોનું કરનારું થાય છે.

૧૫ પ્રકૃતિ સ્વભાવી, રૂધીર:-જે લોહીનો રંગ ઈદ્રગોપ એટલે ગોકુળ ગાયના જેવો રાતો હોય અને ગાઢું ન હોય તે રક્ત શુદ્ધ સમજવું.

૧૬ રક્ત મોક્ષણ કરવા યોગ્ય રોગ. ચોથ, દાહ, અંગમાં ક્રાંત પણ ઠેકાણે પાકવું, પાક, શરીરનો વર્ણ રાતો થવો, નાસિકા વગેરે કાઈપણ માર્ગે લોહીનો ત્વાવ, વાતરક્ત, કુષ્ટ, પીડા યુક્ત કઠિણ વાત રોગ, પાંકુ, શ્લીપદ, વિષદુષિત રક્ત થતાં ગ્રંથી, અર્બુદ, અપચી, શુદ્ર રોગ અધિમંથ રોગ વિદારી, સ્તનરોગ, માત્રોની શિથિલતા, અને બારેપણું રક્તાભિસ્પંદ, તંદ્રા, નાક, મુખ અને દેહમાં દુર્ગંધ રોગ, યકૃત, પ્લીહા, વિસર્પ, વિદ્રધિ, પીડિકા :(શરીરમાં ફેડા થાય છે તે) કાન, હોઠ, નાક અને મુખપાક રોગમાં, દાહ રોગ, શિરોરોગ, ઉપદંશ, રક્તપીત્ત, આટલા રોગમાં રક્તત્વાવ એટલે લોહી કઢાવવું શ્રેષ્ઠ છે.

ઉક્ત રોગોમાં પછના (પ્રક્ષણ) એક રીતે અથવા જળોઃકે તુંબી લગાડી અથવા શિરા મોક્ષ કહેતાં શિરાવેધ કરાવી લોહી કઢાવવું શ્રેષ્ઠ છે.

૧૭ શિરામોક્ષ અયોગ્ય મનુષ્ય—

અતિકૃશ, અતિ મૈથુન કરનાર, નપુંસક, બમાર્ત, ગર્ભવતી, પ્રસૂતા, પાંકુરોગી, જે વ-મનાદિ પંચકર્મ કરી શુદ્ધ થયેલ છે તે, સ્નેહપાન કરેલો, અર્શરોગી, સર્વાંગશોથી, ઉદરરોગી, શ્વાસ, કાસવાન ઉલટી અને અતીસારી, અતિ પરસેવો કાઢેલો, ૧૬ વર્ષથી કમી અને ૭૦ ઉપરના હોય તે જેનાં શરીરમાં ચોટ લાગી લોહી પડી ગયું હોય તે આટલા શિરામોક્ષ કરવાને યોગ્ય નથી.

તેમજ વિષયુક્ત મનુષ્યને પણ શિરામોક્ષ વિષ તુલ્ય છે.

જો આટલાઓને લોહી કઢાવવું હોય તો એટલે આવશ્યકતા હોય તો જલો લગાડી લોહી કાઢવું.

૧૮ જે લોહી વાત, પિત્ત, અને કફ કરીને દુષિત હોય તેને ગાયનાં શીંગડાં, જળો અને તુંબડી વડે કરીને એમ ત્રણ પ્રકારે કરીને લોહી કાઢવું. જે જે દોષથી અથવા ત્રણે દોષે કરીને દુષિત થયેલું હોય તેને મુક્તિભીશિરામોક્ષ કરાવી એટલે દુસ્ત ખોલાવી લોહી કઢાવવું અથવા પછના લગાવી કઢાવવું.

જલો—એક હાથભર જગાનું લોહી ખેંચે છે. તુંબડી બાર આગળનું, પછના એક આંગળનું ગોશુંગ દશાંગુલનું અને શિરામોક્ષ સર્વાંગને શુદ્ધ કરે છે.

૧૯ શીતકાલમાં અને ભોજનથી પ્રથમ લોહી ન કઢાવવું, તેમજ મૂર્છારોગ, અતિ નિદ્રારોગ, બર્યાત્, મદાદિનો નિસો અને થાકેલ હોય તથા જેને મલમૂત્રનો અવરોધ હોય, તેણે લોહી કઢાવવું નહીં. કઢાવવાથી નુકસાન છે.

૨૦ જે શિરામોક્ષ (ફસ ખોલાવવી) થી લોહી ન નીકળે તો પ્રણના મુખ ઉપર ઉપલેટ, ત્રિકટું અને સીંધવનું ચૂર્ણ લઈ મર્દન કરવું. તેથી લોહી સારી રીતે નીકળવા લાગશે.

૨૧ આ વિષયમાં શુભ્રતાચાર્ય કારણ કહે છે કે જે મદ, મૂર્છા અને મળે કરીને પીડિત છે તેમજ જેને અધો વાયુ મલમૂત્રનો અવરોધ છે તથા જેમને નિદ્રા અધિક છે જે બયભીત છે તેમનું લોહી સારી પેઠે નીકળતું નથી, માટે અતિશીત કાળમાં, અતિ ઉષ્ણકાળમાં પરસેવો કાઢ્યા વિનાનાને અતિ સંતપ્તને લોહી ન કાઢવું પ્રથમય યવાગૂ ખાઈ તૃપ્ત કરી તેનું લોહી કાઢવું (અતિ ઉષ્ણ) કાલે અતિસ્વિષ્ણ એટલે અતિ પરસેવો કાઢેલાને અથવા શીરાની જાસ્તિ છેદાવાથી અતિશય લોહી પડવા લાગે છે. તેનો તુરત ઉપાય કરવો.

૭૮૨ લોહી બંધ કરવાના ઉપાય—

૨૨ જે લોહી જાસ્તી નીકળવા લાગે અને બંધ ન થાય તો લોધર, રાજ અને રસાં-જનનું ચૂર્ણ અથવા જવ, ધઉં, ધવ, ધતુરો અને ગેરુનું ચૂર્ણ, એમાંથી કોઈ પણ ચૂર્ણ કરી પ્રણનું મોઢું બંધ કરવું અને તે પ્રણનું મુખ બાંધી શીત ઉપચાર કરવા. એથી લોહી બંધ ન થાય તો પ્રણના ઉપલા ભાગમાં તેજ શીરા બીજે ઠેકાણે બાંધવી અથવા ક્ષાર વડે કરીને કિંવા અગ્નિએ કરીને ડામ દીધાથી બંધ થશે.

કપાય (તુરો) પદાર્થ પ્રણને બંધ કરે છે.

શીત ઉપચાર રક્તને ગાઢું કરે છે.

ક્ષાર પ્રણનું મોઢું જોડે છે. અને

ડામ શીરાને સંકુચિત કરે છે.

૨૩ જે દુષિત લોહી શેષ રહે તો પણ વ્યાધિ કુપિત થતો નથી. માટે દુષિત લોહી પણ શેષ રાખવું. લોહીનો અતિ સ્વાદ હિતકારક નથી.

૨૪ લોહીના અતિસ્રાવથી આંધળાપણું, આક્ષેપક, તૃણા, તિમિર, મસ્તકપીડા, પક્ષ્માત, શ્વાસ, કાસ, હીક્કા, દાહ, પાંડુ અને મરણ પણ થાય છે.

૨૫ દેહસ્યોત્પત્તિ રસજો દેહસ્તે નૈવધાર્યતે ॥

રક્તં જીવસ્ય ચા ધાર સ્તસ્માદ્ર ક્ષેદસૃગ્બુધઃ ॥

દેહની ઉત્પત્તિ લોહીથી છે. લોહી વડેજ દેહ ધારણ થાય છે. લોહીજ જીવનો આધાર છે માટે લોહીની રક્ષા કરવી.

૨૬ લોહી કઢાવેલા મનુષ્યને શીતોપચાર કરવાથી જો વાયુ કુપિત થાય તો ઘી ગરમ કરી લોહી કઢાવેલે ઠંડાણે સોજાને શેકવો યોગ્ય છે.

૨૭ લોહી કાઢવાથી ક્ષીણ થયેલાને કાળો મૃગ, શશલો, ઘેટો, રાતો મૃગ, અને બક-રાના માંસનો રસ પાવો યોગ્ય છે. માઠી ચોખાનો લાત અને દુધ હિતકર છે.

૨૭ સારી રીતે લોહી નીકળવાથી પીગની શાંતિ, શરીર હલકું, રોગ અને રોગો-પ્રવેશો નાશ, મનની સ્વસ્થતા, એટલાં લક્ષણ થાય છે.

૨૮ જ્યાં સૂધી લોહી કઢાવ્યા પછી શરીરમાં શક્તિ ન આવે ત્યાં સૂધી વ્યાયામ, મૈથુન, ક્રોધ, શીતલજલ સ્નાન, અતિ વાયુ સેવન; એકજ આસને એકજ રથજે બેસી રહેવું દિવસે નિદ્રા, ખાઈ ખાટું ને તીખું ભોજન, શોક, વાદ અને અજીર્ણ જન્ય ભોજન-એ ત્યાજ્ય છે.

૭૮૩ નેત્રપ્રસાદન કર્મ (નેત્રોને સ્વચ્છ કરવાં તે).

૧ શેક, આશ્વોતન, પીંડી, બીડાલ, તર્પણ, પુટપાક, અને અંજન કરીને નેત્રોનો ઉપચાર કરવો.

૨ કલ્પવિધિ તેમાં પ્રથમ શેકપ્રકાર. માણસનાં નેત્ર બંધ કરાવી સર્વ નેત્ર રોગમાં નેત્રો ઉપર બારીક જીણી ધાર કરીને દ્રવ પદાર્થનું સીંચન (ધાર) કરાવવું તે એક આંગળ ઉંચું આવે ત્યાં સૂધી કરાવવું હિત છે. તે વાત સંબંધી નેત્ર રોગમાં ઘૂતાદિ સ્નેહ યુક્ત સ્વેદન પીત્ત અને રક્ત સંબંધી રોગમાં રોપણ અને કફ સંબંધી રોગમાં લેખન કરવું.

૩ સ્નેહમાં છસો વાફ પર્યંત, રોપણમાં ચારસો અને લેખનમાં ત્રણસો વાફ પર્યંત નેત્ર પ્રસાદન (નેત્ર શુદ્ધિ કર્મ) માં સેક કરવો.

૪ વાફ (માત્રા) પ્રમાણ-નિમિષોન્મेष—આંખ બંધ કરી ખોલતાં એક પ્રમાણ, ઢીંચણ પર આંગળી ફેરવી ચપટી વગાડવી તે બીજું પ્રમાણ અને દીર્ઘ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરવો તે ત્રીજું પ્રમાણ—આ કાળને એક વાફ કહે છે.

૫ નેત્રોપર સેક દીવસેજ કરવાનો. જો રોગની અધિકતા હોય તો રાતે પણ કરવો. એરંડાનાં પાંદડાં વાટી બકરીના દુધમાં નાંખી પકાવી પકવ થયા પછી સુખોણણ લઈ નેત્રની સંચવાં તે નેત્ર સંબંધી વાત રોગનો નાશ કરે છે.

૫ આશ્વોતન વિધિ—કવાથ, મધ, આસવ, અને ધૃતાદિ સ્નેહનાં બીંદુ એ આંગળે કરીને જે ઉઘાડા નેત્રોમાં પાડવાં તે આશ્વોતન કહેવાય છે. શીતકાળમાં સુખોષ્ણ અને ઉષ્ણ કાળમાં સીતલ બિંદુ નાંખવાં. આ સર્વત્ર નિશ્ચય છે. વાત રોગમાં તિક્ત (કડવો) અને સ્નિગ્ધ પદાર્થ પિત્તમાં મધુર અને શીતલ અને કફ સંબંધી નેત્ર રોગમાં તિક્ત, ઉષ્ણ અને રૂક્ષ પદાર્થ—એમ ક્રમસર આશ્વોતન કરવું હિતકર છે.

સર્વ આશ્વોતનની માત્રા સો વાક પર્યન્તની છે તે પછી નેત્રો સાફ અયોગ્ય છે. માટે આશ્વોતન જારિત વખત કરવું નહીં.

બિદવાદિ પંચભૂળ—એટલે બીલી, રપોનાક, કંભારી, કાલીપાટ, અને અરણી એ પાંચેનાં ભૂળ અને ભોંયરીંગણી, એરંડ તથા સરધવાનો ઉકાળો ગરમાગરમ આશ્વોતનમાં શ્રેષ્ઠ અને વાતાભિષ્યંદ નાશક છે.

૬ પિંડી વિધિ. જેની પીંડી બાંધવી હોય તે ઔષધોનો લુગદો કરી જે પ્રમાણે કવલમાં માત્રા કહી છે તે પ્રમાણે લઘુ વસ્ત્રમાં લપેટી નેત્રો પર પીંડી બાંધવી, આ પિંડી આભિષ્યંદ નાશક છે. તે વાતરોગમાં સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ, પિત્તરોગ ઉપર શીતલ અને કફ ઉપર રૂક્ષ અને ઉષ્ણ બાંધવી એ હિતકર છે.

પિત્તરોગમાં ધાત્ર (આંબળાં)ની પીંડી બાંધવા. કફરોગમાં સરધવાનાં પાંદડાની તથા એરંડાનાં પાંદડાં અને એરંડાનાં ભૂળની છાલની પિંડી કરી કિંચિત્ ગરમ કરી વાત-રોગમાં બાંધવી.

૭ બિડાલવિધી—નેત્રોની પાંપણુ જે છોડીને નેત્રોને ફરતો જે બહાર લેપ કરે છે તે બિડાલ છે. તેની માત્રા (કાલ) મુખના આલેપ પ્રમાણે જાણવી.

જેઠીમધ, ગેરૂ, સિંધવ, દારૂહલદર, અને રસવંતી સમ ભાગે લઘુ પાણીમાં વાટીને નેત્રોની બહાર લેપ કરવો. આ બિડાલ વિધી સર્વ નેત્રોના રોગનો નાશ કરે છે.

૮ તર્પણવિધિ—જે ઘરમાં પવન, તડકો, ધુળ ન હોય એવા ઘરમાં ચત્તો સુવાડી તેના નેત્રોની ફરતી (અભિતોમાષ ચૂર્ણોના કિલ્લનેન પરિપિંડિતો) પાણીથી સાત ભેલા અડ-દના લોટની પાલ બાંધી અને તે નેત્રો ઉપર જેવડી ઉપર તર આવે છે તેમાં કિંચિત્ ગરમ પાણી મેળવી ભરી દેવું અથવા સો વખત ઘોચેલું ઘી અથવા દુધમાંથી કાઢેલું મા-ખણુ લઘુ જેટલાથી નેત્રોની પાંપણો ભુડે તેટલું ભરી દેવું પછી તે મનુષ્યને શનૈઃ શનૈઃ નેત્રોને ખોલતો બંધ કરતો રહે તે એમ કે પ્રથમ નેત્ર બંધ કરી ભરી પછી ખુલતો બંધ કરતો રહે એમ વૈદ્ય લોકોએ તર્પણની વિધિ કહી છે.

(a) यद्रुक्षं च परिष्यंदि नेत्रं कुटिलमाविलं ।

शीर्णपक्ष्म शिरोत्पातं कृच्छ्रोन्मीलन संयुतं ॥

જે નેત્ર રૂક્ષ, વારે વારે ઉધડતાં મંદ હોય કિંવા કુટિલ (વાંકડા) પાણી ભરેલું હોય પાંપણો પડી ગઈ હોય શિરોત્પાત રોગ, જે મુશ્કેલથી ઉઘડે, તેમજ તીમિર, અર્જુન, શુક્ર (પુલી) અભિષ્યંદ, અધિમંથ, શુષ્ક, અક્ષીપાક, શોથ, અને વાતવિપર્યાયુક્ત હોય એવા નેત્રો રોગગ્રાતા વૈદ્યે મુક્તિએ તર્પણ કરવું.

(b) ત્યાં વત્તમ રોગમાં ૧૦૦ વાક્ર પર્યન્ત તર્પણ ધરે સ્વસ્થ, અને કક્ર સંબંધી સંધી રોગોમાં ૫૦૦ વાક્ર કક્ર રોગમાં ૬૦૦ વાક્ર સુધી, કૃષ્ણગત રોગમાં ૭૦૦ વાક્ર સુધી દષ્ટિ રોગમાં ૮૦૦ વાક્ર સુધી અધિમંથ રોગમાં ૧૦૦૦ વાક્ર સુધી અને વાત સંબંધી નેત્ર રોગમાં ૧૦૦૦ વાક્ર સુધી તર્પણ ધાર કરવું.

c જે તર્પણ, સ્નેહથી નેત્ર ભર્યાં રહે તો પ્રથમ તે સ્નેહને કાઢી સાત લેલા જવનો લોટથી શોધન કરવું. પછી જે સ્નેહના પ્રભાવથી કક્ર પ્રાપ્ત થયો હોય તેને યથા યોગ્ય ધુન્નપાન કરાવી કાઢવો એમ એક દહાડો અથવા ત્રણ દહાડા સુધી (પછી) ફરી ફરી તર્પણ કરવું.

d તર્પણથી તૃપ્ત થયેલાં નેત્રોનાં આ લક્ષણ છે કે—સુખથી સુવું અને જાગવું. નેત્ર સાફ, દેખવામાં, જોવામાં પણ પરિશ્રમ નહોય, નેત્રોને આરામ, રોગ શાન્તિ અને નેત્રોમાં હલકાપણું હોય.

e. નેત્રોપર ભાર અને પાણી ભરેલું હોય, અતિસ્નિગ્ધ (ચીકણા) આંસુ વહેતાં હોય, ખરજ આવે, અને લીંપાયેલાં જેવાં જણાય તેમજ ઘસવા જેવી પીડા, સોય ભોંકવા જેવી પીડા, જોષ અતિ તર્પિત જાણવાં. એ અતિ તૃપ્તીનાં લક્ષણ છે.

f. નેત્રોમાં રૂક્ષતા, જલપૂર્ણ, અશ્રુયુક્ત, રૂપદેખી જોષ ન શકે અને રોગની વૃદ્ધિ હોય તો હીનતર્પણ જાણવું—હીનતર્પણનાં લક્ષણ છે.

g. જે અતિતર્પણ અને હીનતર્પણ કહેલાં છે તેમાં બહુ દોષ છે માટે પ્રયત્ન પૂર્વક તેની ચીકિત્સા કરવી. તે—અતિ તર્પણમાં રૂક્ષઉપચાર અને હીનતર્પણમાં સ્નિગ્ધ ઉપચાર કરવો.

h. દુર્દિન એટલે વાંદળાં વાળા દહાડામાં, અતિ ઉષ્ણ અને અતિ શીતકાળમાં તેમજ ચીંતા, ભ્રમ, યુક્તને અને ઉપદ્રવ શાંતિ થયા વગર નેત્ર તર્પણ યોગ્ય નથી.

૯ પુટપાક વિધિ—સારું ચીકણું માંસ ૮ તોલા, બાકીનાં ઔષધો સર્વે મળી ચાર તોલા અને પ્રવાહી પદાર્થ સોળ તોલા લઈ સર્વને એકત્ર વાટી તૈયાર કરવું પછી તેનો ગોળો કરી ઉપર પત્ર લપેટી વિધિ પ્રમાણે પુટપાક કરી પછી તેનો રસ લઈ તર્પણ રીતિ પ્રમાણે ચત્તાં સુઈ નેત્રો પર નિત્ય સીંચે. આ પુટપાક સ્નેહન, લેખન તથા રોપણ એમ ત્રિગુણ યુક્ત છે. જે સ્નેહન છે તે અતિ રૂક્ષને હિત છે સ્નિગ્ધને લેખન હિત છે અને રોપણ દષ્ટિને બળ આપનાર છે. તથા પિત્ત, રક્ત, વ્રણ અને વાતનાશક છે.

a. સ્નેહન પુટપાક—જે ધૃતાદિ સ્નેહ, માંસ, વસા, મગ્ગ, મેદ અને ઔષધોએ કરીને પુટપાક કર્યો છે તે સ્નેહન છે, એને ૧૦૦ વાક્ર સુધી નેત્રો પર ધારણ કરવો.

b. લેખન પુટપાક—જંગલી જનાવરોનું યકૃત અને માંસ લઈ તે માંહે લેખન ઔષધો અને લોઢાનું ચૂર્ણ, તામ્ર ચૂર્ણ, શંખ ચૂર્ણ, વિદુમ (પ્રવાલ) સૈંધવ, સમુદ્ર ફીણ, હીરા-કસી, સુરમો, દહીં અને (મસ્તુ) એટલે દહીંનું પાણી મેળવી પુટપાક કરવો. આ લેખન પુટપાક ૧૦૦ વાક્ર સુધી નેત્રો પર ધારણ કરવો.

c. રોપણ પુટપાક—ત્રીનું દૂધ, જંગલી જનાવરોની મગ્ગ (એટલે હાડકા માંહેલું મગજ) ધૃત અને તિક્ત ઔષધોએ કરીને જે પુટપાક થાય તે રોપણ એને ૩૦૦ વાક્ર સુધી ધારણ કરવો.

d. તિક્ત દ્રવ્ય ગણના—લીંબડો, ગળો, અકુસી, કકુ, પડવળ અને ભોરીંગણી આ પાંચ ઔષધનું પંચતિક્ત કહેવાય છે.

e. જે પુટપાકથી કોઈ ઉપદ્રવ થાય તો જે ઉપાય તર્પણમાં કહ્યા છે તે કરવા.

f. નેત્રોનું તર્પણ અને પુટપાક કર્યા પછી સૂર્ય વગેરે તેજસ્વી પદાર્થ છે તેને તેમની તરફ, આકાશ દર્પણ અને બીજા પણ તેજસ્વી પદાર્થો જોવા નહીં.

૭૮૪ અંજન વિધાન—

૧ જ્યારે નેત્રોના દોષ પકવ થાય ત્યારે અંજન કાળ જાણીને અંજન કરવું.

૨ જે દ્રવ્યે કરીને અંજન કરે છે તેનું નામજ અંજન છે.

૩ રસ, વટી, અને ચૂર્ણ એ અંજન ત્રણ પ્રકારનું છે. તેઓમાં એકથી એક યથાપૂર્વ શ્રેષ્ઠ છે. જેમકે ચૂર્ણથી વટી અને વટીથી રસ-સ્નિગ્ધ અને બલદાયક છે તે પણ પાછું પ્રત્યેક ત્રણ પ્રકારનું છે લેખન, રોપણ અને સ્નેહન તેનાં લક્ષણ વિસ્તરતઃ નીચે મુજબ—

૪ લેખન લક્ષણ—ક્ષાર, તીક્ષ્ણ અને આમ્લ રસોંકરીને જે અંજન કરવું તે લેખનાંજન છે. આ અંજન નેત્ર વર્ત્ત (પાપણ) શિરામ્લ, (નસોનો સમૂહ) કર્ણ અને કાનપટીમાં રહેલા દોષોને મુખ નાસિકા અને નેત્ર માર્ગે કરીને પાતળો કરી કાઢી નાંખે છે.

૫ રોપણાંજન—જે કષાય (તુરા) તિક્ત (કડવા) પદાર્થ અને ધૃતાદિ સ્નેહ યુક્ત અંજન થાય છે તે રોપણાંજન છે. તે સ્નેહની શીતલતાથી વર્ણ કારક (વર્ણ) છે અને દ્રષ્ટિને બલ આપનાર છે.

૬ સ્નેહાંજન—(પ્રાસાદનાંજન) જે મધુર, સ્નિગ્ધ એટલે ધૃતાદિના મંડ વડે કરીને અંજન થાય છે, તે સ્નેહન એટલે પ્રસાદનાંજન છે. આ અંજન દષ્ટિદોષ સ્વચ્છ કરવા માટે અને નેત્રોને સ્નિગ્ધ કરવા સારૂ શ્રેષ્ઠ છે.

૭ વર્ત્તિ પ્રમાણ—જે લેખન વર્ત્તિ કરવી તે વટાણા જેવી (વટાણા માત્રપુર) રોપણી દોઢ વટાણા બરાબર અને સ્નેહની બે વટાણા જેવી કરવી. જે રસાંજન વાટીને લગાડવું તે

વર્તિ પ્રમાણે જ લગાડવું. જે લેખન ચૂર્ણ હોય તે એ સલાઈ ભરીને લગાડવું. રોપણ ચૂર્ણ ત્રણ સલાઈ અને સ્નેહન ચાર સલાઈ ભાર નેત્રોમાં લગાવવું.

૮ શલાકા-સલાઈ-પ્રમાણ-શલાકાનું મુખ પુષ્પની કળીના આકારનું, ગોળ, બડી વટાણા જેવડી લાંબી આઠ આંગળની દગડની અથવા સોના, સીસા વગેરે ધાતુની કરવી.

લેખન સાડ ત્રાંખાની, લોઢાની કે દગડ (અશ્મ)ની શલાકા કરવી. સ્નેહન સાડ સોના કે રૂપાની રોપણાંજનમાં આંગલી કામળ છે માટે આંગળીએ જ આંજવું તે અંજન કાળી પુતળીથી લઈ પાંપણી સુધી આંજવું.

૬ અંજન સમય—હેમંત અને શીશીરમાં મધ્યાન કાળમાંજ અંજન કરવું. ગ્રીષ્મ અને શરદમાં દિવસના પ્રથમ ભાગમાં અથવા ત્રીજા પહોર પછી, વર્ષા ઋતુમાં જ્યારે વાદળો ન હોય અને ગરમી પણ ન પડતી હોય ત્યારે અંજન કરવું. વસંત ઋતુમાં સર્વકાલમાં અંજન કરવું અથવા સર્વ ઋતુમાં પ્રાતઃકાળે કે સાયંકાળે અંજન કરવું તે એમ કે જ્યારે ન અતિશીત ન ઉષ્ણ ન આર્દ્ર વાયુ ન વાદળો હોય તે સમયમાં અંજન કરવું.

૧૦ અયોગ્ય—ત્રાંત, રૂદિત, ભીત, પીતમય, નવજવરી, અજીર્ણ, અને ઝાડો પેશાબ થયેલાને; એટલાને અંજન કરવું નહીં.

૧૧ જે નિષિધ કાળમાં અંજન કરે તો નેત્રોમાં રતાશ ચીપટામણ, તીમીર, શૂળ, નેત્ર પીડા, (નેત્ર દુખવા આવે છે તે) અને નિદ્રાનો નાશ કરે છે.

૭૮૫ લેખની વર્તિ. (ચંદ્રોદય વર્તિ).

શંખની નાભી, બહેડાનું મગજ, હરડે, મનશીલ, પીપર, મરી, ઉપલેટ, (કુષ્ટ) અને વજ એ સમભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી બકરીના દુધ સાથે ખરલ કરી યવપ્રમાણે વર્તી કરવી ને તે છાયામાં સુકવવી પછી તેમાંથી એક વટાણા પ્રમાણ પાણી સાથે ઘસી નેત્રમાં આંજવી તો તેથી આવર્તિ—તિમીર, માંસ વૃદ્ધિ, કાચ, પડળ, અર્બુદ, રતાંધલાપણું, અને એક વર્ષનાં કુલાં (પુષ્પ) નો નાશ કરે છે.

૭૮૬ કુસુમિકાનામક રોપિણી વર્તી—

૮૦ એંશી તિલનાં પુષ્પ ૬૦ પીપરના દાણા; બાર્ધનાં ફુલ ૫૦, મરી ૧૬ એ સર્વને પાણી સાથે સુક્ષ્મ વાત વરતી કરવી. આ કુસુમિકા વર્તિ આંજવાથી તિમીર, અર્બુદ, શુક્ર (ફુલ) અને માંસ વૃદ્ધિનો નાશ કરે છે. આના અંજનની માત્રા દોઢ વટાણા જેવી છે.

૭૮૭ સ્નેહીની વર્તિ—

આંખળાનાં મીંજ એક ભાગ, બહેડાનાં મીંજ બે ભાગ, અને હરડાનાં મીંજ ત્રણ ભાગ લઈ પાણી સાથે વાટી વર્તી કરી પાણીમાં ઘસી અંજન કરવાથી નેત્રસ્ત્રાવ, અને વાત રક્ત સંબંધી રોગોનો નાશ કરે છે.

૭૮૮ રસક્રિયા—

(તદંતર્ગત લેખની રસક્રિયા)

ભોરથુથુ, સોનામુખી, સીંધવ, સાકર, શંખ, મનશીલ, ગેર, સમુદ્રશીલુ, અન્નશ્રી—
એનું ચૂર્ણ કરી મધમાં મેળવી અંજન કરવું તેનું નામ રસક્રિયા છે. આ રસક્રિયામાં પણ
નારોગ, અર્શરોગ, તિમિરરોગ, કાય અને શુક રોગનો નાશ કરે છે.

૭૮૯ રોપણી—રસક્રિયા—

રસાંજન; રાળ, જાતીપુષ્પ, (જાંઘનાં ફુલ) મનશીલ, સમુદ્રશીલુ, સીંધવ, ગેર, અને
મરી સમભાગે લઈ ચુરણ કરી મધમાં મેળવી આંજવાથી આરસક્રિયા જેરોગથી પાંપણ
અપટ્ટી થાય છે તે રોગ. (વર્ણ) તથા જેથી નેત્ર સદા ભીંજાયેલાં રહે છે તે રોગ (કલેદ)
અને કંકુનો નાશ કરી ખરી ગયેલી પાંપણોને ફરી જમાવે છે.

૭૯૦ સ્નેહની રસક્રિયા.

થોડુંક કપુર અને કતક ફલને મધ સાથે ઘસી અંજન કરવાથી નેત્ર સ્વચ્છ થાય છે.

૭૯૧ ચૂર્ણ—તદંતર્ગત લેખન ચૂર્ણ.

મરઘીના ઇંડાનાં ફોતરાં, મનશીલ, કાય, શંખ, ચંદન, (રતાંજલી) અને સીંધવ
આ ચૂર્ણનું અંજન કરવાથી સર્વ નેત્ર રોગનો બલાત્કારે તે નાશ કરે છે.

૭૯૨ રોપણ ચૂર્ણ.

સુરતી ખાપરીયા (રસક—calamine)ને સારી પેઠે સૂક્ષ્મ વાટી એક પાત્રમાં
નાંખી પાણી ભરી દેવું, જ્યારે તે ઠરી જાય ત્યારે તે પાણી નીચે રહેલું ચૂર્ણ નાંખી
દેવું, પછી જ્યારે તે પાણી સુકાઈને પાપડી જેવું થઈ જાય ત્યારે તેનું ચૂર્ણ કરી ત્રિક્ષણના
કવાથના ત્રણ ભાવના દધ તે ચૂર્ણની દશમાંસ કર્પૂરનું ચૂર્ણ તેમાં મેળવી સર્વ નેત્રદોષ
શાન્તિ સાડે આંખમાં આંજવું, તેથી આ ચૂર્ણ નિઃસંશય સર્વ નેત્ર રોગોનો નાશ કરે છે.

૭૯૩ સ્નેહન ચૂર્ણ.

સુરમાને અગ્નિમાં તપાવી ત્રિક્ષણના કવાથમાં ૭ વાર હમકારી, તેમજ સ્ત્રીના
દુધમાં સાત વાર હમકારી સૂક્ષ્મવાટી નિત્ય નેત્રમાં અંજન કરવું. આ અંજન નેત્ર હિત-
કારક અને સર્વ નેત્ર સંબંધી રોગો (વિકારો)નો નાશ કરે છે.

૭૯૪ અથ પ્રત્યંજન વિધિ.

જ્યારે નેત્ર નિર્દોષ આંસુ રહિત થઈ જાય ત્યારે નેત્રોને ખુલ્લાં રાખી સારી પેઠે
પાણી ઝાંટી દોષ પ્રમાણે અંજન કરવું. જે સ્થાનમાં પવન જરતી હોય તે સ્થાનમાં એવી
રીતે નેત્ર પ્રક્ષાલન ન કરવું, પ્રત્યંજન કરવા સાડે તીક્ષ્ણતાને મટાડે એવું ચૂર્ણાંજન કરવું.

૭૯૫ પ્રત્યંજન ચુર્ણ (નયનામૃત).

શુદ્ધ સીસામાં સમભાગ શુદ્ધ પારદ મેળવી બેઉના સમાન કાળો સુરમો અને એ સર્વથી ૧/૮ દશમાંશ કપુર મેળવી સુક્ષ્મ વાટી અંજન કરવાથી આ નયનામૃત નામનું પ્રત્યંજન સર્વ નેત્ર રોગ નસાડે છે.

૭૯૬ સુદષ્ટિ પ્રસાદની શલાકા.

શીશાને અગ્નિ પર તપાવીને ત્રિક્ષ્ણના ક્વાથમાં, જલભાંગરાના રસમાં, સુંઠના ક્વાથમાં, ધીમાં, ગોમૂત્રમાં, મધમાં અને બકરીનું દૂધમાં ઝખોળી તેની શલાકા કરવી. આ શલાકા સર્વ નેત્ર રોગનો નાશ કરનારી છે.

૭૯૭ ભેષજ ભક્ષણ સમય—

ભેષજ બહુધા પ્રભાતેજ ખાવું યોગ્ય છે અને તેમાં પણ વમન અને ઉકાળા વિશેષે કરીને સવારમાંજ પીવા, ઉપરાંત ઔષધ ભક્ષણનો સમય પાંચ પ્રકારનો છે. કિંચિત્ સૂર્યોદય પછી, દિવસે ભોજન સમયમાં, રાત્રે ભોજન સમયે, વારંવાર અને રાતે સૂતી વખતે.

પ્રથમકાળ—બહુધા કરીને પિત્ત અને કફના ઉપદ્રવમાં વમન અને વિરેક સાર તથા લેખન સાર ભોજનથી પ્રથમજ પ્રભાતે ઓષડ ખાવું.

દ્વિતીયકાળ—જો અપાનવાયુનો ક્રોધ હોય તો ભોજનથી પ્રથમ ઔષધ ખાધ ભોજન કરવું. તેમજ અરૂચી રોગમાં ચિત્ર વિચિત્ર ભોજન સાથે મીશ્રીત કરી ખાવું. સમાન વાયુનો ક્રોધ હોય ત્યારે અને મંદાગ્નિ હોય તો દીપન ઔષધ ભોજનની મધ્યમાં આપવું વ્યાન વાયુના ક્રોધમાં ભોજનના અંતમાં તેમજ હેડકા આક્ષેપક કંપવાયુમાં ભોજનની પ્રથમ—પૂર્વે અને અંતમાં ઔષધ આપવું.

તૃતીયકાળ—જન્તુના ઉપરના રોગમાં એટલે ગળા, મુખ—કાન—નાક વગેરે રોગ તથા લેખન, બંહણ, વાયન અને શમન સાર રાતે સૂતી વખતે અત્ર વિણ ઔષધ આપવું.

નિરત્ર ઔષધના ગુણ—અન્ન વગર ખાધેલું ઔષધ વીર્યાધિક એટલે બળવાન હોય છે. તે શીઘ્રજ રોગનો નાશ કરે છે એમાં સંશય નથી પરંતુ એ ઓષડ બાલક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને કામળ માણસને (ન આપવું) આપેલું ગ્લાનીજ અને શીઘ્રજ બલનો નાશ કરે છે.

અન્નયુક્ત ઔષધ ગુણ—જો ઔષધ અન્ન સાથે મિશ્ર કરી ખાધેલું છે તે શીઘ્રજ પચી જાય છે અને બળનો નાશ પણ કરતું નથી. તેમ વારંવાર મોઢેથી નીકળતું નથી આ ઓસડ વૃદ્ધ, બાલક, સ્ત્રી કૃશને હિત છે તેમજ ભોજનથી પ્રથમજ તુરત ખાધ ભોજન કરે છે તે પણ એવા ગુણયુક્ત છે.

ઔષધનો દુર્યોગ—જો ઔષધ પચ્યા વગર ભોજન કરે અને ભોજન પચ્યા વગર

ઔષધ પીએ તો તે ઔષધ રોગની શાન્તિ કરતું નથી. અને બીજા રોગોનો કાપ જરૂર કરે છે.

પચેલાં તે નહીં પચેલાં ઔષધનાં લક્ષણ.

વાયુની યથાસ્થાન સ્થિતિ પોતાની પ્રકૃતિની સ્વસ્થતા ક્ષુધા અને તૃષ્ણા માફકસર, મુમનરક (મનપ્રસન્ન) શરીર હલકું, ઇન્દ્રિયોની સ્વ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ, અને ઓડકાર શુદ્ધિ, એ લક્ષણ ઔષધ પચી ગયાનાં છે. મનને ગભરાટ, શરીરમાં દાહ, અંગશીથિલ, બ્રમ, મૂર્છા, મસ્તક પીડા, અચેન, અને બલ હાની એ ચિન્હ અપચ ઔષધનાં છે.

ઔષધ લક્ષણ વિધિ—દેવ, ગુરુ, પાત્રણ એમનું પૂજન કરી—પ્રણામ કરી—આશીષ લઈ શ્રદ્ધાયુક્ત ઔષધ પીવું. તે સોના, રૂપા, મૃતિકાના પાત્રમાં આમોસજ્જ પ્રસન્ન મુખ નેત્ર ચર્મ પીવું. બાદ પાત્ર ઉંધું પાડી આચમન કરી પાન બીડું વગેરે ખાવું.

ઔષધ સેવન મંત્ર

રસાયણમિવર્ષીણાં દેવાનામમૃતં યથા ।

સુધેવોત્તમ નાગાનાં શ્રેષ્ઠ્યમિદમસ્તુતે ॥

બ્રહ્મદક્ષાશ્વિરુદ્રેન્દ્રા મૂ ચન્દ્રાર્કાનિલાનલાઃ ।

દેવશ્ચ સૌષધીગ્રામા ભૂમિદેવાશ્ચપાન્તુવઃ ॥

આ મંત્રોચ્ચારણ કરી. ઔષધને મંત્રી આપવું.

રોગનિદાન, લક્ષણ—પ્રકૃતિ—સાધ્યાસાધ્યાદિ.

૧ નિદાન—રોગનું આદિ કારણ એટલે જે આહાર વિહાર કરવાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે પૂર્વરૂપ—રોગનું અપ્રસિદ્ધ કિંચિત્ ચિન્હ. લક્ષણ—જે પૂર્વમાં અપ્રકટ ચિન્હ હોય છે તેજ પ્રસિદ્ધ ચિન્હયુક્ત (રોગ) થાય છે તે ઉપશય=અમુક આહાર વિહારથી સુખ થાય છે કે નથી થતું તે; આત્મિ-વાતાદિ દોષોની સંપ્રાપ્તિ આ પાંચ પ્રકારે રોગની પરીક્ષા કરવી.

૨ ભારદ્વાજ સંહિતામાં—દર્શન-સ્પર્શન-પ્રશ્ન, કરી રોગની પરીક્ષા કરી સાધ્યા સાધ્ય નિશ્ચય કરી ઔષધોપચાર કરવા કહે છે, ત્યાં નેત્ર જીભા મલમૂત્રાદિક, કાસ, કુષ્ઠ, પ્રમેહ, સંગ્રહણી, ના રોગોમાં, કફ વણ, વીર્ય અને મલમૂત્રના રંગ વીગેરે જોઈ તેના શરીરની કૃશતા વગેરે જોઈને સાધ્યાસાધ્ય પરીક્ષા કરવી. તે દર્શન-જ્વર, શુભ્ર, અંતર્વિદ્રધિ, નાભીવ્રંશ, વારોગમાં હાથની નાડી, શરીરની ઉષ્ણતાદિ તથા પેટમાં ટકટોળીને જોવું તે સ્પર્શન, પેટ, મસ્તક વગેરે ખુશ, અચ્ચી, રોગોનું નિદાન, સ્વપ્ન વગેરે રોગોને પુછી તથા રોગોત્પત્તિ, પૂર્વના આહાર વિહારાદિ પૂછીને પરીક્ષા કરવી તે પ્રશ્ન પરીક્ષા છે.

૩ નેત્રપરીક્ષા—વાતરોગથી નેત્રરક્ષ, ધુમ્રવર્ણ, અરુણ, એક કાણમાં ગયેલ જેવાં, પ્રવિષ્ટ (અંદર ઉતરી ગયેલ જેવાં) અને સ્તબ્ધ એટલે એક સરખાં તાકીને જોઈ રહે એવાં લક્ષણ હોય છે.

૪ પિત્ત કાપથી—હળદર વણી, કે બાલ કિંવા લીલાં થાય છે, દાહયુક્ત, અને દીવો દેખી શકતાં નથી.

૫ કફ કાપથી—ચીકણાં, પાણી બરેલાં, ઘોળાં, તેજ હીન, અને બલ-પરાણે નેવે એવાં હોય છે.

૬ બે દોષનાં—કાપથી બે દોષ લક્ષણ યુક્ત અને ત્રિદોષથી ત્રણ દોષ લક્ષણયુક્ત અંદર ઉતરેલાં અતિશય ઉડાં ગયેલાં. (અંત મુગ્ધન મુશં ભવેત્).

જીભ પરીક્ષા—વાતદોષથી સાગના પાંદડા જેવી ખરખરી, રૂખી, અને ફાટેલી હોય છે, પિત્તરોગથી લાલ અને રક્ત, પીળી, કાળી મિશ્રીત રંગી હોય છે. કફથી લીલી, આદ્ર, ધવલ અને ત્રિદોષથી બળેલી જેવી, ખરખરી, કાળી હોય છે. તેમજ દ્વિદોષ કાપથી દ્વિદોષ લક્ષણ યુક્ત હોય છે.

મૂત્ર પરીક્ષા—(બારદાજ સંહિતા) જેણે સાંજે પથ્ય ભોજન કર્યું હોય અને રાતના અંતમાં પાણી ન પીધું હોય તથા સ્ત્રી પ્રસંગ તેમજ સ્ત્રીએ પુરુષસંગ ન કરેલ હોય અને મદિરા પાન ન કર્યું હોય એવા માણસનું મૂત્ર પ્રજાતમાંજ શુદ્ધ સફેદ કાચના પાત્રમાં ધરી તુરતજ મૂત્રનો રંગ નોંધ વાતાદિ દોષોનો નિશ્ચય કરવો તે સાધ્ય રોગ લાગે તો ઔષધ કરવું. ઘણી વાર સૂધી રાખેલા મૂત્રનો રંગ ફરી નવ્ય છે, તેથી યથાર્થ દોષ-કાપ-ગ્રાન જેવુંજ થતું નથી.

વાતરોગથી મૂત્ર રક્ષ અને નીલ મીશ્રિતલાલ (અરુણ) હોય છે, પીતથી પિત્તારુણ (પિળાશયુક્ત લાલ) હોય છે. પિત્તના અતિ કાપથી પીત (પીળું) અથવા સરસીયા તેલ જેવું હોય છે. કફ કાપમાં શીણયુક્ત, ઘાટું, ચીકણું અને ઘોળું હોય છે. ત્રિદોષમાં રક્ષ અને કાળું હોય છે, અને બે દોષ મળવાથી બે મળેલા રંગનું તથા રક્ત દોષથી રક્ત રાતું હોય છે.

અપકવ રસ એટલે રસાજીર્ણ થતાં તેવા રોગીનું મૂત્ર કાંજી જેવું, બીજેરાના રસ જેવું અને પાણી જેવું થાય છે. જેનું મૂત્ર શેરડીના રસ જેવું અને તે સાથે જેનાં તેજ પીળાં હોય છે તેને રસાધિક્ય થયું છે એમ જાણીને તેવા રોગીને તે રોગ મટાડવા માટે લાંબણો કરાવવી તથા જવરાધિક્યમાં મૂત્ર લાલ અને સ્વચ્છ અથવા ધુન્નવર્ણનું પણ હોય છે. વાતજવર પીડિતનું મૂત્ર કેસરના રંગ જેવું પીળું હોય છે. પીત જવર રોગીનું મૂત્ર કંઈકે રાતું ને કાંઈક પીળાશવાળું હોય છે. કફજવર વાળાનું સ્વેત અને ધન હોય છે. અને જો મિશ્રજવર હોય તો તેમાં અનેક વર્ણ (રંગ) મીશ્રિત હોય છે.

અન્ય મૂત્ર પરીક્ષા પ્રકાર

ચાર ઘડી રાત રહે ત્યારે રોગીને ઉઠાડી મૂત્રોત્સર્ગ કરાવવો તેમાં પ્રથમનું ને પાછળનું

મુત્ર ભાગ કરી મધ્યમાંના મુત્રને એક સાફ કાચ પાત્ર કે કાંચ પાત્રમાં ઝીલી સૂર્યના કીરણમાં રાખી તેમાં તેલમાં સળી બોળા દીપ્તિ નાંખી તે તેલ બિંદુનાં લક્ષણ બેઠ નીચે પ્રમાણે પરીક્ષા કરવી.

મુત્ર ઉપર નાખેલા તેલનું બિંદુ-વર્તુલ, મંડલ, કમલ, વીણા, છત્ર, કુંડલ, ચામર, ફલ અને શંખ ઇત્યાદિની ગતિ જેવું થાય તો શુભ એટલે સાધ્ય રોગ જાણવો. વીંછી, વિતાન, બલદ, કાચબો, હળ સરખું અથવા બિંદુજ રહે એટલે તેની આકૃતિમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તો કિંવા મનુષ્ય જાનવરપક્ષી, કુક્કર, સિંહ, મુશળ સરખી આકૃતી સરખું થાય તો અશુભ છે તેમ જાણવું.

અન્ય પ્રકાર.

તેલનું બિંદુ જે મુત્ર ઝીલેલા વાસણમાં નાંખતાંજ જે તે પૂર્વ દિશા તરફ જાય તો આરોગ્ય થશે અને જે દક્ષિણ દિશા તરફ જાય તો રોગી નિશ્ચય મરશે એમ જાણવું. તેમ જ પશ્ચિમ અને ઉત્તર તરફ જાય તો આરોગ્ય છે એમ જાણવું. જે મુત્રમાં તેલ બિંદુ પડતાંજ એપુણીયું થઈ જાય અને ચારે દિશામાં જાય તો મૃત્યુ છે. જે ઈશાન, નૈઋત્ય, વાયવ્ય કે અગ્નિદિશા તરફ જાય-પ્રસરે-તો અથવા મોતીની પેઠે ઉંચું રહે અથવા કાંતો તે નેત્રમાં કુખી જાય તથા છિદ્ર પડે તો અસાધ્ય છે એમ જાણવું. વળી બિંદુ નાખતાંજ એકનાં અનેક બિંદુ સમ પણ થાય તો સૌખ્ય અને વિષમપણે થાય તો નિશ્ચય મૃત્યુ જાણવું.

મળ પરીક્ષા.

જે વાત રોગ હોય તો રોગીનો ઝાડો બદ્ધ (બદ્ધ) રૂક્ષ અને ધુન્નવર્ણ હોય છે. પીત્ત રોગમાં પીળો અને શીથીલ થાય છે. કફ રોગમાં ઘોળો ને બહુ થાય છે. મીશ્રિત દોષયુક્ત દોષમાં મિશ્રિત વર્ણનો અને ત્રિદોષ કૃષ્ણરંગનો થાય છે. વળી જે અતીકૃષ્ણ, અતિપાતળો, અતિશ્વેત, અતિરક્ત અને અતિ ઉષ્ણ સાથે કાચિત્ત ચળકાટ મારતો હોય તે મૃત્યુ કરનાર છે.

રસપરીક્ષા.

વાત દોષથી પીડિતનું મુખ કપાય, (તુરં) કે ક્ષારણું પણ હોય છે. પીત્તરોગીનું તીખું, કડવું ને ખાટું હોય. કફ હોવાનું મીઠું અને ખારાશવાળું હોય છે. ત્રિદોષવાળો રોગીનું મુખ ઉપરનાં સર્વ ચિન્હ યુક્ત હોય છે. વળી મંદાગ્નિ થયો હોય તો મુખ તુરં અને અજીર્ણ થયું હોય તો વૃત્ત ખાધા જેવું રહે છે.

નાસાપરીક્ષા.

વાતરોગનું નાક શુષ્ક, પિત્ત રોગીનું ઉષ્ણ, કફ રોગીનું શીત અને સન્નિપાતીનું નાક વક્ર અથવા ઉપર રહેલા સર્વપ્રકારનાં ચિન્હવાળું ને ટાટું હોય છે.

૭૬૮ ઘોડાચોલીની વિધી.

(૮૪ રોગ પર કામ આવે છે.)

રસ, વિષ, (વહનાગ) ગંધક, તખ્તી હડતાલ, ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણાં, ટંકણુખાર, નેપાળો, આમાંથી શોધવાની જ્વાને શોધીને પછી તમામ સરખે વળને લઈ ૪૦ દિવસ સુધી, જલ ભાંગરાના રસમાં ખરલ કરી મરી જેવડી ગોળી વાળવી. (કાળો ભાંગરો નહિ પણ લીલો ભાંગરો લેવો. ખરલ અવિચ્છીન ચાલુ રહે-રસ સુકાઈ જવો ન જોઈએ).

અનુપાન

ઉપરના “દેહશુદ્ધિ મહા રેચ પર” —આજ ગોલી ઉપરના વળને લખ્યા અનુપાને દેવાય છે.

૨ લોહી ખંડવાળો—ગોલી ૧ ગાયત્રી જાશની સાથે.

૩ પેટમાં ચુંક વગેરે—અન્ન પાચન પર—ગોલી ૧ હરડેના ધી સાથે.

૪ સર્પ દંસ—ડંખ છેદીને લોહી કાઢીને ૧ થી ૩-૪ સુધી પાણી સાથે ધસીને ડંખ ઉપર ચોપડવી. તથા એક ગોલી પાણીમાં પીસીને આંખમાં આંજવી, તથા જે ગોલી ખવરાવી દેવી.

૫ વિંછીના ડંખ પર—ગોળી પાણી સાથે ધસીને સુક સાથે લગાવી દેવી.

૬ કૃમિ રોગ પર—દ્રાખ સાથે.

૭ જવર-તાવ પર—જીરું ટાંક ૧ ખાંડ ટાંક ૧ સાથે ફકાવવી.

૮ શુભ વાયુ પર—ગોલી ૨ અંજીર સાથે, દિન ત્રણ સુધી.

૯ હારીઓ પ્રમેહ પર—ગોલી ૧ બકરીનું દુધ ટાંક ૧ સાથે સાત દીવસ આપવી.

૧૦ હળદરીઓ પ્રમેહ પર—ગોલી ૧ નગોડ (સંભાલુ)ના શીરા સાથે દિન ૭ ખવરાવવી.

૧૧ ભૂત ઉપર—લીંબુના રસ સાથે, ધસી આંજવી.

૧૨ સન્નિપાત પર—પીપર સાથે ગોલી ૧ ધસી અંજન કરવી.

૧૩ મૃખ દુગ્ધિ-(કુવાસ) પર—ગોલી ૧ જુનો ગોલ ૩ બાર દિન ૭ સુધી નરણે કાઠે ખાંડ ઉપર પાન આવે તો કુવાસ જાય.

૧૪ અન્ન પાચન પર—પુઆડીયાના શીરા સાથે.

૧૫ આંખો બળતી હોય-શરિરે બળતા (દાહ) ઉપર—ગોલી ૧ આંખળાના રસ સાથે ધસીને આંજવી.

૧૬ સુસ્તિ ઉપર—ગોલી ૧ પાન સાથે.

૧૭ રીર પીડા તથા આધારીશી ઉપર—ગોલી ૧ ત્રીફલા અડધા પૈસાભાર તથા સરસીયા સાથે ધસવી.

૧૮ રોગ અસનામક પર ગોલી ૧ આપવી.

૧૯ જલંદર ઉપર—ગોલી ૧ થી વધુ બ્રહ્મદંડી સાથે, દીન ૭ ખાય તો જલોદર જાય.

૨૦ કાયા કબલ પર—ગોલી ૧ દાલચીની પૈસા ૧ બાર દિન ૪૦ સુધી ખાય. પેઠની કરાવી ઉપર ગોલી એક ખાય, ઉપર પાણી ઉનું પાય તો મટે.

૨૧ શરીરના બાંધ ઉપર—સાંધા દુખવા પર—ગોલી ૧ પીપરી મુળ સાથે દિન ૩ દેવી.

૨૨ માથું ફેરતું હોય (સરસામ) તે ઉપર—ગોલી ૧ તથા વજ (વચ) પૈસા ૧ બાર પાણી સાથે તાલુ પર ધસવી.

૨૩ શુભ વાયુ ઉપર—ગોલી ૧ પાણી સાથે ખસખસ પૈસા ૨ બાર લઈ ખાવી.

૨૪ નાસુર-હાડ (ગંભીર) ગોલી ૧ ધસી ચોપડીએ.

૨૫ કકુદાણા (છાકરાના પેટમાંથી કૃમિ નીકળે છે તે રોગ) પર—ગોલી ૧ અધેડાના બીજ પૈસા ૧ બાર સાથે દીન ૨૧ નરણે કાઢે ખાય.

૨૬ અસહેનાપક ગોલી ૧ અજમે પૈસા ૩ બાર સાથે.

૨૭ પેટપીડા (દરદ) પર—જુનો ગોળ પૈસા ૨ બાર તથા મોચરસ પૈસા ૧૦ બાર દીન ૭ ખાય.

૨૮ કણ્ઠપીડા પર—ગોલી ૧ તથા સુંઠ પૈસા ૧૦ બાર, સ્ત્રીના દુધ સાથે ધસી કાનમાં ટપકાવવી.

૨૯ દાંત પીડા પર—(૧) ભોરીંગણીના મુળ સાથે ધસીને ગોલી ૧ દાઢ તળે રાખે. (૨) પાન સાથે ચાવી દાંત તળે રાખે.

૩૦ રતાંજણી ઉપર—ગોલી ૧ ચાવી અંજન કરીએ.

૩૧ સ્ત્રીને રતુ (અટકાવ) ન આવતો હોય તે પર—ગોલી ૧ મરચીના ઇંડા સાથે દીન ૪૦ ખાય, ઊના પાણીએ નાવું.

૩૨ ફેરંગ વાયુ—ગોલી ૧ લીંબડાનાં પાંદડાં પૈસા ૨ બાર દીન ૪૦ સુધી.

૩૩ પેટના ગડબડાટ (વાયુ ગોલો) પર—ગોલી ૧ આંબળાના રસ સાથે પૈસા ૧ બાર હોંગ સાથે ઉનું કરી ખાય.

૩૪ શરદી ઉપર—ગોલી ૧ સુંઠ પૈસા બાર સાથે.

૩૫ કંટીએ દુખતું હોય તે પર—ગોલી ૧ લવિંગ ૫ સાથે.

૩૬ ગાંડ દુખવા પર—ગોલી ૧ પૈસા બાર ધાણા સાથે.

૩૭ શરીરમાં લોહી વધારવું હોય તો—ગોલી ૧ પૈસા ૨ બાર ધાણા સાથે ખાય.

૩૮ મૂત્રકૃચ્છ (મુતર બંધ થયું હોય તે પર)—ગોલી ૧ સુંઠ પૈસા ૩ બાર.

૩૯ છાકરું થતું ન હોય તે પર—ગોલી ૧ તથા તેથી ૦૧ ભાગના કપુર સાથે દીન ૬૪ ખાય.

૪૦ શનગી ઉપર—ગોલી ૧ જીરું પૈસા ૦૧ બાર સાથે.

૪૧ મૃગી વાઈ ઉપર—ગોલી ૧ મરી પૈસા ૦૧ બાર સાથે નાસ દેવી.

૪૨ વાયુ શરીરમાં ઓછા કરવા ઉપર—ગોલી ૧ રોજ ખાય, શરીરમાં કૌવત આવે.

૪૩ બંધેચ—ગોલી ૧ મધ સાથે દિન ૩ ખાય તો બંધેચ—ગોલી ૧ મરધીના ઈંડા સાથે વાટી લીંગે લેવે.

૪૪ તાવ ઉપર—ગોલી ૧ મરધીના ઈંડા સાથે પાણી કરી ત્રણ દીવસ ખાવી.

૪૫ અન્ન પાચન પર—ગોલી ૧ રોટલી સાથે.

૪૬ શરીરનાં હાડ કળતાં હોય તે ઉપર—ગોલી ૧ મરીદાણા ૧૦ પીપરદાણા ૧૦ સાથે દિન ૩ ખાય.

૪૭ પેટ નરમ થયું હોય (ઝાડા થયો હોય) તે ઉપર—ગોલી ૧ અજમે પૈસા ૩ બાર સાથે.

૪૮ પેટમાંથી લોહી જવું હોય તે પર—ગોલી ૧ ગોળ પૈસા ૨ બાર મોચરસ પૈસા ૦૧ બાર સાથે સાત દીવસ ખાવી.

૪૯ હોજદીલ (અર્ધ ગાંડપણ—અંતઃકરણનો થળકારો—પેલ્પીટશ ઓફ હાર્ટ) તે ઉપર—ગોલી ૧ કુવારના શીરા સાથે દીન ૪૦ ખાવી (૧) અરશ પણ આથી મટે.

૫૦ મોટાપણ—સ્થુલતા—મેદ વૃદ્ધિ પર—દ્રાખ સાથે.

૫૧ કેલેરા કે અતિસાર પર—ચોખામંડ અથવા હળરી (ગુલગોટા) ના અર્કમાં ૧ કે ૨ ગોળી.

૫૨ કબજી તોડવા પર—ખાંડમાં ૨ ગોળી રાખી થંડા પાણી સાથે કે નકરા પાણી સાથે.

૫૩ આંખ દુખતી હોય તો તે ઉપર—જીરાના પાણી સાથે અથવા આંખલીના પાણી સાથે ઘસી અંજન કરે.

Note—આ રીતે આ ગોલી ૮૪ રોગ પર જુદા જુદા અનુપાનથી ચાલે છે, માટે સર્વ રોગ પર અનુપાન ચોજી આ ગોલી આપવી.

આ ગોલી રોજ ખાય તેને કશો બ્યાધિ—થવા સંભવ નથી.

૭૬૯ અશ્વચોલીનું અનુપાન—

૧ (દેહશુદ્ધિ મહારેચ ઉપર પ્રમાણે દેવી.)

જવર.

- ૨ સામાન્યજવર ઉપર તુલસીના રસમાં અંજન કરવું.
- ૩ નિત્યજવરમાં કુંવારના રસમાં.
- ૪ અજીર્ણજવર—ભાંગરાના રસમાં.
- ૫ પીતજવર—જીરા સાથે અથવા જીરા ટાંક ૧ અને સાકર કે ખાંડ સાથે.
- ૬ દાહસંયુક્ત પીતજવર—આમળાની સાથે ઉંટાંટીયાના રસની સાથે.
- ૭ શીતજવર—ટાઢીયો તાવ—ધતુરા સાથે નાંખી કિંવા જીરા સાથે.
- ૮ કફજવર વાતજવર, શુલસંયુક્તજવર—સરધવાના મુળના રસમાં (૨) ગોધૂત (૩) મરઘીના ઈંડા સાથે.
- ૯ અન્યસમસ્તજવર—આમળાની સાથે.
- ૧૦ ટાઢીયો તાવ—કમલના પાનના રસમાં.
- ૧૧ સન્નિપાત—અજમાની સાથે, અગર પીપર સાથે ગોળી એક ઘસી અંજન કરવી.
- ૧૨ પ્રલાપ—પાણીમાં.
- ૧૩ પરસ્વેદ બહુ આવતો હોય—ભાંગરાના રસમાં અતિસાર, મરડો, સંઘ્રહણી, અજીર્ણ, અગ્નિમાંઘ, ચુંક, પીડા, બંધકોશ.
- ૧૪ પેટ નરમ નયું હોય તો—ઝાડા થતા હોય—તે ઉપર ગોળી એક અજમો ત્રણ પૈસા બાર સાથે.
- ૧૫ અતિસાર—ગોમુત કે દહીંમાં.
- ૧૫ કાલેરા કિંવા અતિસાર—ચોખાના મંડ અથવા (૨) હજારી (ગલગોટા) ના ફુલના અર્કમાં એક કે બે ગોળી.
- ૧૬ રક્તાતિસાર—(લોહી ખંડ વાળો—પેટમાં રૂધિર જતું હોય તે ઉપર) ગોળી ૧ ગાયત્રી છાશ સાથે (૨) ગોળી ૧ ગોળ પૈસા ૨ બાર મોચરસ પૈસા ૦૧ બાર સાત દિવસ સુધી લેવું.
- ૧૭ સંઘ્રહણી (મરડો) જાયફળ કિંવા (૨) ભેંશતું મૂત્ર (૩) કિંવા છાશતું નીતરેહું પાણી સાથે.
- ૧૮ અજીર્ણ—દહીના નીતરેલા પાણીમાં, કિંવા નગોડના રસમાં.
- ૧૯ મંદાગ્નિ—ટંકણખાર (૨) કે કાસ વિધાના રસમાં.
- ૨૦ પેટમાં ચુંક વીગેરે—ગોળી એક હરડેના ઘી સાથે.
- ૨૧ અજપાચન—ગોળી ૧ હરડેના ઘીમાં (૨) કુવાડીયાના શીરામાં.
- ૨૨ પેટ પીડા—શુળ—ગોળી ૧ જુના ગોળ પૈસા ૨ બાર સાત દિવસ સુધી લેવી.
- ૨૩ પેટના ગગડાટ—વાયુ ગોળો—ગોટા ગુદમ—ગોળી ૧ આમળાના રસ સાથે પૈસા ૧ બાર હીંગ સાથે ગરમ કરીને ખાવી.

૨૪ નાભિશુળ—ગો. ૧ લવીમનંગ મ સાથે.

૨૫ શુદ્ધાસ્તિ શુળ—ગોળી ૧ ધાણા પૈસા ૧ બાર સાથે.

૨૬ અન્નપાચન—ગોળી ૧ શેટલી સાથે.

ઉદર વ્યાધિ

૨૭ સર્વ પ્રકારના ઉદર રોગ—ધીલોડીના રસમાં.

૨૮ ઉદર રોગ—ત્રિક્ષણના ચૂર્ણ તથા એરંડીયામાં.

૨૯ પચ્ચશુદ્ધ—મોટી દુધેલીના રસમાં કે નગોડના રસમાં (૩) કિંવા ચૂનામાં.

૩૦ જલોદર—ગોળી ૧ થી વધુ બ્રહ્મદંડી સાથે દીન ૭ ખાય.

કૃમિ—

૩૧ કૃમિરોગ—દ્રાક્ષ સાથે (૨) કરંજની છાલના રસમાં.

૩૨ કષ્ઠુ દાણા—(છોકરાના પેટમાંથી કૃમિ નીકળે છે તે રોગ)—ગો. ૧ અધેડાના બીજ જે ૧ બાર સાથે ૨૧ દિવસ નવણે કાઢે ખાય.

પાંડુ-કમળો-સોથ

૩૩ પાંડુરોગ—સાટોડી (પુનર્નવા) માં (૨) વરધારાત્ની સાથે સોથ (સોળ)-કાંદાના રસમાં કે બાંગરાના રસમાં કે સાવરીના રસમાં કે છાલમાં.

કાસ-શ્વાસ-સ્વરભંગ

૩૪ કાસ-શ્વાસ-ગોળી ૧ આદાના રસ, પીપર તથા મધ (૨) મૂલાના પાનના રસમાં (૩) અરકુસાનો રસ અને મધ.

૩૫ કાસ-ઉધરસ-ચંડા પાણી સાથે.

૩૬ ઉર્ધ્વશ્વાસ—ત્રિક્ષણ સાથે.

૩૭ સ્વરસુંદર થવા-પાનના બીડામાં.

શૂલ રોગ

૩૮ શૂલરોગ—ગો. ૨ અંજીર સાથે દિન ૩ સૂધી (૨) ગો. ૧ પાણી સાથે ખસખસ પૈસા ૨ બાર યુક્ત ખાય.

૩૯ વાતશૂલ—ગોળી ૧ આદાનો રસ, પીપર, મધમાં (૨) મૂલાના પાનના રસમાં (૩) ત્રિક્ષણના ચૂર્ણમાં.

૪૦ શૂલ—શરધવાનો રસ, મધ, તથા ઘીમાં કાંકયા તથા સરપંખાના રસ (૩) મુવા તથા ઘીમાં.

૪૨ આમશૂલ—(મરડો) મરડાશીંગીમાં.

વાતવ્યાધિ તથા કફવિકાર.

૪૩ શરીરના બંધ—સાંધા દુખવા પર અર્થાત્ સંધિ વાયુ પર ગોળી ૧ ત્રણ દિવસ પીવી.

૪૪ શરીરનાં હાડ કળતાં હોય તે ઉપર—પીપળા દાણા ૨૦ સાથે દીવસ ૩.

૪૫ વાયુથી કેડ ઝલાણી હોય—કટિ પાર્શ્વવાયુ—વજ તથા અજમામાં.

૪૬ સામાન્ય વાયુ માત્ર—ધી કે બકરીના દૂધમાં,

૪૭ ધનુર્વાયુ—કાયલીના મૂળમાં.

૪૮ સર્વે વાયુ—ત્રિક્ષામાં કે (૨) ભાંગરાના રસમાં (૩) કે આસોદ (અશ્વગંધા) તથા મધમાં કે (૪) અજમે તથા ભાંગરાની સાથે.

૪૯ પિત્તવાયુ—જીરું તથા મધમાં.

૫૦ બસ્તિગત વાયુ—વજ, તથા દેવદારનાં ઉકાળામાં.

૫૧ પ્રસૂતિ વાયુ—તુલસીનો રસ મધ તથા કુંવારના રસમાં.

૫૨ વાયુ શરીરમાંથી ઓછો કરવા ઉપર—ગોલી ૧ રોજ ખાય તો શરીરમાં શક્તિ આવે.

૫૩ સુસ્તિ ઉપર ગો. ૧ પાન સાથે.

૫૪ શરદી ઉપર— , , સુંઠ પૈસા ૨ બાર સાથે.

પ્રમેહ, સુન્નક, શુક્ર, ધાતુસ્રાવ.

૫૫ છાશીયો પ્રમેહ—(ખર કહેતાં ધોળો છાશ જેવો પેશાબ આવે તે) બકરીનું દુધ ટાંક ૧ સાથે સાત દીવસ ખાવું.

૫૬ દારિદ્ર પ્રમેહ—(હળદર જેવો પેશાબ) ગોળી ૧ નગોડ (સંભાલુ) ના શીરા સાથે સાત દીવસ ખાવી.

૫૭ સામાન્ય પ્રમેહ—માત્રા ગાયના દહીં કે ભોંકાળાના રસમાં.

૫૮ પડવાળા પ્રમેહ (સુન્નક) નગોડના રસમાં કે (૨) બકરીના મૂત્રમાં.

૫૯ તણખીઓ પ્રમેહ દારુપ્રમેહ—સોપારીના રસમાં.

૬૦ ઇંદ્રિયાં બળત્રા થાય છે તે ઉપર ઉંટોટીયાના રસમાં.

૬૧ ધાતુ—વિકારમાં—ગોખરમાં.

૬૨ ધાતુ વૃદ્ધિ માટે—ધીમાં.

૬૩ વીર્ય સ્તંભન—બંધેચ—ગોળી ૧ મધ સાથે દીન ૩ ખાય તો બંધેચ—તેમજ ગોળી એક મરચીના ઈંડા સાથે વાટી લીંગે લેપ કરે. (૨) વછનાગ અથવા અજમે અથવા આકડાની સાથે. (૩) નાગર મોથના રસમાં મૂત્રકૃષ્ (પેશાબ બંધ થઈ જવા ઉપર).

૬૪ મૂત્રકૃષ્—ગોળી ૧ સુંઠ પૈસા ૩ બાર સાથે. (૨) ભાંગરાના રસમાં.

અર્શી.

૬૫ અર્શી—જામના રસમાં. (૨) જાયફલમાં (૩) ગોળી ૧ કુંવારના શીરા સાથે દીન ૪૦.

વિરેચન-તથા-વમન.

૬૬ જુલાબ થવા માટે—આદાના રસમાં (૨) ખાંડમાં ૨ ગોળી ઠંડા પાણી સાથે કિંવા નકરી પાણી સાથે (૩) એરંડીયા તેલમાં.

૬૭ વમન-ઉલટી થવા-કરાવવા સારૂ—એરંડીયાના મીંજની સાથે. (૨) ભાંગરાના રસ સાથે.

રાજ્યક્ષમા-ક્ષય.

૬૮ ક્ષય—ગો. ૧ આદ્રક રસ, પીપર તથા મધમાં (૨) કીંવા મુળાના પાનના રસમાં.

વલિ-પલિત રોગ.

૬૯ પલિત રોગ—મધમાં.

વલિ પલિત રોગ—દુધેલીના રસમાં કિંવા મધમાં.

નેત્ર રોગ.

૭૦ નેત્ર રોગ—તિલવર્ણી (તલવાણી)ના રસમાં અંજન (૨) તિલના પાનના રસમાં અંજન કરવું.

૭૧ આંખો બળતી—જલતી હોય તે ઉપર—આંખાના રસ સાથે ઘસી આંખવી.

૭૨ રતાંજણી—ગોલી ૧ આવી આંખવી.

૭૩ આંખ દુખતી હોય (ભરાઈ આવી હોય-દુખવા આવી હોય) જીરાના પાણી સાથે તથા આંખલીના પાણી સાથે ઘસી અંજન કરવું.

૭૪ રાત્ર આંધળાપણું—સીના દૂધમાં અંજન કરવું.

મસ્તક રોગ.

૭૫ મસ્તક રોગ—જાયફળ સાથે.

૭૬ અધાશીશી—જાયફળ સાથે. (૨) ત્રીફલા ૦૧૧ પૈસાબાર તથા સરસીયા સાથે માથે ૧ ગોળી ઘસવી.

૭૭ મસ્તક શીર પીડા—ત્રિકટું કિંવા જવખારમાં (૨) ઉપરનાના. ૨ મુજબ.

મુખરોગ-દંતપીડા-દુર્ગંધ-કુવાસ.

૭૮ મુખદુર્ગંધી—કુવાસ-ગોળી ૧ જુનો ગોળ ૩ પૈસાબાર સાથે દીન ૭ સૂધી નયણે કાઠે ખાઈ ઉપર પાન ચાવે તો કુવાસ જાય. (૨) ચંપાના રસમાં.

૭૯ દાંતની ખેરી ઉપર—વાવડીંગના ચુરણમાં ગોળી વાટી ફરી ગોળી કરી દાંતો હેઠે રાખવી.

૮૦ દાંત પીડા—ભોરીંગણીના મૂળ સાથે ધસીને ગોળી ૧ દાઢ તળે ૧ રાત રાખવી
(૨) પાન સાથે ચાવી દાંત તળે રાખે.

૮૧ મુખ રોગ—કારાટાની સાથે.

૮૨ દાંત રોગ—લીંબુના રસમાં.

૮૩ કર્ણ રોગ—જયફળની સાથે.

૮૪ કર્ણ પીડા—ગોળી ૧ સુંઠ ૦૧૧ પૈસાભાર સ્ત્રીના દુધમાં ધસી કાનમાં ટપકું પાડવું.

૮૫ નાસા રોગ—પીનસ—જયફળ સાથે.

શરીરપુષ્ટિ પ્રયોગ.

૮૬ શરીરમાં રક્ત વધારવું હોય તો ગો. ૧ ૨ પૈસાભાર ધાણા સાથે ખાય.

૮૭ વીર્ય—પુષ્ટિ—વૃદ્ધિ—પુરૂષાતન—આવવા સારૂ ગોમૂત્રમાં.

૮૮ રોગ ન થાય તેવી ઇચ્છાવાળાએ રોજ ખાવી.

૮૯ બુદ્ધિ—વૃદ્ધિ—શુદ્ધિ—થવાને પ્લાહીના રસમાં.

૯૦ કાન્તિ વધવા સારૂ—પાનના ખીડામાં.

૯૧ શરીર બળવાન થવાને—દુધેલીના રસમાં.

૯૨ વૃદ્ધ પશું મટાડવાને—નાગર મોથના રસમાં.

કુષ્ટ રોગ.

૯૩ કુષ્ટ—કાઢ—ગળાકે ગોમૂત્રમાં.

૯૪ ખસ (કંકુ) ગોમૂત્રમાં લેપ.

૯૫ લુતા—ભાંગરાના રસમાં.

૯૬ હઠુ (દાઢર) વગેરે ચર્મ રોગ પાણી સાથે લેપ.

ગડ—ગુંબડ.

૯૭ ગુંબડાને—ગોળમાં.

૯૮ નાસર (હાડ ગંભીર) ગો. ૧ ધસીને ચોપડવી.

૯૯ શરીરે બળતા ઉપર—ગોળી ૧ આંબળાના રસ સાથે.

૧૦૦ ત્રિતપ્રકાપ—આંબળાં ૧૦ સાકરમાં.

૧૦૧ રોગ—અસનાયક ગોળી ૧ કાસની ૩ પૈસાભારના શીરામાં.

૧૦૨ કાયાબલ—ગોળી ૧ દાલચીની ૧ પૈસાભાર સાથે દીન ૪૦ સુધી ખાય. ઉપર ગોળી ૧ આપી ઉનું પાણી પાય.

૧૦૩ સીરસામ (માથું ફરે છે સર્વ ચીજ ફરતી દેખાય તે રોગ) ગોળી ૧ તથા વજ પૈસા ૧ ભાર પાણી સાથે તાલુ પર ધસવી.

૧૦૪ અસદ્રેનાયક ગોળી ૧ અજમો ૩ પૈસાભાર સાથે.

૧૦૫ શીરંગ વાયુ (ઉપદંશ)—ગોળી ૧ લીંબડાના પાન ૨ પૈસાભાર દીન ૪૦ સૂધી.

૧૦૬ શનગી જીરું ૦૧૧ પૈસાભાર સાથે.

૧૦૭ મૃગી-વાઇ-ગોળી ૧ મરી ૦૧૧ પૈસાભાર સાથે નાસદેવી.

૧૦૮ રોજદિલ—(અર્ધ ગાંડપણુ ઉન્માદ-દીવાનાપણુ—અંતઃકરણનો ધબકારો. પાલ્પિટેશન ઓફ ધી હાર્ટ—હીસ્ટીરીયા. વગેરે હૃદય રોગ—મગજ રોગ—ગોળી ૧ કુંવારના શીરા સાથે દિન ૪૦.

૧૦૯ ઉન્માદ વાયુ—અંદન બટવાના રસમાં.

૧૧૦ મેદ વૃદ્ધિ—મોટપણુ—સ્થૌલ્ય—દ્રાક્ષ સાથે.

સ્ત્રી રોગ.

૧૧૧ પ્રસૂતિવાયુ—તુલસીનો રસ, મધ તથા કુંવારના રસમાં.

૧૧૨ સંતાન માટે—સંજીવીના રસમાં.

૧૧૩ ગર્ભાધાન (ગર્ભ ધારણ થવા માટે) ગોળી અંદન, તપખીર, અને સુંઠની સાથે અથવા ગોખરૂની સાથે.

૧૧૪ સ્ત્રીને ઋતુ ન આવતો હોય—નષ્ટાર્તવ—ઉપર—ગોળી ૧ મરઘીનાં ઇડાં સાથે ૪૦ દીવસ ખાય તથા ઉજળુ જલથી સ્નાન કરવું.

૧૧૫ સંતાન (છોકરું) ન થતું હોય એટલે ગર્ભાધાન થવા ઉપર—ગોળી ૧ તથા તેથી ૬ લાગ કર્પૂર મેળવી દીન ૬૪ ખાય.

વિષ-પ્રતિકાર.

૧૧૬ વિષપર—ચોખાના ધોવણમાં (૨) અગર અક્કલકરામાં.

૧૧૭ સર્વ-વિષ-શીરષ વૃક્ષના રસમાં અથવા ગાયના ઘીમાં કે તાંદલગ્નના રસમાં કે લીંબુના રસમાં લેપ કરવો. દંશ છેદી રૂધીર કાઢીને ગોળી ૧ થી ૩-૪ સૂધી પાણીમાં ધસીને ૬ અંખ ઉપર ચોપડવી તથા ગોલી ૧ પાણીમાં પીસીને આંખમાં આંજવી તથા ગોળી જે ખવરાવી દેવી.

૧૧૮ વૃશ્ચિક વિષ—આદાના રસમાં લેપ કરવો (૨) ગોળી પાણી સાથે ધસી સુંઠ મેળવી લગાડી—ચોપડી દેવી.

૧૧૯ ગરોળીના વિષ ઉપર—પાણીમાં આપવી તથા લેપ કરવો.

૧૨૦ શ્વાનવિષ—તાંદલગ્નના રસમાં.

ભૂત-આધા-પ્રભાવ.

૧૨૧ ભૂત ચડવા પર—લીંબુના રસમાં ધસી આંજવી. (૨) કીચા નગોડના રસમાં આંજન કરવું.

૧૨૨ મહાવ્યાધી—પીપળના ચૂર્ણમાં.

(અનુપાન તરંગીણીમાંથી—અનુપાન.)

(૧) વાતશુળ, ક્ષય, કાસશ્વાસ—મૂળાના પાંદડાંના રસમાં અથવા આદાના રસ મધ—પીપરી યુક્ત.

(૨) વલિ પલિત—મધુ યુક્ત.

(૩) શુલ અને જ્વરમાં—સરગવાની જડનો રસ અને ગાયના ઘી સાથે.

(૪) અજીર્ણ—દહીના પાણીમાં.

(૫) શીતજ્વરમાં—કમળના બીજ યુક્ત (કમળ કાકડી).

(૬) પાંડુ રોગમાં—પુનર્નવા.

(૭) વિષમાં—ચોખાનું ઘોણુ.

(૮) નેત્ર રોગમાં—તીલ પર્ણના રસમાં અંજન.

(૯) પીત્તજ્વર—સાકર જીરા યુક્ત.

(૧૦) અસ્થિગત વાત—દેવદાડ, વજ, કુટના કાઢામાં.

(૧૧) કાન્તિ વધારવા—પાનના બીડામાં.

(૧૨) અર્શ—જયફલ સાથે.

(૧૩) વાતશુલ—ત્રિકટુ.

(૧૪) પુરુષત્વ પ્રાપ્તિ—ગોમૂત્ર.

(૧૫) ગર્ભ રહેવા માટે—પુત્ર જીવા-પતિ જીવા-જીવાપોતના રસમાં.

(૧૬) સર્પ ડંશ—લીંબુ કે શીરીષ રસમાં અથવા તાંદલજની ભાજીના રસમાં વા ઘીમાં.

(૧૭) જે વાયુથી કમરમાં પીડા થતી હોય—વજ અને અંજના સાથે.

(૧૮) કાસ શ્વાસમાં—વાસા મધુ.

(૧૯) જ્વર—તુલસીના રસમાં અંજન કરવું.

(૨૦) રતાંધળાપણું—સ્ત્રીના દૂધમાં આંજવું.

(૨૧) ઉર્ધ્વશ્વાસ—ત્રિક્ષ્ણ સાથે.

(૨૨) દાહ યુક્ત પિત્ત જ્વર—આંબળાં સાથે.

(૨૩) નિત્યજ્વર—કુંવાર સાથે.

(૨૪) સર્વશુલ ઉપર—ઘી, સુવા સાથે. વા સરગવાની જડનો રસ મધ, ઘી યુક્ત.

(૨૫) કર્ણરોગ—મસ્તક રોગ, પીનસ, આધાસીસી જયફળ સાથે.

(૨૬) સૂતીકા રોગ—કુંવાર, તુલસીરસ મધ સાથે.

(૨૭) અતિસાર—દંત કે ગોમૂત્ર.

(૨૮) સંગ્રહણી—જાશ વા જયફળ, વા ભેંસના મૂત્રમાં.

- (૨૯) મંદાગ્નિમાં—કસોદી (કાસમર્દન) રસમાં વા ટંકણમાં.
- (૩૦) બુદ્ધિ વૃદ્ધિપર—પ્લાહીના રસમાં.
- (૩૧) ગુલ્મ—ચુના (Lime) સંગ કે નિર્ગુડીના રસની સંગ.
- (૩૨) સન્નેપાત અજવાયન.
- (૩૩) વાતરોગ—બકરીનું દૂધ વા ઘૃત.
- (૩૪) વાસ દેવાના રોગમાં—ભાંગરાનો રસ કે અજમોદ ને ભાંગ કે ત્રિકલાના કે આદુ સંગ ને મધ સંગ.
- (૩૫) ધનુર્વાત—વિષ્ણુકાન્તાના મૂળ સંગ.
- (૩૬) પ્રમેહ—ભુરા કોળા કે ગાયના દહીં સાથે.
- (૩૭) ધાતુદોષ—ગોખર, ઘી સાથે.
- (૩૮) મુત્રકૃષ્—સોપારીના રસ વા કાઢામાં.
- (૩૯) રેચ—એરંડાનું તેલ
- (૪૦) વિદ્રધિ—ગુડ.
- (૪૧) વિછીના ડંખ—આદાના રસમાં લેવું.
- (૪૨) પસીનો વધારે આવવા ઉપર ભાંગરાના રસમાં.
- (૪૩) દેહદુર્ગંધી—ચંપાનો રસ.
- (૪૪) તકપ્રમેહ—બકરીનું દૂધ.
- (૪૫) પીતરોગ—આંબળાં ને સાકર.
- (૪૬) ભૂતબાધા—લીંબુના રસથી અંજન.
- (૪૭) ઉંદર વિકાર—ત્રિક્ષ્ણાં અને એરંડાનું તેલ વા મકાય રસ સંગ.
- (૪૮) શોથ—ભાંગરાના કે પ્યાજના રસમાં.
- (૪૯) કૃમી—કરંજ છાલ રસ.
- (૫૦) શક્તિ વધારવા—પાનના રસમાં.
- (૫૧) ઉષ્ણપાત—જીરું તથા મધ.
- (૫૨) સ્વરભંગ—પાનનું ખડ.
- (૫૩) આમશૂલ—મરોડકલી પ્યાજ, ગોમુત લેપ.
- (૫૪) લુતાના વિષ ઉપર—ભાંગરાના રસમાં ખાય. ને લેપ પણ કરે.
- (૫૫) જાયકલીના વિષ પર—પાણીથી લેપ અને ખાય પણ.
- (૫૬) હડકાયા કુતરાના દંશ ઉપર—ચોલાઈના રસ યુક્ત.
- (૫૭) કુષ્ટ—ગોળના કગવા સાથે.
- (૫૮) જેની એવી ઈચ્છા હોય કે મને કોઈ રોગ જ ન થાય. તેણે એક અથવા અર્ધી ગોળીનું નિત્ય સેવન કરવું.

૮૦૦ રાજરેચ.

મીઠીઆવળ પૈસા ૩ બાર ખાંડ ૩, ગુલકંદ, ઘી, સર્વેને એકત્ર કરી રાખીએ. આંગળી ૧ ભરી ચાટવું. સવાર સાંજ ઝાડો થાય. વધારે ઝાડો થાય તો દુધ શેર ૧ ઉપર પીવું.

૮૦૧ કેશરાદિ જીલાખ.

જમાલગોટો તોલા ૨ બદામના મીજ તોલા ૨ મીઠીઆવળ તોલો ૧ કેશર ત્રાલ ૮ આ સર્વની ગોલી વાલ ૧ એકની કરવી. ઉપર ઉનું પાણી ચમચી ૧ પીવું. તેના ઉપર તાલું પાણી જેટલા ઘુંટડા પીએ તેટલા રેચ લાગે. વાળણુ સાકરનો શીરો.

૮૦૨ સરસ જીલાખ તથા ઉલટી.

અજમે તોલો ૧ કાંટાળા ઘેરનો છીર તોલા ૨ એ છીરમાં અજમાને ત્રણ દીવસ સુધી પલાળી રાખવા, પછી તેની લુગદી કરીને ગોરમટોડીવાળા કપડાંમાં મુકી ગોટો કરી, દેવતાની ભૂંડળમાં ભારી દેવું. બલી જવા દેવું નહિ. પછી પાકી રહે ત્યારે કાઢી લઈ ઠરે ત્યારે અજમે દાણેદાણો સમો કરવો. તે દાણા સફેદ થશે પછી ૧૦ દાણા દેવા. તે ગરમ પાણી સાથે ગળી જાય. એટલે દસ્ત ૧૦ તથા ઉલટી ૫ બાદ ઘી ખીચડીથી રેચ વાળવો. માણસની વય વિચારી દેવું,

૮૦૩ મુખજીલાખ. (વાત-પીત-કફ રોગ હરે-વાતુ દોષ મટે)

કડવી નહીની ગાંઠ ૩. ૧૧-૨ બાર લઈ વાટી પાણીમાં પાવાથી મુખજીલાખ લાગે તો વાત-પીત દોષ હરે, પીધા પછી ઉલટી બે ઘડી વારે થશે. તેમાં પ્રથમ લીલાં, પીળાં, ઘોળાં, ચીકણા, પાણી નીકળશે, એમ ૩-૪ ઉલટી થયા બાદ શીણુ નિકળી ઉલટી થાય કે જાણવું, કે આરામ થયો. એટલે સાકરનું પાણી પાવું. એટલે બંધ થશે. ઉપર મોળી ખીચડી ઘી જમવું કદાપી ૧-૨ દસ્ત ગુદાસ્થાને થાય તો પણ ફીકર નહિ, મોટા દરદીને ૩-૪ જીલાખ દેવા. ખોટી ગરમી એટલે પીત પ્રકાપ થયો હોય તેને ઉપર પ્રમાણે કરી માસ ૧ સુધી લીમડાની ગળો છુટા ૫ બાર (૩૦ તોલા) તીખાં ૫ પાંચ વાટી ઠંડા પાણીમાં પાવું, બાદ ૬ માસની પરહેજ દેવી. તે રોગ શાંતી શીવાય કાઈ ધાતુ ખાધાને ખીગાડ હશે તો તે પણ મટશે, શાંન્ત થશે. શરીર વાથી બંધાણું હશે તો પણ મટશે.

Note:—આ કડવી નાહી વશીને લગાડવાથી મોઢું વાથી ખેંચાઈ-ટરડાઈ ગયું હોય નસમાં વા ભરાયો હોય, સ્તંભીત અવયવ થયાં હોય તો ૨-૩ દીનમાં મટે.

૮૦૪ કાલીદાહર.

કેતકીનો રસ તોલા ૩ સખરસ ૩ ચમારદુધેલીતું દુધ ૧ ઘુંટી એક રસ કરી ચોપડેથી આરામ.

૮૦૫ આધારશીશક.

(a) રાત્રી કણેરના પાંદડાનો રસ પૈ. ૧ બારમાં સાકર વાલ ૧ નાંખી હથેલીમાં લધને

દુખતીકાર સુંઘાડવું, તે એવું કે મગજમાં ચડી જઈ ગળાનાં નીકળે. એ રીતે જોરથી સુધે એટલે છીકા આવી સુખ થશે.

(b) સદરહુના પાંદડાં સુકવી સાકર સહિત વાટી કપડાં છાણુ કરીને તમાકુની રીતે સુંઘાડવાથી ૪૦ થી ૫૦ છીકા આવી આરામ થશે.

૮૦૬ અર્શ (શીહોરવાલા હકીમજીનું સુચવેલ)

વડની વડવાઈના ૧૫૫ તોલો દુધ સાથે ગાયનું ધી રૂ. ૧ બાર મેળવીને પછી પાશોર બોરડીના પાનને પીસી લોહો કરી, તેની વચ્ચે આ લુગદી મુકીને પછી ઉપર પોણોશોર કારાં લુગડાં લપેટી છાણુ બાળી ને નીખ્યાં પછી તેની જૂલલ વચ્ચે તે ગોળો મુકવો. ધ્યાં પછી ઉપરનો ભાગ દુર કરી, અંદરનો ભાગ કાઢી લેવો. માત્રા અરધોવાલ, ઇંદ્રજવ બેઆની બાર તથા દહીની તર તોલો ૦૫ સાથે મેળવી ચાટી જવું. ખાંડ ગોળ બંધ.

૮૦૭ વધનાગ શોધન.

મૃતિકાના કામમાં ૩ દિવસ ગોમુત્રમાં પલાળવો, મુત્ર રોજ બદલવું, એથે રોજ તેની ગાંઠ પરથી બે કાગળવા છીલકાં તથા ખાડામાંથી મેલ કાઢી લઈને પછી મીઠા તેલમાં ૪-૫ કલાક બીંજવી રાખવું, પછી તેમાંથી કાઢી વચ્ચેથી સાફ કરી ૪ કલાક ગાયના દુધમાં બીંજવવું. પછી લોહી સુકવી રાખવાથી ઉપયોગ લેવો.

નેપાળો.

a નેપાળો—ગો મુત્રમાં ત્રણ રાતો બીંજવીને પછી દુધમાં ત્રણ રાત દી બીંજવવું પછી ઉપરથી ફેતરાં તથા અંદરની જીભ કાઢી નાખીએ એટલે શુદ્ધિ.

b. ભેંશના છાણુમાં કાથળી વાળી ૨-૩ દીન રાખવાથી પણ સીદ્ધ ઝેર કાચલાં વિગેરે પણ આમજ શુદ્ધ થાય છે.

૮૦૮ માલકાંગણીની માનુન-પુષ્ટીપર

કાલા ભાંગરાના પંચાંગનો રસ કાઢી તેમાં જોટલી માલકાંગણી જુડે એટલે જોટલી કરવી હોય તેટલો રસ મેળવી તેમાં જુડાડવી, ફેતરાં કાઢીને પલાળવી, એક રાત પલાળી રાખવી, સવારે તેમાં ભાંગરો તથા માલકાંગણીના વજન જોટલું બકરીનું દુધ નાખી ઉકાળતાં જ્યારે લોહા જેવું થાય ત્યારે નીચે ઉતારી તેમાં તેટલાજ વજનનું મધ નાખી થોડું ફેશર મીઠાવી ચાળીમાં ઠારી દેવું, પ્રથમ રૂ. ૦૫ બાર ખાવાથી શરૂ કરવું. તે વળતે દીવસે ૦૫ બાર લેવું, એમ ૫૫ રૂ. બાર વધારતા જવું. રૂ. ૨૫૫ અઢી બાર સુધી પહોંચ્યા બાદ જોટલુંજ વજન હમેશ લેવું. ૪૦ દિન સુધી ખાવું, તો પુષ્ટી વિશ્વવર્ધન થશે. લીલી માલકાંગણી હોય તો વધારે સારૂ.

૮૦૯ ધાતુપુષ્ટી.

કરડાની કુંપળો ચણા બે ભાર સાકર સાથે ખાય તો ધાતુ બંધાય.

૮૧૦ સ્તંભન

(a) ધનીયા ૩૫ માસા, ઇસબ ગોળ (ઉચમુંજીર) ૭ માસા ખાખરાના બીજ ૧૦૫ માસા એનું ચુરણ કરી લેવું. તેમાંથી ૩૫ માસા ચુરણ મોઢામાં નાખી ખસખસના સરખત સાથે પી જવું. એ પીત પ્રકૃતિવાળા માટે છે.

(b) કર્ક પ્રકૃતિવાળા માટે—અરીણ, બનયફલ, લવિંગ, કર્તુરી, કેસર, લિંડીપીપર, શુક, મધ, સરખે ભાગે મિલાવી, ગોળી કરવી, તેમાંથી ૧૫ માસાથી ૩૫ માસા સુધીની માત્રા છે. સૂર્યાસ્ત પહેલાં ખાવું તે નવ બળ્યા પછી સંગ કરવો વચમાં શેટલી (ખાણું) ન ખાવું. કઠાય ખલીત ન થાય. તો ખટાઈ ચુસવી.

૮૧૧ કામવર્ધક-શક્તિદાયક—

જીવાન કુકડાને રોજ પ્રત્યેક $\frac{1}{8}$ પાતોલો હડતાલ લોટમાં મેળવી ૪૦ દિવસ સુધી ખવરાવવી. પછી તેને હલાલ કરી. પાંખ વિગેરે કાપી કાઢી નાખી પેટ સાફ કરી (એટલે અંદરનો મલીન-નિષ્પયોગી ભાગ કાઢી કાપી નાખી) પછી તેમાં-પેટમાં આદવાઇ પિસીને ભરવી-લવિંગ તોલા ૩ અકલકરો તોલા ૨ શુક ૩મિ તોલા ૨ ૩મિ મસ્તકી તોલા ૨ સાલમ મિશ્રી તોલા ૩ આદવાઇ ભરીને પછી તે કુકડા (નરજાતિનો હોવો જોઈએ) ને ધીમાં તળવો. તે પછી હફી કાઢી નાખવી. અને તેની જંગલી ચણીયાં બેર બરાબર ગોલી કરવી. નિલ સવાર સાંજ દુધની સાથે ૧ ગોલી ખાવી. જેટલા દિવસ ખાય તેટલા દિવસ-સંગ વર્જીત.

(એજ પ્રમાણે મુરઘાને તાન્ન ખવરાવવાની તેમજ બકરીને સંખીઓ ખવરાવવાની પણ વીધી છે.)

૮૧૨ અશક્ત ઇન્દ્રિય સંખીયાની પટી.

બોઈ જેને “લુભાડો” કહે છે. તેના ઘોળાં ૩૪ જેવાં ૩૪ડાં થાય છે તે લઈ તેની ભસ્મ કરવી. જે એટલાં ૩૪ડાં ન મળે તો આખા ઝાડની ભસ્મ કરવી, આ ૪૦ તોલા ભસ્મ ૮૦ તોલા પાણીમાં લોઢાની કડાઈમાં ભીંજવી ત્રણ દિવસ સુધી પલાળી રાખવી પણ દિવસમાં બે ત્રણવાર શેજ હલાવતાં રહેવું. એથે દિન તે પાણી હલાવ્યા વગર ઉપરથી નીતારી લેવું. પછી ૧ તોલા સોમલને અરધ કુટો કરી; લોઢાની કડાઈમાં રાખી આગ ઉપર મુકીને બોઈના પાણીના દુવા દેવા. નીતારેલા પાણીના દેવા, જ્યારે ગાઢો થઈને કડાઈમાં ચોટી જાય. ત્યારે ઉતારી લેવું. હાથમાં મસળતાં મીણુ જેવો માલુમ પડે એટલે થયો-એ પરીક્ષા છે. પછી તેને શીશીમાં રાખી મુકવો. પછી પેકુની પાસે ઇન્દ્રિના મુળમાં પડખાની બે નસો છોડી વચલા ભાગમાં એક ચણા બરાબર મોમ (મીણુ) ઘોડાના જીનની પેઠે લગાવી

દેવું-તેના ઉપર વડનું પતું લપેટી કપડાની પટી મારી દેવી-રાતે બાંધવું, તે સવારે, ખોલી-તાંખવું-આ એક પટી ઉપરાંત જરૂર પડે તો ૨-૩ દિવસ પછી એક પટી વધુ મારવી—

૮૧૩ સ્તંભન (ગોરજી)

(a) કનેર, જડ ટાંક ૪ સરપાંખાની જડ ટાંક ૨ નરમુતથી ઘસી લીંગલેપ-ધડી સોળ કરવો તેથી સ્તંભન થશે.

(b) તજ ટાંક ૧ વાટી ચાળી પછી તાજી ઘાણીના તેલમાં લોઢાના ઠામમાં લોઢાના દસ્તાથી લે દવાને ખુબ પીસી મલમ જેવું થયેથી ઈદ્રિપર ચોપડી ઉપર પાન બાંધવાં. હસ્ત કૃત દોષ મટે, ઈદ્રિ જ્યત રહે. પછી લેપ કરવો (અંજીર પાન બાંધીએ.) દીન ત્રણથી સાત સુધી કરવાથી ઈદ્રિ દ્રઢ થાય—

૮૧૪ સ્તંભન-કામોદિપક (રાજ તથા અમીરો માટે)

બાવલનો ગુંદ ૧૦૦ માસા કતીરો (આ એક ગુંદ થાય છે જે એજ નામથી બજારમાં વેચાય છે. વધારે ખાવાથી આદમી નામદ થઈ જાય એટલો થાંડો છે) ૧૦૦ માસા કુશ (દર્બ)ની જડ ૨૦ માસા નાગરમોથ ૨૦ માસા મોટીમાંઈ (માયાં) ૨૦ માસા સલીખા (તજ) માસા ૨૦ દારચીની માસા ૨૦ તગર માસા ૨૦ મસ્તકી રૂમી માસા ૨૦ કાકંજ (ખપાટ) માસા ૩૦ ઈશક પેચાની જડ માસા ૩૦ અર્વિધ મોતી માસા ૪૦ પ્રવાલની જડ માસા ૪૦ વરીયાલી માસા ૧૦૦ બહમન સફેદ (ગાંધીને ત્યાં મળે છે એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે) માસા ૧૦૦-કુલ તોલા ૪ ને માસા ૬ થયા-૪૦ સાડાચાર તોલા મધ (શીણુ વાળું જોઈએ) ૨ જે તોલા ચાંદી વરક ૩ ત્રણ માસા સોના વર્ક-તમામ દવા કુટી છાણી મધ મીલાવીને રાખવી-માત્રા-૪૦ સાડાચાર માસા સંસર્ગ સમયથી એક કલાક પૂર્વે દેવી-દવા ઉપર દુધ પીવું-બાદ સંસર્ગ કરવો. જ્યાં સુધી આદવા ખાવામાં આવે ત્યાં સુધી ગમે તેમ કરીને પણ દુધ તથા ઈંડાં ખાતા રહેવું.

૮૧૫ સ્તંભન માટે ઉત્તમ-કામોદિપક—

અકલકરો માસા ૬ શુંક માસા ૬ કેશર માસા ૬ પીપર માસા ૬ જયફલ માસા ૬ જવંત્રી માસા ૬ ચેત ચંદન માસા ૬ અશીણુ તોલા ૨ મધ ઉમદા જોઈએ તેટલું સર્વ દવા પીસી તથા છાણુવા ચોખ્ખા છાણી મધમાં અડદ પ્રમાણમાં ગોલી વાળવી. એક ગોલી ઉત્તમ દુધ સાથે રાત્રે ગળી જવી. સ્ત્રી પાસે દોઢ કલાક બાદ જવું અને રૂતુદાન બાદ બને તો ગરમ કરેલ દુધ પીવું.

Note :—+ “ ઈશ કપેચા. ” એક વેલી થાય છે. તે બાગમાં હોય છે. લાલ કુલ આવે છે, ઝીણું ઝીણું લાંબાં લત્તા પત્તાં તૃણ જેવાં થાય છે. આજ નામથી પંજાબમાં તે હિંદુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ છે. માલી બનાવી શકે. એ તીલામાં પણ લગાડે છે. શોભાયમાન વેલ છે. તેનાં ફાલાં બીજ હોય છે, સંસ્કૃતમાં નિધંટમાં આને “ કાલો ધંતુરો ” પણ લખેલ છે. (આની જડ દવામાં વાપરવી.)

૮૧૬ ઇન્દ્રિયાધિવ્યપર ઉત્તમ પટ્ટી.

પાકું રીંગણું (ગોળ-લાંબું નહી) જે ઝાડ પર જ પાકીને પીળું થઇ ગયું હોય તેમાં પીપર ખોસીને એમને એમ તોડ્યા વગર તેજ ઝાડ પર જ રહેવા-લટકવા દેવું. તે જ્યારે ઝાડને ઝાડ પર જ તે તમામ સુકાઇ જાય ત્યારે ત્યાંથી લઈને પછી અર્ધ શેર પક્કા તલના તેલમાં લોઢાની કઢાઈમાં નાખી નીચે આગ કરવી તે જ્યારે તેમાં ઉભરે આવે ત્યારે તેમાં, તોલા ૭ સુકા કેંચવા (કેકડા નામનું જનાવર પાણીમાં થાય છે તેને કેટલાક પગ હોય છે. એ કેકડાને સુકવીને પછી તેમાંથી ૭ તોલા તોલવા તેમાં હાડકાં થતાં નથી. તેના પગ છોડીને બાકીનો બધો ભાગ લેવો,) નાખીને બાળવું તથા લગાણુની કળી ૧ ફેલીને તેમાં મેળવવી, એ પ્રમાણે સર્વે વસ્તુ સિદ્ધ થાય એટલે બળી જાય એટલે સર્વેને એક સાથે પીસીને ખરલ કરી એક રસ કરી શીશીમાં ભરવું. બાદ ૧ માસા ઇન્દ્રિય પર લગાવીને (મસળીને) મોટા ગુંદા કે વડના પાન લપેટી પાટો બાંધવો.

૮૧૭ ઇન્દ્રિય લેપ. હસ્તદોષકૃત હાનિનીવારક કામોદિપક.

મોઠા તેલીયો (વજનાગ) ૨ દોદામ, મૂલીનાં બીજ ૩ દ્રામ, જમાલગોટાની ગીરી ૩ દામ, આ ત્રણેને બારીક પીસી ૧૦ તોલા તેલમાં નાખી ખરલમાં પીસીને શીશીમાં ભરી જરા જરા લગાડતા રહેવું.

૮૧૮ સ્તંભન

અકલકરો માસા ૩૥ તકમરેહાં માસા ૨૮ કેશર રતી ૧ કુટી છાણી ગોલી કરી ૧ દામ (એક તોલો આઠ માસાએ પકો દામ અથવા એક તોલો બે માસાએ કાચો દામ) બાંધ લેવી. પછી પા કલાક બાદ સંગ કરવો. (લીંબુનો રસ નહિ પીએ ત્યાં સુધી ખલીત નહી થાય. સ્તંભનની દવામાં ઘણું કરી અફીણ કે લાંગ હોય છે તે આમાં નથી.)

૮૧૯ નામરદીપર ઇન્દ્રિય લેપ-પટ્ટી.

(ઉપડે નહિ-ફેલા પડે નહી-અન્ય પરીક્ષીત)

(a) આસૌંદ, (આસગંધ) બલદાણા, ગજપીપર, ગજપીપર, કઠ, વજનું ચુરણ તથા મધ મેળવી ઇન્દ્રિય પર લગાડવું તે ઉપર નાગરવેલનું પાન બાંધવું. (સોપારી તથા નીચેની ધોરી નસ બચાવવી.)

(b) અકલકરાને મોઠા તેલમાં પીસી (સોપારી છોડી) લેપ કરવો. આ બન્ને દવાથી શક્તિ આવશે તે લીંગ વધશે.

૮૨૦ ઇન્દ્રિય રોક કરવાની પોટલી તથા લેપ.

હાથીદાંતનો ભુકો તોલા ૫ અકલકરો તોલા ૨ તજ તોલા ૧ લવિંગ તોલો ૧ માલ કાંકણી તોલો ૧ સફેદ મરી તોલો ૧ જવંત્રી પાનની જડ તોલો ૧ કલુજી તોલો ૧ આ

સર્વેને ખારીક વાટી ચુરણ કરી કાચલાના દેવતાથી પ્રથમ પોટલીવતી પેડુથી તે ઈંદ્રિને વૃષણ સુદ્ધાંત પર શેક કરવો. અરધો પોણો કલાક સુધી કરવો, બાદ નીચેનો લેપ લગાડવો. માથે પાન બાંધી પાટો બાંધવો, બાદ છોડી નાખવો આમ ૧૦ દિવસ સુધી કરવું. ઉપડશે કે ઇન્ન થશે નહિ.

ચોપડવાનો લેપ.

અકલકરો તોલો ૧ તજ તોલો ૦૧ લવીંગ તોલો ૦૧ કેશર તોલો ૦૧ વછનાગ તોલો ૦૧ પાનજડ તોલો ૦૧ અમર વાલ ૧ કસ્તુરી વાલ ૧ આ દવાની અદરકના શીરામાં ગોલી વાળવી. ગોળા બધાય તેટલો જ (મુરખા) માત્ર શીરો લેવો એટલે બહુ નરમ ન થઈ જાય. મોટી બોરડી જેવડી ગોળા કે સોગડી વાળી રાખવી. તેમાંથી પાનના રસમાં ઘસી નીચેની રગ તથા ઉપરનું કુલ બચાવી લેપ કરવો. ઉપર પાન રાખી પાટો બાંધવો. આ ઇલાજ ૧૦ દિન કરવો. સ્ત્રી પરહેજ નથી.

૮૨૧ સોમલની ઉપાડ કરવાની ઉગ્ર પદ્ધતિ—

બેઆની બાર સંખીઓ, ગાયનું ઘી તોલો ૦૧ અર્ક દુધ તોલો ૧ એ ત્રણેને એક દિવસ ખરલ કર્યા બાદ બરાબર મલમ થઈ જાય ત્યારે બેરતીને આશરે પાન પર ચોપડી ઉપર મુજબ ઈંદ્રિના ઉપરના ભાગમાં (નસ બચાવી) દિવસમાં બેવાર એમ ત્રણ દિન પદ્ધતિ મારવી. તે પછી ૧૦૦ પાણીએ ઘોચેલા ધીની પદ્ધતિ તે પદ્ધતિ બાંધવી. (હેમતરામ).

૮૨૨ તિલ્લો-પદ્ધતિ-સંખીયાનું તેલ તથા મલમ—

આશરે ૧૦ બાર તાંદળજાના પાંદડાને પોણે અંશે સુકવીને તાવડીપર બળી ન જાય તેમ શેકવાં. પછી તેને ચીનીના ખાલામાં થોડા પાણીમાં ડુબાવી ૩ દિવસ પલાળી રાખવાં. પછી સંખીયાને લોઢાની વાટકીમાં અંગારા પર રાખી-કુલાવવો તે જરા ગરમ થાય કે તરત એક લાકડીને લુગડાંની કાકડી બાંધી તેને પેલા તાંદળજાના ગલાસમાં બોળતા જઈ સંખી-યાપર ટુવા દેતા જવા. થોડીવારમાં તેનું તેલ થઈ જશે. આ તેલ ઈંદ્રિપરની બેપડખાની તથા વચમાની ઉપલી (નીચલી નહીં) રગપર સળી વતે માત્ર એક લહીરની માફક ચોપડી ઉપર નાગર વેલનું પાન બાંધી દેવું. ઈંદ્રિ નિચે તે તળેનો શીવણનો ભાગ બચાવવો. આપદ્ધતિ ત્રણ દિવસ બાંધવાથી, ઈંદ્રિ બલીષ્ટ થયા બાદ નીચે લખેલું મુરધાના ઇંડાનું તેલ પાન પર ચોપડી લગાવી ઈંદ્રિને પ્રથમ પદ્ધતિ વાળવી. એટલે રૂઝાઈ જશે. (સોમલની પદ્ધતિ ઈંદ્રિ પર બીણી બીણી કુંસી થાય તેથી કરવું નહિં તેને ફેડી પાણી કાઢી નાંખવું).

મુરધાના ઇંડાનું તેલ.

એક ઇંડાને ખુબ ઉકાળી બાફ્યા પછી તેની અંદરનો પીળો ભાગ કાઢી લઈ એક કાંસાની થાળીમાં ફેરની તરફ જરા કચરી રાખવો તે તેની નીચે દેવતા રાખી થાળી વાંકી રાખવી. એટલે તેની અંદરથી તેલ નિચે ઢાળની તરફ ટપકશે-તે સાચવી ઉપયોગમાં લેવું.

૮૨૩ (એક વિચિત્ર ચીજ—નપુંસકતા માટે)—

કાલી નગદી. બાવચી. મધીયા. નરગંદા;

આટલા નામથી આ ચીજ બોલાય છે. આ એક વનસ્પતિ થાય છે, તેના પત્તાં મરચી જેવાં થાય છે, સ્વાદે કડવી હોય છે, તેની વાસ લવિંગ—એલચીના જેવી હોય છે. કાલી જમીન કે કાલા પથ્થરમાં થાય છે. મહાલક્ષ્મીના પહાડમાં ઘણી થાય છે. તે ચાર ચોખા બાર ઉંટણીના દુધમાં નપુંસકને દેવાય છે—દવા વિષમય છે.

સોમલતુ તેલ—સ્તંભનાદિપર—

(a) સોમલ તોલો ૧ પીપર તોલા ૨ લવિંગ તોલા ૨ બારીક પીસી—કુકડીના ઈંડામાંના પિત રસમાં પીસી—ગોલીઓ કરી આતશી શીશીમાં નાખી પાતાલ યંત્રે તેલ કાઢવું—

અથવા—

(b) ગ્લાસ ઉપર લુગડું પાથરી પૂર્વોક્ત સરખે વજને ત્રણે વસ્તુ મીલાવી, તેલ કાઢવું—

ગંધક—હડતાલ પણ એજ રીતે થશે—

૮૨૪ સ્તંભન (રામગીર) ધતુર તૈલ—

કાલા ધતુરાના બીજ સારી રીતે બારીક પીસીને, બાવળની, ધરતીની અંદર ગમેલી કીલી જડની છાલ પીસીને થોડીક તે બીજ સાથે—રાખવી. (અર્ધ કુટો રાખવો બહુ પીસવા જરૂર નથી. તેમ બાવળની છાલ ધતુર બીજથી થોડી નાખવી. કેમકે તે માત્ર તેનો લાગ છે.) પછી ધતુરાના પીસેલ બીજ આતશીશીશીમાં નાખી તેમાં લાગની પેઠે તે બાવળના કટકા (છાલ)નો ખાંડેલ ચુરો નાંખીને—મેળવીને પછી પાતાલ યંત્રે તેલ કાઢવું. (શીશીનું મોં માણસના મસ્તકના વાળ વગેરેથી બંધ કરવું) આ તેલનાં ટીપાં, ૧—૨ વિષયથી ૧ કલાક પહેલાં પાનમાં દેવાં તો બહુજ કાલ સુધી સ્તંભન થશે.

૮૨૬ ખુશબખતી પર સોમલનો શરબત

સવા ગજ જાડો શેરડીનો કકડો અથવા એક આખો શેરડીનો સંઠો લઈ તેના મુળની કારથી અરધો વેંત આશરે કાતરી ખાડો કરી તેમાં સવા તોલો સંખીયો ભરી તેની ઉપર શેરડીનો જ દાટો દઈને પછી તેની પર ખુબ કપમેટ દઈ પછી સફેતા (કાયલા) ના દેવતામાં તે કપડમેટવાળો મુળીયાનો ભાગ રાખી નીચેનો ભાગ ઢળતો રાખવો ને તેની નીચે એક પ્યાલો રાખવો. તેમાં જે રસ ઓગળીને ટપકે તે ઝીલી લેવો. ત્રણ ચાર કલાકમાં આશરે પાશેર રસ નીકળશે. બાદ તેના એક બે બીંદુ કાઈપણ શરબત સાથે દેવાથી સારી તાકાત, ઉત્સાહ સ્ફુરતી તથા હલેઝત આવશે.

૮૨૭ તિલ્લા-લિંગ વૃદ્ધિના ઉપાય-પટ્ટી.

(a) બીલામાં, રીંગણીના બીજ, દાડસ કળીનો રસ, કરંજનું તેલ, ઘી સાથે લીંગ લેપ કરે તો લીંગ વધે.

(b) ગજપીપર, આસુંધ બીજ, બેંશના માખણુ જોડે સુક્ષ્મવાટી લીંગ લેપ કરે.

(c) સાકર-સીંધવ-ગોધૂત સાથે મર્દે.

(d) માખણુ, અળશીયાની રાખ મેળવીને ઉપયોગ કરે.

(e) કરણુમુળ ઘસી ચોપડે તો મહા મરદાઈ બળ આવે. બાંધ કુશાદ-નામર્દિ વાસ્તે ઉત્તમ છે.

(f) પારો-ગંધક, મનશીલ, સંખીયો, હડતાલ, ટાંકણુ, પ્રત્યેક ટાંકને વાટીને અંદર ઘી મીલાવી વાટ કરીને ઉપર સુત્રના તાર વીંટી તેમાં ઘી પુરીને તેને લટકતું બાંધવું. પછી તેને નીચેથી સળગાવી હેઠે વાટકી મેલવી તે તેમાં જે ઘી આવે તે ઇન્દ્રિય પર ૨૧ દિન સુધી મર્દન કરવું.

મુષ્ટી જપથી નામર્દ થયો હોય તેને માટે

(g) વજનાગ, પારો ગંધક, અકલકરો, કનકબીજ, સફેદ કણેરના મુળની છાલ, શીલા-જીત, ચીનીકપુર, મરેડી ડોડા, લવિંગ એ પ્રત્યેક ટાંક એક લખ ખાંડી કપડછાણુ કરી ગાડરના દુધમાં બે પ્રહર મર્દન કરી પૈસા ૧ બારની ગોલી વાળી ગાડરના દુધમાં ઘસી લીંગ લેપ ૭ દિવસ કરવો. ઉપર નાગરવેલનું પાન બાંધવું.

હાથ રસ ઉપર

(h) મુરઘીનું હાડ રાંગનું, બીલાડીનું હાડ રાંગનું, કેવડાની જડ, ખરાસકપુર, કેસર, મધ સાથે લેપ કરે, તે પર ખાવાની દવાઈ-કાળીમુસળી ઘોળીમુસળી. એખરા બીજ, ગોખરૂ, કૌચ બીજ, ચીનીકપુર, દરેક ટાંક ૫ મસ્તકી મીશ્રી, અશીણુ, મોચરસ એ દરેક ટાંક ૧ મધમાં ગોળી ચણા જેવડી કરી રોજ એક ગોળી દેવી.

(i) આદાની અફીમ-પેટના કરમ—દરેક ટાંક અરઘો લખ રીંગણી રસમાં ગોળી વાળી રાખવી. બાદ થુકે ઘસી લીંગ લેપ કરે.

(j) મદીપર—માખી ૨૪ ના માથા તથા એલચી દાણા ૨૪ ને વેંગણુના બડથાનું શીણુ આવે તેમાં ખરલીને લીંગ લેપ કરે ને સુકાય ત્યારે ભોગ કરે.

૮૨૮ સ્તંભન

ઘોડાના પેટમાંના કરમ (જીવડો) બાલકના પેટમાંનો કરમ, એ બન્ને સુકવીને પછી બંને સમભાગ વાટી જરાની ફાડ જેવડી ગોળી કરી ઇન્દ્રિયા મુખમાં મુકીએ અને ઉપર અંધેચની ગોળી ખાઈએ તો ઇન્દ્રિય કુલે-જડી થાય.

૮૨૯ ભાંગેલો પુરૂષ ઠેકાણે આવે.

કાળા તલ પાસેર ગોખરૂ પાસેર એ બેને દુધમાં કઢીને તાઢુ થયે થોડું મધ મેળવી ખાવાથી ઉપરનો રોગ મટે—

૮૩૦ ધાતુબંધની ફાકી

બોરડીની અંતરછાલ પૈ. ૮ બાર મસ્તગી પૈ. ૪ બાર જ્યક્ષ્ણ પૈ. ૧૧૧ બાર કેશર પૈ. ૧ બાર સાકર પૈ. ૧૧૧ દુધ સાથે ફાકી આપવી.

૮૩૧ જીવ ખુશખખત રાખવાની માનુષ.

જ્યક્ષ્ણ તોલો ૧ જાફરાણુ (કેશર) તોલા ૨ સાલમ મીશ્રી તોલો ૧ ટોપરં તોલા ૨ કુરક (કુલક) ના બીજ તોલા ૩ કેરબો માસા ૩ બદામમગજ શેર ૧૧૧ મોતીમાસા ૩ ખુશદ માસા ૩ ખસખસ માસા ૩ કસ્તુરી માસા ૩ સોનાના વર્ક માસા ત્રણ ચાંદી વરક માસા ત્રણ ખાંડી સફેદ શેર ૧૧ અંબર અશખી માસા ૩ ગુલાબ શેર ૧૧૧ મધ ચોખું શેર ૧૧૧ મેળવી ઉપયોગ કરવો.

૮૩૨ સખજી માનુષ—

ભાંગ શેર ૧ ધી શેર ૧૧ ઘોલા કનેરની જડ તોલા ૪ લવિંગ માસા ૪ કેસર માસા ૪ એલચી માસા ૪ અકલકરો માસા ૪ ખાંડ શેર ૨ આગળથી ભાંગ અને ધી શેર અરધમાં ભૂંજીને પાણી શેર ૪ માં ભાંગ નાખીને ઉકાળીએ. ને તેનું ધી કાઢીએ. ને કણેર જડ ભાંગમાં મેળવીએ. પછી પેલાં વસાણાં મેળવીએ. પછી ગોળ પાપડીના જેવું ઘુંટીએ તો માનુષ થાય—

૮૩૩ રોજ થોડી થોડી ધાતુ જતી હોય તેને બંધ કરવાનો ઉપાય—

તેલીયો વજનાગ, લોખાન, સફેદ ચણોડી, માલકાંગણી, કાલા ધતુરાનાં બીજ, ચત કનેરની જડ, ઝેરકોચલાં, બીલામાં, પાનની જડ, ભાંગનાં બીજ, એ સર્વ સમ ભાંગે તથા લવિંગ, જ્યક્ષ્ણ, જવત્રી, દરેક ૧ પૈસાબાર કસ્તુરી ચોખા ૨ બાર એ સર્વે જણુસ આખી પાખી કુટવી. તે સર્વ એકઠું કરીને ચુવો કરવો તે પાનમાં ચોપડી ખવરાવવો. ઈંદ્રિની નસો નરમ પડી હોય તો પાન પર ચોપડીને ઈંદ્રિપર પટી બાંધવી.

૮૩૪ ધાતુક્ષીણતા-નામદર્દી-લિંગ શૈથીલ્ય પર—

ધાતુ બંધ કરવાની ગોળી—કેશર, લવિંગ, જ્યક્ષ્ણ, જવત્રી, એલચી, તજ, અકલકરો, ચીનીકખાખ ચોપચીની, રૂમિમસ્તગી, નાનીપીપર, બત્રબીજ, માલકાંગણી, શતાવરી, મુંડી, બનફશાની જડ, સમુદરફલ, ઓટીગણુબીજ, ગાજરબીજ, ખુરાસાની અજમો, મોટી હરડે ઇંદ્રજવ, મરી, સુંઠ, કાલી મુસલી, મદનમસ્ત, ગોખરૂ, ગજપીપર, બેવરસનો જુનો ગોળ, તોલા ૧૨ તથા બીજાં સર્વે વસાણાં સમભાગે લેવાં. પીસી ગોળમાં મેળવી જ્યક્ષ્ણ જેવડી ગોલી કરવી. સાંજ સવાર ખાઈ ઉપર ગાયનું દુધ પીવું. આવે ત્યાં સુધી-પથ્ય પાળવું.

૮૩૫ હાથરસની ચિકિત્સા—

મુઠીયાં મારવાને હાથ રસ કહે છે, તે તે કર્મથી લીંગની નસોના પાણી ઉતરી આવે છે. તથા લીંગની જડ પાતળી પડી જાય છે. તથા વચમાંથી લીંગ ટેઠો થઈ જાય છે. અને એવા માણસને સ્ત્રીસંગ-મૈથુનની જરાપણુ ઇચ્છા હોતી નથી. લીંગ દુબળું થઈ જાય છે.

ફિર પુષ્ટીકારકે ઔષધ-તિલાત-માણુન આદિ સેવન કરાવે. જે એસડથી લીંગપર ઉઠી આવે તેને પટ્ટી કહે છે. એટલા માટે કેટલાક નુખસા પટ્ટીના જે મારી અને બીજા હકીમેની પરીક્ષામાં આવ્યા છે. તે લખવામાં આવે છે.

પટ્ટીનો નુખસો—હાલ્યોનું બીજ, કુટ, રાઈ, બધું બરાબર કુટી છણી પછી અર્ધ ગરમ જલમાં મીલાવી લીંગમાં ઘાલવું.

સીંહુડી ચરબી—સુઅરકી ચરબી, x એક એક તોલે-દોનોકો મીલાકર, ફીર સંખીયા કેઠ માસા પીસકર મીલાવે-જળ ખુબ મીલજાવે, તમ થોડાસા લેકર કપડેપર લગાવે, એર ઉસ કપડેકો સુપારી એર સીવન છોડકર, બાંધ દેવે-ત્રીન દીન તક બંધારખે ચોથે દીન ખોલકર તેજ શરબસે ઘાવે એર ચાર પહર તક લીંગકો ખુલા રખે. ફીર ઉક્ત પ્રકારાનું સાર દુસરી પટ્ટી બાંધે. ઇશ્વર કૃપાસે બહુત શીઘ્ર ઉસ નપુંસક કો જે હથરસકે કારણુ કરકે હુવાહો. આરામ હોજાય.

૮૩૬ લિંગ કે પડોમે સહી આજનેકી ચિકિત્સા.

લીંગના પટ્ટામાં કફ આવી જાય છે. તો શરદીના કારણે કરી પટ્ટા ઢીલી થઈ જાય છે. તે એ લીંગ થંડું પાણી પડવાથી નાનો થઈ જાય છે. દુબલોને સુસ્ત થતો નથી. અને જે દુર્બલને સુસ્ત પણ થાય તો તેની ચિકિત્સા નથી થઈ શકતી, પણ એવા મનુષ્યને (અનીન) કહે છે. અને જે આ રોગ જન્મથી હોય. તો અસાધ્ય છે, અને જે વચમાં ઉપજ્યો હોય તો સાધ્ય છે. પરંતુ અત્યંત કઠીનતાથી બસ હકીમને ચોગ્ય છે કે બ્યારે એવા રોગીની ચિકિત્સાનો અવસર આવે ત્યારે પક્ષાઘાતની ચિકિત્સા જે મોટા મોટા પુસ્તકોમાં લખી છે તે કરે, અને રોગન આદિ પુસ્તકોમાં આ રોગ માટે લખેલ છે. તે મુજબ ઉપયોગ કરે. અને આસવચ, ફક્ષિપૂત, ચીતા, પીપલ, આદિ લીંગપર મસજે.

નીચે કે શરિર મેં રિંહુડી કમિકી ચિકિત્સામે—પ્રકટ હોકી નીચે કે શરિરમેં રીહ

x ઇંગ્રેજી દવા ખાને મળી શકે છે.

ઝોર વાદી કી કમી સરદી વા ગરમી વા ખુશ્કી કે કારણુ કરકે હોતી હે ઝોર યહ રોગ, લીંગકે ઉઠનેકે રોક દેતા હે. ચિકિત્સા.

ખાજ, ચના, ગાજર, અંગુર, પીસ્તાં, આદિ ઔષધિ ઝોર આહાર સેવન કરાવે. ઝોર નિચે કે શરીરમે ગરમી કી કમીસે વાદી કમ ઉત્પન્ન હોતી હે—અસ એસે સમયમે ગરમ રોગન ઝોર માજુન સેવન કરાવે, ઝોર સરદી કારણુ હોતો, ગરમ ઔષધિ કા સેવન કરાવે ઝોર હમ્મામ કરના બી ગુણુ કરતા હે.

લિંગ કે દુર્બલ હો જાનેકી ચિકિત્સા.

આ રોગ બહુ કાલ મૈથુન કરવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઠીક તો આ છે કે પરિ-શ્રમથી બધા જોડ બલ વાળી શકે છે અસ, જે જોડથી તત્સંબંધી કામ ન લઈ શકાય, અવશ્ય તે નિર્બળ થઈ જાય છે.

ચિકિત્સા—દુધ, છુરા, મુર્ગેકા માંસ, મુરગેકે અંડોકી જરદી. આદી બલદાયક આહાર પાન કીયા કરે. ઝોર બડે બડે હકીમોકા મત હે કે એસે રોગીકા કહાનીયાં, જીનમાં સ્ત્રીઓંકી ચર્ચા હો સુનાવે ઝોર એસે હી પુસ્તક પઢાવે, ઝોર એસેહી ચિત્ર દિખલાવે. ઝોર અકલકરા આદીકા તેલ લીંગ, અંડકોષ તથા પેદુ પર મલા કરે ઝોર કીસી કીસીકી સંમતી હે કે લીંગકા પહેલે ગરમ જલસેં ઘોવે, ફીર મેંઢીકા દુધ મલકે જલ્દતરમિ પીસકર બાંધે.

લીંગમાં ઢીલાઈ થઈ જવાની ચિકિત્સા.

પ્રકટ હોકી ઇસ રોગ કારણુ શરીર કા દુર્બલ હોતા હે તો ઉસકા ઉપાય વૈસેહી કરે જેસેકી વીર્યકી કમીકા કરના ચાહીએ. ઝોર ચિકિત્સા વીર્યકી પહલી વિધિમે લીખ ચુકા હું.

૮૪૦ શીઘ્રવિર્ય સ્ખલિત હો જાનેકી ચિકિત્સા—

યાદ રહે કે—મૈથુનમાં વિર્ય શીઘ્ર ખલિત થઈ જવું. એ પણ કામદેવની શીથીજ્ઞતાનું કારણુ હોય છે. અને આ રોગ ઉત્પન્ન થવાનાં ૪ કારણુ છે.

(૧) રોકવા વાલી—સ્તંબક શક્તિનું નિર્બલ થઈ જવું. લક્ષણુ તેનું એ છે કે—મૈથુન સમય વિર્ય પાતલું તથા સફેદ નીકળે છે. ચીકીત્સા કફનો જીલાબ દેવો અને નરસીકા રોગન વા કેશરકા રોગન વા કુટ રોગન પેદુ ઝોર અંડકોષોંપર મલાકરે—

(૨) શારિરમાં વિર્યની વિષેશતા હોવી—વિર્યની વૃદ્ધી એ વાત પર હોય છે. પહેલું બધા વખત સુધી સ્ત્રીસંગ નકરવો. ને બીજું વિર્યોત્પાદક પદાર્થોનું બહુસેવન કરવું—અસ જાણુવું જોઈએ કે—આ મનુષ્યનું વિર્ય સ્વપ્નમાં બહુ નિકળ્યા કરે છે તો પણ બલ—મૈથુન શક્તિને રંગ રૂપ જેમનાં તેમ બન્યાં રહે છે.

વિર્યોત્પાદક વસ્તુ થોડી ખાવી. ને મૈથુન કરવાની આજ્ઞા દેવી, તથા ઠંડા આહાર તથા ઓસડ ખાવાં.

(૩) વિર્ય ગરમીનું ઉત્પન્ન થઇ જવું—લક્ષણ એ કે વિર્ય પાતલું તથા પિલું નીકળ્યા કરે. ને લીંગમાં જલન થાય.

શરબત ખસખસ, કાઢુબીજ, કુલફેબીજ, થંડી અને સ્તંભકગ્રાહી વસ્તુ સેવવી.

(૪) હૃદય, મસ્તકને કલેજનું નિર્બલ થઇ જવું—લક્ષણ—આની વિધિ બીજમાં સંક્ષેપે લખી ચુક્યો છું—ચુર્ણ કે જે શિષ્ન વિર્ય સ્ખલિત થઇ જવાને ગુણ કરે.

કળમાંબુ, નીલાવંશલોચન, જહર મોહરા ખતાઈ, તાલમખાના, બીજબંદ, ગુલાબ ફુલોકા જીરા, બડી ઇલાયચી કે બીજ, સુપારીકે ફુલ, ઇમલીકે ચીયાં, સખ બરાબર કુટ છાનકર વર્ગદંડે દુધમે બીગોકર છાયા શુષ્ક કરે—મુસલી સફેદ, શકાકુલ મીલાકર ચુર્ણ બના રખે. ઓર રોજ સવેરે ૪૧ માસા ખાવેં.

(a) એજરોગપર—વિર્યસ્તંભક—ગોલી.

પરીક્ષીત—સાલવ મીશ્રી, રૂમિ મસ્તગી, ઝડવેરીકી લાખ, સર્વ બરાબર કુટછાનકર વર્ગદંડે દુધમે જંગલી ખેર કે પરીમાણુ ગોલી બનાવે ને ૪૦ દીન પર્યાંત પ્રતિદિન ૧ ગોલી ગોદુધ સાથે—

(b) નિર્વસીની ગોલી—ઉત્તમ કસ્તુરી ૫ રતી અંબર અશહવ, કહરવા શમઘ, નિરવસી, બનફસા, કેશર, દાલચીની, કલમી બયફલ, મસ્તગીરૂમી, બજુરગોંદ, અગર કચા રેશમકે ચીસે કતરાહુવા, બહમન સફેદ, મુલહડીકાસત, પ્રત્યેક એક માસા—અશીમ સખ દવાઇએકે તોલસેં ચોથાઇ ભાગ, સખકો કુટ છાનકર બદામ કે તેમલે ચીકની કરકે, મુંગ પરીમાણુ ગોલી ૧ ગોલી ચાંદીકે—તવકમેં લપેટકર ખાયા કરે.

બીંદુકુશાદ અને સુતે પ્રમેહ પર ગુણી—ધુલરવૃક્ષકી છાલ, સેમર વૃક્ષકી છાલ, ચુનીયા ગોંદ, બજુરફલી, વેરકે પત્તે, છાયા શુષ્કર સખકો કુટ છાનકર સવેરે એક હથેલી બર ગોદુધ સંગ લેના.

વિર્યસ્ત્રાવ તથા શીષ્ન સ્ખલનપર ગુણી ચુર્ણ—તાલમખાના, મુસલી બન્ને, ક્રાંબબીજ, ઉંગનબીજ, મોચરસ, બીજબંદ સ્યાહ, બીજબંદ લાલ, ઉટકટારેકી જડ, બજુર-જડકી છાલ, ભૂફલી, સાઠીચાવલ, કમરચસ, કાઢુકેબીજ, મીઠે ઈંદરબે, સમંદર સોખ, સતાવર, પ્રત્યેક ૬ માસા સીધાડેકા આટા, નૌમાસે—સરવાલે બીજ ૧ તોલો સફેદ કંદ સર્વ બરાબર સર્વ કુટછાનકર ૬ માસે કે પ્રમાણુ બકરીકે દુદ ઓર ચનેકે પાની સાથ.

લીસોડકી માળુન—કીસુર્ત પ્રમેહકો બહુતગુણ કરતીહે. લીસોડે પાવસેર, બીજબંદ ૩ તોલા ૪ માસા તાલમખાના, ક્રાંચકે બીજેંકી મીગી, મોચરસ-પ્રત્યેક ૩ તોલા ૪ માસા,

સાલવ મીઠી ૧ તોલો ૮ માસા તજ ૩ તોલા ૪ માસા બજુરકા ગોંદ પાવશેર, ગોવૃત પાવશેર, ખોપરાચીલગોની મીંગી, હરેક ૩ તોલા ૪ માસા છુટારે આધપાવ, ચીસજી હરેક ૩ તોલા ૮ માસા ઉત્તમ શહત તીચુના પહેલે બજુર ગોંદકાં ગોધતમેં છુને ફિર સખ દવાઈઓંકા ચુર્ણ મીલાકર શહતકી ચાસનીમેં મીલાવે. ઓર માજુન બનાકર નીત્ય સવેરેહી સાડે ચૌદે માસે કે પ્રમાણુ આવે—

૮૪૧ સ્વપ્નમેં વિર્યસ્ખલિત હો બનેકી ચીકીત્સા

આ રોગની વિશેષતાથી પણ કામ શીથીલ થાય છે. આ રોગ આઠ કારણોથી ઉપજે છે. ૧ લીંગના બાગેમાં અધિક સરદીનું ફેલાઈ જવું. ૨ મૈથુન કમ કરવું, ૩ નીકળતા વિર્યને રોકી લેવું. ૪ વિર્યમાં ગરમી પેદા થવી. ૫ દુર કરવાવાલી શક્તિનું નીર્બલત્વ ૬ વિર્યનું ખાતણું પડવું. ૭ વિર્યની થેલીનું ઢીલું થવું. ૮ રાતદીન મૈથુનના ધ્યાનમાં રહેવું મૈથુનની કમીથી વિર્ય ખલતું હોય તો સહેજ સહેજ મૈથુન કરવાની રગ્ગ દેવી. અને જો દુર કરવાવાળી શક્તિની નીર્બળતાથી હોય તો ગરમ ઔષધ સેવન કરાવવું અને જો વિર્યની ગરમીથી હોય તો—(a) સુખાધનીયા, કાહુ, કુલફા, આદી થંડી વસ્તુ ખાવી પરંતુ મેં એક મીઠને (b) ઇમીલી કાયના સર્જત નીલોફર કે સાથ સેવન કરાયા, ઇશ્વરકૃપાએ ૩ દીનમેં આરામ હો ગયા. (c) કહુકે બીજ સર્જત વજુસ કે સાથ આવે. (d) ચીડ જીરેકી જડ ૨ તોલા જલમેં પીસકર ૧ તોલો મીશ્રી મીલાકર ૧ સમાહપર્યંત આવે. (e) સુખાધનીયા સફેદ કંદકી સાથ આવે ઓર ઉક્ત રોગ જો વિર્ય પતલે પડ બનેકે કારણ હો તો વિર્ય કે ઘાડા કરનેવાલી ઔષધિ જો તીસરી વિધિમેં લીખ ચુકા હું, સેવન કરાવે અને જો રોગ વિર્યકા થેલી ઢીલી પડજાને સે હો તો એસે સમયમેં હકીમકાં ચાહીએ કે બહમન સફેદ ઓર પોદીના આદી તથા કળ્કજરનેવાલી વસ્તુ સેવન કરાવે.

૮૪૨ સ્વપ્નમાં વિર્યસ્ત્રાવપર ગુણુદાયક ચુર્ણ—

કહરવા શર્મા, લાલ મુંગા, દમ્બુલ અખવેન, ગેરપ્રત્યેક ૬ માસા વંશલોચન, નીલા અંજવારકીજડ, સુખાધનીયા. બીજબેર, અજવાયનમક, બજુરગોંદ, કુવફેકે બીજ, કાહુકેબીજ નીલોફરકે ફલ; અનારકીકલી પ્રત્યેક ૯ નવ માસા, સુપરી કે ફુલ ૧ તોલા સખકા કુટછાનકર શેજ સવેરે ૪ માસા આવે. અનારકી લકડી, અજમોદ એક એક તોલા કુટછાનકર પાંચ બાગ કર કે નીત્ય એક બાગ સંઝા સમય ખાયા કરે ઇશ્વરકૃપાએ શીઘ્ર આરામ.

૮૪૩

વિર્યક પતલે પડજાનેકી ઓર ઉસકે બહેનેકી ચીકીત્સા—ઉસ વિધિમેં દોગુણુ હે ગુણુ ૧ લો—પ્રમેહકી ચીકીત્સામેં—પ્રમેહને ફારસીમાં જરીયાન કહે છે. અને તે ૩ પ્રકારનો

છે. કફ, પિત્ત, વાત— (કફથી મેહની ચિકિત્સા દેશી વૈદ્યક પ્રમાણે હોવાથી લખી નથી.)
 પિત્તમેહની ચિકિત્સા—(અ) પુરાની ઇંટ પકીકા મહીન (જીણી) પીસકર સાત વાર મેંદીકે
 દુધમે ઘુઝાવે એર નિત્ય સંઝ્યા સવેરે સાત માસા ખાવે સળ પ્રકારકે પ્રમેહકો ગુણુદાયક હે.
 પૂર્વાક્ત ત્રણપ્રકારના પ્રમેહમાંથી હીંદી વૈદના મત પ્રમાણે વાત પ્રમેહ અસાધ્ય છે તે રોગી
 કદી નીરોગી થતો નથી. યુનાની હકીમેના મતાનુસાર પ્રમેહ ચીકીત્સા આજકાલના હકીમે
 થોડી વિદ્યાના કારણસર “વિર્ય”, મજા, એર બદીકા બહને કા એકહી બેદમે સમજકર
 ચીકીત્સા કરતેહેં કીંતુ ઉપાય ઉસકાબી નપુંસકત્વકી ચીકિત્સા સદશ દુરસાધ્યતે સીધ કર
 રખાહે પણ તે ભૂલ છે. બાણુવું જોઈએ કે “વિર્ય” ચોથે પચાવકા કુલજન અથોર ફેકહે
 જો મૈથુન કરનેસે નીકલતાહે એર “મજા” વહતરીહે જો કામદેવ પ્રચંડહોતેકે સમય લીંગ
 કે સીરપર પ્રકટ હોતીહે એર “બદી” વહ પેચદાર તરીહેં જો મુત્રકે આદી અંતમે નીક
 લતીહેં. એર લીંગમે દો છીદ્રહે એકસેં તો મુત્ર બદી એર દુસરેસે વિર્ય એર મજા
 નીકલતીહે પ્રગટ હોકી વિર્ય ૬ કારણથી વહા કરે છે. (૧) વિર્યાત્પન કારક પદાર્થ સેવનથી
 તથા મૈથુન નકરવાથી વિર્યનું અધિક વધવું. ચિકિત્સા (આ) મૈથુન બહુ કરે તથા ભોજન
 કમ કરે (૨) વીર્યમાં ગરમી ઉત્પન્ન થઈ જવી લક્ષણ એકે વિર્ય રંગત પીલી, તથા વિર્ય
 નીકળ્યા પછી જલન ભંગમાં થાય. ચિકિત્સા (ઇ) શરદતર આહારને ઓસડ ખાય જેમકે
 નીલોફરકે ફલ, બનફશા, ખીરેકકડી, ઉનાબ, ઈસબગોલ, સુખા ધનાયા, કાસનીકે બીજ
 (૪) શરદી અને તરીના કારણસર વિર્યની થેલીનું ઢીલું પડી જવું અને સ્તંભક શક્તિનું નિર્બલ
 થવું. અને શરદીના લક્ષણ પ્રગટ થવાં. લક્ષણ વિર્ય પાતલું પડિ જવું. અને જ્યારે લીંગ
 ભંગમાં પ્રવેશ કરે કે તરતજ વિર્ય ખલી જાય. ને શરીર રોજ નીર્બલ થતું જાય (ઘ)
 ફેદીના, મોથા, તીતલીકે બીજ આદી ગરમ ઓસડ તથા મુર્ગીકા ઇંડાની ચરબી તથા
 વાઝડાનું માંસ ખાવું. (૪) વિર્યની થેલીનું શુન્ય પડી જવું. તેનું લક્ષણ એ કે લીંગ ખડો
 થાય ત્યારે થરથરે (જે) શુન્યતા દુરકરનાર રોગન પેડુને લીંગપર મર્દન કરે (૫) બહુ મૈથુન
 કરવાથી વા કામની પ્રચંડતાની ગરમીથી. ગુદાની ચરબીનું નીકળવું—લક્ષણ—મૈથુનથી વિર્ય
 અધિક નીકળે અને મુત્રતા પછી જડી જડી તરી નીકળ્યા કરે ને શરીર નિર્બલ જેવું
 માલુમ પડે કે—જે ગાઢી તરી મુત્રવા કે મૈથુન કર્યા પછી નીકળે છે તે વિર્ય નથી પણ
 ચરબી છે કે જે કામની પ્રચંડતાની ગરમીથી પીંગલીને નીકળ્યા કરે છે.

(ઓ) લવૂવ માણુન એર હાલ્યોંકેં શર્જત આદી ગુદાંકા બલ દેને વાત્રી ઓષધી
 સેવે—(૬) કાઈ સુરૂપા સ્ત્રીની વાતો સાંભળતી સમે સ્ત્રીસભોગના બ્યાન સમે વિર્ય તથા
 મજાનું ઝરી થવું. તથા વીર્યની ગરમીના કારણે કે વિર્યની થેલીની રોકવાવાલી શક્તિની
 નીરબલતાને કારણે તે ઝરી થાય છે. તથા કાઇવાર સ્ત્રીઓને પણ ગર્ભાશયનું મુખ લટકી
 જવાના કારણસર વિર્યસ્ત્રાવનો રોગ (પ્રદર) થાય છે. (ઐ) કારણ દુર કરેત જો મૈથુનની
 કમી કારણ હોય તો મૈથુન બહુ કરે અને જો સ્તંભક શક્તિ નીર્બલ થઈ હોય તો માણુન
 અને રોગનુ આદી સેવન કરે જેમકે ફર્ફી યુના રોગન ઇત્યાદી—

અ વિર્ય વહેલું બંધ કરનાર ચુર્ણ—પહેલે ઈમલીકે બીજાંકા બૂને ફિર હીલકા-
 દુર કરકે કુટખાન કર બરાબર કાણુરા મીલાકર એક હથેલીબર ગોદુધસે ખાયા કરે.

(અ.) ઉર્દકા હલવા-વીર્ય ગાઠા કરતા ઓર જમાતા હે—ઉર્દકા ધોયાદાલકો ગોદુધમેં ભીગોયે જળ દુધ સોસ જળ તંબ હાયામેં સુખા લે. શીર મુરલી સ્યાહ, મુસલી સફેદ, ઇમલી કે ભુને બીજો કી મીંગી, સીંધોડે કા આટા, સખકો ઉર્દકા દાલકી. બરાબર લેકર કુટછાનકર ચુર્ણ બનાકર રોજ દો તોલે લેકર ઓર ઇસીકા બરાબર બુરા ઓર બી મીલાકર હલવા બનાકર ખાયા કરે. ૪૦ દિવસ તક એજ પ્રમાણે ખાવું.

a. કામદેવ બલદાયક-વિર્યસ્તંભક સંઘટ્ટ કરનાર ગોલી—વંતુરો ૩ માસા. બુરાસાની અજવાયન ૬ માસા. સફેદ પોસ્તદાને ૬ માસે અશીમ ૨ તોલા, કાહુ બીજોની મીંગી ૬ માસા, શકાકુલ ૩ માસા કેશર ૬ માસા નાગરમોચ, બદામ મીંજ, મીઠા કદુના બીજની મીંગી, ખોપરા, કતીરાગોંદ બખ્ખુરકા ગોંદ, છ છ માસા બહમન લાલ, બહમન સફેદ, સાલવમીશ્રી ત્રણ ત્રણ માસા, જાયફલ ૧ માસા. જવંત્રી ૧ માસા, લોંગ ૧ માસા, અગર ગરકી ૩૫ માસા મસ્તગી ૩ માસા. ચેત વંશલોચન, ખીરેકકડી બીજમીંગી ફંદ કમીંગી છ છ માસા કહરવાશમઈ ૨ માસા, લાલ મુંગા ૪ માસા, વિનોલેકી મીંગી ૬ માસા તરબુચકે બીજોની મીંગી, ગાંવજવા પત્તે છ છ માસા ગોલી બનાકર ઉપયોગમાં લેવું.

b. તાલમખાના, સેમર, વંતુર, ગુલાબ ફુલકા જુરા, બીજબંદ, સુપારીફુલ, મુસલી-સ્યાહ, કુલફેબીજ હરેક ૬ માસે, ઇમલી કે બીજોની મીંગી ૩ તોલા સખકો પહિલે વર્ગ-દેકે દુધમેં ભીગો કર હાયા શુષ્ક કરે શીર કુટછાનકર વર્ગદેકે દુધમેં મીલાકર ગોલી બનાકર ગૌ કે તાજે દુધ સંગ ૩૫ માસા ખાવે તો વિર્ય વહન બંધ થાય.

c. પ્રમેહ નાશક ચુર્ણ—બીજબંદ, મુસલી સફેદ, મુસલી કાલી, સેમર મુસલા, તાલમખાના ભુના, બખ્ખુરકાગોંદ, બખ્ખુરફલી, બૂફલી, મોચરસ, કોચકે બીજ, ચેતવંશલોચન, ગુલાબ ફુલકા જુરા, પ્રત્યેક ૬ માસા મીશ્રી સફેદ સખ બરાબર-કુટછાનકર ઉપયોગ.

d. ચુર્ણ-વિર્ય પાતળા તથા વહેવા પર—વંશલોચન નીલા ૬ માસા, લાલ મુંગા, કહરવાશમઈ, યશવહરા, ચેતચંદન, રક્તચંદન, સુખા ધનીયા પ્રત્યેક ૬ માસા. આમલા, મુજકા ૪ માસા, બખ્ખુરફલી, લીસોડે કા વક્કલ, પ્રત્યેક ૧ તોલો ઇમલી બીજોની મીંગી ૬ માસા કુટી હાણી સર્વથી અર્ધ બુરા મીલાકર ખીલાવે ઓર ઉપરથી મીઠા અનારનો સર્જત ૨ તોલા કેવડેકા, ગાંવજવાકે અર્ધ પ્રત્યેક ૭ તોલા મીલાકર પાન કરે.

e. ઇમલીબીજમીંગી ૧ તોલો, બકાયનબીજમીંગી, ચેત ચંદન પ્રત્યેક ૭ માસા. તોદરી સફેદ ૩૫ માસા કુટી હાણી બરાબરનું બુરું મીલાકર સવારે ૬ માસા, પરીમાણુ પોસ્તદાના, કુલફેકે બીજ, તથા ખીરેકકડીકે બીજો કે શીરેકે સંગ ઓર નીલોફરકે શર્જત તથા ખસખસ કે શર્જતકે સાથ ખાયા કરે તો પ્રમેહ દુર થાય.

f. દશ વરસનો જુનો પ્રમેહ દુર થાય—બીજબંદ, બૂફલી, મુસલી સ્યાહ, મુસલી સ્વેત, તાલમખાના, સંમદરસોખ, સેમરકી હાલ, સરવાલેકે બીજ, મોલસરીકી હાલ, સેમ-

રકા ગોંદ, ઉંગનજી ખીજ, લીસોડે, ખલ્લહંડી, મુક્લી, તજ, મેદાલકડી, પ્રત્યેક ૧ તોલો ગોખરૂ છોટે, બજુરકી ફલી ૫ તોલા, કુટજાનકર બરાબરકા જુરા મીલાકર સવેરે ગોદુધ સંગ ૧ હથેલી ભર ખાયા કરે એર મીઠી તથા વાત વસ્તુઓસે પરહેજ કરે.

(g) વીર્ય પાતણુ પડી જવા ઉપર ગુણુદાયક ચાવલનું ચુર્ણુ ગુલરજાલ, ગોંદીકી જાલ, ઢાકકી જાલ, બજુર જાલ, સેમર જાલ, લીસોડે જાલ ખેરીકી જાલ ઝડખેરીકી જાલ, મોલસરીકી જાલ પ્રત્યેક ૩૥ માસા ટુકડા કરકે ૧ શેર પાનીમેં ઓટાવે જળ થોડાસા પાની શેષ રહ જાય. તળ જાનકર ૧ શેર સાંઠીચાવલ ઇસ કાઢેમેં ડાલકર ઓટાવે જળ પાની સુખ જાવે. જાયમે સુખાકર આઘે ભૂને આઘે કચ્ચે રખમે શીર કુટજાનકર આધા શેર સફેદ જુરા મીલાકર રોજ સવેરેહી ગોદુધ સંગ ૧ તોલો ૮ માસા ખાવે.

(h.) કામોત્તેજક તથા વીર્યસ્ત્રાવનાશક ચુર્ણુ—ઢાકકીજડકા વઘલ ૨ શેર ગુલરકી જાલ ૧ શેર, પાંચ શેર પાનીમેં ઓટાવે જળ આધ શેર પાની બાકી રહે તળ જાનકર ૧ શેર સાંઠીચાવલ ડાલકે ઓટાવે, એર જાયમે સુખા કે સાલવમીશ્રી, નીલાવંશલોચન, શીલાજીતકા સત્ત, અકરકરા, દાલચીની, તાલમખાના, મુસલી સફેદ, મુસલીશ્યાહ, ઉંગનખીજ, પ્રત્યેક ૨ તોલા, સખકો કુટજાનકર ૦૫ શેર જુરા મીલાકર ૧ હથેલીભર રોજ ખાયા કરે.

(i.) ચુર્ણુ—વીર્ય જમાવવામાં અદ્ભૂત ગુણુ રાખે છે—જુહારે ૧૮ તોલા ૪ માસા. મસ્તગીરમી ૧ તોલો ૮ માસા, મુસલીદખની ૧ તોલે, ૮ માસા. સખકો કુટજાનકર ૨૩ તોલા ૪ માસા સફેદ જુરામીલાકર ૧૩ તેર ભાગકરે એર સોતેસમય ૧ ભાગ ખાકર ઉપર ગરમાગરમ ગૌકા દુધ પીવે એર દુધકો ઇસ પ્રકાર ગરમ કરેહી ૧ શેર ગોદુધ લેકર ઓટાકર જળ ૩ પાવ બાકી રહ જાય તળ કામમેં લે ખટ વાત વસ્તુ તથા મૈથુન બંધ—

૮૪૪ ગર્ભોત્પત્તિ-ગર્ભધાન સખંધિ—

ગર્ભાશય એક પટ્ટકા બેઝહે—તેની લંબાઈ કમતીમાં કમતી ૬ આંગળા ને અધિકમાં અધિક ૧૨ આંગળાની હોય છે. અને એથી એ લાભકે વિર્ય ધારણુ કરેને ગર્ભ પ્રમાણુ લાંબા ટુંકુ થાય મતલબ ગર્ભાશય સ્થિતી સ્થાપક છે.

જ્યારે સ્ત્રીપુરૂષનું બન્નેનું વિર્ય એક સંગાથે રખલીત થાય છે ત્યારે ગર્ભ ઠરે છે. અને જ્યારે બન્ને વિર્ય ગર્ભાશયમાં પહોંચે ત્યારે પરસ્પર મીલવાથી એક સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી ૪ બીંદુ સ્થિર થાય છે. એક હૃદયસ્થાન બીજી મસ્તક ત્રીજી કલેજા સ્થાનને ચોથું બીંદુ ધન ત્રણ બીંદુ ઓંકા ઘેર હુઆ હોતાહે અને સાત એક સપ્તાહમાં પુરી થાય છે. ફરીએમાં કેટલાંક લાલ બીંદુ કે જે નસોનાં ચીન્હ છે તે ઉત્પન્ન થાય છે. અને આ બીજીવાત ૪ દીનમાં પુરી થાય છે. ફરી બીજી વાત ૬ દીનમાં પુરી થાય છે. તેને (હલકા) કહે છે. કે જેમાં બેઝેકે ચીન્હ પ્રકટ હોતે હે અને માતાના ગર્ભાશયનું મુખ કલેજાના બીંદુ

સાથે જર્ઘ મળે છે, ને તેથી થોડો થોડો આહાર પહોંચવા માંડે છે. વળી નાભીના સ્થાન પર એક બીંદુ નીચત થાય છે. અને સર્વ નસો આવીને તેમાં મળી જાય છે. અને ૩ દીન કે તેમાં સ્ત્રીવાપુરુષનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ફરી પાંચ દીનમાં સપ્તજોડ એર નસે પુરી બનકર મનુષ્યકી સુરત પ્રગટ હોતીહે જેથી હરેક જાણી શકે છે, કે આ પુરુષ છે કે સ્ત્રી? ફરી તેમાં ઇશ્વરાસાસે જન પડતીહે-હવે પુત્રની રચના પુત્રીની રચનાથી શીઘ્ર થાય છે. જેમકે પુત્રની રચના ૩૦ દિનથી ૪૦ દિન સુધીની વચમાં થાય છે. અને પુત્રીની રચના ૪૦ થી ૫૦ દિન સુધીમાં થાય છે. ફરી ગર્ભ છમાસ સુધી પ્રતિદીન વધતો રહે છે. અને આપણે યાદ રાખવું કે બાલક રચનાના દીવસોથી બમણા દીવસોમાં હાલે છે. ને ત્રગણા દીવસોમાં જન્મ લે છે. જેમકે રચના પેંતીસ (૩૫) દીનમાં પુરી થઈ તો સીત્તર (૭૦) દીનમાં બાલક હલશે. અને સાતમે માસે જન્મ ધરશે. અને ચાલીસ દીનમાં રચના પુરી થઈ તો તે અસ્સી (૮૦) દીનમાં હાલશે ને આઠમે મહિને જન્મશે. તે જીવતો રહેશે નહિં.

પ્રમાણુ:-તેનું એ છે કે-હરેક બાલક, સાતમે માસે એચેની કે જે ગર્ભાશયમાં થાય છે. તેના કારણથી જન્મ લેવાને. પરીશ્રમ કરે છે. હવે જો તે બલવાન છે તો પડદાને ફાડીને બહાર નીકળી આવે છે. તે જીવતો રહે છે. અને જે નિર્બલ છે, ને બહાર નીકળવાની શક્તિ નથી રાખતો તેણે એચેની ખાતર જન્મ લેવાનો પરીશ્રમ કીધો અને નીર્બલતાથી બહાર નીકળી ન નીકળી શક્યો. તો આઠમે માસે જન્મ લીધો. એક તો તે દુખી થઈ રહ્યો હતો તેની પર પ્રસુત વાયુની હાની પોંચી. તેથી બસ હવા લાગતાં જ મરી ગયો. અને જો ગર્ભસ્થ બાલક બહુજ નિર્બલને દુઃખી હોય તો તેવો તો ગર્ભાશયમાં જ મરી જાય છે. તથા જેની રચના ૪૫ પેંતાલીસ દીનોમે પુરી હોતી હે વહ નવમે મહિને જન્મ લેતા હૈં ઓર જીતા હૈં. આ હકીમેના મતાધારે વર્ણવ્યા ઉપરાંત સાચો ગુપ્ત ભેદ ઇશ્વરાધિન છે.

ક) ગર્ભાધાન લક્ષણુ-ચિન્હ-જ્યારે ગર્ભાશયમાં વિચ્છેડે છે. ત્યારે ૧૧ ચિન્હ ઉપજે છે. (૧) નાભીને ભંગમાં પીડા થાય છે. (૨) મૈથુનમાં સ્ત્રીની અરૂચી થાય છે. (૩) સ્ત્રીને મૈથુનથી કષ્ટ થાય છે. (૪) રૂતુકાલનું રૂધિર બંધ થઈ જાય છે. (૫) જી મીચલતા હે (૬) શરીરમાં આત્સ છાઈ જાય છે. અને જોડ ભારે રહે છે. (૭) આંખ આગળ અંધારા આવે છે. ને ઉન્મત્તતા રહે છે. (૮) એક બે માસ પછી શરીરનો રંગ પીકા પડી જાય છે. (૯) આંખમાં સફેદીને બદલે પીલાહટ કે નીલાહી છાઈ જાય છે. ૧૦ મૈથુન કરાવીને મન ગભરાઈ જાય છે. ૧૧ કાઈલા ને માટી ખાવામાં રૂચી થાય છે:-

જી ગર્ભપરીક્ષા વિધિ-ઉત્તમ મધ જે આંચ પર ન ચડાવ્યું હોય તે ઠંડા પાણી કે વરષા જલમાં મીલાવીને સુતી વખતે સ્ત્રીને પાવું જો સવારમાં જ પેટમાં મરડો થાય તો જાણે કે ગર્ભ છે નહીં તો નહીં.

જી લહસન કે જવેકો રાત્રે સુતી સમય સ્ત્રી પોતાની ભંગમાં રાખે. જો સવારે એ લસણનો સ્વાદને દુર્ગંધ દુર થઈ જાય તો જાણે કે ગર્ભ છે નહીં તો નહીં.

પુત્રપુત્રી ગર્ભસંભાવના—ગર્ભમાં પુત્ર કે પુત્રી છે તે તપાસવા અગીયાર વિધી હાથીમેચ્છે કાઢી છે.

પુત્ર ગર્ભવતી લક્ષણ—(૧) ગર્ભવતિનું મુખ જ્યોતિર્મયને દેદીપ્તમાન હોય છે. (૨) મનપ્રસન્ન રહે (૩) ભુખ ખરાબર લાગ્યા કરે. (૪) મૂત્ર રંગદાર ઉતરે (૫) ફેક જે મીનીઓર ઉત્પન્ન હો (૬) દાહીન કુચા બઢી હો (૭) કુચોંકા શીરલાલી લીચ્છે હો. (૮) દુધ ઘાટા ઓર સફેદહો (૯) દાહીની ઓર બાલકકા હોલના જ્ઞાન હો (૧૦) દાહિને હાથ કે સહારે એ ઉઠા કરે (૧) જણુને કે—સમય પીડા કટીસે ઉઠકર પેટમાં ફેલે.—

પુત્રી ગર્ભવતી લક્ષણ—(૧) શરીર શીથીલ રહે. (૨) કુચનું શીર બહુજ કાણું હોય (૩) જમણી કુચા બઢી હો (૪) પેટ કમ વધે. (૫) છુરી વસ્તુઓ આવામાં મીલી હોય. (૬) ભૂખ કમ થઈ જાય. (૭) મુખ જ્યોતિ ક્ષીણ થઈ જાય. (૮) જણુતી સમય પીડા નાબીના ભંગમાંથી ઉઠીને પેટમાં ફેલાય છે.

ત્યારે આ લક્ષણ જણાય ત્યારે પરીશ્રમ, દોડવું, ખોળે, બહુ આહાર, શોકસદેહ, રોવું પીટવું, જુલાખ, વમનબંધ ને ઝકતુનું રૂધીર જારી કરનારી દવા ન દેવી, અને તેમાં પણ ચાર માસ થયા પહેલાંને સાત માસ વ્યતિત થયા પછી આ વાતોથી અવશ્ય બચાવવી ઘટે છે—એક શેઠની સ્ત્રીને હમેશાં પાંચમે માસે ગર્ભપાત થઈ જતો અંતમાં એક વખતે તે સ્ત્રી ગર્ભવતિ હતી ત્યારે મારી દવા કાઢી. મેં પ્રથમ તો બાંસલીક નસની ફસ ખોલાવીને પાવશેર રૂધિર કડાવી નાખ્યું. ને પછી.

(ક) વાલંગા કે બીજ નીલોદ્રરકે સર્જતની સંગ પીલાવતો રહ્યો. ઉપરાંત આ ગર્ભ-પાતાવરોધક માણુન સેવન કરાવી, પરમેશ્વર કૃપાથી નવમાસે પુત્રોત્પન્ન થયો.

(જ) અધુરે માસે પડતો રહેવાની દવાઈ—માણુન—બહમન સફેદ, કેશર, આસવચ, તજ, વાલગડ, અવિધ મોતી, કહરવાયશવ, અગર, હરેક આ માસા, જડીલા પોનેદો માસે, નરકચુર, દરેનજ અકરવી પ્રત્યેક ૭ સાતમાસા સર્વકુટ્ટી જાણી રાખીને પ્રથમ વેદ મુશ્કના અર્ધ શેર રસમાં આધ પાવ સફેદ કંદ અને પાવશેર મીઠે અનારકા સર્જત મીલાકર ચાસની કરે પ્રથમોક્ત ચુરણ મેળવીને માણુન બનાવી રાખવી. અને રોજ સવાર સાંજ સાડાચાર માસા, વેદસાદહકે અર્ક, પોન જટાંક, મીઠે અનારકે સર્જત એક તોલે, ઓર સેવકે રસ એક તોલે કે સંગ ખીલાવે.

(ઘ) મૈથુન પછી તાહુ પાણી કદી નજ પીવું. નહિ તો તે વખતે જોડ ગરમ હોવાથી તે પાણી શોષી લેવાથી પક્ષઘાતાદી ઘણા રોગ થાય છે માટે જો તરશ બહુજ લાગે તો.

(અ) ગાયનું દુધ મધ મીલાવી પીવું.

(આ) શહતનો શરબત ગાયના દુધમાં મેળવી પાન કરે,

શહત સર્જતની વિધી—ખાજકા રસ એક ભાગ શહત જે ભાગ દોનોકાં મીલાવી યથાવિધી સર્જત બનાવે—જે મીત્રાને આ સર્જત પીવરાવ્યો છે. તેને બહુજ ગુણદાયક લાગ્યો છે—

૧૩ કામદેવનું બળહીન થઈ જવાની ચીકીત્સા આમાં ચોદ વિધી છે.— આ ચીકીત્સા આ પ્રયોજન છે કે રોગના કારણને દુર કરે, આ વાત આદિ નીદાનપર નીર્ભર છે. વું કારણ જણાય તેવો ઇલાજ કરે—બુઢાપાના કારણથી થયેલી કામમંદતાનો કોઈ ઇલાજ નથી. પણ આ વાત યાદ રાખવાની છે કે જો કામ લીંગને હાની પહોંચવાથી બલહીન થઈ ગયો હોય તો દવાઈ વિગેરે પુષ્ટ આહાર ખાવો અતી મુશ્કરતા છે. કેટલાક લોક નપુંસકત્વની ચીકીત્સા હકીમ નથી જાણતા એમ કહે છે, તે ખોટી વાત છે. મોત શીવાય તમામના ઇલાજ છે, માટે આ પુસ્તકમાં ઇલાજ લખું છું.

આમાં જેટલા તુસખા છે તે સર્વ પરીક્ષીત છે.

૮૪૫ વિધિ પહેલી—

વિર્યની કમીકી ચીકીત્સા—વિર્યન્યુનતા.

વિર્યના કમી થવાના ૬ કારણ છે. (૧) “આહાર” કમખાવો ને તેથી શરીર નીર્બલ પડવું. ચિકીત્સા (૨) મોટે બકરેકા માંસ એર મુરગીકે અંડે, બદામ, પિસ્તાં, આદી ઉત્તમ આહાર, એર માણુનાદી ખાવે—

(૨) વિર્યના માદામાં સરદીનું ઉત્પન્ન થઈ જવું—ઉપાય—

(b) હીંગકી માણુન એર લવુવ કનીર આદી “ગરમ” વસ્તુઓંકા સેવન કરે.

(૩) વિર્યકે મોદમેં ગરમીકા ઉત્પન્ન હોના—ઉપાય—

(c) કાફુ, કુલફા આદી થંડી વસ્તુ ખાગે—

(૪) વિર્યના માદામાં ખુસ્કી આવી જવી—ઉપાય—

(d) હરીરા આદી તર વસ્તુનું સેવન કરવું.

(૫) વિર્યના માદામાં તરીનું ભરાઈ જવું—ઉપાય—

(e) જીરું, દાલચીની આદી ખુસ્ક વસ્તુ તથા ઇતરીફલ—સગીર આદી ખાધા કરવી.

(૬) વિર્યનું શીથીલ પડી જવું. જે અફીણુ, ભાંગ, ગાંબ, ચડસ, વિગેરેના સેવનથી થાય છે—ઉપાય—

(f) વિર્યને ચલાયમાન કરનારં ઓસડ ખાવું જેમકે શુંક વિગેરે—

“વિદીત થાય કે જે દવાઈ વિર્યકી કમીકા મુશ્કરને વાલી મેરી પરીક્ષામેં અથવા દુસરે મીત્રાંસેં મીલી વોહી પુસ્તમેં લીખી ગઇ.”

વિર્યોત્પન્નકારક ઔષધિ—

મીઠે ઇંદરજો પાનીમેં ભીગોકે છીલે શીર શહતકી ચાશનીમેં મીલાકર આઠદીન પ્રયત્ન રખછોડે. નવમેં દીનસેં નીત્ય સવેરેહી—સાઢેતીન માસા ખાયા કરે—

સિર્સક ખીજેકા જલમેં ભીગોકર છીલે શીર છાયા મેં સુખાકે મુર્ચ ખનાવે. ઓર બરાબર કી મીશ્રી મીલાકર સવેરે હી છ માસે ખાયા કરે.

અથવા—

- (ટ) વિનોલેકી મીંગી દો તોલે ગૌંકે દુધમેં પીસ કર સવેરે હી પિયા કરે.
 (ઠ) ખીરનીકે ખીજ કુટછાનકર તીહારે ભાગ છુરા મીલાકર સવેરે હી ૭ માસે ખાવે—
 (ડ) પકા હુવા શરિકા ઓર કંઠલ ખાવે.—
 (ઢ) કંઠલ કે ખીજ ધી મેં ભૂન કર ખાયા કરે.

(ળ) વિર્યોત્પાદક સુર્ણ—શંખાહુલીકી જડકા છીલકા, ઉટકટારેકી જડકા છીલકા, ઉર્દકા આટા, તીનોં ખરાખર—દોનોં છીલકાંકા છાયામેં સુખાકર અલગ અલગ કુટકર ઉર્દકે આટેમેં મીલાકર નીલ સવેરેહી, માસે ખાયા કરે ઓર ઉપરસે પાવસેર ગોદુધ પીએ.

(ત) વિર્યવર્ધક માળુન—સાલવમીશ્રી, શકાકુલમીશ્રી, મીઠાકુંઠ, હાલ્યોંકે ખીજ, મેથી ખીજ, કુલીજન, નરકમ્બુર, આલજડ, બલમનલાલ, મલમનચેત, હરેક ૧૭૧૧ સાડે સત્તર માસે અરખી ઉંટની કાપનીર, સાંડકાલીંગ, ચીડેકાભેજન, હરેક ૧૦૧૧ સાડેદસ માસે, પીપલ, શીત-લચીની, લાલતોહરી, સફેદ તોહરી, પ્રત્યેક નવ માસે જનકલ, જનવંત્રી, કેશર, મસ્તગી, હરેક સાડેનો માસે, કરતુરી, અંબર પ્રત્યેક સાડે ત્રીન માસે સખકા કુટછાનકર અંશુરકે રસમેં મીલાકર માળુન બના રખે. ઓર સવેરેહી નૌ માસે ખાયા કરે. ઉપરસે પાવસેર દુધ ગૌંકા પી લીયા કરે.

(થ) કામોત્તેજક તથા વિર્યવર્ધક માળુન—સાલવમીશ્રી ૩૧૧ તોલા, વિનોલેકી મીંગી ૩ તોલે, ચીલગોજેકી મીંગી, હુલેતીલ, ચીડેકા ભેજન, સાંડકાલીંગ, હરેક સાડેદસ માસે શહત તીથુના સખકા કુટછાનકર શહતકી આસનીમેં મીલાકર માળુન બના રખે ઓર સવેરેહી ૬ માસા નીલ ખાયા કરે.

(દ) કામવર્ધક સુર્ણ—હાલચીની, મસ્તગી, સાલવમીશ્રી, હરેક ૩ તોલા, વંશલોચન સફેદ ૧ તોલા, સખકા કુટછાનકર ૪૦ ચાલીસ પુડીયાં બનાવે સવારે ૧ પૂડી ગૌંકા દુધ સાથે. ઉપરકી ૪૦ ચાલીસ દિનવાલી પુડીઓ સાથે.

(ધ) દુધ પાન કરવાનો વિધિ—ગાયનું ઘી એક શેર લઈને કોઈ કામમાં રાખવું. અને એક તોલા પારા વાફતે કે કપડેમેં પોટલી બાંધકર ઉસમેં લટકાવે ઓર ઉસ વાસણકા મુખ ખમીરવા ઉર્દકે આટેસે બંધ કરે ઓર બકરીકી મેંગનીકી ઓર ઉંટકી મેંગનીકી આંચ પર સંજાસે ગરમ કરે જખ ૧ પ્રહર રાત અવશેષ રહે જખ ઉસ સમય ચુલે પર રખકર નીચે દો લકડીયા ખેરીકી જલાવે. જો અંશુલીકે સદશ મોઠોહોં સવેરે કા પોટલી અલગ કર દુધમેં દો તોલે મીશ્રી મીલાકર સુર્ણકે ઉપર પીવે.

(ન) કામોત્તેજક તથા વીર્યોત્પાદક સુર્ણકે અંડાકા હલવા—મુગીંકે અંડાકી જરદી, લાલ ખાજકા અર્ક, ઉત્તમ શહત, તીનો ખરાખર સખકા મીલાકર હલવા બનાકર ખાવે. ખટાઇ મૈથુન વળ્યં.

(વ) અથવા મુર્ગીકે અંડાકી જરદી ૪ નંગ, ખોપરા ૧ તોલે, મુલીકે ખીજ ૧ તોલે આધે જુને આધે કચ્ચે ખુરાસાંની અજવાયન દેઢ તોલે, ઉત્તમ શહત દો તોલે પહેલે જરદીકે કલાઈદાર વાસણમેં આંચ પર રખ્ખે જખ વહ ગાઢી હો જખ તખ સારી ઔષધીયાં કો પીસકર મીલા દે. શીર શહત મીલાકર ઉતાર રખ્ખે. આધા સવેરે ઓર આધા સાંજકો ખાવે. વિચ્ચં સ્તંભન અછી તરહ અત્યંત હોગા.

(ફ) અથવા—મુર્ગીકે અંડાકી જરદી ૨૦ નંગ મીશ્રી સફેદ ૧૧ તોલે ૮ માસે, વેદમુશ્કકા અર્ક, પ્યાજકા રસ, મેથીકા રસ, સખકો મીલાકર ઓટાવે—જખ ચાસની હો જખ તખ જખફલ, જખત્રી હરેક ૩૥ માસા, કેશર, કસ્તુરી દરેક ૨ રતી, પીસકર મીલાદે ઓર રોજ ૧ તોલા ૧૦ માસા ખાવે.—

(બ) આમકા હલવા જો કામદેવકો બલ દેતા હે ઓર વિચેત્પત્ર કરતા હે:—

પકા આમકા રસ ૩ શેર, ખુરા સફેદ ૧ શેર, ગૌકા ઘી આધ શેર ગૌકા દુધ ૧ શેર, ઉત્તમ શહત પાવશેર, સખકો મીલાકર ચાસની કરે શીર સુઠ, બહમન સફેદ, મુસલી શ્યાફ, મુસલી સફેદ, સેમરકા મુસલા, સતાવર પ્રત્યેક ૪ તોલા, પીપર, કુલીજન હરેક ૭ માસે સાલવમીશ્રી, બદામકી મીંગી, ચોપચીની, ખરખુચે કે બીજેકી મીંગી, શકાકુલમશ્રી, સીંધાડેકા આટા, છુહારા પ્રત્યેક ૪ તોલા, કુટજાનકર મીલાવે ઓર રોજ દોનો સમય દો દો તોલે ખાયા કરે.

(મ) કામોત્તેજક માંજુન—તાલમખાને ૪ તોલે, દીવાર વર્ગદેકે દુધમે ભીગોકર છાયામેં સુખાયલે, શીર એક ખોપરેમેં છીદ્ર કરકે તાલમખાનેકાં ઉસમેં ભરે ઓર ઉસકે ટુકડેમેં છીદ્રકો બંધ કરકે ઘેહું કે ગુદે આટેમેં લપેટકર મંદી આંચમેં પકાવે, જખ આટા લાલ હો જખે—આંચમેંસે નીકાલકર આટા અલગ કરે ઓર ખોપરેમેંસે તાલમખાનેકો નીકાલકર ચુર્ણ બનાવે ઓર ખોપરેકો અલગ કરે. તોદરી લાલ, તોદરી સફેદ, ગોખર છોટે, ગોખર બડે, મુસલી સફેદ, મુસલી શ્યાફ, ગાંવ જવાં હરેક ૨ તોલા, સાલવમીશ્રી, સવંદર સોખ, મોઠો ઈદરજો, શકાકુલ, વંશલોચન સફેદ, હરેક ૯ નૌ માસે, ચોપચીની ૧૦ તોલે, બહમનચેત, બહમન લાલ, હરેક દેઢ તોલો, પીસ્તાં, ચીલગોજેકી મીંગી, પ્રત્યેક ૧ છટાંક, મીઠે બદામકી મીંગી આધપાવ, સખકો ચુર્ણ કરકે આધશેર સફેદ મીશ્રી કી ચાસનીમેં મીલાકર માંજુન બનાવે ઓર સુવેરેહી ૧ તોલે ખાવે. ખટાઈ બંધ.

(મ) અથવા—ખખ્ખુલકા ગોંદ, સીંધાડેકા આટા, સુખે છુહારોકા આટા હરેક આધશેર, ખોપરા, પીસ્તાં, બદામમીંગી, ચીલગોજેકી મીંગી, હરેક પાંચ તોલે પાંચ માસે, છોટા ઈલાઈચી દાલચીની, સોંક, પ્રત્યેક સાડે આઠ માસે, લોંગ ૩૥ માસે, તથા પીપર ૧૥ માસે, મીશ્રી સફેદ સખ ઔષધિયોંકી બરાબર શહતદુના ઉક્ત પ્રકારાનું સાર માંજુન બનાકર ૧ થી ૨ તોલા તક ખાવે.

(ચ) કામોદીપક ગોલી—પ્યાજ સફેદ, શકાકુલ, ચીડેકા બેળ, સુખાફુવા છુહારા,

કુદ્કગોંદ, સખ બરાબર કુટાનકર ગરમ જલમેં મીલાકર અને પ્રમાન ગોલીયાં બનાવે ઓર સમયપર ૭ ગોલીયાં શરાબ કે સાથ વા નશાલાને વાલે માંસ જલકે સંગ ખાવે ઓર ૭ સાત ગોલીયાંસે અધિક ન ખાવે.

(ર) વીર્યપાદક તથા કામવર્ધક મુગીકે અંડાકા હલવા—હાલ્યોકે બીજ ૧૧ તોલે સાડે પાંચ માસે એક સેર પાનીમેં ઓટાવે જખ ૪ તોલા ૭ માસા બાકી રહે તખ છાન લે ઓર મુગીકે અંડાકી જરદી ૧૦૦ નંગ, લાલ છુરા ૬ તોલે ૨ માસે મીલા કે બદામકા તેલ એક છટાંક ગરમ કરકે મીલાવે ઓર હલવા બના રખખે. ઓર સખકે ૭ સાત ભાગ કરકે એક ભાગ નીત ખાયા કરે.

૮૪૬ વિધિ બીજી—

જે હૃદય-મસ્તક-અને કલેજની નીર્જલતાથી નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તેની ચિકિત્સા.

(લ) ઉપરના ૩ કારણ સર નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તો, પ્રથમ તેમની ચિકિત્સા કરવી. જેમકે કોઇનું હૃદય નિર્જલ છે, અને તેની નીર્જલતાનું કારણ ગરમી છે. તો તેવી અવસ્થામાં થંડી મીંગીયોંકા સેવન કરે. તથા સેવ, વિહી, આદીકા મુરખ્યા, વેદગાંવજખાં ઓર નિલોફરકે અર્ક સંગ ખીલાવે. અને કદી હૃદય ફરકવાના કારણસર પણ નબળાઇ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તેવી અવસ્થામાં હૃદય ફરકવાના ઉપાય કરવા. એજ પ્રમાણે મસ્તક, કલેજાં અને ગુદાંતી બીમારી બાબત સમજવું. આ સર્વની નીર્જલતાનું કારણ મોટાં પૂસ્તકોમાં લખ્યાં છે. માટે અહીં વિસ્તાર નહિ કરતાં જે નુખસા ઉક્ત જોડોં-અવયવોને બળ દે છે, અને પરિક્ષામાં આવી ચુક્યા છે તે લખું છું.

(ઘ) ખમીરા ચાને અવલેહ કે જે હૃદય ઓર મસ્તક કે બલ દેતા હે—ગાંવ જખાંકે કુલ તથા પત્તે, ધનિયા સુખા, કચ્ચારેશમ કંચીસેં કતરા હવા, વાલંગાકે બીજ, શ્વેતચંદન, રામતુલસીકે બીજ, હરેક એક તોલો સખકા જોં કુટકર રાતકે સમય જલમેં ભીગોકર સવેરેહી ઓટાવે. જખ આધાજલ શેષ રહજાય-ડેહપાવ સફેદ છુરા મીલા કર ચાસની કરે—ગાઠી હોજાય તખ અંબર, અશહવ, દોમાસે સોનેકે તવક છે માસે, ચાંદીકે તવક એક તોલા, ગાવજખાંકા અર્ક કેવડેકા અર્ક એક એક છટાંક મીલાકર અવલેહ બના રખખે, ઓર નીત સેવેરેહી. ૪૧ માસા ખાયા કરે—

(જ) હૃદયબલ વર્ધક-કચ્ચે રેશમકા અવલેહ—કચ્ચારેશમ ૫ તોલે એકરાતદીન વર્ષાકે જલમેંકી, જુરકા ઇંક્રીસવાર ચાંદીમેં બુઝાયાહો, બીગોવે શીર સવેરેકે સમય ઓઢા કર છાનલે, ઓર ગાંવજખાંકા અર્ક, નિલોફરકે અર્ક, હેરક પાવસેર મીશ્રી સફેદ સખહી બરાબર મીલાકર ચાસની કરે જખ ચાસની ગાઠી હોજાય તખ અંબર અશહવ દોમાસે

જરમોહસનતાઈ છ માસે મીલાકર અવલેહ બના રખજે. ઓર પ્રાતઃકાલરોજ ૩૫ માસે પરીમાણ ખાવે—

(વ) દવા ઉલુમીસ્ક ગરમ—કી હૃદયકો અત્યંત બલ દેતી હે—નર કચુર, દરેનજ, અવીધ મોતી, કહરવાશમઈ, મુગા, દરેક દો તોલે અગીયાર માસે, કચ્ચારેશમ કેંચીસે કતરાહુવા પેને દો તોલે બહમન સફેદ, બહમનલાલ, બાલછડ, તેજપાત, બડી ધલાયચી, લોંગ, દરેક સોડસતર માસે, છડીલા, પીપર, સોંઠ, દરેક ૧૪ માસા કરતુરી ૧૦૫ માસા, શહદ સર્વ ઓસડથી ૧૫ ઉક્તપ્રમાણે માણુન બનાવે.

(સ) દવા ઉલુમીસ્ક બંદી—અનવિધ મોતી, કહરવાશમઈ, પ્રત્યેક ૪૫ માસા, કચ્ચારેશમ કેંચીસે કતરા હુવા, વંશલોચન સફેદ, ચેતચંદન, શુભાબ પુષ્પ, ધાણા સુકા, મીઠે કદુ બીજ, ગાંવજબાંકે ફુલ, ઉત્તમ કરતુરી, અંબર અશલવ, પ્રત્યેક ૪૫ માસા, મીઠે સેવકા સત્ત નો તોલે ૪૫ માસે, મીશ્રી સફેદ ૧ તોલો સાહેદસ માસે, ઉક્ત રીત્યા માણુન બનાકર રોજ સવારે ૪૫ માસા ખાતું.

(હ) હૃદય, મસ્તક, કલેજ, ગુર્દા તથા મસાને ઓર કાબહેવકો બલ દેતા હે એસા સુર્ણ—કતીરા ગોંદ, ચેત વંશલોચન, બવંચી, મોચરસ, ગોખર, છોટીમાઈ, કલમંકા કુસ્તા, દરેક ૪ માસે, કહરવા શમઈ, મસ્તગી, ગેર, સાલવમીશ્રી, શકાકુલ, મીઠે ઈંદરને, પાપાણભેદ, અરબી ઉંટનીકા પનીર, દરેક ૬ માસા. તોદરી સફેદ, તોદરી લાલ, બહમન સફેદ, બહમનલાલ, પ્રત્યેક ૪ માસા, લેધ ગુજરાતી ૩ માસા, બાલછડ ૨ માસા, મોલસરીકા જડકા વક્લ, કચ્ચાલકી જડકા વક્લ, હડવેરીકી જડકા વક્લ, બચુરકી જડકા વક્લ, શંખાહુલીકી જડકા વક્લ, સીંધોડા સુખા પ્રત્યેક ૫ માસે, છોટી ચોદાકચીક બીજ ૬ માસા, સર્વકો કુટછાનકર બરાબર કાથુરાગીલાકર સવેરે ચંદી જલ સાથ ૧ તોલા ખાવે.

(ઝ) ગાજરનો હલયો જે બહુ ગુણદાયક હે—ગાજર લે ૬ છાલે. ઓર ઉસકે બીતરકા ડકલા નીકાલ કર. પાંચશેર ગાંવજબાંકે પત્તે, નાગરમોથ, તેજપાત, લજ, કુલીંજન, બાલછડ, મીઠે ઈંદરને, ખીલીખીલા, દાલચીની, સુગંધીલાલો, વજ્યાગ તુરકી, શકાકુલ, બડી ધલાયચીકે બીજ, લોંગ, બહમન સફેદ, બહમનલાલ, શુભાબકુલ, બુજ્જદાને, તોદરીલાલ, તોદરી સફેદ, પ્રત્યેક ૩ તોલે, સાલવમીશ્રી, તોલે, મુનકા ૧ શેર, નાજવુંકે પત્તે, પોદીનેકે પત્તે, તુરંજ અર્થાત જમ્હીરીકે પત્તે પ્રત્યેક દોમુકી, કરતુરી, અંબર અશલવ દરેક ૩ માસા, સર્વેને જલમાં બીંજવીને યથાવિધી અર્ક ખેંચી લેવો તે સવારે ૬ તોલા ખાવો—

(છ) અર્ક—કે જે નીશો લાવે તથા હામ ઓર મસ્તક હૃદય તથા કલેજને બલ દે છે—ગુડ ૧ મન, બજ્જુલકી છાલ બારહ શેર, દોનોકા મીલાકર મોડકી લીદકે બીચ ગાડહેકે લહન ઉકે ફિર પૂર્વોક્ત રીતીએ અર્ક ખીચે ઓર ઉસ અર્કને વડનજ અકરબી છોટી ધલાયચીકે દાને, બુજ્જદાને, પ્રત્યેક ૨ તોલા, બહમન સફેદ, બહમન લાલ, શકાકુલ, કુલીંજન, દાલચીની દરેક ૫ તોલા, સાલવ મિશ્રી ૧૦ તોલા, કચ્ચારેશમ કેંચીસે કતરા

હુવા પાવસેર, ગાંવજવા ધુલ આધશેર, ગુલાબ ધુલ ૧ શેર, ગાજર છીલી ઓર બીતર કાકલા નીકલી હુધ ૫ શેર, સખકો જૈનકુટ કરકે ઓર ગાજરકે વર્ક વર્ક કરકે એક રાત દીન બીગો રખ્ખે ઓર સવેરેકા શીર અર્ક ખીચે ઓર નલકે નીચેકે મુખમે અંબર અશહવ ૧ તોલે ખાંધ દે—

(જ) માળુન-કે જે હૃદય નિર્બલિતા જન્ય નપુંસકત્વને બહુજ ગુણુ કરે છે— શકાકુલ, સાલવ મીશ્રી, બહમન સફેદ, બહમન લાલ, તોદરી સફેદ, તોદરી લાલ, તોદરી પીલી, મસ્તગી, કુલીંજન, હાલ્યોંકે બીજ, વાલંગાકે બીજ, નાજવુકે બીજ, મોતી અવીંધ ૧ તોલો અંબર અશહવ ૬ માસા, મુરખેકે આવલે નંગ ૨૦) ગાંવજવાકે અર્ક ત્રણ શેર, પહેલે આવલેકે અર્કકા ગાંવજવાકે અર્કમે ઓટાવે જખ ૧ શેર શેષ રહજખ તખ ઉતાર કર ખુખમત્રકર ખાન લેવે શીર ખુરા સફેદ ૧ શેર, મીઠે સેવકા શરખત ૧ શેર ડાલકર ચાસની કરે-ગાઠી હોંવે તખ પૂર્વોક્ત ઔષધ ચુર્ણ મીલાકર માળુન બનાકર સવેરે ૬ માસા ખાવે—

(ઝ) મુકેરે થંડા ચાની “થંડી માળુન” જે મનકો પ્રસન્ન કરતી હે ઓર મસ્તક-હૃદય-ઉદર-કલેજે કો બલ દેતી હે-ઓર ઇસકી કઈવાર પરીક્ષા હો ચુકી હે— ગુલાબ ધુલ, ચેત ચંદન, સુખાધનીયા, ચેત વંશલોચન, બહમન સફેદ, ગાંવજવાં, કચ્ચા રેશમકે ચીસે કતરાહુવા, પ્રત્યેક ૩૦ માસા કુલફેકે બીજ ૪ તોલા, ૪ માસા જરીસ્ક, વીહીદાના ૨૨ તોલે, મીઠે કંદુકે બીજકી મીંગી ૧૪ માસા, ખીરે કકડીકે બીજેંકી મીંગ ૨ તોલા ૪ માસા, અનર્વિધ મોતી, કશર પ્રત્યેક ૧૦ માસા મીઠે અનારકા શર્ખત ૧૦ પાવ, કંદ સફેદ આધપાવ, ગુલાબજલ પાશેર, સર્વ ઔષધી કુટ છાનકર રખ્ખે ઓર શર્ખત, કંદ ઓર ગુલાબજલ મીલાકર ચાસની કરે, ગાઠી હો જખ તખ ઉક્ત ચુર્ણ મીલાકર માળુન બનાકર સવેરે ૩૦ માસા પરીમાણુ ખાવે.

(આ) માંસનો અર્ક-હૃદય-મસ્તક-કલેજ બલદાયક—વછહુકા માંસ પાંચ શેર સાત નંગ, તરણુ મુર્ગાકા માંસ સાત નંગ, તીતરોકા માંસ ૨૦ નંગ, મમોલોંકા માંસ ૫૦ નંગ, ચિડોંકા માંસ, સખ માંસમેસે ચરખી ઓર હફી દુર કર રખતી એટલે શોરવા બનાવે શીરદાર ચીની, તજ, અગર ઝદસલીવ, ઉસ્તખુદુસ, લોંચ, મસ્તકી, અજવાયન, કુલીંજન, નરકચુર, બાલજડ, જનયફળ, જનવાંની, છોટીખલાયચી બીજ, પ્રત્યેક ૬ માસા, અંબર ચીરા હવ, કસ્તુરી પ્રત્યેક ૪ માસા, તેજપાત ૪ માસા, મુનક્કા ૧ શેર, મેથીકા રસ ૪ શેર, વેદ મુશ્કકી અર્ક ૧ શેર, ઉત્તમ ચોપચીની પાવશેર, ગાંવજવા, ગાંવજવાં ધુલ, તજ, પ્રત્યેક ૬ માસા, સખ ઔષધી કુટકર એક રાત દીન વર્ષાજલમે બીગાવે ઓર સવેરે સખકા યખનીમે મીલાકર અર્ક ખીચ લે ઓર ૪ સે ૬ તોલે તક ખાન કરે.

(ઇ) ઉદર ઓર હૃદય બલવર્ધક માળુન—ગાંવજવાંકે પતે ૬ માસા, અંબર અશહવ ૩ માસા, અવીંધમોતી ૩ માસા, લાલ મુંગા ૬ માસા, કહરવાશમજ ૬ માસા, સુખા

ધનિયા ૯ માસા, આંબલાં તાજાં આધપાવ, લાલરમાની ૪૫ માસા, કચ્ચા રેશમ કેંચીસે કતરા હુવા ૯ માસા, જહરમોહ રાખતાર્ધ ૯ માસા, છોટી એલચી ૫ માસા, ગુલાબ ફુલ ૬ માસા, મીશ્રી, સફેદ ૦૫ શેર, મીઠે અનારકા શર્જત આધપાવ ઉક્ત પ્રકારાનુસાર માણુન બનાકર નીત પ્રાતઃકાલ સાડેચાર માસે ખાયા કરે.

(ઈ) મુકરેહુ-કિ હુદયકો બલ દેતા ઓર ભોજનકો પચાતા હૈ—સ્વેતચંદન, સ્વેતવંશલોચન, જહરમોહરાખતાર્ધ, કચ્ચા રેશમ કેંચીસે કતરા હુવા, પ્રત્યેક ૭ માસા, ધનીયાં, ગાંવજવાં કે પત્તે, યશવહરા, પ્રત્યેક ૬ માસે, આમલેકા શીરા, જરીશક, વીહીદાના, ગુલાબ ફુલ, પ્રત્યેક ૧ તોલો, અંબર આશરવ, ગરકી વાલછડ, મસ્તકી પ્રત્યેક ૩ માસા કહરવાશમર્ધ, લાલમુંગા, ૭ છોટી એલચી બીજ, હરેક ૪ માસા. ખીરે બીજોંકી મીંગી ૯ માસા, મીઠે અનારકા પાની, ખટે અનારકા પાની, વિલાયતી સેવકા પાની, કાગદી નીંબુકા રસ, પ્રત્યેક ૧ છટાંક, આલુ છુખારેકા શર્જત આધપાવ, કંદ સફેદદુની પૂર્વાક્ત પ્રમાણે માણુન બનાકર સેવન કરે.

(ઉ) માઉલહુમ યાને માંસકા અર્ક કિ કામદેવકો ઓર હુદય-મસ્તક, કલેજે કો બલ દેતા ઓર શરીરકે રંગકો નીખારતા હૈ—વછકુકા માંસ, ૭ શેર વીશ નંગ. તરણ મુર્ગેકા માંસ પાંચ નંગ, તીતરોંકા માંસ ૯૦ નંગ. બહેરોંકા માંસ, ગોદુધ પાંચ શેર ઉક્ત પ્રકારાનુસાર યખની બના લેવે ફીર ગાંવજવાંકે પત્તે, બહમન લાલ, બહમન સફેદ, હાલ્યોંકે બીજ હરેક ત્રણ તોલે, સાલવમીશ્રી, શકાકુલ, સફેદ ચંદન ચુર્ણુ પ્રત્યેક ૫ તોલા, સેવતી ફુલ, કચ્ચા રેશમ કેંચીસે કતરા હુવા, ગોખર છોટે હરેક ચાર ૪ તોલે, સફેદ મીચ, ખૂન, મીઠેઈદરને, પ્રત્યેક ૨ તોલા. રંગ માહી ૨ તોલે, બદામમીંજ, ખોપરા, સફેદ પોસ્તદાને, અખરોટકી મીંગી, ચીલગોંજેકી મીંગી, ખરબુજેકી મીંગી, ખીરેકકડી બીજોંકીમીંગી, તરણુજે બીજોંકી મીંગી, કંદકે બીજોંકીમીંગી, ધુલેતીલ, પ્રત્યેક એક છટાંક, ગાજરકા રસ, મીઠેઅનારકા પાની, ખટે અનારપાની, હરેક ૦૫ શેર ગજેકા રસ ૧ શેર, લીંબુરસ ૦૫ શેર, ગાંવજખાંકા અર્ક ૩ શેર, કેવડેકા અર્ક ૪ શેર દોનો અર્કમેં સખ ઔષધિઓંકા બીગોકર સખકો યખનીમેં મીલાકર અર્ક ખીચે.

(ઉં) માંસકા અર્ક-કામદેવકો બલ દેતા ઓર શરીરકે અંગકો નિખેરતા હૈ—વછકુકા માંસ પાવશેર વીશનંગ, બટેરોંકા માંસ પચાસનંગ, ચીડોંકા માંસ ૧૫ નંગ, તીતરોંકા માંસ ૧૦ નંગ, ચકેરોંકા માંસ ઉક્ત પ્રકારાનુસાર યખની બનાવે ફીર સાલવમીશ્રી, શકાકુલ, બહમન લાલ, બહમન સફેદ, શતાવર હરેક આધપાવ, ધન સખકોં ગાંવજવાંકે અર્ક ઓર કેવડેકે અર્કમેં રાતકો બીગોદે ઓર સવેરેહી યખની મીલાકરમીઠે સેવકા પાની, મીઠે અનારકા પાની, પ્રત્યેક અઢાર્ધપાવ, ગાજરકારસ આધપાવ મીલાકર ફેશર અંબર અશહવ પ્રત્યેક ૨ માસા કરતુરી ૧ માસા નીલાવંશલોચન ૧ તોલા, પોટરીમેં બાંધ કર નાળકે નીચેકે મુખપર લટકાવે ઓર ઉક્તપ્રકાર અર્ક ખીચ કર કામમેં લે—

(ઋ) માણુન-કામોત્તેજક-હૃદય-મસ્તક-કલેબ પુષ્ટી દાયક—કાળી મુસળી, ઘોળી મુસળી, સેમરકા મુસલા, શકાકુલ નૌનૌ માસે તાલમખાને ૬ માસા બીજબંદ ૨ માસા બૂફલી, કૌંચ બીજ ૭-૭ માસા કુટછાનકર ૩૦ નંગ મુનકા પાનીમે પીસકર બરાબરકા બુરામીલાકર ચાસની કરે-ગાઠી હોવે તબ ઉક્ત દવા મીલાકર માણુન બનાકર ૪૧ માસે રોજ ખાવે.

૮૪૭ મૈથુન વિધિ—

હરેક પ્રસંગે હરેક મૈથુનેચ્છુએ જાણવું જરૂરનું છે કે પ્રથમ સ્ત્રીનું મર્દન ને ચુંબન કરે-તેના બે બે છે. (૧) મૈથુનથી પ્રથમ કરવું. (૨) મૈથુનની મધ્યમાં કરવું-હવે જે મર્દનાદિ આદીમાં કરાય છે. તેથી વિર્યામાં શક્તિ પેદા થાય છે. ને કામ પ્રચંડ બને છે. ને જે મધ્યમાં કરાય છે તેથી આનંદ પામ થાય છે. ઉપરાંત મર્દનાદીનું આ પ્રયોજન છે કે સ્ત્રીને પૂર્ણ મૈથુન કરાવવાની ઇચ્છા પેદા થાય કેમકે જે સ્ત્રી પુરૂષ એકેને પણ મૈથુનની ઇચ્છા નહિ હોય ને મૈથુન કરવામાં આવશે તો મૈથુનના જે ગુણ છે તે કદી હાંસલ નહીં થાય અર્થાત ગર્ભ કદી નહીં કરશે. માટે જ્યારે કામોદીપન યથાર્થ દ્રઢ હોય ત્યારે સ્ત્રીથી સંભોગ કરવો જોઈએ. તેમ કામ પ્રચંડ હોવાની બે નીશાની છે. (૧) આંખમાં થોડી થોડી લાલી જાય જાય છે. (૨) સ્ત્રીનું ગર્ભાશય મૈથુનની લાલસા કરે છે—

૮૪૮ લીંગોત્થાન સખંધી—

લીંગનું ખડું થવું ત્રણ ચીજ પર નીર્ભર છે. (૧) રીહ (૨) રૂહ (૩) રૂધિર જે કે પદ્મા અને નસો લિંગમાં છીદ્ર દાર છે. આ ત્રણ ચીજ પદ્મા અને નસોમાં આવી ભરાય છે ત્યારે લીંગ લાંબો ને મોટો થાય છે. આ લીંગોત્થાન બે પ્રકારનું છે. (૧) તવધ એ છે કે જે રૂધિર, રૂહ, ને રીહ દ્વારા થાય છે. (૨) ગેરતવધ-એ છે કે જે લીંગમાં ઉત્પન્ન થઈને તેને ખડો કરી દે-જેમકે બાલ્યાવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થામાં બને છે કે જેમાં સખતી હોતી નથી—

૮૪૯ મૈથુન વર્જ્ય સ્ત્રી—

(૧) જે સ્ત્રી અપયશ વા ગર્ભ રહી જવાની બીકથી વિર્યા સ્ખલીત થવા સમે પુરૂષથી અલગ થઈ જાય. (૨) વૃક્ષા સ્ત્રી-કેમકે તેથી વિષતુલ્યહાની થાય છે. (૩) રજસ્વલા-કેમકે તેથી રૂધિર કે બુરે અવખરે મસ્તકમાં પહોંચી જાય છે ને ઉન્મત્તતા તથા સુન્નક રોગ થાય છે. કે જે સુન્નક ઘણું કષ્ટે સારો થાય છે. (૪) કન્યા સાથે કે જે મૈથુન ચોગ્ય ન હોય. (૫) એવી સ્ત્રી કે જેને પોતા સાથે પ્રીતી ન હોય. (૬) એવી સ્ત્રી કે જે કાંઈ પોતાના પ્રયોજન માટે કાંઈ લોભથી મૈથુન કરાવે ને કામ વિલાસાનંદની ઇચ્છા ન રાખતી હોય. (૭) ડાકણી સ્ત્રી-કે જે વિર્યા સ્ખલીત સમે પુરૂષને એવી ચોટી રહે છે કે જેથી પુરૂષની શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે-આવી ડાકણીની ઓળખાણ ઘણા એક મોટાં પુસ્તકોમાં છે તથા પી

આંહી પણ સંક્ષીપ્ત લક્ષણ લખું છું. (૧) મૈથુન કરવાથી તૃપ્તી ન થાય. (૨) સાગ સખઝ બહુ ખાય. (૩) શરીર તેનું મોટું હોય. (૪) પોતાના અને પારકા પુરુષને સરખા સમજે. નીર્જન હોય.

૮૫૦ મૈથુન વર્જ્ય સમય—

ગલીનુસાદી હકીમનો મત છે કે આ પંદર સમે મૈથુન ન કરવું. (૧) ભૂખમાં (૨) પરિશ્રમ પછી. (૩) ઉલટી થયા પછી. (૪) દરતો પછી. (૫) ફરત ખોલવ્યા પછી. (૬) શીંગડી મુકાવ્યા પછી. (૭) શોક સંદેહમાં. (૮) બહુ જાગવાય છે. (૯) સૂઈને તુરત ઉઠ્યા પછે. (૧૦) અજીર્ણમાં. (૧૧) શરીર બહુ ગરમ કે અતી થંડુ હોય ત્યારે. (૧૨) સ્નાન પછી. (૧૩) નિશાના ઉતારમાં. (૧૪) ખટાર્ષ ખાઈને. (૧૫) રાતની આંધીમાં મૈથુન કરવું એટલા માટે ખરાબ છે કે તે વખતે સર્વ નસો ભરેલી હોય છે. માટે એટલા સમે મૈથુન કરવાથી અર્ધાંગ, સંધી, કટીપીડા, લકવો, મૂત્રકૃમ્, વાયુશુલ વ્યાધી તથા નેત્ર બ્યોતી થતી જાય છે.

૮૫૧ (૭) મૈથુન કરવાને યોગ્ય કાલ—

(a) રાતના અંતમાં મૈથુન કરવું. તે વખતે વિર્ધ ગર્ભમાં કરવાથી બલ બુદ્ધિવંત પુત્ર થાય (b) ગલીનુસનો મત છે કે-ભોજન પચ્યા પછી મૈથુન કરવું યોગ્ય છે. (c) હકીમ શેખુલરહસનો ગલીનુસથી વીરુદ્ધ એવો મત છે કે-ભોજન પચી ગયું હોય અને આહારનો કાંઈક અંશ કાલજમાં અને કાંઈક અંશ ઉદરમાં અવશેષ હોય ત્યારે મૈથુન કરવું જોઈએ. એટલા માટે કે ખાલી પેટે મૈથુન કરવાથી ઘણી એક હાની થાય છે. (d) મહમદઅશીર કહે છે કે-ભોજન દીધા પછી જ્યારે એક પહોર વીતી જાય ત્યારપછી મૈથુન કરવું જોઈએ (e) કેટલાક હકીમ વર્ષમાં એકવાર મૈથુન કરવાનું કહે છે—ગલીનુસ—૭ ૭ માસ પછી કરવા કહે છે-શેખુલરહસનો મત છે કે-જ્યાં સુધી શક્તિ કાયમ રહે અને નિર્બલતા ન જણાય ત્યાં સુધી મૈથુન કરવાથી કાંઈ હાની નથી. અંધકર્તાનો મત છે કે-સ્ત્રીના ચુંબન, મર્દન, ખ્યાનાદિ વિના કામદેવ જાગે ત્યારે કરવું, યોગ્ય છે. એટલુંજ નહીં પણ એવી સ્વભાવજન્ય વૃત્તિ વખતે કરવાથી આરોગ્ય વધે છે. છેવટ અંધકર્તા કહે છે કે તન્દુરસ્ત માણસે દર ત્રણ ત્રણ દિવસે મૈથુન કરવું જોઈએ કે જેથી આરોગ્યતા રહે છે. મરતક, હૃદય-કલેજમાં નિર્બલતા આવતી નથી.

૮૫૨ (૬) અતિ મૈથુનથી થતી હાની—

અતિ મૈથુનથી શરીરની થઈ હાની જાય છે. અને શરીરની કાન્તી-શક્તિ નાશ પામે છે. તથા ઉદર, કલેજા નિર્બલ થઈ જાય છે. તે તેથી અસલી સાંધામાં ખુસ્કી આવી જાય છે. અને ઉત્તમ કૌંધીર કમ બને. શરીર હુર્બલ-ઉદરમાં આક્રો-કુર કુર શબ્દ થયા કરે છે. તેમ વાયુશુલ પીડા થવા સાથે મસ્તક-કાળજી-હૃદય, બલહીન થાય છે. ઉન્મત્ત

રૂઢ એટલે જીવની શક્તિ ઘણી નષ્ટ થાય છે. જર્જરી લાગે છે કે-અતી મૈથુનથી આખર વીર્યને બદલે રૂધિર નીકળવા લાગે છે. ને એ વાત પરીક્ષામાં પણ આવી ચુકી છે-અને તેની સાથે-અર્ધાંગ-લકવો-સંધીપીડા, પગના આંગળાંની પીડા, અને અર્ધંગીસ વગેરે રોગ-પીડા થાય છે. અતી મૈથુનથી જ્યારે એવી રીતે આવે ત્યારે અસલી શક્તિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી મૈથુન બંધ કરવું. વળી દુબળા માણસને અતી મૈથુનથી જેવો તપેદીક રોગ વળગે છે. તેવો પુષ્ટ રૂપે વળગવા ઓછો સંભવ છે. જેને બહુ મૈથુન કરવાનો અભ્યાસ હોય તેણે ફક્ત અને હમ્મામથી બચવું કમકે તેવો માણસ સદં-ખુરક થઈ જાય છે. એવા માણસને ગરમ-તર વસ્તુનું સેવન કરવું જોઈએ જેમકે-મુર્ગે કે અડાં કી જઈ, કસ્ટા પાના શેવાઈ, વછકુ કા માંસ ચરબી માણુન ગોલી વગેરે ખાવી.

(અ) મૈથુન પશ્ચાત આ માણુન ખાવાથી કદી કામ નિર્બલ થતો નથી પણ શક્તિ જામી રહે-ગોખર છોટે, લસન, અને સખ ખરાખર કુટકર ઘીમે જૂને, શીરતીયુને શકત મેં મીલાકર ચાસતી કરે એર ઉત્તમ તુરંજ બીજ, એર પ્યાજકા રસ દોનો સખ ઓપધી ખરાખર મીલાકર માણુન બનાવજો માત્રા જા મામા.

(ક) મૈથુન પશ્ચાત જે શીથીલતા માલમ પડે છે તે અટકાવનારી ગોલી-ખાનકા મોમયાઇ—એક ભાગ બખ્ખુરકા ગોંદ, તીરાઇ ભાગ મીશ્રી સફેદ દોનોકી ખરાખર ગુલાબજલમે પીસ કર ગોલીયાં બનાવે એર જા માસે ખાવા કરે-ચદી મસકે ઉપર શરાબ યા શહત કે પાની પીયા કરે તો બહુત ઉત્તમ.—

(ક) “આ જાળી ઘણી વાર પરીક્ષામાં આવી છે—જેઓએ તેનું સેવન કર્યું” છે, તે બહુ વખાણે છે.”—જુલને કાર્પંદ સાડા સત્તર માસા, આધાજૂના આધા કચ્ચા પેસ્તદાને સાત માસા, કાસે તીલ, જાન માસે, મુડપુરાના, પાંચ તોલા, દસ માસા, પ્રથમ દવાઇએને ખુબ કુટીને ગોળમાં-મેળવી ખુબ કુટે કે જેથી મળી બમ પછી સાત ભાગ કરી એક ભાગ મૈથુન સમય ખાધા કરવો.

૮૫૩

મૈથુન કરવું એ પણ આરોગ્યરક્ષક છે. પરંતુ ઉચીત સમય કરવું જોઈએ. મૈથુનથી બે લાભ છે, આરોગ્યરક્ષા અને “ચોથે પચાવકે ફેક વિર્યકા નીકલના” જે ભોક બહુવાર સુધી મૈથુન કરે છે. અને જ્યારે વિર્ય રખલીત થવાનું થાય તે વખતે તેને નીકળવા ન દેતાં રોકી રાખે છે તો તેજ વખત વિર્યનો અસલીયત વિષ થઈ જાય છે, અને અવખરે ઉરકે-હૃદય-મગજમાં પહોંચીને-મુર્છા-મૃતી- શીર ધુમવું-નેત્રાંધિરી, અંડકોશનો સોથ-સ્તુધામંદ-અનીદ્રા, શોક સદેહાદી મોટા મોટા રોગ થાય છે. તેમ જે ભોક મુજંદ રહે છે તે ઘણા વખત સુધી સ્ત્રી સંગ નથી કરતા તો તેમને પ્રાચરૂધિર વિકાર અને ઉન્મત્ત રોગ થાય છે.

૮૫૪

વિર્યમાં લાની આઠ કારણથી ઉપજે છે.

(૧) શરીર દુર્બળ થઈ જવાથી લીંગનું લટકી જવું તથા તેનું શીથીલ થઈ જવું. (૨) ઘણા કાળ સુધી સ્ત્રી સંબોગ ન કરવો અને લીંગમાં શીથીલ થવું. (૩) તીવ્રતા શરીરમાં

“રીઠ” કમ ઉત્પન્ન થવું. (૪) લીંમની નસો સુસ્ત પડી જવી અને તેમાં ઠંડ આવી જવો. (૫) હાથ રસ કરવો. (૬) ભોંડા બાજી, (૭) યુદ્ધ મૈથુન કરાવવું. (૮) “સોજાક” થવો.

૮૫૫ મુજરબાત બરીર—

મહમદ નરીર કુત—પંડિત બંસીધરને હકીમ શાહીપ્રસાદ અપ્પસે ઉદ્યા કરા કર તમાન અલ ઉલુમ નામથીલા પ્રેસમે પંડિત બંસીધરકે પ્રજાધસે મુદ્રિત હુવા—

કી. ૦-૩ ૦

“ઉકા પુસ્તકની સંક્ષીપ્ત નોટ”

(૧) મૈથુન શક્તિનું જારી રહેવું, હૃદય, મસ્તક, તે કસેજની આરોગ્યતા પર નીર્ભર છે.

(૨) કામદેવને બે કારણથી હાની પહોંચે છે. (ક) મૈથુન શક્તિનું નીર્મળ પડવું.

(b) લીંમમાં કાંઈ હાની ઉત્પન્ન થવી.

(૩) મૈથુન શક્તિ ચૈત્ત કારણથી નીર્મળ થઈ જાય છે.—

(૧) સરીરનું કુર્મલ થવું કે જેથી કરી આહારની કમીથી રૂધીર કમ પેદા થવું. અને રૂધીરની કમીથી “રુદ્રાણુ” ઓર વિષ્ કમ ઉત્પન્ન થાય છે. કે જે મૈથુન શક્તિનું અસલી કારણ છે. (૨) વિષ્ કમ ઉત્પન્ન થવું. કેમકે પ્રસીધ્ધ છે કે જ્યાં સુધી વિષ્ અધિક નથી હોતું, ત્યાં સુધી કામદેવ પ્રચંડ થતો નથી અને વિષ્નું ઉત્પન્ન થવું રૂધીર પર છે. (૩) વિષ્નું જામી જવું અને પોતાના સ્થાનથી ન હાલવું અને આમ અરીણુ-ભાંગ આદીના આત્માહારથી થાય છે. જેવી કે અરીણુની કાણી પ્રસીદ્ધ છે. (૪) બહુ કાલ સુધી સી સંગ ન કરવો. (૫) કસેજનું નિર્મલ થવું (૬) મસ્તકનું નિર્મલ થવું (૭) હૃદયનું નિર્મલ થવું. (૮) યુદ્ધનું નિર્મલ પડવું (૯) કુરપા ભીયી મનમાં ગ્હાની થઈ જવી. (૧૦) વિષ્નું પાતળું પડી જવું. (૧૧) સુરપા ભીયી લપ આવો. (૧૨) સ્વપ્નમાં વિષ્ બહુજ નિકળ્યા કરવું. (૧૩) વિષ્આવ (૧૪) વિષ્નું શીઘ્ર સખલીત થવું.

૮૫૬

(ક) નવસારનાં કુષ્ઠ—આંખરોઝ માટે, વિશ્વે આંખનાં પુલાં તરેલી, છારી માટે. માત્રા એક અણુ જે છે ખરી પણ કાયદો થાય છે.

(b) હીરામોતીનો મુરમા—છીપ અને કાચને શાખી (બીફલામાં) તે પીસી રાખવાં આ કવા બળતી નથી કાયદો ઉપર મુજબ—

(c) વેરીટેરીયમ—છીંકા કાવનાર, જાગૃતી કાવનાર, શુન્યતા મટાડનાર, સુંધવાની માત્રા એકઅણુ.—

(d) શુગરલેડ—(શીશાના ટુલ) આંખ ઉપર યોજા મુકવા માટે થંદી છે.

(e) એકથા મેથા—ઉષ્ણ છે.

(f) એપ્પલએનીસી—શીત છે.

(g) લાલમાત્રા—કવીંગ તોલા ૨૦૦ જલદ્રવ્ય તોલા ૨૦૦ મોચરસ તોલા ૨૦૦ લીંગ તોલા ૨૦૦ અશીષુ તોલા ૧ ચુર્ણ—અતીસાર, ખાંસી-દમ.

(h) ચૈત્યન્ય વર્ધનીઃ—સંખીઓ મારેલ, મરી, તજ, જાવંત્રી, જલદ્રવ્ય, લવીંગ, રમી મસ્તકી, મોચરસ, લીંડીપીપર, સમભાગે કાઢ મરી જેવડી ગોલી વાળવી. શરદી, આંચકી, કમકોવત, તાવ, દમ, ખાંસી.

(i) તાઢીયા તાવ—શુંક, કાલીછરી, મરી, અજમાં મતુરપત્ર રસમાં મરી જેવડી ગોલી.

(j) કોલેરાકર્કટ—લીંડીપીપર, શુંક, મરી, લીંગ, છર, સંચળ, ગંધક, કમકોવત, (છાશમાં શોષેલ) સરખે ભાગે વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ લીંછુરસમાં ચણા જેવડી ગોળી.

(k) મૃત્યુન્મચરસ—(રસેન્દ્ર સારોક્તા) વછનાગ તોલો ૧ મરી તોલો ૧ લીંડીપીપર તોલો ૧ ગંધક તોલો ૧ સોઢાગો તોલો ૧ લીંગતોલો તોલા ૨ બધાને સંત્રાના રસમાં પીસી ગોલી આડદ જેવડી વાળવી. ઉષ્ણ છે, તાવ, શરદી, વાયુ, ખાંસી, દમ વગેરે પર અકસીર છે.

(l) લાલમુરખા—સમુદ્રશીષુ તોલો ૧ સીંદુર તોલો ૧૦૦ સાકર તોલો ૧૦૦ સફેદ મરી તોલો ૧૦૦ બીમસેની જરાસ વાલ ૪ એલચી તોલો ૧૦૦ બારીક પીસી રાખવું બળે છે ખરો. સળી વને આંજવો. આંખ દુખવા પર, આંખ લાલ થવા પર, છારી વગેરે પર અકસીર છે.

ઢીલી નસ પડી જવા પર.

મતુરખીજ તોલો ૧ તુલસીખીજ તોલો ૧ આસાદ તોલો ૧ અંબેલીના પાન તોલો ૧ માલ કાંકણી તોલો ૧ ઝેરકાચલાં તોલો ૧ કુંમળીના ખીજ તોલો ૧ કુઠ(કઠ)તોલો ૧ મજખીપર તોલો ૧ ઘોળાયણોઢી તોલો ૧ આ સર્વ ચીજ કચરી તેમાં અરધો શેર સરશીયું તેલ ઉમેરી ચુવો કાઢવો. પછી સાંઢાતું તેલ તે ચુવામાં મેળવી નામરવેલ પાન ઉપર ચોપડી નીચલા શીવણના ભાગને બચાવી પટી બાંધવી. ચોવીસ કલાકે ખીજ, પથ્થ પાણીનો સ્પર્શ ન થવા દેવો. ત્રીજી પટીએ અસલ પુરતવ—માખણથી વાળવી. વળી પટી સાથે અંખર વાલ ૫ કસ્તુરી વાલ ૫ સોના વર્ક વાલ ૫ રૂપાવર્ક વાલ ૫ રમીમસ્તકી વાલ ૧૦ જલદ્રવ્ય વાલ ૧૦ જાવંત્રી વાલ ૧૦ એલચી વાલ ૧૦ લવીંગ વાલ ૧૦ તમાલપત્ર વાલ ૧૦ લોખાનનાંદ્રુલ વાલ ૧૦ અજમાનાંદ્રુલ વાલ ૧૦ કેશર વાલ ૧૨ ઘોળામરી વાલ ૧૦ અક-

લગશે વાલ ૧૦ ઉપરની તમામ ઔષધીઓ કુટી વસ્ત્ર માળ સુલ્ક કરી આદાનારસમાં સો
ગોળાઓ વાળવી સાંજ સવાર એક એક મળી ૧૦૦ ગોળા ખાવી.

૮૫૬ હસ્ત મૈથુન—ઈંદ્રિ શૈથીલ્ય પર પટ્ટી:—

(આ પટ્ટીથી ઈંદ્રિ પર કુસી થઇ પાણી નીકળી જઇ તાકાત આવે છે.)

પટ્ટી-તોલો—સોમલ તોલો ૧ નેપાલો તોલો ૨ કોડીયો લોખાન તોલો ૬ લવીંગ
તોલો ૧ તજ તોલો ૧ એ બધાને અર્ધ કરી હાંડલીમાં નાખી વચ્ચેવચ્ચે એક ખાસો
એવો રાખવો કે જેનું ઉપરનું મુખ, હાંડી ઉપર હાંડેલ ત્રાંસમાના તળાયા નીચે આવે. વાટકા-
પાલાની ફરતી તે ચીતે રાખી દેવી અને હાંડલીને મોઢે ત્રાંસળી હાંડી દેવી. અને તે
ત્રાંસળીમાં પાણી ભરી દેવું, હાંડલીને ત્રાંસળીની સાંધ છુરી દેવી. બાદ ચુલે ચડાવી આંચ
દેવી. ઉપરના પાણીમાંથી વરાળ નીકળવા માંડે ત્યારે એ પાણી કાઢી લઇ વળી ઠંડું પાણી
નાખવું. એમ ત્રણ વાર કરવું, આ ક્રિયાથી હાંડલીમાંની હવા ઉપર હાંડેલી ત્રાંસળીને તળે
લાગી ઓગળાને હાંડલીમાં રાખેલ પાત્રની અંદર તેલ રૂપે પડશે. તે લઇ લેવું, બાદ પીછા
વતી લગાવી ઉપર પાન બાંધી દેવું, નીચેની ધોરી નસ તથા પૂલ બચાવવું, આ પટ્ટીથી
કુસી ઉઠે છે ને જરા સુજી આવે છે. આ એક પટ્ટીથી આરામ થાય તો ઠીક નહીં તો
બીજી ત્રીજી પટ્ટી દેવી. વાળવી હોય ત્યારે ઉચી જાતની છાંડીથી ઘોષ નાખવી-નામદી ફર.

(અ) ઠીંગ તોલો ૬ કડાઇમાં મુકી ઘૂત તોલો ૨૪ તથા મધ તોલો ૨૪ રીંગણી રસ
તોલો ૨૪ નાંખી ચુલાપર આંચ આપવી. કડાઇમાં લાલાઈ દેખાય ત્યારે ઉતારવી--વારીતર
નિર્ધૂમ કાળો રંગ થશે. ખાંસી પર અકલકરા સાથે, વીગેરે અનુપાન જોઇ લેવો.

૮૫૭ મુત્ર કૃચ્છ:—

શીતલચીની, એલચી, હજરતહાઉ, રેવંચીનું લાકડું, મુલાખકુલ, કલ્પમાસુરો, દરેક વરતુ-
આદમી મનાજો ૧૦ ૧૦ ૧ તોલો દેવી તો પ્રમેહથી કે આમેજ પેશાબ બ્યાધી હોય તો
આથી છુટે.

૮૫૮ માલકાંકણીનું તેલ—

માલકાંકણી અધકચરી ખાંડીને પછી તપેલામાં પાણી ચુલે મુકવું ને તે તપેલા પર જાડું
કપડું બાંધવું ને તે કપડા પર માલકાંકણી પાથરવી. ખૂબ વરાળ નીકળે એટલે તે નીચોવવાથી
તેલ નીકળશે.

૮૫૯ પ્રદરારી રસ—

પારો, મધક, નાગભરમ, સમાન એ ત્રણની બરાબર રસાંબન (રસવંતી) અને એ ૪ બરાબર સોધ સર્વને અરુણાના રસમાં એક દી ખર્ચવું. તે મધ સાથે દેવાથી પ્રદર તથા રક્તાતિસાર મટે છે.

૮૬૦ રસભરમ—

શંખાવલીના રસમાં એ દિવસ ખરલ કરીને તેનીજ પત્તીની લુગદીમાં એ ત્રણ છાણામાં ઘૂંઠવું, — ॥ શ્વેત મવતી ॥

૮૬૧ પ્રદર—

(a) ભાંગ તોલો ૧ એલચી નંગ ૭ સુરાથી ખર્લ કરવો. ગોળી કરી રાખવી, ઉપર ગળજીનીના પાનનો પાટો બાંધી રાખવો.

(b) જુની ઈંટનું ચુર્ણ તોલો ૧ ભાંગ તોલો ૦૧ એલચી નંગ ૧૫ સુરો તોલો ૦૧ તેની લુગદી કરવી તથા મધ નાખી ગોળી કરી રાખવી. તેના પર ગળજીનીના પાનનો પાટો બાંધવો.

૮૬૨ હીંગલુ—(મરચાંનો)

મરચાં પચાંગની રાખ શેર ૫ હાંદલીમાં ભરી વચમાં કટકો મુકી રાખ જુળ દાખી ઉપર હાંકણી હાંકી કપડમેટ કરીને પછી બોરડી અગર બીજ કાઢતી મંદ-મધ્ય-તીક્ષ્ણ આંચ આપવી. નખુંસકતા પર અકસીર. અનુપાન પાનમાં.

૮૬૩ સોમલ—

સોમલ તોલો ૧ લમાક બીજ શેર ૦૧ તેને સરપંખાના રસમાં ખરલકરી ગોળી કરી કપાસ તથા મુલતાની માટીની મુસ બનાવી તેની અંદર પેલી ગોળી સુકાયા પછી મુકી પાંચ શેર છાણાની આંચ દેવી.

ઉપરના હીંગલુના અનુપાન—માખણ તોલો ૦૧ હીંગલુ રતી ૧ પ્રમેહ-શકિત ઉપર-વાયુ-પાનમાં-આદારસમાં-શ્વેત પ્રદર પર માખણ સાથે હોજરી પર માખણ-નખુંસકતા કરતુરી-નાગરપાન-ખાનાનું-દુધ સાકર ચોખા-લી-ધડે સાત દિવસ રેવું.

૮૬૪ દમ—

સાજખાર આકડાના દુધમાં એ દિવસ સુધી પલાળી રાખવો. બાદ એક આખો દિવસઅકે દુધમાં મરદી ૫ શેર પાંચ છાણામાં ઘૂંઠવો. એક વાલ પાનમાં આપવું.

૮૬૫ વિસ્ફોટક-લોહીવિકાર—

ધોળા પુલનો ખડસલીયો પંચાંગ શેર ના પાણી શેર ૫ માટીના વાસણમાં ઉકળતાં શેર ૧ રહે તેમાંથી ના પીવું. ખાકીથી નાવું. એમ સાત દીન કરવું. ખાવામાં-સાકર-ચોખા ખાજરી-ધી-ધજી.

૮૬૬ મુત્ર કુચ્છ—

ઉદરની લીંડી તોલો ના તે પલળે તેટલો માણસનો પેશાબ ને મીઠું તોલાર નાખી પેટ પર લેપ કરી શેક કરવાથી પેશાબ છુટશે.

૮૬૭ સંગ્રહણી કેપાટ—

પારો એક ભાગ, મંધક બે ભાગ, ત્રિકટુ ત્રણ ભાગ, જીરું, ટંકણ, ધાણા, હીંગ, અજમોદ, આ પ્રત્યેક પારાથી બમણા, સંચળ પારાથી ચાર ગણો અને એ બધાંની બરાબર કોડીની ભરમ, બધાને ખરલવાં-માત્રા-બે માસા છાશની સાથે. સંગ્રહણી મટે. (મંધમાં પાદાંતર છે)

૮૬૮ રતાંધળો—

ખીલીનું મુખ છોકરાંના મુત્ર સાથે ધસી ને દીવસ બે વાર આંજવું. સર્વ નેત્ર રોગ મટે છે.

૮૬૯ કોડીભસ્મ—

કોડીઆના કટકા કરી દીવેલ(એરંડીયા)માં ત્રણ દીન પક્ષાળી રાખવા, બાદ મજ પુટથી સરસ ભસ્મ થશે.

૮૭૦ હીંગલુ—

હીંગલુ તોલો રાા અને રાષ તોલો ૫ સાથે વાટવું-પાણી નાંખી લેવો કરવો. પછી કઠાઈમાં મુકી તેના પર લોઢાનો વાડકો કે ખાંડણી ઢાંકવી. મંદાની દેવી. રાષનું તેલ બળા બળ ત્યારે હીંગલુ કાઢી લેવો, તેલ સરસવનું રાષથી બમણું લેવું ને વાટકીની આબુઆબુ ધારા કરવી. એક સરખી આંચ દેવી.

૮૭૧ શંખભસ્મ—

શંખના કટકા કરી દીવેલ (એરંડીયા) માં ત્રણ દીન પક્ષાળી રાખવા બાદ મજ પુટ-આ ભસ્મ લોહીવા પર આકસીર છે. જીરા-સાકરને પાણીમાં દેવું. આ ભસ્મ-પ્રહર-ધાતુદોષ-ગુદમ-ઉદર રોગાદી પર પણ દેવી.

૮૭૨ સાબરભસ્મ—

સાબરશુંગના કટકા કરી એક મટકામાં ભરી ઉપર નીચે ખુબ કુવારનો મર્ચ નાખવો ને મજપુટ દેવો. પછી અર્ધ દુધમાં બે દીન ખર્ચ કરી મજપુટ દેવાથી અતિ સરસ-મરી.

૮૭૩ શીતારીસ—

તાલ તોલા ૪ શંખભસ્મ તોલા ૨ મોરથુથું તોલો ૦૧ કુવાર રસમાં ખરલ કરી સંપુટમાં મુકી મજપુટ આંચ દેવી તાવ ચડ્યો હોય ત્યારે આપવાથી ઉત્તરી મર્ચ તાવ જીવરી જશે. અનુપાત પતાસામાં.

Note:—શંખ—ત્ર મ વગેરેની ખાખ કરવામાં ઉપયોગી થવાનું સાંભળ્યું છે.

શંખ—હડતાલ વગેરેની ભસ્મ યા કાચામાં શંખનો યોગ આવે છે તેથી શંખ-હડતાલ-તુલ્ય વગેરેનું વાલણ જણાય છે તેજ રીતે કાઢી-ચુનો વગેરે પણ લાગે છે.

૮૭૪ રાજમૃતાંગ—

પારો, મધક, નવતાર, કલાઈ, સન ભાગે લઈ, કલાઈ ઉની કરી તેમાં પારો નાખવો ને તે મળી ગયા બાદ ખીણ વસ્તુ મેળવી સોડા વોટરની શીથીમાં ભરી સાત કપડ માટી કરી વાલુકાયંત્રમાં બે પહોરની મધ્યમસર આંચ દેવી.

૮૭૫ મમેહ—

મુલમજરાના પાનનો રસ સૌર ગુરૂ માં મરીદાણા ૧૫ નાંખી વારી પીવો એમ ત્રણ દીન રસ પીવો એથે દિવસે ૩મી મસ્તરી તોલો ૧ સુખડનું તેલ તેલો ૦૧ વાંત કપુર તોલો ૦૧ ગોલી વળે તેટલું સુખડનું તેલ નાખવું ને ચણા પુર ગોલી બનાવવી રાજ એક ગોલી સાત દિવસ સુધી દેવી-ઉપર દુધ પીવું.

૮૭૬ (જવર) બૃહત માણિકરસ (કેશવાનંદની)

સોમલ તોલો ૧ હીંગલુ તોલા ૨ તાલ તોલા ૪ સર્વ એકત્ર બારીક ચુર્ણ કરી કપડછાણ કરી પછી અલકનાં પત્રાં પર સીદ્ધ કરવું. ગુણ-વાત જવર પર આઠાના રસમાં એકથી બે રતી સુધી; નીત્ય જવરવાળાને પીપલી મુલમાં, સજીપાત પર કુંગળીનો રસ તથા પહકચુરોને હળદરના રસમાં વગેરે તમામ રોગ પર બુધ્ધિ પહોંચાડી આપવો.

૮૭૭ કમલો

ખરવીટનું પાણી નવટાંક, સાકર તોલો ૧ બેળાં કરી દીન સાત પીવાથી મરે.

૮૭૮ પારાની ગોળી ખાખ—

(a) પારા તોલો ૧ ને લોઢાની કઢાઈમાં નાખી તેને મસાલની ઘીની આંચ દેવી. તે ઉપર અમરવેલનો રસ તોલો ૨ ના દુવા દેવા. દુવા દીધા પછી આંગલીની અંતરછાલ તોલો ૫ ને આશરે પારા ઉપર નાંખીએ. તેની ગોલી બંધાવ. તેની ખાખ કરવી. કદાચ ગોળી બંધાવ નહિ તો ચાંદી થશે.

(b) હીંગમો તોલો ૦૫ હડતાલ તોલો ૦૫ મનસલ તોલો ૦૫ મંધક તોલો ૦૫ એ ચારેને ખરલ કરી પછી કુલડી એક માટીની લપ તેમાં અરધ નીચે તે ઉપર જસત તોલો ૦૫ પાતલું પતર કરીને વચમાં મુકવું બાકી રહ્યું તે જસત પર મુકવું. કુલડીનું મોઢું-મુખ બંધ કરી પછી અડાયા છાણા શેર ૪ અરધ નીચે વચાળે કુલડી મુકી અરધ ઉપર-અમી દેવાથી લેવીજ થશે.

૮૭૯ તામ્રમારણુ—

વહનાગ લાલ કુલનોઃ—રાતાં કુલ ગ્રાંખાથી આરગણુ અથવા ગણુ ગણુ લેવાં—તેની યુગદી કરી લેવી પછી આકડો જડા થકનો તેનું થડ વેંત એક અથવા હાથ અરધ રાખીને ઉપરથી કાપવો. તે વેંતના થડમાં ઉપર થડેથી પાળી અથવા ખીલેથી માંછ ધુમરડીને તસુ ૬ હેઠે અકબંધ રાખવો પછી અરધ યુગદીને પાથરી ઉપર પેસો રાખવો ને તે પર અરધ યુગદી બરવી પછી સાલમ તોલો ૧ તથા ૧૫ ને ખુબ ઝીણો વાટી થોડુંક પાણી નાખી ખેસતી આવે તેમ યુગદી કરવી. તે થડમાં ધાલી યુગદી ઉપર આકડાનાં છોડીયાંની ઢગળી દેવી તે પછી અડાયાં છાણાં ધણાં સારાં જોઈને નહી તે થડથી તસુ ૧૪ ઉંચે રાખવું ત્યાં સૂષી ખડકવાં. પછી અગ્ની દેવી. તે ડરે ત્યારે કાઢવું. તે પેસો શુદ્ધ સફેદ થશે એમાં ફેર નહી.

૮૮૦ તામ્ર—

ખાખરાના થડની ગાંઠ હાથ—૦૫૫ અથવા ૧ નો કટકો લપ તેની વચાળે કારીને પછી રાતી ડાંડલીની યુગદી કરી. તે પેસાથી ચાર ગણી—ને પછી અરધી હેઠે ખાખરામાં રાખી તે પર પેસો મુકી તે પર અરધી યુગદી દાખીને જે પછી ખાખરાનું છીદ્ર અધુર રહે તો ખાખરાની ડગળી મજબુત હપ પછી બકરાંની લીંડી ટોપલા બે ગણ ની વચમાં ખાખરો મુકી લગાવી દેવું. ને અગ્ની હવાં પછી એક બે દીવસે જોઈએ તો પેસો શુદ્ધ સફેદ થાય તેમાં ફેર નહીં. સત્ય છે.

૮૮૧ વાતવિધ્વંસ

પારો ચાર ભાગ, ગંધક એક ભાગ, એ સર્વેનો સોળમો ભાગ વછનાગ લઈ એકત્ર કરી ચીત્રાના કાઢાની સાત ભાવના દેવી. તે અપસ્માર-હિન્માદ-સર્વોગ્ધી-એકાંગ-આમ-વાત, હનુસ્તંભ, વગેરે દુર કરે છે.

Note--અપસ્માર પર એકાંગ વીર સાથે આ રસ દેવાથી વધારે લાભ થશે.

૮૮૨ એકાંગવીર

ગંધક, પારદભસ્મ, લોહકાન્તભસ્મ, બંગભસ્મ, તામ્રભસ્મ, અબ્જકભસ્મ, મંદુરભસ્મ, શુક્ર, મરી, પીપલી, સમભાગે સુર્ણ કરી, ત્રીફલા, ત્રીકટુ, નિગુન્ડી, આર્દ્રક, ચીત્રક, ભાંગરો, સરગવો, કદ, આંબળાં, કુચલાં, આકટો ધતુરો, એ દરેકની ત્રણ ત્રણ ભાવના દેવી. આપક્ષાધાત, અર્હિત તથા ધનુર્વાત, અર્ધાંગ, ગ્રધ્રસી, -સર્વ વાત નાશકારક છે.

૮૮૩ વસંત કુસુમાકર

સુવર્ણભસ્મ બે ભાગ, રૌપ્યભસ્મ બે ભાગ, બંગભસ્મ ત્રણ ભાગ, શીશભસ્મ ત્રણ ભાગ, લોહકાન્તભસ્મ ત્રણ ભાગ, પારદભસ્મ ચાર ભાગ, અબ્જકભસ્મ ચાર ભાગ પ્રવાલભસ્મ, ચાર ભાગ મોતીભસ્મ ચાર ભાગ, તેને ગોમુત્ર, શેરડીનો રસ, અરકુસાના પાનનો રસ, ચંદન, વાળો, કાળોવાળો, દળદર, મેળકંદ એમની એક એક ભાવના દેવી. બાદ કમળ રસ, જાંબલી કળાનો રસ, પ્રત્યેકની સાત સાત ભાવના દેવી. -આ બે વાલ-મલ-લી-સાકર સાથે આપવો. જરનાશક-પ્રમેહનાશક-પૌષ્ટીક-કામોદીપક-વૃધ્ય-રસાયન-આયુષ્ય વર્ધક-પ્રજ્વલપ્રદાયક, કાસ, ક્ષય, તૃપા, હિન્માદ, શ્વાસ, રક્ત, શુળા, મુત્રાધાત અશ્મરી, નસાડે છે. સાકર ચંદન જરાખરનાં લઈ સાથે ખાવાથી અમ્લપિત્તાદી રોગોને મટાડે છે. કિર્તિ બળ-વર્ધક છે. પથ્ય નથી. ખાનારો ઘણી જીઓ સાથે આનંદ કરે છે.

૮૮૪ માહેશ્વરધૂત—

પારા ગંધકની કજલી, મનશીલ, બન્નેને ૭૩, દળદર, ગોદંતી લડતાલ, ત્રીકટુ, કુહાડીયાનાં બીજ, આવચીને ઘીમાં મર્દન કરી ચોપડવાં. ખરજ, કુષ્ટ, વિચચિકા, ખસપર અકસીર.

૮૮૫ એકાંતર-ચોથીયા પ્રમુખ સર્વે તાવ ઉપર—(ડૉ. બાલચંદ્રની)

ફુલાવેલ ટંકણ ૬૦ ગ્રેન, ઝુલાવેલ ફટકડી ૬૦ ગ્રેન, કવીનાઇન ૩૦ ગ્રેન, સીંગનાઇન ૩૦ ગ્રેન, કારબોલીક આસીડ ૧૨ ટીપાં, લાઇકર આરસેનીક ૧૨ ટીપાં, આ

ખધાનાં પડીકાં ૧૨ કરવાં, એમાંથી ૧ પડી લેવી. તાવને પહેલે દીવસે ત્રણ કે ચાર પડીકાં પાણીમાં આપી દેવાં. તાવના વારાના પહેલાં આપી દેવાં. એકાંતરે રાજીદો તરીયો ખધા પર ચાલે છે.

૮૮૬ અપરમારી અંજન—

સુંદ, મરી, પીપર, સીંધવ, હીંગ, વજ, સરસડાના ખીજ, કણુજ (કરંજ) ના ખીજ, કકડ, ઘોળા સરસવ, સર્વે સમાન ભાગે લઈ. ગૌમુત્રમાં સાત ભાવના આપી. ગોલી કરવી. તે ચોથીઓ તાવ, અપરમાર, ઉન્માદ, મુછો, વિગેરે પર આંખમાં આંજવાથી આરામ. આપશે.

૮૮૭ વિપુચીકા—

લસણ, છંદ, મરી, સીંધવ, સુંદ, સંચળ, પીપર, હીંગ, લીંબુરસની ભાવના દસ તેનું અનુપાત લીંબુરસમાં અરધો તોલો લઈ કરવું.

૮૮૮ જ્વર સુરારી—(કેવલ પિત્તજ્વર—દાહાદી ઉપર)

કલ આપરીયાના ચુર્ણને એકવીસવાર લીંબુના રસની ભાવના આપવી. ને પછી માખણમાં ઘુંટી જ્વરવાળાને બે વાલ સાકરના પાણીમાં ને દાહવાળાને સાકર તથા એલગીના પાણીમાં દેવી કે તુરત જ્વર તથા દાહ નાશ થશે એક દીવસમાં પાંચ પડી સુધી દેવાય છે.

૮૮૯ ત્રિભૂવન કીર્તિ—

હીંગલુ, વજનાગ, સુંદ, મરી પીપર, ટંકણ, પીપળીમુળ સમ ભાગે લઈ ચુર્ણ કરી, તુલસી, આદુ, ધતુરો, એની પણ ત્રણ ભાવના દેવી. આ એક રતી આદાના રસમાં દેવાથી તેર પ્રકારના સન્નિપાત જ્વર નામે છે.

૮૯૦ શિવાનંદ સ્વામી સૂચિત—

કેલેરા.

પુરાણી છંદ અથવા નળીયું જીનું, કાળાં મરી, સીંધા નમક (સીંધા લુણ) સર્વ સમભાગ કુટી પાણી નાંખી જંગલી બોર પ્રમાણે એક ગોળા દેવાથી દસ્ત તથા ઉલટી બંધ થશે, જો ઉલટીમાં ગોળા નીકળી જાય તો ખીજ દેવી એટલે એકજ ગોળા એક દિવસ દેવાથી આરામ. બે ત્રણ દીન દેવી પથ્ય નથી.

૮૯૧ મરડો સર્વ પ્રકારનો—

(જાડામાં આમ અને લોહી પડે છે તે ઉપર)

અરીણુ બે રતી અને ખાવાનો ચૂનો (પાણી નાખેલ) એક રતી પીસીને ત્રણ ભાગ કરવા. એક ભાગ પાણી સાથે પાવો. ચોખા, ઘી સાકર આપવું.

૮૯૨ અતિસાર—

ટંકણુ એક ભાગ. લીંગળો બે ભાગ. અરીણુ ચાર ભાગ પીસીને કાળા મરી ખરાખર ગોળા રાત્રે ન્યારે હસ્ત આવતા હોય તો મધ સાથે ગોળા દેવી. અને દીનમાં ન્યારે આવતા હોય તો લીંગુ સાથે દેવી પહેલેજ દિવસે બંધ થશે.

સાદા અતિસારમાં આ ગોળા અને રક્તાતિસારમાં ઉપરની ચુના વાળા ગોળા દેવી.

૮૯૩ અર્શ (ઉભય પ્રકારના)

(જે અંતરાશયમાં હોય છે તેને માટે) કપૂર, લીંબડાની લીંબોળા (સૂકા) સમ ભાગ અચ્છી તરેલથી એક રસ કરવાં (પાણી નાખીને) પછી તેને આતસી સીસીમાં ભરી તે શીશીને હાંડલામાં રાખી આસપાસ કોલસા ભરી તેલ કાઢવું. તેલ ગાદું નીકળશે. તે તેલ ચણોડીભાર પતાસામાં ખવરાવવું અને ઉપર ઘી જેટલું પચે તેટલું ખવરાવવું આથી જેટલા મસા હશે તેટલા પ્રહીને બહાર આવી જશે પશ્ચાત્ કોષ ઇંદના પૂરાણા મકાનની ઇંટમાંથી જર્જર થઈ નીકળતી ક્ષારરૂપ ધૂળ અથવા દરિયા કિનારા ઉપર બહાર સફેદ રૂપે જામેલો ક્ષાર પાતળો પાતળો લઈ લેવો. એ જોમાંથી ગમે તે એક વસ્તુ ત્રણ તોલા લેવી અને તેને ગુદાપર એવી રીતે લંગોટમાં રાખી બાંધવી કે જેમાં પેલા મસા કુખી જાય એટલે ઉપરથી લંગોટ બાંધી રાખવો. આથી અગન (બળત્રા) પારદ એટલું થશે કે જે સહન થઈ શકશે. લંગોટ બાંધ્યા બાદ પહેલે દિવસ મસામાંથી સફેદ પાણી નીકળશે. બીજે દિવસ પીણું પાણી એટલે પદ્મ-પાચ જેવું નીકળશે. ત્રીજે દિવસ ઘણું કરી મસા ખરી પડશે. તો પણ સાત દિવસ આ દવા લગાડવી જોઈએ. જાડે જતી વખતે લંગોટો ખોલીને પાછો તેજ બાંધવો. હંમેશાં ત્રણ તોલા નવો ક્ષાર જોઈએ પણ તે ન હોય તો બીજે દિવસ પણ તેનો તેજ ચલાવી લેવો પણ બનતાં સુધી નવીનજ જોઈએ, પણ નાજ મળી શકે તો પછી તેને તેજ બાંધેલા ક્ષારનેજ ફેરવી-ઉપર નીચે કરી-સુકવી-ઉપયોગ કરવો.

જેને અંદર મસા ન હોય તેને ખવરાવવાની જરૂર નથી.

૮૬૪ પીનસ—

(નાકમાંથી છોડાં પડે છે. તે પછી લોહી નીકળે છે તે ઉપર)

ગુલરોગન (ગુલાબનું ઘી) ન્યાં સુધી મળે ત્યાં સુધી તે તેજ લેવું અને તે ન મળે તો પછી માખણ તો. ૧ એક કપુર તોલો ના પા ગધેડાનાં તાળાં લીંડામાંનું પાણી ટીપાં ૫ પાંચ એ ત્રણેને ખૂબ આમેજ કરી દેવું. પછી એ ત્રણ ટીપાં નાકમાં નાખી ખૂબ જોરથી સૂંઘી ઉપર ચડાવી માથું પીઠ પાછળ કરી-ઉંચે ચડાવવું એમ દ્વિસમાં એ ત્રણ વાર કરવાથી લોહી નીકળવું તો તરત બંધ થશે. અને પછી ૫-૭ દિન જારી રાખવાથી છોડાં પણ બંધ થશે.

૮૬૫ રૂધિરસ્રાવ—

(મોઢા અથવા ગુદામાંથી લોહી નીકળે છે તે બંધ કરવા ઉપર)

મોતીની છીપ જેટલી સાફ મળે તેટલી સારી. તેને એમને એમ આગમાં ધૂંકાવે પછી તેમાંથી એક માસા ભસ્મ અને માખણ એક તોલો મેળવીને ચાટવાથી રૂધિર બંધ * ઉપરાંત કળજ્યાત તોડે છે.

* સીંદ્રીલીઝનાં ધારાં-ફોડામાં જે જલન થાય છે તે ઉપર પણ માખણ સાથે લગાડવાથી જલન બંધ થાય છે.

૮૬૬ પ્રમેહ-સુખક-હરકોઈ પ્રકારનો—

એક હાંડલી લઈ તેને ઢાળી દેવી એટલે પીદને મોઢું જે હથ તરફ પૂર્વ પશ્ચિમ રહે તેમ રાખીને પછી તેમાં થોડી પાતળી રેતી ભરી તેની ઉપર ઘેરજો (રાજન) તથા ઘેરજથી ફે પા ભાગ મીથુ લઈ બન્નેને સાથે ઉપર નીચે-આસપાસ રાખી લઈ બાદ તેની ઉપર બીજી રેતી ઢાંકી હાંડલીની ઉપરની સાઈડ જરા રેતી વગરની ખુલી રાખીને પછી તેના મુખની બાજુએ બીજી ખુલી હાંડલી મુખ બરાબર જમાવી દબાવે બન્નેનાં મુખ કપડ મેટ કરવાં. બાદ દવાવાળી હાંડલી તે ચૂના પર રાખી તેની નીચે મંદ આગ દેવી અને સાથની હાંડલીને લટકતી ત્રીપાઈ ઉપર રાખવી. તેના (ખાલી હાંડલાના) તળીયામાં છેદ રાખવું અને નીચે પાત્ર રાખવું એટલે તેજ નીચે પડશે. દવાવાળા આગ પરના હાંડલાપર બીનું કપડું રાખે જવું તો તેજ ટપકશે. તેજ જેવું તેજ નીકળશે.

ઉપયોગ.

તેલનાં એ કે ત્રણ ટીપાં પતાસા પર નાંખીને દૂધની લસી કરી પતાસું ખાધ ઉપરથી દૂધ પીવું. એક વખત સાત દિવસ સુધી.

* એકલો એરબેજ માત્ર એ રતી ગોળની સાથે દેવાથી પણ પ્રમેદ મટે છે. તેની ઉપર દસ તોલા દહીં ખવરાવવું.

* દૂધમાં થેડું પાણી નાંખી ખનાવાય છે. તેને લસી કહે છે.

Note—આજ પ્રમાણે રાત્રનું તેલ પણ ફેટલાક વાપરે છે તેની વિધિ—રાત્ર તોલા ૧૦, લીંબુનો રસ તોલા ૨૦માં ખરલ કરવો પછી ૩૦ તોલા રતી તેમાં મેળવી દેવી. ત્રણે એક મેક કરી દેરાં. પછી અગ્નિજ્વલ શીશીથી પાતાળ ચન્દ્રે તેલ કાઢવું. આ તેલનું એક ટીપું સુખકવાળાને પાનની સાથે દેવું.

૮૯૭ કપુર તેલ—

કપુર તોલો ૧ અને અજમાનાં ધૂલ વિલાયતી અંતરમાં મળે છે. તે ત્રણ માસા અન્નેને મેળવી એક શીશીમાં નાંખી મોં ખંધ કરી એટલે આંગળી રાખી દલાવવાથી એ ત્રણ મીનિટમાં તેલ થઇ જશે. હેળ, ખડદજમી, વાતપીડા, ઓડકાર, અશ્વર્ય વગેરે પર ખવાય છે, તથા ચોટ, વાયુની પીડા, વાયુ થંધી વગેરે પર ચોપડી ધાંતુરાનું પાન ખંધાય છે. મતલબ આ દવા ખડુ ગરમ છે.

૮૯૮ તિલો-પટ્ટી—

સોમલ ૧ તો. સાજીખાર તો. ૫ પાંચ પાણી ૮૦ તોલા. સાજીખાર ને ખાંડી ફટ્ટી પાણીમાં સાંજે પલાળી દેવો. લોઢાનું વાસણ જોઈએ. પાણીમાં મેળવતી વખત ડોળા દલાવી રાખી મુકવું પછી રાતભર દલાવવું, અડકવું નહીં. સવારે પાણી ઉપરથી નીતારી લેવું અને નીચેનો ક્ષાર ફેંકી દેવો આદ એક તોલો સોમલ પીસીને એ પાણીમાં મેળવી દેવો પછી આગ ઉપર પકાવવું જ્યારે તોલા ૬ હાર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું અને કડાઇમાંથી બધી ચીજ ખોતરી એકત્ર કરી એક ચીનીની રકાખીમાં નાંખી તે રકાખીને ટેહી કરીને રાખરી તો તેમાંથી તેલ નીચે ધીરે ધીરે અઝગ નીકળી આવશે તે તેલ સાચવી લેવું. ઉપયોગ:- નીચેની શીવણને ધૂલ બચાવી એક ટીપું ઉપરના ભાગમાં ચોપડી દેવું. ગરમ પાન કરીને ઉપર ખાંધવું તથા કાચુ સુતર વીંટી લેવું (છંદ્રીની ઉપરની સપાટી ઉપર મૂલ-પેડુથી ધૂલ સુધી જરા ઘસીને લગાડવું) આ દવા (તેલ) ત્રણાડયા પહેલાં આ દવા

લગાડવા શિવાયની ઇંદ્રીની નીચેની તથા આસપાસની જગ્યા પર તથા અંડકોષ ઉપર એરંડીયું તેલ લગાડી દેવું આથી પહેલેજ દિવસે યા કાઢને બીજો દીવસે ઇંદ્રીના મૂળમાં ફાલ્લો (બ્લીસ્ટર) કાળા રંગનો ઉપડી આવશે અને તે કાટીને તેમાંથી પાણી નીકળવા માંડશે તે ૩ વતી લૂછી નાખવું બાદ બીજો દીવસે એક ટીપું ઉપર મુજબ ચોપડવું (એટલે જરા થોડું ગણું માલેસ-મર્દન કર્યા કરવું) તો બીજો દિવસે જલન થશે તે સહન કરવી અને એજ રીતે ત્રીજો દીવસે પણ ચોપડવું-લગાડવું ત્રણે દિવસ પાણીજ નીકળશે. બાદ બંધ કરવું એટલે રૂઝ આવી જશે. રૂઝ આવતાં સુધી સ્ત્રી સંગ બંધ.

૮૯૯ મીણુનું તેલ—

મીણુ શેર ૧૦૦૦ પોણો, લવીંગ તોલા ૭, કાડીયો લોખાન તોલા ૪ ફરીયાની (નદી) રેતી પોણો શેર સર્વને ખરલમાં પીસીને એકઠાં કરી અત્યંત શીશીથી તેલ કાઢવું. દરદ સ્થાન પર ચોપડી એરંડાનું પાંદડું ગરમ કરી બાંધી દેવું. હીંચણુ દુખતું હોય, વાતવ્યાધિથી દુખતું હોય ચોટ લાગી હોય, મતલબ હાડકાનાં દરદ ખાસ કરીને જેટલાં હોય તે ઉપર તે સ્થાને લગાડવાથી દુઃખ બંધ થાય છે.

૯૦૦ નવસાર તથા ફટકડીનું તેલ—

નવસારને રીંગણું કે જે ઝાડ ઉપરજ પાકીને પીણું થઈ જાય છે. તે જેને માડ બેંગણુ કહે છે. તેમાં જેટલો કટકો સમાય તેટલો તેનું મોટું કાપી ખોસીને પછી તે રીંગણાને ઠંડી જગ્યામાં રાખી મુકવું એટલે એક ખાડો ખોદી તેમાં રીંગણું નાંખી ઉપર માટી બીજાથી તે ઉપર જલ છાંટી એક પાણીનો ભરેલો ઘડો રાખી મુકવો આમ ૩ દીન રાખી બાદ કાઢવું તો રીંગણામાંથી તેલ નીકળી આવશે. એજ પ્રમાણે ફટકડી ૭ દિવસ રાખ્યાથી તેલ નીકળશે.

૯૦૦ (અ) અર્શની દવા.

(લીંબડીવાળા આરબ જમાદાર સાલમખીન મહંમદની અજમાવેલ દવા છે.)

મરચાં લીલાં લખ તેમાં જીરું તથા મીઠું ભરી ઘીમાં તળી ખાવાં તે સવાર સાંજ દસ પંદર લીલાં મરચાં ખાવાં કહાય લીલાં ન મળે તો સુકાં મરચાંની ચટણી વાટી નવટાંક ઘીમાં તળીને ખાવી. એનાથી અમને ફાયદો થયો છે. કરી રાખવાની જરૂર પડી નથી.

૯૦૧ સીફીલીઝ માટે ચાંદી.

(મૃગાનદે ગતાવેલી વિધિમાં ફેર.)

પારો, સીંગરફ, સોમલ, દારચીકનો, સમ વજન કાંટાળા થોર દુધમાં એક પ્રહર મદન કરી બોરડીના લાકડાની આંચ એક પ્રહર દીધા પછી જેટલાં પુલ આવે તેટલાં લેવાં એમ જ્યાં સુધી સધળા ચીજનાં પુલ ઉડે ત્યાં સુધી ઉમેર્યાં કરવું. પીસીને ટીકડી સુકવીને મુકવી.

Note—આ દવા દેતા પહેલાં જીલ્લાખ દેવો તે આ-છદ્રવારણાનું મુળ વેંત અરધા તાળુ લઈ ફૂટી તેનો રસ કાઢી છાણી પાછાં દેવું આથી હસ્ત અને ઉલટી થશે તે સાંજ સુધી થવા દેવાં આથી અર્ધ સીફીલીઝ મટી જશે. આ દવાથી હસ્ત ઉલટી વધારે થાય તે બંધ કરવા જરૂર લાગે તો મીશ્રી એટલે સાકરનો સરખત દેવાથી બંધ થશે.

આ ઉપરની ગોળાથી શરીર ઉપરના વિસ્ફોટક સૂક્ષ્મ સુકાઈ જાય છે અને તેટલા માટે તેટલા દિવસ સુધી (સૂકાતાં સુધી) ખવરાવવાની અવધિ છે મતલબ ૭થી ૨૧ દિવસ સુધી દેવાય છે. હંમેશાં એક ગોળા એક વખત દેવી. આથી મોઢું આવવું કે બીજી તકલીફ થતી નથી.

ઉપરાંત.

આ વિસ્ફોટક—ઉપદંશ—ચાંદી કે જે હાંદ્રિય પર થવા સાથે આખા શરીરમાં ફેલાય છે તેથી જુદી કીસમની આખા શરીરમાં કાળા કાળા ફેલી ગાંઠ જેવી થઈ જાય છે. તેને માટે લીંગડાની લીંબોળાનું તેલ ટીપાં બે અને બખરાં (બેકો ગોખર-કાંટાળો) તોભો ૧ લીલો યા સુકા લઈ તેનો કવાચ બનાવીને તેની સાથે બે ટીપાં લીંબોળા તેલ નાંખી પાછાં દેવું એક વખત—સફા થઈ જાય ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે દેવું.

૯૦૨ સુમદ્ધ.

પાંચ તોલા સંખીયો લઈ કમતીમાં કમતી એક શેર પકા સરગવાના મૂલની (અંદરના મૂલની) ઊલનો રસ કાઢી તેમાં ઘુંટીને ટીકીયા બનાવી સુકવી સરાવસંપુટમાં દસ શેર પકા છાણામાં ખાડો બોલી આગ દેવી. ઉપયોગ—કમતાઠાતી, નામદી, મંદજ્વરાગ્નિ, દમ, શ્વાસ, કાસ, ખાંસી, લીલી (જેમાં કફ નીકળે છે તે) વાયુના સર્વે રોગ એટલે સંધિ વાતાદિ.

ખાસ કરીને વાતવ્યાધિ પર મુખ્ય છે. તથા જ્વરાગ્નિ વધારે છે કેમકે સરગવાને યોગ છે માટેજ.

૬૦૩ હડતાલ.

એક શેર પકા સીંખડાની સીંખોળાને ખૂબ કુટી ગોળો ખનાવીને તેની અંદર પાંચ તોલા હડતાલ રાખીને પછી સરાવ સંપુટમાં કપડમેટ કરી સૂકવી ખાડો ખોદી એક મણ પકકા છાણામાં ઘૂંટી દેવું. રંગે સફેદ. સર્વે રોગ ઉપર.

૬૦૪ સીફીલીઝની યુટી.

હાંદરવારણાની જડ તોલા ૧૦ ખાંડી ચાર શેર કાચા પાણીમાં ઉકાળતાં શે. ૦૧૧ રહે ત્યારે મસળાને માળા લેવું પછી એરંડી ૧ શેરમાં તે પાણી નાખી ધીમી આંચ પર રાખી તે પાણી ખાળા દેવું. માત્રા-૨૧ માસા, દુધની સાથે સવારે એક વખત પથ્થ માત્ર મગની દાળની ખીચડી ખાવી ઘી ખાવું શિવાય શાક વગેરે સર્વ તેલ મરચાંની બંધી. શરીરની નસોનસમાંથી ઝેર નીકળી જશે ને ફરી કદી ઉથલો મારશે નહીં.

૬૦૫ ચાંદીભસ્મ.

તોલા ૧ એકનાં પાતળાં પત્રાં કરવાં (રૂપીયા જેટલાં જડાં ચાલે) ટ્રોચિસ પાંદડાં શેર ૧ એક પકા લઘ તેમાંથી અરધાં કુટીને રસ કાઢવો.

૬૦૬ પોલાદ લોહભસ્મ.

પોલાદ તોલા ૪ ત્રણ દિવસ સુધી ખાટા અનારના પાણીમાં બીંજવી રાખવું. એથે રોજ છ માસા પારો અને ૬ માસા હીંગલો મેળવીને ખરલવું. પછી તેને માટીની કુલડીમાં મેલી કપટ માટી કરી સૂકવ્યા બાદ દસ શેર પકકા છાણાની આગ આપવી. આ ત્રિવિધી ૨૧ એકવીસ બઠ્ઠા આપવી. રંગે સફેદ ગુણ—માખણ કે મલાઈ સાથે એક રતીભર દર્દ-કમર, વીર્યહીન (જરીયાન) દીલ, જીર, દીમાગ વગેરેની કમજોરીવાળાને દેવું. આ રોગમાં જ્યારે જ્યારે તરસ લાગે ત્યારે ત્યારે દુધ દેવું. બરેલ (પ્લીહ) વાળાને ખાટા ફહીમાં તરસ લાગે ત્યારે ખાટી છાશ દેવી.

૬૦૭ બીજી વિધિ.

ઉપરના લોહને બઠ્ઠી ન આપતાં તથા રોજ પારો તથા હીંગલોક ન મેળવતાં નિત્ય એક પ્રહર ખરલ કરી દિવસે સૂર્ય તથા રાત્રે અંધમાં મુકવું એમ ૪૧ દિવસ સુધી પૂટ દેવા, તો ઉપર મુજબ ગુણ છે.

૯૦૮ ખરજીવું.

કલાઈ વગરના ત્રાંખાના હામમાં ફક્ત જમાવવું અને ત્રણ દિવસ સુધી ત્રાંખાના હામમાંજ રાખવું પછી તે ફક્તથી અરધ આંખલીનાં પાંદડાં લઈ ખૂબ વાટી મલમ બનાવવો. તે ત્રણ ચાર પટીમાં બડમૂળથી બશે.

૯૦૯ પ્રદર.

સોપારી, માયાં બજે તોલા, મોચરસ, માણુ (મોટા માયાં) ત્રણ ત્રણ તોલા, ધાવડીનાં ફુલ તોલો ૧ સાકર સફેદ ૧૧ તોલા સર્વેને કુટી છાણી મેળવી તેમાંથી ગાયના દુધ સાથે બે તોલા રોજ સવારે લેવું.

૯૧૦ રક્તશુદ્ધિ પર.

તાજે ઉસળામ ગરમી લાલ રંગનો ૨૦ તોલા ચોપચીની ૧૦ તોલા, દાલચીની ૫ તોલા, મોટી એલચી તોલા ૫, ઉના બંધુધારી તોલા ૧૦ ધાણા તોલા ૨૦, ચીરાયતા ગુલીવાલા (કરીઆતું લાકડીવાળું) તોલા ૫ કીરીયાતા (જે ગોળ હોય છે અને જેને કલુઓ કહે છે તે) તોલા ૫ વરીયાળા તોલા ૫ આ સર્વેને અધકચરાં કરીને કલાઈવાળા વાસણમાં પાણીમાં પલાળી રાખવાં. પાણી એટલું નાખવું કે જેમાંથી ચાર બોટલ અર્ધ નીકળે. ચોથે દિવસ અર્ધ ખેંચવો. તે ધીમે ધીમે ખેંચવો એટલે આખા દિવસમાં ચાર બોટલ નીકળે તેમ થવું જોઈએ એક બે કલાઈમાં ખેંચાઈ જાય તેવી સખત આંચ ન દેવી. તેમાંથી ૨-૩ તોલા રોજ સવારે પીવો. કડવું લાગે તો મધ મેળવી પીવું.

૯૧૧ ધાતુશ્રાવ.

જરીયાન (ધડપણ) ગમે તે કારણથી વીર્ય વાલ્યું જતું હોય તેને રોડી માખણ જેવું કરે છે. એટલે એવા પ્રકારના રોગીને તથા જેને તિસો આવતો હોય તેવા રોગીને ખવરાવવા યોગ્ય છે. સાલમ મિશ્રી, રૂમીમસ્તગી, નીશારતા, ખડુ ફલી, તાલમખાના, તજ, આસગંધ, નીલુ કળતી લાકડી, મોટા એલચીદાણા, કલદની ભસ્મ, (જે ભાંગ અથવા ખાવળની ફળીથી મારેલી હોય) આ પ્રત્યેક એક એક તોલો લઈ તે બધી ચીજના વજન બરાબર મેળવી એક તોલો ગાયના દુધ સાથે ખાવું. ખેરાકમાં ઘી બપોદે ખાવું. તેલ, મરચું, ખાંડ, ખટાઈ વગેરે બંધ.

૯૧૨ ધાતુપુષ્ટિ—તાકાત.

મુરઘીનાં ઇંડાં નંગ ૪૦ ચાલીસ કાળો સોમલ તો. ૧ પીસીને પાણીમાં મેળવી દેવો અને તે ઈંડાં છીલકાં સમેત એમને એમ રાખીને તે ઇંડાં અને સોમલને ઉકાળવાં

મંડાં પાકી જાય ત્યારે કાઢી પાણી ફેંકી દઈ તેમાંની જરૂદી અલગ કાઢીને તેને ઘીમાં જુલવી તથા જરૂદી બરાબર ચણાના લોટને ઘીમાં શેકીને બન્નેને મેળવી તે બન્ને બરાબર વજન સાકરની આસણી ત્રણ તારી કરવી. તેની અંદર પીરતાં, બદામ, ચીલગોજ, ટોપરું સુકું, અખરોટ પ્રત્યેક ચાર ચાર તોલા મેળવી જમાવવું. વાયુ કફ પ્રકૃતિવાળાને રોજ એક તોલો અને પીત્ત પ્રકૃતિવાળાને ૩ તોલો એમ ચાલીસ દિવસ સુધી ખાવું. સાથે દુધ ઘી ખાવું.

૯૧૩ ખીજખ.

(હકીમ શુલામઅલી સૈયદ જુની મારફાટ-કરંચીમાં—આ તૈયાર મળે છે.)

જાંબુનો રસ તોલા ૪૦ દેશી ગળી તો. ૪૦ લીલાં માંજુફલ નંગ ૧૬ આંખાની ગોટલી નંગ ૧૬ કાળી હીરાકસી તોલા ૧૦ ત્રાંખાનો ખુરાદો તો. ૧ રતનજ્યોત માસા ૬ દહીનું પાણી તોલો ૧ મેંદીનાં પાંદડાંનો રસ તો ૧૦ દસ તાજાં તલનું તેલ તો. ૨૦ વીસ આમાંથી જેટલી જેટલી દવા વાટવા યોગ્ય હોય તેટલી વાટીયે. તેલમાં નાંખવી પછી કાચના ડાટાવાળા ઇસ્પીતાલમાં મોટા બરણી જેવા કાચના શીશા આવે છે, તેમાં નાખી મોં બંધ કરી રાખવું ને ગજ પુટ ખાડો બોલીને ઘોડાની લીંદમાં દાટી રાખવો. સીસો લીંદની વચમાં અધવચમાં રાખવો. ચાલીસ દિવસ પછી કાઢી લુગડે ગાળી એક જોશ આગ ઉપર આપવો. જરૂર પડે કાંકસીથી લગાડવું. ઘણા દિવસ શ્યામતા રહે છે.

૯૧૪ અબ્રક.

અબ્રકને ફૂટી અંગુરના સીરકામાં ત્રણ રોજ ભીંજવો. એથે રોજ તેજ સીરકામાં આગ ઉપર ચાર પાંચ જોશ આપવા. સીરકાથી અલગ કર્યા બાદ એક થેલીમાં અબ્રક તથા ખારેકના પાંચ સાત કટકા નાંખી પાણીમાં મસળવું એટલે પાતળો અબ્રક પાણીમાં નીકળી આવશે તેને સુકવી ને પછી ગળજીલીના રસમાં ઘુંટી લુગદી બનાવી તેની વચમાં રાખી ગજપુટ આંચ આપવી (આ અબ્રકથી ગળજીલી આઠ ગણી જોઈએ.) તેથી ભરમ થશે તે પછી અર્ક દુધ તથા વડના દૂધનો પુટ અને છેવટ વડની વડવાઈની આંચ આપવી તો રંગે ભગવી ભરમ થશે. અને તે ખાંસી ઉપર અકસીર થશે. પાનમાં ૧ રતી આપવી.

૯૧૫ પાચન ચૂર્ણ.

જુલાખ મુંડી માસા ૬ હંદ્રાયણનાં ખીજ તો. ૨ કપીલા તો. ૧ અજમેા તોલો ૧ લાલ મીકું તો. ૧ મીઠીયાવળ તો. ૧ લીંબડાનો રસ તો. ૬ વાવડીંગ તો. ૧ લીંબડાની

લીંબોળા તો. ૧ લીંબડાનાં પાન તો. ૧ તરવી માસા ૬ કાળા મરી તોલા ૨ એળાચો તો. ૧ વરીયાળા તો. ૨ નવસાર તો. ૧ કાલા દાણા તો. ૨ આકડાનાં ધુલ તો. ૩ કુંવારના ગર્ભમાં ૩ માસાની ગોળા ગરમ પાણી સાથે જમ્યા પછી બપોરે તથા રાત્રિએ પશુ સેવાય. કબજ, વાયુ, અભુખ, પેટદર્દ, શલ ઉપર અકસીર છે.

૯૧૬ સોપારીનો હલવો.

સુકાં ગુંદાં બે તોલા, સોપારી શેર ૦૧ પા. અને પાણી બશેરથી ત્રણશેર નાંખી ઉકાળવું તો નરમ થાય છે.

૯૧૭ બદામ.

એસીડ ટારટ્રીક માસો ૧૧૧, સોડા માસો ૧૧૧, બદામમીંજ (હાલ ઉતારીને) શેર ૦૧ અને પાણી શેર ૧ માં ઉકાળવું તેથી નરમ થશે.

કુંગળાને છોલીને તેના કટકા કરી પાણી શેર ૧. તથા કુંગળા શેર ૧ અને કાગદી લીંબુ નંગ ૬ નો રસ પાણીમાં નાંખી બે ચાર ઉકાળા આવેથી ઉતારી છાણી લેવું.

૯૧૮ શ્વેતઅદર ઉપર સોપારીપાક.

(વૈદ્ય વિક્રમરાય પાસેથી)

ચીકણી સોપારી તોલા ૪૦

ધાવડીનાં ધુલ તો. ૫

વડવાસ (પીપળાની પેપડી જેવાં થાય છે) તોલા ૫

શંમળાની અંતરછાલનો ભુક્કા તોલા ૫.

ધોળા મુસળા તોલા ૫.

કાળા મુસળા તોલા ૫,

બેઠા ગોખરૂ તોલા ૫.

સાત જાતનો ગુંદ.—

૧. બાવળનો ગુંદ તોલો ૧.

૨. ગોરડીયાનો ગુંદ તોલો ૧.

૩. ખાખરાનો ગુંદ તોલો ૧.

૪. કડાયાનો ગુંદ તોલો ૧.

૫. ગુંદીનો ગુંદ તોલો ૧.

૬. બખાઈઝીલનો ગુંદ તોલો ૧.

કમરખંધ તોલો ૧.

કોંચખીજ તોલો ૧.

તેજખલ તોલો ૧.

એખરો તોલો ૧.

સાકર તોલો ૪૦ સોપારીનો ખારીક બુકા કરી સોપારીથી ચોગણું દુધ લઈ તેમાં સોપારીનો માવો કરવો અને પછી સાકર તથા ખીજ ચીજોનું ચુરણ મેળવી અઢી તોલાનો એક એમ પેંડા વાળવા. રોજ એક પેંડા ખાવો.

Note—સીમળાની અંતરજાલના રસમાં ઉપરની દવા ઓઢવીને ગોળા વાળી ખવરાવવાથી પણ એજ ફાયદો.

(૨) ચોનીમાં ૨-૩ દિવસ દાકનું પોણું રાખવાથી ચોનીનો ખરાબો નીકળી જાય છે. ને પ્રદર સાફ થાય છે.

(૩) જલ પ્રદર—આંખલીના કચુકા તોલો ૧૦ ને ખારીક કુટીને બૂકા કરવો અને કપડાંછાણ કરી એક શેર (શ. ૮૦ ભાર) દૂધમાં નાખી માવો કરી પેંડા વાળવા પંદર પેંડા કરવા અંદર ૬ ભાગ સાકર નાંખવી અને ખવરાવવા. આટલું ઓસડ ખાઈ જવાથી મટી જાય.

(૪) હોમીઓ પેથીક “સેપીઆ” પણ પ્રદર પર સાફ કામ કરે છે.

(૫) સીમળાના પુલનું શાક ઘીમાં ખારી સાકર નાંખી ૨૧ દિવસ ખાવાથી પ્રદર રોગ જાય.

(૬) અશોકના પુલનું અથવા જાલનું ઘૂત પ્રદર ઉપર ઉત્તમ છે.

૯૧૬ સીફીલીઝ—ઉપદેશ—નો ઉત્તમ પ્રયોગ.

(વિદ્ય વિઠ્ઠલરાય પાસેથી.)

ખાર તોલો ખાપટ (કાંકસી કાળી ડાંડલીની માથોડા જેવડી થાય છે તે અતિ-ખલાનાં પાંદડાં છ તોલો ફટકડી પા તોલો સીંગરફ ૬ તોલો) કુટી મેળવી તેની ખાર ટીકડી કરવી. અને કાચની રકાખીમાં છાંયડે રાખી મુકવી ખાદ કોરો તાજે નવો દુકાનો ઉત્તકો (નાળાચેરનો) લેવો અને કોરી નવી ચલમ લેવી. ખાદ ખોરડીની લાકડીની નાળ કરવી અને પીવાનો કટકો પણ ખોરડીનોજ લેવો એ પ્રમાણે દુકકો તૈયાર કરીને તેમાં આગ પણ ખોરડીના લાકડાની કરવી. પછી દરદીને અંધારામાં વાસુ વગરના ખંધ મકાનમાં રાખીને હંમેશાં એક એક ટીકડી એટલે સવાર, ખોર ને સાંજ એમ આખા દિવ-

સમાં ત્રણ ટીકડી ખાવી. ખાલી હુકાથી-પાણી હુકામાં નહિં ભરવું. ખોરાકમાં માત્ર ચણા કાચા કે પાકા (ખાદેલા) દાળીયા અથવા ચણાની રોટલી મીઠું મરચાં ઘી તેલ વગરની કેવળ હુખી મતલબ મીઠું મરચું ઘી વગેરે તમામ ચીજ બંધ. માત્ર ચણાજ ખાપવા. એ શિવાય બીજું કંઈજ ન ખાવું એ પ્રમાણે ચાર દિવસ હુકો પાવો (ખાર ટીકડીઓ ખાવી) પાંચમે દિવસે ઘી ધઉંનો શીરો ખવરાવવો છ માસ સુધી મગ, પત કાળું, દુધલું, એ ચીજ ન ખાવી ચાર દિવસ દરમીયાન અંધારા ઓરડાની બહાર બીજકુલ ન નીકળવું એટલે હવા મુદલ ન ખાવી રાત્રે દિવો પણ નહીં રાખતાં અંધારામાંજ પૂરી રાખવો. તથા એક ચણા શિવાય બીજું કંઈજ ન ખાવું. આથી પુલ મોટું આવશે. તેથી લાળ પાડ્યા કરવી તે ચોથે દહાડે એની મેળે લાળ બંધ થઈ જશે. ગમે તેવી અને ગમે તેટલા વરસની ચાંદી અવશ્ય મટે.

૯૨૦ આંખનો મોતીયો.

(એક આંખમાં થયા પછી બીજી આંખમાં થવાની તૈયારી હોય તેને અટકાવનારી અદ્ભુત સાધુ સૂચિત હવા.)

એક તોલો મોરચુથુને ખરલમાં નાખી લીંબડાનાં ફુલોં પાંદડાં તથા ફુલો મહોર (પલ્લવ) પ્રત્યેક વા શેર એ મળાને એક શેર આશરે લેવાં તથા બીજેર દુધ મેળવી તેનું દહીં જમાવી તેમાંનું પાણી લુગડાની અંદર ટીપેટીપું કાઢી નાંખીને બાદ જે દહીંના ફેદા રહે તે લેવા. પછી ઉપરોક્ત મોરચુથુ ને લીંબડો એ ત્રણ સાથે ઘુંટવાં. ચોવીસ કલાક સુધી ઘુંટવાં પછી તેની ગોળા વાળવી. પછી એ ગોળાને કાંસાની થાળામાં ઘસીને આંખમાં આંખવી આથી ચતો મોતીયો આંખમાં પડેલું પુલ વગેરે મટે છે.

૯૨૧ મીમામદલવાળો તિલો—

૧૬ તોલા વીર બહુટી તાજી લીલી, ૧૬ તોલા કેંચવા તાજા લીલા, ૩૨ તોલા સાંઢાનું તેલ (ચરખી, તાજી અસલ) ૧ તોલો શંખીયો સફેદ મેળવી આતશી શીશીમાં તેલ કાઢવું. પાન પર ચોપડી પુલ બચાવી આખી ઇન્દ્રી પર લગાડવું. જ્યારે બળવા માંડે ત્યારે બંધ કરવું એટલે કાઢને એક, કાઢને બે, ચા ત્રણ પટ્ટીથી અસર થાય છે. પ્રથમ નાની ફેલ્લી ઉઠી પછી મોટો ફેલ્લો થઈ ફાટી પાણી નીકળી જશે. ગાયના માખણમાં ઘીને સો વખત પાણીથી ઘોષ લગાડવાથી રૂઝ આવશે. રહેજ બળત્રા આ પટ્ટીથી થશે. તે સહેલી. આ તિલો કેવળ નપુંસક એટલે ધ્વજ લગવાળાને, જેનું લીંગ ખડું થતુંજ નથી તેને, જેનું લિંગ ટેકું, પાતળું, સુસ્ત થઈ ગયું હોય તેને લોંડાળાજ તથા મુષ્ટિબળ

જાણને વગેરેનું આથી કાયદો થશે. મતલબ કે જેનામાં છેક નિર્માલ્યતા, કલૈખ્ય અને જ્વળ-મંગતા છે તેને અને જેનામાં પરિપૂર્ણ અસલી તાકાત લિંગમાં છે તેને આ બન્નેને આ તેલો પૂરો કાયદો કરે છે. એટલે પૂર્ણ નપુંસકને અસલી તાકાત પર આણી રોગ દુર કરે કે. તેમ પૂર્ણ તાકાતવાળાને પરમ બલ આપે છે. પરંતુ જે કાંઈક પણ પુરુષાતનમાં છે. એટલે જેની છંદ્રી ખડી થાય છે એવો એટલે અર્ધો નપુંસકને અગર જો કે કાયદો તો થશે પણ નહીં (પરિપૂર્ણ) નહીં થાય એટલે કે વરસે જે વરસે વારંવાર તિલો લેવો હશે.

૯૨૨ કોઈપણ કકવી ચીજ કે લીંબડો વગેરે ચીજના રસમાંથી કડવાશ કાઢવાની યુક્તિ.

એક શેર કડવો રસ હોય તેને પ્રથમ વાસણમાં ભરી તેની ઉપર કોઈ દેશી જાંઘું પકું રસ ઉપર (કામમાં) નાખી દેવું બાદ પહાડી ચૂકા (જે કે એક લીંબુની જાત છે.) પીલા યા સુકાનો તોલો ૧ લાઇ તેને આગ પર ગરમ કરી પીગળે એટલે પેલા કપડા ઉપર ૧ રસ નાંખી દેવો એટલે તે રસ દુધની માફક ફાટી જશે. એટલે પેલું કપડું કાઢી લઇ પગને નીચેથી લઇ તે ચૂકા સાચવી રાખવો ને બીજી વખત ઉપયોગમાં લેવો જો એક વખત ચૂકા નાંખવાથી કડવાશ ન જાય તો બીજી વખત ચૂકાને ગરમ કરી નાંખવો અને સને ગાળી લેવો આ દવાના ઉપયોગ માટે છે જો ખોરાક તરીકે કકવી ચીજનો રસ પાપરવો હોય તો કપડું રાખ્યા વગર ચૂકા નાંખવો.

૯૨૩ પ્રમેહ ઉપર—

એક તોલો મેરચુચુને પીસીને એક શેર દહીમાં મેળવી કપડામાં બાંધી લટકાવી રાખતાં જે પાણી ટપકે તે પાણીની પીચકારી મારવાથી આગ તુરત શાન્ત થશે.

૯૨૪ મનુષ્ય અસ્થિ. (મદન કુમાર)

મદન કુમાર કહી યૌવધી, તાકો કહું પ્રમાણ;
ટાંક દોહ દીજીએ, હોત પ્રમદંજ બાણ.

સોફ સ્વાસ શિર ચકરી હોય, વાતપીતકે દરદ સખ જાય, અજીરણ ઉકતરસ ખાલી જાણો, સુંઠ નામકે પરતી વાસ આણો, પીનસ પીત ગરમી જો હોય, રક્તપીત કે

દરદ સખ જોન. મીસરીસંગ દીજો સમ ભાગા, ઘી મહિં ખાય અવર ધરે ત્યાગા, હરસ આમ અતિસાર જો હોય, દહીં કે સંગ લખે જો કોય, નાસુર, નાફીલી ખરી જાય, પીસ દુધ શું પીંડી લગાય. અનેક દરદ જાવે સાફ સારા હૃદય રહે ગુરૂ જ્ઞાન વિચાર.

૯૨૫ સોમલ—

સોમલને પ્યાજના રસમાં પીસી ડમરૂ યન્ત્રથી ધ્રુવ ઢિડાવવાં.

૯૨૬ સીંગરફ—

સીંગરફ નીડલીને ધતુરાના ડોડવામાંથી થોડાંક ખીને કાઢીને વચમાં જોસી પાકું તેનું મોહું તેજ ચુરાથી બંધ કરી ઉપર આટાની કણક બાંધી દેવી તેમ આખા ડોડવા પર પણ કણક લગાવવી. પછી તેને બાટીની પેઠે શેકવી ને પાકી જાય ત્યારે કાઢી ખીજા ડોડવામાં નાંખી તેજ પ્રમાણે કરવું. એ મુજબ એક હજાર ડોડવામાં એક હજાર આંચ દેવી.

નપુંસકતા ઉપર અકસીર. અનુપાન:—મધ સાથે માત્રા એક રતી બાર.

૯૨૭ બાવરસીર—

એક તોલો ચીનીકપુર અને પાંચ તોલા દહીં એ જોને પીસી મેળવીને પાદ દેવું અને પીધા પછી તુરત એક હવા વગરના બંધ ઓરડામાં સૂઈને આખા શરીર પર ગરમ કપડાં લપેટી દેનાં અને માત્ર શ્વાસ લેવા શિવાય બીજો ક્યાંઈથી પણ હવા ખાવી નહીં એટલે હવા લાગવી ન જોઈએ એમ ત્રણ કલાક પડ્યા રહ્યા પછી ખીચડી ઘી બાધા બાદ ફરવા દરવાની છુટી છે. આ દવાથી રૂધિર બંધ થઈને અર્શનો દુખાવો બંધ થશે તથા અર્શ નિર્મૂલ થવાનો પણ સંભવ છે. કપડાં લપેટી ૩ કલાક સુવું. અર્થાત્ ગોદડાં વગેરે બોલી બરાબર પેક કરી રાખવો કે જેથી હવા બીજકુલ ન લાગે.

૯૨૮ રસાયણ—

પારો, હડતાળ, પાંજો સોમલ એ ત્રણે બરાબર વજને એટલે તોલો તોલો લઈ શ્યામ પુલ્કસીના પાંદડાના રસમાં એક દિવસ ઘૂંટી તેની લુગદી બનાવી શરાવસ પુટમાં રાખી ગળ પુટ (૧૧ હાથ) દઈ દેવો. વજ્ર મુદ્રાનું શરાવનું મુખ અવલથી માટીથી બંધ કર્યો પછી રાખ અને મીઠાને મળેલી મુદ્રા છેવટ દેવી. રંગે આશમાની જેવી થશે. તાંબુ ગાળીને થોડી નાખવાથી સુવર્ણવર્ણ તુરત થાય છે.

૬૨૬ તિલો (વાગલાદ) —

સ્વેત કણેરની જડ, સ્વેત ગુંજની જડ, આકડાની જડ, કૌચની જડ, લાંબુ લીમૂળ કુટની જડ, ધંતુરાની જડ. એ પ્રત્યેક પાંચ પાંચ તોલા લઈ પાંચ શેર દુધમાં ઉકાળવાં બાદ તેને મૃતિકા પાત્રમાં જમાવી ઘી કાઢવું. શીખ (સળીબર) બર ઘી ખાવાથી કામોદીપન થાય છે.

૬૩૦ વાળ કાળા કરવાનો કેશકદ્ય, ખીજખ —

આંખલસારો ગંધક ચાર આની બાર, કારટીક બે આની બાર ગુલાબજળ ૫ બારમાં વાટી તૈયાર કરી રાખવું. તે લગાડવું.

૬૩૧ હરતાલ —

તાલ તોલા ૨ ને સત્યાનાશીના ક્ષીરમાં છુટાં પત્રાં વાડી ૪૦ દિવસ કુખાવી રાખવો. પછી ચણા જેવડી ગોળી વાળી સુકવી એક સીસીમાં બરી વાળથી મુખ બંધ કરી તેને ખીજ શીશીના મુખમાં ડમર્યન્ત્રવત નાંખી તે મુખ ઉપર કપડમેટ કરી એક ગોઠણપુર ખાડામાં લાદને છૂટી વાડી તેની વચમાં શીશી રાખવી. પંદર દિવસ સુધી ખાડા ઉપર વખતોવખત પાણી છાંટી, પાન પર સળી ચોપડી ખવરાવવું.

૬૩૨ બીલામા તેલ —

જેટલાં બીલામાં હોય તેથી અરધ લવીંગ લઈ પાતાલ ચન્નથી તેલ કાઢવું. તે પાનમાં લગીર દેવું. તેથી ક્ષુધા અને વીર્યવૃદ્ધિ બહુ થશે. પુટકાટ થશે નહીં. હાંડલીમાં બીલામાની ચાર ફાડ કરી નાંખવી.

૬૩૩ મીમામલ્લસુચિત નાસુર ઉપર દવા —

નાસુર (કે જેનું મોઢું ખુલ્લું હોય અને ધાવ હોય તેવું) સોમલકા ધુવા (ફલ) અર્ધ પકવ એટલે લીલું ફળ અને એમ ન મળે તો સુકું ૩ સમેત નંગ ૧ લઈ જરા કચરી ને તેને સાડાસાત તોલા કડવા (સરસવના) તેલમાં નાંખી સહજ ગરમ કરીને ગરમ ગરમ તરબોળ નાસુરના મોઢાપર લગાડી ખાંચી દેવું અને ઉપર એરંડાનું પાન વીંટી પાટો આંધવો. જખમ ઉઠેા ઉતરેા હોય તો એ તળેલા અચેલા તેલની પીચકારી જખમમાં મારવી. મટે ત્યાં સુધી રોજ આ રીતે કરવું. નાસુર યા ફોડાનું મોઢું બંધ હોય તો ચીરો દેવરાવી ને પછી આ ઉપાય કરવાથી તુરંત શાયદો મશે.

૯૩૩ રસ ચિંતામણી—

શુષ્ક પારદ તો. ૧૫ દોઢ, શુષ્ક હિંગલોક તો ૧૫ સવા, પુરાસાની અજમે ૩૫૫ ૧ બાર, અજમે ૩૫. ૧ બાર, બોડી અજમે ૩૫. ૧ બાર અકકલગરો ૩૫. ૦૫ બાર સર્વ ચુરણ કરી કપડાણુ કરી માળવાં. ગોળા ચણીયાગોર જેવડી કરવી. રાજ એક ગોળા ઘીમાં ગળી જવી. ગોળ ગોળા વળે તેટલો લેવો. તેલ મરચું રીંગણાં અવશ્ય ખાવાં પંદર દિવસ સુધી એક વાર ખાવાં. ખટાશની ખાસ પરેજ. ઉપદંશ નાડી વણુ, પ્રમેહ સાધારણ ખસ, ખરજવાં વગેરે જાય. ગોળાનો ડોઝ (માત્રા) પ્રથમ અરધો દેવો.

૯૩૪ ઇન્દ્રિય રોગ ઉપર ઉત્તમ—

“અદુ કરી” આ નામની ખુટી દીલ્લીની આસપાસ થાય છે ને તે ખુટી લાવનારા જાણે છે. આ ખુટીનાં પાંદડાં વાટી ખુબ ચોળી આખી ઇન્દ્રિ ઉપર લગાડવાથી મમે તેવો નપુંસક સારો થાય છે. પણ દરદ અદુજ કરે છે તથા આખી ઇન્દ્રિ પર કંસી જાલા નીકળી પાણી નીકળી જાય છે.

૯૩૫ કામદેવ ઘૃત—

ધાણી કનેરનાં મૂળ તોલા ૧૦૦) સોમલ તોલા ૧ વછનાગ તો. ૧ કેશર ઉમદા તોલા ૨ જે જયફળ તોલા જે તે સર્વેને વાટી ખાંડવાલાયક ખાંડી સૂક્ષ્મ કરી દસ શેર દૂધમાં મેળવી દુધ કાઢી એટલે જરા ઘાટું કરી (ખીજાં દુધની માફક માત્ર કઢવું. દુધ ખહુ ખગવા દેવું નહીં.) તેને ટાઢું કર્યા પછી તેમાં જાશ (મેલવણ) નાંખી દહીં જમાવી જાશ કરી માખણ તાવી ઘી કરવું તે ઘૃત અરધા વાલથી એક વાલ સુધી પાન સાથે ખવરાવી ઉપર દુધ પાવું. સાકર નાંખવી હોય તો હરકત નથી.

અથવા

ઉપરના કદકમાં સોળ ગણુ પાણી મુકી તેમાં ચાલીસ તોલા ઘી નાંખી ચુલે ચડાવી ૬ ભાગ પાણી રહે ત્યારે ગળી લેવું અને તે પાણી ચુલે ચડાવી પાણી ખાળી કેવળ ઘીજ ખાઈ રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. ઉપરની જન્ને કિયાથી સિન્ધ ઘૃત એકજ ગુણુવાળાં થાય છે. ઉપરનાં જન્ને ઘૃત મુખ્યત્વે ખાવામાં અને પટ્ટી (લેપ) માં પણ ચાલે છે. પંદર દિવસ ખલાખલ જેઠ ખવરાવવાથી કામ વધી થાય છે. તથા કફ વાત નસાડે છે જવરને મટાડશે (પ્રમેહ પ્રભૃતિ વણુ રોગીને અને પીત રક્તીને આપવાથી ખહુ ફાયદો નથી.) પટ્ટીમાં ડ્રહ ખચાવી આખી ઇન્દ્રી ઉપર પાન પર ચોપડી સાત દિવસ લગાવવું શેધીલ્યતા મટે. જાલાં કે કુસી કરું નહીં પડે.

૯૩૬ મદન કામેશ્વર.

એક સાંડો લઘ તેને સુકવી તેની ખરાખર વળને લીંટીપીપર લઘ ખાંડી ચાળી તેમાં ૧ એક તોલો સોમલ ઘોળો તથા બે તોલા સુરોખાર તે સર્વેને મેળવી વાટી કાચનો ખાલો લઘ તેમાં સર્વલરી ખાંચું રાખી નીચેના પાત્રમાં તેલ ઝીલવું. રાત્રે ચાંદનીમાં રાખવો તે સૂર્યઉદય પહેલાં લઘ લેવું. તે તેની સળા ભરીને પાન પર ચોપડી ખવરાવવું તથા પાન પર ચોપડીને લગાડવું અને ૧૫ દિવસ ખવરાવવું અને ૫ટી દિવસ ૭ રાખવી.

અથવા

ઉપરની ચીજોમાં પાશેર (૩. ૧૦ ભાર) થી નાંખી પાછું પીસી મેળવીને પાતાલ ધંત્રથી ચુવો કાઢવો તે પણ ઉપર પ્રમાણે વાપરવો. બન્નેના ગુણ એક સરખાજ છે. આ પણ કામેદીપકજ છે અને વિશેષ કરી શૈથીલ્ય નાશ કરે છે. ઉપરની ચીજોમાંથી તેલ કાઢ્યા પછી બાકી રહેલ કુચા (ચોપલ) ની ગોલી મગ જેવડી કરી સાધારણ માણસને દેવી ઉપર દુધ પાવું.

૯૩૭ કામેશ્વર.

સોમલ, કનકખીજ, અરીણ, બાયદ્રજ, બવંત્રી, સાકર, સમભાગે લઘ મગ જેવડી ગોળા આપી દુધ પાવું તો સ્તંભન થશે.

૯૩૮ ક્ષય.

નાગને તપાવી આકડાના દુધમાં દસવાર શોષી બાદ માટીના કુંડામાં રાખી લેંઠે સખત તાપ કરવો. કેવડાના કંદના મુશળથી હલાવતા જવું જ્યારે સર્વે ભસ્મ પીળા રંગની થઈ જાય ત્યારે ઉતારી છાંણી તેમાંથી ૧ વાલ કડુ વાલ બેની સાથે આપવું ઉપર ટાકું પાણી પીવું. દીવસ ૧૫ સુધી આવું પરેજી- ખટાશ ન ખાવી ક્ષય બંધ મટે ગુણ શીત-વીર્ય છે. તાવ, કફ, પ્રમેહ મટાડી દે છે.

૯૩૯ દમ.

કાળા અભક (કાચા) નો ભુક્રો તે તેની ખરાખર વળને અધેગના મૂળનું (સુકા મૂળનું) ચૂરણ મેળવી કકરોંદાના રસમાં ત્રણ દીવસ પલાળી રાખવું પછી સુકવી રાખવી. એક વાલ લઘ રૂપીયાભાર સુંક પાણીમાં ધસી તેમાં મેળવી ખાઈ જવું. પંદર દિવસ સુધી એકજ વાર બાજરાની રોટલી, ચણાની દાણ, સીંધાલુણ શિવામ કાંઈપણ ન ખાવું.

૯૪૦ ગર્ભાધાન.

ઋતુ આવે તેજ દીવસથી પહેલાં જેવડી માય તેવડી નાની હીમજ અથવા નર લવિંગ (મોટું લવિંગ) કમગમાં ત્રણ દિવસ રખાવવું. ઋતુના ત્રણ દિવસ સુધી રખાવવું. તેથી લોહી નીકળવાનું હશે તેટલું નીકળી જશે. એથી દિવસે ફટકડીનો બે આનીભાર જેટલો કટકો કમળમાં રખાવવો. આથી જરા તાવ આવી જશે. તે દિવસ ખટાશ વગેરે ન ખવું. અને તેજ દિવસે રાત્રે સંભોગ કરવો. ગર્ભાધાન.

 નર લવિંગનો મુખ્ય ગુણુ શ્વિરસ્ત્રાવ કરવાનો છે તેથી તે રાખવાથી અંદરનું ખરાબ શ્વિર માંસ વગેરે કાઢી નાંખશે. નષ્ટાર્તવ હોય તે વળી વંબ્યા હોય તો તેને નરલવિંગજ આપવું. અને જેને આર્તવત્વ હોય પણ વંબ્યા હોય તો તેને હીમજ ખસ છે.

૯૪૧ ગર્ભાધાન—

સાંજખાર રા. તોલા અને તેને બશેર પાણીમાં પલાળી ગાળી રોજ ૧ તો. પાણી બે માસ સુધી પીવા દેવું, તો પણ ગર્ભાધાન થશે.

૯૪૨ પ્રમેહ—

સુરોખાર, વાલ ૧, ગળો તો. ૧ મધ તો. ના રાત્રીએ ગળાને બે તોલા પાણીમાં પલાડી મુકી સવારે છાણી તેમાં ઉપરોક્ત સુરોખાર તથા મધ નાંખી પાવું તેથી ૨-૩ વરસનો જુનો પ્રમેહ બંધ મટે છે.

૯૪૨ અ અર્શ ઉપર—

- (૧) લોહ માખણ, સુખડ, સાકર સાથે ખાવાથી મટે છે.
- (૨) પ્રથમ અબ્રક બાદ ચંદ્રોદય આખ્યાયી મટે છે.

૯૪૩ ગડ, ગુમડાં તથા ક્ષત ધારાં રૂઝાવવાની દવા—

ગમે તેવાં ગડગુમડાં તથા ક્ષત ધારાં રૂઝાવા પર અકસીર.

સફેદો શ. રા. બાર તલનું તેલ શ. દસ બાર તેને ખુબ હિનું કરી સફેદો મેળવી થોડો સીંકર સાચો મેળવી ઉતારી લેવું. તે મલમ થઈ જશે. આ પટીથી સ્ત્રી પુરુષની ચાંદી, સ્તનપાક વગેરે મટે છે.

૯૪૪ કેલેરા—

જે રૂપીઆ બાર ગધેડાનું મૂલ્ય પીવરાવવાથી તરત બંધ થાય છે.

૯૪૫ ચલમ—

આકડાનું મૂળ, બોરડીનું મૂળ, આવળનું ણ, એલાયચી સફેતરી. સમાન વજનને એટલે પ્રત્યેક જે વાલ એટલે કુલ આઠ વાલની એક ચલમ, બોરડીના લાકડાના દેવતાથી હોકામાં પીવું. હોકામાં પાણી ન નાખવું હોકા તદ્દન નવો લેવો, ધુમાડો ગળવો, ચાર પહોરની ચાર ચલમ પીવી, પહોરે પહોરે નવી અને ઉગ્ગરો કરવો. સહવારમાં ચણુનો લોટને પાણી મેળવી મર્દન કરી થંડા પાણીથી નલાવું. શીરો ખાઈને પછી સૂઈ જવું, ને ત્રણ દિવસ પથ્થ, એકરાતનો પ્રયોગ છે.

૯૪૬ સર્પ વિપથનો સઘોપાય—

કેતકીનો વચલો કંદ જેમાં ઘોળા ઘોળા કાંટા હોય છે (ગાંઠની અંદર) તે કંદ લાવી રાખી મુકવો. (૭ માસ સૂધી લીલો રહે છે માટે તેજ રૂપે અથવા તેનો રસ કાઢી શીસો ભરી રાખવો તે કંદને પાણીમાં બસી થોડોક ખાવો અને થોડોક જ્યાં કરડ્યો હોય ત્યાં ડાંખ ઉપર ને આસપાસ ચોપડવો. માલેસ કરવો—તેથી પ્રીણ વળશે તે વિપ કૈતરી જશે અનુભૂત અકસીર છે. વિસ્ફોટક, ચાંદી વગેરે પણ મટે છે.

૯૪૭ વિંછી દંશ ઉપર—

સંઠરી (જે કુવાડીઆ જેવું જાડ થાય છે અને સાંજલીના જાડને મળતું તથા શીંગ કુવાડીઆને મળતી) નાં બીજ પાવાથી તથા તેના પાનાની લુગદી વાટી વા રૂપીઆબાર ડંશ પર રાખવાથી સર્વતઃવીંછી સઘ ઉતરે છે. આનાં બી વાટી ધા પર લગાડવાથી પણ પુરત મટે છે.

૯૪૮ સર્પ દંશ ઉપર અદભૂત—

સર્પ કરડે ત્યારે પોતાનું મુત્ર પી જવું તો સરપની બીલકુલ અસર ન થાય. પોતાનો પેશાબ ન મળે તો બીજા મનુષ્યનો પેશાબ પાવો પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે તેને ઉપદંશ કે પ્રમેહ ન જોઈએ. પોતાને ઉપદંશ-પ્રમેહ હોય તો પણ બીજાનો લે તો સાફ. અગર જોકે પોતાનો પોતાને નુકસાન તો ન કરે પણ બીજા બીજા દરદીઓનો લેવો અગર કોઈ પણ જાતનો દારૂ જ્યાં સૂધી દારૂનો નીશો આવે ત્યાં સૂધી તેટલા જથ્થામાં પાવો.

૬૪૯ દમ પઊર અકસીર. અદ્ભુત—

ધતુરાના ઝાડને કોરી તેમાં ચણા ભરી રાખવા ને ૪૦ દિવસ ડગળી દબને રાખવી પછી સુકવી માત્ર એકજ દેવાથી તે વખતેજ બંધ થાય છે છતાં ૭ થી ૧૫ દીવસ ખવવરાવા.

૬૫૦ દરેક ભાતના દુખાવા જેવાકે સીને ત્રકતુ વખતે અગર સૂળ ચણકા ઉપર અકસીર—

મોરશીયા ૧ ચેન, એકરેકટ કેનાખીસ મન્ડીકા ૧ ચેન ઉપરની દવા મેળવી તેમાં થી ત્રણ ગોળી કરવી. એક ગોળી દર બે બે કલાકે આપવી.

૬૫૧ ટોનીક દવા—

નરવીગર અથવા વ્હીસરો હાઇપોફીસક્રાઇટ એક ડ્રામ સવાર, ખપોરને સાંજે લેવો.

૬૫૨ ઉપદંશ તથા પ્રમેહ ઉપર—

રસકપુર તોલો ૧ મરધાનું બેદું માત્ર સફેતીજ લેવી. સફેતીમાં રસકપુરને ખુબ ખરલ કરી ગોળીવળે તેવું થાડુ થાય ત્યારે રાઇના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી. હંમેશ ખાવી.

૬૫૩ ગર્ભાધાન—

પીતપાપડો (ખાખરાનાં બીજ) ને આળીને કાળી ભરમ કરવી અને તેમાંથી વાલ ૧ ત્રકતુના ત્રણ દિવસ સુધી ઠંડા પાણીમાં આપવાથી અવશ્ય ગર્ભ રહે છે.

૬૫૪ ચાંદી-ટાંકી—

બોદાર પૈસા ૧નો, ધાણા પૈસા ૧ના, ખસખસ પધસા ૧ના આ ત્રણે વસ્તુ જૂદી જૂદી વાટી પછી એકત્ર કરી ઘીમાં ગોળી આઠ કરવી. દરરોજ એક ગોળી ખાઇ માથે ૫-૭ રૂપીયાભાર ઘી ખાવું. આ ગોળી આઠમાંથી ચાર ખાઇ શકાશે. તોપણ દરદ મટી જશે. પરંજમાં ઘણું અને ઘી શિવાય કાંઈપણ ખાવું નહીં. પરંજ ખમણી એટલે ૩૫૯ દિવસ પાળવી.

૬૫૫ પ્રમેહ—

ઉચ્ચું શરૂ એક પધસાનું લઈ આઠ પડીકાં સરખાં કરી દરરોજ દહીં શેર ૧૧ અરધમાં (માવના દુધના દહીંમાં) નાખી ગળા સુધી પાણીમાં બેસી દરરોજ પીવી. પરંજમાં તેલ મરચું ખટાશ બંધ.

૬૫૬ ઉધરસ ધાસ કાસ—

આરેક નંગ ૪ ચાર છુસારી લઘ તેની ફાડ આઠ કરી તેની અંદર અરીણુ વાલ ૧૬ સોળ, જેઠીમધનામૂળનો ભુકો વાલ ૩૨ અત્રીસ, ઘઉંનો મેંદો તોલા ૨૪ ચોવીસ. પ્રથમ અરીણુ અને જેઠીમધનો ભુકો દરેક આરેકની ફાડમાં ભરી પછી આરેકની ફાડોને સંપુટ કરી શીવણીવા દોરાથી બાંધી તેના ઉપર મેંદોને પાણીમાં મેળવી દરેક આરેક ઉપર લેપ કરવો. બાદ કપડ મારી કરી દરેક આરેક અગ્નિમાં ઓઠવી લેવી. બાદ બહાર કાઢી લઘ દારીને ખરેલમાં વાટી મધ વાલ આર નાંખી ગોળી વાળવી. ગોળી ૧ વાલ ૧ની વાળવી દરરોજ એક ખાવી. આથી ઉધરસ મટી જાય છે. જેઠીમધનો બધો ભુકો આરેકની ફાડમાં માર્ધ શકે નહીં, માટે બાકીનો બહાર રાખવો પણ આરેક વાટતી વખતે તે ભુકો તેની અંદર નાંખી દેવો.

૬૫૭ પ્રદર શ્વેત તથા રક્ત—

હેમજ, કાંટાવાળાં માયાં, કપાશીયાનાં માંજ, હીરવણી નામે કપાસનાં પાન, ધૂલ અને મૂળ, આવળતા સૂકા પરડા (બીજ કાઢીને વાપરવા) આ બધી દવા અંદાજે આશરે લઘ બાંડી પાણીમાં ગોળીઓવાળી યોનીની અંદર પહેરવા—રાખવા જેવડી યોની ચુટિકા કરવી. આ દવા બધી અનુમાનથી લેવાની છે. વધુ ઘટયાની હરકત નથી. આ ગોળી હંમેશાં વાપરવાથી ગમે તે જાતનો પ્રદર મટી જાય છે. યોનીનું સખત સંકોચન થાય છે “શ્વેત પ્રદર” તો તુરત મટે છે. અને યોની સંકોચ થઈ જુવાન બની જાય છે. રક્ત પ્રદર પ્રવાહ જેને વાંધું કહે છે તે પણ મટી જાય છે. ઉપરાંત નીચેની દવાથી પણ આ દરદ મટે છે.

ચોખાનું ઓસામણુ તો. ૨—કને મધ તોલા ૧માં પાવું. અડવાડીયા એકમાં આરામ. માત્ર રક્તપ્રવાહ માટે સુકા ટોપરાને રાતે પાણીના ગોળામાં ફાળવી રાખવું, અને સવારે નયણે કોઠે ખાવું જોઈએ. માત્રા ૨૦ થી ચાર તોલા સુધી.

૬૫૮ તરીયો તાવ.

કરોળીયાના પડની ગોળમાં ગોળા દેવી.

૬૫૯ કાંટો ગળી પાડવાનો ઉપાય—

કાંકરોધાનાં ધુલ ૧ની ગોળમાં ગોળી વાળી ખવરાવવાથી કાંટો ગળી જાય છે, ગમે તેવું શળ, ઘૂલો, શલ્પ હોય તે નીકળી પડે અને દરદ પીડા દૂર થાય.

૯૬૦ મહા પોષ્ટિક પ્રયોગ—

તેલીયું જ્યક્ષ ૧ એક લઘુ ભુગળીઆ કાંટાળા થોરમાં દિવસ ૭ સાત રાખવું. થોરની અંદર જ્યક્ષના નાખતા પહેલાં જ્યક્ષની અંદર કાણું પાડી તેની અંદર જવ જેટલું અરીસું નાખવું તે મુળ બંધ કરી દેવું. થોરમાંથી કાઢ્યા બાદ તે જ્યક્ષને ધતુરાના ફળમાં નાખવું. અને ધતુરાનું ફળ રીંગણમાં નાખવું. બાદ રીંગણને કપડ માટી કરી હાથ એકનો ખાડો ખોદી અંદર અને ઉપર છાણા ભરી વચમાં રીંગણ રાખી સળગાવવું. તે તે પાકી રહેથી બહાર કાઢવું. પછી જ્યક્ષને અઢી શેર દુધમાં ખીજે દીવશે ૫ શેર દુધમાં અને ત્રીજે દિવસે દશ શેર દુધમાં રાંધવું. દરરોજ માવો થવા આવે ત્યાં સુધી કઢવું અને દુધને ખાડો કરી દાટી દેવું. આ રીતે ત્રણ દિવસે તૈયાર થાય. જ્યક્ષના આઠ ભાગ કરવા દરરોજ એક ભાગ ખાવો ઉપર ઘી શેર ૧ અને દુધ શેર ૧૧ પીવું પરંજ બમણી મુખ્યત્વે સ્ત્રી સંગ સર્વથા વજ્ર્ય વચમાં સ્ત્રી સંગ કરવાથી શુણ નામુદ થાય છે. કોઈ પણ પુરુષ સ્ત્રીના સંગમાં રહી ખાધ શકવાનોજ નહિ. આ જ્યક્ષ અતિશય વીર્ય વૃદ્ધિ કરે છે. નપુંસકતા મટે છે. શરીરની શરદી, સુસ્તી વાયુ મટે છે. ગાંડાપણું (ઉન્માદ ઉન્મત્ત બ્રમ મટે છે. સંક્લેષમાં અપાર શુણ હોવાનું વણુવે છે.)

૯૬૧ તેલ—

પીળા કનેરનાપ્રુલ પાકાને નીચે પડી ગયા હોય તેના મીઠાના ગરબનું તેલ કાઢવું. તેથી ગમે તેવી જાતનો વાયુ રાગ ચસકા વગેરે મટે છે. તિલાના કામમાં પણ આવે છે.

૯૬૨ સ્તંભન—

જ્યક્ષ ૧ લઈ કોરીને તેની અંદર શુધ્ધ પારો ટાંક ૧ ભરવો અને તેની ઉપર જ્યક્ષને નીકળેલો લુદ્ધા ભરી દઢ ડગલી મારી દેવી. પછી તે જ્યક્ષના ઉપર અરીસું ટાંક ૧ એક પાણીમાં પીસી લેપ કરવો અને સુતર વતી તે જ્યક્ષને લપેટવું બાદ તેને ધતુરાના ફળમાં ડગળી કાઢી રાખવું અને તે ધતુરાના ફળને મોટા રીંગણમાં ડગળી કોરી રાખવું. અને તેની ઉપર ત્રણ સખત કપડ માટી કરી સૂકવી પછી તેને અગ્નિમાં મૂકવું. ખૂબ અગ્ની દઢ બહાર કાઢી દંડુ થાય ત્યારે ધતુરાનું ફળ બહાર કાઢવું અને છેલ્લે નીચેનાં ઓસડો તેમાં મેળવી વાટી ગોળી કરવી. કાયક્ષ ૧ ખુરાસાની અન્નમો, મુશલી, શુધ્ધ વચ્છનાગ, સમુદ્રશીપ, જાવંત્રી, અકકલગરો, કચુરો, લવીંગ, કાંચાં ચણકબાખ, કેશર, વંશ-લોચન, હીંગળો ચોખ્ખો, બીમસેની ખરાસ વાલ ૨ એ, ઉપરનાં ખરાસ શિવાયનાં ઓસડો સરખે વળતે ટાંક એ એ લેવાં તેમાં સાકર ટાંક ૧૦ દસ ઝીણી વાટી કપડછાણ કરી

મળી પીસતાના પાણી અને ભાંગના રસમાં તથા મધમાં તથા પાનના રસમાં ચણેાડી જેવડી ગોળી અગર નાની મોટી વાળવી. પ્રથમ નાની એટલે ચણેાડી જેવડીજ વાળવી તે ખાધા અન્યમાન્યા બાદ જરૂર જેટલી કરવી. આથી મહારથાંજન થાય છે.

૬૬૩ પ્રમેહ—

ખરેંટી (ખલા) ના મૂળ તથા પત્ર એટલે મૂળના ચુરણ ખરાબર સાકર મેળવી ખાધાથી એકવીસ પ્રકારના પ્રમેહ મટે છે. અને પત્રના રસમાં સાકર મેળવી ભાંગવત પીવું તેમજ હુલ હુલના પત્રના રસમાં સાકર મેળવી પીવાથી કે તેના મૂળના ગૂચમાં સાકર મેળવી ખાધાથી પ્રમેહ જાય છે.

૬૬૪ શુળ— (અષ્ટવિધ ઉદર શુળ)

મીઠુ, ચણાપુર; ૪૦ દિન નાલિયત્ર મટે. નવસાર ફુલ માત્ર ૧ રતી ત્રિકટુ મધ સાથે લેવી.

૬૬૫ અમ્લપીત—

- (૧) નવસાર ફુલ રતી ૧ શેરડીના સુરઠામાં કરેલી ચામણી તો. ૧માં આપવું.
- (૨) પીપળાનાં છોડીયાનું યુઝાવેલું પાણી થોડું થોડું પીવું.
- (૩) શીતોપલાદિ મધ સાથે વાલ બે વાલ ચાટવું.
- (૪) મરી મોઢામાં રાખવાં.

૬૬૬ જાડા-બુખાર-ચક્રત-૨ત્રીહ—

કાળીજીરી તો. ૧૫ સુહાગા તોલા ૦૧ મુસખર ૦૫૫ હોંકાના પાણીમાં મેળવી ગોળી વાળવી. પાકા કેળાના કટકમાં એક વાર ખાવી.

૬૬૭ જ્વર જે લયના રૂપમાં ગયો હોય તે શિવાયના સર્વ જ્વર ઉપર.

સમુદ્રફલ, અને મરી સમ વજન તાવ પહેલાં બે કલાકે દેવું.

૬૬૮ અર્શ—

- (૧) ચાકુન, હરટે છાલ, મુનકકા લાંબો સમય ખાય.
- (૨) રસવંતી ઘણા દિવસ ખાય. અને લગાડે.

૬૬૯ પ્રદર—

ધાસીયો—કાંટાવાળો, તાંદુલજાનાં મૂળ અને ખાખરાનો ગુંદ સમ વજન ફુલ સાથે યોગ્ય પ્રમાણમાં લેવું.

૯૭૦ બીલામાનું સંશોધન.

એક હાંડલામાં પાણી ભરી તેમાં બીલામાં ભરી મુખ બંધ કરી આગમાં પકાવી કામમાં લેવાથી બીલામાં ઉડશે નહીં. ખાવાથી ફાટ્યુટ કરશે નહીં.

Note—કાષપણ શરીરના ભાગમાં બીલામાનો લેપ કરવાનો હોય તો તે કરીને ઉપર કળાયુનો બીજવેલો લગાવી દેવો તો બીલામાં કદી ઉડશે નહીં.

૯૭૧ ટેગરા માછલીનું તેલ.

ટેગરા માછલીનું તેલ લગાડવાથી બીલામાનો ઉપદ્રવ દૂર થાય છે. આ માછલી ખાવાથી તુરત આરામ થાય છે. માછલીનું તેલ ચોપડવાથી ચાર પાંચ રોજ પછી આરામ થાય છે.

આ માછલીનો બીલામા સાથે એવો વિરોધ છે કે બીલામાના ઝાડમાં આ માછલીનો કાંટો લગાડવાથી ઝાડ સુકાઈ જાય છે. આ એક નાની માછલી થાય છે.

૯૭૨ અફીણુ વિષનો ઉપાય.

કલમી (કરમુઆ) શાખ એ અફીણના ઝેરનો સરસ, સત્વર, શ્રેષ્ઠ, નિઃશ્વાન્ત, પરીક્ષિત ઉપાય છે.

૯૭૩ આર્તવ દોષ.

(પીડિતાર્તવ, અત્યાર્તવ, ન્યુનાર્તવ, નષ્ટાર્તવ.)

જવંત્રી ૦૧ શેર, રૂમીમસ્તકી ૧૧ શેર, ખાંડ બોબો ૧ ન્યુ ચીનાઈ કાચના કટકા થોડા ઉપરની ચીળે એકત્ર કરી બેરળના તેલની માફક તેલ કાઢવું. માત્રા પાંચ ટીપાં પતાસામાં કે પાનમાં.

૯૭૪ પ્રદર (ચેત)

ઉંદરની લીંડી ૩ તોલા સાકર તોલા ૩ કપડછાણુ કરી ગાયના દુધ સાથે ૭ કે ૧૪ દિવસ દેવાથી આરામ.

૯૭૫ રકત પ્રદર.

બીજ બોળ (રકતાંબોળ-મરમકી) ધાવડીનાં પુલ, ઉંદરની લીંડી, તથા સરખે વજને લઈ એ ત્રણે બરાબર સાકર લઈ થંડા પાણી સાથે પીવાથી આરામ.

૬૭૬ વાયુ સંધીવાત ઉપર લીલામાની ગોળી. (ઉત્તરવાળા વૈધની)

લીલામા તોલા ૪ ચાર, અજમા તોલો ૧, અજમોદ તોલો ૧, કારીયાણી અજ-
વાયન તો. ૧, પુરાસાની અજવાયન તો. ૧ એકચી તોલો ૧. અકલકરો તોલો ૧. ઘોળી
મુસળી તોલો ૧, ઘોળા તલ તોલો ૧ એક પીસી છાણી બાદ લીલામા મેળવી ગોળમાં
ગોળી વાળવી. સિંથીલતામાં ૭ કે ૧૪ દિવસ અન્નના ગ્રાસ સાથે આરંભમાં દેવી.

૬૭૭ પ્રમેહ માત્ર ઉપર (જીર્ણ પ્રમેહ ઉપર ખાસ)

પાંચ તોલા ધાન્ડી એકરદ્રા નં. ૧ સવા તોલો ગાંજો ઉત્તમ તાંજો, એકવીસ દિવસ
રાખ્યા બાદ ગાળીને કૂચા ફેંકી દેવા. એક બીંદુ પતાસામાં. (એકથી જ્યાંદે દેવાથી મગજ
અને હૃદય ઉપર બહુ ગરમી કરશે. માટે બે બિન્દુ પતાસામાં પડી જાય તો પતાસું ફેંકી
દેવું.) જીર્ણ પ્રમેહ સુધ્ધાંત દુર કરે છે. જડમુળથી કાઢે છે.

૬૭૮ પ્રમેહ ઉપર ફટકડી યોગ.

માખણ તોલા ૫ માં ફટકડી તો. ૧ એક ગરમ કરી ખવરાવવાથી સાંઠે થાય છે.

૬૭૯ શીઘર ચૂર્ણ. (પ્રમેહ ઉપર)

છોટી ઇલાયચી તોલો ૧ ફટકડી તોલો ૧ સાકર તોલા ૨ બે, સર્વેને વાટી કપડ
છાણ કરી પડીકાં ૩ ત્રણ કરી શીતળ દુધની સાથે આપવાથી આરામ.

Note—ઉપરના નંબરમાં પણ ફટકડી એકલી પ્રમેહ ઉપર આપવા કહેલું છે.
તેમ ભૈષજ્ય રતનાવલીમાં પણ પ્રમેહ પર આપવા લખેલ છે.

૬૮૦ પ્રમેહ.

હળદર (ખાવાની) સોપારીભાર ખાઈ આખો દિવસ બૂખ્યા રહેવું. અને રાત્રે
ખાવું એમ દસ દિવસ કરવાથી પ્રમેહ જાય.

બેરળને સાત દિવસ દોલાયત્રથી શોષી આપવાથી પ્રમેહ પર સારી અસર કરે છે.

Note—શિવાનંદવાળા પ્રયોગમાં તથા ઇલાજુલ ગુર્માનાં પણ બલામણુ કરેલ
છે. તેમ સાકર લાલવાળા પ્રયોગમાં પણ બલામણુ કરેલ છે.

૬૮૧ ચૂલ. (આમ્લ-જીર્ણ,)

ઘોઝની લીંદનો રસ માત્ર એક વખત પાવાથી ઘોર અને જીર્ણ ચૂલ મટી જાય છે.

૬૮૨ કોલેરા. (અતિસાર ઉલટી.)

એકરૂઠા નંબર ૧ ખાંડી તોલા ૧૦ દસ અને કુવા વગેરેનું પાણી તોલા ૨૦ વીસ ઉત્તમ અરીણુ ૭૫ એને ૨૧ દિવસ ભરી રાખવું જેથી પુરાણું તેમ ઉત્તમ તે ખગડતું નથી. પણ જેમ જીનું તેમ જલદ થશે માટે જેમ જીનું તેમ માત્રા કમતી દેવી. માત્રા-Dose= એક તોલો અર્ધ ૨ તોલા પાણી એક વખતમાં (એક ડોઝમાં) આપવાથી આરામ થશે. એક ડોઝથી બંધ ન થાય તો એક કલાક પછી બીજું દેવું. કોલેરા ઉપર રાખ્યાણુ છે.

ઉલટી-દસ્ત-તુરત બંધ તેમ અતિસાર અને વમિ ઉપર પણ ચાલે છે.

૬૮૩ કાસ-શ્વાસ ઉપર.

રસકપુર ૮ ભાગ, ગંધક ૮ ભાગ, દારચીકનો એ ભાગ મેળવી ત્રણ દિવસ સુધી ઘુંટવું માત્રા ૧૦ ચાવલ પર વિચારપૂર્વક દેવું.

૬૮૪ પ્રમેહ.

દળરત હાઉને ફારસીમાં “હજરત જદુર” કહે છે તે પ્રમેહની બળત્રા તથા મુત્ર કૃચ્છ પર ચાલે છે.

૬૮૫ પ્ત્રીહ—યકૃત.

ગૌમુત્ર શેર ૧ ગમેડાનું મુત્ર શેર ૧ સુદાગો તો. ૧ એકવીસ દિવસ રાખી મુકા પછી એક તોલો પાચખાનામાં જમ્બ ખાવી. વીસ વરસ સુધી ખગડતું નથી. આઠ દિવસમાં આરામ.

૬૮૬ વીર્યશ્વાવ.

મકુવા ધાન્ય (થેગી) ત્રણ તોલા, આટો એ તોલા ખાંડ સાથે ખાઈ દુધ પીવું.

૬૮૭ પ્ત્રીહ, યકૃત, કૃમી, અથ્રમાંસ (પેટ પર નાભી-ડુટો કુલી આવવો) વગેરે ઉદર વ્યાધી, જીર્ણ જ્વર વગેરે ઉપર અકસીર.

લસણ શુદ્ધ (શુષ્ક) છીલકા સમેત ત્રીસ તોલા, હીરાકસી ૨ એ તોલા, મુસખ્ખર (એળાએ) એ તોલા, એ ત્રણને બારીક પીસીને એક આનાભારની ગોળી વાળવી સવાર સાંજ દેવી, દસ્ત લાગશે. પથ્થ, ઘી, શાક, દુધ ન ખાવું ખાંડ, દૂધર, કાચાં કેળાં છોલી (ધણી) મસૂર, માછલી, મગ વગેરેનો ઝાલ, ભાત વગેરે શિવાય કાંઈ ન ખાવું. જીખ લાગે તેમ ભાત અને ઝાલ દેતા રહેવું. આ શીવાય સર્વ ચીજ બંધ. કાંઈ ન ખાવું.

૬૮૮ પ્રદર.

નીસીંદા (નગોડ-સંભાલુ) ના પત્તાનો રસ પાંચ તોલા સરસોં (સરસવ)નું શુદ્ધ તેલ એક તોલો બન્ને મેળવીને સવારના પહોરમાં એક વખત પાઈ દેવું. સાત દિવસ સુધી વિશેષ ફાયદો નહીં જણાશે. પણ નાડી ખેંચાતી હોય તેવું જાન થશે. અંદરમાંથી નસો-નસમાંથી સડો બીગાડ નીકળી જશે. યોની અંદર પીડ થયા કરશે. મસ્તક ઉપર ગરમી લાગે તો મસ્તક ઉપર શીતલ ઉપચાર કરવા. ચમેલી ગુલાબ વગેરેનું તેલ, અથવા મેંદી વગેરેનાં પાનની થેપલી અથવા કાળા તલ અને માખણ મેળવી પીસી લગાડવું.

ઘીવાળી ચીજ વધારે ખાવી.

દહીં, દુધ, ખટાઇ, શાખ, મરચાં વગેરેની બંધી. ઘી ખૂબ ગરમ કરીને દેવું. ચીડબાજી ઘીમાં શેકી ખાય તો સાફ. લગભગ ૧૫ દિવસમાં ફાયદો થશે. સાત રોજમાં અસર જણાશે. ત્રણ ચાર સપ્તાહ સુધી દવા દેવી. ચાર સપ્તાહ સુધીમાં કાંઈ ફાયદો ન જણાય તો પછી મટવું મુશ્કેલ છે. બાહ્યોપચાર યોનીમાં સમાય તેવી કાચળી કરી તેમાં શેકેલા ચણા ભરી મુખ બંધ કરી તે કાચળી યોનીમાં રાખવી ને બદલતા રહેવું.

પકંની જુંસીને શેકી લુગાંની પોટલી વતી શેક કમર, પેટ વગેરે ઉપર કરવો.

૬૮૯ પ્રદર તથા પ્રમેહ.

શીતલચીની (ચીનીકબાબ) ૩ શેરમાં સાકર ૩ મેળવી કપડછાણ કરી અરધાથી એક તોલા સુધી પાણીની સાથે સવારમાં દવાને મુખમાં નાખી ચૂસી ગળે ઉતાર્યા પછી પાણી પીવું. પ્રદર કે પ્રમેહ જેની અંદર દા (અલસર) હોય છે તેને મટાડે છે. જરૂરી દિન ખાવું પડે છે.

૬૯૦ બહુ મુત્રતા ઉપર અકસીર.

સીંધ ચાવલ (ચોખા) આશરે ૫ પાંચ તોલા લઈ તેમાં જોષ્ટતું પાણી નાંખી પીસી તેનાં પીંડલાં ૩-૪ વાળવાં બાદ જ્યારે જાત પાકતા હોય તેમાં તે પીંડલાં નાંખી પકાવવાં. જાત જ્યારે પાકીને બદલાવા ઉપર આવે ત્યારે તે પીંડલાં તેમાં નાંખવાં કે જેથી કરીને તે જાગીને ચાવલ સાથે મળી ન જાય. બાદ તે મુઠીયાં કાઢીને પ્રથમ કેવળ માત્ર એ પીંડલાંજ ખાઈ જવાં તે પછી જાત વગેરે બીજું ખાવું. શાક ખટાઈ વગેરે બંધ. પીંડલાં નિત્ય પ્રતિ વધારતાં જવાં એટલે પીંડલાના જાત (ઉપર જે પાંચ તોલા લખ્યા છે તે) વધારતા જવા. એક માસમાં આરામ.

૯૬૧ તણુખીચો પ્રમેહ, મુત્રદાહ, દાહપ્રમેહ, રક્તપીત, રક્તવમી વગેરે ઉપર.

કુર્વો (ધ્રો) તાજી પંચાંગ પાશેર કે લઈ તેને ભાંગી પેટે પીસી પછી તેને રાત્રે ભીંજવી રાખેલ સાકરના પાણી-સરખતમાં પીસી છાણી ગ્રાસ બરી સવારમાં એકવાર પી જવું ૨-૩ સપ્તાહ દેવાથી આરામ. આજ દવાથી મુખમાંથી રક્ત પડવું રક્તપીત, તથા રક્તવમી પણ બંધ થાય છે.

૯૬૨ (ખાલક-ખચ્યાના ભરાઈ જવા શ્વાસ ઉપર-જવર સંયુક્ત ખચ્યું આ રોગમાં મરી જાય છે.)

અર્ક—આકડાના વૃક્ષના મૂળની છાલ તથા છાલ બરાબર કટકડી તથા તેટલીજ મીસરી લઈ પીસી તેને પથ્થરના વાટકામાં રાખી ખીજી વાટકી ઉપર ઢાંકી રાખી મુકવું ખાદ ખચ્યાને વાલ વાલ બર ખવરાવતા રહેવું. તેથી વળી (ઉલટી) થશે. મોમાંથી શીથ ફોદા નીકળશે. જવર સમશે શ્વાસ મટશે એ ત્રણ દિવસમાં આરામ થશે. માત્રા બેત્રણ વાલ સુધી.

૯૬૩ સિદ્ધફલ, પ્રમેહ—

રાંગાપોષનો રસ ૫ પાંચ તોલા મીસરીના સરખત સાથે.

૯૬૪ રક્તપ્રદર, અત્યાર્તવ, પીડિતાર્તવ, વગેરે આર્તવદોષ.

અપાંગ ગાદ કે જેને પુલ થતાં નથી તે જાતના ત્રણ રોપા તાજા ઉમેડી લાવી ખાદ ૧ પાન નાગરવેલનું અખંડ ઉપરનાં લાંબા ડીટીયા સમેત લઈ તેમાં કાથો સોપારી વગેરે સર્વ મસાલો નાખી તેમાં પૂર્વોક્ત એક આખો અપાંગનો છોડ નાંખી તે પાન ખાદ જવું. એ પ્રમાણે પાન સાથે ત્રણ દિવસ ત્રણ રોપા ખાવાથી આરામ. શાક, ખટાઈ, દુધ, માંસ, ઘી વગેરે બંધ. ઘીમાં પકાવેલી થંડી ચીજની છુટ.

૯૬૫ ઉપદંશ.

દીવાસળીનો ગંધક (લાકડીઓ ગંધક) દોઢ તોલો પીસી ખુબ ખારીક કુટી તેનાં ત્રણ સરખાં પડીકાં કરવાં ખાદ એક એવકું નાનું રીંગણું લેવું કે જેનું બડથું કપાં પછી આખું તે આખું મળી જઈ શકાય એવડા રીંગણાનું બડથું કરી તેની છાલ ઉતારી તે બડથાની અંદર ગંધકનું એક પડીકું નાંખી દેવું. ખાદ સંખ્યા વેળા દીવા વખતે રાગીને નદી કે જળાશયમાં માથાણુડ કુચકી મરાવી પાણીમાંથી નીકળતાં વેંતજ સૂર્ય સામે ઉભીને

તે રીંગણાનું ભણ્યું આપું ને આપું ગળાવી દેવું એમ ત્રણ દિવસ ત્રણ રીંગણાને ત્રણ પડીકા એવીજ રીતે ખાય તો સીંચીલીજ-ઉપદંશનો નાશ થાય છે. શાક, ખટાણ, દુધ, માછલી, માંસ, બંધ, ધૂત અને ધૂતપકવ ચીજ ખાવી.

૯૬૬ અમ્લપીત.

પાપડીખેર (જનકપુરી ઝોસલાંદાર કાથો) એક પૈસાનો લઘ (એક પૈસાની બે ટીકડી ચોખંડી મળે છે.) તેના આઠ ભાગ કરવા તેમાંનો એક ભાગ લઘ પાંચ તોલા પાણીમાં રાત્રે બીંજવી રાખવો એટલે તેમાં ખેર મળી જશે. તેને એક શીશીમાં નાંખી રોગીને આપવો. પ્રથમ સવારમાં મરજી પડે ભોજન કર્યા બાદ મુખ ઘોષ સાફ કર્યા બાદ ઉપરનું શીશીવાળું ઝોસક એક વખતમાંજ સમજી પાઈ દેવું. બાદ ઉપરનું પાનનું બીકું ખાઈ લેવું. પાનનું બીકું ખાધ રહ્યા પછી પાણી મેળવેલું અધશેર દુધ પાઈ દેવું. એ પ્રમાણે ૨-૩ સપ્તાહ કરવાથી આરામ થશે. જે રોગ ધણા દિવસનો તથા આકરો હોય તો ઉપરના વજનથી ખેર ડબલ લેવું દુધ ગરમ કરેલું હોવું જોઈએ. દુધ ક્રમોત્તર વધારે પીએ તેમ સાફ. ખોરાકમાં મરજી પડે તે ખાય. માંસ વગેરે સર્વ ચીજ પેટ ભરીને ખાય. અને ઉપરથી ઉપર મુજબ દવા પીએ.

૯૬૭ કેલેરા.

“હીમસાગર”ના પત્તાનો રસ પાંચ તોલા કાઢી નાબી પ્રદેશની આસપાસ ચોપડી પીવરાવી આમેજ કરી દેવો. અને એક છ ટાંક (પાંચતોલા) રસ ક્રમે ક્રમે પાઈ પણ દેવો. જે રોગીને મૃત્યુ મુખમાં સમજી છાજે (ચીકે) નાંખ્યો હોય, જે સર્વથા બેશુદ્ધ હોય, મુત્ર કૃચ્છ અને અતિસાર પ્રવાહને વશ હોય તેવો લાયલીત રોગી પણ ઉઠી ઉભો થાય તેવી આ ઔષધી છે.

૯૬૮ “અમૃતકી ધાર”

આ દવા સેંકડો રોગો ઉપર ચાલે છે. અને ધણાની અનુભૂત છે. અનુપાન લિન્ન લિન્ન છે. આ દવામાં મુખ્ય અજમાનાં ફુલ અને કપુર છે તથા બીજી એક કાંઈ જામી જાય એવી વનસ્પતિ છે. મોકલનાર પહેલીવાર સારી દવા મોકલે છે. પાછળથી દગો કરે છે. જે શીશીમાં કાંઈ નકકર પદાર્થ જામી જાય છે તે અસલી છે જ્યારે જ્યારે મંગાવવી હોય ત્યારે નવા આદમીના નામથી મંગાવવી.

ઠંકાણું—પંડિત હાકોરદત્ત શર્મા માલિક, દેશોપકારક ઔષધાલય મુ. લાહોર.

૬૬૬ યોષધો—

૧. ઉંઠરના વિષ ઉપર—અંધેડાની અંતર છાલનો રસ કાઢી તે મધમાં સાત દિવસ ચાટવું. અથવા અંધેડાં નાખી મધ સાથે ખાવાં.
૨. કુતરાના વિષ ઉપર—અંધેડાનાં મૂળ ૧ એક તોલો વાટી મધ સાથે પાવાં અને કુંવારનાં પાન અને સીંધવ દંશ ઉપર બાંધવાં એટલે ત્રણ દિવસમાં વિષ ઉતરી જશે.
૩. હંત શલ્લ ઉપર—અંધેડાનો રસ ચોપડવો.
૪. કણ્ઠ નાદ ઉપર—અંધેડાના ક્ષારનું પાણી અને અંધેડાનો કલ્ક એમાં તિલનું તેલ સિખવ કરવું. તે કાનમાં નાંખવાથી નાદ અને બધિરતા બંધ થાય છે.
૫. આંખના કુલ ઉપર—અંધેડાનાં મૂળ મધમાં ઉકાળી આંખવું.
૬. પિત્ત ઉપર—અંધેડાનાં બી રાત્રે છાસમાં પલાળી રાખી સવારે વાટીને પીવાં એટલે પિત્ત નીકળશે. અથવા સમશેર ઉપર બાત અને ઘ્રી ખાવું.
૭. કફ ઉપર—અંધેડાનું મૂળ સુદાંત પંચાંગ લાવી બાળી તેની રાખ કરી બા તોલોથી એક તોલા સુધી મધમાં ખાવી, તે કફ મટે તથા પાણી અને ગોળ સાથે એજ રાખ આપવાથી જલોદર અથવા બીજો અંગમાં થએલ સોજો ઉતરશે.
૮. ચોથીયા તાવ ઉપર—કુમારિકાએ કાંતેલા મુતરે રવિવારે અંધેડાનું મુલ ચોથીયા તાવે પિડિત માણસને હાથે બાંધવું.
૯. અંધેડાં નાંખી ચોખા પાણી સાથે વાટી પીવાથી રક્તાર્શ, શુલ્ક બાધિ નાશ પામે છે.
૧૦. મસ્તક શુલ્ક ઉપર—બીયાના દૂધમાં ખીર ખાવાથી ઘણા દિવસ બૂખ લાગતી નથી.
૧૧. ઝોરચી—મૂળ પાણીમાં ઉકાળી પાવાં અથવા બીયાનો કલ્ક કરી ચોખાના ધોવણુમાં પાવો.
૧૨. કૂમી ઉપર—મૂળ છાશમાં ઉકાળી પાવાં.
૧૩. મૂળ ચોનીમાં ધારણ કરવાથી પ્રખ્યાવરોધ (અટકાવ બંધ) અને ચોની શુળ નાશ થાય છે.

૧૪. ઉપદંશ—અંધેડાનું ઝાડ મૂળ સુખ્યાંત ઉપાડી લાવી તેના મૂળનો રસ ચાર તોલા કાઢવો અને તેમાં છરાની લુકી નાા તોલો નાંખી તે પીવા આપવું, એ પ્રમાણે સાત દિવસ આપવું. એનો ઉતાર બેરડીના અથવા જરવેદીના પાલાનો રસ આપવો એટલે આગશમન થશે.

૧૫. જલદીથી પ્રસવ ન થતો હોય તો—રવીવારે પુખ્ત નક્ષત્રમાં સ્નાન કરી અંધેડાનાં મૂળ કાઢી લાવવાં અને તે ઉંધાં ટાંંગી મુકવાં. જે સ્ત્રીને જલદીથી પ્રસવ ન થતો હોય તો તેને ચણીએ બાંધવાથી જલદીથી પ્રસવ થાય છે. પ્રસવ થયા પછી તે તાબડતોડ કાઢી લઇને તુરતજ પાણીમાં નાંખી દેવો. વાર કરવાથી ગર્ભાશય નીસરી પડવાનો સંભવ રહે છે. ઘોળા અંધેડાનાં મૂળો કમરે બાંધવાથી પણ એજ ગુણ છે.

૧૬. ખુપરા ઉપર—અંધેડાનાં ૩ પાન ધી ઉપર રાખી તેને ટોળા ઉપર રાત્રિએ મુકવાં એટલે ખુપરાનો નાશ થાય આ ક્રિયા ત્રણ દિવસ કરવી.

૧૭. ઉધરસ ઉપર—અંધેડાનું ચુર્ણ ટાંક એક અને મરી એક ટાંક એકત્ર કરી મધમાં ચાટવા આપવું.

૧૮. કંફ જવર—અંધેડાનાં પંચાગનો કાઢો ત્રણ માસ મધ નાંખી આપવો.

૧૯. ચોથીથો તાવ—રવિવારે અંધેડાનાં પાલો લાવી ગોળમાં વાટી ગોળીઓ કરવી. ગોળી તાવ આવ્યા પહેલાં આપવી.

૨૦. પીનસ ઉપર—અંધેડા નાંખી, સીંધવ અને ચુલા ઉપરનો ધુમસ એ તેલમાં નાંખી તે તેલ પાકું કરવું બાદ નીગાળી લઇ નાકમાં નાંખતા જવું.

૨૧. પથરી ઉપર—અંધેડાનો ક્ષાર ગોળમાં કાલવી ખવરાવવો.

૧૦૦૦ ધાતુ ભસ્મ ઓપદ્રી.

અજવલા (સં.) અજેક (મ) માલી તુલસ (ગુ) અજખલા (હિ) અજખલા (કા) પલંગ મુશક (અ) ફરજ મુખક. Ocian gratissimum આ એક તુલસીની જાત છે.

ભસ્મ—અજખલાના રસમાં સોનારૂપાના પત્રાને તપાવી લગાવી ઓલવી નાંખવાં આમ સતાવીસ વાર કરવું, પછી અજખલાના પાનની લુગદીમાં તે પત્રાં મુકી કપડમેટ કરી ઝાણાની ભરીથી ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

આ પ્રમાણે બધી ભસ્મ થાય છે.

૧૦૦૧ અંજીર. fig-tree

અંજીરનું ઝાડ બહુધા ગરમ દેશમાં થાય છે. અરબસ્થાન, ઇરાન, ગ્રીસ, તુર્કિસ્થાન અને આફ્રીકાની દક્ષિણમાં અંજીરનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે.

આ એક ઉંખરાની જાત છે કેમકે તેના ફળની આકૃતિ અને એમાંનો ગર્ભ એ ઉંખરાના ફળના જેવો હોય છે. ઉંખરાની પેઠે તેને ફુલ પણ આવતાં નથી. તેની ઉંચાઇ આશરે ૧૦ ફસ હાથ કરતાં વધારે હોતી નથી. એનાં પાંદડાં મોટાં હોય છે. ફળની બાજુ થાય છે. તે બહુ સ્વાદિષ્ટ થતી નથી. અંજીરનો મુરખ્ખો થાય છે તે પિત્તશામક અને રક્ત વર્ધક છે. અંજીરના અંગમાં રક્તવર્ધક શક્તિ છે. તેથી અશક્ત લોક સવારમાં તે ખાય છે. ગુણ—શીતલ, પથ્થકર, સ્વાદુ, પીત્તહર, રક્તદોષ, દાહ, વાયુ, શીરબ્રમણ, નાકમાંથી લોહીનું પડવું એનો નાશ કરે છે.

ઉપયોગ—શરીરમાંથી ગરમી બહુ રક્ત થવા માટે પાકેલાં અંજીર રાત્રે છોલી સાકરની ભુકીમાં ઘાલી વાસણમાં રાખવાં અને સવારમાં ખાવાં (૨) ગળામાં જીલ પાસે આવી ગઇ હોય તો સૂકાં અંજીરનો કાઠો કરી તેને પાવો.

૧૦૦૨ અનંતમુળ.

ગુણ—શીતલ, કટૂ, પથ્થ, નેત્રરોગ, વિષ, પિશાચ બાધા, શિરોરોગ, એએનો નાશ કરે છે.

ઉપયોગ—મસ્તક શૂળ ઉપર અનંતમૂળ ને બારંગમૂળ ગરમ પાણીમાં લગાડવાથી તુરંત શાયદો.

(૧) સર્પવિષ ઉપર અનંતમુળ અને અરીઠા ધસીને (પાણીમાં ધસીને) આપવા.

(૨) નંદવાયુ અથવા અનંતવાત ઉપર જે સ્ત્રીઓ પુરા મહિના થયા પહેલાં પ્રસૂત થાય છે. અને તેથી કરી નંદનામક વાયુ મસ્તકે ચઢે છે તે યોગ વડે કરી મસ્તક બંડ થાય છે, ફરે છે દીવો લાવવાથી દેખાતું નથી, આંખો આગળ અંધારા આવે, દાંત ચોટી જાય, માથું ધૂણવા લાગે—તેને અનંતમૂળના ઝાડની ઉત્તર દિશા બણીની મુલાડી કાઢી ઠંડા પાણીમાં અંદન પ્રમાણે ધસીને લેપ કરવો અને તાળવા ઉપર યોજતા રહેવું તથા મુળની એક કટકી વેણીમાં તાણી બાંધવી. શક્તિ પ્રમાણે ઠંડા પાણીમાં મુળ ધસી

પાવું પણ ખરું. પથ્થ કળથી ખારી તેનું પાણી પીવાને આપવું શુભ જણાયા પછી તુરત જાત આપવા.

આ જાડ કાંકણ પ્રાંતમાં ધણું મળે છે.

૧૦૦૩ અનંનાસ.

શુભ્ર-દોષ—હીલું હોય ત્યારે રચિકર, ગુરુ કરે પિત્તકારક, અને શ્રમનાશક છે. પાકે છે ત્યારે મધુર, પિત્તનાશક, રસવિકાર અને વાતવિકારનો નાશ કરે છે.

ઉપયોગ—અજીર્ણ ઉપર સારા પાકેલ અને નાસના કટકા કરી મરી ને સીંધત સાથે આપવા. (ફલનો વચ્ચે કાંકણ ભાગ ઉપયોગમાં લેવા નહીં કેમકે તે અપચ્ચકારક કદાચ બૃહથી ખાવામાં આવે અને વિકાર થાય તો તે ઉપર કાંદા-દહીં અને સાકર ખાવી.)

જંતુ—કૃમી ઉપર અનંનાસ એકલું ખાવાથીજ તેઓ પીંગળા જઈ જાડા વાટે નીકળી જાય છે.

જહુ મુત્રરોગ ઉપર—અનંનાસના કટકા પીપરના ચૂર્ણ સાથે ખાવા.

પેટમાં વાજ મયો હોય તો—પાકેલું અનંનાસ ખાવું એટલે ફેશ જવાથી થતી પીડા દુર થાય છે.

૧૦૦૪ અર્શ.

બદામને માખણમાં પીસી મલમ જેવું કરી ગુદાના મસા ઉપર ચોપડવાથી અરસ મટે છે.

૧૦૦૫ પ્રમેહ.

અજુરીના જાડનો રસ જેને નીરો કહે છે. તે રસ તાજે કઢાવી સવારે નયણે કાંઠે ૧૦ થી ૧૫ તોલા સુધી વચ અને પ્રકૃતિ ત્રિચારી આઠદસ દિવસ પીવાથી તણખીયો પ્રમેહ અને ખીજ પ્રમેહ વિષમ થઈ મયેલા હોય તે પણ દુર થાય છે.

૧૦૦૬ બાગલરંડા.

(આ નામથી જેને બંગાલીમાં પિછાણે છે. અને જે એક એરડાની જાત છે.)

ને એરડા જેવાંજ ફળપાન હોય છે. અને જેને ઘોળો એરડો કહીએ તો આવે) ના હીરમાં હરકોઇ ધાતુની પારા સૂક્ષ્મ બરમ થાય છે.

૧૦૦૭ તંત્રખ્યાલ. (A)

(૧) સફેદ ચણોડીને બારીક પીસી લાકડાના આસન પર લગાડી તે ઉપર કાંઈને બીંને પગે બેસાડવાથી તેના પગ તે આસન સાથે ચોટી જાય છે.

(૨) ગૌશાળા આદિમાં હિંટનું હાડકું દાટવાથી તેઓનું તથા આંખમાં બહેડાની બડ અને મરેડીનું અંજન કરવાથી નિદ્રાનું સ્તંભન થાય છે.

(૩) અતિઆહાર કરણુ—શનીવારે સંખ્યા સમે બહેડાના ઝાડને તોલરી આવી રવિવારે તેના પાન લઇ આવે. બાદ બોજન કરતી વખતે તે પાનો લઇ નીચે રાખી બોજન કરનાર માણસ બીમસેન જેટલો આહાર કરે છે. અત્ર ઉં નમઃ સર્વમૂતા ચિપતયે હું ફટ્ સ્વાહા. એ મંત્ર જપવે.

(૪) અનાહાર કરણુ—કમલબીજ અંધાડાના બીજ, તુલસીની બડ, અને આમળાં એનું ચર્ણુ ભેંસના દુધ સાથે પીવાથી અગર ખીર રાંધી ખાવાથી ઘણા દિવસ સુધી ભૂખ લાગતી નથી.

(૫) નિધિઃશન—શરદ ઋતુમાં ખીરખોટી (ગોકલગામ) ને લાવી સીંદુર રંગ-દોળા આકડાના રૂની ખત્તીમાં મેળવી કાળા તેલના તેલથી માણસની બોપરીમાં સ્પર્શનમાં બર્ષ કાબલ પાડી આંખે આંખવાથી જમીનમાં દટાએણું ધન નજરે પડે છે.

(૬) વંખ્યા પુત્રવત્તી કરણુ—ખાખરાના પાનને ગર્ભવતી સ્ત્રીના દુધમાં ઘસી વાંઝણી સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તે દિવસથી સાત દિવસ સુધી શેકરહિત થઇ પીએ તો ગર્ભવતી થાય.

(૭) સર્પદર્શન—મંગળવારે સર્પના મુખમાં કપાશીયાના બીજ વાવે અને બ્યારે તેના છોડવા ઉગી નીકળે ને તે પર ૩ બેસે તે લઇ તેની ખત્તી કરી એરંડીયા તેલમાં મૂકી દીવો કરે તો સર્વ પદાર્થમાત્ર સાપ જેવા નજરે પડે.

(૮) વીંછીના મુખમાં સરસવ વાવી તે ઉગી નીકળી પાકે ત્યારે તેનું તેલ કરી તેમાં દીવો કરવાથી સર્વ જગોએ વીંછીજ વીંછી નજરે પડે.

(૯) દિવ્ય દ્રષ્ટિ—ધુવડની ખોપરીમાં પ્રત્યે કાજળ પાટી આંખમાં આંખવાથી રાત્રે પણ દિવસના જેવું જ દેખાય છે.

(૧૦) અનેક રૂપ ધારણ—કાષ્ઠપણુ પ્રાણીના મુખમાં અંકોલના બીજ વાવી તેનું જે ઝાડ થાય તેનાં બીયાં લઘુ સોના, ચાંદી તે ત્રાંબાના પત્રાથી લપેટી મુખમાં રાખવાથી જે પ્રાણીના મુખમાં બી વાવેલ હોય તેવું રૂપ નજરે પડે.

(૧૧) વૃક્ષ કરણ—અંકોલના બીજના તેલમાં જે વનરપતિના બીયાંને પૂટ દઈ વાવવામાં આવે તેનું તત્કાળ ફલ, ફુલ, સહિત ઝાડ ઉપજે છે.

(૧૨) અદ્રશ્ય કરણ—ધુવડની વિષા લઈ એરંદીયા તેલમાં મેળવી જેના જેના શરીર ઉપર નાંખવામાં આવે તે તત્કાળ અદ્રશ્ય થઈ જાય.

૧૦૦૮ સંચીચો. (બંગાલી નામ)

કાંકણીચો કાકરંધ (હીંદી) એના રસમાં અલ્પક પલાળવાથી ગળી જાય છે. પછી તેની લુગદીમાં મુઠા આગ દેવાથી અલ્પકની ખાખ થાય છે.

૧૦૦૯ ધ-પુરતું તેલ.

ધ-પુરતેલ બરાબર આમોતીયા એ બે સમલાગ અને એજ વજને બરાબર ટરપી-ટામન અને તેમાં થોડું કમ્ફર (કપુર) મેળવી દેવું. જ્યેષ્ઠા તેનો નાક પર લેપ કરવો.

૧૦૧૦ મકરંધવજ (નૂતન)

પારો, સુવર્ણવર્ક. અને હડતાલ સમલાગ મીલાવી એક રતવ ઉપર લોહપાત્રમાં ઘી નાંખી પકવવું ૩ તોલો માત્રા.

૧૦૧૧ તામ્રદ્રાવણ.

બગલાના મુઠા પગનું ચુર્ણ નાખવાથી તામ્ર પુરત ગળી જાય છે.

૧૦૧૨ અહિરેનાદિ.

આકડાનાં રવાઇડાં સૂકાં (ફુલ) નો લુગ્ધો બે તોલા, સીંધાલુચ બે તોલા, સેકેશ અરીણ અરધો તોલો, ત્રણ મેળવીને એક એક વાલની ગોળી કરવી. રક્તપીત એકબે

શરીરમાંથીના ગમે તે દારથી લોહી પડે છે. તેમાં તથા ઉશ્કારત જેમાં લોહીવાળા બળખા પડે છે તેમાં આ ગોળા સારો ફાયદો કરે છે. માત્રા બે રતી.

૧૦૧૩ વાત ગળાંકુર.

પારો ૮ ભાગ, ઝેરકોચલાં ૮ ભાગ, મધંક ૮ ભાગ ત્રિકટુ ૧૨ ભાગ એકત્ર ચુર્ચુ માત્રા એક રતી સર્વ પ્રકારના વાતબ્યાધિ મટે છે.

૧૦૧૪ એળીયાની ગોળી.

(બંધ કોષ્ટિ ઉપર.)

એળીયો તો. ૧ શુધ્ધ ઝેરકોચલુ ૦) = એઆનીભાર તજ તોલા ૨ બે કલંબો તો. ૧ એક કડૂ તોલા ૨ બે સર્વેનું ચુરણ કરી તેને બીજોરા કે લીંબુના રસમાં ઘુંટી બે બે વાલની ગોળાઓ કરવી. બંધ કોષ્ટિવાળાને માટે સરસ છે.

(કોન્સ્ટીપેશન વટી.)

૧૦૧૫ ગંધકવટી.

શુદ્ધ ગંધક ૩ ભાગ, સીંધાલુણ, સુંઠ, મરી, પીપર, શેકલી હીંગ, જીરું એ પ્રત્યેક એક ભાગ પાણી કે લીંબુમાં ગોળા કરી માત્રા ૨ થી ચાર વાલ અજીર્ણ, અરચી, કોલેરાનો ઝાડો, ઉલટી શ્લશ વગેરેમાં ખાવાથી આરામ.

૧૦૧૬ ફટકડીના ગુણુદોષ.

ગુણુ—સ્તંભક તથા ગ્રાહી છે.. પુલાવીને દવાના કામમાં વાપરવી. પેટોચીના ઝાડામાં તેમજ પછગાટ, કચર વગેરેમાં ફટકડી ગોળ સાથે દેવાય છે. મોઢામાંથી કે મમે ત્યાંથી લોહી પડતું હોય તો ફટકડી આપવાથી અટકે છે. કાગળા કરવાથી મોંના ફરદો સારાં થાય છે. ફટકડીના પાણીનું ટીપું નાખવાથી દુખતી આંખો મટે છે. ચડેલ લોહી ઉતરે છે. તરૂં પર પાચથી પાકી આવેલી આંખોને ઘોષ ઉઘાડી વારંવાર ટીપાં નાખવાથી પાકેલી આંખ સુધરે છે. સ્ત્રીઓમાં પ્રદર વગેરે કેટલાંક ગુપ્ત ફરદોમાં ફટકડીની પીચકારી ફાયદાકારક છે. ગર્ભાશયમાંથી બહુ લોહી પડતું હોય તેને પણ પીચકારી અટકાવે છે. અથવાં તેથી ન મટે તો ફટકડીનો કટકો પહેરવાથી નસો સંક્રમ્ય પામી લોહીનો પ્રવાહ બંધ પડે

છે. ખાલકની આમણ તથા અીઓના દીલ ઉપર તેનું પાણી છાંટવાથી સંક્રાન્તી બેસી જાય છે. ખાવાની માત્રા—એક કે બે વાલ પીચકારી એક રતલ પાણીમાં બા થી અરધા રૂપાભાર ફટકડી છે.

૧૦૧૭ મોરથુથુના ગુણ.

સ્તંભન, વાંતિકારક, રોપણ છે તે ઉલટી કરે છે. તેથી ઉલટીના કામો શિવાય ખીજી રીતે મોરથુથુ પેટમાં લેવા સલાહકારક નથી. ઝેર ખવાયા ઉપર તે કાઢવા માટે મોર-થુથાની ઉલટી સારી છે. કમ કે મોરથુથુ ગરમ હોય છે. અને દરદી તેની ઉલટીથી નરમ પડતો નથી હિના પાણીમાં વાલ એક આપવાથી ઉલટી થાય આ ઉપરાંત સંગ્રહણી, રક્ત-પિત્ત, અીઓના સ્વારોગ, તથા હીસ્ટરીયા, વાઇ વગેરે વ્યાધિમાં યોગ્ય દવાઓની સાથે મોરથુથુ સારો ગુણ આપે છે. આંખના દરદો માટે મોરથુથુ ઉત્તમ ઉપાય છે. આંખ ઉપ-ડવાનો સખત દુખાવો શાંત પડ્યા પછી આંખની રતાશ, ખીલ, વગેરેમાં તેનાં ટીપાં ફાયદા કારક છે. આંખના ખીલ ઉપર બે ત્રણ દિવસ તેનો કટકો એકવાર ફેરવવાથી ખીલ મટે છે. અંજન શલાકા—મોરથુથુ, ફટકડી, તથા સુરોખાર ત્રણે એકત્ર કરી નીચે તાપ આપ-વાથી રસ થશે. તેની અંદર ત્રણેના વજનથી પંચમા ભાગનું કપૂર નાંખીને પછી તેની સળીઓ કરવી. પાંપણ ઉઠાવી આ સળીઓ રોજ એકાદીવાર ફેરવવાથી ખીલ ઘસાઇ જાય છે. તથા ઝરવું બંધ થાય છે.

મોરથુથુનાં ટીપાં—બે તોલા પાણી અને એક રતીભાર મોરથુથુ આંખની વેલ (માંસ વૃદ્ધી) તેમજ ચેપ લાગવાથી કે શીળા વગેરેની ગરમીથી ઉઠેલી આંખમાં તેનાં સખત ચિન્હો દેખાયા પછી મોરથુથુનાં ટીપાં નાંખવાં. વળી આમડીના દરદોમાં બહાર લગા-ડવાને જુદી જુદી રીતે વપરાય છે. આમડીના ચકચકતા ભાગ ઉપર મોરથુથુનાં પાણી રેડવાથી કે પાણીથી ઘોવાથી રસી સુકાઇ રજ આવશે. સડેલા દુષ્ટવૃણ ઉપર મોરથુથુનો કટકો અડાડવાથી અથવા તેના પાણીથી ઘોવાથી તેનો સડો ભાગ બળી જશે. મોરથુથુ જરના દાણા જેટલું ગોળમાં ગોળી કરી ત્રણ દિવસ ગળવાથી વાળો મટી જાય છે, એવું કહેવાય છે. અને વાળાવાળાને મોરથુથુ ગળવાથી ઉલટી થશે નહીં, ત્રણ દિવસ ગળ્યા પછી વાળો મટી જશે. ત્યારે એજ ગોળીથી ઉલટી થશે. અને એજ વાળો ગરી ગયાની ખાત્રી થશે. વાળાના દરદીએ આ અજમાવવામાં બેખમ જેવું નથી.

૧૦૧૮ હઠકાથું, વગર હઠકાથું કુતરું તથા શિયાળા કરડે તેનો ઇલાજ.

તાળેતર કરડેલ હોય એટલે ધા તાળે હોય તેને માટે—

પ્રથમ ધાને ગરમ પાણીથી ધોઈને પછી વીનીગર પીંછી કે બે પીંછી લગાડી દેવી. આઠ તેને લોહીને ફરી સ્ટ્રાંગ મ્યુરીએટીક એસીડ (યવક્ષાર) ચોખ્ખી પીંછી વતી લગાડી દેવું, આથી પંદર મીનીટ બહુજ બળે છે. પછી ઠંડુ પડી જાય છે. એક દીન એકજ વખત લગાડવાથી આરામ થાય છે.

૧૦૧૯ ઇન્છાલેદી—

પારો, ટંકથુ, મરી, ગંધક, સુંઠ તેપાળો એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ લીંબુમાં ખરલ કરી એક વાલની ગોળા કરવી. એક ગોળા ખાઈ જેટલા કાગળા પાણી પીએ તેટલા ઝાડા થાય. જ્યારે વગેરેમાં આ રસ સારો ફાયદો કરે છે.

૧૦૨૦ કૃમિકુઠાર—

કપુર તોલા ૮ આઠ, કડા હાલ, ઇન્દ્રજવ, ગાયમાણ, અજમા, નાવડીંગ, હીંગળો, કેશર, (નામ કેશર પથુ ચામે) વછનાગ, આખરાનાં બીજ એટલે પીત-પાપડો, એ દરેક એક એક તોલો લઈ સર્વેને ખાહી તથા ભાંગરાના રસની ભાવના આપી માત્રા—૧ વાલ મધ સાથે લેવી.

૧૦૨૧ લઘુકૃત્યાદ.

ગંધક તોલા ૨ પારો તોલો ૧ લોહ તો. ૦૧ સંચળ તોલો ૧ ટંકથુ તોલો ૧ મરી તોલો ૧ પીપર તોલા ૨ બે પીપરીમુળ તોલા ૨ બે ચિત્રકમૂળ તોલા ૨ સુંઠ તોલા બે લવીંગ તોલા ૨ બે એ બધાનું ચુર્ણ કરી લીંબુના રસની સાત ભાવના દેવી, માત્રા ૧ થી ૪ વાલ અનુપાત પાણી, છાસ સીંધાલુણ, શેકેલ જીરૂ અને હાંચ આથી સખ્ત કાલેરા, અજીરણ, અતિસાર, મંદાગ્નિ, અરૂચી, પેટનો વાયુ, વગેરે ઉપર સારો ફાયદો થાય છે.

૧૦૨૨ સ્તંભન.

પારો ટાંક ૦૧ ટંકથુ ટાંક ૦૧, કપૂર ટાંક ૦૧ પાણીથી મરદી લીંબુ લેપ કરે તો પછી ભોજ કરે તો રત્ની વચ્ચ થાય.

૧૦૨૩ સ્ત્રીવશ્ય.

સ્ત્રીના માથાના મોવાળા નાકા સાથે ચોટલેથી લેવા પછી ટીવો કરી કાળખા પાઠી રાખવો જે તે છેડે ચોપડીએ તે વશ થાય સહી સાચું છે.

૧૦૨૪ ભુડેની દાદ બાંધવાનો ઇલાજ.

ખેતર ખામ નહીં—શનીવારને રોજ ફાડે તકમરીયાંની જડને તોતરી આવી રવી-વારે નાગા થઈને લાવીએ પછી તેમાં ધૂપ છં ખેતરને ચારે ખુણે દાટવી તો ખેતર ભુંડ ખામ નહીં.

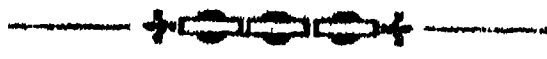
૧૦૨૫ કણ્ઠપાક.

ટંકણખાર ટાંક બે ઝીણા વાટીને ભુકા કાનમાં નાખી તે ઉપર લીંણુ ટીપાં ૫-૬ દીવસ ચાર નાંખે. કાન વરસા છતો દુખતો બંધ થાય.

વૈ ધ ડ સં ગ્ર હ

[ભાગ ૨ જો]

૧ મહનકામેશ્વર—

પારો, ગંધક, અશ્રીણુ સરખે વજને નાગરવેલના પાનના રસમાં ખરલ કરી વાલ વાલની ગોળી વાળવી. સાંજે સાકર સાથે એક ગોળી ખાઈ રાત્રે ભેંસનું દૂધ પીવું ને રાત્રે ખાવું નહીં.

૨ અગ્નિકુમાર—

પારો, ગંધક, ટંકણુ, વજનાગ, એ દરેક એક એક તોલા, કાઠી ભસ્મ તોલા ૨ જે, શંખભસ્મ તોલા ૨ જે, મરી તોલા ૮ આઠ લીંબુરસમાં મેળવી ઘુંટી રતી રતીની ગોળી કરવી. અજીણુ, અગ્નિ માંઘ, શુલ્ક, શિથિલતા વગેરે ઉપર અકસીર છે. અનુપાન, આદાના રસ સાથે કે મધ સાથે કે નાગરવેલના પાન સાથે.

૩ લઘુમૃગાંક—

પારો, સોનાનો વરક ૧ મોતી ૨ ગંધક ૧ ટંકણુ ૦૧ સર્વેને એક દિવસ કાંજ, છાસ કે લીંબુના રસમાં ખરલ કરી. કાઠીયામાં નાંખી કાઠીયાને મીઠાના વાસણમાં મૂકી તેની નીચે તાપ આપવો. થંકુ થયા પછી ખરલ કરીને રાખવો. માત્રા ૧ વાલ મધ પીપર કે ઘી પીવા સાથે.

૪ વાતારિ સમીર પત્રગ—

સાફ અશ્રીણુ, ઝેરકાચલાં, મરી, સમભાગે પાણીમાં ખરલ કરી ગોળી કરવી. કેટલાક પ્રકારના વાયુ, સોજા, હીસ્ટીરીયા, અપસ્માર, વગેરેમાં દેવી.

૫ આકુતી-ભાંગની-વીર્ય સ્તંભન ઉપર—

ભાંગ તોલા ૨૦ લઈ લુગડામાં બાંધી સારી રીતે ઘોવાથી લીલા રંગનું પુષ્કળ પાણી નીકળી જાય પછી તેની પોટલી બાંધી ૪ શેર દૂધમાં નાંખી તેને ઉકાળતાં ઉચિત લાગે ત્યારે ઉતારી તે દૂધમાં મેળવણુ નાંખી દૂધ જમાવવું ને તેનું દહીં તૈયાર કરી ઘી તૈયાર કરવું પછી તે ઘીમાં બઢામ તોલા ૨૦, પીસ્તાં તોલા ૨૦, માવો તોલા ૨૦, દ્રાખ તોલા

૨૦, ચારેળી તોલા ૨૦, એ સર્વે તળી કાઢવાં પછી એક શેર સાકરની ચાસણી કરી તેમાં ઉપલી વસ્તુઓ તથા નીચેની વસ્તુઓનું ચૂર્ણ મેળવવું. જયફળ, જવત્રી, એલચી, સમુદ્રશોષનાં ફળ, અરીણુ, કેશર, મસ્તકી, કંકાલ, એ દરેક તોલો એક એક સાલમ, ઘોળી મુસળી, કાળી મુસળી, આસંધ, શતાવરી, કૌચાં; ગોખરૂ, તાલીમખાના, (એખરો) એ દરેક બે તોલા તથા અકલકરો, સુંઠ, મરી, પીપર, પીપરીમૂળ, એ ચાર એક એક તોલા ભાંગવું ઘી પણ બચેલું હોય તે તેમાં નાંખી દેવું. ચાટણુ જેવો પાક કરવો. માત્રા ૦૧ તોલાથી એક તોલા સુધી. વીર્યસ્તંભન તથા વીર્યવૃદ્ધિ ઉત્તમ થાય. કબજાતવાળાએ ન ખાવું. ઘેન કે નીસો ચડે તો લોણુ ચુસવું કે છાશ પીવી.

૬ સંજીવની—

વાવડંગ, સુંઠ, મરી, પીપર, હીમજ, આંખળાં, બહેડાં, વજ, ગળો, ભીલામાં, વછનાગ એ દસ વસ્તુ સમભાગ લઈ ગોમૂત્રમાં ઘુટી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી. અનુપાન આદાના રસમાં, અજીર્ણ તથા ગુલ્મમાં ગોળી એક, કાલેરામાં ૨ બે, સર્વ વિષ ઉપર ૩ ત્રણ સતેપાતમાં ૪ ચાર કાલેરાની ગયેલી નાડીને પાછી લાવે છે. એવો અનુભવ થયો છે. કાલેરામાં બે ગોળી કહેલ છે પણ કેસ જેતાં દરેક એક એક કે બે કલાકે બે ગોળી આપવી.

૭ નારસિંહ ચૂર્ણ—

ભીલામાં, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, બહેડાં, આમળાં, તલ, સાકર. અનુપાન ઘી તથા મધ મંદામિ, વાયુ, જલોદર, વગેરે ઉદરરોગમાં પણ યુક્તિથી વાપરતાં ફાયદો થાય છે. અનુપાન દૂધ. પથ્ય દૂધ. મુખ્યત્વે ઉદરરોગ ને વાયુ પર ચાલે છે.

૮ આકર કરભાદિ સ્તંભન—

અકલકરો, સુંઠ, કંકાળ, કેશર, પીપર, જયફળ, જવત્રી, ઘોળીસુખડ, એ આઠ એક એક ભાગ અરીણુ ૪ ભાગ. અનુપાન મધ. માત્રા ૧ માસો રાત્રે ચાટવું.

૯ ત્રિપવિત્ર ચૂર્ણ ઉદરરોગ—

પંચલવણુ ૫ તોલા, ત્રિકટુ ૨૧ તોલા, ત્રિક્ષ્ણાં તોલા ૨૧, ચિત્રકમૂળ તોલા ૨૧, ગંધક તોલા દસ, હરડે તોલા ૧૦ દસ. સીંધવ તો. ૧૦ સુંઠ તોલા ૪૦ પાંચે લવણુને ઇંદ્રામણાંના ફળમાં ભરી કપડમેટ કરી પકાવવાં પછી પંચલવણુ કાઢી તેમાં બીજી વસ્તુ મેળવવી. લીંબુના રસની ૧ લાવના દેવી. બરલની ગાંઠ, જલોદર, પેટના સોજા, વગેરે પેટના તમામ રોગમાં અપાય છે. માત્રા ૦ થી ૦૧ તોલો.

૧૦ વજ્રક્ષાર વજ્રક્ષાર ગુલ્મ ઉદર ઉપર—

મીંદુ, સીંધાલુણુ, કચ્છલવણુ, જવખાર, સંચળ, ટંકણુ, સાજખાર, સર્વેને વાટી એક દિવસ ચોરના દૂધમાં, પલાળી રાખી તડકે સુકવવાં. પછી ત્રણ દિવસ આકડાના દૂધમાં

પલાળી તડકે સુકાવવાં, પછી આકડાના પાનમાં લપેટી મોટા કાડીયાના સંપુટમાં મૂકી કપડમેટ કરી ગળપુટ દેવો. પછી સુંઠ, મરી, પીપર, ત્રિકુળાં, અજમો, જીરું ચિત્રકમુળ એ સર્વ મળી ખારની બરાબર તેમાં મેળવવું. માત્રા ટાંક ૨ બે ગરમ પાણી અથવા ગૌમુત્ર સાથે.

૧૧ દાઝવા ઉપર ઉપાય—

ફ્રેશ પોલીસ બે લાકડા ઉપર લગાડાય છે તે લગાડી દેવાથી આરામ.

૧૨ દાઝવા ઉપર અકસીર ઇલાજ—

સૌથી સારી જાતનો સરેસ પંદર ઔસના વજન જેટલો લઈ તેના ઝીણા ટુકડા કરી તેમાં બે પાર્શન્ટ જેટલું પાણી રેડવું. સરેસ પોચો પડ્યા પછી તેમાં ગ્લીસરીન બે ઔસ તથા કારબોનીક એસીડ છ ગ્રામ જેટલું નાંખી તે બધી મેલવણી ગરમ કરીને એક રસ કરવી. જ્યાં સુધી તે મેલવણી એક રસ થાય નહીં ત્યાં સુધી તે અગ્નિ ઉપર રાખી મેળવી તે મેલવણી થંડી પડ્યા પછી તે કાંઈક નકર અને સ્થિતીસ્થાપક થાય છે અને તેના ઉપર ચળકતું પડ બાંધાય છે. આ મિશ્રણ ગમે તેટલા વખત સુધી રાખી મેલાય છે. જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે ત્યારે તેમાં થોડુંક પાણી નાંખી તે ગરમ કરવું અને તે પુરતું પ્રવાહી થાય કે ઘસ વડે તે દાઝેલા ભાગ ઉપર લગાડવું. આ પ્રમાણે કરવાથી બે મીનીટની અંદર દાઝેલી ચામડી ચળકતી નરમ અને લગભગ પાર-દર્શક જેવી થાય છે.

૧૩ વીંછીના ઝેરનો ઉપાય—

(કાઠિયાવાડ ટાઈમ્સ. ૨૩-૧૦-૦૪ પુ. ૧૦-૮૧) Menthol મેથોલ કે જે માથાના દુખાવા પર વાપરવામાં આવે છે તે ઝડપથી વીંછીની વેદના દુર કરી શકે છે. વીંછી કરડ્યો હોય તે માણસની બન્ને આંખની પાંપણ ઉપર એ દવા ચોપડવાથી નાબુદ થાય છે. આ ઉપાય ધણીવાર અજમાવવામાં આવ્યો છે અને તેનું પરિણામ સોએ સો ટકા ફ્નેહમંદ ઉતરેલું માલુમ પડ્યું છે. વીંછી ગમે ત્યાં કરડ્યો હોય પરંતુ ઉપલી દવા અન્યમાં નાંખવાથી ફાયદો થશે. x x x ૨૦-૧૦-૦૪ જેતપુર M. N. Parekh.

૧૪ સાપ વીંછીનો એક વણો અજમાવેલો ઉપાય—

(મુંબઈ સમાચાર તા. ૨૫-૧૦-૪ અંક ૨૫૩, લખનાર ડાક્ટર જહાંગીર માણેકજી વેનદી)

વીંછી અને સરપનાં ઝેર સારાં કર્યાના કેટલાક દાખલા આપ્યા પછી તે લખનાર લખે છે કે—અત્યાર સુધીમાં મેં બધા મળીને અરબો ડઝન સાપ ડંખના તથા અનેક સેંકડો વીંછીના ડંખના ઉપાય કર્યા છે. કેટલીક વારે બાંડી અને દાઝથી નહીં પડતી એ-

મોન્યા ને સીકન્યા અને બીજી દવા અજમાવી જોઈ છે. ફેરોસીન તેલ, જાંણુ એમોન્યા, ટરપીટન તેલ, જડીબુટ્ટી વગેરે લગાવી જોયાં છે. પણ પ્લાંડીથીજ મેં ફાયદો જોયો છે. ફક્ત પ્લાંડીજ નહીં પણ કોઈખી જાતનો દારૂ મારે ઘણી વાર વાપરવો પડ્યો છે. આપણા મુખ્યમંત્રી જેવડાને મળતો “કફાઈંગ” નામનો જલદ દારૂ મળે છે તેમાં પાણી મેળવીને મેં ઘણીક વેળાએ આપ્યો છે. મતલબ કે કોઈખી જાતનો “સ્પીરીટ” પીવાને આપવો અને તે એટલા જથામાં કે એક ઓંસથી આઠ ઓંસ સુધી. જુદા જુદા દરદીને આપવાનું લખે છે તે લખ્યા પ્રમાણે ચાલુ આપવો કે જ્યાં સુધી બીમારને કેફ નીસાની અસર થવા માંડે. આવી વખતે મોટા જથ્થામાં આપવાથી મેં કોઈ બીજું નુકસાન થયેલું જોયું નથી. પાછળથી પણ નહીં. પાછળથી કદાચ કાંઈ નુકસાન થાય એવું હોય તો પણ આવા જીવના જોખમના વખતમાં હું એટલા માટે અટકું નહીં એમ મને તો બ્યાજખી લાગે છે. આ સઘળા ઉપરથી મારો તો અનુભવ છે કે સાપ વીંછી અથવા કોઈખી જાતના ઝેરી જાનવરોના કરડવામાં પ્લાંડી અથવા કોઈખી દારૂ જેવો બીજો કશો અકસીર ધલાજ નથી. તે પાવાથીજ નહીં પણ ડંખેલા ભાગ ઉપર જલદ સ્પીરીટ ઓફ વાઇન લગાડવાથી પણ ફાયદો થાય છે. મધમાખી, ભમરો, મકાડો વગેરે જીવજંતુના ડંખમાં એ લગાડવાથી અને થોડો પાવાથી જલદી ફાયદો થાય છે. મારે મતે આના જેવો એક પણ કારગત ઉપાય નથી. મતલબ કોઈપણ જાતનો દારૂ કે પ્લાંડી પાણી મેળવી નીસો ચડે ત્યાં સુધી થોડો થોડો પાવો. નાનાં બચ્ચાંથી માંડીને મોટા આદમી સુધી દરેકને આ ઉપાય એક સરખો લાગુ પડે છે. સરખ કરડે કે તુરત પોતાનો પીશાબ પી જવો તો તુરત આરામ થશે. પછડાટ પર પણ પીશાબથી આરામ થશે.

૧૫ સ્તંભન. (સ્વામીમૃગાનંદ—)

૧ સોંગરફ (હીંગળુ) તોલો ૧ હોય તો તેની પાછળ એક તોલો અકલકરો, સુકો લઈને તેને દસ રૂપિયા ભાર પાણીમાં કુટીને ભીંજવી રાખવું. પછી સવારે તેને અકલકરો સહિત ઉકાળી અરધું પાણી બળી જાય ત્યારે જાણી લઈ તે પાણીમાં સોંગરફ ને ખરલ કરવો એટલે સુકો થઈ જાય ત્યાં સુધી ઘુટવો. એવી રીતે વીસ દિવસ સુધી કરવું એટલે વીસ તોલા અકલકરાનો અરક થયા બાદ આસગંધ નાગોરી એક તોલો લઈ રોજ પાણીમાં પલાળી ઉકાળી તેમાં સોંગરફને ઘુટી રસ પાવો. એમ વીસ દિવસ સુધી કરવું. પછી એક મુરઘીનું ઇંડુ લઈ તેમાંથી સોંગરફ માય તેટલી સફ્ટી કાઢીને ઘુટેલો સોંગરફ ભરી દેવો અને પછી તેને અડદના આટાથી કપડમેટની પેઠે કરી, એટલે અડદના આટામાં આખા ઇંડાને લપેટી લેવું. તેનું મુખ તો ઇંડાના ફેતરાથીજ બંધ કરવું પછી એમને એમ લીધું (આટો સુકાયા વિના) તે ઇંડાને ઘીમાં તળી દેવું એટલે આટો લાલ થઈ જાય. મતલબ કે કોઈ જાય ત્યાં સુધી શેકવું. ઘીમાં હુબી જાય એટલું ઘી લેવું. થંકું થયા પછી તે તોડી તેમાંથી સોંગરફ કાઢી લેવો. ઉપરનાં છીલકાં અને લોટ સિવાય બાકીની વસ્તુ લેવી, અને

તેને બે કલાક ધુંટવો. પછી ફરીને એ ચુરણને (સીંગરફને) ઈંડામાં ભરવો અને મુખ બંધ કરી મુલતાની માટીનું ઉપર કપડમેટ કરવું. મતલબ ચીકણી માટી જોઈએ. તે (અસ્તર) કપડમેટમાં જોઈએ પછી તેને તેવી ને તેવી સ્થિતિમાં એટલે લીધું ને લીધું વગર સુકવે છાણાની ગરમ ભુલલની વચમાં રાખી દેવું અને જે વારે ભુલલ થંડી થઈ જાય ત્યારે કાઢી તેમાંથી દવા નીકાલી ધુંટી શીશીમાં ભરી રાખવી. માત્રા ચાવલભાર માખણમાં. ઉપયોગ:—કૌવતગાહ સ્તંભન થંડી ઋતુમાં સવારે એકજ વખત સાત દિન સુધી દેવું સાતથી પંદર દિવસ સુધી દેવાય એથી વધુ નહીં. ખોરાકમાં દૂધ, ઘી ખૂબ ખાવું દવા ઉજળુ વીર્ય છે માટે ખરેખર થંડી ઋતુમાં એટલે ટાઢ-શિયાળામાં માધ માસમાં દેવું. દવા જેવી જુની તેવી વધારે ગુણકારી થશે. દવા ખાધા બાદ માસ એક સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

૧૬ સંખીયો તથા સીંગરફ—

સંખીયો તથા સીંગરફ એક એક તોલો લઈ તે બન્નેને મેળવીને પ્રથમ તેને ત્રીસ રૂપૈયા ભાર કારેલાના ફેલના રસમાં ધુંટવું એટલે એટલો રસ પાઈ દેવો તે પછી એરંડ—એરડાના પાનના રસ ૩૦ ભારમાં ધુંટવું. એરંડી જુવાળ જેનાં પાદડાં સખત હોય અર્થાત તાજાં હોય તે લેવાં, મોટી એરંડી લેવી. છેલ્લે જુવારના દાણા જેવડી ગોળી કરી તેની ઉપર ચાંદીનો વરખ ચડે તો ચડાવવો.

માત્રા:—એક ગોળી સવારે માખણમાં. પ્રથમ સાત દિવસ સુધી એક ગોળી દેવી અને તેની સાથે ઘી માખણ વગેરે ખાય, અને રાત્રે ત્રણ શેર પક્કા દૂધ ગરમ કરીને પીવે. વાળ કરવાની કાંઈ બંધી નથી. સાત દિવસથી વધારે ખાવા જરૂર હોય તો એક ગોલી ઉપરાંત ૧ ગોળી વધારે દેવી. એટલે સવા ગોળી દેવી અને દૂધ રૂ. ૩૦ ભાર વધારવું એટલે દૂધ ૩૦ શેર રાત્રે પીવું. સાત દિવસથી તખીયત સારી રહે તો ૧૪ દિવસ ખવરાવવા જરૂર નથી. દવા મુદતસર ખાધા પછી અને ખાધા વખતમાં સ્ત્રીસંગ વર્જીત અને ખાધા બાદ એક માસ સુધી સ્ત્રીસંગ વર્જી કરવો. જો આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા ન કરે તેને દવા ન દેવી. જો આટલો પ્રતિજ્ઞા છતાં પણ સ્ત્રીસંગ કરશે તો પ્રથમના કરતાં ઉત્તરી જાત નિર્માલ્ય થઈ જશે.

ઉપરની બન્ને દવા જેટલા દિન ખાય તેટલા દિનથી બમણો સમય બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ જરૂરનું છે એટલે સાત દિન ખાય તો ચૌદ દિન અને ચૌદ દિન ખાય તો મહીનો એક બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

(બાન્ડી) ખોટલ એમાં ધુંટી + (જેટલા દિવસમાં ધુંટાય તેટલા દિવસમાં ધુંટી) ને બે માટીના ખાલા લઈ નીચલા ખાલામાં તે રાખી તેની ઉપર ઉપલો ખાલો ઢાંકી

+ ચારે ચીજ એક તોલો હોય તો અરધી ખોટલ શરાબ જોઈએ અને ચાર તોલા હોય તો બે ખોટલ જોઈએ.

કપડમેટ કરી ડમરૂ યન્ત્રની પેઠે બનાવી ચુલાપર મૂકવું અને નીચે પચાસ તોલા છીકરી કાઢીયું મૂકી આંચળ જેવી વાટનો દીવો કરવો. પાલાનું તળીયું અને દીવા વચ્ચે બે ત્રણ આંગળનું છેદું રહે તેમ કરવું. ઉપરના પ્યાલા ઉપર બીનું લુગડું રાખ્યા કરવું અને તે બીના લુગડા કરતાં પણ શરાખથી તળીયું તર રાખ્યું હોય તો વધારે સારું. વિશેષ ઉમદા થશે.

માત્રા—ચાવલભાર અનુપાન—માખણમાં—સાત દિવસ એકજ વાર. પથ્ય ખટાર્ષ, ખાંડ, મરચાં, ગોળ બંધ. મોહું જરા પણ નહીં આવે.

શરાખ (પ્લાન્ડી) અથવા કેવલ પાણીમાંજ ઘુટે તોપણ ચાલે પણ તે પ્રથમના જેવું ઉત્તમ થશે નહીં. રોગ તો મટશે ખરો.

જો દરદીને દવા સખત પડે તો આ દવા એકાંતરે દેવી. પણ ખોરાક તો સાથેજ દેવો. જો આટલી માત્રા સહન ન થાય તો તેથી પણ અરધી માત્રા દેવી.

ખોરાકમાં ઘી દૂધ ખૂબ ખાવું. જેટલું પચે તેટલું ઘી વિશેષ ખાવું.

દવા બંધ કર્યા પછી પણ અકવાડીયું કરી પાળવી.

ફાયદા—આતશક મટી જશે, નામઠી દૂર થશે. નિર્મલને નિર્મલતા મટાડશે તે તંદુરસ્તને બહુ તાકાદ આપશે. તથા સરસામ-શીત-શીતળતા થઇ જાય નાડી બંધ થઇ જાય, શરીર થંડુ થઇ જાય મતલબ શરદી એવી થઈ જાય કે પરિણામે બહુધા મૃત્યુવશ થઈ જાય છે, તે રોગને સારસામ-સીતાત્રા-સનેપાત કહે છે તે રોગ ઉપર પણ આ દવા અકસીર છે. એકજ વખત ચાવલભાર દેવાથી તે અકસીર છે. આ દવા અતિ ઉજ્જવળ વીર્ય છે. તેથી શીતલ ઋતુમાં દેવાય તો વધારે સારું.

આતશક વાલાને ગરમ ઋતુમાં તેમજ સરસામવાળાને પણ ગરમ ઋતુમાં દેવા અડચણ નથી. બાકી તાકાતને માટે લેનારને તો શરદ ઋતુમાંજ દેવી.

૧૭ સર્પનો ઇલાજ:—

ઘાળી ચણેડીનાં મૂળીયાં ઘસી ડાંખ ઉપર ચોપડવું તથા ગાંજ ભાર ઘસી પાછ દેવું. બહુ ચડ્યો હોય તો તાલવે, છાતી અને ડાંખ ઉપર લગાડવું આથી દસ્ત થાય છે. બહુ ચડ્યો હોય તો એક તોલા સુધી પાણી જાય ત્યાં સુધી હરકત નથી. ઘાળી ચણેડીને અભાવે રાત્રી ચણેડીનું મૂળ ચાલે પણ તેમાં તેવો ગુણ નથી. ઝેરી દવા છે, તેથી ખવરાવવામાં વિચાર કરવો.

૧૮ ચામડીનાં તમામ દરદો—

ખસ, દાદર શીળસ વગેરે. પારો, હડતાલ, મનશીલ, ગંધક, કપુર, કાલાંમરી, કપીલો, ચામડાની રાખ, શંખભસ્મ, મોરચુયુની રાખ, મુઝદાસીંગની રાખ, આવચી, પીસીને ચૂર્ણ કર્યા બાદ કરંજીયાના તેલમાં ચપટી ભરી માલેસ કરાવવું.

રતવા ઉપર પણ ચાલે છે. રતવા માટે માખણ કે ઘીમાં મેળવી ચોપડવું. ખસ ખરજવું કાલી રાત્રી દાદર વગેરેને નિર્મલ આ દવા કરે છે.

આખા શરીરમાં ખસ-કંકુ, દાદર, જે એક જાતના દુષ્ટ છે તે હોય તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવાથી એક રાતમાં મટી જાય છે. પ્રથમ જુલાય દીધા બાદ ઉપરની દવા બા. ૨ તથા રાજા તોલા ૨ જે તથા પાશેર એટલે દસ અથવા પાંચ તોલા તેલ લઈ સર્વ મેળવી શરીરે ચોપડવું તે સગડીથી તાપવું એમ એક પહોર પછી ફરી દવા લગાવવી. ફરી શેકવું એમ આખી રાત એટલે ચાર પહોર સુધી શેકવું. સુવું નહીં, અને પછી ગૌમૂત્ર તથા છાણુ શરીરે ચોળી નાહી નાખવું. ગરમ કે થંડા ગમે તે પાણીએ નહાવું પછી પાંચ સાત દિવસ સુધી થંડા પાણીથી નહાય તો ઉમર ભર ખસ ખરજ થશે નહીં. રાત્રે વાળુ કયાં પછી આ દવા લગાડવી.

૧૯ (સ્વામી ભૂમાનંદ-પંજળી સૂચિત)

શંખીયો, દાલચીકણો, હીંગળો, રસકપુર એ ચારે ચીજ એક એક તોલો એટલે કુલ ચાર તોલા લઈ તેનો ઉપર મુજબ ઉપયોગ કરવો.

૨૦ ખવાસીર (ખુની અને બાદી)

સીકા-સીસાને લોઢાની કડાઈમાં રાખી અગ્નિ ઉપર રાખી ગાળ્યા પછી આકડાના જડની લાકડી, બાવળની ઉપરની લાકડી, જેનાં દાતણ કરવામાં આવે છે તે પાતળી શાખા રૂપ લાકડી તથા વીલની પાતળી લાકડી, જેને પાંદડાં લાગ્યાં હોય તે ડાંખલી એમ ત્રણેને લીલીને લીલીજ લેવી. ત્રણે સરખા વજન લેવી અને પછી એ ત્રણેને દાતણની ઝુડીની પેઠે સરખી ઝુડી બનાવી બાંધી તેની એક તરફ કુચો કરી (ડોચો-દામમાં જવાના કુચાની પેઠે કુચો કરવો) આવી બે ત્રણ ઝુડી કરી રાખવી-આ ઝુડીને શીશાના રસમાં ફેરવતી જવી તે નીચે તાપ રાખવો. ફેરવતે ફેરવતે ઝુડી સુકાઈ જાય ત્યારે બીજી ઝુડી લઈ ફેરવવી. મત-લય એ ઝુડી લીલીજ હોવી જોઈએ આથી તમામ સીસાની ખાખ થઈ જશે એટલે ઉતારી કપડાંછાણુ કરી રાખી લેવી. માત્રા ૧ રતી અનુપાન ચીનીયા માખણુ એટલે જેને ખૂન ન જતું હોય તેને માખણુમાં પંદર દિવસ સુધી દેવી. પથ્થ મરચાં, ગોળ, ખટાઈ બંધ. કાળા મરીની છૂટ.

ઉપયોગ--અતિસાર ઉપર મુનક્કામાં નાખી માત્રા દેવી તો ત્રણ દિવસમાં બંધ થશે.

૨૧ ઝાડો.

બદ્ધજમીનો ઝાડો થઈ આવે છે કે જે અતિસારથી અલગ હોય છે તે ઉપર--

અમરૂદ-(જમરૂપ) નાં કાચાં ફૂલ તોલો એક તથા તેનાં પાંદડાં તોલો ૧૮૬ એ બેને ઘુંટી તેમાં થોડુંક નીમક મેળવી ભાંગતી પેઠે છણીને પાઈ દેવું. એવી રીતે આખા દિવસમાં બે ત્રણ વાર એટલાજ વજનમાં પાવું તો તેથી ઉક્ત પ્રકારનો ઝાડો બંધ થઈ જશે.

૨૨ સુજક-પ્રમેહ--

જેની ઇંદ્રિની અંદર જખમ થઈ જાય છે તેથી પેશાબ કરતી વખતે જલન થાય છે

તથા કદી લોહી પણ નીકળે છે તેને સુગ્રક કહે છે, તે ઉપર ગાજરના અધાણાનું પાણી પીવું. તે બનાવવાની વિધિ:—

એક શેર પક્કા ગાજરને ઉપરથી છોલી સાફ કરી તેનાં ઉભાં ઉભાં આંગળી જેવડાં ફાડીયાં કરવાં અને તેને માટીના રીઠા વાસણમાં નાંખી તેમાં છ શેર પક્કા પાણી નાંખવું નીમક એટલું નાંખવું કે જેટલાથી ખાંધ શકાય એટલે આપણે ખાંધ શકીએ છીએ એટલું અર્થાત્ રા. ૧૦ ભાર સુધી નાંખવામાં આવે છે. મતલબ ખાંધ શકાય અને સ્વાદ લાગે એટલું મીઠું નાંખવું. તથા લાલ મીરચ (મરચાં) આરીક પીસી થોડોક સ્વાદ આવે તેટલાં નાંખવાં. ઉપરાંત રાત્રી તોલો ૧ પીસીને (આરીક) તેમાં મેળવી દેવું અને પછી તેને પાંચ છ દિવસ સુધી એમ મેળવી રાખવું. વચમાં રોજ હલાવ્યા કરવું જ્યારે પાણી ખાટું ખાવા જેવું સ્વાદિષ્ટ થઈ જાય ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવો, એટલે તેનું પાણી જેટલું જાણે તેટલું રોજ પીવું. બેશરથી જ્યારે એક દિવસમાં ન પીવું તથા ખોરાક સાથે તથા ખાલી પણ પીવાય છે. ગાજર ખાવામાં પણ અડચણ નથી. આથી ચાર પાંચ રોજમાં આરામ થઈ જાય છે. પરંતુ જનિત દીન અને હમેશ ખાય તો પણ ફાયદોજ છે. એથી જન્મ અંધ થઈ સુગ્રક મટી જાય છે.

૨૩ જાતર જમ—

ડાખી બાળુ પાંસળી તરફ એવી પીડા થાય છે કે જેથી આદમી એકદમ મરી જાય છે અને શરીર બહુ પડકારી જાય છે એવો ભયંકર રોગ છે તે ઉપર અકસીર.

થોરના દૂધમાં અજમાયનને પલાળી તવા પર શેકી લેવા અને જ્યારે લાલ થઈ જાય ત્યારે તે અજમાયનમાંથી ચાર માસાભાર ગરમ પાણીની સાથે દેવાથી તેજ વખત આરામ થઈ જાય છે.

૨૪ ધાતુક્ષીણતા-ધાતુશ્રાવ—

સમુદ્ર શોષ જે રાઈના દાણા જેવડી અને રંગમાં પણ કાંઈક રાઈને મળતું આવે છે તે ચાર માસા લઈ તેને પાણીમાં ઘુંટી પાશેર પાણી નાંખી તેમાં થોડી મીઠી નાંખીને વગર છાણે પી જવી. સવાર અને ચાર વાગે સાંજે એમ બે વખત પીવી. આ દવા એવી છે કે જે માણસ રોજ પોએ તેનું શરીર દીમાક થાંડું તથા ચહેરો લાલ થઈ જાય છે અને વીર્ય જમાવી દે છે.

૨૫ (૨) કલ્પભિસ્મ—

વડનું દૂધ માખણમાં ૪ મહુવા નામનું ધાન્ય જેને થેત્રા કહે છે તેનો તાજો લોટ તોલા ૩ ખાંડ તોલા ૨ ઉપર દૂધ પીવું ૫-૭ દિવસમાં અંધ.

૨૬. ગભધિન—

(સ્વામી રામાનંદજી) પ્રથમ સ્ત્રીને ઋતુ આવ્યા પહેલાં બે ત્રણ દિવસ પહેરથી ખોરાક સાત્વિક તથા થોડો ખવરાવવા માંડવો ને તે ઋતુથી નહાય ત્યાંથી બે

ચાર દીવસ સુધી તેવો હલકો ખોરાક લેવો.

ત્યારબાદ કેશર, સાલમ, તથા શીવલીંગીએ ત્રણ ચીજ સરખે વજનને લઈ ચૂર્ણ કરી પછી તેમાંથી છ માસા (અરધો તોલો) લઈ એક શેર પક્કા દૂધમાં ઉકાળવું અને જ્યારે પોણો શેર રહે ત્યારે ઉતારી તેમાંથી અરધ દૂધ મરદે પીને સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો. થંડુ દૂધ એટલે ધારોણ્ય જેવું થયા પછી પીવું અર્ધા કલાક પહેલાં પીવું સંભોગ કર્યા પછી ઓરત પડી રહે અને વીર્યને અને ત્યાં સુધી આકર્ષણ કરી ધારણ કરે, જેથીલે અને થોડાક વખત પછી બાકી રહેલું અરધ દૂધ ઓરત પી લે. અરધી કલાક બાદ ઉડીને ચોનીને ઓરતે હળવેથી ઉપર ઉપરથી થંડા પાણીએ ધોઈ નાંખવી. મતલબ અંદરથી બહુ ન ધોવી. જો ગરમીની ઋતુ હોય તો ચોની ઉપર (ચોનીને સહેજ ઉપરથી ધોઈ નાંખ્યા બાદ) બીનું કપડું રાખી એમનું એમ ચતું પડયું રહેવું. આ પ્રયોગથી પહેલેજ દિવસે ગર્ભ રહી જશે નહીં તો પણ ત્રણ દિવસ સુધી તો કરવું અને એમ કરતાં પણ ફળ ન જણાય તો બીજી વાળીએ ઋતુ વખતે એજ પ્રમાણે કરવું.

૨૭.

આંખની દવા (ફુલાં, ખીલ, પાણી ઝરવું, આંખની લાલાશ, બળત્રા, પડ, ચીપડા, ધંધ વગેરે મટી—આંખનું તેજ વધવા ઉપર)

સીરસ (સીરીશ—સરસડા) નાં બીજ અને સીસા મીઠા (લાહોરી નીમક એટલે સીંધવના વચમાંનો ચળકતો ભાગ—અંદરનો માવો અને તે સફેદ હોવો જોઈએ. રાતો કે કાળો ન હોય) અને સીરસનાં પાંદડાં એ ત્રણ ચીજ નીચે પ્રમાણમાં લેવી. સીરસબીજ પાંચ તોલા. પત્ર ૫ તોલા સીસા મીઠા ૨૫ તોલા. (બીજ અને પત્ર લીલાં લેવાં) ત્રણને પીસી લુગદી કરી તેની પર કપડમેટ ૭-૮ કરી (ચીકણી માટી વડે) પછી તેને એક કુડલીમાં રાખી મોં બંધ કરી એક પહોરની આગ દેવી. અથવા ૨૦૬૨૫ છાણાની ખાડામાં આગ દેવી, થંડુ થયે કાઢી અંદરથી કાઢતાં સફેદ ડબ્બી જેવી નીકળશે તેને વાટી ભરી રાખવું અને સુરમાની સમાન કાચ, શીશા, રૂપા સોના વગેરેથી દીવસમાં બે વાર આંજવું. આ દવા બળતી નથી.

આથી ઉપરાંત રાજા-મહારાજાને માટે જરા ફકડ થંડો સુરમો બનાવવાનો હોય તો વિશેષ નીચે પ્રમાણે કરવું કે જેથી અતિશય ખુશખોદાર થંડો સુરમો થશે. કાળા સુરમાની ડબ્બી લાવીને તેને લીંબડાના ઝાડને કોરી તેની વચમાં તે ડબ્બી ૭ દીવસ અને વધુમાં વધુ જેટલા દીન રખાય તેટલો વધારે ગુણુ છે માટે રાખી પછી તેમાંથી કાઢીને પછી આ સુરમાના વજન બરાબર ઉપરની સીરસવાળી ડબ્બી મેળવીને કેવડા અથવા ગુલાબના અરકમાં એક બે દીવસ પીસી રાખી લેવાથી સરસ થંડો સુરમો થશે અને તેથી આંખને ફાયદો થશે.

૨૮ સારસ્વત ચુર્ણ—

(૧) ગહુ ચ પામાર્ગ વિડંગ શંખિની ।

બ્રાહ્મીવ ચા શુંઠીજ સતાવરી સમા ॥

ઘૃતેનલેહ્યા પ્રકરોતિમાન ।

સ્ત્રિભિર્વિનૈઃ શ્લોક સહસ્ર ધારણા ॥ ૧ ॥

ગળો, અંધેડો, (બીજ) વાવડીંગ, શંખાવળી, ખાહી (ખડ) વજ, મુંડ, શતાવરી સમમાત્રા ઘૃત સાથે અવલેહ દિન ત્રણ.

(૨) નંબર ૧ માં લવીંગ ને જાવંત્રી વધારો.

(૩) ઉપલેટ, આસોદ સીંધવ, અજમો, જીરું શાહજીરું, મુંડ, મરી, પીપર, પહાડમૂળ શંખાવળીનાં ફુલ, એ બધાં સમ વજને લેવાં અને બધાના વજન બરાબર વજ લઈ તેને ખાહીના રસની ભાવના દેવી. બાદ મધ સાથે અવલેહ ટાંક ૪ નિત્ય દીન ૪૯ સુધં લેવું તેથી બુદ્ધિ અને વિદ્યા વધે.

(૪) ખાહી, મુંડી, પીપર મુંડ (ઉપલેટ) મુંડ, વજ એ સર્વનું ચુરણ કરી ઘૃત સાથે અવલેહ કરવો રોજ ટાંક ચાર ખાવાથી મુખ પંડિત થાય.

(૫) ત્રિકટુ, ત્રિકલા, ધાણા, યવાની, શતાવરી, વજ, ખાહી, ભારંગી મધ સાથે અવલેહ લેવાથી મુખની પણ પંડિત જેવી વાણી થાય.

(૬) ખાહી અતિવિષ, વજ, ચિત્રો, સુવા, હળદર, તગર, દેવદાર, દારૂ હળદર, પાક (કાળીવદર, પહાડમૂળ) કડુ, કડાછાલ, નીંબછાલ, શતાવરી, શંખાવરી, શંખાવલી, રેણુક બીજ, હરડે, સુખડ, નસોતર, દાંતી, માલકાંકણી ઉંધાકુલી, ઇંદ્રવારણી ત્રિકટુ એ પ્રત્યે ટાંક ૪ લઈ પાંચ શેર ઘીમાં નાંખી ઓસડ સિદ્ધ કરવું.

(૭) વજ, ખડખાહી, તીખાં, આમળાં, શતાવરી, ગોખરૂં, ગળો, જેડીમધ, વાવડીંગ હરડે, ચિત્રો, મધ અને ઘી સાથે અવલેહ આંખે તેજ વધી બલિષ્ઠ થાય.

(૮) અશ્વગંધા, અજમોદ, જેડીમધ, સીંધાલુણ, પીપળો, અકુસો. વિદ્યાખાહી શંખાવળી, ઘૃત સાથે ગોળી.

(૯) માલકાંકણીનું તેલ ગુંજા જેથી વધતું ટાંક બે સુધી ચડતે ચડતે ખાવું.

સૂર્યઅહણ હોય ત્યારે પાણીમાં ઉભા રહી લેવાથી કવિના જેવી બુદ્ધિ થાય.

ઉક્તાતેલ વાગ્વાહિની મંત્રી જીજ્ઞાસુ લખે તો સાક્ષર કવિ કાવિદ થાય.

૨૯ મંજીષ્ઠાદિ—

મજીષ્ઠ, હરડે, ખેડાં, આમળાં, કડુ, વજ દારૂ હળદર, ગળો, લીંબડાની છાલ. એન મિશ્રણથી વાત રક્ત, ઉપદંશ વિક્રીયાને મટાડે છે.

૩૦ પુષ્પપ્રાપ્તિ ગર્ભધાન પ્રયોગ—

(ભાવપ્રકાશમાંથી)

(૧) કડવી તુંબડીનાં બીજ, નેપાળો, પીપળ, ગોળ, મીઠોળ, મદીરાની નીચે રહેલે

કદડો ને જવખાર એમને ઘોરના છીરમાં વાટી વાટ બનાવી યોનીમાં રાખેથી રજ ઉત્પન્ન થાય.

(૨) માલકાંકણીનું પાંદડું, સાજખાર, જેઠીમધ, ખપાટ, સાજખાર, વજ અને ખીબલો એને ટાઢા દુધમાં વાટી પીએ તો અટકાવ આવે.

(૩) બલદાણા, સાકર, જેઠીમધ, ખપાટ, વડવાઈના અગ્ર કુણા ભાગ, નાગકેસર, એને મધ દુધ તથા ઘીમાં વાટી પીએ તો વંધ્યા પુત્રવતી થાય.

(૪) ઋતુસ્નાતા સ્ત્રી આસોદના ક્વાથથી પકાવેલા દુધમાં ઘી નાખી પ્રભાતે પીએ તો ગર્ભ રહે.

(૫) ઋતુસ્નાતા પુષ્પ નક્ષત્રમાં કહાડેલી ઘોળી ભોંરીગણીના મુળને કુંવારી કન્યાના હાથથી દુધમાં વટાવી પીએ તો ગર્ભ રહે. નિઃસંશય છે.

(૬) પીળા ફુલના કાંટા શરીયાનાં મુળ, ધાવડીનાં ફુલ વડવાઈનાં ફુલાં અગ્ર અને શ્યામકમળ એને દુધમાં વાટી પીએ તો અવશ્ય ગર્ભ રહે.

(૭) જે સ્ત્રી ઘોળા ફુલના શરપંખા સહિત જીરું તથા પારસપીપળાના ડોડવાને વાટી પીએ અને પથ્ય ભોજન કરે તેને અવશ્ય દીકરો આવે.

(૮) ગર્ભિણી સ્ત્રી ખાખરાના એક પત્રને દુધમાં વાટી પીએ તેને ગળવત્તર દીકરો આવે એમાં સંશય નથી.

(૯) કૌયાના મૂળને અથવા કાકના ગર્ભને અથવા શિવલીંગી નાખીને દુધમાં પીએ તો ગર્ભિણી કદી પણ દીકરી ન જણે.

(૧૦) ગર્ભિણી આઠ દિવસ સુધી જીયાપોતાનાં મુળ કાળી ગરણી તથા શિવલીંગ એ વાટી પીએ તો તેને સર્વથા દીકરી અવતરતીજ નથી.

૩૧ ગર્ભવિરોધ—

(૧) જે સ્ત્રી ઋતુના સમયમાં પીપળ, વાવડોંગ, અને ટંજણખાર એ ત્રણને સમભાગે લઈ ચુર્ચુ કરી દુધની સાથે પીએ તે સ્ત્રીને કદી પણ ગર્ભ રહેતો નથી.

(૨) જે સ્ત્રી ઋતુના સમયમાં જસુદના ફુલને આરનાલથી વાટીને ત્રણ દિવસ સુધી પીએ અને ચાર તોલાભાર સારા જીના ગોળનું સેવન કરે તેને કદી પણ ગર્ભ ન રહે. (વળી જીઓ વૈદ્ય વલ્લભ)

૩૨ રસાયણ પ્રયોગ—

(૧) મધ, પીપર, સિંધવયુક્ત વંશલોચન, અને સાકરયુક્ત ત્રિકલા સિદ્ધ રસાયન છે.

(૨) એક ભાગ ટાઢું પાણી, એક ભાગ દૂધ, એક ભાગ મધ, જે ભાગ ઘી, એ ભોજનથી પહેલાં પાન કરવામાં આવે અથવા.

(૩) ત્રણ ભાગ ટાદું પાણી, ત્રણ ભાગ દુધ, ત્રણ ભાગ મધ, અને ત્રણ ભાગ ઘી એઓનું ભોજન પહેલાં પાન કરવામાં આવે તો તેથી જીવાની સ્થીર થાય છે.

(૪) રસાયણ ગુણો ઇચ્છનાર માણસે વર્ષાઋતુમાં સિંધવ, શરદઋતુમાં સાકર, હેમંત ઋતુમાં સુંઠ, શીશીરમાં પીપળ, વસંતમાં મધ, અને ગ્રીષ્મમાં ગોળની સાથે હરડે ખાવી.

૩૩ અમરવટી.

ચાર તોલા લોહચૂર્ણ, બાર તોલા ગુગળ, વીસ તોલા વ્યોષ (સુંઠ, મરી, પીપર) અને બત્રીસ તોલા ત્રિક્ષ્ણમાંથી નિત્ય એક તોલો ચાટવામાં આવે તો અમરપણું જ પુષ્ટ થાય છે.

૩૪ ઉધરસ ઉપર.

મનશીલ, પીપર, સિંધવ, સુંઠ, મરી, વાવડીંગ, કઠ, અને હીંગનું ચૂર્ણ મધ અને ઘી સાથે ચાટવાથી કાસ, શ્વાસ, હીકા મટે છે.

૩૫ ઔષધી સંગ્રહ કલ્પવલ્લિ.

(૧) ઋતુ સમયે સ્ત્રી સ્નાન કરી પાઠાનું પાંદડું પીએ તો ગર્ભ રહે નહીં.

(૨) રસવંતી, હેમવંતી, (ગોખ) આમળાં એનું ચૂર્ણ ટાઢા પાણી સાથે રોજ પીએ તો સ્ત્રીના રોગનો પણ નાશ થઈ જાય ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરવાની તો વાત જ થું કરવી.

૩૬ રહસ્યયંત્ર.

સુવર્ણ, ચાંદી, અને તામ્ર ઘૃત સાથે ખાવાથી ગર્ભ સ્થિત થાય છે.

૩૭ અમૃતવર્તિકા રસાયન.

ત્રિક્ષ્ણ, ત્રિકટુ, વ્યાલી, ગળો, ચિત્રકલાલ, નાગકેશર, આદુ, ભૃંગરાજ, નિર્ગુંડી (ન-ગોડ) હળદર, દારૂહળદર, ઈંદ્રજવ, દાક્ષિની (તજ) એલચી, કુંભારી શીવણ, (મધ કમણી) ગંભારી, વાવડીંગ, વજ, એમનું આઠ તોલા પ્રત્યેકનું ચૂર્ણ લઈને ગોળ બસો તોલા મેળવી ત્રણસો સાઠ બત્તી બરાબર બનાવવી. પછી તેમાંથી એક ખાઈ તેની ઉપર પાણી પીવું. કડવું, ખાદું અને ખાઈ જ્યાંદે ન ખાવું. જો રોજ તેમાંથી ભોજનની આદિ અથવા સાયંકાળે એક કર્ષ ભર ખાય તો વડવાનલ સમાન જઠરાગ્નિ વધારે અને તે ઉપર બલ, વીર્ય, પુષ્ટિ કરી રસાયન ગુણ આપે વગેરે બહુ પ્રશંસા કરે છે.

૩૮ વાજકરણ-નારસિંહ ચૂર્ણ.

(૧) શતાવરી, ગોખરૂનું ચૂર્ણ, ચોસઠ ચોસઠ તોલા, વારાઝીકંદ, તોલા ૮૦, ગળો તોલા ૧૦૦, બીલામાં તો. ૧૨૮ ચીત્રક તોલા ૪૦, શોધેલા તિલ તોલા ૪૦, ત્રિકટુ, તોલા ૩૨ (ત્રણ મળી) ખાંડ તોલા ૨૮૦, મધ તોલા ૧૪૦, ઘી તોલા ૭૦, શતાવરીની બરાબર વિહારી કંદ એ સર્વેનું ચૂર્ણ કરીને ચીકણા વાસણમાં ઘાલી રાખી લેવું પછી તેમાંથી જે

તોલા અથવા નેટલું ધટ હોય તેટલુંજ નિત્ય એક માસભર ખાય તો વૃદ્ધાવસ્થા નષ્ટ થાય. નવી જુવાની પ્રાપ્ત થઇ બળ પુષ્ટિ વધે વગેરે ઘણાજ ફાયદા બતાવ્યા છે, અને ઘણા રોગ મટવાનું લખેલ છે. જેવા કે—શરીરની ગુલ્મછર, સફેદખાલ, ગાંડાપણું, મેહ, પાંડુ, પીનસ, અઢાર કુષ્ટ, આંઠ ઉદરરોગ, ભગંદર, મૂત્રકૃચ્છ, ગૃધ્રસ, બ્રમક, ક્ષય, પાંચ પ્રકારના કાસ, એંસી વાત વાયુરોગ, ચુમાલીસ પીતરોગ, વીસ કફરોગ, સન્નિપાત, સંપૂર્ણ બવાસીર (હર્ષ) તે સર્વે રોગને એવા નષ્ટ કરે છે કે બળે ઇંદ્રનું વળ, વૃક્ષને છેદે અને શરીર કાંચન સમાન દૃઢ થાય છે.

૩૯ મંથાબ્ર રસ.

પારો ને ગંધક તોલા ૪ (દરેક) નિશ્વંદ્ર અબ્રકબરમ તોલા ૨, કપૂર તોલો ૧, બંગ આઠ માસા, તામ્ર તોલો અરધો, લોહ તોલો ૧, વૃદ્ધદાશક (વરધારો), જીરૂ, વિદારી કંદ, શતાવરી, તાલીમખાનું, ખરેટી (બલી) કોચાં બીજ, અતિવિખ, બ્યક્ષણ, લવિંગ, ભાંગ નાંખવી. સફેદ રાણ, અજવાયન, એ સર્વ ચાર ચાર માસા લઇ પીસી પછી બે રતી લઇને સેજ ખાવી. ઉપરથી ગરમ દુધ પીએ તો સો સ્ત્રી ભોગવે. અર્થાત્ સ્તંભક, વીર્યવર્દક, દબાવક હારક છે.

૪૦ હરશશાંક વિધિ.

શાલ્મલી—સંભલ, સેમળાની છાલના રસમાં ગંધક ભીંજવી—ભાવના દર્ધ પછી એક માસો રોજ ખાવાથી કામદેવસમ રૂપ સંપન્ન થઇ સો સ્ત્રી ભોગવે અને બલ વીર્ય આયુ-વર્દક વગેરે ગુણુકારી છે.

૪૧ કામધેનુ.

ગંધક, તથા આંબળાને આમળાના રસમાં ભાવના દઇને સેમળાના રસમાં ૭ ભાવના દેવી. પછી તેમાં ખાંડ અને મધ મીઠાવી ચાટે અને ઉપરથી દુધ પીએ તો તે પુરૂષ ૮૦ વર્ષ સુધી સેંકડો સ્ત્રી સાથે રમે છે.

૪૨ રસાયણ પ્રયોગ—

નાકુઓ કરકે રહિત ઓર પવનસેં હુ હે હુવે ખીલાવેં ૨૫૬ તોલા લેકર તિન્હો કો ઇંટ કે ચૂર્ણ સે ઘી સકર ઓર જલસેં ધો કર પવન મેં સુરવા દેવે જબ સુરખ જાવે તબ તિન્હો કો દો ફાંક બનાકર ચો ગુને જલમેં પકાવે જબ ચોથા ભાગ રહે તબ છાન ઓર થંડા કર બરાબર કે દૂધ સેં પકાવે જબ ચોથા ભાગ રહે તબ ઠંડા કર બરાબર કે ઘૂત સેં પકાવે પીછે તીસસેં આધી સ્વાંડ મિલા મસ્તસેં (મુષ) મયન કરે પીછે સાત રાત્રિ ઉસકો રહે તિસસેં વહ અમૃત સેં ખી અધિક હો જાતા હૈ પીછે પ્રાતઃકાલ સ્નાનાદિ કરકે યોગ્ય માત્રા સ્વાવે ઓર અનુપાન, આત્મપ, મૈથુન, ઇન્હો કા પરિહાર નહીં. યથેષ્ટ ચેષ્ટા કરે.

૪૩ ત્રિફલા રસાયન

હરડાં, બહેડાં, આમળાંનું ૪૦૦ ચારસો તોલા ચૂર્ણ બનાવી પછી તેને સાતવાર ભાંગરાના રસમાં બીજવી ફરી છાયામાં સુકાવી લે એથી ૬ ભાગ ગંધક ચૂર્ણ નાંખી તેથી અરધ પારો નાંખે પછી તેમાં મધ અને ઘૃત મેળવી પુરૂષ માત્રા કરી નિત્ય ભોજન જીર્ણ થઈ જાય ત્યારે અથવા ભોજનમાં આદિમાં ચાટે તો દષ્ટિ પ્રસન્ન થઈ જાય છે અને પુરૂષને વ્યાધિ થતો નથી. આ પુરૂષ ૩૦૦ વર્ષ જીવે છે કામદેવ જેવું રૂપ, દેહ, વીર્ય, બલ વધે છે. બુદ્ધિ સ્મૃતિ વધી ધીર થાય છે. સેંકડો સ્ત્રી ભોગવે છે આ વડવાનલ તુલ્ય થઈ જાય છે. આ રસાયણ ૮૦ વાતજ રોગને, ૪૦ પૈત્તિક રોગને ૨૦ કફજ રોગને તેર સન્નિપાત રોગને નષ્ટ કરી દે છે તથા સંપૂર્ણ રોગ આથી કરીને ભાગી જાય છે.

૪૪ રસોદ્રવ શામન

જ્યારે પુરૂષને રસ અજીર્ણ થઈ જાય છે (રસાયન-પારદ ખાવાથી રસાજીર્ણ થઈ જાય છે) ત્યારે નાભિની જડમાં શૂલ થઈ જાય છે. નિદ્રા, આલસ્ય, જ્વર, અરૂચી, જડતા મલગ્યાદિ, રોગ ઉપજી આવે છે “ રસાયનક્રિયેસંતે ” રસકા અજીર્ણ બનકર એર ત્રીન દીન યત્ન એરતકી પ્રતિ ક્રિયા કરની ઉચિત છે. જ્યારે રસનું (પારદનું) અજીર્ણ થઈ જાય ત્યારે નિમક (મીઠું-લવણ) સહિત ગોમુત્ર પીવું અથવા સુંક, સીંધવ, સહિત ખીજો રાત્રી જડનું પાન કરવું અને જો પુરૂષને પારો મળેલ સીસુ ખાવાથી ઉપાધિ થાય તો નાગ દેવની શુદ્ધિને માટે ગોમુત્રની સાથે મીઠું (નીમક) અને કારેલાની જડ પીવી તો નાગ દોષ નિશ્ચય નાશ થાય છે તથા વાંઝકંકાડીનાં ફલ; પાતાલ ગાફડી, (પાતાલ તુંબડી) ની જડ તેને ગોમુત્ર સાથે પીએ તો પારદદોષ દૂર થાય અને બહુજ ખાટી વસ્તુ, કડવી, તિક્ત, ઇંડાનું “ ભોજન કરે તો પારો નીકળે. અતિ ખાટી વસ્તુ, લવણ એમનું ભોજન કરે તો પારો મંદવીર્ય થાય. અને પારદ સેવન કરનાર પુરૂષે એક કાલમાં અહાર નહીં કિંતુ ક્ષુધા લાગે ત્યારે ભોજન કરવું. ભોજન નહીં કરવાથી પણ જઠરાગ્નિ મંદ થઈ જાય છે અને પારો શરીરમાં ગુણ કરતો નથી. જો રોગની શાન્તિ કરનારને પારો સમર્થ ન થાય તો વિચિત્ર ભોજન રોગીને ખવરાવવાથી પારો રોગને શાંત કરે છે. પારદસેવી પુરૂષે નિષિદ્ધ પદાર્થનો ત્યાગ કરવો. અને પારાને “ જીરવવા વાળા ” પદાર્થો પણ વર્જ કરવા. તેમજ જઠરાગ્નિ મંદ કરનાર ભોજન પણ યત્નથી ત્યાગવું.

પારદસેવનથી શરીરમાં નળી (સળ) પડે નહીં અને વળી અર્થાત્ ઘોળા વાળા થાય નહીં વળી રોગ પણ પેદા થાય નહીં અને કામદેવ સમાન સ્ત્રીને હર્ષ આવે. વળી પારાથી બુદ્ધિ, સંતાન, બળ, કાન્તિ વગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે.

“ પારાથી ઉત્તમ બીજી ઔષધી નથી. ”

“ વિષ્ણુથી ઉત્તમ અન્ય દેવતા નથી ”

“ વૈદ્યથી ઉપરાંત અન્ય બધું નથી. ”

“ દાનથી ઉપરાંત અન્ય વિધિ નથી ”

નિરંતર પારદ સેવનથી શરીરનું હલકાપણું, સાન્દર્ય, રૂચી, ભારે અન્નનું પણ પચવું, રોગનો નાશ, વીર્યવૃદ્ધિ, વગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૪૫ વાજીકરણ વિધિ

દુધ તથા ઘીમાં સિદ્ધ કરેલ બકરાનાં બન્ને અંડા (વેલીયા) ને પીપળીના ચૂર્ણ અને સીંધાલુણમાં મેળવીને ખાવાથી પુરૂષ સો સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરી શકે છે.

(૨) બકરાના અંડા (વેલીયા) માં સિદ્ધ કરેલ દુધમાં વારંવાર તિલને ભીંજવીને પછી ખાવામાં આવેથી સો સ્ત્રીને ભોગવી શકે છે.

∴ આ પ્રયોગ ઘણા ગ્રંથોમાં છે.

૪૬ મહામહન મોદક

બીજો સહીત ભાંગનાં પાંદડાંને ઘીમાં શેકીને સમાન તડકા છાંયામાં ચૂર્ણ બનાવી લેવું પછી શતાવરી, વિદારીકંદ, ખરહટી (બલદાણા) પીપળીમૂળની છાલ, ગોખર, તાલ-મખાનું, (એખરો) કૌંચબીજ, એ સર્વ સમાન ભાગ લઈને સર્વથી ચોગણું ભાંગનું ચૂર્ણ લઈ પછી શતાવરીના રસમાં, તથા વિદારીકંદના રસમાં અને દુધમાં આ ચૂર્ણને ભીંજવી-ભાવના આપી તે પછી તે સર્વ ચૂર્ણથી ચોગણી સાકર મીલાવી પછી સાવધાન થઈ વૈદ મંદ મંદ અગ્નિથી પકવતો રહે. જ્યારે પાકની તરેહથી પાકી જાય ત્યારે કાલા તલને ઘીમાં ભુંજી ચૂર્ણ કરી તેમાં મેળવે. પછી સુંક, મરી, પીપર, દાલચીની(તજ) એલચી, તેજપાન, સીંધાલુણ, ધાણા, જવંત્રી, જાયફળ, નેત્રવાળો, શાહજીર, સફેદ જીર, કચુરો, શેષગુંદર, નાગરમોચ, મેથી, મુરમાંસી, જટામાંસી, તાલીસપત્ર, વરણા (વાયવરણ) ગડોગા હરડે, સોફ, ચચ, દેવદાર, માલકાંકણી, લવીંગ, આમોદડને નીરંતર બાળકાને સેવન કરાવે તો દસમા વર્ષમાં બહુજ બળવંત અને બહુજ વીર્યવાન. સુંદર કાંતી રૂપવાન અને શુરવીર એવા બાળક થઈ જાય છે. અને વેદધારક થાય છે. સરળ (પીળો-ખેરનો) શીલાજીત. આ સર્વ સમાન ભાગ લઈ ચૂર્ણ બનાવે. અને સર્વ ચુરણથી ચોથો ભાગ ઈદ્રિયવ. (મીઠા હોવા જોઈએ) નું ચૂર્ણ મેળવે. અને સોંધવ, સુંક, મરી, પીપળનું ચૂર્ણ પણ સ્વાદુતા યોગ્ય, સમજીને મેળવે, પશ્ચાત મોદક બનાવે. સુંક, મરી, પીપર, અથવા દાળચીની એલચી, તેજપાત્ર અને ચૂર્ણમાં લોટણ કરીને અર્થાત્ પાથરે પછી ઇષ્ટ રમરણ કરી ચાંદી સોના કાંસાના પાત્રમાં રાખી ઢાંકી દે પણ પ્રથમ કપુરની વાસના દઈ ઠામમાં ઘાલે પછી પ્રભાતમાં એકમોદક રોજ ખાતો રહે તો નીચે લખેલા અનેક રોગો દૂર થઈ અનેક, કાયદા થઈ દશાયન ગુણુ આપે. ખાંસી, સર્વ શુળ, આમવાત, અષ્ટીલા, કુષ્ઠ, ગતરોગ, સંગ્રહણી આદી રોગ પાંકુ, પીનસ, પ્રમેહ, ક્ષય રોગ, રાજક્ષમાં એકદોશજ રોગ એ દોશજ રોગ, સખીપાતજ રોગ, એ સર્વેને નાશ કરે છે. આ પાચનોમાં ઉત્તમ પાચન છે શમનમાં ઉત્તમ શમન છે. અને રસાયણોમાં ઉત્તમ રસાયન છે. વાજીકરણમાં ઉત્તમ વાજીકરણ છે. અને દ્રષ્ટી, પુષ્ટી બળ, વર્ણુ એ તેને વધારે છે આ મોદક એક વરસ ઉપરાંત બાળકાને બક્ષણ કરાવામાં આવે તો બાળકના શરીરમાં ગૃહણ દોશ અને રોગોની નીવૃત્તિ થઈ જાય

છે. જેમ ગરૂડથી સર્પોની તેમ છે. મોઢક ખાવાથી પુરૂષ સો સ્ત્રી બોગવી શકે છે અને વીર્ય સહિત વૃદ્ધ મનુષ્યને પણ ફરી વીર્ય ઉપજે છે આથી ઉત્તમ વાજીકરણમાં અન્ય નથી. આના પ્રતાપથી પુરૂષ મૈથુનમાં ઘોડા સમાન પરાક્રમ દાખવે છે અને આના પ્રતાપથીજ વૃદ્ધપણે વંધ્યા નારીમાં પુત્ર પેદા કરી શકે છે. અને આના પ્રતાપથી કામદેવ સમવાણી, બલ, ગાન, પઠન કરી શકે છે અને આના સેવન કરનારા પુરૂષને સ્ત્રી કામદેવરૂપ દેખે છે અને આના સેવનથી આરોગ્ય વૃદ્ધિ થાય છે અને આ મોઢક સેવવાથી નારી કામદેવની સ્ત્રી રતિ સમાન થઈ જાય છે એટલે તેણીની વાણી રતિ સમાન થાય છે. આની ઉપર કોઈ તરેહનું મધુર તથા સ્નિગ્ધ ભોજન કરાવાનો નિયમ નથી. આમાં મોઢક બનાવતી વખતે બેસનું દુધ મેળવવામાં આવે છે આમાં પાણી હરગીજ મેળવવું નહીં.

૪૭ રતિવિલાસ મોઢક

મીઠા ઇંદ્રજવનું ચુરણ ૩૨ તોલા ઘૃત તોલા ૨૬ ખાંડ તોલા ૬૪ શતાવરીનો રસ તોલા ૬૪ ઇંદ્રજવનાં બીજ તોલા ૬૪ ગાયનું દુધ તોલા ૬૪ બકરીનું દુધ તોલા ૬૪ એ સર્વને મેળવી પકાવવું. પાકી જતી વખતે આંબળાં, શાહજીરું, સફેદ જીરું, ચોસડ ચોસડ તોલા બર મેળવે અને દાલચીની, છત્રાયચી, તેજપાત, કેશર, ગંગેરન (ઇં ગોરીયાં) કૌઆનાં બીજ તાડની કુંપળ કસેર (મોચની એક જાત છે) સોંગોડાં, સુંઠ, મીરચ, પીપળ, ધાણા, ચિત્રો, હરડે, દ્રાખ, કાંકાલી, ખજૂર કુટકી (કકુ) મહુડાં જેઠીમધ, કઠ (ઉપલેટ) લવોંગ, સીંધાલુણુ સરલ (પીળો બેરજો) શીલાજીત, આ સર્વ સમાન ભાગ લઈ ચૂર્ણ બનાવવું અને સર્વ ચૂર્ણથી ચોથો ભાગ મીઠા ઇંદ્રજવનું ચૂર્ણ મેળવવું સીંધવું, સુંઠ, મરી, પીપળનું ચૂર્ણ પણ સ્વાદુતા યોગ્ય સમજીને મેળવવું પછી મોઢક બનાવવા. સુંઠ, મરી, પીપર, અથવા દાલચીની, એલચી, અને તેજપાત એમના ચુરણમાં લાડુને લોટાડે. અર્થાત પાથરે પછી છટ રમરણુ કરી ચાંદી સોના, કાંસાના પાત્રમાં રાખી ઢાંકી દઈ (પ્રથમ કપુરની વાસના દઈ કામમાં ઘાલવા) પછી પ્રભાતમાં ૧ મોઢક ખાવાથી નીચે લખેલા રોગ દુર થઈ અનેક કાયદા થઈ રસાયન ગુણુ આપે છે.

ખાંસી, સર્વશૂળ, આમવાત, અખટીલા, કુષ્ટ, દુષ્ટ ગતરોગ, સંગ્રહણી, આદિરોગ, માંજ, પાંકુ, પીનસ, પ્રમેહ, ક્ષય રોગ, રાજ્યક્ષમા એક દોષજ રોગ, બે દોષજ રોગ, સન્નિ-પાતજ રોગ, એ સર્વનો નાશ કરે છે. આ પાચનોમાં ઉત્તમ પાચન છે શમનમાં ઉત્તમ શમન છે અને રસાયણ છે વાજી કરણમાં ઉત્તમ વાજીકરણ છે અને દષ્ટિ, પુષ્ટિ, બળ, વર્ણ, એમને વધારે છે આમોઢક એક વર્ષ ઉપરાંતના બાલકને બક્ષણુ કરાવવામાં આવે તો તે બાલક શરીરમાં ત્રણાદોષ અનેક રોગોથી નિવૃત્તિ થઈ જાય છે જેમ ગરૂડથી સર્પો નીવૃત્ત થાય તેમ, આ મોઢકનું નિરંતર બાલકને સેવન કરાવે તો દશમા વર્ષમાં બહુજ બળવંત અને બહુજ વીર્યવાન સુંદર કાંતિ રૂપવાન અને શુરવીર થાય છે. તેમજ વેદધારક થાય, અજવાયન, અજમોહ, જીવંતી (મીઠી ખરખો) ગજપીપર આ સર્વે એક એક તોલો લઈ ચૂર્ણ કરી મેળવે પશ્ચાત્ આઠ તોલાભાર મધ, અનુમાન માફક કપુર અને કર્તુરી મેળવે મોઢક તૈયાર કરી રોજ એક મોઢક ખાવો તેથી બલ, પરાક્રમ, વધે છે વાતરોગ, રક્તપિત્ત, મૂત્રકપ્પ પિત્તગુહમ, અમ્મપિત્ત, પિત્તરોગ, વગેરેના નાશ થાય છે. દ્રષ્ટિ, વીર્યપુષ્ટિની વૃદ્ધિ

થાય છે અને આના સેવવાથી લાભની શિથિલતા અને વીર્યનાશ થતો નથી અને નષ્ટ થયેલ જઠરાગ્નિ ફરી વધે છે અને જેના ઘરમાં રૂપવતી સ્ત્રી હોય, ત્યારે મોદક સેવવાથી ધણીને પ્રસન્ન કરે છે.

૪૮ મહારતિ મોદક—

મૂળ, પાંદડાં અને શાખ સહિત ઈન્દ્રવતને ચારસેં તોલા લઈ ઉખલામાં કુરી ૧૦૨૪ તોલા પાણીમાં પકવવાથી જ્યારે ૩ શેષ રહે ત્યારે કપડાથી ઢીણીને પશ્ચાત્ દૂધ તોલા ૬૪ ખાંડ તોલા ૨૦૦) શતાવરીનો રસ તોલા ૩૨ પીપરીનું ચુર્ણ તોલા ૧૬ ઘૃત તોલા ૬૪ એ સર્વને મેળવી પકવવું પછી સુંઠ, મરી, પીપર, ત્રિફલા, ચવ્ય, એલચી, દાલચીની, તેજપાત, કેશર, ચિત્રક, પીપરીમૂળ, ધાણા, જીરૂ, તાલીસપત્ર, નાગકેશર, શાહમુસલી, નશોતર, જમાલ ગોટાની જડ, હરડે શીંગ, પુષ્કમૂળ, લવીંગ, જાવત્રી, અજવાયન કલોંજી વંશલોચન, જાયફલ, કપુર, કાકડાસીંગી, વિદારી-કંદ, જીવક, ઋષભક, ઋધિ xવૃદ્ધિ, મેંદા, મહામેંદા, કાકોલી, ક્ષીર કાકોલી આ સર્વ ચાર ચાર તોલા લઈ બારીક ચુર્ણ બનાવી પૂર્વોક્તમાં મેળવી ગોળની તરેહ પાક તૈયાર કરી એક એક તોલાના લાડુ બનાવી પછી રોજ એક એક ખાઈ ઉપર શીતલ જલનું પાન કરવાથી વીર્યદોષ અને નપુંસકતા દૂર થાય છે. ઉષા વીર્યવાળો પુરૂષ પાણુ વીર્ય યુક્ત કામદેવ સમ પરાક્રમી તથા કાન્તિવાન, સો સ્ત્રી ભોક્તા થાય છે. ચૌદ દિવસ આ મોદકના ભક્ષણથી કામદેવ સમાન પુરૂષ બની જાય છે અને એક વરસ શેવનથી પલિત મુક્ત થાય છે. અઢાર પ્રકારના દુષ્ટ, વીર્યદોષ, મુત્રધાત, નિર્બંધ મુત્રધાત, આમ વાત, સંગ્રહણી, કમળો, પાંકુ, શોજી, ખાંસી, જવર, રાજ્યક્ષમા, ક્ષય, શ્વાસ, સ્વરોધાત, અમ્લપિત્ત, શુલ, મંદાગ્નિ, વગેરે રોગોનો નાશ કરે છે. પ્રથમ આ લાડુ શ્રીકૃષ્ણે ખાધા હતા. શરીરને હલકું કરી લક્ષ્મી અને જીવનને વધારે છે.

૪૯ તાલ-તેલ—

હરતાલ, અસગંધ, જોખ, સૂકરડીકાંચલી, તિલકા તેલ, ગોધાકા માંસ, એ સર્વને

x જીવક, ઋષભક, મેંદા, મહામેંદા, કાકોલી, ક્ષીર કાકોલી, ઋધિ, વૃદ્ધિ આ આઠ એસડ કંદ છે અને હજુ નક્કો શોધ થઈ નથી. તેથી તેને બદલે પ્રતિનિધિ આ પ્રમાણે નાંખાય છે.

૧ મેંદા અને મહામેંદા બદલે શતાવરી નાંખવી.

૨ જીવક, ઋષભકને બદલે વિદારી કંદ.

૩ કાકોલી, ક્ષીર કાકોલીને બદલ આસગંધ-અશ્વગંધ.

૪ ઋધિ, વૃદ્ધિને બદલે વારાહી કંદ નાંખવું.

મેળવી તેલકા સિદ્ધ કર લિંગપે, કાનોપે, ચોનીમે, માલીસ કરને સેં સખોડી વૃદ્ધિ હોતી હય, ઇસમેં સંશય નહીં અર્થાત્ જીસ એક પર માલીસ કરે ઉસી એક કી વૃદ્ધિ હોતી હે.

૫૦ ગર્ભવરોધ—

(૧) ઓરરસોત, ચોખા (ચનકા) વચરથા (હરડે+ગળો) યે સમાન ભાગ લે ચુર્ણ બના શીતલપાની કે સંગ પીનેસે સ્ત્રીકે કમડે આને બંધ હોકર ગર્ભ ઠેરને કી શંકા દૂર હોતી હે.

(૨) ઓર કેસુડે બીજ—ખાખરાનાં બીજ—પીત્તપાપડો—સહદ, ગાયકા ઘૃત ઇન સખીકા કલક બનાકર કમડે આને વખત ચોનીમે ઘીસનેસે દુષ્ટ રંડા તથા વંધ્યા સ્વપ્ને મેંબી ગર્ભકા પ્રાપ્ત નહિ હોતી.

૫૧ મહન સુંદર રસ—

સોનામુખી, લોહ ચૂર્ણ, શીલાજીત, પારો, મનીયાસનમક ગંધક એ સમભાગે લઈ ચુરણ કરી લોહ પાત્રમાં ઘાલી ઘૃતમાં ભાવના દષ્ટ પછી સોનામુખી કે સમાન સહદ મીલા એક તોલા ભર લે મછલીકા અંડા તિલોંકી પીઠી, ઘૃત, ઇન્હોમેં મીલાકે ખાતા હે પશ્ચાત્ રાત્રિમેં ખાંડ શેર સહતશેં યુક્ત દુધમેં રાત્રિકે પાન કરતા હે ઇસકા એક મહિના તક શેવનશેં રોજકી રોજ દિન પ્રતિદિન વીર્યકી વૃદ્ધિ હો જાતી હે. ઇસકા શેવન-વાલા પુરુષ વારંવાર સ્ત્રીકે સંભોગ કર શકતા હે.

૫૨ કામ દીપક રસ—

એક તોલાભર ગંધક લઈ ચાવલો (ચોખા)ની આકૃતિ બનાવી સૂર્યના ધામમાં ભાંગરાના રસમાં સાત દિન ભાવના દે પછી બાયફળ, કોશફલ કપુર, લવીંગ એ એ માસાભર લઈ પૂર્વોક્તમાં મેળવી ચાર ચાર રતિની ગોળી બનાવી સૂર્યદર્શન કરી પ્રભાતે બક્ષે ને તે ઉપર આદુ, સીંધવ, સાત મરીનું ચુર્ણ મેળવી અનુપાન કરે તે ઉપર આઠ તોલા ભર દુધ પીવું. આ પ્રયોગથી વૃદ્ધ પુરુષ પણ નિરંતર સ્ત્રીની સાથે કામદેવની તરેહ ભોગ કરી શકે છે.

૫૩ સ્તંભન તેલ—

બીલામા, કાદલીફલ* (બોરીંગણો) અનાર, એની ચોથાઇ $\frac{1}{2}$ કલકમાં અને ચાર ગુણા પાણીમાં એક ગણું કડવું તેલ નાંખી પકાવી લીંગ પર માલેશ કરવાથી ઘોડાના લીંગ સમાન લીંગ થઈ જાય છે.

* વાંઝક કાલી (વંધ્યા કર્કોટી લાગે છે.)

(૨) આસ ગંધ, શતાવરી, કુટ (ઉપલેટ) જટામાંસી, કાહલી ફલ—(ઉબી ભોરીંગણી) એમના કલ્કમાં તિલના તેલથી ચોગણું દુધ મેળવીને તેલને સિદ્ધ કરી માલેસ કરવાથી ધાર્ધ, લોંગ, કાનની વૃદ્ધિ થાય છે.

૫૪ સ્થૂલીકરણ-લોંગનું તથા વશીકરણ—

બીલામા, કાહેલીફલ (ભોયરીંગણી) નાલની કે પત્રે, સેંધાનમક, જલશોષ ઇન્ડો કે ભેંસ કે મખખનમેં મીલા કર સાત દીન ધરે ઓર પ્રથમ અસગંધ કે ભેંસ કે ઘૂત મેં મિલા પ્રથમ લોંગપેં લેપ કરે પશ્ચાત્ પૂર્વોક્ત ધરા હુવા લેપ કરે તો ગધા કે લોંગ કે સમાન પુરૂષકા લોંગ હો જતા હે.

ઓર ભેંસ કાનોની ઘૂત, કુટ, મુલહડી, ઇન્ડોકા કાક બનાકર સ્ત્રી અપની ચોનીમેં લેપ કરે તો આકર કે સમાન ઉસ સ્ત્રી કે પતિ હો જતા હે.

(૨) નીંબકી છાલકા ચુર્ણ બના જો સ્ત્રી અપની ચોનીમેં ધૂપ દેવે તો ઉસસેં વિષયકતા પુરૂષ નોકર સમાન હો જવે.

(૩) જો સ્ત્રી કમડે આને કે વખત અપને ચોનીમેં કેલોહસેં ગોરોચન પીસ અપને માથે પે તિલક કર જસ જસ પુરૂષ કે સામને દેખતી હે ઉસ ઉસ પુરૂષ કે વશમેં કર લેતી હે.

(૪) મૈથુન કાલમેં અપની વીર્યકા વામ હાથશે ગ્રહણ કર પશ્ચાત્ નારીકે વામ પેર પર લેપ કર દે તો સ્ત્રી વશમેં હો જતી હે.

(૫) સીંધવ, પારેવાની વિષ્ટા, શહદ એમને મેળવી લોંગ લેપ કરી મૈથુન કરવાથી નારી વશ થઇ જાય છે.

(૬) ગોરોચન, પોતાનું વીર્ય, દંડોત્પલની જડ, નાગર પાન એમને મેળવી ખાવાથી નારી વશ થાય છે. કાન, નેત્ર, દાંત એ મેલોને પોતાના વીર્યમાં પીસી ખવરાવવાથી નારી વશ થાય છે.

૫૫ દ્રાવણ પ્રયોગ—

(૧) મનશીલ, વજ, કુટ, (ઉપલેટ) સીંધાનમક, ઇન્ડોકા ચુર્ણ કર સહદ મેં મીલાકર લોંગપેં લેપ કર મૈથુન કરનેસે નારીકા વીર્ય પ્રથમ છુટ જતા હે.

(૨) સહાગોકા સહદમેં પીસ નારીકા ગુદામેં લેપ કરે તો પુરૂષ શે પહેલે મૈથુન મેં નારીકા વીર્ય છુટતા હે.

(૩) મકોહ (પીલુડી)કી જડકા પુષ્પ નક્ષત્રમેં ઉખાડ નાગરવેલમેં ઘર ખાનેસે પુરૂષસે પ્રથમ નારીકા વીર્ય છુટતા હે.

(૪) શીલાજીત, કડવા તેલ, ભેંસકા નૌની ઘૂત. ઇન્ડો કે મીલા લોંગપેં લેપ કરનેસે અશ્વકી તરફ મૈથુન કરને કે પુરૂષ સમર્થ હો જતા હે.

(૫) અસગંધ, જટામાંસી, કુટ ભેંસકા નૌની દૂત, ઇન્દ્રોકા લેપ કરનેસે લીંગ બદ બતા હે.

(૬) બૈલકાસીંગ, છત્રા (ધાણા તથા સુવા) તાડકી જડ, વીરા (સદેસડો કાળો વાળો + આસોદરો) તાડ કે બીજ ઇન્દ્રોકા પીસ લીંગ પર લેપ કરનેસે લીંગ ઉકતા હી નહીં.

(૭) ગોરોચન દોનો ખંજન ઇન્દ્રોકા ચૂર્ણ કર ગોલાખના ચોનીમેં ઘર અપને પતિ કે સંગ ભોગ કરે તો વહ પતિ શીર અન્ય સ્ત્રીઓ કે સામને દેખને કી ઇચ્છા કરતા નહી અર્થાત્ ઉસ પતિકા લીંગ સખ કાલ બેઠાહી રહેતા હે.

(૮) ગાય કે સીંગકા મહીન પીસ લીંગકે ઉપરકે ભાગમેં લેપ કરે તો બેઠ જાય.

(૯) તાંબેકા ચૂર્ણ, બૈલકા સીંગકા ઉપરકા ભાગ, લેકર ખારીક પીસ કર લેપ કરે તો લીંગ કે પતનકા ઉત્થાન હોવે.

(૧૦) કકુવા તેલસેં સોહાગા ઓર સેંધા નીમક ભીંગો મૈથુન કે અંતમેં લેપ કરે તો લીંગોત્થાપન હોવે.

(૧) આંબલાં, રસોંત, હરડે ઇન્દ્રોકા ચૂર્ણ ખના કર દુધસેં પીવે તો સ્ત્રીકા રજ બંધ હોવે.

(૨) લહસુવા* (અથાણાંના ગુદાં)ના પત્તામાં પીડી મીલા કર ભક્ષણ કરે તો સ્ત્રીકા રજ બંધ હોય.

(૩) ઓર સ્ત્રી ઇતેન્તે ખરહટી ચંપા ઇતને (ચીકણા કમલ દાણા કે ખરેટી) ઉસ કે ફુલ નહીં આવે.

(૪) ખાંસ કે બીજો કા કલ્ક, જવખાર ઇન્દ્રો મેં ગુડ મીલાકર સ્ત્રી ખાવે તો બહુત સુંદર જીવાન સ્ત્રી કે બી ફુલ બંદ કર દેતા હે.

૫૭ (રસ રત્નાકરમાંથી લીધેલ ઉપયોગી) અર્શ ચિકિત્સા—

(૧) જંભીરી લીંબુકી છાલ, સાંભર નીમક, ઇન્દ્રોકા કાંજી મેં પીસ ત્રીન ગોલીયાં ખનાવે. ભેંસ કે દહીં સંગ ૧ ગોલી રોજ ખાનેસે ગુદાકી ખવાસીર દુર હોતી હે.

(૨) સીરસ (શરસવ) કી જડ, કલહારી (દુધીયો વછનાગ-દેશી વછનાગ-કલ્લગીરી લાંગુલી-કુલીયારીકી જડ ઇન્દ્રોકા કા કલ્ક ખના પશ્ચાત્ નાભી પેં ચાર અંગુલ ચારે તરફ લેપ કરનેસે સાત દિનો મેં સખ પ્રકારકી ખવાસીર કમરસે ગીર પડતે હે. ઇસમેં સંશય નહીં હે.

(૩) ધૂપ=મનુષ્ય કે ખાંસ, સાપકી કાંચલી, બીલોવકા ચર્મ આકકી જડ બીટી કે પતે ઇન્દ્રોકા ધૂપ ખના દેનેસે ખવાસીરકા શુલ શાંત હોતા હે.

(૪) બવાસીરશે દસ્તકી કબજીયત હો તો અજવાન, મનીયારી નમક, ઉન્હો કે ચૂર્ણ કર મીલા કર પીના ઉચિત છે.

(૫) ખાતકી ઓર ફકી બવાસીરમેં તક કે ઉપરાંત ઔષધ નહીં છે (ચરકાદિકમેં તકકા મહાત્મ્ય બહોતહી ગાયા છે).

(૬) ગુડમેં હરડેકા ચૂર્ણ મીલાકર ખાનેસે પિત્ત, કફ, ખાંસી, કમ્બદાદ, શુલ, અર્શ ઇન્હો કે નાશ હોતા છે.

(૭) તિલ, બીલામા, હરડે, ગુડ એ સમ ભાગ લે ગોલીયાં બના ખાનેસે બવાસીર શ્વાસ, ખાંસી, પ્લીહા, પાંડુ, જવર ઇન્હોકા નાશ હોતા છે.

૫૮ બાહુ શાલ ગુડ—

નશોતર, તેજવંતી તેજબલ, જમાલગોટા (નીપાળાની) જડ, ગોખરૂ, ચિત્રક, કચૂર (કચુરો) ઇંદ્રાયણુ, નાગરમોથ, સુંઠ, ભદ્રામોથ, વાવડીંગ, હરીતકી, એ સર્વ ચાર ચાર તોલા લેવાં જોઈએ અને બીલામા ૩૨ તોલા, બીદારા (વીદારી) તોલા ૨૪ જમીકું (સુરણુ) ૬૪ તોલા, એ સર્વનું ચુરણુ કરી ૨૦૪૮ તોલા ભર પાની માપ કાઢી ૬ કવાથ બનાવી વસ્ત્રમાં છાણી લઈને પછી ચુલા પર રસને ફરી ચડાવવો. પકાવી તેમાં ત્રણ ગણો ગુડ મેળવી જ્યારે કડછીએ ચોટવા માંડે ત્યારે ઉતારીને તેમાં નીસોતર, જમીકુંદ, તેજવંતી, ચિત્રક એ સર્વ આઠ આઠ તોલાભર લેવાં તથા એલચી, તજ, મરી, ગજપીપર, એ સર્વનું ચુર્ણ બનાવી પૂર્વોક્તમાં મેળવવાં પછી અનુપાન માફક માત્રા ખાતો રહે અને ઓસડની જીર્ણતા થવા પર દુધ અને માંસ રસનું ભોજન કરે.

આશ્રી બાહુ શાલગુડ પાંચ પ્રકારના ગુલ્મ, સર્વ પ્રકારના પ્રમેહ, પાંડુરોગ, હલીમક, સર્વ પ્રકારના અર્શ, સર્વ પ્રકારના ઉદરરોગ, સંગૃહણી, રાજ્યક્ષમા, પીનસ, પ્રતિસ્થાપ, આખ્યવાત, એ સર્વનો નાશ કરે છે. આ સર્વ પ્રકારના રોગોનો નાશ કરે છે ને બવાસ્તરનો તો વિશેષ નાશ કરે છે એવું એક હજાર વાર જોયું છે. અને આના સેવનથી રોગોથી રહિત થઈને સોળ વર્ષ માણસ જીવે છે અને આયુષ્યને વધારે છે બલિપલિત નાશ કરે છે. રસાયનોમાં ઉત્તમ રસાયન છે. શુદ્ધ બુદ્ધિને ઉપજાવે છે.

કડા (કડોક ઇન્દ્રજવ)ની જાલને પીસી કલ્ક બનાવી પશ્ચાત્ તકની સંગ પીવાથી રક્ત બવાસ્તર અને રક્તવિકાર નાશક છે.

(ભાવ પ્રકાશના પાઠ સાથે આ પાઠ મેળવવો)

૫૯ વ્યોષાદિ ચુર્ણ—

સુંઠ, મરી, પીપર, ચિત્રક, બીલામા, વાવડીંગ, તિલ, હરડે, આના ચૂર્ણમાં ગોળ

મેળવી આપવાથી બવાસીર સોજા, કુષ્ટ, મલાવરોધ, નિર્ગળતા, કૃમીરોગ, પાંકુ વગેરે નાશ પામે છે ચૂર્ણમાં બરાબર ભાગ અને ગોળીમાં બેવડો ગોળ મેળવવો જોઈએ.

૬૦ અર્શકુઠાર રસ—

શુદ્ધ પારો, તોલા ૪ ચાર, શુદ્ધ ગંધક તોલા ૮ તામ્રભસ્મ તોલા ૧૨, લોહભસ્મ તોલા ૧૨, મરી, સુંઠ, પીપળ, કુતિહારી, જમાલગોટાની જડ, ચિત્રક, પુષ્કરમૂલ, એ સર્વ આઠ આઠ તોલા અને જવખાર, સોહાગો (ટંકણ) દસમૂળ, સીંધવ, એ સર્વ વીસ તોલા અને ગોમુત્ર ૧૨૮ એકસોઅઠાવીશ તોલા અને ઘેરનું દૂધ એકસો અઠાવીશ તોલા એ સર્વને મેળવી મંદ મંદ અગ્નિથી પકવવું જ્યારે પિંડ જેવું થાય ત્યારે માસાભાર આરસ ખાવાથી સર્વ પ્રકારના અર્શ દૂર થઈ જાય છે.

૬૧ કનકાવતી ગુટિકા. (અર્શ)

પારો, ગંધક, તામ્ર, સિંધવ, કલહારીનાં ફુલ, મીઠા તુંબડાનું ફુલ, લસણ એ સર્વ સોળ સોળ તોલાભાર લઈને તેને કારેલાના રસમાં એક દીન ખરલ કરી પછી એક રતીની ગોળી બનાવી ખાવાથી ગુદાનો રોગ, અને છ પ્રકારના અર્શ એમનો નિશ્ચય નાશ થાય છે. આની ઉપર ત્રિકલાં, બીલામાં જમાલગોટાની જડ, ચિત્રક, સર્વ સમભાગે લઈ એ સર્વની સમાન સેંધાનમક લઈ એ સર્વને બહુવાર સુધી કુઠાલીમાં મંદમંદ અગ્નિથી સિદ્ધ કરી એક તોલાભર તકસંગ પાન કરવું, એ અનુપાન છે.

૬૨ પંચામૃત રસ—

શુદ્ધ પારો, અબ્ધક, લોહ મૃતગંધક, (અર્થાત્ શુદ્ધ ઘી-દૂધમાં શોષેલો) તામ્ર એ સમભાગ લઈ અને એ સર્વની સમાન બીલામા લઈ પછી એ સર્વને જમીકંદ (સુરણ) ના રસમાં દિવસ બે સુધી મર્દન કરી પછી રોજ એક માસાભાર ખાવાથી સર્વ પ્રકાર અસાધ્ય બવાસીર, નીકુષ્ઠરોગ, મૃત્યુરૂપ અનેક પ્રકારના અદ્ય મૃત્યુરૂપ એ સર્વનો નાશ થાય છે અને આની ઉપર મરી, સુંઠ, પીપર, ચિત્રક, એ સર્વ કમત્તદ્ધિ લઈને સર્વથી ડાબલ જમીકંદ લઈ દ્રઢ મર્દન કરી પછી સર્વ સમાન ગુડ (જુનો જોઈએ) મેળવી એક તોલાભર ખાવું. આ અનુપાન છે.

૬૩ તૈલપાન વિધિ—

(રસરત્નાકર-ગ્રંથાત્)

સૂર્ય કે ધામમેં તથા અગ્નિ કે સંયોગસે તે લોકો પાવન વર્ણન કરેગે, જે મન્ત્ર કે યોગસેં તેલ નિકાલા જાવે વહ તેલ સખ યોગોમેં મુક્ત કરના ચહાઈએ.

(૧) ધન્તુર તેલ—ધન્તુરાકા બીજોકા ચૂર્ણ બતાકર વસ્ત્રસેં છાન લેવે પશ્ચાત્ મૂલસહિત ઉત્તર વાણિ* (ધોળું ઇન્દ્ર વારણું) કે કવાથમેં વિલોકન કર કાંસીકે

* ગાય વસુકણું તો નહીં હોય ?

(કાચપાત્ર) પાત્ર મેં લેપ કર તેજ ધામમેં ધર દેવે જળ તમરૂપ હોકર દ્રવ સરીખા હોને લગે તથ વસ્ત્ર માંહે છાન તેલકો ગ્રહણ કરે.

(૨) સહજના કે બીજ (સરગવો, શિંગ)

(૩) પોહકર મૂત્ર કે બીજ (પુષ્કરમૂલ)

(૪) ભંગરા કે બીજ (ભાંગરો)

ધન્ડોકા તેલ ધનુર તેલ કી તરેહ કાઢી લેવો.

(૫) ઓર જેસે ધનુરાકે બીજેકી ક્રીયા બના ધામમાં ધરતેલ નિકાલ હે એસેહી તરફ સખ પ્રકારેકે ઔષધોકા તેલ નિકાલના ઉચિત હે ઓર મુત્ર સહિત કાકતુંડી (શ્વેત-પુલડી-રાજગરો) કે સંગ ચીરોજી (chironys) કા તેલ નીક સકતા હે.

(૬) બાંઝ કંકોડી (વાંઝ કંટોલી-વંધ્યા કંકોટી) કી જડ કે સંગ દેવદાલી (કુકડવેલ) કા ઓર બાવચી કા તેલ નીક સકતા હે.

(૭-૮) ઉગા (અધેડો) કે ક્વાથસે વિષ તુંડી (જેર કાચલા)નું તેલ.

(૯) ગવારપટ્ટા (કુંવર) કે રસ મેં ભાવના દેને સે જમાલગોટા કા તેલ.

(૧૦) અથવા રક્ત માર્ગકે રસ મેં બી બાવચીકા તેલ.

(૧૧) ઇંદ્રાચણ (ઇન્દ્રવારણું) કે ક્વાથમેં ભાવના દેનેસેં અમલાતાસ-(ગરમાળા) કા તેલ.

(૧૨) ઉંગા (અધેડો) કા ક્વાથમેં ભાવના દેનેસે કાકતુંડીકા તેલ.

(૧૩) કકુઈ તુંખી (કડવા તુંખડા) કે બીજે કા ગોબર કે સંગ વિડોલન કર પશ્ચાત્ સુખા કે ચાવલોકે તુષોકે સંગ ઉબલમેં ફટકર તુષરહિતકર પશ્ચાત્ ચૂર્ણ બના ભંગારા કે રસમેં મર્દન કર તેલકો ગ્રહણ કરે.

(૧૪) પીપળી કે બીજ, કાકતુંડી કે બીજ લેકર ચૂર્ણ કરાવે પશ્ચાત્ ધરમેં કાંત પાષાણ (અમકપાણ) કા ચૂર્ણ મિલ યન્ત્રમેં બાંદ કર અન્ન કે કાંઠે મેં ગાડ ધરે કઇ દિનોકે પશ્ચાત્ કાઢી તેલ નિકાલના ઉચિત હે.

(૧૫) પાષાણ બીજ કા આંબલા કે રસમેં ભાવના દેકર એક દિન પશ્ચાત્ તિલ નિકાલને કે યંત્ર મેં ઘાલ તેલ કા નિકાલના ઉચિત હે.

(૧૬) ચીરમડી કા તેલ તથા

(૧૭) કરંજુઆ કા તેલ નિકાલના તો અલગ અલગ ચીરમડી ઓર કરંજુઆ કે બીજે કા પકાનેસે તત્કાલ એકતરૂપ તેલ નીકસે તિસકું કરા તેલ બોલતા હે. ઓર ઉપર (૧) કહે હુવે તથા આગે જો કહે તો તથા જો નહીં કહે જાવેગે વે તિન સખ બીજે

કે ચૂર્ણ કે બીના પકે હુએ આક કે પત્રોકે રસમેં અલગ અલગ ભાવના દેકર ધામમેં ધરનેસે તેલ નિક સકતા હે ઇસમેં સંશય નહીં હે. ઓર-ઉત્તમ વારણી કે કવાથ મેં સખ પ્રકાર કે દ્રવ્યો કે બીજો કાં ભાવના દેકર પશ્ચાત્ તીવ્ર ધામમેં ધરનેસે તેલ નિક સકતા હે ઓર-સખ દ્રવ્યો કે બીજ ગુડલી, ગુફા ઇન્હો કેા સુખા કે-અનેકવાર પીસકર પાતાલયન્ત્ર કે દ્વારા તેલ નિકાળના ઉચિત હે. ઓર ખાંસ આદિ સખ કાષ્ટોકા ઓર નાલીયેર, બોપરી, તુષ વાન્ય આદિ બીજ ઇન સર્વોકા તેલ ગર્ભયન્ત્ર કે દ્વારા નિકાલના ઉચિત હે.

“ એસે સખ બીજોકા તેલ નીકાલ કર અનેક યોગોમેં યુક્ત કરના ચાહિએ ”

૬૪ વિષ નિવારણ—

બરાબર ભાગ સુહાગા મિલા વિષ (વજનાગ વગેરે) કેા ખરલ કરે તો વિષ મર જતા હે.

જંગમ વિષોમેં સર્પકા વિષ ઔષધ વિષય મેં હિતકારી હે તથા શ્રેષ્ઠ હે. યહી ત્રિદોષ કે રોગોં કેા દુર કરે હે તથા દીપન રૂપ હે ઓર કલક કર પશ્ચાત્ મનુષ્ય કે મૂત્ર મેં સાત વાર ભાવના દેકર કાંસી કે પાત્રમેં લેપ કર સુર્ય કે ધામમેં ધરકર પીડન કરનેસે તેલ નિક સકતા હે.

(૧૮) માલકાંગતી કે બીજોકા વર્દમાન કાંજમેં ભાવના દેકર ધામમેં ધરનેસે તેલ નીક સકતા હે.

(૧૯) જીયા પોતા (ગર્ભકર-પુત્રજીવ) કે બીજો કેા તથા

(૨૦) અગરિત્ર વૃક્ષકે બીજોકા (અગથીઓ) તેલ આત્રાત કે તેલ કી તરેહ નીકલતા હે.

(૨૧) બીલગારી કેા નારીયેલ કે રસમેં ભાવના દેકર એક તદુપપશ્ચાત્ તેલ યન્ત્ર કે દ્વારા તેલ નિકાલ કર મુક્ત કરના ચાહીએ.

(૨૨) તુષ રહિત અંકલિ કે બીજોં કેા સુખ પૂર્વક કષ્ટુક ઘસ કે પશ્ચાત્ કાંસી કે પાત્ર મેં લેપ કર તિસ પેચનોકા ચૂનચુરકા કે પશ્ચાત્ તિસકે મુખપે થોડા થોડા સુહાગા કેા ચૂર્ણ લેપ કરતા જાવે પશ્ચાત્ ધામમેં ધરનેસે સુખપૂર્વક તેલ નિક સકતા હે.

(૨૩) જાંટી કે સમાન ચૂર્ણ કરી છીદ્ર સંયુક્ત ભાંડ મેં ઘાલ ઓર છીદ્રકે નીચે એક અન્ય પાત્ર ધરે ઓર પૂર્વોક્તપાત્ર કે છિદ્ર મેં બાલોં કાં સંયુક્ત કરે ઓર પાનીસે છીડકતા જાવે. જો છિદ્ર કે દ્વારા હો કર નિકસ દુસરે પાત્રમેં જાવે તિસકો ગ્રહણ કરે પશ્ચાત્ બાલોંસં યુક્ત પાત્રકે ઉપર શનૈઃ શનૈઃ પુટે દેકર તત્કાળ સો વડવાગ્નિ કે સમાન જહરાગ્નિકા કર દેતા હે સન્નિપાત કે નાશ કરને મેં ઇસ કાપરા કમ દીખતા હે.

નાગ કે વિષ કેા ગોમૂત્રમેં મિલા તિન દિન ધામમેં ધરનેસે વીર્ય કેા ધારણ કરને

વાલા બનતા હે જો વિષ જ્યાંહે જણાય કીયા જાવે તો ઘૂતમે સુલાગા મિત્રા પીનેસે વિષ કે વેગ શાન્ત હોતે હે ઓર હાદી, ચોલાઈ (તાંદુલને), સર્વાક્ષી ધનકા એકલે ઘૂતમે મિત્રા જણાય કરને સે અથવા ધન પૂર્વોક્ત તીનો ઔષધો કે રસમે સહન ઓર ઘૂત મિત્રા કર અવલેહ સરીખા બના ચાટનેસે અથવા અર્જુનવૃક્ષ કી છાત્ર કે ચૂર્ણ કે સહત ઓર ઘીમે મીલા ચાટને સે વિષ વેગ શાન્ત હોતા હે એસે વિષકી વિધિ કી હે.

૬૫ નાગભરમ. (અમૃતસાખ)

સોમલને લીંબુમાં પીસી સીસાના ખારીક પત્રાં બનાવી તે ઉપર લેપ કરી સંપુટમાં ઘાલી ગજપુટમાં કુકવાં. માત્રા-ચાવલભાર-રક્તપીત ક્ષય, ઉપદંશ, પ્રમેહાદી ઉપર દેવાય છે.

૬૬ રસસોદુર-ચંદ્રોદય—

હીંગુલને એમને એમ પીસી રીંગણા શીશીમાં ભરી પાંચ સાત કપડમેટ કરી (ચીકણી માટીથી) પછી ત્રીસ છાણા સળગાવી જ્યારે તે નિર્ધુમ અંગારવત્ થઇ જાય ત્યારે વચમાં શીશી ખુલ્લે મોઢે રાખવી. તે જ્યારે મોઢે તાપ થાય ત્યારે ઉતારી લેવી. ને જોતાં નીચે કંઈ બાકી રહેલું જણાય તો ફરી મુકવી અને ઉપર પાણી છાંટવું એટલે ફાટી જઇ હીંગલોની આકૃતિ જુદી નીકળી આવશે.

૬૭ સોમલ.

સોમલની ઝેરી અસર—ઝેર તરીકે ઉપયોગ થયા પછી એક કલાકની અંદર તેની અસર જણાઈ આવે છે મોટી માત્રા અપાઇ હોય તો તેનાં ચીન્હ તુરત જણાઈ આવે છે, તે ખોરાક કે પાનમાં અપાય છે જેથી દરદીને તરતજ બેચેની થાય છે, મોળ આવે છે ઉલટી થાય છે, પેટ પર દાખ્યું ખમાતું નથી પેટમાં સખત વાદ ઉપડે છે બળતરા થાય છે. પેટની અંદરનો દુખાવો ધીમે ધીમે વધતોજ જાય છે અને ઉલટી માત્ર થાય છે તથા ઉલટીમાં લોહી પડે છે. તરતજ ઝાડો થાય છે. સખત આંકડી આવે છે, ઝાડામાં પણ લોહી પડે છે, પાણીની તૃષા બહુ લાગે છે, કોઈપણ ચીજ પેટમાં જવાથી ઉલટી આવે છે, ગળાની અંદર સખત બળતરા થાય છે ગળે કોઈ દાખતું હોય એમ જણાય છે, તૃષા બહુ વધતી જાય છે શરીર શરૂઆતમાં જરા તપે છે, પણ પછી પસીનો આવે છે ને શરીર થંડું થવા લાગે છે, નાડી ઘણી ખારીક ઉતાવળી અને અનિશ્ચય ચાલે છે, પેટ પર સખત પીડા થતી હોય છે તેથી શ્વાસ લેવાતો નથી, વગી આંખની અંદર લોહી ચડી આવે છે, પેશાબમાં બળતરા થાય છે ને લોહી પડે છે, બહુ ઝેર ચડે છે, તે વખતે અતિ દુખી હોય તે પ્રમાણે તે રડે છે, પણ થોડીજ વારમાં તે બેભાન થાય છે ને પછી તુરતજ મરણ પામે છે.

ઉપાય. (ઝેરના)

એકાદ ઉલટી કરાવવી. રાખનો લુકો ઉના પાણી સાથે પાવો. ગળામાં આંગળી નાંખી ધસવાથી પણ ઉલટી થાય છે. જો ઝેર અપાયે ઘણી વાર થઇ ગઇ હોય તો એકદમ

એક દીવસ કઢીઆના (સંસ્કૃતમાં હવાહલ કહે છે તે બુધા બીની જગ્યામાં થાય છે તે પાણીની જાતની પેદાશ છે અને તેના પ્રતિનિધિ તરીકે વપરાય છે. ગુણ શીતળ અને માલ્લી છે.) રસમાં પલાળવી પછી તેને પાણીથી ઘોઘ નાંખી વારી એસડમાં વાપરવો તે શુદ્ધ સોમલક હેવાય.

(૨) દારૂ પ્રહાસ—શુદ્ધ સોમલ, હીંગલો, ધંતુરનાં બી લીડીપીપર એ બધાંને સમ ભાગે લઈ લીંબુના રસની અંદર તેની ગોળાઓ આપવી.

(૩) સોમલની ગોળી:—એક ભાગ સોમલ અને છ ભાગ કાળા મરી લઈને તેની ગોળી કરવી.

ગુણ

શૌચક—જ્વરદ્ધ—પૌષ્ટિક

ઉપયોગ

જ્વરદ્ધ તરીકે સોમલ મુલકમાં ઘણી પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે. સતતજ્વર, એકાક્ષિક, આક્ષિક, ત્ર્યાક્ષિક, આતુર્થીક વગેરે વિષમ જ્વરની અંદર તે ઘણો સરસ છે. કાષ્ઠની બીજી જ્વરદ્ધ દવાઓથી જ્યારે તાવને અસર થતી નથી ત્યારે આવા હડીલા તાવને માટે સોમલ ઘણો અકસીર ઉપાય છે. વિશેષમાં હાલમાં કરીનાઈ નામની અંગ્રેજી દવા જેને વિષમજ્વર અટકાવવામાં સાર્વજનિક ઉપયોગી થઈ પડી છે તેથી પણ જ્યારે તાવ નથી હડતો ત્યારે સોમલ ફાયદો કરે છે. જ્યારે બહુજ ઠંડી આવેથી શરીર ઘૂંજે છે તેવા મેન્સેરીયા (ભાદ્રપદની આખરથી કાર્તિકના અંત સુધી ઘણું કરી જોર હોય છે.) જે જેરી દવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેવા વિષમજ્વરમાં સોમલ ઉપયોગી છે.

(૨) જ્વર પ્રહાસ—નામની દવા એક રતીભાર લઈને તેને સાકર સાથે મેળવીને તેના અઢાર ભાગ કરવા અને તેનો એક ભાગ તાવ આવવાની પહેલાં દરદીને એક કલાકે ખવરાવી દેવો એથી દરદીને નવીન જ્વર તથા જીર્ણજ્વર તેમજ બીજા સતત જ્વરમાં ફાયદો થાય છે. ઘણું કરીને ત્રણ કે ચાર વાર આ માત્રા આપવાથી ઘણા દિવસનો જીર્ણ વિષમજ્વર દૂર થાય છે.

(૩) દારૂ પ્રહાસ—દારૂ પ્રહાસની એક રતી માત્રા તુલસીના રસમાં આપવાથી સખત સતત જ્વર જેની અંદર દર્દીને ઘૂંજા છૂટતી હોય, બોલવાનું બાન ન રહેતું હોય; તેમજ તેવા દરદીને ફાયદો થાય છે. જ્યારે તાવની અંદર કોઈપણ મર્મસ્થાનનો પાક ન થયો હોય અગર કોઈપણ લોહીના ચિન્હ ન થયાં જણાય ત્યારેજ સોમલ દેવા યોગ્ય છે જીર્ણજ્વરને પણ સોમલ દેવાય છે.

આકરો રેચ આપવો. આશરે પાંચ તોલા વિલાયતી એરડીયું એકદમ આપવું. ઉનું કરી પીવાથી ઉત્તરી થાય છે તેમજ એરનો કંધપણુ લાગ ધીની અંદર વીંટાઈ નીકળી આવે છે. ચુનાનું પાણી તેમજ ઇંડાનો સફેદ રસ પણ પવાય છે. દરદી તદ્દન બેભાન થવા લાગે તો તેને સચેત કરવા ઉપ્પણુ વીર્ય દવા આપવી.

જીર્ણ એરી અસર

એસીડ તરીકે સોમલ દરરોજ થોડું થોડું આપતી વખતે જો દરદીની યોગ્ય સંભાળ રાખવામાં ન આવે તો તેની જીર્ણ અસરનાં ચીન્હો મળી આવે છે. તેમજ મારી નાંખવા માટે સોમલની યોજના કરવામાં આવી હોય ત્યારે તેની માત્રા ઓછી રહી ગઈ હોય તો પણ આવાં ચીન્હ મળી આવે છે.

ચીન્હ—આંખો લાલચોળ થઈ આવે છે, તેજ સહન થઈ શકતું નથી, માથામાં બળતરા થાય છે અને નાકમાં અગ્નિ અગ્નિ થઈ રહે છે, નાક બળ્યા કરે છે. આખા શરીરમાં બળતરા લાગી રહે છે, કેટલાક વખત શરીરમાં ઝીણી ઝીણી ફોડલી ઉપડી આવે છે તેમાંથી સફેદ ગુંદર જેવું ચીકણું પાણી નીકળ્યા કરે છે. વખત આવે ફોડલા કુટી જાય છે ત્યાં ખાડા પડી રહે છે. આવાં ચીન્હો મુખ્યત્વે કરીને થાય છે. હથેલી ઉપર અને પગને તળાએ વધારે જોવામાં આવે છે, અને વંછો ભૂલથી તેને વિચરિચક બેદ ગણે છે, કાથ પગમાં ઝણુઝણાટ ને જીભ ઉપર બળતરા થાય છે. ને જીભ લાલચોળ ને આળી થઈ રહે છે. વખતે વાળ ખરી પડે છે ને આખા શરીરની ચામડી ઉખડી જાય છે. ફટલીક વખત પેશાબમાં દાહ થાય છે. આ ચિન્હ જણાય કે તરતજ સોમલનો ઉપયોગ બંધ કરવો.

સોમલ વાપરવામાં જોડતી સાવચેતી—સોમલ વાપરવા માટે પેટની અંદર કોઈ પણ પ્રકારથી બાદી હોય તો તે દૂર કરવી જોઈએ એટલા માટે વિલાયતી એરડીયાના સારા જીલાબ આપવા. તેની માત્રા જમ્યા પછી તુરતજ આપવી. જુએ પેટ ઓછી માત્રા આપવી. સોમલ આપતી વખત દરદીને રોજ બે વાર તપાસવો. જો આંખ તથા પોપચાં સુઝેલા હોય અગર આંખે ગરમી ચડી લાલચોળ થઈ ગઈ હોય તો સોમલ બંધ કરવા ને યોગ્ય વારણુ આપવું: કદાપિ છાતીમાં ગરમી જણાય ને તેથી ઉધરસ ઉપડી આવતી હોય અગર નાકમાં ગરમી જણાય તેમજ પેશાબમાં ગરમી જણાય અથવા પેશાબ થોડો ને લાળ ઉતરતો હોય ને ઝાડામાં પણ કાંઈ બળતરા થતી હોય ત્યારે સોમલ એકદમ બંધ કરવો જરૂરનો છે. કોઈપણ મર્મસ્થાનમાં તીક્ષ્ણ વરમ હોય ત્યાં સુધી સોમલ આપવોજ નહિ. જીર્ણવ્યાધિ થાય ત્યારે સોમલ આપવો યોગ્ય છે. સોમલની માત્રા પખવાડીયા સુધી આપ્યા પછી તેનો ઉપયોગ બે ત્રણ દિવસ સુધી બંધ રાખવો અને દરમીયાનમાં તેને એક સાદો જીલાબ આપવો.

બનાવટ

૧ જવર બનાવ—શુદ્ધ સોમલને સાત દિવસ સુધી ગોમુત્રમાં પત્રાણી રાખવો ને

(૪) સોમત્ર વારોગની અંદર ઘણો સારો છે. ને તે મગજને પુષ્ટિ આપનાર ગણાય છે. અપસ્માર, હીસ્તીરીયા તેમજ તેને મગના બીજા વાત રોગની અંદર સોમત્રનો ઉપયોગ ઘણા દિવસ સુધી રાખવો તેથી તે દરદ ઉપડવાની મુદત લાંબાય છે, તે વખતે દરદ નાબુદ પાડી થાય છે વાતવ્યધિની અંદર જસદ ભસ્મ અગર રૌપ્ય ભસ્મનો સંયોગ તેની સાથે કરવામાં આવે તો તેની અસર ઘણી સરસ જણાઈ રહે છે. જે દરદો અમુક મુદતે ઉપડે છે, પાછાં બેસી જાય છે ને પાછાં ઉપડે છે તેવાં દરદોમાં સોમત્રની અસર ઘણી સરસ છે. દમ, શુન્ન, આધાશીરૂ, મોટી ઉંચડસ વગેરેમાં સોમત્રનો ઉપયોગ કહ્યો ને વિષમજ્વર, વાત આધિમાં દરદ પોતાની મુદતેજ ઉપડે છે તેટલા માટે સોમત્રના ઉપયોગ દરેક રોગમાં ફાયદાકારક છે. જીર્ણ સંધીવાવાળા દરદીને સોમત્ર સારો છે. આ સિવાય સોમત્ર તેની સાધક અસરને માટે ત્વક્કોષની અંદર ઘણો વપરાય છે કુટ તથા વાતરકત ખીત જે અસાધ્ય ગણાય છે તેની અંદર સોમત્રનો ઉપયોગ ફાયદાકારક છે. સોમત્રથી જો કે આ દરદો મટતાં નથી તો પણ એટલું તો નક્કી છે કે એ વાતરકતમાં શરૂઆતથી સોમત્ર વાપરવામાં આવ્યો હોય તો તેથી ખસૂસ ફાયદો થાય છે. વાતરકત માટે દેશી વૈદો જે પોતાની ખાસ બનાવટો કાઢે છે તેમાંની ઘણીખરીમાં સોમત્ર હોય છે. સોમત્રની ગોળી (ઉપર આપેલ છે) વાતરકતમાં ઘણો સારો ફાયદો કરે છે.

આ ગોળીની અંદર મરી અને સોમત્ર સિવાય બીજી કોઈ ચીજો નાખવામાં આવે છે તો પણ તે ઔષધનો રાગ સોમત્ર છે. ઉંદર કરડવાથી એક જાતનો ત્વક્કોષ ઉપડી આવે છે જે વાતરકતને મળતો છે. આ દરદની અંદર જીવંત સોમત્રનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તેથી ઉલટું દરદીને વધારે નુકશાન થાય છે કારણ કે રોગની અંદર સારક દવાની જરૂર છે. સોમત્રમાં કોઈપણ જાતનો સારક ગુણ રહ્યો નથી. વળી સોમત્ર ઉણુ વીર્ય હોવાથી ઉલટું દરદીના દાહમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

૬૮ તામ્ર-ગુણ.

તામ્ર જુદી જુદી જાતના તાવનો ને તેમાં ઘણું કરી વિષમજ્વરની અંદર તે અક્ષીર ઉપાય છે. સત્ત જ્વર, એકાન્દ્રિક, દ્વાન્દ્રિક ત્રયાદ્રિક ને ચાતુર્થિક જ્વરની અંદર અને તેથી થતા બીજા દરદોની અંદર ત્રાંબુ અત્યુત્તમ દવા છે. જે તાવની અંદર વધારે ટાઢ આવે છે તેમાં તામ્રભસ્મ ઘણો સારો ફાયદો કરે છે. વિશ્વાવહરણુ રસ અને શીતારિ રસ તેનું નામ કહી આપે છે તે પ્રમાણે વિષમજ્વરના વેરી છે અને વિશ્વતાવ રસ રસ સાધારણુ રીતે સખ્ત નવા અને વિષમજ્વરમાં ઘણું કામ કરે છે. શીતારિ રસ જીરા અને સાકરની સાથે દિવસમાં બે વખત લેવાથી વિષમજ્વર નાશ પામે છે ને વિશ્વતાવહરણુ રસ બે વખત આઢૂના રસમાં ખવાય છે. તે સિવાય શીતભંજ રસ નામની જે બનાવટ છે તે વિષમ જ્વરની અંદર ઘણી સરળ છે આ બનાવટની અંદર તામ્રભસ્મ પડતી નથી પણ બીજા રીતે ત્રાંબુ મારવામાં આવે છે. બે ભાગ શુદ્ધ હડતાલ, શુદ્ધ પારો

એક ભાગ, શુદ્ધ ગંધક અરધો ભાગ, ને શુદ્ધ મનશીષ ૦૧ પા ભાગ આ દરેક અને શુદ્ધ લઘ તેને કારેલીના રસમાં ખરણ કરવી પછી જેટલું આ દવાનું વજન થાય તેટલે વજને ત્રાંબાનું પત્રું લઈ તે ઉપર તેનો લેપ કરી દેવો ને તેને કુતડીમાં મૂકી વાલુકા યંત્રમાં ખાર કલાક સુધી તાપ દેવો. કરે ત્યારે ત્રાંબાનાં પત્રાં કાઢી લઘ તેને વાટી ખારીક ભૂકા કરવો. આ બનાવટ ગમે તેવી કડકડતી ટાઢ આવતી હોય તેવા તાઢીયા તાવની અંદર ઉપયોગી છે. અને ઘણો સારો ફાયદો કરે છે. આરસની અરધો વાલ માત્રા ચાર કાળાં મરીની સાથે નાગરવેલનાં પાનમાં દેવી. (એન્ડ્રીપીરીઓડીક) મુદતસર થતા રોગ ઉપર ફાયદો કરનારી અસર જે ધાતુમાં લેવા બેસીએ તો તે ક્ષત ત્રાંબા અને હરતાલમાંની રહેલી છે તે શિવાય સ્વચ્છંદ ભેરવ રસ ક્ષત અરધી રતી આદુના રસ, સાકર અને સીંધાલુણ સાથે આપવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. તામ્રની જે જે બનાવટો આઢીં આપી છે તે તે બનાવટો વિષમ જ્વરની, યકૃતની, ને પ્લીહની વ્યાધિને દૂર કરનાર છે તોપણ યકૃત અને પ્લીહની વ્યાધિમાં તામ્ર ભસ્મની સાથે અગર તે દરદના જ્વર ઉપર લાગુ પડતી ત્રાંબાની કાઠપણ બનાવટ સાથે લોહનો સંયોગ કરી દરદીને આપવામાં આવે છે તો તેથી યકૃતોદર, પ્લીહોદર, જ્વોદર, સોફ, પાંકુ, લલીકમ કમળો વગેરે રોગ દૂર થાય છે. જે વિષમજ્વરની અંદર કાઠ મૂત્રમાર્ગનો વ્યાધિ માલમ પડી આવે તો તેની તાવને હણનારી બનાવટો સાથે યવક્ષારાદિનું અનુપાન યા મિશ્રણ કરવું યોગ્ય છે. ઉદર-રોગને તેમાં ખસુસ કરીને જ્યારે પેટની અંદર ગુદ્મ થાય છે તેને માટે ત્રાંબુ એ ઉત્તમ ધલાજ છે. ગુદ્મ ઉપર હીમજની સાથે જે વાલ માત્રામાં આપવાથી પેટના શુળને બેસાડે છે. જ્યારે પેટના જીર્ણ રોગની અંદર પેટ સાધારણ રીતે દુખ્યા કરે છે વખતો-વખત આફરો ચડી આવે છે અને સાધારણ રીતે પેટ મોટું અને કઠણ લાગે છે અગર વાયુનો ભરાવ થઈ જવાને લીધે જરા ઠોકવાથી નગારા જેવું લાગે છે ત્યારે ગુદ્મ ક્ષાન્નન રસ આપવો યોગ્ય છે, તેમજ શુળ ઉપર પણ ત્રાંબુ ઘણું સરસ છે. ગુદ્મ રોગમાં હમેશાં શુળ હોય છે અને તેની અંદર ત્રાંબુ ઉપયોગી છે. ત્રિદોષ જ્વરની હેડકીની અંદર ઘણો સારો ફાયદો કરે છે. તામ્ર ભસ્મ, કડુ, ને ગેરૂ એ ત્રણ સમભાગ લઈ બીજોરાના રસની ભાવના દઈ જે રતીભાર મધની સાથે ચાટવાથી હેડકી ખસુસ બેસે છે તથા પેટનો આફરો હલકા પડે છે. શુળ ઉપર તામ્ર ભસ્મની એક બીજી બનાવટ છે જે ઘણી ઉપયોગી છે. શુદ્ધ પારો એક ભાગ, અને ગંધક બે ભાગ લઈ તે બન્નેને એકઠો કરી એક પ્રહર ખરણ કર્યાં, તે કળ્લલીની સમાન ત્રાંબાનાં પત્રાને લઈ સંપુટની આકૃતિ કરી તેની અંદર તે કળ્લલી ભરી અને એક માટીનું ઠામ લાવી અરધું મીઠેથી ભરી વચમાં તે તામ્રનો સંપુટ મૂકી બાકીનું વાસણ મીઠેથી ભરી દેવું ને તે માથે બીજું ઠામ મૂકી કપડમેટ કરી ગજપુટ દેવો. પછી પોતાની મેજે ઠંડું થઈ જાય ત્યારે તામ્ર સંપુટનું ખારીક ચૂર્ણ કરવું. આનું નામ ગજકેસરી રસ છે. આની રતિભાર માત્રા નાગરવેલના પાન સાથે આપવાથી શુળ બેસી જાય છે. જેમ જીર્ણ મૂત્રવ્યાધિમાં બંગ ઘણું ઉપયોગી છે તેમ જીર્ણ ઉદર રોગની અંદર ત્રાંબુ છે.

ત્રાંબુ દમના વ્યાધિની અંદર બહુ વપરાય છે. સૂર્યાવર્ત રસ નામની બનાવટ દમને

માટે દેશી ઔષધમાં ઘણી પ્રસિદ્ધ છે. પારોને ગંધક શોષેલાં સમભાગે લઈ છ કલાક સુધી કુંવારના રસમાં ખરલ કરવાં. પછી તે બન્નેની સમભાગે ત્રાંબાનાં પત્રાં લઈ તેનો તે ઉપર લેપ કરવો અને તેને મુસની અંદર મૂકી મોઢું બંધ કરી બાર કલાક સુધી વાલુકાયંત્રમાં તાપ કરવો. સ્વાંગશીત થાય ત્યારે ત્રાંબાનાં પત્રાં કાઢી લઈ બારીક વાટી ભુકા કરવો. બે રતીભાર માત્રા મધ અને અરકુસીના રસ સાથે આપવાથી દમની અંદર ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. જેમ દમની અંદર સૂર્યાવર્ત રસ છે તેમ હૃદય રોગમાં હૃદયાર્ણવરસ નામની બનાવટ ઘણી ઉપયોગી છે. બે રતીભાર તેની ગોળી કાકમાચી અને ત્રિક્ષ્ણાના કવાથની અંદર આપવાથી હૃદય રોગની અંદર ઘણો સારો ફાયદો કરે છે.

ત્રાંબુ ત્વક્કોષની અંદર ઘણું ઉપયોગી છે. અને તામ્રેશ્વર રસ નામની બનાવટ એ ખસુસ કરીને ત્વક્કોષને માટે છે. તામ્ર ભસ્મ જે સુરણના પુટ દીધા શિવાયની હેય તો તે ઉલટી અને ઝાડો કરે છે અને તેટલા માટે તેની તામ્ર ભસ્મ કાંઈ જેરી પદાર્થ પેટમાં ગયાનો શક આવે ત્યારે મધની સાથે ચાટવા અપાય છે. શુદ્ધ તામ્ર ભસ્મથી કવચિતજ ઉલટી કે ઝાડો થાય છે બલકે અતિસાર અને ઉલટીને દબાવે છે. વખતોવખત તેની અંદર સ્તંબન ગુણુ માત્રમ પડી આવે છે.

માત્રા.

તામ્ર ભસ્મની શોધક ગુણુ તરીકે એકથી બે રતી ઉલટી કરવા માટે ત્રણ વાલ, સ્વચ્છંદ ભેરવ રસની અરધી રતિ. ગુદમ કલાનન રસ એકથી બે વાલ, સૂર્યાવર્ત રસ બે રતી હૃદયાર્ણવ રસ બે રતી. ત્રિશ્વતાવલરણુ રસ બે વાલ. શીતારી રસ એક રતી. તામ્ર સેવન કરવાવાળાએ ખાસ કરીને ઘી અને દૂધનો મહાવરો રાખવો. ઘણું કરીને તેથી ઘણો ખોરાક પચે છે અને તેટલા માટે તેને મુખ્યત્વે કરીને અરખીવાળો ખોરાક આપવો પડે છે.

તામ્ર ગુણુ.

પૌષ્ટિક, શોધક,—જ્વરદ્ન—

બનાવટ.

(૧) સ્વચ્છંદ ભેરવ રસ—તામ્રભસ્મ, અને વછનાગ સમભાગે લઈ ધતુરાના પાનના રસમાં ખૂબ ખલો તેની અરધી અરધી રતીની ગોળી કરવી.

(૩) ગુદમકલાનન રસ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, તામ્ર ભસ્મ, હરીતાલ ભસ્મ, ટંકણ, યવક્ષાર એ દરેક બે તોલા લેવા અને મરી, સુંક, પીપર ગજપીપર હરડે, વજ અને કુષ્ટ એ દરેક તોલો તોલો લેવાં પછી તે સવળાંને બારીક ખાંડી સાથે મેળવવાં અને તેને અપામાર્ગની, પટાળની, અને પીતપાપડાની ભાવના દેવી અને સુકવતું.

(૩) તામ્રેશ્વર રસ—તામ્ર ભસ્મ, લોહભસ્મ, શુદ્ધ પારદ, ગંધક, શુદ્ધ, મરી એ દરેકને સમભાગે લઈ લીંબડાના પંચાંગની ગરમાવાનાગરની ને ત્રિક્ષ્ણાના કવાથની ભાવના દેવી પછી તૈયાર કરી રાખી મુકવું.

(૪) હુદ્યાર્ણવ રસ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, અઢેક ભાગ લઘ તામ્ર ભસ્મ એ ભાગ આર કલાક સુધી એ તણેને ત્રિકાના કવાથમાં ને કાકમાચી (ભેરીગણીની જાતનો છોડવો થાય છે) ના સ્વરસની અંદર ખૂબ લઘવાં અને પછી તેમાંથી બન્ને રતીની ગોળી કરવી.

ત્રિધીતાવહુરણુ રસ—તામ્ર ભસ્મ એક તોલો શુદ્ધ પારો એક તોલો, શુદ્ધ ગંધક એક તોલો શોધેલું એરકાચલું એક તોલો, શોધેલાં નેપાળાનાં બીજ તોલો. હરડે એક તોલો પીપર એક તોલો કકુ તોલો, નસોતર એક તોલો, એ પ્રમાણે બધી ચીજો લઘ પ્રથમ તેમાંથી પારો અને ગંધકની કલજલી કરવી. પછી તેમાં બાકીની ચીજો નાખી તે બધી ચીજોને ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ખરલ કરી વાલ વાલની ગોળી કરવી.

(૬) શીતારિ રસ—ત્રાંબાની ભસ્મ, શોધ્યો ગંધક, કુત્રાવેલ ટંકણ, શોધેલ સોમત્ર, શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ખાપરીયું, શુદ્ધ મોથુથુને હરિતાલ ભસ્મ એ દરેક ચીજને સરખે વજને લઘ કરેલીના રસમાં ખરલ કરી એક એક રતીની ગોળી વાળવી.

૬૯ સર્પનો તાત્કાલિક ઉપાય—

પીપળાનાં પાન શાખાએ લાગેલાં ડીંટીયાથી તોડી પાંદડાં બહાર રહે એવી રીતે એક પાન ડીંટીયા તરફથી એકે કાનમાં ઘલી દેવું તેથી ચોટી જશે વીધ ઉતરી જશે ત્યારે એની મેજે નીકળી જશે.

૭૦ વીંછીનો ઉતાર—

ઝાટોડીના વેણાની ડાંખલી હાથમાં ચોળી રસ કરી જ્યાં વીંછી કરડ્યો હોય તેની ઉપરની જગ્યા ઉપર લગાડવું એટલે કુટ એક નીચે જતો રહેશે પાછો રસ જે જગોએ હોય તેની જરા ઉપરથી લગાડવું એમ બીજકુલ ઉતરી જાય ત્યાં સુધી કરવું.

૭૧ જીભાખની ગોળી—

કેમોમલ ઝેન ચાર, પોડોશીવરેમીન ઝેન ૩ યુનોનીમીન. ઝેન ૩ એકસ્ટ્રેક્ટહાયો સ્યામી ઝેન ૨, એકસ્ટ્રેક્ટ જેનસીયન ખપ જેટલું લઘ એક ગોળી વાળવી. માત્રા:—એક ગોળી અગર એ પાણીમાં ગળી જવી.

૭૨ માથાનો દુખાવો—

માથાનો દુખાવો, આવાસીસી, અગર શરીરના કોઈપણ ભાગમાં શુભ અગર ચરકા ઉપર એન્ડીપાઇરીન. ઝેન ૫ પાણી સાથે પાવું.

૭૩ પીડિતાર્તવ—ઉપર અકસીર—

(ડીસમેનોરેજ્યા—ઉપર એટલે સ્ત્રીને અટકાવ વખતે પેડુમાં પુષ્કળ દુખાવો થતો હોય તે ઉપર આપવું.)

એન્ડી કમીનીઆ ઝેન ૫ ગરમ પાણીમાં પાઇ દેવું. જે દુખાવો નરમ ન પડે તો એક કલાક પછી બીજું પાંચ ઝેન આપવું પછી ન આપવું.

૭૪ એન્ડ્રીસેપટીક પીલ્સ—

પેટનો સડો, તથા બદ દુનખી, અને પ્લેગ અને જંતુનાશક.

કાર્બોલિક એસીડ, કેમ્ફર, પલ્લીસ ઈપ્પીકા કવીનાઈન, ઉપરનાં કવીનાઈન શિવાયનાં પા પા ઝેન, અને કવીનાઈન બે ઝેન. એકસ્ટ્રેક્ટ જેનીસીયન બેઝએ તેટલું. ઉપર લખ્યું એક ગોળીનું પ્રમાણ છે એક સવારે અને એક સાંજરે.

૭૫ ટ્રાનીક પીલ્સ—

પીલ્લુડા ફ્રેસ ફ્રેસ ઝે. ૨

ફ્રેસ સફસ ઝે. ૩

એકસ્ટ્રેક્ટ નકસવોમીકા ઝે. ૦.૧૧

ઉપર લખ્યું એક ગોળીનું પ્રમાણ છે માત્રા ૧ ગોળી સવારે ૧ સાંજરે દુધ સાથે.

૭૬ પેટના દુખાવા ઉપર અકસીર—

એસીડ સલ્ફ્યુરીક ખોર ૧૦ ટીપાં,

સોડાઆય કારબો-સ ૨ ગ્રામ.

પ્રથમ બે ઓંસ પાણીમાં આસીડ નાખવું. પછી ધીમે ધીમે થોડું થોડું સોડા આયકાર્બો નાંખવું. જ્યાં સુધી ફીણ વળે ત્યાં સુધી નાંખવું પછી બંધ કરવું બાદ સીરપ મેળવવો અને તેનાથી ૧ ઓંસ પ્રથમ આપવું જો નરમ ન પડે તો બીજો એક ઓંસ બે કલાકે આપવું.

૭૭ ગર્ભનિરોધ—

ઝીન્ક પાનવાળી દુધેલીને ઉકાળીને પાણી કાઢી નાંખી જે કચરો રહે તેને સુકવી તેની ગોળી વાળી તેનો ઉપયોગ સોગડીની રીતે ઉપાડવામાં કરવાનો છે. ખાવાના નથી અંગ પહેલાં ચલાવે.

૭૮ મહા શંખવટી—

(લૈપજય રત્નાવલી—પૃ. ૨૨૩)

અગ્નિમાંધાત્રિકાર—

શંખ ભસ્મ, પાંચોતોન (પંચલવણ) આંચલીનો ખાર, સુંક, મરી, પીપર, હીંગ, વિષ (મીઠો તેલીયો) ગંધક, પારદ, એ સર્વને અપામાર્ગ અને ચિત્રકના કાઢામાં તથા લીંમડાના રસમાં ભીંજવી ભાવના દ્યને પછી અમ્લવર્ગ xજંખીરી નીંબુ-ખીજેર, મોઢું ખીજેર, ચૂક, મોઢું ચૂક, આંચલી, વડખેરી કરમદાં) માં ભાવના દેવી.

જ્યારે અમ્લરૂપ ધર્મ જાય ત્યારે ગોલી બનાવી રાખવી. આ ગોલી અમૃત સરખી છે અગ્નિને જલદી પ્રગટ કરે છે તથા ભસ્મકને દુર કરે છે, કંક પર્યંત (હસોડસ) ભોજન કરીને આ ગોલી ઉપરથી ખાવી સારી છે. અજીર્ણજ્વર, શુભ્રમ, પાંકુ, કુષ્ઠ, શુગ્ર, પ્રમેહ, વાતરક્ત, મહાશોષ, વાત, પિત્ત, કફ એમનો નાશ કરે છે અને અર્શનો તો મહા વેરી છે.

એવું હજારો વાર દેખેલું છે. દુર્નામા દિરયંચાશુ દષ્ટોવીર સહસ્રશઃ ॥ જેમ અગ્નિથી રૂનો નાશ થાય તેમ આ ગોળીથી આ રોગનો નાશ થાય છે.

લોહબાગ મેળવવાથી મહા શંખવટી થઈ જાય છે. પ્રભાતમાં ખાઈને ગરમ પાણીનું અનુપાન કરવું યોગ્ય છે.

૭૮ શંખરસ ગુટિકા—

આંબલીનો ખાર તોલા ૨૦, કાલાનો તોલા ૨૦, સેંધાનો તોલા ૨૦, મનીયારીનો તોલા ૨૦ ખારીનો તોલા ૨૦, સાંબરનો તોલા ૨૦, જંબીરા લીંબુ રસ તોલા ૬૪, શંખ ભસ્મ તો. ૪૮ આ સર્વને પ્રથમ મર્દન કર્યા પછી હોંગ, સુંઠ, મરી, પીપર ચાર ચાર તોલા પારો જે તોલા, મીઠા તેલીયા (વછનાગ) તજ, એલચી, તેજ માત્ર ચાર ચાર તોલા એ સર્વને મેળવી બીજોરાના રસમાં ૩ દિવસ ખરલ કરી બોરના ઠરીયા જેવડી ગોળી બનાવીને હમેશાં પ્રભાતમાં ખાઈ ઉપરથી ગરમ જલ પીવું અનુપાન કરે, આ ગોળી-શુળ રોગ, સર્વ ગુદ્મ, અજીર્ણ શુલ, પરિણામ શુળ પંક્તિશુલ, હૃદયશુલ, કુક્ષિશુળ, પાર્શ્વશુલ, વાતશુલ, પીત્તશુલ, કફશુલ, આમશુલ, ઉદાવર્ત રોગ, એ સર્વનો નાશ કરે છે. તેમાં સંશય નથી.

૭૯ પ્લેગનો અકસીર ઇલાજ.—

પ્લેગની ગાંઠ બહાર દેખાયા બાદ તેના ઉપર ડાંડણીયા થોરનું થડ મુળમાંથી કાપી લાવી તેને બાફીને સહન થાય તેવું ગરમ ગાંઠ ઉપર બાંધી-શેક કરવો. તેમ આઠ કલાક કર્યા પછી તે કાઢી નાખી કડવા લીંબુના પાનને વાટી તેની થેપલી બાંધવી. તે છ કલાકે કાઢી નાખી પાછો ઉપર પ્રમાણે થોર બીજો બાફીને બાંધવો. એવી રીતે કરવાથી આઠ થી પંદર દિવસમાં ગાંઠ પાકીને કુટીને બહાર નીકળી આવે છે, અને દરદ શાંત-પડવા લાગે છે.

૮૦ બરોળનો ઇલાજ.—

બરોળની ગાંઠ ઉપર હાથલા થોરને કાપી લાવી તેના કાંટા કાઢી નાખીને બાફીને પછી સહન થાય તેવું ગરમ રાખી તેને ચીરીને અંદર હળદર ભરીને ગાંઠ ઉપર બંધાણુ બાંધવું. અને કાળું તાળું કાચું રીંગણું લાવી તેને ચીરી હળદર મીઠું ભરીને ખવાય તેટલું ખાઈ જવું. એવી રીતે આઠ થી દસ દિવસ કરવાથી બરોળ અવશ્ય મટે છે. બરોળવાળા દરદીએ બાજરો, મીઠુંતેલ, અને ગોળ મુખ્ય ખોરાક તરીકે ખાવાં. આ ઉપાય વિષે કાંઈ દેશી વૈદ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવશે તો લોકને લાભ થશે.

૮૧ માસા તેલ.—

અડદ, જવ, અલશી, કવચબીજ ફારાંટા, ગોખર, ટેકુ એ આઠ એસડ ચાર ચાર

તોલા દરેક લઈ ખોખરા કરી દસ શેર પાણીમાં ઉકાળી અઢી શેર રહે ત્યારે ઉતારી, ગાળી લેવું.

કપાશીયા, ખોરના કળીયા, સણુના ખી, કળથી દરેક આઠ આઠ તોલા લઈ-ખોખરા કરી દસ શેર પાણીમાં ઉકાળી અઢી શેર રહે ત્યારે ઉતારી ગાળીને ઉપલા અડધવાળા ઉકાળાના રસમાં મેળવી દેવો. ને તેમાં તલનું તેલ શેર ૫) પાંચ, ફાર્ટ, ગળો, શુંક, રાસ્ના, પુનર્નવા, એરંડમુલ, પીપર, વરીયાળી, ચીકણામુલ, ચાંદવેલ, જટામાશી, અને કકુ એ બાર જણુશ એક એક તોલો લઈ ખાંડી કપડ છાણુ કરી નાંખરાં-ચુલાપર મુકી પાણી બધું બાળી નાખી તેલ રહે એટલે ઉતારી. તેને ગાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું. એ તેલ ચોળવાના ઉપયોગમાં લેવું.

લકવો, ગર્દનનું રહી જવું. હાથ પગની કંપારી, માથાની કંપારી અને અનેક જાતના વાયુ પર ચોળવાથી. તુરત આરામ થાય છે.

૮૨ વાયુપર ચોપડવાનું તેલ.—

મીઠું તેલ શેર ૦૧ કપુર શેર ૦૧ કાજુનો દારૂ શેર ૦૧ અફીણુ શેર ૦૧ એ ચારેને બાટલી ભરી બુચદઈ એક દીવસ રાખવાથી તેલ તૈયાર થાય છે. આ તેલ અંગમાં દરદ હોય ત્યાં લગાડવાથી તુરત આરામ.

૮૩ લઘુફલ ધૂત-ચોની રોગપર.—

પીળાં કાલીરથા, કાળા કાલીરથા, હરડાં, ખેડાં, આંમળાં, ગળો, પુનર્નવા, ટેટુ, હળદર દારૂહળદર, રાસના, જોડીમધ, અને સતાવરી, દરેક ચીજ એક એક તોલો ખોખરી કરી બશેર પાણીમાં બે દીવસ સુધી બીજવી રાખવી, તેને એજ પાણીમાં વાટી રસ કઢાઢી કપડાથી ગાળવું. તેમાં ગાયનું ઘી શેર બે અને ગાયનું દુધ શેર આઠ નાખી ચુકા ઉપર ચડાવી બધું પાણી તથા દુધ બાળી ફક્ત એકલું ઘી રાખવું. તે ઘી કાચના વાસણમાં ભરી રાખવું. એ ઘી બર્ષરાંને ચોનીમાં શુક્ર, સોજો, ચોનીનું મોટું થવું, પાણી આવવું, કમળનું ફરવું, ગર્ભ ન રહે, વગેરે ચોનીના રોગો ઉપર એ ઘી સવાર તથા સાંજે એક એક તોલો ખવરાવવું-પરેજી કાંઈ નહીં. ઉપલા મરવે રોગ એથી દુર થાય.

૮૪ શુક્રમેહ-કામધેનુરસ.

સીદ્ધર, અબ્રક, શીશું, કપુર, સોનામુખી, આમરીયું અને ચાંદી ને કમળના જળમાં મર્દન કરી એક એક રતિની ગોળા બનાવી એક એક ગોળા ખાવી તેથી વીસ પ્રકારના પ્રમેહ અને વિશેષ કરી શુક્રમેહ, જીર્ણવર, ક્ષય એ સર્વને નસાડે.

૮૫ માક્ષિકાદિ ચુર્ણ—

સોનામુખી, વારદ, ગંધક, ખાપરીયું, ગેરૂ, શીલાજીત, અબ્રક, લોહ, શાદમલીપુષ્પ,

અને છાલ, વિદારીકંદ, ગોખરૂખીજ, એલચી મેળવી મર્દન કરી શુક્રમેહની નિવૃત્તિ વાસ્તે એક માસાબાર ખાવી.

૮૬ મયાસુંદરવટી—

મયા સુંદરવટી-તાવની ગોલી કવીનાઈન, એન્ટીફેશીન અડદનો લોટ, રંગ માટે હળદર ભેઈતા પાણીથી બાંધી તેની ચણા જેવડી ગોળી વાળવી. તેમાંથી તાવ ઉપર ૩ સવારે અને ત્રણ પહોર દીવસ ચડે ત્રણ દિવસ ત્રણ ટાંણુ આપવી.

૮૭ રાજવલ્લભ—

(વૈદ હરીશંકર જેતપોરવાળા)

યકૃત, પ્તીહ, ગુદમ, મંદાગ્નિ ઉપર—વછનાગ, મરી, પારો, ગંધક, અને નવસાર સમવજન પાણીમાં ગોળી બનાવી વાપરવી.

૮૮ અર્શ—

(દેવજીભાઈના ભાઈ ભગવાનજી કુંવરજી મુદ્રાવાળાની બતાવેલી)

હોંગ અસલ એક ભાગ.

કળીચુનો કારો એક ભાગ.

બન્નેને અલગ અલગ પીસી કપડછાણ કરી મેળવીને તેમાંથી ૦૧ થી ૧ વાલસુધી સવારે ગાયના ઘી સાથે ખાવું દુધ શેર ૧ કાચો રાત્રે જમાવેલ હોય તેનું દહીં થાય તે ત્રણ દીવસ સુધી ખાવું.

૮૯ લુકમાન હકીમનો નુસકો—

ત્રિક્લો, ત્રિકટુ, અજમા અને તે સર્વથી બમણું મધ મેળવી માજુમ સવાર સાંજ એક એક તોલો ખાવું. આંખની રોશની, પીઠનું કૌવત હોજરીની સફાઈ, પાચક, સાધારણ બીમારીઓ વિશેષ ખાંસી, બલગમ, ક્ષય અને નળલો જાય છે.

૯૦ ધાતુપુષ્ટિ ચૂર્ણ—

કપાશીયાનાં બીજ, કાળી મુસળી, ઘોળી મુસળો તોલો ૦૧ તાલીમખાનું, કૌચબીજ, બહુફલી, કમરકસી, શીંગોડા, બીંડાનાં બીજ, મીઠા ઇંદરજવ, સેમળાનાં મૂળ, ચીનીઓ શુંદર, મેદાલકડી, સાબુચોખા, સરખે વજને બન્ને વખત ૦૧ તોલો ચૂર્ણ સાકર મેળવી ખાવું.

૯૧ કલધની ભસ્મ—

કલધ તોલા ૧૦ લઈ લસણમાં શોધવી. લસણના રસ તોલા ૨૦ બાર કાઢી તેમાં તોલો ૧ સોમલ પીસી મેળવીને તેમાં કલાધને તપાવી તપાવીને ખુઝાવવી. બધો રસ પાઈ દેવો. બાદ કલી નીકલીને એક શેર કચાહેમના ચૂર્ણ અધવચે રાખી શણીયાની કાથળીમાં ભરી

તે કાચળી ઉપર પાતળા ગોળનો લેપ કરી સુકવી ઉપર ચીથરાં બશેર લેપ કરી (લપેટી) અગ્નિ દેવી. કૌવતે બહાર.

૯૨ પ્રમેહ નવો—

ગધાબેરજો તો. ૧ કેવડીયો કાથો તોલો ૧ રાળ સફેદ તોલો ૧ અરેડીના ફાતરાં તોલો ૦૧ સાંજ સવાર દુધની સાથે.

૯૩ જુનો પ્રમેહ—

પીપળાની લાખને સો વાર પાણીથી ઘોઈ તેનું ચુરણુ કરી તે ચૂર્ણુ તોલો ૦૧ સાકર તોલો ૦૧ મેળવી સાંજ સવાર બન્ને વખત દૂધની સાથે.

૯૪ સર્વ પ્રહર—

પાષાણુબેદ, પડવાસ, રસવંતી પીસી જુના ગોળમાં ગોળી વાળી દાડમના બીજ મીઠાંની અંદર ૧ દીવસ અને એક રાત દબાવવી. ત્રિફલાના પાણીથી પ્રક્ષાલ્લી ૭ દીવસ ખાવાને માટે ગળેાનું ધન ૩ ભાગ, સુવર્ણ માક્ષિક ૧ ભાગ મેળવી ચણા જેવડી ગોળી સવાર સાંજ દૂધ સાથે દેવાથી ગર્ભાશય મજબૂત થશે.

૯૫ ઉપદંશ—

ચોપચીની તોલો ૧૬, સાકર તોલો ૪ ચાર, લીડીપીપર, પીપળીમૂળ, મરી, લવંગ, અકલકરો, ખુરાસાની અજમો, સુંક, વાવડીંગ, તજ દરેક તોલો તોલો લઈ બધાનું ચુર્ણુ કરી વસ્ત્રગાળ કરી શીશીમાં ભરી રાખવું. તેમાંથી ચૂર્ણુ તોલો ૦૧ સવારે તથા તોલો ૦૧ સાંજે ગરમ પાણીમાં આપવું. પરેજ—તેલ, મરચું ખટાઈ કાઢી પણ ખાર, મીઠું વગેરે બીજકુલ ખાવા નહીં માત્ર ઘઉંની રોટલી ઘી અને સાકર ખાવું. ૧૪ થી ૨૧ દીવસ આપવી. વીરફાટેક, ઉપદંશ, ફીરંગવાયુ વગેરે પર દેવાય છે.

૯૬ તિલોપદ્મી સુસ્તી માટે—

(નસની સુસ્તિ, લીંગનું કમળથી પાતળું પડી જવું, વાકું વળી જવું, અશક્તિ વગેરે માટે)

પારો તથા ચોખું મધ સરખે વજને લઈ ત્રણ ચાર દિવસ સુધી ખરલમાં નાંખી ઘુંટવું. ઘુંટતાં ઘુંટતાં એક રસ થઈ જાય અને દસ્ત ખરલને ચોટે તેવું થાય ત્યાં સુધી ઘુંટવું. પછી તે ઓસડને કાચની શીશી અથવા કાબલીમાં ભરી રાખવું. તેમાંથી ઇન્દ્રિના પુષ્પનો ભાગ બચાવી બાકી બધે ડેકાણે લેપ કરવો. રાત્રે લેપ કરવો તે ઉપર પાન બાંધવું.

૧ કર્કા પછી ફર ફર કરવી નહીં સવારે ગરમ પાણીથી ઘોઈ નાંખવું. પાછો રાત્રે લેપ
વો. એમ ત્રણ દિવસ કરવાથી દન્દ્રિની સુસ્તી વક્તા વગરે મટશે પરંતુ આટલેથી
રામ ન થાય તો ઉપલા નુખસામાં મરેડીના પાનનો રસ ત્રીજે હીસે મેળવી ઉપર કથા
માણે ધુંટી ત્રણ દિવસ ઉપર કથા પ્રમાણે લેપ કરવો. આ લેપથી ઝીણી ઝીણી કુસીયો
છે અને અંદરથી પાણી ઝરે છે માટે તે પાણી વૃષણાદિ બીજે કાઢ સ્થળે લાગવા-
ટવા ન દેવું. ત્રણ દિવસ પછી ગાયનું ઘોયલ ઘી લગાવવું તો રૂઝાઈ જશે.

૬૭ ઉપદંશ (વિસ્ફોટક)

લવીંગ, અકલકરો, વાવડીંગ. પારો, એક શાણુ ભાર (૧૧૧ ગદીયાણો એટલે પા તોલો)
રાસાની અજમે, જુનો ગોળ ચક્રવળ (ચાર તોલા) તથા ૩૫ નંગ ભીલામાં મેળવી
વલીભાર ગોળી સવારે ૧ તેમ જરૂર પડે સાંજરે દુધ સાથે, દુધ ભાત પથ્ય.

૬૮ ફીરંગાદિ રોગ—

સંગરફ સફેદ કટકાને સલ્ફ્યુરીક એસીડમાં રાખી નીચે થોડો તાપ આપવો. થોડી
રમાં સફેદ ફીરંગાદિ રોગ ઉપર ચાલે છે.

ઉપરના ચોપચીનીવાળા ઉપદંશ પ્રયોગમાં વૈદ્ય ચંપકરામની શુકમાં આટલો
ધારો છે.

હરડાં, બહેડાં, આંખળાં દરેક ૧૧૧ તોલો બંગ ભરમ તોલો ૧૧૧ સવાર સાંજ
ધમાં ખાવું.

૬૯ ધાતુશ્રાવ—

શ્વેત ચણોડીદાળ (ફાતરા વિનાની) કૌચબીજ. ગોખરૂ સમ વજને ચુર્ણ કરી દૂધમાં
કાળી સાકર નાંખી પીવું. (અનુભૂત.)

૧૦૦ ચાંદી-ગડ-ગુંબડ-નો મલમ—

સફેદો, શંખજીર, બોહાર રસકપુર હીરા દખણ, કાથો મોચરસ, સોનાગેર પાઉડર
ખવો અથવા ઘીમાં મલમ કરી લગાડવો.

૧૦૧ ચોરાશી રોગ ઉપર પૂર્વ લખેલી ઘોડા ચોળીનો બીજો પાઠ.—

પારો તોલા ૧૧૧, વજનાગ તોલા ૧૧૧, મરી તોલા ૧૧૧ હરતાલ તોલા ૧૧૧ બરેડ
લા ૧૧૧, મંધક આંખલ સારો તોલા ૧૧૧ સુંઠ તોલા ૧૧૧, હરવંત ૧ તોલા ૧૧૧, હરડે-
ગરાર્ધ તોલા ૧૧૧, આંખળાં તોલા ૧૧૧, પીપર તોલા ૧૧૧, નરવંસી તોલા ૧૧૧, સોમલ

ખાર તોલા ૧૧૧, સોહાગ તોલા ૧૧૧, જમાલગોટા મગજ તોલા ૧૧૧ સરવે દોઢ તોલા પ્રમાણે લેવી. કદાચ રસવંત ન મળે તો દાળ તુલસીનાં બીજ લેવાં સરવે જુદો જુદો ખાંડીએ. બાદ ભાંગરાના રસ મધ્યે દીન ૩ સુધી લોઢાના વાસણમાં લોઢાના દસ્તા વડે ઘુંટી મગ જેવડી ગોળી વાળવી. સરવે રોગ પર ચાલે.

૧૦૨ કેશકલ્પ-જન્મકલ્પ—

(વૈદ્ય ચંપકરામ રામજી કાલાવડ)

દાડમની ખાલ રૂપીયા ૨ ભાર, દાડમનાં મૂળીયાની ખાલ રૂ. ૨ ભાર, ત્રિકુલાં રૂ. ૨ ભાર, ભાંગરાનો રસ રૂ. ૨ ભાર, આંખાની ગોડલી રૂ. બે ભાર, શેરડીનો રસ રૂ. ૨ ભાર, એ સર્વે એસડને લોઢાની બરણીમાં ખાંડવાં. લોઢાનું ચૂર્ણ રૂ. ૨ ભાર, એ સર્વે તે લોઢાની બરણીમાં ભરી તેમાં શેરડીનો રસ શેર ૧૦ દસ નાંખવો. ઉપર લોઢાની ઢાંકણી દધ મજખૂત ખાંધી બાજરાની કાડીમાં દાટવું. તેમાં ત્રણ દિવસ સુધી રાખવું પછી કાઢી તેમાંથી સવારના પહોરમાં વાળ ઉપર ચોપડવું. ચોપડતી વખતે મોઢામાં ચોખાના દાણા રાખવા તે દાણા કાળા થઇ જશે. એ રીતે બે કલ્પ લગાડવા.

૧૦૩ મહન કામેશ્વર ગુટિકા—

જાયફળ નંગ ૫ એક જાયફળ કોરી તેમાં હીંગ તો. ૧ ભરવો. મોઢે ડગળી દધ રીંગણામાં નાંખી પકવવો બીજા જાયફળમાં અરીણુ તોલો ૧ ભરી ધતુરાના ડોડવામાં પકવવો. ત્રીજા જાયફળમાં લવીંગ તોલો ૧) ભરી કુંગળીના કાંદામાં એડવવાં. ચોથામાં કેસર તોલો ૧ ભરી જાયફળને એડવવું. પાંચમામાં અક્કલકરો તોલો ૧ ભરી ગાયના દૂધમાં એડવવું. એમ જાયફળ પાંચ પકાવી તેનું ચૂર્ણ કરી તેમાં નીચે લખ્યાં ઔષધ નાંખવાં જાયફળ તોલો ૧, જાવંત્રી તોલો ૧, ધોળી મુશળી તોલો ૧, કરતુરી તોલો ૧ અંબર તોલો ૧ કૌંચબીજ તોલો ૧ એલચી તોલો ૧ લવીંગ તો. ૧ ખુરાસાની અજમો તોલો ૧ અકલકરો તોલો ૧ સમુદ્ર શીણુ તો. ૧ બંગ ભસ્મ તોલો ૧ અમ્મક ભસ્મ તોલો ૧ લોહભસ્મ તોલો ૧ સર્વે દવામાં વાટી ચુરણુ કર્યા પછી જે પ્રથમ જાયફળનું ચૂર્ણ છે તેના અરધ વજને સાકર નાખવી સર્વ ચુરણુ ભેળું કરી જાંઘના રસમાં ગોળી ચણીયાબોર જેવડી કરવી. સાંજે દૂધ કઢી તેથી ગોળી ઉતારવી પથ્થ કરવું.

Note—ઉપરમાં પાંચ જાયફળ લખ્યા છે પણ જેટલાં જાયફળમાં તે તે ચીજ સમાઇ જાય તેટલાં જાયફળ લેવાં ચોથા જાયફળમાંજ એડવવાનું લખ્યું છે ત્યાં એમ સમજવું કે જાયફળના લુકામાં જાયફળ રાખી પકાવવું.

૧૦૪ ઉપદંશ-વિસ્ફોટન, ફીરંગ

સાંધા રહી જવા વગેરે રૂધિર વિકાર ઉપર ઉત્તમ અનુભૂત—

(વૈદ્ય ચંપકરામ)

લવીંગ, અકલકરો, વાવડીંગ, મરી, પારો એ પ્રત્યેક એક શાણુભર (અરધો ગદીયાણો એટલે ૦૧ તોલો) ખુરાશાની અન્નમો તથા જુનો ગોળ એ એક એક પણ એટલે ચાર ચાર તોલા તથા પાંત્રીસ નંગ ભીલામાં શુદ્ધ ધુંટીને ૦૧ પા રૂપીયાભારની ગોળી વાળવી સવારે એક તથા જરૂર પડે સાંજે પણ એક ગોળી દૂધ સાથે. પથ્ય દૂધને ભાત અથવા એકલું દૂધ આખા દિવસમાં પાશેરથી ૧૦ પકા શેર દૂધ પીવાય છે. ચૌદથી ૨૧ દિવસ દેવાય છે. કાઢને મોટું પણ આવશે.

૧૦૫ વૈદ્ય ચંપકરામજીની ચોપડીના અનુભૂત પ્રયોગો.

મુખપાક તથા દંતરોગોપરી—

ચણોઠીનાં પાન વાટી લુગદી કરી. કુરડા બે કરી એક કુરડામાં મોરચુથુ ભરી સંપુટ કરી કપડામાટી કરી છાણાં નંગ ૨ માં કુંકી દેવું. ભરમ થશે.

કાગળા કરવાથી અથવા ચોપડવું મુખ રોગ જશે.

૧૦૬ શ્વાસાદિ—

અક્ષરૂળ (બહેડાં) લઈ તેને ઘઉંની કણકના ગોળામાં વીંટી અગ્નિમાં પકાવ્યા પછી તે ફલ કાઢી ભુકો કરી રાખવો. અનુવાનેદ્રવાદથી.

૧૦૭

અતિસાર—આજવણીના મૂલ વાટી, દહીંમાં પાવાં.

૧૦૮ નલખધોપરી

ગુવારનાં બી. લઈ દહીંમાં વાટી પાવાં.

૧૦૯ અધાશીશી—

જમાલ બીજ લઈ ઘસી ઝીણા કાગળ ઉપર ચોપડી ભરમને પડખે પટ્ટી મુકવી.

૧૧૦ મેહોપરિ—

કનક બીજ છુટા ૪ ભાર લઈ ઝીણા વસ્ત્રમાં બાંધી મહોશીના સહનમાં વીંટાળી દીન ૭ રાખવાં. પછી કાઢી બીજન લુગડામાં નાંખી ચોળી ફેતરી ઉતારીને પછી પારો તોલો ૧ ગંધક તોલો ૧ લઈ કનજલી કરી કનક બીજ નાંખી ખૂબ મરદી સાકરના રસમાં ગુંજ પ્રમાણે ગોળી કરી સાકરમાં દેવી, મેહ મટે.

૧૧૧ મરડો, ચુંક-વાઢ-ઉપર—

કેસર છુટા એકભાર તથા ગુગળ ૩. ૧ ભાર લઈ મધમાં ગોળી ગુંજ પ્રમાણે દેવી.

૧૧૨ મૃગી ઉપર

અજમાનો પ્રયોગ—થોરનો પૂર્વોક્તને મળતો.

૧૧૩ હોંગલોક ભસ્મ—

હોંગળુ તોલો ૧ ગલનાં કુલનો રસ શેર ૩ પા કુલડીમાં નાંખી કપડમટી કરી ચુલામાં ૪, ૫ દીવસ સુધી દાટી રાખવું.

૧૧૪ વધરાવળ—

છુવાદી અજમોદ, ઇંદરજવ, એરડીનાં બીજ, કાકચીયાનાં બીજ. શોંગરોટીનાંબુળ, શેષ ગુંદર એ સર્વ સમવજને ચૂર્ણ ઉષણોદકથી.

૧૧૫ પ્રસવ ઉપર—

ચોપડવાથી ખાવાથી પ્રસવ થાય છે.

૧૧૬ જવરાંકુશ—

કળાયુનો, ગંધક, હડતાલ, સમવજન મરી લઈ સંપુટમાં અરણીયાં છાણા પચાસમાંથી કુંકી રતી એક સાકરમાં દેવાથી નવ પ્રકારના જવર મટે.

૧૧૭ વાજકરણુ-પટ્ટી

સોનાગેર ઘીમાં ચોપડવો.

૧૧૮ ચંપાનું ઘી—

ઝેર કાચલું તોલા ૫ ધતુર બીજ તોલા ૫ અફીણુ તોલા ૨, ટંકણુ તો. ૫ અફીણુ વગરની ત્રણ જણસ રાત્રે પલાળી મુકવી. સવારે ચંપાના કુલનો રસ તોલા ૨૭ ઘી તોલા ૨૭ નાંખી સર્વ એકત્ર કરી મંદાગ્નિથી પચાવવું. શેષ ઘૂત રહે ત્યારે ઉતારી એક રતી નાગરવેલના પાન ઉપર લગાડી પટ્ટી બાંધવી. પછી કારબોલીક, અથવા સલ્ફ્યુરીક કે આયર્ન સોપ એ ત્રણમાંથી જે મળે તે લઈ તેમનાં ફીણુ કરી અંજન કરી પાટો કલાક રાખી છોડવો.

૧૧૯ તાવ—

પીલી ફટકડી તોલો ૧ કાથો ટાંક ૧ માત્રા ગુંળ ૧ થી ૧૧૧ તાવ અગાઉ એક કલાક દેવી.

હડકવા ઉપર અનુભવી ઉપાય—

ગલગોટાનાં કુલ, પરમેશ્વરની ગાવરીનાં બોખાં એ બેઉને બેળાં વાટી છાશમાં પાવાં.

૧૨૦ ઉપદંશ—

જસુનો અંગારીઓ લઈ તેમાં ઝીણું સત્વ છે તે લઈ ફેડા ઉપર દાખવું.

૧૨૨ નેત્રાપરી—

લીંબુનો રસ તોલા ૪ પીચુમંદનો રસ તોલા ૪, કાલીરચ ૧ દેવપુષ્પ ૦૧ એલચી ૦૧ કમલમી સુરો તો. ૧ નવસાર ૧ તોલો સમુદ્ર ખાર તો. ૧ ફટકડી તો. ૧ ગોમુત્ર તોલા ૪ સ્ત્રી દૂધ તોલા ૪ બોકડાનું પીત્ત તોલા ૨ સુરમો તોલો ૧ ઘોળી હીમજ તોલો ૧ એકત્ર કરી સોગડી કરવી તેથી સર્વ નેત્ર રોગ જાય.

૧૨૩ ભરનાગલ ગુંમેડું—

હીરાદખણુ, કાથો, મીણુ, માણસના હાડકાની રાખ મેળવી ગાયના ઘીમાં મલમ કરવો.

૧૨૪ હોંગલો પ્રયોગ—(ભાવનગરનો હકીમ)

હોંગલો તોલો ૦૧૧ રેવાડી (જે ધાન્ય પંજામાં ઘઉંના ખેતરમાં થાય છે તે. તોલો ૦૧૧-૧૧૧ કુલ તોલા દોઢનો એક ડોઝ દૂધ સાથે એકાંતરે ત્રણ દિવસ સુધી દેવો. તેલ, મરચુ, વગેરે બંધ. ખોરાકમાં દૂધ ચોખા.

૧૨૫ સ્તંભન-લેપ—

કુતરાની જીભ તથા લોંગ (શુષ્ક), અક્ષકરો. ત્રણે સમવજને લજવંતીના રસમાં ઘુંટી ગુટી વાળવી અને સમય પર લોંગપર ચોપડવી.

૧૨૬ સવેશ્વર અથવા કાળા રેચ—

પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, ટંકણુ ૪ ભાગ ને પારો ૮ ભાગ મર્દન કરી ગોળી વાળી મુકવો માત્રા ૧ વાલ નવજવર સુતિકા વગેરે પર.

૧૨૭ અમીરી જીલાખ—(વૈધ જટારાંકર પ્રેમજી)—

લીલા નાળીએરમાં ચોટલીના ભાગ તરફ નાળીયેરની આંખ હોય છે તે આંખમાં સૂચાવતી છિદ્ર પાડી તે છિદ્રદ્વારા નેપાળાનાં બીજ શેર ૦૧ અડધ (કાચો) શુદ્ધ કરી ફેતરાં કાઢીને નાળીયેરમાં ભરી દર્ધ જમીનમાં છ માસ સુધી દાટી રાખવું. મુદત પુરી થયા બાદ નાળીયેરને ફેાડી તેમાંથી નેપાળાનાં બીજ કાઢી તેને વાટી ચૂર્ણ કરીને ચુરણુને પાણીમાં ચંદન જેવું કરી, દુંટી ઉપર ભરવું તેનાથી જીલાખ થશે.

જીલાખ વાળવાની રીત—જ્યારે જીલાખ વાળવો હોય ત્યારે તે દવા થંડા પાણીથી કાઢી નાંખવી.

૧૨૮ જીલાખની ગોળી.

નેપાળાનાં બીજ તોલા ૧૦ (ફેતરાં કાઢીને) લઘ આવી તે બીજમાંથી જીભી કાઢી નાંખી તેને અર્ધ શેર દૂધમાં કલાક છ સુધી બોંજવવાં. પછી ઉકાળી ડંડા પાણીથી ઘોષ લુગડાંથી ફેારાં કરી નાંખવાં. આ પ્રમાણે કર્યા બાદ તેને લીંબુના રસમાં બે કલાક ખરલ કરવાં. એટલે તે બીજ શુદ્ધ અને વિધન વગરનાં થઈ જશે. પછી તેની સાથે નસોતર નવું અને સાઈ શેર ૦૧ કલા દાણા તોલા ૫ મોસમી ગુલાખનાં ફુલ તોલા ૫ હીમેજ તોલા

૧૦ એ બધાં સાથે ખાંડી પાણી શેર પાંચ મીલાવી ધીમી આંચથી ઉકાળી બાકું થવા માંડે એટલે તેમાં સાકર શેર ૧ મેળવવી. ત્યારે વધારે બાકું થવા માંડે અને ગોળીઓ વાળવા જેવું થાય ત્યારી લઘ મગના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરવી. તે ગોળી એક આપવાથી એક જુલાબ, બે આપવાથી બે જુલાબ, એ પ્રમાણે જેટલી ગોળીઓ આપવામાં આવે તેટલા જુલાબ ઘણી ખુશીથી થાય છે.

૧૨૯ ભાઠાનો ઇલાજ.

મોરનાં ઈંડાંની ભુકીને જખમવાળી જગા ઉપર અવારનવાર છાંટવા કરવી છાંટવાથી અંદરથી રસી તથા ખીગાડ તથા પાણી નીકળવા માંડશે. પરંતુ તેના ઉપર વારંવાર ભુકી છાંટવાથી તે ભાગ એટલે ભાકું તદ્દન સુકાઈ સાફ થઈ જશે.

૧૩૦ અર્શાબ્દોપચાર—

સોમલ શ્વેત તોલા ૩, હરતાલ તોલા ૩, મદ તોલા ૩ એ ત્રણેને કુંવારના રસમાં ૯ દીવસ સુધી સુકવી ખરલ કરી બે કારીમાં ઘાલી કપડ માટી કરી બે દીવસ ભીંજવવો. ઘડી બે આંખડીના છોડીયાની રાખનાં કુરડાં કરવાં તેમાં હીંગલો નાંખવો. સંપુટ કપડમાટી કરી આંચ ગજપુટની દેવો ત્યારે શ્વેત થશે.

૧૩૧ લક્ષ્મીનારાયણ રસ (જવર)

તેપાળો, પારો, ગંધક, ટંકણ, વજનાગ, હીંગલો, હરડે, અક્લકરો, અબ્રિક, અતિવિષ, સોંધાલુણ, દરેક દ્રવ્ય સમ વજન.

૧૩૨ ધાતુપ્રયોગ.—

હીંગલોક—હીંગલોક તોલો ૧ અર્કપયમાં

૧૩૩ હરતાલ—

હરતાલને પણ પ્રથમ આકડાના દુધમાં પલાળી બે ઘડી બાદ આંખડીના છોડીયાની રાખનાં બે કુરડાં કરવાં. તેમાં મૂકી સંપૂટ કપડમાટી કરી આંચ ગજપુટની દેવી. ભસ્મ સિદ્ધ થશે.

૧૩૪ હીંગણ—

હીંગણ રૂપેયા એકભાર ઘોળી ચણોડીનાં પાનને વાટીને પછી હીંગણને વીટી એને કાડીયામાં સંપુટ કરીને દાણાં ૮ ની અગ્નિ દેવી. શ્વેત ભસ્મ થશે.

૧૩૫ સોમલ—

સોમલ તોલો ૧ લીંબડાના પાન શેર ૧ નો ગોળો કરી તેમાં સોમલ ઘાલીને ગજપુર દેવો. મીણીયો થાય (૧) ગધેડીના મુત્ર ૩ શેરમાં સોમલ તોલા ૩ રીઠા કામમાં નાંખી ચુલે ચડાવીને ઉકાલવો. તેલની બત્તીની આંચ તથા લાકડાની આંચ દીધેથી મીણીયો થાય. હલકી અગ્નિ આપવી. આવળ અગર: ખોરડી, યા ખેર, યા બાવળની

લાકડીની આંચ દેવી. લીંબડાના પાનને પીસી રસ કઢાવી તેમાં લીંબુનો રસ નાંખી ઉપલા લોટકાને પોતાં દેવાં એટલે ઉપરના લોટકામાં દવા આવી. રહેશે એક વખત ફક્ત બે અગર અઢી તોલા દવાનાં ફુલ ઉડાડવાથી કાચી નહીં રહે. આંચ એક તોલે એક કલાક દેવી થંકુ થયે ઉપરના લોટકામાંથી દવા લઇ થોડો સોનાગેર ભેળવવો થંડી કરવા સારૂ તેને ગધેડી અગર બકરીના દૂધની ભાવના દેવી. મસા ઉપર લગાવ્યા પછી કપડું રાખી લંગોટી બીડાવી રાખવો. મુઝદાલ થયા પછી મોટી ફાડ લગાડવી. મુઝદાલ ત્રણ ચાર રોજમાં થશે પછી પોટીસ ૩-૪ રોજ બાંધવી. ખરી પડશે. પછી મલમની આંગળી લગાડવી દીન ૩-૪ માં રૂઝ આવી જશે.

૧૩૬ અબ્રક—

અબ્રક શેર ૦૧ નાંખત્રાં પાણીથી ઘોઈ સુકવી કુંવારના રસમાં ધરતી ખરલ પહોર ચાર કરી કોડીયામાં સંપુટ કરી ગળપુટ અગ્નિ જંગલી છાણાની આપવી. ધાતુ પુષ્ટી પર મળખૂત.

૧૩૭ પારદ—

પારદ-પારોટાંક ૪ સેંદરડીના રસમાં વાર ચાર વાટી ગોળી થયા પછી ખોરડીના પાન વાટી તેનો ફુલડો બે કરી તેમાં સેંદરડીનો રસ ભરી રસમાં પારાની ગોળી ધાલી ધુડના કોડીયાં બે કપડમાટી કરવાં. ગળપુટ અગ્નિથી પારો મરે.

૧૩૮ હરતાલ—

કાલી તુલસીના ગોળામાં ધાલી છાણા ૪ ની અગ્નિથી શ્વેત.

૧૩૯ તામ્ર—

તાબ્બાનું પતરું-કે પૈસો કે લુકો કોડીયામાં કે કુંવારનો કટકો મૂકી તે ઉપર મણુ-શીલ ભરભરાવી એ ઉપર ત્રાંબાનો પૈસો મુકીએ. ઉપર મણુશીલ નાંખીએ. ઉપર કુંવારનો કટકો મૂકીએ કોડીયું બીજું ઢાંકી ગળપુટ અગ્નિ દેવી ઘડીપામાં આસ્માની રંગની ભસ્મ થશે. તે પછી બીજી વાર વાટી લુગદી કરી તે મધ્યે રાખીએ કપડમાટી કરી અગ્નિ છાણા ૪માં દેવાથી શ્વેત થાય (૨). ત્રાંબાનો પૈસો ઉંઘાફેલીના રસમાં ભીંજવવો ઉંઘાફેલીની લુગદીમાં રાખી આંચ દેવી ગળપુટ, બીજી વાર ફેરડાના કમરામાં લુગદી કરી ગળપુટ આંચ દેવી. શ્વેત થાય છે.

૧૪૦ પારો મારવો તથા બાંધવાનો ઉપાય—

સેંદરડીના રસમાં ખરલ કરવો. કપડામાં નાખી નીચોવવો. કાચો નીકળે તેને ફરી ખરલ કરવો પછી પાણીથી ઘોવો. મુસ્તી કરવી સેંદરડાનાં ફુરડાં બે કરવાં તે મધ્યે મુકીને રસમાંથી નાંખવો. બીજું ફુરડું ઢાંકવું. ગળપુટ અગ્નિ દેવો એટલે બે ફુરડામાં મરી જાય છે પારો મરે તેનો ઉપાય-કુંવારના રસનાપટ ૧૦૮ દેવા પછી ત્રાંબાની ડાબલીમાં ધાલીને બીચડી ચડવા આવે તે વખતે તેમાં ડાબલી મુકવી. તો પારો મરે (૨) પારો ગાયના

દુધની તરમાં દીન ૨ રાખીએ. મીણી દુધીના રસમાં બીજવી છાણું એક તે મધ્યે મુકી માથે છાણું ઢાંકીએ તો શ્વેત થાય.

૧૪૧ રૂપરસ—

ઉટકંટના મૂળ શેર ૧ લાવીને ખાંડવાં. પાણી નાંખી રસ કાઢવો. રૂપાનો ચોખ્ખોતાર બીજવવો. દીન એક અર્ધના પત્રમાં ખરલ કરવો. તે ભસ્મ ગતકામ ઉપર સિદ્ધ છે. કામ પ્રગટે.

૧૪૨ હીંગળો—

હીંગળો છુટા ૧ ભાર ઉંધાકુલીના રસમાં બીજવવાં. લીંબુમાં ઘાલવો. કપડમાટી કરી છાણું પાંચ તથા સાતની આંચ દેવી. બીજ વાર અર્ધમયમાં બીજવી લીંબુમાં ઘાલી એજ પ્રમાણે આંચ દીધાથી શ્વેત ભસ્મ થાય છે.

૧૪૩ સોમલ—

સંખીયો છુટા એક ભાર ઉંધાકુલીના રસમાં બીજવવો. ઉંધાકુલીની લુગદીમાં ઘાલીને આંચ દેવી (૬ તથા ૮ આંચ દેવી) મીણીયો થાય. ત્રાંબામાં નાખેથી રૂપું થાય.

૧૪૪ જવરાંકુરી—

શંખભસ્મ છુટા ૨ ભાર, હડતાલ છુટા ૧ ભાર મોરથુથુ છુટા ૦૧ ભાર કુંવારના પટ ૩ દેવા નીચે ઉપર કુંવાર કોડીયામાં ગજપુટ દીવા સ્થાપ થાય. જવર જાય સહી.

૧૪૫ ગજવેલ—

ગજવેલનો ભુકો એરડાના પાંદડામાં ગોળા વીંટી બાળીએ. વાર ૩ કરીએ. એ ગજપુટ અગ્નિ દીવો તો શ્વેત થાય. તે જલોદર તથા શોફોદર તથા કઠોદર ઉપર મજબુત છે.

૧૪૬ (પ્રમેહ)—

સાકરીયો વાલોળીયો તેના રસમાં ખોદાર મોરથુથુ એ જલસો વાટવી. કાંસાની થાળીમાં રસ કાઢવો. શેર ૦૧. તેની વટાણા જેવડી ગોળી કરવી તે ગાયના ઘીમાં ખાવી. દીન ૧૪ ઉપર ઘી પૈસા ૪ ભાર ખાવું. વરસ વીસનો પ્રમેહ પણ જાય છે. સત્યમેવ.

૧૪૭ પારદભસ્મ—

એક હાથ લાંબુ ને એક વેંતના વ્યાસવાળુ તાણુ ખાખરાનું લાકડું (મૂળ) લઈ તેની વચ્ચોવચ્ચ આડત્રાંસો ખાડો કરી તેની અંદર પારો ભરી ઉપર ખખરાનો ગુદ પાશેર થી અડધો શેર (કાચો) નાંખી ઉપર દાટો દઈ કપડમાટી કરી છાણાની આગ દઈ રાખ ન થઈ જતાં લાકડું કાચલા જેવું થઈ જાય ત્યારે ઠંડું કરી દેવું.

૧૪૮ કાળોરસ—

પારો ટાંક ૩, ગંધક ટાંક ૫, વછનાગ ટાંક ૩, પીપર ટાંક ૧૦, લવીંગ ટાંક ૪, ઘતુર ખીજ ટાંક ૩, ટંકણુ ટાંક ૩ જ્યક્ષ્ણ ટાંક ૫, તીખાં ટાંક ૫, અકલકરો ટાંક ૫ વાટી ચુરણુ કરી કેસર રસની ભાવના દેવી. લીંબુ રસની ભાવના સાત દિવસ દહ ત્રણ દિવસ ખરલ કરવી. સર્વ રોગ જાય. પીત્ત, વાયુ, ફેડા રોગ સર્વ જાય.

૧૪૯ નસ્ય—

પારો, તામ્ર, ગંધક, સુંઠ, વછનાગ, જ્યક્ષ્ણ, લવીંગ, કનકખીજ, મરી પારાથી જમણાં, ટંકણુ, પીપર, અકલકરો, સર્વથી અરધ, સર્વે ઓષડ ટાંક ૪ ચાર લઈ પીસીને સૂક્ષ્મનાસ દેવો, લીંબુ, પાન, આદાના રસની ભાવના ત્રણ દેવી. સર્વે વાયુ, માથાના રોગ, પરસેવો, સીતાંગ, સ્ત્રીના રોગ જલ્દી જાય છે.

૧૫૦ અતિસાર—

રાત્રી રાજ વાટી કપડછાણુ કરી સાકર મેળવી ટાઢા પાણીમાં ફાકવી. ટંક જે લે તે અતિસાર મટી જાય છે. ૫-૭ દીવસ દેવી. આ દવા મહા ચમત્કારિક છે. પથ્થ. ચોખાની રોટલી, દહીની કઠી તેમાં મેથીનો લોટ નાંખવો.

૧૫૧ પારહવિકાર

આમલસારો ગંધક ટાંક ૪ ગોપીચંદન ટાંક ૪ વાટી તેમાંથી ટાંક ૩ ગોદુધમાં પીએ તો મૂત્રમાં પારો નીકળી પડે.

૧૫૨ હીંગલોક—

સુરોખાર વાટી સોનારાની કુંડલીમાં પાથરી ઉપર તંગલાની ગાંઠ તે ઉપર સુરોખાર પછી એક જે કપડમાટી કરી અગ્નિ ઉપર રાખી ઘડી ૪-૫ પછી કાઢીએ તો સફેદ થશે.

૧૫૩ રતાંધળો—

ગુવારની પાંદડાની ભાજીનું શાક ૫-૭ દીન ખાય.

૧૫૪ આંખનું ડુલું—

સીંદુર એક ભાગ, સુરોખાર એક ભાગ, ખૂબ ઝીણો વાટી કપડછાણુ કરી બપોર પછી ભરણુની રીતે. આંખમાં ભરી સુષ રહેવું. પછી પાણીથી આંખ ધોઈ નાંખવી. એમ ત્રણ દીવસ કર્યાથી ડુલું, પડલ, રતાંધળાપણું મટે.

૧૫૫ મુત્રકૃચ્છ—

લીલા શણું મૂળ પાણીમાં વાટી પાય તો પેશાબ છૂટે. અતિ લાગે તો છુવારી ખારેક ખવરાવવી.

૧૫૬ બાલખત્રીશી સોગડી—

રાસના અરકુસો, ત્રિકટુ, હીરાખોળ, એલચી, ચિત્રક, સીંધવ, વાપુલાં, ઈન્દ્રવરણી,

મોચ, ક્યુરો, દારૂળદર. હરડે, મરડાશીંગી, કાળીપાટ. લસણ, કકુ, વજ, રતાંજલી, કડવી તુબડીનાં બીજ, છૂંદ, ઉબરાનાં પાન, અજમો, નસોતર, રોહીશકુલ, બીડલુણ, એ સમ ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી ગોમૂત્રની ભાવના સાત દેવી. પછી ઘણું વાટવું. પછી સોંધવ નાંખી સોગડી બાંધવી. સુકાયા બાદ રાખી મુકવી. નાના બાળકના મુત્રમાં ધસી પ્રવાથી બાળકના પેડુના સર્વ રોગ મટે છે અજીર્ણ, ઉધરસ, કાસ, શ્વાસ, સસણી, કૃમી, વમન, હેડકી, પેટમાં કાળજનો રોગ, પ્લીહા ગાંઠ, આંગળુ, અંતર્ગલ, વાયુના રોગ, પાંકુ, દુધવિકાર, જીર્ણીવર, ગળુ પડ્યું હોય તે એમ સર્વ રોગ ટાળનારી આ સોગડી મહા ચમત્કારી છે.

૧૫૭ સ્ત્રીનો રક્તપ્રવાહ—

કાળો કમખો કડાઇમાં બાળી રાખ કરી પાણીમાં દેવી. તે અસાધ્ય રક્તપ્રવાહ મટે.

૧૫૮ સ્ત્રીને ધાવણ વધે તેનો ઉપાય

અકલકરો, આંમળાં સુવા, ભારંગી, એલચી, જાયફળ, કાળું જીરું એ સર્વને ટાંક ૨૥ સાકર ટાંક ૧૦ એ સર્વે બારીક વાટી ફાકી ટાંક ૪ ચોખાના પાણી સાથે દેવી. તે ધાવણ ઘુંટડા મોઢે બરાય. (૨) ઘોળા તલ ટાંક ૨ ભેંશના દુધમાં ખીર રાંધી સાકર નાખી ખવરાવીએ તો દુધ વધે. (૩) લીલા નાળીયેરનું ખમણ કરી ભેંશના દુધમાં ખીર કરી સાકર નાખી ખવરાવવી. (૪) તલ ઘોળા ટાંક એક ટોપડું શ્રીકાર ટાંક ૬ એની ખીર ભેંશના દુધમાં કરી સાકર નાંખી ખાઇએ તો દુધ વધે.

૧૫૯ સુખપ્રસવ—

પારોવાલ ૧ પાનખીડામાં ખવરાવીએ તો સુખે પ્રસવ થાય.

૧૬૦ હાઝાંચો પ્રમેહ—

હીંગળો રતી ૨, ભોંય દુધેલી, ટાંક ૨, કોડી ટાંક ૩, આકડાનાં પીળાં પાન ૨ બેના રસ ઘુંટી ચણા પ્રમાણે ગોળી ૨ એ નિત્ય સવાર સાંજ ખાવી. પ્રમેહ મટે.

૧૬૧ ધતુરવિષ—

હીરવણી ડોડાં કપાશીયા સહિત ટાઢા પાણીમાં કચરી પાઇએ તો ધતુરાનું વિષ ઉતરે. ધતુરાનાં પાન ખાધાં હોય તો હીરવણીનાં પાન ખાવાં. અને ડોડા ખાધાં હોય તો ડોડા ખાવા.

૧૬૨ પુષ્ટિ ઉપર—

કપાશીયાનાં બીજ પાનમાં ખવરાવવાથી મહા પુષ્ટિ થાય છે.

૧૬૩ હીંગળો—

હીંગળાની ગાંઠ છુટા તણુ ભાર બીલામા શેર એક કુંડામાં અરધ ભરી ઉપર હીંગળાની ડખી મુકી તે ઉપર બીલામાં તે ઉપર કપાશીયા શેર અરધ ભરી તે ઉપર બી

શેર ૧ દેવું. રેડવું ચોફેર કપાસીયા બીના દેવા ઉપર લગાડી દેવા શીતલ થયે કાઢીએ હીંગળો શુદ્ધ મરે. પાનમાં ચોખા ૧ ભાર આપીએ. તો સર્વ રોગ જય મદન કરે-બળ વધે.

૧૬૪ પાણી-પથરી—

કાળો વીંછી બાળી રાખ કરી રાખવી. તેમાંથી વાલ ૧ મૂળાના રસમાં દેવાથી પાણી કટકા થઈ નીસરી પડે છે.

૧૬૫ અર્શની ગોળી—

આકડાની જડ, લીંબોળી, રસવંતી, શીકાતરીયો એળીયો, હીમજ, વાવડીંગ, સુરો-ખાર ૦૧ ગુગલએ સર્વે વાટી દાલચીની પાઠ રસે ચણા પ્રમાણે ગોળી વાળવી ટાંક ૨ દેવી. પથ્ય ઘઉં, ઘી, મેથી, સુરણશાક.

૧૬૬ અર્શલેપ—

આંબલીનાં બીજ ટાંક ૨, ચીણીયું કપુર ટાંક ૧, કાથો ટાંક ૨, પાણીમાં વાટી અર્શ-ઉપર લેપ કરે તો જય.

૧૬૭ ગયાકેશ ઉપર—

લોખાન ટાંક ૩, એરંડમીજ ટાંક ૬ વાટી લેપ કરે તો ગયાકેશ આવે.

૧૬૮ ઇન્દ્રીની પદ્ધતી—

ગંધક, વછનાગ, હડતાલ, મનશીલ, એ સમ ભાગે વાટી કન્જલી કરી ગાયના ઘીમાં કાલવી લુગડું બીજવી વાટ કરી શીશીમાં પેરાવી ચુનો કાઢવો. પછી તે ચુનો ઇન્દ્રિ ઉપર લેપી ઉપર પાન બાંધીએ. અથવા એરંડ પત્ર બાંધીએ. પદ્ધતી ઉપડે તો ઘી ચોપડવું. ૭-૧૦ દીન પદ્ધતી દેવી. પદ્ધતી (મહાજ્વર છે.)

(૨) શંખીયો છુટા ૧ ભાર મલરતો (લાલ) છુટા ૧ ભાર, નેપાળો છુટા ૧ સાંઠાની ચરખી છુ. ૬ ભાર આકડાનું દુધ છુટા ૨ ગાડરનું દુધ શેર ૦૧, એ એસડ વાટી મેદો કરી પાતાલ યન્ત્રે ચુનો કાઢવો તેનો લેપ પાતળો કરવો માથે ઘંતુરાનું પાન બાંધવું. દીન ૭-૧૪ બાંધવું. ભાગો પુરૂષ સાન્ને થાય. ઇન્દ્રિ સોજે કરે તો ઘી ચોપડવું.

(૩) અપ્રીણ, ટાંક એક, જયફળ ટાંક ૨, વછનાગ ટાંક ૪, માલ કાંકણી ટાંક ૭, કણેરવડ ટાંક ૭, મણુશીલ ટાંક ૭ તેલમાં બીંજવી દીન ત્રણ રાખી પાતાલ યન્ત્રે તેલ કાઢીએ. રતી ૧ ઇન્દ્રીને લેપ કરી એ ઉપર પાન બાંધીએ. અહોરાત્ર રાખીએ હસ્ત વિકાર જય.

૧૬૯ અત્તર કાઢવાની વિધિ—

ગુલાબનાં ફુલ ૧૦૦૦, સુખડ ઉંચું શેર ૨૦, તે સુખડને ખાંડી કપડછાણ કરીને પછી સુખડ તથા ગુલાબના ફુલને દેગડીમાં ઘાલી પાણી કકડતામાં રાખી માથે ત્રાંખાનો મોરીયો ઢાંકી તેમાં છિત્ર કરીને નાળ નાખીએ ઢાંકેલું ઘઉંના લોટ સાથે બીડીએ. દારૂના

પેઠે કાઢીએ ! હેઠે વાસણુ કુંડામાં ધરીએ તે કુંડામાં પાણી ભરીએ પાણી ઉતું થતું જાય તેમ કાઢી ખીજું પાણી નાંખતા જવું (પાણી ધગે તો અત્તર બળી જાય) પ્રથમ અગ્ની ઘડી બે આકરી કરીને પછી ખીચડીના જેવી દેવી. તેલ નીકળે તે અત્તર અને પાણી રહે તે શુભાખ જળી.

૧૭૦ કામવર્ધક. પુષ્ટિ—

ચીણીયું કપુર તોલો ૦૧, વીજયા ટાંક ૩૬, કનક ખીજ, ટાંક ૬, જયફળ ટાંક ૬, તજ ટાંક ૬, ભાંગરાખીજ ટાંક ૬ વંશલોચન ટાંક ૬, હીંગળો ટાંક ૬, કેશર ટાંક ૬, લવીંગ ટાંક ૬, એલચી ટાંક ૬, અસીયાન ટાંક ૬, અકલકરો ટાંક ૬, આદણી અશીણુ ટાંક ૬, ખુરાસાની અજમો ટાંક ૬, સાકર શેર ૨૧, મધ ટાંક ૬, ટાંક અરધા ભાર ગોળી વાળવી. મહા કામ પ્રદાયક છે.

૧૭૧ પટ્ટી—

(૧) ભોરીંગણું તો રસ. શેર અરધમાં લવીંગ એકને દીવસ સાત ભોંજવી રાખીએ બાદ રસ સહિત લવીંગ વાટીએ લુગડે ચોપડી પટ્ટી લોલી ઇન્દ્રિએ બાંધીએ. પટ્ટી એકાંતરે છોડવી. એમ પટ્ટી ત્રણ કરીએ તો ઇન્દ્રિના સર્વ રોગ જાય.

(૨) પારો, ચરકલાની બીર, લવીંગ, તજ, મધમાં વાટી પટ્ટી કરાવીએ તો ઇન્દ્રિ સાજ થાય.

(૩) જયફલ, અશીણુ ટાંક ૦૧, સમુદ્ર શીણુ ટાંક એક કનક ખીજ ટાંક એક હીંગલો ટાંક એક એસડને જુદાં જુદાં વાટી ગાયના ઘીમાં એસડને ઉકાળીને ઝાણીને તે ઘી ઇન્દ્રિ પર ચોપડી નાગરવેલનું પાન પ્રહર ૪ બાંધીએ તો ઇન્દ્રિ વધે.

(૪) સહુવેલીની જડ ધતુરાના રસમાં ઘસીને લેપ કરીએ તો સ્તંભન થાય.

૧૭૨ વિષપ્રયોગ—

(૧) બીલાડીની દાઢ ઘસી ડંખે લગાડે તથા પીવે તો કાળા ઉંદરનું વિષ ઉતરે.

(૨) શરપંખાનો રસ મદીને ચોપડે તો ઉંદરનું વિષ જાય.

(૩) કેસુડાં પલાળી પાણી શેર ૦૧ સાકર છુટા ૪ ભાર દેવી તો બીલામાનું વિષ ઉતરે.

૧૭૩ અશીણુ મુકાવવાનો ઉપાય—

સરપંખાની જડ, અકલકરો, ભાંગ, વીશકેચલાં, અજમો, કનકખીજ, ભારંગી, અશીણુ એ એસડો સરખે વજને લઈ ચુરણ કરી ચુરણ ટાંક ૨૧ પાણી સાથે દેવાથી ઉપર કુધ ઉતું શેર ૨ દેવું. દીવસ ૭-૧૪-૨૧ તો અશીણુ મુકી દેવાય.

૧૭૪ સર્પદંશની પરીક્ષા તથા ઉપાય—

લીંબુ કિંવા આદુ કે કુંગળીના કાંદાથી ડંખ ચોળીએ, જો ડંખનું મુખ કાળુ થાય

તો સર્પ વિષ જાણવું. જો ડંખ કાળોલીલો થય તો ઉડણુ સર્પનું વિષ જાણવું. જો ડંખ પીળો થાય તો પરડોતરો જાણવો. જો ડંશ રાતો થાય તો ગૌર સર્પ જાણવો.

(૧) પારો ટાંક ૦)~ પાછએ તો ગમે તેવા સર્પનું વિષ ઉતરે.

(૨) હળદર, વજ, મરી, લીંબોળી પાણીમાં ઘસી પાછએ તો ઝેર ઉતરે.

(૩) ચીત્રો, કચુરો, મોરથુથુ, પાછના દર્ઠ તાલે ઘડી ૧-૨ ઘસે તો સર્વે ઘેન જાય.

(૪) વધારણી ત્રાંખાના પાત્રમાં ઘાલી માસ ૬ સુધી ઉકરડામાં દાટીએ પછી સર્વનો સોજો થયો હોય તો તેને આંખાની ગોટલી ઘસી ચોપડો ઉપર આહીંગ ચોપડયાથી સોજો જાય અને કંઠ મળી ગયું હોય તો પારો કાચો પાછએ તો કંઠ મોકળો થાય. વિષ ઉતરે.

(૫) મરેલ છઠ્ઠરીના પેટમાં મરીના દાણા દીન ૭ ભરી તડકે સુકવીએ પછી તીખાને સુકવીને તેનું ચુરણ કરી નાસ દે તો સર્પ વિષ ઉતરે. (Best) તથા સન્નિપાત જાય.

(૬) નેપાળાની વચમાંની જીભીને ૨૧ દીવસ સુધી લીંબુના રસમાં ઘસી સોગડી કરી રાખવી. તેનું અંજન કરવાથી સર્પ વિષ ઉતરે.

૧૭૫ જંગાલ મીઠો કરવાનો ઉપાય—

(૧) શેરડીનો રસ શેર જે શીશામાં ભરી દીન ૮ ધરતીમાં રાખીએ પછી રસ કાઢી ત્રાંખાના પાત્રમાં રાખી તેમાં ત્રાંખાનો ચુરટાંક ૫ નાંખી સમુદ્રશીણનો લોટ શેર ૦ ઘાલી દીન ૧૦ સુધી ત્રાંખાના પાત્રમાં ઘડી ૪ ખલરવું હામ તડકે મુકવું, તો જંગાલ શ્રીકાર થાય.

(૨) ખારા જંગાલની વિધિ:—નવસાર ટાંક ૪૦ ત્રાંખાનું ચુરણ ટાંક ૧૦, સુમલ ટાંક ૪ એ ઓસડ ઝીણું કરી ત્રાંખાના પાત્રમાં ઘાલી પહોર ૧ લીંબુના રસમાં ઘુટીએ તો જંગાલ સારો થશે.

૧૭૬ ભીલામાં મારણ વિધિ—

ભીલામાં નંગ ૨૧ માખણ શેર ૧૧૧, કલદ દીધેલ દેગડી પહોળા મોઢાવાળી તેમાં અરધ માખણ પાથરીએ. ઉપર જોડે ભીલામાં સરખાં રાખી તે ઉપર માખણ મૂકીને ત્રાંખાનું ઢાંકણ દે. ઘઉંના લોટથી મુખ બીડી હેઠે અગ્નિ લાકડા ૨ બેનો પહોર ૧ દેવો. તે શીતલ થાય ત્યાર પછી કામમાં લેવું.

૧૭૭ અંગ-પગ તળી તથા નખધેલ વગેરેનું ઔષધ—

તલ, નર્ગડ, લવણ દુધમાં ઊના કરી બાંધે તો પગઅંસ મટે.

૧૭૮ વિષકાંટો વાગ્યો હોય તેનું—

કીડામારીનાં પત્ર વાટી જયફલ, મરી, સોપારીની ભસ્મ, ગોળમાં વાટી પીંડી બાંધે તો વીષકાંટો મટે.

૧૭૯ ઝાટકા ઉપર—

કુકડાના ઈંડાનું પાણી અને મધ ભેળાં રમડી કપાસનું પોતું ભરી ઘા ઉપર લગાવે તો લોહી ઝલાય. વળવળતા સુરણની જ્વાલા દૂર કરવી હોય તો તેમાં અદરખ મેળવવું. શેર

સુરણે અર્ધ શેર અદરખ નાંખી મુખ બંધ કરી શાક ખનાવવું. બાફ બહાર ન નીકળે. મળાનાં પાંદડાં લપેટી પાણીમાં બાફવાથી પણ જ્વલ જાય છે.

૧૮૦ નાસુર—

બકરીના પગની નળી, અડાયા છાણાની રાખ, એ જે બાળી ભસ્મ કરી કળીચુનો, કાથો, ઘી સાથે સર્વ મેળવી ચોપડે તો નાસુર જાય.

(૨) સર્પની કાંચળી તેલમાં તળી નાસુર પર ચોપડે.

(૩) હીંગલો, ખાપરીઓ, રસકપુર સોનામુખી, બોદાર, ચેતકનેર, ટાંક ટાંક લખ મસ્તકી, ટાંક ગા રાજ ટાંક ગા ગોઘૂતથી મલમ લગાડેથી નાસુર જાય.

૧૮૧ ખીલ—

ખીલી, તથા વજનો ઉત્તે પાણીથી લેપ. (૨) સાબુ અર્કનો લેપ. (૩) સાબુ મહિ માખણમાં લેપ. (૪) મધ, ખજુર, ખાંડ પહોર ૧૨ બાંધીએ તો ખીલ પીડા જાય. (૫) ચુનો, ધુસો, કુકડાની ચીટ, ગોળ, શિશુમુત્રમાં વાટી પીંડી કરી. પહોર ૮ બાંધીએ તો ખીલ જાય. (૬) કનકપત્ર, સોનાગેર, વાવડીના ફૂલ વાટી દિવસ સાત બાંધવા તો જાય. (૭) તલસરાની રાખ પાણીમાં હલાવી તેનો ઠાઠો રહે તેમાં કળીચુનો ભેળી એકત્ર કરી ખીલને ચોફેર લેપ કરે સુકે ત્યારે ઉપર હીરાઓળ બાંધીએ તો પહોર સુધીનો ખીલ જાય. (૮) વટપત્ર, જાયપત્ર, રતાંજલી, દારૂ હળદર, ઉપલેટ, લોટ વાટી ચુરણ કરી પાણીમાં ઘસી લેપ કરે તો મુખના ખીલ જાય.

૬ ઘાણા, લોઘ, વજને પાણીમાં લેપ કરવાથી મટે.

૧૮૨ ખસ—

મીઠું તેલ, શેર ગા હડતાલ ટાંક ગા, બીલામાં નંગ ૪, સોમત્ર દાડમી ટાંક ગા, એ ઔષધ વાટી તેમાં નાંખી તથા બીલામાંને ફાડી નાંખીએ. હેઠે અગ્નિ આપવો જ્યારે બીલામાં મળે ત્યારે કાઢી નાંખીએ. અગ્નિ ઉપર તેલ ઘડી વેળા રાખીએ પછી ઉતારી લેપ કરીએ તો ખસ જાય.

૮૩ વાળો—

વધારણી, ધતુરાના પત્રમાં વાટી દીન ૩ બાંધીએ તો વાળો જાય. (૨) રાખ પાણીમાં વાટી બાંધે. (૩) ફટકડી કુલાવી ઘૂતમાં થેપલી કરી વાળા ઉપર મુકીએ ત્યારે ઘડી ૪ સુધીનો વાળો નીસરી પડે. (૪) મરી કાયફળ વાટી પીંડી ઘડી ૪-૫ બાંધે તો નીકળે. (૫) સાબુ બીલામું પાણીએ ઘસી લેપ કરેથી પીડા જાય. (૬) ગાયનું ઘી, જુરાખાંડ, રાખનો લેપ કરવો, ચોક, વછનાગ (શીંગડીઓ) વાટી થેપલી બાંધે. (૮) વજ, કનકબીજ, ભાંગ, વટમુલ, બોડીકલાર, પંચાંગ આંખો અરડુસો પારસ પીપળાનું મુળ, સમભાગે વાટી પીંડી બાંધે તો વાળો જાય.

૧૮૪ સાતપડો—

એરંડખીજ, સાચોરા ખાર, મીઠી, આંખળાં, સામભાગે વાટી બાંધીએ. (૨) અજમો, સુંઠી, ગોળમાં વાટી દીન ૭ સુધી બાંધીએ. (૩) ધતુર પત્ર વાટી બાંધીએ. (૪) જવખાર, મનશીલ, હીરાકશી, સીંદોર, હડતાલ, સમભાગે વાટી તેલમાં ઘાલી લોહતલે ઉનાં કરી લેપ કરવો. (૫) મજ્જક, કપીલો, મરી બોદાર, હીરાદક્ષણ, સેંદુર, હીરાકસી, રાળ, હડતાલ, જીણું વાટી મીણુ દ્રુત ઉકાળી તેમાં નાંખી મલમ કરી ચોપડવું.

૧૮૫ મસા—

સાજી, ચુનો, ટંકણુ, તથા હડતાલ ઘસી ઉકાળી લેપ કરવો. આથી મસા જાય છે. (૨) ચુનો શ્રીકાર, પારો, મરી એ પાણીથી વાટી મસ ઉપર ચોપડે તો મુલથી નીકળી પડે. (૩) દાડમીયો, સુમલખાર, મોરથુથુ, ચાક, મણુશીલ, ચીત્રો, સચોરાખાર, એ પાણીમાં વાટી ચોપડવું તેમ પ્રથમ દ્રુતનું પોતું દર્ધ પછી આ ઔષધ ચોપડવું. (૪) પાપડીયો ખારો, ચોખ, ચુનો કાંકરી પીળી, મેળવે લેપ કરે તો નીકળે. (૫) સંચળ, કળીચુણો, લસણના રસમાં ગોળી કરી છાંયે સુકવી પછી લસણના રસમાં ગોળી ઘસી ચોપડવી. (૬) જીભના મસા-ઘોળો સુરમો, સાચોરાખાર, કળી ચુનાનું પાણીમાં વાટી સુત્રની વાર મસાને ચોફેર કુંડલી કરાવીએ. ઘડી બે લગી રાખવી જો વાટ તડતડે તો દ્રુત ચોપડીએ. (૭) સાજીખાર, પાપડીયોખારો, લીંબુરસે, ચોપડેથી મસા જાય.

(૮) ટંકણુ, હડતાલ, સાજીખાર, ચુનો હડતાલ પાણીમાં વાટી ચોપડેથી મસા જાય.

૧૮૬ દાઝવા-ખળવાનો—

(૧) એરંડીનાં બીજ આક દુધ, ગાડર દુધ, બેળાં વાટી લેપ કરવો.

(૨) મીઠું તેલ રાળ આધણુ શું વાટી લેપ કરવો.

(૩) તેલમાં આંખલીના પાન બાળી લેપ કરવો.

(૪) તેલ ચોપડી ઉપર મીઠું ભરભરાવે.

(૫) ચુનાનું પાણી શેર તેલ શેર ૧ બેળાં મરદી લેપ કરે.

(૬) મધ ચોપડી ઉપર જવનો લોટ નાખીને ઉપર ચુનો નાખવો.

(૭) ભેંશનું દૂધ તલ, માખણુ વાટી લેપ કરવો.

(૮) તપખીર, સુખડ, સુનાગેર, ગળો ઘી સાથે લેપ.

(૯) જવનો લોટ દુધ મીઠા તેલમાં લેપ.

(૧૦) તેલ ચોપડી ઉપર બીલીના મુળનું ચૂર્ણ છાંટીએ તો દાઝયો સારો થાય છે.

૧૮૭ સુવર્ણ-મૃગાંક—

મૃગાંક ભાગ ૧ મોતી ચૂરન ભાગ ૧, કલી ૧ ભાગ, સતાવરી ૧ શેર સરાવસંપટ અગ્નિપ્રહર ૪ ની દેવી.

૧૮૮ સુમલ શોધન—

સોમલ પૈસા ૧ બાર લઘ લુગડે બાંધી કેળના થડમાં ડગળી દધને તે ડગળીમાં ડલી નાંખી, તે ઉપર ડગળી દધ બાદ કપડ માટી બે દર્ધ તે થડ થોરની જેર વચ્ચે રાખીને લગાડીએ. શીતલ થવા પછી કાઠી બાથના રસમાં દોલા વન્ને શોધીએ તો શુદ્ધ થાય. તે સોમલ ટાંક ૧, અકલકરો ટાંક ૧ એ બે લેવા. તેમાંથી રતી ૧ પાનમાં દે તો ચોરાશી વાયુ મટે.

૧૮૯ સોમલ મારણ વિધિ—

માટીની તાવડી કાઠી જેવી કરવી તે વચ્ચે ચાર ધરમાં હેકરાવવાં પછી શીંબડામાં પચાવીએ, ઢાંકણું પણ વાટકા જેવું બેસતું કરાવવું. પછી તેમાં ચાર ધાતુ ભારીએ. હરતાલની સાથે ગાંઠ, સુમલની ગાંઠ પારો ચાર ધાતુ ભારીએતો ભરે. એક ધાતુ પણ ભરે. (૨) સોમની ગાંઠ યંત્ર તળે જે ધરે છે તેમાં રાખીએ ઉપર જંત્રને માટીનો વાટકો ઢાંટીએ બેસતો કરીએ ચોમેરે માટી બોડી લઘ એ પછી ચુલે ચડાવી હેઠે બોરડીના લાકડાની આગ પહોર ચાર તથા આઠ દેવી ધતુરાનો રસ કુંડું એક કાઠી ભરી રાખીએ તેમાંથી લુગડું બીજવી ચોપડું કરી યંત્ર ઉપર તળે મુકીએ લુગડું સુકાય ત્યારે બીજું લુગડું મુકવું હેઠે અગ્નિ ઉપર ધતુરાના રસનું બીજવેલ લુગડું એમ પહોર ચાર—આઠની સુખર અગ્નિ દેવી. સુમલ મટે. તે સોમલ કામ આવે છે એમ ચાર ધાતુ ભેળી અથવા એકેકી જુદી જુદી પણ ભારીએ.

૧૯૦ સ્ત્રી રોગ—

સ્ત્રીના છોડનો ઉપાય.

ગોળ વરસ ચારનો જુનો, બારમાસી રીંગણાનું મૂળ, ગાજરનાં બીજ એનો કવાથ ત્રણ દિવસ સ્ત્રીને આપવાથી બારવરસનો છોડ પણ નીકળી જાય છે.

(૨) વડ ટેટાની છાલ ટાંક ૬, ગોળ ટાંક ૧ ઉકાળી પાણી શેર ૦૧ રહે ત્યારે તલનું તેલ ટાંક ૬ નાંખી પીસેતો ઋતુ આવે.

(૩) અધેડાનું પંચાંગ જાંચે સુકવી પૂર્ણ ઋતુવતીને દીન ત્રણ વખત આપવું. ચોથે દીન ટાંક ૭ દુધમાં સાત દિવસ ટાંક ૧૦ સૂવી આપે તો ઋતુ જાય.

(૪) દુધેલીનું મુળ ચૂર્ણ ટાંક ૧ બકરીના દુધમાં દીન ૭ આપે તો સ્ત્રીનું ફુલ જાય.

(૫) આંબળાં ટાંક ૮ સાકરમાં દીન ૭ આપે તો ઋતુ જાય.

૧૯૧ હાથપગમાં કાંટો ભાગ્યો હોય તે ઉપર—

વાંસછોલ, આંબલીનાં પાન, અડદનો લોટ, મહીષીના મુત્રમાં ઉકાળી કાંટા ઉપર ત્રણ દિવસ બાંધીએ તો કાંટો ભાગ્યો નીકળે.

૧૯૨ રાફાં તથા ખરજવાં—

આંખલીનાં પાન શેર ૧ એક, બીલીનાં પાન શેર એક, મીઠું શેર ૦૧ એ ત્રણ વાનાં હાંડલીમાં ઘાલી પાણી શેર ૩ નાંખી બાફવાં, બાપી રહ્યા પછી ઉતારી તે પાણીથી રાપી તથા ખરજવું ઘોષ તેમાંથી પાન બાંધીએ બીજે દીન પાટો છોડવો એમ પાટા ૩-૪-૫ બાંધવાથી રાપી તથા ખરજવું જાય. (૨) મોરથુથુ કુલાવી ત્રાંબાના પાત્રમાં દહી નાંખી તેમાં મોરથુથુ નાખી દીન ૧ મુકી દેવું પછી બીજે દીવસ ખરજવા માથે ચોપડીએ તે ખરજવું જાય.

૧૯૩ નવસારનાં પુલ—

નવસારના કટકા કરી તાવડીના વચમાં રાખી ઉપર કોરો કુરડો ઢાંકી કોરમોર માટી લીપી હેઠે અગ્નિ દેવી કુરડા ઉપર બીનું લુગડું રાખવું ઘડી બેનો અગ્નિ દેવો સળી ભરી આંખમાં આંજવાથી આંખ ગરમી, જાંખ, કુલું, પડલ જાય છે.

(૨) સુરાખારને શોધી લીંબુ રસમાં પીસીને ઉપર મુજબ કામમાં લેવો.

૧૯૪ ધાતુપુષ્ટિ—

ખુશરોસાલમ, શેર ૦૧, કૌંચબીજ શેર ૦૧, છુવારી ખારેક શેર ૦૧, ગોખર છુટા ૪ ભાર, એખરો છુટા ૩ ભાર, શતાવરી છુટા ૩ ભાર, ઘોળી મુસલી છુટા ૩ ભાર, કપા-શીયાનાં મીંજ ૩ ભાર, બહુફલી છુટા ૩ ભાર, બદામ મીંજ છુટા ૩ ભાર, ખસખસ છુટા ૩ ભાર, વરીયાલી છુટા ૩ ભાર, જયફલ છુટા ૦૧ ભાર, લવંગ છુટા ૦૧ ભાર, જવંત્રી છુટા ૦૧ ભાર, તજ છુટા ૦૧ ભાર, એલચી છુટા ૦૧ ભાર અકલકરો છુટા ૦૧ ભાર, કેશર છુટા ૦૧ ભાર, બરાસકપુર ૦૧ ભાર, સાકર શેર બે ઘી શેર ૨ કૌંચ બીજનાં ફેતરાં ઉતારી શેર ૦૧ તથા સાલમ શેર ૦૧ તે એમ પ્રથમ બન્નેનો લુકો કરી લુગડે બાંધી દુધ શેર પાંચમાં ડોલાયત્રે પકાવીએ. છાચે સુકવી પછી સર્વ એસડ વાટી ભેગાં કરી સાકર ઘીમાં મેળવી રાખવાં રોજ ટાંક ૨ દુધ સાથે ખાવું. દીન ૨૧-૪૨ ખાય તો બળ વધે, કળતર જાય, નસમાં કૃશ તાબાઈ પુષ્ટિ થાય. પથ્ય:—મીઠું મોળું.

૧૯૫ ઉધરસની ગોળી—

ખેરસાર, બેઝાની જાલ, સુંક, પીપર, લવીંગ, જવખાર, પાપડીયો ટંકણ, અપ્રીણ સમવજને નાગરવેલના રસમાં ચણા પ્રમાણે ગોળી કરી વાપરવી.

૧૯૬ વિષ—

(૧) ઉંદર—ભાંગ પાણીમાં બાંધી ઉની ઉની દાઢ ઉપર બાંધે તો ઉંદરની દાઢનો કરડ મટે.

(૨) સર્પવિષ—કાંકચનાં પાન સુકવી કપડજાણુ કરી ટાઢા પાણીમાં ફાફી ભરે તો

સર્પનું વિષ ઉતરે. ને ચપટી ભરી સર્પના મોંમાં નાખે તો સર્પ મરે. અને ટઢા પાણીમાં વાટી નાલ ભરી ઢોરને પાય તો સર્પવિષ ઉતરે.

૧૯૭ સીરોગ—

ઋતુ ના આવે તેના પ્રકાર—કળીચુનો શેર ૦૧, પાણીમાં ભોંજવી તેની આછ ટાંક ૨૦ તેમાં ગુણ શેર ૧ પ્રતિવાસ મુકી પીએ તો ઋતુ ન આવે.

(૨) ગાજર બીજ ટાંક નવ, કડનું કાળું જીરું ટાંક ૧-૨, એકત્ર કરી પાણી શેર ૩ માં પીએ તો પણ ઋતુ ન આવે.

(૩) લાખ ટાંક ૨૭ દિન પ્રત્યે ટાંક ૦૮ નો લુકો કરી પાણી શેર ૪ માં ઉકાળી જ્યારે પાણી શેર ૦૧ રહે ત્યારે ઉતારી હોંગ પ્રતિવાસ મુકી પીએ તો ઋતુ જાય.

(૪) પલાશપાપડો દીન ૩ તેલમાં ઉકાળી સંતાર દીજો તો ઋતુ ન આવે.

(૫) શેમળા (સેનલ) ફુલ વાટી ત્રણ દીવસ આપવાથી ઋતુ ન આવે.

(૬) એળીયો ઘસીને રૂની વાટ તસુ આઠને પ્રમાણે કરી પછી સ્મરમંદિરમાં ફેરવીએ તો ઋતુ ન આવે.

(૭) મીઠો સેવાલ સુકો કીણો વાટી ટાંક ૩ ત્રણ દીવસ આપે તો ઋતુ ન આવે.

(૮) નદી સેવાળ જાંચે સુકવી ચુરણ ટાંક ૬, ખાંડ ટાંક ૮ એકત્ર કરી ઋતુદિને ટાંક ૧ નિત્ય ખવરાવવો તો ઋતુ ન આવે.

(૯) કડાયો ગુંદ, શેહીપની જાલ, હલદર, આવળની જાલ, મધમાં ઘોળી ઋતુદિને ખાવાથી પછી ઋતુ આવતો નથી.

(૧૦) લાખ શેર બે પાણી શેર ૨૧માં ઉકાળી પાણી શેર ૪ રહે ત્યારે ઉતારી તેમાંથી પાણી શેર ૦૧, દૂત ટાંક ૯, ખાંડ ટાંક ૯ એકત્ર કરી દીન ૧૪ પાછાં તો ઋતુ આવે પણ સંતાન ન થાય.

(૧૧) સીંધવ ટાંક ૯ ડંટોલી કુકડવેલ ટાંક ૧ તેલમાં ઘોળી ૩ દીવસ ખવરાવીએ તો પુષ્પ ન થાય.

(૧૨) સુરમો, આબળાં, ઘશી વાસી પાણી સાથે દેવાથી ગર્ભ ન રહે.

(૧૩) દેવદાર ઘસી તેલ સાથે ખાવાથી ગર્ભ ન રહે.

(૧૪) સરસીયા તેલમાં સીંધવ ઘસી ચોનીમાં રાખીએ તો પણ ગર્ભ ન થાય.

(૧૫) કાંકચના કુંપળનો રસ વાલ ૧ તેલ ૦૧ વાલ એમ મેળવી દીન ત્રણ આપવું.

(૧૬) દીન પ્રત્યે સુરમો ટાંક ૧ વાસી પાણી સાથે દેવાથી ગર્ભ ગળે. (દીન ૨૮)

(૧૭) ખોરડીની લાખ શેર ૨ પ્રથમ પાણીમાં ૩ વાર ઘોવી પછી પાણી શેર ૧૦ મધ્યે ઉકાળવી.

(૧૮) સાણુ તથા પારો જાશમાં નાંખી પાય તો પતન થાય.

(૧૯) મીઠરાત મૂળ, ખેરડીની લાખ ટાંક ૬, રોહીસનાં ફુલ, તથા સાબુ ટાંક ૧૧ પાણી શેર ૧૧ તે મધ્યે પ્રથમ સાબુ મરદી પછી પછી રીઠા હાંપલામાં નાખી મંદાગ્નિથી પકાવીએ. શેર ૧૧ રહે ત્યારે ઉતારીએ. સસેકું પાઈએ તો પાત થાય.

(૨૦) ચીત્રાનું મૂળ, અર્કદુધ, સુખડનો ભુકા એ સમભાગે એરંડ તેલમાં ઘોળી ટાંક રાત્રી દીન ૭ ખવરાવીએ તાળવે થોરનું દુધ ટાંક ૩ ત્રીજે ચડતા દિન થકા ગર્ભપાત થાય.

(૨૧) ગાજર બીજ તેલમાં તળી દે તો પાત થાય.

(૨૨) ગોળ શેર ૧૧ અજમે શેર ૧૧ એ બે લઘ પાશેર તેલમાં કુલેર કરવી અને ખવરાવવી. મુખવાસ ખોઈ ટોપઈ. તે દીવસ ઉપવાસ કરવો.

(૨૩) પીતપાપડો તેલમાં ઘસી દેવાથી પાત થાય.

(૨૪) લીંબી કાષ્ટ અણીયાળું કરી અર્ક દુધની ૭ ભાવના દઢ પછી રમરમંદિરમાં રખાવીએ તો પહોર એકમાં પાત થાય.

(૨૫) સીંધવ કટકો તેલમાં ઘોળી ચોનીમાં રખાવવાથી પાત થાય.

(૨૬) જળ સાથે હીંગ ત્રણ દીવસ પીવાથી ઋતુ ન આવે.

૧૯૮ મુખછાયા—

સીંધવ, હળદર, ઉપલેટ, લોધર, લીંબુ રસમાં વાટી ચોપડે તો મુખછાયા મટે.

(૨) લીંબુરસ, ગાડરનું દૂધ, કાલાતત્ત, તામ્રપાત્રે મર્દોલેપ કરે તો મુખછાયા જાય.

(૩) સુખડ, મીઠીયાવળ, મુળાનાં બીજ, ધગોળીયાનાં બીજ, હળદર, ગાયના દુધમાં વાટી લેપ કરવાથી મુખછાયા જાય.

૧૯૯ વિસ્ફોટક—

(સર્વફોડા, કુષ્ઠ, વિચરિંકા લેપ) કાશીશ, હળદર, મેથ, હડતાળ, મણુશીલ, કપીલો ગધક, વાવડીંગ, ગુગળ, મીણ, મરી ઉપલેટ, તુથ, સરસવ, સીંદુર, સુરમો, ચીકટ, રતાંજલી, ખેરસાર, લીંબુપાન, કરંજ, સારીવા, મજીક, વજ, મુલેડી, છડ, લોધ, પક્કકાષ્ઠ, હરડે સર્વ ટાંક ૪ ચાર લઘ વાટી જુદાં જુદાં રાખી પછી ધી પલ ૩૦ ત્રીસમાં પકાવીએ ધીપકવ થાય તેમાંથી દરરોજ નવટાંક પ્રમાણમાં ત્રાંબાના પાત્રમાં રાખીએ દીન ૭ રાખી ચોપડવાથી કોઠ, દાદર, વામા, ચીત્રી, સર્વફોડ, વાતરક્ત, માથાના ફોડા, ઉપદંશનાં દુષ્ટ વ્રણ, સોફ, ભગંદર, એટલા રોગ જાય છે.

૨૦૦ નાસુર—

(૧) અધોડાની જડ પાણીમાં ઘસી લગાડવી.

(૨) માણસની તુંબલી વાટી દીન ૧૫ દ્રુતમાં લગાડવી.

૨૦૧ કળતર—

(૧) શીથું, પારો, કાલીજીરી, ખોદાર, ઘી સાથે ચોળીએ.

(૨) હાથ પગનાં કાંડા કળે ત્યારે ક'કોડી, ઝેર કાચલાં, ચણેરી સડસીયા તેલ સાથે ઓપડવી.

(૩) સરસીયું તેલ છુટા ૨ બાર દુધ શેર ૧૧ સાથે પીએ તો કળતર જાય.

૨૦૨ સ્ત્રી સંગે પાણી પીવાથી થતી કળતર—

આંખલીનો ગોળ પીવાથી ઉપરોક્ત રોગ મટે.

૨૦૩ પ્રમેહ—

(૧) સુરોખાર મુળાના રસમાં દીન ૩ દેવો.

(૨) ગોખરૂ, દુધેલી, હળદર, ત્રિફલો, એખરો સમભાગે સાકર નાંખી ચુરણની ફાફી પાણીમાં લેવી.

(૩) તુલસીનાં ખીજ ટાંક ૧૦, ભોંયરીંગણી ટાંક ૧૦ દસ, અજમાનાં ફેતરાં ટાંક ૧૦ ગોળ છુટા ત્રીસબાર ગોળી ટાંક ૩ ની પાણીમાં લેવી.

(૪) એલચી, કપુર, આંખળાં, જાયફલ, ગોખરૂ, શેમળાનો ગુંદ, બંગ એ ઓષધો સરખી સાકર મધમાં છુટી ટાંક ૧૧ આપવી.

(૫) લવીંગ, ફુલીજન, મસ્તગી, કૌંચખીજ, બલખીજ, બહુફલી, મુલાનાંખીજ, ગાજરનાં ખીજ, સાકર એ ઓષધ સમભાગે ચુરણ કરી ટાઢા પાણીમાં આપવી.

(૬) મુશળી, ગંગેટી, એખરો, ઉંટીગણુ, ગળોસત્વ, કડાચોગુંદ, એ ઓસડ ટાંક ૫ સાકર ટાંક ૨૫, લોહ ટાંક ૨ ફાફી ૧ ટાંક પાણીમાં લેવી.

(૭) દુધેલી, જીરૂ, સાકર ચૂર્ણ ચોખાના ઘોણુ સાથે.

(૮) ત્રિફલાં, દેવદારૂ, હળદર, દંદ્ર વારણા, મોથ સમભાગે ક્વાથ કરી પ્રતિવાસ સાકરનો લેવો.

(૯) જોઠીમધ, ગોખરૂ, આંખળાં ગળોસત્વ સાકરથી ફાફી.

(૧૦) ગોખરૂ મધ સાકર સાથે અવલેહ.

૨૦૪ પરમાપર ઇન્દ્રી જુલાબ—

રેવતચીની, એલચી, કખાખચીની, પાષાણુભેદ, હજરતજહુર, (જવખાર) કાથો સફેદ જીરૂ સફેદ મુળાનાં ખીજ, સુરોખાર એ સર્વ એક એક તોલો લેવાં.

હળદરના ગાંઠીયા તોલા ૨ કેસુડાંનાં પુલ તોલા ૪ સાકર તોલા ૧૬ તેનાં પડીકાં ૧૬ કરવાં. સવાર સાંજ દુધચોખા દીન ૧૪ ખાય તો પરમો જાય.

(૨) પ્રમેહનું ઓસડ—ગંધો ખેરજો તોલા ૧૫ કુંવારનું પાણી શેર ૧૫ લાવી ઉકાળી ૭ શેરને આશરે રહે ત્યારે ગંધોખેરજો કાઢી સુકવી વાટકામાં લઇ તોલો ૦૧ સવારમાં ગાયના દુધ સાથે ખાય પુલકાના પાણી અગર પાણી સાથે દીન ૭ ખાય તો પરમો જાય. (અજમાવેલ છે)

(૩) પરમાપર ખાવાની ગોળી—રેવતચીની ખટાઈ પાંચ તોલા, ખાવળનાં લાકડાની

રાખ તોલા ૧૧૧ ગોળ જુનો તોલા ૫, પાન ચાર પાંચ વાટી તેના રસમાં બોર બરાબર ગોળી વાળી પાણી સાથે દીન ૭ થી ૧૪ સુધી ખાય તો પરમો જાય. પેશાબની રાહ છાછરાં નીકળી પડે. (અજમાવેલ છે).

(૪) પ્રમેહનું ઓસડ—ભાંગ નવી શેર ૧, સુરોખાર કલમી શેર ૨ ભાંગ ધુંટી લુગડામાં ગાળી પાણી શેર ૧૫ કરી ચુલા પર મુકી જોસ કરી પાણી બળી જાય ત્યારે તોલો ૦૧ ખાવું મધ તોલા ૫ પાણી શેર ૦૧ મીલાવી પીએ. દીન ૭ થી ૧૪ સુધી પીવું. પેશાબનું જલન જાય. પરમો જાય.

(૫) પરમા ઉપર સુખડનું તેલ યુક્ત ઓસડ માળુફલ, વાંસ કપુર, મસ્તગી કલમીનું મગજ, શીંગોડાં, એલચી, એ સર્વે વાટી સુખડના તેલમાં મરદન કરે. માસ ૨-૩ સુધી ખાય. ઉપર સાકર તોલા ૨ નું શરબત પીએ.

(૬) પરમાની પીચકારી—ગાયનું દહી ૧૧૧ શેર બોદાર સીંગ ૪ માસા, મોરથુથુ ૭ માસા, સફેદ માટી ૪ માસા વસાણું વાટી તેને દહીંમાં નાખી પોટલી બાંધીને નીતરતું પાણી લઈ તેની પીચકારી મારવાથી પરમો જાય.

(૭) પીચકારી—અગર ચુનો શેર ૨, નવસાર તોલા ૫ બનાવવાની વિગત—ચુનો પાણી શેર ૧૦ માં બાંજવીને ચુનાનું નીતરતું પાણી લઈને ત્રાંબાના વાસણમાં નાંખી નવસાર પાણીમાં ઘસીને નાખે. બાદ ઢાંકી મૂકી દિન ૩ ત્રાંબાના ઠામમાં રાખ્યા પછી શીશામાં ભરી મૂકે તે પછી પીચકારી મારે પરમાથી મોટું આવ્યું હોય તો કાગળા કરવા, જખમ રૂઝે, આંખ ઉપર પોતાં મુકે આંખની લાલી જાય, કાનમાં નાંખે તો કાનના ચસકા જાય માથાપરની ખોપરી દુખતી હોય તો કપડું પલાળીને મુકેથી આરામ થાય.

(૮) પરમાની બત્તી—(૧) ખેરી લોખાન, સફેદો તો ઘોઝેલ હીરાદખણ, નીશાસ્તો, બાવળનો ગુંદ, ગુજર સર્વ બરાબર લે વાટી સ્ત્રીના દુધમાં મેળવી પીચકારી મારે અથવા મુરઘીના બેદાની સફેદીમાં મીલાવીને કબજીમાં બત્તી મુકે—જખમ જાય—પરમો જાય, (૨) સફેદો ઘોળો દ્રામ ૧૪, બાવળનો ગુંદ દ્રામ ૧૦, અરીણુ મીસ્ત્રી દ્રામ ૨, કડાયો ગુંદ દ્રામ ૨ વાટી બેદાની સફેદીમાં બત્તી કરી કબજીમાં મુકે અથવા પાણીમાં વાટી કબજીમાં પીચકારી મારે તો જખમ રૂઝે પરમો જાય.

કાઉના બીજ દ્રામ ૧૨ મધ સફેદ દ્રામ ૬ ફટકડી માસા ૧૨, બોદાર માસા ૧૨, બોળ માસા ૬ જવનાં છોતરાં દ્રામ ૧૨, બરાસકપુર ૬ ચણોદી બાર બનાવવાની વિગત જવનાં છોતરાં, કૌબીજ, ગુલાબનાં ફુલ, દાડમનાં છોતરાં પાણી શેર ૬ માં નાંખી ઉકાળી પાણી શેર ૩ રહે ત્યારે શીશો ભરી મુકવો. કબજીમાં પીચકારી મારે પરમો જાય.

(૯) પરમાનો મલમ—સફેદ શંખજીર, કાથો સફેદ, ખેરસાર, ગુલે અશ્માની. કપીલો, હીરા દખણ, બોદારસીંગ, ગોદંતી, તમાકુ, રાજસીંદુર, બરાસકપુર સર્વ બરાબર લઈ ગાયનું ઘી નાંખીને મલમ કરી લુગડાની બત્તી કરી કબજામાં મુકવું. જખમ રૂઝે પરમે જાય.

(૧૦) પેશાબ વારંવાર આવતો હોય તેનો ઇલાજ. ઇસબગુલ ૮ તોલાનો લુવાબ કાઢીને રોગન ને ગુલ ૧ તોલો નાંખીને દીન ૫-૭ પીએતો આરામ થાય.

(૧૧) ટીપું ટીપું પેશાબ થાય તેનો ઇલાજ, ચીત્રા છાલ તોલા ૭ા કુટી કપડછાણ કરી ગાયનું દુધ શેર ૪ પાણી કુવાનું શેર ૬ સર્વે એકત્ર કરી પકાવે. દુધ શેર ૩ રહે ત્યારે સાકર ૭ા તોલા નાંખી પીએ તો આરામ થાય.

(૧૨) ઉંઘમાં પેશાબ થાય તેનો ઇલાજ—કલોજ શેકીને તે બરાબર કબુતરની હગાર લેવું તેમાંથી તોલો ૦૧ પાણી સાથે ખાય તો આરામ થાય.

(૧૩) પેશાબ બંધ હોય તેનો ઇલાજ—એલાયચી, ટંકણખાર, ગોખર, કમથી હરડાં પીળાં, સુંક, અજમલ સર્વ બરાબર લઈ વાટીને તો-૧ મધમાં ખાય તો આરામ થાય.

(૧૪) સેવતીયા પરમાનો ઇલાજ (શુક્રમેહ) સેવતીયાપર એનું એવું લક્ષણ છે કે પેશાબને મોઢે ચીકણું પાણી આવે. બીજું સ્ત્રી પાસે જતાં છુટી જાય. બહુફલી, સતગળો, કૌચાં, વડગુંદાં, તાલીમખાના, મુસળી કાળી, ગોખર મોટાં, ગોખર નાનાં તુબમે ઉતાગની (ઓટીંગણનાં બી) ઇન્દ્ર જવ, (મીઠા) રમીમસ્તગી, પલાશખીજ, કબાખચીની, મુશળી સફેદ, દાલચીની, તોદંડી સફેદ, તોદંડી લાલ, તોદંડી પીલી. ગુલખેરનાં ફુલ સર્વ એક એક તોલો લઈ એના બરાબર સાકર લઈ વાટીને તોલો ખાય, દુધ પીએ, ધાત જાડી થાય કમરનું દરદ જાય. સેવત થાય, કૌવત થાય.

૨૦૫ વાળ ન ઉગે તેવો ઇલાજ—

દાઢી, મૂછ, બગલ, છુપી જગો ઉપર વરસની છોકરી છોકરાની ઉમર હોય ત્યારે ઘોડાનો પરસેવો મસળેતો વાળ ન આવે.

૨૦૬ જીલાબની માનુન.—

સોનામુખી તોલો, લવીંગ, હીરકારી એલચી, નાની એલચી, મોટીના દાણા, કપુર-કાયલી, ગુલાબનાં ફુલ, સર્વે સવા સવા તોલો લઈ સાકર સોળ તોલા મધ તોલા ૩૬ કુટી કપડછાણ કરી દસ્તુર મુજબ માનુન કરે તોલો ૧ ગરમ પાણી સાથે ખાય જીલાબ ખાસ લાગે, પેટનું દદદ, છાત્રીનો બલગમ જાય (અજમાવલ છે) (૨) સોનામુખી આઠ તોલા. ગુલાબનાં ફુલ ચાર તોલા, નસોતર ૪ તોલા સાકર ૪૨ તોલા હરડાં પીળાનું દળ, આમળા, ધાણા, મજીઠ, હરીયા ગુંદ સવા સવા તોલો. વીધિ સોનામુખી, ગુલાબનાં ફુલની સોતર પાણીમાં દીન ૨ જે સુખી બીજવી મુકે પછી ગરમ આતસ પર પકાવે. પાણી

શેર નારહે ત્યારે લુગડામાં ગાળીને કુચા નાંખી દેવા. સાકરનો શીરો કરી ખીજ વાસણમાં નાંખી માણુન કરે, તોલો ના ગરમ પાણી સાથે ખાય, પેટના દરદ, છાતીનો દુખાવો જાય. નાલકોટ જાય, આંખ તથા માથાને ફાયદો કરે.

૨૦૭ તાવ તોલ્લી-જલંદરની દવા.—

શંખદ્રાવ—લીંબુ મોટાં ૧૦૦ નો રસ કાઢી મનશીલ શેર ના લાલ જવખાર શેર ના, ગાયનું ઘી શેર ના સર્વને એકત્ર કરી મરત્યાનમાં ભરી મોઢું બંધ કરીને દીન ૧૪ સુધી જમીનમાં ગાલે. પછી કાઢી દીન ૭ તડકામાં મુકે. બાદ કામમાં લાવે. એનું નીતરતું પાણી તોલો નાપીએ ને તરત ઘી ખીચડી અવશ્ય ખાય. વાઘની ગાંઠ જાય, લોહીની ગાંઠ જાય, જલંદર જાય. (અજમાવેલ છે.) આ અરકમાં કબુતરનું પીછું નાખે તો બળી જાય.

૨૦૮ પેટમાં ગાંઠ થઈ હોય તેનો ઇલાજ.

રાઈ હળદર બરાબર લઈ ને વગર જણેલી બકરીના મુત્રમાં ખરલ કરે. તોલો ૧ થી ના ખાય. પેટનો વા જાય. પ્લીહ જાય.

૨૦૯ પીચા પર લગાડવાનો લેપ.

(૧) ગુગળ ઉસબા, કીંદર, હીરાબોળ, બરાબર લઈ અંગુરી સુરકામાં મીલાવી લગાડે તો પીચો જાય. (૨) એળીઓ સીકાતરી, આંબાહળદર, હીંગ કુલ વેલ, કુંવારના રસમાં બોર બરાબર ગોળી વાળી એક ગોળી ખાય તો પીચો જાય. પેટનું દરદ જાય. (૩) રાઈ જવખાર બરાબર લઈ વગર જણેલી બકરીના મુત્રમાં ખાય-પીચો તથા પેટ દર્દ જાય.

૨૧૦ આંખનું ઓસડ ખાવાનું.—

હરડે મોટી નંગ ૪૦, શેરની ૨૭ વાળી લેવી. જેઠીમધ ગાંઠીયા ૪૮ ટાંક, વાંસ કપુર ૧૨ ટાંક, પોલાદ ભસ્મ ટાંક ૨૪, પીપર ટાંક ૧૨, સોંધાલુણુ ટાંક ૧૨, કુટ્ટી કપડ છાણુ કરી તોલો અરધો ગાયના ઘી સાથે કે મધ સાથે ખાય તો આંખે રોશનાઈ કરે. દીમાકની ખુશકી જાય. માથું દુખતું મટે-લુખ લાગે-ખીજ ધણુ ફાયદા છે.

૨૧૧ મરડો.

હીમજ હરડે. શેર ૧ શુંક શેર ના વરીવાળી શેર ના સંચળ શેર ના લાવી એરડી તથા તેલમાં તળી લાલ કરવી પછી લુગડેથી સાફ કરી કુટ્ટી હાથેલી ભરી તાજા પાણી સાથે ખાવી. મરડો. હંગામણુ ગમે તેવો હોય તો પણ આરામ થાય. (અજમાવેલ છે).

૨૧૨ હંગામણ.—

(૧) અફીણુ, હીંગ, આંબાની ગોઠલી, બરાબર મરી બરાબર ગોળી આવલના દાણા સાથે ગોળી ૧-૨ ખાય હંગામણુ જાય. (૨) ખારેક મોટી લાવી ઠલીયો કાઢી તેમાં અફીણુ બાલી ચોખાના લોટથી લેપ કરી. લુગડાં વીટી અગનમાં ભરી બાફી કાઢી બરાબર

૧૨ ગોળી વાળે ૧-૨ ગોળી ચોખાના ઘોવણમાં ખાય. હંગામણ બંધ થાય. ગોળી એક દુધ સાથે ખાય તો બંધેજ થાય.

૨૧૩ આમણ બહાર નીકળતી હોય તો.—

સફેદો, ગુલેરમાની, ફટકડી, માયફલ સમવજતે લઈ બારીક સુરમા જેવું કરી દાખવું અથવા ધસી આમણ ઉપર લગાડવું (૨) સફેદો માયફલ બરાબર લઈ બારીક કરી પ્રથમ આમણ ઉપર અળશી તેલ લગાવી જુકો દાખવાથી ૩-૪ થડી સુધી આરામ રહે, વડગુંદાં મીઠા તેલમાં તળીને લાલ કરે પછી આમણ ઉપર દાખે આરામ થાય દીન ૭ સુધી કરવું.

૨૧૪ ઓકારી બંધ કરવાનો ઇલાજ.—

(૧) વાવડીંગ હુકામાં ભરીને દીન ૫-૭ પીએ. બંધ થાય પેટની ચુક જાય. (૨) ધાણા તથા દીકામરી પીએ. (૩) લીંબડાની લીંબોળી તોલા ૨ એ મરી કાળાં તોલો ૧ ચણીયા બેર બરાબર ગોળી ૨-૩ ખાય તો ઓકારી બંધ થાય છે.

૨૧૫ ચુંકનો ઇલાજ.

સાબરસીંગ બાળેલું ના થી ના દ્રામ ગુલાબ તો. ૫ પાણી તોલા ૫ માં પીએ પેટની ચુક જાય. કાલેરા બંધ કરે.

૨૧૬ કાલેરા બંધ કરવાનો ઉપાય.—

આકડાનાં મૂળ ચાવીને તેનો રસ પીચકારી ૩-૪ ગળીને પાણી પીએ પ્યાસ લાગે તો મધ પાણી પીએ. ઓકારી બંધ.

૨૧૭ હજીમીઅત.—

ટંકણ માસા ૪. પારોદ્રામ૧, નરમાનાં ફુલની કળી વગર ખીલેલી. ૧૦૧ લેવી. વિધિ. ભોરીંગણી લીલીના રસમાં લીંબવીને દીન એ સુધી રાખી બાદ લુગડે ગળી સાફ કરે બાદ નરમાનાં ફુલની કળી નાળીયેરની કાચલીમાં નાખે. લાકડાના કટકા વતી ઘુટે એક એક કળી નાંખતા જાય ને ઘુંટતા જાય દીન એક સુધી ઘુટે પછી ટંકણ નાંખી ઘુટે. ચણા બરાબર ગોળી કરી જમીને ૧-૨ ગોળી ખાય. ખાણું પચે દીલને દિમાકને બણી ખુશી આપે અને જમ્મટતા જમ્મ જુવાન થાય.

૨૧૮ શ્વાસ-દમ.—

ભોરીંગણી, સંચરખાર, પાપડીયોખાર, સીંધાલુણ સર્વે બરાબર એ ત્રણ તોલા ફુટીને લુગડાની થેલીમાં ભરે અને આકડાનાં પાંદડા શેર ચાર કંટાળા થોરના પાંદડા શેર ૪ લાવી હાંડલું મોઢું લાવી તેમાં અરધાં નીચે પાથરી તે ઉપર દવાની થેલી મુકી બીજા પાંદડા ઉપર પાથરવાં. માંટલાનું મુખ બંધ કરી ગજપુટ આંચમાં ફુકી દે એ ત્રણ ચાવલ ભરખાય, તુરત ઘી ખીચડી અગર ખીચડીના નવાલા સાથે ખાય. ખાંસી કફ, દમ-શ્વાસ જાતી સાફ કરે.

૨૧૯ ખેનના રોગનું (ક્ષય)

નૌવખાર, પીપળામુળ. અકલકરૌ, દાલચીની કાળીમુશલી, ઘોળી મુશલી, લવીંગ પીપર, સાજખાર, સર્વે બરાબર લઈ પછી કંટાળા થોરનું લાકડું લાવી ફેરી તેમાં ઓસડ ભરી મોઢું બંધ કરી માટીનો લેપ કરે. લાડલુંજની લાડમાં મૂકી એક પહોર રાખી કાઢી છાણમાં કુટે. ચપટી ૧-૨ પાનમાં ખાય. ખાંસી, શ્વાસ, દમ, છાતીનો બલગમ જાય. (અજમાવેલ છે.)

૨૨૦ બવાસીર-અર્શ.—

ગાયના સીંગડાના ફાસની ધૂણી દીધાથી અર્શ સુકાઈ જાય

(૨) મેથી કુટીને ધતુરાના રસમાં પકાવી બાંધે દીન ૭.

(૩) ઝેર કાચલું, અફીણ, તમાકુ લગાડે આરામ,

(૪) એળીયો, લીંબોડી કાંચકાનું મગજ, ચણાભર ગોળી, પાણી સાથે લેવું.

૨૨૧ હજીમીએત.—

હજીરના ગાંડીયા ટાંક ૧૨. સીંધાલુણુ ટાંક ૧૮, કાળા મરી ટાંક ૪ વજનાગ ટાંક ૪, શીસાની ભરમ ટાંક ૪ પારો ટાંક ૨ એ સરવેને વાટી ફેળાના રસમાં તર કરે, પછી લીંબુના રસમાં તર કરે પછી આદાના રસમાં તર કરે બાદ ચણીબોર બરાબર ગોળી વાળે પાણી સાથે ખાય પરમો જાય સળેખમ, વાઈ, ગોળો પેટની ૮૪ તરેહની બાદી જાય. પીડરોગ, સરગાંક, પેટની ચુક, બદહજમી, પેસાબની પથરી એટલા વનાં જાય, અનાજ પચે જીખ લાગે. (અજમાવેલ છે.)

૨૨૨ મથાનાં દરદનો ઉપાય—

(૧) આકડાના દુધમાં અડાયાની રાખ બીંજવી એવી રીતે પટ ૭ દઈ જાંચે સુકવી નાસ આપેથી માથાનું દરદ જાય.

(૨) માથામાંથી નાકની રાહે લોહી જતું હોય ત્યારે ગધેડાંનાં તાબનાં લીંડાનો રસ કાઢી નાકમાં ટીપા પાડે. લોહી તુરત બંધ થાય.

૨૨૩ રતાંધળો—

ભેંસના કાનનો મેલ લાવી મધમાં મેળવીને આંખમાં આંજે. રાત આંધળા-દીવસ આંધળાને આરામ થાય છે.

(૨) હરડાં પીળાના ઠલીયાનું મગજ મધમાં વાટીને આંખમાં આંજે. દીન આંધળો તથા રાત આંધળાને આરામ થાય.

(૩) આદમીના માથાના વાળ બાળીને સીના દુધમાં મીલાવી આંજેથી કુલ, છારી જાય.

૨૨૪ દાંત—

કાગળ વિલાયતી બાળીને જડ્યા પર દાખેતો જડ્યા ફાટેલી તથા પાકેલીને આરામ થાય.

૨૨૫ ભીલામાનો ઉતાર—

ચોળેલી આંબલી મેંદો, તલકાળા, તોલા બે બે લઈ દેરા વાસણમાં બીજવી મોઢે લુગડું બાંધી પછી કામમાં મુકે. સવારમાં (ફજરમાં) મસળી ગાળી પીએ અને એના કુચા કાઢી આખા શરીરે મસળે. દીન ૭ કરે. ભીલામાં ઉતરે.

(૨) ભીલામું ઉપડ્યું હોય તો અખોડનું મગજ ચાર પાંચનું ખાય. ભીલામાં ઉતારી જાય.

(૩) શંખજીરું ગાયના મસકામાં આપે શરીરે ચોળે તો ભીલામું ઉતરે.

૨૨૬ આતશકના પલીતા પાદશાહી—

મોચકપુર તોલા ૪, રાળ તોલા ૪, મસ્તકીરૂમી તોલા ૪, બરાસકપુર તોલા ૪, ગાયનું ઘી તોલા ૪, વાટીને મેલખતી કરે એવી રીતે મેલખતી. ૭-૩-૧૭ કરે. મેલમાં રોસનાઈ કરે એના અજવાળામાં એસે. પલીતાને જોયા કરી જખમને જોયા કરે. રાત એકમાં રૂઝાઈ જાય. પાદશાહ હોયતો રૂ. ૨૦૦૦) અને અમીર હોય તો રૂ. એક હજાર લેવા.

૨૨૭ આતશકના પલીતા (નં. ૨)—

હીંગળી કાચો તોલો ૧, રાળ સફેદ તોલો ૧, ઘી ગાયનું તોલા ૫, વીગત-ઘી રાળમાં ગરમ કરે રંગે સામળું થાય તે વારે લુગડું બાસ્તાનું તસુ ત્રણનું લઈ કકડા ૭ કરી પછી હીંગળી વાટીને પલીતા ૭ કરે પલીતા ૧ સવારે સળગાવી મોઢું બહાર રાખી ગોદકું ચોઢે દીન ૭ કરે. કાગળા કરે. ખોરાક; ગાયનું ઘી ને ચાવલ ખાય બીજું કંઈ ન ખાવું. અકસીર છે.

૨૨૮ આતશક મસીયાનો ઇલાજ—

મોરથુથુ, બોદારસીંગ, શંખજીરું, કાચો, હીમજ, હરડે, કોડીપીળીનો ચુનો, ઘઉંના મેંદાનો આટો, સવે બરાબર લઈ ભાંગરાના રસમાં ઘસીને લગાડે અગર પાણીમાં ઘસીને લગાડે. મશીયો વા જાય. આતશકના મસાને ફાયદો કરે,

૨૨૯ મશીયા વાનો ઇલાજ—

મોરથુથુ તોલા ૨, શરાબ અંગુરીયાનો કે મહુડાનો તોલા ૧૨ એકત્ર કરી દી. ૧૭ સુધી તડકે મૂકીને લગાડે. મશીયો વા જાય. બવાસીરના મસાને ફાયદો કરે.

૨૩૦ મીસીપીપડીની—

આંબલીનાં પાંદડાં શેર ૧ લીંબડાનાં પાંદડાં શેર ૧ વડનાં પાંદડાં શેર ૧ ખેરનાં પાંદડાં શેર ૧ સોપારી કાળી શેર ૧, મોરથુથુ ટીકડી પર ફુલાવેલો શેર ૦૧. વીગત કાચો મોરથુથુ એ બે વિના બીજા વસાણાં હાંડલામાં ભરી મોઢું બંધ કરી ખાડો ખોદીને આંચ કરે. કાઢી કુટી કપડછાણ કરી મોરથુથુ કાચો મેળવી કામમાં લાવે. ગાયના ઘીમાં મીલાવી પાણી રપ થી ધ્રુવે. લગાવેથી માથાનો આગ્ર, ઉંદરી, મોઢામાં વાસ, મોઢાના રોગ જાય, દાંત મજબૂત થાય, છુકનીથી તાળવાનાં નાસુર સુકાઈ જાય. આ મશી બહુ સારી છે.

ઉંદરીનો મલમ—

વડનાં પત્ર, બાવળનાં પત્ર, પીપરનાં પત્ર, ખેરડીનાં પત્ર, વડગુદાની છાલ ઝાડની, ડુંડુલાવેલ, માંજીલ, પરવાસ, સોપારી, કપીલો, મરીકાળાં, આંબળાંદળ. વિગત:— યુ કાથો કપીલા વીના બીજ વસાણા કારા મોરીયામાં બરી ખાડો ખોદી લગાડે કરે પછી કાઢી બીજ વસાણામાં નાંખી કામમાં લાવે લગાડે ગાયના ધીમાં મેળવી ૧ પાણીથી ઘોષ લગાડુ—માથાનું ગુંજ—ગુમકુ—ઉંદરી, ખોડો જય. (અજમાવેલ છે).

૧ બુકની—એલાયચી—

સીંદુર ખેતોલા, એલચી દાણા અગરાઇ તોલો ૧૧૧, ટંકણખાર કુલાવેલ માસા ૯, તે વાટી દી ૧૧ સુધી જખમ પર દાખેતો આતશક નાની જખમ રૂઝે. તાળવાના ૨ સુકાઈ જય.

૩ બુકની—હીરાકશી—

હીરાકશી તોલો ૧૧૧, માંજીલ તોલો ૧ તથા હળદર તોલો ૧ દાડમનાં છોતરાંની ૧ તો. ૧ વાટી દાખે તો આતશકના જખમ રૂઝાઈ જય. જખમનું લોહી બંધ કરે.

૪ બુકની—કાથાની—

કાથો ૧૧૧ તોલો એલચી દાણા એક તોલો કલાઈ સફેદો ૧ તોલો વાટી મોઢામાંનું લગાવી દાખેતો મટી જય. પોપડા વળગી જય. આ બુકની ઘણી સરસ છે. (અજમાવેલ છે.)

૫ બુકની—

બકરીના પેકુનાં પાંસળાં બાળી વાટીને દાખે તો જખમ રૂઝે કે સુકે.

૬ લીલા ખરજવાનો મલમ—

ગાયનાં ફણસાં સીંગડાની જડની બાળેલી રાખ તોલા ૫, સોપારી તોલા ૨ બાળેલ વીંગ તો. ૨ કુલાવેલ મોરથુથુ તોલો ૧૧ ગાયનું ધી શેર ૧૧ લીંબુનાં પાદડાં તોલા ૧૦ લ લીંબડાના પાન તોલા ૫ વીંગત—પાંદડાને કુટી પાણી નાંખી રસ શેર ૪ કાઢી પછી તેમાં નાંખી પકાવવાં પાણી શેર ૧ તે આશરે રહે ત્યારે ઉતારી ટાઢું પાડે. વસાણું કુટી બળવી કામમાં લે. આતશકના જખમ સર્વ રૂઝે. ખરજવું લીલું રૂઝે.

૭ મલમ—

રાખ સફેદ, આઠ તોલા, કાથો સફેદ ચાર તોલા, ખોદાર તોલા ૧૧૧, ફટકડી કુલાવેલ ૧૧૧ તોલા, પાણી કુવાનું શેર ૧૬ વસાણું કુટી કપડાણુ કરી તેલ પાણી વતી કાંસાની થાળીમાં હાથથી શીણી કામમાં લાવે. જખમની ગંદકી જય. જખમને લાલ કરે. અંગુર લાવે—આતશકનો જખમ રૂઝે. મલમ ઘણો સરસ છે.

૨૩૮ મલમ લાલ-સફેદ—

કાથો સફેદ, બોદારસીંગ, મોરથુથુ કુલાવેલ, સર્વ બળે તોલા, પાણી કુવાનું તોલા ૮ તેલ તોલા ૮ મીઠું ઉપર પ્રમાણે કાંસાની થાળીમાં કાંસાના વાટકા વડે વાટી કામમાં લાવવું. નાસુર વિનાશ થશે.

૨૩૯ મલમ—

બોદારસીંગ જરદ, ગાયપથ્થર, સફેદ સિંદુર, સમાલુપત્ર સર્વ અરધો અરધો તોલો, રાજ શેર ૦, મસ્તકી રૂમી તોલા ૨, મોમ તોલા ૪, ગાયનું ઘી શેર ૦. મોમ, રાજ, ઘીને ગરમ કરી તેમાં બીજાં વસાણાં નાખી દીન ૧ સુધી વાટે. દીન ૭ સુધી તડકે રાખે. સઘળી તરેહના જખમ રૂઝે. (અજમાવેલ છે).

૨૪૦ કુતરાની જીભાનનો મલમ—

કુતરાની જીભાન બે તોલા, જંગાલ તોલો ૦ પા, મોરથુથુ તોલો ૦, જીરૂ ઉથમું, તોલો ૦, હીંગળો તો. ૦ ગંધો બેરળે તો. ૦, ગુજર તો. ૦ સરકા અંગુરી તોલો ૧, મધ તોલા ૨, મોમ તોલો ૧ મોગરેલ તો. ૫ મેળવી મલમ કરવાથી રૂઝાય છે. આ મલમ ઘણો અજાયબ રૂઝ કરે છે.

૨૪૧ મલમ હીંગળાનો—

હીંગળો તોલા ૪, સીંદુર તોલા ૪, બોદાર તોલા ૭, મોરથુથુ કુલાવેલ તો. ૦, મુરધીના બેદાના છોતરાનો ચુનો તો. ૦. અરધ, મોમ તોલા ૪, ગાયનું ઘી તોલ શેર-૦ મેળવી મલમ કરવો. આતશકના જખમ રૂઝે છે.

૨૪૨ મલમ—

સોનાગેર સાતતોલા, રાખ તોલા સાત, સીંદુર તોલા ૩ સવાત્રગુ, મોરથુથુ કુલાવેલ ૦ પોણો તોલો ઘાપથ્થર પોણો તોલો, શાખજીરૂં ૦ તો. ફટકડી કુલાવેલ ૦ તોલો મોમ ૫ તોલા તેલ મીઠું શેર ૧ તેલ, મોમ, રાજ ગરમ કરી બાકીની ચીજ નાખી પાણી નાખી મલમ તૈયાર કરવો. સાતપાણીથી ધુવે, લગાડે, આતશકના જખમ રૂઝે. રતવા જાય.

૨૪૩ બ્લીસ્ટર—

વિલાયતી ચોખા તથા રાજને અંગુરી સરકામાં વાટે. વિલાયતી ચોખા ન મળેતો તેના બદલામાં નેપાળી લેવો. આ મલમ આંખની પછવાડે મારે તો નજલાનું પાણી નીકળી જાય.

(૨) વાસાઉપર લગાડેતો સન્નિપાત જાય.

(૩) ને જંઘા ઉપર પટી લગાડે તો જંઘાનું દરદ જાય. બ્લીસ્ટર મારેતો ફાલ્તો થાય તે કાતરી નાંખી ફળનું પાદકું બાંધે તે પછી કપુરો મલમ લગાડે તો રૂઝાય.

૨૪૪ રતવાનો મલમ—

સોનાગેર તોલો ૦૧, મીણુ તોલા ૫, તેલ મીઠું શેર ૦૧૧, મોમ, તેલ, ગરમ કરે પીગળે ત્યારે સોનાગેર નાખેથી મલમ થાય. બીજા પાણીમાં તાલું પાણી નાખે સાત પાણીથી ધુએ રતવા—ગુળડા મટે.

૨૪૫ મલમ હીંગલાનો—

હીંગળો તોલા ચાર, સીંદુર તોલા ૮, શંખજીર તોલા ૪ સફેદ રાજ તોલા ૪, મોમ સફેદ ૮ તોલા તેલ મીઠું તોલા ૧૬ દસ્તુર મુજબ મલમ કરવો.

૨૪૬ મલમ હીંગલો—

હીંગલો, કપુર, સમુદ્રશીષ, વાવડીંગ એક એક તોલો મોરથુથુ માસા ૯, મોમ સફેદ તોલા ૬, તેલ મીઠું ૧૨ તોલા તેલ મોમ ગરમ કરી બીજા વાસણમાં નાખી મલમ કરવો. રૂઝક છે.

૨૪૭ મલમ હીંગલો—

હીંગલો તોલો ૦૧ રાજ તોલો ૦૧, સીંદુર તોલો ૧, તેલ તોલો ૧ સફેદ એક તોલો બોદાર ૦૧ તોલો મોમ ૨ તોલા માખણ ૮ તોલા. દસ્તુર મુજબ મલમ કરવો. રૂઝક છે.

૨૪૮ મલમ હીંગલાનો—

હીંગલો તોલા ૦૧૧, લીંચપત્ર તોલો ૦૧૧, મોરથુથુ રતી જે, રાજ સફેદ તોલા ૫, બોદાર ૦૧૧ તોલો મરી કાળા દાણા ૧૦ તોલા, કાથો ૧૧૧ તોલો મોમ ૧૧ તોલો ઘૂત ગાયનું ૧૦ તોલા વસાણું બારીક સુરમા જેવું કરી મલમ કરવો. રૂઝક છે.

૨૪૯ મલમ જંગાલનો—

જંગાલ તોલો એક, મસ્તગી તોલો એક, રાજ તોલો એક, બોદાર તોલો દોઢ, મીણુ તોલો એક માખણ તોલા ૭ મલમ કરે. મુલદાલ માંસ કાઢી નાખે. જખમ લાલ કરે. રૂઝક છે.

૨૫૦ મલમ મોરથુથાનો—

મોરથુથુ તોલા જે મોમ તોલા જે, ગોઘૂત તોલા પાંચ, મલમ કરે. પાણીથી ધુએ. મુલદાલ માંસ સુકાવી નાખે. જખમ લાલ કરે.

૨૫૧ મલમ સાખરશંગ—

સાખરસીંગુ મારેલ તોલો ૧, બોદાર તોલા ૩, હળદર તોલો ૧ દાડમી હળદરનાં પુલ તોલો ૧ હીરાદખણ તોલો ૧, ફટકડી તોલો ૧, મોમ તોલા ૪, જેતુરંગનું તેલ તોલા ૧૦ તેલ મીણુ ગરમ કરી અગીયાર દીવસ સુધી ખરલ કરેથી. આતશક રૂઝાઈ સુકાઈ જાય.

૨૫૨ મલમ તોલા અર્કદુધ—

અર્કદુધ બાર તોલા, મીઠું તેલ ૨૪ તોલા, હીંગલો, મોરથુથુ, રાજ, કપીલો દરેક એક

એક તોલો તેલમાં દુધ નાંખી નેસ કરે. દુધ શીજી જય એટલે લુગડામાં ગાળી બાકીનાં વસાણાં નાંખી મલમ કરવો. આતશકનાં વણ નવાં જુનાં રૂઝે.

૨૫૩ મલમ ખેરસાણી દુધનો—

ખેરસાણીનું દુધ તોલા ૧૬, બીલામાના દાણા એકવીશ, લીંબડાના પાન લીલાં તોલા ૫, બોદાર તોલા ૨, મોરથુથુ તોલા ૨, જંગાલ તોલા ૨, હોંગલો તોલો ૧ પારો તોલો ૧, કપ્પાબચીની તોલો ૧ એલચી તોલો ૧, રાજ તોલો ૧, ફટકડી તો. ૧, ટંકણુખાર તોલો ૧, સીંદુર તોલો ૧ ગાયનું ઘી શેર ૦૧ વિગત:—લીંબડાનાં પાનને ઘુંટી ટીકડી કરી ઘીમાં તળી કાઢવી. બીલામાં તળી બાંગી જય ત્યારે કાઢી નાંખી એ પછી ખેરસાણી દુધ ઘીમાં નાંખવું દુધ શીજી જય ત્યારે બીજાં વસાણાં નાંખવાં. બીલામાને દીન ૧ સુધી કુતકા વતે ઘુંટી લગાડે તો કંઠમાળના જખમ રૂઝે. નાસુર બગંદર રૂઝે.

૨૫૪ મલમ મોરથુથુ—

મોરથુથુ, કપ્પાબચીની, એક એક તોલો ગોધૂત પાંચ તોલા મેળવી મલમ કરે. દીન ૧ ખરલ કરે, લગાડે. મુઠદાલ માંસ કાપી નાંખે. જખમ લાલ કરે.

૨૫૫ મલમ મોરથુથુ—

મોરથુથુ કુલાવેલ તોલા બે ફટકડી કુલાવેલ તોલા બે કપુરની મીણુખતી ૩ નંગ ગાયનું ઘી ૬ તોલા મલમ મુઠદાલ માંસ કાપી જખમ લાલ કરે છે.

૨૫૬ મલમ સફેતાનો—

સફેદો ૫ તોલા, કપુર તોલો ૧, બોદાર તોલો ૦૧, મોમ તોલા ૨૦ રોગન ને ગુલ તોલા ૫, તો મલમ બનાવી ઉપયોગ કરે તો જખમ રૂઝે કાનમાંનું પણ બંધ કરે છે.

૨૫૭ મલમ સફેતાનો—

સફેદો તોલા ૧૦ કપુર તોલા ૩, મોમ તોલા ૬ રોગન ને ગુલ પંદર તોલા. મલમ કરે. કાનનું ખીપ બંધ કરે. કાનના ચરકા જય, ઘા રૂઝે.

૨૫૮ મલમ ગુલે અરમાની—

ખેરસાર, કાથો પાપડીયો, હીરાદખણ, બોદારસીંગ, ખરાસકપુર, ગાયપત્થર, તવાશીર, રાજ, સીંદુર, સરવે ખરાખર લઈ અરધ ભાગ ઘીમાં મીલાવી મલમ કરવો. પીત જખમ જય. પરમાવાળાને બત્તી કરી કબજીના કાણામાં મૂકેથી પરમો જય.

૨૫૯ મલમ પારાનો—

પારો હરણીયો શેર ૦૧ સફેદો કલાઈ તોલા ૧૫, મીણુખતી તોલા ૧૦, કપુર તોલા ૫, મોગરેલ તો. ૨૫ લઈ મલમ કરે. દીન ૩ સુધી ખરલ કરે. પારો દરરોજ ૧ તોલો નાંખી

ખરલ કરે રોજ ૨૧ દીવસ સુધી લગાડે તો કંઠમાળ ખેસી જાય, જખમ સધળી જતના રહે. સુકાઈ જાય, એમ લગલગ દીન ૭ હાથના કાંડાએ ધસે. મોઢું આવે.

૨૬૦ મલમ પારાનો—

પારો તોલો ૧ રાજ તોલો ૧ સીંદુર તોલો ૦૧, ગાયના ઘીમાં મલમથી આતશકના જખમ રહે.

૨૬૧ મલમ સીરકાનો—

ખોદાર તોલા બે મોરથુથુ તોલો ૧ ગુજર તોલા ૨ જંગાલ તોલા ૦૧, હીરાદખણુ તોલો ૧, મસ્તગી તોલા ૩, મોમ તોલા ૪, ગાયનું ઘી તોલા ૧૫, સીરકા અંગુરી ૫ તોલા વસાણું બારીક સુરમા જેમ કરી કામમાં લાવવાં. આતશકના જખમ રહે. મુડદાલ માંસ કાઢી નાંખી જખમની ગંદકી જાય. નાસુર નવા જુના જાય. વાળાના જખમ રહે બીજા જખમે રહે. મલમ ઘણો સારો છે.

૨૬૨ જંગલી પ્યાજનો મલમ—

પીયાજ જંગલી ૨૧ તોલાનો રસ કાઢવો પછી તેમાં મીઠું તેલ ૨૧ તોલામાં નાંખી પકાવવું રસ સધળો સીજી જાય ત્યારે જંગાલ ૧ તોલો, એલીયો સીકાતરીયો ૧ તોલો, ગંધો બીરોજો ૨ તોલા, મોમ ૨૧ તોલા નાંખી મલમ કરવો દીન એક ઘુંટવો. નાસુર, માથાના જખમ, વાળાના જખમ અને બીજા જખમ રજાય છે.

૨૬૩ જંગલી પ્યાજનો મલમ—

જંગલી પ્યાજ તોલા ૨૧ નો રસ કાઢી તેમાં તેલ મીઠું શેર ૦૧૧ પકાવે રસ સધળો સીજી જાય ત્યારે જંગાલ તોલો ૧, એળીયો તોલો એક બોળ તોલો એક મોમ તો. દશ ઉપર મુજબ મલમ કરી લગાડવાથી કંઠમાળના જખમ રહે. સુકાઈ જાય.

૨૬૪ શંખાલુનો મલમ—

શંખાલુનાં પાંદડાં શેર કુટીને પાણી નાંખી દોઢ શેર રસ કાઢી તેલ મીઠું શેર ૦૧, તોલા ગંધો ખેરજો ૩ તોલા, મીણુ એક તોલો સફેદ લોખાન ૧ તોલો, કાથો એક તોલો, સફેદ રાજ ચાર તોલા, સફેદો ૧ તોલો ખોદાર એક તોલો સીંદુર ૧ તોલો તમાદો બાળેલો એક તોલો, સીપચુનો ૦૧ તોલો મોરથુથુ કુલાવેલ ૦૧ તોલો શંખાલુનો રસ તેલમાં જોશથી સધળો બળી જાય ત્યારે તેલમાં સેરી લોખાન, મોમ, ખેરજો નાંખીને જોશ કરી સર્વત્ર એકત્ર થયે બીજાં વસાણું નાંખી મલમ કરવો. દીન એક સુધી લીંબડાના કનક વતે ઘુંટી લગાડે તો આતશકના તથા શીયાળ, વાંદરૂં કુતરૂં કરડયું હોય તેના તથા તલવાર-તીર-ભાલો એટલાના જખમ જાય.

૨૬૫ મલમ ભીલામાનો—

ભીલામાનાં બીજ, તેલ મીઠું શેર ૧, મોથ શેર ૦૧ મોરથુથુ, ટંકણુ, ખોદાર, ખેરજો,

સીંદુર, એળીયો, બોળ, સફેદો, સર્વે સવા તોલો લેવાં. બીજામાં તે તેલમાંજ શેકી બીજામાં જ્યારે ફાટી જાય ત્યારે કાઢી નાંખી બીજા વાસણમાં નાંખી દરતુર મુજબ મલમ એક દીન કરવો. લીમડાના કુતકાલથી ઘુટે. આથી જખમ રૂઝે. વાઘ, વાંદર, કુતરું, કરડેલ જખમ રૂઝે.

૨૬૬ ગંધાબેરજનો મલમ—

ગંધાબેરજને ૩૫ ટાંક એળીયો ૩૫ ટાંક, મોમ ૩૫ ટાંક મોરથુથુ ૩૫ ટાંક, જંગાલ ૧૫ ટાંક પ્યાજનો ગાંઠીયો ૧ ગાયનું ઘી શેર ૧ દરતુર મુજબ મલમ કરવો. જુનાં નવાં નાસુર મટાડે છે.

૨૬૭ જખમની જમીન ફાટી હોય તેનો ઇલાજ—

તેલ મીઠું, સુરકો અંગુર, નીમક ખરાખર લઘ કાંસાની ચાલીમાં હાથ વતી શીણીને લગાડેતો જખમ ફાટેલ મટી જાય.

૨૬૮ જખમનું તેલ—

હળદર, દારહલદર, જેડીમઘ, દેવદાર, એળીયો, ચુલા ઉપરનું ઘુસ, સરવે બે બે તોલા પાણી શેર ૩૥ તેલ મીઠું શેર ૧ વસાણું અથ ખોખરાં કરી દીન ૧૧ સુધી બીંજવી મુકે પછી નરમ આતસથી પકવે. પાણી બળી જાય ત્યારે લુગડામાં ઘાલી શીશામાં ભરી મુકે. જખમનું લોહી બંધ કરે. ઉદાગાવસી નાંખી ઉપયોગ કરે તો અકસીર છે.

૨૬૯ મલમ-પારાનો—

પારો તોલા ૫ ટરપનટાઈન ૫ તોલા સીંદુર શેર ૦૥ મીઠું તેલ શેર ૧ પારો ટરપન-ટાઈનને ખલમાં નાંખી વાટવો. પારો મળી જાય. પછી મલમ બનાવી મેળવી ઘુંટી કામમાં લાવે. ચસકા, કળતર, બદ કંઠમાળ વગેરે જાય. મલમ ઘણો સારો છે.

૨૭૦ મસ તથા બાલ કાઢવાનો ઉપાય—

હરતાલ, પાંચ તોલા વરકી, હરતાલ અંગ્રેજી, સાજીખાર તોલા ૫, ચુનો પાનમાં ખાવાનો કાચો તોલા ૧૦, વસાણા કુટી સીસામાં નાંખી પાણી આંગળ નાંખી વસાણું તરતુ રાખે. દીવસ ૨૧ સુધી તડકામાં મુકે દીન એકમાં પાંચ વાર હલાવે એનું નીતરતું પાણી લઈને તેના ખરાખર મીઠું તેલ નાંખીને નરમ આગમાં પકાવી મીલાવી લાગાવેતો બાલ-મસા દુર થાય.

૨૭૧ જુખાની (જીભ) નીચે ગોસવે છે તેનો ઇલાજ—

પાપડીયો ખારો, સંચર ખાર, સીંધાલુણ, જીરું સફેદ ગાયના ઘીમાં મલાવી જીભ નીચે મુકે. રોગ મટે.

૨૭૨ માથાના કેવાડનો ઉપાય—

કપીલો ૧ તોલો, કપુર ૦૥ તોલો કરંજીયા તેલમાં લગાડવાથી માથાનાં ગુમડાં જાય.

૨૭૩ માનુન કણેરના ધીની—

જયફલ, જવંત્રી, કૌચાં, એલચી, વાંસકપુર, લવીંગ એક એક તોલો લઈ જાકરાન ૦૧ તોલો ખોરાસાની અજમો ૨ તોલા, કનેર સફેદનું ધી શેર ૧ સાકર ત્રણ વજન નાંખી માનુન કરવી. તોલો ૦૧ પા ખાય, દુધ પીએ નીસો આવે બધેય મરદી સેવન થાય. મુખમત કરતી વેળા લહેજત આપે. દીલને ખુશી આપે અમીર લાયક છે.

૨૪૪ માનુન ભાંગની—

ભાંગ ૨૧ તોલા જાકરાન ૧ તોલો અરીણ ૧ તોલો આંક સફેદ ૧૦ તોલા ગાયનું ધી ૨૫ તોલા, કૌચાનું મગજ ૨ તોલા, ધતુરાનું તેલ ૨ તોલા, ધતુરાના તેલમાં કૌચાં દીન ૧૭ ભોંજવી રાખે પછી દસ્તુર મુજબ માનુન કરે તોલો ૦૧ ખાઈ ઉપર ગાયનું દુધ પીએ, બધેય થાય. સોલ સોલ ઉમે જાય. રાત્ર એકમાં સાત ઓરતને પુસ્ત કરે. મુખમત કરતાં પુસ્ત આવે.

૨૭૫ માનુન મેંદાલકડી—

મેંદાલકડી, સાલમમીચી, ગોખરૂ, તુખમે ઉતાવડ (ઓટીંગણ) બલખીજ, એખરો, કૌચાં, સફેદ મુસળી, જેડીમધ, સોઆફ (સોફ?) પરાવશ (પકવાસ) માજુલ, મુતીયો ગુંદ, બાવળનો ગુંદ, સોનામુખી એલચી, ચીની શીતળ બાફેલી, ઈંદ્રજવ મીઠા, વડગુંદા, તેજબલ, કબાખચીની, શીંગોડાં, મૂળાનાં બીજ, ગાજરનાં બીજ, એક એક તોલો લેવાં ધાણા, ખપાટનાં બીજ, ખોરાસાની અજમો. જયફળ, જવંત્રી, તમાલપત્ર, સર્વે જે જે તોલા, નાગકેશર, અકલકરો, લવીંગ, લવીંગ જંગલી ગલોનું સત્તવ તોલા ૬ છ બદામની મીજ શેર જે જાકરાન તોલા ૦૧ સાકર ત્રણ ગણી મધ ત્રણ વજન માનુન કરે ૧-૨-૩ તોલા ખાય. મરદી થાય. બધેય થાય, ૮૪ તરેહની ધાત બધે થાય. રગ નરમ પડી હોય તો સખત થાય.

૨૭૬ માનુમ-સાલમની—

સાલમ મીચી શેર ૦૧, લસણ કળીનું નસ કાઢેલ. શેર ૦૧, એખરો શેર ૦૧, ગોખરૂ શેર ૦૧, કૌચાં શેર ૦૧ ખસખસ શેર ૦૧, બદામનું મગજ શેર ૦૧ કપાશીયાનું મગજ તોલા ૨, જયફળ, જવંત્રી, લવીંગ, એલચી, દાલચીની, કબાખચીની, અકલકરો, પાનની જડ, સુંદ, પીપર, મરી સફેદ, ચીતરાછાલ, હરડે મોટીનું દળ, બેડાંદલ આંબળાદળ ફારાન (?) અરધો અરધો તોલો લઈ મુસલી સફેદ તોલો ૦૧૧૧ ગાયનું દુધ શેર ૨૫ મધ શેર ૩૧, સાકર શેર ૩૧, ગાયનું ધી શેર ૦૧૧૧ વસાણા કુટી કપડછાણ કરે બાદ લસણ, એખરો, કૌચા, ગોખરૂ, સાલમને દુધમાં નાખી માવો કરે માવાને ધીમાં તળી લાલ કરે એખરાને ધીમાં લગાડી નાંખે. મધ સાકરની ચાસણી કરે જાકરાન ચાસણીમાં નાંખે બધાં વસાણાં

ચાસણી થયા પછી નાખે. લીંબડાના કુતકા વતી ઘુટે તોલા ચાર પાંચ ખાય. દુધ પીએ ધાત બંધ કરે. કમરનું દરદ જાય. ધાત જાડી કરે. મરદી થાય.

૨૭૭ કૌચાં માળુન—

કૌચાં શેર ૦૧, આંબલીના કચુકા શેર ૦૧, ગાયનું દુધ શેર ૧ મધ શેર ૧ કૌચાં કચુકાને કુટી કપડ છાણુ કરી દુધમાં માવો કરી ઘીમાં તળી લાલ કરે. મધની ચાસણીમાં નાંખી ૨-૩ તોલા ખાવાથી ધાત વધે. મરદી થાય. કમરનું દરદ મટે.

૨૭૮ સીને ધાત બંધ કરવાનો ઈલાજ—

ચણુનો લોટ, લોધર વડાની જરાબર લઈ તોલો ૧ ખાય દુધ પીએ દીન ૭-૧૪ કરે ધાત બંધ થાય.

૨૭૯ લસણની માળુન—

લસણ એક કલીનું નસ કાઢીને શેર ૨૧ લેવું બકરીનું દુધ શેર ૨૭૧, ગાયનું ઘી તોલા ૮ જયફળ, જવંત્રી, મરીસફદ, લવીંગ, એલચી, એલચી દાણા આગરાઈ, દાલ-ચીની, મસ્તગીરમી, સુંઠ ત્રણ ત્રણ તોલા લઈ અગર માવઈ ૧૧૧ તોલો, જાફરાન ૧૧૧ તોલો મધ ૭૧ શેર. લસણનો દુધમાં માવો કરે. માવાને ઘીમાં તળી લાલ કરે બીજાં વસાણાં કુટી કપડ છાણુ કરી માળુન કરી ચાસણી સાથેનો એ માળુન ટાઢી થાય ત્યારે મસ્તગી નાંખી ઘુટે ગરમ કરે તોલો ૧-૨ ખાય મરદી થાય સાંધે સાંધાના વાયુ જાય, ફાલેજ લકવો મુકાશલ જાય. શરદીના રોગ નાશ થાય. ખોરાક:—હલવાના ઘઉંની રોટલી ઘી ખાય.

૨૮૦ બંધેચની ગોળી—

સફેદ કનેર જડ, ઈસર્જન, સમુદ્ર શોષ, અકલકરો, આકડાનું મૂળ, સરવે પાનના રસમાં વાઢી જરાબર બાર ગોળી વાળવી. ગોળી ૧ સાંજરે ખાય અને દુધ પીએ બંધેચ થાય.

૨૮૧ માળુન કાળીમુશળી—

કાળી મુળશી શેર ૧ ગાયનું દુધ શેર ૧૦, ગાયનું ઘી શેર ૦૧ ખાંડ શેર ૨૧ બાવ-જનો ગુંદ ૫૦ દ્રામ, જયફળ, શતાવરી, છરકાડી (?) કૌચા, જાફરાન, વાવડીંગ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર, સુંઠ, મરી, અકલકરો, પીપળીમુલ, જવંત્રી, અરધો અરધો દ્રામ લઈ કુટી કપડ છાણુ કરે. બાવજનો ગુંદ કાળી મુશળી દુધમાં નાંખી માવો કરવો. માવાને ઘીમાં તળી લાલ કરવો. ખાંડની ચાસણી કરી જાફરાન મસ્તકી નાંખી બીજા વસાણા નાંખી માળુન કરવી ૨-૩ તોલા ખાય. દુધ સાકર જોસ કરી પીએ.

મરદી બંધેચ, સેવત, ધાત જાડી થાય, વાયુનો ધુજરો જાય. (અજમાવેલ છે.)

(દ્રામ ૧ એટલે ૧૪ માસા.)

૨૮૨ માણુન ભાંગની—

ભાંગ નવી ઘોચેલ શેર ૦, ગાંજો ઘોચેલ તોલા ૫, ઈસખન તોલો ૧૥ અજમે ખોરાસાની તોલા ૨૥, મોથની જડ તોલા ૨૥, લવીંગ જંગલી તોલા ૨૥ જ્યક્ષ તોલો ૦૥૥, જવંત્રી તોલો ૦૥ અરધ, ઝેરકાચલાં તોલો ૦૥૥ વછનાગ તોલો ૦૥૥, સમુદ્ર શોષ તો. ૦૥૥ પોણો, મુગરમના શેર ૦૥ ખાંડ શેર ૧૥ મધ શેર ૧૥, ઝેર કાચલાં શુદ્ધ કરી કુટી કપડ છાણું કરી દસ્તુર મુજબ માણુન કરવી. તોલો ૦ ખાય દુધ પીએ મરદી બંધાય થાય.

૨૮૩ ધાતની ફાકી—

બહુફલી, સતગળો, કૌચાં, વડગુદાના બીજનું મગજ, ઇન્દ્રજવ મીઠા, મસ્તકી, તુખ-મેલપાશ, કબાબચીની, મુસલી સફેદ, એક એક તોલો ખાંડ તોલા ૧૩ કુટી કપડછાણું કરી તોલો ૧ ખાય ગાયનું દુધ પીએ દીન ૧૪-૨૧ કરે ધાત બંધ થાય કમરનું દરદ જાય.

૨૮૪ ચોપચીની માણુન

ચોપચીની તોલા ૫, ખારેક ઠળીયા કાઢેલી તોલા ૩, તલ ઘોળા તોલા ૧૥, પીસ્તાનું મગજ બદામનું મગજ, અખોડનું મગજ, ફનદુશનું મગજ, કંદુનું મગજ, ખેરનાનું મગજ. તરબુચનું મગજ, ખરબુચનું મગજ, કપાશીયાનું મગજ, ગુલાબનાં ફુલ, ગોખરૂ, એક એક તોલો લેવાં. વછનાગ સાલમ મિશ્રી, (સાલમ) કાલી મુસલી, ઘોળી મુસળી. બમનસફેદ, બમન-સુરખ, તોદડીલાલ, તોદડીજરદ, (પીળી) તોદડી સફેદ, પીપર, મરી, દાલચીની, જ્યક્ષ જવંત્રી, જફરાન પા પા તોલો મોથ, તગર, ઉનાબના બીજ, મુળાનાં બીજ, કનેરનાં બીજ, મોથનીજડ, અજમે ખોરાસાની અરધો અરધો તોલો હીંગળાં કાચો તોલો ૦૥૥ એલચી તોલો ૦૥૥, એલચી મોટીદાણા તોલો પોણો છડ (બાલછડ?) કાળી તોલા ૧૥ લવીંગ તોલો ૧૥ ભાગનું ઘી શેર ૦૥ સાકર શેર ૧ મધ શેર ૧ સરવે વસાણું કુટી કપડછાણું કરી પા થી અરધો તોલો ખાય. નીશો થાય. દુધ પીએ. મરદી થાય. કમરનું દરદ જાય. ભુખ લાગે.

૨૮૫ માણુન ચોપચીની આતશકની—

ચોપચીની ૨૦ તોલા, જ્યક્ષ, જવંત્રી. લવીંગ, દાલચીની, કબાબચીની, અકલકરો, મોચરસ, મસ્તકી ખસખસ પા પા તોલો મધ ત્રણ વજન વસાણું કુટી કપડછાણું કરી દસ્તુર મુજબ માણુન કરે તોલો ૧ ખાય હાથનું દરદ, ચસકા જાય, ખોરાકમાં ધઉંની શટલી ઘી હલવો ખાવો.

૨૮૬ બીલામાની માળુન—

બીલામાં શેર ૧, સાકર શેર ૨૫, નીશાસતા શેર ૨૫, મધ શેર ૨૫, ગાયનું ઘી શેર ૨૫, શીંગોડાં શેર ૦૫૫ ખારેક શેર ૦૫૫ કાપડે શેર ૦૫, બદામનું મગજ શેર ૦૫ પીસ્તાનું મગજ શેર ૦૫ દ્રાક્ષ શેર ૫, ચારોળી શેર ૦૫ ખસખસ શેર ૦૫, સુંક શેર ૦૫ લવીંગ તોલો ૧૫૫ એલચી તોલો ૧૫૫ દાલચીની તો. ૧૫૫ જયફળ તો. ૧૫૫ જવંત્રી તોલો ૧૫૫ જફરાન તોલો ૧૫૫—

પ્રથમ બીલામાને ઘીમાં તળી કાઢી બીલામાં ફાટી જાય ત્યારે કાઢી લેવાં પછી નીસો-સતાત તળી કાઢવું બીજા વસાણું કુટી કપડછાણ કરી મધ સાકરની ચાસણી કરી ચાસ-ણીમાં જફરાન નાખી માળુન કરવી. ૧-૨ તોલા પાણી સાથે ખાવાથી આતશકના આગર, હાથ પગની ચસક, સાંધે સાંધાનાવાળા હાથ પગ અકડાઈ ગયા હોય, તો તેથી આરામ થાય. ખોરાકમાં ઘઉંની રોટલી ઘી ખાય.

૨૮૭ બંધેચની ગોળી—

જયફળ ૦૫ તોલો, આકડાની જડ માસા ૪ લવીંગ માસા ૩ સુંક માસો ૧૫૫ મરી ૧૫૫ માસો જફરાન ત્રણ માસા પીપર એક માસો, ગોરોચન ૩ માસા લોખાન કુલ ૩ માસા નાગકેશર ૩ માસા જવંત્રી ૩ માસા અજમો ખોરાસાની ૩૫ માસા તુખમે તુલસી ૩૫ માસા અરીણ મીસી ૬ માસા કસ્તુરી ૧૫૫ માસો ઇસખન ૧૫૫ માસો સરવે વાટી પાનના રસમાં જીવાર ખરાખર ગોળી વાળી ગોળી એક બે ખાય, સવારમાં દુધ પીએ, મરદી વધે ખોરાકમાં ઘઉંની રોટલી ને ઘી.

૨૮૮ બંધેચનો ઇલાજ—

જયફળ ૧ તોલો જવંત્રી ૦૫ તોલો અરીણ ૦૫ તોલો સાકર ૬ તોલા અકલકરો ૦૫ તોલો ખોરાસાની અજમો ૦૫ તોલો દાલચીની ૦૫ તોલો એલચી એક તોલો લવીંગ એક તોલો વસાણું કુટી ખારીક કરી ખજુર ઠળીયો કાઢી નાખેલમાં એસડ ભરી પછી ઘઉંની રોટલીમાં તેલ મુકી નરમ આગથી પકવીને સાકર નાખી મીઠાવે ૦૫-૧ તોલા ખાય સાંજ વખત ખાઈ દુધ પીએ. બંધેચ થાય કૌવત વધે.

૨૮૯ બંધેચનો ઉપાય—

જવંત્રી ૫૫ તોલો અકલકરો ૫૫ તોલો ખોરાસાની અજમો ૦૫ તોલો જયફળ ૧ તોલો મીશ્રી ૧૫ તોલો સાકર બે તોલા તજ ૫૫ તોલો એલચી તોલો ૧ લવીંગ તો. ૧ દવા વાટી ખારીક કરે ખજુરના ઠળીયાને કાઢી નાખી એસડ ખજુરમાં ભરે એવી રીતે બધું એસડ ભરે ઘઉંનો આટો શેર ૧ રોટલી (ખાટી)માં ખજુર મુકે ઉપર બીજી રોટલી મુકી નરમ આગથી પકાવે, એસડ કાઢી એકત્ર કરે ૦૫-૧ તોલો ખાય. દુધ પીવે. બંધેચ થાય. સાંજ વખત ખાય. (અજમાવેલ છે.)

૨૬૦ બંધેચ—

ઈસપન, દારૂળદર, સફેદ કણેરની જડ, અરીણુ મીસરી, સરવે ખરાખર લઈ પાનના સમાં દીન ૭ સુધી ખરલ કરે બંધેચ થાય. ખરાખર ૧૨ ગોળી વાળે પાનના રસમાં ભેસી ધસી-કળખને લગાડે. સુકવી મુનમત કરે બંધ થાય. લીંબુ ચુસે મટે.

૨૬૧ મરદીનો ઉપાય—

સાલમ ટાંક ૫, તાલમખાના ટાંક ૩ ચણોડી, ટાંક ૨ સફેદ, લાલ ચણોડી ટાંક ૨. ભેંચાં બીજ ટાંક ૩ બલ બીજ ટાંક ૩ ગાજરનાં બીજ ટાંક ૨ મુલાના બીજ ટાંક ૧ રસ્તકી ટાંક એક જાયફળ ટાંક ૨ જવંત્રી ટાંક ૨ લવીંગ ટાંક ૨, એત્રચી ટાંક ૨ અરીણુ ભેંચી ટાંક ૧, કમળ કાકડી ટાંક ૧ તેજખલ ટાંક ૧, કેશર ટાંક ૧ કસ્તુરી વાલ ૧ મકલકરો ટાંક એક માલકાંકણી ટાંક ૨, પીપર ટાંક ૨ પીપરીમૂળ ટાંક ૨ વસાણું કુટી પડછાણ કરી નાળીયેર મોટું લાવી ગાયડી કાઢી તેમાં એસડ ભરી ઘઉંનો આટો લઈ ભેપ કરે પછી નાળીયેરને મટોડીનો ભેપ કરે ખાંડો ઉંડો તસુ ૬ પહોળો તસુ ૬ ખોદી માંહે મડાયાં છાણું નાંખી સળગાવી લાલ થાય ત્યારે નાળીયેર વચમાં મુકી પછી વચ્ચેથી કાઢી માટે ઘઉંનો લોટ શેર એક દુધમાં બાંધે ગાયના ઘી શેર એકમાં તળી લાલ કરે ગોળ શેર એક લાવી ગોળ પાપડી કરે તેના હીસા એકવીશ દીન એકવીશ સુધી ખાય. ગાયનું દુધ ગરમે, પીએ મરદી થાય, ઘાત જડી થાય, કૌવત વધારે થાય મુનમત કરતાં લહેજત આવે. નામરદનો મરદ થાય. ખોરાકમાં ઘી રોટલી ખાય.

૨૬૨ મરદીનો ઇલાજ—

રઉમછીના પીવાનું પાણી (પીતાનું પાણી) લાવી શીશીમાં ભરી મુકે પછી જાયડામાં સુકવી રાખી મુકી કામમાં લે એક ચાવલપુર ખાય. મરદીનો મીઝજ હોય તો ખાંડના મસકામાં ખાય. ગરમીનો મીઝજ હોય તો પાનમાં ખાય. મરદી થાય એવી મરદી ખાય કે ફરીથી એસડ ખાવું ન પડે. નાના બચ્ચાંને સસણી ચર્મ હોય તો તેની માના પાનના દુધમાં રાઈ ખરાખર આપવાથી મરદીનો રોગ જાય. બીજા ઘણા ફાયદા થાય છે.

૨૬૩ પટ્ટી-તિલા—

મરદીની પટ્ટી-સોમલ, સંખીયો, પારો, હડતાલ વરકી, ગંધક આમલ સારો. મસ્ત-ગીરમી ચાર માસા લઈ ગાયનું ઘી ૪ દ્રામ (એક દ્રામ ચૌદ માસાનો) પારા ગંધકને વાટી જળલી થયે બીજા વસાણું નાંખી વાટી ઘી નાંખી ખરલ કરવું. લુગકું આસ્તાનું તસુ ૧-૫ નું લઈ તેમાં પલીતા કરી ચીપીયા વતી પકડી સળગાવે, તેલ પ્યાલામાં ટપકાવે કળખને પાન ઉપર લગાડીને બાંધે. ના મરદનો મરદ થાય. રક્ત પ્રમેદ થયો હોય, સુસ્ત પડ્યો હોય. મોચક બાંધી હોય, આરામ થાય પટ્ટી લગાડે ત્યારે ઘોએલ ઘી લગાડે.

૨૯૪ મરદીની પટ્ટી લખી છે તેનો ખોરાક—

સાકર શેર એક ગાયનું ધી શેર ૦૧, દાલચીની તુખમે ઉતાગલી (ઝોટીંગણ) મરકતકલો (મસ્તગી) અકલકરો, લવંગ, જવંત્રી, હીંગળો કાચો અજમોદ એ સર્વ એક એક દ્રામ લઘ દ્રાક્ષ ૬ દ્રામ કસ્તુરી એક માસો કુટી કપડજાણ કરી સાકરની આસણી કરી દસ્તુર મુજબ કરે. સાકરનો શીરો કરે, માણુન કરે. તોલો ૦૧ થી એક ખાય મરદી થાય—માત બંધ કરે. મુજમન કરતાં લહેજત આવે.

૨૯૫ મરદીની પટ્ટી—

લુગડું ખાસ્તાનું ગજ એક, જાફરાન તોલો એક હળદર તોલો એક વાટી પાણીમાં નાંખી લુગડાને તર કરી છાયામાં સુકાવી પછી અંજીરના દુધમાં તર કરે. ઉમરાના દુધમાં તર કરે ધીમાં તળી કામમાં લાવે. ખરસાણીના દુધમાં તર કરે, કાંટાળા થોરના દુધમાં તર કરે ધી ગાયનું સો વખત પાણીથી ધુવેલાને લગાડી પટ્ટી બાંધે. ના મરદનો મરદ થાય. રગ નરમ પડી હોય તો સખત થાય.

૨૯૬ મરદીની પટ્ટી—

ગધેડીની ઓર લાવી લુગડું ખાસ્તાનું ગજ ૧૧ લઘ દીન ૩ સુધી ભીંજવી મુકે પછી છાયામાં સુકવી ગાયના ધીમાં તળીને આલદ મુજબ ફાડીને દીન ૭-૨૧ સુધી બાંધે. નામરદનો મરદ થાય, મુડીયાં માર્યાં હોય, મુત્રક બાંધી હોય મુસ્ત હોય, તો આરામ થાય.

૨૯૭ મરદીનું તેલ—

કુરાસ પોપડા (પલાસ પોપડો ?) પાણી ઘડી એક સુધી ભીંજવી મુકે પછી છાયામાં સુકાવે પછી કુટી સીસામાં ભરી નાલ જતન કરે. તેલ મુકાવી સીસામાં ભરી મુકે એ તેલ રતી બે બાર પાન ઉપર લગાડી કળખને બાંધે. નામરદ મરદ થાય. તેલ ૧ ચોખાબાર પાનપર લગાડી ખાય. (અજમાવેલું છે.)

૨૯૮ મરદીની પટ્ટી—

અર્કદુધ-મધ-ટંકણુ-ગોઘૃત એક તોલો પ્રહર એક લગી પીસી દીન ૧૧-૨૧ લગી બાંધે. સેવત મરદી થાય.

૨૯૯ મરદીની પટ્ટી—

ગજપીપર, ઉપલેટ, ઇસાદ, (ઇસ્પંદ) નાગરી, સરવે દીન ૩ સુધી ભેંસના મસ્કામાં ખરેલ કરે. દીન ૨૧-૪૧ રાતના પટ્ટી બાંધે. સવારમાં ગરમ પાણીથી ધુએ. આલાદ જાડું લાંબુ થાય.

૦૦ મરદીની પટ્ટી—

જંગલી કબુતરની હગાર સફેદ, સફેદ કણેરની જડની છાલ, આમલસારો ગંધક ટાંક અઢી પારો ટાંક દોઢ, કાંસાની ચાલીમાં કાંસાના વાટકાવતી ખરલ કરી આલદને લે. માથે પાન બાંધે ૨૧-૪૧ દીવસ કરે મરદી થાય. રગ નરમ પડી હોય તો સખત . આલદ બનકું થાય.

૦૧ મરદીની પટ્ટી—

જંગલી કબુતરની હગાર ૫ દ્રામ, પારો દશ દ્રામ, સીંધાલુણુ એક રતી, બોયરીંગના રસમાં ખરલ દીન એક સુધી કરી કજીબને લગાડી પાન બાંધી દીન ૧૪ સુધી કરે ત મરદ થાય. મુઠીયાં માર્યાં હોય તો આરામ થાય.

૦૨ મરદીની પટ્ટી—

જંગલી કબુતરની હગાર, સફેદ દાલચીની માસા બે બે ભાર, પારો એક માસો, ધાલુણુ એક રતી, મધ માસા ચાર વાટી લગાડી પાન બાંધે દીન ૭-૧૪ કરે. મરદી પેશાબ થાય.

૦૩ મરદીની પટ્ટી—

કબુતરની હગાર સફેદ તોલો એક, સફેદ કનેરની જડની છાલ તોલો એક લીંબુના માં ખરલ કરી કજીબને લગાડી પાન બાંધી દીન ૧૪-૨૧ કરે. મરદી થાય રગ મત થાય.

૦૪ મરદીની પટ્ટી—

નેપાલાનું મગજ, તલ કાળા, બરાબર લઈ સીસામાં ભરી પાતાલ યંત્રે તેલ કાઢવું થવા બદામના તેલની મશાલ કરી પાન પર લગાડી કજીબને બાંધે. મરદી થાય.

૦૫ મુજબત કરવાનું—

હીંગ જીલની લાવી આલદને લગાવી મુજબત કરે. (૨) અકલકરો તીખો લાવી નના રસમાં ઘસે. આલાદને મધ લગાડી પછી અકલકરો લગાવે.

૦૬ ઝેરનો ઇલાજ—

ભાઇબંધ દોસ્તદારની મીજમાની હોય અગર કાઈ સાથે લડાઈ થઈ હોય, દુશ્મનાઇ થ અને ખાણમાં ઝેર નાખી ખવરાવે તેના હુન્નર લખ્યા છે.

અંજુર સુકાં ચાર તોલા, અખરોટનું મગજ ચાર તોલા લાવીને પોતાને ઘેરથી ધીને જાય તો ઝેર લાગે નહીં. અજમાવેલું છે.

૦૭ સ્ત્રીરોગ—

સ્ત્રીની ધાત બંધ કરવાનો (પ્રદર) ઉપાય. ધાવડીનાં ફુલ, મોચરસ, પીસ્તાનાં ફુલ,

પડવાસ, માંજુફલ, લોધર, મેદાલકડી, ચાર ચાર તોલા સાકર આઠ તોલા લઘ વસાણું ખારીક વાટી સાકર મેળવી હાથની હથેલી ભરી ફાંકે દીન ચૌદ-એકવીસ ગાયનું દુધ પીએ. ધાત બંધ થાય. અજમાવેલ છે.

૩૦૮ સ્ત્રીની ફરજ તંગ કરવાની—

(૧) ભાંગ નવી, લોધર સીંધાણુ સર્વે અરાયર લઘ કુટી કપડાણુ કરી એરડાના પાંદડાના રસમાં ભોર અરાયર ગોળી વાળે. ઝીણા લુગડામાં પોટલી બાંધી ફરજમાં મુકે ફરજ તંગ થાય છે. (૨) માંજુફલ તોલા ૨, ફટકડી તોલા ૧૧, એલચી દાણા તોલા ૧૧ સોપારી તુરી તોલા ૨ વાટી ઝીણા લુગડામાં પોટલી બાંધી ફરજમાં મુકવાથી કુંવારીની માફક ફરજ તંગ થાય.

૩૦૯ સ્ત્રીની ફરજમાં ખુજલી હોય તો—

મુળાનો કણકુંદ ત્રણ વાર ચોનીમાં મુકે અથવા ધોખીના ખારા પાણીના મેલનાં પુમડાં મુકે અથવા ધોખીના ખારા પાણીમાં એસે તો ખુજલી જાય.

૩૧૦ સ્ત્રીને હેજ ખેલવાનું—

ઇન્દ્રામણીની જડ ચાર તોલા પાણીમાં ઉકાળી પીએ સાથે તેલ એક તોલો ઉકાળી પીવું. હેજ છુટી જાય. છોકરું પડી જાય. (૨) અરણીનાં પાંદડાંનો રસ ઘુટી તેલમાં મીલાવી પીએથી હેજ છુટી જાય છોકરું પડે. (૩) ગુગળ, એળીચો અરીણ વાટી આંગળ ૩-૪ ની બત્તી કરી મુકે હેજ છુટી છોકરું પડે.

૩૧૧ સ્ત્રીને આંખળગાંઠ થઈ હોય તેનો ઉપાય—

ચુલા ઉપરનો ધુંસ ફળામાં ઘાલી બાંધે. ગાંઠ એસી જાય. (૨) અરીઠા પાણીમાં ઘુટી ઉપર બાંધે. બદ એસી જાય.

૩૧૨ વાળાનો ઉપાય—

સાણુ, મીણુ, તેલ મીઠું અરાયર લઘ મલમ કરે દીન તેર પાટો બાંધે. આરામ થાય. પાટો ત્રણ દીવસ છોડવો નહીં.

૩૧૩ ઉંદરીયા આજરનો ઉપાય—

ઉંદરીયા આજરની તીશાની જે હાથના અંગુઠા ઉપર દરદ થાય હાથ પગનાં કાંડા મુધી સોળે ચડે. ચોલાઈની ભાજી ઉંદરની લીંડીમાં વાટી લગાડવાથી સોળે ઉતરી જાય. આરામ થાય.

૩૧૪ ડાકણ વળગી હોય તેનો ઉપાય—

ઘોડાના નખ, ઓરતના વાળ, મરચાં લીલાં નંગ ૨ ગંધક, લોખાન કાડીયો, લીંબડાનાં પત્ર, હનુમાનના ડાખા પગનો મેલ. એકત્ર કરી ધૂપ દેવો.

(૨) મેંદીનાં બીજ, કચકડાનો મેર, વાંદરીની હગાર; ઘુડની હગાર; અઢાલની જડ ર લઘ ધુણી દેવી. ડાકણુ જાય.

૪ આતશકનો ઇલાજ—

બેગં મરદને આગર થયું હોય તો હેમજ, હરડે બરાબર લઈ વાટી પાણીમાં જોવડી ગોળી વાળી દીઃ ૧૪-૨૧ ખાય. પાણી સાથે અથવા પાણીમાં ઘસી લગાડે આગર જાય.

૫ પીનસનો ઇલાજ—

નાગકેશર સફેદ, દેરાઈ (?) ગુલે અનાર ફારસી, બરાબર લઘ વાટી ગાયના ધીમાં કરી વસાણું બળી જાય તેવારે લુગડે ગળી નાકમાં નાસા આવે પીંડસ (પીનસ) જાય. પીનસના રોગમાં નાકમાં કીડા થાય છે મોઢા ઉપર સોજો ચડે છે નાકની બાજુ એલાલી છે તે વારે જાણવું જે હવે કીડા પડશે. તેનો ઉપાય કાચફલનાં બીજ ૫ તોલા, તમાકુ લા કીડા મારી ૧૧૧ તોલા, કપુર અઢીતોલા પીસી કરંજીયા તેલ શેર ૧ માં જોસ વસાણું બળી જાય તે કાળું થઈ જાય, ત્યારે લુગડે ગળી સીસામાં ભરી મુકવું, કાનમાં પાડે કીડા નીકળે.

૬ ખરજવાનો ઇલાજ—

(૧) કપુર, કપીલો, મોરથુથુ, કરંજીયા તેલમાં લગાડવું.

(૨) મલમ—ચંપાની કળી ૧ તોલો સાજીખાર બે તોલા કાળા મરી એક તોલો હડ-અંગ્રેજી ૨ તોલા પદમગ ગંધક આમલસારો ૧ તોલો મોરથુથુ કુલાવેલ એક વાટી કરંજીયા તેલમાં મીલાવી કામમાં લાવવું. ખરજવું, ઓસવા, ઉંદરી જાય.

(૩) ખુશઆની ખુજલીનો મલમ—ઘોડાનો નખ બાળેલ, આંબળાં બાળેલ, ખસખસ, હળદર બાળેલ, મોરથુથુ કુલાવેલ, ટંકણુ કુલાવેલ, મેંદી સુકી, ગંધારો બેરજો, સફેદ, પારો, સર્વ બરાબર અને એ સર્વ બરાબર સરસીયું તેલ લઘ મલમ કરવો. એક સુધી ઘુંટવો. ખુશીઆની ખુજલી જાય. આતશકના જખમ રૂઝે.

(૪) ખરજવાં ખુજલીનો મલમ—કાળાનાગની કાંચળી બળી જાય ત્યારે કામમાં લે. ખુજલી, ખરજવાં જાય.

(૫) કરંજનાં પાંદડાં બાળી રાખ કરે. કરંજીયા તેલમાં બેળવી લગાવે તો ખરજવાં ઓસવા જાય.

(૬) જાપરા પરનું જીનુ નળીયું આનસમાં લાલકરી તેલમાં લગાડવું. ખરજવું જાય.

૮ પેશાબમાં પથરી હોય તેનો ઇલાજ—

હજરતે યુદ્ધ ૧૦ તોલા, કશલો (કપીલો ?) સફેદ મરી, અજમોદ, કદુના બીજનું

મગજ, એનીસુનસેલારસ, ખસખસ, છડકાલી (ખાલછડ ?) સરવે બે બે તોલા, કડવી બદામનું મગજ, બનફશાહ જળડ, અસકુન શાશબીજ ? ત્રણ ત્રણ તોલા મધ શેર ૧૥ આંકે ૩ વજન લઈ કુટી કપડ છાણુ કરી દરતુર મુજબ માઝુન કરે. તોલો અરધો ખાય. પથરી રેતી નીકળી પડે પેશાબનું જલન જાય.

(૨) દાલચીની ૫ તોલા, જંગલી કબુતરની હગાર ૫ તોલા, (ફટકડી) કપડછાણુ કરી ૫ તોલા કળથીના પાણી સાથે ખાય. આરામ.

(૩) ગોખરૂ લીલાનો રસ શેર ૫, ગાયનું દુધ શેર ૫ સુંઠ શે. ૧, ખાંડ લાલ શેર ૨૥, સુંઠને પ્રથમ બોખરી કરી વસાણું સરવે ચુલા ઉપર ચડાવી જોસ કરવો. ગોખરૂનો રસ ગાયનું દુધ સર્વ જળી જાય. ત્યારે લુગડે ગાળી શીશામાં ભરી મુકવું કજીબમાં પીચકારી મારેથી પથરી અને રેતી નીકળી પડે.

(૪) ગોખરૂ તોલો ૧ સુંઠ તોલા ૪ તેલ મીઠું ૦૥ શેર એકત્ર કરી પાણી શેર ૧૥ માં દીવસ ૨ બે સુધી બીંજવી પછી ઉકાળી પાણી જળી જાય ત્યારે શીશો ભરી કજીબમાં પીચકારી મારેથી પથરી રેત નીકળી પડે.

૩૧૯ ખાંસી-દમ—

કોડી સફેદ કુટી આકડાના દુધમાં બીંજવી મુકવી. પછી સુકવી તેને પાંછી આકડાના દુધમાં બીંજવવી. એમ ૨૧ પુટ દેવા. પછી બીજું દુધ નાંખી આંચ આપવી બાદ સંપુટમાં ગળપુટ આગમાં ફૂકી દેવી. ચણોઠી ૧-૨ બાર પાનમાં ખાવાથી દમ, ખાંસી, શ્વાસ રોગ જાય.

૩૨૦ સાખરશૂંગ ભસ્મ—

સાખરસીંગ આકડાના દુધમાં સાત દિવસ બીંજવી મુકે પછી જયફલ ૧ વાટી નાંખે પછી બેદાની જરદી નાંખે, તરકરે, તરત બઠીમાં સંપુટ કરી સળગાવી દે. અડાયાભરી ઉપર લાકડાં નાંખી તેપર સંપુટ મુકી ઉપર લાકડાં અડાયાં નાંખે, તૈયાર થયે વાટી ખરલ કરી સીસામાં ભરવી, પાનના રસમાં ચણોઠી ચાર બાર ખાય તો મરદી થાય. સુવારોગ જાય. સુવારોગ ઉપર મધ સાથે ખાય. વાયે રહી જઈ અકડાઈ ગયેલ હોય તો મધમાં બચ્ચાના સીનામાં દરદ હોયતો ચણોઠી ૦૥ બાર પાન સાથે. સ્ત્રીના પેટમાં ચીનક હોય તો ગુલાબના ફુલ બીંજવી પાણી સાથે ખાય.

૩૨૧ સોનામુખીની ખાસીયત—

સોનામુખી ગાયના મસકામાં ખાવાથી સીનાની ખુશકી જાય. દીમાકને મદદ કરે. પેટનાં દરદ જાય ગોળ કે ખજૂર સાથે ખાવાથી પાણી ખ્યાસ જાય. નગોડના પાંદડાં સાથે ખાવાથી કાનના ચસકા જાય. ખલીજું થયું હોય તો ગોખરૂથી, ખુજલી થઈ હોય તો સાકર સાથે ખાંસીના બલગમ જાય. પેટમાંથી લોહી પડતું હોય તો દાડમનાં છોતરાંથી

આંખમાં ચીપકા થતા હોય તો સહેનો પીછડાથી માંખણમાં ખાધાથી પીત જાય. બીલી પત્રથી પીત જાય.

૩૨૨ અંતર્ગલ-વધરાવળ—

ઐરડીના મગજ, સાથુ કપડવંજનો જુનો, આંખા હળદર, બરાબર લઘ વાટી બકરીના દુધમાં કે વગર જણેલીના મુત્રમાં કે શરાબ દારૂમાં પકાવી લગાડે ઉપર તમાકુનું પાંદડું બાંધે દીન ૧૪-૨૧ કરે આરામ થાય.

(૨) ઐરડીનું મગજ વાટી મહુડાના દારૂ કે બકરીના દુધમાં કે ગોમુત્રમાં પકાવી લગાવી ઉપર ઐરડીનું કે તમાકુનું પાન બાંધે દીન ૧૪-૨૧ કરે આરામ.

૩૨૩ આતશકની ટીકડી—

(૧) ટીકડી, હીંગલો કાચો, આકડાના જડની છાલ, મેદીની છાલ. એક એક તોલો લઘ કુટી પાણીમાં ટીકડી ૧૨ કરવી હુકામાં ભરી પી જખમ ઉપર કુંક મારવાથી આતશકના આજ્ઞર જાય.

(૨) હીંગલો કાચો, ભોરીંગણીનાં બીજ, રસકપુર, ઇંસકંદ (?) નાગોરી, કીંદરં સર્વે એક એક તોલો વાટી પાણીમાં ટીકડી એકત્રીસ કરે હુકામાં ભરી પીએ દીવસ ચૌદ સુધી તો આતશકના આજ્ઞર, પીંડસ (પીનસ) તાલવાના નાસુર, એટલા નાસુર સુકાઈ જાય. બદનના રોગ એટલા જાય, આરામ થાય.

(૩) હીંગલો, જયફળ, મોચરસ, દાલચીની, સરવે એક એક તોલો પાણીમાં વાટી ટીકડી ૧૪ કરે ઉપર ગળીનું સુતર દીન ૧૭ લપેટે હુકામાં પીએ ગોદકું એટલે આતશકના આજ્ઞર જાય.

૩૨૪ આતશકની ધુણી—

હીંગલો કાચો, મરી, સોપારી, કાળીલવીંગ, હાથીદાંતનો વહેર, બે બે તોલા, પડીકાં ચૌદ કરવાં આતશકને આરામ થાય.

(૨) હરતાલ વરકી ૪ તોલા, થોર ખરસાણીના કાયલા ચાર તોલા રસકપુર તોલો એક, હીંગલો તોલો ૧ વાટી પડીકાં ૧૪ કરી ધુણી દેવી. ગોદકું એટલું મોદું ઉધાકું રાખવું આતશકના જખમ રૂઝે.

૩૨૫ આગરની ગોળી—

મોરથુથુ કુલાવેલ, પીળી કાડી બાળેલી ૦૧ ચુનો બરાબર લઘ ગુંદરના પાણીમાં બરાબર ગોળી વાળવી. પાણીમાં ઘસી લગાડવું. મસા સુકાઈ જાય. ગોળી એક બે ખાય. આગર જાય.

૩૨૬ મલમો—**મોચરસનો મલમ—**

મોમ ચાર તોલા, રાજ સફેદ ૧૬ તોલા, કાથો આઠ તોલા, પારો દોઢ તોલો ગાયનું ઘી શેર એક વાટી મલમ કરવો. આતશકના જખમ રુએ.

૩૨૭ મોરથુથાનો મલમ—

મોરથુથુ તોલો એક, કપાખચીની તોલો ૧, એલચી દાણા તોલો એક, કાથો તોલો એક, ઘી તોલા ૬, મોમ તોલા ૨ મલમ કરી લગાડે મુરદાલ ગોસ સુકાવી નાંખે જખમને લાલ કરે.

૩૨૮ મુરધાનો મલમ—

મુરધાના બેદાના છોતરાનો ચુનો તોલા ૪, સીંદુર, કાથો, બોદાર સર્વ એક એક તોલો લઈ ગાયના ધીમાં ખરલ કરી લગાડવાથી આતશકના જખમ રૂએ.

૩૨૯ પીનસ ઉપર તેલ—

લીંબડાનાં પાંદડાં, ૫ તોલા સુંઠ, પીપર, મરી બોરીંગણી, ભાંગરો, મોચ, જેડીમધ, મુખડ, એલચીવાળો પા પા તોલો લઈ મીઠું તેલ શેર ના વસાણું અથ ખોખરું કરી નરમ આતસે પકાવે વસાણું બળી કાળું થાય ત્યારે લુગડે ગાળી કામમાં લાવે નાકમાં ટીપા પાડે, પીનસ આખર ત્રણ તરેહના જાય.

૨૩૦ નાક બેસી જતું હોય તે ઉપર તેલ.

જેડીમધ, દેવદાર, નીમક ખરાખર લઈ તેના ખરાખર સરસીઉં તેલ નરમ આગે પકાવે ગાળી નાકમાં ટીપાં પાડે આરામ થાય.

૩૩૧ ભીલામાની બુકની—

ભીલામા બાળેલ, નાળીયેરની કાચલી બાળેલ, સીંદુર બાળેલ, ફટકડી કુત્તાવેલ, સર્વે ખરાખર લઈ બારીક વાટી જખમ પર દાખે આતસકના જખમે રૂએ.

(૨) ચોમાસાના દિવસમાં કાગડાત ટોપી ઉગે છે તે ખાલી છાંયડામાં સુકવી જખમ-પર દાખે તો આતશકના જખમ રૂએ.

૩૩૧ દંતમંજન—

મોરથુથુ ડુલાવેલ તોલો ના ઉપલેટ તોલો ના, નીમકલાવરી (લોહોરી) તોલો ના, કાથો તોલો ના જીરું શેકેલ તોલો ના ધાણા શેકેલ તોલો ના, સુંઠ ૫ તોલા, મરી ૫ તોલા પીપર ૫ તોલા, કપુરકાચલી ૫ તોલા, હીરાકશી ૫ તોલા, વજ્રદંતી, પાંચ તોલા, મસ્તકીરૂમી ૫ તોલા કપાખચીની ૫ તોલા બારીક પીસી મોમાં ધસે (દાંત પર) દાંત મજબુત થાય. મુખ રોગ જાય.

૩૩૩ કાનનું પીપ બંધ કરવાની રીત—

ગણેશી બદામ પાણીમાં ઘસી બત્તી કરી કાનમાં મુકે (૨) લોહનો કાટ લાવી દીન સુધી અંગુર સુરકામાં વાટે બીજો સુરકા નાખી નરમ આતસે પકાવે. કાનમાં બત્તી કરી કે. પીપ બંધ થાય. કાનનું નાસુર જાય.

૩૩૪ તમાકુનું તેલ—

એ તેલનું નામ રોગને રંગજનલ ખરૂં છે. તમાકુ લીલીનો રસ શેર ૧, લીંબડાનાં ફાંડાનો રસ શેર ૧ તેલ મીઠું શેર ૫, પરવાસ ૧૫ ડ્રામ, માણુફલ ૧૬ ડ્રામ, સરવે દાના વાસણમાં પકાવી રસ સર્વ બળી જાય ત્યારે મોરચુથુ બે તોલા વાટીને તેમાં નાખી મમાં લાવવું. સર્વ પ્રકારના નાસુર જાય. તેલ મસજેથી ફાલીજી લકવો જાય, પારશો જાય, ભેળવી બત્તી કરી કાનમાં મુકે કાનનાં પીપ બંધ કરે.

૩૩૫ તમાકુનું તેલ-જખમ ઉપર—

તમાકુનો રસ ૧ શેર તેલ મીઠું ૨ શેર લોહ પાત્રમાં પકાવે. રસ સર્વ બળેથી કામમાં લે. સધળા જખમ રૂઝે. મીણમાં નાખી ગરમ કરી કાનમાં મુકે કાનનું પીપ બંધ કરે.

૩૩૬ નેત્ર રોગ-આંખનાં ઓસડ—

(૧) નીલી (ગળી) નાં ફુલ ૧૬૦. મરીદાણા ૩૨, ચમેલીના ફુલની કળી ૬૪, ૧૫૨ વાટીને તમાના દાણા ૧૨૦ સરવે વાટી ચણા બરાબર ગોળીઓ વાળે પાણીમાં સી આંજેથી છારી કપાઈ જાય, બકરીના પીતાના પાણીમાં ઘસી આંજે તો પારામ થાય.

(૨) અંજન-રાઈના દાણા છોલેલા ૧૧, હરડાં પીળાંના ઠળીયાનો મગજ ૯ દાણા, ૧૫૨ પાંચ દાણા, મરી કાળાં ૧૧ દાણા, સરસવના બીજનું મગજ ૧ માસો ફટકડી સફેદ માસો, ખાપરીયું કાળું માસો ૧, સુરમો કાળો, માસો ૧, બરાસ કપુર માસો ૧ મધ લા ૧૫, વસાણું વાટીને દીન ૧૩ સુધી ખરલ કરે ઘઉં નાખીને અગીયાર દીન સુધી ૧૨ આંખમાં આંજે રોશનાઈ થાય, રાત અંધો દીન અંધાને આરામ થાય.

(૩) સુરમો—પારો તોલો ૧, સીસું તોલો ૧, સુરમો કાળો તોલો ૪, બરાસ માસા ૦, સીસાને ગરમ કરી પીગળી જાય ત્યારે પારો નાખવો પછી ત્રણ દીવસ સુધી ઘુંટવો ૧૦ વસાણું નાખી વાટવો આંખમાં આંજે છારી ફુલું જાય.

(૪) ટીકડી—બરાસકપુર તોલો ૧, લવીંગ ત્રણ માસા, એલચી ૩ માસા, નવસાર માસો, મરી ૧ માસો, ગુલાબ ૧ તોલો, સરવે ગુલાબમાં વાટીને ટીકડી કરી સુકવવી. લાખમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી છારી કપાઈ જાય. આંખોમાં રોશનાઈ કરે.

(૫) ટંકણખાર લીંબુના રસમાં પુલાવી લીંબુના રસમાં ચણા બરાબર ગોળી કરવી લીંબુના રસમાં ઘસી આંખમાં આંજેથી છારી કપાઈ જાય. ખીલ પડેલા હોય તો આરામ થાય.

(૬) લીંબુડાના પાંદડાનો રસ તથા આંખલીના પાંદડાનો રસ કાઢી સમવજતે લઈ છાંયડામાં સુકવવો પછી તેની લીંબુના રસમાં ચણા બરાબર ગોળી વાળવી ધસીને આંખમાં આંખવાથી છારી કપાઈ જાય તે તેજ આવે.

(૭) મોરથુથુ ગુજરાતી આઠ માસા લાવીને નરમાના રૂમાં ખત્તી કરે. સરસીયા તેલમાં કળલી કરે. આંખમાં આંજે છાંય, ડુલું જાય.

(૮) સાકર, જીરું સફેદ, ગાયનું ઘી બરાબર લઈ ચીનીના વાસણમાં ધસી દીન ૩૦ મુઠ્ઠી તડકે રાખી તોલા ૧-૨ ખાય, આંખે તેજ આવે.

(૯) આકડાના દુધમાં નરમાનું ૩ ભીંજવી રાખી છાયામાં સુકવી એવી તરપત સાત વખત કરવી. ગાયના ઘીમાં કાળજી કરે-પાડે. આંખમાં આંજે આંખ દુઃખતી હોય, ખીલ પડ્યા હોય, આંખ ગળતી હોય, આંખની છારી, આંખની લાલી આટલાં વાનાં જાય. આંખનું તેજ વધે.

(૧૦) લેપ આંખ પર લગાડવાનો—ફટકડી કુલાવેલ માસા ૬ અશીણુ માસા ૪, સુરે માસા ૪, કુંવારનો રસ તોલા ૧, વાટી પાણીમાં લગાડે તો આંખની ગરમી જાય.

(૧૧) ફટકડી કુલાવેલ માસા ૪, ખેદાર માસા ૨, અશીણુ માસા ૩, લીંબુ મોટાનો લેહાના વાસણમાં રસ કાઢી આંખ પર લગાવે. આંખની લાલી, ગરમી જાય.

(૧૨) અંજન—પીચોડીનાં પાંદડાનો રસ શેર ૦૧ ફટકડી માસા ૨ (કુલાવેલી) અશીણુ માસા બે, લીંબુનો રસ તોલા ૨, કાંસાની થાળીમાં નાંખી કાંસાના વાટકાથી વટ છાંયડામાં સુકાવે. આંખમાં આંજે છારી, લાલી પાણી ઝરવું, એ રોગ જાય.

(૧૩) પીચોડીના પાંદડાનો રસ કાઢી કાંસાની થાળીમાં કાંસાના વાટકા વતી છાંયે સુકાવે આંજે છારી, ડુલું, ખીલ, પાણી ઝરવું અને લાલી એટલા જાય.

(૧૪) કુંવારના કણુ છોલીને તેના ઉપર ફટકડી કુલાવેલ ભરભરાવે આંખમાં આંજે નહીં પણ લગાડે. દુખતી રહે.

૩૩૭ દાંત મંજન મુખ રોગ—

૧ મંજન—એલચી મોટીના દાણા, કાથો, ધાણા, ફટકડી કુલાવેલ, મોઢામાં ધસે રોગ જઈ દાંત મજબુત થાય.

૨ સુરોખાર તોલા ૨, સોનાગેર તોલા ૪, વાટીને મુખમાં ધસે મુખરોગ, મુખગરમી બળધીઆ, ઘોડાને વેગે જાય.

૩ અવાળુ પાક્યો હોય તો તે ઉપર સાજીખાર મધમાં મેળવીને ધસે તો મુઠાલ ચામડી કાપી નાંખે.

૪ સુરોખાર, સોનાગેર, કાથો, ચીનીકબાબ, વાટીને ધસે. મુખરોગ—ગળાની ગરમી જાય.

૫ જડખાં પાકખાં કે ફાટખાં હોય-કડાયો ગ્રંદર વડગુંદાં સુકાં વાટી ઈસચુલના ગોળમાં ગોળી વાળવી. મોઢામાં રાખવાથી આરામ.

૩૩૮ આતશકની દવાઈ—

(૧) મોરથુથુ તોલા ૧૦, હીમજી હરડે તોલા ૧૦, સમુદ્ર શીણુ તોલા ૫, લીંણુ મોટાં ૧૨૫ ના રસમાં ખરલ કરી ચણા બરાબર ગોળી કરવી. ગોળી ૧ સવારે ખાય ઉપર લીંણુ ચુસે તે વખત ખીચડી ખાય ઘી શેર ૧૧ નાંખે એવી રીતે દીન ૧૬ સુધી ખાય સવારમાં આતશક જાય. લીંણુના રસમાં ગોળીને ઘસી જખમ પર લગાડવાથી જખમ રૂઝી જાય. ખોરાક ઘઉંની રોટલી, દાળભાત મેથીની ભાજી મોઢાની ભાજી, દુધ ઘી ખાય, ઘી વધારે ખાવું ખીણું ખાવું નહીં એ ગોળીનો જીવાળ્ય આવળના પરડા તોલા ૪ કુટેલ ૪ તોલા હરડે મોટી ૧, રેવતચીની ખટાઈ તોલો ૧૧ દીન ૩ ખાય. પછી ગોળી ખાય. તેનો ફાયદો અદ્ભૂત છે.

(૨) બીલામા માસા ૨૧, અજમો માસા ૨૧, ખુરાસાની અજમો માસા ૨૧, અકલકરો માસા ૨૧, પારો માસા ૬ એલચી દાણા માસા ૨, કાળા તલ તોલા ૬ ગોળ જીનો તોલા ૧૬ પારો તથા ગોળને લોઢાની ખાંડણીમાં દસ્તાવતી વાટવું-ખાંડવું. પછી ખીજાં વસાણાં કુટીને નાંખવાં એક પહોર સુધી ખૂબ દસ્તાથી કુટવાં ખોર બરાબર ગોળી વાળવી. ગોળી એક એક સાંજ સવાર ખાય. ગાયની જાશમાં ખાય. પરેજીમાં મીઠી જણુસ ખાય. મોઢું આવે તો કાગળા કરે દી. ૭-૧૪ ખાય.

(૩) બીલામાં સીતેર માસા, પારો ૪૮ માસા, અકલકરો ચાલીસ માસા, અજમો સોળ માસા, ગોળ જીનો ૪૮ પૈસાભાર અંગ્રેજી, પ્રથમ બીલામાની ટોપી કાઢી નાંખી વસાણું બારીક વાટી પારાગોળને લોઢાની ખરલમાં વાટી પારો મળી જાય એટલે ખીજાં વસાણાં નાંખી ખોર બરાબર ગોળી વાળવી. સાંજ સવાર વરીયાળીના કાવા સાથે ગોળી ખાય. ઘી તોલા ૨ ખાય દીન ૭-૧૦ કરે મોઢું આવે કાગળા કરે આતશકના આજર, જાય. ખોરાક દાલ, ચાવલ, ઘઉંની રોટલી મેથી ચોલાઈની ભાજી, ઘી ઘણું ખાવું.

(૪) પારો તોલા ૨, મોરથુથુ તોલા ૨૧, ગાયનું માખણુ તોલા ૨૦, પારામોરથુથુને દીન ૨ સુધી ખરલ કરવો પછી માખણુ નાંખી દીન ૧ સુધી ખરલ કરવો હાથની હથેળી અને પગની પાનીમાં મસળી લુગડાની થેલી બાંધે એના ૭ ભાગ કરવા મોઢું આવે તો કાગળા કરવા. આતશકના આજર થાય.

(૫) મોરથુથુ તોલા ૨, પારો તોલો ૧ હરડે હીમજી તોલા ૪ લીંણુના રસમાં બાર પ્રહર ખરલ કરવો ચણા બરાબર ગોળી વાળવી ગોળી એક એક સવાર સાંજ ખાય. લીંણુના રસમાં ખાય. દીન ૭-૧૪ સુધી ખાય. આતશક જાય. ખાટી જણુસ ખાય. ગાયની જાશ સાથે ખાય. ઘઉંની રોટલી ઘી, દાલ, ચાવલ ખીચડી ખાય.

(૬) બોદાર તોલો ૦૫, મોરથુથુ બે તોલા, પારો ૦૫ તોલો હિંગળો કાચો અડધો તોલો રસકપુર અરધો તોલો હીમજ હરડે ૮ તોલા લીંબુ ૧૦૧ ના રસમાં ખરલ કરે ચણા બરાબર ગોળી લીંબુના રસમાં દીન ૧૪-૨૧ ખાય. આતશકના આખર જાય. ખાટી જણુસ ખાય.

(૭) પારો તોલો ૧, બોદાર, તો. ૧, મોરથુથુ તો. ૪ હળદરના ગાંઠીયા તોલો ૧ રસકપુર તોલો ૦૫ હીમજ હરડે તોલા ૬ લીંબુ ૨૦૦ ના રસમાં ખરલ કરે ચણા બરાબર ગોળી વાળવી. ગોળી ૧ સવાર સાંજ લીંબુના રસમાં ખાય. ખાટી જણુસ ખાય. મીઠી જણુસ ખાવી નહીં.

(૮) મોરથુથુ તોલા ૮, કરીયાતું તોલા ૮, પીતપાપડો તોલા ૮ હીમજ હરડે તોલા ૧૨, કાથો તોલા ૮, લીંબુ ૧૫૧ ના રસમાં અરીઠા જેવડી ગોળી વાળવી લીંબુના રસમાં દીન ૭-૧૪ ખાય આતશક જાય. ખાટી જણુસ ખાય. મીઠી ન ખાય.

૩૩૬ બનાવટી અંબર—

(ડાક્ટર દેવશંકર અમરજી દ્વે ડીરપેન્સરી લોધીકાવાળાએ આ દવા ઉતરાવેલ છે)

બેનબોધન (રાજ) ને આકડાના દુધમાં ચોવીસ કલાક સુધી ખરલ કરી સુકવી રાખવાથી અસલ અમર થશે.

૩૪૦ કેલેરા—

એક તોલો અપ્રીણુ અસલ, ચાર તોલા હીંગ અસલ બન્ને અલગ અલગ લીંબુના રસમાં પીસી કપડેથી ગાળીને પછી બન્ને મેળવી લીંબુ નંગ ૧૦૦ તો રસ કાઢી તેમાં થોડીવાર ઘુંટી પછી આગ ઉપર ચડાવી રસ બાળી દેવો અને ગોળી વળવા જેવું થાય ત્યારે ચણા જેવડી ગોળી વાળવી ને બે ગોળી સુધી પાણી સાથે દેવી.

(આરંભના કેલેરા ઉપર જો પેટ ચડે તો અથવા ગોટલા ચડે તો) આકડાના મૂળની છાલનો ભૂકો ૧ રતીથી ૧ વાલ સુધી આદાના રસમાં દેવો. ઉપરમાં બધે મળીને સો લીંબુ જોઈએ.

૩૪૧ કોનીક સીફીલીજ ઉપર—

ચાર તોલા હીમજ, ૨ તોલા કાથો ૧ તોલા લવીંગ, ૧ તોલો મોરથુથુ, ચાલીસ લીંબુના રસમાં લોઢાના ઠામમાં લોઢાના દસ્તાવડે ઘુંટી તેમાંથી ૨૦૦ ગોળી વાળવી. બીની સાથે એક સહવારે ને એક સાંજરે ગળી જવી. ખોરાકમાં માત્ર બઉંને થી ૭-૨૧ દીવસ ખવરાવવી.

(આ ગોળીની તાસીર ખાધા પછી કાંઈ શરીરમાં વાયુનો પ્રકોપ કરવાની છે માટે) આ ગોળી બધે કર્યા પછી થોડોક વખત ચોપચીનીનું ચુરણ આપવું. એકલી ચોપચીની તથા લઘુ ચોપચીની ચૂર્ણ આપવું.

આ ગોળી છેવટના સ્ટેજની સીફીલીઝ પર એટલે નાક ખેસી જવું, હાડ ગંભીર વગેરે ઉપર કામ લાગે છે.

૩૪૨ નસકોરી પુટવા ઉપર—

ઉભીભોરીંગણી (બહતી) નાં પંચાંગનો રસ કાઢી તેના રસનું ટીપુ નાકમાં પાડેથી નસકોરી બંધ થાય છે.

૩૪૩ સુખ પ્રસવ ઉપર.

ઉંધાકુલીનાં મૂળીયાં ૧ પાઈભાર પાણીમાં વાટી પાઈ દેવાં તેા તુરત પ્રસવ થશે તેનાં કુલ કુટી ઉપર મેલાય છે.

આ ઉંધાકુલીમાં લોહ વગેરે ફેટલીક ધાતુ પણ મરે છે.

૩૪૪ સુરમો

આંખની પાપણુ ખવાઈ જવા ઉપર તથા વૃદ્ધ પુરૂષને આંખમાં ઝાંખ આવતી હોય તે ઉપર ત્રાંખાના તાર (ખોટી સોનેરીના તારમાંથી કાઢી અથવા ત્રાંખાનું બારીક ચૂર્ણ) ઝીણા કાતરી નાંખી તોલા ૩ ત્રણ લેવા તથા ૧૥૦ તોલો ગંધક લેવો. બન્નેને સાત તોલા લીંબુના રસમાં નાંખી ખરલ કરવું ને ઘુંટતાં ઘુંટતાં જલકુ શીરા જેવું થાય ત્યારે એક કાચ કે પથરના વાસણુ (ગ્લાસ)માં પ્રથમ તળીયામાં થોડાંક ધતુરાના તાજાં ડાખલાનો માળો કરીને એટલે આડાં અવળાં ડાંખલાં પ્યાલામાં રાખવાં તે ઉપર ઉપલો ઘુટેલો શીરા રાખી દેવો ને પછી તે માળો અને તે ઉપર રાખેલ શીરા કુબી જાય એટલો લીંબુનો રસ નાંખવો (આશરે ૨૫ લીંબુનો રસ જોઈશે) અને પછી મુખ પર કપડું રાખી પ્યાલો રાખી મુકવો એટલે રસ સુકાઈ-શોષાઈ જશે-સુકાઈ ગયા પછી તે ડાંખલાં વગેરેને પાણીથી ધોઈ ફેંકી દેવાં ને પાણી પણ આછરી રહ્યા પછી ઉપરથી ફેંકી દેવું એટલે નીચે જમી રહેલી ચીજ (સુરમા) ને સુકવી શીશીમાં ભરી રાખવું ને સમયે સુરમાની સળીથી આંજવું.

૩૪૫ સ્તંભન—

પાશે ટાંક ૦, ટંકણુ ટાંક ૦, કપુર ટાંક ૦ પાણીથી મરદી લીંબે લેપ કરે ને પછી ભોગ કરે તો સ્ત્રી વશ થાય.

૩૪૬ સ્ત્રીવશ્ય—

સ્ત્રીના માથાના મોવાળા નાડા સાથે ચોટલેથી લેવા પછી દીવો કરી કાજળ પાડી રાખવો જેને છેડે ચોપડીએ તે વશ થાય સહી સાચું છે.

૩૪૭ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાનો—

સદેસડાની જડને શનીવારે નોતરી આવવી રવીવારે પુરવ મુખે જડ કાઢી લાવવી પછી તે સ્ત્રીના માદલીયામાં ઘાલીને સ્ત્રી પુરૂષ બેની કોટે રાખવું ધ્રુપ દહને પછી ઉપર શુંગાડવું. આખું ગળે ભોગ કરીને બે ગળે. સ્ત્રીપુરૂષ ગળે તો ગર્ભ રહે.

૩૪૮ ભુંડની દાઢ બાંધવાનો ઇલાજ—

ખેતર ખાય નહીં—શનીવારને રાજ દહાડે તકમરીયાંની જડને તોતરી આવવી રવિવારે નાચા થઇને લાવીએ પછી તેને ધુપ દઈ ખેતરને ચારે ખુણે દાટવી તો ખેતર ભુંડ ખાય નહીં.

૩૪૯ ટંકણુખાર—

ટંકણુખાર ટાંક બે ઝીણો વાટીને ભુંકા કાનમાં નાખી તે ઉપર લીંબુ ટીપાં ૫-૬ નાંખે દીન ૪ તો કાન વરસા છનો દુઃખતો બંધ થાય.

૩૫૦ સર્વ પ્રમેહ

જમ્બુનાં પાનનો રસ ટાંક ૧૦ ખાંડ ખુરા ટાંક ૬ મેળવી પ્રભાતમાં દીન ૨૧ સુધી સેવે તો પ્રમેહ જાય.

૩૫૧ મંજીષ્ઠાદિ કવાથ

લઘુ મંજીષ્ઠાદિ—

(૧) મજીઠ, હરડે, બહેડા, અને આમળાં, કકુ, વજ, દારૂ હળદર, ગળો લીંબડાની અંતર છાલ એનો કવાથ કરવો—

મધ્ય મંજીષ્ઠાદિ—મજીઠ, બાવચી, કુશાડીયો, લીંબડાની અંતર છાલ, હળદર, હરડે, આંબળાં, અરકુસો, શતાવરી, બળા (અપાટ) નાગબલા, (ગંગેટી) જેઠીમધ, ગોખર, પટોળ, વાળો, ગળો, રતાંજલી—

(૩) બૃહદ્મંજીષ્ઠાદિ—મજીઠ, નાગરમોથ, કડાછાલ, ગળો, કુલીજન, (કુળ) શુક, ભારંગમૂળ, ભારીંગણી, ઇંદ્રવજ, લીંબડાની અંતર છાલ, હળદર, દારૂ હળદર, હરડે, ખેડાં, આમળાં, પટોલ, કકુ, મેરવેલ (મુર્વા) વાવડીંગ, બીંબલાની છાલ—(આસન?) ચિત્રક, શતાવરી, ત્રાયમાણુ, પીપર, ઇન્દ્રવજ, અરકુસો, ભાંગરો, દેવદર, કાલીપાટનું મૂળ, ખેરસાર રતાંજલી, નસોતર, વાયવરણો, કરીયાતું, બાવચી, ગરમાળાનોગર, સાગની છાલ—બકાયનની છાલ, કરંજ, અતિવિષ, વાળો ધમાસો, ઇન્દ્રવાણી, સારીવા ખડસલીયો અનંતમુળ.

એ એસડનો કવાથ કરી તેમાં પીપરનું ચુર્ણ તથા શુદ્ધ ગુગળ મેળવી પીવાથી અનેક પ્રકારના દુષ્ટ રોગ મટે.

ઉપર હડતાલ ભસ્મની સચક્રિયા

કાળા અશ્વક ને ધાન્યાશ્વક કરીને સૂકવી પછી તેને તુલશીના રસમાં ખરલ કરી તેના ગોળાની વચ્ચે હડતાલ મુકી ઉપર કોડીયું ઢાંકી દસ મીનીટની અગ્નિ આપવી. હડતાલને ઉડવા દેશે નહીં. આ ક્રિયા સઘ છે.

૩૫૩ (અનુપાન તરંગિણીમાંથી) લોકનાથ રસ.

શુદ્ધ ખારો, શુદ્ધ ગંધક, બન્ને સમભાગે લઈ કળલી કરવી, પારાથી અરધ ટંકણુખાર

લેવો. અને પારાથી યોગણી કાઢી લેવી. બાદ એ કબલીને કાઢીના મુખ પર મુદ્રા દેવી. મોઢું બંધ કરી દેવું અને તેને હાંચે સુકવવી. બાદ ગંધકથી આઠ ગણા શંખના ચુરણમાં એ કાઢીયોને રાખીને મુદ્રા કરે પછી શરાવસંપુટમાં ગજપુટ આંચ દેવી.

અનુપાન—છ રતી લોકનાથ રસમાં વીસ મરીનું ચુરણ મેળવવું અને રોગીનું બળ જોઈ એક રતીથી છ રતી સુધી દેવું. વાતરોગમાં ધી સાથે, પીતરોગમાં માખણ સાથે, કફ રોગમાં મધ સાથે, (આ અનુપાને ત્રણ દોષ જન્મ રોગ મટે છે)

ધાણાનાં ફાતરાં ઉતારી દાળને સેકવી પછી પીસી તેમાં સાકર મેળવી તેની સાથે લોકનાથ રસ લે તો અફઝી મટે. ધાણાને ગળોના કાઢામાં અથવા મધ પીપરમાં જવર ઉપર લોકનાથ આપવો.

રક્તપીત, ક્ષય, કાસ, શ્વાસ, સ્વરભંગ એ રોગમાં અફસો અને સુગંધીવાળાના કાઢા સાથે મધુમીસી યુક્ત લેવું.

અતિસાર, અનિદ્રા, સંઘ્રહણી, મંદાગ્નિ એ રોગોમાં શેકેલ ભાંગ અને મધ સાથે.

સંચળ, લવણ, હરડે, પીપળ, કૌંચના ચુર્ણમાં લઈ કીચિત ગરમ જલથી પીવે તે શુભ અને અલ્પ એક ક્ષણમાં જીતે.

પ્લીહા, હર્દી, અર્શ, રક્તપીત, આરોગોમાં દાડિમના રસમાં.

જો નાકમાંથી લોહી પડતું હોય તો દુર્વા. (ઘો) દલના રસમાં હરણનું સીંગડું ધસી તેમાં લોકનાથ મેળવી નાસ દે તો રક્ત નીકળતું બંધ થાય.

હર્દી અને હેડકી ઉપર—મોર પંખતી ભરમ, પીપલ ખોરની ગોંડલીનો મગજ, મધ, સાકર સાથે લોકનાથ દેવું.

ઉપરાંત અનુપાન ભેદે અને અનેક રોગ મટે છે. વેદ વિચારી દેવું.

૩૫૪ અશ્વિની કુમાર રસ

સુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, બહેડાં, આખળાં, અશીણુ, વછનાગ, જમાલ ગોટા, પીપળી-મુળ, લવંગ, હરીતાલ, ટંકણુ, પારો, ગંધક આ પંદર ઓષડ એક એક તોલે લઈ ચુરણ કરી બત્રીસ તોલા ગોદુધમાં ખરલ કરી બત્રીસ તોલા ગોમુત્રમાં ખરલ કરી બાદ બત્રીસ તોલા ભાંગરાના રસમાં ખરલ કરી ચણા પ્રમાણે ગોળી બનાવવી.

અનુપાન

૧ પિત્ત પ્રમેહ ઉપર—હળદર સાથે.

૨ મુત્રકૃમ્મ ઉપર—અજવાઈન.

૩ નપુંસકપણા ઉપર—મધ સંગાથે.

૪ જવર ઉપર—સુંઠ સાથે.

૫ પ્રમેહ ઉપર—તુલસીપત્રરસ સાથે.

- ૬ મુખ દુર્ગંધી ઉપર—તજ, પાનના બોડામાં
  - ૭ ઉબ્બાવાત—પીપર સાથે
  - ૮ શીત જ્વર—કપાસના રસ સાથે
  - ૯ એકાંતર જ્વર—તુલસીનો રસ, સાકર અને સુક સાથે
  - ૧૧ તૃતીય જ્વર—મરી, શુક તુલસીનો રસ.
  - ૧૨ ચાતુર્થીક જ્વર—ભાંગરાના રસ સાથે
  - ૧૩ શરદી જેને ભુખ ન લાગી હોય તેમાં અને વાત રોગમાં—પીપરીમુળ સંગ.
  - ૧૪ મસ્તક રોગમાં—લીમુના રસ સંગ ખાય અને લેપ કરે.
  - ૧૫ પ્લીહા અને ઉદર રોગ ઉપર—છાંદ્રાયણના રસ સાથે.
  - ૧૬ શુભ્રજ્વર—સાકર સાથે.
  - ૧૭ કાસ રોગમાં—સીંધાભુજ સંગ.
  - ૧૮ કાખની દુર્ગંધમાં—ખાવળના રસ સાથે
  - ૧૯ શુદ્ધિ વૃદ્ધિ માટે આછીના રસ સાથે
  - ૨૦ આમાતિસાર અને રક્તાતિસાર ઉપર જયફલના કાઢામાં.
  - ૨૧ પુષ્ટિકારક અને બલવર્ધક—બદામના મગજસંગ.
  - ૨૨ સૂતિકા રોગમાં—હળદર અને ઘીમાં તથા તેમાં હીરાખોળ પણ મેળવે.
  - ૨૩ ભાંગ સાથે લેવાથી કાઢીલાના જેવો સ્વર થાય.
  - ૨૪ અસ્થિગત જ્વર—હાડજ્વરમાં સાકર સાથે
  - ૨૫ કોષ ગતશુદ્ધમાં કેળાની જડ (કદલી કંદ) ના રસ સાથે
- એ પ્રમાણે અન્યાન્ય રોગ ઉપર પણ વૈદ્યે વિચારી અનુપાન સાથે દેવું.

૩૫૫ સ્ત્રીના પેટનો છોડ કાઢવા ઉપર—

ભેંસનું છાણુ ટાંક ૧ વાસી પાણીમાં ખવરાવીએ તો મુવું છોડ નીકળી પડે સહી. ઉપરનો મંત્ર કરીને.

૩૫૬ છોડ કાઢવા ઉપર—

સસાની (સસલાની) લીંડી ટાંક ત્રણ ભાર, ગોળ સાથે દીન ૫ તથા સાત દીન ખાય તો છોડ પડે પણ વાંઝણી થાય.

૩૫૭ બંધેચ—

આકડાનું ૩ રવીવારે લઈ તેની વાટ કરીને એરંડીયા તેલમાં દીવો કરવો તે દીવો હોય ત્યાં સુધી નર છુટે નહીં દીવો ઠરે તે વારે છુટે.

૩૫૮ અંબરશ્રીકાર કરવાની વિધિ—

ચોપડા દેવી દાર શેર ૦૧ લાવી બાંગી નાના કટકા કરવા. પછી તે કટકાને ગુલા-
બમાં બીજવવી રાખવા ત્રણ પહોર પછી કાઢવા. પછી શીશામાં ભરીને ચુવાની પેઠે
ગાળવા. હેઠે ગુલાબનું પ્યાલું ભરી મેલવું. બાદ ચલાણામાંથી ચુવો લઈ ભરી મેલીએ તો
અંબર શ્રીકાર થાય.

૩૫૯ તરવારના ધાનો મલમ—

હીંગલો ટાંક ૫, વાટીને ઘી ટાંક ૫ સાત વાર ઘોષ ને પછી તે હીંગલો માંહે
કાલવી નીત્ય ધા મધ્યે બેવાર ભરવો તો ગમે તેવો ધા રહે.

૩૬૦ વશ કરવાની કળા—

અંધારી ચૌદશને દિવસે ચૌવટામાં જઈ ઉભા રહીને આપણે જમણે પગે ઉંચે લઈને
પગના તળીયાની ધુળ વળગી હોય તે ખંખેરી લેવી. એમ ચાંચર ૭ ની ધુડ એકઠી કરવી.
કાગળમાં રાખવી પછી આપણી આંખનાં આંસુ વડે બીજવવી પછી ટચલી આંગળીનું લોહી
રવીવારે કાઢી બીજવવી. જેને વશ કરવું હોય તેના છેડાને રવીવારે ચોપડીએ, તેની કાટે
ચોપડીએ તો વશ થાય સહી. જે દહાડે ચોપડીએ તે દહાડે આપણે ધઉંનો ઉનો રાટલો
ખાવો. મોળું ખાવું તેમાંનો (રાટલાનો) કટકો એક તેલ ચોપડી કાળા કુતરાને ખવરાવીએ
તો વશ સિદ્ધ છે. આ વશીકરણ ઉજળું છે.

૩૬૧ માણસને ઘેલું કરવા બાબત—

સમડીનું માંસ માંહેનો કટકો પીતો ખવરાવીએ તો ઘેલો થાય. સમડીનો માંસ
મોહોન પીતો નરના મુત્ર સાથ ઘસી દીન ૭ નાસ દેવાથી તથા અંજન કરવાથી ઘેલો
મટે સહી.

૩૬૨ ત્રાંબુ ઉજળું (શ્વેત) થાય—

(રસાયન)

દુધ ૦૧ શેર, લઈ પૈસો એક ત્રાંબાનો ફટકડી ટાંક ૧૨, આકડાનું દુધ ટાંક ૧૨
ફટકડીનો ભુકો કરી અરધ કાડીયામાં પાથરીએ માંહે પૈસો મુકી ઉપર ભુકો મેલી માથે
આકડાનું દુધ રેડીએ પછી ગજપુટ કરી છાણા પંદરની અગન દેવી એમ ૩ વાર કરવાથી
ફટકડી ૩૬ ટાંક અને દુધ પણ છત્રીસ ટાંક થાય છે. ત્રાંબુ ઉજળું થાય છે.

૩૬૩ ડાકણ-શાકણ વળગી હોય તો—

શુકરવારને દિવસે ગળીનું ઝાડ નોતરી આવીએ થોડું એક લેતા આવીએ કહીએ
જે માફ કામ સિદ્ધ કરજે પછી રવિવારે જઈ લાવીએ સવારે પછી એની જડને લગારેક
ધુપ દઈને રવિવારે માદળીયામાં ધાતી આપીએ તો ડાકણ, શાકણ, ની નજર લાગે.

૩૬૪ સરપનું વિષ ઉતાર—

ધણ્ડીના વેલા, ટીંડારીના વેલા શનીવારે નોતરી આવી રવિવારે ઉગમણે મુખે તેમની જડ લાવીએ પછી સરપનું ખાધું આવ્યું હોય તેને જડ આપણે સુધી તેને સુંઘાડીએ તો સરપ વિષ ઉતરે પાણીમાં ઘસી આંખે અંજન કરે તો ઝેર ઉતરે સહી સરપના ખાધાની કાઈ ખબર લાગ્યો હોય તેને આપણે જડ સુધીને સુંઘાડીએ તો પેલાનું ઝેર ઉતરે ત્યાંથી સઘ આવે અંજન કરીએ.

૩૬૫ નામરદાઈ ઉપર—

કુંગળીનો રસ કાઢી તેના રસમાં ચોખ્ખા રાંધવા. મીઠા વિના તથા ગળાશ વિના પછી પ્રજાતમાં લાવે તેટલા ખવરાવવા એમ દીન ૭ ખાય તો પુરૂષ ઘોડા વાળતો થાય. માથે પરેજી કાંધજ ન રાખવી.

૩૬૬ સ્તંભન—

અકલકરો પોતાના મોઢામાં આવીને કીણો થાય ત્યારે ઇંદરીને ચોપડી દેવો જરા સુકાયા પછી ભોગ કરે તો સ્ત્રી વશ થાય.

૩૬૭ સ્ત્રીએ પુરૂષને કામણ કીધું હોય અથવા પુરૂષ નપુંસક હોય તે ઉપર—

દુધ શેર ૨ જે તથા માલ કાંકણી શેર ૦૧ એકઠાં કરી રાંધવાં દુધ સરવે ગોટાવવું તેમાંથી દાણા ૮ દીન પ્રત્યે ખાય દીન ૨૯ સુધી ખાય તે ઉપર ઘઉંની રોટલીજ ખાવી તો નપુંસક પુરૂષ વળે કામણ ટળે.

૩૬૮ સર્પ વિષ ઉપર મોરથુથુ—

મોરથુથુ તોલા ૫, તીખાં તોલા ૧૦, તીખાંની વચ્ચે મોરથુથુ મુકવો પછી ત્રીસ તોલા દારૂડીનો રસ લોટકામાં રેડવો તેમાં ઉપરનાં ઔષધ નાંખી પછી દારૂડી રસ રેડવો. પછી તેને કપડામાટી કરવી બાદ એક માટલાની અંદર ખારો તથા રેતી અર્ધ ભરી તે મધ્યે લોટો મૂકી માથે રેતી ભરી દેવી. તેને ગજપુટ જાણાં મણુ રાત્રી અગ્ની દેવી. જે તીખાં સરપને કરડેલ હોય તેને દધએ તો વિષ ઉતરે સહી. આંખ ઘોળી થશે.

૩૬૯ પારદ—

પારો તોલા ૩ લઈ રીંગણું એક લઈ છિદ્ર પાડી તેમાં રેડવો ને કપડા માટી કરી માટલાની અંદર રેતીની વચ્ચે મુકી તાપ આપવો તો પારો પકડાઈ જશે. તોલો ૧ ત્રાંશુ અને તોલો ૧ પારો નાંખે સફેદ.

૩૭૦ અંજન—

પગનો જળ્યો હોય (એટલે જે પગેથી અવતર્યો હોય.) તેણે અમાસ યા રવિવારની રાત્રિએ તેલ કાઢી તેનો દીવો કરી અંજન પાડીએ. આંખે આંજવાથી ડાટેલાની ખબર પડે સહી.

૩૭૧ નીહલો—

શનીવારની રાત્રે સ્ત્રી મરી ગઈ હોય તે રવિવારે સવારના પોરમાં કાઢે તે વારે એની ઉપરથી એવકું ફેદીયું ૧ લઈને એ શય ઉપર વઢાડી (વઢાવી) દેવું જે ધણીએ તોલડી ઉપાડી હોય તે ધણીને નજરમાં રાખવો પછી એ ફેદીયું વગર બોલે ઉપાડી લઈ પછી સાવ નાગા થઈને એ ફેદીયાની ડાબલી ઘડવી પછી દરવાજે જઈને જે ધણીએ તોલડી ઉપાડી હોય તે ધણી આવતો હોય તેના જમણા પગના અંગુઠાની ધુડની ચપટી લઈને તે ડાબલીમાં નાખીએ એ આવતો હોય ગામમાંતો આપણે દરવાજા બહાર ચાલવું જોઈએ આપણી પછવાડે ચાલ્યો આવે તો જાણવું જે સાચું થયું. એ પ્રમાણે પારખું જે જડેતો જે કાઈ સ્ત્રી ચાલી જતી હોય તેના પગલા જમણા અંગુઠાની ધુડ ડાબલીમાં નાખેથી આપણી પછવાડે ચાલી આવે પછી આપણું કામ સિદ્ધ થયા પછી ડાબલીમાંથી ધુડ કાઢી નાંખવી તો ચાલી જાય.

૩૭૨ તરવારની ધાર કે બીજું આયુધ કશું વાગે નહીં તે ધાર બંધ કરવા ઉપર—

ઘોડાનો દાંત ૧, ગધેડાનો દાંત ૧ માણસનો દાંત ૧ કુતરાનો દાંત ૧ એ ચાર દાંત એકઠા કરવા પછી ઘોખી ઘોએ છે તે સલા ઉપર ઘોઈને પછી ઘેર આણીએ પછી તેને બાળીને રાખ કરીએ પછી તે રાખ લઈને ત્રાંબાના માદળીયામાં ઘાલીએ. તે માદળીયું માથે પાઘડીમાં રાખી એક સો બા મારે તો પણ વાગે નહીં.

૩૭૩ સ્ત્રીએ પતિવશ કરવા—

સ્ત્રી રજસ્વલા હોય ત્યારે પહેલે દિવસે ચોની મહિ કાળી સોપારી રખાવવી દીવસ ૩ રાખે પછી ત્રીજે દિવસે કાઢે પછી તે ફેફલ ઠીકરી ઉપર બાંધી વાટવી. પછી ઘોઈને તે ઉઠકમાં મેળવી ભરથારને ખવરાવી એ તો વશ થાય.

૩૭૪ સ્ત્રી પુરુષ વશીકરણ—

શ્વેત દુર્વા, શ્વેત રીંગણી, શ્વેત ગરણી; સપત્ર મૂળ તાંબુલ સાથે દેવાથી વશ હોય.

૩૭૫ હરતાલભસ્મ. (પંજાબી સાધુ)—

પીપળ-અશ્વત્થ-નું લાકડું લીધું, નાનું, (સૂકું નહીં) એક હાથ લાંબું અને એક વેંત પહોળું લેવું તેની વચમાંથી મુખમાંથી સળીયા વતી અરધો ગુદો કાઢી છિદ્ર કરવું અને અરધ ગુદો તે લાકડામાં રહેવા દેવો એ છિદ્રનો વ્યાસ એ જે ફીપીયા પ્રમાણુ ગોળાકાર કરવો પછી તેમાં તાલ (હરતાલ) નાખી તેની અંદર સરગવાની શીંગતે ફાડી તેનાં

લીલાં બી તોલો ૧ એ છિદ્રમાં નાંખી દેવાં બાદ ને ગુદો (ભુદો) એ લાકડામાંથી ખોલો હતો તે થોડોક કુટીને એ છિદ્રમાં ભરી દેવો મોઢા સુધી ભરવો ત્રણ દિવસ પછી એ લાકડાને તડકામાં રાખી દેવું ત્રણ દિવસ બાદ એજ લાકડાને એમનું એમ કપડમેટ કર્યા વગરજ અગ્નિ ૨-૬ જાણ્યાની દેવી મતલબ કે એથી દવા-તાલ ભરેલ કાદ ને સુકાઈ ગયેલું હશે તે સળગાવી બાળી દેવાનું છે માટે તેના ખૂણા પર જાણ્યાં કે છોડીયાં કે તેવી બીજી વસ્તુથી આગ લગાડી બાળી દેવું. ઉપયોગ-દમ-ખાંસી-પરમ તાશામાં ૩ ચાવલભાર ખિરાક ઘી રોટી. ભુખાર-જ્વર ઉપર-બીજા રોગ ઉપર વિચારી દેવી.

Note—એકથી દોઢ તોલો સુધી તાલ નાંખવી.

૩૭૬ સીંગરફ—

સીંગરફ એક તોલો લઈ તેને ત્રણ તોલા અડદના લોટથી બંધ કરી દેવો એક લાદાની કડાઈમાં કપાશીયાનાં બીજ નાંખી તેની વચમાં તે કટકો મૂકી મીજથી ઢાંકી દઈ તે સર્વ ઉપર એક પીતલની વાટકી ઢાંકી, તે ઉપર બશેર ઘી નાંખી તાપ કરવો. કડાઈ તપતાં સુધી આકરો પછી ધીમે ધીમે તાપ કરવો. જ્યારે ઘીમાંથી ધુમાડો નીકળવા લાગે ત્યારે કડાઈ તે નીચે ઉતારવી. થોડીવાર પછી પીતલની વાટકી ઉપાડી લઈ સીંગરફ કાઢી લેવો તો સફેદ થશે.

આને પકવતા પહેલાં ચાલીસ દિવસ દુધમાં અને ચાલીસ દિવસ ગોમુત્રમાં પલાળવો. એટલે રોજ દુધ અને ગોમુત્ર બદલવાં.

મુખ્યત્વે તાકાત તથા કુષ્ટ ઉપર કામ કરે છે. એક તોલો પીપરીમૂળને પાણીમાં ઉકાળી ૧ તોલા કવાચ સાથે સીંગરફ કુષ્ટપર દેવા એવું બે વર્ષનો કુષ્ટ ૪-૫ દિવસમાં અને પંદર વરસનો પંદર વીસ દિવસમાં મટે અને તાકાત પર યોગ્ય પ્રમાણે દેવો.

૩૭૭ આરોગ્ય વર્ધનીનો પાઠ—

(આમરણવાળા વૈદ્યો શ્રી.)

ગંધક, પારદ, અબ્રક, લોહ, તામ્ર દરેક સમાન ભાગ એટલે દરેક ૦ ૦ તોલો. ત્રીફલાં એ પાંચેના વજનથી બમણાં એટલે અઢી તોલા (હરડાં, ખેડાં તે આમળાં મળીને અઢી તોલા) શીલાજીત ઉપરના પાંચેથી ત્રણણ એટલે તોલા ૩૦૦ પોણાચાર, ગુગળ-ઉપરના પાંચેથી ચાર ગણ એટલે પાંચ તોલા. ચિત્રક પાંચ તોલા, કડુ ઉપરની સર્વ ચીજ બરાબર એટલે સાડા સત્તર તોલા. કુલ પાંત્રીસ તોલા.

લીંબડાના પાંદડાંના રસ કે ઉકાળામાં ઘુંટવું ગોળા મોટા બોરના ઠળીયા જેવડી આશરે ત્રણ આનીભાર થવી જોઈએ.

સારાંશ

૧	{ ગંધક, પારો, તામ્ર, } ૧૧ તોલો.
	{ અબક, લોહ }
૨	ત્રિકુલા ૨૧૧ તોલા
૩	શિલાજીત ૩૧૧ તોલા
૪	ગુગળ ૫ "
૫	ચિત્રક ૫ "
૬	કકુ ૧૭૧ "
	૩૫

લીંબડાના પત્રના રસમાં કે ઉકાળામાં એ દીવસ ઘુંટી ગોળી કરવી. ત્રણ આની-ભારની એટલે મોટા ખોર જેવડી.

૩૭૮ કમળકંદ—

(આમરણવાળા પોપટ વૈદ્ય પાસેથી)

કમળકંદ એટલે ચોની બહાર લટકી આવવી.

(૧) કારેલી (ખાવાનું શાક થાય છે તે) નો કંદ પાણીમાં ધસી ચોપડવો.

(૨) લુણીનું ઘી કાઢી આમણ બહાર નીકળતી હોય તેને તથા લખડી ગયેલ ચોની વાળીને ખવરાવવું.

થોડું હરવા ફરવાની ગાંઠ બંધાઈ ઉપર ચડી ગયા પછી છુટ આવવી. સંભોગ ૭ માસ સુધી બંધ. ખાવામાં તેલ, મરચું, ખાંડ, ખટાઈ બંધ.

૩૭૯ ચોનીબ્રશ ઉપરનાજ રોગ ઉપર—

લીલાગર ભાંગને ખુબ ઘાંઘ તેની લુગદી કરી ચોનીમાં ૩ દીવસ રાખવાથી દીલ નીકળતું બંધ થાય છે. (ગુ. સ્વામી પ્રભાશંકર મકનજી)

૩૮૦ બીલકુલ ઋતુ બંધ કરવાનું તથા સંતાન ન થવાનું—

કાઠીયાવાડી ગામડામાં બાઈડીઓ જે ઓખાઈ જોડા પહેરે છે તે જોડાને ઉપરનો ચામડાનો ચોટલો તથા કાઠીયાવાડી બાઈડીઓ જે ઇંટોણી કરે છે તે ખડ (મુંજ) નો ચોટલો આ બેની રાખ કરવી તેની હીરવણીના રસમાં ચણા જેવડી ગોળી કરીને પછી ચોની-પેટુચી-કમળના મુખમાં રખાવવી ત્રણ ઋતુ સુધી એટલે ત્રણ મહીના સુધી (અટકાવ વખતે) રાખવાથી બીલકુલ ઋતુ પુખ્ત બંધ થાય છે.

(૨) ઋતુ આવે પણ સંતાન ન થાય—

દસ તોલા તલનું તેલ, પાંચ તોલા ઉંચો પીળો ખાવાનો રાજ એ બેને મેળવી ચોથે દહાડે નહાઈને ઉભે ઉભે પી જાય. એકજ વખતમાં આમ એકજ ઋતુ વખત કરવાથી વંધ્યત્વ છૂંદગી સુધી રહેશે.

૩૮૧

(રાજકોટ વાળા કાળીદાસ ડાક્ટરની પેટ બાદશાહી
ચાકુતીનો નુકસાન.)

રસાયણ ચૂર્ણ તોલા ૬૧, ફેરોફાસફરસ તોલો ૧૧, ક્વીનાઈન બા= દસ આનીબાર
જનસીયનમાં ગોળી ચણીઆ બેર પ્રમાણે વાળવી.

૩૮૨ પ્રદર—

સીત પ્રવાલ, પ્રદર ઉપર સાફ કામ કરે છે.

૩૮૩ રતિ વિલાસ—

(રાજકોટવાળા વૈદ્ય ત્રંબકલાલ દુર્લભજીના નુકસાન)
તાકાદ સ્થંભનાદિ ઉપર

અકલકરો, ઘોળી મુસળી, કાલી મુસલી, વછનાગ, હીંગળો, કનકખીજ, અરીણ, મલ્લ, ચાંદીની ખાખ. સરખે વજને સવાર સાંજ ગોળી, ઘી સાકર-દુધ લેવું.

૩૮૪ તિલો-પટ્ટી—

તેપાળો મીંજ, તોલા ૨ જે, ડુંગળી લાલનો રસ તોલા ૫ ઘુંટીને પાવો. પછી તેમાં તલનું તેલ તોલા ૫ નાંખી પરિપકવ કરવો એટલે આગ ઉપર ચડાવી પાણી બાળી નાંખવું ખાલી તેલ રહે એટલે પછી ગાળી ફુલ-શીવણ-વૃષણ ભાગ બચાવવો માત્ર માલીસ કરવાથી જન્યુત થાય. તુરત તૈયાર. તેમાં તે તેલની પટ્ટી કરવાની જરૂર હોય તો રૂઈદ્રીના પ્રમાણમાં લાંબુ લઈ કરીને રૂની નીચેનો ભાગ પલાળવો. રેલો ન ચાલે તેનો તે પછી પટ્ટી મુકી ઉપર નાગરવેલનું પાન બાંધી લપેટી કાચા સુતરના તાંતણાથી બાંધીને ઉપર મલમલનો પાટો બાંધી દેવો-ત્રણ દિવસ બાંધવાથી મરદાષ ઘણી વધે કુસી-અરોડી ઉઠેતો માખણ શંખજી મેળવી ચોપડવાથી મટે. આમાં તેલને બદલે ઘી મેળવવાથી ઉપડશે નહીં.

૩૮૫ વૈદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી ચોરવાડવાલાની સૂચિત—

૧ હાથલા ચોરના પાકેલા ડોડવાનો રસ તોલા ૨૦ વીસ તેમાં સાકર તોલા ૧૦ દસ નાંખીને તેની ચાસણી બનાવવી.

૨ ધતુરાના એક અથવા બહુતો બેડોડવા લઈ તેમાં કેસર તોલો ૧૧ અરધો ભરીને ડોડવા તે બાળી નાંખવો અને તેની ભરમ કરવી.

(૩) સુંઠ, મરી, પીપર, અક્લકરો જેડીમધ અને ઉપરનીના. ૨ ની ભસ્મ એ સધળાં મેળવી નં. ૧ વાળી ચાસણીમાં નાખવાં. પછી ચાસણી નીચે ઉતારી ગરમ હોય ત્યારે તેમાં મધ તોલા ૧૦ દસ નાંખવું ને દસ તોલાના ૩ વાળું બધું ચુરણ અરધો તોલો દર ટકે ચાટીને ઉપર અરધોશર દુધ પીવું.

૩૮૬ શ્રીરંગધરભાઈલખે છે કે—

ચાહની અવજમાં વૈદ્ય ભાઈએ બતાવેલા નુકસાની દરરોજ ચાહ બનાવી પીવાથી દમ ઉપર ઘણો ફાયદો થશે. દસ રૂપીઆની બાટલીથી પણ વધારે એ બુકની દરેક કામે રૂ. ૧ ભાર દુધ સાકર સાથે પીવાની છે. એટલે ચહાની અવજ આ બુકનીનો ચાહ કરી પીવો.

૩૮૭ દસ્ત સાફ તથા અર્શ ઉપર—

(ડાક્ટર હરીશંકર પ્રાગજી આ. મેડીકલ ઓ. જુનાગઢ.)

સોનામુખી તો. ૫ જેડીમધ તોલા ૫ ગંધક શુદ્ધ તોલા ૨૦ સાકર તોલા ૧૫ વરીયાળી તોલા ૨૦ ડોઝ ૧ થી ૧૦ તોલા સુધી રાત્રે સુવાટાણે પાણી સાથે.

૩૮૮ દમનો (જીવરામ)—

પાકા તુલડાં લઈ ફેડી માંદેથી ગરબ વગેરે કાઢી લઈ તે સર્વ તોળી તેટલાજ વજનને ખાવાનું મીઠું લઈ એ બન્ને ચીજ ખરાખર તે તુલડાંમાં ભરી બાળી દેવું માત્રા ૦ થી ૦૦ તોલો પાણી સાથે સવાર સાંજ.

૩૮૯ સાખરસોંગ ભસ્માનુપાન—

- ૧ પ્રદર માત્રા ૧ રતી દિવસ આખામાં ત્રણ વાર બંધેચમાં ૩ રતી પ્યાજના રસ સાથે.
- ૨ સ્પર્મેટોરીયા—(શુક્રમેહ) પાકા કેળાંની સાથે માત્રા ૧ રતી.
- ૩ પુષ્ટિ ઉપર ૧ રતી ઘી સાકર.

૪ ઉપદંશજન્ય પ્રદર; અશ્વરાંધની જડનું ચૂર્ણ એક બે રતી માત્રા એક રતી ઉપરથી રસ.

૫ જીર્ણજ્વર—લીંડીપીપર મધ માત્રા ૧ રતી.

૬ ખરાબ દુર્ગંધી યુક્ત પેશાબ પ્રમેહ; આવલના પાણી સાથે.

Note—પ્રવાલપણ એજ રીતે દેવાય છે.

૩૯૦ નિધંટ રત્નાકરમાંથી—

“ લોહી ચુરણનો પાઠ છે ”

એલશી તમાલપત્ર તજ સુંઠ મરી, પીપર હરડે, બેડાં આંબળાં, પારો ગંધક અજમેદ, વરીયાળી વાવડીંગ હળદર બીલું ચિત્રકમૂળ જીરું લવંગ ધાણા ગજપીપર જેડીમધ પંચલ-વણ શેકેલી હીંગ કાંકયાનાં મીંજ મોચરસ સાજખાર જવખાર આ બધી દવાનો આડમો ભાગ ભાંગ—આ સર્વેનું ચુરણ સમભાગે કરવું.

૩૯૧ એગ્સ મીક્ચર (Eggs mixture)

દિવસ આખામાં ચાર ઈંડા ૧૮૦ ટીપા પ્લાન્ડી ૧ ચમચો મધ અડધાભાર પા (૦૧) તોલો હળદર એક ઓંસ એકવા મેન્થોલ એ પ્રમાણે આખા દિવસમાં આપ

૩૯૨ ગર્ભપાત-વિધી—

રાંગ ચિત્તા (બંગાલી નામ) અથવા ચિત્રાંગદા (હીંદી નામ)—એક (ચિત્રકની જાતિ છે) તેને થોની પ્રમાણે જગમાં રાખવાથી દસ મીનીટમાં પાત થાય છે.

૩૯૩ રમુજ—

વનચંડાલ (હીંદી નામ) અથવા રજનિકાંત (બંગાળી નામ) નામની એવી છે કે તેની પાસે ચપટી મારવાથી તે નાચે છે.

૩૯૪ સારણુ (હરનિયા તથા અંડવૃદ્ધિ તથા વાત વ્યાધી—

એક ફણીધર કાળો સર્પ અથવા તિલંગા સાપ (કે જે એ મોઢાનો વેંત કદનો લાંબો અને જડો સુધા જેવો, પાતળો અને બહુજ કાળો ચકચકતો હોય) હીંદમાં તેલીયો સાપ કહે છે તે ઝાડ પાનના કુંડામાં—બાગમાં અને સર્વત્ર થાય છે તિલંગા સાપને મારીને સુકવી રાખવો અને પછી તેમાંથી જવ જેટલો લઈ માદળી બંધ કરી (શનીવારે બંધ કરી) કમરમાં બાંધવો અથવા ઉપરોક્ત કૃષ્ણા સર્પનું માદળીયામાં ધાલીને આપવું તો તે કમર પર લટકાવી રાખવાથી આરામ થાય છે. જે એકજ ચીજ આરામ થતાં સુધી લટકાવી રાખવી.

ત્રણ દિવસ સુધી ત્રણ ચીજ ખાવી નહીં ખટાઈ, શાક અને અડદની દાળ.

ઉપરના તિલંગા સરપનો બીજો ઉપયોગ.

એ છે કે—એ સર્પને જીવતોને જીવતો એક શીશીમાં શુદ્ધ સરસીયું તેલ નાંખી તે સર્પ નાંખી મુખ બંધ કરી દઢ તડકે રાખવું તો તેની અંદર તેનું ઝેર નીકળી એમ પંદર કે વીસ દિવસ તડકે રાખ્યા પછી શીશીમાંથી સર્પને કાઢીને લોહીને મુકવો તો તે ઉપરોક્ત રીતે વૃષણ વૃદ્ધિ, અંડવૃદ્ધિ તથા સારણુના રોગમાં જવ માદળીયામાં નાંખી આપવું સરસીયું તેલ—પાશેરથી એક શેર સુધી ચાલે એ સર્પ તેલ માલીસ કરવાથી ગમે તેવી વાતપીડા, ગંઠીયો (સંધીવા) વગેરે એ ત્રણ દિવર દૂર થાય છે. (પરીક્ષા કરવાની છે.)

૩૯૫ પ્રમેહ તથા ધાતુસ્ત્રાવ—

ઉચ્ચ રંગી (બંગાલી નામ છે) ઉચ્ચરીંગ (હીંદી નામ) કંસારી (ગુજરાતી નામ) એ એક નાનું ઉડતું લાંબી મુછવાળું અંશુષ્ઠ પ્રમાણે જાનવર થાય છે કાળું સફેદ એ જાતનું થાય છે તે મધ્યેથી જેને કાઈ પ્રમેહના કારણે સર વીર્ય સ્ત્રાવ

જતો હોય તેને સફેદ જનવર જીવતું પકડી માફલીયામાં બંધ કરી કમ્બર પર લટકાવી રાખવું. અને કાળા સુતર વડે તાવીજને બાંધવું તો પ્રમેહ ધાતુશ્રાવ બંધ. અને જેને પેશાબની રોકાવટ (મુતકૃચ્છ કે મુત્રાધાન પથરી) વગેરે હોય તેણે કાળું જનવર તાવીજમાં બંધ કરી ઉપર પ્રમાણે બાંધવું. શનીવારે ઉપરોક્ત ત્રણચીજ એટલે ખટાઇ, શાક અને અડદની દાળ ત્રણ દિવસ ખાવી નહિ. (પરીક્ષા ચોગ્ય.)

૩૯૬ મૃગી-વાઇ-ફેફ્ફ—

ગાજર (હોંદી) ખજુરોલી (બંગાળી) કાનખજુરો (ગુજરાતી) મોટામાં મોટો કાનખજુરો પકડીને તેની ભસ્મ કરવી. તે એક ખજુરાની બધી ભસ્મ અને એ ભસ્મ બરાબર ચુનો (પાણી નાંખેલો હોય તેને સુકવીને લેવો). અને ભસ્મથી બમણો નવસાર લેવો. એ ત્રણેને મેળવી શીશીમાં ભરી મજબૂત છુચ દઈ બંધ કરી રાખવું કે જેથી કરીને તેમાંથી હવા ન નીકળી શકે બાદ જેને મૃગી આવતી હોય તેને જ્યારે મૃગી આવે ત્યારે સુંઘાડવાથી તેની અસરે નાકમાંથી કીડા નીકળી આવશે અને આરામ થઇ જશે. ઘણું કરીને એક અથવા બે કીડા હોય છે. તેને વારંવાર મહીનામાં બે વાર અથવા એક વાર પણ મૃગી આવ્યા જ કરે છે અને જેને એક કીડો હોય છે તેની મુદત લંબાય છે. આ દવા ઘણી સખત છે માટે જરા ખોલી નાકની સામે ધરી પાછી તુરત બંધ કરી દેવી. આ દવા બીજી વાર પણ ચાલે છે. શિરપીડા કિંવા એવા બીજા મસ્તક રોગીને તો દૂરથી જરા સુંઘાડવાથી જ આરામ થાય છે.

૩૯૭ ઝાડો-અતિસાર—

ગુંદાલ (હોંદી) ગુંદાલીપત્તા (બંગાલી)નું શાક કરી ખાવાથી ગમે તેવો ઝાડો બંધ એક યા બે રોજમાં થાય છે એક પૈસાનું શાક બે રોજ ચાલે અથવા એક રોજમાંજ ખાઇ લે તો અડચણ નથી. પ્રથમ મરી, જીરાનો ઘી યા તેલમાં વધાર દઈ પછી ભાજી ચકાવે મીઠું, હળદર સર્વે નાંખે પછી તેમાં પાણી શેર ૧૦ પા નાંખે અને ઝાલ (ઓસામણ) કરે અને આધપાવ રહેથી ઉતારીને ઓસામણ પીએ. શાક ખાય તો પણ તેજ ફાયદો છે. ચાહે ભાત રોટલી ગમે તે સાથે ખાય મતલબ આ ભાજી પેટમાં જરા જરૂર છે.

૩૯૮ અનિદ્રા—

જેને નિદ્રા ન આવતી હોય તેને સુસની ભાજી ખનાવીને ખવરાવવાથી નિદ્રા બહુ આવશે.

૩૯૯ પિત્તપ્રકોપ-આમ્લપિત્ત—

(મોઢામાંથી મોળ-ઉલટી અમ્લપિત્ત થતું હોય) હેમચા ( )નું શાક કરી ખવરાવવું અથવા એનો સ્વરસ પાંચ તોલા અને દૂધ તોલા દસ મેળવી પાવું. સાત દિવસ

સુધી, પીત્તની ગમે તેવી ખીમારી હોય, અથવા માથું ઘૂમતું હોય, શીરમાં ચક્રર આવે શિર-આંખ બળે વગેરે મટી જશે.

રસ પી ન શકે તો તેલ યા ઘીમાં શાક કરીને ખાય.

૪૦૦ અર્શી—

હાથલા થોર (નાગફણી)નું કાચું ફલ ડોડવો એક લાખ તેનું ઘીમાં શાક કરી ખાવું. સાત દિવસ સુધી ખાવું રોજ ફલ એક ખાવું. અન્ન ખાવાની બંધી નથી ખટાઈ અને મરચાંની બંધી.

ગમે તેવા ખૂની-ખાદી બવાસરી રક્તસ્રાવ બંધ. અર્શી ખરી જશે. કાળાં મરી ઘીમાં શેકી શાકમાં નાખવાં, માત્ર ઘીમાં શેકી મરી દાણા દસ તથા મીઠું નાખી પકાવી લેવું પાણી ન નાંખવું ખાલી પેટે ખાવું.

૪૦૧ અતિસાર-સંગ્રહણી—

ખાટું દાડિમ-તેનાં ફલ કે જે ખાલ્યાં ન હોય મુખબંધ કળી હોય-તેવી દાડિમની કળીઓ લઈ તેની પાંખડી પહોળી કરી તેની અંદર બે પૈસાભારની વધારણી ભરીને પછી તેની ઉપર ચીકણી માટી ખૂબ લગાવી ગોળો કરી એને લીલોને લીલો (વગર સુકવેલો) માટીનો ગોળો (મોટા લાકડા જેવડો) આગમાં રાખી દેવો તો પેલું ફલ (અથવા ફલો પાકીને બદાઈ જશે તેમાંથી એક ફલ રોજ ખાવાને દેવું. એમ સાત દિવસ રોજ દેવાં. સાત ફલો દેવાં બાળકને કાળી બકરીના દુધ સાથે. મોટાને એમને એમ.

એક સાથે ફલો તૈયાર કરી રાખવાં અથવા રોજ રોજ તાજાં બનાવવાં અતિસાર-સંગ્રહણી નિશ્ચય મટે. બાળકને યોગ્ય માત્રા દેવી.

૪૦૨ હજરત હાઉનો ઉપયોગ—

ફારસીમાં હજરતજહુર કહે છે. તે પ્રમેહની તથા મુતકૃત્ત પર ચાલે છે.

૪૦૩ અરીણના ઝેરનો સરળ અને શ્રેષ્ઠ ઉપાય—

કલમી (કરમુઆ) શાખ અરીણના ઝેરનો સદૃશ સરળ અને શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે,
(રામલાલ પાસેથી)

૪૦૪ ભીલામાની ગોળી—

(સંધીવા, મંદાસિ વગેરે ઉપર)

ભીલામા તોલા ચાર

અજમો તો. એક

અજમોદ તો. એક

કરમાણી તો. એક

અજવાયન તો. એક

ખુરાસાની તોલો એક

અકલગરો તો. એક

એલચી તો. એક

ઘોળા મુસળી તો. એક

ઘોળા તલ તો. ૧

પીસી છાણી બાદ બીલામાં મેળવી ગોળમાં ગોળી વાળવી. શીયાળામાં ૭ કે ૧૪ દિવસ અન્નના ગ્રાસ સાથે આરંભમાં લેવી.

૪૦૫ સર્વવાયુ ઉપર તેલ—

(વૈદ—વિકૃત્તરાય પાટણવાળા પાસેથી)

પીળી કણેરનું મૂળ તોલા ૪૦, પીળી કણેરના ડાડવા તોલા ૪૦, ધંતુરાના ડાડવા તોલા ૪૦, શરધવાની અંતરછાલ તો. ૪૦, સરધવાનાં મૂળ તોલા ૪૦, ઘોળી કનેરનાં મૂળ તોલા ૪૦, રાતી કણેરનાં મુળ તો. ૪૦, ધતુરાનાં મૂળ તોલા ૪૦, કુંવરનું મૂળ તોલા ૪૦, ગુગલનું મુળ તોલા ૪૦, કંટાળા થોરનું મુળ તોલા ૪૦, ડાંડલીયા (ખરસાણી) થોરનું મુળ તોલા ૪૦, બીલામાં તોલા ૪૦, સસણુ તોલા ૪૦, રાસ્ના તોલા ૪૦, વછનાગ તો. ૧૦, ઝેરકાચલા તોલા ૧૦, અશીણુ અસલ તોલા ૫, માલ કાકણી તોલા ૧૦, સરેસ (છાપખાનાનો) તોલા ૧૦, રાઈ ધુંટીને તોલા ૪૦, શરસવ ધુંટીને તોલા ૪૦, અજમા ધુંટીને તોલા ૫, વાવડીંગ તો. ૫, સુંઠ તોલા ૫, હલદર તોલા ૧૦, પોસ્તદાના તોલા ૧૦, ખસખસ તોલા ૪૦, અશેળીયો તોલા ૪૦, પીપરી મુળ તોલા ૫, લોંડીપીપર તોલા ૫, ગુગળ તોલા ૧૦, જયફળ તોલા ૧૦, કપુર તોલા ૧૦, કેશર તોલા ૧, ઘોડાવજ (ગંધારો) તોલા ૧૦, આસેગંધ તોલા ૧૦, ઘોડા આસગંધ તોલા ૧૦, મેથી તોલા ૪૦, મરી તોલા ૧૦, તજ તોલા ૧૦, લવીંગ તોલા ૧૦, કાળીજીરી તોલા ૧૦, એળીયો તો. ૧૦, પાનની જડ તોલા ૧૦, અકલકરો તોલા ૧૦, શરપંખો તોલા ૧૦, કીડામારીનું મુળ તોલા ૧૦, કરેંઢીઉં (કાળીપાટ) તોલા ૧૦, બાલછડ તોલા ૧૦, સદાપે (બીલહી) તોલા ૧૦, બોડીજ વાસીયા તોલા ૧૦. કાંટાશેરીયાનું મુળ તો. ૧૦, ગાય વસુકરણુનું મુળ તોલા ૧૦, ગાય વસુકણાનાં ફળ તોલા ૧૦, ઇંદ્રાયનના ફલ તોલા ૧૦, ઇન્દ્રાયનના મુળ તો. ૧૦, વાવુંલા તોલા ૧૦ ઘોડામરી તો. ૨, કુકડવેલનાં ફલ તોલા ૧૦, કુકડવેલનાં મુળ—જડ તોલા ૧૦, હાથલા થોરનાં મુળ તોલા ૧૦, આકડાનાં મુળ તોલા ૧૦, લોંબડાનાં પાન તોલા ૧૦, લોંબડાનાં મુળ તોલા ૧૦, એરંડાનાં મુળ તોલા ૧૦, આંબાહળદર તોલા ૧૦ મેંદાલકડી તોલા ૧૦, આવળનાં મુળ તોલા ૧૦, આવળની અંતરછાલ તોલા ૧૦, રેન (મરવો)નાં મુળ તોલા. ૧૦, શીંગરોટીનાં મુળ તોલા ૧૦, અલશીનું તેલ તો. ૪૦, રાઈનું તેલ તોલા ૪૦, જયફળનું તેલ તો. ૧૦, ટરપીટન તેલ તો. ૧૦, રોઝનું તેલ તો. ૧૦, (જે અત્તરમાં નંખાય છે જેના વગર અત્તર બનેજ નહીં તે) તજનું તેલ તો. ૧૦, ચહાનું તેલ તો. ૧૦, લવીંગનું તેલ તો. ૧૦, લોખાનનું તેલ તો. ૧૦, ખાંખણુનું તેલ તો. ૧૦, (રંગરેજને ત્યાં મળે છે) જેટલું તેલ વજનમાં કરવું હોય તેટલા વજને ધતુરાના પાંદડાંનો રસ એટલો બધાં તેલ બરાબર.

કુંગળીનો રસ ૪૦ તો. સરધવાનાં પાંદડાંનો રસ સમગ્ર તેલ બરાબર વજનો તિલનું તેલ ઉપરનાં બધાં તેલ મળીને જેટલું વજને થાય તેટલા તોલા વજનમાં તલનું તેલ લેવું.

સોમલ તો. ૧ પીસીને પાણીમાં પલાળવી. અશીણુ તો. ૫ (તેલ બની ગયા પછી નાંખવું.)

વિધિ.

અકીણુ શિવાય ઉપરની બધી ચીજ ઔષધિ-પાણીમાં પલાળી રાખવી આઠ દિવસ સુધી પાણી તૈલ-વિધી માફક લેવું. ઔષધથી ચારગણું પાણી-જેમ પાણી વધારે તેમ સાર.

Note—ઉપરનું તલનું તેલ અથવા રાઇનું તેલ બમણું લેવું કારણ કે તેલ બળી જાય છે ને અરધું રહે છે.

લીલાં મુળીયાનો બારીક ભૂકા કરી ૮ દિવસ પાણીમાં પલાળી રાખવા અને બીજ સુકી દવા ત્રણ દિવસ પલાળી રાખવી અથવા મુળીયાના પાણીમાંજ ત્રણ દિવસ બાકી રહે ત્યારે પલાળવાં. બાદ-મુળીયાં, ઔષધી, રસ, તેલ, વગેરે આગ ઉપર ચડાવી બધાં બળીને કાચલા થઇ જાય ને તેલ માત્ર બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું એટલે તૈયાર.

ઉપરાંત—આપણી અક્કલ માફક તથા ગ્રંથમાં જોઇ કાઢ ખાસ વાતનાશક દવા રહી જતી હોય તો ઉમેરવી.

ચોરાશી જાતના વાત વ્યાધિ ઉપરાંત શ્લીષ્ઠ (રાફી), શૂલ, વેદના, સુવારોગમાં શરીર વાયે રહી ગયું હોય તથા ઇંદ્રી સૈથીલ્ય પર વગેરે પર કામ લાગે. ઝેર છે માટે ખાવાના કામમાં તો આવેજ નહીં.

૪૦૬ ચોની રોગ—

(સુયાણી આસબાઇ પાસેથી)

ચોની, કમળ, ગર્ભાશયની થેલી બહાર નીકળે જેને કીલ કહે છે તથા ઇંગ્લિશમાં “ પ્રોલોપ્સ અરધી અટર્ન ” કહે છે તે ઉપર.

૧ પ્રથમ કુંગળીનો રસ, દુધ અને પાણી ભેગાં કરી બહાર નીકળેલા ભાગને ઘેવો.

૨ બાદ ગુગળને ગાળી તે ભાગ ઉપર ચોપડી ઉપર અડદનો લોટ ભરભરાવી તે ભાગ અંદર નાંખી દેવો.

૩ બાદ એકવડા ૬૪ પૈસા એક થેલીમાં કાચળીમાં હસોઠસ ભરી (એકક પૈસા થેલીમાં ભરવો એટલે ચોનીમાં જઇ શકે) તેને ચોનીમાં ઘાલી અરધો સીધો ઘાલી પાછળનો ભાગ આડો કરી દેવો.

૪ આ પ્રમાણે કાચળી ઘાલીને ૫-૧૦ દિવસ સુધી સુવાડી રાખવી.

૫ એટલે નીકળતા માંસના લોચાની અંદર ગાંઠ બંધાઈ જશે અને પછી ઉતરશે નહીં. બાદ.

સકેચન.

૬ નીચેની ગોળી બનાવી એક સવારે અને એક સાંજરે ચોનીની અંદર પહે-રાવી રખાવવી.

હેમજ, કાંટાળાં માયાં, ધાવડીનાં ફુલ, ચણકબાબ, ગુલાબનાં ફુલ, એલચી કાગડી, પારસ વીવવાના ડોડવા સરખે વજને લઈ હીરવણીના કપાસના પાંદડાના રસમાં ગોળી વાળવી. ચણા જેવડી ગોળી ચોની તંગ સંક્રાચન માટે ૧-૨ માસ સુધી આપવી.

૪૦૭ પૌષ્ટિક પાક ચાકુતી—

૨૦ તોલા વડલાના કાંટા—કાળી ઉપર કીણા નીકળે છે તે કુંપલ.

૨૦ તોલા એજ માફક ઉંખરાના કાંટા.

૨૦ પીપળના કાંટા.

આ ત્રણ ચીજની બારીક કતરી કરીને ૧૦ શેર ઘેટીના દુધમાં નાંખવું અને તેને ઉકાળીને ઘુંટી એક રસ કરી દેવું અને પછી તેનો માવો કરવો.

(A) આ માવો તથા.

વડનું દુધ (છીર) તોલા ૮૦

પીપળનો છીર તોલા ૮૦

ઉમરાનો છીર તોલા ૮૦

(B) ત્રણે છીર ભેળો કરવો આ છીરમાં મેળવવો.

(C) કાષ્ટ ઔષધ—

સાલમ લસણીયો તોલા ૧૦

સાલમ મીચી તોલા ૧૦

પંજખી સાલમ તોલા ૧૦

ધોળી મુસળી તોલા ૫

કાળી મુસળી તોલા ૫

શતાવરી તોલા ૫

શેમળાની અંતરજાલ અધમણ. તેને ૪ દિવસ સુધી (લીલો શેમળો) કુટીને પાણીમાં પલાળી દેવો. ચાર દિવસ સુધી પલાળી રાખવો મહાપાણીમાં પછી તેને ચુલા પર ઉકાળીને પાંચ શેર પાણી બાકી રહે ત્યારે કુચાને ખૂબ કુટીને નીચોવીને કુચો ફેંકી દેવો ને તે પાણી બાળી તેનું સત્વ કાઠી લેવું એટલે માવા જેવો લુગદો નીકળે.

એ ઉપરોક્ત શેમળાનું સત્વ. ઉભો ગોખરૂ ૫ તો. બેઠો ગોખરૂ ૩ તો. બહુફલી ૫ તો. કૌચખીજ ૩ તો. તેલબલ ૩ તો. મુગલાઈ બેદાણા ૨ તો. એખરો ૩ તો. કમળાકાકડીનાં બીજ ૨ તો. સુંઠ ૫ તો. પીપરીમૂળના ગાંઠા ૫ તો. પીપળ ૧ તો. ઘોળાં મરી ૧૦ તો. કપાશીયાનો મગજ ૧૦ તો. બદામનો મગજ ૧૦ તો. કાકડીનાં બીજ ૫ તો. તરબુચનાં બીજ ૫ તો. ખરબુચનાં બીજ ૫ તો. રૂમી મસ્તકી ૫ તો. ખાખરાનો ગુંદ ૨ તો. ગુંદરનો ગુંદ ૨ તો. બાઇ-

ઝીલ્લાર્થ ગુંદ ૨ તો. કડાયાનો ગુંદ ૨ તો. બાવળનો ગુંદ ૨ તો. ગોરડીયાનો ગુંદ ૨ તો. ભેંસો ગુગળ ૫ તો. ઢિંટકંટારો ૫ તો. પાંચપંચાગ કેસર ૧ તો. બાયફળ ૧ તો. એલચી ૨ તો. બાવંત્રી ૨ તો. ખીસ્તાં ૫ તો. ચારોળી ૫ તો. ગાજરનાં બીજ ૧ તો. કુંગળીનાં બીજ ૧ તો. માંબના બીજ ૩ તો. લાંગ ૩ તો. આકસંધ ૫ તો. તજ ૫ તો. સફેદ ચણાઈ બીજ ૧૦ તો. ઉનાબદાણા ૨ તો. ચોપચીની ૫ તો. કસેર (ઘોળા થાય છે ને બાજરમાં વેચાય છે તે) ૫ તો. કેદારકંદ (ફગવેલા) ૫ તો. લોટ (તળાવમાં થાય છે) ૫ તો. આતું ચુર્ણ કરી ઉપરના દુધ (છીરો)માં મેળવી દેવું એટલે પી જઈને ચાકું બાઝી જશે એટલે તેને કુટીને બારીક ભૂકા કરવો દવાને સડી જવા ન દેવી.

બાદ બાદ તેમાં નાખવાની જરૂર. પ્રવાલ, (ધંપુરાના ડોડવામાં પાકે છે) ૧ તો. બંગ (કલાઈ) અજમામાં પાકેલ ૧ તો. અબ્રખ (ધતુરાના રસમાં પાકેલ) ૧ તો. લેહ-જરમ ૩ તો. મોતી ૧ તો. સેનાનો વરખ ૧ તો. ત્રિબંગ ૧ તો. ચાંદીનો વરક ૧ તો. મકરબ્બજ ૧ તો. કેરબો, માણેક વગેરે રત્નો મેળવવાથી વિશેષ લાભ તે ઉપરના છીરના ચૂર્ણમાં મેળવી દેવું. બાદ—

(૯) અઢી શેર પકા મધ લઈ તેની અંદર ઉપરની સર્વ ચીજ (માવો, શેમળો, છીર) વીગેરે નાંખી ચુલા પર ચડાવી કઠણુ કરી દેવો અને તેનો અવલેહ જવો કરી દેવો.

માત્રા ૪ વાલ ઉપર દુધ.

ગુણ—પૌષ્ટિક, ધાતુશ્રાવ, ખ્વજ્જાંગ

(વારાહીકંદ, વિદારીકંદાદિ રસાયન-વાજકરણ પ્રયોગમાંથી જોઈને જો કાઈ વિશેષ નાંખવા લાયક ચીજ હોય તો નાંખવી.)

૪૦૮ આગળ કહેલા (વાતનાશક) તેલ બનાવવાની વિશેષ વિધિ.

ઉપરનાં સર્વ મૂળીયાં (લીલાં-તાજાં મળે ત્યાં સુધી લીલાં તાજાં ને તે મળે જ નહીં તો પછી સુકાં લેવાં તેજ પ્રમાણે છાલને માટે પણ સમજવું) તથા છાલ અને એવી બીજી સખત વસ્તુના બારીક કટકા કુચા કરીને દોઢમણ કચ્ચા (૪૦ શેરનો મણ અને ૪૦ રૂપૈયા-ભારનો શેર અથવા ઔષધથી યોગણું કે આકગણું પાણી લેવું પાણી જેમ વધારે હોય તેમ સાફ). પાણીમાં કુબાવીને આઠ દિવસ સુધી પલાળી મુકવું બાદ તે કુચા સહિત તે પાણી લોઢાના તાવડામાં નાંખીને ઉકાળતાં ૩ દસ શેર અથવા જેટલું પાણી નાંખ્યું હોય તેનું ૩ ૬ મા વૈદકક્રિયા પ્રમાણે) પાણી અવશેષ રહે ત્યારે કુચા મશળી મસળીને પાણી ગાળી લેવું.

ઉપર મુજબ મૂળીયાં તથા છાલને આઠ દિવસ પલાળી રાખવાં. અને બીજી સુકા ઔષધીને ત્રણ દિવસ કુટીને જુદી પલાળી રાખવી. અથવા ઉપરના મૂળીયા પલાળેલા પાણીને ૩ દિવસ બાકી રહે ત્યારે તે મૂળીયાં સાથે મેળવી આઠ દિન પુરા થયે મુલીયાં સાથે તે ચીજ પણ ઉકાળવી.

બાદ તે ઉકાળેલા (પાણી)માં સર્વે તેલો, ઉપરના સર્વે રસો તથા બીજી દવાઓ કુટીને નાંખવી તેમજ પ્રથમનાં પલાળેલાં મુળીયાંવાળા કુચામાંથી પણ વછનાગ, ઝેરકાચલાં, ધંતુરાના ડાડવા વગેરે ઝેરી ચીજ પણ આ તેલ ઉકાળવામાં નાંખવી (સર્વે જાતનાં વિષ લેવાય તો સાફ) તેમજ અશીણ કૃશર વગેરે સર્વે નાંખી ચુક્યા ઉપર ચઢાવી ઉકાળતાં જ્યારે સર્વ રસ બળી જાય તેમજ બીજી બધી દવા બળીને કાયલો થઈ જાય ત્યારે ઉતારીને છાણી ગાળી લેવું મતલબ સર્વ ચીજ કાયલો થઈ જાય ત્યાં સુધી તેલ બાળવું.

સોમલને પ્રથમનાં મુળીયાં સાથે આખો ને આખો કટકો રાખી ઉકાળવો અને ઉકાળ્યા પછી મુલીયાં સાથે ફેંકી દેવો તેલમાં ન ઉકાળવો.

અશીણનો કસ્ટુરો કરીને નાંખવો. ઉપર લખેલાં તેલ અને રસ તથા કવાચમાં ઉકાળતાં લગભગ તેલ (દસ શેર હોય તો $\frac{1}{2}$ થી વધુ) બળી જાય છે માટે તેલનું કિંવા રાઈનું તેલ બમણું (એટલે ઉપરનાં બધાં તેલ મળીને જેટલું વજન થાય તે વજનથી બમણું) લેવું. તેલ ગાળીને તૈયાર થયા પછી બાકી રહેલા બળેલા કુચાનું (કાયલાનું) પણ હાંડલું ભરી રાખવું તો તે કાયલા (કુચા) મર્દન કરવાને પણ તેટલોજ શુભ થશે.

તેલનો ઉપયોગ:—આ તેલ માલીસ કરવાથી ચોરાશી પ્રકારનાં (સ્ત્રી પુરુષ)નાં વાયુ જાય. ઉપરાંત શ્લીપદ (રાફી) વાતશુળ પીઠાં સુતિકા રોગમાં શરીર વાથે રહી ગયું હોય તેમાં (તેમજ ઇન્દ્રિય શૈથીલ્ય પર પણ) કામ લાગે.

તેલ મહા ઝેરી છે માટે ચોપડનારે હાથ ખૂબ ધોઈ સાફ કરવા.

૪૦૯ કંદર્પસજ્જવન-પાક પૌષ્ટિક અતિ—

૧ એક મણ કુંગળી (પ્યાજ) લાલ લેવી (ચાળીશ શેરો મણ અને ૮૦ રા. ભારનો શેર.)
૨ અડદની છડીદાલ ધોઈને શુદ્ધ કરેલી શેર ૩ ત્રણ પક્કા લેવી.
૩ અડદની દાળને ઉપરની એક મણ કુંગળીનો રસ પાઈ દેવો જેટલા દિવસમાં પીએ તેટલા દિવસમાં પાવો મતલબ તમામ રસ દાળને પાઈ ભાવના દધ-ભીંજવી-સુકવી દેવો છાયામાં સુકવવું.

૪ પછી તે દાળનો લોટ (આટો) કરી લેવો.

૫ ત્રણ શેર પક્કા ઘી લેવું.

૬ ત્રણ શેર સાકર લેવી.

૭ પ્રથમ લોટને થોડોક ઘીમાં લુંજી શેકી દાણો પાડી લેવો.

૮ બાદ ૩ ત્રણ શેર દુધ અને સાકર મેળવી ઉપરના શેકાઈ ગયેલા લોટમાં નાંખી દેવું અને તેજ વખતે બાકી રહેલું ઘી પણ તેમાં નાંખી દેવું અને પકાવવું એટલે રમડી જેવું થઈ જશે.

૯ બાદ તેમાં નીચેનો મસાલો મેળવવો—

બદામનાં મીજ શેર ૧૥ પક્કા.
ખસખસ (ચોરસ) તોલા ૩૦
ખારેક છુવારી તોલા ૨૦

માલકાંકણી
એરડી
કપાસીઆ

ધોળી મુસળી તોલા ૩
 પીસ્તાં તોલા ૨૦ વીસ
 સાલમમીશ્રી તોલા ૩
 એલચી તોલા ૩
 જાયફળ નંગ ૧

બીલામા
 ધંતુરો
 કમળ
 ધંતુરો

આ ઉપરાંત બીજી પૌષ્ટિક ચીજ વિચારીને નાંખવી.

૧૦ સુગંધી માટે—ગુલાબનું તેલ તોલા ૫, સુખડનું તેલ તોલા ૧, કસ્તુરી તોલા ૦.૧
 ફેશર તોલા ૧ તેમજ—

૧૧ ભસ્મો:—

બંગ ભસ્મ તોલા ૦.૧૧

અબ્રક તોલા ૦.૧૧

ચાંદી તોલા ૦.૧૧

સુવર્ણ ભસ્મ તોલા ૦.૧૧

નીચે ઉતારતી વખતે આ ચીજો મેળવવી અને બરફી જેવું થાય એટલે ઉતારી ચીની
 મા ચાંદીના વાસણમાં ઠારી દેવું.

૧૨ માત્રા—અઢી (૨૦) તોલા એક વખત ખાતું અને ઉપરથી દૂધ પીવું.

૧૩ ચાલીસ દિવસનો પ્રયોગ છે.

૧૪ ઉપયોગ—લાલ

નપુંસકતા, ધાતુક્ષીણતા, મસ્તકની કમતાકાતી, મૂળવ્યાધી, (અર્શોદિ) વગેરે રોગ
 મટીને શરીર પુષ્ટ થાય છે તથા બુદ્ધી પણ જીવાન થઈ જાય છે.

આ પ્રયોગ અજમાવેલ છે.

૪૧૦ દાંતમંજન—

(દાંત હાલતા હોય, દાંતનાં દરદ, આગલું (દુર્ગંધી) દુર થઈ દાંત મજબુત થાય છે.)

બાર તોલા ફટકડા, ત્રણ તોલા અશીણુ, બાર નંગ ઝેરકાચલાં, છ તોલા મોરચુથુ,
 પ્રથમ ઝેરકાચલાંના ચાર ચાર ટુકડા કરી છાણાના અંગારા ઉપર અર્ધબજ્યાં કરવાં—શેકવાં.
 બાદ બધી ચીજોને એક લોટામાં નાંખી કપડુંછાણુ કરીને બે વેંતના ખાડામાં ૧૦ દસ
 છાણામાં ફુંકી દેવું બાદ કાઢી છાણીને બરી રાખવું મંજન કરી લાલ પાડવી અંદર નહોં
 જવા દેવું ત્રણ દિવસ આમ કરવાથી ગમે તે જાતનાં દાંતના દરદ બંધ.

બાદ મજબુતી કાયમ રાખવા માટે હંમેશા બસવું, બસી ઢાગળા કરીને ઉપર પાનનું
 બોકું ચાવવું.

૪૧૧ વીંછીના ઉપાય.

(૧) વિષ ખપરાની જડ દીવાળીને દિવસે લઘુ રાખવી. પાણીમાં ધસી વીંછીના ડંખે લગાડીએ તો વીંછી ઉતરે.

(૨) હરતાલ, અને હીંગ વાટી આકડાના દુધ સાથે ગોળા કરી રાખવી. વીંછીના ડંખ ઉપર લગાડવી.

(૩) લસણ ટાંક ૪, હીંગ ટાંક ૧, મરી ટાંક ૨, આદુ ટાંક ૪, કળાયુનો ટાંક ૧, નેપાળ ટાંક ૧, કાચો આકડાના દુધમાં ગોળા ધસી ડંખ ઉપર લગાડવી.

(૪) સોલગી આકડાના દુધના લેપથી વીંછી ઉતરે.

(૫) ભોકતો પંચાંગરસ ડંખ ઉપર લગાડવો.

૪૧૨ અફીણુનું વિષ ઉતારવાનો ઉપાય.

(૧) કાળાપાટ ખાંડી પાવાથી ઉતરે.

(૨) ચણાનો ભોટ શેર ૧૫૫, પાણી પાણીમાં ભરી તેમાં ભોટ ઘોળા પાછાએ. આ પાણી વારે વારે પાવું.

(૩) તેલમાં અફીણુ પીધું હોય તોપણ મટે.

(૪) ઝેરી નાળાયેર ધસી પાવું.

(૫) મીંદોળ ધસી પાવું.

(૬) હીંગ ચોખી ટાંક ૫ પાણીમાં ઘોળા પાવાથી વિષ ઉતરે.

(૭) આંકિલ ધસી પાવી.

૪૧૩ સર્પ વિષના ઉપાયો.

૧. લળદર, વજ, મરી, નીંબોળાનાં મીંજ એ સર્વ વાટી ઘીમાં પાવાં.

૨. કડુની જડ ધસી પાણીમાં પાવી.

૩. સીંધાણુ પસાબાર ધસી પાવું.

૪. મુસલીકંદ ટાંક ૩, સોલગી ટાંક ૩, વાંઝકંકોડીના રસમાં પાવું.

૫. મોરચુ ટાંક ૯ દુધમાં ધસી પાવું. કાળો સર્પ હોય તો, નહીં તો નહીં.

૬. અરીઠા ગાળા પાવા.

૭. સીંધવ, હરડે, ભોધર, વજ, હીંગ, એ સમ માત્રા નરના મુતરમાં વાટી વાશ દેવી. (નાકે)

૮. સુંદ, પીપર, મરી, ટંકણુખાર ધુસો એ સર્વ ભેળાં કરી ડંખ ઉપર સારી રીતે ધસવાં.

૯. કીસમી પંચાંગ વાટી તેનો ધુટો કરી પાવો.

૪૧૪ શ્રેઠાના ઉપાય વિસ્ત્રોટક.

૧. રસકપુર ટાંક ૨, ખાંડ શેર ૭ તેમાં વાટી પુડી ૧૪ કરી નિત્ય પડી ૧ દેવી. પડદે રાખીએ, મીઠું મેલી દેવું, પથ્થ ધઉંની થુલીને દુધ દેવું.

૨. તજ ટાંક ૨, પીપર ટાંક ૨, રસકપુર ટાંક ૨, એ ત્રણે વાટી તુલસીના રસમાં ગોળા ચણા જેવડી કરવી ગોળા ૨ પાછલી રાતે ઉના પાણીમાં દેવી ગોલી ૨ ત્રીજે પહેરે દેવી પડદે રાખવો. પથ્થ ચણા તથા દુધ મોળા ચોખા દેવા.

૩. પારો કાચો ટાંક ૨૧, નગોડનાં પાન ભેળાં વાટી ગોળા ૭ કરવી ગોળા સાંજ સવાર દેવી. પથ્થ ઉપર પ્રમાણે.

૪. કરકચનાં પાન મુઠી ૧ લમ્બ વાટી તથા ચાર દીવસ પાવું.

૫. રસસીંદુર ટાંક ૩, એલચી ટાંક ૩, તજ ટાંક ૩, જવત્રી ટાંક ૩ ને વાટી નાગરવેલના પાનમાં ગોળા ૧૪, દીવસ ૭ સુધી દેવી. અલુણું અન્ન ખાવું. ચાવલ મગની ખીચડી ખવરાવવી, પવનમાં ન રહેવું.

૬. પારો ટાંક ૫, હીંગજો ટાંક ૫, મરી ટાંક ૫, સુક્ષ્મ વાટીને બાજરાનો લોટ ટાંક ગોળ ટાંક ૫ માં ગોળા બાંધવી ગોળા ૧૪ કરવી પથ્થ ધઉંની રોટલી, ખાંડ.

૭. હીંગજો ટાંક ૨, બોદાર ટાંક ૨, મસ્તકી ટાંક ૨, હીરદક્ષણી ટાંક ૨, સીંદુર ટાંક ૨, રમીયાં ટાંક ૨, મીણુ ટાંક ૪, ગાયના ઘી સાથે ઉકાળી એકત કરી મલમ કરી ચાંદા ઉપર લગાડવું.

૮. બોદાર, ખાપરીયો, કનેર, થુથો, હીંગજો એ સમભાગ વાટી ઘીમાં મલમ કરી લગાડીએ.

૪૧૫ શ્રેઠાના દુઃખમાંથી લાલ પડે તેનો ઉપાય.

૧. બોરની જડ, બાવળ છાલ ઉકાળી એ ત્રણ દીવસ કોમળા કરાવીએ.

૨. હરડાં, બહેડાં, આમળાં કાંટાશેરીયો ઉકાળી કોમળા કરાવીએ.

૩. ઉના દુધથી કોમળા કરાવીએ.

૪. કાથો ખાખરાની જડમાં ઉકાળી કોમળા કરાવીએ.

૫. કુંભારના હાથની માટી ઘોઈ કોમળા કરાવીએ.

૬. બોરજડ, કાંટાશેરીયો, એ બન્ને ઉકાળી કોમળા કરાવીએ.

૪૧૬ મુખ ગંધાય તથા પાકે તેનો ઉપાય.

૧. કઠરાળ ટાંક ૧, જવખાર ટાંક ૧, ધુઅંસી ટાંક ૧, રસાંજન ટાંક ૧, સર્વ વાટી મુખમાં લગાડીએ.

૨. ગંગાજીલી, સેવંત્રાં ઘસી વાટી પાકાએ.

૩. સેવંત્રાં, રતાંજલી, એ ઘસી ખરડ કરાવીએ.

૪. ત્રોકડુ, વજ, મેથ, વાવડીંગ ચીત્રક, અતિવિપ ત્રીજે ભાગે હરડે ગોળ

લાકમે ભાગે વાટી ગોળા કરી મુખમાં રાખીએ.

૫. ખીજેરાનાં છોતરાં મુખમાં રાખીએ.

૪૧૭ મુખછાયાનો ઉપાય.

૧. ગપ્તક, કપુરકાચલી, કુંઠ, દારહગદર, સરસવ, તજ, પખડી, વડઅંકુર, કેશર ગોડા, મીંજ, જેડીમધને સમભાગે વાટી દહીંની તરથી ગોળા કરવી. પછી દહીંની રથી ગોળા મુખે લગાડવી.

૨. દાદમ છાલ મધમાં લેપ મુખથી છાયા જાય.

૩. પારો, સોહગી, લીંબુના રસથી શેલું શેલું લગાવીએ.

૪. થુથો, ખેરસાર, ચંદન, કપડછાણ કરી ગાયના ઘીમાં લગાવીએ.

૫. મરડાસીંગી લીંબુના રસમાં લગાવીએ.

૪૧૮ મોઢા ઉપર ખોલ થ ય છે તેનો ઉપાય

૧. સીંધવ, સરસવ, વજ એકત્ર કરી લગાવીએ.

૨. સીંખલના કાંટા વાટી ગાયના ઘીમાં મુખ ઉપર લેપન કરીએ.

૩. વજ, દલદર, ઘસી લેપ કરીએ.

૪. મીઠું ઝીણું વાટી દહીંની તરમાં લેપ કરવો.

૪૧૯ અજીણું થળ ઉપર અથવા શીળસ ઉપડે તેનો ઉપાય.

૧. માયાં, સોનાગેર, કાચા તેલમાં મરદન કરવું.

૨. મીઠું તેલ ટાંક ૧૦, ધુણુ ટાંક ૫ એકત્ર કરી મરદન કરવું.

૩. ધમાસો ટાંક ૪, મરી ટાંક ૪, સોનાગેર ટાંક ૪, પાણીમાં પાવો.

૪. ધમાસો, સોનાગેર, મરી, સમભાગ વાટી દીલે ચોપડવો.

૪૨૦ અથ ઉસરણી પ્રતિકાર.

૧. ગાયનું ઘી પાણીમાં મથી મલમ કરી લગાવીએ.
૨. નીલમળી ટાંક ૧, જીરૂ ટાંક ૨, સુંઠ ટાંક ૩, પાણીમાં વાટી ખરડ કરીએ.
૩. ઇન્ડનાં બીજ વાટી ખરડ કરીએ, દહીંની ખરડ કરીએ.

૪૨૧ દાદરનો ઉપાય.

૧. કરંજનો રસ ચોપડીએ.
૨. અશીષુ, પલાસ પાપડો, લીંબુનાં રસથી ઘસી લગાડવો.
૩. કેરકુપળી વાટી સામુથી લગાડીએ.
૪. કળીચુનો, લસણ કળી વાટી લગાડીએ.
૫. કોકમની મીંજી લીંબુ રસમાં લગાડીએ.
૬. નવસાર લીંબુ રસમાં લગાડીએ.

૪૨૨ ખસનો ઉપાય.

૧. પારો ટાંક ૪, ગંધક ટાંક ૪, માલવણુ આવચી શેર ૦૮ સીંદુર ટાંક ૪, એ ચારે એસડ ખારીક વાટી તેનો મલમ કરી લુણુ કરી તડકે એસાડીએ પછી ભેંસના છાણથી ઘસીને ખડ ઉતારવું. પછી ઉના પાણીથી અંગોળ કરવી એમ ત્રણ ચાર વાર લુણુ કરવું.

૨. દ્રાક્ષ, હરીયાલ, ગંધક, મણસીલ સમભાગ વાટી ઝીણું કરી માખણ નાખી થાલીમાં વાટકાથી મરદી મલમ કરી દીવસ ૩-૪ લગાડવો. અને તે વાટકાથી રગડીએ ખસ જાય.

૩. પારો ટાંક ૨, ગંધક ટાંક ૩, મોરથુથુ ટાંક ૨, નવસાર ટાંક ૩, ચણોદી ટાંક ૪ સીરપુરસ ટાંક ૧૫ બકાણુરસ ટાંક ૧૫, હીંગળો ટાંક ૧ કપડછાણુ કરી ખારું તેલ શેર ૦૧ નાખી સરીરે મરદન કરીએ સર્વ જાતની ખસ જતી રહે.

૪. ગંધક ટાંક ૧ નીલો થૂથો ટાંક ૧ સીંદુર ટાંક ૧ પારો ટાંક ૧ ચોખ ટાંક ૬ એ સર્વ વાટી તેલ શેર ૦૧ માં વાટીને તડકે એસાડી મરદન કરીએ. દીવસ ત્રણ ચાર કરવું.

૪૨૩ સી સાસરે રહે તેનો ઉપાય.

ભુંઠ વિષ્ટા, ખીલાડી વિષ્ટા, શ્વાન વિષ્ટા, સાંબલના કાંટા, એજડના કાંટા વાટી ચોનીએ ધૂપ દેવા.

સુવરની વિષ્ટા, ગંધક, સેખલના કાંટા વાટી ચોનીએ ધૂપ દેવો.
ભેંશના શૂંગના અંકુર રવિવારે ધૂપ દહીં અને કોટે માદળીયું બાંધીએ તો સાસરે જાય.

૪૨૪ નળ વધતા હોય. (વધરાવળ)

૧. હળદર ટાંક ૨, કપાશીયા ટાંક ૨, દેવદાર ટાંક ૨, એરડીયા ટાંક ૪, કુંદ ટાંક ૫ ગોઆનો આટો ટાંક ૬ સુવા, અસેળીયો, મેથી, વજ, રાષ, એળીયો, સીંધવ, એ સમાન ભાગ વાટી નળે પાટો બાંધીએ.

૨. મેથી, અસેળીયો, રાષ, હળદર, સીંધવ, કપૂરીયું સમભાગે વાટી લેપ કરવો તથા બાંધવી.

૩. હળદર, કંથેરજડ, દેવદાર, ઇંદ્રવારણી, આકમૂળ, ઇંગોરી મૂળ, શણમૂળ ઘસી લેપ કરવો.

૪. કાકચનાં મીંજ શેર ૭૧ લાવીને છોલ ઉતારી વાટી ટાંક ૧૧ પાણીમાં રોજ આપે તો વધરાવળ જાય.

૪૨૫ બંધેચની ગોળી.

૧. એખરો, ગોખર, નરગુંડી, સુંદ, સતાવરી પુષ્કરમૂળ, એ સમ માત્રા વાટી મધમાં ગોળી બેર પ્રમાણે ખાવી.

૨. બીનખસ, જયફળ, જવંત્રી, લવીંગ, અકલકરો, હીંગળો મીશ્રી અશીણુ, સમભાગ મધમાં ગોળી એક ઘડી એ પહેલાં લેવી. સ્તંભીત થાય.

૩. અકલકરો ટાંક ૧, અશીણુ ટાંક ૧, ખોડીજવાસી મૂલ ટાંક ૧, જયફળ ટાંક ૧, જવંત્રી ટાંક ૧૧ ત્રીકટ્ટુ ટાંક ૩, વિજ્યા ટાંક ૬, કબાખચીની ટાંક ૧૧, ધતુરાનાં બીજ ટાંક ૧, કણેરજડ છાલ ટાંક ૧૧, લવીંગ ટાંક ૧૧, તજ ટાંક ૧૧, હીંગળો ટાંક ૧૧, કપૂર મીણીયું ૧ સમુદ્ર શોષ ટાંક ૧, પોથીરસમાં વાટી ગોળી ચણીબેર પ્રમાણે બાંધવી સાંજે ગોળી ઉપર દુધ સાકર.

૪. અશીણુ ટાંક ૨, સોહગી ટાંક ૧, તેલીયું ટાંક ૧, જયફળ ટાંક ૧, જવંત્રી ટાંક ૧, વિજ્યારસના કુસુંભમાં ગોળી બેર બાંધીએ ગોળી ૪ ઘડીમાં ઘસી લીંગ લેપનથી સ્તંભન.

૪૨૬ ચીતરીના ઉપાય.

ગામુત્ર છાણમાં મસળી પછી દીવસ ૪ સ્નાન કરાવીએ. દેવદાર, લઘુનીત, ઘોલીલી, હલદર, માલવણ બાખચી, ભમરાની માટી, ધમાસો, એ સર્વે વાટી પેશાબમાં લગાડવું.

૪૨૭ આગરૂના ઉપાય

૧. એખરો ટાંક ચાર, મોથ ટાંક ૪, ધમાસો ટાંક ૪, જાયફળ ટાંક ૪, ખાવ-ળીયાની છાલ ટાંક ૪ કંકુના પાણીથી કોમળા કરાવવા.
૨. ત્રિક્ષ્ણા, જાયનાં પાન સુકાં, સમભાગ વાટી દીવસ ૩ તેના કવા-ચના કોમળા કરાવવા.
૩. ઘોળો સુરમો, છીપ, મોતીચુર, પરવાળાચુર, તપખીર, માયાં, એલચી, લીમજ દરડે, ખરાસકપુર વાલ ૪ સર્વ ઓસડ સમભાગ ચુરણુ કરી દાંતે ઘસીએ.
૪. મોરથૂથુ ટાંક ૧, અજમોદ ટાંક ૧, વાવડીંગ ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, વાટી ઘસીએ.
૫. સમુદ્રફીણુ, ત્રિક્ષ્ણાં, અરકુસો, કવાચ કરી કોમળા કરાવીએ તો આમરું અવાળુ મટે.
૫. મુળાના પાનમાં સોંધવ નાંખી ખવરાવવાથી માંસનું અજીરણુ જાય.
૬. એલચી, સોંધવ વાટી ટાઢા પાણીમાં દેવાથી કોળાનો ભાર જાય.

૪૨૮ દાંત-દાઢ દુખવાના ઉપાય.

૧. સુરોખાર ટાંક ૧, કપૂર ટાંક ૧, વાટીને દાઢ દુખે ત્યાં ભરવો.
૨. સોંધવ મરી વાટી દાંત દાઢે ઘસીએ.
૩. અજમા, વાવડીંગ, મીઠું શેર ના ત્રણે વાટી દાંતે દઢએ.
૪. મરી, વાવડીંગ, કાચલુણુ ટાંક ૧ સંધવ ટાંક ૧ લોહચૂર ટાંક ૧ નાળાયેર ચુર ટાંક ૧, ખીડલુણુ ટાંક ૧ વજ્રહંતી, અઘેડો વડવાઇના રસમાં ગોળા કરવી. તે ગોળા મુખમાં રાખવી.

૪૨૯ મરી કરવાનાં ઓસડ.

હીરાકશી, મોટી દરડે, આમળાં, કાથો સફેદ, મોરથૂથુ, કુઠ, ફટકડી, લોધર લોહ-ચુર, દાડિમજાલ, દરડાં, કપૂર, માયાં સમ માત્રા ઔષધ વાટી કાંટા શેરીયાનાં પાન સૂકવી વાટી દાંતે ઘસીએ તો દાંત વજ્ર જેવા થાય.

૪૩૦ આંખના ઉપાય.

૧. દરડેનાં મીંજ ૨૪, પીપરીના કણુ ૧૬, મીંજ જેવડા, છાલ ઉતારેલ મરી, ના કણુ ૨૦, નીલીયું ખાપરીયું ટાંક ૧, કપુર વાલ ૧ એ સર્વ વાટી ચાણી મધ ધાલી વાટવું તે ઠામમાં ભરી રાખવું અને આંખમાં અંજન કરવું. નેત્રના બધા રોગ જાય.

૨. શંખનાભી, કુંઠ, મણુશીક, હરડે મીંજ, બહેડાંમીંજ, પીપર, વજ, મરી, મીણીયું કપૂર, ચીમેડ, મોતીચૂર, સરવ વાટી ચાળી મધને બકરીના દુધમાં ગોળી કરવી. ને આંખે અંજન કરવું.

૩. પાંચ પીપર, સાત મરી, અગીયાર હરડે, બાર કલીયા, તુલસીનો રસ આંખમાં આંજવાં

૪. લવીંગ તેજમાં આંજવું.

૫. મોરચુથુ ટાંક ૩, ફટકડી પુલ્લાવેલ ટાંક ૩, ખાપરીયું ટાંક ૩, સાકર ટાંક ૧૮ બકરીનાં દુધમાં ત્રણ દીવસ વાટી ગોળી કરવી ને આંખે અંજન કરવું.

૬. કુકડાની વિષ્ટા, પોપટની વિષ્ટા, હળદર વાટી લીંબુના રસમાં આંખે આંજવાથી ફૂલું જાય.

૭. ખેડેલ ખેતરના ઇંગોરીયાની જડ, મધમાં આંજીએ તો માણુસનું તથા ઢોરનું ફૂલું જાય.

૮. લેંસના કાનનો મેલ, આંખે આંજવાથી રતાંધળો મટે.

૯. મોરચુથુ ટાંક ૩, લોધર ટાંક ૩, હીરાબોળ, ઘોળી ફટકડી, ફૂટ ખુરા ખાંડ ટાંક ૫ સીંધવ ટાંક ૨, પાતળો ખાપરીયો ટાંક ૧૥ એ સર્વ વાટી લીંબુના રસમાં ગોળી કરવી ફૂલું જાય.

૧૦. બહેડામીંજ પાણીમાં ધસી આંખે આંજીએ અથવા મધમાં આંજીએ તો રતાંધળો મટે.

૪૩૧ હરસનો ઉપાય.

લીંબોળીનું માંહેલું બીજ, કપાશીયાનું માંહેલું બીજ, ગકાનલોમડીનું માંહેલું બીજ નસોતર સમભાગ લઈ ટાટા પાણીમાં પીસી તેમાં જવડી ગોળી કરવી હર્શનું જોર હોય ત્યારે એક ગોળી સવાર સાંજ ખાઈ લેવી.

૪૩૨ ખરજવાનું ઓસડ.

બાજરો વાટવો, મોરચુથુ વાલ ૧, કારેડની દાળ ભેગાં વાટીને પાટો બાંધવો.

૪૩૩ ઉધરસનું ઓસડ.

ખજુર શેર ૧૥ સુંઠ ઘૂટા ૧૥, લવીંગ ઘૂટા ૧૥ હળદર ઘૂટા ૧૥ મરી ઘૂટા ૧૥ અશીલુ ઘૂટા ૧૥ ભેળાં કરી વાટી બેની ગોળી કરી એક ગોળી સવારે અને એક ગોળી સાંજે દેવી.

૪૩૪ આમરાનું ઓસડ.

કુતરાનું નરગ, માણસનું હાડકું, ખાળી માંહે ગાયનું ઘી નાંખી મલમ ચોપડવો.

૪૩૫ ઉધરસ.

અજમો લઘ તેમાં ઘોરનાં ડાંડાં ભરવાં તેમાં કેશર અપીણુ નાખવું.

૪૩૬ પેશાબ બંધ થાય.

જલભાંગરો અને માણસનાં હાડકાં.

ધરકો—ખારો ઘઉંના લોટની આછ.

ખરોલ—નાળીયેરના ગોટામાં અંદરજવ, કાલીજીરી, ઘોળાંતીખાં, પીપરીમુળના મઠોડા, લીંડીપીપર, સંચળ, ડગલી દહ લીંબડાને તેમાં ગોટો નાંખવો.

કોલેરા—ભોરીંગણીના મુળને વાટી માંહે રાત્રી ફંગળી નાંખી પાવું.

૪૩૭ આંખનો ઉપાય.

આંખ દુખતી હોય તો દારૂડીનો રસ આળુઆળુ ચોપડવો તો આંખ દુખતી મટે.

૪૩૮ ધાતુ ક્ષીણતા ઊપર.

૧. ધાતુક્ષીણતા ઊપર એખરો ટાંક ૧, ગોખરૂ ટાંક ૧, નરમંડી ટાંક ૧, સુંઠ ટાંક ૧ શતાવરી ટાંક ૧, મુસળી ટાંક ૧, સર્વનું ચૂરણ કરી મધધૂત સરખે ભાગે મેળવી ઉપરના ભુકામાં મસુંખીના ચણા જેવડી ગોળી કરવી. દીન ૭ દુધમાં ખાવી.

૪૩૯ દમ ઊપર.

અંધેડો, ગધેરાનાં માંજર, તોલા ૪ તથા લીંડીપીપર તોલો ૦૧ માંજર શેકવા અને લીંડીપીપરનું ચૂરણ એ એઉનું ચૂણું મધમાં ચાટવું.

૪૪૦ ઝાડા ઊપર.

મોચરસ રૂપીયા ૦૧ ભાર, ખાદીયાન રૂપીયા ૦૧ ભાર અજમોદ રૂ. ૦૧ ભાર વરીયાળી રૂ. ૦૧ ભાર સાકર રૂ. ૦૧ ભાર ચૂરણ કરી અપીણના કસુંબા સાથે ગોળી વાળવી. પરેજી તેલ, મરચું, ખટાશ, ખાંડ.

૪૪૧ છાસીયો પ્રમેહ.

આંખનાં તથા હૃદયના સમભાગે મધમાં ભેળવી ચાટવું.

૪૪૨ વીર્ય ઉપર.

ગોધમની પરસોદી શેર ૦૧ તથા મીઠું કીરમાણી શેર ૦૧ એ વસ્તુની રાટલી આકડાના દુધમાં બાંધી કરવી તે દેવતામાં શેકવી. તેનો ભુકો કરી ગોળા જુના ગોળમાં ચણીયા ભોળ જેવડી વાળવી. ત્રણ ત્રણ દિવસે ખાવી.

૪૪૩ બંધેચ.

જાયફળ રૂ. ૧ ભાર, મળોનું સત્તર રૂ. ૧ ભાર, અરીણ રૂ. ૧ ભાર, કઉચાં રૂ. ૧ ભાર, જાવંત્રી રૂ. ૧ ભાર, અજમે રૂ. ૧ ભાર, કેસર રૂ. ૧ ભાર, ભાંગરો રૂ. ૧ ભાર, ધરપંદન રૂ. ૧ ભાર, ભાંગ રૂ. ૧ ભાર, ઝોટીંગણ રૂ. ૧ ભાર, કસ્તુરી રૂ. ૧ ભાર, ગોખર રૂ. ૧ ભાર, બલખીજ રૂ. ૧ ભાર, લવીંગ રૂ. ૧ ભાર, ચૂર્ણ કરી મધમાં ગોળા દીન ૧૪ ની કરવી. ગોળા નાનાં બેર જેવડી કરવી. ઉપર ભેંસનું દુધ શેર ૧ સાકર નાંખી પીવું. પરેજી તેજ, મરચું, ખટાશ, ખાંડ.

૪૪૪ પ્રમેહ.

કપાશીયા ટાંક ૨૦૦ તથા સાકર ટાંક ૨૦૦ એ બેનું ચૂર્ણ કરી ગાયના દુધમાં ઉકાળી શેર અરધમાં પીવું.

(ઉપાય બીજો)

જીંદ ટાંક ૪, સાકર ટાંક ૪, સુરોખાર ટાંક ૧, દીન ત્રણ સુધી ગાયના દહીંમાં પીવું. તેથી પીતનો પ્રમેહ જાય છે.

(ઉપાય ત્રીજો)

એથી ટાંક ૫ રાત્રે પલાળી રાખવી. સવારમાં મધમાં ભેળવી ખાવાથી વાયુનો પ્રમેહ જાય.

(ઉપાય ચોથો)

ત્રેંદીતો રસ શેર ૦૧ તથા ખાંડ શેર ૦૧ દીન ૩ ત્રણ પીધે સર્વ જાતનો પ્રમેહ જાય.

૪૪૫ જવરમાં હીંબકો.

વાવડીંગ, પીપરીમૂળ, કમળકાકડી, કરીયાતું સર્વે સરખે ભાગે પાણીમાં ગોળી કરી ખાવાથી મટે.

૪૪૬ સન્નિપાત.

મરી, જીરું, ગોળમાં ગોળી કરી ખવરાવવી.

૪૪૭ ખસ.

(૧) ધૂપેલ તેલમાં ફેડવાનો દારનો જુકો કરી ભેળવી ચોપડવો.

(૨) આકડાનું દૂધ સૌર ન લાવી તેમાં ચોખા મુઠી એક નાંખી દીન બે સપ્તી પલાળી રાખવા. પછી તે ચોખાને કાઢી લુહીને ઘીમાં વાટવા ને તે ચોખાવાળું ઘી મસળવું.

૪૪૮ ગઢીયા તાવ ઉપર.

ખાંડ, ધાણા, મરી, બાંગ સરખે વજન ચુરણ કરવું તેમાં ગેર રતી તથા નાંખી ઉના પાણી સાથે ફાફી કરવાથી મટશે.

૪૪૯ બાધર ઉપર.

મંધક શ. ૧ બાર, કાંતાકુતુ નંગ ૨૫ લીંબુના રસમાં વારી ચોપડવું.

૪૫૦ પરમેહ ભત ૧૮ ઉપર.

ટંકણખાર ટાંક રાા નું ડુલું કરી તેનો જુકો કરી ખાંડ ટાંક ૫ ભેળવી કુલ ટાંક સાડાસાતનો સુમાર થયો તે જુકામાંથી ટાંક રાા ઠંડા પાણી સાથે ફાફી કરવી.

૪૫૧ ઝાડો.

ઉમતું જીરું, રાળ, ખાંડ, સમભાગે ફાફી લેવાથી લોહીજળસ ઝાડો જાય.

ખીલીનો ગરબ, પધસા ૧ બાર. કાઠંબડી પધસા ૧ બાર, સાકર પધસા ૧ બાર ચુરણ કરી થંડા પાણી સાથે ફાફી આપવી.

૧૨ આંકડી ઉપર.

હીંગ પુલ્લ કરી ઠંડા પાણીથી ખાવી તેથી મટે.

૫૩ મરદાઈ ઉપર.

જવંત્રી ટાંક ૧, તથા પારો ટાંક ૧, અરધ મારીને સાંઘરાના રસમાં મારવો. બન્ને એકઠાં કરી ખરલ મધ્યે ઘુંટી ૪ રતી પાનના રસ સાથે ગોળી વટાણા જેવડી વી. પાનમાં રાતે એક ખાઇ ઉપર દુધ શેર ૧ પીવું.

૫૪ આંકડીનો બીજો પ્રકાર—

અંદરજવ ટાંક ૦૧, કાકચીયો ટાંક ૦૧, શેકેલી હીંગ ટાંક ૦૧ મેળવી ટાઢા પાણી સાથે ફાકી કરવાથી મટે.

૪૫૫ સ્ત્રીરોગ પ્રદર્શન વા ગરમીની ધાત વહેતી હોય તો.

લવીંગ, સમદર ફળ, સરખે ભાગે કોરા જુકાની પોટલી કરી ધૂપેલ તેલમાં બોળી ઉપાડાવવાથી મટે.

૪૫૬ સંકોચન ઉપર.

માયાં તથા કટકડી સરખે ભાગે લલ પોટલી કરી ઉપાડવી.

યોનીમાં ચળ હોય તો કપુર, ટંકજુખાર પુલાવી સરખા ભાગે પોટલી કરી ઉપાડાવવી.

૪૫૭ રજોદર્શન ન થતું હોય તો.

તલનો ઉકાળો કરી તેમાં ગોળ નાંખી પાવો. કડવાં ઇન્દ્રવાણીનાં મૂળ યોનીમાં રાખવાં પીપળો તથા આંબલીની છાલ પાણીમાં ઘસી જાડી કરી ચાટવી તેથી રજોદર્શન થાય.

૪૫૮ ગર્ભપાત ઉપર.

કડવાં ઇન્દ્રવાણીનાં ફળ માખણમાં ખાવાં.

૪૫૯ સંકોચ ધરકી.

માયાં, તુરી, ફટકડી, રાજ, કપીલો, કાથો, પડવાસ, અને અરણીના રસ સાથે ગોળા બેર જેવડી કરી મધમાં ચોપડી ઉપાડવી.

૪૬૦ સંકોચ ધરકી.

માયુંફળ, મેંદી, ફટકડી, કપૂર સમભાગે પોટલી કરી ઉપાડવી. સળી ન સંચરે.

૪૬૧ ઋતુ આવવાનો બીજો ઉપાય.

રાયણનાં મીંજ ટાંક ૧૧, એળાચો ટાંક ૧૧, જળમાં બેર જેટલી ગોળા રાખવાથી આવે.

બોળ ટાંક ૩, ફટકડી ટાંક ૧૧, તીલભસ્મ તોલા ૫ ની ગોળા કરી ઉપડાવવી ઉપર ઉતું પાણી પીવું તેથી આવે.

૪૬૨ પારો મારવાની રીત.

કડવી તુંબડી લઈ તેની ડગરી કાઢી પારો તોલો ૧ માંડી નાંખી ડગરી ટાંકી કપડછાણ કરી ને આઠવાર અગ્નિ દેવી. વળતી ટાડું પડે કાઢીને તે પારો શુદ્ધ કરેલો જેમ જોઈએ તેમ વાપરવો.

૪૬૩ હરતાલ મારવાની વિધી.

મરણીના ફળના રસમાં ગોળા કરી કાચલાની અગ્નિ માટીથી કપડછાણ કરીને દેવી. તેથી મરે.

૪૬૪ અજમાનાં ફૂલ બનાવવાની રીત.

અજમો શેર બે સાફ કરી કાળા માટીનું હાંડલું લઈ તેમાં નાંખી ઘુમટવળે કાગળ માંથે બાંધવો તળે ઘીની કસ જેવી વાટ દઢ પાંચ કલાક તાપ દેવો તેથી ફૂલ બનશે.

૪૬૫ વાયુ થાય તે ઉપર.

પીપળામળ, પીપર, કાકડાસીંગ, અકલગરો, લવિંગ, તજ, મધ, એ જણસ ૬ ને વાટી મધમાં ચટાડવી.

૬૬ આંખ દુખતી હોય ને રતાશ ન મટતી હોય તે ઉપર.

રસવંતી, ગોપીચંદન, કટકડી દરેક વાલ બબે ભેવાં. કટકડીને પુલાવી વાટી યોગ કરવો.

૬૭ સુવારોગ ઉપર.

લંગરીયા ખાખરાનું મૂળ, બેડી ભોયરીંગણીનું મૂળ, ઉબી ભોયરીંગણીનું મૂળ રણીનું મૂળ, ખીલીનું મૂળ, એરંડાનું મૂળ, પીલુડીનું મૂળ, ને પીપલી મૂળ વાટી મેળવી પયોગ કરવો.

૬૮ મૂકરોગ—

શ્વાસકુદારનું અંબન કરવાથી તથા સુંધવાથી શન્ય હોય તે બવાબ દે છે.

૬૯ પ્રમેહ

૧. હરડે, ગોખડ, ગરમાળો, પાપાણુભેદ, ધમાસો, ધાણા, વરીમારી, પીતપાપડો, શાખ, કડુ એખરાનું મૂળ, જેડીમધ તેનો કવાથ સાકરમાં પાવો.

૨. સીંદુર, બોદાર, લવીંગ, પીળાકાડીનો ચુનો દરેક રૂ. ૧ બાર મોરચુથુ રૂ. ૦૮ માર, લીંચુના રસમાં ગોળી ચણાપુર કરવી.

૪૭૦ મસાનો ઉપાય

કાથો, વારો, કાળીમરી પાણી સાથે વાટી મસા ઉપર ચોપડવું.

૪૭૧ વિસ્ત્રોટક.

દાડિમની છાલ રૂ. ૨ બાર, બોદાર રૂ. ૨ બાર ગોળમાં ગોળી ચણીયા બોર જેવડી કરી સવાર સાંજ ખાવી.

૪૭૨ પ્રદર ઉપર.

વડગુંદાનાં પાત્રાં ચોખાના પાણીમાં પાવાં.

૪૭૩ હડકાયાં કુતરાં વગેરેના વિષ ઉપર.

૧. આકડાનું દુધ, તેલ, ગોળ એ ત્રણની ગોળી ખાવી.

૨. કુળનો રસ પાવ તો સર્પ વિષ બચ.

૪૭૪ વાળો.

ઉંદરની લીંડી, તથા લસણ ઘોડાના મુત્ર સાથે ખાંધે તો વાળો જાય.

૪૭૫ પ્રમેહ ઉપર.

જવાસાનોજીકા દાંક ૨-૩ મધમાં ચાટવાથી પ્રમેહ જાય.

૪૭૬ કાનમાંથી પડે વહેતું હાય તે ઉપર.

ધતુરાનાં બી ૩. ૫ ભાર તેલ શેર ૧૧ માં ઉકાળી કાનમાં ટીપાં નાંખવાં તથા મરેલ મોરના પગ તેલમાં ઉકાળી તે તેલ કાનમાં નાંખવું.

૪૭૭ સર્પ પ્રમેહ ઉપર.

ઘ્રેનો રક્ત તથા જીરૂ પાવું.

૪૭૮ દમ ઉપર.

આસોંદરાનું મુળ ધસીને પાવું.

૪૭૯ ખરજવું.

ઘેણના નખ બાળી તેની રાખ ગાયના ઘીમાં કાલથી ચોપડવી.

૪૮૦ સર્પ તથા અફીણના ઝેર ઉપર.

અરીઠા પાણીમાં પાચે તો સર્પ તથા અફીણનું ઝેર ઉતરે.

૪૮૧ રક્ત બંધ કરવા ઉપર.

આસુપાલાની જાલને ખાંડી તેને દુધ તથા પાણીમાં ઉકાળી તે પાણી બળી જતાં દુધજ બાકી રહે ત્યારે ઠંડુ પાડી પીવું.

૪૮૨ વીંછીની દવા.

લાકર એમોનીયા ઉપયોગી છે.

૪૮૩ સ્તનપાકે ઉપર.

જેને થાન પાક્યું હોય તેને સાફ અશીષ અને કપૂરનો મલમ કરી તેને ત્રણ ચાર પટ્ટી લગાડવી. ગરમ પાણીથી ઘોવાનું રાખવું.

૪૮૪ વધરાવળ.

મહુડાને વાટી નરમ લોટની કથુક માફક કરી રોટલો કરવો તેના ઉપર સાબર-શીંગ ને સુંઠ ધસીને ગરમ કરીને ચોપડવાં ને તે સુકાય એટલે તેના ઉપર તે રોટલો બાંધવો ત્રણ દિવસ તે પ્રમાણે કરવું ને બ્યારે ખુબ્લી આવે ત્યારે તેના ઉપર માખણ અગર ઘી ફીણીને ચોપડવું.

૪૮૫ ખરજવાનો ઇલાજ.

મધેડાના લીંડાનો ચુવો પાડીને ચોપડવો. અને કારબોલીક સાબુથી ઘોવું. તેમ કરવાથી સાફ થાય છે.

૪૮૬ ઘા અગર શસ્ત્રના ઘા ઉપર.

જે માણસને ઘા અથવા શસ્ત્ર હથીયાર લાગવાથી જે લોહી નીકળી આવે ત્યાં તેટલું લોહી નીકળવું હોય પણ તેના ઉપર રાજન વાટી દબાવવાથી તુરત બંધ થાય છે ને તેનાથીજ સાફ પણ થાય છે.

૪૮૭ વાયુ ઉપર.

છોવારી ખારેકને દુધમાં પલાળી તેમાં પીપરમોલી વાટીને ચાળી તેમાં ભરવી. પછી મોટું બંધ કરીને તેને ઘીમાં તળવી. તે આપવાથી તરત આરામ થાય.

૪૮૮ કફ અગર ક્ષયવાળાને.

કાંસાની તરી થાનમાં અગર ઘીમાં આપવી. ચોખાપુર ખાવી. દીવસમાં ત્રણ ચાર વખતથી વધુ નહીં આપવી. ઉપર પરેજમાં સોપારી, તેલ, મરચું, ખટાસ, સીસંગ બંધ.

૪૮૯ હઠકાયા કુતરા ઉપર.

કુતરે કરડે કે તુરતજ તેને મીંઢીયાવળના પાંદડાનો રસ કાઢીને ના શેરથી પોણા-શેર સુધી પાવો. તેનાથી એકદમ જૂલાબ લાગી જીવડાની કાચળા બહાર આવી જશે. ન આવે તો તે મરણ પામશે એમ સમજવું.

૪૯૦ હલદીપાક.

હલદર સુકીનો પાક કરીને શીકા ચહેરાવાળાને તે ગાયના મુત્રમાં શોધીને રોજ રૂપીયા ૨ ભાર ખવરાવવો. ઉપર શેર ૧૦ થી શેર ૧ સુધી દુધ પાવું તો તેને ત્રાંચુ ખવરાવ્યા જેવો ગુણ કરશે પણ તેની પરેજ એ છે જે વિષય, મરચું, હીંગ, તેલ, સોપારી, અને બીડીની સાફ મનાઈ છે. તે એક માસ અગર પંદર દિવસ ખાવું.

૪૯૧ વીજ્યા ચૂરણ.

બદામનાં મીંજ ૩. ૫ ભાર, મરી ૩. ૨૦ ભાર, શાહજીં ૨૦ ભાર, જીં ૩. ૨૦ ભાર, ગુલાબનાં ફૂલ ૩. ૨૦ ભાર, સોનામુખી ૩. ૨૦ ભાર, સીંધવ ૩. ૫ ભાર, હીંગ ૩. ૧ ભાર, હીમજ ૩. ૨૦ ભાર, ને ભાંગ શેર ૧૦ તેમાં ભાંગને બાપી ઘોષ સર્વેને ઘીમાં તળી ચૂરણ કરી આપવું. તે ચૂરણ જઠરાગ્નિ દીપન કરી દસ્ત સાફ લાવી પેટ સાફ રાખી લોહી સ્વધારે છે.

૪૯૨ દાઝવા ઉપરના ખાસ ઉપાય.

દાઝથી સળગ્યો હોય તો અગર બીજા ગમે તે કારણથી સળગ્યો હોય-દાઝ્યો હોય અમુક અવયવ દાઝ્યો હોય કે આખા શરીરમાં દાઝ્યો હોય પણ તુરતાત જ કરીનું લોહી દાઝેલા ભાગ ઉપર લગાડી દેવું. આખા શરીરે દાઝી ગયેલ હોય તો આખું જકડું મારી લોહીથી તળખેણ કરી દેવો—લોહીથી નવરાવવો. એથી બળત્રા તુરતજ બંધ થશે અને દાઝ જતાં સુધી ઉપદ્રવ શાંત થશે.

જકડું ન મળે તો ગમે તે જાનવર મળે તો તે પછી છેવટ માણસનું લોહી (આંત્રણ) કાપીને પણ લગાડી દેવું. એક વખત લગાડવાથીજ ફલ-લાભ થાય છે છતાં વારંવાર લગાડવાથી વિશેષ ફલ થાય. એટલે બીજાકુલ બળત્રા ન થાય એ સાધ્યજ છે. દાઝે કે તુરત આ ઉપાય કરવાનો છે. છતાં ગમે ત્યારે એટલે કલાકો અને દિવસો વીતી ગયા પછી પણ જ્યારે આ ઉપાય કરવામાં આવે છે ત્યારે અચૂક ફાયદો થાય છે. એમ જીવજીવીકોનાં પણ ઉપર અજમાવેલ આ પ્રયોગ છે. એટલે સમ્યક પ્રકારે રૂઝ આવી જાય છે. અને દાઝવાથી થયેલી કાઈપણ જાતની હાનિથી સદૈવ માટે મુક્ત થઈ જાય છે.

૪૯૩ દાઝવા ઉપરનો બીજો પ્રયોગ.

સરેશ હાપખાનામાં અને સુતાર વગેરેના કામમાં આવે છે, તેનો મલમ પણ શ્રેષ્ઠ છે.

૪૯૪ શ્વેત પ્રદર અથવા દ્યૂકોરીયા:—

નાગકંસર, પા ભાર, કંકોલ પા તોલો, સાકર અડધો તોલો-સવાર સાંજને માટે ઉપરનો ડોઝ છે દુધ કે પાણી સાથે તેમજ ઘી-માખણમાં પણ અપાય. આજ દવા રક્તાર્શ-વાળાને પણ એજ અનુપાનમાં આપવાથી ફાયદો થાય છે. તેમજ અપરમાર એટલે વાયુ-વાળાને પણ એજ અનુપાનમાં અપાય છે. વધારામાં આમળાનો રસ દેવો.

૪૯૫ રક્તપ્રદર તથા પીડીતાર્તવ.

પીડીતાર્તવવાળી બાઈને છોટે બેસવા પહેલાં એરંડીયું દુધમાં અપાય તો પીડા થાય નહિ. અથવા પીડીતાર્તવવાળીને નીચે લખેલી દવા આપવી.

એરીયો, તજ, કકુ, જેઠીમધ, સમજાગે લઘુ વાલ વાલની ગોળી-પાણીમાં-આર્તવ આવવાની પહેલાં બે દિવસ અગાઉ બગે ગોળી સવાર સાંજ ગરમ પાણીમાં આપવી. અટકાવ પછી ન આપવી. આથી અટકાવ સાફ આવશે.

૪૯૬ રક્તપ્રદર:—

સરસડાના પાંદડાં અડધા રા. ભાર, અને એક વાલ કાગડી એલચીના દાણા અને બે તોલા સાકર-ભાંગની પેઠે પાણીમાં વાટી માળીને પાછ દેવું. આ એક ડોઝ અથવા માત્રા થઈ. એવા સવાર સાંજ બે ડોઝ દેવા. બે ચાર રોજમાં ફાયદો થશે.

૪૯૭ રજસ્વલા બીલકુલ ન થાય તેનો ઉપાય.

(Monthly course બીલકુલ આવેજ નહિ.)

(૧) શણુના કોથળાને બાળી નાખવો. પછી તેની રાખને કપડાણુ કરી શીશી-માં ભરી મૂકવી. પછી અટકાવવાળી સ્ત્રીને અડધો તોલો ભરમ બે તોલા હાસમાં સવારે પાછ દેવી. અને એજ પ્રમાણે અડધાભાર રાત્રે સુતી વખતે દેવી. અટકાવના ચાર દિવસ આ રીતે દેવી એમ બેત્રણ અટકાવ સૂધી આપવી. તો અટકાવ-રજસ્વલાપણું બંધ થશે.

(૨) આ દવા રક્તપીત પર પણ ચાલે છે.

(૩) રત્નસ્વસ્થાપણું પાછું લાવવું હોય તો તેના વારણની દવા 'લોહ રસામન' નામની દવા-જે પ્રસિદ્ધ છે 'ભાવ પ્રકાશ' ગ્રંથમાં જેનો પાઠ છે તે દવા છે.

૪૬૮ વિનયા ચૂર્ણ—

ખદામના મીંજ તોલા ૫, શુંહ તોલા અઢી, પીપર તોલા અઢી, મરી તોલા અઢી, શાદજીર તોલા અઢી, જીર તોલા અઢી, ગુલાબના પુલ તોલા અઢી, સોનામુખી તોલા અઢી, સીંધવ તોલા ૫, હીંગ તોલો ૧, હીમજ તોલા અઢી, શુષ્ક ભાંગ શેર અડધ, (એટલે ૨૦ તોલા) વીધી—તેમાં ભાંગને પ્રથમ ખાશી-ઘોષ-સર્વેને ઘીમાં તળી ચુરણ કરવું. પછી અડધા રા. ભાર સુધી પાવી. જેમ જેને માફક આવે તેમ ખાવું શરીર કાંટામાં રાખે-મગજ ખુશી રાખે-દરત સાફ લાવે અને લોહી સૂધારે. તેમજ ઇશકીએને ઇશકમાં મળ આવે. ઉપલી દવામાં હીમજ ખાદ એટલે નથી, હીંગ નથી, પીસ્તાં તોલા અઢી વધારે છે. ભાંગ ૨૦ તોલાને બદલે ૪૦ તોલા છે. પાઠાંતર—ગુલાબની કરી તોલા ૫, સોનામુખી તોલા ૫.

૪૬૯ પ્રદરની દવા—

(૧) હરડાની છાલ, ખેડાની છાલ, આમળાની છાલ, ભાંગ, પદાણી લોધર, મેથી દુધેલી, દાડમની છાલ, બધાં સરખે ભાગે લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને અરણીના રસની ભાવના આપવી. ગોળા ચણા જેવડી કરવી. રાત્રિ વખતે પ્રવેશ કરાવવી. સવારે ત્રીફળાના કવાચથી પ્રક્ષાલન કરાવવું.

(૨) કપાસીયાના મીંજ, ખાવળીયાના પરડીયા સુકા, બન્ને વસ્તુ સરખે ભાગે લઈ વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરીને તેની અરણીના રસમાં ગોળા કરી ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ લેવો.

(૩) ગરમ પ્રકૃતિ માટે—રસવન્ની, પડવાશ, પાશાણુ લેદ, દાડમના મીંજ સરખે વળને લઈ ખરલમાં નાંખી ઘુંટી-સુકવી વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરી જુના ગોળમાં ગોળા વાળવી. અને તેનો પણ ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો. અમારા ધારવા પ્રમાણે આ ત્રણે પ્રકારની ગોળા પ્રકૃતિ જોઈને ખવરાવવામાં આવે તો પણ કાંઈ અડચણ નથી—બધકે ફાયદોજ છે. અને રક્ત-પ્રદર, શ્વેત પ્રદર તેમજ હરસ વીગેરે લોહીયાળ રોગમાં પણ આનો ઉપયોગ સમજીને લેવામાં આવે તો ફાયદો થાય છે. કોઈ કોઈ સ્ત્રીને ગોળા રાખવાથી અથવા ખાવાથી વિશેષ શરદી જેવું જણાઈ જાય તો શરાબના પોતાનો ઉપયોગ કરવો.

૫૦૦ કરોલીયા:—

(૧) મનઃશીલનો લેપ, હરતાલનો લેપ, તથા રોટલાની બાબ, તલનો ખોળ—
પ્રત્યેક માલીસ કરવાથી જુના પથ્થુ કરોલીયા તુરતજ નાશુદ થાય છે.

(૨) મુળાના પાકેલાં પીળાં પાનના રસમાં કુવાડીયાનાં બીનો બારીક જુકા મેળવી
તેના કંકત ત્રણજ ખરડ કરવાથી અને ચોપડી એક કલાક તડકે રહેવાથી તે રોગનો સદંતર
નાશ થાય છે. પછી ચાહે તો ગરમ કે ઠંડા પાણીથી નાહી લેવું.

૫૦૧ મરડો—

સુંઠ તોલો ૧, જાયફળ તોલો ૧, ફેસર તોલો ૧, અરીણ તોલો ૧, અડાયા
છાણાની રાખ તોલો ૪, ઉપરના વસાણાનું ચુર્ણ બનાવી વાલથી બે વાલ સુધી ઠંડા
પાણીમાં લે તો ત્રણ દિવસમાં ગમે તેવો મરડો થયો હોય તોપણ મટી જાય છે. અને લોહીના
મરડા ઉપર તો સારી અસર કરે છે.

આ દવા લેતા પહેલાં શરૂઆતમાં એરંડીયા તેલનો જીલાખ લઇ પછી દવા શરૂ
કરવાથી ચમત્કારીક અસર થશે.

૫૦૨ ધાતુસ્ત્રાવ અથવા શુક્ર પ્રમેહ—(વૈદ્ય સ્વીશંકર)

શામ તુલસીનાં માંજર ડબલ ગોળની બંને બાનીબારની ગોળા કરવી પહેલે દિવસે
એક ગોળા સવારે તથા એક ગોળા સાંજે દેવી. પછી દરરોજ બંને ગોળા વધારતે જવી.
તે લગભગ સાત ગોળા સુધી સવાર સાંજ મળી ચૌદ ગોળા સુધી વધવું પછી વિલોમ ક્રમે
ઉતરવું. પરંતુ— કાળું પતકાઈ ન આવું. બાકી બધું ખાવાની છૂટ. આ દવા—જેને ઇંગ્રેજીમાં
સ્પરમેટોરીયા કહે છે તેના પણ કામની છે.

૫૦૩ વિસ્ફોટક તથા શ્રેઠાનો ઉપાય.

ફેશર, કાથો, અકલકરો, હીંગળો, ચીણીયો કપુર, ચિત્રો, જાયફળ, જવંત્રી,
બીલામાં લીધુના રસમાં બેર જેવડી ગોળા દહીમાં દેવી. તેલ, મરચું વરજીત. પથ્થ પાળવું.

૫૦૪ રેચની ગોળા.

સુંઠ તોલો ૧૦, મરી તોલો ૧૦ કાચકાનાં મીંજ તો ૧૦ નેપાળો તોલો ૧૦ ની
ચુટીકા બનાવી ઉજી જળમાં આપવી.

૫૦૫ ભગંદરનો ઉપાય.

મનુષ્યનાં અસ્થિ તો. ૨, મરઘીના ઈંડાનાં ફેતરાં તોલો ૧, રસકપુર તોલો ૦૧, હીંગળો તો. ૦૧, ઘાપાણુ તો. ૧, બોદાર તોલો ૧, કલીસફેતો તોલો ૧. રાજ તોલો ૧, મીણુ તોલો ૪, મસ્તકી તો. ૧, ગાયનું ઘી તો. ૧, મલમ કરી લગાડવું.

૫૦૬ અંડવૃદ્ધિ.

કુકડાના ઈંડાનાં ફેતરાં શેર ૦૧, તમાકુ શેર ૦૧, અતિવિષની કળી નવટાંક વાટી પટી કરવી.

૫૦૭ ચાંદી ઉપર મલમ.

૧ હીંગળો, ગંધક, રાજ, પારો, મોરચુથુ, સીંદુર, બોદાર, અશીણુ, ખાપરીયું આનો ઘીમાં મલમ કરવો.

૨ હીંગળો, હીરાદખણુ, રાજ, મસ્તકી બોદાર, અળસીયું તેલ શેર ૦૧ તે ધુતી ચોપડવાથી ચાંદી જાય છે.

૫૦૮ વિસ્ફોટક ઉપર ગોળી.

સોમલ, એલચી, ઘોળો કાચો, અને લપખીર બરાબર લઈ તાંદલજના રસમાં ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

૫૦૯ વીંછીનો ઉપાય.

કાળા ધતુરાનાં પાન, રાધ તથા મેથી એ ત્રણ વાનાં સરખે હીસે લઈ ખાંડી ચાળી રાખી મેલવું પછી કોઈને વીંછી કરડે ત્યારે તેમાંથી ચૂર્ણ લઈ લાકડાના પાટીયા પર તે ચૂર્ણ મેલી તેમાં લીંબુનો રસ અથવા હાસ અથવા આંબલીનું પાણી નાખીને તેની લુગદી બનાવવી પછી તે લુગદી જેને વીંછી કરડ્યો હોય તેને એક મીનીટ બતાવવી તે વખતે જ્યાં વીંછી કરડ્યો હોય તે પર ખુબ મજબુત હાથ રાખવો કે સોહી ઉપર ન ચડે પછી એક મીનીટ પછી પુછવું કે ક્યાં દુઃખે છે ત્યારે તે નીચે ઉતર્યું કહે તો તે નીચે તે પ્રમાણે પ્રયોગ કરવો એમ પંદર મીનીટ કરવાથી શાન્તિ થશે.

૫૧૦ તાઝ મારણુ.

તાઝને શુદ્ધ કરી લીલી કે સુકી ભાંગના રસમાં તપાવી યુઝાવા ૭ વેળા દેવા. પછી ૧ શે સુકી ભાંગ (લીલાગર) ને પીસીને લુમદો કરી તેની વચમાં તાંબાનું પતરું (કે પૈસો) (તો ૧) સુકી ઉપર કપડમેટ કરી ગજપુટ આગમાં ધુંકી દેવું. તોઢાલા રંગની ભસ્મ થશે. પછી જે પોતાની ઇચ્છા હોય તેવી બલીષ્ટ ભુટીમાં (એટલે કે જેમ કે ઘોળા કણેરના પાંદડાં કે શતાવરીના-વીગેરે પાંદડાની લુગદીમાં) સુકી ખીજે ગજપુટ દેવા. તો શ્વેત ભવતી-અનુપાન-માખણુ પીત-ફક વાયુપાન-નામરદી-વાયુ-મંદાગ્નિ મેદનાશક.

૫૧૧ પ્રમેહ પર સચોટ ઉપાય.

મોરથુથુને શુદ્ધ કરી પછી કુંવારના રસમાં બાર કલાક ખરલ કરાવવો. પછી જે કાઢીઆને સંપુટમાં મેલી દશ કે બાર છાણુની અગ્નિ દેવી. પછી જે નીકળે તે કાઢી બકાન લીમડીના પાનના રસમાં લેવું.

૫૧૨ તાઝ ભસ્મ.

ભાંગના એક શેર ગોળામાં એક ડામલ પૈસો કે તેથી ઓછું લઈ મેલવું. જેથી તેની ગજપુટમાં મેલવાથી રાત્રી ભસ્મ થશે. તેને શતાવલ કે ઘોળા કણેરમાં ખીજવાર ગજપુટ કરવો. જેથી શ્વેત થશે.

૫૧૩ ઘોળા કેાઢ ઉપર.

ચિત્રક મૂળને ઘસી ચોપડવું અથવા આવચી ઘસીને ચોપડવી.

૫૧૪ પ્રદર.

હરડાં, બહેડાં,ને આંમળા સાડા ત્રણ ભાર લેવા. ને તે વાટી તેનું પાણી કરવું તે પાણી કરીના રસ જેવું કરવું પછી એક સળી ઉપર ફની ચોવીસ પોલી વાટ ચાર આંમળની કરવી ને તેમાંથી એક લઈ ને પાણીમાં એક પ્રદર પલાળવી ને એક પ્રદર સુકવવી અને એક પ્રદર ચોનીમાં રાખવી. એ પ્રમાણે ચોવીસ પ્રદર એટલે ત્રણ દિવસ અવિછિન્ન કરવાથી પ્રદર મટે છે.

૫૧૫ ફેરા કલપ

ધરાકનો સુરકો ૩૫૦, ગૌમુત્ર ૩૫૦, બન્નેને લોટાની કડાઇમાં નાંખી મધ્યમ અગ્નિથી પકાવવું ને ફેરીના રસ જેવું થાય ત્યારે ઉતારી તેમાં દાઢિમના ઓઢીઆ ૨૦ ભાગ, આંબળાના ઓતરા વીસ ભાગ હીમજ હરડે ૨૦ ભાગ આ ત્રણ વાના કુટી કપડ છાણ કરીને નાખવા ને બધું એક સીસામાં નાખી ગોળરના ખાતરમાં ત્રણ મઢીના ડાટવું પછી કાઢીને વાપરવું વાપરતી વખતે લીંબુનો રસ તથા આંબળાનું તેલ નાંખી વાપરવું એ કલાક પછી ઘોવું. કલપ બેસશે.

૫૧૬ આંખ ઉપર.

આંખ બહુ દુખતી હોય તેને બકાન લીંબડીનાં ફળ લાવી એકવીસ ગળાવી દેવાં રોજ એક એક અથવા સાત સાત તો એટલા વર્ષ આંખ નહીં આવે.

૫૧૭ વાઘનો ઉપાય.

અગથીયાનાં પાંદડાં અને ઘોળાં મરી પીસીને તેનો રસ કાઢવો. તેનાં બેચાર ટીપાં વાઈ થતી વખતે નાકમાં નાખવાથી વાઘ મટશે. લીલાં ન મળે તો સુકાં પાંદડાં તથા મરીનું ચુર્ણ નાકમાં ધૂંકવું. ભુંગળા વતી ધૂંકવું. કીડા નીકળ્યા પછી જરૂર નથી.

૫૧૮ વીંછીનો ઉપાય.

લીલી ફેરીનાં ડીઝીયાંને તોડી તેનો રસ રાખી મેલવો ઘણી ફેરી તોડીને કાઢવો. તેમાંથી એક પોતું લઘ ડંખ ઉપર મેલવું.

૫૧૯ ગુદમ ઉપર.

દાલચીકણાથી બમણા લીંબુ લઘ ખરલ કરી ગોળા વાળા શીશીમાં ભરી ડમર ચન્દ્રે ધુલ ઉડાડવાં. પછી તે સોષના નાકા પર આવે તેટલી માત્રા વાત કહના રોગીને પાનમાં તથા પીતના રોગીને ઘીમાં દેવી. દસ મીનીટ પછી ઉલટી થશે. પછી ખોરાકમાં અન્ન કરતાં બમણું ઘી દેવું. એ તમામ ખોરાક તથા ઘી ચાર તોલાથી વધારે ન જોઈએ. અને ઉલટી થાય કે તુરત દેવું. વાર ન લગાડવી.

૫૨૦ ધનુરવા.

બાંગનાં મુળીયાં, અરીણ, જાવંત્રી તથા જાવફળ, ઝેરફોચલાં, હરડે, તથા કરતુરી બને વાલ પાણીમાં, ફાકવી. ખટાશ ન ખાવા દેવી, તો કામડીયો ધનુ મટે-ધનુર મમે તે મટે.

૫૨૧ મસા—

અરીણ તથા ગાયત્રી મલાધ મેળવી મસા ઉપર ચોપડવાથી મસા સુકાઈ જશે.

૫૨૨ ઉપદંશ—

એક તોલો પારો, એ તોલો મંધક એ બન્નેને મેળવી એક જીવ કરી છ તોલા માખણમાં પીસવું. કાષ્ટ કપડા ઉપર લગાડવું પછી કપડું લીંબડાની સળી ઉપર લગાડવું અને બંધ કરી ત્રણ કપડમેટ કરી ઉપર પ્રમાણે આગ દેવી. સવારમાં કાઢવું જો અકતાવેંત બાંગે કોવા લુકા થાય તો ઠીક. નહીં તો ફરીથી મેલવું જો એક રાતદીન કુવારના રસમાં પલાળે તો ઉત્તમ થાય. સોમલમાં મેળવેલ પ્રવાલ મટાડે છે. માત્રા ૩ વાલ સુધી. કફ તથા બલગમ મટાડે છે.

૫૨૩ પ્રવાલ ભસ્મ—

પ્રવાલને કટકા કરતાં જો એક રંગ અંદર બહાર હોય તો સારૂ અને આગ પર બળે તો કાચાં. આવી રીતે પ્રવાલ પ્રમાણે ઘ્રોહી તથા શંખની ભસ્મ થાય છે. તે ક્ષય ઉપર કામ આવે છે અને અકીકની પણ થાય છે ઘ્રોહીની ખાખ ખાંસી તથા તાવ માટે અકસીર છે.

શંખની ભસ્મ ક્ષય તથા કાસ માટે.

અકીક ભસ્મ તાકાત માટે. સાગરસીંગાની પણ ભસ્મ થાય છે.

૫૨૪ પોલાદ—

બાગમાં થતી બોરડીના લાકડાનો કટકો લઈ તેને વહાણુ જેવો દોઢવેંત લાંબો ચાર આંગળા ઉંડો બનાવવો તેમાં પોલાદનો બુકો તોલા ૫ નાંખવો તેમાં દાડમના બીનો રસ નાંખી તડકે મેલવો એમ કરતાં ૭ દિવસે કે પછી ઉપર ભસ્મ જેવું થશે તેમાં રસ નાખતાં રહેવું જ્યારે ભસ્મ થયેલી લાગે ત્યારે તેને ખરલ કરી (તેજ રસમાં ખરલ કરી)

ગોળી વાળવી અથવા ભેંસના દુધમાં પલાળવી. પછી તે ગોળીને ઢાઢમનાં મીઠાં કે પાંદડાં કે બનેલા એક શેર ગોળામાં મૂકી પાંચ કપડમેટ કરી ગજપુટ આગ દેવી. એક ચોખ્ખા-ભારથી ત્રણ વાલ સુધી. અનુપાન-તાકાત, લોહીના ખીંગાડ, ફેડા (મુમડાં) ચક્રત વિગેરે ઉપર.

પર ૫ ભસ્મની પરીક્ષા.

ધાતુ માત્રને પાણી ઉપર નાંખવી જો નીચે નહીં જાય તો સરસ વળી તેના ચોખ્ખા થઈનાં દાણા તે પાણીમાં નાંખેલ ભસ્મ ઉપર નાંખવાથી નીચે ન ઘેસે તો સરસ.

પર ૬ ઉપધાતુ પરીક્ષા.

જો અગ્નિ ઉપર મુકવાથી ધુંવાડો ન નીકળે તો સરસ. વળી તેનો સ્વાદ ચાખવો જો સ્વાદ આપે તો સરસ.

પર ૭ યોલાદની પરીક્ષા.

યોલાદ ભસ્મની પાણીમાં ચપટી નાંખવી. પાણી ચક્ર દેવા માંડે તો સરસ.

પર ૮ તામ્ર પરીક્ષા.

તામ્ર ભસ્મને દહીંમાં નાખી મેળવવી સવારમાં દહીં લીધું ન થાય તો સરસ તથા યોતાનું વજન અને સ્વાદ દેખાડે તો સરસ જો જરા સૂકા કેળા ઉપર નાંખીએ ને તાજાં જેવું થાય તો સરસ.

પર ૯ અનુપાન.

અનુપાન યોતયોતાની તાકાત પ્રમાણે જુદાં છે પણ સામાન્ય રીતે લખેલ છે:-
માખણ, તર, પાન, આદુ, શેરો; પાન, સાકર, તુલસીનાં પાન છત્યાદિ ગરમ-વાળાને ઠંડીમાં અને ઠંડીવાળાને ગરમ વસ્તુમાં દેવું.

પર ૧૦ સીસું.

પથ્થર ચટ્ટી નામની વનસ્પતિ--(આ વનસ્પતિ ગીરનાર પર હનુમાન ધારામાં શેષાવન નામની જગોમાં થાય છે. પથ્થર ચટ્ટીનાં પાંદડાંનો આકાર-ચોપત્રી અને ખાટી થાય છે.) ના પાંદડાંનો રસ કાઢી ગાળી શીશીમાં નાંખવો પછી સીસાના પતરાને શીધીને પછી તેને ખરસમાં નાખી તે ઉપર રસ નાંખી ધુંટવું એમ ધુંટવે જતાં ભસ્મ થશે. પ્રમેહ, ધાતુક્ષીણ તથા તાકાદ માટે બકરીના દુધ, માખણ, ઘી વગેરેમાં ત્રણ વાલ સુધી આપવું. એને ગજપુટ દે તો કામમાં ઉત્તમ થાય છે.

૫૩૧ જવરને ધૂપ.

લીંબપત્ર, વજ, કઠ, હરડે, સરસવ, રાષ, ગંધક, મોષ, મથુસીલ, હરમર, ગુગળ, મો હનુમાનની મળી, મહાદેવનાં પુલ, મોરખીંછ, મીકું, એ સમભાગે બેળાં કરી વાટી
જ સવાર ઘરમાં ધૂપ કરવાથી વિષમ જવર, ભુત, પ્રેત, શાકિની કાકિની રોગદોષ
વેં જાય છે.

૫૩૨ રક્ત જવરનો ઉપાય.

લીંબડાને નીચે પાથરી ઉપર દરદીને સુવાડવાથી રક્ત જવર જાય છે.

વડનાં પાન ખાટલા ઉપર પાથરી ઉપર મીકું વાટી ભભસવી તે ઉપર રોગીને
પ્રવાડવો. નીચે અગ્નિ કરવો. જ્યારે ખરેખરો પરસેવો આવે ત્યારે અગ્નિ કાઢી નાંખવો.
રક્તજવર જાય છે.

૫૩૩ શ્વાસ, ઊધરસ જવરના ઉપાય.

૧. સુગંધ બાગચી, એરંડ મુળ, પીત્ત પાપડો, સમભાગે લઈ કવાથ કરી દર-
રોજ સવારે સંચળ સુંઠ નાંખી પાવો.

૨. અરકુસો, ખપરસાર, સમભાગે કવાથ કરી દર સવારે મધ સાથે પાવો.

૩. આકડાની રીસી ખાંડમાં દેવાથી તરીયો તાવ જાય.

૪. કાગ વિષ્ટા ટાંક ગા પાનમાં ત્રણ ચાર પાલી દેવાથી તરીયો તાવ જાય.

૫. લસણ, વજ, હરડે, પીપરી, સમભાગે લઈ નારંગીના સંપુટ દહ ગોળી
મગ જેવડી કરવી તાવ ચડે ત્યારે ખાલકના મુત્રમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી તરીયો
તાવ જાય.

૬. ગંધક, રાષ, સરસવ, ગુગળ, કણેરનાં પુલ વાટી તેલમાં મિશ્રણ
કરી ધૂણી દેવી. તરીયો તાવ જાય.

૭. પારો ટાંક ૧, વછનાગ ટાંક ૧, ગંધક ટાંક ૧, ધતુરાનાં ખીજ ટાંક ૧,
સુંઠ ટાંક ૪, પીપરી ટાંક ૪, મરી ટાંક ૪, વાટી ચુરણ કરી આદાના રસની તથા જંખીરી
રસની તથા સીંધવની ભાવના દેવી. ગોલી મગ જેવડી કરવી ગોળી ૧ તાવ આવતા
પહેલાં ટાઢ પાણીમાં દેવી.

૮. શંખનાભી ટાંક ૪, હરતાલ ટાંક ૧ મોરથુથુ ટાંક ૧ કુંવારના રસમાં
મરદી સંપુટ કરી ચારવાર અગ્નિ આપવી. પછી ભુકો કરી એ ચણોલીભાર આપવું.
દુધમાં જમાવું.

પૃષ્ઠ (૮) કમળાનો ઉપાય.

કુકળવેલનાં ફલ એક રાત્રી પાણીમાં બીંજવી મૂકવાં પ્રભાતમાં તે પાણી પાઇએ તો કમળો, મધૂરો, જાય.

લીંબડાનો રસ ટાંક ૫ મધ નાંખી પાવાથી કમળો જાય.

નીલો અરડુસો તોલકામાં ચડાવી ઉકાળી પછી ટાટો કરી પળી ૧ થી ૨ મધ ટાંક ૧-૨ માં દેવો. ૨-૩-૭ દિવસ સુધી દેવો.

સીરધુ જડ ઘસી પળી ૧ રસ મધ સાથે દેવો. હળદળ, લોધર, લવીંગ, બેડાં, સમભાગે ચૂરણ કરી રાખવું.

ભારંગીની બૂટી, કાકડા શીંગ, સુંઠ, પીપર, મરી, હરડાં બેડાં આંખનાં, રીંગણી બેડી, ભારંગી, પુષ્કળ મુળ, રોહણી, અરડુસો, ખપરસાર, પાંચલુણ, સમભાગે ચૂરણ કરવું. ટાંક ૧ અથવા બે સવાર સાંજ દેવું.

સોહાગી ટાંક ૧૨ અથવા ટાંક ૧૬ મારી એકત્ર કરી ટાંક ૧ થી ૨ દેવું. શ્વાસ કાસ જાય.

પૃષ્ઠ (૯) એકાંતરીયા જવરનો ઉપાય.

૧. કાળા સાપની કાંચળી રૂમાં વીંટી વાટ કરી કાજળ પાડી ગાયના ઘીમાં આંજવી.

૨. સરપની કાંચળીને ભાંગરાના રસના પુટ દેવા પછી રૂમાં વીંટી કાજળ પાડવો અને આંજન ઉપર મુજબ કરવું.

૩. ભાંચ દુધેલીની જડ મીઠા સાથે તાવ આવતાં પહેલાં ચવરાવવાથી એકાંતરીયો તાવ જાય.

૪. લીંબોળી ટાંક ૧૦ મરી ટાંક ૧૦ લીંબુના રસમાં ઘેળી આંખમાં આંજવાથી ટાટીયો તથા એકાંતરીયો જાય જાય.

૫. કાગ વિષ્ટા ટાંક ૧, મરી ટાંક ૨૦, તુલસીનાં પાન ૭૦ નંગ માં વાટી ગોળી કરી પ્રભાતમાં ગોળી ૨૦ ખવરાવવી. ચાર રવીવારે અંધાડાની જડ, કીડામારીની જડ, એરંડીયા સાથે દેવી.

૬. હીંગળો ટાંક ૧ પીપરી ટાંક ૧ શંખીયો સોમલ ટાંક ૧, વાટી કારેલીના રસમાં નાખી ગોળી વાળી રાખવી તાવવાળાને ગોળી ૧ થી ખીચડીમાં દેવાથી સર્વ જાતના તાવ જાય.

૫૩૬ (૧૦) તરીયા તાવનો ઉપાય.

૧. ગળો ટાંક ૭, તથા ડુંગળી આઠ પ્રહોળી કરી સાકર નાંખી ખાવી.
૨. કનકખીજ ટાંક ૨, સીંગડીઓ વછનાગ ટાંક ૧ લવીંગ ટાંક ૧ વાટી એકત્ર કરી ચુરણ કરવું અને નાગરવેલના પાનના તથા તુલસીના પાનના રસમાં સરસવના દાણા જેવડી ગોળી કરી ગોળી ૧ તાવ આવડાની શરૂઆત થાય ત્યારે દેવી. આ પ્રમાણે પાંચ સાત વખત ગોળી દેવી.

૫૩૭ ૧૧ આમવાતનો ઉપાય.

૧. સુંઠ, ગોખર, ખીલી, પુનરનવો, ઘોમુળ, સમભાગે કવાથ આપવાથી આમવાત જાય.
૨. રોદ્રીશ, હરડે, શુંકી, પૂરકળમુળ, ખીલી, ગળો, દેવદાર, શઠી કાઢો કરી પાવાથી આમવાત જાય.
૩. સુંઠ, પીપરી, પીપરીમુળ, ચીત્રો, મજ્જક, કાઢો કરી દેવાથી આમવાત જાય.
૪. રાળ, એરંડમુળ, અરકુસો, ધમાસો, દેવદાર, વજ, મોચ, સુંઠ, અતિવિષ હરડે, શતાવરી, ગળો, કાઢો કરી દેવો. સર્વોગ આમવાત જાય.
૫. પીપરને સીંધવના પાણીથી નાશ દેવાથી આમવાત જાય.

૫૩૮ બિદર શૂલનો ઉપાય.

૧. સીંધવ ટાંક ૨ ભેંશના માખણમાં ખરરાવવાથી શળ પેટ પીડ મટે છે.
૨. મરી, ગળો, વાટી તેનું ચુરણ પાણીમાં દેવાથી પેટ પીડ જાય છે.
૩. કચુરો, પીપરીમુળ, ચુરણ કરી ગાયના દુધમાં દેવાથી પેટ શળ જાય.
૪. શઠી, સુંઠ સંચળ, લીંગ, વાટી ઉના પાણીથી દેવું.
૫. વજ, સંચળ, ઉપલેટ, ઇદરજવ, સમભાગ ચુરણ ઉના પાણીમાં દેવું.
૬. અજમો, પાઠ, ત્રિકટુ, સમભાગ ઉનાપાણીમાં પાવું અજીર્ણ શળ જાય.
૭. સુંઠ, સંચળ, લીંગ, ઉના પાણીથી દેવું.
૮. અજમોદ, વજ, લીંગ, ખીડ લવણ સુંઠ, સંચળ, પીપળી, ઉભી રીંગળી, જેઠી રીંગળી, ખીજોરાના ખી સમભાગે કાઢો કરી પાવો.

૫૩૯ મસ્તક શુળના ઉપાયો.

૧. પીપળી, મરી, મથુસીલ, કાંજીથી માથે ચોપડીએ તો મસ્તક શુળ જાય.
૨. અક'ખીજ, અધેડાનું ખીજ, સરસવ, હળદર, નગોડ સમભાગથી માથે ચોપડીએ.
૩. પીપર, મરી, સાકર, આછણમાં વાટી લેપ કરવાથી મસ્તકી શુળ જાય.
૪. અંદન, હળદર, સુંઠ, એરંડાનું મુળ એનો આછણથી લેપ કરવો.
૫. આંખાગોટી, આંખળાં વાટી માથે લેપ કરવો.
૬. લસણ ધસી નાસ દેવાથી મસ્તક શુળ જાય.

૫૪૦ માંથુ દુખે તેનો ઉપાય.

૧. ચોપડો દેવદાર, કુંદ, કાચફળ, એરંડ તેલ, કાંજી સાથે સમભાગ વાટી લેપ કરવો.
૨. પીપરી, મરી, મથુસીલ, સાકર, પાણીથી નાસ કરવો.
૩. નગોડ ખીજ ટાંકે ૨, સુંઠ ટાંકે ૧, વાટી ટાઢા પાણીમાં પાવું.
૪. સુંઠ, કુંદ, મરી, નગોડખીજ, સમભાગ તેલથી ભરી ખરલ કરવો ઉપર ધઉનો રોટલો ખાંધવો માથાનું દરદ જાય.
૫. વગર બીજવેલો કળાયુનો, નવસારના પાણીથી ધસી નાસ દેવાથી મસ્તક-રોગ જાય.
૬. અરકુસો, ઉસીના રસમાં નાસ દેવો.
૭. નોકમાંથી લોહી કઢાવવું.
૮. ગોળ, સુંઠ ધસીને નાસ દેવાથી દુખતુ માંથુ મટે.
૯. જાયફળનો નાસ દેવાથી મટે નાસની વિધિ ચત્તા સૂષ હાથપગ લાંબા રાખી આંખ હાંકી પછી નાક ઉંચુ રાખવું માંથુ દુખાવવું નહીં, બોલવું નહીં હસવું નહીં.
૧૦. માલવી ગોળ લીંબુના રસ સાથે નાસ દેવાથી કાણમાં મટે છે.

૫૪૧ ૧૫ આધારીશીનો ઉપાય.

૧. ઉપલેટ, આમળાં, હરડે, એરંડમુળ, આછણમાં મેળવી લેપ કરવો.
૨. રાતા અધેડાની જડ પાણીથી ધસી માથે લેપ કરવો.
૩. પુમાડની જડ ધસી મરી અને પાણી સાથે આંખમાં આંખવાથી મટે.
૪. જવખાર વાલ ૩ લીથી નાસ દેવો.
૫. બોલ સરી (બકુલ) ના મીંજને ધસી નાસ દેવો.
૬. અરીઠા પાણીમાં ધસી નાસ દેવો.

૫૪૨ કાન દુખતા હોય તેના ઉપાય.

૧. સીરધુરસ તેલ અને મધમાં ઉકાળી કાનમાં નાખવો.
૨. જાંબુપત્ર, ખીલીપત્ર, વરુણાપત્ર, આંબાપત્ર એ સર્વને કુરી રસ કાઢી તેલમાં ઉકાળી કાને ભરવાં.
૩. સીંધવ, બોકડાના મુત્રમાં ઉનો કરી કાનમાં નાંખવો.
૪. કંકોડી બાળી તેલમાં કાને ભરવી.
૫. કાળુંજીરું, જુની છોઈ, સરસીયું તેલ, ઉકાળી કાને ભરવું.
૬. સુવા, વડસુવા, ચુરણ કરી બકરીના મુત્રમાં કાને ભરવું.
૭. અજમાદિ પાણીમાં ઉકાળી ટીપાં પાડવાં કાન વહેતો હોય તો મટે.
૮. જાઈના પાનનાં રસનાં ટીપાં કાનમાં પાડવાથી કાન દુખતો મટે.
૯. ટુશની જડ તેલમાં ઉકાળી કાનમાં નાંખવાથી કાન વહેતો મટે.
૧૦. ગોખરની જડ રવીવારે લાઘ દોરને ત્યાં કીડા પડ્યા હોય ત્યાં બાંધીએ તો કીડા જાય માણસને પણ તેમ કરવાથી જાય કાનમાં છાલી અગર ફોડી પડી હોય તો તે કપાય.
૧૧. મુજરાતી ફટકડી ખીસી સોસીને કાગળની જુગળી કરી ફટકડી ઘાલી ધુંક દેવી.
૧૨. પહેલું પ૩ આણું કરવું—તૂતસીપત્ર રસ, દાડિમ પત્ર રસ, મરી વાટીને રસમાં મેળવી કાનમાં નાંખવું.
૧૩. કાયફળમાંહેલી નાની મીંજ વાટી તેલમાં કાલવી. તેલ ઉનું કરી કાને નાંખવું.
૧૪. દારૂલકાફુર, ત્રિકટુ, વછનાગ, અને બલખીજ એ સમભાગે તેલમાં ઉકાળી કાનમાં નાંખવું બહેરાપણું જાય, બોકડાના મુત્રમાં સુંઠ ધસી કાનમાં નાંખવાથી બહેરાપણું જાય.
૧૫. કાગખંધરાનો રસ તેલમાં ઉકાળી કાનમાં નાંખવાથી બહેરાપણું જાય.
૧૬. તીલકાંટો ગાયના દુધમાં ઘુંટી પાવાથી છાલી જાય.
૧૭. ઉંઘાલડી ઘુંટી રસ કરી માંહે મરી નાંખી પાવાથી છાલી જાય.
૧૮. ગાયનું મુત્ર ઉનું કરી નાંખવાથી છાલી જાય.
૧૯. બકરીનું મુત્ર લણદર વાટી કાનમાં નાંખવાથી છાલી જાય.

૫૪૩ નાકમાંથી લોહી જતું હોય તેનો ઉપાય.

૧. ઘોરસ, દાડિમ ટુલ વાટી નાસ દેવો.
૨. જાઈનાં પાન, ઘોરસ, દાડિમનાં પાનનો રસ, વાટી નાસ દેવો.
૩. રીંગણી, સાકર, ગાયનું ઘી, એટલાનો નાસ દેવો.

૪. રીંગણી, સાકર, સુંદ, માખના ઘીમાં નાસ દેવો.
૫. રીંગણી દાંતી, જવ, શીરધુ, ત્રિકટુ સિંધવ, તેલ ઉકાળી નાસ દેવો.
૬. ખજુર સેર નાજ પાણીમાં પલાળી ખાવાથી લોહી પડતુ બંધ રહે.

૫૪૪ મોમાંથી લોહી નીકળતું હોય તેના ઉપાય.

૧. વેકરીયો ટાંક ૩, કાથો ટાંક ૩ ટાઢા પાણીમાં કપાળે લેપ કરવો.
૨. વેકરીયાના આટો ટાંક ૯ ખાંડ ઘીમાં દેવાથી લોહી પડતુ બંધ થાય.
૩. અરકુસાનો રસ મધમાં દેવો.
૪. દ્રાક્ષ, દેવદાર, જાંબુની કુંપણી, ત્રિકલાનો કવાચ કરી મધ નાખી હંમેશા મળાતે કોમળા કરવા.
૫. આંખીકા (આમલીયા) વાટી પાણીમાં પલાળી કપાળે લગાડવા તથા પાત્રા
૬. એખરાખીજ ટાંક ૨ પલાળી સાકરમાં દેવાથી તથા હેમજ તે પ્રમાણે દેવાથી લોહી પડતુ બંધ થાય.
૭. અડદનો લોટ બીજવી દસ બાર વખત આપો તો મોમાંથી લોહી પડતુ રહી જાય.
૮. દાડીમના પુલની નાકમાં નાસ દેવી દાડીમના છોતરાં વાટી સાકરમાં દેવાથી લોહી પડતુ બંધ થાય.

૫૪૫ ૧૯ કંઠમાળનો ઉપાય.

- ૧ કાથો ટાંક ૧ લાવી ખાખરસણનાં પત્ર રસ ટાંક ૯, દર રોજ પાષાએ.
- ૨ ઈન્દ્રવારણીનું મૂળ ચોખાના પાણીમાં ધસી ઉપર લગાડવું.
- ૩ સાપ કાંચળી ટાંક ૧. સવાપાશેર માખના ઘીમાં દીવસ ૩ લગી વાટવી પછી કંઠમાળ ઉપર લગાડવું અને તેના ઉપર લીમડો વાટી બાંધવો.
- ૪ મરી ગયેલા દેહકાને લઈ કાચા તેલમાં તળી રાખ કરવી તેને વાટી ચોપડવું. તેના ઉપર સીંધાલુણ વાટી બાંધવું. અસાખ્ય કંઠમાળ જાય.
- ૫ કાળો સરપ તેલમાં તળી તેલ ધારામાં ભરવું ઉપર લીંબડો બાંધવો.
- ૬ જરખના લીંડા વાટી માડર તથા બકરીના માખણમાં કાઢવી લગાડવું.
- ૭ મીઠું ભાગ ૧, ઘઉંનો લોટ ભાગ ૧ આઠડાના દુધમાં ૭ વાર બીજવી પછી તેની રાટલી કરી કડકામાં ભરી બાળવું તેની રાખ કરી તેલમાં મલમ કરી લગાડવું.

૫૪૬ ૨૦ નાસુરનો ઉપાય.

- ૧ ઇગોળીયાની જડ ધસી લગાડવી.
- ૨ ચાંદગી અપીણ, ગુગળ ધસી લગાડવું.

- ૩ ગળા અને હળદર ગાયના ઘીમાં લગાડવું.
- ૪ કસેલા મીથુનો મલમ ગાયના ઘીમાં કરી લગાડવું.
- ૫ વાંજણી ગાયના સીંગનો છોલ ખાળી રાખ કરી રાખ ખરોખર કાથો નાખી ગાયના ઘીમાં મલમ કરી લગાડવું.

૫૪૭ હરસનો ઉપાય.

- ૧ લીમડાના પાનને છાયામાં સુકવી વાટી કપડાણી કરી સવારમાં ટાંક ૫ દેવું. દીવસ ૧૪ તથા ૨૧ દેવું પાંચસેર લોહી પડતું હોય તો પણ ખંધ થઇ જાય.
- ૨ બેઠાલની ધૂણી દેવાથી અગર દાંત પહીરની ધૂણી દીવસ ૭ દેવાથી હરસ જાય.
- ૩ કેરડાની જડ, આકડાનું દુધ ટાંક ૧ ધસી હરસ ઉપર લગાડવું, હરેશ નીકળી પડે.
- ૪ કરંજ ખીજ ટાંક ૧, સાજખાર ટાંક ૨, જવખાર ટાંક ૧ માલવણ ખાવચી ટાંક ૧, સીધવ ટાંક ૧, એ બધાં વાટી ગાયના મુતથી લેપ કરવો.
- ૫ ચામાચીડીની લીંડીની ધૂણી દેવી.
- ૬ સુરણાદી ગોળી—સુરણ ટાંક ૧૬, ચીત્રો ટાંક ૮, સુદ ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, વાટી બમણા ગોળથી મોટા ખોર જેવડી ગોળી કરી એક દેવી ચીત્રો ટાંક ૨૦ વાટી ગાયના દહીંમાં દિવસ ૭ કે ચૌદ દેવો.

૫૪૮ ૨૨ પ્રમેહના ઉપાય—

- ૧ ધાણા, લીંબડાનાં પાન, મેંદી, કેસુ ફુલ, સાકર એ પાંચે સમ ભાગે લઈ પાણીમાં પલાળી પ્રભાતમાં પીવું. દીવસ ૭-૯-૧૪ પાવું. પ્રમેહ બલણુ ટીપે ટીપે મુતરવું તેવો પ્રમેહ ખંધ થાય.
- ૨ ભોંય દુધેલી છાયામાં સુકવી. ટાંક ૩ સાકરમાં પ્રભાતે લેવી.
- ૩ પુરવી ડોકા, એલચી વાટી ખુદ ખાંડમાં લેવી.
- ૪ રાખ અને સાકર સમ ભાગે પાણીમાં લેવું.
- ૫ નવખાર ટાંક ૧ સાકર ટાંક ૨ પ્રભાતમાં પાણીમાં લેવું.
- ૬ ફેાબલ, હાથ સાકર સમભાગે દુધ સાથે ફાફી ભરવી. ટાંક બેના આશરાની.
- ૭ ગોપુત્રીયો શીલાજીત ટાંક ૧૦, સુરોખાર ટાંક ૭, કેશુનાં ફુલ ટાંક ૧૦, સાકર ટાંક ૧૦, સર્વની ફાફી કરી ટાંક ૨ પ્રતિ સાંજે લેવી. પથ્થ ચોખા, મગની દાળ, ગાયનું ઘી અને ખાટું ખાંડ ખાવું નહીં. અસાધ્ય સાકરીયો પ્રમેહ જાય.

૮ લવીંગાદિ ચુરણ—લવીંગ મરીચ, કંકણ, પીપળી, સુંઠ, સાકર, એલચી, વંશલોચન, હિશીર, તગર, નાગકેશર, સમ માત્રા દેવી.

જયફળ, કપુર, છક, સતાવરી, ગોખર, આસંધ, મળોસત્વ, તગર સમ ભાગે સાકર બધાં એસડ જેટલી નાંખી ટાંક ત્રણના પ્રમાણમાં દેવું તો વીસ ગતના પ્રમેહ જાય.

૫૪૬ ૨૩ નળગાદિ ઉપર—

૧ પીપરી શેર ૦૧, પીપરી મૂળ ટાંક ૧૪, મરી ટાંક ૪ પરસુદી શેર ૧ ખાંડ શેર ૧૧૧૧ માલકાંકણી શેર ૦૮ ગાયના ઘીમાં લાડુ બાંધી ખાવા.

૨ શીંગણપુલ સુક્ષ્મવાદી સારી ખાંડની સાથે જુકી કરી પ્રભાતમાં વાશી પાણી સાથે કાઢી ભરવી.

૩ આદાનો રસ ટાંક ૫, ડુંગળીનો રસ ટાંક ૫, આદની મધ ચોખું ટાંક ૫ એટલાં સર્વ ટાંક પંદર પીવાં.

૫૫૦ ૨૪ ગતકામના ઉપાય—

૧ આવળનાં કામળ પત્ર ટાંક ૨ દરરોજ આવવાં.

૨ અકદનો મેંદો, ડુંગળી, ગોળ સમ ભાગે ગોળી દીવસ એકવીસ દેવી.

૩ નીરધાત ઉપર ગોળી—ત્રિકટું ટાંક ૩, ત્રિકલા ટાંક ૩, મોચ ટાંક ૩, હળદર ટાંક ૩, વંશલોચન ટાંક ૧ અકીક ટાંક ૩, ચિત્રક ટાંક ૩ નાગ કેશર ટાંક ૭ એલચી ટાંક ૩, સોવનમુખી ટાંક ૧૧, જર્વાન ટાંક ૩ જયફળ ટાંક ૩, જવંત્રી ટાંક ૩, હીંગલો ટાંક ૩, કેશર ટાંક ૩, લવીંગ ટાંક ૩, અમર ટાંક ૩, ત્રાંચુ ટાંક ૩ લોહચુર ટાંક ૩ મંદુર ટાંક ૩, કપુર ટાંક ૨૧, એ એપક ભેળાં કરી મધમાં બેર જેવડી ગોળી કરવી. ગોળી એક પ્રભાતે ખાવી. ખાડું ખાઈ ખાવું નહીં.

૪ ધતુરાનાં બી ટાંક ૧, વછનામ ટાંક ૧, બંગ ટાંક ૧, પારો ટાંક ૧, ગંધક ટાંક ૧ મરી ટાંક ૧, હીંગલો ટાંક ૧, અશીષુ ટાંક ૧ એ સર્વ ઔષધો સમભાગે લઘ વાદી પાનના રસમાં મરી પ્રમાણે ગોળી કરી નિત્ય એક ખાવી.

૫ માલ ટાંકણી ટાંક ૬ કુટી ઉતકટા મુળની જાલ અજમાની કુમસ. શંખાવળી સમભાગે લઘ જાંચે સુકવી માત્રા ટાંક ૧૧૧ મધમાં અવલેહ કરી ઉપર મધ ટાંક ૧૦, ડુંગળીનો રસ ટાંક ૧૦, આદાનો રસ ટાંક ૧૦ એકત્ર કરી ૧૪ કે ૨૧ દીવસ સુધી લેવું. ખાડું ખાઈ ખાવું નહીં.

૫૫૧ ૨૫ ઉનવાનો ઉપાય—

૧ હીલો ગોખર દુધમાં પાવો.

૨ હરડે, ગોખર, મરમાળો, પાપાણુ બેદ સમભાગે કવાચ મધ નાંખી રોજ સવારમાં પાવું.

૩. સાટોડી, ભમરામટીના પાણીમાં ધસી નાબી ઉપર લેપ કરવો.
૪. ગોમૂત્રીય શીલાજીત રતિ ૧ નાબીમાં દેવું અને રતિ ૧ ખવરાવવું.
૫. સેવાળ પેદુ ઉપર ખાંધવી.
૬. સૂરોખાર ટાંક ૧૫, સાકર ટાંક ૨૫, વાટી પાણીમાં દેવું.
૭. દેશાધ જોડીમધ લીલા આણી કુટી કુધમાં પાવી.

૫૫૨ મુત્ર કૃચ્છના ઉપાય.

૧. હરડે, ગોખર, ગરમાળો, પાપાણુભેદ, ધમાસો, અરડૂસો સમભાગે કવાથ મધમાં દેવો.
૨. હરડાં, બહેડાં. આમળાં, કાકડાશીંગી, વજ સમભાગે ભુખી કરી પાણીમાં દેવી.
૩. ઉંદરની લીંડી, કદુ વાટી પાણીમાં પેદુ ઉપર લેપ કરવો.
૪. અરડૂસો, એલચી મીણીચુંકપુર, ધાણા વાટી લેપ કરવો.
૫. વડા કોહળાના વેલા ટાંક ૫, પાપાણુભેદ ટાંક ૫, આહી ટાંક ૫, તજ ટાંક ૫, તમાલપત્ર ટાંક ૫, સાકર ટાંક ૫ એંરડીયાનાં સૂકામળ પાન ટાંક ૫, એ સર્વેનો કવાથ કરી દીરસ ૭ દેવો.
૬. સાકર, ધ્રાણ, દહીં સાથે આપવાં.
૭. પંચાંગ ગોખર ઉકાળી પ્રતિવાસર સાકર નાંખી પાવું.
૮. કોળાંની જડ ધસી પાવી.

૫૫૩ કૃમીરોગનો ઉપાય.

૧. વાવડીંગ, શાયર, હીંગ, સીંધવ, સમભાગે ભૂખી કરી લેવું.
૨. લસણની કળી, હીંગ ટાંક ૧, એકત્ર કરી છાશમાં લેવું.
૩. પલાસખીજ મધ ઘીમાં દેવું.
૪. ખેર, કુડો, નિંખ, વજ, સુવા ત્રીકદુ, ત્રિકલાં, નસોતર, ચુરણ કરી દિવસ ૭ ગોમુત્રમાં દેવું.
૫. વજ, અજમોદ, વાવડીંગ પલાસખીજ, કચુરો, હીંગ નસોતર સમમાત્રા ઉના પાણીમાં દેવું.
૬. કપીલો, વાવડીંગ, જવખાર, સીંધવ સમમાત્રા છાશમાં દેવી.

૫૫૪ સ્તન પીડાના ઉપાય.

૧. વાંઝકંઘડીનો કંદ ધસી લેપ કરવો.
૨. કુંવાર મૂળ અને હળદળથી લેપ કરવો.

૩. હન્દવારણી પત્ર રસનો લેપ કરવો.
૪. સમળાતી કાકડી ઘીમાં તળી રતન ઉપર લગાડવું.
૫. પાન આવી જાય તે ઉપર (દુધ થાય)

અકલકરો ટાંક ૨, આમળાં ટાંક ૨, સવા ટાંક ૨, બોરીંગ ટાંક ૨, એલચી ટાંક ૨, જામફળ ટાંક ૨, કુલીજન ટાંક ૨, કાણું જીંદ ટાંક ૨, સાકર ટાંક ૬, ની જુકી કરવી. એ જુકી ચોખાના પાણીમાં દેવી.

૬. આસોંદ ટાંક ૧, સુંઠ ટાંક ૧, ખાંડ ટાંક ૨, દુધ પલી ૨ માં પાવું.
૭. કાંગના તાંદલા રાંધી ભેંસના દુધમાં દેવાં ચોખાની ખીર કરી સાકર ઘી, તેમાં દેવાં.
૮. ઘોળા તલ, ખારેક, દ્રાખ, ટોપડે નવું, એ સર્વ ભેળાં કરી ભેંસના દુધમાં ખીર કરી ખવરાવવી.
૯. કરતુરી વાલ ૧, કેસર વાલ ૧, લવીંગ વાલ ૨, જાવંત્રી વાલ ૨ દિવસ ૮ દેવું.

૫૫૫ સુખથી પ્રસવ થાય તેનો ઉપાય.

૧. ઘોળા રીંગણીનું મૂળ ચૌદસ આતવારે લેવું. સ્ત્રીને કષ્ટી સમયે નાભી ઉપર મુકવું તરત ખૂલાસો થાય.
૨. પારો ટાંક ૭ પાનના ખીડામાં દેવો તરત છુટકારો થાય.
૩. મુત્રકારી દેવી પ્રતિવેગેન સ્વાહા એવા મંત્રથી તેલ ૨૧ વાર મંત્રી નાભી પેટ ઉપર ચોપાડવું.
૪. નવું ટોપડે ખવરાવવું તરત બાળક જણે.
૫. સુકડી પાણીમાં ઘસી ટાંક બે પાંચએ તુરત બાળક સૂખે જણે.

૫૫૬ બાળકના ઉપાય.

૧. સુગંધી વાળો, જેથીમધ, મુરમાંસ, રસવંતી, સાકર સમભાગે મધમાં અંદાજે કરી બાળકને દેવું પુષ્ટ થાય.
૨. બારંગી, વાળો, દેવદાર સમભાગ પાણીમાં ઘસી દેવું બાલકનો જવર જાય.
૩. પીપળ, અતિવિપ, કાકડાસીંગી, મધમાં આપવું જવર જાય.
૪. મુરમાંસ, જીંદ, પીપળી, કાકડાસીંગી, મધમાં દેવાથી ઉધરસ જાય.
૫. તપખીર મધમાં અવલેહ કરી આપવાથી ખાંસી, શ્વાસ, વમન જાય.
૬. પીપરી, રસવંતી, મોચ, મધમાં અવલેહ દેવાથી અતિસાર જાય.

૭. કાઠંવડી, આંખળાં, હિશીર સાકર સમભાગ સાકરમાં બૂકી દેવાથી પેટ ખેસાણું મટે.

૮. મીરચ, કંકોલ, ગજપીપર કવાચ કરી પ્રતિવાસ દેવાથી અતિસાર મટે.

૯. પીપર, રસવંતી આંખાગોટી ચુરણ મધમાં દેવાથી અતિસાર મટે.

૧૦. હરડે, વજ, કાઠંવડી મધમાં ગોળા વાળા દેવાથી ગળાના કાંટા મટે.

૧૧. રાગ, આસોદ, તજ, સુંઠ, ગળા, હળદર, લોદ્ર, ઇંદ્રવરણી, દેવદાર, ત્રિફલા, સંયળ, બેજરાં, રીંગણી પંચાંગ પીત પાપડો, રતાંજલી મોચ, ચખીક, નીંબપત્ર, ખેરસાર, વરધારો, રાસંબના પોલરા, ઇંદ્રજવ સમભાગે કવાચ કરી, ગોળ સાથે દેવાથી બાલક પુષ્ટ થાય.

૧૨. ત્રિકટું, કુચાલા (કુતીલા) નાગકેસર, તાલીસ પત્ર, ખીસણુ, વજ, આસોદ, શતાવરી સમભાગ ચુરણ કરી પાણીમાં દેવાથી બાલક વૃદ્ધિ પામે શુદ્ધ નવર જાય.

૧૩. ત્રિકટું, એલચી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, રાગ, અજમોદ, વડંગ, જીરું, ગલકીનાં ફુલ, ધાણા, ખાંડ, સમભાગે ચુરણ દેવું બાલક પુષ્ટ કરે.

૧૪. મંકુર મધમાં ચટાડીએ તો ધૂળ, રાખના દોષ મટે.

૧૫. રાતો ઝાલ યા મૂલ, બોલમુલ, આવળ પત્ર, નીંબપત્ર, સમભાગે કવાચ કરી આપવાથી રતવા જાય.

૧૬. હીમચમુળ, રતાંજલી, પદમાખ, ગલજલી, કડવી તુંબીનું મુળ, ઘસી મધમાં અથવા પાણીમાં પાવું શરીરે મર્દન કરીએ તો રતવા જાય.

૧૭. બોરમુળ, કાસમુળ, રતાંજલી, કવાચ કરી પ્રતિવાસ પીસી તેનાં ટીપાં ૨-૪ નાખી નવરાવીએ તો રતવા જાય.

૧૮. સાદીચોખા, લોદ્ર, એકત્ર વાટી ચુરણ કરી કંબોઈના રસમાં પુડલાં કરી ખવરાવીએ તો બાલકના સોજા જાય.

૧૯. અરણી બાળી રાખ કરી પાણીમાં નાંખી ગાળી પાવાથી સોજા જાય.

૨૦. સાટોડીનાં મૂલ ગાયના દુધમાં ઘસી પાવાથી સોજા જાય.

૨૧. ટુંગળા, ગોરોચંદન, સંભારી બાળકને ગળે બાંધીએ તો દાંત સહેલાઈથી આવે.

૨૨. શીરીષ બીજ વીંધી માળા કરી આદીતવારે ગળે બાંધવાથી દાંત સહેલાઈથી આવે.

૨૩. કેવડીયો કાથો, એલચી, બદામનાં મીંજ પાણીમાં વાટી બાળકને મુખમાં જીભે લગાડી દે તો ફેલી જાય.

૨૪. પંદમા બાંધથી બાલકના મુખમાં આપેથી પુલીયું જાય.

૨૫. ગરણી ખીજ, લસણ, ગોરોચંદન, પાણીથી ઘસી પાછ દે તો શશણી જાય.
૨૬. ગોરોચંદન, તુલસીપત્ર ગળાને બાલ ગુટીકા દેહએ શશણી જાય.
૨૭. ખેરસાર ટાંક ૨, કાથો ટાંક ૨, કકુ ટાંક ૨, નસોતર ટાંક ૨, તિબ્બાલ ટાંક ૨, હરડાં ટાંક ૨, બેડાં ટાંક ૨, આમળાં ટાંક ૨, ત્રીકટુ ટાંક ૨, એળાચો ટાંક ૨, ગરમાળો ટાંક ૨, કાકચ ટાંક ૨, અશીણુ ટાંક ૨, પલાસ પાપડો ટાંક ૨, પીતપાપડો ટાંક ૨, ગૌમુત્રથી ટાંક ૨ પ્રમાણે દેવી. આગર જાય, કૃમી જાય.
૨૮. પીતપાપડો ટાંક ૪, હીંગ ટાંક ૪, રાઈ ટાંક ૪, કીરમાણી અજમો ટાંક ૪, જાશથી પીવાથી કૃમી જાય.
૨૯. ખાપરીચો ટાંક ૧ જાયફળ ટાંક ૧ તાટી પાણીથી દહએ કૃમી જાય.

૫૫૭ સ્ત્રીના શ્વેતપ્રદરનો ઉપાય.

૧. અડદનું ચૂરણુ ટાંક ૪, મઠ ચૂરણુ ટાંક ૪, ખેરીગુંદ ટાંક ૬ ઘૃતથી અવલેહ કરી ગાયના ઘૃતમાં પાવું.
૨. ખેરીગુંદ ટાંક ૬ બકરીના દુધમાં ઘસી આપવું, અડદનું પીડું ગાયના દુધમાં લેવું.

૫૫૮ સ્ત્રીના રક્ત પ્રદરનો ઉપાય.

૧. ઉંઘાલી ટાંક ૨, જીરું ટાંક ૨, સાકર ટાંક ૨, જામના રસમાં ગોળા આંખળાં પ્રમાણે કરીને દેવી.
૨. ત્રીણી દુધેલી જાંબામાં સુકવી સાકરથી ટાંક ૪ દીવસ ૩ લેવી.
૩. કાળો કમખો બાળી તેની રાખ પાણીમાં દેવી. કમખો લાંડલામાં બાળવો અસાધ્ય રક્ત પ્રદર બંધ થાય.
૪. જંગલી પારેવાની વીણા સાડી ચોખાના પાણીથી ટાંક ૧ તથા બે દેવી. દીવસ ૭ સુધી આપેથી અસાધ્ય રોગ જાય.
૫. વીગોઠનું મૂળ ટાંક ૨, દુધ સાથે દહએ તો રક્ત પ્રવાહ જાય.
૬. ભરડાનું મૂળ ટાંક ૨-૩ ચોખાના પાણીથી દેવું.
૭. સોના ગેર ટાંક ૧ ફેલીયા ચણા ટાંક ૧ અડાયા જાણીની રાખ ટાંક ૧ વાસી પાણીમાં દીન ૭-૧૪ દેવું.
૮. જામનાં પત્ર ટાંક ૬ એલચી પુરવી ડોડા ટાંક ૩ જીરું ટાંક ૩, એ બરાબર સાકર મેળવી ત્યારબાદ ટાંક ૪ લેવું.

૯. ગોપીચંદન ટાંક ૨ સાકરમાં દહએ.

૫૫૯ સ્ત્રીના છોડનો ઉપાય.

૧. હિંટ કટાળાના મુળને સાઠી ચોખાના પાણીમાં પાછએ.
૨. હીંગ પાણીમાં ઘસીને પાવી.
૩. કેસુડાના પુલનું ચુરણ પાણી સાથે પાવું.
૪. કંદાશેળીયાનાં મૂળ ગાયના ૧૧ શેર દૂધમાં ઘસી દૂધ શેર ૧ દીવસ ૨૧ દેવું.
૫. વરધારો ગરીઆણા ૮, ચક્રજીતક ગદી. ૮, આસોદ ગદી. ૪ નું ચુરણ ટાંક ૨૧ ગાયના દૂધથી દેવું.

૬. વરધારો શેર ૧ વેરાણુ શેર ૧૧, સાકર શેર ૧, પરસુદી શેર ૨ ઘી શેર ૫, વળેટી ટાંક ૯ દેવું ઉપર દૂધ શેર ૧ પીવું.

સુંદ, જમ્બૂળ, કંટકટાળા પંચાંગ એકત્ર કરી ઉકાળી પાછએ.

૫૬૦ સ્ત્રીને ઋતુ આવે તેના ઉપાય.

૧. પીતપાપડો ટાંક ૯, સોપારી ટાંક ૯, પાણી શેર ૧ માં ચઢાવીએ જ્યારે પાણી પાસેર રહે ત્યારે દીવસ ૭ પાવું.
૨. રાયણુના કળીયાની મીંજ વાટી આછાકપડા ટાંક ૧ ની પોટલી બાંધી ચોનીમાં રખાવીએ.
૩. રવીવારે હરણુ એઠેલાં હોય તે ખાતર લાવી ટાંક ૯ ઉકાળાએ. તેમાં તેલ પળી ૧ નાખી પાછએ.
૪. કશેલો ગાયના દૂધમાં ઘસી પાછએ.
૫. કાળા તલ ટાંક ૭ ઉકાળી પાછએ. શેર ૧૧ પાણી રહે ત્યારે પાવું એમ ત્રણ વખત પાવું.
૬. પલાસ ગુંદ ટાંક ૬ તેલ ટાંક ૨-૩નો કરી અવલેહ ઉપર સુવાની ધુણી દેવી.

૫૬૧ ચોની સંકેચનનો ઉપાય.

૧. હીરાકશી, માયાં, કાળા સોપારી, ફટકડી, ધાવણીનાં પુલ, સીલારસમાં ગોળા ચણીયાં બોર પ્રમાણે કરી ગોળા ૧ બે ઘડી પહેલાં રાખવી.
૨. હીરાકશી, માંજુળ, સમુદ્ર શોષ, પડવાસ, બહેડાં, કાથો, ફટકડી, વાટી પુલહારથી ગોળા ચણીયાં બોર જોવડી કરી ગોળા એક રાખવી.

૩. સમુદ્રશોષ, દાડીમનાં છોડાં, બેડાં, અનમોદ, કસેભો, હળદર સમ માત્રા લઈ ગોળી કરી ચોનીમાં રાખવી.

૪. ફટકડી, માયાં સમભાગે ગોળી કરી ચોનીમાં રાખવી.

૫. માયાં વાટી દારના પુટ ૭ આપવા. પછી શીલારસના પુટ ૭ દેવા. ગોળી ગોટાં બોર નેવડી વાળી ચોનીમાં રાખવી.

૫૬૨ સંતાન થવાના ઉપાય.

૧. શંખાદોલી (શંખાવલી) પંચાંગ નાલ્યા પછી દિવસ ત્રણ આપવું.

૨. સુંઠ, સતાવરી, વરધારો દેવદાર, નાગકેસર, ખાંડ, સમમાત્રા દિવસ ત્રણ નાલ્યા પછી દેવી.

૩. ઉંધાલડી, (ઉંધાલકડી) ઋતુ સમયે દીવસ ૩ પાછએ.

૪. સુંઠ ટાંક ૨, મરી ટાંક ૨, પીપરી ટાંક ૨, નાગકેસર ટાંક ૨, ઉબીરીંગણી ટાંક ૨, એ પાંચે ઓસડ વાટી ચાળી ટાંક અઢીનાં પાંચ કરવાં પછી ઋતુ સમયે નાલ્યા પછી ગાયનું ઘી શેર ૧ નાખી પાછ દેવું એમ દિવસ ૫ સુધી પાવું. પથ્થ ચોખા, દૂધ.

૫. તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, પારસ પીપળાનાં બીજ, બીજોરાં બીજ, સાકર સમભાગ લઈ દિવસ ઋતુ સમયે એક વરણી ગાયના દૂધમાં દેવું.

૬. ત્રણ વરસના રીંગણાનું મુળ ટાંક ૯ લાવી ત્રણ દીવસ છોંચે સુકવી વાટીએ ઋતુ સમયે ગાયના દૂધ ટાંક નવમાં દેવું.

૫૬૩ સ્ત્રીદ્રાવના ઉપાય.

૧. ટંકણુખાર ચણોઢી બે ભાર નાગરવેલના બીડામાં દેવું.

૨. નવસારનું ગળજીલીના રસમાં લીંગે લેપન કરવું.

૩. પારો ચીલીચુંકપૂર, ટંકણુખાર, મધ સાથે લીંગે લેપ કરવો.

૪. સોલગો તુલસીના રસમાં ગોળી ચણા પ્રમાણ પાનના બીડામાં ખવરાવવી.

૫. ઘોડાની લાળ, ઘોળા સરસવ, જયફળ, મજીઠ, સર્વ લીંગે લેપ કરીએ.

૫૬૪ સુવારોગનો ઉપાય.

૧. વરણા જડતી છાલ, શેર ૨૫ પાણી શેર ૧૫ માં કાઢો કરી પાવો.

૨. ઢાઢણુ ખીજ શેર ૦૧ પપાડખીજ શેર ૦૧ ચુરણુ કરી સરસીયા તેલમાં પાક સરીપનાં ફુલડાં તેમાં નાખી ધરતીમાં દીવસ આઠ સૂષી દાટવું આઠમે દીવસે કાઢી એરંડપત્ર રસ અને ધતુરાસ એકત્ર કરી દીવસ આઠ ખરડ કરી. ચોળીએ.

૩. દક્ષિણી ચોલો તથા સુવા ૩ કાલી પાવું.

૪. મીણુ (ખંડ) તાળે ટાંક ૧૨ લાવી પાણી શેર ૨ બેમાં ઉકાળી પાક્યે સાંજે પણુ તાળે તરણુ આણીએ.

૫૬૫ સોળના ઉપાય.

૧. કાલીપાટ ગાયના દુધમાં ખાશી ખાંધીએ.

૨. ગાયનું મુત્ર ટાંક ૧૦, એરડીયું તેલ ટાંક ૧૧ પાવું.

૩. નીંબછાલ ટાંક ૨૧, પટોલ ટાંક ૨૧, સારોડી ટાંક ૨૧, સુંક ટાંક ૨૧, કડુ ટાંક ૨૧, ગળો ટાંક ૨૧, ચોપડો દેવદાર ટાંક ૨૧, હરડાંકળ ટાંક ૨૧ ગુગળ ટાંક ૨૧, એ સર્વની પુડી ૩ કરી ઉકાળી પાક્યે. અસાખ્ય સોળ જાય.

૪. મરી ટાંક ૧, સીંધવ ટાંક ૧, વાશી પાણીમાં દધ્યે.

૫. પૂનર્નવા, પટોળ, સુંક, મરી, ગળો, દેવદાર, હરડે, સમભાગ કસાય કરી પાક્યે.

૬. પીપરીને ધતુરા રસના પુટ ૩ દેવા. પછી આકડાના દુધના પુટ ૭ દેવા પછી દીવસ ત્રિતિ ટાંક ૦૧ દીવસ ૪ ઉપયોગ કરવો. સુવારોગ નાશ પામે.

૭. ગોમૂત્ર પલી ૧ માં હરડે ઘસી પાક્યે.

૮. ખાવળપત્ર, રોહીડા ફૂલ, કોલકલ્હ, જુરી જુવાર એટલાં ખાળી રાખ કરવી મધમાં અવલેહની રીતે ચટાડવી.

૯. અજમો, ગોળ, કુટીને પાટો ખાંધીએ.

૧૦. શીરધુનાં પાન ખાશીને બકારો દધ્યે અને ખાંધીએ. વળી એનીજ રસ ચોપડીએ વળી એનીજ કાંજી કરી ખવરાવીએ.

૫૬૬ હડકાયા કુતરાનો ઉપાય.

૧. ધતુરાના ડાડવા ચોખાના ઘોણુ તથા પાણીમાં વાટી કુતરાની ડાઢ ઉપર લગાડવું.

૨. કડવી તુંબડીનો ગર કાઢી ખાંડ ઘી સાથે દીવસ સાત દેવું.
૩. નેપાલો, સાર, ગોળમાં ગોળી દીવસ ૩ ખવરાવવી.
૪. ગાયનું દુધ શેર ૭, કંઢોડી ટાંક ૧, સોનાગેર ટાંક ૧, એકત્ર કરી દીવસ ૩ પાવું.
૫. મરી ટાંક ૨, નસોસર ટાંક ૨, નેપાળાનાં ખી કાચાં ટાંક ૨, ટંકણખાર ટાંક ૨, કડવી તુંબડીનો ગર ટાંક ૨, હીંગળો ટાંક ૧ એને વાટી ગોળી કરવી. પછી ગોળી ૧ ઊના પાણીમાં પાવી તથા વાપરવામાં પણ ઉનું પાણી લેવું એ ગોળીના રચ ત્રણ દેવા. શીમાળ ફૂતર હડકાયું કરડ્યું હોય તો આ ઓસડ આપ્યાની મરે નહીં. અજમાવેલ છે.

૫૬૭ વાળાના ઉપાય.

૧. કંઢોડીને વાટી પાટા ત્રણ ખાંધવા.
૨. સુંઠ ટાંક ૧, નીંબપાન ટાંક ૧, હળદર ટાંક ૧, વજ ટાંક ૧, ખાખચી ટાંક ૧, ખાહી ટાંક ૧, એ સર્વે વાટી ઉપયોગ કરવાથી મહા વદ ૧૪ તથા ૭મે વાળાને ભય ન થાય.
૩. જવાસાની જડનો રસ દીવસ ૭ પીવો.
૪. સરપંખાનાં પાન વાટી પાટા ૩ ખાંધવા.
૫. સરપની કાંચલી, હળદર ગોળમાં વાટી ગોળી કરી પાટા ત્રણ ખાંધીએ.
૬. કકુ ટાંક ૧, હીંગ ટાંક ૭, ખાજરાની રાખ મેળવી દીવસ ૩ પાટા ખાંધવો.
૭. સમળીની કાકડી, મરી ટાંક ૩, વાટી ગોળમાં ગોળી ટાંક ૬ કરી વાળા થયેલ આશામીને આદીતવારે ગળાવીએ.
૮. કુકડાની વિષ્ટા ટાંક ૫, ગોળ ટાંક ૫ ગોળી ૭ કરી રોજ એક ગોળી નમણું ખવરાવીએ.
૯. શીણીનાં ફુલ આદિતવારે સુરજ સામે ઉભા રહીને જોટલાં ફુલ ગળાય તેટલા વરસ વાળો ન નીકળે.

૫૬૮ મરડાનો ઉપાય:—

૧. પાકું બપઘ્યું લઈ ઉપલી છાલ તથા અંદરનાં ખીખા કાઢી તેમીજ ચીર કરી તેમાંની એક ચીર ઉપર બે થી ચાર વાલ ટંકણખાર બહુજ સુક્ષ્મ વાટી ભભરાવી ને તે ચીરી ખાઈ જવી. એવી રીતે સવાર સાંજ બે ચીરી ખાવી, એથી મરડો બંધ થઈ જશે.

૨. વરીયાળી તોલા ૨ અર્ધ શેકેલીને અર્ધ કાચી લદ્દ તેના ચુરણમાં ૨ તેલા સાકર મેળવી ત્રણ દિવસ સુધી સવાર બપોર સાંજ ફાકે તે મટે.

૩. સોનામુખી તેલો ૧ વરીયાળી તેલો ૧ બન્ને ચીજોને ખારીકાથી સાફ કરવી અંદર જરાપણુ ડાંખરી કે કચરો નહી માત્ર પાતરાજ રાખવાં પછી તેને બાંગની પેટે ૧ શેર પાણીમાં નાંખી ગાળી લેવું તેમાં સાકર તોલો ૧ને આશરે નાંખી દિવસમાં ત્રણ વખત બચ્ચાંને પાવું. મોટા આદમીને દરેક વખત પાશેર પાશેર પાંચ દેવું એટલે ત્રણ વખત પાશેર મળી પોણો શેર થયું. એથી મરડો તરતજ બંધ થઈ જશે ને દિવસમાં ફક્ત એક ઝાડો સાફ આવશે સોના મુખીથી ઝાડો થવાની ખીક ન રાખવી. ઉલટો ઝાડો બંધ થશે.

૪. મેથી તોલા ૨ને જરા ઘીમાં તળી લાલ થયે ઉતારીને તેજ ગરમા ગરમ તવામાં તેલો ૧ સાકર નાખી ઉનીને ઉની વાટી ખારીક ભુકા કરી દિવસમાં ત્રણ વખત ફાકેતો ત્રણ દિવસમાં મરડો મટે.

૫. કોકમનું તેલ તોલો ૧ ઉનુ કરી સવાર સાંજ પિત્તાથી પાંચ દિવસમાં મટે બે વખતનું બે તોલા થાય.

૬. સોપારીનો કાટ બે આની જાર બે વખત ખાવાથી મટે.

૭. દિવેલીના કાચાં ફળ દહીંમાં ખાય તો મટે.

૫૬૯ દાંતના દરદના ઉપાય.

લક્ષણ—દાંત હાલે છે, દાંતમાં પાણી લાગે છે તો કલતર થાય છે, અવાળુ પૂલે છે. દાંતમાંથી પડ નીકળે છે. દાંતના નીચલા ભાગ ઉપર ચાંદી પડે છે.

૧. હરડાં-બેડાં-આંખળાં દરેકના તોલા ત્રણ લદ્દ તેને ખાંડી ચુરણ કરી એક શેર પાણીમાં ઉકાળી અચ્છેર રહે ત્યારે ઉતારી સવાર સાંજ કાગળા કરેતો ચાંદી મટે.

દાંત હાલે તેના ઉપર

૨. જર, નિમક, સાવરીના કાંટા, હીમજી હરડે દરેક એક તોલો લદ્દ ખાંડી કપડાણાણુ કરી તેમાંથી એક તોલો લદ્દ જરા છુટી દાંત પર લસે તો દાંત હાલતા બંધ થાય છે. દાંત કોહી ગયા હોય તેને પણ સાફ કરી મજબુત કરે છે. આઠ દીવસે હાયદો થશે.

૩. ઝીણી પીપર તોલો ૧ સીંધવ તોલો ૧ જર તોલો ૧ આ બધાંનું ચુરણ કરી દીવસમાં બે વાર મંજન કરે તો હાલતા અને કળતર મટે.

દાંતમાં જીવડા પડે છે તે ઉપર.

૪. ભોંયરીંગણી, ગોરખ મુંડી, સફેદ દીવેલીનાં મૂળ આ ત્રણ ચીજ બમે તોલા

લઘુ એક શેર પાણીમાં ઉકળતાં જ્યારે પા શેર રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં નવટાંક મીઠું નાખી તેલ મેળવી તેના કાગળા કરવા તેથી જીવડાં મટશે.

૫. સફેદ ઉપલસરીના પાંદડાની લુગદી સાત દિવસ સુધી દાંત પર મુકવાથી જીવડા નીકળશે.

૬. હીરાકશી, હીંગ, તેલીયો દેવદાર, ફટકડી એ દરેક અરધો તોલો લઘુ સુરણ કપડ છાણુ કરી પાણીમાં ગોળા કરીને જ્યાં કળતર થતું હોય ત્યાં જીવડાં હોય ત્યાં મુકવી એથી કળતર તથા જીવડાં બંને જશે. સાત દિવસ સુધી કરવું.

૭. બીલામાને ચુલામાં બાળી રાખ કરી જેટલી રાખ હોય તેટલોજ સફેદ કાથો લઘુ બહુજ ઝીણો વાટી તેમાં મેળવી બંનેને દાંત ઉપર વસે તો દાંત બહુજ મજબુત થઈ દાંતમાં કંઈ રોગ થતો નથી.

૮. બકાલીના ઝાડની અંતરછાલ બે તોલા લઘુ તેની અંદર તોલો બા એલચી ને તોલો બા કાથો નાખી બંનેને ઘુંટી તેનું રોજ મંજન કરે તો દાંત બહુજ મજબુત થાય છે.

૯. મોગલી એરણના નામનું ઝાડ થાય છે જેને ઘણા લોકો નેપાળાનું ઝાડ કહે છે એ ઝાડ વાડામાં ગણાં થાય છે ને આશરે બે હાથ ઉચું થાય છે. એના પાંદડાં કાતરેલાં જેવાં હોય છે એ ઝાડનું રોજ દાંતણુ કરે તો દાંત ઘણા મજબુત થાય છે. દાંત હાલત બંધ થાય છે. દાંત સડેલા હોય તે સારા થાય છે. આ ઝાડનું દાંતણુ પંદર દિવસ કરે તો ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૫૭૦ કાનના રોગનો ઉપાય.

લક્ષણ-કાન પછાડી ગાંઠ થાય છે. તાવ બહુ આવે છે. માથું ભેભાન થાય છે. કાનમાં સજકા મારે છે ને કંઈ જગા પર મારે છે તેની સમજણ પડતી નથી. એ રોગ બહુજ દુખ આપે છે. આ રોગ ઉપર જલદી દવા લાગુ પડતી નથી. આ રોગ ઉપર ખાત્રીથી ચુણુ કરનારી નીચે સજેલી દવાઓ છે.

૧. આદુના રસની ઉપલી તર તોલો ૧ મધ તોલો ૧ સીધવ તોલો ૧ સરસીયું તેલ તોલો ૧ આ ચારે દવાઓ એકઠી કરી ચુલા ઉપર ઉકાળવી. બધું બાળી નાખી ફક્ત તેલ રહે તે તેલનાં ટીપાં કાનમાં બખે, દિવસમાં ત્રણ વખત, સાત દિવસ સુધી નાંખવાં એથી એ રોગ આરામ થાય.

૨. દીનદાના (મુંબઈની આસપાસના પરગણામાં તથા ટ્રાંકણ જિલ્લામાં થાય છે. ઘાટ ઉપર થતા નથી પણ ઘાટની નીચે થાય છે. શિવમાર્ગી લોકો આ દિનનાં પાંદડાં ઉપર આવળુ માસના સોમવારને દિવસે બખે છે.) ઝાડનાં મુળાંમાંના રસ કાઢી જેટલો રસ હોય તેટલું તેલ નાંખી ચુલે ઉકાળવા મૂકવું ને રસ બળા જાય ને તેલ રહે ત્યારે ઉતારીને તેલ કાનમાં દિવસમાં બે વાર મૂકવું એથી રોગ મટે.

કાનમાં કાંઈ અવાજ થાય છે અને માંથુ ભરે છે તે ઉપર.

૩. અધાડાના ઝડને જડ મૂળથી ઉખાડી તેને બાળી રાખ કરવી તે રાખમાંથી તોલા ૨ લઘ તેમાં મીઠું તેલ શેર ૧૧ નાખી ઉકાળવું. તેને ઉતારી તેલ થંડુ થયા પછી તેને કપડાથી ગાળી નાંખી તે તેલમાંથી બને દીપાં સવાર સાંજ મુકે તો કાનનો અવાજ મટે.

કાનમાં સંભળાતું નથી તેનો ઈલાજ.

૪. ગાયનું મુતર, બકરીનું દુધ, મીઠું તેલ, પાણી દરેક ૧૦ પાશેર લઘ બધું એકઠું કરી બીલીનાં કાયાં ને કુમળાં ફળ તોલા ૪ ને આશરે લઘ તેના ઝીણા કટકા કરી ઉપલી ચીજોમાં મેળવી દધ તેને 'મૂઝ' ઉકાળી બધું બાળી બધ ને ફક્ત તેલ રહે ત્યારે ઉતારી નાંખી તેને કપડેથી ગાળી બને દીપાં કાનમાં મુકે તો સંભળાય.

કાન પાકે છે તે ઉપર.

૫. બીજોરાના ફલની ઉપલી છાલને છેક અંદરનો ભાગ કાઢી નાંખી વચ્ચે ભાગ લઘ તેને ખાંડી રસ કાઢવો ને તે રસમાં સાજીખાર વાલ ૨ મેળવી કાનમાં નાંખવો તેથી પર બંધ થઇ જશે.

૬. દરો (દુવો) નામનું ઘાસ થાય છે તેમાં થોડું પાણી નાંખી તેને ઘુંટી રસ કાઢવો ને તે રસમાં મીઠું તેલ સમભાગે નાંખી ઉકાળવું. તે રસ બાળી બધ ત્યારે ઉતારી તેલને ગાળી કાનમાં નાંખે તો પર બંધ થાય.

૭. સમુદ્રશીણનો ભૂકો કરી કપડાથી ચાળીને ખારીક ભૂકો ચપટીમાં લઘ કાનમાં ભભરાવવો. પછી કાનમાં લીણુના રસનાં દીપાં નાંખવાં તેથી ઉભરો આવશે તે જરાવાર રહેવા દધ અંદર નાંખેલી દવા ઘોષને સાફ કરવી. એટલે પર બંધ થઇ થશે.

૮. રસાંજન ધાવણમાં ઘસી ત્રણચાર દીપાં દીવસમાં બે વખત પાંચ દીવસ સુધી કાનમાં મુકે તો પર બંધ થાય.

૯. સેકટાના ડુલ લઘ તેને સૂકવવાં પછી તેને ખાંડી ભૂકા કરી તેની ચપટી ભભરાવે તો પર બંધ થાય. ને બે કાષને વધુ પર નીકળતું હોય તો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સમુદ્રશીણવાળી દવા કરવી. પછી કાન ઘોષ નાંખી આ ભૂકા ભભરાવે તો પર બંધ થાય.

કાનમાં જીવડા પડે છે તેનો ઇલાજ.

૧. ભોંયરીંગણીના ડુલ લઘ તેનો ભૂકો કરી પછી જેવું પાતળું લોટું તપાવી લાલચોળ થાય ત્યારે તેને બહાર કાઢી તે લોટા ઉપર પેલા ભૂકામાં જરા ઘી મેળવી તે

જૂકા તે લોહ ઉપર લખાવવો તેથી ધૂમાડો નીકળશે. તે ધૂમાડો કાનમાં જવા દેવો. એ ધૂમાડો કાનમાં જવાથી અંદરના બધા જીવડા ખરી પડશે ને પછી જીવડા પડશે નહીં. એ પ્રમાણે પાંચ દિવસ કરવું.

૫૭૧ નાસારોગ (પીનસ) ના ઉપાય

લક્ષણ—નાકમાંથી પડ નીકળે છે. નાકની ઉપરનો ભાગ બેસી જાય છે. નાકમાંથી છોડ પડે છે. નાકમાંથી નહારી વાસ ઉડે છે. વિગેરે—

૧. સફેદ મરીને ખાંડી ખારીક જૂકા કરી કપડાણુ કરી તેમાંથી એક પાવલી બાર જૂકા, બેત્રણુ તોલાને આશરે મોળા દહીંમાં નાંખી પંદર દિવસ સુધી સવાર સાંજ ખાય તો પીનસ મટે.

૨. એક ગ્લાસમાં પાણી રોર ૭૧ લઈ તેની ઉપર કઢઈ કે ચાંદીનો વાટકો (ખીજો વાટકો ન ચાલે) ઢાંકી દેવો. તે સવારે છ બજે ઢાંકવો તે ખીજો દીવસે સવારે દાવણુ કર્યા બાદ તે પાણી પી જવું ને ખીજું પાણી તેજ વખત ખીજ દીવસ માટે નાંખવું. એમ પંદર દીવસ કરવાથી મટે. ગ્લાસ—કાચ, કલાઈ કે ચાંદીનો વાપરવો.

૩. ધાપાણુને ચુનામાં બાળીને રાખ કરી તેમાંથી પાવલીબાર તે રાખ તથા પાવલીબાર ઘી ને પાવલીબાર સાકર સાથે દિવસમાં બે વાર સવાર સાંજ ચાટે તો પીનસ મટે.

૪. બ્રાહ્મણો વાપરે છે તે દર્ભ નામના ઘાસનો થોડું પાણી નાંખી રસ કાઢવો તે રસ પાસેર હેંચ તો તેમાં નવટાંક ગોધૂત નાંખી ઉકાળવું ને તે રસ બળતાં ઘી બાફી રહે ત્યારે ઉતારી માળી તેમાંથી નાકમાં મુંકવું તો પીનસ મટે.

૫૭૨ માથાના રોગના ઉપાય.

લક્ષણ—માથું દુખે છે ત્યારે કંઈ સુજ પડતી નથી. માથાના દુખવાથી આંખ જાય છે. માટે આ દરદ ઉપર નીચે લખેલી દવા બહુજ અનુભવેલી છે. તે કરવી.

૧. થંડું મીઠું તેલ લઈ કાનમાં બે દીપાં મુકવાં તે બે મીનીટ રહેવા દઈ કાઢી નાખવાં પછી ચાર દીપાં મુકવાં તે દીપાં અરધો કલાક રહેવા દેવાં એમ દીવસમાં બે ચાર વખત કરે તો માથું દુખતું બંધ થાય.

Note—ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વગર માથું દુખનાર પણ અઠવાડીયામાં એક એકવાર કાનમાં તેલ નાંખે તો તેને જીંદગી સુખી ચલમાં આવતાં નથી ને આંખને કોઈપણ જાતનું દરદ થતું નથી.

૨. હળદર તોલા ૨, ખઉનો લોટ તોલા ૨, મજાદ તોલા ૨, ગોળ તોલા ૨, મીઠું તોલા ૨, એકઠું કરી પાણી નાંખી ચુલા ઉપર ચઢાવી ગરમ કરી સીજી રહે ત્યારે કપડા ઉપર મુકી જેમ પોટીસ કરીએ છીએ એમ કરી માથા ઉપર મુકવું. એથી પાંચ દિવસમાં માથાનું દરદ દૂર થશે. દરરોજ બેવાર કરવી.

૩. કેસુડીના પુલ શેર ૧૧ લાવી તેને પાણીમાં બાફવાં પછી તેને ખુબ નીચોવવાં પછી તે પુલ માથા ઉપર મુકી ઉપર કપડું બાંધવું. એમ દિવસ પાંચ સુધી કરવાથી મરતક પીડા મટે.

૪. ફટકડી વાલ ૨, નીમક વાલ ૪, એકઠાં કરી ૧૦ તોલા પાણીમાં ખરલ કરવાં પછી કપડાથી ગાળી તે પાણીમાંથી નીતરતું પાણી લઈ પાંચ સાત ટીપાં નાકમાં નાંખી બેસવું. એથી નાકમાંથી તથા આંખમાંથી પાણી નીકળશે એટલે માથું દુખતું બંધ થશે. જે બાળુએ દુખતું હોય તે બાળુના નસકોરામાં નાંખવું તો તેથી આઠાસીસક બંધ થશે. ત્રણ દિવસ સુધી એ દવા કરવી.

૫. ચોખું કાપરાતું તેલ ૩માં બીંજવી માથા ઉપર મુકે તો માથું દુખતું મટે.

૬. કોલીંજન, દીવેલીના મૂળ, સુંઠ આ ત્રણને છાશમાં ધસી ગરમ કરી માથા ઉપર લેપ કરવો. પાંચ દિવસે મટે.

૭. સુકું જમરખ પાણીમાં ધસી લેપ કરે તો દુખતું મટે.

૮. ચીનાઈ સાકર શેર ૧૧ ખાંડી જુકા કરી કપડાછાણુ કરવી તેમાં ગોદુગ્ધ શેર ૧૧ તથા પાણી શેર ૧૧ ભેળવી માથા પર છાલકો મારવી તો તેથી માથું દુખતું તરત બંધ થાય.

૯. મસુરની દાળનો લોટ કરી તેને કપડાછાણુ કરી તેમ જરા પાણી નાંખી બાફી લાઈ જેવું કરી માથા ઉપર લેપ કરે તો માથું દુખતું બંધ થાય.

૫૭૩ જણુતી વખતે સ્ત્રી પીડાય છે તે ઉપર.

૧. અરકુસાના મુળીયાંને ઠંડા પાણીમાં તોલા ૨ ને આશરે ધસવાં ને તેમાંથી તોલા ૧૧ ને આશરે દુંદી ઉપર ચોપડવું ને તોલો ૧૧ ચોની ઉપર ચોપડે તો તરતજ છૂટા છેડા થાય.

૨. ઘેરાસા (ચૂલા ઉપરની બીંત સાથે જે કાળાં જળાં થાય છે તે લાકડાની રસોઇના હોવા જોઇએ ગામડી કે વિભાવતી કામલાના કામ નહીં આવે) બે આનીબાર નવટાંક પાણીમાં નાંખી તે પાણી ગાળીને પાય તો તરત છૂટા છેડા થાય.

૩. કેળના ઝાડનો કંદ છુંદીને કમળે બધિ તો તરત છૂટા છેડા થાય.

૪. દીવેલીના મુળીયાને ઘીમાં ધરી ધોનીએ લેપ કરે તો તરત છુટા છેડા થાય.

૫. પાંદરા ઝાડનાં મુળીયાં કમરમાં બાંધે તો તરત છુટા છેડા થાય.

(પાંદરીની લાકડી હાથમાં હોય તો ભૂત વળગે નહીં એમ કહેવત છે.)

પાંદરીનાં ઝાડ મહાબળેશ્વરમાં ધણાં છે.

૬. બેચાર વખત વિયાએલી માગતું છાણુ લઈ કપડામાં નીચોવવું તેનો રસ નવટાંકને આશરે કાઢી તેમાં ગાયતું દુધ નવટાંક મેળવી પાય તો તરત છુટા છેડા થાય.

૫૭૪ સગલાં સ્ત્રીને પ્રદર હોય તેની દવા.

૧. કચું બિમરાનું ફળ લઈ તેને ખાડી ખારીક બુકા કરી તેમાંથી એક પાવલીબાર લઈ તેમાં ઘી સાકર મેળવી દીવસ સાત સુધી સવાર સાંજ ચાટે તો કાયદો થશે.

૨. સાબરશીંગડાને બાળી રાખ કરી તેમાંથી એક પાવલીબાર લઈ તેને નવટાંક દુધમાં મેળવી સાત દિવસ સાંજ સવાર પાવું.

૩. સુકા શીંગોડાને ખાડી ખારીક બુકા કરીને દુધ શેર ૦ માં નાંખી કાંઈ કરવી અને તેમાં સાકર નાંખી દીવસ સાત સુધી સવાર સાંજ પીએ તો પ્રદર બંધ થાય.

૪. વાળો તોલા ૨, રતાંબલી તોલા ૨, લઈ તેમાં જરા પાણી નાંખી ખાંડવાં તેનું પાણી કરી કપડાછાણુ કરવું ને તે પાણીમાં કપડું બીંખવી પેશાબની જગ્યા ઉપર રાખે તો પ્રદર બંધ થાય.

૫. ઉપલી દવાથી પ્રદર બંધ ન થાય તો લાપાણુનો પથરો જે અખરખ જેવો થાય છે તેને ચુલામાં બાળી સફેદ ચુના જેવો કરવો પછી તેનો બુકા કરી કપડાછાણુ કરી તેમાંથી છ આનીબાર લઈ તેમાં ઘી તથા સાકર મેળવી સવાર સાંજ બે વખત ચાટે તો પ્રદર બંધ થશે.

૬. સુકાં શીંગોડાનો લોટ ને હળદર સમભાગે લઈ મધમાં ખાય તો પ્રદર બંધ.

૭. ત્રીણા કાંટાળા ગોખર લઈ તેનો ખારીક બુકા કરવો. તે બુકામાંથી બે આનીબાર લઈ દુધ શેર ૦ માં નાંખી ઉકાળવું. તે દુધ દિવસ સાત સુધી સવાર સાંજ બે વખત પીએ તો પ્રદર બંધ.

૫૭૫ સ્તન (થાન) રોગના ઉપાય.

૧. ઇંદ્રવારણીના મળ, કોરકંડાના મળ, હળદર, આંખા હળદર એ ચારેને પાણીમાં વાટી ગરમ કરી સ્તન ઉપર લેપ કરવાથી સોજો તથા તનખ મટશે.

૨. ગણસુરીના મુળને પાણી સાથે ધસી લેપ કરીને તેના ઉપર શેક કરે તો સોળે તથા તનખ મટી જાય.

થાન પાકવા માંડે છે તેનો ઉપાય.

૧. દુધીના ઝાડનાં પાંદડાં વાટી સ્તન ઉપર પોટીશ બાંધવાથી બળતરા બંધ થઈ પાકી પુટી જાય.

૨. કોકમને વાટી લુગદી કરી સ્તન ઉપર મુકી ઉપર બીનું કપડું મુકવું એ કપડાને બીનું બીનું રાખવું એ પ્રમાણે કરે તો પાંચ કલાકમાં પાકી પુટી જાય.

૩. ગુલબાસીનો કાંદો છંદીને પોટીસ મુકે તો પાકીને પુટી જાય.

૪. સીવનના ઝાડનાં પાંદડાં કુંમળાં લઈ તેને વાટી પોટીસ મુકે તો પાકીને પુટી જાય.

૫. ઉપલા ઉપાયથી ફાટી ગયા પછી તેના ઉપર રૂઝ લાવવા સાફ વડનાં ખરી ગયેલાં પાંદડાં લાવી બાળી રાખ કરી તેમાં ઘી મેળવી ચોપડવું.

૫૭૬ નાના બરચાને આંકડી આવે છે તેનો ઉપાય—

(૩) તુલસીનો રસ ચમચો ૧ બાંગરાનો રસ ચમચો એક, એ બેમાં કસ્તૂરી વાલ વા નાખી મેળવી દિવસ એ સુત્રી ચટાડવું.

(૪) આલિનો પાલો તોલો ૧, મરીના દાણા સાત, પાણી શેર એકમાં નાખી ઉકાળવાં. નવટાંક રહે ઉતારી ગાલી તે પાણી દિવસમાં ત્રણ વખત બળે ચમચા પાવું.

૫૭૭ અપરમાર (આંકડી) વાયુ ઉપર—

(૧) ઘોડાવજનું ચુરણ તપખીરની પેઠે આંકડી આવે ત્યારે સુંઘાડવું. ને અરધો તોલો ઘોડાવજનું ચુરણ મધ કે ઘીમાં ચટાડવું. સાંજ સવાર બે વખત ચટાડવું—છીંક આવશે.

(૨) ખીરખાવટી (ગાંધીને ત્યાં મળે છે.) ના નંગ લઈ ખાવાના પાનનું ખીડું કરી એ ખીડામાં એ સાત નંગ નાંખવાં ને તે ખીડામાં જાયફલ, જવંત્રી, સુંક, લવિંગ, બધું થોડું થોડું નાખી દિવસમાં એક ખીડું જ્યારે આંકડી આવે ત્યારે ખવરાવવું. એ ચાર દિવસ રહીને ખીજું ખીડું ખવરાવવું.

૫૭૮ મુત્રકૃચ્છ—

(પેશાબ થોડો થોડો થાય છે, બળત્રા બળે છે, અને પેશાબ અંદર રહે છે એવું લાગે છે તે ઉપર.)

(૧) કપુર પાણીમાં વાટી ફુંટી ઉપર લેપ કરે તો પેશાબ સાફ આવે. (૨)

કાકડીના ખીજ પાણીમાં વાટી દુંટી ઉપર લેપ કરવો. (૩) લીલાં આમળાં ખાંડી તેમાંથી બે તોલા રસ કાઢી તેમાં અરધો તોલો મધમાં મીલાવી પીવું. દીવસ ૫ સવાર સાંજ બે વખત. (૪) શેરડીનો રસ નવટાંક લઈ તેમાં મધ તોલો ૧. નાંખી પીવું દીવસ ૫. સવાર સાંજ આપે તો સાફ પેશાબ આવે છે. (૫) કાલા ઇંદરજવની છાલ તોલો ૧નો ખારીક ભુકા કરી સાત દિવસ સુધી સવાર સાંજ અરધો અરધો તોલો ગાયના દુધમાં ખાય. (૬) રાતા નાળાયેરના પાણીમાં એલચી તોલો ૦૧ મેળવી ત્રણ દિવસ સુધી સવાર સાંજ લેવું. (૭) શેરડીને ચૂલામાં શેકી તેમાંથી નવટાંક રસ કાઢી તે રસમાં ઇંદરની લીંડીનો ભૂકા વાલ બે નાંખી હલાવી રસ પાછ દેવો તેથી તરત પેશાબ થશે. આ પ્રમાણે બે દીવસ સુધી સવાર સાંજ. (૮) કેસુડીના પૂલ તોલા ૨ ખાશી નીચોવી દુંટી ઉપર બાંધવાં.

૫૭૯ પ્રમેહ-પરમીયો—

મોરચુથુ વાલ ૦૧નો ખારીક ભુકા કરી તેમાં ૦૧૧ શેર પાણી નાંખી તે પાણી હલાવી ગાળી ને ખાટલીમાં પાંચ સાત દિવસ ભરી રાખવું. તેમાંથી નીતચું પાણી લઈ દિવસમ એક પીચકારી મારવી એથી એ દર્દ મટશે.

(૨) પાણી તોલા ૫ અશીણુ તોલો ૧ નાંખી તેને ખુબ મસળવું પછી ગાળી લેવું ને બે પાણી જાડુ થાય તો બે ચમચા ખીજું પાણી નાંખી ગાળી લઈ તેની પીચકારી દિવસ ૪ ચાર સુધી, દિવસમાં બે વખત મારવી. એથી પ્રમેહ મટશે.

(૩) દરડ-એડાં-આમળાં-હળદર દરેકનો એક એક તોલો લઈ પાણી શેર ૧ માં ઉકાળી નવટાંક રહે ત્યારે પી જવું. એવી રીતે સાંજે પણ પીવું. આ દવા પાંચ દિવસ કરવાથી પ્રમેહ જડમુળથી જશે.

(૪) ખજૂરની પીશી ૩ પાણી શેર ૦૧ માં મસળી તે પાણી ગાળી તેમાં શીલા-જીતનો ભૂકા વાલ ૨ નાંખી પી જવું. એવી રીતે પાંચ દિવસ સુધી બંને વખત કરે તો પ્રમેહ જડમુળથી જાય.

(૫) બે તોલા સફેદ કાથાને એક શેર પાણીમાં ઉકાળી નવટાંક રહે ત્યારે ગાળી પી જવું એમ સાત દિવસ બે બે ટંક પીવાથી આરામ થશે.

(૬) દરો (ઘો-દુર્વા વિગેરે નામો છે તે) ના ઝાડનો રસ તોલા ૪ કાઢી તેમાં દુધ તોલા ૨ તથા સાકર તોલા ૨ નખી સાત દિવસ સુધી બે વખત પીએ તો મટે.

(૭) લીલ આમળાનો રસ તોલો ૧ હળદર તોલો ૦૧ મધ તોલો ૦૧ એકઠું કરી સાત દિવસ બે વખત પીવું, એથી પરમીયો જડમુળથી જાય.

(૮) પાપાણુ બેઠ દમડીનો ખારીક બુકો કરી એક પાવલી બાર લઘ મધમાં દિવસ સાત સુધી સવાર-ખપોરને સાંજ ખાવું. જે એથી આરામ ન થાય તો એક પાવલી બાર બુકો ચોખાના ઘોવણમાં નાંખી પીવો—એથી પરમીયાની જઠ જશે.

(૯) મારેલો ગંધક (શુધ્ધ) શેર ૦૧ ગેળ શેર ૦૧ મેળવી સોપારી (નાની) જેટલી ગોળા વાળવી. તેમાંથી એક સવાર સાંજ લેવી. એથી ગમે તેવો જીનો પરમીયો પણ જતો રહેશે.

(૧૦) સુકાં શીંગોડનો બુકો તોલા ૪ રેવંચીની લાકડીનો બુકો તોલા ૪ એ બેમાંથી પાપા તોલો લઘ નવટાંક પાણીમાં નાંખી પી જવું. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી સવાર ખપોર ને સાંજ ઉપર પ્રમાણેના વજનથી પીએ તો ગમે તેવો જીનો પરમીયો પણ જાય.

૫૮૦ શરીરના સોજા ઉપર લેપ—

હળદર, ઝરકોચલાંનાં બીજ, રેવંચીનો શીરો, ફટકડી, વછનાગ, ગાયના મુતરમાં ધશી ગરમ કરી લેપ કરે તો સોજો મટે સાત દિવસ આ દવા કરવી.

૫૮૧ જલંદર ઉપર—

છીપનો ખાર વાલ ૨ દુધ સાથે પંદર દિવસ દેવાથી જલંદર જાય છે.

ગણસુરીનાં મુળીયાં તોલા ૨ લઘ પાણીમાં પાય તો જલંદર મટે.

૫૮૨ કોથળીમાં રસ ઉતરે છે તેના ઉપાય—

સંક તોલો ૦૧ દીવેલીનાં મુળીયાં તોલો ૦૧ મોટાં હરડાં તોલો ૦૧ તેનો એક શેર પાણીમાં ઉકાળો કરી નવટાંક રહે ત્યારે તેમાં દોઢથી બે તોલા દીવેલ નાંખી પીવું. સાત દિવસ સુધી રોજ એક વાર પીવું.

કોથળી ઉપર લેપ કરવાના ઉપાય—

સુંઠ, વછનાગ, રેવંચીનો શીરો, ઇસેસ, ગુજર, કાલાંમરી, દરેક ૦૧ તોલો લઘ ખારીક બુકો કરી સરેસ (જે લાકડાં ચોટાકવાના કામમાં આવે છે તે) તોલા બે લઘ બધી ચીજ એકઠી કરી તેમાં જરા પાણી નાંખી ઉકાળવું, તે જ્યારે લેપ જેવું થય જાય

ત્યારે ઉતારી નાંખી તે લેપ કાચળા ઉપર મારવો. ને તેના ઉપર ૩ ચોટાડી લંગોટ મારવો. એ પ્રમાણે સાત દિવસ કપાંથી આરામ થાય છે.

ગાયનું મુત્ર વિસ વખત ગાળી સવારમાં નવટાંક પીએ તો પંદર દિવસમાં આરામ થાય અને કાંઈ દીવસ ગોળાએ રસ ચઢે નહીં.

ઘોડાવજ ગાયના મુતરમાં ઘસી લેપ કરે તો સાત દિવસમાં કાચળાનો રસ જાય છે.

ઢાંર હલદરનો બુઝા તોલો ગા ગાયનું મુતર તોલા રા. બન્ને ચીજને એકઠી કરી સવારમાં પંદર દિવસ સુધી પીએ તો કાચળાએ આરામ થાય છે.

તમાકુના પાત્રા ઉપર સેલા રસ ચોપટી કાચળા પર બાંધવો. તેથી એક બે ઉલટી થાય તો તેની શીકર ન કરવી. આ પાત્રાં ૩ દિવસ બાંધે તો કાચળાનો રસ નરમ પડે છે.

ચીકણા મુળ તોલા રને એક શેર પાણીમાં ઉકાળી નવટાંક રહે ત્યારે તેમાં દીવેલ તોલા ૨ નાંખી સવારમાં રોજ ચઉદ દિવસ સુધી પીવું.

ચર તોલા સીંધવમાં ઘી નાંખી ઘુંટીને ગરમ કરી કાચલી ઉપર ૧૪ દિવસ લગાડવો.

ભારંગમૂળ ચોખાના ઘોવણમાં ઘસી જરા ઉનું કરી કાચળા પર લગાડવું.

૫૮૩ હાથ પગમાં રસ ઉતરે છે તેના ઉપાય—

૧. તુવસીનાં સુકાં લાકડાં ને વરધારા બેને સમ ભાગે ચુરણ કરી તેમાંથી અરધો તોલો લઘ્ન મધ સાથે દિવસ ૧ સવાર સાંજ ચાટે તો મટી જાય છે.

હાથ ઉપર લગાડવાની દવા—

૨. કાચમીરનો રસ કાઢી તેમાં આંખાહળદર ને ફટકડી ઘસી દીવસ એક સવાર સાંજ ચોપડવાથી મટે છે.

૩. સુગડલેટ તોલો ૧ પાણી શેર ગા માં નાંખી આંગળાથી હક્કાવી તેમાં કપડું બીંજવી પોતાં મૂકવા. ને પોતાં હંમેશાં લીલાં ને લીલાં રાખવાં એવી રીતે કરવાથી એક દીવસમાં સોજો નરમ પડી જાય છે.

૪. સુગડલેટ તથા ફટકડી સમ ભાગે ખરલમાં ઘુંટવાથી પાંચ મીનીટમાં પાણી નાખ્યા વગર મલમ જેવું પાતળું થઈ જશે. તેનો સૂજેલા ભાગ ઉપર કુચરડાથી જલ્લદીથી

લેપ કરવો. તે લેપ પાંચ સાત મીનીટમાં સુકાઈ જશે તે આખો દિવસ રાખવો. એવી રીતે પંદર વિસ દિવસ કર્યાથી મટી જશે એક દહાડાનો લેપ ખીજે દહાડે થોડા નવો લગાડવો.

૫૮૪ લોહાના ઘા વાગવાથી જખમ થાય તે ઉપર—

ઘોડાવજ, નગાડનો પાલો, મરી એ ત્રણ ચીજો જુદી જુદી લઘ પહેલી ઘોડા વજને ચુલા ઉપર લોહીમાં નાંખી બાળવી. બાળી રહે કે તુરત ઉતારી ખરલમાં ઘુંટી છેક ખારીક કરી કપડેથી આળી નાંખી તેને જુદી રાખવી. એ પ્રમાણે નગોડના પાલાને તથા મરીને જુદાં જુદાં બાળી ખરલમાં ઘુંટી ખારીક રાખ કરી દરેકમાંથી પાવલીબાર પાવલીબાર લઘ તેને એકઠું કરી તેમાં નરમ મીણુ તોસો ૧૥ નાંખી ઘુંટવું. એટલે મલમ જેવું થશે તે મલમની જ્યાં ઘા વાગ્યો હોય ત્યાં પટી મારવી. ચાર પાંચ દિવસમાં આરામ થશે.

૫૮૫ દાઝેલા ઉપર ઉપાય—

૧. જુના ચુનાને વાટી દહીના પાણીમાં ઘુંટી જે જગા પર દાઝેલો હોય તે જગા ઉપર ચોપડેથી આરામ થાય છે.

૨. દાઝે તે વખતે યુવેરના ઝાડનું દુધ ચોપડે તો ફેલ્લા ઉઠે નહીં ને સાફ થઈ જાય છે.

૩. સાવરીના રૂને બાળી રાખ કરી તેને દાઝેલી જગા ઉપર ચોંટાડે તો આરામ થાય છે.

૪. કરમદાનાં મુળાયાં ઘસી ચોપડે તો દાઝેલી જગા સારી થાય છે.

૫૮૬ ઉપદંશ-ઘટ્ટિ પરની ચાંદીનો ઉપાય—

લક્ષણ—ઘટ્ટિ પર સોજો આવે છે તનખ મારે છે. ખીલકૂલ ચક્ષાતું નથી. પુલ ઉઘડતું નથી. ઉઘાડું પુલ હોય તો ચામડી સોજને લીધે પાછી આવતી નથી. પીશાબ અડધી ઘટ્ટિમાં કાણું પડી તેમાંથી આવે છે. ને બહુ હેરાન થવાય છે. એનો ખરોખર ઇલાજ નહીં મળે તો ઘટ્ટિ ખરી જાય છે. એ રોગ સમાગમથી અથવા તો ખજવાલવાથી થાય છે. ઘસારાથી પણ થાય છે.

૧. કેસુડાના પાંચેર પુલને પાણીમાં બાફી નીચેથી ખુબ પાણી કાઢી નાખી ઘટ્ટિના સોજ ઉપર પાટો બાંધવો. દિવસમાં બે વાર. બે દિવસ આ પાટાથી સોજો ઉતરી જાય છે.

૨. રાખ તોલો ૧ લઈ તેને ખરલમાં ઘૂંટી તેમાં ઉંડીનું તેલ મેળવી ફરીથી ઘૂંટવું એટલે મલમ જેવું થઈ ગયે તેની પટ્ટી કરી જ્યાં ચાંદી હોય તે ઉપર એ વખત લગાડવાથી રૂઝ આવશે.

૩. બોદારશીંગ પાણીમાં ઘસી ચોપડવાથી સાફ થાય છે.

૪. ત્રીફલોનો રાખને મધમાં મેળવી પટ્ટી લગાડવાથી સાફ થાય છે.

૫. બોરડીનાં ફૂલોનાં પાત્રોને સૂકવી ચુર્ણ લગાડવાથી સાફ થાય છે.

૬. શંખજીરાના ચુરણને લગાડવાથી સાફ થાય છે.

૭. સાગનાં ફળ વટાણા જેવાં થાય છે. તેને પાણીમાં ઘસીને ચોપડે છે.

૮. આમલીના પાણીથી કાથો ઘસી લગાડે તો ત્રણ દિવસ દિવસમાં મટે છે.

૯. ખેરસાર બારીક ઘૂંટી લગાડવાથી સાફ થાય છે.

૧૦. ઝેર કોચલાંની જડને ઠંડા પાણીમાં લગાડે તો સાફ થાય છે.

૧૧. વડને નગોડના પાત્રોની રાખ લગાડવાથી સાફ થાય છે.

૧૨. કાઠીને દેવતામાં બાળી તેની રાખ ઘીમાં લગાડવાથી સાફ થાય છે.

ચાંદી તથા પરમીયાની ભેગી દવા—

ફટકડી ઝીણી મેંદા જેવી વાટી માણસની ઉમર તથા શક્તિ પ્રમાણે એઆનીથી ચાર આનીબાર એ તોલા ઠંડા પાણીમાં નાખી પી જવું. પછી તરતજ કાંઈ પણ ખાવાનું ખાવું. અગર અરધો શેર દુધ પીવું એથી ઉલટી થાય તો દરકત નહીં આથી ગમે તેવી ચાંદી તથા પ્રમેહ તથા વિરેકાટક સાત દિવસની અંદર મટી જશે.

૫૮૭ આમ્લપિત્ત (જમીને ઉલટી થાય તે) નો ઉપાય—

૧. આંખલીના કાતરાની સહુથી ઉપગની પાતળી સુકી છાલને બાળી રાખ કરી તે રાખ એ વાલથી ચાર વાલ સૂચી આદમીની શક્તિ જેમ દુધ તોલા ૨ માં દિવસ સાત સૂચી સવાર સાંજ પાય તો આમ્લપિત્ત મટે. (આંખલીના ઝાડની છાલ ન લેવી.)

૨. કાળી દ્રાખના અંદરના ઠણીયા કાઢી નાખી દ્રાખ નવટાંક લઈ તેમાં સાકર નવટાંક મેળવી ખન્નેને ખુબ ઘૂંટી નાની સોપારી જેવડી ગોળા કરી સાત દિવસ સવાર સાંજ એક એક ખાવાથી આમ્લપિત્ત જાય.

૫૮૮ શીતલાની બીમારી ઓછી કરવાના ઉપાય—

૧. બ્રાહ્મીનો પાત્રો લઈ તેનો રસ તોસો ૧ને આશરે લઈ પાવો. એથી શીતલા-વાળાને ઇન્ન થતી બંધ થશે.

૨. લીલા વાંસની છાલને દેવતા ઉપર નાંખી ધુમાડો લે તો શીતલાની વેદના મટે. લીલા વાંસને અભાવે સુકા વાંસની છાલનાં જુકાનો ધુમાડો લેવાથી પણ ફાયદો છે.

૩. કપાશીયાને ખાંડી જુકા કરી તેને દેવતા ઉપર નાંખી તેનો ધુમાડો લે તો શીતલાની વેદના મટે. એથી ફાયદો ન થાય તો કપાશીયાના બીજનો મગજ કાઢી તેને દેવતા ઉપર નાંખી તેનો ધુમાડો લેવો તેથી તુરત ફાયદો થશે.

૪. ચીચોડાને ખાંડી જુકા કરી તેમાં ખડિલી હળદર લેવી ને તે દરેકમાંથી બેબે આનીબાર લઈ પાણીમાં ફાંકે તો શીતલા તદ્દન નરમ પડી જાય. દીવસમાં બે વાર આપવી.

૫૮૯ કોલેરા—

આપણી પાસે ખીસામાં કપુર રાખવાથી કોલેરા ન થાય તથા કપુરનું પાણી ધરતી અંદર ખારી ખારણાં તથા જ્યાંથી હવા આવતી હોય ત્યાં છાંટવાથી કોલેરા થાય નહીં. માટે જ્યાં સુધી કોલેરાનો મરજ હોય ત્યાં સુધી હંમેશાં પાણી છાંટવું.

૧. જે માણસને કોલેરા થયું હોય તેને મીઠું તેલ તોલા ૨૦ અઢીતોલા પાણી નાખી પીવું એટલે તે રોગીને જરાએ ઇન્ન થશે નહીં.

૨. કડવા લીંબડાના ઝાડના થડમાં વીંધ પાડી તેમાં અરીણી તોલા ૪ ભરવું. ને તે વિંધને તેની છાલથી બંધ કરી કપડું બાંધી પંદર દિવસ પછી મહિથી અરીણી કાઢી લઈ તે અરીણીની અરધી ચણાડીબાર ગોળી કરવી. તે ગોળી ચોખાના ધોવણુ તોલા ૨માં સવાર સાંજ એક એક આપવી. અને કપુરની હવા રાખવી.

૫૯૦ હેડકી—

૧. અડદ તોલા ૨ હીંગ તોલા ૨ લઈ હીંગને દેવતા ઉપર પુલાવી, અને અડદને વાટકામાં નાખી શેકવા અને બે સાથે ખાંડી જુકા કરવો અને તે જુકા કડછીમાં દેવતા લઈને જલરાવીને ધુવાડો લેવાથી હેડકી બંધ થશે. એવી રીતે દીવસમાં ત્રણ વાર જ્યારે હેડકી આવે ત્યારે કરવાથી મટી જાય છે. પણ તેવું બે દીવસ સુધી કરવું.

૨. શણ જેના કાથળા થાય છે તે તોલો ૧ લખ તેના કટકા કરીને તથા અડ તેલો ૧ તથા હીંગ તોલો ૧ લખ તેને દેવતા ઉપર પુલાવી તથા અડને વાટકામાં સેકી એ એનેનો જુદો કરી તેની સાથે શણ મેળવી તે તથા જણસનો ધુંવાડો લેવાથી હેડકી બંધ થાય છે. પણ જ્યારે જ્યારે હેડકી આવે ત્યારે તે પ્રમાણે કરવું.

પદ-૧ શ્વાસ-દમ—

૧. કાળા ધતુરાનાં મુળીયાં ખાંડીને ખારીક તમાકુ જેવાં કરવાં. તેને નળીમાં નાંખી અથવા ચલમમાં નાંખી પીવું તે વખત બહુ કફ પડશે. ત્યારબાદ આખો દિવસ આરામ રહેશે. આ ઇલાજ સવારમાં ૬ વાગતામાં એકજવાર કરવો. એવું સાત દિવસ સુધી રોજ એકવાર કરવું તેથી દમ ખલાસ થાય છે.

પરેણ—ખાટું ખારું તેલ મરચું ખાવું નહીં.

૨. એલચીકેળું અથવા સોનકેળું લખ તેમે એક ખાજુથી છાલ કાઢી કોત્રીને તેની અંદર કાળાં મરી વાટી ખાંડીને કપડછાણ કરી વાલ ૧ તે કોતરેલી જગ્યામાં નાખી તેના ઉપર કોતરેલો મર્ચ દબાવવો. ને તેની છાલ પાછી દોરડાથી બાંધીને પછી તેને ચુલાની જુલોટ (એટલે રાખ) માં ખાકવું. બકાયા પછી સવારના તે એક કેળું ખાવું એ પ્રમાણે સાત દિવસ કરવાથી દમ મટશે. પરેણ—ઉપર પ્રમાણે કરવું.

૩. પીપળાના ઝાડનો ગુંદર જેઠીમધનું ચુર્ણ, લીંડીપીપરનું ચુર્ણ, ભોયરીગણીના ફળ દરેક બે વાલ લખ એકઠાં કરી તે મધે તોલો ૦૧ ઘી તથા તોલો ૦૧ મધ નાખી દીવસમાં પાંચ વખત ચાટવું. એ પ્રમાણે સાત દિવસ ચાટવાથી આરામ થાય છે.

૪. સફેદ આકડો જ્યાં સુધી મળે ત્યાં સુધી ગુણુ ઘણો છે ને તે ન મળે તો લાલ લેવો તેનો ગુણુ ઓછો છે. તે ઝાડનાં પાંદડાં ચાર સાફ કરીને તેને તે ઝાડ ઉપર રહેવા દેવાં, અને તે સાંજના પાંચ વાગ્યા પછી મધ ચોપડવું અને તે પાંદડાંને તેના તે ઝાડ ઉપર રહેવા દેવાં અને સવારે સાત વાગતામાં દાતણ પાણી કરીને તે ઝાડના પાંદડાં તોડાવી મંગાવી ચાટી લેવાં ને પછી નાખી દેવાં આમ સાત દિવસ કર્યાથી દમ-આરામ, થાય. કસર રહે તો વધુ દિવસ કરવું.

પદ-૨ ખાંસી—

૧. ઘોળાં મરી તોલો ૧ લખ ગાયત્રી જાશમાં બીંબવીને ખાર કલાક રાખવાં પછી તેને બહાર કાઢી સૂકવીને ખાંડી કપડછાણ કરી તેની અંદર સીંધાણુ તોલો ૦

મેળવી ખરલ કરવું. પછી રોગીની શક્તિ પ્રમાણે તેમાંથી એક વાલ લઇ મધ વાલ ૪ તથા સાકર વાલ ચાર મેળવી ચાટવું. સાંજ સુધી ત્રણ વાર ચાટવું. ને સાંજથી પાંચ રાતના ત્રણ વાર ચાટવું એવી રીતે સાત દિવસ ચટાડવાથી ખાંસી મટી જશે એમાં સંશય નથી. એ રોગીને આમલી તેલ તથા જે ચીજમાંથી તેલ નીકળે છે તે ચીજ આપવી નહિ.

૨. અંધેડાનો ખાર એક ચાવલ ભાર ૦૧ તોલો મધ સાથે એક વાર ચટાડવું. પાંચ દિવસ સુધી ચટાડવું.

૩. રાત્રીવતાંક એટલે મોતરીંગણીની ઝડ તોલો ૦૧ ખેરની છાલ તોલો ૦૧ કુંવારના પાકાના મુળ તોલો ૦૧ (જેને દક્ષિણી લોકો કોરકંડ કહે છે તેને કેટલાક કુંવારકંડિ કહે છે.) એ ત્રણ એકત્ર કરી ખાંડી વસ્ત્રગાળ કરી એ આનીભાર વજન, ૦૧ પા તોલો મધ સાથે ચટાડવું. એમ સાત દિવસ ચટાડવું.

૪. લવીંગ તોલો ૧ સફેદ મરી તોલો ૧ બેડાંની છાલ તોલો ૧ ખાંડી કપડછાણ કરી તેમાં સફેદ કાથો તોલો ૩ નાખવો. પછી આવળની પાશેર લીલી છાલને પાણીમાં ઉકાળો કરી પાશેર રહેવા ઉતારી તે ઉકાળામાં ઉપલી જણુસ તોલો ૬ ખરલ કરી વટાણા જેવી ગોળા બાંધવી. તે ગોળા મોઢામાં ત્રણ ત્રણ કલાકે રાખવી. ઉધરસ બધ થાય છે.

૫. હાથીઆ થોર ઉપર લાલ ફળ લાગે છે તે (ડોડવા) ના કાંટા કાઢી તેના રસ કાઢી તેમાંથી એક ચમચો લઇ જેડીમધ તથા અકસીરો એ બેને એ રસમાં ધસવું ને તેને બાફું કઢી જેવું કરવું ને તે મધ્યે મધ તોલો ૦૧ નાખીને પીવું. આમ સવાર સાંજ એ વખત રસમાં ધસીને પાવું. એવી રીતે એ સાત દિવસ પાવું. તેલ બટાશ બંધ કરવું. ઉપલો રસ વરસ દિવસ સુધી બગડતો નથી.

૫૮૩ શક્તિ એટલે કોવત પર.

૧. એ વરસનાં સુકાં આંખનાં શેર ૦૧ લઇ તેને ખુબ ખારીક કરી ચાર દિવસ ખરલ કરવાં ને પછી તેમાંથી તોલો ૦૧ થી ૦૧૧ સુધી એક તોલો ઘી માં સવાર સાંજ ત્રણ માસ સુધી દેવું. ઘાતુ પુષ્ટી તથા મરદી પર અકસીર.

૨. આંખનાં (જે આંખનાં દીવાળામાં થાય છે ને જે તુળસી વીહારમાં હીંદુ લોકો મુકે છે તે) ના ઝાડની અંતરછાલ સુકવી ચુરણ કરી ને પછી તેજ ઝાડની અંતર છાલના રસમાં એક કલાક ધુંટવીને છાયામાં સુકવવું એવા સાત પુટ તેજર સના દેવાં. પછી

તોલો ના સવાર તથા તોલો ના સાંજ દુધ મળ્યે નાખી સાકર મેળવી પીવું રસનું ચાસણ કલાઈ તથા કાચનું લેવું હવાની પરેજ કાંઈ નથી આ દવા ખાવાથી એટલી મજબુતી થાય છે કે આખર સુધી તંદુરસ્તી બહાલર હો છે. એકવીસ દિવસ ખાવાથી ફાયદો થઈ નપુંસકાવ મટાડે છે. આ દવા સ્ત્રીઓને કામની નથી.

૩. કુંભીના ઝાડની સુકી છાલ તોલા ચાર લાખ એક શેર દુધમાં બે તોલા સાકરમાં નાખીને પીવું એક જોસ આવે ત્યારે ઉતારી થડુ થયે પી જવું. સવાર સાંજ ૧૪ દિવસ પીધા પછી તુરત પાણી ન પીવું. બીજી પરેજ નથી.

૪. બહુપુલીના ચુર્ણને ખુબ ખરલ કર્યા પછી ના તોલો પા શેર દુધ સાથે સાકર મીઠીત સવાર સાંજ પીવાથી શરીરની ઘણીજ પુષ્ટી થાય છે. (બીંડાના મુળમાં પણ તેનીજ તાકાત છે. લગ્નમણીને લાલીમખાનામાં પણ તેવી તાકાત છે.)

૫. ચોખ્ખા આખા જોષ તેને પલાળી સૂકવી ફળી ચાળી રાખવા. પછી ગાયના દહીંને ઘોષને ખાંટીએ લટકાવી પાણી કાઢી નાખી માવો કાઢીને તેમાં ચોખ્ખાનો લેટ બાંધી તેનાં બજ્યાં રા. ૧ બારનાં કરવાં. તે તળી ચાસણીમાં તેજ વખતે ડુખાવતાં જવાં આવું નામ ચોખ્ખા રોટલી મોરબો કહેવાય છે. ને તે છ માસ સુધી અગડતી નથી સવાર સાંજ બે કટકા લેવા. આથી જીર્ણવર, ખાંસી, નખળાઇ સુવારોગની કસર રહી હોય તે તથા પાંડુ, લોહી બિગાડ વિગેરે જઈ સારી પુષ્ટી થાય છે.

૫૯૪ ક્ષય—(મહારાજ રોગ રાજ્ય-ક્ષય)

૧. કાળુના ઝાડને ગુંદર થાય છે તે ગુંદર બધે ઠેકાણે પણ મહેનત કરીને પેદા કરવો જોઈએ તે ગુંદર બે વાલ લાંબને બારીક કરીને તથા ચાર વાલ ખડી સાકર લાંબને તેને ઝીણી કરીને બન્ને બેગા સાથે કરીને ગાયનું દુધ નવટાંક થંડુ લાંબ તેમાં નાખવું ને સવાર તથા સાંજ બે વખત પીવું ને જોને થંડુ ન બાવવું હોય તેને ગરમ કરીને થોડી વાર પછી તે દવા મેળવી પીવું ને તેના ઉપર ખટાસ તથા તેલ મરચુ ન ખાવું ને આગરની માણસનાં કપડાં સાફ રાખવાં. આ દવા આજ દીન સુધી જની હતી તે હાલ પ્રસિદ્ધ કરી છે. આ દવા દીવસ ચઢે સુધી ખાવી પણ જો તે માણસને કંઈ કસર જેવું રહે તો તેને વધારે દહાડા સુધી લેવી. આ દવા સવારમાં ખાધા પહેલાં લેવી ને સાંજના વાળુ કર્યા પછી લેવી. આ દવા કાળુના ઝાડમાંથી પેદા થાય છે પણ તે કાળુના ઝાડને દયકો માર્યા પછી દીન પંદર પછી તે દયકો મારેલી જગ્યાએ પેદા થાય છે.

૨. ગરમાળાના ઝાડના ઉપર સીંગ તથા ધુલ સાથે હોય, તે ઝાડનું મુળ હાથ ચારથી પાંચ સુધી ખોદી નાંખવું, પછી તે ઝાડ સુધીના મુળીયાને સાબરશીંગડાની ખાખ તથા શેખની ખાખ ઝાડના મુળ આગળથી તે જ્યાં સુધી ખોદ્યું હોય ત્યાં સુધી લગાડવી, અને તેના મુળ ઉપર માટી બે આંગળ નાખવી. અને છેવટના ભાગને કાપીને માટીના વાસણમાં તથા કચના વાસણમાં તથા કલાઈના વાસણમાં તે ઝાડનું મુળીયું આંગળ ચાર વાસણની અંદર મુકીને તે વાસણનું મોઢું બંધ કરવું, ને તેના ઉપર આગ સળગાવવી. પણ કલાઈ તથા સુધી સળગાવવી, અને તેનો રસ જે વાસણ મુક્યું હોય તે વાસણમાં આવે ત્યારે તે રસનો રંગ મધ જેવો હોય છે. તે રસને લઇને ક્ષય રોગ વાળાને સવારે તોલા ૨૫ ને સાંજે તોલા ૨૫ એવી રીતે બે વખત પાવો અને રોગવાળાનું બીજાનું તથા કપડાં સફેદ રાખવાં. રોગીને ખાટું, ખાઈ, તેલ, મરચું, ખાવા દેવું નહીં. આ દવાથી અમોઝે અનુભવ પ્રમાણે અજમાવીને ખરીખત્રી કરીને બણા માણસોને આરામ કીધો છે. તેથી લખી છે. પણ રોગીને દિવસ ચઉદ સુધી ઉપર લખેલી દવા કરવી ને તે દવા કરતાં કાંઈ કસર જેવું માલમ પડે તો વધારે દહાડા સુધી કરવી. આ આગ્રી જેટલી ખોરાકી ખાય તેટલું સારું છે.

૩. બેકડા જાતનું એક જીવ થાય છે તે જીવ મીઠા પાણીમાં તથા બાગ બગીચામાં થાય છે પણ તે લાલ રંગનું હોય છે તે જીવના ઉપરની પુઠ હોય તે લેવાથી તે જીવ મરી જતો નથી તે પુઠને સુકવી ખાંડી ખારીક કરી ને તેને પાણી શેર મધ્યે તોલા બે નાખી ઉકાળવું ને બ્યારે પાણી શેર ૭૫ રહે ત્યારે ઉતારી તે મધ્યે અરધો તોલો મધ નાખી તેના બે ભાગ સરખા કરીને સાંજના તથા સવારના પાવું. પણ ગાળાને તથા ઠંડુ કરીને રોગીને ૧૪ દિવસ સુધી પાવું તેમ કરતાં કાંઈ કસર જેવું માલમ પડે તો વધારે દહાડા સુધી પાવું. કપડાં તથા સૂવા બેસવાની જગ્યા સફેદ રાખવી. ખાઈ, ખાટું, તેલ, મરચું, હીંગ બંધ.

૪. મુંદ, ભારંગમુળ, મોચ, હરડાં, બેડાં, આમળાં (હળીયા કાઢીને) અરકુસો, રાહીય ધાસ (જેને રોહડો કહે છે તે) પીત પાપડો, ઘોળાં મરી, દરેક અરધો તોલો લઈ એક શેર પાણીમાં ઉકાળી ચાર રૂપીઆ ભાર ખાકી રહે ત્યારે તેમાં મધ તોલો ૧૫ નાખીને પાવું તથા તેજ ઓસડનો સાંજે ઉકાળો કરી એજ પ્રમાણે પાવું બીજે દહાડે નવો ઉકાળો કરવો. સાત દિવસ કરવું.

૫૯૫ અજીણું.

૧. એલચી અને પાકલાં ફળાં લઈ તેને છોલી તેના ઉપર ઘી ચોપડી જેટલાં ખાંધ શકાય તેટલાં એકથી માંડી ચોવીસ સુધી ખવરાવવાં ને પછી સારી જીખ લાગે ખાવું.

૨. કાષ્ઠાલી જનનું ચુર્ણ તોલો ૧ ને વાટેલો સીંધવ તોલો ૧ જુમલે બે તોલો મીઠમના તેલ તોલો ૨ સાથે મેળવી ગરમ કરી શરીરે બે દિવસ સુધી ચોળવું.

૫૯૬ મસા (ગુદાના ભાગમાં થાય છે તે) અર્થ.

૧. સુરણ ૩, ૫ ભાર લઘ તેના કટકા કરી ઘીમાં તળીને તરતજ પાંચ ૩. ભાર મેળા હાડીમાં નાખી ખાવા. સાંજ સવાર બે વખત એમ સાત દિવસ ખાવું.

૨. ઝેર કાચલાનાં બીજને ઘી લગાડી દેવતા ઉપર થોડી ચુરણ કરી શક્તિ પ્રમાણે અરધી ચણાહી-અરધા વાલ સુધી તાઢા પાણી સાથે દેવું. દિવસમાં બે વાર ખાવું.

૩. કપુરની ત્રણ ચાર દિવસ ધુણી લેવી. (૪) જવના લોટની પોટીસ મસા પર મારવી (૫) વાટેલી હળદરને કડવા પુરીઆનું ચુરણ તોલો એક એક થોરીઆના દુધમાં ત્રણ પહોર સુધી મરદી તેમાં એક તોલો સીંધવ મીલાવી સુકાઈ જાય ત્યાં સુધી ધુંટવું પછી તે ઝોસડને ગાયમુત્રમાં કાઢવી બે વખત ૧૪ દિવસ સુધી લેપ કરવો.

૬. વડના ઝાડના રોતી મેળે ખરી પડેલા પાંદડાની રાખ કરી મીઠા તેલમાં મેળવી સાત દિવસ ચોપડવી.

૫૯૭ અતિસાર—

૧. શુધ્ધ ભાંગ મધ સાથે શક્તિ પ્રમાણે દેવી.

૨. કેશર તોલો ૦૧ લઘ ખરલ કરવું પછી તેમાં જુનું અરીણ તોલો ૦૧ નાખી ખરલ કરવું. પછી ઉંચુ પીણુ મીણુ તોલો ૦૧ નાખી ખરલ કરવું એ રીતે તોલો પોણા ફલ થયું તે ખરલ કરી તૈયાર રાખવું તેમાંથી દર વખતે એક ચોખા ભાર લઘ મધ ટીપાં બે સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત ચઢાડવું એ રીતે ત્રણ દિવસ સુધી ચાટવું.

૩ રાળ તોલો ૦૧ સાકર તોલો ૦૧ બેને બેગાં ખાંડી ચુરણ કરી સાવાર સાંજ અરધા ભાર તાઢા પાણી સાથે આપવું.

૪. સુકા આમળાના ઠગીઆ (બીયાં) કાઢી નાખી છાલને ખાંડી તેનું ચુરણ કરી નાભીની પાછળ ફરતી પાળ ખાંધવી તેના વચમાં આદાનો રસ તોલો ચાર રેડવો બે કલાક સુધી રાખવાથી ફાયદો થાય છે તે પછી લુછી નાખવું ત્રણ દિવસ સુધી દિવસમાં એક વાર સુધી કરવું.

૫. સહદેવીનું મુળ તોલો ના રાતા સુતરે બાંધી કમરે બાંધવું.

સંગ્રહણી—

૧. ગાયત્રી છાસ મધ્ય બે લઘુ લુગડેથી ગાળી એક તપેલામાં ભરી તે ઉપર પાતળુ લુગડું બાંધવું ને તેને તડકામાં સુકી છોડવું તે સુકક મયા પછી તેની તરી બાજેથી હોય તે લઘુ સવારે રા. ના બાર અને સાંજે રા. ના બાર એ રીતે સાત દીન સુધી ટાઢા પાણી સાથે ફકાવવું.

૨. શંખ ભસ્મ પાંચવાલ, સીંધવ પાંચ વાલ, એ બન્ને ભેગા વાટી મધ રા. ના બાર લઘુ તે સાથે મેળવી સવાર તથા સાંજે દિન સાત સુધી ચાટવું પણ છાસને બાત વગર કાંઈ ખાવું નહિ.

૫૯૮ દાદર—

ગંધક, કપુર, ટંકણુ, મરી, સમ વળને ઘી સાથે મેળવી ઉપયોગ કરવાથી દાદર પર અકસીર.

૫૯૯ ગમે તે જાતના તાવનો ઉત્તમ ઉપાય—

કાંચ તોલા બે લઘુ એક શેર પાણીમાં ઉકાળી નવટાંક રહેતાં પાંચ દેવું—અચ્ચાને એક ચમચો દેવું સવાર સાંજ ત્રણ દિવસ સુધી કાંચ વનમાં ઘાસની જાતનું કાંદા જેવું હોય છે.

૬૦૦ પીત્ત જ્વર—

ઉમરાના ઝાડના મૂળ ને સાંજે છેદી ને છેદેલા ભાગ આગળ ગલાસ મુકવો ને સવાર સુધીમાં તેનું ઝરણુ બરાબ તેમાંથી છોકરને ૧ તોલો ને મોટા આદમીને બે તોલા એ રીતે બે વખત હંમેશ સાત દીવસ સુધી પાવું પણ કદાપી કાંઈને તાવનું જોર અતિશય હોય તો સાકર તોલો ના નાખી પાવું. ખાવામાં સાણુચોખાની કાંજી દુધ સાકર સાથે. જરા દીક થયા પછી ચોખા દેવા.

૬૦૧ ખસ્તી ગતવાયુ—

પેડુમાં વાયુ રહે તો પેશાબ થોડો થોડો આવે ને પેશાબમાં રેતી પડતી દેખાય છે ને પેડુમાં પેશાબની જગો પર ગાંઠ થાય છે તે ઉપર ઉપાય.)

હીંમજ, બેડાં, આમળાં, આનું સમભાગે ચુરણુ કરી તેમાંથી ચુરણુ વાલ બે લઘુ તેમાં મજવેલની ખાખ તોલો ૧ નાખી મધ મેળવી દિવસમાં બે વખત ચાટવું એથી ખસ્તીગત વાયુ પુરો થશે—મટશે.

૬૦૨ પેટમાં દુખાવો (ચૂલ) થાય છે તે ઉપર--

૧. સફેદ આકડાના મુળને સુકવી તેને ખાંડી ખારીક કરી તેમાંથી પાવલી બાર મામનાદુધ સાથે મેળવી ખાય તો દુખાવો મટશે. દિવસમાં બે વખત સવાર સાંજ ખાવું.
૨. લાલ માટીમાં જરાક પાણી નાંખી ગરમ કરી પેટ ઉપર પોત્રીસ કરી સવાર સાંજ મુકે તો દુખાવો બંધ થાય.
૩. માણસની શક્તિ પ્રમાણે ત્રાંખાનો લોટો લઈ તેમાં ઠંડુ પાણી બરી જે જગો એ દુખાવો થતો હોય તે જગ્યા ઉપર મુકવો. એથી દુખાવો તરત બંધ થશે.
૪. નાળાયેર લઈ તેમાં કાણું પાડી તેની અંદર મીઠું બરવું ને તે નાળાયેર છાણામાં બાળી તેની રાખ કરવી તે રાખ વાલ બે ને લીલી પીપર વાલ બા આ બન્નેને મેળવી તેમાં જરા મધ નાખી દિવસ ૧૪ સુધી સવાર સાંજ ચાટવું. એથી ગમે તેવી પેટમાં શુભ મારતી હોય તો બંધ થઈ જાય. મોટા શક્તિવાનને કમલ માત્રા પણ દેવી.

૬૦૨ ગુદમ (પેટમાં લોહીની ગાંઠ થાય છે.)

શરપંખાને બાળી તેની રાખ કરી તેનો ક્ષાર કાઢવો. તે ક્ષાર બે આની બાર લઈ તેમાં હેમજનો ભુકા બે આની બાર મેળવી ફાકી ફાકવી ને ઉપર પાણી પીવું. ૧૪ દિવસ સવાર સાંજ ખાવાથી ગુદમ મટી જશે.

૬૦૩ સંધિવાયુ ઉપર.

૧. જીની ઇંટ ચુલામાં નાખી લાલ ચોળ થઈ જાય ત્યાં સુધી રહેવા દેવી. એક તપેણું લઈ તેમાં પાણી બરી તેમાં ધઉંના લોટનું થુલું નાખવું. પછી તે ત્રણે તપાવેલી ઇંટનો કમસર ધિમેધિમે પાણી નાખી (ઇંટને) બાફ દેવો આથી સાંધાનો દુખાવો તદ્દન બંધ થઈ જશે.

૨. થુવેરીઆ લાવી તેના કટકા કરવા અને તે પાણીમાં નાખી બાફવા તેનો ઉપર પ્રમાણે બાફ લેવો.

૩. ગણસુરીના મુળને થંડા પાણીમાં ઘસી ગરમ કરી દુખાવા ઉપર લેપ કરવો.

૬૦૪ વાયુ-કોઠાના વાયુનો ઉપાય.

૧. કાઢો સાફ કરવાનો ઉપાય સુકા ચુલાખના પુલ તોલા બે લઈ તેની ડાંખણી કાઢી નાખી ચણાના લોટમાં મેળવી તેનાં બજામાં તળીને ખાવાં એથી ઝાડો સાફ આવશે ને કોઠાનો વાયુ ઝાઝો થશે.

૨. કાંચકો નંબ ૧ લઈ તેને સૂકી તેની ઉપલી છાલ કાઢી નાખી તે સરારે તથા સાંજે ૦૫ તોલો મધમાં ચાટવું એથી ઝાડો સાફ થાય ને વાયુ હલકો થાય જેને મધ ન ખાવું હોય તેને ગોળમાં ખાવું.

૩. સાતવીણના ઝાડની છાલ તોલો ૧ લઈ તેના કટકા કરી રાખવા ને તે કટકાને સૂકું ટોપકું લઈ તેના બે કટકા કરી ઉપર નીચે રાખી વચમાં પેલા કટકા સુકી દિવસમાં એકજ વખત ખાઈ જવું એથી વાયુ જશે.

૪. યુવર નામનું ઝાડ થાય છે તેને હાથ જેવા પાંજ હોય છે ને તે ઉપર કાંટા હોય છે તે લાવી તેના ઉપલા કાંટા કાઢી નાખી તેનું શાક કરી ખાય તો દિવસ સાતમાં કોઠાનો વાયુ જાય છે. તે શાક ખાવાના વખતમાં ખટાશ કે તીખાશ ન ખાવી.

૬૦૫ ખસ ઉપર.

હરડે હળ ટાંક ૫, બહેડાની છાલ ટાંક ૧, મોચ, અંધેડો, કુવાડીયાનાં ખીજ, તે સર્વને એકત્ર કરી પાણીમાં ઉકાળી દાઢા પડે ત્યારે નહાવું. લુખસ માટે અકસીર છે.

૬૦૬ અન્ય લેપ.

પારો, ગંધક મણુશીલ, હીરાકસી, માયાં, મોરચુથુ. બોદાર, કાળી સોપારી, મીચ, સીંદુર, તેને સૂક્ષ્મવાટી, માખણમાં ઉનું કરી લેપ કરવો.

૬૦૭ શીળસ ઉપર.

સરસીયું તેલ, હળદર, લીંબડાનાં પાન સરીરે ચોપડવાથી શીળસ જાય. ઉનું કરી ચોપડવું જોઈએ.

૬૦૮ હરસ ઉપર ચોપડવાની દવા.

વ્રત્ય, સોમલ. ખારો, સમ ભાગે લઈ ઉત્કંટાના રસમાં ગોળા કરી લીંબુના રસમાં ચોપડવી જોઈએ.

૬૦૯ વાળા ઉપર.

સસલાની લીંડીને ગોળમાં ખવરાવવાથી વાળા તરતજ નીકળી જાય છે.

૬૧૦ હાડ ગંબીર.

વઠનામ, મેથી, અજમો, અશેળાઓ, તેને ઝીણું વાદી નાની નાની શેટલી રચ કરી રોજ એક શેટલી ખાંધવી. પચીસ દીવસે હાડ ગંબીર જાય.

૬૧૧ નાસુર.

અકરીની નળા લાવી તેમાં પારો મેળવવો. તે તેને અડાયા છાણા એમાં ભસ્મ કરી કળાયૂનામાં નાખી ઉપર ભભરાવવી. તથા ઘીમાં ચોપડીએ તો નાસુર જાય.

૬૧૨ નાસુર

મધેડાનાં લીંડાં અરધાં સુકાં અને અરધાં લીલાં લાવી હાંડલામાં ભરી થોરનાં ડીટલાં મુકવાં. ઉપર પાણીની ચાળા ભરી મુકવી. હેઠે અન્ય કરી તેનો સુવો કાઢી તેમાં ઘી મેળવીને ચોપડવાથી નાસુર જાય છે.

૬૧૩ રસોળી તથા ગાંઠનો ઉપાય.

નેપાળાનું તેલ કાઢીને ચોપડે તો દીન ૭ માં રસોળા જાય.

૬૧૪ રસોળાનો બીજો ઉપાય.

સાજાંતનો સુનો પાણીમાં ચોપડે તો રસોળા જાય છે.

૬૧૫ મસાનો ઉપાય.

ગોમુત્ર શેર ૮૮ કડવી નહં હાંડલામાં નાખી ઉકાળા મુત્ર બધું ચુસી રહે ત્યારે શીશામાં ભરી મુકવું પછી કાઢી લોઢાની બશેરીએ હલાવી ચોપડવાથી ગાંઠ તથા મસા જાય છે.

૬૧૬ સાતપડાનો ઉપાય.

જવખાર, મણુશીલ, શંખ, સીંદુર હીરાકસી, તેને તેલમાં ઉકાળા ચોપડવાથી સાતપડો જાય છે.

૬૧૮ દાંડી ઉપર.

ઘોડાનો નખ, કાથો, થુથો, તેને વાદી તેલમાં ચોપડે તો દાંડી જાય છે.

૬૧૮ ચાંદી—

રૂપાનાં પત્રાને શુદ્ધ કરી તેનો જીલો બુકા કરવો પછી ગુલાબજળમાં એવું પીસવું કે તેની ચંદ્ર કલા ન રહે પછી તેને મોસમી ગુલાબ (જે હોયતો ઉત્તમ) નહીતો ગુલાબનાં પદ્ધાં શા. ૧ બારે તેલા ૨૦માં લઈ તેના લુમદીમાં રૂપાની ગોળી મેળવી તેને એ ત્રણ કપડ મેટ કરી ત્રણ આરણીયા છાણામાં પુકવી જેથી તેની બસ્મ થયે તેની પરીક્ષા તાકાત પર માખણમાં અમીરોને માટે બહુ ઉત્તમ (ખરલ ન ઘસાય એવી લેવી.)

૬૧૯ સાધારણ ચાંદી ઉપર—

અકલકરો પાંચ રૂપીઆ બાર લઈને તેને ઘસીને પાણી કરવું તેમાં રૂપું તોલા ૧ નું કાગળ જેવું પતર એકસો એક વાર ઘુઝાવવું જેથી નરમ થઈ જશે પછી તે અકલકરો દશ રૂપીઆ બાર લઈ તેની ગોળામાં તે પતર મેલવું પછી ત્રણ કપડ મેટ કરી છ ચેર કાયલા લઈ દીબમાં મેલી વચમાં તે ગોળો મેલી ઉપર કાયલા નાંખી ઉપરથી આગ મેલવી. પછી થંકુ થયે પરીક્ષા કરવી. કાચી જણાય તો ફરીથી તેમ કરવું. માત્રા એક વાલ સૂધી માખણમાં-મલાઈમાં તાકાત અને ઘાતુ ક્ષયને માટે તથા પુષ્ટિ માટે.

૬૨૦ સુરમો—

સુરમાને પહેલાં શુદ્ધ કરવો. ધ્યાનમાં રાખવું કે સુરમી ન હોય. વૈદ પાસે દેખાડવું તે સુરમાનો રસ કરી ગાડરકે ગાયના દુધમાં નાંખવું. ધ્યાનમાં રાખવું કે તે ઉડે નહીં. મોટું દુર રાખવું. લાંબા લાયથી નાંખવું. પછી તે સુરમાને અગીયારવાર એમ કરવું વળી એના ગોળાને લીંબડાના ચડમાં ફેરીને એ ત્રણ મહીના રાખવો જે ઉતાવળ હોય તો ન રાખવો. પછી તેને કાઠી ઉત્તમ ગુલાબજળમાં પીસવું. આંખમાં આંજવા જેવો થાય પછી જરા વધારે કરવું હોયતો એલચી, કળાખચીની અને કપુર જે એક તોલો સુરમો હોય તો એક રતી બાર ત્રણ નાંખવાં પછી તે સુરમો આંજવો. ધ્યાન એ રાખવું કે ખરલનો પથ્થર સુરમા સાથે ઉતરવો ન જોઈએ. તેમ ખરલ ઉગાડો ન રાખવો.

૬૨૧ કનેરનું ઘી.

ઘોળા કનેરની જડ એ તોલા લાવી તેના એ કટકા કરવા. પછી તેને દુધમાં નાંખી તેનો માવો કરવો. ધ્યાનમાં રાખવું કે હત્તાવતાં તે તુટે નહીં પછી જ્યારે માવો તૈયાર થવા

આને ત્યારે તેને (કટકાને) કાઢી નાંખવા. માવાને ઘીમાં લળી સાકર તાંબી પેંડા વાળવા તેમાંથી કા. ૧ લાર રોજ ખાવું. ઉપર ઘી દૂધ પીવું.

૬૨૨ બીજો પ્રયોગ.

કણેર ધોળાની જડ તોલા ૨ લાવી પાંચ કટકા કરવા પછી દૂધમાં નાંખીને તેની દાઢી ચુલા ઉપર મેળવી નીચે અગ્નિ ભારેલો રાખવો. ઉકાળો ન આવે અને ફરે પણ નહીં એવી ધીમી આંચ દેવી પછી રાતે તેને મેળવી દહીં કરી છાશ કરી માખણ ઉતારી ઘી કરવું તેને લુમડાથી ગાળી સીસીમાં રાખવું તે એક રતીથી છ તોલા સુધીમાં ખાવું. સુરમા અગર ગમે તેમાં નાંખી ખાવું. અત્યંત તાકાત આવે છે.

૬૨૩ હીંગળો.

૩મી સીંગરફનો અરધા તોલાનો કટકો કાચના વાસણમાં રાખી તેમાં સ્ત્રીનું માખણ નાખી તે કુખાડવો. એમ નિત્ય કરવું. આમ ૨૧ દિવસ સુધી કરવું. તેમાં રયામ પુલસીનાં પાન નાખવાં. એકવીસ દિવસ પછી તેને દૂધમાં પીસવો કે તેની ચળકી નાશ પામે. પછી એક રતિ સુધી વાપરવો. પક્ષવાત, વાયુ, કફ, ઉપર. માખણ ઘી, લેવું.

૬૨૪ સોમલલસમ.

શંખીયાની ખાખ ઉપર કહી તેવી રીતે ખાખ કરવી. હડતાલ થાય છે. દમ તાવ ઉપર માખણ ઘી સાથે લેવું.

૬૨૫ સન્નિપાત અને કુષ્ટ ઉપર. હરતાલ લસમ.

હરતાલને ઇંડાની સફેદીમાં ગોળા વાળવી. પછી કરંજના પુલની કે ગર્ભની લુગ-હીમાં મેલવી પછી કાઢીયામાં સંપુટ કરી ચાર પાંચ છ કપડમેટ કરી પંદર શેર છાણામાં પુકવી. વજન નહીં રહે. જે નીકળે તેને પીસી આપવું. કુષ્ટ તાવ તથા સન્નિપાતવાળાને ચોખ્ખા ભાર દરરોજ પાનમાં આપવું.

૬૨૬ રોજ અવરાવવા માટે સોનું—

બકાન લીંઝડાના પાનના રસમાં તેનાં છાંડાં તથા લવીંગનો ગોળો ખનાવવો. પછી તેમાં સુખ્ધ કરેલ સોનાનું પતરં લવીંગના લોટમાં બોળીને મુકવું. પછી જે ત્રણ કપડમેટ કરી ગજપૂટ આગ દેવી. માત્રા એક રતિ સુધી તાકાતી ક્ષય ઉપર માખણ મલાઇમાં લેવું.

૬૨૭ સોમલ—

એક માજર લઘુ તેનું ધીરું કાઢીને તેમાં તે શુદ્ધ કરેલો કંખીયો નાંખી પાણું ખીલુ સારી ભંધ કરવું. સખત રીતે ભંધ કરવું. પછી તે માજરને કપડામેટ બાંધના લોટ આદિની કરવી. જેથી તે મજબુત થાય પછી ત્રણ શેર છાશમાં મૂકી ટુકવો. વજન ઓછું પણ થશે. માત્રા—એક ચોખ્ખામાર શીરામાં આપવી. ઉપર મુજબ તેલ ખટાશ મરમાં આપવી પરેજ પાડવી.

૬૨૮ ૩૬ પ્રકારના વાના રોગ ઉપર—

ગોરડને ગોરડી. (મુળ ને પાન) અંધેડા ને અંધેડી (મુળ ને પાન) વીકળા ને વીકળી. (મુળ ને પાન) બાવળને બાવળી. (મુળ ને પાન) તે બધાં બન્ને વાલ લેવાં. આવળ વાલ ૨ બે આસોદરો વાલ ૨ બે સંધવો વાલ ૨ બે સદેશરો વાલ ૨ બે અવળા તેલાનું મૂળ વાલ ૨ બે, મળો લીંબડાની મૂળ પત્રાં વાલ ૨ તે બધો સમાન કાળો બાંટ ગાયત્રી છાશમાં પાવું. ગાયત્રી છાશ એક પળી લેવી.

નોટ—કાળો બાંટને લુગડું ચોપડી ઉપર મારો ચોપડી એ મારામાં બાંધવું. શુદ્ધ કરવું પછી કટકા કરી સુકવવા.

૬૨૯ બંગ પ્રકાર—

કલી નવટાંક લઘુ તેનાં પત્રાં કરી તેના સૂક્ષ્મ કટકા કરી વીળ્યા શેર ૦૧ લાવી તેમાંથી ૦૧ શેર પાચરી બંગ મુકવો. તેના ઉપર પાછી વિળ્યા શેર ૦૧ નાંખવી બાર છાશમાં સફેદ થાય છે. સત્ય છે.

૬૩૦ જવરાધિકાર— (પિત્તના તાવની)

કડવા ટુરીયાનાં બી ૩૧. ૧ બાર તીખાં ૩. ૨ બાર ચુરણ કરી કરડવું બધાબલ જોષ વાલ ૧૧૧ ખાવું. તેથી તાવ જાય છે.

૬૩૧ મહાશ્લેષ્મીપરી—

લવીંગ, ત્રીકટુ, નાગપત્રમાં ગુટિકા કરવી. મરી જેવડી ચોળી કરવી. કદ મટાડે આનું નામ ત્રિપુર ભેરવી છે.

૬૩૨ નખુસકોષ્ટર—

આદ્રક રસ સેર ૧, લસણ રસ સેર ૧ તે ખન્ને સમાન મધ એટલે મધ સેર ૨ એક હાંડલામાં નાખી ચુલા પાસે બે હાથ ઉંડા ખાકામાં નાખવું પછી પંદર દિવસે કાઢી આવું. પહેલે દિવસે ત્રણ ટાંક, પછી દીન એથે ચાર ટાંક, દીન પાંચમે પાંચ ટાંક, દીન ૬ થી ૭ ટાંક, દીન સાતમે સાત ટાંક, દીન આઠમે આઠ ટાંક, દીન ૯મે નવ ટાંક ભેવું. ખાટું, ખારું, તીખું, ટાઢું આવું નહીં.

૬૩૩ રાજયક્ષમાપર.

હીંગસો ભાગ ૧, અરીણ ભાગ ૨, કેસર ભાગ ૨, જયફળ ભાગ ૧, જવંત્રી ભાગ ૧, લવીંગ ભાગ ૧, કૃષ્ણ ધતુરખીજ ભાગ ૧ કરતુરી વાલ ૨, એકત્ર કરી મધમાં ચણા પ્રમાણ ચુટકા કરી પીપર તથા મધ કે નાગરવેલના પાનમાં આપવી. તેથી રાજ-યક્ષમા મટે છે.

૬૩૪ કાસ ઉપર—

અરીણ ભાગ ૧, જવંત્રી ભાગ ૧, જયફળ ભાગ ૧, પીપર ભાગ ૨, એ બધાં લઇને સમાન ખદિરસ્યસાર (ખેરનો સાર તત્વ) તથા કરતુરી વાલ ૨ ટંકચુખાર ભાગ ૧, લઇ ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

૬૩૫ શ્વાસ ઉપર—

નવસાર ભાગ ૧, ખાંડ ભાગ ૨, રા. ગા ભાર પાણી સાથે આપવું. શ્વાસ તથા હ્રમ શાન્ત થાય છે.

૬૩૬ હેઠકી ઉપર—

લસણ રૂપીઆ ગા ભાર મધ સાથે ચટાડવું અથવા સુંઠ રા. ગા ભાર દુધ સાથે અથવા કુંવારના લાંબરાનો મર્લ ભાગ ૨, સુંઠ ભાગ ૧ અથવા સાળના ફોતરનિ ઓસનું ધૂમ પાન દેવું. રોગને શાન્તિ આપે છે.

૬૩૭ શદી (ઉલટી ઉપર).

આદાના રસમાં હેમગર્લ આપવો.

૬૩૮ તૃષા ઉપર—

માતુલિંગ, કેશર, સીંધવ એ ત્રણે વસ્તુ કૃષ્ણમાં રાખવું. તેથી મટે છે.

૬૩૯ દાઝવા ઉપર.

તેલમાં કાનનાં પાંદડાં ઉઘાળી લેવા કરવો.

૬૪૦ વાળા.

અમ્બગંધા (આસોઈ) નું મૂળ લીલું લાવીને ખાંડ સાથે દેવું ને ચોપડવું.

બીજો પ્રયોગ.

ગંધારો વજ ૩૧. ૦૧ ભાર તલનું તેલ ૩૧. ૨ બે લાર આ સાથે ખાવું. વાળો તરત બળી જાય છે.

અથવા

જવાસાનું મુળ સાકર સાથે દેવું તેથી વાળો જાય છે.

૬૪૧ ગોટી કરતુરી.

રાફડાની ધુળ લાવી તેને ચાળવી પછી તેને બકરીના મુત્રમાં બે દિવસ સુધી પલાળી રાખી પછી તેમાં શેવર્ધની સોપારીનો બુકો તેનાથી અર્ધ નાખવો. એ બેઢિને મિશ્ર કરી કેવડાના પત્રમાં બાંધી મુકવા. તેની સુગંધ આવે છોડી બોજ પત્રમાં બાંધવાં તે કરતુરિકા. અસલ કરતુરીની ભાવના દેવી.

૬૪૨ ગોટો અમર પ્રકાર.

કુંદુ શેર ૦૧ પા, તેને ગાડરના દુધમાં વાટી ગોટી બાંધવી. અમર થાય છે.

૬૪૩ ગોટા બરાસનો પ્રકાર.

ચીણીયો કપુર નવટાંક, ઇટડીનો બુકો શેર ૦૧૧ કપુર વાટી ઇટડી સાથે મેળવવું પછી તેને પાણીનો કરમો દેવો પછી તે તપેલીમાં નાખી ઉપર ત્રાંખાનું વાળુ ઢાંકી ઉપર પાણીનું પોતું ફેરવવું. બરાસ ભવતિ.

૬૪૪ નેત્ર રોગ.

આંખનાં પટલ, પડદા, તથા પાણી ઝરવા ઉપર.

વંશલોચન, ને ખારીક વાટી પીસી રાખવું. બાદ વડનું દુધ મંગાવી તેમાં આંખની શળા બોળી તે ઉપર વંશલોચન મુરકાવી બયોરના બાર વાજે એટલે મધ્યાન્હે આંખમાં આંજી દેવું. બન્ને આંખ માટે બે વખત શળા ડાબાવી આંખવાથી ૨—૪ રોજમાં આરામ થાય છે.

જલન, પાણી ગરમું, રાખ મરી પાવડા, મુંઘ, રેતાળી વગેરે સર્વે એક રીતેને તમા નેત્રાભિષેક દુર થાય છે.

૬૪૫ આંકવૃદ્ધિ. (વધુસાવળ)

ઝીર (જાણી થાય છે, આંખની જેવાં પાન થાય છે તે તોલા ૨ લેવાં)

શીંગરોટીનું મુળ તોલો ૧.

દીંદર તોલો ૦.૧૧૧

ઇંદરજવ તોલો ૧

કાકચીમામીજ (શેફલ) તોલો ૧

વધારણી પુલાવેલ તોલો ૦.૫૫

સવાર સાંજ તથા રાત્રે સુવા ટાણે પાણીમાં ફાકી ફાકવી.

ચોપડવાનું—દીંચર આયડીન અથવા શેલા રસને તમાકુનું પાન ગરમ કરી માંધવું જોઇએ.

૬૪૬ થાસ, કાસ, દમ, ખાંસી.

એઠી ભોરીંગણી પંચાંગ, સમૂલ, એક મણુ એકત્ર કરી સુકવી તેને ૩ મણુ પાણીમાં ઉકાળી દસ શેર પાણી રહે ત્યારે નીચોવી પાણી કઢી લેવું બાદ તે દસ શેર પાણી (કવાચ) ને બાળવું અને એક શેર (શ. ૮૦ ભાર) રહે ત્યારે શીશો ભરી રાખવો. તેમથી ૩ તોલો સાડ અને ૩ મધ મેળવી ખાવું. સવાર અને રાત્રે જરૂર પડે તો ખાવું.

થાસ કાસ બન્ને ઉપર—આથી ન મટે તો આકડામાં મારેલી પ્રવાલ અથવા અજમામાં મારેલી જંગ સાથે (સાડ) આ દવા દેવી.

૬૪૭ ખીજખ.

૧ તોલો ચાંદીના વરખનો લુકો.

૪ તોલા સુરોખારનો તેજખ. (નાઇટ્રીક એસીડ)

૧ તોલો આમલસારો ગંધક. ૩૦ તોલા ગુલાબજળ દોઢ પાશીર.

તેજખમાં ચાંદીનો વરખ નાંખીને આગ પર ચીનીના પ્યાલામાં રાખી દેવાથી કામલા જેવું થાય ત્યારે ઉતારી એક બોટલમાં સર્વ ચીજ મેળવી પંદર દિવસ ધ્રુપ રાખી લગાડે. આમથી પર બળે તો ગુલાબજળ વધુ મેળવતા જવું.

૬૪૮ બખાવાદેવી-

સમગ્રીક એવી મોર, કરપીકાષન, પોદાશીમન કસોરાસ મેળવવાથી આવે થાય.

૬૪૯ અંકજુદિ ઉપર ઉત્તમ.

વાતકાસિક નાક છીકણી લીલી બાવી પીસીને તેનો લેપ અંક ઉપર કરવાથી અંક વૃદ્ધિ મટે છે. એક કલાકથી વધારે રાખવાથી અંક ઉપર ચડી જાય છે માટે કલાકથી વધારે ન રાખવું.

૬૫૦ ક્ષાતુઆવ સ્વપ્ન દોષ

કરમદાનાં પાંચ પાંદડાં પાણીમાં પીસીને સવાર સાંજ છાણીને પીવાં.

૬૫૧ પ્રમેહ માત્ર.

૫ પાંચ તોલા ગેર, ૦૧ તોલો કપુર (મુરક કપુર) પાણીમાં ખરલ કરી ચણીયા બોર જેવડી ગોળી કરી સવાર સાંજ ખાવી. અતુપાન-કાચી હળદરનો રસ એક તોલો તથા મધ ૦૧ તોલો મેળવી તેની સાથે પહેલી ગોળી સવાર સાંજ ખાવી. સવાર સાંજ માટે હળદર બે તોલા થશે. (૨) હળદર, તજ મળી શકે તો સેમજાના જડના રસમાં ખાવું. ૩ દેશી ચીનીરમાસા, બૌધત બે માસા, સહત દેવી.

૬૫૨ પ્રદર.

બંગલી પુદરા જેને બીંબફલ (સંસ્કૃત) અને બંગાલીમાં “તેલકૂચા” કહે છે તેના ઝાડનાં પાંદડાંનો રસ તોલા ૫ પાંચ કાઠીને તેમાં એક માસો નીમક મેળવી પહેલે દીન પીવરાવી દેવું. બીજે તથા ત્રીજે દિવસે પાંચ પાંચ માસા દેશી ચીની મેળવી પાવું. તથા રોજમાં રવેત પ્રદર જાય છે.

રક્તપ્રદર—કુથાની જડ તોલા ૨ સવાર તથા તોલા બે સાંજરે લઈ પાંચ તોલા ચોખાને પાણીર પાણીમાં બીંબવી રાખી પછી તે પાણીથી જડને પીસી પાવું. તથા દિવસ તાજ જડને અભાવે સુકી લેવી.

૬૫૩ અર્શ.

(૧) સોહાગો, નીશાદર, આમલસારો ગંધક, પાપડીયો કાથો, સમભાગ કુટી કપરછાણુ કરી માખણ સાથે મેળવી અર્શ પર લગાડવાથી નિર્મૂલ થાય છે.

(૨) મોતી, ચીની કપુર તથા નીચોળાને કપાડવાથી મરણીય સાથે સમાડવી.

(૩) ચેરના ફુલમાં હજાર તાંબી તેને એકનીક બાવળા દહાડા ઉપર માંધવાથી કદાચ જખમ રહી જાય તો મુરદારસીંગ અને સો વાર ધોવેલું લી. માખણ (પાણી ન રહે) મેળવી લમાડવું.

ખાતલી—ખકાયનતા આઠ ફલની ખારીક બૂધી કરીને સર્પ ખાઈ જવું એમ નિત્ય કરવું તો ખાદી-ખુની-અર્થ જાય છે.

૬૫૪ Plague પ્લેગ.

“લોકરી” (હિંદી) એ નામનું દુષ્ક થાય છે તે ધંસીને પ્લેગના ગુંપડા ઉપર ચોપડી ઉપર રોક લુગડાની દડીનો કરવાથી આરામ થાય છે.

૬૫૫ હીસ્ટીરીયા.

પારસ પીપગાની વડવાઈ એક આની બાર અને મરી દાણા ત્રણ-તેની ગોળી ખવરાવવાથી આરામ થાય છે.

૬૫૬ મધુ પ્રમેહ.

જાથુના ઠળીયાનું સુઈ એક આનીથી બે આની બાર સુધી સાત દિવસ ફાકવાથી આરામ થાય છે.

૬૫૭ જવર.

મેંદીના ખીજ માસાબારને આશરે અને સાત ઘોળા મરીને એક તોલા પાણીમાં પીસી પીવાથી જે તાવ અમુક સમયે નિત્ય અથવા આંતરે આવે છે તે એક બે માત્રાથી ઉતરી જાય છે.

૬૫૮ કુદ, ઉપદંશ.

લવીંગ, બંગલા પાન, અને શ્યામતુલસીની સમ વજને ગોળી ચણીયા બોર જેવી કરી ૧-૨ નિત્ય દેવી.

૬૫૯ સાબરશીંગનો ઉપાય.

ભસ્મક્રિયા—મનુરો, આકડો અને લીંબડાના પાનમાં સાબરશીંગનો કટકો રાખી પૂડા દેવો.

ઉપયોગ અને યુક્તિ.

- ૧ ગડીયા પર પાનમાં ૧ થી ૨ રતી માત્રા.
- ૨ ખાંસી—પાનમાં ૧ થી ૨ રતી માત્રા.
- ૩ જવર—એક માસો ખાખ બાર લીંબડાના પાન અને ૭૧ તોલો ગોળ. એ ત્રણની ગોળા કરી સવાર બપોર અને સાંજ દેવાથી ગમે તેવો જવર જાય. તાવ શરીરમાં હોય ત્યારે પણ દેવાય.

૪ જરીયાન—ધાતુઆવ—માખણ સાથે બે રતી લેવું.

૬૬૦ ઉપદંશ.

સંખીયો તોલો ૧, દાલચીકણો તોલો ૧, રસકપુર તોલો ૧ દ્વિતીયો રતી ૩ પાણીમાં પીસી ડમરૂ યન્ત્રથી પુલ હિડાડવાં. પાંચ શેર બોરડીની લાકડીની દીવીવત્ આંચ દેવી. મધમાં મગ બરાબર ગોળા વાળી એક ગોળા માખણ સાથે સવારમાં સાત દિવસ સુધી દેવી. ખાવામાં રોટલી અને ઘી, ખીજું બંધ. આઠ દિવસ પશ્ય. નવમે દિવસે સર્વે ખાય. આઠ દિન સુધી સ્નાન પણ બંધ.

૬૬૧ અર્શ ઉપર.

ગાયના શીંગડાના અંદરના ગુદાને ધસીને મસા પર લગાડવાથી ખરી પડે છે.

૬૬૨ પામા, ખુજલી, વિસ્ફોટક, દદુ વગેરે ત્વચા રોગ ઉપર—

નીલાયુષા, (તૃતીયા-મોરથુથુ) રસકપુર, મુરદારસીંગ, હરતાલ. એ બધાને સમ વજન લઈ ખારીક પીસીને એક કોરો રૂમાલ જેટલો કટકો લઈ તેમાં ખીજાવી બત્તી બનાવવી. કાકડો બનાવી સુતર વીંટવું. બાદ સરસીયા તેલમાં કુખાવી તેને એક તરફથી સળગાવી નીચે તેલ ટપકાવવું. તેલ ટપકી જાય તેમ તેમ તે ટપકણું તેલ ફરી તેજ બત્તી ઉપર નાંખવું એમ વારંવાર કરતાં મસાલો બળી જાય ત્યારે નીચે પડેલો કાળો કીટો, તેલ, શીશીમાં બરી રાખવું તે તેલ ઉપરના રોગ ઉપર લગાડવું. ધાવ ઉપર તેલ લગાડ્યા બાદ લીંબડાના પાનની રાખ બજરાત્રી તેથી મટી જાય છે.

૬૬૩ કેલેશ.

કમુર, વમારણી, મરી-સન વગન લસણના મળુમળા રસમાં ગોળા આમળા જેવડી કરવી. ગોળા ઉલટી ઝાંઘો બંધ થતાં સુધી ખાંધા રાખવી.

૬૬૪ બત્રીસું.

ભમરણ, બવંત્રી, એલચી, બલખીજ, તમાલપત્ર, છ ગુણાળનાં પુલ, વાવડીંગ, વામુનાં, ઈરિજવ, નામકેશર, સુંઠ, પીપર, મરી, ધાણા, વરીઆળી, ખસખસ, બદામનાં મીંચ કેસર, અકલકરો, મોચરસ, ગોખર, અશેળાચો, તપખીર, તજ, લવીંગ, સુવા, કાકચ, નર એલચી, નર લવીંગ, એ સરવે છુટા એક એક બાર લખ સુકવીને કુટી કમડાળણુ કરીને મધ તથા વૃતમાં ગોળા સોપારી જેવડી વાળવી. તે પ્રભાતમાં એક ગોળા પાણી સાથે લેવી.

Note—નર એલચીના છીલકાંબકાના દાણા કાળા મોટા હોય છે.

૬૬૫ બનાવટી કેસર.

ડોઝ (મકાઈ મોટા) ના રેસા અથવા લસણના પુછડાના રેસા લખ તેને છાશમાં ખાકવા પછી તેને પાણીથી ઘોઘ નાંખવા પછી કસુડાના ઉકાળામાં તેને બોળી જાંચે સુકવવા એમ એકવીસ વાર કરવું. પછી તે પાશેર હોય તો કેસર વાલ ચાર લાવી તેનું પાણી કરી તેમાં બોળવાથી કેસર થાય છે.

